

ବିଜ୍ଞାନଗଣ

ସାଂସ୍କୃତିକ ସମନ୍ବୟ ଓ ସମାଜିକ ସମ୍ବନ୍ଧମୟ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି: ୧୯୭୧

વૈષ્ણવજ્ઞાન

વર્ષ - ૧૦]

આગ્રહ ૧૧૭૧

[અ ૨ : ૧]

અનુક્રમણિકા

૫૪ લેખ

નેપા

૮ કૃતલાક છાં સાન નારા, હોય છે

૧૦ પરિભ્રમણ

આશુતોષ

૧૨ સરકાર કે સરકાર ?

ગુરુદયાન મહિનક

૧૩ જપાની કવિના વિશે

પ્રતા મનુવેંદી

૧૫ કાલિકા

દિગ્વીપ ગાંધી

૧૭ બાળે નામે

જગનનાથ પરમાર

૨૨ અનાગી ત્યા

ઈ

૨૩ નવક પત્રી

૨૭ શાહનામા-એ-ફિરોસીના એ પાત્રો મણિભાઈ વોરા

૨૮ જીવનનું મહત્ત્વ

૩૩ રાગ હરિશ્ચન્દ્રની વાત

ડોનરરામ માકડ

૩૫ મૂળ રોગની દવા જ નથી ?

૪૫ વાણીની પ્રતિમા

વિષ્ણુ વૈષ્ણ

૪૬ અનુભવ

સિ

૫૮ પાના-૩

રાજા

ઈન્દુલાલ ગાંધી

પ્રાનિ

મ. ૧ મકેડા

મનિ-સિનિ ॥ વિનું

ઉ. ૧૨

સૂચના

[આલોકને]

દર માનની બારમી તારીખે અક પ્રસિદ્ધ વાપ છે

૫૬૨મી સુધીમાં અક ન મળે તે પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું અક શિલ્પિકા પછે તે મોકલવાશે.

અમે તે મળેને માલક થઈ શકાય છે

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ જતા વિવાદો જે તે લેખકના છે સપાદક તે વિચારમાં સમાન છે જ તેમ માનવું નહિ

[લખકોને]

‘વૈષ્ણવજ્ઞાન’માં સંસ્કૃતિ, કલા શિલ્પ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ તારક, શૈલિક તાનું હોય એવી અપેક્ષા થય છે કાગળની અક તાજુ શારીથી લખા

લવાજમ

દશમા [સ્વત્વ] ૮ રૂપિયા

પરતેમાં સો ગ શિપિત

‘વૈષ્ણવજ્ઞાન’

૨-રામકૃષ્ણન ૧૨

રાજકોટ

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક ધીરેન ગાંધી સંપાદક નરેન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સંસ્થા સુરેષ મુદ્રિકા, રેષસકોલ રોડ રાજકોટ

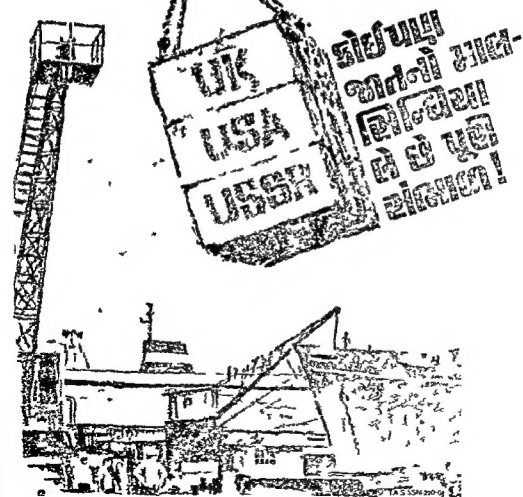
સિધિયા સ્ટીમ
નેવિગેશનના અઢાલો
આપનો માલ-મામાન—
ય હે કોઇપણ પ્રકારનો—
ફરિયાના કોઇ પણ મોટા
જરૂરે લઈ નહીં છે
સિધિયા ના કડપી અથવા
અઢાલો આપનો માલ
સુરક્ષિતપણે કડપણા અને
સાથેપણેથી વિખરિત
તથા બહોવાડે છે

ફરિયાના સ્ટીમ
ભારત ૫ કિંગડમ ઇન્ડિયન-યુરોપ
ભારત સ્ટીમ
ભારત-અમેરિકા (એટલાન્ટિક અને અખાલવા જારનો)
ભારત પૂન કેનેડા એટ લંડન
ભારત પેસિફિક (પૂન થી પેરિસ)
ભારત ઇન્ડિયન
ભારત-એટલાન્ટિક ઇસ્ટન મેડિટેરિયન અઢાલો

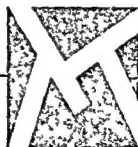
ભારત પશ્ચિમ એરિય (અખ વ)
કાઠાની સેવા
જ રત ૫ કિંગડમ ન બર્મ સિડીય

ધી સિધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
સિધિયા કાઉચ મેલાઠ મેરટો યુનર્થ ૧
ટેલિગ્રા ૨૧૮૧૧ (૧૨ થી ૫૦) ટલકથ ૨૨૦૫
સિન્ડ્રલ મેન્ડ બિલિંગ ૩૩ મેલાઠ મુલ ૫ રોડ
કલકત્તા ૧ ટેલિગ્રા ૨૨૫૮૨૨ (૪ થી ૫૦) ટેલકથ: ૩૦૫
૧૦. મેર બાલ નયલી નવી કિલ્લી
ટેલિગ્રા: ૧૧૧૨૬૬, ટેલકથ: ૩૨૨
ફરિયાના લખાણ યુનર્થ અલોથાં બેન-રો ડે

જે
સિધિયા
(સા ૫૦ ૧૯૧૯)

સ્ટીલ ડાસ્ટિંગ રોલ્સ પ્રોડક્ટ્સ
 રિન્ડ ટોસ્ટીલ
 ઈ.ઓ.ટી. અને બીજાં કેઈન્સ
 ઇલેક્ટ્રિક આર્ક-ફર્નેસ ખોડીઝ
 ફાઉન્ડ્રી અને ઇમેન્કલ
 ખાન્ટ ઇકવીપમેન્ટ

ગુડ્સ એડવર્ટીઝ યોજના

પ્રકાશન અને ડિસ્ટ્રીબ્યુશન તારીખ ૨૦/૧૧/૭૦

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

F-40, N D S E (Part-I)
NEW DELHI-49

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON
DUCTORS. USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation,

WORKS

Delhi Mathura Road,
12/1-Milestone,
Aurangpur,
Fridabad (Haryana)

G. T. Road,
7/1-Milestone,
GHAZIABAD (U. P.)

Grams · NIKKISAN

Phone : 624291-92-93

TELEX No. 031-7249

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોથ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન ૨૨-૧૦૭૨ આમ NOBISUCE

મિત્ર સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગાહા,

૧૫ એ. નાગાઇપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(ગ્રામ KANORIA)

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજિસ્ટર્ડ ચોક્કિસ - અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા
અમદાવાદ-૬

સહકાર, ૭ વન
ટેમરલાઇ રોડ,
રાજકોટ

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
૩૧. એકે અખળ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અનાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮૪૩૮	૩૩ ૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૮૮	૨ ૮૪
[૩] ઓર્થોબેન્જન		
ઈલિ મોટર્સ	૧,૩૪,૮૮૦	૪૦ ૬૪
[૪] ટ્રેક્ટર	૩,૧૫૩	૫ ૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪ ૪૪

સમગ્ર સંખ્યા ૭૩૧,૦૬૪
બે કી શાખાઓ ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિમસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એલ. સીટીંગ્સ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિ હાટ
મુવરાજસાહેબ ઓફ પાન દિર,
પ્રમુખ

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ .

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेक्सचेंज
कलकत्ता-१

૦ શ્રી શારદાગ્રામ ૦

આધ સરઘા :- શ્રી શારદામ દિર-કરાચી

સુભર્ણ જ્મતી વર્ષ ૧૮૭૦-૭૧

- ૦ દેશ પરદેશના ગુજરાતી બાળકો માટે છાત્રાલ સહિતની અઘનન શિક્ષણ સાધનોથી સ પલ સ રઘા
- ૦ ૧૧૦ એકના ઉઘાનો વચ્ચે વિસ્તરેલી આ સરઘા ંવનના સર્વોચ્ચ મંડનરને સર્જનારા આશ્રમી વાતાવરણ વચ્ચે ઉચ્ચ કોટીની પબલીક સ્કૂલની પણ મધી વિશિષ્ટતાઓ ધનવે છે

શ્રી. સી. સી. ંદ્ર વિવિધવક્ટી વિનયમ દિર Multipurpose Residential High School

- ૦ સર્વોચ્ચ વિકાસ આપનારી અઘનન કેમ્પસી દારૂ એસ એસ મીનો અબ્યાસક્રમ
- ૦ એસ એસ સી ના સર્વસામાન્ય અબ્યાસક્રમ ઉપરાંત તેમાં નિયોજિત ખેતીસાડી, રિંગા અને લલિતકાના નિશિષ્ટ અબ્યાસક્રમોનો પ્રમધ
- ૦ ધોરણ આક્રમથી રિતાલના સર્વોચ્ચ શિક્ષણ સાથે ચાતુ વર્ધી સરકાર માન્ય કેમિકલ રેકનાસીઝના ઉચોગ કેન્દ્રત શિક્ષણનો સમાવેશ
- ૦ અંત્રેજ શિક્ષણની વિશિષ્ટ વ્યરઘા

ગુજરાતી ચાર ધોરણ જેમઝે સર્ગ રીતે પૂરા કરી હોય અને જેમના ઉમર ૧૦ વર્ધી ંદ્રી ન હોય તેના બાળકોને તેમની ંગ્યના ચમસીને વિનયમ રિના-વિનીત-એસ એસ સી સુધીના વર્ગો માટે માર્ગિત સખમા પ્રવેશ અપાય છે

૦ મગવાપતન-લોકશાળા ૦

Residential Post-Basic Institute

ગુજરાતી ચાર ધોરણ પૂરા કરી પ્રવેશ મેળરતો વિઘાર્થી ખતીસાડી અને સમાજ પુન નિર્માણના અબ્યાસક્રમ સાથે સર્વોચ્ચ શિક્ષણ મેળીને સાન રો એસ એસ મી થાય છે

સાન્દર્યધામ શારદાગ્રામ એટલે-

- ૦ હરિયાળી પ્રકૃતિથી સદાય હસતુ, સ્વરઠ અને વ્યરિયન સવમદીલ અને સ્વસ્થ ઉપવન નગર
- ૦ જીવનની કનાતુ સધનજેન
- ૦ સરકાર કે દેની મગોત્રી
- ૦ આદર્શ કલ્યાણગ્રામતુ વારતવિક ચિત્ર
- ૦ પ્રકાશ અને પ્રકૃતિનું ચેતનાલય
- ૦ રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓનું પ્રાણવન અને પ્રેરકત ન
- ૦ પૃથ્વીપૂજ અને ગોપપૂજનનું ગોકુલ
- ૦ મહાકવિ કાલિદાસના કવવાશ્રમની વાદ આપતુ નંદનન
- ૦ સુસવાડી સદકારનું જીવનસ ગીત રેલાતુ કાચ

શારદાગ્રામમા વિઘાર્થી મેળવશે ઉચ્ચ કોટિના શિક્ષણ સાથે-

- ૦ નીરોગી અને ખડતલ શરીર
- ૦ સમજતા વ્યવસ્થા અને સુરક્તાના પ્રવક્ષ પાક
- ૦ નવા પ્રયોગો અને નવા પ્રરઘાનો માટે જરૂરી આયોજન શકિત
- ૦ સમાજ જીવનમા સુમેળ અને સુતાસ પ્રસરાવે તેતુ સદકારથીલ માનસ
- ૦ શુદ્ધ કલ્પની નંમતા, સ્વસ્થ ચિતની પ્રસખતા અને જીવનની ઉતાર ભાવના
- ૦ આતિથ્યભાવ અને મેવાવૃત્તિ
- ૦ નિર્ભયસની, સાદુ, પવિત તથા સુદર જીવન જીવનાની તાલીમ
- ૦ વિવિધ લલિતકળાઓનો સહજ શક્તિમાં વિકાસ
- ૦ આશ્રમી ગદજીવનના માધાગુ ગુરજનોનો સરકારી સહતાસ અને માર્ગદર્શક સદકાર

આક્રમા ધોરણ પછી આર્થિક જરૂરિતાનામા સુપાત વિઘાર્થીઓને ઉદાર સિખવૃત્તિઓ

- સરઘાનુ નતુ સન તા ૧૪ મી જુને શરૂ થાય છે -
પ્રવેશ મેળવવા માટે

દેશમાં રા ૧ ના ઇન્ડિયન પોમ્દન ંદ્રાર અને પરદેશમા સિ પ ના ંદ્રિ પો ંદ્રાર

તાર * સાથે લમો -
Niyamak
SHARADAGRAM
Mangrol (saurashtra)
via MANGROL-7

નિધામક
શ દ ગ્રામ
પોસ્ટ - શારદાગ્રામ-સૌ ગુ રાઠવ્ય

*
રેલ્વે સ્ટેશન - કેરોલ
હવાઇ સ્ટેશન - કેમોલ
સાગર બેર - વેરાવળ

હુધે આપની ઈચ્છા પ્રમાણે અને અનુકૂળ પદ્ધતિએ આપ બચત કરી શકશો દેના બેંક જાહેર કરે છે આપની જરૂરતને અનુકૂળ દે નવી બચત યોજનાઓ

માસિક સેવિંગ્સ-કમ-એન્ડ-સુધી યોજના

૧૫૦ સુધી આપો નિયમિત માસિક આવકની જોગવાઈ કરી આપની આ એક ઉપતાવાર બચત યોજના કે દરેક મહિને રૂ ૧૦ અથવા એના ગુણકની રકમ રૂ ૩૬ ૩૬ ૪૮ કે ૬૦ મહિના સુધી અથવા આપની માસિક બચત કરતા ૧૩ ૨૦ ૨૮ અથવા ૩૭ મહિના સુધી દર માસે બેવડી રકમ પાછી મેળવો મા ગળના પ્રમાણ આપને આકર્ષક ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ મળશે આપની નિવૃત્તિકાળની યોજના અથવા બીજા ઉદ્દેશ માટે આવકમા આ એક ઉપમ ઉમેરો છે

વિવિધ લક્ષી ડિપોઝિટ યોજના

આ યોજના પ્રમાણે આપના પગારના ચેક નેટ ટી જ નિયમિતતાથી નિમિત માસિક આવકની આપને જોગવાઈ મળી શકે છે રૂપિયા ૩,૦૦૦ અથવા એના ગુણકની રકમ ૩ વર્ષ માટે ડિપોઝિટ કરે અને ૩ વર્ષ સુધી દરેક મહિને રૂ ૧૬ ૨૫ અથવા એના ગુણકની રકમ વ્યાજ તરિકે મેળવો આપની મૂળ ડિપોઝિટ જેમની તેમ જળવાયે રહે છે આ રીતે ચયેલી આવક આપ આપના બાળકોની શિક્ષણ હી અથવા આપના વીમાનુ પ્રીમિયમ ભરવા અથવા આપના ઘરખર્ચમા ઉમેરા તરિકે વાપરી શકશો

વી તો માટે આપની નજીકની દેના બેંકની શાખામા મળો અથવા પત્રવહેવાર કરો

દેના બેંક ના બીજા બચત યોજનાઓ

બચત માત્ર	૪% વ્યાજ
સમીર ભચત ખાતુ	૪% વ્યાજ
ફિગ્ગ ડિપોઝિટ	૪.૬% થી ૭.૬% વ્યાજ
ફિગ્ગ ડિપોઝિટ યોજના	૫.૫% થી ૭% ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ

આપની બચત આપને સલામતી બહે છે
આપની બચત રાષ્ટ્રીય પ્રગતિને પહે છે

દેના બેંક

હેડ ઓફિસ દેવકરભ નાનછ બિલ્ડિંગ્સ,
૧૭ હોર્નિમેન સર્કલ, કોટ મુબદ-૧

વૈધ્યાવજ્ઞ

ઉદ્દેશાત્મનાત્માનમ

કેટલાક છવ સાવ ન્યારા જ હોય છે.

સામાન્યતઃ : છવનમાત્ર સુખના લાઘ્ય હોય છે, દુઃખ ટાળવા હવ છે. આરમ્ભ કરું, સુખમાં રહું અને કરીયે તકનીક ઉઠાવવી ન પડે એટલી જ એની ધુન્ધા હોય છે. પરંતુ કેટલાક છવ સાવ ન્યારા જ હોય છે. એ દુઃખની પરવા નથી કરતા. એમના આનંદનો સ્રોત છુદો જ હોય છે. એ આનંદના ઉન્માદમાં એવા છવ સંસારના સુખદુઃખની પરવા નથી કરતા. મરણ તો એમની ગણતરીમાં જ નથી હોતું. સુખ પોતે દોડી આવીને વળગી પડ્યું તો પણ તેને ઠોકર મારીને એ આગળ વધે છે. દુનિયામાં કોઈની મક્ક ન મળી તો પણ હિમ્મત નહીં યમાવના પોતાના માર્ગ પર જ આગળ વધે છે. જાણે કોઈ અદસ્ત સાથી એમને ધીરજ આપે છે, અને એમની દરેક પ્રકારની દેખરેખ કરી રહ્યા ન હોય! ન્યારે નિરાશાનું ઘોર અંધારું છવાઈ જાય છે ત્યારે એવા છવોને કોણ જાણે કયાથી પ્રકાશનું એક કિરણ દેખાય છે. અને તે તરફ કિરણની ધૂધળી દિશા તરફ આગળ વધતાં અંધારું કેટલું ગંધન છે તેની એને પરવા નથી હોતી. આગળને જે રીતે માનું દર્શન થતું રહે છે, ત્યાં સુધી આસપાસ વધતા સંકટો નથી દેખાતાં, અથવા દેખાય તો પણ તેમની તે પરવા નથી કરતો, તે રીતે એ છવોને આ દુનિયાના તે પારનું અને

ઈન્દ્રિયોને અગ્રોચર કોઈ આશ્વાસન મળતું રહેવાને કારણે કોઈપણ આશ્વતર્માં કૂદી પડતાં તેઓ જરાય પાછી પાની કરતાં નથી. જેને અમરપદ મળ્યું, તે ચિરંજીવ થઈ ગયો, એ જેમ મોતથી ડરતો નથી, અને કોઈપણ આશ્વત વહોરી લે છે - જગત્તર એવી જ સ્થિતિ એ છવોનાઓની હોય છે

જ્યા

છેલ્લી તક

લોકસભા માટેની પાંચમી ચૂંટણીએ લોકમતનો છેલ્લો અંકારો બતાવો આપ્યો છે. રાજ્યોમાં કેટલીકે ફર ચૂંટણીઓ થઈ. આશાસન અને ગયાતમોએ પાટ-લીઓ મઠવી બદલીને તેના જૂઠ્ઠા ભોલાવી દીધા. અંધુરમાં પૂર, વડપ્રધાન નરસિંહજી સિંહ ચાટે જે પગલાં લેવા માંગતી હતી, તેનો વિરોધ લોકોના પ્રતિનિધિઓએ લોકસભામાં કર્યો અને વાતવાનમાં શુભ્રિમ ગાંઠના બારણાં ખખડવી, પાવમેન્ટનું ઝીરવ ઘટાડી નાખ્યું. ચૂંટણી સમયના તકરારો ભેગાં છે અને લોકોને ઉત્તરવાની જાણ હતી તે ચકોર મતદારો આખા રેશમાં સમજી ગયા. સૌને એક વાતની પ્રતિતી થઈ ગઈ કે દિનિદરાને કદાચવા ભારતભરના મઠો એકઠા મળ્યા છે એટલે નકકી એ બાઈ ભેગમાયા ઠોલી જોઈએ ! અને સૌએ તેમને જ મન આપ્યા. ભલે આખા સવા લોનો સવાજ જ હવે આવીને ઊભો છે, અને ગરીબોને ઘટાવવાની, મંદિરા છૂટ કરવી પડશે. બોરોને રાજી આપવી પડશે ઘર વિનાનાને જુ પડું આવી દેવું પડશે ભાવો નીચા લાવવાના રહેશે ગરીબ શીમંત અને તે ભેળું પડશે સામેસામે કીચત ગરીબ ન અને તેનું ધ્યાન રાખવું પડશે ટૂંકમાં, લોકશાહી શેતરઘમાં માનની જનતાએ સરકારને એક ઉદ્દેશી તક આપી છે અને તેનો કદુપપોજ નહીં થાય તો લોકોનો મિજાજ તો પ્રગટ થઈ ચૂક્યો છે. તેઓ કીચ આણું રવીપરચે નલિ-વધન પ્રમાણે બધું આપવું પડશે-ચૂંટણી વખતે માથેલમાં જે પ્રમાણે લખાવું હતું, -મેનફેક્ટોમાં-તે આ કુ રર-બાઈનું માથેનું જરપાપ ૧૬૦૦ દૂટડાં. સૌએ સાચે લેડ બકી છે.

શેષો અને મળશે

અધિવાસેટ રિથે આ કાવચમાં જે લખ્યું હતું તે લેખે લાગ્યું જણી આનંદ થાય તે કેવલારિક છે. નિરાશ આશામાં ફેરવણી જાણ અને આશા નિરાશમાં

એવી આ તેલની કમણી છે. પીળા ચોનાની થોપ કદાચ સહેલી કયો પચ્છું કણ સેનું લોપવું દુર્ગમ છે. અધિવાસેટ પછી ત્યાંથી અને મોખે લાઈ વિસ્તારો ક્રમશઃ આ દાવજામાં ચકાસવા પડશે. ખતીજ તેલની ખામતમાં ભારત પગથર થઈ જાય તો ફેરવું તે પરમ સદ્ભાગ્ય, દરિયાઈ શારકામ માટે એક જુદું જવલકા તંત્ર હવે જરૂરી બનશે-એટલું જ નહીં પણ નાણા, સાધનમાયોગી અને સાનકોશલ જરૂરથી ક્રેકડાં કરવાની કામગીરી હાથ પર લેવી પડશે. લોપચાલી કુ નથી મળતું ? મૈત્રુરમાં પશ્ચિમ ઘાટી ઉપર ચીકમનુર જાલ્યામાં પર્વત ઉપર ૧૮૦૦ મીટર જેટલી ઊંચાઈએ કાચું પોલાદ વિપુલ પ્રમાણમાં મળવાની શક્યતા ઊભી થઈ છે. ‘કુદેપુખ’ સિખરમાં ન ખૂટે એટલે વિશાળ કદમાં ભારત સરકારના ખનિજ સંલોપન વિચારે લેઈ કાઢશે ! અને અહીં દુનિયનો એક મેટામાં મેટાં નિરાસ ઉદ્યોગ વિકસી શકે તેમ છે જપાન અને અમેરિકન નિષ્ણો. મોનાં મદદથી. ૧૯૬૮થી અહીં ખરમિા કાંઈ નાથી રહ્યું છે સો કરોડ રૂપિયાની આ પોજના પરિપૂર્ણ બનતાં મેલેલોર બ દરેથી ૨૨ લાખ ૫૦ કરોડની નિરાસ થઈ ચકશે. પોજના એવી છે કે પાઈથ બાઈન હાલ દરિયામાં પંદર માર્ગ દૂર રવીપરમાં અચાનક વિશાળ નિક પદ્ધતિ હાલ, લોપમિશ્રિત ભૂકા ભરવામાં આવશે. મૈત્રુર ઓલોવિક રીને આજલ લેપેડું જે જ અને આ વિપુલ ખતીજ લંપતિ પર્વતમાલમાંથી મળતાં તે રાજ્ય ભારતમાં સર્વપ્રથમ સ્થાન મેળવે તો વાગ્યે જ અથર્ થશે. કુ-રને આ સમયને છૂટે કાંઈ મમ્બકિ આપી છે-અને તે પણ દરેક લેવમાં.

કેવાઈ કળીનાં ૩૮ વર્ષ

ભારતના ઘરાઈદળે ૩૮ વર્ષ પૂરા કર્યા તેથી તેની સિક્કિ આંખેઆપ સાચી થતી નથી વામનમાં તો અનુભવ અને કપરો કમેલો જ ઘરાઈદળના મારે શકિતમાં વધારો કરે છે. ભારતની જાજા પડ્યા ત્યારે

નિરાશીતોને ઘર આજુ ઠાવવામાં વિમાનીદળે સારી કામગીરી બજાવી હતી. ૧૯૪૭ની કાર્મરની વણઈમાં પણ વિમાનીદળની ચકાસણી થઈ. નેફામાં માંએ ટેકરામાં પ્રદેશમાં આઠ હજાર માઈલમાં બળવાખોર આક્રમકોથી નાગરિકોને બચાવવા વિમાની દળે કામગીરી બજાવી હતી ચીનના આક્રમણ વખતે માંદા અને અચકત લોકોની હેરફેર માટે હવાઈદળના હેલિકોપ્ટરોએ ૧૭૦૦૦ ફૂટની ઉંચાઈએ ઉતરાણ કરી રેકર્ડ તોડ્યો હતો કુદરતી આફત અને વિકટ પરિસ્થિતિમાં માનવતાના કાર્ માટે વિમાની દળે હમેશાં મદદ કરી છે ચોપાસામાં ભારે ભારે રેલ્વેમાં ભગણો પડે છે અને ગામડાંઓ તેમજ મુશ્કેલી અટવાઈ પડે છે ત્યારે તેમને મદદ પરીચાડવા માટે વિમાની દળ તૈયાર જ હોય છે ૧૯૬૪માં હુનુપકોડીના પ્રવલ વખતે તેમજ ગમે વર્ષે ગુજરાતમાં અતિશયિષ્ટે હાલકાર મહાબ્દો ત્યારે લશ્કરી વિમાની દળે પ્રથમનીય સેવા બજાવી છે આપણા પડોશી નેપાળ તથા સિંધોને પણ ભાંગાના ભેડ બનીને ભણાને સમયે મદદ કરી છે સર્વે ઓફ ઈન્ડિયને નક્કા ગનાવત માટે યજ્ઞ વિમાનીદળ અમુલ્ય સેવા આપે છે અને સખામય ઉડવનો કરી ફીક્મ દ્વારા ફોર્મ નિસંકેત ઝડપી લે છે. રાજસ્થાનના રસ્તેને આજન અટકતું અટકાવી દેવામાં વિમાનીદળે ભાત ભજવ્યો હતો અને રેતીમાં માઈલોના માઈલો સુધી રણમાં થની વનસ્પતિનો દાડ વારવામાં મદદ કરી હતી ભારતના ઘણ સર્વાંચ લશ્કરી સેના પતિ પુર્વે કમાન્ડમાં હતા ત્યાર નેદા, નાગાવેન્ડ અને મીઝા પ્રદેશમાં તમના લશ્કરના યાત્રિકોતોએ કેળવણી અને ખેતી જેવા સામાજિક કાર્યો હાથ પરીને એ પછાત પ્રદેશને આજન લાવવા અપૂર્વ કામગીરી હાથ ધરી હતી. આજે ભારત પોતાના વિમાનો બતાવી શકે છે ભારતનું સુપર સે નિક HF 24 “ માડુત ” તેમજ મિગ- ૧ વિમાનો મવાઈદળમાં મોટા ભાગની રકનોડ્રોનો પૂરી પાડે છે જે કે લગણક વિમાનોની બાજતમાં હજુ ઘણ કરવાનું જાડી રહે છે અને અવ નવી થોપા.

અનોઓ સ્વયં વર

મધ્યપ્રદેશમાં ‘જી બુઆ’ ખાત યોગીના દિવ

સોમાં જે મેળો ભરાય છે તે વિધિષ્ટ છે એટલું જ નહિ પણ સાથોની પસંદગી કરવાની બાબતમાં આદિવાસી અને બીજા બધા કોમાં તમયની સાથે નવી પરતુ આજન પણ જઈ શકે છે તેની પ્રતીતિ કરાવે છે આ મેળામાં ભાવિ વરરાજાઓ અને વધુઓ મોડ શમગાર તજીને આવે છે નૃત્યની મહેતોજ જમે છે. ખાણીપીણી તો હોય જ મોટા ભાગના વરરાજાઓ તેમજ સોભાગકારિણી કન્યાઓ મેળામાં જ સાથોની પસંદગી કરી લે છે અને ત્યાંથી જ મધુરજની આજવા જાય છે અને લોડાં સમય પછી જ્યારે પાછા ફરે છે ત્યારે રીતમર વરવધુ બનીને ઘર માટે છે જે લાડી-લાડો અને લાડીઓ આમાં રહી જાય છે તેમનો મેળ પછી તો લાભાજી રિવાજ પ્રમાણે પૈસાની લેતી દેતી લઈને લાય છે, અને વધુને ધરમાં લાવતા લેધી ત્રણ હજાર રૂપિયાનું ખર્ચ લાય છે આ પ્રદેશ ઘણે પછાત છે, જરીથી અને બગાનનું પ્રમાણ પારાવાર. ખૂના-મરકી રોજની બનાવ આર્થિક રીતે માન્યમાં ન આવે તેલેલો પછાત સામવાદીઓને અને માઓના લેલા-ઓને મારક આવે એવો પ્રદેશ તેમાં આ ઉન્નય એકજ આજાના કિરણ જેવો બની રહે છે વસતિ વધારી એટલી ઝડપે લાય છે કે કુટુંબ નિયોજનવાળાનું ધ્યાન ખેંચાયુ નથી તે એક પ્રશ્ન બની રહે છે.

શારદાગ્રામ

ગોરાહની અલેડ ધિક્કણ સસ્થા લારદામામને તેની કરોલીની મરકિઈ માલે જણતાં ૫૦ વર્ષ પૂર્ણ થાય છે આ સગાના કેન્દ્રમાં શ્રી મનસુખરામભાઈ જોબનપત્રના નામથી એકજ વ્યક્તિ છે એવો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આવી નમુનેદાર વિરાટ કેળવણી સસ્થા જે જોગેમાં પાથ કરી છે-અને જેવી મીર્ નરી રહી છે તે પ્રત્યે અ અર્થ પ્રગટ થવા વિના રહેતું નથી સરકાર તરફથી મન્દ મજતી હોય તો પણ આવુ ગચ્છ સચાલન અને નક્કર પરિણામ જેવા સાંપડે નહિ સ્વચ્છતા, શિક્ષન, નિર્ગમિનતા, આલ્ચ રીતભાત, પ્રાચીન-અર્ધાચીનનો સુમેળ. વિદ્યાની વ્યવહાર ઉપયોગિતા; નર્મ તાલીમ ઈત્યાદિ એકસાથે રુચિકર સ્વરૂપમાં યાત્રિનકેતન જેવી કોઈ રસીખરીસ ગામાં જેવા મળે તો ! બાકી અહીં આવીને બધું નગરે જોઈ

સરકાર કે સહકાર ?

ગુરુદયાલ મલિક

સ્વતંત્રતા માણસને ધરતરથી મળેલું એક અમૂલ્ય દાન છે. એ એનો સુખ પ્રાણ છે. કોઈ માણસ પામે કુબેર સરખું અપાર ધન હોય, પરંતુ તે શુભામ હોય તો તેનો આત્મા ધનનો ઉપભોગ કરવા છતાં અસતુષ રહે છે, કેમ કે, જરૂર સોનાની હોય તો એ આખરે તે જઈ જ છે, કેમ કે તે એની સ્વતંત્રતા છીનવી લે છે.

પરંતુ સ્વતંત્રતા તો એક તલવાર જેવી છે. તેને સારી રીતે 'ચલાવતાં' આવશ્યુ જોઈએ એક વીર પુરુષ પોતાની તલવાર કેવળ એક વિશેષ ખેડવી સફળતા માટે જ ચલાવે છે—એટલે કે ઉચ્ચ લક્ષ્યની વચ્ચે ને અતશય આવે તેને દૂર ક-વા માટે એ જ રીતે સ્વતંત્રતાનો મુખ્ય ઉપભોગ બ્રિટિશ વિકાસ વચ્ચે આવતી અસત્યો દૂર કરવા માટે જ છે.

મતુખ્યના સર્વોચ્ચ વિકાસમાં તો સૌથી મોટા દુસ્ખ એનું પોતાનું શ્રદ્ધાન અથવા અદમ છે કેમ કે, જ્યાં સુધી તે પોતાની ખુદીને ભરમ નથી કરતો ત્યાં સુધી તે ન તો ભગવાનને પામી શકે છે ન તો પ્રભુને પરિવાર-માનવજાતિ-ની સાચી સેવા કરી શકે છે.

એ સાચું છે કે કોઈ વિરલ વ્યક્તિ જ-માધીશ જેવી-પોતાની ખુદીને એ રીતે ભરમ કરી શકે છે કે તે ખુદ પોતે યન્ય યથા જાન અને એ યન્યનામાં પોતાના આત્માને-જે પરમાત્માનો એક પાત્ર અંશ છે-ઓળખી શકે પરંતુ એ પશુ એટલું જ સાચું છે કે તે પોતાની ખુદીને કાળમાં નહીં રાખે તો ખુદ તેને ભરમ કરી દેશે એનું પરિણામ એ આવશે કે ને સ્વતંત્રતા એને પોતાની એક દોષાવલિ બનાવવામાં મદદ આપવા માટે પ્રભુ તરફથી દાનરૂપ મળી છે તે જાનને એક દાવાનલમાં પહોં નાખશે.

એક ગુનામ, બન્ધારે તે મુકત થઈ જાય છે, ત્યારે પ્રથમ તો તે પ્રાણ એમો સ્વાર્થમાં જાય છે કે ખીલ્મોની આગની ઝૂંદવા મંદી પડે છે. પરંતુ બન્ધારે એને એનું જ્ઞાન થઈ જાય છે કે એનું

ખીલ્મો સાથે ઢળીમળીને રહેવાનું છે તથા એના વિના એનું જીવન વિકાસ નહીં પામી શકે અને વ્યર્થ જેવું થઈ જશે, ત્યારે તે પોતાની ખુદીને ખીલ્મી સેવાના રૂપમાં બદલી નાખે છે. એ રીતે એનામાં સહકારની ભાવના જન્મે છે.

ગુલામોની પોતાની ધ્વજ કદી પૂર્ણ થતી નથી, તેઓ ખુદ પોતે નથી ચાલતા, એમને બન્ધારે કોઈ ચલાવે છે ત્યારે ચાલે છે એ જ કારણે એમનામાં સહકારની રૂતિ અલ્પવિકસી જ રહે છે, તે દરેક બાળતમાં સરકાર તરફ જુએ-જે એના પર ચાસન કરે છે. સરકારને જ એ લોકો પોતાના મા-પાપ સમજે છે પરંપરના બાતમાવથી એ લોકો પરિચિત નથી હોતા એટલા માટે ગુલામ ક્યા તો સરકાર સામે એકખીલ્મી ચાલે કરે છે અથવા પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવા માટે સરકારની ખુશામત કરે છે એમને દંભેશ પોતાની જ ચિંતા હોય છે, ખીલ્મોની ભલામની રતીભાર પશુ વિચાર આવતો નથી.

આપણે ભારતવાસીઓ આને સ્વતંત્ર છીએ, આપણે ગુલામીથી મુક્ત થઈ ચૂક્યા છીએ. આપણે સ્વતંત્રતાનો ઉપભોગ કરતાં વીસ વરસ થયા આવ્યા છે. પરંતુ શું આપણામાં સહકાર-ભાવનાનો યોગ્ય વિકાસ થયો છે ? શું આપણે હજી ઘણી બાબતોમાં સરકાર સામે તાકીને બેસી નથી રહેતા ? બંધેને બંધિનાઓ વહી જાય પશુ આપણા બામની એક નાનકડી અસ્થિત-જે આપણે પરંપરે ઢળીમળીને પૂરી કરી ચક્રીએ-જેમની તેમ જ આપણી તરફ નાકીતી રહે છે, આપણે દરેક જાળતમાં સરકારની નજી નાકીને બેસીએ છીએ ! આ બધું ક્યાં સુધી ?

આપણે સ્વતંત્રતાનો સારવિક રીતે ઉપભોગ કરીએ છીએ કે નહીં, એનો એક જ માપદંડ છે—એને તે એ કે આપણામાં ઉચિત સહકારની ભાવના વધી રહી છે કે નહીં ?

સહકાર કે સરકાર ?

જપાનની કવિતા વિષે

પ્રજ્ઞા ચતુર્વેદી

‘કવિતા તો નિષ્પોનનો ધર્મ’ છે. કવિતા દ્વારા નિષ્પોનના લોકો પોતાના સ્વદેશીભિમાન, શૌર્યભાવના અને સૌંદર્યપ્રેમ કેળવે છે. કવિતા તેમના રોજિંદા જીવનની પાસાંથી છે.’

એક જપાની વિવેચક’ લખે છે :

‘અમારી ચિત્રકલાની જેમ અમારી કવિતાને પણ અદ્ય રેખાંકની જરૂર હોય છે. કવિતાના લાંબા છંદો સિવાય ટૂંકા છંદો પૈકી એક એકત્રીસ પદનો અને બીજો સત્તર પદનો એમ બે છંદો બહુ લોકપ્રિય અને પ્રચલિત છે. કવિતાની લોકપ્રિયતામાં નાત જત કામ કે વસ્તુના ભેદભાવ આડે આવતો નથી. છ વરસનું બાળક શાળાએ જનું શાય તે પહેલાં એને અમારા ઉત્તમ કાવ્યો શીખવી દેવામાં આવે છે. આ રૂઝો પ્રતાપ છે અમારા કવિતા પાનેનો. poetry cards એમાં તો સિદ્ધ કાવ્યોના-સમાસ ઘડો હોય છે. એટલે કે કવિતા જાણે અમારી એક જાતની પ્રાકૃતિક રમતગમત છે; અને તે અમે પારસાથી માંડીને કબર સુધી રમીએ છીએ. કવિઓ નિષ્કલ્પવા સાડુ’ અમારે કાંઈ બહુતર કે વિદ્વાની જરૂરત રહેતી નથી, કવિતા તો સ્વયંભૂ જોવી છે. જાનુઆરી આગમન, ચંદ્રમાની ભરતી અને કુજ નો-મામા પર્વત પર વિસ્તરતા બરફ જેટલી સહજ અને સુંદર છે.’

અને એ કવિતા એટલે આદર્શ રૂપના સર્વ ગુણોથી સંપન્ન એવી ઉચ્ચતમ જાતિઓનું નિદર્શન, અને એ નિદર્શન સઘળા ઉદાર આચાર વિચારની રૂઝી-સરખું હોય. જૂની જપાની કવિતાએ સ્વદેશ-પ્રેમનાં મૂળ પોષ્યાં છે અને સાર્વજનિક કલ્યાણ અર્થે વ્યક્તિના આપલોગની હંમેશાં તત્પરતા બતાવી છે.

મોટા ભાગે જૂનાં કાવ્યો પ્રજાજીવનની કલેવત જેવા વર્ણ મૂકા છે, અને જે ઘડીએ તમે એ પૈકીનું એક કાવ્ય લોલો એટલે કોઈને કાંઈ દલીલ કરવાપણું રહેતું નથી એ સ્વચ્છ સત્ય છે, નામાં

કૃષ્ણીના જવાબ જેવું છે અને ઘણીવાર તો રાજ-નૈતિક, સામાજિક કે કૌટુંબિક વાદવિવાદોને સમાવી દેવાના ઉત્તમ સાધનરૂપ બને છે.

અમે જપાનીઓ મોટા હોઈએ કે છોટા, પણ અમારી જાતને સાહિત્યના સરળમાં સરળ રૂપ કવિતાની કડીઓમાં રેડી શકીએ છીએ. સમય ગાળવા સાડુ અમે અમારા જીવનનું પ્રતિબિંબ કવિતામાં પાડવાનો પ્રેમ ધરાવીએ છીએ. અમારી લેખીમાં અમારી રીતે ચંદની પેઠે પદમાં પણ અમારા નિતજીવનની પ્રેમાળ અને મળવી લાગણીઓ બતાવીએ છીએ. અમારા ઘરડાઓ ચીની સહિત્ય, ચીની તત્ત્વજ્ઞાન અને ચીની કળાના ઉપાસક હતા અને એમાંથી પ્રેરણા પીતા.

ચીની અને અંગ્રેજી ભાષા અમારી શાળાઓમાં ફરજિયાત છે એટલે અમે એ બે ભાષાઓ લખી વાંચી શકીએ. પણ અમે પરબાષાઓ ‘હુ ગ્રીકી શકતાં નથી એટલે-ચીની કે અંગ્રેજી ભાષામાં અમારા પોતા-પણાને લેખીને પ્રગટ કરી શકતા નથી. એમ છતાં અમારું’ શાસ્ત્રીય પુનરુત્થાન કરનાર તો ચીની ભાષામાં લખનાર જપાની લેખક સાર્થ સા-યોહ ઘડો ચીની ભાષામાં કાવ્યો રચીને આ કવિ લેખકે ભારના વખતના રશિયા ઉપર વિજય મેળવવાનો માર્ગ અગાઉ સાફ કરેલો. એટલે એમ કહી શકાય કે ચીન દેશે આધુનિક જપાન બનાવ્યું છે અને રૂસના પંજમાંથી બચાવ્યું છે ચીની સાહિત્યે આમ અમારા ઉદ્ધૃત વિચારોને જન્માપ્યા છે, પરંતુ મુખ્યત્વે કરીને ચીની ભાષાના સાહિત્યે અમને વીરરસ કવિતા આપી.

વરસમાં એકવાર નવા વર્ષના પ્રથમ દિને જપાનનો બાદશાહ નવા કાન્સેનો એક વિષય પસંદ કરી જાહેર કરે છે અને વાર્ષિક હરીફાઈ માટે એ વિષય પર એકત્રીસ પદનાં કાવ્યો પોતાની શાહી કચેરીએ મોકલવા સમક્ષ પ્રજાને નોતરે છે. આરા કાર્ફકમને લીધે દેશમાં વસનાર કે પરદેશમાં રહેનાર

જપાનીઓને ઉત્સાહ થઈ છે, બધાં લોક અજબ જેવી રજભરતીએ અને નવીન સૌન્દર્યભાવનાએ રંગ્ય છે વસ્ત્રનું મીઠાઈઓ કરનાર કદાઈ લોક પણ નવા વર્ણની કેકમાં શાહી કાળ-વિષયની જ્ઞાન પાંડ છે. એ એક નૂતન ફેશન થઈ પડે છે. કિચોનો નામના જાપાઓની બનાવટમાં પણ એ વિષયની સૌન્દર્ય ભાવનાઓ વિવિધ રૂપોમાં પ્રગટી નીકળે છે. લાખ જેટલા કાળો આવે છે તેમાંથી ટેકિચોનું શાહી કવિતાખાતું અમુક સો જેટલાં ચાંચી લે છે, એ પૈકી બાર જેટલાં હોવટની પસંદગીમાં બાકી રહે છે અને મિકાડોના મહેલના ફિનિક્સોલમાં કવિતાસ્વ વેળાએ ઉત્તમ કાળેઃ તરીકેની ગણનામાં તેઓને સમાવેશ થાય છે. એ ગણતરી જ કદર કે ઈનામ ગણાય છે. આ ઉત્સવ રાજ અને રાણીની ધાજીમાં ઊજવાય છે બીજા કુવરો અને કુવરીઓ અને રાજપાદિમાંથીઓ પણ ધાજર રહે છે અને એ બધા હરીફાઈમાં સામેલ થયાં હોય છે. ટાન્કા નામના ટૂંકા છંદમાં ઉત્તમ લેખકોની હરોળમાં ફેટલાક રાજ અને રાણીઓના નામ મૂકી શકાય તેમ છે આમાં હાલના મિકાડોના કાદા મેઈજ તેનોહ ઐઠ લેખક હતા એમણે પોતે લખેલી એક

લાખ જેટલી રચનાઓ ગ્રંથાકારે બહાર પાડી છે. જપાની લોકોનો પ્રભુ કવિતામાં ખરેખરો હલમથી ઊઠે છે. કવિતાના પ્રભાવે કચીને દેવો પણ મર્ત જન માટે પોતાની ઈચ્છા ફેરવે છે એમ અમારા લોક અંતઃકરણપૂર્વક માનનારા છે. ભવકારી જુનો અને રાજસો પણ કવિતાનો જદુઈ અસર હેઠળ રોવા મંડી પડે છે! અમે એવા તો કવિતાના ભક્ત છોએ કે અમારી ભાષાને કકડા ઈ-રો-હા અને એક ધનો હર કાળ જેવો લાગે છે. અને અમે ફેવી કવિતાભરી કુનિયામાં રહીએ છીએ તેનું આશી અમને રમરસ રહે છે રગ અને સુગંધ ઊંડી જાય છે. આ સંસારમાં સ્વપ્ન નથર છે આજનો દિવસ જુતાજના સુનકારમાં અદરય થાય છે. રવચની ગ્રાંબી છાયા જેવું એ છે એનો અમને રજમાત્ર રોષ નથી.

અમે જપાનીઓને કલા અને કવિતાનું રહસ્ય એવું છે કે આકરી પણ લાજણીભરી વિષયપસંદગી, જે બાહ્યન કરાવવાનું હોય તેને મિનજટ્ટી એવી કમીકવ ઊડી દેવી, કારણ કે સત્ય એ ખજારની અને છીછરી ઐક્યતા કરતાં વધુ અમે આત્માનો જ વિષય છે

*

મેલાકના ગૌરવભ્યાં ઇતિહાસના, સૌથી કીર્તિશાળી, રાણા પ્રતાપની, યુવાવસ્થાનો આ પ્રસંગ છે તેના નાનાબાપ શકિતસિદ્ધ સાથે, તેઓ એક દિવસ શિકારે ગયા હતા જોડા ધોર નિર્જન જગતમાં, જાને લાઇઓ પહોંચ્યા, અને વાનવાતમાં, કોઈ નજવા કારણે બને વન્યે કંઈક કંડરાસ ગમ્યા પોઠીવારમાં, આ ઊર્મિલ વર જુવાનોનો કમિયો, દ્રઢ પર આવી પહોંચ્યો કુમારોએ તન રો ખેંચી, અને એક બીજા પર પ્રહારો કરવાની તૈયારી કરી, એટલે તેમની સાથે આવેલા ચારણે, બંનેને રોકતાં કહ્યું 'જ્યારે આખા દેશ હાર દુરખનો ધૂતી રહ્યો છે, ત્યારે દેસના રાજકુમારો, અદરોઅંદર લપ્તા કરે, એ રોજગુ નથી' પણ આવેલયુગ્ત રાજકુમારોએ, આ અનુભવી અને રરહેણેથી ચારણના વાણી પર ધ્યાન આપ્યું નહિ. ને તલસારે વીંજરાની રરચાત કરી દીધી બાજુ ભયો ગઈ છે, અને સવાહના ચન્દ્રોથી આ લગાઇ અટકાવી શકાય એમ નથી, એમ જ્યારે ચારણને જણાયું, ત્યારે તત્તજ્ઞ મહાન નિબળ કરી, ચારણે આ બે જુવાનો વચ્ચે ઊભા રહી, કટાર કાઢી પોતાની છાતીમાં બોંધી દીધી, અને 'મારા મરણથી તમારા કલહનું સમાપ્ત થાઓ' એમ કહી પ્રાણ છોડ્યા

નિંદામાં વિટામિન અને પ્રોટીન જાને છે. નિંદા ચોરી સાફ કરે છે, પાચનક્રિયા ઠીક કરે છે, બળ અને સ્ફુર્તિ આપે છે નિંદા દરેક રોગનો પ્રમાણ પંથ છે. આમ સ્વાસ્થ્ય વિજ્ઞાનની એક મૂળ સ્થાપના મેં કરી દીધી છે હવે ડોક્ટરોને મારે એક જ કાર્ય બાકી રહે છે કે એ નિંદામાં કયું અને કેટલું વિટામિન અને પ્રોટીન રહેલું છે! મારે તો મન છે કે આ 'સંબંધી નિંદામાં પ્રોટીનનું તત્ત્વ વધારે હશે, અને દારૂસંબંધી નિંદામાં વિટામિન વધુ હોતું જોઈએ.

મારી સામે જે સમજન બેઠા હતા તે કહી રહ્યા હતા: 'તમને ખબર છે? પેલા સ્વેટરવાળા બાપ દારૂ પીએ છે.'

મેં 'ધ્યાન ન આપ્યું' એટલે એમણે ફરી કહ્યું: 'ખરેખર તે બાપ દારૂ પીએ છે.'

નિંદામાં જે આપણે ઉત્સાહ ન બતાવીએ તો એવી વાત કરવાવાળાને અપમાન જેવું લાગે છે. પેલા સમજન ત્રણ વાર એ વાત કહી ચુક્યા હતા અને હું ચૂપ રહ્યો હતો. પણ હવે મને એમનો ચહેરા જોઈને દયા આવી.

મેં કહ્યું: 'પીવા દો.'

'પીવા દો?' તે ચકિત થઈ બોલ્યા. 'તમે કહો છો પીવા દો?'

'હા, આપણે નથી તેમના પિતા કે નથી તેના શુભચિંતક. એમના દારૂ પીવાથી આપણને કાંઈ નુકસાન થતું નથી' મેં કહ્યું.

એમને મારી વાતથી સંતોષ ન થયો. તેઓ ફરી એ જ વાતને કેન્દ્રમાં રાખી મારી સાથે લમણા-ઝીક કરતા રહ્યા. ત્યારે મારાથી ન રહેવાયું. મેં એમને થોડાક સમયે પૂછી નાખ્યા

'તમે એના વધારે આજ્ઞા છો કે રોડલી ?

કંઈ બાબતોએ સવા છાંયે બૂટમાં પહેલા પગ થયો નાખ્યો છો, ડાબો કે જમણો ?'

હવે તેઓ હી.....હી.....કરી, હસવા લાગ્યા. કહેવા લાગ્યા 'આ તો મારી પ્રાઇવેટ વાત છે. એને પેલી વાત સાથે શું સંબંધ ?'

'તમારી જેમ જ પેલા ભાઈને તે શું ખાઈ-પીએ છે એ તેમની પ્રાઇવેટ વાત છે. મારે એમની સાથે એવો કશો સંબંધ નથી, તમારે હશે એમ મને લાગે છે ? મારે કહેતું પડ્યું.'

આ વાતનો એ સંજ્ઞાન પુરુષે કશો પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ

વેદમાં મોમત્સના ૬૦થી૬૫ શ્લોકો છે. એણે મોમત્સને તો પિતા અને મૃત્યુર મુખી ગણ્યો છે, એ કહે છે: 'તમે મને અમર બનાવી દીધો છે, હવે હું પૃથ્વીને હથેળીમાં રાખી મક્કળી શકું છું.'

કહેવાય છે કે દારૂ પીવાથી શરીરની ચેતનાનો વિસ્તાર થાય છે. એક શ્રીમત માણસનો એટલે બધો ચેતનાનો વિસ્તાર થઈ ગયો છે કે તેઓ રિક્ષા-વાળાને રસ્તામાં પાન ખવડાવે છે, સિગારેટ પીવરાવે છે, અને વળી ડમલ પૈસા પણ ભારનાં આપે છે. પીધા પછી તેઓ 'ચેતનમય' થઈ જાય છે. ક્યારેક ક્યારેક તો તેઓ રિક્ષાવાળાને એસાડી ખુદ રિક્ષા ચલાવે છે.

આમ તો તેઓ ભલા માણસ છે. પણ મેં કોઈ એવા માણસો પશું જોયા છે. જે માનમાં થઈ માનવી નથી થઈ શકતા માનવીપણું તેઓની પર દારૂની જેમ જીનરે-ચડે છે, એમની માનવતાને વાંધ આવે છે સાબળ્યું છે કે વાઈને ઉતારવાને, માટે જોડા સૂઝાડવામાં આવે છે કોઈ કોઈને વળી એનાથી જિલદુ પણ થાય છે

એર, મારે જે કાંઈ કહેતું છે તે કહી દઉં. વાત દારૂની નથી, મારી સામે એકલાં પેલા સમજનની છે.

જે મારી સામે થોડે દૂર બેઠેલા બીજા કોષના દુરાચાર પર ચિંતિત હતા હું ચિંતિત ન હતો એટલે તે સંજ્ઞન નારાજ અને વધુ દુઃખી હતા.

‘હવે તે દારૂની વાત મૂકી સ્ત્રીની વાત પર આવ્યા ‘...અને જુઓ, પે...લા ભાઈ...પેલા યામલા પાસે જાતા છે તે...હા...તેમને અમુક સ્ત્રી સાથે અનૈતિક સંબંધ છે.

‘હા, એ ખરાબ વાત કહેવાય. ખરાબ એટલા માટે કે મારે તે સ્ત્રી સાથે કોઈ સંબંધ નથી’ એ કહ્યું.

મારા જવાબથી તે સંજ્ઞન બિલકુલ નિરાશ થઈ ગયા. કદાચ નિયારતા પણ હશે કે ‘આ માણસ તો પથ્થર છે. માણસોની આની જોડી જાતની નિંદામાં પણ આ માણસ રસ લેતો નથી.

તે જીડિને આસ્વા મના, અને હું વિચારતો હતો કે લોકો સમજે છે કે ખારી હવા અને પ્રકાશ

માટે જાનવરમાં છે, પણ ખરેખર તો ખારી જોવાને માટે જ હોય છે.

જે માણસની સ્ત્રી સંબંધી કલંક કથા તે મને કદી રહ્યો હતો તે માણસ તો ભારો, ઉમાનંદાર સાચો, દયાળુ અને ત્યાગી છે. તે કદી છળ કે ઠાળા બખર નથી કરતો, નથી કોષને કમનો, કે લાંચ ખાતો કોષને કર્યું પણ નુકસાન થાય તેવું એ કદી કરતો નથી. હા, એને એને એક સ્ત્રી સાથે મિત્રતા છે, એટલે તે માણસ ખરાબ અને અનૈતિક થઈ ગયો છે।

સાચી વાત એ છે કે જે માણસને સ્ત્રી અને પુરુષના સંબંધની વાત ખટકે છે તે ખરેખર અનૈતિકતાની નથી હોતી પણ એ હોય છે કે અપરે, એની જગ્યાએ હું કેમ નથી. આવા લોકો ‘ચૂંચી અમલદાર’ જેવા ચાલુ પડે છે, જે દરેક આપત્તી જતી માડીને રોષી, અંદર જોષ પૂરે છે; ‘તે અંદર કાંઈ છુપાવ્યું તો નથી ને?’

*

બિરડામાં બિરેલા ચંપો ને આંખમાં પડેલાં બિરડો એવા વિરોધાભાસ જિભે કરે છે કે જેમાંથી માણસની જીવન વિષેની દષ્ટિને પારખી શકાય.

*

અતારે આપણા દેશમાં સ્વતંત્રતા છે પણ સ્વતંત્રતાને લગતી કેળવણી નથી આજે આપણી શાળાઓમાં કેળવણીને લગતી સ્વતંત્રતા નથી.

*

જો માણસમાં ઉંમરે જરાપણ અકલ ન મૂકી યોત તો તે એક વફાદાર ફૂતરા તરીકે કોઈ એજકેશન સેક્ટરોને ખોળે મેલવી શકે છે.

*

કોઈ લોખંડી માણસની ઉતરીને તમે પૈસા મેલવી શો, પણ કોઈ ઉદાર માણસને તમારો કરવા માટે ગમે તેટલા પૈસા કામિયાબ બની શકે નહિ.

*

કેટલાંક અંતઃકરણના માનવીઓ, અંતઃકરણને ખાતર જ, અંતઃકરણને નામે, અંતઃકરણપૂર્વક અંતઃકરણના પાપ કરે છે.

*

તમે રમકડાં બેઠોને એની આવી બનવંદ પ્રશ્ન સાંભળે માટે ક્યો હો? યુ તમારે ઘેર ખાંડો નથી?

“તારી બાને કેટલું બધું દુઃખ થાત. એટા, આજે જીવતી હોત તો? તારે માટે કેવાં કેવાં સ્વપ્ન એ બિચારી સેચા કરતી ! ‘મારો બિપિન તો બહુ ઘણો ને લાયક થવાનો, ખૂબ લાક્ષીગણીને મેટો માણસ બનવાનો,’ એવું એવું એ કહ્યા જ કરતી. છેક છેલ્લી ધડીએ પણ એ જ લક્ષમણ : ‘એ જો, મારા બિપિનને ક્યારેય એણું આવવા ન દેતા. એને ખૂબ ભણાવજો ગણાવજો, હો ! મેટો માણસ બનાવજો.’

બેસતાં બેસતાં નરોત્તમદાસની આંખ છલકાઇ આવી, અવાજ તરફાઇ ગયો, છતાં એની જ અંખિ ને એવા જ અવાજે એમણે ઉપેધું—‘તોણે એ ગધાની કોઇ જીવનવિધાયક અસર બિપિન, પર પાડવા માગતા હોય તેમ :

“મેં વચન આપ્યું, મોંમાં પાણી દોણું ત્યારે જ એણે શાંતિથી દેહ છોડ્યો. સ્વર્ગમાં ભેડી ભેડીવ આપણા પર મીઠ મીઠી રહી રહી, તારામાં બિપિન, જે દિવેલાઇ દેખાય છે એ તારી બાનો જ વારંમો છે, એ વારંમને તું દીપાવીશ તો જ એના આત્માને શાંતિ વળશે...ત્યારે એટા, તું તો તોફાની ને રખડું થતો જાય છે. !”

બારતેર વર્ષનો બિપિન એકઠાન થઇને પિતાને સાંભળી રહ્યો હતો. બોલ્યો ત્યારે તેનું મેં ટેપું બંધાવ આવેલું, સાદ મગજળો થઇ ગયેલો : ‘સમજું તો હું વ છું, બાપુજી ! પણ કાંઈ ચાલતું નથી માડું. થઈું થઈું કરું છું મનને કાજૂમાં રાખવાં, પણ એ તો ફૂટારી પૂંછડી જાણે ! જરાક દીપું મૂકું કે વાકું ને વાકું !’ જરા વાર રહીને : “કેવાં લલા છો, બાપુજી, તમે : મારા બાપુજી નમે કદો હો, બહુ જ લાયક હતાં. ત્યારે હું કેમ એવો નાલાયક નીવડ્યો ?” અને બિપિન રડી પડ્યો.

બિપિનના ઉવટના જલ્દે સંજ્ઞાને નરોત્તમદાસ ચમક્યા. પત્નીનાં સ્મરણો બધું જળસોન તેમના

મન પર ફરી વળ્યા. અનેક અવનવા બાવોના મોગન યુગ પર ઊછળ્યા લાગ્યા, પણ તરત જ તેમણે આ બધાં આંદોલનો દબાવી દીધાં ને બિપિનને વદાલ કરતાં બોલ્યા :

“કેમવા નરિ, એટા ! તું તો દાઢ બાળક છે. છતાં આટલી કોઈક કરે છે તો જરૂર સુધરી જમણ તારી બા જેવો જ લાયક થવાનો. મન આડું અવગું દોડે કે તારી બાને સંભારવી. એની ઇચ્છાનું એના યુવનું રટણ ક્યાં કરવું. એટલે મન એની મેળે ઠેકાણે આવી જશે...અને બીજું, રખડુ છોકરા-ઓનો સંગ ન કરવો, એવાઓને સંગે આપણે પણ બગડીએ.”

“સાચું કહું, બાપુજી ?” બિપિને સંકેતથી છતાં નિખાલસનારી કહ્યું : ‘રખડુ હું જ છું. હું જ બીજાઓને બગાડું છું. થોડીકવાર વર્ગમાં ભણું ત્યાં તો રખડવા જવાનું એવું જોશ આવે કે ન પૂછો વાન. વગજાડ જ જાણે ! મનને માલવા બાને ખૂબ યાદ કરું, પણ રહેવાય નરિ. પાણી પીરાની રગ પડે કે દફતર બેતોફાને ભાગી છૂટું ત્યારે જ એન પડે. સાથે જ્યારે છોકરાઓને પણ ખેંચતો જાઉં. એક ભાગેડું બીજાનેય લાગે, બનાવે.”

“તે તારા માસ્તર કાંઈ કહેતા નથી ?”

“માસ્તર તે થઈું કહે છે ઘેર. બધારવા આવે છે ત્યારે તમારી રાજેડોળેની ભવાગમ, એટલે ગીવટ પણ બહુ રાખે છે. છતાં હું ભાગી જાઉં છું એમની આંખ આંજીને. રમી કરીને થાઉં એટલે પાછો નિરાળે જાઉં ત્યારે ખબર માનવામાં બાકી ન રાખે.”

“હું સમજાવે ?”

“કહે : ‘બિપિન બાપુજીને તારે માટે કેટલી બધી લાગણી ને કાળજી છે ? એટલી મેં કાંઈ નથી જોઈ. તમારી સ્થિતિ બહુ ચ્હો નથી, છતાં ટપુચન

રખાનું છે. ચાજ પછી સારો ચૂકવે છે' એટલે બાપુજી, એક વાર માસ્તારને મેં એનું કારણ કહ્યું કે, 'મારી બા દતાં ને, એ બહુ સમજી ને લાયક હતાં અને એ મદિનાનો મુશ્કીને શુભરી ગયાં, પણ મરતાં મરતાં બાપુજી પામેથી વચન લઈ લીધું—'મારું બરાબર ખ્યાન રાખવાનું', મને લાજીવવા મણી-વવાનું, અને મોટો માણસ બનવાનું.'"

"પછી શું કહ્યું માસ્તરે?"

'કહ્યું : 'ત્યારે તો તારે બા જેવા ખાસ લાયક થવું જોઈએ. એમની ઇચ્છા પૂરી કરવી જોઈએ. તો જ એમના આત્માને સંતોષ મળે.'"

"માસ્તરે બરાબર કહ્યું, બિપિન!" નરોત્તમદાસે રાહત અનુભવી.

"માસ્તરે તો જણેલા માણસ રહ્યા. બાપું બહુ 'સમજવાના' બાપડે એમને તો બહુ આપણા રસોષવા મહારાજ છે ને, એ પણ અને જ્યારે ત્યારે સમજાવે છે."

"શું સમજાવે છે એ વળી?" નરોત્તમદાસનું કુતૂહલ પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યું.

"એણે મારી બાને તો ક્યાંથી જોયા હોય? એટલે એમના વિશે તો શું કહે? પણ તમારા વખાણ એ બહુ કરે. તમારી જ વાત માંડીને બેઠા હોય. કહે : 'બાપુજી કલકત્તાથી દેશમાં પાછા આવ્યા ત્યારે બરજીવાનીમાં, એ પૈસા માંડમાં થે બરા લેખારનો સારી પેઠે અનુમત. એટલે માગાઉં ર માગાં આવવા મ'ડ્યા. પછે બાપુજીની તો એક જ વાત : 'નહિ, નહિ. મારે હવે બીજું' થર કરવું જ નથી. લોકોએ સમજાવવામાં મથ્યા ન રાખી, પણ બાપુજી એકના બે ન થયા તે ન જ થયા એમને નહિ કોઈની સાથે ફળવું કે લગાવું. એ તો લલા એ, લવો એનો ધંધો, અને લલા તમે! મોથી ચીજ વિશે તિયાર જ નહિ ને! ...ને એક દી તો મહારાજ કહે : 'બાપુજી તો ખરેખર દેવ જેવા, છે, હો! એમના જેવું બીજામાં ન થયાવ. આ હું ધરડો થવા આગ્યો, છતાં હમણાં મરતોં જ થયો કે તરત જ બીજું' થર કરી લીધું."

નરોત્તમદાસ ફિક્કું હસ્યા - 'કંઈક' વિચિત્ર જેવું. જીનકાળની રમિયાં તેમના અને ફરીથી જરા ફેજાળી મારી કે ચહેરા પર વિચિત્ર આવ તરી આવ્યા. એ લાવ એમણે તરત રેઢયા, સ્વરથ થયા, અને પોતાના ચપ્પોની ધારી અસર ઉપજાવવા માગતા હોય એવી કુનેહથી વિચારી વિચારીને બોલવા લાગ્યા :

"મારી તો વાત જ જુદી છે, બિપિન! બારી બાનું સરિર બલે ને પડી મથું, પણ એનો આત્મા ક્ષિત્રીને મણે મારા આત્મામાં ભગી ગયો છે! એનામાં કોઈ એવી અજ્ઞા મીઠાશ હતી કે એક વખત એની સાથે રહેનારના દેવાને બીજે ક્યાંય ફરવત ન વળે...હું જન્મનેા દુખિયો. નાનપણમાં જ માતાપ ગુમાવી બેઠેલો, પણ મનમાં ને મનમાં મોટામોટા મનોરથોની મહેલાતો બાંધ્યા કરું. કોપુનેા થાજ જગી મથે તે આ કાકિયાગા હોડણું સ્પર્શ કરીને પહોંચ્યો કલકત્તા કામથળેા મળી ગયો ત્યાં જ પરવચો. તારી બા હતી તો જ ગાગણ, પણ એણે આવીને મારા જીવનમાં સ્વર્ગ ખડું કરી દીધું. તારે જન્મ થયો ત્યારે તો મણે સાક્ષાત પ્રભુ પધાર્યા હોય એટલો બધો હરખ અમને થયેલો. અને તને ખરેખર પ્રભુ જેવેક મહાન બનાવી દેવો હોય એવી કલ્પ-બાજો એ ક્યાં કરતી. એનીશી વાત કરું? જિંદગી આખી એની રજોજ વાતને સંભાળી કરીએ, એના કલા પ્રમાણે ક્યાં કરીએ તો બેઠો પાર થઈ જાય."

નરોત્તમદાસ ફરી લાગમૂલક ધર્મ ગયા, પણ તેમણે નજર તો બિપિનના મોં પર જ નોંધી રાખી. બિપિન પર અસર થતી લાગી તે વધુ નટક આગ્યો. થંસ માટે ક્ષમા માગતો હોય, મને તે થાપુ તો મે હવે જીવ નહિ થવા દઉં, એની ખાત્રી આપતો હોય એવી નજરે પિતા તરફ તાજી રહ્યો.

નરોત્તમદાસ હર્ષનું પર અનુભવી રહ્યા, મોતાનો હેતુ આખરે પાર પડતો લાગ્યો બિપિનને તેમણે પહેલે લીધો ને દેવા સમયે ચામો, મળે વાતલત્ત-રેણુ રેડીને તેની સુધરવાની લાગનાને વચ્ચેપ ન કરી દેવા હોય!

અને ખરેખર બિપિનના જીવનમાં સુમારો

થતો ગયો તે વેગબર પ્રગટ કરી રહ્યો પિતાએ બમણા વેગથી સાથ આપ્યો એમથી પ્રેરણા ને બળ મેળવીને મિપિન સ્વપ્નોને સિદ્ધિમાં ફેરવવા મંથી રહ્યો એક પછી એક પગથિયાં વટાવતો, ઝડપથી કાગડો કિર્દાને વગતો એમ એ માં આવી પહોંચ્યો ગઈ કાલનો રખડ મનોદશિતાળો વિદ્યાર્થી આજે એવો સુપ્રતિદિન બની રહ્યો કે કોઈ કોઈ વાર કોનેજની સમામા તેનું ખાસ પ્રવચન યોગ્યતુ

આવું એક પ્રવચન એક સાંજે ચોકવવામાં આવ્યું હતું તમય થવા આવ્યો હતો મિપિન જવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો, એટલામાં રમેશભાઈએ તેના ખડખડા આંતરને અત્યંત ખાનગી વાત કરતો હોય એવા ધીમા મંદીર અવાજે કહ્યું

“મિપિનભાઈ, આવો છ મરની કોઈ જ ગાળણુ બાઈ આની છે એની આખ, અવાજ, પહેરવેશ, બધું એવું વિચિત્ર છે કે... તો એને એટલા પરથી કાઢી મૂકતો” તો, પણ નંજક જતાં નજરમાં નજર મળી તો એનો ચહેરો તમારા જેવો

‘કાણુ છે ? પૂછ્યું નહિ ?’ મિપિનને એક દમ કુતૂહલ થયું

‘વાત તો સામળો બાઈએ પૂછ્યું ‘જેક છે ધરમાં ? મેં કહ્યું નથી’ તો કહે ‘શેકના વહુ ?’ મેં કહ્યું ‘એમને શુજરી ગયે બાનીસ વર્ષ’ થઈ ગયા શેક ફરી ખરવવા જ નથી પણ મિપિનભાઈ છે ધરમાં’

‘તમારું નામ સાંભળના જ બાંતના મોઆથી ધીમી ચીમ નીકળી પડી તીરછી આખ સીધી થઈ ગઈ એમા હેતની સરવાણી ફૂટી સાલ્યાનો જેમ તેમ લટકતો છેરા સરખો કરી તથા ધૂજતા, ભાવ ભર્યા અનાજે મોલી મિ પિ ન ? શેકનો દોકરો ? છવે છે ? મેં જ મહિનાનો મૂકીને એની મા’

“બાઈ પછી લોરી ન શકી એનો દયામળો ચહેરો જોધને મેં કહ્યું ‘ખુરુ મા તો એમને એવ ! મૂકીને શુજરી ગયા... આ તો આ હતા ! જાણે દેવતાઈ

છવ ! મરતા મરતા શેકને લલામણુ કરતાં ગયા મારા મિપિનને છવની જેમ અગવજ્જે, હો !’

‘અને શેકે શેકાણીનું વેણુ સભારી સભારીને નાનકડા મિપિનભાઈને એવા તો બળવ્યા કે એ છવી ગયા નાના હતા ત્યારે તો ભારે રખડ હતા, પણ એમને સુંધારવા મેં જ જાણે બેખ લીધો આજે મિપિનભાઈ માખાપનું નામ ઉખેળે એવા લયક થયા છે’

બાઈ મારો શબ્દે શબ્દે એક કાને સામળી રહી, બરાબર સમજવા કોશિસ કરી રહી, છતાં બરાબર સમજી ન શકતી હોય એવી બાધામદ્ય જેવી બની ગઈ મોં પર ન સમજાય એવા ભાવ પથરાતા જતા હતા પછી કશું કે વાદ કરી રહી હોય તેમ બોલી ‘તારે તો તના બાપુજીનું સ્વપ્ન, તેને મોટો માણસ બનાવવાનું, સાનું પડ્યું ! મોવાવો મિપિન ભાઈને, મારે જોવા છે’

‘મેં કહ્યું મિપિનભાઈને અટાણે સમામાં બાપુ કરવા જવાનું છે સમય થઈ ગયો છે, તો કહે ‘હાને ને જાય હું વધુ વખત’

રમેશભાઈનું રાક્ષ પુરુ થાય એ પહેલાં તો મિપિનનું કીતક તેને દીવાનખડ નરક એવી ગયું જોયું તો ચીથરેલાસ મેલીથેની, અર્ધભ્રમિત જેની આ મિપિનને જેતાવે તાણની વ્યાકુળતા વધી ગઈ ખાવથી બની એ મિપિનને જોઈ રહી કોઈ અપાર્થિવ મમતાનું તેજ તેની આખમાં આરી વસ્તુ હાગણીના અતિરેકથી તેની જાની ઊછળી રહી એક મદકુલ મારવા એની આખ તોયાર નહોતી મિપિનને આખો ને આખો આખોમા સમારી નેરા તે તલસી રહી હતી

“માજી, આવો હું મિપિન”
મિપિને આવકાર આપ્યો, પોતાની ઓગળાણુ આપી, પણ બાઈની આખ તો મિપિન પર ચોરી રહી હતી

‘તમે બાપુજીને એનાખો હો ?’
બાઈએ માથું હલાવી હા પારી

“ મારાં બાને ? ”

બાપ જરા ચમકી. એની આંખ ચક્રવર્તી થવા લાગી. આ ઘરની હવામાં ભરેલી મુશ્મલ પકડી શેરી કાજો પછી બોલી : “ હા. ”

બિપિન સાવ નજીક ગયો. “ અને એમની વાત કરો. બા કેવાં હતી ? અને એ જ માસનો મૂકીને સ્વર્ગે સિધાવ્યાં. અને એમનું મુખ નથી મળ્યું. ” ત્યાંપુર આતંકની નજરે બિપિન તાકી રહ્યો.

“ બેટા ! ” બાપના વસોવાના અંતરમાંથી પડ્યો પડ્યો, એ કમણાં હસ્યો ચઈ પડ્યો એમ લાગ્યું. બિપિને તેના હાથને ટેકો આપ્યો. ત્યાં રસો-પથો આબો બિપિન તરફ નેહને બોલ્યો :

“ તમારે સખામાં નથી જવું ? ”

બિપિને ઘડિયાળ જોઈ. કઠિા સમય પર પહોંચી ગયો હતો. રાહ જોના ને અણમુદ્રાટ કરતા સમાજનો તેના ચક્ષુ સામે તરી આવ્યા.

અટાળે, બરાબર ટાંકણે બાઇનું આવી ચડ્યું ઘરઘટાએ સાપ નીકળ્યા જેવું ફસોંધવાને લાગ્યું. અકળામને એ બોલ્યો. “ માથ તો રોકાશે. તમ-તમારે જઈ આવો. માથને હું ત્યારે પાછી કરાવીશ. ”

“ હૈં, માથ, તમે રોકાશો, હું પાછો આવું ત્યાં સુધી ! કલાકેકમાં તો આવી જાઉં. ” બિપિનના અવાજમાં ગડમથલ ભરી હતી.

“ હા, બેટા ! ” જરૂર રોકાઈશ. તું તારે જ, ફરોડ કર. ”

“ પણ જરૂર રોકાજો, હો ! બા વિશે સાંભળું અને બહુ ગમે છે. અહીં તો બાપુજી સિવાય કોઈએ એમને જોવાયે નથી. બાપુજી કહે છે કે એ તો એક દેવનાઇ જીવ હતી... બાપુજીના રૂઝ પ્રતાપે ને બાપા પુરપરમરણે હું મારા બાગેડું સ્વભાવને મુશારી ચકરો છું. ”

પેલી બાઇનો અહેરો બાગેડું સ્વભાવના નિર્દોશ

એકદમ બોધી પડી ગયો, કાંપો તો લોલી ન નીકળે એવો. માંડ માંડ તે લોલી ઘડી-એના એ જ ચમ્પો : “ જરૂર રોકાઈશ ” તું તારે જ, ફરોડ કર, બેટા ! ”

અને જતાં જતાં બારે વેદના અનુભવી રહ્યો હોય તેમ બિપિન ઊપાડ્યો. સાપકદને કોલેજ તરફ આવી મૂકી. સાપકદ ઉપરથીયે તે એક બે વાર પાછળ, ઘરના ઉંબર ઉપર બોલીને તેના તરફ તાકી રહેલી પેલી બાપ તરફ નજર કર્યા સિવાય ન રહી શક્યો.

બિપિન જેવા દુખાનો બંધ થયો કે બાપ જરા પાછી ફરી ને એકદમ ધુસકે ધુસકે રહી પડી.

આ વળી નું નાક લગતવાંતું જોઇને રસોધયો. અનમૂન જેવા ચક્ર રહ્યો. આખરે તેણે સાંત્વન આપતાં કહ્યું :

“ તમે બહેન, બહુ દુખિયણ લાગો છો ! ”

“ દુખિયણ જ નહિ, પાપણી પણ ” મહાન મહેનતે દબાવી રાખેલી વાત બળવો કરીને બહાર નીકળી આવી હોય એમ લાગ્યું : “ મનના આવેગને અંકુશમાં લેવા તે મથી રહી : “ લાઇ, એ બધી વાત હવે ક્યાં કહેવા બેસું ? શોડને કહેજો ને કે બંગાળથી એક બાપ રખાતીરજાતી અહીં આવી ચઢી’તી. બિપિનને રોમખેમ ને લાચ જોઇને એનું પેટ કડું. ”

અને બાપજી જતા રહેવા પગ ઉપાડ્યો.

“ અરે, અરે ! એમ ક્યાં જાએ છો ? શું આવ્યાં ? શું આવ્યાં ? ” મહારાજે એકદમ વચ્ચે આવીને બાપને રોકી.

“ આવી હતી તો શોં પાસેથી. કંઈક પઠાવવા-જૂના નાનાને આપારે ; પણ શોં પાસેથી પઠાવતું એટલે બિપિનના જાગમાં બાગ પડાવવો. હવે તે એવું ન જ કરું, બને ને મરી, જાઉં. ”

રસોધવાને બાપ પેલી જેવી લાગી. જતાં હોય તો છી ને જતી ; નહિ તો શોડને કંપાક નડશે એમ થયું. પણ બિપિનની લાગણી સાંભરી આવી. બાપ બારણાં તરફ ચાલી એટલે કહ્યું :

“બિપિનભાઈ આવે પછી જાણે. ત્યાં સુધી રોકાવાની તમે હા પાડી ને ! બેસો, હું આ બનાવી છાકું.”

“નહિ, નહિ. હવે નહિ રોકાઈ. મારા જેવી પાપણીનો આછાચો પથ્યે બિપિનની આબરૂને બદો લાગે, એનો વિકાસ ફાંધાવ એના બાપુજીએ એની બાને નામે કુનેદશી, ધીરજથી, ત્યાગથી માંડ માંડ પકવેલું મધુર ફળ કયાંક પાછું ખટાસ પકડી લે ...હું તો જઈશ જ.” જાણે સ્વગત બજાડી હોય તેમ તે બોલી.

“પણ મારે શેકને શું કહેવું ?”

“કહેજો ને કે એ બાપ તો સ્વચ્છંદી નીકળી, ધૂની ને ઠેકાણું વગરની છાગી. કશું કલાકારના વગર એ તો ભાગી જ ગઈ—કોઈ જનમની ભાગેડૂની જેમ.”

અને ખરેખર ઘાટ મૂકીને તે ઘરનાં પગથિયાં સડસડાટ ભિતરી ગયું, પણ પોતે ખરેખર ધૂની ને ઠેકાણું વગરની છે, એનો જાણે પુરાવો આપતી હોય તેમ તે સ્વવાચા જેવી તરત જ પાછી ફરી ને બોલી:

“અને હા, શેકને એમ પણ કહેજો ને કે, ‘બાપએ તમારી માફી માગી છે, પોતે જતી રહી એ માટે, ને પોતા પત્ની બિપિનને વહાલ કરવાની વિનંતિ કરી છે.’...બીજું તો શું કહું ? શી જરૂર છે ?”

અને આ બધું રસોડયો પૂરું સાંભળે, સમજે એ પહેલાં તો તે પોતાની આખમમાં ઝૂંપી રહેલાં આંસુને લૂછવા પણ રોકાયા સિવાય બાવરી શી, બાનીશોક વર્ષ પહેલાં ભાંગી હતી તે જ હવે પણ જુદા જ આસપાસી શેકનું બરછોડી અંજો પણ ભાગી ગયું—હમેશને માટે.

એકલા ચબ્બો અને એકલું બોન એ બંનેનો કંટાળો લગભગ સરખો હોય છે.

અરેરે, પ્રકાશ ! અંધકારની પિંદિત્રા વિનાનું તારું રૂપ સાવ ફિક્કું લાગે છે.

સ્વપ્નમાં આનંદ ભોગવો કે આનંદને સ્વપ્ન માનો એ લગભગ એક સરખું જ લાગે છે.

હીલો હાલસાહ અને ઉત્સાહની હઠ એ બંનેનું પરિણામ અને શૂન્યમાં જ આવે. હીલો ઉત્સાહ છેરડે માણસને અચક્ત બનાવે ■ ને ઉત્સાહની હઠ જગત પ્રત્યે આપણને બેદરકાર બનાવે છે.

આપણા ઉમંગનું મરી જલુ એનું નામ બીમારી પણ આપણી ઉપચારિતાનું મરી જવું એનું નામ જીવનું મોત

જીભાવી અંતે કંઈક મેળવી ચકાવ એવું જો કોઈનું ગુમાન હોય તો તે સોનદર્શનું ગુમાન છે. એને લીધે માણસ જીવનની મહત્તા ગુમાવે છે ને બાવિની જીવતી કરે છે.

ભાષા અને કલ્પનાએ સુમેળવાળું ગદ્ય જોઈને એક મિત્રે એને કવિતા કહી ત્યારે હું હસી પડ્યો; મને વધુ કે જો આને જ કવિતા કહેવાતી હોય તો મારા જીવનની એક ભૂલ પણ આવા ગદ્યથી વંચિત નથી.

ઈતિહાસના અભ્યાસીને તો એ વાત ઈવા જેવી સ્પષ્ટ દેખાય છે કે જ્યારે સત્ય વિરુદ્ધ અસત્યને દબાવવા માથા ઉપર ઊંચું કરવામાં આવે છે ત્યારે એનું મોં એટલું વિકૃત બની જાય છે કે પ્રજા એ સહન કરી શકતી નથી ને મૂળની અસત્યોષી આગમાં એક વધારે ભડકાનો ઉમેરો થાય છે. પછી એ જવાબાદાર થતી જ નથી ધોમે ધોમે એનું મોં પથેતું થાય છે ને એમાંથી જવાબામુખી કાઢી નીકળે છે.

કુનિયાના દરેક દેશને ઈતિહાસ તમે ધનન-પૂરક વાંચી જાઓ ક્રાંતિના મૂળમાં અત્યાચારની આંધીનું ખાતર તમને દેખાશે. ગરીબ પ્રજાના ખૂનને સળગાવવા અત્યાચાર જેવી બીજી એક મણી તાકાલિક સીપિય નથી. પ્રત્યેક યુગના પરિવર્તન થકો આ જ રીતે ફાં છે ને ફરશે.

સામ્રાજ્યવાદી કે મૂડીવાદીઓના ખૂની સ્વાર્થથી કોઈ પણ દેશની પ્રજા અજાણી નથી ભૂતકાળનો એ શોભિતભર્યો ઈતિહાસ આજે અંજો સામે આવોને તાજવ કરતો હોય તેમ લાગે છે. મૂડીવાદી અને જમીનદારશાહીના નિ સીમ મિતરે ત્રાસેલા કામદારા અને ખેડૂતોના ભાતરમાં પ્રલયની વરણ જેવો 'લાવા' પ્રગટ્યો અને રથેન જેવી સત્તાપીથ ચલેનચાલતને ઘમઠાવી મૂકી ઈ સ ૧૭૭૪માં અમેરિકાએ એવો જ એક સુદિન અનુભવ્યો. કેલેક્ષિયનોએ પુસ્તકો ફોગોગા દીધાં વહોએ લાકડીનો દેકો છાડી દીધા. સ્વાધીનતા ખાતર સીઓએ ખારા ભર્યાની પણ દરકાર કરી નહિ. નવયુગના ચણાતાં પાવામાં પથ્થર બની પુરાવાનું કળ્યુ. અસ્થિઓનાં અમુષિા બનાવ્યાં અને સામ્રાજ્ય લાલચુઓની છાતી ઉપર અહોરાત્ર એક જ ધ્વનિ આવી આવોને 'જગદાવા લાગ્યો 'તમે માલિકો નથી, અમે ગુલામ નથી સ્વાધીનતા અમારો જીવનાદેશ છે.' ને એ રીતે પ્રજાનાં સંકલિત બળ આગળ અમેરિકા નરમ બની ગયું.

અતરને કપાથી મૂકે એરો મહાપદ તેા મશિણા ફાંતે ૧૭૮૯માં ચરૂ કર્યો. ખૂને ભરેલી

સરિતામાં થઈને એ કારમે ઈતિહાસ ચાલ્યો જાય. પ્રજાનાં કોમળ દેનાં પર ચડીને અટ્ટહાસ કરતો સમ્રાટ લૂઈ જાણે દેશ તમસ્વના દુભાંત્યને આમ ત્રોા હોય તેમ આપણી સામે ખડો થાય છે.

રશિયામાં જરનું ઝનૂન પણ ક્યાં કોઈનાથી ઓછું ઊનરે તેમ હતું ? સત્તાની આંધીમાં ચડેલા નિષ્કુર ગરે ક્યાં જાણ્યું હતું કે રશિયામાં શાન્ત્યક્રાંતિ કરવામાં-સોવિયેટ સરકાર સ્થાપવામાં પોતાનો નિર્દેશ સેન્સમૂલ નહિ, પણ ચાલુક્ય લેનિનનો બુદ્ધિવાદ વધારે ઉપયોગી થયો ? ત્યારે જ કોઈને ખબર નહોતી અને યુગપરિવર્તન કેટલે ખબર આપ્યા વિના પોતાની મેળે આવીને આસન જમાવે છે સ્વતંત્રતા એ જ રીતે આવે છે એમાં તકશાસીઓની જરૂર નથી, પ્રજા ત જાકની જરૂર છે બુદ્ધિ કર્તવ્યની સરાણે ચડે છે ત્યારે જ સ્વતંત્રતા આવે છે.

ઈતિહાસ ઉચ્ચાર છે કે જ્યારે જીવન અને મૃત્યુની જોધ કોઈ બે વિરોધી તત્ત્વોનું સઘર્ષલુ થાય છે ત્યાર એમાંથી પરિવર્તનના તિખારા પ્રસરે છે. યુગપરિવર્તન એવા તિખારા ઉપર જ અવલગિન છે, એક ઘાથમાં ધમ્ધાથ અને બીજામાં તલવારવાળી જોધાદો ભરે જોઈ છે, જાણી છે, અનુભવી છે. પ્રજાની ધાર્મિક લાગણીમે ઉપર પરધર્મના પછાડા હિંદુસ્તાન જેટલા તો કોઈ બીજા દેશે ભાગ્યે જ જોવા થશે. આજે હિંદુસ્તાનનો સાથો ઈતિહાસ ધ્યાય છે સાથા ઈતિહાસના ત્રિસું ભાવિ પ્રજાને પોતાની કેડી શોધવાની તાલાવેથી હોય છે. આપણને એ તાલાવેથી હોય કે ન હોય પણ આજે આપણા ધરના કલહની કૂર મરકીએ આપણા સ્વમાતને દગડાનું તો છે જ આ-મા જોધ જીવનની વિશિષ્ટ ફિલસૂફી તેવાર કરી વિકાસ માગે' દોડે છે તેવો વૈચિત્ર્ય વિકાસ આજે હિંદુ ચાચી રહ્યું છે. અભિદાનની ફિલસૂફી આજે આપણી સામે તેવાર પડી છે. આવેલી સ્વાધીનતાનું મનોરમ દર્શન એ ફિલસૂફી ઉપર નિર્ભર છે.

દેનિસી સભનના એક નાનકડા ગામ કંબરલેડમાં
એનરરી મેજસ્ટ્રેટ બનાની ઓફિસના વરંડામાં ખુરશી
નાખી કોઈ શિર્ડ વિચારમાં મગ્ન બેઠા હતા. એના
મેંમાં પાઈપ હતી અને એક કચ લગાવી એમાંથી
ધૂમાડાના ગોટંગોટા ધીમે ધીમે એવી રીતે છાંટી રહ્યા
હતા જાણે કે એ ધુમ્રવર્તુળમાંથી જીવનના કોઈ
શિર્ડા સન્ધાને યોધવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા ન હોય.

મુખ દિવસભરનો પ્રવાસ પૂરો કર્યા પછી
તરિત જાતિએ ક્ષિતિજના અતલ શિર્ડાઓમાં જિનરી
રહ્યો હતો. ડૂબતા સૂરજના પીળા પીળા કિરણો
કંબરલેડની ગિરિમાળાઓ પર પડી એક રમ્ય દશ્ય
ખડું કરી રહ્યા હતા. એવે સમયે જસ્ટિસ બનાનીની
ઓફિસ સામેની વિશાળ સડક પર એક ઝરણી 'કટ
કટ કટકા' કર્યે જતી હતી.

અચાનક માર્જ ઉપર ગગડાટનો અવાજ
સંભળારો ને દૂરથી ધૂળ ઝીલી દેખાઈ. ધૂળના ગોટા
હોડા બેડા ત્યાં તેા એક બળદગાડી આવતી દેખાઈ.
એ ગાડીમાં એક પુરુષ ને એક સ્ત્રી બેઠેલા હતા.
જસ્ટિસ બનાનીની ઓફિસની પાસે આવેને ગાડું
થોભ્યું. પુરુષ અને સ્ત્રી ગાડામાંથી જિન્યા. પુરુષ દ્રબજો,
પાતંગો ને લાંબા હાંસી. રંજ સાધારણ ને વાગ સોમેચી.
મુખ ઉપર દડ નિશ્ચય, અને ગંભીરપ્રમાના હાલભાવ
જેવાઈ રહ્યા હતા. રક્તધેત મિશ્ર રંજની સ્ત્રી
સીધાંસાદાં વસ્ત્રોમાં સંજળ હતી એના ચહેરા પરથી
હળુ ક્રિયારાવરવાનું ભાવપલ્લ ભૂંસાયું ન હતું, છતાં
એ ભાવપલ્લ એની ઉદાસી ઠંડી ચકતું ન હતું, કેમ
જાણે એ અત્યંત આકર્ષક અને આશાઓના ભારે
બોજ તરે દબાવેલી ન હોય. એ એક એવી કન્યા
જેવી ઘાનવી હતી, જે સ પૂર્ણપણે ખીલ્યા પહેલાં જ
કરમાત્રા માંડી ન હોય.

જસ્ટિસ બનાની આ નવ આજનુંકોને ઓફિસ
તરફ આવતાં જોઈને તરેતર જવા અને પોતાનો મોભો

જળવવા જોડા પહેરીને યુગવને બેસવાનો ઈશારો કર્યો.

‘અમે બન્ને...’—સ્ત્રીએ વાતનો આરંભ
કર્યો. એના અવાજમાં મુદુતાને સળવળાટ હતો—તલાક
ઈચ્છીએ છીએ!’ સ્ત્રીએ વાક્ય પુરું કરતાં પુરુષ
તરફ એવી નજરે જોયું; કેમ જાણે એ જાણતી
માત્રી ન હોય કે આ વાત કહેવામાં એણે કથી
નજાણી તો જતાવી નથી ને! જીભ તો કપાલ અચ-
કાઈ નથી ને! અને કોઈ પક્ષપાત કે યંત્રાથી તો
કામ નથી લીધું!

‘જી હા, હવે ભલ તલાક જ જોઈએ!’
પુરુષે હળવેકથી માથું હસાવી સંમતિ આપી. ‘અમે
બંને હવે એક બીજા સાથે નિભાવ કરી ચકીએ એમ
નથી. પછાડી જીવનની કલ્પાઈઓમાં તો પતિપત્નીનું
જીવન તારે જ સુખી અને આનંદી બની શકે છે,
જ્યારે તેના એક બીજાની હાગણીઓનો ખવાડ રાખે;
પરંતુ જ્યારે સી પુરુષનું મોં જોતાં જ બિલાડી પેટે
ધૂરકે અને કરડી ખાવા દોડે, અથવા તો જંગલથી
ધુવડની જેમ ચોર કરી ચૂકે ત્યારે એવી સ્ત્રી સાથે
તો પુરુષનો નિભાવ વલો અશક્ય જ છે.’

‘અને જ્યારે માણસ પાસે કોઈ પૈસો ન
હોય, અને એ આખો દિવસ બેકાર માણસો સાથે
રંગતો રહે, અથવા ઘરમાં બેસી કલ્પનાના ધોડા
દોડાવે અને ધણીને જ નહિ, પરંતુ એના પાળેલાં
કૂતરાઓને પણ સી પોતાના પાસેથી ખવરાવે....’
હવે સ્ત્રીનો બોલવાનો વારો હતો. અને તે બધી
જ વાત ઘણી ચોંતવેલી બોલી ગઈ.

‘નુસ્તાના આવેશમાં ચાના પાસણોના ડાંકણાં પણ
રરતા પર ફેંકી દે...’ પુરુષે જવાબી આરોપ મૂક્યો.
અને એના કૃતંત્રઓ ઉપર ગરમ ઉછાછળનું પાખી રેડી
દે, જેનો જોતો કબરડ યમા મળતો મુશકેલ હોય. ફરી
એવી જ રીતે રાંધવા સીધવામાં વાગી જાય—જાણે
કોઈ બીના જ જની નથી. અને આખી રાત અનેક
મેળાં મારી પુરુષનું તિલ ચાગણી બનાવી દે.’

‘જે હમેશાં મહેશ્વર વચ્ચે કરનારાઓ અને બીજાં સાથે હસતા - ગ્રહાંતો હોય અને આખા વે ઈલાકામાં પોતાની નીચતા માટે નાખીએ હોય તે કોઈ રીતે સુખથી કેમ નિદ્રા લઈ શકે ?’ સ્ત્રીએ હવે પોતાની સફાઈ રજૂ કરી.

બોનરસી મેજસ્ટ્રેટ બનાનીને હવે એમ લાગ્યું કે પોતાની ફરજ બજારવામાં ઢીલ ન કરી જોઈએ. બનેને બેસવા માટે એક ખુરશી અને એક સ્ટુલ આગળ કર્યાં. પોતાની કાનૂન-પોલી ઊધારી એની અનુક્રમણિકા પર એક નજર નાખી અને પછી પોતાના ચરમાના કાચ સાફસૂક કરી ખજાને આમ તેમ કર્યાં.

‘કાનૂનની કસમોમાં એવી જાનની કોઈ ચોખવટ નથી કે આવા મામલામાં આ અગત્યને નિર્ણય આપવાનો હક છે કે નહિ ? પરંતુ પ્રમાણિકતા અને ફરિને અનુરૂપ તેમ જ નીતિના સોનેરી સિદ્ધાંતો અને આવી જાનની પરિસ્થિતિ ઘણી જ અનિષ્ઠનીય છે અને આવી રીતે તો એક દિવસ પણ ધર ચાલી શકે નહિ. જો એક મેજસ્ટ્રેટ એક મુગલને લગ્નગાંઠી જોડી શકે છે, તો એ વાત રમણ છે કે તેને આ સજા-ધને તલાકનામાથી તોડી નાખવાનો પણ અધિકાર છે.

‘આ અદાલત તલાકનો ચુકાદો આ પહેલે અને વડી અદાલત પાસેથી એની ગાંઠી મેળવી લેશે.’

નવકુવાને આ સાંજથી પોતાના પાટલૂના ખિરસામાંથી બટલો કાઢી પાંચ ડોલરની એક નોટ એમાંથી જેમ તેમ કાઢી જરિટસ બનાનીના મેજ ઉપર મૂકી.

‘જા, અમારી પાસે કુલ આટલી જ મૂકા છે. આ રકમ અમે એક રીંછ અને બે લોકોના ચામાને લેવી જમા કરી છી.’

‘આ અ રકમમાં તલાકની ફી પાંચ ડોલર છે.’ જરિટસ બનાનીએ તલાકના છાપેલા ફારમ ઉપર સ્ત્રી પુરુષના નામ ભરી પોતાની ઓફિસની મહેર લગાવી છૂટાડીને કાનૂની રૂપ આપી બંનેની સામે એની જરોરત સંભળાવી દીધી.

જરિટસ બનાની આ દરતાલેજની નકલ પુરુષને દેવાની નીવારીમાં હતી, ત્યારે જ અરીલાએ વાંધો

લીધો : ‘જા સાહેબ, આપ હમણાં એ નકલ એરીકના હાથમાં ન દેડ, હજુ સુધી મામલો પૂરી રીતે પત્યો નથી. થયેલાં મને માસી મહેર મળવી જોઈએ. આ કોઈ રીત નથી કે પુરુષ સ્ત્રીને એનો હક આપ્યા વિના જ તલાક મેળવી લે.’

એરીક આ માગણી સાંભળી દિગ્મુક થઈ ગયો. એને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો કે અરીલા છેક છેલ્લી ધડીએ આવી અડચણ ઊભી કરશે.

‘આ સાચો પણ હમેશાં કોઈને કોઈ નવી વાત કે આંટી ઊભી કરતી જ હોય છે.’ મનમાં એણે વિચાર્યું.

જરિટસ બનાનીને પણ વાગી આમુ’ કે ખરેખર આ મ મલો વિચારણા મામે છે અને કોઈ આનો કોઈ નિશાન લાવવો જોઈએ.

‘જો કે કાનૂન મહેરના મામલામાં ચૂપ છે, પરંતુ સ્ત્રીના પગમાં સપાટ પણ નથી, એને માવનરે પયોચવા કોરિયા અને કંડાવાળા રસ્તેથી પહાર ભાગું છે.’ જરિટસ બનાનીએ ઇન્સાફપૂર્વક અરીલાને સંભોળી પૂછ્યું : ‘જો પરિસ્થિતિ અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવી છે, એને ધ્યાનમાં લેતાં મહેરના હકની પતાવટ બદલ તમને કેટલી રકમ મંજૂર છે ?’

‘મને મારા ભાઈને ઘેર પયોચવા બોલામાં બોલા પાંચ ડોલર જોઈએ આ રકમથી કુ’ એક ચંપલની જોડી અને કોઈ વાચનનો બંદોબસ્ત કરી શકીશ.’

જરિટસ બનાનીએ ડેકું હલાવતાં કહ્યું : ‘સારું, આ રકમ તો ગેરવાજબી નથી. એરીક, તમને આ અગત્ય તરફથી સચવા આપવામાં આવે છે કે આ તલાકનો પરવાનો જાવી કરવામાં આવે તે પહેલાં તમારે પાંચ ડોલર અરીલાને મહેર પેટે આપવી જોઈએ.’

જરિટસ બનાનીનો ઉપર મુજબનો મુકમ સાંજથી એરીકના હોશ ઊઠી ગયા અને ઘણાં લખવા અવાજો એટલું માંડ ભેલી શક્યો : ‘મ...મારા પાસે તો હવે એક જૂટી કોડી નથી. જો કઈ રકમ હતી તે આપને લખાવે કરી દેવામાં આવી.’

‘નહિતર તમે અદાલતના હુકમનું હિલ્લંધન કરવાના યુનેગાર દરોહો’ જરિટસ બનાનીએ પેતાના હુકમની વધુ છણાવટ કરી

‘અજર આપ મને એકાદ દિવસની મહેતવ આપો તો કોઈને કોઈ રીતે કપાકપો પણ આ રકમની સગવડ કરી લઈશ મને ખબર ન હતી કે મારે રહેર ચૂકવવી પડશે’ એરીકે ઘણી જ આજીજીપૂર્વક કહ્યું

‘રીક, આ મામલાની કાપવાલી એક દિવસ માટે મોકૂફ રાખવામાં આવે છે અને બીજો દિવસે બન્ને જસાએ ઘાજર લઈ આ અદાલતના હુકમોનું પાલન કરવું પડશે’ જરિટસ બનાનીએ અદાલત ભરખાલ કરતાં કહ્યું

‘આપણે હવે જલ્દી કાકાને ઘરે જઈ રાત પસાર કરવી જોઈએ’ એરીકે છાત્રાગ્રામી બેલગ્રાડી ઉપર ચડે ગયો અને કાંથી અરીવા પણ ગાડે ઉપર બેસી ગઈ. બેલગ્રાડી ખૂબની ડમરી ડિગડતી કીચૂક કીચૂક બોલતી બીજી વાટે ચાલી નીકળી

જરિટસ બનાનીએ પેતાની પાઈપ સળગાવી અને તાજેતરમાં જ આવેલા કોઈ સાપ્તાહિક છાપાના પાના ઉઘવાવવા માંડ્યા. ઘોડીવારમાં જ સાંજનું અંધારું ફેલાઈ ગયું. તેમણે મીઠુમતી સળગાવી આકાશમાં ચંદ્ર નીકળી આવ્યો હતો, અને તે જમવા માટે ડિબા લશ ઘેર જતા રસ્તામાં ગણિઓની એક એવી ઘડા નજીકથી પસાર થયા, જ્યાં માણસનો પગરવ ઝોળી હતો. અચાનક એક મુઠાનીપાટી માણસ આડિ પડ્યો અને એમની છાંતી ઉપર રાજકુલ તારી દીધી

‘ખધી રકમ મારે કમજોર કરી દે’ બુકનીપાટી એ કહ્યું કોઈપણ જાતની યુ થો વજર ખધી રકમ એકી નાખે નહિતર જાનથી હાથ પાડા પડશે’ બુકનીપાટીએ ફરજભરેર કહ્યું

‘મારી પાસે તો આ પાંચ ડાલર છે’ જરિટસે પેતાના ખિરસામાંથી રકમ કાઢતાં કહ્યું

‘એને ત્રી વાગી આ રાજકુલની નવીખા ફાસાવી દે’ બુકનીપાટીએ હુકમ કર્યો

‘જાન બની તો લાખો મળ્યા જરિટસે એમ સમજી ખસકવામાં જ પેતાની જાતને સલામત માની

બીજો દિવસે વગો એ જ મળદગારી અદાલતના દરવાજા પાસે આવી ઊભી આ વખતે જરિટસ બનાની બિલકુલ તેજાર જ બેઠા હતા, કેમ કે એ બન્નેના આગમનની કાલથી રાહ જોતા હતા. અદાલતના હુકમ મુજબ જાનની હાજરીમાં એરીકે અરીવાને પાંચ ડોલર દીધા જરિટસે આ નોટને સભાગી જોઈ. એને એવી રીતે આપવામાં આવી હતી-જણે રાઈ-ફલની નળીમાં ફૂસાવી ઘોડા પરનું જરિટસે એને ખાસ મહત્વ ન અપ્યું, કેમકે બીજી નોટો પણ આવી રીતે વાળી-મચકોડી થકાપ ઠે. અને બન્નેને તલાકનામાની એક એક નકલ હાથમાં દઈ દીધી

‘મારા ખાસ છે કે તમે ટૂંકીનથી ઘેર પાછા જઈ રહ્યા છો’ અરીવાએ પૂછ્યું ‘અનમારીમાં જે ટીનનું ભોક્સ છે એમાં રાટ્ટી રાખેલી છે, અને ચૂકા ઉપર તપેથી ભૂલેલું માંસ છે તપેડીને ચૂકા ઉપર જ રાખવામાં આવી છે કે જોઈ ફેતરાં એને અડે નહિ અને હા, રાતે ઘડિયાળને ચાવી દઈ દેજો’

તમે કલ્ક તમારા ભાઈને ઘરે જતા હશે એરીકે પૂછા કરી

‘હા, હું ત્યાં જ જઈશ. પરંતુ મને ભરોસો નથી કે તેઓ માડુ ત્યાં રહેવાનું પસંદ કરે. હું મજબૂર છું. માડુ હવે ઠંકાણું નથી જતા કુ જઈ શકે. રસ્તા સારો છે અને મારે હવે એ તરફ વાટ લેવી જોઈએ

‘વાડુ, અસ્વાખેડી એ ધરતે કે તું પણ મને અસ્વાખેડી કહેલું પલદ કર. એરીકે કહ્યું, ‘ને હું એ નથી તમજી શકતો કે કોઈ માણસ એટલો ખેડો મેરલમ હે થ જો અસ્વાખેડી ન કહે’ એરીકે નિઃશ્વાસ નાખતા કહ્યું

અરીવા બિલકુલ ખામોશ હતી એજે તલાકનામાની નકલ અને પાંચ ડોલરની નોટ ત્રી વાગી પેતાના ખિરસામાં નાખી દીધી.

જરિટસ બનાની નોટને અરીવાના ખિરસામાં

અલેખ થતી જોઈ રહી.

એકાએક અરીવા વિચારત-ટામાંથી ઝખડી અને બોલી : 'એરીક, આજની રાત તો આ જ કથ-
નામાં બધા માણસોની રીતે મુજબે!'

એરીકે ક'ખરલેન્ડ તરફ જોયું તો સુરજનાં આલ-
મતા ફિરોમાએ ગિરિધાળાએ ઝાંખી પહોલી જોઈ અને
અરીવા તરફ મો ફેરવ્યા વગર કહ્યું : 'હવે તો મને
ધર સુનું સુનું લાગશે, પરંતુ ધરના લોકો પાગલ
થઈ જાય અને તલાકને જ એક માત્ર ઈલાજ માની
બેસે, તો એને કોણ રોકી શકે છે?'

અરીવાએ રટલ તરફ નજર માંડી કહ્યું :
'જીજ્ઞાસોને પણ તલાકની કોટલી જ પડી હતી. ઉપર
કોઈ કોઈને પોતાના ધરમાં તો રાખવા શકે! હવે
મારે ખરા બાકાત ધર તરફ કદમ જિયાડતા જોઈએ.'

'તો પછી એ ઇડિયાળાને કોઈ આવી નહિ
દઈ શકે.'

'યુ' તમારા મનલખ એવો છે કે હું તમારી
સાથે ગાડીમાં ચાલું અને એ ઇડિયાળામાં ચાલી બસુ?'

આ ખડતલ આક્રમીના ચહેરા પરથી દેખીતી
રીતે એમ તરી આવતું હતું કે એનામાં ઘાગમ્મી છે
જ નહિ. પરંતુ એકાએક તેણે પોતાનો હાથ લંબાવી
અરીવાના નાજુક હાથ સભાળી લીધા અને અરીવાની
ઘાગમ્મીએ ફરી સરવળી લીધી.

'કૂતરાઓ હવે તને કપારેય તબ નહિ કરે
અરીવા!' એરીક બોલ્યો : 'મને હવે બાન આવે છે
કે મેં તારી સાથે ઘણી નીચ વર્તણૂક કરી છે. 'એ
ઇરિયાળાને હવે તું જ ચાલી દઈ દે જ અરીવા, એ
કપારો અને તારી મહેલબતજ ખરા જીવનની સિદ્ધિ છે.'

હવે મને પણ અકલ્પ આવી ચૂક છે. હવે હું
પાતલપટ્ટું નહિ બતાવું. શાલો એરીક, મોડું થઈ
રહ્યું છે. હવે ધરે ચાલીએ, સુજ આલમતા પહેલાં
જ પકોથી જઈએ. એમ કહી બન્ને એવી રીતે ચાલી
નીકળ્યા જણે અદાલતમાં ગયા જ ન હતા!

જનિટસ બનાનીએ જોયું કે એ જાને એને

જણકાયાં વગર ગાડીમાં ચડી રહ્યાં છે તો એણે દબલ
દીધી કે 'રિયાસત દેનિસીના નામ પર હું તમને
ચેતવણી આપું છું' કે તમે રાજ્યના કાનૂનોનો ભંગ
કરી રહ્યા છો અદાલતને એ જોઈને ખુશી થાય છે,
કે એ હદનો વચ્ચેનું લેખનસ અદરસ થઈ ગયું છે,
અને પરસ્પરની ગુરસમજૂતીઓ ફર થવા પામી છે.
પરંતુ અદાલતની ચલ્લુ એ ફરજ છે કે રિયાસતના
નોતિક મુલ્કો અને એના ચરતખાને કામ રાખે.
અદાલત તમને જાને એ યાદ અપાવે છે કે તમે
ખન્ને હવે ધણીપણિયાલી રહ્યાં નથી, કેમકે તમારા
ખન્ને વચ્ચે કાનૂની રીતે તલાક થઈ ચૂકી છે, એટલે
તમને સાંસારિક જીવન માણવાનો કોઈ હક રહેતો જ
નથી.'

અરીવાએ એરીકનો હાથ પકડી લીધો : 'યુ'
હું તમને ખરેખર ગુમાવી દઈશ? જ્યારે કે હવે મને
તે લગ્નજીવનની સાચી ખુશી અને કારવું ભાન થયું
છે!' ઘણી જ વ્યક્તિગતપૂર્વક એણે આવા ઉદ્ગારો
કાઢ્યા

'પરંતુ અદાલત એ વાત પર તમાર III કે
તલાકના હુકમનામાથી ઊંચી થયેલી મુરકાલો ધરા-
વવા નવેસરથી તમારા નિકાલ થવા જોઈએ. ત્યાર-
બાદ તમે તમારા તલાક ગુજીવનનો આનંદ માણી
શો છો, દેરની ખુશીનું તમને હવે ભાન થયું છે. આ
કામ માટે અદાલતની ફી પાંચ ડોલરની હશે.' જનિટસ
ખનાનીએ વિસ્મયથી સમજાવ્યું.

કુખતોને તણખલાનો સહારો મળી ગયો!
અરીવાનો હાથ જરૂર દઈને પોતાના નિરસખા પકારો
અને પાંચ ડોલરની નોટ મઠી જનિટસ બનાનીના
મેજ પર મૂકી દીધી

ખનાનીએ નવેસરથી લગ્નજીવિની જોડી દીધા.
નવદંપતી લગ્નજીના મારા લાલ લાલ થઈ રહ્યા હતા.
આ વિધિ પતા પછી એરીકે અરીવાને ગાડીમાં બેસાડી
દીધી અને પોતે માનુષમાં બેસી વ્યારીને જુના ધર
તરફ હાંકી દીધી : 'જરજીવનની વાટે આડું' પથાર થઈ
રહ્યું હતું.

શાહનામા-એ-ફિરદૌસીનાં સ્ત્રી પાત્રો

કેતાયૂન-૫

મણિબાઇ વોરા

કેપુસર પછી ધરાનની માદીએ લોહરાસ્ય આપ્યો. તેનો સુવરાજ યુસ્નાસ્ય પિના સાથે અણ-ખનાવ થતાં રવદેશ હોય પશ્ચિમે રૂમ દેશમાં નામ બદલી અજાત રહેવા લાગ્યો. જેની નસોમાં ફરેદુનનું લોહી વહેતું હતું એવા રૂમના કિમરાને ત્રણ કુંવરીઓ હતી, જેમાં સૌથી મોટી તે કેતાયૂન.

ભારતની માફક પ્રાચીન રૂમમાં પણ રાજ-કુંવરીઓના સ્વયંવર યોજાતા. કેતાયૂનને યોગ્ય પતિ મળે તે અથે કિસરાએ દેશ પરદેશના મદામાનવોને નિમંત્રણ આપી કેતાયૂનનો સ્વયંવર રવ્યો.

સ્વયંવરની આગલી રીતે કેતાયૂનને સ્વયં આગ્યું : 'તેણે એક સુંદર યુવાનને સભા મધ્યે જોયો અને તેના ગળામાં ફલહાર પહેરાવ્યો.' બીજા દિવસે સ્વયંવરના મંડપમાં ભેઠેલા રાજવંશી ઉમેદવારો મધ્યે કેતાયૂન આવી. સ્વપ્નમાં જોયેલો રાજકુમાર કમ્પાન નજર આવતો નથી તેથી તે હતાશ થઈને પાછી ચાલી મઢ. મહેલમાંથી આવતું કેતાયૂનનું રુદન સાંભળી કિસરાએ સ્વયંવર સભાનું વિચર્જન કર્યું અને બીજા સભા બોલાવી જેમાં રાજકુમારો ઉપરાંત અમીરો અને શ્રેષ્ઠોએ પણ આમંત્ર્યા. આ સભામાં રૂમના એક નાના સરદારના મહેમાન તરીકે અજાત રહેલો શાહમદો યુસ્નાસ્ય આનંદ ખાનર આવ્યો. રૂમમાં તેણે પોતાનું નામ ફર્ખઝાદ રાખ્યું હતું. કેતાયૂન આ સભામાં આવી, ફર્ખઝાદને જોયો, સ્વપ્નમાં જોયેલો યુવાન તે આ જ, એમ પુષ્ટિત હોયે તેની નજીક મઢ અને પુષ્પમાળા તેના ગળામાં પહેરાવી. ફર્ખઝાદે પોતાના તરફથી પ્રેમના પ્રતીક રૂપે કુંવરીને સુવર્ણ મુદ્રિકા આપી.

કિસરા કુંવરીની પસંદગીથી નારાજ થયો, કેમ કે પસંદ કરેલો યુવાન રાજકુંવરને જલ્દે સામાન્ય માણસ હતો કિમરા રોને ભરાયો પણ તેનો શાગો વચ્ચર વચ્ચે પડ્યો : 'સ્વયંવરનો કિસર આપે

જ યોગ્યો છે. કુંવરીને પોતાની સમજ મુજબ વર્તવાનો અવસર આપે જ આપ્યો છે મધ્યરની ઇચ્છા આમ જ હશે તે માથે મક્કાવવી જોઈએ.' છતાં કિસરા તે કિસરા હતો ! કેતાયૂન અને ફર્ખઝાદને ત્યાંથી ચાલ્યા જવાની આજ્ઞા કરી. અંગ ઉપરના જૂજ આભૂષણો સિવાય કશું ચ લીધા વિના કેતાયૂન ફર્ખઝાદ સાથે ચાલી નીકળી. પ્રાચ્ય પ્રદેશમાં જઈ, પેલા આભૂષણો વેચી સાદું ઘર વસાવ્યું અને બન્ને સ્થિર થયા.

ફર્ખઝાદ શિકાર કરી લાવતો અને પતિપત્ની વનવાસી રામસીતાની માફક આનંદથી જીવન જીવવા લાગ્યા.

કિસરાની બીજી બે કુંવરીઓ લગ્ન વધે પહોંચતાં તેના ઘાટે રૂમના અમીરઝાદોએ માગી મોકલ્યાં પણ રાજ્યે યરત મૂકી કે વિકરાળ જંગલી પશુઓનો વધ કરી શકે તેવા યુવાન અમીરને રાજકુંવરી મળી શકે. બે યોગ્ય યુવાનોને ફર્ખઝાદે સફાવ કરી વિકરાળ વંડુ અને અજ્ઞાને એ ભારી લાગ્યો, તેનાં દાંત પોતાની પામે રાખી, મરેલાં જનવર પેલા યુવાનોને આપ્યા. યુવાનોએ તે વિકરાળ જનવર પોતે સાધાનો દાવો કરી રાજકન્યાઓને મેળવી.

કિસરાને યોગાન ખેલવાનો ભારે શોખ હતો. એક દિવસ પોતાના સરદારો અને બે જમાઇ રાત્રેની સાથે એ યોગાન ખેલતો હતો. ફર્ખઝાદ આ ચાહી મર્દાના ખેલ જોવા જાતો રહ્યો. તેણે પછી ઘોડો અને ગેડી મંગાવ્યા અને રમતમાં સામેલ થયો તેની યોગાન ખેલવાની દળ અને દાવ મેળવવાની નિપુણતાથી કિસરા તો દિગ્મંદ થઈ ગયો. તે બોલી જાડ્યો 'અજ્ઞ છે આ યુવાન ! માનવ રૂપે દેવ લાગે છે' પ્રાસે બોલાવી ઝોળખાણ મારી, તેણે જાણ્યું કે તે તો મોટી રાજકુંવરી કેતાયૂનનો પતિ ફર્ખઝાદ છે. ફર્ખઝાદે વિશેષમાં કહ્યું કે બીજી બે કુંવરીઓના

પતિ પશુ તેની સહાયથી જ મળ્યા છે.” સામીતીમાં પેતે મારેલાં પ્રાણીઓના દાંત રજૂ કર્યાં આ વીર-નરની બહાદુરી અને ખેનદિવીથી કિસરા ખુશ થયો કેતાયૂનને સુયોગ્ય વર મળ્યો છે તેવા તોપથી આ વીરનર કોણ છે તે કેતાયૂનને પૂછ્યું. કેતાયૂન પશુ પશુ ફર્ફમજાદની ખરી હકીકત જાણતી ન હતી. કિસરાએ જાનેને પોતાની સાથે રાખ્યા અને ભૂતકાળના કહેર વહણ માટે દિશગીરી બતાવી.

ફર્ફમજાદની ખરી જોગણ થોડા સમયમાં જ મળી આવી: ધરાધના શાહ લોકરાસે પોતાના બીજા પુત્ર કરીરને સુવરાજ યુસ્તારપને મનારી, રવદેશ તેણી લાવવા મોકલ્યો હતો તે રૂમ દેશે આવ્યો મોટાજાદ યુસ્તારપને ફર્ફમજાદ તરીકે સોંપી કહ્યો અને તેને ધરાધ બાપવા માટે મનાવવામાં સજ્જ થયો. હવે કિસરાને તેમજ કેતાયૂનને જાણ થઈ કે ફર્ફમજાદ નામધારી યુવાન તે હકીકતે ધરાધનો શાહનંદો યુસ્તારપ છે ! પિતાપુત્રી અને તેઓની પ્રભા ખૂન આનંદ પામ્યાં, કિસરાએ યુસ્તારપની માફી માગી અને કેતાયૂનને અઢત્ઠક દ્રવ્ય હહેજમાં આપ્યું.

શાહનંદા કરીર સાથે યુસ્તારપ અને કેતાયૂન શાહી બામકાથી ધરાધ જવા વિદાય થયાં. ધરાધ પહોંચના પ્રભાએ તેમજ શાહે તેમને આજકાર બાપવા

ઉત્સવો યોજ્યા. જુદા લોકરાસે યુસ્તારપના મસ્તકે ધરાધની તાજ મૂક્યો. પોતે વાનપ્રસ્થ થઈ હપ્તર બજનનાં મન્ન બનવા ઇચ્છા દર્શાવી.

કેતાયૂન ધરાધી મહારાજપત્ની મહારાણી બની. તેની નજર દેશને સંસ્કૃતિ દૃષ્ટિએ સમૃદ્ધ બનાવવામાં લાગી રહેતી કેતાયૂન અને શાહ યુસ્તારપના સમયમાં જ ફરસી પથગાર ઝરથુસ્ત થયા (ઇ સ. પૂ. ૬૬૦ થી ૫૮૬) કેતાયૂન અને યુસ્તારપે એ પરિત્ર ઝર-યુસ્તી ધર્મ સીકાર્યો. સમસ્ત શાહી ખાનદાન અને અગ્રીરોએ પશુ એ ધર્મનો સીકાર કર્યો. કેતાયૂને તો પોતાના જાનેને અપરહિયાર અને બિશુનનને આ ધર્મના પ્રચારક બનાવ્યા.

ધરાધના સગના શત્રુ દેશ તુરાને જૂના ધર્મ ને નામે ધરાધ સામે યુદ્ધ થયું. પશુ યુર સે સત્તજ સ મળે. કથી તુરાની રાજા અરિમ્મરપને હરાવ્યો અને ઝરથુસ્ત ધર્મને વિના અવરણે ફેલાવા સરખા કરી આપી.

શાહ યુસ્તારપ પ્રાચીન ફરસી ધર્મનો અશોક હતો, કેનસ્ટેન્ટાઇન હતો અને તેની શાહ્યાનું કેતાયૂન રૂમ-ધરાધના રાજાશીને જોનાર, ધર્મ પ્રચારક મહાન અદિક્ષા હતી બારન વર્ધના રામાણુની સીતા સાથે તેને સરખારીયું.

✽

“વૃદ્ધ માણસો ચીડિયા બને છે, ડગલે પથલે તેમનાં મજાજ ગરમ થઈ જાય છે, તેનું એક જ કારણ છે એમનો અર્ધ હમેશાં અતૃપ્ત રહ્યા કરે છે. સતોષાતો નથી હોતો નાનાં બાળકોને સદૃ આપ્યેએ લાડ લણાયે છે, જુવાન લોકો માત્ર અરીસા સ મે જુએ તોપણ તેમના મનને સંતોષ થાય છે, કિર્તિ અને યોનાના મદમાં જોડ માણસો જીવન સુખેથી જીવી શકે છે, ત્યારે વૃદ્ધ માણસોને આમાંનું કશું સાંપડતું નથી એમને લાડ તો કોણ કરે ? અને અચીસામાં શે જોવાનું તો તેમને થવ જ શાનું થાય ? કિર્તિ અને યોનાથી પાછળ દેવાનું જોય હવે તેમનામાં રજું છેતું નથી. કોઈ તેમને પૂછતું પણ નથી, કોઈના પર તેઓ સળા થવાથી શક્તા નથી, કોઈના થર તેઓ સળા થવાથી શક્તા નથી, તેમ પોતે કોઈ અપૂર્વ કાજ પાછળ મંડ્યા છે એવો જાણ તેમને હોતો નથી. એ જ કારણે તેઓ સતત વિડાયા કરે છે, બમડયા કરે છે, રોષે ભરાય છે. દુનિયાનાં અનેક દુખોવા મૂળમાં તેમનામાં અતૃપ્ત રહેલો અર્ધ એ જ મુખ્ય કારણ થાય છે.

જીવનનું મહત્વ

માણસ બુદ્ધિમાન હોવાનો ફાંકો રાખે છે પણ એ ફાંકો તો એ વર્ષનું બાષ્પક દીવાસળીની પેટી ગજવામાં રાખવાનો અને તેને સળગાવતાં આવડવાનો ફાંકો રાખે, તેના જોવો છે. દીવાસળીની પેટી તેની પાસે છે, અને તેને એ સળગાવતાં આવડે છે તે કરતાં વધારે મહત્વની વસ્તુ દીવાસળીનો ઉપયોગ કયા કરવો તેનો વિચાર તેને છે કે નહિ તે છે; તેમ માણસ બુદ્ધિ ધરાવે છે એટલે કે તરેક તરેકની વૈજ્ઞાનિક માહિતી અને સુકિતઓ જાણે છે અને શોધી શકે છે, તે કરતાં તેનો કેવો ઉપયોગ કરવો તે આવડવું તે વધારે મહત્વનું છે.

આજે આપણને આપણી પોતાની પ્રગતિ પ્રત્યે અહો-અહો થઈ રહ્યું છે. જોનજોનામાં કેટલું વિજ્ઞાન ખેડાયું છે, અને ઝપાટાખંધ ખેડાયું જાય છે! પંદર મિનિટમાં સુષ્ટિમાં ભય કર ઉઠકાપાત મચાવી શકાય તેટલે સુધી વિજ્ઞાનનો વિકાસ થયો એવા ભય કારા વાગે છે. પુરાણોએ ભગવાનનો મહિમા ગ્રાતા કહ્યું છે કે 'તેની બુદ્ધિના વિશાસમાનથી અક્ષાંકોનો પ્રલય થાય છે.' આ સિદ્ધિ તો આજે માણસના હાથમાં આવવા લાગી છે ત્યાર અને મંમજ, અને શુદ્ધ તથા શનિ સાથે યે સંપર્ક સાધવાની કળા વૈજ્ઞાનિક શોધી શકશે એવી અને ઉમેદ આવી છે. ભૌતિકસિદ્ધિ અને રોગચાળા પણ અનેક હાથોએ શોધાઈ રહ્યાં છે, હિંસા કરવાના અને તેની સામે જયવાના પણ નવા નવા માર્ગો ખોલાય છે.

પણ રોગ, ઘસારો અને હિંસાને જીવનમાં રચાન જ ન મળે, ન પોતાને લાગે ન બીજાને પહોંચે, એની જાનના જીવનના નિયમોને શોધવા અને તેને અનુકૂળ સંસ્કૃતિને ખીસવવાની બુદ્ધિ હજી શોધાઈ નથી.

* * *

જીવન શું કામ મળ્યું છે, તે આપણે જાણતા નથી. પણ જીવન સાથે જીવતાં રહેવાની વાસના પણ મળેલી છે એટલું જ અનુભવપૂર્વક જાણીએ છીએ.

જોમ પણ કહી શકાય કે માનવને જીવનની અભિલાષા સાથે જોજામાં જોઈ પાંચ બીજા તરવો પણ અનુભવમાં આવે છે. તે જિજ્ઞાસા, કંપનાશીલતા, સર્જકતા, સંકલ્પ અને શ્રદ્ધામય આશા, પ્રાણી માનને અણુમાત્રા મળેલા જીવન સાથે, મનુષ્યને આ વધારાની ભેટો છે, અને શું કામ છે તે જોઈસપણે કહી શકતા નથી એટલે એ મનુષ્યત્વનાં કેવલાવશ્યત અંગો છે એટલું જ કહી શકાય.

જીવનની જેમ જ અણુમાત્રા મૂડી પણ રચાણપણે અનંત નથી. એ સર્વે ખપી જાય છે. આથી, એનો અર્થ અને પ્રયોજન શોધવા કરતાં એ ખપી જાય તે પરેલાં તેનો સાગમાં સારો ઉપયોગ કરી લેવાનું અને વધારેમાં વધારે સંતોષ આપનારો નફો તેમાંથી મેળવી લેવાનું હદાપણ ખોળવું, તેને અનુકૂળ સંજોગો નિર્માણ કરવા અને અને તો તેનો બીજાઓને પણ માર્ગ દેખાડવો એ મહત્વનું છે.

એટલું તો નકકી કહી શકાય કે આ પાંચ પ્રકારની શક્તિઓને અનિયંત્રિતપણે પહોંતી મૂકવી એ માનવમુખશાનિ કે સમાધાનનો ઉપાય નથી જ. એટલે સવયમ તો જોઈશે જ. જિજ્ઞાસા, કંપનાશીલતા, સર્જકતા, સંકલ્પ અને આશા, તથા તેને પરિણામિ ઉત્પન્ન થતા ભોગો અને પ્રવૃત્તિઓ સર્વે પર સંયમ જોઈશે.

*

સંયમ જોઈશે એટલે વિવેક જોઈશે. કૌર્મિક નિશ્ચિત ધોરણે શું યોગ્ય અને શું અયોગ્ય તેની પારખ અને પસંદગી કરવાની શક્તિ જોઈશે.

વળી, સંયમ અને વિવેક જોઈશે, એટલે ઘમેલી પારખ અને પસંદગીને અનુસરી તે રીતે વર્તવાની ટેવો પાડી જોઈશે કેવળ બુદ્ધિથી સમજ સધને આવશે નહિ.

ટેવ-પાણ-પડવામાં મહેનત પડશે. બધું સહેજું સટ નહિ થઈ શકે. જેમ જેમ વય વધશે, તેમ

તેમ પધારે કહ્યું થતું જરો. સમગ્રજી પ્રચણે વર્તા
ન શકવાની નબળાઈ પગલે પમથે સાલ્યા કરશે, અને
એ કપારેય શાંતિ-સંતોષનો અનુભવ થવા નહિ દે.

માટે, સંઘર્ષ અને વિવેકપૂર્વક જીવવાની ટેવ
પાડવાની મહેનત શરૂઆતથી જ કરવી-કરાવવી એને
જીવનના પાવાનો નિયમ કહી શકાય. એ મહેનત
કરવી ન સામે એવી રીતે ખોળવાનો જાણે પ્રયાસ
થાય, પણ કસી સામે તોયે તેનો ઉપાય નથી.

*

આપણે ઉપર જોયું કે સામાન્યજી મનુષ્ય
જીવવા જ પડે છે, મરવા નથી ઇચ્છતા હતાં જાણે
રોગ, ઘસારો અને કિંસાને જાન પર નોતરવા અને
ખીજતે પહેલાંડા એ જ જીવનનો ટેવ હોય તેમ
એ વર્તે હોય છે.

આત્મવત સારૂ જુ-એવો વર્તનનો નિયમ
જાણવામાં આવે છે, પણ કોમકવાર એ નિયમ બહુ
માર્ગદર્શક થતો નથી.

વ્યસન એવાર ખીજનેયે વ્યસનનો ચેપ
સાગડા પ્રવળ કરે છે, અને ગ્રેમગી કરે છે. એ
ચીજા જેવો અન્નને કસી જાણે-નું પાસન કરનાર
કહી શકાય ખરો. પણ તે રોગ અને ઘસારાને અ-
ધિરોધી કમ નથી.

તેથી, 'સામાજીક દિવાલ' એટલે કે ખીજને
રોગ કે ઘસારો કે ઇર્ષા ન થાય એવું વર્તન એવો
નિયમ હોવો જોઈએ.

રોગ અને ઘસારો સામા પછી તેને સુધાર-
વાના ઉંડાને સૌપવા આવરવક હોય શકે, પણ
એથી યે વધારે મકાવની વાત તેને નિર્મળ્ય થતાં
અટકાવવાની છે. તેમ જ કિંસાનું

પંજુ તે નિર્મળ્ય કરવા પછી જ આપણી
શત દિવસ પ્રતિ આવી રહી છે. તેને જ આપણે
વિજ્ઞાન અને સુધારો માની એકા છીએ. એક બાજુથી
વધુ તે વધુ આર્ન-કેપ્સોલ માટે ફક્ત મારીએ

છીએ, તે માટે જોઈએ તેટલી મારફત કરીએ છીએ,
અને બીજી બાજુથી કાળના મુખમાં ધમીએ છીએ
અને ખીજને વેગથી ધકેલીએ છીએ. પછી એક દિવસ
નિરાશા આવે અને જીવન નિર્લક લાગે એમાં શું
આશ્ચર્ય ?

* . *

જીવન શાં માટે છે તેનો નિર્લક ઉત્તર મળ-
વાનો ફક્ત ત્યારે મળી રહેશે. તેને સમાધાનવાળું
કરવાનો નિયમ 'સામા જીવના કિતાયે'—જીવનું' એ
છે. એટલે કે મોળમાં સંઘર્ષ રાખવો, મોળખાંતિનાં
સાધનો મેળવવામાં સામા જીવના કિતને અવેરોધી
હોય એવો સહાયાર પાળવો, રોગ, ઘસારો અને
કિંસાના કરણો દૂર કરવાના વિદ્યાનને ખેતરું ઇર્ષાદિ.

વળી, સમાધાન માટે મનમાં એ પણ દૃઢ
કરવાની મરજ છે કે આ અભ્યુપાસના જીવનનો અંત
પણ આપણે જ, એ પણ અભ્યુપાસો અને કદાચ
અભ્યુપાસો દરો તેને માટે સદાયે તૈયાર રહેતાં અને
સામા જીવના કિતાયે દસતે મોટે સામે જાળને પ
લેટતા શીખવું જોઈએ.

એ આ આપણે સમજીએ અને જીવનમાં
જીતારી સફળિયે તો જીવન શા માટે મળે છે, નમે છે
અને અત પામે છે, તથા આ પામું કઈ દિશામાં
જઈ રહ્યું છે, તેની કસવા કરવાનું બહુ કુટકમ પણ
ન રહે પૂર્વી પૂછતી નથી કે હું શા માટે સૂચની
આજુબાજુ રહી જ કરું છું મુશ્કાલ ને પારિતોષક
પૂછત નથી કે શા માટે અમારે સવારે ખોલવું,
સુમધ ફેલાવવી અને સંજ પડે કરાખાં જવું પડે
છે. ચકલાં પૂછતાં નથી કે શા માટે અમારે મળા
ખાધા, ઈંદા ચકલા, મેવવાં અને બન્ધાને પાંચ
પડે એટલે એમને છોડી દેવાં. તેમ આપણે જે પૂછવાની
મરજ નથી કે શા માટે અમારે જીવનું, સમાજ વચવાં,
સંસ્કૃતિએ વિચારી, કુરમાનીએ આપવી, અને
નીતિનિયમો મળાવવા પોતપોતાના કમ જરામર
રીતે કરવામાં જ ગ્રાણી માત્ર સંતોષ અનુભવે છે.

*

રી ધાતુ ખરું વિના કારણ ફરિયાદ કરે છે, છાશપૂરક જુદું જોયે છે, દેખીતી રીતે
રહે છે ને પૂર્વી રીતે કમે છે.

જનારા છકક ઘઉં જમ છે અને કબૂત્ર કરીને જમ છે કે જે નજરે જોયું ન હોત તો માન્યામાં ન આવત. જેની પાસે જીવનમાં કંઈપણ કરી છૂટવાની તમન્ના છે તે સિદ્ધિના કેવા સોપાન સર કરી થકે છે તે જોવા માટે શારદાગ્રામની મુલાકાત અનિવાર્ય છે. માધ્યમિક કેળવણીનું સ્વાયં મહત્ત્વ આપણે ઓકતા નથી તેથીજ ઉચ્ચ કેળવણીમાં મોટું મીડી આજે જોવા મળે છે. વિદ્યાપીઠના સ્નાતકની શિક્ષાનું કોઈજ ઠેકઠોડું નથી. કોલેજમાં પુવાન-પુવતીઓ સ્વછંદે-કુછંદે અભ્યાસને નામ સમય ગણે છે એટલુંજ. આપણી કોલેજોએ શાળા કોઈ એવા નેતાઓ, અર્થશ સ્ત્રીઓ, વૈજ્ઞાનિકો ઇત્યાદિ દાખામાં આપ્યા નથી. આના કારણમાં માધ્યમિક તેમજ પ્રાથમિક કેળવણી પ્રાચીનો ઘેર અપેક્ષામાં રહેલું છે. શારદાગ્રામની સુવર્ણજયંતી ઉજવાય છે ત્યારે ગુજરાતે અવશ્ય તેનું ઝલુ અદા કરવા સક્રિય રીતે વિચારણા કરવી જોઈએ.

લંડનપ્રીત

લંડનની રેલ્સ નદી ઉપરનો વિશ્વવિખ્યાત પુસ્તક ૧૯૮૮માં રીપ્રિન્ટ મેકુલોએ ખરીદી લીધા. આમ જોઈએ તો અમેરિકા આખો દેશ નિકાસનો પેદાશ છે. એટલે સાહિત્ય, સંગીત, કલા કથક: પુરોષમાંથી નિકાસ થઈ અમેરિકા ખાતે જવું ઘર કરીને રહ્યા. શિલ્પ, રસાયણ અને પુરાણા બાંધકામનો પણ વારો આવ્યો. પુરાણો થઈ જવાથી લંડનપ્રીત ખસેડી લેવાનું બ્રિટિશ સરકારે નાકી કમું ત્યારે તેને ખરીદી લેનારો અમેરિકન મળી આવ્યો. તેણે એ પુસ્તકો ટુકડાઓ કરીને, વ્યવસ્થિત રીતે પેક કરી. અમેરિકા ખાતે વડા-બા. ત્યાં ફરીથી એરિઝોના ખાતે લેણક હાવાયુના ઉજ્જવ પ્રદેશમાં રેલીમાં તે પુસ્તક ફરીથી ચણવામાં આવ્યો. કોલોરાડો નદીમાંથી એક બનાવટી નહેર બાંધીને તેનું પાણી પુલ નીચેથી ગળેતું રહે અને જલ્દે દેસ નદી ઉપર લંડનપ્રીત ડોનો હોય તેવું જોનારને લગે તેવી વ્યવસ્થા થતી એન્જિનિયરોએ રચી.

ખરેખર માનવીનો ઘેલછાને કોઈ વડ નથી. માત્ર આશાસન લેવા ખાતર પુરાણી ચીજ પ્રત્યે આવું લાગણીનું પ્રદર્શન ભેદક દાદ માગી લે છે

પરંતુ પશ્ચિમમાં પુરોષમાં તેમજ અમેરિકામાં-કુટુંબની અને માનવીય સંબંધોની ઇમારત કડાબુસ કરતી પડી રહી છે અને જૂની પેઢીનો બુજારો ઉપેક્ષિત દશામાં જીવન ગણે છે-તેમના જીવનરત્નો ખડેનું સમારકામ કરવાનું કેમ કોઈને સમજું નથી? જીવન જ્યારે ખડેર બની રહ્યાં છે ત્યારે જાગરવી ઇમારતો સંસ્કૃતિને બચાવી શકે ખરી?

કરવેરા કે લોટરી ?

ગુજરાત રાજ્યે લોટરી પર પ્રતિબંધ મૂકીને એ અનિષ્ટને ડામવાનો પ્રયત્ન કર્યો તે ન્યાયની દૈવડીએ ચેરકાદે જાહેર કર્યા પશ્ચિમમાં લોટરીઓનાં ધૂમ લેવાણ પાછાં થતું થતું છે. આ એક સમજવા જેવી વાત છે લોકોને લોટરી ખરીદવી છે-ખરીદીને લખખતિ રાતોરાત બની જવું છે-લોટરી કાઢનારને ખાસ કષ્ટ વિના પૈસા સગાં રહે છે એટલે ઓ વચવંતરાય ચલાણે આ વાત સમજી લેવી ઘટે. કેન્દ્ર સરકાર યા માટે લોટરી ન કાઢે તેમાં અચૂકનું ધું છે? લોકો કાંઈ દબાણને વશ થઈને ખરીદ કરતા નથી-સ્વેચ્છાએ તેણે તેણે ખરીદે છે. ભારતના અત્યાર સુધીના નાણાપ્રધાનો રાજ્યે હાથ ધરના મુશ્કેલી ખાલી કરી ગયા છે, બસો કે ઝુલો કંઈકના કરવેરા લોકો માથે ઝીંકવા કરતા, લોટરી ન કાઢીને ચલાણ સાહેબ! કોઈ નારાજ નહીં થાય. બુનકાજમાં પ્રાઈઝ બોન્ડ, પ્રિમિયમ પ્રાઈઝ બોન્ડ કાઢેલાં તેમાં તો પૈસા પાછા આપવાની વાત હતી આમાં તો લેવાનીજ વાત છે- પછી હરદાસ જરી આપણે. વળી ન્યાયી અદાવત પણ લોટરી પ્રત્યે આદર રાખે તે! પછી ગુજરાત સરકારની જેમ નીતિવિત્તાના રક્ષક બનવાની થી જરૂર છે? કેન્દ્રની લોટરી બેન્કો, તેમજ પોસ્ટ ઓફિસો મારફત અંતિ વિશાળ પ્રમાણમાં વેંચી શકાયે. કોઈને આમાં અનિષ્ટની ગંધ આવતી હોય તો ક્ષો અગાડવાની કે લોખંડિયા થવાની જરૂર નથી-રાશનવિકતા હ મેશન સ્વીકારી લેવી ઘટે ઉતરે પૈસા ભેગા કરીને સમૂદાય નિર્માણ વાપરવાના છે. કરવેરા નાખીને અજખામણા થીંદ જવું ?

નાની મોટર

નાની મોટર ટેન્કિંગ કાકા એવિયા માટે લાવી

રથા છે આ દિશામાં આરતને તક્કડિયાં મારતું જેઈ તેમનું દિવ દ્રવી ગયું ॥ અગ્નિએસિવાના દેશો માટે નાની મોટર—સમી મોટર બનાવવાનું સયુક્ત સાહસ વિચાર્યું ॥ જે સાંજથીને જ હવે આપણે મોટર બનાવવાની વાત ભૂવી ભૂવી જોઈએ તેમની માંજના એવી છે કે મોટરના જુદા જુદા ભાગ જુદા જુદા દેશોમાં બનાવવા—જેમ કે ઈંગ્લેન્ડના તોરણ ચાઈલેન્ડ મલેસિયા, સિયાપોર ફિલિપાઈન્સ પછી એક દશમાં તે બધાં એકમ કરવાં તેને માટે કોઈ જાતની આવાન—નિકાસ કર લગે નહિ પરિભ્રમે આ બધા જ દેશોનો સયુક્ત એડર મળસની રકમતા આ મોટર ટાઈ ધમે—સાદી ધમે અને અસિવાના દેશોને માફ આવે તેવી ધમે—રૂપાળી નહીં સોમ વળી જે દશમાં માફી જાતનું લાકડુ પ્રાપ્ય ધમે નાં મોટરનું બોટી લાકડાનું બનાવી શકાય જેમકે મર્મા આ સયુક્ત સાહસથી જુદા જુદા સ્પેર માટે સ બહુ જ સરતા પરચી શકશે અને તેનું ઉત્પાદન વહેવાઈ જતાં તે તે દેશોનું અપ કારણ બીજુ આવશે ફોર્ડ કાંકની આ દરખાસ્ત સામે સંજયભાઈને શું કહેવાનું છે ? વેટર આર્ ઈન્ડેન્ટ ભલે ખિરસામાં પડતા—ફાડની દરખાસ્ત પ્રમાણે તેમાં જોડાઈ જવું શું બોટ—આપણે શું બનાવવા માગીએ છીએ તે જ નહીં કરી લેવાનું

કરુણાનિધિની કુશળતા

તામીરનાના મુખ્ય પ્રધાન કરુણાનિધિ

અચ્છા અમિનેરા છે દ્રમુક પપના સવળા નેનાઓ ફીલમમાં કામ કરી શકે તેવા કલાકારો છે હેલ્થી ચૂટગીએ બતાવી આપ્યું કે દ્રમુક પપ ભારતમાં સોથી મોટે વિરોધ પપ જનતાની લમતા ધરાવે છે હિદુ ભાવિકોના દેવદેવીઓને ખાસતે મારનાર, અને સરઘચના રૂપમાં તદ્દન ખિખસ રીતે છોલોક ફેરવનાર ભરવાળી નામકરની પોક યામડીને અને તડવક' કામના અનિ લોકપ્રિય માસિકના મોકે તાતુ માયી તેના બહાદુર તત્રીતા વાળી રવાનગપને ધૂડીને પી જનાર કરુણાનિધિ અનિધળી બહુમતિથી પેલે જ નહીં—પોતાના સવળા ઉમે વારો સાથે ચૂટાઈ આ જા ॥ તડવક'ના બનાવે આખા દેશનું ખ્યાન બેચુ કરુણાનિધિ જેના તામીરનાડના એકચક્રી ચામનકર્તા સામ તત્રી ચો' એ કલમ ઉપાડી અને ભારતમાંથી તમને ખિરદાવવામાં આ જા છતાં કરુણાનિધિએ આખા રાષ્ટ્રના અવાજને બુલખાવી દીધા અને નાઈકરે કોઈ બુનો કર્યા નથી—તેની માન્યતા પ્રમાણે વતંચાને તેને હક્ક છે—રાજાજના વખતમાં પણ નાઈકર આણુ કરતું કમરસજના વખતમાં ધણુ કરતુ—અને આ વખતે કોઈ તવી નવાઈનું નથી—અમ કહીને શિવક વિચાથીને નેટી માફી ભેસાડી દે તેમ જનસ ધના મધારથીએને પણ ભેસાડી દીધા ખરખર, કરુણાનિધિ અ નાડાઈ કરતાં વધુ કુશળ પૂરવાર વળા છે

*

જે માણસ પૈસા પાછળ દોડે તે એ પૈસાધેનો છે એ પૈસા સધરી રાને તે એ મૂઠીવાદી છે જે એ પૈસા વેડે તે છે ॥ જે પૈસા મેળવી ન શકે તે નખાનો છે જે પૈસા માટે મહેનત ન કરે તે એ અકર્મી છે મહેનત વગર પૈસા મેળવે તે એ સમાજને ભાર ૩૫ 'મેડા બેડા ખાનાર' ॥ જે આજીવન પુરુષાર્થ કરીને મોગી કમાણી કરે તે એ ખિ દગીમાં મેળવવા જેવું કંઈ મેળવ્યું નથી એવો ચૂરખ છે

*

પૈસાના પતિ હોયેરા પૈસાદાર માણસ હોય છે, પણ પૈસાદાર માણસ ધણીવાર 'મરીળ પતિ' હોય છે

■

ધધરને એક અને શેતાનને બે દીવા કરો

હરિશ્ચન્દ્રાખ્યાન આપણે ત્યાં જાણીતું છે અને સત્યવાદી રાજા હરિશ્ચન્દ્રની વાત આખા ભારતવર્ષમાં પુણ્ય પવિત્ર ગણાય છે.

રાજા હરિશ્ચન્દ્રને વિશ્વામિત્ર સાથેના સંબંધ; જ્ઞાનમાં પોતાનાં સર્વસ્વનું વિશ્વામિત્રને અર્પણ, છતાં વિશ્વામિત્ર ન સંતોષાય તથા એની નિષિષ્ટા પૂરી કરવાને પોતે ત્રણ વેચાયા તેમાં પોતે ચાંડાલને ઘેર વેચાઈને રહ્યા પછી એ વાર્તાના મુખ્ય બનાવો બહુ જ જાણીતા છે.

આ મૂળ વાર્તા પુરાણ-ગર્ભ છે,^૧ પરંતુ બધાં પુરાણો આ વાર્તા આપતા નથી જે છેવટના પુરાણો છે તેમાં એ છે, પણ જૂના પુરાણોમાં એ વાર્તા નથી. પરંતુ તેને બદલે જૂના પુરાણમાં હરિશ્ચન્દ્રના પિતા સત્યવ્રત વિશે એક વાત આપવામાં આવે છે. એ વાત હરિશ્ચન્દ્રની વાતના મૂળ તરીકે ઉપયોગી લાગે છે માટે અહીં નીચે આપી છે.

વાયુપુરાણ સારી પેઠે જનું પુરાણ છે. તેમાં એ વાત આમ આવી છે. (અધ્યાય ૮૮ મેઝ, શ્લોક ૭૮ અને ૫૬)

છદ્ધાકુવંશમાં (મનુવૈવરનત વંશમાં) ત્રણાશ્વ નામે એક રાજા થયો. (મનુથી ૨૮મી પેઢીએ) તેને સત્યવ્રત નામે એક દીકરો હતો. તે બહુ તોફાની હતો અને લગ્નવિધિના મંત્રો પૂરા થવા દેતો નહિ તે એક વખત પાશ્વિત્રહણના મંત્રો પૂરા થઈ રહ્યા પછી વિદર્ભની લાખાને હરી ગયો. (હરિવંશમાં કોણ એક પુરવાસની કન્યાને તે લઈ ગયો એમ છે.) આ તેના અર્ધમૃત્યુ એના પિતા એના ઉપર ગુસ્સે થયો અને તેને કહ્યું. ‘તું અહીંથી જા.’ સત્યવ્રતે પિતાને

પૂછ્યું ‘હું કયાં જઈને રહું?’ ત્યારે પિતાએ ખીજમાં કહ્યું ‘ચાંડાલોના વાસમાં રહે, પણ અહીંથી જા. મારે તારા જેવા કુલકુલકનું કામ નથી.’ પિતાની આ આજ્ઞામાં પુરોહિત વસિષ્ઠની સંમતિ હતી. પિતાના આદેશને વશ થઈને સત્યવ્રત જતો રહ્યો અને ચાંડાલોના વાસની નજીક ઘર બાંધીને રહ્યો અને એના પિતા વનમાં જઈ રહ્યો.

૫૬મી તે પ્રદેશમાં બાર વર્ષનો દુકાળ પડ્યો. તે વખતે વિશ્વામિત્ર નામે ઋષિ પોતાના કુટુંબને તે પ્રદેશમાં રાખીને પોતે સાગરકાંઠે તપ તપતા હતા. ત્યારે દુકાળને લીધે વિશ્વામિત્રની પત્નીએ પોતાના વચલા દીકરાને, ગળે કાંધક બાંધીને, બાકીનાનું પોપણ કરવાને માટે સો ગાયો લઈને વેચ્યો.

આમ વેચાયેલા તે પુત્રને સત્યવ્રતે છોડાવ્યો, અને વિશ્વામિત્ર પોતાના ઉપર ખુશ થશે એમ ધારીને તેણે તનુ બરણપોપણ કહ્યું. (આ દીકરાને ગળે બાંધીને વેચ્યો હતો માટે એનું નામ ગાલવ પડ્યું)

આરી રીતે સત્યવ્રત વિશ્વામિત્રના પુત્ર ગાલવને તેમ જ વિશ્વામિત્રના કુટુંબને પાળતો હતો. તે રાજા હરણ, વરાહપાડા પછેરનો શિકાર કરીને વિશ્વામિત્રના આશ્રમની પાસે એનું માંસ શક્તો અને એમનું પોપણ કરતો. આમ મનમાં અમુક વ્રત ધારણ કરીને તે બાર વર્ષ સુધી તેમની સેવા કરતો રહ્યો.

તેના પિતા તો રાજ્ય છોડીને વનમાં ગયો હતો, તથા અયોધ્યા નગરીને, રાગને તેમ જ રાજ-કુટુંબને પુરોહિત વસિષ્ઠ રક્ષના હતા, હવે સત્યવ્રતને કેટલાંક કારણોને લઈને વસિષ્ઠ તરફ ખૂબ રોષ હતો. જ્યારે એના પિતાએ કાઠી મૂક્યો ત્યારે વસિષ્ઠે એના પિતાને વાયોં નહોતો. વસિષ્ઠને એમ કરવાનું એક કારણ હતું. વસિષ્ઠના મનમાં એમ હતું કે

૧. આ વાત હરિવંશમાં પણ છે. અધ્યાય ૧૨ મો. વાયુમાં જ્યાં અપમ્રજ વાત છે ત્યાં હરિવંશમાંથી મુધારી લીધી છે.

પાણિપ્રહરનની નિષ્ઠા સાનમે પગલે થતી બેઠાં. ૧
અને એમાં આ સત્યવ્રત વિઠ્ઠલનાં હાથે તેથી એને
દેશનિકાલ કરાય તો જ ઠીક એમ વસિષ્ઠને લાગ્યું,
પણ વસિષ્ઠના આ હેતુની સત્યવ્રતને ખગર નહોતી
અને તે એના ઉપર ખૂબ ગુસ્સે થયો હતો.

આમ સત્યવ્રત વિશ્વામિત્ર કુટુંબનું પોળાણ
કરતો હતો. એક દિવસ કોઈ શિકાર ન મળવાથી
આવાને કંઈ માંસ પણ નહોતું, તેથી સત્યવ્રતે વસિ-
ષ્ઠની કામખેતુ હરી તેને મારી નાખી અને એના
માંસનું ભોજન પોતે કર્યું, તેમજ વિશ્વામિત્રના કુટું-
બને કરાવ્યું. ત્યારે વસિષ્ઠે એના ઉપર ગુસ્સે થયા
અને તેણે સત્યવ્રતને કહ્યું : 'હે કુર, હે કુર ! તારા
ઉપર ત્રણ જાતનાં શંકુ (દાગો) છે તે જો ન હોત
તો તારી ઉપર કું હમણા જ લોહનો ચક્ર (દયિયાર)
ફેંકત. પણ તારા ઉપર ત્રણ શંકુ (એક પિતાને
હેરાન કરવાનો, બીજો યુવુની ગાયના વધનો અને
ત્રીજો અગ્રિયક્ષિત માંસના ઉપયોગનો) તો છે જ.'
આમ તેના ઉપર ત્રણ શંકુઓ હતા તેથી તેનું
નામ ત્રિશંકુ પદ્યુ આમ સત્યવ્રત ત્રિશંકુ કહેવાયો.

પછી કાળે કરીને વિશ્વામિત્ર તપ કરીને પાછા
આવ્યા અને બધી વાત સાંભળીને સત્યવ્રત ઉપર
ખૂબ પ્રસન્ન થયા. સત્યવ્રત એના પાસે રસદાન માગ્યું
કે, 'આપ મારા ચક્ર માંગો.'

પછી વિશ્વામિત્રે બીજા દેવો અને વસિષ્ઠના
દેખતાં જ તેને રાત્રે પાંચુ અપાવ્યું અને આકા-

૧ વાયુમાં એમ પણ કહ્યું છે કે સાતમું
પમણું પડું થાય તે પહેલાં જ સત્યવ્રત કન્યાઓને
જાપાડી જતો, તેથી વસિષ્ઠને સંપત્તિની વિધિ
સ્થાપિત કરવાની ઇચ્છા હતી વળી એમ પણ તોંધ્યું
છે કે વસિષ્ઠના મનમાં એને પાછી ગાદી આપવાની
ઇચ્છા હતી જ.

શર્મા નિઘલ સ્થાન અપાવ્યું. ૧

આમ સત્યવ્રત ત્રિશંકુની વાત આપ્યા પછી
વાયુમાં લખ્યું છે કે :

અત્રીપ્રુદાહરન્તીકૌ પ્રલોકૌ પૌરાણિકા જનાઃ
વિશ્વામિત્ર પ્રસાદેન ત્રિશંકુ કુર્ત્વિ રક્ષતે
દેવેઃ સાધન મહાતેજઃકુમ્ભકાતસ્થ ધીમતઃ
શનૈવતિળલા રચ્યા હેમન્તે ચન્દ્રમણિતા
અલંકૃતા ત્રિમિ ભાવેશિશંકુમહસભૂષિતા ૧૧૬

(હજી પણ પૌરાણિકોને આ શ્લોકો
ઉદાહરે છે કે વિશ્વામિત્રના પ્રસાદથી ત્રિશંકુ આકા-
શમાં શામે છે, દેવોની (તારાઓની) સાથે એ મહા-
તેજસી, તેની કૃપાથી શામે છે હેમન્તમાં ચન્દ્રની
ભૂષિ અગળા ધીમે ધીમે જાય છે; તે ત્રણ ભાવથી
અલંકૃત છે અને ત્રિશંકુ મહત્ત્વથી વિભૂષિત છે)

સત્યવ્રત ત્રિશંકુની પુરાણોમાં આપેલી વાત
ઉપર મુજબ છે તેમાં નીચેના મુદ્દાઓ નોંધવા
લાયક છે

સત્યવ્રતને આગવના વાસમાં વાસ, વિશ્વા-
મિત્રના પુત્રનું વેચાણ, વિશ્વામિત્રના કુટુંબનું ભરણું
પોળાણ, સત્યવ્રતે કરેલો વસિષ્ઠની ગાયનો વધ; અને
ત્રિશંકુને એતે આકાશમાં અાવેલું સ્થાન; અને
વસિષ્ઠ-વિશ્વામિત્ર વચ્ચે સૂચવાયેલી હરીફાઈ.

અ આંધાં પડેલાં ત્રણ તરવેઃ ઉપર હરિશ્ચન્દ્રની
વાત રચાણી લાગે છે. છેલ્લા ત્રણ તરવેઃ ઉપર
રામાયણમાં આપેલી વસિષ્ઠ-વિશ્વામિત્રની વાત રચાણી
લાગે છે

૧ ત્રિશંકુને વિશ્વામિત્રે આકાશમાં સ્થાન
આપ્યું એનો અર્થ તો માત્ર એટલો જ કે એમણે
એક પ્રકાશિત તારાનું નામ ત્રિશંકુ પાડ્યું આજે
પણ ત્રિશંકુ નામથી બહુલિત તારો આકાશમાં છે.

કોઈ કોઈ માણસો પૂતળાની જેમ મૂગા અને રિશ્મ બેરેલા દેખાય છે, કોઈ કોઈ પૂતળા માણસની
જેમ ચંચલ અને ભોલતા દેખાય છે.

મૂળ રોગની દવા જ નથી ?

પરીક્ષાઓ પૂરી થઈ એટલે હવે સૌની દષ્ટિ આવનારા પરિણામો ઉપર કેન્દ્રિત થઈ છે, ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓની, વાદ્યોની અને વ્યવસ્થાની વચ્ચે ટોંગાઈ રહેલા અતોચ્છ, તતોચ્છ એવા શિક્ષકોની. પોતાનાં સંતાનો નિશાળમાં જઈને કેવું લખ્યાં હોય છે એ વિષે માખાપને સાચી ખબર જાણે જ મળે છે, એના સાચા સાક્ષીઓ તો શિક્ષકો જ હોય છે ને ખીમ હોય છે વિદ્યાર્થીઓ પોતે પરીક્ષાના દિવસે શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓના મનજને અગેડોળ જેવું બનતી મૂકે છે. આખા વર્ષની રમણપટ્ટી, ટોંગાઈપા અને ખમણ મનોરંજન પછળ ભટકતી મનોહૃત્તિમાં પરીક્ષાના પેપરો ખાવળની ચૂળ જેવા બનીને વિદ્યાર્થીઓની આંખોને અને અતરને ખટકતાં રહે છે.

આખા વર્ષની એક સામગ્રી નિર્વાન આ છેલ્લા દિવસોમાં ભેચેન બનીને પેપરો પર ફૂદાફૂદ કરી રહી હોય છે. શિક્ષકોના માનસિક મઠકાને પણ આજ 'નિર્વાન' દીધા કરી નાખે છે. વાલીઓની અને શિક્ષક-અધિકારીઓની એમ બેવડી બી સમાં બિચારા શિક્ષકને તો બીંસાવાનું જ હોય છે.

—એકવા શિક્ષકને જ, ટૂંકા પગારના ચાઠાના બેઠને જ, પેટે પલા બાધીને નૈતિક રીતે બુંબે મરના ટૂંકી પોતકીવાળા પગથળે જ

ખરાબ પરિણામના આખા દોષનો ટેપવો આ શિક્ષકને માથે જ લોપો વળે છે. એમા વિદ્યાર્થીઓને કાર્પ સ્નાન સૂતક જેવું દોનું નથી. વાલીઓ તો ચોપડીઓ અને ફી આપવા સિવાય વધુ શું કરી શકે ? ને ખાપણ વિદ્યાર્થીઓ તો જેટલું લખાવો એટલું જ ભણે ને ! નાખાસ ઘાય એમાં એનો શો વાક ?

વાંક જ છે એક દાનકોની, દાસર્ગની જેમ વાંકા વળી મળેલા નવામ શિક્ષકોને આજીવન તાલેદારોની આ એક અને અનોખી એવી હથેલી જમાનનો.

શિક્ષકજાનુ, ખીમ સરકારી ખાતાઓ જેટલું સહેલું છે, એમ નવેસરથી નોંધવાની અહીં જરૂર હોય એમ અમે માનતા નથી, મથાદિન પગારોમા એક છેડેથી બીજે છેડે વિના કાંચુ ફોળાળાતી આ બેજગ્યાન વણુગરને એકથી વધુઅર અમે આ કરોડોમા સલારી ચૂકવા છીએ; એમના કુખ-દર્દોને વિસ્તાર, પૂર્વક સમગ્રવી ચૂકવા છીએ, એકાદ, બે માણસોના આત્મસંતોષ માટે, જિદગીમા વેળુછેરણ થઈ જતા આ બેનસીન માનવીઓના આપોકારોને પચ્ચરની પછીતો પર અપચતી ચૂકવા છીએ.

ઉદાર નિર્વાદના સાધન તરીકે નોકરીને આપણા પૂર્વજોએ 'કનિષ્ઠ' કહીને તરછાદી નાખી છે, ખેતી અને વેપારના સામા પગામાં એકવો નિર્વાદનો આ નવાવટ પ્રકાર, કાંઈ પણ જમાનામાં આદરને પાત તો નહોતો જ ગણીતો એ હકીકત છે.

અને તેમાય નોકરિયાત શિક્ષકનો દયા તો આજે સમાજમાં મૂલ્ય વિનાની થઈ ગઈ છે જેની પામેથી પ્રગ વિદ્યા અને સ સ્કારને સર્વોત્તમ વારસો મેળવે છે એ સ સ્કાર સ્વામીને આજે અકિયત માગણીની કક્ષ નો ગણી સેવામાં આવ્યો છે. એ વિદ્યા-ચૂરને આજે શિક્ષકોની જમાન બેસો બેસાડી દેવામા આવ્યો છે. એ સંસ્કૃતિ રક્ષકને આજે પટાવાળાં એની પશતમા ધકોલી દેવામાં આવ્યો છે.

આજે સરકારી પગારના બેશરમ આકાશોએ બોલે છે કે, જો માસ્તરની નોકરી કરવી હોય તો આ રીતે કરો, એમાંથી નિર્વાદ નીકળે અને ન બે નીકળે. પેટપૂર્ત ખાવળી આ દુનિયામાં કયા દરેકને જરૂર હોય છે ? અને આ ગીતે આજે ૧/૪ ચોખ્ખી બોટ પડે છે આ શિક્ષકસંઘોમાં કાં તો 'શુભમી' માથે છે અને નવિનર ચોખ્ખી કચાકનું 'પરદુખ-લાજનપાપ' મળે છે ! મોટા ઉદાપોદ પછી ન્યારે ન્યારે 'જટક' પગ ર વધારે મરે છે તો તેની સાદા-સાચ નવા શિક્ષકોના 'ગાંધી' પણ તોવાર લખને

જ આવી પહોંચેા હોય છે. આમ રોજ રોજ નવા બારણુને લાધે શિક્ષક નથી રહેતો કુટુંબનો કે નથી રહેતો સમાજનો. સંબોધનમાં એ “સુરછ” રહ્યો છે ખરો પણ એ તો દયાની ઘેરણીમાં કે કાં તો કટાક્ષમાં. એ સિવાય બીજું કોઈ સ્થાન એને માટે આજ રહ્યું જ નથી.

દરેક ગીઝનું આજે મૂલ્ય પરિવર્તન થઈ રહ્યું છે. આ આખી લોકસાહની રચના મૂલ્ય પરિવર્તનને માટે જ થઈ છે એમ કહીએ તો કાંઈ ખોટું નથી. દરેક જૂનવાણી રક્ષક જેમ આજે વિચાર અને

વર્તનમાં નવો આકાર ઝેળવી રહી છે, તેમ આજના શિક્ષણને અને શિક્ષણાચાર્યોને નવી દૃષ્ટિથી મૂલ્યવાનો અવસર હવે જરાય આપો ન દોવો જોઈએ. આજની સર્ગતી દુનિયાનો સાચો ઇશ્વર એ હકીમીના જ હાથમાં છે ને એ જ હાથે આજની આપણી સાંસ્કારિક બદલાકલને ‘ખૂંચસા’તીમાં પૂઠવી નાખવા કામિયાબ બનશે એવી અમને પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા છે. ઉપર ઉપરના તમામ ઉપચારો દોડીને આજના શિક્ષણતંત્રે શિક્ષણના આ મળરોગને જ પિછાની લેવો જોઈએ, એના ઉપચારમાં જ સંપૂર્ણ લક્ષ આપવું જોઈએ.

એક પ્રસંગ

થઈએમાં જતીંતી.

જે બસમાં બેઠેલી. તે બસમાં એક ગામડિયણ વાપણુ હશે માથે છાત્રનું પોટલુ ને કેડમાં ઊંડાર્ લઈને થઈ સામી બેઠકે બેઠી. પોટલું બેઠકની નચે અડધું પડ્યું ગોઠવાયું તેમ ગોઠવ્યું. પછી ઊંડારને ધવરાવવા લાગી ઉઘાડી છાત્રીએ ઊંડારને વળગડ્યું. તદ્દન કુદરતી રીતે ઉપનંતુ આ ચિત્ર હું જોઈ રહી. “થેલો. ટીકેટ. કાઠો પેઠા.” કંડક્ટર આવ્યો. હાથમાંનું પથ ખખડાવતો ખખડાવતો

બાઈએ ચબડરીમાં વીડેલા પૈસા કાઢ્યા. કંડક્ટરને હાથમાં આપ્યા.

કંડક્ટરે ગણી બેલા બે પૈસા ખુટતા જણાયા.

“બે પૈસા હાથે ઓછા છે.” કંડક્ટરે ઉપગણી કરી

પૈસા એટલા જ હતા. (કાચે એટલા જ હોય એમ ચેતખું જણાવું હતું)

“નથી... જોટલા હતા એટલા આપ્યા છે.” બાઈ બોલી, એની આંખમાં નિદોષ ભાવ જણાતો હતો.

“નહિ થાલે થાલ, જિતરી જ.” કંડક્ટર ચતારાણી અવાજે બોલ્યો.

— પાવતાં બાઈકને વળોડી એ જિભી થઈ બાળવને કેડમાં લઈ પોટલું નીચેથી કાઢવા જતી હતી ત્યાં જ સામે એક મુસલમાન દાઢીવાળા બુઝર્ગ થાયા બેઠા હતા એણે કંડક્ટરને પૂછ્યું : “કેટલા ખૂટે છે.”

“બે પૈસા”

“જાના રહ્યો, લો એ બે પૈસા” થાયાએ કુર્તામાંથી પાકીટ માંડ્યું પૈસા કાઢ્યા. કંડક્ટરને મળ્યા. “સેન્ટ પેન્ટ તાઉ જિતરુ જોખ નાં જિતરુ” સમજાવે વાલકલખાઈ કહ્યું મળ્યાં

બાઈના મોં ઉપર આભારભાવ બીનરવા લાગ્યો ભજગાનગો પડ માનતી હોય એમ જણાયું.

“થેલો છાત્રિતગ” કંડક્ટરે ઘંટણી મારી

પોટલું માથે મૂકી બાઈ ઉતરી ગઈ. ન તો વેંસ. તો આગા. રિધિ કયો. ન તો કઈ બોલી સાચી પણ એના મોનમાં ઘણું ઘણું કહેતી ગઈ. “સાચી વિચોજી, સાચી માનવતા આને જ કહેવાય” આ લવું એનું જીવનનું કહેવું.

બાઈ ગઈ. થાયા ગયા છેવટે કુંજ ઉતરી એને વર્ષો થયાં ઘણાં.

પણ આ દરબ મારી નગર સામે હજીએ તાદરશ લે. નથી ખસતું આપે.

ઝેલુનિસા ઔરંગઝેબની પુત્રી હતી. સમ્રાટની પાંચ પુત્રીઓમાં ઝેલુન સૌથી પડી હતી. પિતાના જેવી ધર્મી હતી, પણ ધર્મજનની નહોતી. એની ધારને મુખે એ કુરાન સાંભળતી. એની માથે એનામાં ધર્મભાવ ઉત્પન્ન કર્યો હતો. આઠ વર્ષની વયમાં તે એણે કુરાન મેચે કરી દીધું હતું. કુરાન મોઢે કરવાનું સહેલું નથી, પણ આ બાળકીએ શુદ્ધ ભક્તિભાવથી કુરાન કંઠે કંપું હતું. કુરાન કંઠે કરનારને હાફેઝની પદવી મળે છે. ઝેલુને એ વિકટ પરીક્ષા માન સહિત પસાર કરી. હાફેઝની પદવી મેળવ્યા ઉપરાંત પિતા તરફનું મોટું ધનમાં મેળવ્યું હતું. ઔરંગઝેબે પોતાની પુત્રીની હોશિયારી જોઈ તેને કેળવવા ખાસ ઉસ્તાદ રાખ્યો હતો. એ કામેલ ઉસ્તાદ મુસ્લામ સયદ અશરફના હાથ નીચે ઝેલુને શોડાં જ વર્ષોમાં ગાપકજામાં અને કાબ રચવામાં પ્રવીણતા મેળવી. એની અહીંતહીં લખેલી શયર અને રજાઝયાત એના શિક્ષકના જાણવામાં આવતાં એણે એને ઉત્તેજ હતી.

ઝેલુનની કવિતાઓ અને ગઝલો આજે પુસ્તકાકારે ફારસી અને ઉર્દૂમાં પ્રકટ થયેલાં છે. એની અતિ સુંદર ગઝલો, 'ગઝલે મખદી' નામે જળવાઈ રહી છે. પોતાના વખતમાં એ શુદ્ધ શુદ્ધ કાવ્યો રચતી, એ ઉપરાંત શાહના દરબારમાં જ કાવ્યો અને કવિતાઓ રચાતાં અને સમસ્યાઓ નીકળતી તેના પર ઝેલુન પૂર્નિઓ રચતી અને આખી એની કવિ લેખની ખ્યાતિ બધે ફેલાતી.

આકાશખાન નામનો લાહોરનો સૂબો ઝેલુનનાં કાવ્યો નાંચીને તેને જોવા વગર જ તેના પર આકાશ યાદ પડ્યો. ઝેલુનની રચેલી પૂર્તિઓ અને તેની કાવ્યકૃતિઓ તેના મનને લોભાવી દેતી. સુખાગીરી હોડીને દિલ્લી જઈ ઝેલુનને જોવાની ઇચ્છા એને યાદ પડી, પણ જાણ કેવી રીતે? એટલામાં તે ઔરંગઝેબ પોતાના કુટુંબ સહિત હવા ખાવા લાહોર આવીને વસ્યો.

આકાશખાને આ સુંદર તક હાથ ધરી. એ પણ કવિ હતો. જુદી જુદી કવિતાઓ બનાવી તેમાં પોતાનો પ્રેમ ગૂંથી એણે શાહજાદી પર મોકલવા માંડી. શાહજાદી પર એની ખાસ અગ્રર યાદ નહિ, પણ ખરો આકાશ આકાશખાન પાછો હો એવો ન હતો. એ દરરોજ કવિતા મોકલે અને સાંજે રાજા મહેલ તરફ ચકરાવો લે. અને પ્રેમીઓને ખુદા શું એક દિવસ પણ ન મિલાવે? મહેલની અગ્રાસી પર ઝેલુન બેસી હતી. અચાનક એની નજર નીચે એક ખૂબસૂરત જવાન પર પડી. દરોહાદા મળી. એ જાન ભરી નીચે જવાન આકાશખાનનું હૃદય છટક્યું. સુંદરીને જોતાં જ એ પણ બાવરો બની ગયો. એણે આ શયર લલકાર્યો:

સુખ પોરે બલબેબામ નજર મિ-આયદ

(લાલ વસ્ત્ર પહેરેલી રમણી આજે અગ્રાસીએ મારી નજરે પડી છે.)

ઝેલુને આ સાંભળ્યું. એ પણ આકાશખાન હતી, પણ મુવાનની આવી શુસ્તાખી એને ગમી નહિ. આકાશખાને ફરી ને ફરી એ લીલી બોલવા માંડી ત્યારે ઝેલુને તેની પૂર્તિ કરતો જવાબ આપ્યો:

ન બગરી, ન બગરો, ન બગર મિ-આયદ

(જખરીથી, વૈસાથી કે રડવાથી તે આવી શકે નહિ.)

આ પછી દુકામાં હતીએ તે બંને પ્રેમીઓ એક કે બીજી રીતે દૂખાંદૂખાં મળવા લાગ્યા. પણ એવું છૂપું છાનું ક્યાં સુધી રહે? શાહને ખબર પડી. કુટુંબની આબર સાચવવા એ તરત જ પુત્રોને લઈ દિલ્લી આવ્યો. દિલ્લી આવતાં જ ઝેલુનને પરણતી દેવાની તેણે જોડવણ કરી. શાહજાદી ઉંમર લાવક યાદ હતી એટલે તેણે પોતાની ઇચ્છા મુજબનો વર મેળવવાનું પિતા પાનેથી વચને લઈ લીધું. તે વેળાની રૂઢિ મુજબ શાહના દુકમથી સારા ખાન-

દોનના કુંવારા યુવાનોએ પોતાની છત્રીઓ શાદ પર મોકલી, એણે બધી છત્રીઓમાંથી પોતાના પ્રેમી આકીલખાનની છત્રી જોળખી કાઢી અને તે પિનાને દેખાડી તેની સાથે શાદી કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી. શાદને તેમ કરવું જ પડ્યું. આકીલખાનને શાદે મળે તે પત્ર લખ્યો અને તેને શાદી માટે સત્વર આવવા કહ્યું:

નરહિખના 'ખેલ' નવા છે. આકીલખાનના દુસ્ખનોએ તેને લખી જણાવ્યું કે શાદે બધી વાત ખણી લીધી છે અને તમને મીઠાશથી બોલાવીને મારી નાખનાર છે. થઈ ચૂક્યું. આકીલ ડરી ગયો. શાદના પત્રનો તેણે ઉદ્ઘાટન કર્યો જવાબ આપ્યો કે 'એણે અને લાહોરની સુબેદારી હોડી હઉં છું'.

આકીલ તે વખતે છૂપે જેટી રિસ્કી આગ્યો અને છૂપી રીતે શાદમદીને મળવા લાગ્યો. શાદને એની ખબર મળી મંઘ એ ખૂબ યુરસે તો થયો હતો તેમાં આ બનાવ પછી એનો કેષાકિં વધારે તેજ થયો. લયકર વેર લેવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો.

એણે અને આકીલ શાદી મહેલના બાગમાં હમેશ મુજબ આજ પછી મળ્યાં હતાં એટલામા શાદનાં પગલાં સંભળાયાં. એણે ચમકી ચરચર બુલવા મંડી. શું કરવું ? કંઈ સૂઝ પડી નહિ પામી જ રસોડું હતું. પમાવના તપેલાં ચૂલા, પર હતાં. એને એક વિચાર સૂઝ્યો. એણે ખાલી પડેલાં એક તપેલામાં આકીલને છૂપાવી દીધી ઉપર ઢાંકણ ઢાંકી દીધું.

શાદ આવ્યો. આવતાં એણે તપેલાં પાસે જતાં જોઈ હતી, આખા બાગમાં તપાસ કરતાં આકીલ મળ્યો નહિ એટલે એને તપેલાં માટે શક મયો. ફરેક તપેલામાં શું થું છે એ એણે પૂછ્યું. આકીલ જેમાં

છૂપાયો હતો તે તપેલાં માટે પૂછવામાં આવતાં એણે જવાબ રીધો કે 'મારે નાહવું છે તેથી એમાં પાણી ગરમ કરવા રાખ્યું છે.'

'એ હો હો, એમ છે' ઓરંમએ ચેપ્ટા કરી. 'ચાલો દાસીઓ, આ વાસણને ચૂસા પર યઢાવી ઘો, પાણી ગરમ થઈ જાય તો મારી દીકરી નાકી લે. પછી સાંજ પડતાં કંડીમાં નરાંમે નહિ.'

અને ઘગધગતા ચૂસા ઉપર તે મોટું વાસણ મેલવામાં આવ્યું. તે બરાબર બઢ્યું ત્યાં સુધી શાદ ત્યાંથી હટ્યો નહિ. આકીલે પછી પોતાની પ્યારીને ખાતર ચૂ કે આ ક્યાં વચર આવ્યો બુંગમ મંઈ આશકના નામને જેળ આપી.

આ નિર્દય ઘટના પછી એણે દહાડાએ સુધી બેઠાન રહી, ખાનુ'પીતુ' તેણે ઠાઠી, દીધું અને પોરાને મળવા તે પછી ચાલી મંઘ.

એણેની હાજર જવાબીની કાવ્યપૂર્તિ ફાર-સીના અબ્બાસીએને ખરે જ લોભારે છે, એ ફાર-સીનાં સિનજત જ કંઈ ઝોર છે. થોડીક ચોખાએ:

એણે દરરોજ વચર પહેરી પોતાનું મુખ દર્પણમાં જોતી હતી આ દર્પણ સાફ કરતાં દાંસીના કાંચે તૂટી ગયું. દાગી મજરાઈ મંઘ અને રહતી રહતી આવી શાદમદીને કહ્યું:

અજકજ આઘનયે ઘીની સિકરત..

(પેણું ઘીની દર્પણ આજે તૂટી ગયું).
એણે તરત જવાબ આપ્યો:

ખૂદ શૂદ કસમાએ ખૂદ ઘીની સિકરત..

(પણું સાડું થયું-ગર્ભનું સાધન નાશ પામ્યું)

ઉનાળો યાદ આવે એવી શિવાળાની કંડી ન પડે ત્યાં સુધી ઋતુઓનાં વ્યકિતત્વનો કશો જ અર્થ નથી.

ન્યારે ન્યારે મેં રૂપને કુરૂપ તરફ મેં અચકાવું બેઠું છે, ત્યારે ત્યારે મને રૂપ કુરૂપ રૂપે જ દેખાયું છે.

“નવા ગગનની નીચે”

લેખક . શ્રી ગુલામદાસ શ્રોત્ર, અયોધ્ય પ્રકાશન
૧૬૨, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ
પાનાં ૪૩૦ કિ રા ૧૧

પી ઈ એન ની આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદમાં ભારતના પ્રતિનિધિ તરીકે શ્રી ગુલામદાસ શ્રોત્ર પ્રથમવાર યુરાપનાત્રાએ ગયા (કઈ સાવમાં તે આખા પુસ્તકમાં કયાવ જણાવ્યું નથી) તેનાં સ્મરણ ૧૯૫૫માં લખાનાં અને ‘કુમાર’માં ધારાત્મી સ્વરૂપે ૩૦૦ લખાં ગયાં પરદેશ સૌ જતાં હોય છે પણ બધાં જ લાગણીને વાચાઆપી શકતા નથી પ્રસ્તુત નવાસ યથામાં શ્રી શ્રોત્ર મુખ્યત્વે સાહિત્યિક પ્રતિનિધિ તરીકે પ્રવાસ કર્યાની છાપ અ કિન થાય છે અને તમા જર્મની રશિયા, ઇંગ્લેન્ડ, ડેન્માર્ક, પેરિસ, સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ ઇટલી, વેનિસ, ફારાન્સ અને ઈજીપ્તની યુવાકાનેા આવી જા જુરાપનાં આપાત્રો લેવન, ઈવા તેજ્ઞ પુરુષ પાત્રો યાદ રહી જાન તેવાં છે ભારતની ઇશકી અને તે પણ દેખાવડી નહી તેવી ‘મહાર’ જાનિની મગી યાતાને પરતુતો ઈટાલિયન તાજકુમાર જેવો ‘રામ’, પેરિસમાં લેખકને ભેટી જતી અમેરિકન હબસી સિમિકા સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ મા મળતી ઈટાલિયન સિમિકા, લડનમાં ભોમિયા તરીકે સાથ આપતો અપરિચિત એન્જિનિયર — એમ લાગે છે કે કાં લેખક નથીમદાર જી અરવા યુરાપના લોગે પણ પરદેશીઓ તરફના આનિય માટે કાળજી અવરજવગવે જી સાહિત્યકાર તરીકે લેખકે પરદેશીમાં, ટાગેર પછી ભારતીય સાહિત્ય માટે પશ્ચિમમાં કુટાલ નથી એ વાત જ્યાં જતાં જોને જોને સાભાગી ત્યાં અવરજ અસર કાગક નીવડી તે તેમની યાત્રાનું જમા પાસુ બાધી પરજા રટેલાં SEXની જે પયોજલ તેમણે જ્યાં ત્યાં કરે રાખી તે બોનજરડી લાગી કિવિરિનોતમરૂ સ્ત્રીને ખા કાંતો, અન્ન સી પાત્રોની લેખકે કરેલી મ વજત સોજ-૧૫૨ દૂર લાગે છે પરોચના પ્રવાસ પુસ્તકોમાં

શ્રી ગુલામદાસનુ પુસ્તક ભારતીય વાચકો માટે માજી-દર્શક અને પરદેશીમાં કેમ વર્તવુ તેનુ ઘોતક બની રહે તેવુ સન્દર્ભ તો છે જ કિમત વધુ પડતી છે પણ હવે તો પ્રકાશકો એ ઘણાંયે ને ?

“અક્ષર”

(ન ત્રી શ્રી વનરાજ વાર્ષિક લવાજમ કા ૭-૫૦
ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રકાશક-વિકેતા મડળનું મુખપત્ર)
C/O ચારદા મુદ્રણાલય — અમદાવાદ-૧

આ એક નવુ અને વિશિષ્ટ માસિક છે અને તેનો પ્રથમ અંક ઘણો આશ્ચર્ય અને કિમતી લાગે છે હવે ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રકાશકો અને વિકેતાઓએ એક મડળ રવાપીને આચારસહિતા બનાવી છે. આ માસિકના પ્રકાશનનો હેતુ પુસ્તકો, લેખકો, વચકો, પુસ્તકલવરો અને પ્રકાશકોની દુનિયાને આવડી લેતા લખાણો પ્રવૃત્તિઓ, અને સમાચારો પ્રકાશ કરી લેવાનો વાંચનાભિમુખ કરવાનો છે, અને આની સામિતી પ્રથમ અંક આપી રહે છે ‘ગુજરાતી પ્રકાશન વ્યવહારમાં યેકિયુ’ લેખમાં જે સંસ્કૃત પ્રાચીનતાની આપી છે તેનાથી સામાન્ય વાચક પુસ્તકમાં પ્રકાશન વ્યવહાર અંગે અત્યાર સુધી અજાણ એવી અનેક બાબતો જાણવા મળે છે બુક-સેલર’ જાણી શકે વિષેની ન વરલાલ માવડી સરસ વાન લઈ આવ્યા છે શ્રી વચોધર મહેતા તેમના પ્રથમ પુસ્તક ‘સચી જાતી રેતી’ બાબત યાદિત્ય કૃતિમાં પણ નથીજ આડે પાંદડુ કેમ હોય છે તેની સ્વકથા કહે છે પ્રકાશક તરીકે મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુ પડેનો પરિચય રસપ્રદ અને સાહિત્યપ્રેમુર છે .

‘મારા પ્રકાશકો’ વિષે શ્રી દંતરર પેટલીકર લેખક-પ્રકાશકના સહધર્મા આત્મીયતાનું તત્ત્વ, તેમજ જીવજૂલથી પણ લેખકનું પ્રખ્યાત પુસ્તક વ લાઈ ન જાવ તેનો ખ્યાલ રાખના પ્રકાશકનો વેપારી માનસનો અરજી પરિચય કતલે છે આ માનિકની ‘પ્રાસ જિક નેધિ’ સમજ જતાં અનિ મૂલવાન બની રહેવા સભવ

છે. પ્રથમ અંકમાં દોહસદોશની 'વેાર એન્ડ પોસ્ટ' ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદિત થવા પામી અને ભારત ભરની પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં ગુજરાતીમાં જ વધે શકી તેમાં પ્રકાશકનો હિસ્સાનો ગૌરવપ્રદ ઉત્તેજ બધાને બેસતો છે. પુસ્તકના કિંમત ઘટાડા વિષેની નોંધ સૌ કોઈનું કનુલ્લભ આકર્ષે તેવી છે. 'અક્ષર' ઉપરોચ્ચ માસિક બની રહેશે અને અનિવાર્ય પણ.

સુકાની નૂતન પુસ્તક એણીનું "કેંગ્રેસ-૨"

(ભંગાણ-ભેંગાણ-ભાવિ : લેખક શ્રી મોહનલાલ મહેતા (સોપાન) ૯૪, મિન્ટ રોડ, ફોર્ટ માર્કેટ પાસે મુગઈ ૧ પાના ૧૨૦ કિ. ૧-૫૦)

ઘણા અંકમાં પ્રેમ ભાગનું નિરીક્ષણ કર્યું. ત્યારપછી પ્રચટ ઘટાં બીજા ભાગમાં પાંચમી ચૂંટણીના પરિણામો સુધીનો ઇતિહાસ આવી અપ છે આજે હવે કેંગ્રેસના બે ટુકડાની વાતો કરવાનો કોઈ અર્થ નથી કેમકે ચૂંટણીના પ્રજામતે ઇન્દિરાજીની કેમ્પેસને છપ માયી દીધી છે પરંતુ ઇતિહાસના એક અવશેષ તરીકે

કેંગ્રેસના વિભાજનનો ઇતિહાસ માત્ર રસિક નથી-સંજ્ઞાકારણના અભ્યાસુઓ માટે તો તેમાં ઘણે ભોખ રહેલો છે. બંને પક્ષે કઈ કઈ ભૂલો કરી અને પરિણામે તેની અસર ચૂંટણી સમયે મનદારો ઉપર કેવી પડી તે બધી અરસપરસ સંકળાએલી પ્રક્રિયા હવે ઇતિહાસનો એક ભાગ બને છે આ બીજા ભાગમાં ઇન્દિરા-જ્યૂથ અને મિળવિગ્રાયા જૂથનાં 'સંપૂર્ણ' ભાગણ પ્રતિ દેશી જાતી સંઘર્ષો વર્ણવાયા છે કેંગ્રેસના ભંગાણની કથા જોટલી કરુણ છે તેટલો જ તેના ભાવિની જાખી આશાપદ છે ચૂંટણીના આ પરિણામો જોયા પછી, સંસ્થા કેંગ્રેસ પોતાની જાતે જ વિસર્જન નોતરે-તે તેના અને દેશના હિતમાં છે."

—એવું પુસ્તકને અંતે કહેવામાં આવ્યું છે પરંતુ આ વાત, સંસ્થા કેમિસિસ માને તે ચકર નથી. તેમને તો ચાપાભાઈ સંજ્ઞન શરૂ કરી, "પુનઃ દરિ-ઝં" કરવું છે ગુજરાતમાં આ શક્ય બને, પણ ભારતભરમાં ? તમે આ એણીમાં જે પુસ્તક પ્રચટ્ટ વધાવું છે તે "વિદેશનીતિ"—સિદ્ધાંતમાં અને વ્યવહારમાં.

ચોખ્ખો હિસાબ

તીર્થયાત્રા કરતાં એક સંન્યાસી પારે ત્યાં આવ્યા મારી વિનતિથી એમણે ભોજન લીધું. ખપોશના બે વાગ્યા હશે ત્યારે એમણે જણાવ્યું કે, 'એક દિવસથી વધારે વખત હું કોઈ ગામમાં રહેતો નથી, માટે જોઈ છું.' સંન્યાસીની વિશેષ જોગખવાણી જરૂર નથી. આ શરીર વલસાડની પ્રાદ્યુષ્ણાતિતુ છે પણ હવે તો સંસ્થા વિશ્વતુ બન્યું છે. સૌરાષ્ટ્ર તરફનાં ગામડાઓનું લોકજીવન વ્યસનોથી ઘેરાતું જોવાય. તે. અહીં થી ત્યારે પાંચ-માઈલ ઉપર કોટડા ગામ છે, જ્યાં એકસાથે તેત્રીસ વર્ષ ગાલે તેવા અખૂટ પાણીની વાવ છે તે ગામે હબ્બરેક માણસની વસ્તી છે, ત્યાંના મુખીને પૂજતાં સરકારી મહેસૂલ પાંચ હજારનું વાર્ષિક ગણવે છે. પણ વાવના ઝોટલાઓ ઉપર પાંચ પાંચ સાત સાત વર્ષના બાગકોને છૂટથી બીડી પીતાં જોયા. એમના વડીલો પણ પીના હોય તો-જ આ દુરુષ સંતાનોમાં જિતરે.

હબ્બર માણસે ગંચસે જાણી પીતા હોય તો પૈસાની ગ્રન્થ લેખે એકે જણને કરોડજી ઘોઘામાં એ છે. આનાનો બંડિ નઈજી. કરોડજીના પાંચસે આના પોતા એક માસના નવસો ઉપરાત ને એક વર્ષના દસ હબ્બર રૂપિયા બીડીમાં ધુમાડામાં બળે ! સરકારી મહેસૂલ કરતાં ગામડાંઓમાં બીડીનું મહેસૂલ બમણું જણાય છે.

તે ગામના મુખીએ મારી ગણતરી પત્તી ચોક્રી જોડી જણાવ્યું હતું કે, 'બાપુ' ઘરદીઠ આઠ આનાનો કરોડજીનો આ પાણીનો ખર્ચ વધારામાં ! હરિજનવ સને જંગી વારામાં ગામ કરે ! બગમાં આ પાણી-પીવાય છે.'

આ બધાનો ચોખ્ખો હિસાબ માંડીએ તો અજ્ઞાત રીતે નાનકડો ગામડો પર કેટલો મોટો બોલો પડે છે !

—નારાયણ ગો કળસાકર

લાંછન Δ ઇન્દુલાલ માધી

સાતીચોળ ચણીડીને હોડે કાળો તલ

એ લાંછન જ એનું રૂપ-

એકલી રવાશ કાંઈ કાવ્યનો વિષય નથી
એટલે તો પ્રકૃતિએ કાળાશનું જિન્દુ આપી
ચણીડીને કવિતાની હરોળમાં મૂકી દીધી.

કોઈ પણ શબ્દને જો-

સ્પર્શ કદી થાય નહિ લાંછનનો,

સ્પર્શ-મુગ્ધ અસ્પષ્ટતાનું

આરોપણ જો એને ન મળે

તો-શબ્દ વચ્ચે કવિતાને બેસવાનો

કોઈ અધિકાર નથી.

લાંછનની લોકુપત્તા વિના કોઈ કવિ

કવિતાનો સાચો સ્પર્શ પામે નહિ;

ગમે તેવો ગોરા હાથ

છૂંદણા વિનાનો કદી શોભે નહિ

કવિ, તારા જીવનને-

લાંછન વિનાનું જો તું રાખી શકે

અમૃતનો આખો ઘડો, સામે પડ્યો હશે છતાં

એકપણ જિન્દુ એનું

તું નહિ જ આખી શકે.

પ્રીતિ Δ અન્ના જોડે

પ્રીતિને જો પિછાનથી હોય તો

એનું રૂપ આપું છે

સાથતમે એ તિમ છેડે ઊગેલી ઉપાની આશા,

કાગરત્રી પૂરી થયા પછીનો કુકુટ ધ્વનિ :

જીવનના બાહુબળનમાં પડેલા

પ્રાણતણી એ છે કાત ગતિ

વાસના ને પ્રેમ સેળભેળ કરી

જુએ એવી એ છે રતિ

આપુ અવકાર એના આચરનો એક છેડો

પ્રભાતના પહોરમાં,

ધરતીની હથેળીમાં, બંદ છે એ કૂલમેળો
નેજનોને છેડે સોડિયુ વાળી બેઠેલું મૌન-
એનો પ્રેમ સંકેત છે :

આતિ ગનો મહી ભી સી નાખે એવી

એની ધ્યાસ-સૌરભ પ્રમત્ત છે

પ્રીતિનું છે આપુ રૂપ

જેની ધૂઅલહરીઓ કદી ન દેખાય એવો

એ છે ધૂપ

ગતિ-સ્થિતિના વિવર્ત Δ ઉદયનસ

તમે આજ્યા હો આ નગરી મહી છેવાવડ મળ્યા,
અને જ પાયેલા ચરણ મુજ ગેહ જ દટળ્યા,
ભીભાભી જતી મીઝની પીગળે એમ પીગળ્યા,
અમ્યા ત્યા ને ત્યા થી ગરણ, પણ કો હાજન ઢળ્યા,
અમારી ઈચ્છાની ધમમસ મહાવેગીલી ગતિ
અને

તમારી દીવાલો મહી રહમ આગ્રહિત સ્થિતિ,
પરિણામે ંહેલે વમળ-ભમરીઓ, વરતુલો-
તણી જાડલીલા નયનપથ આખે ઊપજતી

હું જોઉં છું આજો પથ ઘડી ઘડી

ગણગણી બેઠે તમ મરખો

-ગણકતો

વીટાળો પિયુ થી ઘડીક, ઘડીમા ઊઠવી જતો

-ને પ્રમગતો

જતો પહોચી છેડા તમ ધર જઈ ઠે અડતો

તમારી પહાનીને ગલીપચી કરી

ધર ઉપર ચેડી થડી જતો

દડબડત પાછો ઊતરતો

દીકો છે વાંચુ મે તમ મદનને આશ

ડમરી થમને ગોળ ધૂમતો,

મગતો આકાશી દ્રવ,

દ્રવ વમગતો

વમગ-કમળો થો ધૂમરતો

છે. પ્રથમ અંકમાં દોહસટોંબની 'વોર એન્ડ પીસ' ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદિત થવા પામી અને ભારત ભરની પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં ગુજરાતીમાં જ વર્ષ થકી તેમાં પ્રકાશકનાં હિસ્સાનો ઝોરવપદ ઉલ્લેખ થવાનું બેસ્યું છે. પુસ્તકના કિંમત ઘટાડા વિષેની નોંધ સૌ કોઈનું કૃતજ્ઞ આકર્ષે તેવી છે. 'અક્ષર' ઉપરોક્તી માસિક બની રહેશે અને અનિવાર્ય પણ.

સુકાની નૂતન પુસ્તક શ્રેણીનું "કેંગ્રેસ-૨" (જંગલ-જોડા-ભાગ : લેખક શ્રી મેહનલાલ મહેતા (સોપાન) ૯૪, મિન્ટ રોડ, ફોર્ટ માર્કેટ પાસે મુંબઈ ૧ પાના ૧૨૦ કિ. ૧-૫૦)

ગયા અંકમાં પ્રથમ ભાગનું નિરીક્ષણ કર્યું. ત્યારપછી પ્રગટ થતા બીજા ભાગમાં પાંચમી ચૂંટણીના પરિણામો સુધીના ઇતિહાસ આવી ગયો છે. આજે હવે કોંગ્રેસના બે ટુકડાની વાતો કરવાનો કોઈ અર્થ નથી કેમકે ચૂંટણીમાં પ્રજાએ ઇન્દિરાજીની કાંચસને છપ માત્રી દીધી છે પરંતુ ઇતિહાસના એક અવલોકનથી કે

કોંગ્રેસના વિભાજનનો ઇતિહાસ માત્ર રસિક નથી- રાજકારણના અભ્યાસુઓ માટે તો તેમાં ઘણું બોધ રહેલો છે. બન્ને પક્ષે કઈ કઈ ભૂલો કરી અને પરિણામે તેની અસર-ચૂંટણી સમયે મતદારો ઉપર કેવી પડી તે બધી અસરપરસ સંકળાએલી પ્રક્રિયા હવે ઇતિહાસનો એક ભાગ બને છે આ બીજા ભાગમાં ઇન્દિરા-જૂથ અને મિળવિગમના જૂથનાં સંપૂર્ણ ભાગણ ક્રિતિ દોરી જતાં સંઘર્ષો વર્ણવાયા છે. કોંગ્રેસના બંધાણની કથા જેટલી રસપ્રદ છે તેટલી જ તેના ભાવિની ગંભીર આશંકાપદ છે. ચૂંટણીના આ પરિણામો જોયા પછી, સંસ્થા કોંગ્રેસ પોતાની જાતે જ વિસર્જન નોતરે-તે તેના અને દેશના હિતમાં છે."

-એવું પુસ્તકને અંતે કહેવામાં આવ્યું છે પરંતુ આ વાત સંસ્થા કેમિસે માને તે શક્ય નથી. તેમને તો પાવામાંથી સંજ્ઞન થઈ ગયું, "પુનઃ હરિ ડું" કરવું છે ગુજરાતમાં આ શક્ય બને, તો ભારતભરમાં ? હવે આ શ્રેણીમાં બે પુસ્તક પ્રગટ થવાનું છે તે "વિદેશનીતિ"-સિદ્ધાંતમાં અને 'વેવલારમાં'.

ચોખ્ખો હિસાબ

તીર્થયાત્રા કરતા એક સંયાસી નારે ત્યાં આવ્યા મારી ચિનતિથી એમણે ભેજાન લીધું બપોરના બે વાગ્યા હશે ત્યારે એમણે જણાવ્યું કે, 'એક દિવસથી વધારે વખત હું કોઇ ગામમાં રહેતો નથી, માટે જોઈ છું. સંયાસીની વિશેષ યોગબાણુની જરૂર નથી, આ શરીર વલસાકની પ્રાણચર્યાતિનું છે પણ હવે તો સનસા વિશ્વનું બન્યું છે. સૌરાષ્ટ્ર તરફનાં ગામડાઓનું લોકજીવન વ્યસનોથી ઘેરાતું લેવાય. તે અહીંથી ચાર પાંચ માઈલ ઉપર કોટડા ગામ છે, જ્યાં એકસાથે તેત્રીસ વર્ષ ચાલે તેવા અખૂંટ પાણીની વાવ છે તે ગામે હજારેક માણસની વસતી છે, ત્યાંનાં મુખીને પૂછતાં સરકારી મહેસૂલ પાંચ હજારનું વાર્ષિક ગણવે છે. પણ વાવનાં ચોટતાઓ ઉપર પાંચ-પાંચ સાત સાત વર્ષનાં બાળકોને છુટથી બીડી પીતાં જોવાં. એમના વડીલો પણ પીતા હોય તો જ આ કુર્ણુ સંતાનોમાં જીતરે.

હજાર માણસે ગંચસે જણ બીડી પીતા હોય તો પૈસાની ત્રજૂ લેખે એક જણને દરરોજ ચોખ્ખા એકી આનાની બીડી ભેઈજે. દરરોજના પાચસે આના-તો એક માસના નવસો ઉપરાંત ને એક વર્ષનાં દસ હજાર રૂપિયા બીડીમાં ધુમાડામાં બળે ! સરકારી મહેસૂલ કરતાં ગામડાંઓમાં બીડીનું મહેસૂલ બમણું જણાય છે.

તે ગામના મુખીએ મારી ગણતરી પાછી ચોડી જોઈ જણાવ્યું હતું કે, 'બાપુ' હરદીક આઠ આનાનો દરરોજનો આ પાણીનો અર્થ વધારામાં ! હરિજનવ સને બંગી વારમાં ગામ કરે ! બમણાં આ પાણી પીવાય છે.'

આ બધાંનો ચોખ્ખો હિસાબ માંડીએ તો અજાણ રીતે નાનકડાં ગામડાં પર કેટલો મોટો બોલ પડે છે !

-નારાયણ ગો કળસાકર

લાંછન Δ ઇન્દુલાલ ગાંધી

રાત્રીચોળ ચણાડીને હોડે કાળો તલ
એ લાંછન જ એનું રૂપ-

એકલી રતાશ કાંઈ કાવ્યનો વિષય નથી :
એટલે તો પ્રકૃતિએ કાળાશનું બિન્દુ આપી
ચણાડીને. કવિતાની હરોળમાં મૂકી દીધી.

કાંઈ પણ શબ્દને ને-

સ્પર્શ કદી થાય નહિ લાંછનનો,

સ્પર્શ-મુગ્ધ અસ્પષ્ટતાનું

આરોપણ ને એને ન મળે

તો-શબ્દ વચ્ચે કવિતાને બેસવાનો

કોઈ અધિકાર નથી.

લાંછનની લોહપત્તા વિના કોઈ કવિ

કવિતાનો સાચો સ્પર્શ પામે નહિ;

ગમે તેવો ગોરા હાથ

છૂંદણાં વિનાનો કદી શોભે નહિ.

કવિ, તારા જીવનને-

લાંછન વિનાનું ને તું રાખી શકે

અમૃતનો આખો ઘડો, સાચે પડ્યો હશે છતાં

એકપણ બિન્દુ એનું

તું નહિ જ ચાખી શકે.

પ્રીતિ Δ અન્ના જાહેર

પ્રીતિને ને પિછાનથી હોય તો

એનું રૂપ આવું છે

શાંતિને અંતિમ છેડે ઊભેલી ઉપાની આમા,

કાળરાત્રી પૂરી થયા પછીનો કુકુટ ધ્વનિ :

જીવનનાં બાહુબંધનમાં પડેલા

પ્રાણતણી એ છે કાંત ગતિ

વાસના ને પ્રેમ સેળભેળ કરી

નૂયે એવી એ છે રતિ.

આખું અવકાર એના આંધલનો એક છેડો

પ્રભાતના પહોરમાં,

ધરતીની હથેળીમાં, ભરે છે એ ફૂલમેળો.
ભેજીને છેડે સોડિયુ વાળી બેઠેલું મૌન-
એનો પ્રેમ સંકેત છે :

આલિંગનો મહી' લીસી નાખે એવી
એની શ્વાસ-સૌરભ પ્રમત્ત છે.

પ્રીતિનું છે આવું રૂપ

જેની ધુસલહરીઓ, કદી ન દેખાય એવો
એ છે ધ્રુવ

ગતિ-સ્થિતિના વિવર્ત Δ ઉશનસ

તમે આવ્યા છો આ નગરી મહી' : છે વાવડ મળ્યા,
અને બંધાયેલા ચરણ મુજ ગેહ જ દટળ્યા,
ભિલાભિલા બત્તી ખીણની પીગળે એમ પીગળ્યા,
અથા ત્યા ને ત્યા થૈ અરણ્ય, પણ કો ઢાળન દળ્યા;
અમારી ઈચ્છાની ધસમસ મહાવેગીલી ગતિ
અને

તમારી દીવાલો મહી' રહ્યો આશ્ચર્યહિત સ્થિતિ,
પરિણમે ગેહલે વમળ-ભમરીઓ, વરતુલો-
તણી ભદુલીલા નયનપથ આપે ઊપજતી :

હુ જોઉં છું આખો પથ ઘડી ઘડી

અણુઅણી ઊંડે તાંત્ર સરખો

-રણકતો

વીંટાળો બિન્દુ થૈ ધડીક, ધડીમાં ઊકલી જતો

-ને પ્રમરતો

જતો પ્હોંચી છેડો તમ ઘર જઈ ઠેક, અડતો

તમારી પહાનીને ગલીપચી કરી

ઘર ઉપર મેડી ચડી જતો.

દડબડત પાછો-ઊતરતો,

દીકો છે વાલુ મેં તમ મદનને આલ

ડમરી થઇને ગોળ ધૂમતો,

ગગતો આકાશી ધ્રુવ.

ધ્રુવ વમળતો

વમળ-કમળો થૈ ધુમરતો ..

શ્રી. મસ્તિકાલ કૃત
અમારા પ્રકાશનો

ગાધીયુગ ..	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન ...	૧-૨૫
ગાધીજી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા ..	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા ..	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા ..	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા...	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા..	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા...	૦-૧૫

પ્રકાશન : ૧૪/૬૬
 મો. ક્ર. : ૧૨૫૦
 રાજકોટ સરકારી પ્રેસ : ૧૯૭૧

શ્રીલાલ ૧૧

‘કનુચને બાવે ગોરસ ૧’]

[જોડીદામ પરમાર

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
૨૫૨ભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
ફા. એકે અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અત્યાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ
[૧] નવાપુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૪ ૩૮
[૨] જુના ફા	૩૧,૦૯૯	૨.૮૧
[૩] મોઈલબેન્કન ઈલે મોટર્સ	૧,૦૪,૮૯૦	૪૭ ૬૪
[૪] ટ્રેક્ટર	૩,૧૫૩	૧.૩૦
[૫] બન	—	૧૮ ૪૪

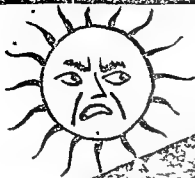
કુલ રકમ : ૭,૩૧,૦૬૪

બેન્કની સંખ્યાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

એચ. એમ. ભોપી
આઈ. એ. એસ.
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

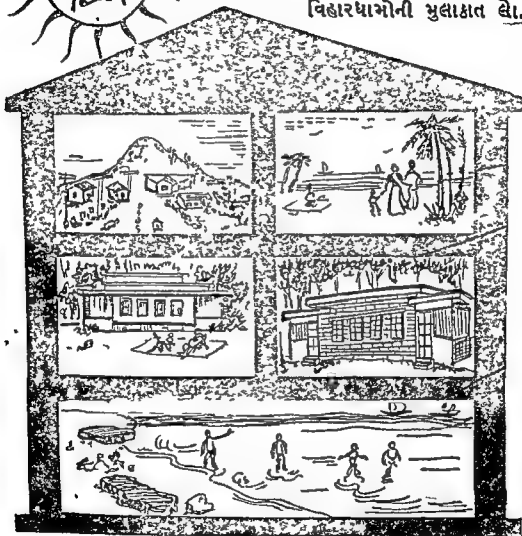
ઉદયભાભુસિંહ
મુવરાજસાહેબ ઓફ પોર્સનર,
પ્રમુખ.

શ્રીષ્ઠ ઋતુની અસહ્ય ગરમીથી

રાહત મેળવવા ગિરીમથકો અને

વિહારધામોની ખુલાકાત હો.

વધુ વિગત
માટે બજારો
અને નગરો.

નિયામકશ્રી, માહિતી અને પર્યટન વિભાગ,

ગુજરાત રાજ્ય, સાચિવાલય, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

સિધિયા ઘીય
 નેવિગેશનના અદાને
 આપનો માલ સંભાળ—
 માટે કોઈપણ પ્રકારનો—
 ડ્રિયાના કોઈ પણ બોટા
 નહરે લઈ લેવ ડે.
 સિધિયાના ટ્રકથી ભરવાન
 અદાને આપનો માલ
 સુધારવાયે, અડપથી અને
 કોઈકેનાથી વિધારિત
 અલે પડેલા ડે.

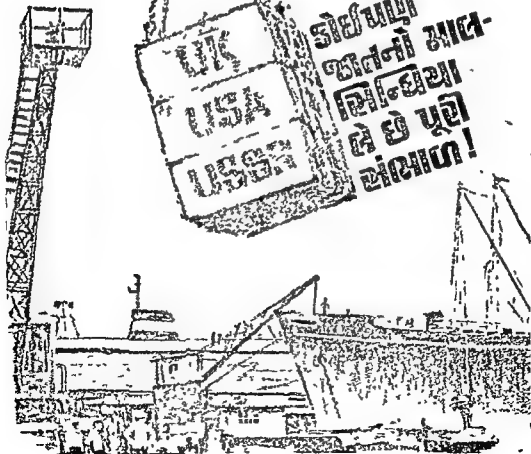
સિધિયાના સીક
 ભારત પાકિસ્તાન ઉર્ગેશન-ગુગે
 સારી સિધિયા
 ભારત-પાકિસ્તાન (મેરેકાનિક અને અભારતના બરો)
 ભારત પૂર્વ કેરેડા ડે સેઇકમ
 ભારત પેનિસિ (પૂર્વ બરને)
 ભારત પેનિસિ
 ભારત એનિમેટિક ઉપરને મેડિટેરેનિયન બંદરો

ભારત પેનિસિ મેડિયા (અભારત)
 કીડાની સીક
 ભારત-પાકિસ્તાન ભરો-સિલોન

ધી સિધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
 'સિધિયા હાઉસ', બેલાં મેરેડ, મુંબઈ-૧
 ટેલિગ્રાફ: ૨૨૮૧૨૧ (૧૨ લાઇન) ટેલેફોન: ૨૨૦૫
 ડી-૨૯ મે-૩ પિનકોડ, ૭૩, બેલાં મુલાપ રોડ,
 કલકત્તા ૧ ટેલિગ્રાફ: ૨૨૫૮૨૨ (૪ લાઇન) ટેલેફોન: ૭૦૫
 ૧૦, મેર ભાગ નહેરી, નવી દિલ્હી,
 ટેલિગ્રાફ: ૬૧૧૨૬૧, ટેલેફોન: ૭૨૨
 સિધિયાના ઉપાગ મુખ્ય બંદરોમાં મેલ-ડે ડે.

સિધિયા
 (સ્થાપના ૧૯૧૬)

કોઈપણ
 જાતનો માલ-
 સિધિયા
 ને ઇ પૂરી
 સંભાળ!

RIVEX & SEVAK

Quality Clocks - time your Life

:- Manufacturers :-

VITHAL CHHAGAN & SONS

'RIVEX'

4, Bhaktinagar Station Plot,

RAJKOT-2

Phone . 24953

WITH BEST COMPLIMENTS

Cable : EXIMPORT

Phone :

Office { 265538
266380
566225

ESTABLISHED . 1947

EAGLE CORPORATION

prop . EAGLE EXIMPORT PRIVATE LIMITED

EXPORT

*HANDICRRFT
BRIGHT BARS
PIPES*

IMPORT

*STAINLESS STEEL
IRON & STEEL
TIN PLATES
METALS
PLASTIC
WIRE*

Importers, Exporters, Manufacturers' Agents

Regd. Office . 203, Himalaya House, 2nd Floor,
79, Palton Road BOMBAY-1.

વિવિધ પ્રકારના વીંદાઓ

અકસ્માત કે કોઈ અણુધારી આપતથી,
આપની માલ-મિલકતને હાનિ પહોંચે છે
ત્યારે, ઉત્તરાવેલો વીમો આપનો 'મુક
શુભચિંતક' જની રહે છે. આથી, યથા-
યોગ્ય વીમો ઉત્તરાવી લેવો એ જ હિતાવહ
છે. કંપની તેના પ્રમાણિકતાના ઉચ્ચ
ધોરણ, સંપૂર્ણ સલામતી, કાર્યક્ષમ સેવા
તેમજ દાવાઓના તત્કાળ નિકાલ માટે
સુપ્રસિધ્ધ છે. વળી, વીમાને લગતી તમામ
નિસ્વાઈ માહિતી પૂરી પાડવા માટે
તૃપ્ત છે.

દેવકરણ જ્ઞાનજી ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ.

ਉਹ ਆਇਸ :

દેવકીરાજ નાનલ બિહારીજી, હોર્નોમન સર્કલ, કે.ટ. મુંબઈ-૧.

સાબાએ અને ઓફિસો :

અમદાવાદ, અમરેલી, વડોદરા, લાવનગર, ભોજાલ, કલકત્તા, દિલ્હી, પં-કોર,
જયપુર, ભરૂચ, આમગાવ, લખનૌ, મદ્રાસ, મોરબી, પારબર, રાજકોટ, સુરત, સુરેન્દ્રનગર.

3352 21. 41513

જાનકીભાઈ મેનેજર

Mirat-DN 2198 Gu

WHERE CONTINUOUS
GROWTH IS THE
PRIMARY ENDEAVOUR

Amar Dielchem says never being satisfied merely with the progress that comes with the passage of time is the beginning of any new beginning. They are concerned with growth, expansion and progress. Bringing new products and knowledge to the old of toys and chemicals thus minimising dependence on imports for India's textile, paper, plastic, food and many other industries.

many other industries
AMAR-BY SCHEMAMPED

TO ENRICH INTERIORS WITH COLOUR

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इण्डिया अेक्सचेंज
कलकत्ता-१

thackersey fabrics
put the fun in fashion !

THE HINDOOSTAN
SPG & WVG. MILLS LTD

S. Vithaldas Chambers
16 Apollo Street Bomba 1

વૈષ્ણવજ્ઞાન

ઉદ્ધરેકામનારમાનમ્

તમસો મા જ્યોતિર્ગમય

માણસનું હૃદય જ્યારે ભગિ છે ત્યારે જ તેને પ્રકાશની શોધ માટે ઉત્કર્ષ પ્રેરણા થાય છે ચારે દિશામાં તેને અધકારમાંથી બહાર નીકળવાનો રસ્તો જણતો નથી તેથી તેનું હૃદય ભાંગી જાય છે અને તે પ્રાર્થના કરે છે 'તમસો મા જ્યોતિર્ગમય'

પ્રકાશની જરા જોટની ઝાંખી થતા તેની પીઠા ઝટ શમી જાય છે પણ આ પ્રકાશ આનંદો કયાથી ?

માણસના પોતાના આત્મામાંથી ! જો એમ હોય તો તે પ્રકાશ તેને સર્વદા કેમ દેખાતો નથી ? તેનું કારણ એક જ છે - સાધારણ રીતે માણસ પોતાના મનમંદિરમાં બસે છે એ મનમંદિરના બવા બારણા બંધ હોય છે એ મનમંદિર તેની સ્વાર્થસિદ્ધિ દેખ નાઓ અને ઇચ્છાઓનું બનેલું હોય છે પણ જ્યારે તે કોઈ જ્ઞાનના અતિશય દુખથી - જેમ કે કોઈ વ્હાવાનું મૃત્યુ - થી મુઝાઈ જાય છે ત્યારે તેનું એક દાર ખૂલી જાય છે, અને તે ખૂલતા જ તેને પ્રકાશ દેખાય છે

પણ પોતાની મૂઝવણની સાથે સાથે માણસ પોતાનામાં એક અનુભૂત શાંતિ પણ અનુભવે છે અને એ શાંતિમાં જ તેના મનમંદિરનું એક દાર ખૂલી જાય છે અને તે ખૂલતા જ તેને પ્રકાશ દેખાય છે

પણ માણસની એ ચબીર શાંતિ જ આત્માની સાથે તેની ઓગળાણ કરાવે છે તેથી જ તો મહર્ષિ

રમણ - તેમના ભક્તો જેમને 'ભગવાન' કહીને સંબોધે છે - શાંતિ કેળવવાની સાધના પર અત્યંત ભાર મૂકતા તેમની મુખ્ય સીધ એક જ હતી - 'માણસ, તું મનમંદિરમાંથી બહાર આવ એમ કરશે તો જ તારા અહમ્મનો અંત આવશે અને અહમ્મનો અંત એટલે અનંત ! અને કેવળ અનંતમાં જ પ્રકાશ છે

શુદ્ધચાલ મલિક

૨૨૫

સુદામાનાં પત્નીએ તો તેમને કૃષ્ણ પાસે પાચવા મોકલ્યા હતા. સુદામા ગયા પણ પાચવાના એક માત્ર આશયે નહીં, પણ ખાસ તો જૂના વિદ્યાથી મિત્રને મળવાના ઉમંગકાએ કૃષ્ણને આપવા માટે એમની મારી હાથપતો સ્નેહ અને ચી વરે વીટલ તાદુલ જ હતો.

સામે પસે કૃષ્ણ પાસે તો ક્યાની જે મણા ન હતી એ વક્ષમાં લેતા સુદામાજીને એમની પાસે જતાં જ કોઈ થતો હતો. પણ શુદ્ધ પ્રેમ આગળ બધી સંપત્તિ સામાન્ય બની જાય છે.

સુદામાજી આવાની જાણ થતાં જ શોકકૃષ્ણ ખૂબ જ હાથમાં આવી જઈને તેમને સામે લેવા ગયા અને એ કૃષ્ણદેવી મિત્રને મળતાં જ ભેટી પડ્યા ને સુદામાજીનો પ્રાપ્તિ થ સકોચ દૂર થઈ ગયા.

મિત્રપ્રેમમાં સુદામાજી એવા તો ખૂબી ગયા કે પોતે પાચવા આવ્યા છે તે જ ભૂલી ગયા અને ગોઠી કરવા લાગ્યા. વિદ્યાથી કાળનાં સંભાષણો તાજા થયાં. કૃષ્ણ કહે : 'તને સંભરે રે ?' અને સુદામાજી કહે : 'મને કેમ વીસરે રે ?'

કૃષ્ણ અર્જુનનો સખાભાવ દર્શાવે છે તો કૃષ્ણ, સુદામાનો સખાભાવ એકાં પ્રેરક નથી.

રામે પ્રેમવશ થયેલાં એકાં મોર ખાખા તેમ કૃષ્ણે, સુદામાજીનું ચી વરે વીટ્યું તાદુલ એટલાં જ પ્રેમથી ખાખું.

મિત્રો મળ્યા પણ મિલનને બંને વિરહ ઠીક છે. સુદામાજીને પાછા વળવું પડ્યું. પણ પાચવાનો સમય કે સૂર એમને મળેલાં જ નહીં ! એટો મિત્રપ્રેમને સભારતા-અમૂલ્યા સ્નેહનો ખજાનો થઈ તેને અવલોકતા-પછા ફરે જ પત્ની પૂછે તો શું કહીશ એ તો એમને ગામને પાદરે પહોંચ્યા થઈ શકે આશુ ને તે સાથે એમને જવાબ મળી ગયાં ! સુદામાપુત્રીનાં ફરજ જ ફરી ગયાં હતાં !

ગુરુદેવી એક કવિતામાં આવે છે કે અકિંચન પાચ પાને રહે વધીને એક રાજપુત્ર આવે છે, અકિંચનના મનમાં તો તે પોતાને કંઈ આપણે એવી આશા હતી, પણ રાજપુત્રે તો રથમાંથી ઊતરી તેની

પાસે હાથ લબાવ્યો ! લંબાવેલા હાથને ખાચી પાછો પાળવાનું આશીં થીજા જ નથી. અકિંચને પોતાની જાળીમાંથી એક દાણો અન્નનો લપને તેને આપ્યો. અને તે એટલી ભિન્ના થઈને સાદ્યો ગયા.

અકિંચન ઘરે જઈને જાઓ ખાચી કરે છે તો એમાંથી સુવર્ણનો એક દાણો નીકળે છે ! અને ત્યારે તેને પચાનાપ થાય છે કે, અરે, મેં વધારે દાણા આપ્યા હતાં તો કયું સારું થત !

ઉપલા બંને પ્રવગેશો : 'તેન ત્યાંતેન ભુજિયા ..' તો સદેશ જ રહેલા છે.

'ત્યાગીને ભોગવ' એ આદ્ય પ્રથમ દષ્ટિએ ગ્રંથજોત નથી પણ ઉપલા પ્રસંગમાં સુદામાજીને પેલો અકિંચન, ત્યાગીને જ ભોગવના નથી જણાતા ? જેણે જેટલું ત્યાગ્યું તેટલું તેણે ભોગવ્યું !

જે એક દાણો વાવે છે તે અન્નનું એક કણકણ પામે છે. આ તો ખેતીનો જ સાદો નિયમ છે. જેની પાસે ખાવાને દાણો નથી એવા ખેડૂત પણ ચોમાસા પહેલાં ખેતર ખેડીને દેવું કરીને પણ બીના દાણા લાવી રાખવાનો ને ખેતરમાં વાવવાનો

એટલો ત્યાગ-જો વારતરમાં ત્યાગ જ નથી-જે નથી કરતો તે કયું પામતો નથી

બી વાળા પછી જે વર્ષાની જરૂર રહે છે તેમ સ્નેહવારીની અપેક્ષા રહે છે. ત્યાગનાં બાં સ્નેહવારીથી જ બીજે છે, અને કોણે છે, પંચરે છે.

પાચક મોટેથી જ કંઈ માગે છે તે તેની સાચી ઈચ્છા નથી, તે જ કંઈ આપે છે, જેટલું આપે છે, તેના પરથી જ એનો માગનો અંદાજ નીકળે છે.

ખજેન, ભાઈને એક રૂપિયે વાદલામાં આપે છે, એનો અર્થ એ થયો કે એને ભાઈ પાસેથી ત્રણ કે પાંચ જ રૂપિયાની અપેક્ષા છે. ભાઈ તપેનના પેલા રાખતો નથી. ત્રણજણું કરીને પાછું વળે છે, અને ખપર તો બધું છે, માતા છે પિતા છે-તે તો અનેક-અણું આપ્યા વિના રહે ? પણ તેના દાનનું પ્રમાણ પાચકના ત્યાગ જેટલું જ રહે છે આણે મર્યાદિત થઈને આપણા પુરતા ઈચ્છરને મર્યાદિત-પરોએ છીએ.

જગતના કાચના યંત્રે

પૂર્વ અંગ્રાગ ઉપરનો પાકિસ્તાનો લશ્કરી અત્યાચાર ને રીતે ચાતુ રહી શકે છે અને દુનિયા તેમજ મહાસાગરો કડે કબજે તમાસો બેઈ રહી છે તે ઉપરથી એક વાત તદ્દન સ્પષ્ટ બની શકે છે યુનેા જેવી સરઘા અસ્તિત્વમાં હોવા છતાં આજે કાઈપણ શાહુની આગલી ભયમાં આવી પડે તો તેની રક્ષા માટે પોતાના જ પક્ષ ઉપર નેહુ જિયા રહેવાનું છે તગત આક્રમણ અને નવી પાશવતા લશ્કરી સરમુખતાથી નીચે આજના મુખરેલા જગતમાં છોડ્યોક આવરી શકાવા હોય અને તેની સામે એક દરર ઉચ્ચારવાની નીતિક વિમલ અમેરિકા જેવો લોકચાલી દેશ ન બતાવી શકે તો પછી કેવાભાવિક છે કે ચીન વાલ્લા ખાનની પીઠ યાત્રે જ પાકિસ્તાને ભા ન ઉપર છેન્ડુ આક્રમણ કયું” અને તેનો જગતભરો જવાબ આપીને લાહેરની બનીઓમાં પાકિસ્તાની લશ્કરને ભારને તગડી પ્રક્રમ તારે રક્ષિયા અને અમેરિકા બન્ને લગ્ગે પડાન હતા રક્ષિયાને તો વધુ પડતો રક્ષ લઈને તારુદ કાર તે વખતે કાગળ પરનું આ વખતે કેમ નૂર છે ? આપિ કાગળે વગળે એવી લક્ષીકત તો એ છે એકથી દોઢ હજાર માઈલ દૂરથી લખસામગ્રી અને પૂરવે પહોંચાડિને પાકિસ્તાન પૂર્વ અંગ્રામાં નિશ્ચય પ્રજા તેમજ મુનિત ફોર્મને હાથથી શકે છે તે પ્રત્ય તાકાત તેની પાસે કશીથી આવી ? કે પછી અનેક દેસો પાસેથી તે મદદ મેળવી શકે છે ? જો મેળવી શાનું હોય તો જગતના દેસો ભારત કરતાં, પાકિસ્તાનનો પણ હેવો કેમ પસંદ કરે છે ? ભારતને જગતના કેમ મિત્રો નથી ? રક્ષિયા અમેરિકા અને ચીન ગણે લા માટે પાકિસ્તાનનાં પડખામાં ભરાવા માટે લલેટ કરી રહ્યા છે ? પૂર્વ ગાન્ધિયાદને-ગજાઈએ-મદદ કરવી તેમજ તેને સહનગ આવી દેવામાં ભારતનું હિત છે

સવનન

અમેરિકાના દેવદ દેવદ ખેડાણો તારે

ચીનના વલમુખાન ચાલે-એન-વાઈએ ને પ્રેમગોષ્ઠિ કરી નેનાથી નિકસન સાહેબના પાણી છૂંવા વાગ્યું છે કેટલા બધા પ્રેમથી વાકે સાહેબે ચીન તથા અમેરિકન પ્રજા વચ્ચેના સાંસ્કૃતિક વિનિમયની વાત કરી ! અને તરત જ અમેરિકન પ્રમુખ સાહેબને રાજકીય સહયોગ સુધરવાની સિતિએ ઉગડી દેખાણી - મુસાફર વિમાનો બોઈંગ-૭૭૭ ચીનને જોઈતા હોય તો તે પૂર્વ પાકિસ્તાની લાલચ પણ આગળ પરી અને પોતાના વિષે એક એવી છાપ ઊભી કરી છે કે આઓ-સેનુ મના મોકા ઉપરનો મલકાટ જોઈને જ રાજકારણના અલગીસીઓ તકવિતક કરવા લાગે હોય વખત પહેલા ભારતના એક રાજદ્વારે પુરૂષ પ્રતે માઓએનુ જે ‘ કાં કેમ ઇા ’ એટલું કહ્યું તો તો દિલ્હીના વિદેશ ખાનાની કચેરી તાત જાગીને આ શબ્દો પાછાનું સ્વસ્થ - તથા તેમાંથી ભારત-ચીન લગ્ગેના સંબંધો સુધરવાની મહત્વકતા છે કે કેમ- ભારત તથા ચીન લલે નજીક આવી શકે કે નહીં ઇત્યાદિ રાજકારણના દાખલાઓ પાટીમાં ગુપ્તવામાં હતાં પણ પછી તા પશ્ચિમ બંગાળમાં તલલવાન માફકની ચીને ધૂનલુખાસી કરે અને પૂર્વ બંગાળની સ્વાધીનતા લડનમાં વાણીખાનને રોકે જરૂર કરે અને જરૂર પડે તા ઘમ્મ સરખમ દાડગોત્રો અને વિમાનો પણ પૂર્વ યાત્રાનું વચન આપ્યું અટકેભારતનો ભ્રમ તો ભાગી ગયો છે રક્ષિયાને પણ ચીનની દાનનમાં કાઢા નથી એટલે પડે અમેરિકી ચીની ભ્રાજ બોઈને નવેમુગ શરૂ થયા છે તેનું નિર્ણયન સ્પષ્ટ નીચાણે

ચીનની કમલગીરી

નિગિયા દેશની પ્રવૃત્તિએ ભારતમાં કેટલાક ભલશાનેને જગત આપે છે જેમકે અને ખગાળી એક થવાની માગણી કરે તા આપમે પશ્ચિમ અંગ્રામાં પાકિસ્તાનના જગતે જ મુલતનના નુનુવર રહેતા પડે તાજેતરમાં માઈગરી નેના તામુનિદાલો કયુ મનુ કે તાતોને વધુ તથા અનુસંધાતા નહીં આપે તો હર હર મુકમુલ રોમાન ઊંચા રક્ષ ન મુનિદાપા ની ગરુતરી એવી થવી કે બીડા ૧ ૧ ૧ તાત કિરાડી

લે, અને ખરેખર કંઈપણનું તેમની જાણમાં સંપાદન થયું નથી. દ્રમુકપક્ષના આ નેતાએ એક જાહેર સમારંભમાં કેન્દ્રને ચેતવણી આપી કે રાજ્યોની સ્વતંત્રતાની માગણી ઉપર યોગ્ય વિચારણા નહીં થાય તો તેઓ તેમનો માર્ગ નક્કી કરી લેશે. આ અભિવ્યક્તિ ધમકીની પાછળ તેમનો આશય બહુ દેશનું પુનરાવર્તન ગમે ત્યાં થઈ શકે છે તે બતાવવાનો છે. છેલ્લી ચૂંટણીમાં શાસક કોંગ્રેસે દ્રમુક સાથે દ્વંદ્વ પામ્યું છે અને તે હવે અજાણ બનીને શાસક થશે એવો ભરડો લે તેમાં નવાઈ નથી. વારતમાં પાકિસ્તાન પસંદ આવી અડપલાં વ્યાપક પ્રમાણમાં કસરત કરી રાહ અખતવાર કરતું રહેશે જ, સિંધના જોવા દેશમાં એ ગુજરાતવાદીઓ છૂપા લેશે જે બળવો કર્યા તેના ઉપરથી ભારતે બોધપાઠ લેવાનો છે. કેરળમાં, તામીલનાડુમાં તેમજ પશ્ચિમ બંગાળમાં આ બધું જાણી શકે તેવી આદર્શ પરિસ્થિતિ અને વાતાવરણ તૈયાર જ છે. બોમ્બેમાં માર્ક્સ સંસ્થાકર્મીને છૂટે હાથે મદદ કરવા તૈયાર છે જ્યાં જ્યાં અમેરિકાનો ચીન પ્રેરિત સામનો થયો છે કોરિયા, વિયેટનામ, લાઓસ ત્યાં જ્યાં અમેરિકા જતી મહાસત્રાને પાછા હટવું પડ્યું છે, એટલે આ ઉપખંડમાં ચીન અશાંતિ જગાવે તો લોકો જોવાનું થઈ શકે એવું ભારતને શિરે આવી પડે.

મે ગોલોર-નગુ' બંદર

જેમ કે હાલ મહા બંદર કંઈને ગુજરાતને મળ્યું તેવી જ રીતે મૈસુર રાજ્યને એક નવું બંદર મળી રહેશે અને તે અત્યારના જૂના બંદરની હિતરમાં થાય માઈલ દૂર બંધારી શકે છે. અત્યારનું બંદર અત્યારમાં નથી — માત્ર ગાંધી માસ કામ આપે છે આવા નિકાસ માટે જાં નવા બંદરની સુવિધા આપી જતાં મૈસુર રાજ્યને માટે દેશના રાજા ખુલ્લા થાય છે અને તેથી તેની આબાદીનો તવા ખુલ્લો થઈ શકે છે. વળી દલનગર મેં ગોલોર રસ્તેવાઈને મૈસુરનેઈજ તેમજ ગોડગેઈજ દ્વારા આ બંદર સાથે સંકળો મેં નેની, કાચુ લોખંડના રાસાયણિક ખાતરની નિર્માણ માટે આ બંદર આશીર્વાદ રૂપ નીવડશે. દ્રમુક પર્વતમાળામાં જે અઢારક ખનીજ સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ છે તેની નિકાસ માટે પણ કુદરતી બંદર જરૂર હતી જે આ કામકાજ જાળવી

જાતિથી ચાલી રહ્યું છે. ૧૯૭૪-૭૫ના વર્ષમાં ૨૦ લાખ ટનની નિકાસ થઈ ચક્રાન્ત કરી, ૭૭-૭૮ સુધીમાં ૧૦ લાખ સુધી મરોચાવાની અત્યારે યોજના છે. મોટી રતીમરે લાગતી શકે તેવી ગોદાંધી ખાની જતાં મેં ગોલોરનું કિરમત પલ્લવો જશે અને સાથે સાથે મૈસુરનું પણ કંડલા બંદરનો પૂરતા પ્રમાણમાં ઉપયોગ થતો નથી એવી ફરિયાદ મેં ગોલોર માટે રહેશે નહિ અને તેથી તેના નિકાસની ધણી ઉજાગર તકો રહેતી છે. વિશાખાપટ્ટનનું મહત્વ વળી બીજી રીતે વધી રહ્યું છે.

અપગોનો પ્રશ્ન

પ્રતિ વર્ષ ૨૧ થી માર્ચને દુનિયા અપગો માટેના દિન તરીકે ઉજવે છે અને તેમને શાંત કરે છે. શારીરિક ખોડખાંપણવાળા નાગરિકોનો પ્રશ્ન દરેક દેશમાં છે તેમ આપણે ત્યાં પણ છે. આંધળા, લૂણા લગણા, બહેરા, ચૂંચા લાંબાં પગનાં બિનાનાં એમ અને પ્રકારની ક્ષતિઓ ધરાવતો વર્ગ સમાજમાં જોવામાં આવે છે. અસ્થિત્વ ધરાવે છે તેમને કંઈ જાતનું કામ આપવું, અને કંઈ જાતનું કામ તેમની પાસેથી લઈ શકાય એ નક્કી થઈ જાય તો આ પ્રકારના દુનિયા ભોકાને સજાગેયોથી બનાવી શકાય કોઈ જાતની ખોડા ધણીવાર તે લોકોને અસાધ્ય થઈ શકે છે. બીજી રીતે આપે છે. મિલ્ટન, હોમર અને ગિયોવન આંધળા અથવા બહેરા હોવા છતાં અમર કવિતા અને અમર સંગીત જગતને આપતા જ્યાં હેલ્થકેર જતી અંધ વિદુષીને જગતને નવી દિશા શીધી બતાવી છે, શ્રી વેદ મહેતા આંખે અંધ છતાં અમેરિકામાં અખબારી સુધિમાં તત્તીપદે કામગીરી બજાવે છે. પ્રકાશક પડિત સુખલાલજીને ગુજરાત સારી રીતે જાણે છે, તેવી જ રીતે લાલપત્રની ખોડવાળા ધનુષો કોઈ અજાણ રીતે અંધ તત્તીપદે બજાવે જાણે છે. કોઈ પણ વડલથી જાણે છે. વારતમાં, જે અપગોને તે કામ આપવામાં આવે તો તેમને ખૂબજ કામજી અને મનની વધુ પડતી એકાગ્રતાથી કરી શકે છે. તારીખ વધતી જ કુદરત જોને કોઈ કારે ખોડખાંપણ આવે છે તેમના પ્રતિ સમાજે વધુ સહાનુભૂતિ નાખવી જોઈએ અને તેમના પુનર્વિસ્થાપનને અશ્વિયતા આપવી જોઈએ.

રમણ મહર્ષિના જીવનની એક ઘટના છે

એક દિવસ કેલ્કાત્ ખ્રિસ્તી પાઠશાળામાં તેમની પાસે આવેલા વાગ્લા પાદરીઓ પોતાના ધર્મશાસ્ત્રના ગર્વેનિમત્ત થતા, તેમણે કોઈના મોંએ સાંભળ્યું હતું 'રમણ મહર્ષિ' પોતાના અનુયાયીઓને કહે છે કે પોતાને પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર થયેલો છે અને પોને દરરોજ સવારમાં પ્રભુના સંનિધ્યમાં ત્રણ કલાક ગુજરે છે'

પાદરીઓને આ વાત તદ્દન મિથ્યા ને જપગોળા લાગતી હતી, આવેા જપગોળા ચલાવવા માટે તેઓ રમણ મહર્ષિ પર કોપે ભરાયા હતા તેઓ મનતા કે આ રીતે જપગોળા ચલાવીને મહર્ષિ ભારતની ભલીભાણી જનતાને ઊંધા પાટા બધાવે છે

કોપથી ધૂવાધૂવા થતા પાદરીઓશીધા પહોંચ્યા રમણ મહર્ષિ પાસે કહ્યું 'અમે સાંભળ્યું છે કે આપને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થયો છે અને આપ દરરોજ સવારમાં ત્રણ કલાક ઈશ્વર સાથે જ ગુજરો છો: આ મધુ મિથ્યા છે, પાખડ છે અગે આ પાખડને આગળ નહિ દેવાવા દઈએ! ભલીભાણી જનતાને આ રીતે ઊંધા પાટા બધાવીને અવને મારે' ચડાવતી એ સેથી મોટામાં મોટું પાપ છે આ પપને જડમૂળથી નાશ કરવાતા દરેક સકલપ સાથે અમે અહીં આના છીએ સમજવાને!'

મહર્ષિ એથી જતા થમ અસ્તરથ ન થયા ચણેરા પગની એ જ મમેશની ધીરનભીર શાંતિ છાઈ રહી હતી જાણ સિમ્ત સમે શાંતિ દાદે તેમણે કહ્યું 'જાણીએ, શાંતિ રાખો, જમ્ આપને શાંતિ બણેા કાચ સવારે તમે લોકા મારી સાથે આપણે ત્યાં આવીને મારા પ્રભુનાં દર્શન ખુણીથી કરજે'

મહર્ષિની પેલોને પરપોગ ફોડી નાખવાના ઉન્સાવમાં પાદરીઓ અતને પૂરું ઊઠવા થમ નાં, અને ખો ફાગવા પહેલાં તેઓ આશ્રમમાં જઈ પરીચા

એ વખતે મહર્ષિના ચણેરા પરકમેશની શાંતિ અને સિમ્ત હતી

નિત્યકર્મથી પરવારીને મહર્ષિ એ પાદરીઓને લઈને જગત ભણી વાલવા લાગ્યા ભરાખર બે માલવનું અંતર કાપ્યા પછી નદીના કિનારે આવેલી એક ઝૂપડી આગળ તેઓ અટક્યા

મહર્ષિએ એ ઝૂપડીમાં પ્રવેશ કર્યો પા રીઓ તેમની પાછળ પાછમ ઝૂપડીમાં દાખલ થયા

ઝૂપડીમાં કેકના ગગલો પિડાતાં એક દપતી હતી, એ બન્ને કે કિર્ષ પતિપત્ની ચગઈ પર સૂતાં હતાં મહર્ષિ એ બન્ને કે કિર્ષાઓને લગવે ઢાલે તેલની માલિશ કરવા લાગ્યા માલિશ કર્યા પછી મહર્ષિએ એ બન્નેને નવડાભ્યાં અને તેમને ખીચી ગંધીને ખવડાવી

આ રીતે પીડાની માનવતાની આલ્થ નેવા કરતા મહર્ષિને જેઈ પેલા પા રીઓ તો રતગ્ધ જ બની ગયા તેમની આંખના લડનાં આંખ ચમકવા લાગ્યાં તેમને ખાતરી લઈ કે મહર્ષિ દરરોજ પ્રભુના સંનિધ્યમાં અને એ એકાંતમાં દસ કલાક નામે છે એ વશ તાલી જાગજા બંને તેમણે મહર્ષિની મારી પાંચી તેઓ ભોલ્યા મહર્ષિ અમને માફ કરો આપના જેવા કરાવમથ પુરુષને હામે થાકાની નજર જોવા એ માટે ખગખર અમને ખુલ દુખ ને છે અમારા જેવા અપરાધીઓનાં થમ આપ એવગાક થમ કારક નિન્નતાનું દશન કાંડુ જેનું દર્શન પુરવા રમણેતરે થમ દુરભા હાં ૧ ૬

આ આપુ મગમથ દરપચી પાવન કાંને ક્યાલ ન પા રીઓ કડી વગીમાં ગયા દાર તે મે લોમનાં જઈ વાત મરે! એ દિગે આ જ ભુતન ઉપર અમાર પેચળા પ્રભુ ૧ ૬ ખ્રિસ્તને અમે અકાર સજ્જ નેવા હતા'

કેમ અભુધાયો કદી નવમડ ૧૩ ૭

હું અને ચે કયા પૂરો લમનડ ૧૩ ૭-અનિડ

શાહનામા-એ-ફિરદૌસીનાં સ્ત્રીપાત્રો

દ્રુમાય-૬

મહિબાઈ વોરા

પ્રાચીન ઈરાનની રાજતાબીઓમાં દ્રુમાય-અવ-
સ્તામાંની 'પવિત્ર દ્રુમા' -સોથી મહાન હતી. ફાર્સમાં
યરરીયોવિસની આસપાસ મઘી ગાવના ખંડસે સહી
દ્રુમાયની પ્રાંતેય ઈમારતોનાં કહેવા છે. ઐતિહાસિક
કાળમાં દ્રુમાયે ઈરાની મહારાજ્ય ઉપર બત્રીસ વર્ષ
રાજ્ય કર્યું હતું.

આજનખાદુ શાહ બહમને (વાલુમન અદેલર)
તેની ઉત્તરાવરણમાં સુંદર અને મહાબુદ્ધિમાન રાજ-
કુમારી દ્રુમાય સાથે લગ્ન કર્યા લગ્ન બાદ ઘોડા
સમયમાં બહમન શાહ અંબીર મહિઝીમાં સપડાયો. પોતાનો
કાળ નજીક સમજી બહમને બધીયો સરદારોને બોલાવી
સો સમક્ષ પોતાની ખુશી વ્યક્ત કરી કે તેના અવસાન
બાદ જન્મીતી દ્રુમાયનું સત્તાન રાજ સત્તા ધાવમાં
લઈ શકે તેવડું થાય ત્યાં સુધી દ્રુમાય રાજ્ય કરે;
અને એ ક્રમારૂં બન્યું.

રાજ સત્તા ધાવમાં આવતાં જ દ્રુમાયે રાજ્યનો
બજનો બધી પ્રજામાં સરખે મિરસે વગેરેથી ઈપી.
બરીબોને સંકાપ કરવી, અ-વાયનું નિવારણ કરવું અને
પોતાની પ્રજા સુખ શાંતિથી રહી આજ્ઞા બને એ
અર્થે દ્રુમાય સદા કાર્યરત રહી પરિશ્રુષ્ટિ દેશમાં,
વિદેશમાં ઈરાનની કીર્તિ ફેલાઈ.

દ્રુમાયના ચરિત્રમાં એક જ માત્ર નબળાઈ
હતી, અને તે તેના સત્તા માટેનો અમર્ષદ શોખ.
સાપ્રાણી તરીકેના પોતાનો અધિકાર એટલો બધો તેને
મિત્ર હતો કે જ્યારે તેને પુત્ર પ્રમ થો ત્યારે તેણે તે
બાળકને છૂપી રાખ્યો અને પ્રજામાં જાહેર કર્યું કે
જન્મતાં જ બાળક મૃત્યું પામ્યું.

અઠાત રાખેલ બાળક પુત્ર આઠ નવ માસનો
હતાં તે તેના પિતા શાહ બહમન એવો જ પરાકંમી
તેજસ્વી વીર બન્યો એવાં લલણ દેખાવા લાગ્યાં.
દ્રુમાયને સત્તાલોભને કસણે રાજ્યાધિપત્રી પુત્રની ઈર્ષા
વધા લાગી અને તે બાળકને દૂર કરવાની યોજના

ધરા લાગી.

એક ઉસ્તાદ સુવારને બોલાવી એક નાનુક
ઘોડીના આકારની સુંદર વેણી ઘડાવી. આ વેણીને
અંદરથી રૂમની કિનખાતોથી વિપુષિત કરી, તેમાં
સોનું તથા ઝરેશદની એક કાવળી મૂકી. સુનેલા બાળ-
કને બાવડે એક સાલી માલિક પ્રાપ્તી તેને રેશમાં
કપડામાં લપેટી વેણીમાં ચોઠાડેલા, અને તે વેણીને અર્ધ
રાતે ફરાત (પુર્નિમ) નદી ઉપર તરતી મૂકવા પોતાની
વિધાસુ આવને દ્રુમાયે યોગ્ય, આખો અતિ બોની
આંખે અને કાંચવાને દિલે તે વેણીમાં સુનેલા બાળકુમારને
તરતો મૂકેલા.

વગેરે સવારે નદીના આરાઉપર કપડાં ધોતા એક
ધોબીની નજર પ્રવાહમાં સ્વતંત્ર આવતી વેણી ઉપર પડી.
પોતાના તરફ દેવાની આગલી વેણીને ધોબીએ પકડી
લીધી. અંદર સુંદર બાળકને ભેળં ખુલ્લો થયો. વેણીને
કપડાં વડે કંઠીને નુરત જ લે. ઉપડી બેઠો. તેની પત્ની
પણ સુંદર બાળક અને વેણીમાંના સોનું તથા ઝરેશદ
ભેળંને લઈ ઘેરી ગઈ ગઈ. ધોબી દંપતિનો એકનો
એક પુત્ર મરી ગયો હતો. ધારી તેમને કોઈ સંતાન ન
હતું તેથી સંતાન સુખ માટે તલસતા દંપતિને આ
દેવદીધા પુત્ર મળતો અતિ આનંદ થયો. અને તેને
પોતાનો કંઈ રાખ્યો. પાણીમાંથી પ્રાપ્ત થયો ગોવાલો
તેનું નામ દારાબ રાખ્યું. ઘોડા રોજ બાદ ધોબી અને
તેની પત્ની બીજા નજરમાં બંધી વચ્ચે, ઘોડામાંથી મળેલ
વોડું ઝરેશદ વેંચી પોતાના વધાલા દારાક પુત્ર સાથે
આનંદથી રહેવા લાગ્યાં.

સમય જતાં દારાબ સુંદર કુમાર બન્યો શક્તિ
ભુક્તિ, હિંમતમાં પુરો એવો આક્રમક બન્યો બાળનો
શોખીન થયો. તેને ધોબીના કંધમાં રમ હતો નહિ.
ધણી વખત પિતાનો વિરોધ કરી તેને મુંઝારુમાં પણ
મૂકતો. દારાબને અરજતાં ચિખરાની તીન ઈચ્છા થઈ,
બધા ધોબીએ એક પિદાન ગુરુ સોધી આપી તેની ઈચ્છા

પૂરી કરી. એક અનુભવી સુબટને ઉત્તરાદ નદીકે રાખી દારાખને તીર દાઢી અને ઘોડેસ્વારીમાં પ્રવીણ બનાવ્યો.

મોટા થતાં દારાખને ખાત્રી થઈ ગઈ કે જસીબ ઘોખી અને તેની પત્ની તેનાં ખરા માબાપ ઘોઈ શકે નહિ. એક દિવસ જુગાર ગરેબો ત્યારે ઘર બંધ કરી તલવાર ખેંચી ધોખસુને આગ્રા કરી પોતે કોણ છે તે પૂછ્યું. બલબીત સ્ત્રીએ તે નદી પરથી કેવી રીતે દ્રવ્ય સાથે મળ્યો હતો તે હકીકત કહી દીધી તથા વધેલું સોનું અને ઝવેરાત પણ બતાવી દીધું. દારાખે એક મોટું થાલી માણિક પસંદ કર્યું જે તેને ખાવડે બાંધેલું હતું. બધી સ્ત્રીએ હૃદયની લાગણી પૂર્વકે કહ્યું : “દારાખ, દીકરા, અમે બન્ને માણસ તારા ખાતર જ જીવીએ છીએ.” દારાખે આમોણી પકડી. પછી તે તેણે પોતા માટે એક ઉચ્ચ તોખમનો ઘોડો ખરીદ્યો અને આસપાસના ભેતમાં ક્રેપ્ટ અશ્વસ્વાર તરીકે પંકાવા લાગ્યો.

બધી અને શક્તિશાળી રાજકર્તાઈ ધુમાળના રાજ્યમાં સમક્ષ ધરાવતાં સર્વ પ્રકારે પ્રજા સુખ શાંતિથી રહેતી હતી. તેમાં એકવાર રૂમનું લશ્કર ઈરાન પર ચડી આવે છે એવા ખતર આવ્યા. રાણીએ અમીરો સંરદારોની એક સભા બોલાવીને આક્રમણ કરનાર રૂમનો સામનો કરવા લશ્કર તૈયાર કરવા માંડ્યું. આલ રકરમાં દારાખ ભરતી થયો. પૂર્વ તૈયાર થયેલ સૈન્યની તાલિમ વ્યવસ્થા અને સંસ્થા જણવા એવા રાણી ધુમાળ મેદાન ઉપર ધાજર થઈ તેણે અશ્વારૂઢ સુખદોમાં રાજકુમાર જોવા નવ મુવાન દારાખને જોયો, તેના દેખાવથી ધુમાળના દિલ પર અસર થઈ. પોતાનો તજ દીધેલ પુત્ર તે એ નહિ હોય ! વાલસ્ય ભાવનો હૃદયમાં સંચાર થયો અને રાણી વિચાર કરતી થઈ ગઈ.

લશ્કરની કુવના રોજ દારાખ સમાચાર આપવાનો સરદાર રથનાવાદને આદેશ આપી સૈન્યને સમીપે યુગે-ગેણ સાથે વિદાય આપી અને રૂમ પ્રતિ લશ્કરે પ્રયાણ કર્યું. વચ્ચે રૂમ આવતું હતું જેમાં થઈને રૂમનો માર્ગ જતો હતો. ઈરાની લશ્કરે કુચ કરી આગળ વધતું હતું તેમાં એક દિવસ બારે તોફાન અને વરસાદ આવી પડ્યાં ત્યજ ખાતર પરતી વિજ કડાવાથી કુજ કીડી લશ્કરના સૈનિકો અને જનવરોને આશ્રય રવાન ન હતું સિપાઈ

સાધાર રથનાવાદે તોફાન થયે ત્યાં સુધી સૈન્યને ઘોખી જવા હુકમ આપ્યો. રજુ પ્રદેશમાં આસપાસ ફાંપે ત્યાં સૈનિકો આશ્રય મેળવી પડ્યા રહ્યા. દારાખે એક નાના જીંધું લુમટવાળું ખડેર જોયું, અને તે તેની નીચે જઈ જિંધી ગયો. સરદાર સીનિકોની પરિસ્થિતિ જોવા ધૂમી રહ્યો, હતો ત્યાં તેને કાને વિચિત્ર અવાજ આવ્યો :

“એ જમાના જૂના મુજબ, મિત્ર વજરનો રાજવી તારે આશ્રય છે !” રથનાવાદ કાન દઈને જિંધી રહ્યો. ફરીથી સંબળાયું.

“એ કમાન જરા નજર ખોલ, તારી નીચે શાહ-બહમનનો પુત્ર સૂતો છે !”

આશ્ચર્ય ચકિત સરદાર થઈ ગયો ત્યાં ત્રીજી વાર એજ અર્થની આશ્ચર્યાણી થઈ. આસપાસ જતાં તેની નજર જળરિત લુમટવાળા ખડેર પર ગણ. તરત જ માણસો મેકલી તલવાજ કરાવી, અને ત્યાંથી દારાખ નીકળી આવ્યો જેવો દારાખ તે ખડેરમાંથી બહાર આવ્યો કે તત જ પેલો લુમટ અને કમાન ધસી પડ્યા ! દારાખના અભયમ બચાવથી સૌ વિક્રમય થામ્યા. રથનાવાદે આ અનુભવમાં છોડો અર્થ જોયો. તેણે દારાખને પૂછતાં સર્વ હકીકત મળી રહી, થાહી જવાહીર પણ દારાખે તેને બતાવ્યું.

સરદાર રથનાવાદે દારાખને નવો લેઆસ, સોનાના આનવાળી તલવાર તથા અરમી અથ અર્થસુ કર્યાં; લશ્કરનો ઉપસી નીમ્યો. પેલા ધોખી અને તેની પત્નીને આ સ્થાને મળવા થઈ આવવા દૂતને રવાના કર્યાં, પછી ઈરાની લશ્કર રૂમ તરફ ઉતરી ગયું. રૂમી લશ્કરનો ભેટો થયો, બારે પુદ્ધ થયું, તેમાં દારાખ સિંહ જોમ વીરનાથી લાગ્યો અને સેકડો રૂમી સૈનિકોને હાર કર્યાં. ઈરાનીઓને વિજય મળ્યો. રૂમના મિસ્રાએ પણ દારાખની વીરતાની પ્રશંસા કરી.

રૂમ પરના વિજય બાદ ઈરાની લશ્કર રવ-દેશે પાછું ફરી રહ્યું હતું ત્યાં પેલા રૂમના ખડેર પાસે ધોખી દેખતો રથનાવાદને મળ્યો, તેઓએ દારાખે કહેલ હકીકતને સમર્થન આપ્યું. સરદારે તેઓને ધનવાદ આપી ભેટ સોગાં સાથે વિદાય કર્યાં. ઈરા-

નની હટમાં પહોંચતાં રથનાવાદે દુમાધને દારાબની સર્વપડીકાથી વાકેફ કરતો પત્ર અને સાબિતીમાં દારાબનું પેલું શાહી માલુક પણ ખાસ દત્ત મારફત મે કલ્કા વિજયના ખુશખબર અને દારાબની ઠકીકત અને જરાહીર જોઈ દુમાધના દિલમાં ઘણું લાગી શાવ્યું.

પાટનગરમાં રાણીએ પૂરા દમાધથી વિજયી રોન્ક તેમજ તેના સરદારો રથનાવાદે અને દારાબનું માનપૂર્વક સ્વાગત કર્યું. પોતાના પુત્રને ઓજાથી ઠકી થાને બોલાવી શાહી જરાહીરને ફરીને તેના બાનુએ હાથે બાધુ અને તેને ભેટી પડી. પોતાની ભૂલ માટે દિલથી વ્યક્ત કરી માતાએ પુત્રની લગામ મારી.

હઠાત વીર દાતાને પોતાની માતાની એક માત્ર ભૂલને ગણી નહિ અને માતા રાણી દુમાધને યાવવ દના કરી તેની દુઆ મારી.

દુમાધે પોતાના શાહજાદા દારાબ માટે ભવ્ય અને ઘણું કિંમતી સિંહાસન તૈયાર કરાવ્યું અને પૂરા આનંદ અને શાહી ભવ્યતાથી તેના રાજગામિણી પાતાને ઘાથે કર્યા. ગાદીએ બેઠેલ પુત્ર દારાબ શાહને જોઈ માતાની આંખા પ્રમ અને જતાપથી ભરપૂર બની દરબાર બેઠી રાણીએ જાહેર કર્યું કે 'શાહ બહમ-

નનો સુપુત્ર શાહ દારાબ ઈરાનનો શાહ છે. ખુદાના આશીર્વાદે ઉનનો ઈરાન પર !' સર્વજ્ઞ આનંદ હિસાર છરાઈ રહ્યો.

દારાબ શાહે (દારાસ-બીજે: ઈ સ. પુ. ૧૨૫-૧૦૫) તેના પાલક માતાપિતા ધાબી અને તેની પત્નીને ઘણું-દવ્ય અને માન અર્પણ કર્યા અને તેના આશીર્વાદે ચાર્ચા તેઓ પ્રસન્ન થિતે આશિષ આપી ખુદાની બંદગીમાં અરજીવાસી થયાં.

રાણી દુમાધ પણ રાજકાળમાં લાંબા સમય સુધી પ્રતીક્ષતા દર્શાવી, બહમનશાહનું રાજ્ય વિશેષ વિરત્ત અને વિશેષ ચીરવત્ કરી-સમર્થ મુવાન રાજ્યી સુપુત્ર દારાબશાહના હાથમાં સોંપી, પોતે ફત્ત-ફત્ત બની ધરે તે નિઃશ્તિપરાયણ થઈ, ખુદાની બંદગીમાં લોક સેવાના કામમાં લાગી, દરવેશનું જીવન ગાળવા લાગી.

આ પ્રવાળે રાણી દુમાધની વાતને અંત આવે છે શરમાતમાં સત્તા લોભી એક માત્ર નમવાઈ સિવાય સર્વ પ્રકારે તેનું ચરિત્ર એક વીર રમણી, મહારાજ્ય પર સફળતાપૂર્વક હાસન કરનાર બોરવત નાવી રતન તરીકે યજ્ઞસ્વી બન્યું છે.

ખરો સંત

એક સમયે મહેરાન આપી કે ખારે યુરુ જોઈએ છે. એની પાત્રતા શી ? તે પાત્રતા એ કે જેની ચાર દીકરી, જેનું કમ્પાઉન્ડ સૌથી મોટું લેણ, એ ખારો યુરુ, કેપ્ડાક સાધુ, સન્યાસી, સંતો ને મદદભા આપ્યા, માની પડિનો ને જરાધારી જોગીઓ આગ્રા મહેરા જોઈ ગળએ પાથ જળને પસંદ કર્યા, અને ક્યું કે જુઓ, નગર જવાર આ વિશાળ મેદાન છે તમને જોઈએ તેટલાં ઇંડ, સીમેન્ડ, પથ્થર પૂર્ણ પામ્યામાં આપી બનાવો કમ્પાઉન્ડ એક અડવાડિયા કમ્પાઉન્ડ તૈયાર જોઈએ જેનું-કમ્પાઉન્ડ સૌથી મોટું દરો, એ ખારો નર દરેકે પોતાની યકિન-મનિ મુજબ જમીન માપી. ખમ્પાઉન્ડ કામ શરૂ થયું પણ એક સાધુ યાડ નંબિ જોગી રવો રાગએ આડીને પૂજ્યું. ભાઈ, છું કેમ યાડ નંબિ જોગી રવો છે ? તારે કમ્પાઉન્ડ તૈયાર નથી કર્યું ? પેલાએ જવાબ આપ્યો કે મા ! કમ્પાઉન્ડની દીવારો ત્યા છે, બ્યાં સિનિન્ડ છે, બ્યાં ધરતી આગમનને મરે છે રાગએ જેને યુરુ ના પેા જેનું દેખી કમ્પાઉન્ડ જ નથી, એ ખત સંત છે.

—દાદા ધર્મોપદેશી

મારી પ્રિયતમા ગરીબાઇ

દુનિયામાં જેવી અસંખ્ય વસ્તુઓ છે કે જેના રૂપરૂંદે દર્શન માત્રથી આપણા ગાત્ર ચરીચરી જોડે છે, ત્યારે ખરી રીતે એ વસ્તુઓમાં જેવી કશીએ ભયંકરતાનું અસ્તિત્વ હોતું નથી. ઘણી વખત કોઈ કિતોથી મિત્રને ભયંકર શત્રુ માની લઇએ છીએ, કેટલીયે 'વાર સોંધ્ય'ની તરતી વસ્તુઓને જોડાણ અને અજાણપણી માની લેવાની મૂંઝટા કરીએ છીએ.

આવી વિચિત્ર રીતે જ આપણા મનમ ધરાયેલાં છે. અને તેથી જીવનના અભિપ્રાયમાં આવી આવતી પ્રિય ગરીબાઇને હમેશાં હામેલાંએ છીએ-અપમાનીએ છીએ. માંદગી અને વ્યાધિથી બીજાં દરજ્જાએ ગરીબાઇથી, આપણે બહુ જ ડરીએ છીએ. છતાં ગરીબાઇ એ સાપરૂપ નહિ, પણ આશીર્વાદરૂપ જ હોય છે. નિરાશાની દુર્દર્શા જ આશા રમતી હોય છે.

આસીસીના સંત શાન્તિસે એ ગરીબાઇમાં જે મુંદરના અને મોરનનાં દર્શન ક્યાં કનાં એના તમે કદી ખ્યાલ મુઠાં કર્યો છે? 'મારી પ્રિયતમા ગરીબાઇ' આવા શબ્દો એ હસનાં હસનાં ઉચ્ચારતો શરીર પર ટિંખાનાં ચીંથરા અને મુઠાંને એ જીવંત રૂપ આપતો અને એ બધાંને છાની સાથે કબંધી આપતો.

.... અને એ અમાઇ પ્રેમ અને હકિતના બદલામાં એની પ્રિયતમા ગરીબાઇએ એને અમરતા બક્ષી. એના જીવનને એલ ધોઇ એ ગરીબાઇએ એના જીવનને મધુરું અને આનંદી બનાવ્યું એટલું જ નહિ, પરંતુ જન્મતમાં બહુ જ ઝોગ જે અમરતાને વર્ધા છે એવી અમરતાને એને સ્વામી બનાવ્યો.

ઉનાળો શાદ આવે એવી શિયાળાની ઠંડી ન પડે ત્યાં સુધી ઋતુઓનાં અસ્તિત્વનો કયો જ અર્થ નથી.

ત્યારે ત્યારે મેં રૂપને કુરૂપ તરફ મોં ઘસડાડતું જોયું છે ત્યારે ત્યારે મને રૂપ કુરૂપ રૂપે જ દેખાયું છે.

ધેર ધેર બીખતાં ગ્રીસના પેલા મિખારી અંધ કવિ હોમર વિશે પણ તમને ઘણી વખત વિચાર આવતા હશે. એ અપૂર્વ ગાયક હતો. એના પહેલાના કે એના પછીના બધા કવિઓ કરતા એની બંસગીના સૂર કોઈ અનોખી જ સૂગવટ જમાવે અને એટલા પૂરતો એ મહાન છે. સાપ્તે નહિ, શેકસપ્તિયર નહિ, ટાસો નહિ, લોગફો નહિ..... કોઈ જ નહિ. ઘેર ઘેર ભટકના એ અંધ વૃદ્ધ ગાયકની જોડે કોઇ બોલો જ રહી શકે નહિ. એની સાથે કોઇની સરખામણી થાએ જ નહિ.

પણ જો એ પ્રિયતમા ગરીબાઇએ હોમરને પોતાનો પ્રિયતમ ન બનાવ્યો હોત-એટલે કે જો હોમર કોઈ લગ્ન પ્રાસાદમાં રહેતો હોત, હજારો નોકરો એનો પડતો યોગ લીધવા તૈયાર હોત તો એ ઇસિ-યડ અને આડમે જન્મમાં જન્મ્યા જ ન હોત.

સ્ત્રીધરને એ જ પ્રિયતમા ગરીબાઇએ પોતાના નાના ખૂપણને અને રાટલાનાં દુકાને પ્રેમથી વધાવી લેતા સિખચાડ્યું પાછ પાછ ભેગી કરતો-જૂની વીણાના તારો જંકારતો પેવો ગોશ્વરિમય ભટકતો હતો ત્યારે એની પવનમાં બડતી લટોમાં પોતાની આંખોએ ગૂચી દેનારી એ જ પ્રિયતમા ગરીબાઇ હતી.

આથી જો કોઇ વખત તમારા આંગણમાં એ પ્રિયતમાના આયમનનો બહુકાર થાય તો જરાયે ચમત્તા નહિ. દેવકોપ તમારા પર જાતપોં છે એવો મિથ્યા બ્રમ કેળવના નહિ જૂના જાગિયાને તોડી નાખી એને અદર પ્રવેશવા દેતો અને એના આગમનને પ્રેમથી વધાવતો હૃદયના અંતરપુરમાં તેને પ્રવેશ કરવા દઈ સન્માનજો.

‘ઓ મૃત્યુ ! સૌ કોઇને તેમનું પોતાનું મૃત્યુ આપજે, એ મૃત્યુ, જે તેના પ્રેમભર્યા અને સાર્થક જીવનની પરાકાષ્ટા રૂપ હોય.’

‘કારણ કે આપણે સૌ તો, યાગ્યા અને પાંદાં જાણીએ પણ દરેકમા રહેલું મૃત્યુ જ, એની આસપાસ ફર્યા કરે છે - એ જ એનું કેન્દ્રસ્થાન છે.’

જર્મન કવિ, રેઇનર મારિયા રિલ્કેની કવિતામાં મૃત્યુનો ઉદ્દેશ, આની વિશિષ્ટ રીતે પ્રયોજાયો છે, આ મૃત્યુ, એ કોઇ મહાન જીવનના અમરણીય પૂર્ણ વિરામરૂપે નહિ, પણ જોની આસપાસ, સમસ્ત જીવન ધૂપે છે એવા કાગરૂપે કવિએ કહ્યું છે.

આના અનુમ્તિવાનમાં જ, રિલ્કેના જીવનનો એક પ્રસંગ યાદ આવે છે, એના લગ્ન પછી એ આર્થિક રીતે, ખૂબ જ કપરા દિવસો વિતાવતો હતો તેના પિતાએ તેના માટે, એક મેન્કમાનોકરી શોપી અને સૂચન્ય કે સાળના હાથમાં તારુ લેખનાર્થે પણ છ આણ રાખી શકશે એ વેળા રિલ્કે કહે છે.

‘મારા સાથીએ વચ્ચે રહીને બૂબે મરનાનું પસંદ કરીશ પણ આ જગણ નહિ, લગ્ન, કારણ કે આ તો મૃત્યુના ગૌરવ વિનાનું મૃત્યુ છે.’

૪ સ ૧૯૦૨ થી ૧૮૦૮ના અરસામાં, રિલ્કેને પારિસમાં રહેવાનું પ્રાપ્ત થયું હતું. પરિસના જીવન, રિલ્કેને પોતે બચપણમાં લકઠરી યાગ્યામાં મારેના દિવસોની યાદ અપાવી એ કહે છે.

‘અહીં જીવનના નામે યોગ્યાતો કોઇક રખાટ ન કરી સમાય એવો ધોળાટ જોઇને તારી મળે છે. લકઠરી યાગ્યામાં પણ, બીજા માનકેથી કે જોડે પડી જતો, અને તેઓ વચ્ચે એકનતા અનુભવતો અત્યારે હું અહીં આજ્યાના માણસ વચ્ચે પણ એકનો જ છું. સત્ત્વ જે કંઈ મને મળે

છે, એ તમામથી નકસતો મળે છે. મારા પરથી જ મળે આ બધી ગાડીઓ ચારી મળે છે, લોકો એટલી હિતાવગે મારી આગળથી પસાર થાય છે, મળે કે તેઓ, મારી કેવળ અવગણના નથી કરતા, પણ જ્યાં, મદુ પાણી જમા થયું હોય, એરી જગ્યા એથી અધુરમાં સાથે પસાર થાય, એ રીતે વ્યાખ્યા મળે છે.’

આવા જીવનની સમાપ્તિ, એ જોને મન ગૌરવ વિનાનું મૃત્યુ હતું, મૃત્યુની તેની કલ્પના કાણે કાણે એક કે દ્વ તરફ જવા હસતા અસ્તિત્વના અણુઓનું સઘનન છે તેને મન, જીવનનો નિયમ, એ મૃત્યુનો પણ હતો એ કહે છે કે, જેમ કૃતરો, કે બદર મરવા માટે પોતાનો ખાંડો કે પોતાનું ઘર શોધે છે, એ જ, સહેરના લોકો મરવા માટે હોરિપ ટ્ય શોધે છે તેમ કે જ અદૃશ્ય બની ‘મળે છે, વાતારણુમાં વિલસ પામી વસાળી માફક

મૃત્યુની આ કલ્પના, એ એક કવિની કલ્પના છે રિલ્કેની કવિતામાં મૃત્યુનો વિશ્વ ક્યારે જ, તત્ત્વચિંતનના દિરવચ્ચર આવરણ સાથે આવ્યો નથી એનો મૃત્યુ પ્રત્યેનો અભિમત, જીવનના તમામ કોલાહલમાંથી યાંત્રિ પ્રત્યેનો અભિમત છે.

એની એક કવિતામાં એ કહે છે એ જગારે મૃત્યુ પાગ્યો, ત્યારે અનાખી તેજની માફક એ વહે-ચાઇ ગયો હતો તેનું બીજ, કલ્પના વહેતું હવે, વૃક્ષોમાં ગાવું હતું, અને કૃત્રો દ્વારા તેની સામે જાન દરિયોએ જોડું હતું.

જીવનના અનુભવથી આ કવિને, એની કવિતા સાદી હતી, અને એથી જ, એનામાં ચિત્તનનું બે ડાળ, અને આવાસ વિનાની સત્તાના બિનરી આવ્યાં હતાં.

*

તમારામાં કે મારામાં જો વકતૃત્વવૃત્તિ જ-મ-દત્ત જ હોય તો પછી આપણે શા માટે જાહેરમાં બોલી નથી શકતા ? કોઈ નાની મંડળીમાં અને કે તમને કહેવામાં આવે કે ભાઈ, આજે તમે પ્રાસંગિક કાંઈ બોલો, ત્યારે મનને અણગમો કેમ લાગે ? હશે ? કારણ કે જો જો કે આપણે જાહેરમાં બોલવાની વૃત્તિ જ કેળવી હોતી નથી. છતાં આમ્રહ ઘાય ત્યારે 'હું' કોઈ દિવસ જાહેરમાં બોલતો નથી' એમ કહેવાને બદલે ઝડપથી જામા ઘડ ધીમે ધીમે વિચારો ગોડવી બોલવા મંદી જવું જોઈએ 'જે કે અનુચિત વિના એમાં શ્રીતાઓને આકર્ષવા જેવું બહુ હોયું' નથી છતાં સાંભળનારા ભાંચુ'દ્વય પશુ વધારી લે છે 'વકતૃત્વને કળા તરીકે સંપાદન કરના પહેલાં દેવ તરીકે સંપાદન કરવી જોઈએ જાહેરમાં બોલવાને દેવામેયો વક્તા અનુભવે અરહે કનાકાર બની શકે છે હરેકને બોલવાની પ્રેરણા તો ધરદત્ત જ હોય, તો પછી તેને પ્રયત્નમાં શા માટે ન ફેરવવી ? સદગ સાધ્ય વસ્તુઓ પશુ અપ્રયત્ને અસાધ્ય જ હોય છે

કેટલાકને પોતાના વિચારોને જાહેરમાં વ્યક્ત કરવાની શક્તિમાં સંપૂર્ણ અહા હોય છે છતાં જ્યાં તે બોલવા બેઠે છે ત્યારે તેના પગ એવકાષ જતા હોય તેમ લાગે છે. છાતી પર ઝનનો ભાર દબાવ્યું કરે છે ને સાદુ ધેધરો બનતો લાગે છે આવી નવ-જાણને જાહેરમાં બોલનાર માનને વચવતાં રહેવું પડે છે. સલાસોભનો કિંમ્વે હાથ કર્યા પછી જ વકતૃત્વને વધ કરી શકાય સમાસોજ શા માટે ઘાય છે તે વિચારતા પહેલાં તેમાંથી કેવી રીતે બચી શકાય એ વિચારવું અગત્યનું છે,

ધણીવાર વાનાવરણ ન જમાવી શકવાના કારણે રેટલાક કુચળ વક્તા પશુ નિષ્ફળ જાય છે. પ્રતિષ્ઠા ને પ્રતિષ્ઠા વમરનો વક્તા આંખને જોવા ચમતો નથી તો કાનને સાંભળવો કયાથી જ મને ? સાંભળનાર

સ્વબૃહત્તિથી નથી સાંભળતા. સાંભળવાની વૃત્તિ તેમનામાં જાગ્રત કરવી પડે છે જેમ બંધી કળામાં સાધનાની જરૂર છે તેમ વકતૃત્વકળાની ખીલવટમાં વિચારની પ્રૌઢતા, માર્મિક હાસ્ય - કટાક્ષોને વેરવાની આવડન, તેમ જ અખૂટ ધીરજની આવશ્યકતા છે મનગમતા વિષય પર જ લોકો વક્તા પામેથી સાંભળવાની ઇચ્છા તેને જોતાવેંત ધરાવે એવી યુક્તિ વક્તાએ કરવી જોઈએ રસવૃત્તિને ઉત્તેજે એવા વિષયનું મનન અને અપ્યયન હરેક વક્તાએ રાખવું આવશ્યક છે નિવૃત્તિના સમય એવા વિષય પર પ્રભુત્વ મેળવવા માટેના પ્રયત્નમાં આગવો જરૂરી છે નવા ઈન્ટિમિટીઓથી જાણકાર રહેવું, વાચકો હોય તેની નોંધ દ છાતીની આગી રીતે પ્રત્યેક વિષયને પોતાનો કર્યા પછી પ્રથમ નાના મડગોમાં તક શોધી હમેશા દ્રુક પશુ સચોટ બોલવું વાળીના રીયાં એકધારી ને રસમય નવારવાને આ અખતરાઓ કરવા જેવા છે

જાહેર વક્તાઓને કોટના બદન ફેરવવાની ગોણ કિંવા લાપચુ આપતી વખતે આપણા જોનામાં ધણીવાર આવે છે એ શુ સૂચવે છે ? વક્તા બોલતા પહેલાં કાંઈક તોવારી કરી લેતો જણાય છે, બોલના બોલના આમળ વિચારની સીકળ ગોઠવવાની શક્તિ-થી જ સચોટ જાણકાર થયાય છે આમાં કુદરતી બલિસતી જરૂર દતો, છતાં દેવ અને અનુભવની જરૂર પશુ એટલાં જ છે. વિચાર-શક્તિ સાથે અવાજની રિધરતા ને સજતા મેળવી દોષ તો લાપચુ પ્રાણવાન બને છે

આ વિષા સાધનોની વિશાળતા મારી લે છે. સાધન-સચય વિના અનુભવ પાગળો છે, તેમજ અનુભવ વિનાનું વકતૃત્વ લાવે નિપુણ વક્તા તાર્કી આપવું હોય છતાં રસહીન જ નીરડે છે. આદર્શ વક્તા હમેશાં રપષ્ટ રકનબરનો અનુગામી હોય છે. રજટના સાપવવા બદોમ સદિન્ય-સચયની મુખ્ય

જરૂર છે, સાહિત્ય-સંપત્તી સ્પષ્ટીકરણ ને સ્પષ્ટી-કરણમાંથી અંગત અનુભવો ટાંકવાની સક્રિય વક્તામાં સફળ રીતે જન્મે છે. વાંચનમાં વિવિધતા હશે, અનુભવો નક્કર ભૂમિમાંથી ઊભા થયેલા હશે ને ઝીણામાં ઝીણી વિગતોને સાચવવાની આવડત હશે તો વક્તાનો ખોનોયો એક પણ ચાંદ એજે જવાનો નથી.

પોતાનું જ્ઞાન અન્યને સોંપી દેવાની ઉત્કંઠા સોને સહજ જ હોય છે. પંડિત જવાહરલાલ કે

શ્રીમતી અરુણાના મુખમાંથી સોઢીને ધગધગાવી દે એવા વહેના જવણંત વાણીમનાહને વચ્ચે ચર્ચા સભાનાર એવું બેઠે બેઠે મનમાં વિચારતો જ હશે કે 'હું' જે આવું કંઈક બોલું તો કેવું સાડું.' અન્યનું સાડું કરેવું કરવાની દેવ પ્રેરણાવાળું માણસને લેવા જની પદ્ધતી નથી આવી રીતે ઘણીવાર ખન્યું જીવનમાં બોધવાની ઈચ્છા સોને જન્મથી જ વરી હોય છે વક્તૃત્વવૃત્તિ જન્મદત્ત જ હોય છે

જીવનનો આનંદ

મારાં એક ઝોળખીતા શિક્ષિકાબહેન છે. લગભગ ત્રણ ચાર વર્ષ પહેલાની વાત છે. એક વખત તેઓ મને મિલવિસ્તારમાં સામા મળતા મને આશ્ચર્ય થયું મેં સ્વાભાવિકપણે જ પૂછ્યું: 'અહીંયાં તમે કયાંથી?'

'શિક્ષિકાની નોકરીમાં પગાર ઓછો પડતો હતો, એટલે એ છોડી અહીંની મિલમાં ક્લાઈક તરીકે છું.'

હમણાં ફરી તેમનો ભેટો તેમના ઘર આગળ જ થયો મેં પૂછ્યું: 'હવે કેમ પેલા મિલવિસ્તારમાં દેખાતા નથી? મિલ છોડી કે શું?'

'હા અને વળી શિક્ષિકા તરીકે સૂક્ષ્મમાં ભેડાઈ છું.'

'કેમ એમ કહ્યું?'

'પગાર ઓછો પડ્યો એટલે'

એથી મને આશ્ચર્ય થયું, આ જ બહેન વધુ પગાર માટે તો શિક્ષિકાની નોકરી એકવાર તણાઈને મિલમાં ક્લાઈકની નોકરી સ્વીકારી હતી!

મારું આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરતા પૂછ્યું: 'બહેન, કેમ આમ બોલો છો? શિક્ષિકા તરીકેનો તમારો પગાર કદી પણ મિલકલાઈ કરતા વધુ હોઈ શકે નહિ!'

વધુ પૂછપરછ કરતા એ બહેન મને કહ્યું:

'મિલમાં ક્લાઈકની નોકરી મેં સ્વીકારી એટલે મારા જીવનનો આનંદ માર્થો જવા લાગ્યો શિક્ષણના વ્યવસાયમાં મને પહેલેથી જ રસ છે, એ તમે સારી પેઠે જાણો છો એટલે મિલના થોડાક વધુ પગારમાં મારો જીવનનો આનંદ હું કેવી રીતે ખરીદી શકું? ખરે, મિલ-ક્લાઈકની નોકરીમાં રૂપિયા આના પાઈમાં મને વધુ પગાર મળતો હતો, પરંતુ બીજી બધી રીતે હું ખોટામાં હતી. જીવનનો આનંદ હું ખોઈ બેઠી હતી. એટલે એ રીતે મને ખુબ જ ઓછો પગાર મળતો હતો, બોલો ખરું કે નહિ!'

શિવમ્ સુંદરમ્

મેરી રિપરીડોનોવા

[એક ક્રાંતિકારી રસિયન નારી]

સ્વતંત્રતાની વેદી પર ફેટલાયે વીરાત્માએ પોતાના દેહના બલિદાન આપ્યા હશે. ફેટલાએએ પોતાનાં અમૂલ્ય જીવન એને માટે ફના કર્યા હશે. સ્વતંત્રતા માટે પ્રાણપશુ કરવામાં ઘણી સ્ત્રીઓએ પણ અમૂલ્ય ભાગ ભજવ્યો છે. ખાસ કરીને રસિયાના આધુનિક ઇતિહાસમાં સેંકડો પૃષ્ઠ રમણીઓની વીરતાના રંગે રંગાયા છે. રસિયન ઇતિહાસમાં સુવર્ણકહે અંકિત થયેલી એ નામાવલિમાં વીર રમણી મેરી રિપરીડોનોવાનું નામ અતિ ઉજ્જવલ છે. રસિયાના સ્વાતંત્રતાના ઇતિહાસમાં તેના બલિદાને ચઢીદપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે.

આજથી લગભગ પાસઠ વર્ષ પહેલાંની એ વાત છે રસિયાના તમ્બોફ પ્રાંતમાં ભવંકર પ્રકારના જીલ્લામાં ઘર્ષ રહ્યાં હતાં એ પ્રાંતના કુર કાકેમ હુજોનોવસ્કીની મનમાનતી છૂટથી તેના સિપાઈઓ મળ પર આકરા જીલ્લા સુભગતા. તેઓએ હમ્બેરો ખેડોતોની કતલ કરી હતી, અસંખ્ય ખેડોતોને જેલમાં મોકલી દેવામાં આવ્યા હતા. એ સિપાઈઓને અજલાઓ પર અત્યાચાર કરતાં તેમજ લૂટતા કોઈપણ અટકાવી શકે એમ ન હતું અને આથી તેઓ દિનપ્રતિદિન પોતાનો અત્યાચાર વધારતા જતા હતા. ન્યારે ક્રાંતિકારી સંસ્થાએ જોયું કે આ અત્યાચાર અટકાવવાનો હવે કોઈ પણ ઉપાય નથી ત્યારે તેમણે પોતાના ખાસ સંમેલનમાં કુરાવ કર્યો કે, ‘જે મહાત્માની આગાધી આ ભોલી રેમ્પ રચું છે તેના ભોલીથી જ પ્રભુની, પ્રિયપ્રજા, સ્ત્રી, યશો’

મેરી રિપરીડોનોવા તમ્બોફની ક્રાંતિકારી સમિતિમાં સભાસદ હતી. એ સમયે એની વય વીસ વર્ષની જ હતી. ચાર-પાંચ વર્ષ પહેલાં પંદર વર્ષની કુમળી વયે પણ એ જેલની મુલાકાત લઈ આવી હતી અને એનું નામ સરકારી દફતરમાં કાગા અક્સરોએ લખઈ મળ્યું હતું. ન્યારે સમિતિએ ઉપયો

કુરાવ કર્યો ત્યારે એનું હૃદય હર્ષથી જીજ્ઞસુ. તે બોલી કે, ‘આ કુરાવને અમલમાં મુકવાનો સર્વ ભાર મારા શિર પર હુ લઉં છું આપ સર્વે આ આગતથી નિશ્ચિત રહેજો

૧૯૦૬ માં પોલીસને સમિતિના કુરાવની અને રિપરીડોનોવાના સંકલ્પની ખબર પડી રિપરીડોનોવાને આ વાતની જાણ થતા જ એ ચેતી ગઈ. પછી તો તે એવી ખૂબીથી વેશપલટા કરતી કે તેના અગત મિત્રો તેને પારખી ન શકતા પોલીસે તેને પકડવાની અથામ પણ નિષ્ફળ મહેનત કરી

હુજોનોવસ્કીના વફાદાર અંગ કાકેમ ખબર પડી ગઈ કે એક ક્રાંતિકારી સ્ત્રી તેના માલિકનું ખૂન કરવાના પ્રયત્નો કરી રહી હતી રિપરીડોનોવાએ હુજોનોવસ્કીનું ખૂન કરવાના જે જે પ્રયત્નો આદર્યા તે બધા તે રક્ષકની સમયસૂચનાથી નિષ્ફળ નીવડ્યા હતાં રિપરીડોનોવા નિસ્સાધી નહોતી ઈર્ષ. તે એક પછી એક ઉપાયો ચોભ્યા જ કરતી. આમ ફેટલોક સમય વીતી ગયો ૧૯૦૬ની ૧૬મી જાન્યુઆરીએ ત્રીજા વર્ષની ટિકિટ લઇને એ જરહેવનાં રોયલ પર ટ્રેનની વાટ જોતી બીમી હતી. એટલામાં હુજોનોવસ્કી એ ટ્રેન મારફતે જ બોરીસોવિલ્કા જવા માટે બિયો તણે બિયો એણે તરત જ ત્રીજા વર્ષની ટિકિટ બદલીને બીજા વર્ષની લાંબી અને ગાંધી આવતા જ હુજોનોવસ્કીની પામેના રૂબામાં ભેમી ગઈ. બોરીસોવિલ્કા રોકને પહોંચતાં જ તે બહાર નીકળીને ટ્રેનની સીડી પર બીમી રહી નિકાગમાં બાજુના બની કોઈ જાળા જેવો પોચાક પહેરી તે બીમી બીમી - પ્યેટ્રોવનું દસ્ય જોતી હતી બગવાન કોચેક સિપાઈઓ અને શરીરરક્ષકો બધાને બાજુ કરી રહ્યા હતા. ન્યારે આખું પ્યેટ્રોવ ખાતી ઘર્ષ મયુ ત્યારે હુજોનોવસ્કી દમ્ભથી રોયલ પર કાતર્યો અને સિપાઈઓની વચ્ચે ચાલતા લાગ્યો પણ એટલામાં રિવા-

દરરો અવાજ થયો અને લુજોનેવસ્કીની છાતી વીંધતી એક ગેળી આરથાર નીકળી ગઇ. લુજોનેવસ્કી નીચે પડ્યો કે તરત જ રિપરડોનોરા ટ્રેનમાંથી ફૂટીને એની પામે ગઇ અને અધાના દેખતા એના પર ઉપરાછાપરો ત્રણ ગેળીઓ છોડી એની છાતી ચીરી નાખી તેણે આ કામ એટલી તરાશથી કર્યું કે લુજોનેવસ્કીના રક્તકે એકપીગના મો જોતાં જ રહી ગયા. એ પછી પાંચમી ગેળીથી એ પોતાના દેહનો અંત આણુરા છાંછની હતી, પણ એની એ છાંછા પૂર્ણ ન થઈ. જેથી એ પોતાના પર રિવોલ્વર છોડવા જતી હતી તેવી જ એક કેએક અફસરે એના હાથમાંથી રિવોલ્વર ચૂટવી લીધી અને એનાં એ હાથ પકડી એને સખત માર માપેા. એ બેહોશ થઇને નીચે પડી અને લુજોનેવસ્કીના સિપાઇએ તેના પર તૂટી પડ્યા આતા અને તેઓ ઘાસી ગયા ત્યારે જ એને પકડીને રેશનની બહાર લઈ ગયા બેજાન હાલતમાં એને શહેરની કોલવાગમા પહોંચાડવામાં આવી

એ કાળ-કોટડીમાં તે નદન નગન હાલતમાં હતી અને સિપાઇએ વારે વારે તેને અસહન છાંછો બોલી ડીડવતા હતા. થોડા વખત પછી તેના પર ચાબૂકનો માર વરસાવવામાં આવ્યો પણ આલ્લાથી જે સિપાઇએને સંતોષ ન થયો એટલે તના ચરીર પર અગ્નિ સળાળ્યો અને તેઓ તેના દેહની ચામડી ચીરવા લાગ્યા. એ વખતની એની સ્થિતિ જોઇને ભક્ષભલાનાં લોક પણ કમકમી બી બાસુ ત્યારે પણ દહનાની મૂર્તિરૂપ રિપરડોનોરાએ અદલા કાંડે દિરપર પડ્યા છતાં પણ ક્રાંતિકારીઓનો પતો તેમજ એ આરિસનને તોડી પાડવામાં કોઇ પણ ભલની સહાય આપી જ નહિ. સિપાઇઓના આ અજાણુવી અત્યાચારોથી તેની એક આખ રાત્ર હતી અને તેનું ચરીર પણ અસંખ્ય ધાથી મરજુતોશ અને ઊંઘ બિન થઈ ગયું હતું.

કેટલાક સમય પછી રિપરડોનોરાએ તમોકે પહોંચાડવામાં આવી અને ફાગ અદાલત કારા જેના અપરાધ પર તિયાર ચાલતા લાગ્યા મંદર-ગોળ

દિવસ એ તમોકાની જેલમાં રહી. એ દરમિયાન પોતાની માનને મળવા માટે એણે અધિકાર વર્ગ સાથે ઘણા પત્રવ્યવહાર કર્યો, ત્યારે એની માને મળવાની એને છૂટ મળી. પોતાની પ્રાણાધાર 'મસ્તીમાં' ની રૂચુવચ્ચા જોઇને એ થંભી ગઇ. એ કેતું દારુણ દષ્ટ્ય હતું ! એની એ લાડગી દીકરીના અંગમાં અસંખ્ય ઘા પડ્યા હતા અને તેમાંથી રુધિરનો પ્રવાહ વહી રહ્યો હતો. થોડા વખત સુધી એની મા દરરાજ પર ચૂપચાપ બેઠી રહી. પછી એની પાસે જઇને એને ટીપ્પીટીપને જેવા લાગી એની સ્થિતિ જોઇને માતાની આંખમાંથી અમુઓનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. મા-બેટી વચ્ચે શી વાતચીત થાય છે એ સાબળવા માટે એક અમદદાર બેઠો હતો.

રિપરડોનોરા એ સમયે લાગતા હતી, એટલે ઘણી મુશ્કેલીથી એ બાંગ્યા તૂટ્યા છાંછોમાં બોલી કે 'હુ ઘણા આનંદથી સરીશ. અને કુઃખ એટલું જ થાવ છે કે હુ એ જ વખતે મારો ભન આપી ન શકતાં આ નીચ પાપીઓના હાથમાં છવતી પકાઈ.'

ફોજ અદાલતે બધા એરડામાં રિપરડોનોરાનો કેસ ચલાવ્યો. દરમિયાન રિપરડોનોરાની તબિયત ધીમેધીમે રાસથ થતી હતી. બેરિસ્ટર દરખાસ કરવાથી એના ઘડની તપાસ કોલેટરની મારફતે થતી હતી આ કોલેટરે સિપાઇઓના તેમજ લુજોનેવસ્કીના અમદદારોની પાલવતા અને નુકસાત પર એવો પ્રકાશ પાડ્યો કે જેથી સરકાર સાથે સંબંધ રાખનારાઓના ચિર પણ સન્નયથી નમી ગયાં.

નસાવીશે રિપરડોનોરાને પ્રશ્ન કર્યો કે, 'તારે તારા બચાવ માટે કંઈ કહેવું છે?' એના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં રિપરડોનોરાએ નિર્ભયતાપૂર્વક જે વિવેન કર્યું તે કોઇપણ દલિત દેશની હાલતનું તાદરશ વર્ણન આપે એવું છે.

'સન્નયનો ! આ દેસ પર આપ ચાહો ત્યાં દરિ નાઓ તો ચણુ આપને સંગુષ્ટ અને સખી પ્રજા કયામે નહિ મજે જે લોકો મરીએને સનાપી

રહ્યા છે, જેઓની સત્તા મોતરફ વ્યાપી રહી છે તેઓ પણ અત્યારે સુખી નથી એમની સુખશાંતિમાં વિધન કરનાર એ જ્ઞાન અને વિશ્વાસ છે કે એમનો એ વિજય ફક્ત થોડા વખતને માટે જ છે અને આ વિચાર ઉત્પન્ન થતા જ તેઓ રોહસ તરફ મરકાવ થઇ જાય છે જેઓ આજે અન્યાય અને અત્યાચારની ચક્રીમાં પિસાઇ રહ્યા છે, તેઓ પણ વખત આવતાં એકતાને માટે કોઇપણ પ્રકારે પ્રયત્નો કરશે મારા પોતાને માટે તો મને કોઈ પ્રકારનો ડર નથી મોટામાં મોટી સ્મૃતિ તમે મને મોતની આપી શકશો પરંતુ તમે મારો આ વિચાર તો નષ્ટ નથી જ કરી શકવાના કે એક સમય એવો આવશે કે જ્યારે અથા નોકો સ્વતંત્રતાનું સુખ અનુભવશે ત્યારે સત્ય અને યાચન રાજ્ય પ્રત્યક્ષ સમાનતા સ્વતંત્રતા અને નિશ્ચયક્રમનો ભાર અનુભવ જાતિના પાત્રનું જીવનમાં સ્થાન ભેરો આવા સુદર ભવિષ્યના નિર્માણને માટે માત્ર મારા એક જીવનનો ત્યાગ કરવો એથી અધિક સુખ ખીજી મને કયું હોય ? આ સિવાય મારે કંઈ કહેવું નથી

ઘણી મુશ્કેલીથી રિપરીડોનોના આટનું મોતી શરીર મોઢતી વખતે એને ઘણી ઉધરસ આવતી અને છાતીમાંથી લોહી પડતું એ સમયની એની રિથિત ઘણી જ ત્યાજનક હતી રિપરીડોનોવાને મદદ કરવાને માટે એક કાગડું આપવામાં આ ગો હતો આ કા કુન કેટલાક સમય પહેલાં રિપરીડોનો વાની સાથે જ દાંતરખાનામાં કામ કરતો હતો ઘણી વાર સૂધી કાગડું રિપરીડોનોવા તરફ જોઇ રહ્યો પણ એ એને ઓળખી શક્યો નહિ એણે કયું કે નહિ, આ મેરી રિપરીડોનોના હોય એ બને જ નહિ આ કોઇ બીજી જ કુતરી છે

રિપરીડોનોવાના પ્રેરિસ્ટર મિ તરસોડાએ એનો કગા પગ ઘણી જ જોરવાર રીવીમાં બાપણ આપ્યું હતું જોકે પ્રીન્કરના પરાક્રમ આ બાપણ છાપ્યું હતું જે આ પ્રમાણે હતું

જો આપ આપના હૃદયને પૂછો તો જણાવે કે રિપરીડોનોના જેવી તેવી ચક્રિત નથી,

પણ રશિયાની એ દેવાગના ઠિ વર્ગોથી અમારા દેશ પર જોરજુલમ અને ખૂનખરામી ચાલતી આવી ઠિ જગતમાં વીગળી તાર, ટેલિફોન વગેરે એકએકથી ચર્ચિયાની ચી બેની જે શોધો થયા કરી છે તે અમારા માટે તો દેશની દુરવસ્થા કે દારૂ સમાચાર પહોં ચાલવાના સાધન માત્ર છે અમારા દેશના વર્તમાનપત્રોનો ખરુ પછો તો શાહીથી છપાતા નથી પણ આવા શહીદાના ખૂનથી છપાય છે દેશની વેદી પર રાજ આવી બનિદાનો અપાયા જ કરે છે રિપરીડોનોનાએ જુજોનોડરકીના પ્રાણ લેવાનો સકલ્પ કેમ કર્યા એ આપ સામળી ચૂક્યા હશે એણે કહ્યું હતું કે, જ્યારે જુલમ હદ ઉપરાંત વધ્યો અને પ્રજાના અધિકારો પર નરાપ મારવામાં આવી ત્યારે મને લાગ્યું કે મારું જીવન અને ધિક્કારરૂપ છે જ્યારે મે જોયું કે રશિયન ખેડૂતો કુ ખોથી પિલાઇ રહ્યા છે અને રશિયન બાલિકાનું સિંચણ કોએકે સિપાઇઓના અત્યાચારથી લૂટાઈ રહ્યું છે ત્યારે મે સકલ્પ કર્યો કે હવે મારે મારા દેહનું પણ બલિદાન આપવું પડે પાત્ર એ કુષ્ટ જુજોનોવરકીને તો જીવંતો ન રહેવા દઉં

કુ ફરીથી કહું છું કે રિપરીડોનોવાએ જે કંઈ કર્યું છે એ રશિયાને માટે કર્યું છે આજ ધાય-અ યાવના નિર્જીવ માટે આપની જ મુખ જે પ્રજા ઉપરિચિત થઇ છે એમાંના ઘણાં લોકો પર મિડીડોનોવાની માફ જ જીનમનો વરસાદ વરસ્યો છે રશિયામાં જે અત્યાચાર ફેલાઇ છે એનું કારણ રાજ અને પ્રજા નયેના પ્રેમનો અભાવ છે આપ આ બાલિકાની રક્ષા કરીને દશમાં શાંતિ સ્થાપવાના મહેશ માફી શકો છો મારી પ્રાર્થના છે કે આપ એના દોષદોષોને વિચાર કરતાં પહેલાં આ વાતોને ખ્યાનમાં રાખજો

પણ ન્યાયાધીશ પાને તો પહેલેથી જ સરકાર નો દુકમ પહોંચી ગયો હતો એને તો પોતાની સ્વતંત્ર જીવિનો ઉપચાર કય થી કરી શકે ? રિપરીડોનોનાને એણે પ્રાણહતી શિક્ષા ફરમાવી

રશિયામાં આ નિર્જીવ સંસારગત જ તેની સામે સખન આણે તો થયા લગા વર્તમાનપત્રોએ

પણ આ નિર્ણયની વિરુદ્ધ પ્રચંદ આદેશ શરૂ કર્યું. તેઓએ એમ પ્રગટ કર્યું કે સ્વિપરીડોનેવાને માર-મારોએને ટૂંક સમયમાં યોગ્ય દડ મળશે. બીજા દેશોએ પણ આ પ્રાજ્ઞાની આદાનો તિરસ્કાર કર્યો. ફ્રાંસના ધણા પ્રતિષ્ઠિત નિદાનો તથા રાજનીતિજોની સહીઓ એક વિનિષ્ક્રમ ઝારને મોકલવામાં આવ્યું હતું, જેમાં પ્રસિદ્ધ નાલકાગ અનાતોલ ફ્રાંસની પણ સહી હતી. આ વિનિષ્ક્રમની અસર એ યદ્ય કે રશિયાની સરકારે એને કાલુદહને બદલે આજીવન દેશનિકાલની સજા કરી. જો કે આ શહન છતાં સ્વિપરીડોનેવાના અવવાની તો આશા જ ન હતી, કેમકે તેને ક્ષય લાગી ગયો હતો તેને કેટલોક સમય શાંતિમાં રાખ્યા પછી રશિયાની સરકારે તેને સાઈમીરીયા મોકલી દીધી.

સાઈમીરિયામાં એને દેશનિકાલ કરવાથી

આશુ રશિયા ખૂબજાળી લોકમું. રશિયન ટ્રેન મારફતે એને ત્યાં મોકલવામાં આવી હતી. રસ્તામાં ત્યાં ત્યાં ટ્રેન બંધી રહી ત્યાં ત્યાં પ્રજા તરફથી એનું લખ રંગગત થયું અને ક્રાંતિકારીઓની પ્રત્યે સહાનુભૂતિ પ્રગટ થવા લાગી. સ્વિપરીડોનેવા અને એના સાથીઓ કેદખાનામાં પહોંચતા ત્યાં વસતા કેદીઓએ પણ એમનું અપૂર્વ સ્વાગત કર્યું. પહેલાં તો એને ત્યાંના કેદીઓની સાથે રાખવામાં આવી, પણ પછી તેને તથા બીજા ધાંચ ઓ-કેદીઓને બીજા સ્થાનમાં મોકલવામાં આવી. એ સ્થાન પર જ્યાં માટે તેઓને દસ દિવસ સુધી અરેથી લઈ-ચેલી જમીન પર ચાલવું પડ્યું હતું. એ નિયત રૂઢા કરાગારમાં પહોંચી ને ત્યાંની લખકરતા દેખીને જ એ સમગ્ર મંદ કે કલા દાદણ અંત માટે એને ત્યાં લાવવામાં આવી હતી

રનેક એવી રમત છે, જેમાં એ રમે છે ને મેલે હારે છે.

ગાંધી પણ જીવે છે અને પશુ-પક્ષીઓ પણ જીવે છે. પરંતુ તે જ અરેખર જીવે છે કે જેનું મન મનન વડે જીવે છે

ધરમમાઈ તરીકે માથે પડેલા જમાઈથી એક ધનવાન કંટાળી ગયો હતો, અને કોઈપણ દિસાએ તેને ટાળવા માગ્યો હતો. એક દિવસ બહારવટિયા એ જમાઈને ખાન તરીકે પકડી મયા તે પછીની આ વાતચીત છે.

ધનિક બહારવટિયાઓએ મને ખૂબજા ખરાબ ધમકી આપી છે

સાબળવાર : શું તમારા જમાઈને મારી નાખવાની ?

ધનિક : ના, એમણે નાસામીટી મોકલી છે કે રૂપિયા પાંચ હજાર નહિ મૂકી નાઓ તો તમારા જમાઈને તમારે ઘેર પાછા મૂકી ગયું.

રાત દિવસ બધ હોય છતાં કેદખાનું બરેલું હોય છે, રાત દિવસ બધાનું બંદિર આવી હોય છે.

‘અમારા બાબો વરસનો થયો, આક મહિનાનો હતો ત્યારથી આવે છે.’

‘ગજાનો આગવારો-કેડવાય, ચાર ચાર મહિનાથી ચાલ્યા કરે છે છતાં કંઈ થાક્યો નથી ?’

નીલકંઠ : અરે, ચતુરા, ચતુરા, ક્યાં મધ ?
કેાઇ કેમ ધરમાં દેખાતું નથી ?

ચતુરા : આ રહી તમારી ચતુરા ! એવો
કયો રામજન કરી આવ્યા છો કે આટલી ઊંચો પાટની
પડે છે ?

નીલકંઠ : રામજનની વાત નથી. મુંબઈથી
મકરંદનો કામળ આવ્યો છે. જો સાલિજ, મકરંદ
લખે છે કે...

ચતુરા : એ તો બધું જ લખે. એ તો રહ્યો
ભતતારામ, મારે કામના દમલા પડ્યા છે ને તમને
કામળ વાંચવાનું સહે છે. હજી તો મેં વાસી સંજ-
વારી થે કાઢી નથી.

નીલકંઠ : કામ ન કરવું હોય એનું કામ પૂરું
થાય ક્યાંથી ? પશુ હશે, ચતુરા, જો મકરંદ લખે
છે કે જો બિચારાની રીતિતિ બહુ...

ચતુરા : મું કહ્યું તમે લખશું ? કામ ન
કરે એનું કામ પૂરું થાય ક્યાંથી એમજ ને ? તમારી
આંખો ફટી મધ છે ? જોતા નથી આંખો રિવસ
કેટલું ગદાવેતરું કરું છું તે.

નીલકંઠ : તેં સાચું કહ્યું. તું ગદાવેતરું જ
કરે છે. બીજું કંઈ જ નહિ.

ચતુરા : એટલે શું ? અને આનંદર શરણાવો
છો ?

નીલકંઠ : મેં એવી કેાઇ સરખામણી કરી
નથી. તેં કહ્યું એજ મેં કહ્યું. ધરનો એક પશુ સહજ
મેં હોમવો નથી. પેલા પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે...

ચતુરા : પુસ્તકને તમે ઠીક જાદ ક્યું. હું તો
ગમે આવી મધ છું તમારા ભાષણથી. જો આઠો
આવે છે તે ચોપડીઓ જ માગી માગીને વાંચવા
માટે લઈ આવે છે, ને પાછી આપવાનું તો નામ જ

નહિ. અભેરાઈ ચિત્તબળા પાદર જેવી કરી નાખી છે ..

નીલકંઠ : પુસ્તકો વાંચવા માટે હોય છે કે
અભેરાઈ સચ્ચારવા માટે ? એનો સદુપયોગ થતો હોય
તો એમાં ખેટું શું છે ? ને મારા ભાઈનંધો એવા
હાલીમવાલી નથી, હોં...વાંચીને ચોપડીઓ પાછી
આપી જશે. તું ગલરા નહિ.

ચતુરા : ક્યો શ્રીમાન બોલ્યા 'પાછી આપી
જશે' અરે ઉદારતાના અવતાર, મને કહેશે ? અત્યાર
સુધીમાં કેટલી ચોપડીઓ પાછી આવી છે ?

નીલકંઠ : પાછી તો...પાછી તો ..હા એક
તો આજે જ પાછી આવી છે. પશુ હશે ચતુરા,
એવી નાનકડી વાતને જાદ કરવાની અત્યારે જરૂર
નથી...જો હું તને લખશું શું કહેતો' તો ? હા,
જાદ આવ્યું. મકરંદ એના કામળમાં લખ્યું છે કે...

ચતુરા : જો ચોપડી પાછી આવી છે એના
રૂપરંગ તમે જોયા ? મેલીદાદ યદને પાછી આવી છે.
જાલે કામળનો ડુબો જોઈ ક્યો. આખી ચોપડી
જોળખાય એવી રહી જ નથી. કેમ જાલે ગુજરી
બમરમાંથી આવી હોય !

નીલકંઠ : ધરમાં ક્યાં એકથી વધુ વાંચનારા
હોય ત્યાં એવું જ બને. આપણે એને પૂરું ચઢાવી
દધશું એટલે નવા જેવી થઈ જશે. હા ચતુરા, મક-
રંદનો કામળ છે ને એ તને પ્રણામ લખાવે- છે
લખે છે કે...

ચતુરા : તમારા ભાષણના પ્રણામ મને
પહેંચી ગયા. ને તમે આજે આ મેરો ઝખ્ખો કેમ
પહેંચો ? કે ક્યાટમાં શું એકેય ધોરવો ઝખ્ખો
તમને ન મળ્યો ? કે તમારે આ મસોડા પહેરવું પડ્યું
છે ? કેાઇ જોશે તો એમ જ કહેશે કે ચતુરાને કપડાં
પેતાં આવડતું નથી. જાહાર તમારે માંરી ફજેતી
કરી છે કે કંઈ બીજું ?

નીલકંઠ : તું તારું માણું મા આ કરે છે પણ
ધરિયામાં જોયું ? આફ્રિકાનો વખત થવા આ ચો
છે ને મકરંદનો આ કાળજી સવારની ટપાલમાં આવ્યો
હતો પણ તે વાંચ્યો લાગતો નથી.

અત્રા : તમને તો ખબર છે કે ચરમા વિના
મારાથી વંચાતું નથી, ને તમેય ચરમા પણ કેવા
અપાવ્યા છે ? જાણે ઘોડાના ઘણા જોષ હશે. ને
ફેમ પણ એવી છે કે નાક ઉપરથી સીડીની જેમ
નીચે ઊતરી જાય છે.

નીલકંઠ : સોનેરી ફેમના ચરમા તને શોભે
તો છે.

અત્રા : શું પથરા શોભે છે ? ચરમા પહેડું
હું એટલે તો હું ડોશી જેવી લાગું છું.

નીલકંઠ : આલો હરો. નવી ફેમ ન ખા-
વીશું. મકરંદ હોત તો આજે જ ફેમ જાલ્યાવી
આપત. એની ચરમાની દુકાનેથી જ આપણે આ
ચરમા લીધા હતા નહિ ? એની ચરમાની દુકાન બંધ
થવા પછી...

અત્રા : દુકાન ઉપાડી લેવી જ પડે ને ?
આવા ચરમા લેવા કોષ આપતું હશે ?

નીલકંઠ : પણ ચરમાનું લેવા માં એની નજર
બહુ ચડતી ખડુને અત્રા ?

અત્રા : હા, એની નજર બરાબર પડતીતી.
પણ એના ચરમા પહેરનારની નજર એાછી ચર્ષ જતી
હતી એવું શું ?

નીલકંઠ : હરો. પણ આજકાલ તો એ ગિયા-
રાંની હાથન એટલી બધી—કાળજીમાં એણે લખ્યું
છે કે....

અત્રા : પોતાના લાકડાં ખેંચે કાળજી વંચાવવા
માટે શ્રીમાન ફેલ્ડા બધા અધોરા થઈ રહ્યા છે !
પણ મારી બેનપણીએને મેં લખેલા કાંઈગણના
ટપાલમાં નાખ્યા કે હજી ખીરસામાં જ પાચા છે ?

નીલકંઠ : ખીરસામાં રહી ચલા દોષ તો ક્યો
ખરતીકંપ થઈ જવાનો છે ? તારી બેનપણીએ ને

એના કાળજી જાય જાહનનમમાં. હું એક કલાકથી
મકરંદનો કાળજી વાંચવાની માયાગીક કરું છું તો
દાદ દેતી નથી.

અત્રા : મારી બેનપણીએને એના કાળજી
હવે ચલા જાહનનમમાં હવે તમને ટાક વળી ? તમારી
ધમકી આધા સિવાય આ ઘરમાં મારા માટે બીજું
રહ્યું છે શું ? ધમકાનો જેટલી ધમકાવતી હોય તેટલી.

નીલકંઠ : તું આખો દિવસ લવલવ કર્યા કરે
છે પછી શું કરું ? સહન કરવાની યે કોઈ હદ હોય
છે ?

અત્રા : તમે કહો તો હવે મોડું સીરીને બેસું.
પછી છે કંઈ ?

નીલકંઠ : મોડું સિવાયનું હું કહેતો નથી
પણ કોઈ જરૂરી કામ માટે તને કોઈનો કાળજી
વંચાવતો હોઈ ત્યારે તારે અને નિરાસિ સાંભળવો
જોઈએ ત્યારે શુઓ ત્યારે એક વાનમાંથી બીજી
વાન કાઢીને જણી જ છે

અત્રા : હવે નહીં બોલોએ કાંઈ ?

નીલકંઠ : તું નહીં બોલે તેથી હું કાંઈ મુઝો
થઈ જવાનો નથી ? મોડામાં આંખના નાખીને બોલ-
વીસ સમજ.

અત્રા : શુઓ, તમે પણ એક વાતમાંથી
બીજી વાન કાઢી કે નહિ ?

નીલકંઠ : તને એક વાતમાંથી બીજી વાન
કાઢવાની ટેવ છે તો અને એકમાંથી એકવીસ વાત
કાઢવાની ટેવ છે સમજ ? આ તો ક્યાં મોડું, ક્યાં
મોડું ત્યાં તો ચડી કાઢી છે. તમારો અબ્બો મેલો
કેમ છે ? તમણું પિતિયું-પોટું કેમ છે ? તમારા
અંપલતી પટી કેમ તારી થઈ છે ? આતું બધું તને
જ બોલતાં આવડે છે ને અને નથી આવડતું ? હું
બોલીશ નહિ, પણ બોલીશને તો તારા કાનમાં તમરો
બોલી જશે સમજ ?

અત્રા : પણ આતું બધું આ છે શું કે
મકરંદના વાંદાની જેમ લાગ્યાં કરે છે.

નીલકંઠ : ડાચિયાં ન કરું તો બીજું કરું શું ? હું એક કલાકથી કરતું છું કે મરદ આ કાગળમાં જે જે વાત લખી છે તે તારે ધ્યાન દઇને સાંભળવી જોઇએ, એ બિચારાની બ્યારે સારી રિયતિ હતી તારે એવે આપણા માટે કેટલું કર્યું હતું ? ને આજે બ્યારે એ મુફસિસ થઇ ગયો છે તારે આપણે એના કાગળ ઉપર ધ્યાન પણ ન આપવું જોઇએ એ કેવી નાદાની કહેવાય ?

ચતુરા : પણ તમારો એ પરચલુ મિત્રે આપણા ઉપર કયા ઉપકારો કર્યા એનો ઇતિહાસ તો મને સંભળાવો.

નીલકંઠ : તારે ઇતિહાસ સાંભળવો છે. તો સાંભળ, તેં અત્યાર સુધીમાં કેટલા ચરમા તોડ્યા હતા છે ? પંદર જોડી. એ પંદર જોડી ચરમાની મકરંદ લઇ આવ્યો હતો કે કોઈ બીજું ?

ચતુરા : ચાલો, હું એના પરચલુપણાની નોંધ કરું છું. પંદર જોડી ચરમાની બોલો બીજું ?

નીલકંઠ : હેંબેગ નંચ દસ જેની તે તારી જોનપણીઓમાં લદાણી કરી હતી.

ચતુરા : જુદું, એ નહિ, પણ તમારા વરજાગી ભાષામાં લદાણી કરી હતી.

નીલકંઠ : પણ જોનપણીઓ તો તારી હતી ને ?

ચતુરા : મારી જોનપણીઓમાં છૂટે કાચે રૂડી રૂપાળી ચીજોની સમાવન કરવાનું એને કહ્યું તું કહેલું ? કાગળમાં લાઇ સાહેબે લખ્યું હતું કે ધધા વિનાનો થઇ ગયો છું મારે નોકરી નથી હું પાઇ પાઇ માટે દેરાન થઇ ગયો છું. એ જ કે બીજું કાંઈ લખ્યું છે ?

નીલકંઠ : ચતુરા ?

ચતુરા : હા, બમ હા, મને બધી ખબર છે, તમારો લાઇમન નોકરી વિના બંદકતો હોય તો પચાસ સો રૂપિયા મેડાવી આપો ને ? કોઇને મદદ કરવાની મેં તમને નાનથી પાડી

નીલકંઠ : તું કેતું વગર વિચાર્યું બોલે છે ચતુરા ? મરદ મદદ માટે કોઈની પાસે લાંબો કાચ

કરે એવો માણસ નથી. કાગળમાં એવે ફકત લખ્યું છે કે... (ઘડિયાળમાં ઈંકા)

ચતુરા : જિશ રહો હું જરાક ઘડિયાળને ચાવી દઉં. ચાવી નહિ દીધી હોય તો ઈંકા બરાબર પાચશે નહિ.

નીલકંઠ : તને ઈંકાનું ગય છે પણ આ કાગળમાં શું લખ્યું છે એના પર તારું ધ્યાન જતું જ નથી.

ચતુરા : ધરની વપરાસની ચીજો માટે મારે જરાબર ધ્યાન રહેવું જોઇએ, કારણ કે હું મૂઢિલો છું. પ્રત્યેક ધરરખી મૂઢિલોની દરમ છે કે...

નીલકંઠ : તને કેટલીવાર કહ્યું ખતાં એકમાંથી બીજી વાન કાઢવાની ટેવ તું બૂલવી નથી. તારા મનને તો એમ જ થતું હશે કે એક નકામો માણસ બાક્ય કર્યા કરે છે મારી વાતને શું તું તમામો માની જોડી છે ?

ચતુરા : મદારી ન હોય ને વાંદરું મેં ન હોય પછી તમામો થાય શી રીતે ?

નીલકંઠ : તો તું જ કાલમાં કુમકુમિયું લઇને મદારી થઇ બ. એટલે હું નાચવા મંડી બહાં. બીજો તો હિપાય હવે રહ્યો નથી. કારણ કે મરદે બિચારે આ કાગળમાં લખ્યું છે કે -

(બારણ ઉઘડવાનો અવાજ)

મરદ : એણે તમને કાગળ લખ્યો છે, તે શીમાન પોતે અહીં કાગર થઇ ગયા છે એટલે હવે તમારે પાણીપતનું યુદ્ધ કરવાની જરૂર નથી.

ચતુરા : અરે, કેણું ? આ તો મરદલાઈ ? તમે અચાનક અહીં કયાંથી ?

નીલકંઠ : વાહ તું મેં ખરો છે ? હું તારી લાશોને કહેતો હતો કે આજ સવારની ટપાલમાં મકરંદનો કાગળ આવ્યો છે કે -

મરદ : હવે મૂકને પડવી એ કાગળની વાત ! મેં નીલકંઠ તું ને ચતુરા લાગી છે તો આનંદમાં ને ? કેમ લાગી, તમે કાંઈ બોલવા નથી ?

ચતુરા : (હસીને,) બહુ બોધનું પદ્યું છે એટલે
મોતમલ લીધું છે.

નીલકંઠ : આજે સવારથી હું ને ચતુરા તારી
જ વાત કરતા હતા : કેમ ? તારું કામકાજ કેમ
ચાલે છે ? તે કામગામી લખ્યું છે કે -

મકરંદ : કામગામી મૂકને પૂજા મારા બાહ, ને
હે, નીલકંઠ તારે મારા કામકાજનું કેમ પૂછ્યું પડે
છે ? શું તને મારામાં કંઈ ફેરફાર દેખાય છે ?

નીલકંઠ : ફેરફાર તો શું ? પણ હા, તારું
શરીર બરાબર નથી. તું કુબળો પડી ગયો હોય એમ
લાગે છે.

મકરંદ : શું તને આંખે જોણું દેખાય છે ?
હું કુબળો નથી પડી ગયો દોસ્ત, મારું વજન આઠ
પોંડ વધી ગયું છે

ચતુરા : મકરંદબાહ, પહેલાં તો તમે મૂકો
રાખના હતા ખરું ? હવે તો બધું સફાવટ કરાવી
નાખ્યું છે ?

મકરંદ : ભાભી, તમારી આંખે પણ ઝાંખપ
આવી ગઇ લાગે છે. ને પહેલાં તો તમે ચરમા
પહેરતા હતાં ને ?

ચતુરા : હું તો પહેરતી હતી ને હજીયે પહેરું
છું, પણ તમારી આંખ ઉપર પણ કેમ ચરમા નથી ?
ચરમા તો તમે નાનપણથી પહેરો છો ને ?

મકરંદ : મારા ચરમાની હું તમને શી વાત
હરું ભાભી, એક ફેમમાં જડેલા એ એ તોપના
ગોળાએ તો મારા મથે ઝરેપનના પાટા પામ્યા છે
મારું તો ઘનૌનપનૌન કાઢી નાંખ્યું છે એ કમજબત
ચરમ એ તો.

નીલકંઠ : હા, ચતુરા, મકરંદ એના કામગામી
પણ આ વાત -

મકરંદ : મહેરબાની કરીને નીલકંઠ, તું અત્યારે
એ કામગામી વાતને વચ્ચે ન લાવીશ. હું મારી
જિંદગીના ઇતિહાસનું એક હરુણ પ્રકરણ તમને
બંનેને કહેવા માગું છું.

નીલકંઠ : હા, ચતુરા ચરમાને લીધે બિચારા
મકરંદને માથે એવી રામકલાણી રહી ગઇ છે કે કાંઈ
કીધાની વાત નહિ એણે કામગામી લખ્યું હતું કે,

મકરંદ : હું અહીં તારી સામે કાજરા ઘભૂર
ઊભો છું તો મ હજી તું કામગામી વાત બૂલતો નથી ?
(નિશ્ચયો લાઇ) મારે માથે તો એવી વીતી છે, એવી
વીતી છે કે એનું વર્ણન ચઇ કહે તેમ નથી.

ચતુરા : વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી એટલે ?
શું તમારા પર ફેણએ -

મકરંદ : બીજા ફેણએ નહિ ભાભી, પણ
આ કમજબત ચરમાએ મારી જોખાત મગાદી નાખી છે.

ચતુરા : પણ વાત શું છે એ તો કહો.

મકરંદ : વાત બીજી કાંઈ નથી. એક દિવસ
હું એક જીવાન, ઊંઘેરી સારથે ગ્રેમમાં પડ્યો.

નીલકંઠ : હવ તારીની, શું બીજો કચાંચ પદ
વાનું કેમણું નહોતું ?

મકરંદ : સ્થાનિય તો ખરો બાઇ નીલકંઠ. હું
મારા મકાનની બારીમાં ઊભો હતો ને એ સામેની
અમણી પર કપડાં ચૂકવતી હતી, એને જોઇને હું
સુષ્ણુપ ગુમારી ગેઠો.

ચતુરા : પણ આમાં ચરમાની વાત તો કયાં
આવી નહિ.

મકરંદ : ધીરો પડો, ભાભી ! ધીરો પડો,
ચરમાની વાત પણ આવરી બિઠાઈ જમતાં હોઇએ
ને કાકરો આવે એમ આવશે પછી તો ભાભી, હું
એને જોઈ ને એ મને જીએ આમ અમારી દિલ્હિના
ને દિલ્હિના તાર એક થઈ ગયા. હું એને માટે ઝૂરતો
થયો, એ મારા માટે ઝૂરતી થઇ - એને પછી : તો
પછી તો -

નીલકંઠ : ચતુરા, આ બધી વાત મકરંદે આ
કામગામી -

મકરંદ : હવે ફેણ રીતે તારે એ કામગામી
વાત બંધ કરવી છે ? હા હું શું કહેતો તો ? હં,

માંદ આબુ પછી ને પછી તો અંગે પરણી લીધું.

ચતુરા : હે ? તમે પરણી લીધું ને અમને કંકોતરી પણ ન લખી ?

નીલકંઠ : કંકોતરી ક્વાથી લખે ? ચતુરા, જો તે કાગળ વાંચ્યો હોત ને તો -

ચતુરા : હસા થપને હવે તમે ચૂપ રહેજો. હં મકરંદભાઈ, પછી-પછી શું થયું ?

મકરંદ : પરવશ પછીને આનંદ તો તમે જાણો છો ને જાણી ? પણ એ આનંદ મને યવે જોઇએ એના કરતાં મારી પરણેતરને વધારે ચયો ને એના મા-બાપ તો મારા જેવો જમાઈ મળ્યો એ જાણીને રાજના રેડ થઇ ગયાં.

ચતુરા : તમારા જેવો જમાઈ મળે એટલે કયાના મા-બાપ તો બિચારાં રાજ થાય જ ને ?

મકરંદ : પણ એનો આનંદ મને રહાવવા માટે હતો. પરણીને એ મારે ઘેર આવી ને પ્રેમભીની મીઠી વાણી સાથે જ્યારે મેં એના મોઢા પરથી ધૂમઠો આધો કર્યો-આધો કર્યો-જસ જસ મારુ આવી બન્યું.

ચતુરા : મારી દોડાણી બહુ રૂપાળી હતી નહિ ?

મકરંદ : રૂપાળી ? અરે જાણી, રૂપ તો એનાથી હજાર જોગન દૂર એકું હતું ને અધૂરામાં પૂરું વહુ-રાણીને એક આંખ જ ન મળે, ને આખું મોઢું શીત-જાના કાથથી ચંદરવા જેવું લાગતું હતું.

ચતુરા : હેં આં રી વાત કરો છો ? થું પડેલા તમે એનું મોઢું જોયું જ નહોતું.

મકરંદ : એ જ વાત કરું છું જાણી, મોઢું તો જોયું હતું, પણ ચરમામાંથી જોયું હતું. ને ચરમા પણ કોઇના પહેરવા માગીને જના પુરાણ પહેર્યા હતા. તમારી જેમ પહેરવાને શોખ જમરો એટલે જેનાં મને તેનાં પહેરી લેતો આમ ચરમાએ મારી છાંદગી સાથે ઉતરવીડી કરવામા ખાજી ન રાખી.

નીલકંઠ : ચતુરા, આ બધી વાત મકરંદે આ કાગળમાં -

ચતુરા : (વંદમાથી) ચૂલામાં ગળ્ય તમારો કાગળ. જોડવા ત્યારથી કાગળની જ પંચાન લખને જોડા છો-હવે કપડાં પહેરીને ઝોડીસે સિધાવો નહિ-તર નોકરીમાંથી પાણીનું મળાં જશે. બગવાન જાણે કેવી આદત પડી છે કે વાતમાંથી વાત કાઢવાનું જુલનાં જ નથી

ગાંધીજીને મળવા ઝુંબડથી જો ચાર વિદ્યાર્થીઓ વધાં ગયા હતા, વિદ્યાર્થીઓ મેટ્રિકની આસપાસમા હતાં; ગાંધીજીનો વખત લઇ તેઓ મળવા માટે આશ્રમમાં ગયા.

ગાંધીજી મળ્યા, ચાર પ્રશ્નો પૂછીને ગાંધીજીએ છેવટનો એક પ્રશ્ન કર્યો તેમાં તેમણે પરદેશનાં નદી પર્વતોના સ્થાન વિશે પૂછ્યું. વિદ્યાર્થીઓએ ગોખ્યા હોય તેમ તડાતડ જવાબ આપી દીધા.

પછી બાપુએ સરેતની નદીઓનાં સ્થાન પૂછ્યાં. વિદ્યાર્થીઓ વૂપ થઈ ગયા; કેઈ આંચો જવાબ આપી શક્યા નહિ.

વિદ્યાર્થીઓના ચરમના માર્યા મોઢા વીલા થઈ ગયા, પણ બાપુએ હસતા હસતા કહ્યું : 'એમાં તમારો વાંક નથી, તમારા ચરકોર દાતાનો છે.'

ખરે ઉનાળે એક મોરવાને ગહેકતો એકને મને કોઈ અધીરો લેમ્બદાર ચાહ આપ્યો.

કલાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સંગીત છે, સૌન્દર્ય નું સીધું મા સીધું અવગમન સંગીતમાં છે સંગીત નો આમાં અને સ્વરૂપ જુને સાદો છે અને બાહ્ય ઉપાધિ તો બને એ છાયા એમાં લાદેલા છે આપણને એમ જ લાગે છે અનત બહાનો સંદેશા બિન ભિન્ન રૂપોમાં જે આવિર્ભાવ થયો છે તે પણ એક મૂલ્ય પણ પ્રત્યક્ષ દર્શિને જણાય તેવું સંગીત છે! એના એ અવિભાત, નિત્ય નિશ્ચય પ્રલેપી ભરપૂર સ્વકાનના સ્થાનનું આકાંક્ષ, નક્કર જુની અવિભાત પુનરાવૃત્તિ ક્યાં કરે છે તે જાણે પોતાના પ્રથમ ઉદ્ગારથી આશ્ચર્યચકિત થઇને એના એ શબ્દ વાર વાર મોલી મોલને સપૂર્ણ અભ્યાસ આનંદ અને એકાગ્રતાથી સાંભળી રહેલા માનકના જેવું લાગે છે! જ્યારે આજ માસની ઘનધાર રાત્રિમાં અધકાર ગોચર પર ઘણો જ આદ કરી ગયેલો હોય છે અને નિદ્રાવશ પૃથ્વીની શાંતિ પણ તકનાગ કરતો વરસાદ એક પછી એક પડાઓ નાંખે છે ત્યારે વરસાદના અવાજની નીરસ પુનરુત્થિ જાણે ખનિનો પોતાનો જ ગહન અધકાર ન હોય એમ લાગે છે ઘસોની ગદ અને પાખી દારની છાયાનો અધકાર ઉજાડ જગતભૂમિમાં વિખરવાલા નાનાં છોટાઓનાં બુદ્ધા બુદ્ધા સમૂહો જાણે રિખ રાખના વાળાળા તરતારાઓના તરતા માથા જેવા જણાય છે ભીના ચાસ અને દૃષ્ટીની ભીનાશરારાં સોહમ, ગામડાનાં બૂં પાંડોળી આસપાસ બેઠા થયેલા અધકારના અરુપરૂપ સમૂહમાંથી ઊભું ડાંગિયુ કરતુ મંદિરનું શિખર - એ જહુ રાત્રિમાં હલવાથી નીકળતાં લિખ લિખ સૂરો જેવું લાગે છે અને બધાં દરેકો જાણે આકાંક્ષને ભરી નાખનાર સતત વરસાદના સંગીતમાં મગી જઈ લય પામતાં જણાય છે

તેથી કરીને સાચા કવિઓ જેઓ ઋતિ દષ્ટા હોય છે તેઓ રિખને સંગીતના રૂપમાં વ્યક્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે

કવિઓ બ્રહ્માચારીના પદ પર પ્રતિષ્ઠા થતી રૂપની વિરિધતા અને રગગિત્રણ દર્શાવવાને તેમ જ રૂપ આનેખવાને ચિત્રકલાના સૂચકો બાગ જ વાપરે છે

આ પ્રમાણે કરામાં કવિઓને કારણ હોય છે ચિત્રકારને ચિત્રપટ માટે પીછી અને રગની પેરી જોઈએ છે તેની પીછીને પહેલો લીટા તેનો સપૂર્ણ કાર આરેખતો નથી અને જ્યારે તેનું ચિત્ર સપૂર્ણ થાય છે ત્યારે ચિત્રકાર તો ગેરફાળર ઘમ ગયેલો હોય છે ઉત્તાદક હસના પ્રેમભર્મી સતત ટચકાઓ બધ થયાથી વિધવા જેવું તે ચિત્ર એકલું જ ઊભું રહે છે

પણ ચિત્રકારની પેઠે માનારનાં સાધનો બાક ટોતા નથી તેનાં તો બધાં સાધનો તેની પાસે તોપાર હોય છે તેનો સર તેના જીવનમાંથી આવે છે તેનો કાર અથવા વિચાર અને ભાવનિર્દશન બંને લાઇ અને પહેલાં જેવા છે ઘણીવાર તે તેઓ જોઈતાની પડે સાથે જ જન્મે છે સંગીતમાં હલ્ય પોતાની જાતને ચોખ્ખું કરે છે વિખતીય સાધનની અપેક્ષાને લીધે તેને અગત્ય પડતું નથી

દરેક કલાને સપૂર્ણતા માટે ચોક્કસ પડે છે તે પ્રમાણ સંગીતને પણ પૂર્ણતા માટે ચોક્કસ પડે છે ખરું છતાં પણ એ અને આમાં સંગીતની સમગ્રતાની સદરતા તે જોવાએને ચખાડે છે સંગીતનું નિદર્શન થવા માટે રુબો પછુ અતરાપરપ થઈ પડે છે કારણકે વિચાર દારા તેમનો અર્થ જોવાયો પડે છે પરંતુ સંગીતને હોઇ રુપરૂ અર્થ ઉપર આધાર રાખવો પડતો હોય છે જે ન દર્શાવી શકે તે સંગીત દર્શાવે છે વધારે તે સુદ પણ સંગીત અને માનાર બંને અવિભક્ત છે જ્યારે માનાર જતો રહે છે ત્યારે સંગીત એની જેલે જ રહે છે એ કલા પોતાના કલાપ્રાજ્ઞનાં આનંદ અને જીવન સાથે સનાતન સંબંધથી વરલો છે

આ વિશ્વરૂપ સંગીત પણ તેના અનાર પ્રભુથી એક કાચુ પણ વિખુટું નથી. તે કાઈ બાહ્ય પદાર્થમાંથી બનાવવામાં આવ્યું નથી. તેનો આનંદ જાતે અનંત રૂપો ધારણ કરી રહ્યો છે. તેના વિશાળ હૃદયનાં આદિલનો આકાશ પર ફેલાય છે.

આ સંગીતની પ્રત્યેક લીલીના સૂરમાં પૂર્ણતા છે. જે અપૂર્ણમાં પૂર્ણતાનું લાન કરાવે છે તે વિશ્વ-સંગીતમનો એક પણ સૂર છેલ્લો નથી છતાં તે દરેક અનંતને પ્રતિબિંબિત કરે છે!

આ વિશ્વની મહાન સરનાનો અર્થ કદાચ આપણે ન સમજીએ તો પણ શું? શું તે વાગ્ગિત્રના તાર પર ફરીને પોતાના સ્પર્શથી બધા સૂરો એકદમ કદાવનાર હરનના જેવું નથી? આ મહાન સૂરતા એ જ સૌંદર્યની ભાષા છે. તે જગતના

હૃદયમાંથી ઉદ્ભવતા વારને એકદમ આપણા હૃદય જોડે પ્રેમકેલી કરે છે.

મધકાને રાત્રે અધંકારમાં વ્યાપી રહેલી શાંતિમાં એકલા ઊઝા રહીને સનાતન મધુર સૂરના ગવેવાનો અનાજ મેં સંભળ્યો! જ્યારે હું મૂંઝા મારે મધે ત્યારે નીચે પ્રમાણે છેલ્લા વિચાર સાથે મેં મારા મેઝા બંધ કર્યા:

‘જ્યારે હું નિદ્રામાં બાનરહિત થયું રહીશ ત્યારે પણ મારા નિદ્રાવચ શાંત શરીરરૂપ ક્ષેત્રમાં જીવનનું નૃત્ય આસ્વા જ કરશે અને આકાશના તારાઓ સાથે તે તાલગદ્દ કરશે! હૃદયમાં ધનકારા મારશે, નાડીઓમાં લોડી ચકશે, મારા શરીરમાંના અનંત સજીવ અણુઓ પ્રભુના સ્પર્શથી હાલી ઊઠીને વીણાના સૂર જોડે એકસૂર થઇ ગણગણાટ કરી ક પી જાશે! !

આવા હતા ચાયાણ

“અરે બાઈ મરકરી ના કરો. ભગવાનની કૃતિ છે. હસો નહિ.”

નાઈં બાજબી મૂકી, બાજમાં મંભીરતા આણી, હસતાં બાજકોને વાર્ષી.

એક બાજક. આંખે દેખાવ આણું. ભાવના ફાકા પડે. ટટાર થાલી પણ શકે નહિ બાજક આલ્હો પ્રભાવ કરવા. બાજુના બાજકો હસવા લાગ્યાં. મરકરી કરવા લાગ્યા. અંદરની વેદના એ ઉપરનું વાક્ય બોલી મયા એ....

“જમે તેમ હોય. ઉવટે તો ઈન્સાન ॥ ને.”

સહવાસી, સાથીજનનો એક માત્ર પરિચય માનવા પૂજાઈ જવાપુ.

સંવેદનાથી ભરપુર એ. એનું અંતર દુઝાયું. માનવીએ પાડેલા વાણ, ભગવાનના દરબારમાં મંદુર નથી રાખ્યા. ત્યાં તો ઈન્સાન જ છે. ત્યાં નથી ભેદ. ત્યાં નથી વાંઝા. એક જ વાંઝા ॥ ને તે ઈન્સાન. અંતરના એ જવાબે મને મૂંઝો બનાવી દીધો.

“હોની પ્રકૃતિ નાથી છે. ભગવાનના ઘરની પૂજા છે. એનામાં એ મરત હોય. ને તે સાચી વાત છે. આપણે દબાવતોરી પતોચાટીન જેઈએ” પોતાનો પતિ સાથે જાગતો નથી. જવગર જેને કહેવાય તેમાં તે જવનો નથી. આ મનદુઃખ દાવવની એ દીગતીને ઉપરનો જવાબ મને છે.

—વિમળા પટેલ

બંગાળના આ પ્રતિભાસંપન્ન કવિના અવ-
સાનને જો કે લાખો સમય થઈ ગયો છે, છતાં તેમનો
અક્ષરદેહ આજે એવો ને એવો પ્રકુલ્લ અને ચેતના-
ભરો આપણી સામે ધસી રહ્યો છે સત્યેન્દ્રનાથની કવિ-
તાએ બંગાળી કવિતાસાહિત્યમાં અગત્યનો ઉમેરો કર્યો
છે. લીટીએ લીટીએ કિયાની કુમાશ અને સંદાના જયો
તિપુ જની ગુલામી તાજબી અતરને ભરી દેલી લાગે છે.
ચાલીસ વર્ષની વયે તેમનું અગળ અવસાન થયું તેમના
દાદા અક્ષયકુમાર એક જગજગ રસાયણશાસ્ત્રી અને
ભૂગોળવિજ્ઞ હતા દેશને ઉપયોગમાં આવે એવા કેટ
લાયે વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગો કરી એમણે નવી દિશા ઊભરી
હતી અને આ વિષયને લગતા અનેક પુસ્તકો તેમણે
લખ્યા છે. તેમની લેખનશક્તિ ભવ્ય અને તે સ્વી
કૃતી, જાતરના મધંરજળને કાઢી તેથી તેમના કેટલાક
પુસ્તકો બાજે પણ બંગાળની નિઃશરમામાં પાઠ્યપુસ્તકો
તરીકે ઉપયોગમાં લેવાય છે હિંદુસ્તાનની ધાર્મિક
દૃષ્ટિને વધુ ચોખ્ખી કરે તેનું પણ તેમણે એક પુસ્તક
લખ્યું હતું તેમની શૈલી સારા સા. બંગાળ લેખ
કેને જેમ આપે તેવી મધુર અને તેજસ્વી હતી
બંગાળી સાહિત્યમાં અમના પુસ્તકોએ પણ સારા
હિરણ્ય આપ્યા છે. લેખક ઉપરાંત તેઓ જગજગ તરવ
ચિત્રક પણ હતા આ બધું તેઓ સત્યેન્દ્રનાથને વાર
સામાં આપતા થયા અક્ષયકુમારના કીર્તિવત જીવન
માયી પ્રેરના પામીને સત્યેન્દ્રનાથ એક જગજગ લેખક
અને ભાવનાવિહારી કવિ બન્યા

બંગાળમાં તે જખતે તેમની કવિતા ક્રિષ્ટી
પકિતની લેખાતી તેમના પ્રેરણા અને ઊર્મિકાળોની
ધરોળમાં ઊભા રહી છકે એવા કાવ્યો તે જખતે જુદું
રોડા લખાતાં. રચીન્દ્રનાથ ટાગોરના આ સમકાલીન
કવિ પાછળ એક વખત સરકારી જગાળ થેનું જન્યુ
હતું બંગાળમાં અગર સુધીમાં થઈ ગયેલા કવિઓમાં
સત્યેન્દ્રનાથનું નામ વધારે વિખાવે પામ્યું છે ટાગો-
રના કેટલું જ માન તે જખતે સત્યેન્દ્રનાથનું હતું.

અને બંનેની કવિતામાં સામ્ય થયું છે ક્રિષ્ટી વિચાર
શક્તિ અને ભાવમયતા એમના કાવ્યોના મુખ્ય લક્ષણો
મહાત્મા તેમની શૈલી ટાગોરની શૈલી કરતાં જુદા જ
પ્રકારની છે જુવાન હૃદયની કંઈ કંઈ કરી નાખ-
વાની અકષ્ટ અભિલાષાઓ વસંતની નવમુકુલતા અને
પ્રાણનો ધોધમાર ચેતનપ્રગલ્ભ લીટીલીટીએ કોઈ અજુત
તણખાની જેમ પ્રકાશી રહેતા તેમની કવિતા એટલે
એકલા વર્ણનો નહિ, રૂપાળી સ્વગૂણથી વે નહિ
સાદા સાદા શબ્દોમાં પણ સૌદર્ય ગૂંધવાની કળા
તેમને જ વરી હતી એજ અત્યારે પણ તેમના અભ્યા-
સીકો કમળ કરે છે કલેવર છે કે ટાગોર સિવાય
એમની કવિતા શક્તિ કોઈપણ બંગાળી કવિથી ચકિ-
રાતી છે અને તે વળુ જુદામધ્ય ને છંદોબદ્ધ કાવ્યોમાં
કવિતાના અનુવાદક તરીકે પણ તેમની ખ્યાતિ સારી છે

સત્યેન્દ્રનાથને જોકે ચોતાની માનુભાષા પ્રતિ
અનન્ધ ભાવ અને પ્રેમ હોતો, છતાં પારકી ભાષાને
સ્વીકારવાના તેમણે મુશ્કેલી નામરજી નથી ખતાવી; તેમ
જ ધરભાષાની સુદરતા અને ભાવનાને ચોતાની ભાષામાં
વણી લેતાં જતાપણ અચકાયા નહોતા, તેમણે વધારે
પરિશ્રમણ નહોતું કર્યું છતાં એમની કલ્પનાશક્તિ
આપણને કોઈ અલક્ષ્ય અને અપૂર્વ એવા મનોરમ
સ્થાન પ્રતિ ખેંચી જાય છે જે જ વિષય ઉપર તેમણે
કાવ્યો લખ્યાં છે તે બધામાં એમની પરિપક્વ વિચાર-
શૈલી અને અનુભવ પ્રયેલાં નાનરે પકવાનાં કોઈપણ
નવો વાચક એમને લાગે કે મુગ્ધ થઈ જાય, અને
પ્રેરણા તે ખૂટે જ નહિ. કેટલાક ઊગતા કવિઓએ
સત્યેન્દ્રનાથ જ પ્રેરણા પીધી છે

સત્યેન્દ્રનાથને મુરોપની અને એલિયાની ધણીવે
ભાષાઓ આવડતી અને લગજગ બધો ઉપર એમનું
પ્રભુત્વ થયું સાનું હતું. અને તેથી એમનું વાચન
વિશાળ હતું વિશાળ વાચનને લીધે બંગાળી ભાષામાં
એમણે ધરસાહિત્યના અનુવાદો પણ ખોળા પ્રમાણમાં
લિખાયા છે પુસ્તકોના સંગ્રહ કરવાનો એમને ભારે

રોખ હતો. એમના ઘરમાં બધાં જુઓ ત્યાં પુસ્તકો જ પુસ્તકો, અને રોજનો વધારો થાય તે તો જુદો જ. એ સિવાય એક જુદી લાવણીય પણ તેમને હતી ખૂબ વાંચવાથી એમની વિચાર શક્તિ ખૂબ તીવ્ર બની અને એ વિચાર શક્તિ ધીમે ધીમે તત્ત્વચોષક બની ગઈ. સત્યેન્દ્રનાથ સાત તત્ત્વચોષક પણ ગણવાલાગ્યા.

ઉપર કહ્યું તેમ સત્યેન્દ્રનાથ અને ટાંગેરનાં કવિતામાં ઘણું સામ્ય છે. બન્નેની વર્ણન શક્તિ એટલી જ. જો કે રીતીમાં ભિન્નતા છે, પણ આદર્શ જુદો નથી, એટલે મર્મગામી વધારે લાગે. પુરાતન આર્ય-ભાવનાઓને આમ નવું રૂપ આપવું કેટલું કઠિન છે તે આપણને તેમની રચનામાંથી ધીખવાનું મળે છે. આ બધું એમની ઊંડી મનઃશક્તિના પરિણામરૂપે છે. આપણે કલ્પના પણ ન કરીએ એવા જીવનના પ્રસંગોમાંથી તે આપણી દષ્ટિ સામે કોઈ જુદી જ સુદૃષ્ટિ ખરી કરી દે છે નથી એમાં મુદ્દલેય આડબર કે નથી કિલ્લતા છતાં એકજુ મધુર્ય પણ નથી સાચી કવિતા એકલો રસ કે દિલ્લસૂતો નથી કહોળતી કે નથી ખોડાઈતી. ખોડાઈતી હોડતી અમાં તો તીવ્ર વણતર જોઈએ, વાસ્તવિકતા જોઈએ, લાગણીઓને હેલે લાગે એવું ધીર-બીર પ્રસાદદર્શન જોઈએ માત્ર રીતી રસાય હોય એટલું જ નથી આપણને વિચાર કરવો ન આવે એવી રચનાતર આવલિતિઓમાં તો આપણી આસપાસ પથરાવા માટે, સત્યેન્દ્રનાથને રચનામાં જ રાત્રી અને જીવન મળતું એમનું બધું જીવન રચનામાં જ ભરેલું હતું. તેમને અવુ લખવાથી ખૂબ આનંદ અને રસ પડતો. આવી કવિતાઓમાં ઊંમિનું પ્રાધાન્ય વધારે જણાય છે. કલ્પના વિના તો અને તાણવાણે વણી શકાય જ નહિ.

તેમનું જદ્ય પણ બિલા પ્રકારનું હતું. જગાની લાપામાં આટલું સુંદર જદ્ય બહુ ઘોઝાએ લખ્યું છે, અને જે લખ્યું છે તેમની અને સત્યેન્દ્રનાથની રચનાનું દર્શિનિદુ ધમેચાં જુદું રહેતું આનું છે વૃત્તિમાં અને લખાવીને વાચકને રસમુગ્ધ કરી દે એવું રસાય એ જદ્ય કથા કથાં એમની કવિતાઓ કરતાં પણ

વધુ ઉચ્ચ પ્રકારનું લાગે. માનવજીવનનો ઉત્કટ ભાવનાશીલતાનો અહીં પરમ વિજય છે કેટલાક વિવેચકોએ એમના ગદ્યને આગ્રહ નવલકથાકાર રેનાલ્ડ્ઝના ગદ્ય સાથે સરખાવ્યું છે પણ અમે એ વાતનો ઇન્કાર કરીએ છીએ તાર્કિક દ્રવ્યમાં હતું તે રેનાલ્ડ્ઝમાં કોઈ કળે ન જ આવી શકે, કારણ કે બન્નેની દિશા જુદી, વસ્તુઓ જુદી, રીતી જુદી, એકમાં સત્ય ઘટનાઓને એકધારી રીતીમાં ખેંચી જતી, બીજામાં જનતા આગળ આદર્શ તરીકે મૂકાયેલી વસ્તુને ખૂબ ગંભીરતાપૂર્વક ચર્ચાવી ઉત્તર-દક્ષિણ મુવતો તફાવત.

સત્યેન્દ્રનાથે લખેલી ‘નરેશ્વરી’ એક ઉત્તમ નવલકથા છે. જોકે ઘણા લેખકોના એકર્ષણગ્રસ્તો એને પૂરી કરવામાં આવી હતી છતાં એમાં મુદ્દલે કથાજ નથી જણાતી. મુખ્ય આમમન લોડા દિવસો પહેલાં તેમણે એક બીજી નવલકથા લખવા માંડી હતી પણ તે પૂરી થઈ શકી નહિ તેના કેટલાક પ્રકરણો ‘પ્રવાસી’માં કટકે કટકે છપાયાં હતાં ઘણું ખડું સત્યેન્દ્રનાથ આ પત્ર દ્વારા જ પ્રકરણો આપ્યા હતાં ને સત્યેન્દ્રનાથને ક્ષીય ‘પ્રવાસી’ને પણ જેને તેવો લાગ નહોતો થયો પત્રની પ્રતિ એકલા આકર્ષણ ઉપરથી નથી લીધી. એમાં લેખકોનો કિસ્સો પણ હોય છે આ વાત બંગાળી પત્રકારો નેટવા પ્રમાણમાં જણે છે એટલા પ્રમાણમાં આપણે જણતા થઈએ તો આપણા લેખકોની રચિતિમાં જન્મર પરિવર્તન થાય અને વિકાસ થયે સત્યેન્દ્રનાથ ‘પ્રવાસી’ના સારામાં મારા લેખક ગણાતા.

તેમનું જીવન તથાત્ત્વો જમાઈ બારે છે કે ઘણા જ શુદ્ધ આચાર્યવાદો એ માત્રમ હતા એમને સ્વભાવ શીત અને મનવાદો હતા વિનયી, દયાશીલ અને ખૂબ બિલા સજ્જાર પામેલા સત્યેન્દ્રનાથને બંગાળ એક સત પ્રુપ્ત તત્ત્વ આજે પણ રિજાને છે સાચું અને સ્વચ્છતા એમને વધુ પ્રિય હતાં પ્રતિ જેનું અનિ શવિત જીવન જીવવું તેમને વધારે મળતું અને એમાં જ રાજનારાં એ કુપ્રતનો બાગ હતો, આપણી એમને વદના હો.

જે ‘મિનિટા’ રાખે અને કલકાતા કલકે. મુખ્યે તેનું નામ ‘કમિટી’

શકુન્તલામા વર્ણન છે.

સદાએ ચ દ્રુનું ખિલ લીધું ને કામળ લતાઓ લીધી, વેલમાંથી વૃક્ષને વળગતી પાતની ઝંખણી લીધી, આગકનો નાજુકતા અને પુષ્પનો પેશાજ લીધા, હાડા પત્રો લીધા અને ગાળદેહનો દાઝ લીધા, મુગની નળ કટાક્ષ લીધા અને મધુકરનાં ઝૂડ લીધાં, સર્ગશ્રેણી મળતા લીધી ને મેઘનું રુદન લીધું, વાનુની અરિશરતા લીધી અને શસવાનો ભય લીધા, વજ્રની કઠોરતા લીધી અને મધુની મિષ્ટતા લીધી, મોહનો જવં લીધા અને શુભ્રકમળી કામળતા લીધી, વાઘની કુરતા અને અગ્નિની ઉગ્રતા લીધી, હિમનો ચીનલતા, કૌણલનો ટડુકાર, નગવાનો દબ અને ચંદ્રાકની પ્રેમપરાવસુતા વ લીધાં, અને આ સર્વનો સમન્વય કરી સદાએ નાદીનું સર્જન કર્યું એ નેટનું 'ઇતપથ બ્રાહ્મણ'માં ઉવખાયુ છે એ બધાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપ્યું છે કવિ કુંવરજી કાલિદાસે અભિજ્ઞાન શકુન્તલામાં શકુન્તલાનું પાત્ર સજી ને યજ્ઞ નાટક ભજવાનું હોય ત્યારે માત્ર મુખ્ય પાત્રમાં જ સમગ્ર વસ્તુનું નિરૂપણ થતું નથી, મૂળ પાત્રની સાથે મહત્વનાં પાત્રો સંકળાયેલા હોય છે, અને વસ્તુ વિકાસમાં તેમનો ભાગ હોય છે ઉપયોગી હોતા નથી જેને 'આડ-પાત્રો' Supporting side characters આપણે કહીએ છીએ તેમના ઉપર મોટો ભાર નાખવાની કુશળતા મહુ યોગ કવિઓને વરેલી હોય છે અને આવા પાત્રો દ્વારા વાચકો અને નૃપતનો સંયોગ એ કાલિદાસની વર્ણનશૈલીનું અનોખું લક્ષણ છે.

આ પાત્રો મૂળ પાત્રની મનોવેદનાને એકદમ પાતળી લે છે. પ્રમાણ તરવને પકડીને તેની આસપાસ કદપદના અને ચિરંતય સ્વચ્છિત્રો ખસી કરી દે છે લાંબા લાંબા સવાદો લખવા એ એક કળા નાટ્યભૂમિની વિશિષ્ટતા રહી હતી, પરંતુ મર્મભેદી, અર્થ-જાણી અને યોગ શબ્દોમાં ઝડપ કરી દેવામાં અભિજ્ઞાન શકુન્તલાનાં પાત્રો વિશિષ્ટ સ્થાન ભોગવે છે આ

પાત્રોના સવાદોમાં અભિજ્ઞાન, શ્રીકાલ અને સંયોગપદ્ય દેખાય છે.

જરૂર પૂરતા પાત્રો, લાઘવભરી ઉક્તિ, પાત્રોનો પ્રવેશ અને તેમનું ગણન એ બધાં એટલાં તો સ્વાભાવિકપણે રજૂ થા છે કે આ પાત્રો પાતાની આસપાસ એક નૈસર્ગિક વાતાવરણને ખડુ કરી દે છે, અને મૂળ પાત્રો કરતાં યજ્ઞ આ પાત્રો વધુ રસિક બની જાય છે એક પ્રસન્નને વણી લેતાં મુખ્ય પાત્રની આસપાસ આ પાત્રો ફરતાં હોય છે, પરંતુ દરેક પાત્રનો અવકાશ મર્યાદિત હોવાથી તેનો વિકાસ કરવાની કળા કઠિન હોય છે અને તેથી પ્રસન્ન અને આયોજન બંને તરફ મહત્વનાં છે પાત્રોના આયોજનનું અધ્યક્ષ કામ સિદ્ધ કરવામાં કવિ કુશળ હોઈ, સવાદની છટા, સંયોગતા અને તે દ્વારા રસ-જમાવટ આ પૂરક પાત્રો કરતાં હોય છે.

વાર્તાની કિતાબે વેગ આપવામાં પણ પૂરક પાત્રોનો ફાળો આપી હોયો નથી સંસ્કૃત સાહિત્યના સર્વશ્રેષ્ઠ કવિ તરીકે જેને એક કહે સ્વીકારવામાં આવે છે તે કાલિદાસ કથાનકનો વિકાસ કરવાનું અસાધારણ કૌશલ ધરાવે છે પાત્રોને જટિલાવવાની તેની અદ્ભુત શક્તિ છે દરેક પૂરક પાત્રને પાત્રપાતાનું વ્યક્તિત્વ આપી તે તાદસ બનાવે છે અને જો તે પાત્રને નાટક માંથી કાઢી લવામાં આવે તો આખું નાટક છિન્ન-સહિત બચી રહેતું હોય તેવા પાત્રો વિના રહે નહિ.

કાલિદાસનાં નાટકોનાં પૂરક પાત્રો, લગભગ આખા નાટકને - શરૂઆતથી માંડીને અંત સુધી ઝિલ્કતાં હોય છે એ પાત્રો જ જ્યારે કે નાટકનું મધ્યમિ કું બની રહે છે. કેથી દાનવે ઉર્વશીની સાથે જે ચિત્ર-લેખનું ઘરણું કર્યું, તે ચિત્ર-લેખા પ્રત્યેક અંકમાં ઉર્વશીની સાથે એના પડછાયાની જેમ જોલેલો ને ઉર્વશીની પ્રત્યેક પ્રસંગપ્રસંગમાં અગત્યનો ભાગ ભજવતી દેખાય છે પહેલા અંકમાં ઉર્વશીને પુરૂરવા પતેથી

ખસતું ગમનું નથી ત્યારે તે કહે છે

ઉર્વશી અરે જો, તો ખરી આલતાની ડાગ ખીખાં મારી વૈજયંતીમાળા ભરાઈ ગઈ, ચિત્રલેખા, એને છૂટી તો કર.

ચિત્રલેખા અરે, આ તો બહુ વિચિત્ર રીતે ભરાઈ ગઈ છે એમાંથી એને મુક્ત કરવાનું કામ મુકેલ છે છતાં પ્રયત્ન કરું.

આમાં વ્યગ્રાથ છે, પણ એની પાછળ ઉર્વશીને થદ્દ કરવાની વૃત્તિ દેખાઈ આવે છે ચિત્રલેખા ઉર્વશીને પુરુષવાને સોપીને જયારે જવાની તોવારે કરે છે ત્યારે તે પુરુષવાને કહે છે.

ચિત્રલેખા. વસ તના બત પછી શીખજનુમાં મારે ભજવાન સુખનારાયણની પૂજાનું વ્રત છે એટલે હું જાઉં છું, પણ તમે એને સ્વર્ગ યાદ ન આવે એવું કરજો

આમ કહે તે થયેલ ચિત્રલેખા-નાટકનું પૂરક પાત્ર થોવા છતાં જાણે કે પોતે જ મુખ્ય પાત્ર હોય એ રીતે પોતાની મહત્તા પુરવાર કરે છે

અભિજ્ઞાન શાકુંતલ લઈએ

આ નાટકમાં ત્રણ ઋષિઓ આવે છે—કણ્વ, દુર્વાસા અને મારીચ. દુર્વાસાનું કેવળ એક જ વાક્ય દુર્વાસાના કોપી સ્વભાવનું ચિત્ર બેસી આવે છે કણ્વના કાર્જવ અને શાન્દન જેવા બે ઋષિઓ આ નાટકનાં પૂરક પાત્રો છે આ બન્નેનાં વ્યક્તિત્વ લક્ષણો રચ્યુ હોય છે, પણ શકુંતલાની જે પ્રિયસખીઓ 'અનસુયા' અને 'પ્રિયવદા'નાં પૂરક પાત્રો તે અભિજ્ઞાન શકુંતલાની ચરિત્રનાં ચિત્ર 'શકુંતલા' જેટલી જ અમર અને લાગણિક છે.

પ્રિયવદા અને અનસુયા

નાની તજારહીમાં ચિત્તેલા નીલકમલ જેવી શકુંતલાના રૂપ સંમેલન આ સખીઓ ઘણેજ રાજ દુર્બલને થય વિમાનસમાં મૂખે દે છે કે આ ત્રણમાં મુખ્ય પાત્ર કોણ છે 'સુધ્યાન્તદુર્બલમિ વ' ' ગુહર એનું રૂપી રાજને મનને ઉપવનની વેલીએ

એટલે જ સુદર રાણીવાસની સીઓ જ રૂપમાસર્વો રૂપ એવો ભાવ છે, પણ આ ત્રણેને જોઈ તે કળ્વે છે કે દુર્યોદ્ધતા ખનુ ગુણે ઉદ્યાનવના વનવતામિ ' આ ઉપવનવતાઓને વનવતાઓ ખરેખર ગુણમાં ટપી ગઈ રૂપગુણના સમન્વયમાં આ બન્ને પૂરક પાત્રો પોતાની ચતુરીનો પરિચય અત સુધી બતાવે છે

રાજને કેમ જણ્ય થાત કે શકુંતલા વનકન્ધા નથી, કોણ એના તાત છે? કોણ એને અલી લા પુ આ એકલી ફરતી મુગધાના વાલી-પિતા અને આશ્રમના શાસિક કોણ અને ક્યાં છે? પૂરક પાત્રો આવી સાર્થક છે એક નાનકડા વાક્યમાં આ રહસ્યફાટ અનસુયા કરે છે

હલ્લા શકુંતલે! ત્વતોડયિ તાતકારયયમ આગમ્વૃક્ષા પ્રિયતરા ઈતિ તર્કમિ

શકુંતલા! આશ્રમનાં વૃક્ષો તારા કરતાં પણ તાત કરવધને વધુ પ્રિય છે, કારણ કે નવમાવિકાની કુસુમકળા જેવી કુખની એવી તને પણ ક્યારા ભરવામાં નિયુક્ત કરી છે

ઉદનમાં વૃક્ષસિંચન કરતી સખીના આ વાક્યમાં મોગરા-ચમેરીની જનુ ઓખકણ, શકુંતલાની સુકુમારતા, કણ્વ ઋષિ થાત વાતનું સંબોધન, શકુંતલાને તેમની સાથેનો સંબંધ — અને તેમની ગેરહાજરી અનુભવી દેવામાં અનસુયા એક પૂરક પાત્ર છતાં નાટકનો ઉપાદ કરે છે પણ આ બધામાં શકુંતલાને સુકુમારતા છે, પણ એની વધ કેટલી છે એ ક્યાં? પ્રિયવદાના પાત્રને કવિ નાટકમાં લાવવા માટે છે પ્રિયવદાએ માધેયિક સુમી અંગે ફરિયાદ કરતી શકુંતલાને પ્રિયવદા કહે છે 'જોઈત ઉપાજલ્લ, સંક્રિ ક્રિયાજલ્લ' હાથ મીચને કપકો આપ, મને યુ કમ વગોવે છે!

શકુંતલા અવિવારિતા ધ્યે કે કેમ એ પ્રશ્નને પણ કવિએ પૂરક પાત્ર દ્વારા કુચળતાપૂર્વક વનુ જઈતી ઉત્તર રજુ કરી છે જેકર વૃક્ષને નર્તક પદે! આવ્યાં છે, નર્તક વર્તન જોઈ કુલી આંતરિઓ થોય એવાં લાગે છે અને આ આંતરિ દ્વારા જાને લોચા-રામાં આગવી થોય એમ શકુંતલા જણવે છે મીચને સા

પ્રિયવદા પારખી જાય છે અને કહે છે : 'ત્યાં જ યોગ' કારણ શકુન્તલા પૂછે છે અને પ્રિયવદા ખુશામો કરે છે : 'યત્ ત્વયોપગમનયા વનયા સનાથ ઈવાય' કેસરવૃક્ષઃ પ્રતિભાનિ' કારણ...નું ત્યાં ઊભી ટોવાથી આ કેસરવૃક્ષ જાણે લતાધુક્ત...એ વૃક્ષ...નું વેલણી... 'સનાથ' શબ્દનો પ્રયોગ કરીને આખી ઘટનાનો ઉપાસ આ પાત્ર દ્વારા કરવામાં કોશલ દાખવવામાં આવ્યું છે.

અને શકુન્તલાને એ કેટલું મીઠું લાગ્યું ! 'અતઃ ખલુ પ્રિયવદાસિ ત્વમ્' - સાચે જ નું પ્રિયવદા છે-પ્રિય બોલનારી છે.

લતા અને વૃક્ષની ભેટીને સંયોગ થયો છે વનજયોત્સ્ના તાજા ફૂલોને લીધે શીવનમાં છે અને પ્રિયવદા શકુન્તલાના મનોભાવને રજૂ કરે છે અને શકુન્તલા કંપવતી દુહિતા-સ્પર્શકથા નથી એ આખી રહસ્યઘટનાઓ જાણે રજાઈ કરતી ટોચ એમ કહે છે. આ વનજયોત્સ્ના જેવી રીતે હું પણ... 'આત્મનઃ અનુરૂપ' વરં લભેવેતિ'...મને મનગમતો પતિ મેળવું એ જ તારો આવ છે ને ?

એકાંત સ્થાન, મહાભર શીવન, જૂઠું-મોતરાની જાનું અને પ્રીતભરી હેલિમા શકુન્તલાના મનોભાવ અને અનુરૂપ વર મેળવવાની ભાવનાને પકડી લઈને જ, ભ્રમરો જયારે પીટી રહ્યો યોગ છે ત્યારે કોઈ રક્ષણ કરે એ રિજતિમાં સહસા 'દુષ્યન્ત આક્રન્દસ્વ' એમ કહીને દુષ્યન્ત શકુન્તલાને યોગ્ય વર છે એ આખી વસ્તુની રજૂઆત પણ પાત્રો જ કરી જાય છે.

શીવનમાં સમેાવડી આ બે સખીઓ શીવન - મુલ્લભ ઉદ્ગતા ભરી નથી, એ બન્ને વિનયી છે, અનિચિ સહાર કરનારી છે, ચતુર અને જાંબીર આકૃતિવાળા,

મીઠું - પ્રિય બોલનાર પ્રેમાવશાળી પુરુષ શકુન્તલાને યોગ્ય છે અને શકુન્તલા-દુષ્યન્તનો સંયોગ કરાવવામાં આ પાત્રોનો ફૂલો મલત્તવનો બની રો છે.

અનસુયા શાર્મિક બોલનારી છે, અને તરત જ કો છે : 'સનાથ ઈયં - ધર્મચારિણુઃ' ફરી પાછો 'સનાથ' શબ્દ ઉપર ભાર આવે છે, અને કંપવ કે ને શકુન્તલાને જીવન સર્વજન ગળે છે તે આખી દેત ! એમ કહીને કંપવની સંમતિ અને પ્રિયવદા પ્રદાન કરવાની ભાવનાને મર્મપૂર્વક રજૂ કરે છે.

શકુન્તલા કોણ ? કોની પુત્રી ? કંપવ પાસે ક્યાંથી ? રાજના મનમાં આવા અનેક પ્રશ્નો રાજ કેવી રીતે સીધી સીધી રીતે શકુન્તલાને પછી ચકત ? અહીં પૂરક પાત્રો સાંકળનું કામ ભજવે છે. આખી ઘટનાનો રજાઈ કરે છે : 'દૃધીભાવકાતરં મનઃ' રાજના હૃદયની મજબૂત ટાંચે છે અને પ્રિયવદા 'ધર્મચારિણિ પરવયોડરં જન' - ધર્મ 'અનુરૂપવર પ્રદાને સંકલ્પઃ' - તાત કારણપનો યોગ્ય વરને આપવાનો સંકલ્પ છે એમ જણાવી રાજનો ભ દેહ દૂર કરે છે.

શકુન્તલાના હૃદયમાં જાણેલા મનોભાવને પકડીને અનુરૂપ એકાંત આપણું પણ પ્રિયવદા રહે છે. રાજ વીટીની ભેટ આપે છે અને આખા નાટકની ગૂઢ વસ્તુ પ્રિયવદાના પાત્ર દ્વારા રજૂ થાય છે : 'તેને હિ ન અહંનિ અશ્વસિકમ્ અજુલિવિચોતમ્' - ખરેખર આ વીટીને અગિયોનો વિયોગ થાય તે યોગ્ય નથી.' કેટલું બધું રહસ્ય છે આ પાત્રના ઉચ્ચારણમાં અને પ્રત્યક્ષિદાનની વસ્તુની ઉપયોગિતાનો કેવો સુંદર નિર્દેશ છે !

આમ આ પૂરક પાત્રો કેટલાં નજીક છે ? છતાં કેટલાં દૂર છે ?

*

સંત : હું આજે જોઈું બોલનારાઓ પર બાળ્ય કરવાનો છું. પણ તે પહેલાં ને શ્રીતાઓ અહીં આપ્યા છે તેમને એક પ્રશ્ન પૂછી લઉં. તમામમાંથી કેટલા વિદાન સાધકોએ ગીતાનો વીસમો અધ્યાય વંચ્યો છે.

શ્રીતામાંથી લગભગ તમારે આગળ જાણી કરી.

સંત : આજે હું તમારા બધાં પર જ બોલવાનો છું, ગીતાના તો અધાર જ અધ્યાય છે.

સાચા સ્નેહ માટે

આપણે જેમને સ્વજન-પ્રિયજન માનીએ તેમની ને આપણી વચ્ચે દરેક વ્યક્તિમાં એકમતિ જ હોવી જોઈએ એવો જો આશય સેવાય તો - લાખ પ્રાણે પણ પ્રેમ દર્શી શકે નહિ. સ્વજન શું કે પરજન શું, ત્યાં રેહ, મન, આત્મા જ્યાં ત્યાં વિચાર-વર્તનમાં ભેદ રહેવાનો જ. આ વિષયમાં કેઈએ માનવી એકસરખી આકૃતિના ન મળે તો એકસરખી પ્રકૃતિનાં તો મળે જ ક્યાંયી ? આપણે જો સ્નેહસંબંધ બાંધવા કે ટકાવવા માગના હોઈએ તો સર્વ પ્રથમ આપણા સ્નેહીના આપણાથી ભિન્ન અને સ્વતંત્ર એવા વ્યક્તિ-ત્વનો સ્વીકાર કરી લેવો જોઈએ.

ધણીવાર એવું બને છે કે અમુક વિચારો અને અથવા સ્નેહી બાળનમાં એકપ દેખાતાં હૃદયમાં પ્રેમના ભાવો જાગી ઊઠે છે. આ ભાવો થોડો સમય રિધર થાય અને મનભેદ કે ભિન્ન ડુચિના પ્રદર્શનોને પ્રસન્ન પેદા ન થાય તો લાગણીનો-મિત્રીનો સંબંધ એમાંથી પ્રગટી આવે છે. સ્નેહની સાથે પ્રાણસના મનમાં સ્પષ્ટ કે અસ્પષ્ટ રીતે માસિકનો ભાવ જાગે છે. પ્રેમને કઈક અધિકાર હોય છે ખરો, પરંતુ સ્નેહનો ફક્ત અને માસિકનો ભાવ એ તદ્દન નિરાશી બાળન છે. આ ભાવનું પ્રદર્શન વિવિધ રીતે થતું હોય છે. એ ભાવ-માંથી ત્યાગ ને સ્વાર્પણ પણ પેદા થાય છે. આવા પ્રદર્શન વખતે આપણને ખાતરી થઈ જાય છે કે આપણો પ્રેમ સાચો છે, વિશુદ્ધ છે, સ્વાર્થરહિત છે, પરંતુ બપોરે મનભેદ કે ભિન્ન ડુચિ દેખાય છે ત્યારે પ્રેમનું સાચું સ્વરૂપ અથવા તો આપણા મનની સાચી રીતિત પ્રગટ થયા વિના રહેતી નથી.

મનભેદ ને ડુચિભેદ વખતે પણ જો આપણે ત્યાગ ને સ્નેહ જાગવી શકીએ તો પ્રેમમાં સમ્યક્ષ છે એમ જરૂર કહી શકાય, પરંતુ એવું કેટલા જોડો

લોકો કરી શકે છે ? સામાન્ય માનવીઓ તો એવી રીતિમાં પોતાનાં ત્યાગ, સ્વાર્પણ ને સ્નેહ માટે એક ને દુઃખની લાગણી અનુભવે છે. માસિકનો ભાવ પ્રગટ હોય તો દોષ ને સેવનો ભોગ પણ તે બને છે. એ બૂલી જાય છે કે સ્નેહીનો દેહ જરૂર છે, મન જરૂર છે, આત્મા જરૂર છે, અરે, સરકાર ને વાનાવશ્ય પણ જરૂર છે એટલે ડુચિ ને વિચારનું જરૂરપણું તદ્દન સ્વાભાવિક છે.

અસજન, આવી સ્વતંત્રતા અથવા ભિન્નતાનો આપણે સ્વીકાર કરવો જોઈએ તેમ આપણી સાથે પ્રેમસંબંધ બાંધનારે પણ તેનો સ્વીકાર કરવો થયે. એ આપણા ડુચિભેદ કે વિચારભેદને સાંપી શકે નહિ તો એના પ્રેમમાં પણ કઈક આખી છે એમ સમજવું જોઈએ.

આનો અર્થ એ નથી કે મનભેદ અને ડુચિભેદ હોવાં જ જોઈએ અને હોય ત્યાં તેનું નિરાકરણ કરી એકતા પ્રગટ કરવાનો પ્રયાસ ન કરવો જોઈએ. પ્રેમ અને એમાંથી પ્રગટના કર્તવ્ય માટે એકતાનું પ્રમાણ વધારવાની જરૂર છે, પરંતુ આવી એકતા માટે ખુદલા દિલની ચર્ચા-વિચારણા ને એકબીજાને સમજવાના પ્રયાસો સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વના સ્વીકાર વિના સારી રીતે થઈ શકે જ નહિ એકતા આવશ્યક છે, પરંતુ તે સમજ-પૂર્વકની હોય, ઉપરથી લગભગ નહિ. એ એકતાનો જન્મ પ્રેમ ને જ્ઞાનમાંથી થયો જોઈએ, ભય ને શંકામાંથી નહિ. જે સાચા મિત્રો કે પ્રેમીઓ બનવા કે બની રહેવા માગના હોય તે સર્વ પ્રથમ એકબીજાના સ્વતંત્ર ને નિરાશા વ્યક્તિત્વનો સ્વીકાર કરે અને પછી સ્નેહ ને સકાનુભૂતિ સાથે આંતરિક એકતાના પ્રવસો સાથે.

વાલ ઉપર સવારી કરનાર નીચે જીતરી શકતો નથી.

આરંભ સંઘનાં ભૂતકાળમાં સંઘ રચવાનો પ્રયત્ન કરી જોયા છે. નાસેરના વખતમાં ઈજીપ્ત-સિરિયાનું એકાદુરુ થયું હતું પણ તે અદાલતની વચ્ચે હતું. ધર્મે દરોહી ઈજીપ્ત સીરિયા અને લિબિયા બંને મળીને એક સંઘરાજ્ય તરીકે અસ્તિત્વમાં રહેવા માગે છે. ઈજરાઈલ સામે દુરમનાવટને કારણે તેઓ નજીક આવવાનું પસંદ કરે છે. આરબરાજ્યોમાં નેતાઓની અભાવ છે અને વિશેષ તો પાર્થિવ ઝનૂના તથા દેશબુદ્ધિથી તેમના કાર્યોને પ્રેરણા મળતી હોય છે. પાકિસ્તાન, ઈરાન અને તુર્કી પણ આ દિશામાં વિચારી રહ્યા છે, અને તેમને ઈરાનમાં સાધારણનું મહારાજ્ય વધેથી પ્રેરણા આપી શકે છે. ભારતે પણ ધર્મે આ દિશામાં હલચલ શરૂ કરી દેવી જોઈએ, ભલે કોઈ નક્કર પરિણામ તાત્કાલિક ન આવે. સિલેન, નેપાળ બર્મા, મલેશિયા જેડે આપણે ભૂતકાળના સંસ્કૃતિક સંબંધો હતા અને જ્યાં સુમાત્રા સુધી વિસ્તરેલા હતા, આ પ્રમાણ સંબંધોને ફરી સ્થાપના તેજા આ દેશો સંચેતા સંસ્કૃતિક સંબંધોને તાજ કરવા માટે વિનિમય બહુ જરૂરી છે. બીજા દેશોની આંતરિક માખતમાં કમબ ન કરવાની ભારતની મનોવૃત્તિએ જનમમાં તેને એકલું પાડી દીધું છે. ધર્મે આ આખી વાત ફેર વિચારણા માગે છે. યાઈલેન્ડ, કોમોડો, ઈન્ડોનેશિયા, સિંગાપુર સુધી ભારતની શાનવચ પહોંચવી જોઈએ. જેમ ચીનની પહેલે છે તેવ.

પોર ક્રાંતિ શિક્ષણ

મુંબઈ યુનિવર્સિટીએ સ્નાતક તેજા અનુ-સ્નાતક કક્ષાએ માટે ટપાલ દ્વારા શિક્ષણ આપવાનો કાર્યક્રમ શરૂ કર્યો છે તે ભાર ઉપર બી બનશે સ્વચ્છ સંજોગો કોલેજે હોવા છતાં ધણા ટીચરો આ પદથી થઈ શકતા નથી. પોર ક્રાંતિ શિક્ષણને કાર્યક્રમ પશ્ચિમના દેશોમાં ખૂબજ વ્યાપક છે. તેથી જ રીડે પોના માધ્યમદ્વારા પણ શિક્ષણ આપી શકાય છે. આ બંને સમયતાઓને વિપુલ ઉપયોગ ભારતમાં થઈ શકે તેમ છે. માત્ર કોલેજ અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓની વૃદ્ધિ કરવાથી જ શિક્ષણનું પ્રમાણ વધે છે એવું

૧. ધી. આ પ્રમાણે વધારણ હોય તો અન્ય માધ્યમોને ઉપયોગ અનિવાર્ય છે મુંબઈ યુનિ.ને પગલે ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્ર યુનિ. પણ આ પ્રયોગ અજમાવે તેમ ઈચ્છવું સ્વભાવ.

સોયુઝ-૧૦

અવકાશ કાર્યક્રમની સિદ્ધિમાં અમેરિકા અને રશિયા વચ્ચે જેમ હરીફાઈ રહેલી છે તેમ લક્ષ્યાંતની ભાષતમાં પણ તેમની વચ્ચે ભેદ રહેલા છે. ચંદ્રની ધરની ઉપર પહોંચી જવા અમેરિકાએ આધુનિક કક્ષા અને ગમે તેટલા ખર્ચે તે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું પરંતુ રશિયાએ તેની " સુનોયોઝ " ગાડી ચંદ્ર ઉપર ઉતારીને અમેરિકાની સિદ્ધિને ઝાંખી પાડી દીધી. તેવી જ રીતે ધર્મે અવકાશમાં સ્થાપી મથકો સ્થાપીને તેમજ તેની સાથે જવલદાર થઈ શકે અને આ અવકાશ ગ્રહમાં માનવી લાગે સમય રહીને વધુ સંશોધન કરી શકે અને અવકાશના રહસ્યો મેળવી શકે તે દિશામાં પોતાના પ્રયત્નોને સફળ બનાવવામાં રશિયા કદિવલ બન્યું છે તે સોયુઝ-૧૦ ના પ્રયોગે બતાવી આપ્યું છે. અવકાશ મથકો સ્થાપીને ત્યાં પુરવઠા પહોંચતો કસી સ્થાપ તે વિશેષ સંશોધન વરદશાથી થઈ શકે.

ક્રિકેટમાં સિદ્ધિ

આ વખતે વેસ્ટ ઈન્ડીઝ સામે ભારતીય ક્રિકેટ ટીમે ધણે સારો દેખાવ કર્યો, અને રજાદે છતી શક્ય તે એક ઐતિહાસિક ઘટના છે. એવાડીઓની ધર્મ-દગ્ધી ઉપરાંત નેતાઓથી આમાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. અજીત વાડેકરે સુકાની તરીકે પ્રશંસ્ય વર્તણૂક રાખી અને સુવાલ લોહીને પ્રતિનિધિત્વ આપવામાં કાશી ક્રિવેટબુક્કિ ગ્રામર્ફી, ફરિયામે અવરજી જેવા નવલોલિપાની સદિતનો પરચો જનનને મળેલા હોડીમાં વિખતેલુત ભારતે ગમે વખતે ગુમાવ્યું તે આ વખતે ક્રિકેટમાં પાછું મેળવ્યું તે અવરજ ગૌરવપદ છે. એવ-ક્રેડના લેને અવનવી પ્રતિષ્ઠાએ જન્મ લેતી જાય છે અને "ભદુરના વસુધરા"ની પતીત કરાવી જાય છે તેવું જ રાજકીય લેને અને રાષ્ટ્રના નવનિર્માણમાં પ્રતિષ્ઠાના ચમકાત બતાવે એ લગુની રાહ જોવી રહી.

પ્રેમનો તંત

લેખક : શ્રી ચંદ્રવદન મહેતા

પ્રકાશક : માદિનીખાનું, ગુજરાત રાજ્ય અમદાવાદ
પાનાં ૨૫૦

૫. ગાંધીજીના જીવનના ચૌદ વાદ્યાર પ્રસંગોને શ્રી ચંદ્રવદન મહેતાએ નાટ્યાત્મક રૂપકોમાં રજૂ કર્યા છે. સૌથી દેશના નાટક-રૂપકનું નામ છે 'પ્રેમનો તંત' જે આ પુસ્તકનું શીર્ષક બને છે. માત્ર કોઈ આગળ કલાકાર કે સર્જક રચી શકે તેવી સુંદર કેશુ ભાવવાદી આ જીવનકથાને આથી વધુ સારી રીતે, કલાત્મક રીતે, અને સચોટ રીતે બાગ્યે જ અન્ય કોઈ લખી શક્યું હોત. ગાંધીજીના જીવનને ત્યાં આપવે તે એક અશક્ય પ્રયત્ન છે પણ શ્રી ચંદ્રવદન મહેતાએ આ કામગીરી હાથ ધરવામાં તેમની કારકિર્દીની એક પળે જીવી બતાવી છે. કદાચ પ્રસંગોને ચૂંટી કાઢવામાં જ કોઈ સાધારણ સર્જક થાય ખાઈ ગયો હોત. જે પ્રસંગે રજૂ થયાં છે તેમાં મૅકેટેસ અને મોહનદાસથી શરૂ કરી, 'ભાઈઅહેન,' 'વિદ્યાબાસ અને ભજુતર,' અદાસન અને વકીલાન, સત્યાગ્રહને ઉદ્ભવ, પહેલી કૃત્ય ૧૯૧૩, 'ચંપારણ ૧૯૧૭,' 'આશ્રમ સંસ્થાપન,' 'દાંડીકૃત્ય ૧૯૩૦,' 'દેવાવગળ (તમે ટોળા) ૧૯૪૨,' 'અભિપરીક્ષા ૧૯૪૭, જેવા નાટકોમાં ગાંધીજીના જીવનના સત્યપ્રસંગો આવી ગયા છે. 'ભાઈઅહેન' પ્રકરણમાં ગાંધીજીના મોટા બહેન રણિયાતઅહેનને અતરીક્ષાથી બોલતા બનાવી અને ચોરી કરતા બે વિદ્યાર્થીઓને શ્રીના સમક્ષ રાખી, ગાંધીજીએ ચોરી કરેલી તે પ્રસંગ રજૂ કરવામાં ચંદ્રવદનની સર્જકતા ગજબની કરજુગીની બની રહે છે. તેમાં જ રીતે પ્રેમનો તંતમાં, ગાંધીજી અગાઉ સ્વર્ગનાં સ ચરેલા જમદબા કનુરખાને કૃષ્ણ, જરથુષ્ઠ, બુદ્ધ, જસસ, અર્ધતી, મીરાબાઈ મૈત્રીથી, ત્રિવરુમ, સૌ મળીને વિશિષ્ટ સ્થાન આપવા મથે છે ત્યાં ભગવદમંડીમાં મહાત્મા મોહનદાસ આવી

ચલતાં તેમનો ગૌરવશુકત સન્કાર થાય અને આ બાપુના સ્વર્ગમાં સાથે દર્શન થતાં, સ્વર્ગની વિભૂતિએ આનંદવિભોર બને છે.

'પ્રેમનો તંત' પુસ્તકની કિંમત લખી નથી તે સ્પષ્ટ છે. આવા પુસ્તકની કિંમત આંકવી એ કઠિન કાર્ય છે. પણ લાયક તે પહેલે પાનેથી જ તેની કિંમત મનમાં આંકી લે છે.

કૃષ્ણવતાર ખંડ-૫

શ્રી કનેલાલાલ મુનશી : પ્રકાશક :
ગુર્જર પ્રચરણ કાર્યાલય, અમદાવાદ
પાનાં. ૨૪૦ કિંમત રૂ ૪.૭૫

'કૃષ્ણાવતાર'ની કથા આગળ વધે છે તેમ તેમ શ્રી મુનશીજીની કલમે કૃષ્ણનું નવ મૂલ્યાંકન થતું જાય છે પાંચમાં ખંડમાં જ સુવાનની પુત્રી શાહિણી તથા સત્રાજીતની પુત્રી સત્યલાખા સાથે કૃષ્ણનું જીવન જોડાય છે તે વાત પ્રધાનપણે આવે છે. સ્થમંતક અણિના વાત પુસ્તકના કેન્દ્રમાં રહે છે.

પાંચમે ખંડ વિસ્તારની દૃષ્ટિએ વધુ જગ્યા શકેતો નથી કથાને પ્રવાહ વહેતો રહે છે પરંતુ નિયમની ગણકારી પ્રચલિત હોવાને કારણે વસ્તુ નાવિન્ય અથવા કુદરત વિશેષ રહેતાં નથી. છતાં સંવાદોની ચમત્કૃતિને લીધે લાયક કથા માણી શકે છે. હવે તો શ્રી મુનશીજી લખી ગયા છે તેટલાં જ આગળના પ્રકરણોની રાહ જોવી રહી.

'નવચેતન' નવલિકા અંક

તંત્રી શ્રી ચાંપરીભાઈ ઉદશી
નારાયણનગર, સંજેજ રોડ, અમદાવાદ
પાનાં ૧૨૪ મૂલ્ય રૂ. ૧.૨૫

એપ્રિલ ૧૯૭૧નો અંક નવલિકા અંક તરીકે બહાર પડ્યો છે. આ માસિક આ વર્ષે તેનો મુવર્ણ

મહોત્સવ ઉજવે છે, સાથે સાથે તેના વિદ્વાન તંત્રી આધુનિક ૮૦માં વર્ષમાં પ્રવેશે છે એમ ભેવડી રીતે મદત મારણ કરે છે, તે નિમિત્તે તંત્રી શ્રી તરુથી ને વાત રજૂ થઈ છે તે વાતીને મુજરાની ભાવના પ્રેમી અવશ્ય મોરવ અનુભવે તેવો કહીશું જાણીતા અને ને લીધી સુધીમાંથી આ માસિક બદાર નીકળે છે તેની રસિક કલાવી પુરુષાર્થની ભવ્યતાને અંજલિ આપી રહે છે નવલિકા અંકમાં જ્યાંનામ કલમેની પ્રસાદીમાં થી અનિરૂદ્ધ અલ્પકટની “ત્રીસી પછીની મુજરાની દૂધી વાતો,” “પેટનીકરની વાતોનાં કેટલાક પાત્રો (જય ત સાહ), “આજની નવલિકા-ભાવકની દૃષ્ટિએ (શ્રી જયંત મહેતા), “નવોદિતાની ચર્ચા દાઓ,” “નવલિકાના ધરત તમે” ઇત્યાદિ ગણાવી શકાય, થી મુક્તાપદાસ પ્રોફેસર “દાપદ” આ જીવનની વિદ્યમ લેના અને જીવનનો સરજાન કરના બે પાત્રોની કથા સરસ રીતે કહી ગય છે, “૨૧ દાજી મદમ-

દના બાર કલાક”માં થી ચાપરીમાઇ મુજરાન સો પ્રથમ ભેખધારી તંત્રીના જીવનની કરજીના મુજરાન સમક્ષ પ્રથમવાર રજૂ કરી એક આંધો આપી ગય છે અને જીવનની કેવી વિદ્યમણી વચ્ચે “વીસમી સદી” હાજી ચલાવતા તેનો કરજી ખવાલ વાચકને આપે છે.

નવલેનના તંત્રી તરીકે ચાપરીમાઇની નિયમિતતા અને સિદ્ધાન્તપ્રિયતા અનોખ છે. તેઓ એક ‘Mission’ તરીકે જ આ માસિક ચલાવે છે. પ્રભ સમક્ષ-વાચકો સમક્ષ કાંઈ કાંઈથી વસ્તુ ન મરવી તેની ખાસ તકેદારી તેઓ રાખે છે. તેમણે નવલિકાઓ, નવલિકાઓ, નાટકો સારી સંખ્યામાં લખ્યા છે. કમળાં દમણાં ચિંતનપ્રધાન સાહિત્ય તેઓ આપતા રહ્યા છે. આ વર્ષે મુજબ મહેતાસય નિમિત્તે એક ખાસ અંક બહાર પાડવાની તેમની મહેન્ટા તે એમને અભિલાષાને અનુરૂપ બની રહેશે તેમાં શકા નથી

હુખનો નાસ

મહાત્માગુરુ, મહાજ્ઞાની પુરુષ, તેમને ઘણા શિષ્યો હતા. આનંદ નામના એક શિષ્યે એક વખત તેમને પૂછ્યું. “ભગવન્ ! શાસ્ત્રામો આત્મા શબ્દ વારંવાર આવે છે. તે આત્મા શુ છે ? તેનું રૂપ શું છે ? તેને જાણવાની ક્રિયા શી છે ?”

ભગવાન છુદ્ધ બોલ્યા : “વત્સ, તરસ્થા માણસને જેમ સાણીની જરૂર હોય છે, ભૂખ્યા માણસને જેમ ભોજનની જરૂર હોય છે. તેવી જ રીતે તું આત્માને આત્મનો પ્રમ્ પૂછે છે આ ભરાબર નથી પ્રથમ તો તે હુખોને જે તને હુખી કરી રહ્યા છે, જેનાથી તું હુખી અને ભયભીત થઈ રહ્યો છે. તે હુખોથી ભચવાનો પ્રયત્ન પ્રથમ કરી લે ! પ્રથમ તારા હુખોને જાણુ ! અને પછી તેમાંથી છુટવ નો પ્રયત્ન કર ! હુખ ભલે શારીરિક હોય કે માનસિક ! અથવા બીજા અન્ય પ્રકારનું, તેને જાણવું જોઈએ. અને પછી તેને દૂર કરવું જોઈએ. દૂર કરવામાં એ જાણવું જરૂરી છે કે હુખનું કારણ શું છે ?

જેમ તરસ્થા માણસને પોતાની તરસનો ખ્યાલ છે. અને સાથે તે એ પણ જાણે છે કે તે તરસ પળીથી દૂર થઈ શકે છે.

સુધાપીંગિત સુધાના હુખને પણ જાણે છે. અને સાથે જ ભોજનથી સુધાનું-મુખનું હુખ મટે છે, એ પણ જાણે છે. આ જ જ્ઞાન છે. માટે હુખને જાણી તેને દૂર કરવાનો ઉપાય કરના મટે જ્ઞાનની જરૂરિયાત આવશ્યકતા છે. જ્યાં સુધી અજ્ઞાન છે, ત્યાં સુધી હુખ છે. જ્યારે જ્ઞાન થયું, ત્યારે હુખ દૂર ભાગશે. માટે જ્ઞાન જ હુખને દૂર કરવાનો ઉપાય છે, જ્ઞાન એક યોગ્ય જ હુખ રવખ સમાન પ્રતીત થવા માંડે છે. માટે મનુષ્યે પ્રથમ જ્ઞાન પ્રમ્ કરવું જોઈએ”

ધરતીની કવિતા

ધરતીની કવિતા છુ

એના અંતરના જે જે તાલ

રણગ્રામી કોકે છે

તેને મારી જમરીમાં પૂરું છુ.

પણ મારી જમરીના છિદ્ર એના જ કારોને

ઝીલવા સમર્થ નથી

માનવીના અંતરમાં પ્રવેશવું દુર્ગમ છે

એના દુઃખો, પરિતાપ આત્મઆત્ કથા વિના

કોઈના પ્રવેશદ્વાર ખૂલવાનાં હોતાં નથી.

જિંથે બેકાં બેકાં કાંઇ તમેટીના દુખનું

કેાઇને ન થાય લાન :

અંતર જ્યાં સુધી કેાઇ પહોંચી શકે નહિ,

ત્યાં સુધી પ્રગમવી શકે નહિ

વિષના કોલાહલોને શાંત કરે

એવું કોઈ મહાગાન.

કવિતાની હાટડીમાં

કૃત્રિમતા, દબ કે માટ ઇંનું

કશું થે વંચાણ કહી શાતુ નથી :

કાવ્યદગ્ધ ૨ મડી-કીર્તિવાણુ કવિનું

કેાડીનું થે મૂલ્ય ચૂકવાતું નથી.

આ બધાંથી દૂર એવા મૌનમુગ્ધ કવિ, તને

નાદ પાડી નજીક જોલાવું છુ :

પ્રાણુટીન - જ્ઞાનહીન મારો દેશ

તારા ચગ્ગેાની પામે લાતુ' છુ'.

નારી મલામા તો એક ખૂણે બેઠી

એકતારો વગાડવા જેટલું છે મારું કામ :

અંતરનો ઓત જે રુધાઇને પડયો છે તેને

મુકત કરવાને કાજે આવજે તું

તારી જમરીમાં કેાઈ અગ્રોહની વાણીને

મુકત પ્રાણે - મુકત કોકે

નિત નિત ગાજે તુ.

(સંવિવર : સિન્દનાથ ટામેરના એક ગીતનો બાવાનુવાદ)

શ્રી મવિવકલ કૃત
અમારા પ્રકાશનો

ગાધીગુરુ	૧-૦૫
ગીતાજ્વલિ અક અવધન .	૧ ૨૫
ગાર્વીજી માથ જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ માથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ મથ જીવનયાત્રા	૦ ૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથ જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથ જીવનયાત્રા	૦-૧૫
શ્રી અગ્નિદ સાથ જીવનયાત્રા	૦-૧૫
મા આનંદમયી માથ જીવનયાત્રા	૦-૧૫

[વસાવને દાવા કાનને પારણિયા વાંદા]

[ખોડીસ ૫૨]

લૈખ્યાલજ્ઞ

સાંસ્કૃતિક મગનવય અંખતું માસિક : જૂન : ૧૯૭૧

વૈષ્ણવજ્ઞાન

૧૧ ૧૦]

જૂન ૧૯૭૧

[અંક : ૩]

અનુક્રમણિકા

પૃ નેષ	નંબર
૮૭ નીનિનાનો ભાન	મરિકા
૮૮ ચિત્તની અસા	૬ દેવ
૮૯ પરિક્રમન	આત્મના
૯૨ નેાએ આપે દોલી નથી	અનાન
૧૫ નેાકરદીનો મિત્રજ	મિત્ર શંના શરેખ
૧૭ સુક્તિ	ની નાથ દાગીર
૧૮ અપના દાથ જગ સાથ	
૧૮ મારી મરી જાય એ રહેના	અનિન
૧૦૨ એણણીસમી સદીનો ચાનાજી	૮ ગાધી
૧૦૫ સાહિત્ય અને અધિકાર	
૧૦૭ એકમેક	માત્રેકનાન પટેન
૧૦૮ સરકૃતિ	નરોત્તમ પનાજી
૧૧૦ માનને દ્રનુ આગમન	
૧૧૨ સાચી સમજળા	
૧૧૪ આનદનો આધાર	
૧૧૬ એવડા ડાચા	
૧૧૭ સરકૃતિ અને માનનના	કે રનાથજી
૧૧૮ અનોકન	શિ

સૂચના

[આગમને]

૬૭ મામની આરમી તોરેને અક પ્રનિલ થાય છે

૧૮મી સુધીમા અક ન મરે તેો પોસ્ટ ઓફિસમાં તથા ૧ કરો પછી કરો લખને લેખાવવું અક ચિલિકમા ઉમે નો મોકલસે

અમે તે મરિને નાલક લઈ લખા છે

આ માસિકમા પ્રસિલ્લ થના વિવારા જે તે લેખકોના છે સપાદક તે વિચારોમાં સમન છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

લેખકવર્ગમાં સંસ્કૃતિ, કલા શિલ્પ અને નાદિ વિષયક લખાતા લેખમાં આવે છે

લખાવ સાથે મોરિંક તાજું લેખ અલી અપલા રલ છે કાગળની એક બાજુ સાલીથી લખવું

લેખાજ્ઞા

દશમા [રસનું] ૮ રૂપિયા પરદેશમા નો ૧ શિપિંગ

“વૈષ્ણવજ્ઞાન”

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, સુદક, મા લક ધીરેન ગાધી સપાદક નરીન ગાધી ૨, ગમકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન સુર્ય મુદ્રિકા, રેલ્વેસ્ટોર્સ રોડ રાજકોટ

જુવાન શિલ્પકારો
નરુલાઈ અને બાલકિશન રાવળ
કહે છે :

“દેના ઝેંક

કસબીઓ અને કલાકારોના
પ્રેરક મિત્ર જેવી છે.

“અમારા પિતાજી પાસેથી અમે શિલ્પકારોના
વારસો મેળવ્યો અને પરંપરા કોતરકામ કરવાની
તાલીમ લીધી. દેના ઝેંક તરફથી અમને લોન
મળતા અને સફળતાની કેડી પર કદમ માર્યા
અને આ સુદર આચીન કલાતુ મૂર્તરૂપ પ્રજા
સમક્ષ રજૂ કરી શક્યા.”

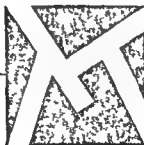
આપનો ગમે તે વ્યવસાય હોય
દેના ઝેંકની પ્રતીકીય લોન યોજના
આપને પણ સહાયરૂપ થશે

દેના ઝેંક

દેડ અ પિંઠ દેવકલ્પ નાનજ બિહિંગસ
૧૭ હોનિમેન સર્કલ કોટ મુબઇ ૧

સ્ટીલ કાસ્ટિંગ રોલ્ડ પ્રોડક્ટ્સ
રિન્ડ ટોરસ્ટીલ
ઈ.ઓ.ટી. અને બીજાં કેઈ-સ
ઇલેક્ટ્રિક આર્ક-વર્નેસ ખોડીઝ
ફાઉન્ડ્રી અને કેમિકલ
પ્લાન્ટ ઈકવીપમેન્ટ

MEMBER

સુકંદ એલેન્ડ પ્રોપર્ટી

ગુજરાત આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ ગુર્લા ગુપ્ત ૭૦ રોડેસ

સિંધિયા સ્ટીમ
નેવિગેશનના જહાઝો
આપનો માલ-સામાન—
થાણે કોઈપણ પ્રકારનો—
હનિયાના કોઈ પણ થોડા
જરૂરે લઈ લેવા છે
સિંધિયાના જહાપી અવરજ
જહાઝો આપનો માલ
સુરક્ષિતપણે આપથી અને
કાર્યસુવર્ણી નિર્ધારિત
સ્થળે પહોંચાડે છે

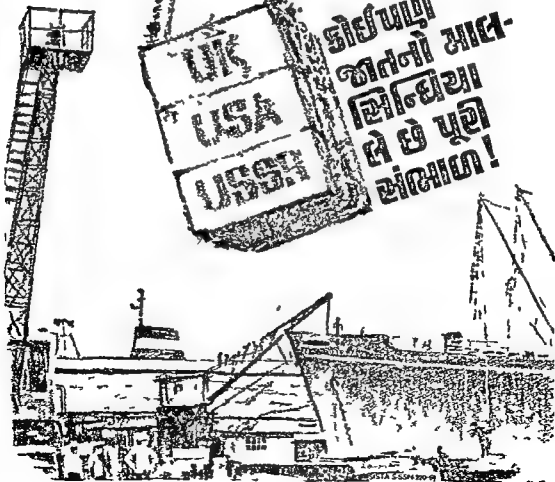
હરિયાણા સ્ટીમ
ભારત પાકિસ્તાન-ઇન્ડો-યુરોપ
ભારત રશિયા
ભારત-આમરિકા (મેટલાન્ટિક અને આન્ટાર્કટિક વચ્ચે)
ભારત પૂર્વ કેનેડા ગ્રેટ લેકસ
ભારત પશ્ચિમિક (ફુર્ક વચ્ચે)
ભારત ઇંગ્લિશ
ભારત-એફ્રોએશિયન-ઇન્ડિયન નેવિગેશન વચ્ચે

ભારત પશ્ચિમ એશિયા (અખાત)
ઈરાની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન જર્મી સિલોન

પી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
સિંધિયા હાઉસ, બેલાર્ડ બેરેટ મુખર્ષી
ટેલિફોન: રાજકોટ (૧૨ લાઇન) ૨૬૬૨ ૨૨૦૫
કેન્ટ્રલ બેન્ક બિલ્ડિંગ, ૩૩, નેલાઇ મુલાય રોડ,
કલકત્તા-૧ ટેલિફોન ૨૨૫૮૮૨ (૪ લાઇન) ટેલેગ્રાફ ૩૦૫
૧૫, બેર નામ વચેલી, નવી દિલ્હી,
ટેલિફોન ૧૧૧૨૬૨, ટેલેગ્રાફ ૩૨૨
સિંધિયા હાઉસ મુખ્ય વહીવટી ઓફિસ છે.

કોઈપણ
જાતનો માલ-
સિંધિયા
લે છે પૂરો
સંભાળ!

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેપરલાઇ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
શ્રી. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અત્યાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જુના કુવા	૩૧,૦૮૯	૨.૮૪
[૩] ઓર્થોએન્જન ઈલે મોટર્સ	૧,૪૪,૮૯૦	૪૭.૧૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

કુલ સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૪

બેન્કની શાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

ઝોય. એમ. જોષી
આઈ. એ. એસ.
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાલુસિંહજી
ગુવરાજસાહેબ ઓફ પાર્સનલ,
પ્રમુખ.

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

F-40, N. D. S. E (Part-1)
NEW DELHI-49

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON-
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation,

WORKS

Delhi Mathura Road,
12/1-Milestone,
Aurangpur,
Fridabad (Haryana)

G. T. Road,
7/1- Milestone,
GHAZIABAD (U. P.)

Grams : NIKKISAN

Phone : 624291-92-93

TELEX No. 031-7249

હાર્દિક શુભેચ્છાઓં કે સાથ

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

વીમા શોધો
વધુ ન વધુ
સારી સેવાઓ

આગ
મોટર
હરિયાઈ
વિવિધ પ્રકારના વીમાઓ

અકસ્માત કે કોઈ અણધારી આફતથી, આપની માન્ય મિલ્સને હાનિ પહોંચે છે ત્યારે, ઉપરાયેલો વીમો આપનો 'મક શુભચિંતક' બની રહે છે આથી, અથા-યોગ્ય વીમો ઉતરાવી લેવા ક્ષેત્ર હિતાવહ છે. કંપની તેના પ્રમાણિકતાના ઉચ્ચ ધોરણ, સમૂલ્ય સલામતી, કાયદેસર રોગ તેમજ દાવાઓના તત્કાળ નિકાલ માટે સુઅસિધ્ધ છે વળી, વીમાને લગતી તમામ નિસ્વાર્થ માહિતી પૂરી પાડવા માટે તત્પર છે.

દેવકરણ નાનાજી ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ.

ટ્રેડ માર્ક:

દેવકરણ નાનાજી મિલ્સ લિમિટેડ ટર્નિંગન રોડે કોલ, ગુજરાત

સાખાઓ અને એજિન્ટો:

અમદાવાદ, વપરેલી, વડોદરા, લાવનગર, ભોપાલ, કલકત્તા, દિલ્હી, ઇન્દોર,
જયપુર, જામનગર, જામનગર, લખનૌ, મદ્રાસ, મોરબી, પારનગર, રાજકોટ, રુણ, મુન્દરા તર-
રમેશ એ ઇન્સા
જનરલ મેનેજર

નવીનતાનો ભાવ

એકવાર વરમેા પહેલા અને કોઈએ કહ્યું હતું કે જાપાનમાં એક જાનનું ફૂલ થાય છે, તેને જે જુએ અને ખમર આપે એ વ્યક્તિને ઈનામ મળતું બધા લોકો તે દિવસે મેળામાં જતા હોય એમ તે ફૂલના દર્શન કરવા જતા ઓઢિમેા બધ, નિશાગે બધ, બધા જ ફૂલ જોવા, પ્રકૃતિના દર્શન કરવા જતા એમની કલાકૃતિએા પણ આ રીતે પ્રકૃતિના દર્શનથી ભરેલી હોય છે જાપાનમાં કોઈ પક્ષી ઉપર કે કૂતરા ઉપર કોઈને પધરો મારતો તમે કહી નહિ જુએા માથા ઉપર વજન લઈને જતો હમાલ જે રસ્તામાં ફૂલ હશે તો તે કચરશે નહિ જતા દૂરને રહેતો જશે એટલું જ નહિ પણ વજન નીચે પ્રકીને કૂનોને બાજુએ પ્રકીને પગી આગળ જશે આને તમે મૂર્તિ પૂજા કહી શકો છો પણ મૂર્તિ પૂજા તો વિચારની, આદર્શની પણ કયા નથી હોતી ?

સ રૂકૃતિનું આ દરનું રહસ્ય કેવળ ખ્યાલ દારા નહિ પણ સો-ધર્મ દારા, સાધના દારા મળે છે

જીવનની આખર સુધી નીનનાનો ભાવ (Sense of Wonder) રાખવાની જરૂર છે ગુરુદેવને એમના ૮૦ વર્ષ પૂરા થતા એક લાઈમગણવા આન્યા અને લોહ્યા : 'ટાગેર, તમે ૮૦ વર્ષના વૃદ્ધ થયા' Tagore you are eighty years old પણ ગુરુદેવે કહ્યું, 'મન 'વૃદ્ધ' ન કહો એ સી

વર્ષનો જુવાન કહો' Do not say 'old' But say 'eighty years young' મદગીને નિજને હતા, ખૂબ પીડિત હતા તો પણ વિદ્યાર્થી-ઓના રમોડામાં મનાવેના એક શાકે પ્રિશેની એક બહેનની વાનમાં તેમણે જે રીતે રસ લીરો તે આશ્ચર્ય-મુગ્ધ કરે છે આવો રસ મનુષ્યને આનંદ તરફ લઈ જાય છે આ દષ્ટિએ બધી કલાઓનું સ્થાન છે

શુરદયાલ મલિકજી

ચિંતનની અસર

રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

જે શહેરમાં અભિરામ દેવ-દેવીઓના ચિત્રો બનાવે છે, ત્યાં કેાઈ એનું પરિચિત નથી સૌ કેાઈ જાણે છે કે તે એક પરદેશી છે અને ચિત્રો દોરનાં એ તેનો ધર્મો છે

તે મનમાં વિચાર કરે છે ‘ધનિક હતા, પણ ધન ચાલ્યું ગયું. ચાનો, સારુ જ થયું હવે રાત દિવસ દેવતાઓનાં સ્વરૂપ વિચારું છું, દેવતાઓના પ્રસાદથી પેટ ભરું છું અને ઘરેઘરમાં દેવતાઓની પ્રતિષ્ઠા કરું છું મારું આ ઝોરવ મારી પાસેથી કાઢી છીનવી શકે તેમ છે’

એ જ વખતે દેશનો મંત્રી અવસાન પામ્યો વિદ્વંસથી એક નવા રાજ્ય ત્રીને રાજ્યએ વ્યાપ્ત સહિત બોલાવ્યો તે દિવસે તેના ઉત્સવની ખૂબ ધામધૂમ હતી ફક્ત બે દિવસે અભિરામની પીછી ન ચાલી સફી

નવા રાજ્ય ત્રીને અભિરામના પિતાએ પાળી પોષીને મનુષ્ય બનાવેલો, અને એના પર પોતાના પુત્ર કરતાં પણ અધિક વિશ્વાસ મૂકેા એ વિશ્વાસનો લાભ લઈને જ તેણે ખાતર પાડીને ખૂંટા માપનું સર્વસ્વ દરખા કરેલું તે આજ દેશનો રાજ્ય ત્રી બનીને આવ્યા છે

જે ઘરમાં અભિરામ ચિત્ર દેરતો, ત્યાં એનું દેવમંદિર હતું ત્યાં જઈ હાથ જોડીને તે મોંઢ્યો ‘આટલા માટે જ આજ સુધી પ્રત્યેક રેખામાં અને રંગના તારુ આચરણ કરી રહ્યો છું ? આટલા દિવસે વ દાનમાં આ અપમાન આપ્યું ?’

તે દિવસેમાં રથયાત્રાનાં મેળો ભરાવાનાં હતાં દૂરદૂરના દેશથી લોકો તેના ચિત્રો મારીદેવ આગ્યા બીડમાં એક પાળક પણ લાવવાર સહિત ત્યાં આવ્યો એક ચિત્ર જુદું કરીને તે બોલ્યો ‘હું ચિત્ર ખરે દી લઈશ

અભિરામે તેના અનુચરને પૂછ્યું ‘કોનો પુત્ર છે ?’

‘અમારા રાજ્ય ત્રીનો એકનો એક પુત્ર છે !’

અભિરામે પોતાના ચિત્રને કપાળથી ઢાંકી દેતાં કહ્યું ‘હું ચિત્ર નહિ વેચું’

જ્યાં સંભળીને ઉકરાનો સ્વામી બધી ગયો ઘેર આવીને તેણે ખાધું નહિ અને મોં ચડાવીને બેસી રહ્યો મંત્રીએ થેલી ભરીને મહોરો અભિરામને મોકલી, પણ મહોરભરી તે થેલી પાછી આવી મંત્રીએ મનોમન કહ્યું ‘આટલું અભિમાન !’

અભિરામ પર જેમ જેમ દયાળુ વધવા લાગ્યું, તેમ તેમ તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો ‘આ મારા વિકલ્પ’

અભિરામ રાજ સવારે સૌ પ્રથમ પોતાના ઇષ્ટદેવતાનું ચિત્ર દોરતો આ જ તેની પૂજા હતી બીજી મેષ પૂજાની તેને ખબર નહોતી

એક દિવસ તેણે જોયું કે ચિત્ર પોતાની ઇચ્છાનુસાર નથી બનતું ન જાણે શું બદલાઈ ગયું છે ? તેને કંઈ ગમતું નથી જાણે તેનો આત્મા તેને કંપી રહ્યો છે દિવસે દિવસે તે સૂક્ષ્મ પરિવર્તન માઠ થતું ચાલ્યું એક દિવસ એમિચિ તો તે સ્વપ્ન કીને બોલ્યો ‘સમજી ગયો’

આજ કપટપણે તે સમજી ગયો કે તેના ઇષ્ટદેવતાનું સુખ મંત્રીના સુખને મળતું થતું જતું હતું ફલકને ધરતી પર ફેંકતા તે બોલ્યો ‘મંત્રીની જીત થઈ

તે જ દિવસે ચિત્ર લઈને તે મંત્રી પાસે પહોંચ્યો અને કહ્યું ‘આ લો પેલું ચિત્ર, આપના પુત્રને દેજો’ મંત્રીએ પૂછ્યું ‘કેમલી કિમત છે ?’

અભિરામ બોલ્યો ‘મારા દેવતાનું ખાતર મેં છીનવી લીધું આ ચિત્ર આપોને તે ધ્યાન કે પુનઃ પ્રાપ્ત કરીશ’

મંત્રી કેંઈ સમજ્યો નહિ

વનપથ ઉં પ્રિયતર

૨૭મી તારીખ, મે માસની - પડિતશ યાદ આવી ગય છે. પડિત નહેરુ ! એમ લાગે છે કે સાહિત્યની અથવા કવિતાની સૃષ્ટિમાં આ જીવ રાચ્યો હોત - રાજકારણની પગોજીમાં ન પડ્યો હોત તો કદાચ સાહિત્યની દુનિયાની વિરાટ નિબૃત્તિ આપણને મળી હોત જે વસિવનનાથું તેઓ લખવા ગયા છે તે જોનાં પછી લાગે છે તેમનો આત્મા અત્યંત બર્મિ શીવ હતો, તેમનું ચિંતન વધુ તો લાગણી અને ભાવના અવેશથી ઝચ્ચણી ઊઠતું ભારતવાસીઓએ અનુભવ્યું છે. ગાંધીજીના સપકમાં આવવાથી અને રાજકીય લડતમાં લાગ લેવાને કારણે જવાહરલાલને જાહેરજીવનમાં ઘસઘસુ પડ્યું હાથે છે વડાપ્રધાન તરીકે જે આસાધારણ લાંબો માગો તેમજે કાઢ્યો તેનું મૂલ્યાંકન કદાચ હવે આપણે કહી શકીએ આ દેશ સમક્ષ પડેલા પ્રમો હલ કરવા જેટલું મજબૂત તેમનું હૃદય નહતું, પ્રધાનમંડળમાં ફેરફાર કરવા જતાં તેમના હૃદયને કંઈનું કંઈ થઈ જતું ચીની આક્રમણ વખતે કુખ્યમેનનને વિનાય આપતાં તેઓ ખચકાતા ફતા તેમની પુત્રીએ પિતાની નજાઈને નડુ રખટ રીતે આવિષ્કૃત કરી છે જે અર્થમાં ઇતિહાસ પીઠ અને મુસુરી ગણાય તે અર્થમાં નહેરુજીને તો ઈચ્છાઉ લેખવા જોઈએ લાન બહાદુરગાંધી જે તોડપ્રિયતા મેળવી ગયા તે જોતા રાજકીય તખ્તા ઉપર બહુ જ વહેતા ખસી જવાનાં તેમને જરૂર હતી છતાં કેવળ ભારતના લોકોને અપૂર્વ પ્રેમ તેમને રાજકીય કાગ કિર્દીને ચોગી રહેતા પ્રેરણા આ તો રહ્યો, અને લોકહૃદયને આપેલા વાગ્દાઓ રૂઝ ક વા, રામજી ફોરલના શરોખા, ઉત્તેજના કૂચી પાઠનો રહ્યો

વનપથ ઉં પ્રિયતર યાદ અધિરે

ઓર ધને ર

લેકિન વાદે ઉં જો કરને પૂરે

ઓર દૂર જના ઉં મીલે

સોને સે પદને

ઓર દૂર મીલે, સોને મે પદસે”

અમેરિકન કવિની આ કાવ્ય પંક્તિઓને સામે ટેબલ પર રાખીને નહેરુજીએ કદાચ કવિ તરીકેની તેમની તથોબ્રહ્મ પ્રતિભાનું આભાસન રોધ્યું દરો ગાદ અગામીડ જગલની પગદ હીએ તેમના વિલ અને દિમાગને જકડી રાખ્યા એ જ બનાવે છે કે ભારતના વડાપ્રધાન પદ કરતા લલિતકલાનું ક્ષેત્ર મજબૂત ખીલ્યું હોત ‘Discovery of India’ના લેખક તરીકે તેમની સર્જનપ્રતિભા અછની રહેતી નથી

નર્મદા અને નાગાશુનંતસાગર

ગુજરાતના મવનર શ્રીમત્રાગવળે તાજેતરમાં ટેવાલા આપતા કહ્યું હતું કે ૧’ ૩૨ મુર્ધીમાં નર્મદાના પ્રમો લવાદીનો ફેસનો આરી જરી દેખીતી રીતે જ નર્મદાની બહેન કુખ્યા ઉપર નાગાશુનંતસાગર ખાતે આંધ્રિયા જે ગતિએ કામ થતું હતું છે તે થાદ આરી જન છે કેમકે અહીં પાણી મકારાશૂ અને ઝેસર બને રાજ્યોએ રાધાવરકા લીધા છે, અને ઘણા લાના સમયથી ત્રણે રાજ્યો વચ્ચે ઝગરો ચાલ્યા જ કરે છે ૧૪૦ કરોડ રૂપિયાની આ યોજનાનો પાયો થી નહેરુએ ૧૯૫૫માં નાખ્યો હતો તેનો પ્રથમ તમકકો હવે પૂર્ણતાને આર પટોચો છે જેને માટે આંધ્ર ગોરવ લઈ શકે એવી આ એક વિનાટ યોજના છે અહીં જે માટીનો બધ બાધવામાં આવ્યો છે તે દુનિસાબરમાં માટીકામનો જી આમાં જી એ અને લાંબામાં લામો છે તેમાંથી મદદમાં આવેલ જવાહર નહેરુ જળતિ આઇ માટે દેશની સૌથી લાની નહેરુ છે જે જમજે કાંડે રતર માખત અને કામે કાંડે ર૧૮ માલ્લ મુર્ધી ડેમનાં પાણી પટોચા છે જે માનવસજિન આ યોજના પાડ્યા કામે લગાડવામાં આવી છે તેનું પ્રમયુ અતિ વિશળ છે આ ડેમ બવાથી જે સરોવર રચાય છે તે દુનિયાન માનવ

રચિત ત્રીજી મોટું સરોવર જે ભારતીય ધર્મજનેરોએ જ પોતાના બુદ્ધિકોશ અને ધર્મજનેરી જ્ઞાનનો લાભ આ યોજનાના દરેક તમકકે આપ્યો છે આ યોજના થી ૩૬ લાખ એકર જમીનને પાણી મળતું રહેશે, અને તેનાથી અનાજના ઉત્પાદનમાં ૧૨ લાખ ટન અને ખાંડના ઉત્પાદનમાં ૫૦ હજાર ટનનો વધારો થશે જેનું નાણાંપત્રી મૂલ્યાંકન એકસો કરોડ રૂપિયા થવા જાય છે કેમકાં પાણીથી ચાલના પાવરહાઉસમાં ચાર લાખ કિલોવોટ વીજળી ઉત્પન્ન થાય છે

કૃષ્ણા જેવી જ અને તેવી જ સમૃદ્ધતાવાળી નર્મદા નદી છે નર્મદા ઉપર આ જ રીતે બધ બાંધીને બ્રહ્મદાનની તરમ ધરતીને પાણી આપી શકાય તેમ જી કમ્પના રજીપ્રદેશ સુધી પણ નર્મદાનું પાણી પહોંચાડી શકાય તેવી પણ એક મજુતરી છે કૃષ્ણા, ગોદાવરી કાવેરી સાથે નર્મદાનું નામ અચૂક લોકજીને આપીને જીવ રહે છે આજા એ રાખવાની રહે છે કે શુભરાતની નવી સુટાએલી સરકાર આ પ્રજને અશ્વિમતા આપવાનું ન જૂને

ખાતર છાંટવાની નવી શોધ

કાર્મિર રાજ્યે ખાતરના છાંટકાવની નવી રીત અખત્યાર કરી તે ખૂબ કામચાન નીવડી છે સામાન્ય રીતે દરેક રાસાયણિક ખાતરને ખેતરની ધૂળ સાથે મિશ્રિત કરવામાં આવે છે હવે જ્યાં પાણી કાં ખૂન ભરાઈ રહેતું હોય અથવા પાણીનો અભાવ હોય તેવા પ્રદેશમાં આ ખાતર છાંટકાવ મૂળ સુધી પહોંચતું નથી અને છાંટ પણ તેની સમ્રાદક સક્રિય દારા આ રસાયણ જેથી સક્રિય નથી આવ્યા કિરસા ઓખા પાકના પાંચા ઉપર બહારથી ખાતર મિશ્રિત પાણીનો છાંટકાવ ધાર્યા પરિણામ આપી શકે છે ઘઉંના પાક ઉપર આ અખતરો ગમે વોં કાર્મિરના રવિ દસિ દાપરા નિસ્તરમાં કરવામાં આવ્યો હતો અને ત્યાં ઘઉંનો પાક રાંટકા વધુ જીવંતો હતો જોકે ખાસ પ્રકારના વિમાનની મદદથી આવી રીતે છાંટકાવનું કાર્ય ઝડપથી અને મોટા વિસ્તારમાં થઈ શકે તે સિવાય પણ દૈનિક મજૂરો રોકીને પીઠ ઉપર મિશ્રણની કાંઈ રાખી, રેપરની મદદથી ખેતરોમાં

રાસાયણિક ખાતરનો છાંટકાવ ઉગતા પાકને નવું જીવન આપે છે સઘન ખાતરમાં નાઇટ્રોજન મેળવવા યુરિયા ક્રીમ સાધન છે અને તે પાણીમાં એકદમ લાગી જાય છે તેનાથી પાકને અથવા છાંટને કાર્બ જ નુકસાન થતું નથી અને તેના પીળા પડી ગયેલા પાદમાં લીલાકુન્નર બનાવી દે છે આ ખાતરથી એકર દીઠ ૬૦ થી ૧૦૦ રૂપિયાનો ફાયદો ખેડૂતને થાય છે હરિયાણા કાંતિના જે અનેક પાસા છે તેમાં ખાતરના વિધિવિધ ઉપરોક્તો સમાવેશ પણ થઈ જાય છે, અને તેમાં પણ ખાતરનો ઉપયોગ ખેતી માટે આતરિક તેમજ બાહ્ય રીતે થવાની તરકીબો શોધાણી છે તેનાથી ભારત જેવા જુદા જુદા રાજ્યોમાં કિલ આબોહવાવાળા દેશ માટે એક નવી દિશા ખૂને છે આજે ખાતરની માંચ એટલી વધી રહી છે કે તેને પહોંચી વળાતું નથી નવાં કારખાનાઓ ઝડપેરે જાળા થઈ રહ્યા છે તોપણ પરિસ્થિતિ સુધરતા ધરેલા લોકો સમય જોઈએ ચોથી યોજનામાં ખેતી અને તેની પેદાશો ઉપર રીક રીક ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે આવી સ્થિતિમાં ખાતરના બાહ્ય છાંટકાવની શોધ કાંતિકારી, જરૂરી અને આનંદકારક ગણી શકાય

કેરળ રાજ્યમાં રામાધુન

કૃષ્ણ સપ્રદાય પશ્ચિમમાં જોર પકડતો જાય છે 'હરે રામ હરે કૃષ્ણ' ધૂન મ જો કુનિયામાં યેર ડેર હિસા ચર્ના જાય છે અમેરિકનો ગાથે મૂડો કરાવી પાછળ ચોટની, ગજો માળા રાખી કપાળે બસમ લગાવી, પિતાપર પહેરીને હોનક સાથે રામ ધૂન બોલના હોય છે ત્યારે ભારતના વતનીની આંખે દુન પ્રતિકૃત લાગે છે સેમ્યુઅલમાંથી રામસુદર બનેલા કૃષ્ણપ્રેમી પરદેશીઓ મોટો ફાયદો એકઠો કરી લઈના છ માગતું મદિર પૂજી બાંધી શકે છે

ત્યારે આપણે ત્યાં પણ કેરળ જેવા રાજ્યમાંથી આશ્ચર્યદ સમાચાર મળે છે સામા ધરીતે નક્કલ વાંદીઓની (લાગદાર), ખુનમગ્ડી તેમજ સામ્ય વાદીઓ પ્રેરિત તોફાનો અને હાનિઓની વાતો આ પ્રદેશમાંથી સાંજળવા કાન ટેવાયેલા છે ત્યારે ત્રિવે

દ્રમમાં અભેદાશ્રમોથી થી અભેદાનંદજી મહારાજ પ્રેરિત રામનામ પ્રચાર યાત્રા શહેરોના રાજમાર્ગ ઉપર નીકળે અને તેમાં સમાજના દરેક વર્ગના લોકો ખુશીથી જોડાય ત્યારે માનવાને કાગલુ રહે છે કે લોકો રાજકારણથી અને પાટલી અલવવાની પ્રક્રિયાથી વાજ આવી ગયા છે અને રામનામ દ્વારા ચિત્તની શાંતિ મેળવવા પ્રયાસ કરી રહ્યા છે. રામનામની પ્રચાર યાત્રાએ કેરળના શહેરોના રાજમાર્ગ ઉપર નીકળે અને ત્યાંની શુદ્ધિજીવી ગ્રામ તેને રસીકારી લે તેવું માનવાની દિશત કરનાર સ્વામીજીને લાખ લાખ ધન્યવાદ છે. નવાઇની વાત તો એ છે કે આવી યાત્રા ખરડાદો પામેથી પસાર થઇ છે. ત્યારે મુસ્લીમોએ નીલાવી લીધી છે એટલું નહીં પણ કહ્યું છે કે “ખુદા અથવા ઇશ્વરના સ્તવન બોલતા લોકોનું સ્વપ્ન કાઢવું તે મોટી સિદ્ધિ છે કેમકે રાજકારણ અથવા ટ્રેડ યુનિયન સિવાય અન્ય કોઇ આવી દિશત કરી શકે નહીં.” સ્વામી અભેદાનંદજીની અભિલાષા એવી છે કે માત્ર કેન્દ્રમાં જ નહીં, આખા દેશમાં રામનામ બોલના લોકોની પ્રગતિ ફેરોની નીકાળી જોડાએ આપણે ઇશ્વરથી બહુ દૂર નીકળી ગયા છીએ. હવે તેની નજીક જવાની જરૂર છે. તો જ આ યુગમાં સાચી માનસિક શાંતિ અને સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થાય આ નવી પ્રવૃત્તિના સંચાલક શ્રી પી. અશોક કુમાર પ્રચાર યાત્રા કમિટિના કન્વીનર છે અને તેમનું મનનું છે કે ધણી મોટી સંખ્યામાં યુવાનો આમા જોડાશે કેમકે તેઓ રાજકારણની ધમાકથી તાસી શીક્યા છે. આવી યાત્રાઓમા ચાર ચાર હજાર જેટલી માનવબેઠની એકત્રિત થાય છે. તેમાં સરકારી કર્મચારીઓ, નિવાર્તાઓ, વેપારીઓ તેમજ મદિલાઓનો સમાવેશ થાય છે.

રાષ્ટ્રીયકરણનો વીમો

સામાન્ય વીમાનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરવાની પરિસ્થિતિમાં શ્રી ફેર પડે છે તેનો અભ્યાસ કરવા રાષ્ટ્રીયકરણ પામેથી એ-કોની કામગીરી નિકાળતી જરૂરી છે. માત્ર રાષ્ટ્રીયકરણ કરવાથી કોઇ અનિષ્ટ મટી જવાનું નથી અથવા સરકારી તિમેરી તર થઇ જવાની

નથી બધો આધાર નવા માલિકોની લાયકાત, નિષ્ઠા, કાર્યશક્તિ અને પ્રમાણિકતા ઉપર રહેવો છે. ખાનગી ક્ષેત્ર અને જાહેર ક્ષેત્રની કામગીરીની સરખામણી ઉચિત ગણાશે. રેલ્વે અને ઇન્ડિયન એરલાઇન્સ અથવા એર - ઇન્ડિયાનો દાખલો ખસે યર્થ પડશે અત્યાર સુધી રેલ્વે નફો કરતી હતી તે હવે ખોટ કાતી થઇ છે તેવું જ એર લાઇન્સનું છે ત્યાં પણ ખોટ છે. યુજ-રાનના પોસ્ટ માર્કેટ જનરલે આ જ મંદિને અમરેવી ખાતે નવા મકાનનો ઉદ્ઘાટન વિધિ કરતાં કહ્યું હતું કે પોસ્ટ ખાતુ વર્ષ ૭૦ થી ૮૦ કરોડ રૂપિયાની ખોટ કરે છે. પોલાના જમી કારખાનાઓ દુર્ગાપુર, અને બીલાઇ તેમજ બોપાલનું હેવી ઇલેક્ટ્રીકલ કારખાનું આ બધાં ગેરવહીવટ અને દલતાયો માટે નામ-ચીન બન્યાં છે. જાહેરક્ષેત્રની કામગીરી વાલવાદ બોલતુ પડે તેવી નથી. એટલે સવાલ હવે મોટામા મોટા એ છે કે જેનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરવું કરવું હોય તેનો વીમો ઉત્તરારી લેવો જરૂરી છે વીમાનું બંધે ગઈય કરણ કયું. સાક્ષ્ય મિસ્ટ્રીન ચૂટણી પ્રતિનાનો તે એક બાજ છે. પણ જે રિચારવા જેવો પ્રશ્ન અહીં મૂકયો છે તેની પણ વિચા-ણા થવી ઘટે છે. રાષ્ટ્રીયકરણનો વીમો નહીં ઉતાવળમાં આવે તો એ ઘેલછાનો ઉ-માદ કષ્ટદાયી નીવડશે.

સમૂહ લમો

આ વર્ષે સમૂહ લમોનું પ્રમાણ શહેરોમાં ઠીક રહ્યું હવે બધી યતિઓ આ દિશામાં વિચારતી થઇ ગઇ છે અને વ્યક્તિઓ પણ પ્રજ્ઞાનિકાના બંધનમાંથી બહાર નીકળવાનું પસંદ કરે છે. વળી પૈસાની દૃષ્ટિએ તો આમાં ફાયદો છે જ પણ લમ અંગે જે લાંબી કમીટ અને મહેમાનોને સાચવી લેવાની જવાબદારી જીભી થાય છે એટલું જ નહીં લમ પછી ઠીક ઠીક સમય સુધી કળા જીતતી નથી તે પરિસ્થિતિનો સમૂહલમની પ્રજ્ઞાસિ દ્વારા અંત આવે છે. આજે તો એવું છે કે જેને ઘેર લમ હોય તે માણી શકવાની સ્થિતિમાં રહેતો જ નથી. તેના માથા ઉપર બોજ લટકતો હોય છે. અને કન્યાવાળાના માથા ઉપર તો તલવાર લટકતી હોય

લોભને આંખો હોતી નથી

અગાત

ગામની બહાર એક વડું જાડ હતું વડની પાસે નાનું ગણપતિનું મંદિર હતું ગામના બીજા એકે મંદિર હતું નહિ એટલે બધા લોકો ગણપતિના મંદિરમાં પૂજા કરવા આવતા ગામના એક યુવક ગરીબ બિખારી રહેતો હતો એ બીજા માગી યુવક રાત્રી આવતા નાનું અમરનું ગામ એટલે એને બીજા કેટલી મહે નાઈલાજ થઈ મંદિરના દરવાજા ઉપર મેસી બીજા માગવા લાગ્યા એણે વિચાર્યું 'અહીં ધાર્મિકતા કે ફર્ક ન કરવા આવજો એટલે મારા પૂરતી બીજા તો મળી રહેશે'

બિખારી આખો દિવસ મંદિરના દરવાજે બેઠો રહેતો કોઈને આવતાં જોઈ 'શિવ શિવ કરવા મઠી પડતાં એ પ્રભાણે આખો દિવસ એ ગણપતિ અને ચક્રરતું નામ લેતો સાંજ સુધીમાં એને મળતું એ-ચાર મૂળી અનાજ, થોડા ઘણાં ફાગૂન અને કોઈકવાર ચાર-છ પૈસા આટલી થોડી આવકમાંથી શા રીતે યુવરાજ અને ? બિખારી એકનો જીવ થોડો હતો ? એની હોકરીના યુવરાજની પછી એને ચિંતા હતી એ હોકરીનું નામ કમલા હતું કમના બહુ કહી અને ચતુર હોકરી હતી પરંતુ કહાપણ્ય ને ચતુરતાથી તેની આજ થોડી દૂર ? તેને તો ખાવાનું જાંબ એટલે કમલા કોઈ કોઈવાર ખાના-ભિવાની યોગ માટે જીવ કરી એના બાપને ત્રાસ આપતી ત્યારે મિચારા ગરીબ બિખારીનું દિલ ધવાતું એની આખામાં આજ આવતાં, એ બાંધી ચિંતામાં રૂની જતો

ઉનાચના દિવસ હતો બપોરનો વખત ઉપર આકાશ અને નીચે ધરતી આજ એકતાં હતા બધે સમસામ હતું એવ વખતે ચક્ર-પાર્વતી લોકનાં સુખદુઃખ જોવા ધરતી ઉપર જીતવા ચલતા ચાલતા બને પેના ગામમાં આવ્યા ગણપતિના મંદિર પાસે નીકળ્યાં, એટલે બિખારીએ જળ શિવ જળ શિવ' જોરે રી કહેવા માંડ્યું

બિખારીની આ દસા જોઈ પાર્વતીનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું એમણે ચક્રને કહ્યું 'અરે ! આ બિખારીની તરફ તો જુઓ, બિચારો કેટલો દુખી છે ! જુઓ તો, કેટલા ભાવથી તમારું નામ બજો છે પછી તમે પથ્થર છો પથ્થર તમે આવાર સુધી મિચારા ઉપર દયા ન કરી એ સામગ્ર્ય હતું કે લોકો ઘણા પાપી થઈ મર્યા છે હવે કોઈ દેવતાની પૂજા નથી કરતું આનો દાખોના લોક તમારું નામ જોનાનાં જોનાનાં મિચારાનાં કેટલા વર્ષો નીકળી ગયા તો પછી મિચારો પેટભર જોજન પામતો નથી જ્યારે દેવતા જ આટલી કોરે બની જળ ત્યારે લોકો શા માટે દેવતાની પૂજા કરે ?'

મહાદેવને પાર્વતીની વાત મળી નહિ એમણે પાર્વતીને કહ્યું 'ખરી હકીકત જાણવા વગર તું શરૂ થવ કરે છે તું જાણી પછી નહિ થઈ, કારણ કે તારું હૃદય રહ્યું કેમજા જવા દે એ વાત તું ચિંતા ન કર હમણાં જ તું એવો જ દોષરત કરુ છું કે આ બિખારીનું દુઃખ ટળી જાય'

આજ કહી મહાદેવ પાર્વતીની સાથે મંદિરમાં ગયા માનવિતાને આવેલાં જોઈ ગણપતિ જિજ્ઞાસ થઈ ગયા અને પ્રેમપૂર્વક માનવિતાને પ્રણામ કર્યા મહાદેવજીએ ગણપતિને આશીર્વાદ આપી કહ્યું કે જો બેઠા, આ બિખારી કેટલાં વર્ષોથી તારે દરવાજે બેઠો બેઠો માત્ર નામ જોપે છે, પછી તે એની ઉપર કંઈ કૃપા કરી નહિ હવે એવો કોઈ ઉપાય કર કે જેથી એનું દુઃખ દૂર થાય'

ગણપતિએ હાથ જોડીને કહ્યું 'ઠીક ચિંતાજી, સાત દિવસમાં એનું દુઃખ દૂર થશે એને કશેથી એક લાખ રૂપિયા મળી જશે'

એ વખતે એક વાણિયો મંદિરમાં પૂજા કરવા આ યો હતો એ વાણિયોની પાછળ સત્યાપને મહા દેવજી અને ગણપતિની વાત સાંભળતો હતો એણે

વિચારું: 'આ તો સારો લાગ આવ્યો. જ્યાં ચાવા-
કાથી કામ લઈ' તો સહેજમાં લાખ રૂપિયાનો માલિક
બનું એમ છું.' ખૂબ ખુશ થતો એ લિખારી પાસે ગયો.
લિખારીને આજ સુધીમાં કોઇએ પ્રજ્ઞામ કર્યા નહોતા.
કોઈ કહી પાસે બેઠું ન હતું. વાણિયાને જોઈ લિખારી-
રીને થયું કે એ કોઇ લંચોભોજી માણસ છે. મનમાં
ને મનમાં રાજ થઈ લિખારી બોલ્યો: 'લાઈ, તમે
મણી દવાગુ દેખાવ છો. લાલા, મારી પામે આવવાની
શી જરૂર પડી? તમને ખમર નહિ હોય કે હું' તો
એક લિખારી છું.'

વાણિયો હતો મતબખી. એટલે મોડી મોડી
વાત કરવા માંડ્યો. 'તમે લિખારી? કોણ કહે છે
કે તમે લિખારી છો? મને બરાબર ખમર છે, તમે
તો એક સિદ્ધ મહાત્મા છો તમારા દર્શનથી લોકોનાં
પાપ ટળે છે. રાજ આવો તો કંઈક કરું.'

લિખારી બોલ્યો: 'જે હોય તે કહો.'

'લખા, આખા દિવસમાં તમને કેટલી બીખ
મળે?'

'ભાઈ, મળી મળીને કેટલું મળે? પેટના ખાસ
પણ પૂરાતા નથી આસરે બેચાર મૂંડી આનાજ મળે,
કોઈવાર બેચાર પૈમા પણ મળે મહામહેનતે જમતેમ
જિંદગી પસાર કરું છું.'

'રામ રામ! તમારા જેવા મહાત્માને આવું
દુઃખ? આ ગામના તે કંઈ લોકો છે? શું તમને
ચોડી પણ મદદ ન કરી શકે? તમે શી રીતે આ
સહન કરો છો? મને તો તમારી ઘણી દવા આવે
છે. મને એમ થાય છે કે જાણે તમારી સેના કરું.
પણ કહેનાં શરમ આવે છે.'

'તમે મને તી મદદ કરી શકો એમ છો?'
લિખારીએ પૂછ્યું.

'હે હે હે'! હસતાં હસતાં વાણિયો બોલ્યો.
'તમારી સેના કરવાનું માત્ર ગળું કેટલું? પરંતુ એક
વાત સાલજો. તમને સાત દિવસમાં જે કાંઈ મળે તે
મને આપજો. એના બદલામાં હું તમને સો રૂપિયા
આપીશ.'

સો રૂપિયા સાંભળતાં જ લિખારીની ખુશાલીને
પાર ન રહ્યો. એ મનમાં વિચારવા લાગ્યો: 'જો સો
રૂપિયા મળી ગયા તો તો ભવ નરી ગવા. અહીં તો
સાત આના પણ મળતાં નથી સો રૂપિયા જતાં
કરવા જેટલી મૂર્ખતા કોણ કરે?'

લિખારીને એની કમલા સાલરી. એ રૂપિયા
લઈ ઘેર જાય અને કમલા નારાજ થઈ જાય તો?
એની સલાહ પણ લેતી જોઈએ મનમાં આમ વિચાર
આવતા જ એણે વાણિયાને કહ્યું 'તમે મારી ઉપર
મોટી રૂપા કરી આજે તો હું જવામ નહિ આપી
શકું. જરા વિચારી કાને કહીશ.'

જ્યારે વાણિયો ચાલ્યો ગયો ત્યારે લિખારીએ
કમલાને બોવારી સગળી દમકત કહી ચતુર કમના
તરત સમજી ગઈ કે લાજમાં કંઈક કાગુ છે એણે
પોતાના બાપને કહ્યું: 'વાણિયાની જાન દાદા, લાલા
લોખ વિના શાના લોટ? ચાલો, કાંઈ નહિ. કાને હું'
એની પામેથી બેઠ કઠારીશ. પણ તમે વચ્ચે બોલીને
બાજી બગાડતાં નહિ.'

આ બાજુ વાણિયાની રિયાત કહેાડી થઈ
એના દિલમાં ચટપટી, એટલે જોઈ આવે શાની?
જેમ તેમ રાત કાઢી અને સાર થયું-ના થયું-ત્યાં
વાણિયાના જીવમાં જીવ આવ્યો. હાથ મેા ધોઈ એ
સીધા પહોંચ્યો લિખારીની પાસે 'કેમ, શો વિચાર
કર્ષો તમે?'

કમલા વાણિયાનો સામનો કરવા તૈયાર જ
હતી વાણિયાની વાત સાંભળતા જ એ બોલી: 'જના,
સો રૂપિયામાં શું દહાડો વગેરે આપ્યો સરતો સોદો
ન થાય, માફ કરો' કમલાનો જવાબ લાભળી
વાણિયા ઉપર જાણે વીજળી પડી પણ લાખ રૂપિ-
યાની લાલચ કંઈ જેની તેની હતી? એ બસો રૂપિયા
આપવા તૈયાર થયો હવે તો કમલાનો વહેમ વધારે
દઢ થયો એ સમજી ગઈ કે વાણિયો જરૂર કોઈ
મોટા લાભને ખાતર બધો રૂપિયા આપવા તૈયાર થયો
છે. એ બોલી - 'શોકુજી, આપ્યો સરતો સોદો કયા
સાંભળ્યો છે? સો, હજાર, બે હજારની શી વિચાર?
તમે તો લાખનો માલ કોડીને લાવે ખરીદવા નીક-
ળ્યા છો.'

આ સાંભળી વાણિયો ગભરાયો. પરંતુ એણે પોતાના પ્રયત્ન છાડ્યા નહિ. દોલથી એ આંધળો બન્યો હતો. એને લોખંડુ બૂન વળગ્યું હતું. સો, બસો, કરતાં એ પચાસ હજાર આપવા તૈયાર થયો. હવે કમલાને થયું, ‘આટલા રૂપિયા કંઈ નાની રકમ ન કહેવાય. ઘર ખેડાં આવેલો લાભ જતો ન કરવો નેઈએ.’ એણે વાણિયાને કહ્યું : ‘સોદો મંજૂર, પણ એક શરત, રૂપિયા હમણાં જ ભેળી દો.’

આ શરત મંજૂર રાખવામાં વાણિયાને ક્યાં વધો હતો? એ રાજ થતો થતો ઘેર ગયો. એ વિચારવા લાગ્યો : પચાસ હજાર રૂપિયા આપી એક લાખ લેવામાં શો વધો? માત્ર સાત દિવસમાં શેકડા પચાસ હજારનો લાભ! આહા, મારા નસીબનો સિતારો શું ચમકે છે? ઘેર આવીને તરત બિખારીને પચાસ હજાર રૂપિયા આપી દીધાં.

હવે વાણિયો રોજ બિખારીની પાસે આવતો. એની આખા દિવસની મજેલી બીખ એ ઘેર લઇ જતો. આ પ્રમાણે છ દિવસ પસાર થઈ ગયા. વાણિયાને દિલમાં ગમરાટ થવા માંડ્યો. સાતમે દિવસે વળી ગણપતિના મંદિરમાં આવ્યો. એણે મહાદેવ-પાવંતીને મંદિરમાં પધારેલાં ભોંયાં બીંતની સાથે કાન રાખી એ વાતચીત સાંભળવા લાગ્યો. પણ આ

શું? એનો કાન બીંતની સાથે ચોટી ગયો. એણે કાન આપ તેમ ખૂન એવો પણ કાન ઉખડે શાનો? ત્યારે એ જમણા હાથની મદદ લઇ કાન ઉખેડવા મહેનત કરી. આ શું? હાથ પણ બીંત સાથે ચોટી ગયો!

આ બાણ્ય મહાદેવજીએ ગણપતિને પૂછ્યું : ‘ખેટા, બિખારીનો કંઈ બંદોબસ્ત કર્યો?’ ગણપતિ બોલ્યા : ‘હાજી, પચાસ હજાર રૂપિયા તો એને મળી ગયાં છે. બાકીના પૈસા માટે વાણિયાને બીંત સાથે ચોટાટી દીધો છે. આ વાણિયો મહાભોભી અને કંજૂસ છે. એણે ગરીબના એકના ચાર લાખ થર બંધાવ્યા છે. ગરીબનાં બચ્ચાં બૂંચે મરી ગયાં તો પણ એને ચારમણા રૂપિયા વસૂલ કરતાં દિલમાં જરાએ વસવસો ન થયો. એ પ્રમાણે એણે લાખ રૂપિયા તિનેરીમાં એકઠાં કર્યાં. ગરીબની આંતરડી કંજાવી એ કદી સુધી ન થાય. હવે ભયાં સુધી એ બિખારીને બાકીના પચાસ હજાર આપશે નહિ, ત્યાં સુધી એ જીતને એટિયો રહેશે.’

ગણપતિની વાત સાંભળી વાણિયાએ પોતાનું માથું ટૂટ્યું. આંખમાં આંસુ ઊભરાવા લાગ્યાં. ભયારે ઘેરથી પચાસ હજાર રૂપિયા મંગાવી બિખારીને આપ્યાં ત્યારે એ બીંતથી છૂટયો.

*

એમ કહેવું કે નરસાનો સ્વામી ઇશ્વર છે એ કાનને કઠોર લાગે છે. પણ જો એ સારાનો સ્વામી હોય તો નરસાનો પણ એ જ. શવણે અનહદ શક્તિ બતાવી એ પણ ઇશ્વરે બતાવવા દીધી તો જ ના? મારી દૃષ્ટિએ આ બધી તકલીફનું મૂળ ઈશ્વરતત્ત્વ ન સમજવામાં છે. ઇશ્વર કંઈ પુરુષ નથી, વ્યક્તિ નથી, એને વિશે કોઈ વિશેષણ લાગુ પાડી શકાય એમ નથી, ઇશ્વર એ પોતે જ કાયદો, કાયદાકાર અને કાજ છે. એવું આપણે જગતમાં સુસંગત રીતે જોતા નથી, પણ ભયારે એવું કેાઈ મનુષ્ય કરે છે તે વખતે આપણે એને થકેનશાહ નીરો (ચેતાન) તરીકે જોઈએ છીએ. જેને આપણે ઇશ્વર તરીકે પૂજીએ છીએ તેને સારુ તો એ સ્થિતિ શોભતી છે એટલું જ નહિ પણ વાસ્તાવિક રીતે એ સ્થિતિ છે.

*

—માંધીજી

અણનીને ગરુડની પાંખો અને ઘૂંચડની આંખો હોય છે.

મેડમ બોર્નેએ તારનું કવર ફાડ્યું અને તાર કાઢીને વારંવારે 'આજ રાત્રે નહિ ! બીમાર લક્ષણ'

'ભારે અજબની વાત છે' એ બોલી 'બીમાર છે એ બહાનાનો અર્થ ? મેં ખાવાની વસ્તુઓ બનાવી છે ખેનું યુ ?'

'આપુ આપણને જ થાય છે' મિસ્ટર બોર્ને બોલ્યા મેડમ બોર્નેને એક તરફથી સૂચી 'હવે તો મને એક જ માર્ગ દેખાય છે કાલે નોકો દ પતી આવવાનાં છે - એમને આ કેક આપી દેયુ. કાલ સુધી તો એ તાજ રહેશે'

પણ બીજા દિવસે એ ભત્તી સળગાવી રહી હતી ત્યાર એને બીજે તાર મળ્યો. 'આવી શકાય તેમ નથી મારું કરજે નોકો.'

'આની પાછળ કંઈક થાય જ લાગે છે' મેડમ બોર્નેએ પોતાની અકબમલ અને પોતાનો ગુસ્સો પ્રગટ કરતાં કહ્યું 'અત્યારે નવ વાગે તેઓ આપણને ખબર આપે છે કેટલા વિચિત્ર છે આ લોકો ! તમે હસો છો, પણ આ કેક સાથે નકામી બની જશે'

'આપણે કાલે એને લય વખતે ખાઈ જઈશું'

'તમને એમ લાગે છે કે મેં આપણા લોકો માટે આ કેક ખરીદ કરી હતી ?'

'નહિ, ખિલકુલ નહિ પણ હવે આપણે કરી પણ યુ થકીએ તેમ છીએ ?' મિ બોર્નેએ કહ્યું

'બહુ સાડુ આપણે આપણા પૈસા આમ જ ઉડાવી દેયુ.'

ઘરની માલિકી બેઠાવાઈ રાત્રે એને સારી રીતે ઊંઘ પણ ન આવી

બીજા દિવસે લય વખતે નોકરાણીએ કેક ટેબલ પર રાખી દીધી કેકમાં લોટો ખાડો પડ્યો હતો કોમ પોયુ થઈ ગયું હતું અને કેકના ખૂણા જરા પીચળો

જણા હતા મિ બોર્નેએ આ જોયું પણ કંઈ બોલ્યા નહિ મેડમ કેક કાપવા લાગી. કેકને સરખા હિસ્સામાં વહેંચતા એ બોલી તમારી નજર મોટા હિસ્સા પર છે' એણે પતિની પ્લેટમાં કેકનો અર્ધો હિસ્સો કાઢીને આપ્યો અને કહ્યું 'ખાઓ'

મિસ્ટર બોર્નેએ પીચળેલી કીમની એક સમથી થોડામાં મૂકી, પણ કીમને તેઓ ગળે ઊતારી થક્યા નહિ. એમણે મજાક કરતાં હોય એમ કહ્યું 'મને લાગે છે કે આ લોહી ખાતી થઈ ગઈ છે'

'જો તો સારા ભાગ છે' - મેડમ બોલી 'તમને યુ ગમે છે એ જ મને તો સમજતું નથી'

મિ બોર્નેએ કહ્યું 'જરા તું ચાખી જો'

'તમે કહે તો એક નહિ, બે ચમચી ચાખી જોજો,' એમ કહીને મેડમ બોર્નેએ જટજટ બે ચમચી થોડાં નાખી દીધી અને કહ્યું 'કેક ખરાબ નથી થઈ જરા વધુ પાકી ગઈ છે'

પણ એ પછી એમણે કેક ખાધી નહિ મેડમ બોર્નેની આંખમાં આંસુ ભરાઈ રહ્યા હતા ત્યાં મિ બોર્નેને એક વાત સૂચી

'હાલજ, તે ઘણા દિવસથી કુલીને કંઈ આખું નથી એટલે એ કામમાં પણ બહુ ખાત આપતો નથી આ કેક આપણે ખાવાને બદલે એને આપી દઈએ તો કેમ ? આપણે ખાવા માટે તો આખી જિંદગી ખરી છે'

'તમે તમારો હિસ્સો તો ચાખી લો' એમ કહી મેડમ બોર્નેએ કુલીને બોલાવ્યો અને કંકની પ્રથસા કરતાં એમણે કહ્યું આ કેક અમે તને આપીએ છીએ'

કુલીએ કેકની તરફ લોહી વાર જોઈને કહ્યું 'પણ એમાં ઈંડા હશે ને ?'

'ચોક્કસ મિ બોર્નેએ કહ્યું 'ઈંડા વિના તો સારી કેક બને જ નહિ'

‘તો તો હું લઈ ચક્રીય નહિ, ઈંડાં મને નથી
ખાવતા’

‘પણ તારી પત્ની ખાશે ?’

‘મારી પત્ની પણ મારી માફક ઈંડાં પસંદ
કરતી નથી. એટલા માટે જ અમારા લગ્ન થઈ શક્યાં.’

‘તારા બાળકોને આપ જો.’

‘ઓ મેડમ, મોટા છેકરો છે એ બીમાર છે
અને નાનો તો હજુ ખાતા જ શીખ્યો નથી.’

‘જવા દો.’ મિ. બોર્નેએ કુલીને પૂઠારતા હોય
એમ કહ્યું :

હજુ સુધી મેડમ બોર્નેનો ગુસ્સો શાંત નહોતો
થયો. એની નાસી જોરથી ચાલી રહી હતી. મિ. બોર્ને
પોતાના ડેકાટની બાજુ નજીક જઈ રહ્યા હતા, ત્યાં મેડમ
બોર્નેને કંઈક યાદ આવ્યું અને ‘આપણે પણ કેટલા
દુષ્ટ છીએ.’ એમ કહીને ઘંટડીનું મટન દબાવ્યું.

‘લુજી-’ મેડમ બોર્નેએ કહ્યું : ‘આને ખાઈ
જા. તારી કાલની પનીર ખચી જશે.’

લુજી કેકને લઈ ગઈ.

‘જરેબર એ આ કેક ખાઈ જશે ?’ હું જરા
એ જોવા માગુ છું.’

‘મને કંઈ વિશ્વાસ નથી બેસતો’ મિ બોર્નેએ
કહ્યું : ‘એ એટલી બેચક્રી નથી. એના પર પણ

પેરિસની હવે થોડી અસર પડી છે.’

‘હું જાણું છું. જ્યારથી એના પર દયા કરી
એને આપણે એક વાર સર્કસમાં લઈ ગયા ત્યારથી
એ કામચોર થઈ ગઈ છે.’

કેકનું યું’ થાય છે એ જોવા મેડમ બોર્ને’ થોડી-
વાર પછી રસોડામાં ગઈ. એ પાછી ફરી ત્યારે ગુસ્સામાં
એ દાંત કચકચાવી રહી હતી.

‘કેકની ચી હાલત થઈ હશે એની કંપના
કરો.’

મિ. બોર્ને સ્વયં પ્રશ્ન ચિહ્ન હોય એવી રીતે
ખુરશીમાં બેસી ગયા.

‘હું’ તો ધમધમ થઈ જઈશ. કચરાની ટોપલીમાં
એણે કેક નાખી દીધો, બહુ થયું હવે તો. આવા
હીન લોકો માટે તમે ત્યાજ કરો. એમને ગટરમાંથી
બહાર કાઢો, થયું બદલાયાં એ કહે છે : ‘મેડમ, હું’
તમારી સરેલી કેક ખાવા નથી આવી.’

થોડીવાર મેડમ બોર્ને એની પૂણભરી વાહી
બેલતી રહી. પછી કહ્યું : ‘માત્ર આઠ દિવસની નોટિસ
એને આપી દેવી છે. હું તો ભસ એને કાઢી જ
ચૂકીશ.’ મેડમ બોર્નેના કાન લાલચોળ થઈ ગયા હતા,
મરતકમાં ગુરેસાની આગ બળતી હતી અને ચહેરો
કોપથી કાળો થતો થઈ ગયો હતો.

*

એક દેખાને કહ્યું : ‘છેલ્લા પચીસ વરસથી હું ગાડી ચલાવું છું-પણ
કદી કેઈ ઉતારુને, રહસ્યારીને કે થોડાને મેં ક્યારેય ઇન્ટ પહોંચાડી નથી.’
એણે એનું રહસ્ય પ્રગટ કરતાં કહ્યું : ‘હું લગભગ હંમેશા મારા હાથમાં
રાખું છું- અને એક ફાળુ પણ થોડાને મુકત મેદાન આપતો નથી.’

આ વાત સાંભળતા જ ત્યાં હાજર રહેલાં એક મહાત્માએ તેના
ચરણરૂપમાં કંપી. સૌ આશ્ચર્યમાં પડી ગયા ત્યારે એ મહાત્માએ ખુલાસો
કર્યો : ‘અસ્તિત્વની ગાડીને અકસ્માત વિના હાથર સુધી પહોંચાડવાનો
માર્ગ એણે મને સીધો છે. વાસનાના અશ્વોની લગભગ આપણા હાથ-
માંથી દીલી ન પડે તો આપણે ક્યારેય પરાજય નહિ પામીએ.’

ઉઘાનના દરેના ખૂણામાં એક વિરહિણી સ્ત્રી રાતદિનસના ઉઝાગરા કરીને માટીની મૂર્તિ તૈયાર કરી રહી છે : જે માણસની રમ્મિને એક વખત એના ચિત્ત પર રપટ હતી એ આજે એટલી રપટ નથી રહી, એટલે એ મૂર્તિની આકૃતિને જેમ જેમ સંપૂર્ણ બનાવવાનો પ્રયત્ન તે કરે છે તેમ તેમ તેના વધારે ને વધારે ફેર પડતો જાય છે યુવતીની શરમની સીમા નથી, એની આંખમાંથી આંસુ ચાલ્યાં જાય છે,

હવે એ મૂર્તિને સંપૂર્ણ બનાવવાને પ્રયત્ન નથી કરતી એ અપૂર્ણ મૂર્તિને વેદીપર શણગારીને રાખે છે એની પાસે એ એકસોએક ફલનો અર્ધાં ફરે છે સુગંધી તેલનો દીપક પ્રગલ્ભ છે એ દીપક જ્વાળાનો છે, એ તેલ આત્મ ત મૂલ્યવાન છે.

ધીમે ધીમે પૂજની સામગ્રી વધતી જાય છે, ફૂંદળો વધનાં જાય છે વસાવ કારો વધનાં જાય છે અને આ બધું એટલી હદ સુધી વધી જાય છે કે હવે તો મૂર્તિને પક્ષ જોઈ શકાતી નથી બાળકોનું એક ટોળું રમતુ રમતું એની પાસે આવે છે એ બાળક કહે છે ‘અમે રમશું, અમારે રમવું છે’ યુવતી પૂકે છે ‘ક્યાં રમશો ?’ બાળક કહે છે ‘અહીં આ, આ વેદી પામે, તમે મૂર્તિને શણગારીને રાખી છે ત્યાં’ યુવતી કહે છે ‘ના, ત્યાં કોઈથી રમાય નહિ.’ બીજો બાળક કહે છે ‘અમારે ફૂલો ચૂંટ્યા છે’ યુવતી કહે છે ‘ફૂલ ક્યાં છે ?’ બાળક કહે ‘આ વેદી પામેના નકુલ વૃક્ષ ઉપરથી અમે ફૂલો ચૂંટીશું’ ‘ના એ ફૂલોને કોઈથી ખાઈ શકાય નહિ,’ યુવતી બોલી ત્રીજો એક બાળક આવીને કહે છે ‘દીવો ફરીને બને રસ્તા બતાવી જાયો ને, હું ભૂનો પડ્યો છું’ યુવતી પૂકે છે, ‘દીવો ક્યાં છે ?’ બાળક કહે છે ‘આ વેદી પર તમે જે પ્રગલ્ભ થો છો તે’ યુવતી કહે છે ‘ના, એ દીપક ત્યાંથી ખસેડી શકાય નહિ’

આવી રીતે બાળકોનું એક ટોળું ચાલ્યું જાય છે, વળી બીજું ટોળું આવે છે યુવતી આ બાળકોના નિર્દોષ હાસ્ય કહરવ અને ગમગમત જોઈને થોડીવાર એક મીઠી વિસ્મૃતિમાં લીન થઈ જાય છે, અને પગી ભાનમાં આવે છે, ત્યારે શરમાઈ જાય છે અને એની આંખમાંથી આંસુ વહેવા મારે છે

મેળાના દિવસો પાસે આવે છે, પાડોશી છુટ્ટો આવીને કહે છે ‘કેમ જોગ, તું મેળો જોવા નહિ જાય ?’ યુવતી કહે છે, ‘ના મારે ક્યાય જવું નથી’ એની બહેનપણી તારા આવીને કહે છે ‘આત, મેળો જોવા જઈએ—જો તો કેટલા બધા લોકો મેળામાં જાય છે ?’ યુવતી કહે છે, ‘ના મારે નથી આવવું’ એક સાદા નાનું બાળક આવીને કહે છે કે ‘મને આગળીએ વગાડીને મેળો જોવા લઈ જાયોને ?’ યુવતી કહે છે ‘ના, હું આવી શકું નહિ, અહીં જો મારી પૂજા છે પૂજા પડતી મૂર્તિને મારાથી કેમ આવી શકાય ?’

રાતે જિંઘમા વેળી યુવતી સમુદ્રગર્જન જેવા ધીરગભીર અનાજ સાંભળે છે, અને સવારે ત્યારે જાગે છે ત્યારે યાત્રીઓના માનમાં પંખીઓનું માન ફૂળી મચે છે, એ જૂએ છે કે દેશ-પરદેશનાં લોકો જૂઠાં જૂઠાં પ્રકારના ને રમઝેર ગી વસો ધારણ કરીને મેળો જોવા માટે ટોળાબધ રીતે ત્યાંથી પસાર થઈ રહ્યા છે એ આખું ચે દસ્ય જોઈને એને મનમાં થાય છે, ‘આ શું મારે પક્ષ જવું પડે ?’

પક્ષ એના અંતરમાંથી એક બીજો અનાજ આવે છે, કે ‘ના, તું જઈ શકે નહિ અહીં આજ તારી પૂજા છે’ જીવિને દોડતી એ વેદી તરફ જાય છે, અને ત્યાં જઈને જૂએ છે તો એના આશ્ચર્યનો પાર રહેતો નથી જૂએ છે કે વેદી ઉપરથી રસ્તો ચર્ચા જાયો છે અને એ રસ્તા પગથી લોકોના ટોળા અવિરતપણે ચાલ્યાં જાય

એના મનમાં એક પ્રશ્ન થાય છે કે 'આ વેદી પર મારા મનોરથની મૂર્તિ કેવે મેં જેને સજ્જારીને રાખ્યો હતો એ ક્યાં?' એના બાતરમાંથી જવાબ મળે છે કે 'આ બધાં ધાત્રાગુઓ આત્મા જાય છે એમની વચ્ચે'

એજ વખતે એક બાબત આવીને કહે છે કે

મને, મેળા જોવા લાગે જશે?'' યુવતીએ કહ્યું : 'હા, તને લાઇ જશ' એટલું કહીને બાળકને અગાળીને વગાડીને એ મેળા જોવા ચાલતી થઇ અને એક વખત જે મણસને એ પોતાની રમૂતિમાંથી પણ ખોઇ બેઠી હતી તે માણસને આ અનંત શાન્તિમાંના સમયમાં જમીને એણે પાછો મેળવ્યો, અને રમરમીનાં મન બધનમાંથી એણે મુક્તિ મેળવી,

*

અમૂલ્ય હાથ જગન્નાથ !

એકવાર મજાલા ટાસ્કટોય પોતાના જ મવાની એસરીમાં મેમી વાચના હતા ત્યાં એક યુવકે આવી દ્યારે સ્વરે કહ્યું, 'હું ખૂબ જ ગરીબ છું' તમારી મદદ મેળવવા આપ્યો છું'

ટાસ્કટોયે યુવકને નખથી લીખ સુધી જોઈ લઈયા હજી તે યુવાની કુટતી હતી 'શું તું ખૂબ જ ગરીબ છે? તારી પામે કશું જ નથી? ટાસ્કટોયે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું

'એક ફૂટી બદામ પણ નથી' યુવકે એક લાગો નિસામાં નાખ્યો

'જો મારા એક મિત્ર છે તે આપો ખરીદાતો પાયા દરે છે મેં આપના વીસ હજાર રૂપિયા આપશે, તું તારી આપો વેચી નાખ

'આપો' યુવકે ટાસ્કટોય આગળ કંઈ જોને તે પોતા મેમી હાથે 'ફીક, આપો વેચવાની તારી ઇચ્છા ન હોય તો કંઈ નહીં, તું તારા હાથ વેચી દે એ એમાંથી સુદર મળતી દવાઓ બનાવશે તને એ બદલ આવીસ હજાર રૂપિયા મળશે તારી હાથ વેચવાની ઇચ્છા છે?'

યુવકે જોન રહ્યો

'ફીક, એ પાંચ પાંચ ખરીદી શકશે પચાસ હજાર રૂપિયા માત્ર તને બને પચાસ જ મળશે'

યુવકથી હવે ન રહેવાય તે જોવી હાથે 'ઓહ! તમેય ખસ હાં આતુ તે કંઈ વેચાતુ હતો !

'જાના માણસ! સાચું કહું છું પૈસાદાર થતુ હોય તો એક હજી રરતો છે તારું આપુ સરીર વેચી નાખ લાખ એક રૂપિયા જેટલી રકમ તો મારો મિત્ર સહેલાઈથી તને આપી શકશે'

'એ ના જને એક લાખ શું આખી દુનિયાનું ધન અને આપે તો પાંચ વેચું'

ટાસ્કટોયે હસીને કહ્યું 'જો માણસ એક લાખ રૂપિયા લઈને પોતાનું સરીર વેચી શકે તેમ નથી, ને એમ કહે કે મારી પાસે ફૂટી બદામ પણ નથી, એ તો ભારે હસદા જેવી વાત છે મિત્ર! આ હાથ, આપો, એતનવતુ સરીર એ બધું ધનના છૂપા મળના સમુ છે પરિશ્રમ કરવા માં નિરાશાને ખખેરી નાખ, સોનું રૂપ તો શું વિસાતમાં છે? આદો સરજ પજુ તારા હાથમાં આવીને પાડશે'

માટી મરી બચ એ પહેલાં-

રતિલાલ 'અનિલ'

મારા એ મિત્ર ખરેખર ઇચ્છી દતો. મિત્ર માટે પણ ઇચ્છી અને અમિત્ર માટે પણ ઇચ્છી! કારણ કે એ ખુદ પોતાને માટે પણ ઇચ્છી હતો !

આનો મને લાગે છે કે, આ બાળકો અને એકાદિવાસી સંત સિવાય પોતાને માટે સરળ બનવાનું બીજાઓને કેટલું દુષ્કર છે ! બાળકો અને એકાદિવાસી પોતાને માટે સરળ છે એટલે જ સૌને માટે સરળ છે !

મારા એ મિત્ર માટે બધું આખું જગત સદૃશ અને સરળ હતું ! એ સદૃશપણે બધી વાતમાં રસ લઇ શકતો. પોતાના બહુપરમાં, બહુતરના વિષયમાં, વિષયો શીખવાના અધ્યાપકોમાં, ખ્યાન ખેંચતાં અને નહીં ખ્યાન ખેંચતાં વિદ્યાર્થીઓમાં એ એને રસ ! અને છતાં કદી વાતનું વળગણ નહીં. કવિતામાં રસ લઇ શકતો અને અખગારમાં આવેલી કોતુક જગાડતી વિચિત્ર મહેરખખરમાં એ રસ લઇ શકતો. એ અસામાન્યપણે સરળ હતો. અને છતાં એની છાપ એક તંદુરસ્ત મનના સ્વસ્થ ખાખૂસ તરીકેની જ પડતી. એ નિખાલસપણે કહી શકતો અને માંદગી વખતે સ્વસ્થતા શુભ.૦૫ વિના, અખરિતા શુભાખ્યા વિના સદૃશ પણ રહી શકતો. બહુ વહેંચે માંદગી-માંથી છાપી જતો. એ માંદગી આદાર-વિદારના કોઇ બૂનને કાઢે પોતાનું ગોતી કાઢે ત્યારે સદૃશપણે સ્વીકારતો અને 'એવું દને ગણે કદુ, એવી કોઇ મનની પ્રતિજ્ઞા કર્યા વિના, એવી બૂનથી સદૃશપણે દૂર રહેતો.

સ્વત્રાપનો અખીર અને વિચારે પહોં અખીર હતો. વિશ્વસીની મર્યાદાએ સદૃશપણે પ્રવેશતો, અને કદા દુરામદી પ્રતિપાદન વિના એમાંથી બહાર પણ આવી જતો.

એને તો કોઇ પોતાથી સદૃશપણે ચઇ શકતું (નોકો ભને એને અધર કહેવા હોય) એનું કામ કર-

વાની ઇચ્છા હતી. પણ વસ્તીલોના અતિપ્રયામે અને ભારે 'પહેલ'ને પરિણામે ભવિષ્ય પછી બહુ ભંચી કહેવાય એવી જવાબદારીવાળી જગ્યા મળી મધ, એને માટે એ કામ પણ સદૃશ જ હતું. પણ તંત્રની બહિષ્કારી જ એ કે જે ઇચ્છી હોય તેને મુશ્કેલ બનાવી દેવું ! જે એક વ્યવસ્થાના ચોકડામાં પ્રવેશ્યો હતો અને કામ કરવું સરળ હતું પણ ચોકડાની મર્યાદામાં રહીને મનને ભળવાના પ્રયત્નોમાં સળગી રહેવાનું અધર હતું છતાં એણે મધામધ્ય કરી જોવાનો નિશ્ચય કર્યો. કુટુંબીઓ બહુ ખુશ હતા. કેમ કે જવાબદારીવાળી જગ્યાનો પ્રત્યાપ ધણો હતો. એથી ખુદ કુટુંબનો મોઝો વધ્યો, અને કુટુંબીઓ પામે પણ ગણીના અભવવા લોકો આવવા લાગ્યા. પોતા-પોતાના કામે જ તો ! કુટુંબીઓને પણ એ ગમતું. એમનું મોહાનું, મોટા હોવાનું અસિમાન સંતોષાનું.

પણ અખારે મિત્રો માટે એ મિત્ર કોણ બણે કેમ, 'સદૃશ' મટી ગયો. ભાગ્યે જ મળવાનું થાય. મળે ત્યારે સતત બીજી હોવાની શરિયાદ એના મોટે હોય જ ! અને કામ કરવા માટે નહીં, પણ 'ઇચ્છી' માંથી 'ખીચી' બનવા માટે પથાર મળે છે - એટલે વિનોદ કરવા જેટલો એ હજી નિખાલસ હતો. ધરે મળવા જઇએ ત્યારે પણ નિરાતિ વાન ન થાય. જરા વારમાં કોઇનો ફાન આવે, નોકર આવે, ડાઉ મળવા આવે, એને કંઇ એકાએક યાદ આવી જાય, ઘરનાં માણસો પણ વચ્ચે વચ્ચે આવે ને એને કંઇક યાદ કરાવે પુછે-એ અકળાવ, વારમાં રસ લેવા પ્રવાન કરે અને વિશેષ પડે તો 'સોરી' કહીને દમી મે પડે.

પછી તો એની જાદવી ઘડી સંજવં છૂટવા જેવું જ થયું. એમાં પાંચ વર્ષ નીકળી મયા, અને એક દિવસ ભારે આશ્ચર્ય વચ્ચે મેં સમિત્ર્યુ કે એણે નોકરી છોડી દીધી છે ! એના બે ત્રણ દિવસ પછી એ જાતે જ મળવા આગ્યો. પહેલો જ પ્રશ્ન કર્યો, 'તે' નોકરી છોડી દીધી ?

‘હા, બીઝી થઈ ગયો હતો, હવે ફરી મારે ઇઝી થવું છે ! હું ખુદ મારે માટે જ મુશ્કેલ થઈ ગયો હતો મારે માટે કશું જ સહજ કે સરળ રહ્યું નહોતું !’ કોને મળતું કોણું મને મળે, મારે ત્રી વાત કરવી, શેઠાં રસ લેવો, કર્મા જલું, કયો આનંદ કરવો, કશી જ સ્વપ્ન તતા નહીં ! મારા મોઝા પ્રમાણે જ મારાથી વાન થાય ’ અચુક કેકાણે તો પત્ની સાથે જ જાણે વરધોઢિયા હોઈએ એમ બની કંનીને જવું પડે ! મોટા સાહેબ આવે ત્યારે એમને વર રાગ સમજને જતે સાજનિયા થઈને એમની પાછળ ફરવાનું અને એમને રસ હોય એવી વાત કરવાની અને ગમતું હોય એ દેખાડવાનું !

મારે માટે હું અરેરા નહીં, ફરજ ‘દુશ્કર’ થઈ ગયો અને નોકરી છોડી દીધી ! કોઈ કોલેજના સામાન્ય લેક્ચરર તરીકે જોડવાનું મળે તોયે મને રજા નહીં થાય મારી શૈક્ષણિક યોગ્યતા તો એટલી છે જ જે કે, સમાજોને આથી બહુ મારું લાગ્યું છે કેમ કે હવે એ ‘મોઝા માણસનાં સગા’ મરી ગયાં છે મા-બાપ જીવ્યા ત્યાં સુધી નોકરી નિભાવી, એમને આધાર નહોતો આપવો એટલે હવે હું મને પોતાને જ વધારે આરાત આપવા ઇચ્છતા નથી આટલા વર્ષો દુ મરી ગયો હતો હવે હું ધીરે ધીરે સજીવન થવા માગું છું !’

અને મને એ ગમ્યું મારું આશ્ચર્ય સ્થળી ગયું હું એ ‘બીઝી’ બની ગયેલા ‘ઈઝી’ માણસને જોઈખતો હતો મને લાગ્યું કે, આ માણસ પોતાને માટે પશુ ખોરાક ગયો હતો તે પાછો મનશી અને એના સપકર્મા આનંદારને યે એ પાછો મનશી જોવાઈ ગયેનો તે મનશી

‘અતિ યત્ન’ માણસોના જુઠાથી એ ‘સર્જક વ્યક્તિતા’ના માણસોમાં આવી જાયો એ સાર’ છે હવે એ એના રસના વિવિધમાં એ સધન થશે બીઝી થવામા ઇનિલિન થઈ ગયો, હવે ઈઝી થઈને પોતાના ગુમાવેલા અસ્તિત્વનો એકેએક કણને પાછો મેળવી જીવનસથી વ્યક્તિત્વનો એક મોહામજો આકાર રચશે એનું જીવન એક ચિત્ર બનશે. મિત્ર

કળાના આદેશનની ફેરવનું મિત્ર નહીં, બીઝી માણસના જીવનની અમૂર્ત કળાનું ચિત્ર નહીં’, પ્રગટ માણસના પ્રગટ જીવનનું સમગ્રય છતાં, મોનાલિસાના સ્મિતને સમજ્યા પછી યે જોડે જોડે કશીક કડબાનો ભાવ જગરા કરે, મને એવો અવસાદ થાય-એવું ચિત્ર બનશે

એ કહે ‘સાહેબ સયા પછી મારાં કપડાં મરીને મારા મુનિફોર્મ બની ગયો !’ મને જોતા જ જોનારને લાગતું જોઈએ કે હું સાહેબ છું ! એવો ભારે કિંમતનો સદ પહેરવાનો ગરમીમાયે બૂટ-મેગ્ગ ખરાં જ ! ધમકાવવા માટે અગ્રેજી ભાષાનો ધાક સ્વીકારીને અગ્રેજીમાં જ બોલવાતું ! ચાંપ દબાવને નિયેન લાંબત સળંગે એમ હસવાનું ને ચાંપ દબાવને લાંબત બોલવાય તેમ તરત ચહેરા બોલરી નાખવાનો !

“ કોઈની સાથે વાત કરતા કરતા ફેન કરવાનો ને ફેન કરતા કરતા વાત પશુ કરવાની ! વચમાં હસવાનું યે ખરું થઈરી મારી પદાવજાને પશુ બોલાવવાનો ને ઇશારો કરીને ઓફર કરવાનો !

‘વારું જોઈશું, મારા પ્યાનમાં જ છે કા, કા, કળજીપૂર્વક જોઈશ, અનુકૂળતાએ મળજો ને !

(અનુકૂળતા હોય એ વર્ણી સાહેબ શેના !)

‘ડીક, ડીક, શુ ચામ છે તે જોઈશ આવા તો કેટલાયે રડીમેઈડ શબ્દોના કટપીસ મે મોખી રાખેતા !

‘જોખેની ભાષા બોલું’, સાહેબનો ગચ્ચેશ પહેરું, સાહેબ ફરી ચકે એવી જ મુખમેન્ટ કડું ! સમારલખા તારા જોવો મિત્ર મળી જાય અને સાથે ખીજા કિપાર્કમેન્ટના સાહેબ હોય એટલે તેની સાથે વાન પશુન થાય “ પેનો શુ ધારી લેશે ” એની ચિતા ! એ સાહેબ જીએ નહીં એમ પેલા મિત્ર સામે જોખેને દસી લેવાનું-એટલે વાત પતી !

અને આટ આટલા માણસો મને શ્રીમાન અને સાહેબ કહે, માને-તો યે ખરેખર તો હું મને અમિત્ર જ અનુભવતો ! કોઈની ઈર્ષ્યાનું પાત્ર તો કોઈની ખુશામતનું પાત્ર ! કોઈની ઉપેક્ષાનું પાત્ર તો

કોઈના શરતી વહાલનું પાત્ર ! હું અકળાઈ ગયો !
મને લાગ્યું કે, હજી મારી માટીમાં છૂટા પડી ગયેલા
કણને નેડીને એક કરી શકે એવો થોડો રસ રહ્યો
છે ખરો, મારી માટી સાવ મરી ગઈ નથી, મારે
માત્ર એને સજીવન કરવાની છે, અને તે માટે મે
નોકરી છોડી દીધી

‘તને ખમર છે ને કે, સહેરમાં પેની સોસા
યદી હવે છે ત્યાં પહેલા ખેતર હતું’ કંઈ કસનાળી
જમીન ! કેવો મનનખ પાક કિતરે ! ત્યાં સોસામટી
થવા લાગી કાચી માટીના માર્ગે વાહનોની દોડધમ
વધી ગઈ વાહનોના પેશાઓએ ખેતરની કસનાળી
માટીને કચડી કચડીને કસલીન કરી નાખી માટીને
મારીને ધૂળને છવતી કરી !’ સોસામટીમા રહેનારને
થયું કે લાવ ગુલામનો એક છોડ ઉછેરું ! એ પેલા
રસ્તાની ધૂળ લાવ્યા ને કૂંડામાં નાખી ગુનાખની કવચ
રોપી પશુ ગુલામનો છોડ ન ઉછરેો તે ન ઉછરેો,
છેવટે મરી ગયો મરેલી માટીમા શું જન્મે ?

‘અતિવ્યસ્તાના કૂર ચકો મારી માટીને દળી
દળીને નિર્જીવ ધૂળ કરી નાખનાં હતા અને માટી
સાવ મરી જાય એવો મને ભય લાગ્યો અને મે

નોકરી છોડી દીધી !

‘મારે અતિવ્યસ્તાનાં નહીં, “ સર્જક વ્યસ્તાના’
નેહએ છે ! વીટીમા નમ એસાડવા માટે એકધારે
કલાકોથી મથતો જાડિયો, નેકના ભર બપોરે એક
ધારે હળચનાવતો ખેડૂત, કોઈ એક મદા, એક આકૃતિ,
ભાવ, સવેદન મૂર્ત કરવા માટે ચિત્ર પાછળ કલાકો મુધી
પીછી લઈને કામ કરતો ચિત્રકાર, કોઈ આકાર
ઉપસારવા મથતો શિલ્પી માનીચામા બાત ઉપસા
વવા મથતો વણકર, કાંઈ પ્રેરણાને ચબ્દદેહ, કાંઈપ
આપવા કલાકો મુધી મથતો કવિ-એ લોકો અતિ
વ્યસ્ત છે, પશુ એ વ્યસ્તતા સર્જકવ્યસ્તાતા છે
એ કશુંક સર્જે છે પશુ આ સાહેમની, અધિકારીની,
રોકની, પ્રધાનશ્રીની અતિવ્યસ્તતા માટીને ધૂળ
ખનાવવાની વાઝશી અતિવ્યસ્તતા છે !’

—મને લાગ્યું કે મારી મરેલી માટી પશુ ધીરે
ધીરે સજીવન થતી જાય છે હું એને બાળકની જેમ
બેટી પડ્યો ... કયા સુધી અને એકનીમને બેટી
રહ્યા.. યશ મુગા અને કશુંક ગુમાવેલું ફરી
મેળવતા હતા

જે માણસ આપેલું વચન પાળી ન શકે, એ માણસ કોઈ પાસેથી સાચું પામી
પણ ન શકે.

તમામ માણસની કલ્પના એ માની પડે તો આ દુનિયામા ધુમાડા નિવાય બીજી
કાંઈ નજરે પડે જ નહિ.

એક ૭૫૬૬ ૬૫૨ જેસીને સાથે આ પીનારા મિત્રો ઘણા મળે છે પણ સાથે જેર પીનારો
મિત્ર તો કદાચ જિંદગીમાં એકાદ મળે, કદાચ

દુનાળામા ઠંડો પવન-આશ્વાસન આપનારા મિત્ર જેવો, શિયાળામા તીખાએલા
માનવી જેવો અને ચોમાસામા જડમૂળથી ઢળેડીને ફેંદી દે એવો વાવાઝોડાં જેવો બનીને
આવે છે

એક વાદળું એટલે પાણીની ઝીણી ઝરમર, એ વાદળા એટલે ધોધમાર વરસાદ, અને
ત્રણ વાદળા એટલે જળપ્રલય.

ઐગણીસમી સદીનો યાત્રાળુ

૭ ગાથી

કવિનું અતિ વિરલ અને સ્પૃહણીય ગિરદ પ્રાપ્ત કરવા છતાં નર્મદાશ કર નો યશ્વત્વજ તો તેનું પ્રજ્ઞાતભયું અને સામર્થ્યવાન ગદ્ય જ ફરફરતી રાખવાનું તેણે રચેલી કવિતાનો સમૃદ્ધ નાનોત્સનો અને નિર્માલ્ય નથી તેમ જ તેમાં આવતા વિષયો મર્મદિત અને વધુનો નીરસ નથી તેની કેટલીક લીટીઓ તો ગુજરાતના પ્રેમીના હૈયા ઉપર સદાની કોતરાઈ રહેવાની આ બધું જ છતાં, જે નર્મદાશ કરના દર્શન આપણને તેના ગદ્યની દરેક કડિમાં થાય છે તે નર્મદાશ કર તેના પદમાં કવચિત જ દેખા દે છે આ ઉપરથી એમ માની નથી એસવાનું કે એનું પદ ફક્ત અને મિરછી તત્ત્વ વગરનું છે એનો જુરસો એનો સ્વદેશપ્રેમ એની આગ ટેક, એની ઊછળતી સુધારકશક્તિ, આ સર્વગાથી એનું પદ સુરપતિના ધનુષ જેમ સદાયે ઝળઝળા કરે છે છતાં પશુ તટસ્થ દષ્ટિએ વિચાર કરતાં જણાય છે કે નર્મદાશ કરમાં કવિ કરતા ગદ્યરચામી સવિશેષ વિકસેલ છે

આ દેખીતા વિરોધાભાસને સમજવા તેના સમકાલીન ગુજરાતની ઐતિહાસિક અને સારકારિક બુદ્ધિશા તપાસવી જરૂરી છે નરસિંહથી શરૂ થયેલો ભક્તિએ પ્રગટાવેલો કાવ્યદીપ એ સપ્રત્યક્ષ હલ્લા હમીશા કવિ દયારામ સાથે નિર્વાણ પામે છે ૧૫૫ રામના અવસાન સાથે ગુજરાતી સાહિત્યનો કવિતા યુગ - નર્મદ અને દક્ષપત જેવા સમય કવયોના એની પર પડે અપ્પ દિન રાખવાના કરેલા પ્રયત્નો છતાં - પૂરો થાય છે અને આપકસિન અપમ ગદ્ય, સૌથ વનો લ્યામ કરી, પોતાના પગ ઉપર રિયર થવા સફળ પ્રયત્ન કરે છે ઐગણીસમી સદીનો ઉત્તરાર્ધ એટલે ગુજરાતી ગદ્યનો ઉદ્વેગાળ દનપતની કવિતા એ માનામેળથી અપકૃત સરલ ગદ્ય જ છે આ કથન થી એ સરકારમૂર્તિને સહેજ પશુ કિતારી પાડવાનો ઇરાદો નથી જે યુગમાં એ જન્મ્યા એ યુગ જ ખાસ કરીને પદ્યનો યુગ હતો દક્ષપતરામે કે નર્મદ

શ કરે કવિતા રચી, તે ગુપ્તતા વહેણીની પ્રતિફલ જઈ ને એટલે એમની કવિતામાં મઘના અગોનું અસ્તિત્વ અનિવાર્ય હતું અને મઘનું વધતું જતું પ્રાધાન્ય સહેજ વિચાર કરતાં સમજી શકાય તેવું છે તે વખતે અંગ્રેજ કેમવણીએ સહેજ સુલભ કરેલા પર સરકારીકવા ગુજરાત તલપાપક યજ્ઞરહુ હતું તેની દષ્ટિ સારાસારનો વિવેક કરવાની શક્તિ ગુમાવી ભેરી હતી નવા ઉગસમા જૂના પ્રકાશનું વિસ્મરણ થઈ ગયું હતું ફક્ત અને દેવ-દેવીઓની લીલા ગાઈ ગાઈને ગુજરાત યાત્રુ હતું સ્વાતંત્ર્ય માટે કહેલા છેલ્લા બીવણ અખતરામાં મળેલી નિમૂળતાએ વિચાર કરતા માણસોની આંખો બધાકી ઠીધી હતી શુદ્ધિશાળીઓને મૂં બનાવી દીધા હતા આપણી ખામીઓ, આપણું ઉત્તરનાપણું અને આપણી નિર્વીર્યતા ઇસ ૧૮૫૭ ના વરસે જેટલા નિર્દયતાથી બધામાં પાસ્યાં છે તેટલા કોઈ કાળે પડ્યા નથી આવા અવ્યુત, હલોળાયેલા અને વિકેટ મા ધિકાળે ગુજરાતમાં એક તેજસ્વી નક્ષત્ર ઉદય પામે છે પરસાહિત્યના સપકથી તેને સ્વભાશનું દારિદ્ર ૨૫૫ સમગ્રપ છે પરદેશીઓના ધુરુપાશના પરિચયથી તેને સ્વખાધવોની નિર્વીર્યતાના પૂરેપૂરા દર્શન થાય છે નવીન દષ્ટિનિ કુઓના સધર્મણી જૂના દષ્ટિનિ કુઓમાં તેને અધ વહેમ અને જગતની ઝખી થાય છે વર્તમાન કે મા લિયતથી હત શ થયેનું તેનું મન પ્રાચીન ભૂતકાળની લખ્યતામાં આત્માસન સોરે છે, પરદેશીઓ સાથે ત અને તેના દેશીઓ કેમ સમીરવ બાબા રહી શકે સિદ્ધરાજ અને હેમાચાર્ય સાથે અને પરશુરામનું ગુજરાત કેમ ફરી હતું તેનું પ્રતાપી થાય તેના ઉમ સ્વપ્નાઓ તેને સુખે રોટતો ખાવા કે નિરાતિ ઊંડવા દેતાં નથી તેના અતરમાં એક જ ધૂણી ધખ્યા કરે છે એ ધૂણીના અવિરત તાપમાં એ પોતાના અગત સ્વાર્થને મર્દાંગીથી હોમી દેવા રજભર પશુ અચકા તો નથી

નર્મદાશંકર જેટલું સચુનું પ્રતિનિધિ
બીજા કોઇ સાહિત્યકારે સાચવ્યું જાણ્યું નથી.
નર્મદાશંકર એકલો સાહિત્યકાર નથી. તે તેના કરતાં
કંઇક વિશેષ છે. તેણે સારકારિક અસૃષ્ટતા નથી
કેળવી. તે તે વોઠના ટૂંકા સાથે ઊછળ્યો છે. નર્મદા-
શંકર એટલે ઓગણીસમી સદીના ગુજરાતનું સંપૂર્ણ
પ્રતિનિધિ- ને ને વિચારો ગુજરાતે કર્યા, ને ને
સ્વપ્નાઓ ગુજરાતે મેળ્યાં, ને ને કુખો ગુજરાતે
સહન કર્યાં, ને ને સંસ્કારો ગુજરાતે ઝીલ્યાં તે તે
બંધાવનું નિર્મળ દૃષ્ટિએ અવલોકન કરવું હોય તો
તો તેનો વિપુલ ગદ્યસંગ્રહ અવલોકો. કાંક વિવેચનને
તેના ગદ્યમાં સનાતન સાહિત્યનાં લક્ષણો કદાચ ઓળખા
નહિ જડે. નર્મદાશંકરે ત્રિકાષ્ઠાતીત સાહિત્ય સર્જ-
વાનો પ્રયત્ન કર્યો જ નથી શુદ્ધ સાહિત્યની મેવા
કરવાના એક માત્ર અને ઉદાત્ત આશયથી તેણે ધ્વજ
કોષ દહાડો હાથમા નથી લીધી. કલમને તેણે પદ્મી
દત્તી જનસેવાના નમ્ર કાર્ય માટે તેના ગદ્યને સાહિ-
ત્યની કસોટીએ ચગવવાની જરૂર નથી એવું
લખાયું ...

‘પ્રસંગના ભેરસાએતી’ નિશાની છે, માટે
એમાંના વિચારોને યોગસાનું હોળગાયેવું પાણી સમજવું
એના ગદ્યનો આપણે સાહિત્યની દૃષ્ટિએ
નહિ, પણ તેનાં બ્યક્તિત્વનાં વિકાસની દૃષ્ટિએ વિચાર
કરવાનો છે. ગુજરાતી ગદ્યને એણે નવું ભેગ આપ્યું,
નવીન શૈલી આપી એ બધું જ ખરૂં પણ સાહિત્ય
તેને માટે મૌલ્ય વિશ્વ હતો. મેવા તેને મન પ્રધાન
કર્મ હતું, એના વિવિધ અને વિપુલ મઘ પાછળ
સત્યની શોધ કરશે મહેનતુ યાત્રાગુ નજરે પડે છે.
સમકાલીન વહેમો, કુરિવાળો અને કુર્નુલનો ખસ
કરવા આપણે તેને અથાક પરિશ્રમ કરતો જોઈએ
છીએ [સામાન્ય ઘર્ષ પહેલા છૂપા ને જાહેર બ્યક્તિ-
ચારથી તેનો જીવ કયેલ પામે] એ રોજને લખવા
તે હૃદયવર્ધક સમા આગળ એક નિર્મળ લખી
૧૮૫૫ના એક્ટોબરમાં વાંચે છે બ્યક્તિચારના કારણે
જાણનાં તે સદેજ પણ અચાતો નથી

“એક બીજાને નાપચ્છદ પડ્યાથી, જીવનથી
અને સામદામથી ભોળાપાઈ મથાથી, જરૂર કર્યો ચાલ

છે....છિનાળું તથા રાંઠ્યાળું કાંઠાં રહે છે એ સંબંધી
ભૂખે મરતા બૈરાઓમાં, વિજેગી સી-પુરુપમાં, જુવાન
સી-પુરુપોએ એકાત એકવું રહેવામાં, પૈસાદારના ધરમાં,
બળદીન અને છિનાળવા પુરુષોની બાવડીઓમાં, બાળ-
રાડામાં, વિધવા જુવાન સ્ત્રીઓમાં, નકારી સોખતમાં
અને અશણેલ અથવા નાસ્તિક અવસ્થામાં ઉપર
લખેલા વિકારોનો વાસ હોય છે - હું થક રાખું હું
કે આપણી આજની સ્થિતિમાં સો જુવાન માટીડામાં
બપ લાગ્યે જ ચોખ્ખા હશે અને સો જુવાન બાવ-
ડીઓ મધ્યે બાગ્યે જ ૪૦ પ્રતિમતા નીકળે એ
રીતે બ્યક્તિચાર અને ઉપર ચોટકા ધકાકે જોર માર્યું
છે. જાંચ કૂળની સીઓ ઘણું કરીને ધકાકની જ
ભૂખી હોય છે, અને નીચ કૂળની પૈસાની જ તવ-
ગરને ઘેર મટારગમ્મ જેવા ચાકરો શોધાણીઓનાં કામે
પૂગા પાડે છે”]

જેટલી નીજતા ! નોકરી ન કરવાનું પણ લઇ,
હસતે મોટે નિઃકિંચનતાને વરેલા આ સમાજ સુધા-
રકસા બીકતો છોટો નથી જેના સમભાવ અને
સહાનુભૂતિ ઉપર એનો દેહ નમે છે તેને પણ સાચું
કહેના તે અવકાશો નથી પોતાને જાણના સત્ય માટે
તે કોઇ બ્લોડવા રીયાર છે મન, વાણી અને કર્મનો
બ્યક્તિચાર તેને દૃષ્ટ નથી ને દૃષ્ટે તે હોઈ - જેઓએ
બ્લોડ જીવનમા અચુક પણ કાળ બ્યતીન કર્યો છે
તેઓને સુવિદિત ■ અતરાતમાના અવાજને ઘણીવાર
ઉપેક્ષા પડે છે અને કોઇ કોઇવાર સાવ દાખી દેવો
પડે છે. નર્મદાશંકરે જે આજના દેશમેવકોની રીતિ
અખત્યાર કરી હોત તો પાછળના વખતમાં ને તેને
શોષવું પડ્યું તે ન પડત. પણ મુસ્લિમીરી તેના
લોહીમા જ ન હતી લોકમનનાં નમારા સાથે નાચ-
વાનું તેણે ખાંડી વાડ્યું હતું. તેની મદનતાકાંક્ષા તો
લોકમનને કેળવવાની હતી આમાં જ તેના ગદ્યની
સાર્થકતા ■ પોતાના આશ્રવદાતાઓને-ડાડિયાના
વાચકોને-સંબોધનાં તે કહે ■ કે :-

“ઓ લોકો, એમ ન જાણ્યો કે દુઃખ ડાડિયો
ડમ ડમ ડમ રાંડી પીટી જ જાયું છું-રવનને જીવ-
મીઓના જીવનમાંથી જત્યારવાને, હુલ્યાની રાગી
ચિમેરી નાખવાને, તારામાંથી જ્ઞાન, વહેમ ને અનીનિ

ઠાઠી નાખવાને, દેશનું કાનું થાય તેમ કરવાને, હું થોડો ઘણો લાભક છઉં, તરફતરેહવાર આદર્શોએ જોયા છે-પણિત સાથે, મૂરખ સાથે, નીતિમાન સાથે, અનીતિમાન સાથે, ભયા અને ડાંફ-ડાંડા-ડાંડીયા લોકો સાથે મારે ઝગો પ્રસંગ પડેનો છે- પૈસાદાર અને ગરીબના ઘરમા ફરી વળ્યો છઉં સાહેબી ને વેઠ કરી છે મતલબ કે એ દુનિયાને ચારી પેઠે જોળખી છું હું ડાંડિયાના બેદ પ્રપચો જાણુ છઉં (ડાંડિયાપણુ કહ્યું નથી) માટે ડાંડિયાઓની વાત કુ બહાર કાઢીશ અને તે ઉપરથી તેઓ અને હારિયો કહેશે, માટે હું મારી જોએ પહેનેથી જ ડાંડિયો છઉં એમ કહું છું-અમરદાર!"

સુધારાનો તે પુરોગામી હતો છતાં તેનાં નેત્રો દર્પણથી અથ ઘસગમી ન હતાં તેને પોતાની શક્તિઓનું પૂરેપૂરું જ્ઞાન હતું એટલું જ નહિ પણ જે પ્રતિપક્ષો સાથે લડવાનું હતું તેના સામર્થ્યનો પણ તેણે પૂરેપૂરો અસદો કાઢ્યો હતો પોતાના પક્ષને આનંદ આપવાં તે કહે છે કે

ભાઈઓ, આપણે સુધારાનો ઉપદેશ કરવાને શોખ નથી નથી ચોખ્ખુ આપણી ભાષાનું જ્ઞાન, -સંસ્કૃતનું તે કંઈ નહિ, ગુજરાતી લિપિમાં લખા શેલા જોડક પણ ન વાંચી જાય એ તે બાળબોધ લિપિના કયાથી વચાય? અગ્રેષ્ઠ પણ સાધારણ વાચી લખી સમજી જાય એ છીએ આપણને સસારનો અનુભવ પણ પૂરો નથી ખરેખર સુધારાના ઉપદેશકોમાં વિદ્યા, વાચાળપણ, લખવાની છતા, તેમ ઉદ્યોગ ખત, નિર્દોષતા, લોકાપવાદ - ભયમુક્તિ, નિરૂપહતા સર્વજન સાથે મળતાનડાપણુ, ટેપીપણુ, સ્વાત્મ-સુખદુ ખનો સ્વસ્થ વિચાર-એ સહુ સદૃશ્યોએ જોઈએ તે તે આપણામાં પ્રથમ થકી જ નહિ, તે તે હમણા કયાંથી હોય?

*

અરને માણસ જાતને જ્યારે શિક્ષા કરવાનું મન થયું ત્યારે તેણે વધીનો પેદા કર્યા

*

આવતા જન્મની અત્યંત માટે આ જન્મમાં જીતરાવેલા વીમાનું નામ 'ધર્મ', અને આ વીમાની ક્રેડ પોલીસીનું નામ 'પ્રમાણિકતા'

પોતાની ગુટિઓનું તેને પૂરેપૂરું સ્મરણ છે છતાં તેથી તે નાસીપાસ થતો નથી તેનો ઉત્સાહ અદ્યત્ન છે તે ચોક્કો છે, 'આમે પગ તો પત રહે, પીછે પગ પત જાય' એ તેનો જીવનમંત્ર છે મુશ્કેલીઓથી તે હતાશ થાય તેમ નથી

'હવે આપણાથી નહિ નિભાય એમ સમજી, શુ આર બેલુ કામ મૂકી દેતુ ? ના ના 'માથે પડી વિશ્વદેવા રણમાં પડ્યા પછી હવે ખીલુ શુ ? મહેનત કરતાં લડતાં મરણ એ સમાન પુરુષાર્થ' કિયું ? મરના લગી ધાથી રીંગાયા તો પણ શુ ? લીધું પણ મૂકેતુ ?'

એણે અચેક્ષા વિષયો પ્રાસંગિક છે એ નિઃસંશય છે પણ તેથી તે નિષ્પ્રયોગી નથી ખનતા વરસોના લાગા ગાના પછી પણ તેણે જાણાડાં કરેલા ગ્રમણ તો ગુજરાતના ચરીરને હજુ એટલી જ નિર્ભય તાથી પીડી રહ્યા છે વિધવાની સ્થિતિ હજુ તેટલી જ દયાપાત્ર છે શ્રીમતો અને ગરીબો વચ્ચેના અવિશ્વાસ અને અતર સહેજ પણ દૂર થયા નથી કામી ગુરુઓ અને જોશી લક્ષ્મીઓના કિરસા તેટલા જ ખન્યા કરે છે કુસપ પ્રુદામન અને વ્યગ્રિચાર કાંઈ ઘટલ હોય તેવું જણાયું નથી

ગુજરાતી સાહિત્યમાં નરીન શૈલીના પ્રવર્તક તરીકે તે ભણે પૂજ્યતો તેનું ખરેખરુ સ્થાન ગુજરાતની સંસ્કૃતિના ઇતિહાસમાં છે તે અદ્વિતીય મઘ સ્વામી અને ગુરુસાદાર કવિનું પ્રાણુ જેટલું ગુજરાત ઉપર છે તેટલું ગંધીજી બાદ કરતા ખીજ કોઈનું નથી તે પણિત ન હતો શાસ્ત્રોનું તેણે સગીપાત્ર અધ્યયન કહ્યું ન હતું જ્યાં પણ ગુજરાતના વિચારમાં તેણે જે ફાળો આપ્યો છે તે રિસ છે

સાહિત્ય અને અહિંસા

નુકારામનું એક વચન છે. તેમાં પરમેશ્વરને સંબોધીને તે કહે છે : 'તારા નામને મહિમા નું' નથી જાણતો - અમે જાણીએ છીએ.' એ જ પ્રમાણે સાહિત્યકારોના મહિમા સાહિત્યકારો જાણતા નથી. પોતાને વિષે અભિમાન ધરાવનારા જે સાહિત્યકારો હશે, કે સાહિત્ય માટે અભિમાન તો ધરાવતા હશે; પરંતુ તેઓ મહિમા તેઓ જાણતા હોતા નથી. જે તેઓ સાહિત્યનો મહિમા જણતા હોત તે તેનું અભિમાન તેઓ ન કરતા. સાહિત્યનો મહિમા વિશાળ છે.

મારા મનમાં જ્યારે હું 'સાહિત્યની વ્યાખ્યા કરવા જઈ' છું, - વ્યાખ્યા કરવાનો મને શોખ છે - ત્યારે હું એની વ્યાખ્યા કરું છું કે 'સાહિત્ય એટલે અહિંસા.' આપું સાંભળીને લોકો કહેશે કે આ તો ખરો ધૂની માણસ છે! જ્યાં ત્યાં અહિંસાને લઈ આવે છે.

પરંતુ સાહિત્યકારોએ પણ એની વ્યાખ્યા એવી કરી છે કે, સર્વોત્તમ સાહિત્ય 'સુલક' હોય છે. 'સુલક સાહિત્ય' શા માટે સર્વોત્તમ મનાય છે? એટલા માટે કે સાંભળનાર ઉપર તે આક્રમણ કરતું નથી. કોઈના ઉપર હિંસાનો પ્રહાર થવા લાગે, તો એ ગમે તેટલો હિંતકર હોય તોયે તેને કંઈ ઘીન નથી લાગતો.

માણસમાં અમે ઈસપની નીતિકલાઓ લાંચતા કરવાનું તાત્પર્ય તેની નીચે ઉઠેલે લખેલું હોય છે તાત્પર્ય એટલે ન લાંચવાનો ભાગ, એમ અમે સમજતા હતા. જે કરવાનું તાત્પર્ય હોય છે એમાં લખી શકાય, તો હું માનું છું કે કલા લખનારમાં કશી કળા જ નથી. હમણાં બેનીપુરીએ કહ્યું કે 'બુદ્ધાનયજ્ઞ' એ શબ્દ કોના સાહિત્યમાં કેટલી વાર આવ્યો છે! એ ઉપરથી લોકો હિંસા કરે છે કે, આ સાહિત્ય બુદ્ધાનયજ્ઞને સમાવક છે કે નહિ? આના સાહિત્યમાં યજ્ઞશબ્દ 'બુદ્ધાન' શબ્દ આવ્યો, પેલાની સાહિત્યમાં યજ્ઞશબ્દ વાર આવ્યો, એવી સુધી બનાવીને ગણતરી કરી છે!

ઉત્તમ કૃતિનું લક્ષણ આપું છે : જેમ સમર્થદળને જેઈને અનેક લોકોએ પોતપોતાની વ્યાખ્યા અનુસાર અનેક

લક્ષણો કરી હતી, તેમ જે લોકો અનેકવિધ તાત્પર્યો નીકળતા હોય તે જ સાહિત્ય-લેખક છે. કાલદાના ગ્રંથોમાં આનાથી લદ્દન ઊઘડી વાત હોય છે. એક વાક્યમાંથી એક જ અર્થ નીકળે તો જોઈએ, બીજો નહિ. જો વાક્યમાંથી બે અર્થ નીકળતા હોય તો વકીલોની કમગજની યાજ, પરંતુ સાહિત્યનો સ્વભાવ એનાથી ભિલકુલ વિપરીત છે. ગીતા-ઉત્તમ સાહિત્ય છે. રામાયણ ઉત્તમ સાહિત્ય છે, કારણ કે જન્મેના તાત્પર્યોની બાબતમાં મતભેદ છે. જે સાહિત્યના તાત્પર્ય અંગે મતભેદ ન હોય અને તાત્પર્ય નિશ્ચિત કહી શકાય એમ હોય, તો એ સાહિત્યમાં સાહિત્ય-શક્તિ ઓછી પ્રગટ થાય છે.

ઈશ્વરના પ્રેમની બાજતમાં ભક્તજનો કહે છે કે, એ પ્રેમ અહેતુક હોય છે, એમાં હેતુ હોતો નથી. પ્રેમ કરવો એ ઈશ્વરનો સ્વભાવ છે. એ જ રીતે સાહિત્યમાં પણ કરો હેતુ હોતો નથી. સાહિત્ય એ એક સ્વયંભૂ વસ્તુ છે. પરંતુ હેતુ રાખવાથી જે નથી સધાતું તે સાહિત્યમાં હેતુ રાખ્યા વિના પણ સધાય છે, એ સાહિત્યની ખૂબી છે. ગીતા પણ મને એ જ માટે પ્રિય છે કે એ હેતુ ન રાખવાનું શીખવે છે. એ એક એવો ગ્રંથ છે, જે એટલે સુધી કહેવાનું સાબસ કરે છે કે, નિષ્કર્મ કાર્ય કરો. નિષ્કર્મ કાર્ય કરવાની પ્રેરણા આપનારો આવેલો બીજો કોઈ ગ્રંથ કુનિયામાં મેં ક્યાંય જોયો નથી. પરંતુ સાથેસાથ ગીતા એ પણ બરેબર જણે છે કે, જેણે ક્યોની આશા છોડી, એને અનંત ફલ મળે છે.

મેં સાહિત્યની જે વ્યાખ્યા કરી એમાં પણ આ જ વિશેષતા છે. સાહિત્યમાં એવી શક્તિ છે કે એનાથી કમનો શ્રમ બની જાય છે. શ્રમ વિનાં મદત્વની કોઈ વસ્તુ બનતી નથી; પરંતુ સાહિત્યમાં તો શ્રમને શ્રમનું રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે. બીજી વસ્તુઓમાં માણસને આરામની પણ જરૂર રહે છે. ત્યાં શ્રમ અને આરામ પરસ્પર વિરોધી હોય છે. માણસ જ્યારે શ્રમથી થાકે છે ત્યારે તે આરામ લે છે અને જ્યારે આરામથી થાકે છે -

ધારામનો પણ શક સહતો હોય છે - ત્યારે તે કમ કરવા મંદી પડે છે. પરંતુ સાહિત્યની એવી ખૂબી છે કે, એમાં કામની સાથોસાથ શ્રમ ચાલે છે. ચોવીસે કલાક કામ અને ચોવીસે કલાક આરામ, એ છે સાહિત્યની ખૂબી. ચિત્ર ઉપર સાહિત્યનો કદો બોજ પડતો નથી.

સાહિત્ય-સેવનનો શક ન લાગવો જોઈએ. આપણે સુંદર, મધુર સંગીત સાંભળીએ છીએ ત્યારે આપણે 'હવે બસ !' એમ નથી કહેતા. જ્યાં 'હવે બસ !' આવે, ત્યાં સમજવું જોઈએ કે, એ થીજ માણસને ઘડવાનો છે. સાહિત્યને માટે પણ 'હવે બસ' આવ્યું, ત્યાં સમજવું જોઈએ કે સાહિત્યની શક્તિ બોહી પડી, એ પૂરેપૂરી પ્રજાટ થઈ નથી.

સાહિત્યની એક વ્યાખ્યા એવી છે કે એનું પરિણામ હંમેશા અનુકૂળ જ આવે છે. પરંતુ આપું તો ત્યારે જ થઈ શકે જ્યારે-પ્રતિષ્ઠા નહોતી અથવા આપવાની એનામાં શક્તિ હોય. જેને દુષ પ્રિય હોય છે - તેને ગાય પ્રિય હોય છે; પરંતુ દુષ વિનાની ગાય પ્રિય નથી હોતી. જેને દુષ પ્રિય નથી, તેને દુષ દેનારી ગાય પણ પ્રિય નથી હોતી. પરંતુ જે જોઈએ તે આવે એવી કોઈ કામધેનુ હોય તો તે સોને હંમેશા પ્રિય થઈ પડે છે. એમાંથી પોતાની ઈચ્છા અનુસાર ઘણું ઘણું મળી શકે.

ઉત્તમ સાહિત્યિક શબ્દ સ્વસ્થાક્ષર હોય છે ખૂબ પાણી નાખીને તેને ફેલાવી દેવામાં આવતો નથી. સ્વસ્થાક્ષર એટલે યોગ્યમાં યોગ્ય સૂચવેલુ હોય, વળી એનામાં બનાકમણીશતા હોય છે, જેથી સહેજે હોય મળે. માણસ ભોધ લેવા ચાહે તો લઈ શકે છે, અને ન લેવા ચાહે તો ન પણ લે. દરેક વખતે ભોધ સંજ્ઞાનો એવો તે તે મુજબથી જિભી પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ભોધ લેવાની ઈચ્છા ધોય ત્યારે તે લઈ શકે છે. સમ-વાનુકૂળ ભોધ મળે કે ન મળે, તોયે જે પ્રિય લાગે તે જ સાડું સાહિત્ય છે.

એકવાર હું બીમાર પડ્યો, ત્યારે હું કોઈ કોઈ વાર રામનું નામ લેતો હતો અને કોઈ કોઈવાર માધી માનું નામ લેતો હતો. તે વખતે ગાદી મા કંઈ

છવતી ન હતી. હું મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, જે મા છવતી નથી અને ધને ગમે તેટલી પીડા થતી હોય એ થટાડી શકે એમ નથી એવી માનો મારે શો ઉપયોગ ? આમ હોવા છતાં મેં એ શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો. મા મરણ પામી હોય તોયે 'મા' શબ્દ ઉચ્ચારવાની એના પુત્રને માઈગીમાં સાડું લાગે છે અને એ શબ્દથી જ તેની ઈચ્છા હોય તે પૂરી થાય છે. આપણા દેશમાં લોકો અનિશ્ચયે પણ કવિ બને છે. એ શબ્દો અનેકવિધ પ્રેરણા આપનારા હોય ॥ તેથી માણસ ધ્રુષ્ટ કે ન ઈચ્છે તોયે તે કવિ બની જાય છે.

મારો ખ્યાલ એવો છે કે, ભારતીય ભાષા-એની સરખામણીમાં દુનિયાની બીજા ભાષાઓમાં કાવ્યશક્તિ બોહી છે. હા, અરબી અને લેટિનમાં છે. સંસ્કૃતમાં તો આ શક્તિ ઘણી જ વધારે છે. કારણ કે એ ભાષા ટીક ટીક પ્રાચીન કાળમાં નિર્માણ થઈ છે. તેથી માણસ જેવું સ્પષ્ટ રીતે વિચારે છે તેવું તે સમયે નહોતો વિચારતો, અસ્પષ્ટ રીતે વિચારતો હતો. માણસ અસ્પષ્ટ રીતે વિચારે છે, ત્યારે તે ઘણું વધારે વિચારે છે. સ્પષ્ટ વિચારે છે, ત્યારે વિશિષ્ટતા આવી જાય છે અને વ્યાપકતા બોહી થઈ જાય છે. જેમકે સ્વપ્નમાં સ્પષ્ટતા નથી હોતી પરંતુ સ્વપ્નમાં જે વિવિધતા હોય છે, તે દુનિયામાં જે વિવિધતા છે એનાથી ઘણું વધારે હોય છે. સૃષ્ટિમાં જે કંઈ છે તે બહુ સ્વપ્નમાં છે અને સૃષ્ટિમાં જે નથી તે ઘણું સ્વપ્નમાં છે સ્વપ્નના પેટમાં જ્યોતિ હોય છે. કવિની આખી સૃષ્ટિ સ્વપ્નમાં હોય છે. તેનું ચિંતન સદૃશ, અધ્યક્ત અને તેથી અસ્પષ્ટ હોય છે.

કવિનું ચિંતન હંમેશા અસ્પષ્ટ હોય છે. એના કાવ્યના ઓડાણને એ પોતે જ જણતો નથી. તેના ઉપર પરસ્પર વિરોધી ભાવ કરી શકાય. જે કોઈ કવિ પોતાના કાવ્ય પર ભાવ લખે તો હું એનાથી વિશ્વકુલ વિરલ જાણ લઈ શકું, અને સંભવ ॥ કે લોકો માડું ભાષ્ય કમૂલ કરે અને કદાચ તે પોતે પણ કમૂલ કરે! કવિને જે સહે છે તે એના સ્પષ્ટ ચિંતનથી બહારની વસ્તુ છે. કોઈ વસ્તુ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. તે કંઈ જનાવનો નથી કે કંઈ રચતો નથી. સહજ રીતે

તેને વસ્તુ મળી જાય છે, તેને એની જાંબી થાય છે કવિને કાંતદર્શી કહ્યો છે કવિ કાંતદર્શી. કેટલાક લોકો એવો એવો અર્થ કરે છે કે, કવિ દરનું જુએ છે હા, એવો અર્થ પણ થઈ શકે, પરંતુ એનો એક અર્થ એવો પણ છે કે, કવિ જણ જ અકષય જુએ છે જે સર્વ વસ્તુ યોગ્ય, તેને તે સો કાંઈ જુએ છે પણ પણ જુએ છે પરંતુનો અર્થ પણ એવો થાય છે

કે, જે જુએ છે તે થયું છે 'પ્રથમ અંતિમ પાપ' જે જુએ છે, વગર જેવે જેને જાણે પડતો નથી, ચિંતનથી એકે વાત જેના માન્યતા આવતી નથી, વળી કહે છે કે, સાબિતી આપો આમ સાબિતીથી જ માનનારા કેટલાક લોકો હોય છે એ જ પર્યુત છે કવિમાં પર્યુત હોવું નથી, તેથી એની વાણીમાં વિવિધ દર્શન હોય છે.

*

એકમેક

બપોરે નર્મદાના પૂરનો પ્રવાહ ઝડપભેર માઝા મૂકી ભરુચ નગરમાં ઘૂસી રહ્યો હતો ચોફેર જળશાશિના તાડવ વચ્ચે લોકોએ આશ્રય માટે નાસ ભાગ આદરી દીધી કશું જ નહીં બચે એવા ખ્યાલે જેનાથી જેટલું લેવાય તેટલું લઈ આબાલવૃદ્ધો છાપરા એ ઉપર જઈ ભરાયા કુદરતના પ્રકેપમાં વધારે કરવી ઝરમરની પજવણી ચાલુ હતી કયાંયે દમ ખાવાવારો વરતાતો ન હોતો માત્ર કૃપા હતી પ્રભાતની તે ભગતા ચેતવેલા

દળતી સાજના ઝરમર અડકી પણ પૂર એત્સર્થા નહીં સહેજ ઉઘાડની હૂંફે ધીમેઠા કોલાહલ ભગ્યો વધોના પોળના સહવાસ પછી ઘણાં તો આજે આકૃતમાં એકમેકની ઓળખ પામ્યા સમ દુખિયા દિલાસા માટે તવથી રહ્યા

સાજની વાળુવેળા થતા સહુની ચિંતાનો વિષય હતો જૂખ એચિતી નાસભાગમાં કોઈકે જ રાધેલું કે કાચુ ધાન સાથે લીધું હશે મોરેરાઓ તો કાલની ઉજળી આંધ્રે મન મનાવી રહ્યા, પણ ભૂલકાઓનું શું ?

એક છાપરે એક મહિલાએ લીભયેલી પોટલીમાંથી ભાખરી છોકરી ભૂલકા વીટળાઈ વળ્યા તે જોઈ બાપુના છાપરે બાળકોમાં સંજવળાટ ભગ્યો માતાપિતાની લાચાર આંખો ચૂપકી સૂચવી રહી પેની મહિલા પરિસ્થિતિ પામી ગઈ તે ધીમથી નજીક આવી યોની 'હો, ખાઓ મા, તમારા નમીએ આટલું થ લેલું સૂચ્યું હશે !'

પડોશી મહિલાએ વળતા વિવેકની સૂઝ દાખવીને વળતો બ્યવહાર કર્યો, "બેન, તમારો બચુડો ટાટે લશય તેમ છે, દયો, આ કપડા'

હેવાહૂંફે આભારવશતામાં એકમેક નજરો દાળી ગયા
માણેકલાલ પટેલ

જગતના દરેક ચિંતનશીલ માનવીએ સર્કૃતિ વિશે પોતાના વિચારો વ્યક્ત કર્યા છે અને એ વિચારો તે પછીના યુગ માટે સર્કૃતિનું મહાભોયું ધન બનના રહ્યા છે.

સર્કૃતિ વિષયક વિચારોનું આલુ એક મૂલ્યવાન ધન મેસિદ્ધ માનવસરનાં શ્રી પ્રોનિરસ્તાવ મેસિનોવસ્કીના લખાણોમાં મૂકે છે જેનો 'સર્કૃતિ' નામથી પૂજ્ય રા બ આહવાને સાહેમે અનુવાદ કરી આપણને ખરે જ, ધન્ય બનાવ્યા છે.

આ નાનકડા પુસ્તકમાં મેસિનો પોતાની આગવી વિશિષ્ટતાથી સર્કૃતિ ઉપર પ્રકાશ ફેકે છે પહેલી વાન એ કે સર્કૃતિ અને સભ્યતા એ સમાનાર્થ શબ્દો નથી પણ સર્કૃતિ એટલે 'મનને સરકારિત કરતી બધી આચારવિચાર પરંપરા' જયારે સભ્યતા એટલે ધનિદ્યોથી ભોગ્ય એવા બધા ભૌતિક સુધા રાઓ' મતલબ કે 'સર્કૃતિની વિકસિત અવસ્થા તે સભ્યતા' એવું તેઓ માને છે.

એમના આ વિચારને વધારે સ્પષ્ટતાથી સમજાએ તો આપણી નજર મામે દેખાતી દરેક 'વસ્તુ' માનવીના મનમાં વિચાર રૂપે પ્રથમ જન્મેલી આ જે માનસિક જન્મ તે સર્કૃતિ અને માનસિકમાથી તેજે ભૌતિક રૂપ ધારણ કર્યું તે સભ્યતા લોચન અને રગપુરના ખોદકામમાથી મગેલા માટીનાં રમકડાં દેખાતી રીતે સભ્યતા છે પણ એના બનાવનારની હોશિયારી આનંદ-કલાસુઝ તે સર્કૃતિ છે લલિત કલાઓમાંથી કાવ્યને આપણે સર્કૃતિ કહી છપ્પીએ જ્યારે શિ પ સમ્યતા છે અર્થાત્ ભૌતિક સ્વરૂપે પરિણત થ લી સર્કૃતિ છે.

જગતી અવરથ માંથી માનવી પોતાના જીવન અર્થે એક પછી એક નીતિનિયમને અપનાવતો આવ્યો અને ઉત્તરોત્તર વધુ સમૃદ્ધ જીવન જીવવા લાગ્યો આ

નીતિનિયમો અથવા મૂલ્યો તે તેજે જાબી કરેલી સર્કૃતિ છે.

પણ માત્ર મૂલ્યો જ સર્કૃતિ નથી, તેમાં ધીરે ધીરે પ્રવેશેનું ધર્મ' યાને તત્ત્વજ્ઞાનનું જ્ઞાન-જ્ઞાન, જગત અને જીવ વિશે તેજે જાબી કરેલી વિચારણા, તત્ત્વવિદ્યા, માન્યતાઓ-દુહિઓ, વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચેના જાપનામય સંબંધો અને બૌદ્ધિક સાહસો-આ સૌ અંગે થજાને સર્કૃતિ સર્જાય છે.

'ધર્મ' તત્ત્વ માણસના જીવનમાં કેન્દ્ર રથાને રહેલું છે પૃથ્વી ઉપર તેજે જે ક્ષોથી મહાન સિદ્ધ કર્યું છે તે આ 'ધર્મ' છે અનેક માણસોએ યુગો સુધી કરેલા માનસિક શ્રમનો એ અતિ મૂલ્યવાન સમઢ છે શરીરના અવયવોનું નાન, જ્ઞાસ અને પછે આત્મા જેવા તત્ત્વનું સ્થાપન આજે આપણે જે સઢ જમા સમજ જન્મએ છીએ તેમ હરતગત થયેનું નથી વિચારોની યુ ખલા ધડી અને તેજ પાછી લાખામાં ઢાળી તે એક મહાન ચાર્કૃતિક કાર્ય' છે મેસિનો એટલે જ કહે છે કે, 'સર્કૃતિ એ એક સાચી અને અસાધારણ વસ્તુ છે'.

તત્ત્વવિદ્યા, જેની પાછળ ખાસ કરીને માનવીની કુદ્ધિ કામે લાગેલી છે તે પણ સર્કૃતિનું આવરક અંગ છે એક મા યા એવી છે કે માણસને રહેજ સુઝ ઉષકી કે પહેલું જ કામ એજે પોતાની આજુ બાજુ નજરે ચડતા 'આકારો'ને પૂર્ણતાનું કર્યું પથ, પખી, વૃક્ષ, લાતા, પરંપર, ફર, નદી વગેરેને એ પૂર્ણતા લાગ્યો ઘણા પ્રાચીન સમાજે આઢો આકાર બઢ એક એક પદાર્થ લાઇ પોતાની ઢેજાનું એને 'મણિચિન્હ' બનાવતા દા ત 'મધુર આજે ભારતનું મણિચિન્હ ગણી સકાય જે કે આજે 'મધુર મા આપણને જે જે અર્થ કે લાગના અનિરેત છે તેટલી કક્ષાના અર્થ કે લાવના ત્યારે સકય નથી પણ માણસે પોતાની ક્ષામેના પથ, પખીને પોતાની

શીર્ષને ઝોળખવાના ચિહ્ન તરીકે સ્ત્રીકાર્ધ, એવા ચિહ્નને પવિત્ર માની તેની પૂજાઅર્ચના આદરી. આ 'આકાર પૂજા'માંથી જ જન્મે દેહાંકે તેણે વિધવિધ આકારોની ઠપ્પના કરી અને યત્ર શીર્ષી કાઢ્યું ગણ કાણું તત્ર એના આગઅવગા ક્રમમાં ચર્ચ યંત્રમાં પરિણમ્યું.

આ તંત્રવિદ્યા મેલિનોં કહે છે. તેમ ઘણા ધર્મો — સંપ્રદાયોનું એક અંશ પશુ મનાય છે. આપણે ત્યાં ભારતમાં તો તાંત્રિકોનો એક ખાસ પંથ પશુ પ્રચારમાં છે.

માણસની આગેદૂરમાં પસંદાતી ઋતુઓએ વારેવારે વિષ્ણુ નાખવા માંડ્યું, અનેક અનુભવો પછી માણસ તેને સમજ્યો અને 'આમ થાય તો આમ' તથા 'તેમ થાય તો તેમ' એની અમુક આચારસંદિતાઓ ઘડી કાઢી, એ આચારસંદિતાઓ જન્મે દેહાંકે રુદિ કહે-વાણી, આ રુદિઓ આપણા સમાજને મળેલો સાંસ્કૃતિક વારસો છે. આ રુદિઓ પ્રકૃતિની સાથે તથા માણસ-માણસ વચ્ચે તાલ મેળવવા માટે ઉપયોગમાં આવતી આવશ્યક સમજૂતીઓ છે. માણસ રુદિએ કરીને પોતાના કરના સાથે, ટાળી સાથે સંપર્ધ રહેના લાગ્યો આપણે કહેવું હોય તો કહી શકીએ કે આ રુદિઓ નાના પાયા પરનું અનિકસિત રાજ્ય બંધારણ છે. 'સમાજ' રુદિઓને કારણે શક્ય બન્યો છે આથી રુદિ પશુ સંસ્કૃતિનું એક અંશ બની રહે છે.

વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચેના સંબંધ આપણને આજે કદીય નિચાર નહિ આવે કે આ 'સંબંધો'ની શોધ સંસ્કૃતિનું આવશ્યક પરિણામ છે ! પતિ-પત્ની, માતા-પિતા, ભાઈ-બહેન, પુત્ર-પુત્રી અને એવા

સંબંધો માણસે કેવી રીતે પ્રસ્થાપિત કર્યા હશે ? અને આ કહેવાય અને તેથી આની સાથે આમ વર્તન થાય એવું જે એક યાત્રા ધનસાને ખડું કરી દીધું તેમાં માનવ સંસ્કૃતિની ચરમ સીમા સમાયેલી છે ! એક બીજા વચ્ચે સ્થાપિત થયેલા આ સંબંધને કારણે જ આજ માનવજાત ટકી રહી છે. સંસ્કૃતિનો વિરોધ કરનાર ઉદ્દગમીઓને આપણે કેવી રીતે સમજાવી શકીએ કે સંસ્કૃતિ તો તમારા લોહીમાં ભરી પડી છે ! એના વિના તમે એક ડગલું પણ ન ભરી શકો એની એ અતિ આત્માસત — જીવન સાથે એક યથા ગયલી વસ્તુ છે. સગપણ મેલિનોં કહે છે તેમ "માનવજ સના સાતત્યની જરૂરિયાત અર્થે સંસ્કૃતિની એક વ્યાપક યોજના" છે.

બૌદ્ધિક સાદમો-જને લખને ભૌતિકશાસ્ત્રની તમામ શીર્ષો સભરી-પણ સંસ્કૃતિનું એક લક્ષણ છે. માણસે પોતાના જીવનની એક પછી એક જરૂરિયાત પૂરી કરવા માટે સતત પ્રયત્નો કર્યા છે, જરૂરિયાત અને તેની પૂર્તિ અર્થે જાગી થયેલી વસ્તુ વચ્ચે એક અચાક્ર શ્રમ પડેલો છે. એ શ્રમનું પ્રેરક બળ છે માણસની જોપરીમાં રહેલું બૌદ્ધિક સાદસ. માણસે અનનવા અખતર કર્યા છે, એ એની નિષ્ફળતામાંથી પણ અનેકમણ રીખ્યો છે. પરિણામે આજ તે સૃષ્ટિનો સ્વામી છે એને આ 'સ્વામીત્વ' અપાવનાર છે સંસ્કૃતિ.

આમ મેલિનોં પોતાના નિર્બંધમાં સંસ્કૃતિની ખૂબ મૂલ્યાંકી વ્યાખ્યા આપે છે. અને એમ કરીને ઉપર કહ્યું તેમ-સંસ્કૃતિના ધનમાં જ અગત્યનો ઉમેરો કરે છે.

*

આ આખું જગત અને પ્રકૃતિના બનેલા આ જગતમાંનો હરેક પદાર્થ પ્રભુના નિવાસ અર્થે જ સર્જાયેલો છે; અર્થાત્ જોનો જ છે એમ સમજી પ્રત્યેક પદાર્થ અને કર્મ જોને સમપર્ક કરી લોગવો અને એમાં જ આનંદ લો. ધન પ્રત્યે પણ આવી જ ઉદાત્ત લાવના કેળવો.

મનુષ્યનું સૌ વર્ષનું પૂર્ણ આયુષ્ય આવી રીતે કર્મ કરતાં કરતાં લોગવવાની ઇચ્છા રાખો અને લોગવો. એ રીતે જ તમે મૃત્યુને અલપ બનીને લેટી શકો; અન્યથા નહિ. આવાં નિષ્કામ કર્મ મનુષ્યને બંધન-રૂપ નથી નીવડતાં.

—યજુર્વેદ

માનવેન્દ્રનું આગમન

આજથી પાંચ દહાસ વર્ષ પહેલાં બરોબર પવિત્ર દહાસ વર્ષ પહેલાં આમ બન્યું છે.

આજે જે સૂર્ય-ચન્દ્ર ઊગે છે તે જ સૂર્ય-ચન્દ્ર ત્યારે પણ ઊગતા હતા, આકાશના તારાઓ અને નક્ષત્રમંડળો પણ આના આજ હતાં આજના ચંદ્રવાતી ચૂંચણી આજે છે એનાથી જરાયે બનેલી નહોતી.

માત્ર બનેલી હતું ત્યારેનું રાજકીય વાતાવરણ એ રૈદિયાળ રાજકારણે ત્યારે ચારેકેર કષ્ટ ફેલાયેા હતો : જહ્નિ આખી દુનિયા ઉપર એકથો કષ્ટ જ સાર્વભોમ બનીને ધૂમનો હતો આ કષ્ટને ક્ષિપ્ર પ્રભએ પોતાની વ્યક્તિગત વિસિદ્ધતા શુભારી હતી. ગમે તેવા અન્યાયની સામે પણ કોષ્ટની જળાન ઉપડતી નહોતી; નજર નોંધાતી નહોતી, બેચો શ્વાસ લઈ શકતો નહોતો.

જાણે ગોકુલ-મધુરાની આ હતીયે પ્રજા કોઈના આગમનની રાહ ભેંજ રહી હતી. આતક જે આતુરતાથી વરસાદની વાટ જુએ છે, મીન જે આતુરતાથી પ્રકાશની વાટ જુએ છે, એની મળબનાક આતુરતા પ્રજાની આંખોમા રૂપદેખાઈ આવતી હતી.

નેસનો ગોવાળ, ગામડાનો ખેડૂત અને નગરના વેપારી, સૌની પીઠ પર એક જુથની રાજકર્તાના લોખંડી પંભની પામે આંખળીઓ ઊઠેલી હતી. હરિયાળાં ખેતરાની હિલેશા લેતી ધાન્ય-સમૃદ્ધિનો એ સરખુખતાર હતો. દૂધથી શદ્દે શદ્દે થતાં આચળવાળી કામધેનુઓના ધણુને તે એક અને આપખુદ માલિક હતો. ગામેગામની સંપત્તિઓને નગરના મકાનનોની હવેલીઓમાં ઠાવતી દહાસે વજુચારોનો તે શાસનકર્તા સ્વામી હતો.

આકાશનો ઇન્ધર તો પરચો દેખાડે ત્યારે, પણ પૃથ્વીવસીઓને તો તેની શક્તિ અને સાર્વ-

ભોમનાનો પરચો રોજ ને રોજ મળી રહેતો. તેની સામે વિરોધનો અક્ષર મુદ્દા ઉચ્ચારનારની જીમ ખેંચી કાઢવા તૈયાર રહેતા અસંખ્ય મહાસાગરો તેના અખાડામાં પડ્યા પડ્યા કદાચેલ દૂધનાં કડાયા ખાલી કરતાં હતાં. માતા પિતાને તેણે કાર માર્યા હતા. સમા સંબંધીઓને તેણે વિના કસૂરે ફેદ્યા પૂર્ણ હતાં. મિત્રો તેના ખુશામનિવાઓ બનીને જ છવી ચકયા હતા. એવો એ હતો કસ-આપખુદ શાહીવાદનો પુરાનન પ્રતિનિધિ

તે સૌથી ડરતો માટે સૌને ડારતો; તેનું જાલિમ હૃદય ગોવર્ધનના પધ્ધરોમાં, યમુનાના તરંગોમાં, વર્નાવૃક્ષોમાં અને આકાશની અગાધતામાં ફિરતારના કોપની આગાહી સર્વદા સાંભળ્યા કરતું.

તેને કાંઈનો વિશ્વાસ નહોતો, પોતાની ભત્રે પણ નહિ! વહોને તો તેણે ક્યારનાય કેમણે પાડ્યા હતા. સમોષદિવાઓને તેણે તુરંગની દીવાયે પાછળ ધકેલી દીધા હતા. હવે બાકી રહી હતી એક માસૂમ ઊમતી પ્રજા, તેના પ્રચે તેની કૂર અને વહેમીશી આંખ સદા ખેંચાયેલી રહેતી.

ત્યાં એક શુભચરે આવી એના કાનમાં સમાચાર કુંકયા કે હમણાં જ બહેન દેવકીને પુત્ર પ્રસન્ન થયા. આ સાંભળી એનાં કર્ણ ખેંચાયા વધે પહેલાંનો એક ભયોતિથીની ભવિષ્યવાણી તેના હૃદયને ધનુષ્યશૂરી રહી 'એન, સર્વેળા એત! દેવકીનો આ આશો બાળક તારુ નિકંદન કાઢશે,' કાણુજર ગોડુ આઈ ચપેલ એના હળાકળ શાહીવાદ વિષધરની જેમ અંતરમાંથી ફેંકેડો મારતો ખેડો થયો. બહેન દેવકીના પહેલાં સાત સંતાનોને મસળી નાખનાર એના ખૂની હાથ આ આકાશને પણ રગડોળી નાખવા તૈયાર થયા.

ગિચાદી રાંક દેવકી! જનમ ધરીને જેણે સુખનું રાખ કહી બેમુ નહોતું એવી હતે આધારે

નિરાધાર બનેલી દેવકીએ આ દયાહીન બાંધવને ખોળા પાથરી પાથરીને વીનવ્યો. ‘હું’ અત્યાર સુધી તો કાઠ નથી બોલી વીરા! પણ હવે આ એક છેકરાને જીવવા દે : તારી બહેન છું એમ ગણીને નહિ, પણ એક નિસતાન નારી ગણીને મારા ખોળાને આ વખતે ખાતી કરવો રહેવા દે ભાઈ !’

પણ કસને કાગજુ’ ક્યાં હતું ? એની આંખો લોહીની નદીઓ જેવા ટેવાઈ ગઈ હતી આની લાખ લાખ વિનવણીઓ સાંભળીને એના કાન બહેરા થઈ ગયા હતા, એના કંઠથી કંતેભ પર પેલી લવિષ્યવાણી આવી આરીને પહોંચતી હતી. ‘આ જ બાળક, દેવકી નું આજ આઠમું સતાન તારો સહાર કરશે દયા રાખીય તો તારી રાજધાનીનો ઘાગોવાટો નીકળી જશે.’

‘હૂર ખસ !’ લાંબને વીંટળાઈ વળેલી દેવકીને પગથી દૂર ફેંકવાની બધે’ કોસિય કરના દૂર કસ રાજે ત્રાસ મારી ‘હૂર ખસ વસુદેવ અને એના વશજેનો મને રજમાત પણ ભરોમો નથી દીધ’ દષ્ટિ રાજ્યકર્તાઓને માનવ હૃદયની સુવાણી લાગણીઓ સાથે સતાકૂકડી રમવી પોપાથ જ નહિ’

મહાગ્ન અને મહામંડળ સ્તંભ બનીને આ નાટક જોતા હતા, સ્વાર્થ અને સામ્રાજ્યને ખાતર જેણે પોતાના માતા-પિતાને પણ સહારી નાખ્યા હતા તેને બહેન-બનેલીની માયા કેટલી ?

પણ ત્યાં તો કાગજોપડિયુ ફરી ગયું કસની સહારનીલા અટકી ગઈ આકાશમાં મડાપેલા મેઘા ડગરે કસના માયા ઉપર વીજળી તાંબડી ભૂક પો થયા, જલપ્રલયે ધરતીના પડપને ધમરોગી નાખ્યું અને આ બધા ઉડકાપાત વચ્ચે ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રનું મધુર અને મગસ રિમત નાચી રહ્યું

એના આગમનની પ્રગ્ન આતુરતાપૂર્વક રાહ જોઈ રહી હતી તે માનવેન્દ્ર આજે પ્રત્યેક માનવીના દેવામાં પ્રવેશ મેળવી ચૂક્યો હતો, આજે એક એક નગરનંદિયા દોધ, શરણાઈ અને તોસાના અવાજોથી આનંદમાં ગરકાવ બન્યાં હતા

આજે ધરતી પરથી શાહીવાદનો સમૂહો નાશ થયો હતો અને એ સ્થાને લોકનાયક કૃષ્ણચંદ્ર પ્રગમ્યા પ્રેમ અને વિશ્વાસુત્વ સનાતન સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું

દરેક પોતાનો ધર્મ વિચારે

ઉપકારના બદનાની અપેક્ષા ન રાખવા પર એટલો ભાર મુકાય છે તેટલો ભાર બંને વાળી આપવા ઉપર મૂકાતો હોય તો કેવું સાચું ? ઉપકારનો બદનો માત્રવાથી મન બગડે છે, સબધ બગડે છે, ખરે વખતે કરેલી લાખ રૂપિયાની કિંમતી મદદ કોડીની બની જાય છે એ બધું ‘ખડું’, પરંતુ જે લોકો ઉપકારને ભૂતી જાય છે, એનો બદનો ચૂકવવાની શક્તિ ન હોય કે એના સંયોગો ન હોય ત્યારે આભારનો લાવ પણ રાખના નથી, તે લોકો સ્વાર્થી બની જાય છે અને સમાજને ટકાવવા તથા વિકસાવવા માટે સહકારતું જે એક ચક્ર ચાલી રહ્યું છે તેમાં બાધા નાખે છે ‘ઉપકાર કરો ત્યારે બદવાની અપેક્ષા રિના કરજો’ એમ સામાન્ય રીતે કહેવાય એ યોગ્ય છે, કેમકે એની અપેક્ષા રાખી દુ ખો થતો હોય ત્યારે તટસ્થતાથી તેના વિચારદોષને જિરાડો પાડવામાં આવે તેમાં શે કશું ખોટું નથી પરંતુ ઉપકાર ગ્રહણ કરનાર પોતે જ સામે બેગો રહી બદનો લેવાનો દોષ સમગ્ર વખતે તે તો યોગ્ય નથી જ એનો ધર્મ તો બદનો ચૂકવનાનો જ છે મોગ્ય ભાગના વ્યવહારમાં ઉપકાર મરનારે બદનાની વાત તે ઉચ્ચારી હોતી નથી તે સાચું છે, એ જ રીતે ઉપકાર ગ્રહણ કરનારે પણ એમ કહ્યું હોતું નથી કે તે કોઈ પણ સ્વરૂપમાં બદનો આપશે નહિ અને આભારનો લાવ પણ અનુભવશે નહિ આવી સ્થિતિમાં બંને પક્ષ સમજાવવાને શોભે એમ વર્તે—એટલે કે ઉપકાર કરનાર બંનેની આશા રાખે નહિ તે ઉપકાર ગ્રહણ કરનાર તે ચૂકવના નિમિત્ત જ શે નહિ તો જ સસારના વ્યવહારમાં સરળતા આવે તે માનવીના ચિત્તને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય

—યાત્રી

ગુજરાત - સૌરાષ્ટ્ર પાસે એનું પોતાનું કઠી શકાય એવું શાસ્ત્રીય સંગીત નથી ને નૃત્ય પણ નથી, એવા પરંપરાગત પ્રચારને, જુદા હોવાનાનો જવાબ આપવાનો વખત હવે આવી પહોંચ્યો છે

મણિપુરી નૃત્યની ખુલાશ મુદ્રાઓ અને કથક ના અગમરોડા જોઇને એને દેવાંથી માનવા સુધીના અહોભાવમાં ઘસણાય ગયેલા આપણે - આપણી શેરી એને તો ક્યારેય સ્વરથી જ નથી ગરમા, ગરબી કે રાસગાની વચ્ચે, મોતીના દોરાની જેમ પરાવાઇ રહેતું સળંગ નૃત્ય આપણને વાદ આવતું નથી ઘર ઘરમાં, જીવન - વ્યવહાર માં, આનંદ અને શોકમાં એક સરખું એકાગ્રતા ધરેતું આ નૃત્ય આપણે પર-પ્રતીય મોહમાં સાવ વિસારે જ પાડી દીધું છે

નૃત્યના પ્રાચીન ઐતિહાસિક પ્રમાણોની વચ્ચે પણ ગુજરાત - સૌરાષ્ટ્ર તો હંમેશાં અધારેલું જ રહ્યું ■ આસામ પ્રાંતને અને ગુજરાતને પ્રાચીન કાળથી સંબંધ છે હારિકાના રાજા મી કૃષ્ણના પૌત્ર અનિરુદ્ધે કામરૂપ (આસામ)માં આવેલ મોક્ષિતપદ (તેજપુર)ના રાજા બાણાસુરની કન્યા ઉલાનું દરજી કરી તેની સાથે લગ્ન કર્યું હતું

એ રીતે ભારતના છેક પૂર્વના પ્રદેશને છેક પશ્ચિમના પ્રદેશ સાથે સંબંધ બધાવેા હતો સંસ્કૃતિક દૃષ્ટિએ પણ આ લગ્ન ફગદારી નીવડ્યું હોવા પાવંતી પાસેથી લાસ્યનર્તનની શિક્ષા પામી હતી તેણે હારિકામાં આવી એ નર્તન ત્યાંની ગોપકન્યા એને શિખર્યું હતું અને ત્યાંથી તે અન્ય પ્રદેશમાં વિસ્તાર પામ્યું હતું એમ નાટ્યશાસ્ત્રના પ્રણેતા ભત્તમુનિયી માંડી સંગીત વળાંકરના કર્તા પછેના લેખકો પૂછે છે

મદાભારતના કાળથી ત છેક સોળમી સદીના શ્રીક કવિના સમય સુધી સૌરાષ્ટ્ર લાસ્યનર્તન માટે વિખ્યાત હતું એમ લાગે છે મણિપુર અને સૌરાષ્ટ્ર

વચ્ચે આધુનિક કાળમાં પણ કાંઈક સંબંધ નજરે પડે છે મણિપુરી સૌમ્ય કથાક રંગની 'મેખલા' પહેરે છે સૌરાષ્ટ્રની આહીર સ્ત્રીઓ પણ આવા રંગનું અને મણિપુરી મેખલાને મળતી હોય કપડ પહેરે છે મણિપુરી વેશભૂષામાં વપરાતાં દર્પણો અને સૌરાષ્ટ્ર આ વપરાતાં દર્પણો ને આલસામાં પણ સારકૃતિક સામ્ય ડોકિયા કરતું દેખાય છે અને ગઈકાલની લાસ્યોત્તમા ગુજરાતની જેમ, ગુજરાતની આધુનિકતાએ પણ મણિપુરી નર્તનને જોડતું અપનાવ્યું છે એટલું અવ કાંઈપણ પ્રાંતે અપનાવ્યું નથી

- ને નૃત્યની જિંદગી સમજણ સાથે એકસ બનાવેલા આ પહેરવેશની સાથે અલકારોનું ઔચિત્ય પણ એટલું જ રીકાગણુ હતું હાથમાં ઝીણી, કેવળ નાણુકતાને દેખાવ કરનારી બ મહીઓ નહોતી, પણ રાસગાના રંગ સાથે રજકચ્છી જોડે એવા તાકાતદાર ધુવરી જડિત ધરણી હતા, પગમાં રૂપાના કડમાં અને કાંચીઓ હતા, ને પ્રત્યેક કમકાની સાથે પરસ્પર અથડાઇને રજકતા સ્વર પૂરાવતાં

આંખમાં અચ્ચુરટ અને લીછીઆ હતાં, તેને અવાજ જાણે કે અલકારોની સુરાવટમાં એક રૂપ બની જતો માથે પહેરાતી હામણી, કાને લીચતી પાન્દીઓ અને કડમાં લીચળતા વિવિધ હારોની કશા માં પાછળ પણ જીવનના નૃત્યની, નાચનાર, જોનાર બનેને મરત બનાવે એવી દૃષ્ટિ હતી

આજ એ લોક-સમુદાયના પુરુષવર્તમાં ઘેર દાર કેડિવામાં પણ જુડિન રહેતાં છે કૃષ્ણના વાણાને જ એ અગ્રેષ્ઠ અવશે ■ મરમીનૃત્ય વખતે એ કેડિવાં પણ જૂના જાવ છે પાપડીના છૂટાં છેત્રા અને નાડીના, ધૂન્ય નીચે દબકતાં નવરંગી દીરંગા કૂમાં પણ એ રાસકોડાનાં રૂપાગા અગ્રે હતાં

આ નૃત્ય માટે અને કહી દસ માટે શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ હોવા છે ખરી પણ એ શીખરા

માટે શાળાઓ નથી હોતી. એ નૃત્ય-સંગીતની તમામ ત્રીણીમાં ત્રીણી ખૂબીઓ એના રસિકા અજવાળા રાતના શેરી-સમારંભોમાંથી જ વીણી લે છે ને શીખી લે છે. ખીબ પ્રતિભા જેમ આ કલા અપણે ત્યાં અર્ચાળ નથી બની મધ એના વેશ પરિધાન માટે કપડાંની જુદી જોડની જોગવાઈ આપણને ક્યારેય વિચારથી પડી નથી.

જીવનની દરેક પગ જાણે નૃત્યથી જ ભરેલી છે; ને જાણે જીવન એજ નૃત્ય છે એવી સનાતન સમજણ સાથે સૌરાષ્ટ્રનું લોકજીવન એકરસ બની મધુ છે.

ગામઠીઓમાંથી ફરતું ફરતું નૃત્યનું આ સ્વરૂપ આજે શહેરોમાં આવ્યું છે ખરું, પણ નૃત્યની તુલની ફૂદીઓ અને જૂના ઢાલો એમાં સચવાતા છે. પ્રેમ પરિધાનમાં પણ હજી જૂના અંશે કાચી રધાન જાળવી રહ્યાં છે.

—ને ગઈકાલનો ‘જગત્રી’ મણુતો આ નારી-સહેરવેશ આજે ‘ફેશન’ તરીકે પાછો આવ્યો છે એ તનાવે છે કે ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્ર પોતાની સાચી સમજણ તરફ પાછું વળ્યું છે

*

પૃષ્ઠ : ૯૧થી ચાલુ

છે. ખરા અર્થમાં હમની વિધિ સાતીબ રીતે પતાવી, આનંદમંગળથી હમ પતાવવા માટે સમૃદ્ધહમની યોજના આવકામ છે. અને એ સમય દૂર નથી જ્યારે શાંતિનું વર્તુળ મોટું બનીને આખા ગામમાં થનારા હમોનું સમૃદ્ધ આયોજન કરવું પડે! હમગાઓ આવી પડે છે ત્યારે બ્યક્તિગત રીતે જે ખર્ચો થાય છે તેનો અંદાજ મૂકવામાં આવે તો કેન્દ્રના બજેટના આંકડાને શરમ્માં પડે. વળી બ્યક્તિગત હમો એક-સામટાં થાય ત્યારે ગૌરમદારાગે, રમોયાઓ, અને ચીજ વસ્તુઓ પૈસા રેતાં મગતી નથી. સૂચન તો એમ કરવાનું મન થાય છે કે દરેક ગામમાં એક હમમંદિર હોવું જોઈએ જ્યાં સૌ કોષ્ટ સમૃદ્ધમાં અથવા છૂટક રીતે હમ ઉજવી શકે. વધતી જતી વસતિ તેમજ વધના જતા હમોનું પ્રમાણ જોતા આવું કોષ્ટ સમાજવાદી દમનું ક્રાંતિકારી પગલું હવે અનિવાર્ય જણાય છે.

ચઢાણ સાહેબનું બજેટ

શ્રી. ચઢાણ સાહેબનું બજેટ ક્રાંતિકારી બની શક્યું નથી. અવગત શ્રીમતોની શ્રીમંતાઇ તેઓ અવશ્ય ઝોછી કરી શકશે પણ તેનો લાભ શરીરોને મળવાનો નથી. ‘સંપત્તિ હટાવ’ જેવું કાંઈક બને

તેથી મરીતી હતી જવાની નથી. કરવેરા કોઈને ગમના નથી અને ૨૨૦ કરોડના કરવેરા પછી પણ બજેટમાં હમગમ તેટલી જ ખાધ રહે છે. ભારતના દરેક તાલુકા પ્રધાનના નસીબે કરવેરા નાખવા માટે નરી ચીજ વસ્તુઓનું સંચાલન કરવાનું રહે છે. કૃષિ સંપત્તિ ઉપર સીધા કરવેરા પડ્યા નથી તેનાથી એક મોટું ક્ષેત્ર વધુ સ્પર્ધુ રહી મધુ છે જો કે ટ્રેક્ટરો જેવા સાધનો ઉપર આગકારી જકાત આવી પડી છે. ધનિક વર્ગ પાસેથી સંપત્તિ વેરા દ્વારા વધુ વસુલાત શક્ય બનાવઈ છે. કર ચેરી અટકાવવાની વાતો થઈ છે. પ્રતિ વર્ષે આવું થાય છે. જ્યાં સુધી ભારતને કોષ્ટ જન્મ-સિદ્ધ અર્થસાત્રી નહીં મળે ત્યાં સુધી ભારતનો આર્થિક કોષ્ટો ઉકેલાવાનો નથી જન્મની ખીખ વિશ્વયુદ્ધમાંથી બેઠું કરનાર અર્થશાસ્ત્રી સાંપડી ગયો. આ તો નશીમની બચિકારી છે—લિસિને આવો કોષ્ટ વિરલ જીવ ચમડી ભય તો દેશનો ઉદાર થાય. બાકી શ્રદ્ધાધાનને નાણામંત્રી બનાવો, અથવા વિદેશ-મંત્રીને સરદાણુ પ્રધાન બનાવો તેથી પરિસ્થિતિમાં ફેર પડે નહીં—‘એકેડેમિક’ રીતે બધું ચાલ્યાં કરે. સવાલ બેજાનો છે. તેનું ઉત્પાદન તો નથી થઈ શક્યું પણ શોધવાથી મળશે ?

આનંદનો આધાર

‘આ વિશ્વ આનંદથી ભર્યું છે, આનંદમાં જ તે વિવરે છે અને અતે આનંદમાં લગ્ન પામવાનું છે’ એવું સૂત્ર સાંભળતાં આપણાં જીવનમાં આનંદની જે ઝખના પેદા થાય છે તેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે તત્ત્વવેત્તાઓએ સમગ્ર વિશ્વ માટે ઉચ્ચારેલું એ સૂત્ર સાચું હોય કે ન હોય, પરંતુ આપણા પોતાના જીવન માટે તો આપણે એવી જ સ્થિતિની ઈચ્છા રાખીએ તે સ્વાભાવિક છે. વર્તમાન જિંદગીનો આરભ ક્યારે થયો તે આપણે જાણીએ છીએ, પરંતુ તે વખતે આનંદનો અનુભવ થયેલો કે નહિ તે આપણે જાણતા નથી આ જિંદગીનો અત ક્યારે આવશે તેની આશા છુતે ખમર નથી, પરંતુ એ અત આનંદની પરાકાષ્ટા રૂપ હોય અને જો ફરી જન્મ લેવાનું અનિવાર્ય હોય તો એ જન્મ પણ આનંદમય બની રહે એમ આપણે ઈચ્છીયું.

જીવન અને મૃત્યુના બે ઊંચની લગ્નને જીવન વધી રહ્યું છે તે સમયમાં કેવળ ઈચ્છા, ઝખના, જાણના કે ખ્યાલથી નહિ, પરંતુ વારંવાર દૃષ્ટિએ આપણે વિચાર કરવો પડે, કારણ કે નિરંતર વહેતી એ જિંદગીનો પ્રતિ જમે આપણને પરિચય થાય છે અને તેમાં સુખનું અને દુઃખનું, આનંદનું અને શોકનું, યાત્રિનું અને અયાત્રિનું, પ્રસન્નતાનું અને નિઃશ્વાસનું કેટલું પ્રમાણ રહે છે તેનું જાન પણ આપણે પરાયીએ છીએ. પહેલી જ તણે આપણને ખાતરી થાય છે કે આ વિશ્વ, જેનો હું એક અણ છું તે આનંદમાં જ વિવરતું હોય એવું દેખાતું નથી, અહીં તો જેવા તરવેતર એનાં સૂત્રોની સાથે એનાં સૂત્રો પણ રોજ સાંભળવા મળે છે કે ‘આ સંસારમાં દુઃખ સિવાય કંઈ જ નહિ, જેને તમે સુખ સમજો છો તે લાલ્સ બનુર છે તે તેવી ભ્રામક છે, ઈદ્રિયસુખ ઈદ્રિયનું રજો જેવું શક્ષિ છે, એમાં લોભાશે નહિ એ તરફ બે થાશે નહિ’ કોઈ વચ્ચે એમ કહે કે ‘આ જિંદગીની ચાદર સુખ અને દુઃખના—આનંદ અને શોકના નાણાં

વાણથી વણેલી છે. જેમ પ્રકાશ અને અંધકાર, રાત અને દિવસ, જળ અને સ્વણ એમ સુખ અને દુઃખ જીવનનો તથા જગતનો ક્રમ છે—કુદરતનો નિયમ છે, એમાંથી છૂટવાનો પ્રયાસ થિથા છે, માટે એને તમે સહન કરી લો.’

આવાં સૂત્રોથી ક્યારેક મન ખૂંઝાઈ જાય છે અને ક્યારેક તે તરફ બે રકાર પણ થઈ જાય છે, પરંતુ વિવેકથી જ માનવી આ બધાં સૂત્રોની સાથે પોતાના જીવન-અનુભવને જોડીને જો જ્ઞાનપૂર્વકની તપાસ આદરે તો સુખ—દુઃખનો અને આનંદ—શોકનો મર્મ એને સમજવા વિના રહે નહિ પહેલી જ તકે એ એટલું જોઈ થકે કે આનંદ, અને આનંદ સિવાય કંઈ જ નહિ, સુખ, અને સુખ સિવાય કંઈની હરતી નહિ એવી સ્થિતિની તો કેવળ કલ્પના જ આવી થકે છે જિંદગીની ચાદર સુખદુઃખના તાણાવાણાથી બધે લણા જેવી હોય, પરંતુ પેલી ચાદરમાં તાણાવાણાનું પ્રમાણ જળવાયેલું રહે છે અને જો તાણે છે તે વાણે થતો નથી ને જો વાણે છે તે તાણે બનતો નથી એવી સ્થિતિ જિંદગીનાં સુખદુઃખની નથી એમાં સુખદુઃખનું પ્રમાણ પ્રત્યેક લણે પચાટાનું રહે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ જે સુખરૂપ દેખાય છે તે દુઃખરૂપ અને દુઃખરૂપ જણાતું હોય તે સુખરૂપ પણ બન્યા જ કરે છે

આમાંથી એવો વિચાર મગટે છે કે આ સુખ શું છે, દુઃખ શું છે, એ ક્યાંથી જન્મે છે, એ થી રીતે પરિવર્તન થાય છે, એના પર કાનવીનાં કોઈ કાબૂ છે કે નહિ? અને પછી એક બાજુ સનાતન ને શાશ્વત સત્યનું જ્ઞાન દાણે છે ને ખીઠા બાજુ વ્યવહારુ સત્યનો પણ પરિચય થાય છે સુખદુઃખનો અનુભવ મન કરે છે એમ સમજવામાં લચીરે વાર લાગતી નથી આ મનથી પર જોઈ તે નથી સુખનો અનુભવ કરતું, નથી દુઃખનો, અથવા તો એમ કહેવાય કે પરમ સુખ અને પરમ આનંદની જે કલ્પના કરવામાં આવી છે તે એની જ સાથે સબંધ પરાયે છે, પરંતુ તે ‘એ’

યું છે ? એનો ને મનનો શો સબંધ છે, જે શરીર એણે મેળવ્યું છે કે એને મળ્યું છે જે મન એમાં બેઠું છે અને દરો દિશામાં ધૂમી રહ્યું છે તે બધાં પરસ્પર જોડાયેલાં છે કે જુદાં જ છે ? એની વિદાય પછી શરીર રહે છે ખરું, પરંતુ ધૂળ-પથ્થર કરતાં વે એની હાલત બૂચી થાય છે, જેનું મન નાશ પામે છે કે 'એ'ની સાથે જાય છે ?

મતિ મૂઝાઈ જાય એવી આ બાબત છે, પણ એટલું સમજાય છે કે શરીરની લાચારીનો કોઈ પાર નથી, જ્યારે મન 'કંઈક' છે ને બધું ચલાવે છે-અનુભવ કરે છે આ મનની પાછળ જે તરર પડેલું છે તે મનથી જોડું છે અને નથી તત્ત્વત જોડું, કારણ કે મનથી એ મુક્ત થઈ શકે છે અને મન પોતાની મેળે એનાથી મુક્ત થઈ શકતું નથી, છતાં જ્યાં સુધી મન જડાયેલું છે-જે પિંડુ છે ત્યાં સુધી તે એક હોય એવું લાગે છે ઉપમા આપવાનું મુશ્કેલ છે, પરંતુ પ્રકાશમાં જેમ અધકારના અંશો ભળેલા હોય છે તેના જેવું છે પ્રકાશનો આપણને પરિચય છે એ એછી વસ્તી થા માટે હોય છે ? પૂર્ણ પ્રકાશ-પ્રકાશ સિવાય કંઈ જ નહિ-તેનો આપણને અનુભવ નથી, પરંતુ પ્રકાશની હરતી પરથી તેની આપણે કલ્પના કરી શકીએ છીએ આત્મા ને મનનું કદાચ એવું હશે તત્ત્વત આનંદમય અવસ્થા આ આત્માની અને મુખદુખ-હર્ષશોકની સ્થિતિ તે આ મનની પણ આ મન એટલે જેની આસપાસ ને અદર આત્મા વ્યાપેલો છે તે

સામાન્ય છતાં સમજદાર માનવી આવી તરવર શોધનમાં પડ્યા વિના એટલું સમજી જાય છે કે આ જીવનમાં કેવળ સુખ શક્ય નથી ને કેવળ દુઃખ હોતું નથી સુખ-દુઃખ બંનેની હરતી હોવા છતાં તનુ પ્રમાણે ઓછું થતું કરી શકાય છે અને તે જ છે આ જીવનનો પુરુષાર્થ સામાન્ય માનવીઓના વર્ગો તો અનેક છે પરંતુ તેમને જો બે બાગમાં વહેંચીએ તો એમ કહી શકાય કે એક વર્ગ સુખના કાસ્ટે શોધી તેને વધારે છે અને એ રીતે દુઃખને ઓછું કરે છે, દુઃખનો અને સુખનો અનુભવ થા કાસ્ટે થાય છે તે જોવા તરફ એની દષ્ટિ જતી નથી, સુખ અને દુઃખનો આધાર શો છે

તેનો વિચાર પણ એ કરતો નથી. આ વર્ગ આખી જિંદગી સુખ માટે મથે છે, ક્યારેક સફળ થાય છે, ક્યારેક નિષ્ફળ જાય છે, એનાં સુખદુઃખના બહારની તરવરા કેટલા પ્રમાણમાં ભાગ ભજવે છે તે ક્યારેક એ સમજે છે ને ક્યારેક સમજતો નથી, પોતાના પ્રવાસો છતાં સુખનું પ્રમાણ વધે નહિ ત્યારે એ કોઈકને અને હેવટ પોતાના પ્રારબ્ધને દોષ દઈ યાતિ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ કરે છે.

આ કરતાં જે વધુ સમજદાર છે તે સુખદુઃખનો આધાર શોધવા તરફ વળે છે કયા પ્રકારનું સુખ કેટલા સમય સુધી ટકી શકે છે તેની પણ એ તપાસ કરે છે જે સુખનો આધાર અસ્થિર હોય તે સુખ સત્તર ખસી જાય અને જેનો આધાર મજબૂત હોય તે વધુ સમય ટકે એવું જ્ઞાન એ મેળવે છે એને ધીમે ધીમે એમ સમજાય છે કે આધાર-વિહારનું સુખ સામાન્ય પ્રકારનું અને ઓછી આવરદાવાળું છે આ શરીર રચુળમાંથી એ સૂક્ષ્મ તરફ ગતિ કરે છે કથાકનું દશન, ચિંતન, મનન ત્યારે એના ચિંતને આનંદથી ભરી દે છે ત્યારે એને એમ સમજાય છે કે સુખનો આધાર જો કોઈ વ્યક્તિ કે વસ્તુ ન હોય અથવા તો એ વ્યક્તિ ને વસ્તુ સાથે લેપાયા વિન-જોડાયા વિના સુખપ્રાપ્તિ થાય તો તે વધુ ઊંડે સુધી જાય છે ને વધુ સમય સુધી ટકે છે કુદરતનો, કલાનો, ભક્તિના સંશોધનનો આનંદ આ પ્રકારનો હોય છે આ માનવીમાં સમજદારીની સાથે જો જ્ઞાન પણ પ્રગટે તો પેલા તત્ત્વવેત્તાઓની નજરે એ સુખ-દુઃખની પરીલા કરવાનો અને એમાંથી એ શોધી કાઢવાનો કે વ્યક્તિ અને વસ્તુ સાથે લેપાયા વિના દર્શન, ચિંતન મનન દ્વારા જે આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે તેમાં પણ સૂક્ષ્મરૂપે વ્યક્તિ અને વસ્તુનો આધાર રહેલો છે સુદર કોઈ કુદરતી દરમ, ઉત્તમ કોઈ કલાકૃતિ, ભક્તિભાવ જો તેવી કોઈ પૂજ્ય વ્યક્તિ સંશોધન દ્વારા કંઈક પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા-એ બધું પલટાઈ શકે છે આપણી આંખ સામેથી ખસી જઈ શકે છે નથી ખસતા એક આપણે જ અને આનંદ તો અતે ત્યાંથી જ પ્રગટે છે

આવા માનવીની આંખ આજગથી પ્રવચ સુખનાં
રમણ સાધનો ખરી જાય છે, પછી સકલ સાધનોની
પણ જરૂર રહેતી નથી. રમણ અને સુલભ સાધનોથી
ભરેલું આ વિષ એની આસપાસ રમી ડોલા છતાં
એના આનંદનો આધાર તો તે પછી એ ચોતે જ
બની જાય છે. એને ખાતરી થાય છે કે જો તે સુખ
અને આનંદ માનતો હતો તે ખરેખર તો અંદરથી જ

પ્રગટતા હતી, અરે, એ ચોતે જ એ હતો ! આરંભમાં
એને ચોતને જગૃત કરવા બહારનાં તત્ત્વોની જરૂર
પડતી હતી, હવે એ સ્વયમ્ જગૃત રહે છે. તત્ત્વવેત્તાઓનું
પેલું વાક્ય—આ વિષ આનંદમાંથી જન્મ્યું છે, આનંદ-
દર્શાવિશ્વે છે ને આનંદમાં જ તે લગ પામશે, તે
ઉચ્ચાર્યા વિના એની અનુભૂતિ દ્વારા નિરંતર આનંદ
મય અવસ્થામાં રહે છે.

ગધેડા ડાઘા.....

એક રાત્રી હતો, એણે એક વાયુશાસ્ત્રીને
હવામાનના વરતારા ભાખવા માટે મોકલે પગાર આપી
રોક્યો હતો રાત્રીને એક વખત ચિતારે જવાનું મન
થયું, એ જ જગલમાં જવાનો હતો એની નજીકમાં
એક ખૂબસૂરત શાહનગરી રહેતી હતી, રાત્રી એના
ગ્રેમમાં હતો અને એટલેટ્યાથી પસાર થતી વખતે
પોતાનાં સારાંમાં સારાં વસ્ત્રો પહેરીને જવાનું રાત્રીએ
વિચાર્યું. એણે પેલા વાયુશાસ્ત્રીને બોલાવીને પૂછ્યું :
‘આજે વરસાદ તો નહિ પડે ને ?’

વાયુશાસ્ત્રીએ ગફતરી કરીને કહ્યું : ‘મહારાજ,
અજો વરસાદનું એક ટીપું પણ પડે એવો સંભવ
નથી.’

રાત્રી તો બનીકનીને યોગ પર સરાર થયો.
રસ્તામાં એને એક કુંભાર મળ્યો. એ પોતાની ગધેડા-
ની પીઠ પર માટી કાઢીને લઈ જતો હતો. રાત્રીને
જોઈ એણે કહ્યું : ‘મહારાજ, આપ આમ સારાં વસ્ત્રો
સજીને જાવ છો તો ખરા, પણ થોડા જ વખતમાં
‘ધોધમાર વરસાદ તૂટી પડશે, માટે આપ પાછા વળે
એવી મારી અરજ છે.’

રાત્રીએ કહ્યું : ‘મારા રાત્રીના નિષ્ણુવા વાયુ-
શાસ્ત્રીએ મને કહ્યું કે આજે એક ટીપું પણ

વરસાદ નહિ પડે.’

આમ કહી રાત્રીએ તો થોડો મારી મૂક્યો.
થોડી જ વારમાં ધોધમાર વરસાદ પડ્યો અને ખૂબ
હાસ્યવન્ત કાલતર્ક રાત્રી પેલી શાહનગરીના મહેલ
પાસેથી પસાર થયો. શાહનગરી તો રાત્રીના કાલકવાલ
જોઈ હસીહસીને બેઠા વળી મર્યા.

રાત્રીએ રાત્રીમાંથી આવતી તરત જ પેલા
વાયુશાસ્ત્રીને ખરતરફ ક્યો અને પેલા કુંભારને બોલાવી
એને એ પદ સંભળાવી લેવાનું કહ્યું.

કુંભારે કહ્યું : ‘મહારાજ, ઝગુનાં ફેરાર
વિશે હું કંઈ જ જાણતો નથી. હું તો એ માટે
મારા આ ગધેડાના કાન પર નજર નાખી જોઈ
હું. વરસાદ આવવાનો હોય ત્યારે એના કાન નીચા
વળા જાય છે. જેમ વરસાદ ધોધમાર પડવાનો હોય
તેમ કાન વધુ નીચા નમતા જાય છે.’

રાત્રીએ આ સાંભળીને કુંભારને બહેલે એના
મધેડાની વાયુશાસ્ત્રી તરીકે નિમણૂક કરી.

અને આ રીતે એ રાત્રીના રાત્રીમાં વિચ્છ
અધિકારપદે અનેક ગધેડાઓની નિમણૂક થઈ !

આપણે દુઃખી યાથી છીએ અને સુખી કેવી રીતે થવા એ પ્રશ્નોનો જ્ઞાપકારક જવાબ આપી શકીએ તો આ ઘણી મુશ્કેલીઓનો ઉકેલ નીકળે

આપણે કેવળ પોતાના સુખનો જ વિચાર કરીએ છીએ, માનવધર્મની સાથે પ્રાર્થનિક વાત હજી આપણે જાણતા નથી કે આપણું જીવન આપણું એકલાનું નથી. આપણું જીવન માનવ-સુખ માટે જ કેવળ આપણી પોતાની મુદ્દ વાસનાઓ સતેષીને પોતાના દેહને સુખી કરવા માટે નથી, પણ માનવ ધર્મથી વર્તી બધાને સુખી થયેલા જોવા માટે છે. તે માટે મોહ, લાલસા, પ્રતિષ્ઠા, લોભ, મત્સર વગેરેથી પ્રાપ્ત થનારાં સુખોને આપણે ત્યાજ્ય ગણવા જોઈએ એટલા માટે જ આપણે સદ્ગુણસંપન્ન થવાની જરૂર છે સદ્ગુણી બીજાઓ સાથે સમરસ થઈને તેમના સુખદુઃખનો વિચાર કરે છે પોતે દુઃખ અને મુશ્કેલીઓનો સામનો કરી બીજાને સુખી કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેમની સાથે સંધાનુકૂળિતપૂર્વક વર્તે છે આ આત્મભાવમાં જ સર્વ સુખનો ભંડાર છે

જાણી જોઈને કોઈ દુઃખ સહન કરવા તેવાર નથી થતું, પરંતુ લોભને લીધે લાલસાને લીધે લ પટ તાને લીધે, અમાનને કાણે તેઓ દુઃખ સહન કરે છે અને બીજાને પણ દુઃખ આપે છે. આપણામાં સ્વભ, વિવેક, પુરવાઈ, પ્રેમ, દયા વગેરે નથી માટે દુઃખ ટાળી શકતા નથી. આપણે આપણી જાતને જાણી શકીએ છીએ, પણ વર્તન તો અમાન પ્રાણીની માફક કરીએ છીએ જેમ માછલી માછીમારના કોટાનું ભક્ષ્ય બને છે તેમ આપણે લાલસાના પંજમાં સપડાઈએ છીએ માટે જ જાની અને સતપુરુષોએ કહ્યું છે કે કોઈ પણ કર્મ કરતાં પહેલાં આગળપાછળનો વિચાર કરવો અનુભવોના ઉપયોગ નહિ કરવાથી ફસાઈ જવાય છે આજ્ઞાનપ્રણયી કંઈ કર્મ કરવું અને પાછળથી તેને માટે બહુ સમય સુધી પશ્ચાત્તાપ કરવો, એ કંઈ માનવીનું લક્ષણ નથી. રોકડરને ત્યાં વારવાર જવું

પણ જીભ પર કાચું નહિ રાખવું એ માનવીનું લક્ષણ નથી. આજે આપણે પ્રાથમિક, ઈન્દ્રિયજન્ય સુખની પાછળ લાગ્યા છીએ આ આપણે સ્વભાવ બન્યો છે, પરંતુ તેમાં આપણું કલ્યાણ નથી થવાના પ્રકાર તરફ સ્વભાવિક રીતે પલંગિયુ આકર્ષાય છે પણ તેમાં તેનું હિત નથી

જોશક પહે તો તેનું લોભી બને છે, પણ જો એ પહે નહિ તો વિકૃતિ ઉત્પન્ન થાય છે ખાવાની સાધનમાં જઠરાગ્નિનો વિચાર ન કરીએ તો અનિદ્ર પરિણામે જોડાવવા પડે દુરંતનો નિવ્રમ કોઈ એક વ્યક્તિ માટે નહિ બદલાય, પણ વ્યક્તિ પોતાનો નિવ્રમ બદલી શકે તેમ છે. તે માટે તેણે પોતાની શક્તિ જાગૃત કરવી જોઈએ-તેનો વિકાસ સાધવો જોઈએ જ્ઞાનથી, વિવેકથી, ચોજનાથી, ધૃતિથી લોકો સુખી થાય છે તાત્કાલિક તે સાચું સુખ નથી સુખ તો ચિરંજીવી હોવું જોઈએ અથવા સુખથી કોઈનું જે ખૂટ સંભવી ન શકે, પરંતુ આપણે તો ઈન્દ્રિયજન્ય તાત્કાલિક સુખની પાછળ દોડીએ છીએ અને કેટલીક વાર આપણે સુખી થવા બીજાને હાનિ પહોંચાડીએ છીએ, આપણાં કોઈ પણ કર્મથી બીજાને નુકસાન ન થવું જોઈએ. તેથી જ આપણે વિવેકી બનવાની જરૂર છે કનૂસ જનવા, લોભી થવા, સ્વભાવી બનવાને માટે વિવેકી થવાની જરૂર નથી. આજે આપણી સદ્ગુણિતોને પોપણ આપી તેવી વૃદ્ધિ કરવાની અને અસદ્ગુણિતોને ઉત્તરોત્તર શીલ કરવાની જરૂર છે

આપણને વારસામાં મળેલી માનવતા અધિક ને અધિક ખિચરવી એમાં જ આપણી સાચી ઉત્પત્તિ છે. જેમ કોઈ પણ પુરતકની પ્રથમ આવૃત્તિ કરતાં પાછળની આવૃત્તિઓ અધિક ને અધિક શુદ્ધ હોય છે તેમ જો વારસાગત માનવતાની વૃદ્ધિ અને શુદ્ધિ કરીને જ આ જિંદગી છેડવાની છે દરેક સામાન્ય સ્થિતિના પિતાને એમ વાજ્ય છે કે જે જીવી રીતે ગરીબાઈમાં દિવસો ગુજાર્યા છે તેવી રીતે મારા સંતાનો

ન સુખરે તો સાધુ, દરેક જણ પોતાના સુખની કલ્પના મુજબ ઈચ્છે છે કે મારા કરતાં મારી પેઠી વધુ સુખી થાય. આ જ વિચારસરણી આપણને માનવતાની બાબતમાં, શીલ, ચારિત્ર્ય અને સદ્ગુણોની બાબતમાં અપનાવવી જોઈએ. જો તેમ ન કરીએ તો સમજવું કે આપણને બહારનો ભપકો પ્રિય છે-બંધોદાસત પ્રિય છે.

માનવસુખ માટે આપણું જીવન છે. માનવતાનો વારસો વૃદ્ધિગત કરવો તે આપણી ફરજ છે. આપણે ધન્ય જીવદશામાં છીએ, મનુષ્ય બન્યા નથી. અપમાન થાય છતાં જાન બચાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ તે આપણી જીવદશા છે. આપણું સ્થિત માનવનું છે, પણ મન હજી માનવનું બન્યું નથી. આપણામાં પ્રકૃતિ-ધર્મ છે જેને આપણે વિરૂપ બનાવ્યો છે. કદાચ પ્રકૃતિધર્મ પ્રમાણે જ વર્તતાં હોત તો આજના જેવી દુઃખદ સ્થિતિ ન થાત; પરંતુ આપણે તો બુદ્ધિ સ્થાવીને સુખ વધારવાના પ્રયત્નો કર્યા છે. કુદરતી ધર્મ-પ્રકૃતિધર્મ પ્રમાણે આપણે અન્ય પ્રાણીઓની માફક ભૂખ લાગે ત્યારે જ ખાતાં હોત તો ઠીક હતું. પણ આપણે તો ભૂખ ન લાગે તો પણ સ્વાદિષ્ટ વાનીઓ બનાવીને આરોગીએ છીએ. ઠંડીથી રક્ષણ કરવા કે લાજ ઠીકવા કપડાંની જરૂર છે; જ્યારે આજે તો મોટે ભાગે આપણે ફેશનના સુધાઓ બન્યા છીએ. આરોગ્ય, શક્તિ અને પુષ્ટિ માટે અજની જરૂર છે, શીત, ઉષ્ણતા અને લગ્નના નિવારણ માટે કપડાંની જરૂર છે. આ રીતે વિચારીયું તો જણાયે કે દરેક ઈન્દ્રિયજન્ય સુખની બાબતમાં ધણો ભાગ વિકૃતિનો છે. સપત્તિ પ્રાપ્ત કરવામાં દોષ નથી, પણ લોભપુતિથી જોઈએ તેના કરતાં વધુ સપત્તિ ભેગી કરવી તેમાં જરૂર દોષ છે, પ્રકૃતિ અને વિકૃતિ ઊંચીને જે સ્થિતિ આવે તે સ્થિતિ માનવતાની રિવાજ છે. પ્રકૃતિધર્મને સંજમમાં લાવવો, નિયંત્રિત નાશ કરવો અને પોતાની સંસ્કૃતિ નિભાવે

કરવી તેનું નામ માનવતા. ભૂખ લાગે તે પ્રકૃતિ છે, બીજાને ટળવળતાં જોવા છતાં ખાવું તે વિકૃતિ છે અને બધાને વહેંચીને ખાવું તેમાં સંસ્કૃતિ છે. કુટુંબ, યમાજ અને રાષ્ટ્ર માટે કર્તવ્ય કરવાં અને તેને મદદ જે સંસ્કારો જોઈએ તે પ્રાપ્ત કરવા તેનું નામ સંસ્કૃતિ છે.

મનુષ્યને સંસ્કાર આપીને સુધારવાનો છે. જન્મનં: તો તે પશુના જેવો છે. આપી જ આપણાં ચતોષ્પતિ દીક્ષા આપવાનો સંસ્કાર છે. બાળને શીખવવામાં આવે છે કે :

સત્યં વદ ધર્મં ચર । માતૃદેવો મવ ।
પિતૃદેવો મવ । અતિથિ દેવો મવ ।

આ માનવ-સંસ્કૃતિ છે. બીજાં પશુપક્ષી માતા-પિતાને ક્યાં માને છે ? તે તો જતા શક્તિ આવે કે બેસી જાય છે. માનવને કૃત કર્મ, કૃત ઉપકારનું સ્મરણ રહે છે, તેથી જ કૃતજ્ઞતા મહાન સદ્ગુણ છે અને કૃતજ્ઞતા મોટો દોષ છે.

કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ વગેરે પ્રકૃતિગત છે. તેમને વધારણ તો નહિ જ, અને પ્રકૃતિની માફક વચાવ પણ નહિ. તેમને સંજમમાં લાવી તેને ક્ષીણ કરી સંસ્કૃતિમય જીવન ગાળવું જોઈએ. વાચા આપી છે તેથી અપશબ્દ બોલવો તે તો પ્રકૃતિની વિકૃતિ છે, પણ પ્રિય, સ્વન અને મધુર વાણી બોલવી તે સંસ્કૃતિ છે.

આપણે આપણા દરેક વર્તનમાં સતેજ હોઈશું, જામત હોઈયું તો પ્રકૃતિને કાળમાં રાખી, વિકૃતિમાંથી છૂટી, સંસ્કૃતિ તરફ જઈશું. માનવ-જન્મ તપ માટે છે. ઉત્તર થવા માટે જે સકન કરવું પડે તેનું નામ તપ. ભોગને વશ થવું તે રિકૃતિ, એનું નિરમન કરવું તે સંસ્કૃતિ અને માનવતાના ગોરવ સિવાય મનુષ્યો વિત્ સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકેનું નથી.

*

જે યાચે છે તેને જ યોથું આવે છે, ને જેને યોથું આવે છે તેને જ સાચો માર્ગ મળે છે. બાકી જે યાચતા જ નથી, એનામાં અને જડ-સિદ્ધામાં કોઈ ફેર ગણી શકાય નહિ.

*

યોગ્ય શબ્દ અને લક્ષણ યોગ્ય શબ્દ વચ્ચે જેટલો તફાવત છે તેટલો આકારી વીજળી અને આગિયા વચ્ચેનો ભેદ છે.

‘ઉજળાં ઝોઢાણું’

લેખક : શ્રી. ખેડીદાસ લા. પરમાર
પ્રકાશક : ગુજરાત રાજ્ય લોકસાહિત્ય સમિતિ
અમદાવાદ, પાના ૧૬૩ ચૂંટ ૩૬. ૨-૫૦

ગુજરાત રાજ્ય લોકસાહિત્ય સમિતિ તરફથી આપણા લોકસાહિત્યના ગ્રંથકાર અભ્યાસક્રમો પાસેથી કોઈ અને કોઈ પ્રકારના ચતુર રહે છે. આવી લોક-કથા માયાનું આ નવધું પુરતક છે. અગાઉ શ્રી. પુષ્કર ચંદ્રવાકર, રોલન બટ, નેરાવરસિંહ જાદવ, દુસેરાય કાલાણી, મનુભાઈ જોષી, જયમય પરમારની કૃતિઓ રજૂ થઈ છે. શ્રી ખેડીદાસ પરમાર કલાકાર છે. ચિત્રકલાના પશુ કલ્પના કલ્પની બનવાનું સદ્ભાગ્ય તેમને સાંપડ્યું છે. તેમની પાસે તળપટી ભાષાનો વૈભવ હોવાથી લોકસાહિત્યના કોષ વિષયને તેઓ બહેકાવી શકે છે અને અફેરો રંગ પૂરી શકે છે. ‘બહી’ તેમની ૨૦ કૃતિઓ રજૂ થઈ છે. આગળની નવાંસ-કાના આધુનિક રચક પર છે. આ કથાઓને રાખી રાખી તેમ નથી. આ કૃતિઓને ખાણવા ‘સમાનધર્મ’ની ભાવના નોંધો. કેમ કે આ વાર્તાની માંડણી આગળ અનેલી વાતો ઉપરથી થઈ છે. જેટલે કે આ વાર્તાઓ લોક-પ્રતિષ્ઠાસનો છવંત આલિંગકાર છે. ‘કાજો જોર’ અને ‘આમાં માસરને એકડો નથી’ આ બન્ને વાર્તાના પાત્રો સમાજમાં આજે પશુ મળી આવવાના. ‘રવિવાત’ અને ‘જળસમાધ’ તથા ‘દેરાણી-જેઠાણીનું નેહ’ આ બે ત્રણ પાત્રો ક્રમશઃ જાય છે તે અપ-વાં તરીકે સમાજમાં એકલસ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. ‘વખતસંગ મારાજ’ જેવા રાજવી જૂની પેઢીએ પોતાની સગી આંખે જોયા છે. ‘અવડી દીધી છે ગેતી’માં એક નહીં બન્ને માણસની શ્રદ્ધા લાગ લગતે છે. ‘મૂડીમાં મોત’ એક તેજસ્વી કાઠી રાજ-માતાને આપેલ ગૌરવભરી સૌથીમાં રજૂ કરે છે. ‘પીસગાડું’ના મા’ઈ’કર આજે પશુ લગ્નમાળામાં દેખા દે જો. ‘અંબેડકી યોગાણું’ એક બંગાળી છે.

શ્રી ખેડીદાસની જગુડી ભાષાસૌલી. આ વાર્તાઓને આસપાસ બનાવવામાં મદદરતો ફરજો આપે છે. થોડાંક દષ્ટાન્તો નોંધો :

“બર ભાદરવાની ગળાજી મેલમમાં લાડીની ધીંગાપેલી ધરતીમાં ધાનેલમાં મેલ પાકે લળું-અગુન લળી પડ્યા.”

“નવામાના દાનસંગ મુખીને અગિયે માલદોરની ધીંકટ જોડે, જેટડિયું નેરમંધ મુખું વલોણું તેથી ધરમાં ઘીંધવા કામ પડ્યાં પડ્યાં હાંસ્યાં કરે.”

“વેશાખી પૂતમ વળોટી તોય દવરક દવરક વિવાડે રલો તે જેઠનાં ઝાંપા સુધી મમમાં ટોલ ધડક્યા કર્યા.”

“અપખાં આંજી હોય તો બરાબર સમાધ નય તેવી સરગોટી ભાઈબીજ આયમણી દરમની કોરકધારે મરડા જોડી.”

“જેઠની નજરના અભિવસ એંધાણીતરી હ્રદય સેસવટ વીંધ જ પાકી દીધું !”

“હીનુંડા તેજવાળી ગિરમાં અરાલીઝ વનર. ધૂંઆળી સરી એ વનરાની વચલે જોયાર હરિયાળી કુંગરડી. એ કુંગરડીની પારેડી આયે રાણી રખમાણનું બેઠણું.”

શ્રી ખેડીદાસ પરમાર પાસે જ્યારે આવી સ્થળ ભાષા છે ત્યારે કથાવસ્તુ માટે તેમણે આકરી તાત્પર્ય રાખવાની જરૂર છે જેથી વાર્તાતત્ત્વ પાંખુ ન લાગે.

હરિજન લોકકવિઓ અને તેમનાં પદો

લેખક : શ્રી દલપત શ્રીમાળી

પ્રકાશન : ગુજરાત સરકાર માહિતી ખાતા તરફથી પાના. ૧૨૫

“લોકજીને રમના-સમતા અને કોઈ ખર્ચ પાનના દેવામાં હજારો રહેલા નગી-અનામી” હરિજન સરવતોને સૌથી સૌધીને, તેમની કૃતિઓ સાથે રજૂ

કરવાનો એક ભગીરથ પ્રયત્ન લેખકે આ ગ્રંથમાં કર્યો છે. છતાં છતાંનો ભોગ બનેલ સમાજ પોતાનું અણપદું વિશિષ્ટ અસ્તિત્વ જાળવી શક્યો છે અને તેમનામાં સવશ્ય હિંદુઓની સર્ગાતર સંસ્કૃતિની આછીરી ઝલક દેખાય છે જેનો પરિચય અહીં પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં જે સંત લોકકવિઓ ૨૦ થયા છે તે આ પ્રમાણે :

(૧) અગમનો આરાધક પંડિત દેવાયત (૨) સંતોની સુક્રુટમણી રતનીયાઇ (૩) રમતો ભોગી સંત ત્રીકમ (૪) જ્ઞાનનો ભોગી બીમ (૫) દારી જીવજી (૬) ગેમી વાણીનો માયક ડુગરપુરી (૭) અસનના અચળા ઉતારતો કવિ અલરાજ (૮) સરદાસ (૯) બહો ગેડિયો (૧૦) મોતી (૧૧) કવિ મેણુ (૧૨) ભવાની (૧૩) ખીમરો કોટવાળ (૧૪) લખીરામ (૧૫) મેપધાર (૧૬) કવિ નાકર. આમાંના કેટલાક હરિજનોના બ્રાહ્મણ ગૌર હતા અને તેમણે આ સંત વાણીમાં જે સૂક્ષ્મ જ્ઞાન ઠાપવું છે તે જીવિજીની સમાજનું પણ માન મુકાવે તેવું સચોટ અને સ પૂર્ણ છે. આ ગીતો, છંદો, કવિતો, આરભ ઈત્યાદી રચીને હરિજન સમાજમાં બ્રાહ્મણોએ સર્જી તરીકેનું રથાન શોભાવું છે

આપુખમાં શ્રી કે. ડા. શાસ્ત્રીએ યોગ્ય કહ્યું છે : “ ભારતવર્ષના જ નહિ, પૃથ્વી ઉપરના અનેક દેશોના ઇતિહાસને ઉમેળતાં એમા સંતો, ભકતો, ઓહિાઓની વાણીમાંથી ઝરતા ઉચ્ચ કોટિના ભક્તિભાવને માટે નથી કોઇ તાલીમની જરૂર પડી કે નથી કોઇના પ્રયત્ન ઉપદેશની જરૂર પડી : એઓએ સ્વયંજી રીતે વાણીના પ્રવાહ વહાવે રાખ્યો છે, અને એમાંથી મહાકવિઓની પ્રતિભામાંથી પણ ન નીકળે તેવો સુમધુર ઉચ્ચકોટિની કવિતાનો પ્રવાહ મળ્યો છે. અહીં ૨૦૮ કરવામાં આવેલા સંતો આ કોટિના ભક્ત કવિઓ છે ... એમની આ પ્રસાદી કાષ્ઠ રચણે ગ્રંથસ્થ થએલી જાણવામાં આવી નથી લેખિકની જામ ઉપર રમતી ભમતી એ વાણી દયકારવામાં આવી છે... માવા સમઠ ઘરઘર અને ભકતેભકત રખડીને, સમજાવીને રવચ જાગારીને લોકમુખેથી એકઠા કરવાના હોય છે.”

ચોથા નમૂનાઓ આસ્વાદીએ :-

ભવાની :

દેયાનાં દેરાં કાગળ લાવે

એમાં સહી ઠરીએ રે

નહીં આલમમાં, નહીં અકબરમાં,

નહીં પીરમાં પરચો,

નહીં અંદ્રમાં, નહીં સુરજમાં,

ન્યાસ નિરંજનને નિરખો.

કવિ મેણુ :

ગાડરનો પટકાર, ગઠ કોટ ન હકાવે,
પાગેયાની સેજ, અટી સુખ ન પાવે;
સોમણ વેળુ પીલીએ, યીપુ તેલ ન આવે,
નાખ્યાં તીર કમાનથી, વાળ્યાં હાથ ન આવે.

મોતી

“ મોતી કહે : મલકમાં કંબુસ વાળે નહીં કાચ,
જનમીને આ જગતમાં ભારે મારે ભોંય
ભારે મારે ભોંય, લેખાય તરણાની તોલે
કાંયામા દેખાય નહિ, ભેમી જૈરાં વચ્ચે બોલે
જનમતા જનેતાએ ભાલ્યો, મૂએ ભાલ્યો ભોંય”

સવો

“ સવો કહે સંસારમાં સમજે એને સંતાપ
ભઈ સજો ભૂંડું બોલે પૂરવ જનમનાં પાપ
પૂરણ મળિયાં પાપ, લખેલું પૂરવના લેખે
સારા માણહનું માપ તોડાવે, જૂઠા કાંઠે જવાસ”

ડુંગરપુરી

દીપક વિનાના મંદિર કૈસા,

કૈસા ત્રાટીકું તાળા રે

કિયા વિનના ભોગી કૈસા,

જેસા સમદર ખારા રે

અંધા આરસી કું કયા રે,

કયા કંદે મૂરખ માલા રે,

પુસ્તકનો મોટો ભાગ કવિ નાકરની આરભ-
ઓથી ભરપૂર છે. જે જમાનામાં ઠંગવણી અને
લાજનગની કોષ સમગ્ર ન હતી તેવા સમયમાં જે
જ્ઞાન, દીર્ઘદષ્ટિ અને જ્યોતિષધારાની જાણકારી આ
કવિઓએ કેળવી જતાવી છે તે આશ્ચર્યજનક છે.

મજા, નવજી અને મુવડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

શ્રી. મસ્તિકલ કૃત
અમારા પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ	૧-૨૫
ગીતાગણિ એક અધ્યયન	૧ ૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ માથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ માથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
શ્રી અગવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫

[સિદ્ધાર્થનં ૧૫.]

ખાસી ૧૨૫-૧૨૬]

દૈધ્યાપજ્ઞ

ભાસ્કરનિક ગમનવય અખતું માસિક : જુલાઈ ૧૯૭૧

વૈષ્ણવજ્ઞાન

વર્ષ ૧૦]

જુલાઈ ૧૯૭૧

[પૃષ્ઠ : ૧]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ લેખ	લેખક
૧૨૫ ચરગોલી દારી	ગાદવાર મહિ-૧૧૭
૧૨૬ ગિરગીનું અન્ત	ખાનન ગિજ્ઞાન
૧૨૭ પરિવ્રજન	આતેશ
૧૨૮ શામળોમા શાંતિક કાગળી	ગાનક
૧૩૧ વિશાળ હૃદય બનાવીએ	અબાકર
૧૩૨ સાંઈમા કાન	ગરિહ કર મદારજી
૧૩૩ રહિયન અને ગાંધી	કિરોન દાસ
૧૩૬ બનાના જમાનાને ઓગળાએ	બચનનાઈ મહેતા
૧૩૭ અજરો	દારકાનાથ
૧૪૦ રામની માનવતા	ગેરિ કવિ
૧૪૨ સત એકનાથ	
૧૪૪ એક અનન્ય અનાદિ	
હરિનકનાડોમ	કેમા મગનસિંહજી
૧૪૬ પ્રસા	ગમનસા દવે
૧૪૭ રાજા નરેન્દ્ર ને શિક્ષકોનો ધમ	
૧૪૮ માનવતાની છાન	બાનુભસાં પ વા
૧૪૯ સાધના એ ફિરોસીના રત્ની પાના	મહિબાઈ વા
૧૫૫ રહેબાકરની	નરિશ કર મદારજી
૧૫૭ અવનોકન	સિ

સાવના

[ગ્રાહકોને]

દર માનની બારમો નાદેને નક પ્રનિદ્ય થાય છે

૫૬ થી સુધીમા અક ન મન નો પોસ્ટ એડિશનમાં નવા ૧ કર્પા પછી કાગળ લખને જણાવનું અક શિલિમા હા નો માકરાજ

અમે તે મહિન ગ્રાહક ના થકા ને

આ માસિકમા પ્રનિદ્ય થના વિચાર જે ને લેખકના છે સપાદક ન વિચારમા મગન છે જ નમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

૧૫૫ જાનમા સરકુનિ મ્થા શિક્ષક નન નાઈ, ૫ વિવરક લખાના લેવામા આવ છે

લખાવ સાફ નોટિસ તાજુ હેર એવી અપેક્ષા રહ છે કાગળની બાજુ સાધીથી લખવું

લેવા / મ

દસમા [૨૨] ૮ રૂપિયા
૫૦ થમા મેડાગિ વિખિત

“વૈષ્ણવજ્ઞાન”

૨-રામકૃષ્ણન

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, આલેષક ધીરેન ગાંધી સપાદક નનીન ગાંધી ૨ રામકૃષ્ણમુનશર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-૩૬ સન સ્થાન સુરેષ મુદ્રિકા, રેષસકોર્સ રોડ રાજકોટ

MUKAND IS STEEL

MUKAND MOVES INTO NEW AREAS OF STEEL CASTINGS ALLOY STEEL CASTINGS

ULKA MPC 17A

High and low alloy steel castings for industry to specific requirements. Mukand's range covers furnace components, turbine casings and chemical process equipment.

Sophisticated research and development facilities like the Mohawk furnace to provide answers to specific problems. Comprehensive quality control. All these ensure uniformly high quality castings from Mukand.

Mukand Iron & Steel Works Ltd., Kurla, Bombay-70. AS
Calcutta Office: Raneegunj Coal House, 3-A Chowringhee Place, Calcutta-13.

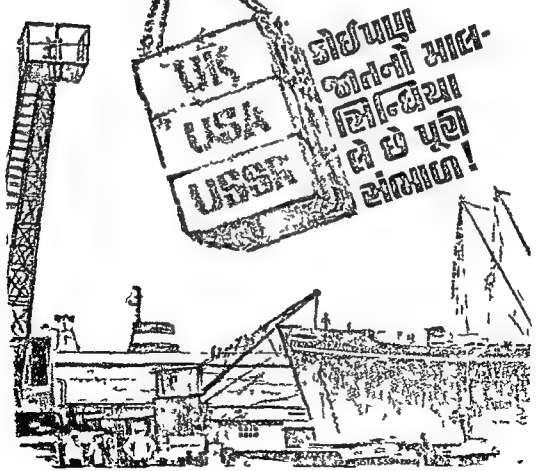
સિધિયા સ્ટીમ
નેવિગેશનના બહામે
આપનો માલ-મામલો—
શહેર કોઈપણ પ્રકારનો—
ફરિયાદના કોઈ પણ બોલ
બંદરે લઈ લ્ય છે
સિધિયાના કંડોની આથક
બહામે આ પનો માલ
સુરક્ષિતપણે કંડોથી બી
મલેસીયાથી વિદેશો
રફતે પહોંચાડે છે.

દરિયાપારની સેવા
આરવ ૫ કિલોન-પ્રાઈમ-પ્રુએ
ભારત રશિયા
આરવ-અમેરિકા (મેક્સિકો અને આથકના બંદરો)
આરવ પૂન કેનેડા ચેટ સેપકસ
આરવ પેસિફિક (પૂર્વે વર્ધો)
ભારત પ્રાન્સ
આરવ-મેક્સિકો-કેનડા ચેટ સેપકસ બંદરો

આરવ-અમેરિકા મેક્સિકો (આથક)
કેનડાની સેવા
આરવ ૫ કિલોન નર્થ ડિવેલ

ધી સિધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
પરિધિયા કાઉસ બેલ ડે મેસ્ટર મુખર્ષ ૧
રેવિયોન: ૨૧૮૧૧ (૧૨ ૩ ૫૫) ટેલેકસ ૨૨૦૫
કેન્ટલ બેંક લિમિટેડ, ૩૩, મેલાલ મુલાવ રોડ,
કલકત્તા ૧ રેવિયોન ૨૨૫૮૨ (૪ ૬ ૫૫) ટેલેકસ: ૩૦૫
૧૦, મેર નામ નસરી, નવી દિલ્હી,
રેવિયોન: ૬૧૧૨૯૬, ટેલેકસ: ૪૨૨
દરિયાના વચાવ મુખ્ય બંદરોમાં એન-વી ઇ.

સિધિયા
(૧૯૫૫-૧૯૬૬)

વીમા કોષ્ટ
વધુ ને વધુ
સારી સેવાઓ

આગ મોટર દરિયાઈ વિવિધ પ્રકારના વીમાઓ

અકસ્માત કે કોઈ અણધારી આફતથી, આપની માલ મિલકતને હાનિ પહોંચે છે ત્યારે, ઉત્તરવેલો વીમો આપનો 'મુક શુભચિંતક' બની રહે છે. આથી, સયા યોગ્ય વીમો ઉતરાવી લેવો એ જ હિતાવહ છે. કંપની તેના પ્રમાણિકતાના ઉચ્ચ ધોરણ, નિપૂણ નલામતી, તાત્કાલિક સેવા તેમજ દાવાઓના તત્કાળ નિકાલ માટે સુપ્રસિધ્ધ છે. વળી વીમાને લગતી ન્યામ નિસ્વાર્થ માહિતી પૂરી પાડવા માટે તૈયાર છે.

દેવકરણ જાંનજી ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ.

ફેડ રજીસ્ટર્ડ
દેવકરણ જાંનજી ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ ૨૧૮ મુબમ્બઈ
સાચાન્દો-૧૦૦ મોરિશો

અનુદાવાદ અમરેલી વડોદરા ભાવનગર ૧૫ લા. ૨૦૦૦૦ રૂ. થી ઈ ૧૦૦
જમણુર અમરેલી માત્રમાવ તખતે ૪૦ ૨૦ ૨૫ ૫૦ ૧૦૦૦ ૦ ૦૦૦ ૨૦, ૫૦, ૧૦૦

Mrat DN 719B G-1

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इण्डिया अेक्सचेंज
कलकत्ता-१

thackersey fabrics
put the fun in fashion !

**THE HINDOOSTAN
SPG. & WVG. MILLS LTD.**

Sir Vithaldas Chambers
16 Apollo Street. Bombay 1

ચરણોની દાસી

પ્રાણનાથ, માડું હેતુ ચલાવ્ય કે દિવસે કમેશા હુ તમારા જ ચરણકમળા રહુ છું! અને રાત્રે પણ ત્યારે આપ બાંધી જાઓ છો ત્યારે પણ આત્મા જ ચરણો પાસે રહુ છું

ત્યારે દિવસે આપ વિષકર્મના મહિર જાવ છો ત્યારે ત્યાં પણ હુ આપની સાથે આવુ છું અને ત્યારે આપ રાધા પુન્યામહિર પ્રવેશ કરો છો ત્યાં પણ હુ આપની સાથે આવુ છું પણ ત્યારે અને અતિરાગ દુખ થાય છે કારણ કે આપ અને મહિરની અદર નથી લઈ જતા હુ એટલી નધી અપવિત્ર છું? તો પુ, તારત જ મરા મનને મનાવી લઈ છું કે, હુ અને મહિરની બધાં રોકિ, પણ હુ છું તો આપની જ ને? વહેનીમોડી હુ ફરી આત્મા ચરણોમા આવી જશ કેમ કે આપે અને એક વાર અપનાવી લીધી છે

પણ પ્રાણનાથ, આપ અને વારવાર કેમ એકપ્રા મૂંઝી જાવ છો? ચિરદ-વેત્તાનો મીઠો સ્વાચ્છાન્ન? કે ને દિયકે દિયાવવા? જેથી અને આપનું રમગમ સનન સ્વ છ અને સાત્તિક રહે? આત્માની લીના કોણ સમજી શકે પ્રાણનાથ?

પ્રાણનાથ, ત્યારે આપ આગમગ્રહ આ દો છો કે પૂન્યપદ્મ, ત્યારે બપોરે હુ એક નોકરીવાળી જેમ દેશર બોમી હુ છું જેથી કોઈ અદર આત્માને તમને દેશન ન કરે એવી નજીની મેચાને પણ હુ માડું અપેક્ષામય માનું છું

પણ પ્રાણનાથ, હુ મેઘની મીઠાની જેમ મસ્તાની ત્યારે રહશ? વાન-દિવસ આપના ચ જોમા

ક્યારે રહી શકીશ જેથી એક વાન માટે પણ હુ આપથી જુદી ન પડી શકું?

પણ અને સતોર છે કે-જે કે હુ મીરાની જેમ મસ્તાની નથી તો યે અમાની મીરા જેવી જ હુ એક તમારા જેવા ભકતની નમ્ર દામી છું

પણ પ્રાણનાથ તમે માડું નામ પણ એક વાર ન પૂછ્યું? નામ કહી લઉં? - નહીં તો વખતે આપ અને જૂના જશો, કાગલ કે આપના તો અનેક ભકતો છે

હુ આપના ચરણોની દાસી- પાડુકા આપની ચરુદયાન મસ્તિકા

એક દિવસ મહાસાગરના તટ ઉપર એક મનુષ્યનું શયન પડ્યું હતું તેની આંખે માનવ પરવાળાની દગશે પડેલી હતો તે દગપર બેઠેલી ચાર સુવર્ણરંગી સાગરક વાંચો એ શયન કરી જઈ જતાં તેની પાછળથી તેમની નીલમ્બ આંખોમાં આશ્ચર્ય તરંગે પડ્યું હતું તેઓ તે માનવીના મૃત્યુ વિષે અનેક પ્રકારની અનુભવો કરી રહ્યા હતા

એકે કહ્યું સાગરના તરંગો જ્યારે જૂનથી કોપાયમાન હશે ત્યારે આ માનવી જૂનથી અહીં આવી ચડ્યો હોવો જોઈએ

બીજા બોલી 'નહીં રે! આ મનુષ્ય જે દેવોના ઉત્તરાધિકારી કહેવાય છે તે કૌંસ બીજા કુદમા ગયો હશે પુદ્ગલો અસહ્ય માનવોનું લેહો રેહ્યું અને સાગર પશુ લાન બની ગયો આ માનવ પશુ કુદતો જ લેખ બનેલ છે'

ત્રીજાએ જણાવ્યું કુદ એટલે શું તે હું જાણતી નથી પરંતુ એ સામજ્ય છે કે જૂન પર વિજય પ્રાપ્ત કરીને, સાગર પર નિજ્ય મેળવવા માનવે નવા શસ્ત્રોની શોધ કરી આ જાણીને સાગરમાંથી વચૂકને જૂન કોષિ ચડ્યો અને તેમજ સહાર કરવાની ધમકી આપી આથી તેમને પ્રસન્ન કરવા માટે માનવીએ માનવીનું અસિદ્ધાન આપ્યું પડ્યું આ મનુષ્ય પશુ એમના એક ભસિ છે

ચોથી વિચારીને બોલી ખરેખર, મહાન વચૂકને નિષ્કાર હલવા છે' કુ એ સાગર-રેવાળીના હોન તો આપુ સોફીની જુ અસિદ્ધાન કદી સ્વીકારત નહીં ચાલે આપણે તેની પૂરી તપાસ કરીને તેના વિશે થોડું જાણી લઈએ

ચારે સાગરે ક વાંચોએ મન માનવીનાં કપડાં અને ખિરસા તપાસવા માડ્યું ત્યારે તેના હલ્ય નજીક ચેટિલ કપડામાંથી એક કાગળ મળી આ યો એકે તે લખને વાચતા અંદરે તેમાં લખ્યું હતું

'પ્રિય! આપી રાત વીતી ચૂકી છે જીવ આવી નહિ મન ઉત્તરિય થયું છે મારે એક માત્ર સાત્તન છે મારા નયનોમાંથી અવિરત રીતે અનુપ્રવાહ

મને વાદ છે, તમે જાતી વખતે મને આશાસન આપતો હતો હતું કે આંસુઓના વિશ્વાસ હોવા જોઈએ દરેક માનવી એક દિવસ જરૂર પાછો આવશે'

કાંઈ સમજણ પડતી નથી, શું લખ્યું? સહન શક્તિ ગુમ થઈ છે બાકી તમા છે, માત્ર આંસુઓ અને તે પશુ કહે સુકાવા લાગ્યા છે મને વાદ આવે છે એ મધુર ક્ષણ જ્યારે આપણા હૃદય એક થયા હતા અને આપણા શરીર જેમાં આત્માનો વાસ છે તે પશુ શોધ સમર્થતા એક થવાર હતા એ જ સમયે રાષ્ટ્ર-સાના નામે કુદનો પોષાર થયો અને કર્તવ્ય પાલન અર્થે' તમે ચાલ્યા ગયા મને સમજ પડતી નથી એ કર્તવ્ય કહ્યું છે, જે અસહ્ય નારીઓને વિધવા, આત્મોને નિસતત્ત્વ તથા બાળકોને અવાધ બનાવે છે! ફરી છે એ દેશભક્તિ, જે બીજા દેશના વિનાશથી વૃષ્ટ બને છે! આવા કર્તવ્ય પ્રતિ મને તિરસ્કાર આવે છે જે માથેના શ્વાત અને નિદોર માનવોનો સદાર કરીને સશક્ત માણસોની રક્ષા કરે છે'

શાંતિપ્રિય દેશભક્તો શાંતિને નિર્વાસિત બનાવવાનું નામ જો કર્તવ્ય હોય અને મનુષ્યોની એકતા અને શુભ પ્રવૃત્તિઓને હિંસાથી બનાવવાના કૃત્યને દેશભક્તિ કહેવામાં આવતી હોય તો હું એ બનેને દુરથી જ નમસ્કાર કરીશ એટલે જવા દો એ વાત પ્રિય, જેને મને આધિગી બનાવી દોષી છે તમારા વિશેએ મારું સ્વસ્ત્ર લટી લીધું છે મારી વાતો તમારા માર્ગમાં અવરોધક નહીં બને એ પ્રાર્થના છે એ જ અંતિમ નિવેદન છે પ્રેમ આ જીવનમાં તમને મારી પાસે નહીં લાવી સફાર તો એ જ પ્રેમ આવતા જ મમા આપણું મિલન જરૂર કરાવશે

સાગરે ક વાંચોએ એકબીજા તરફ મુખ દઈએ જોયું, પણ જ્યાં હોય ત્યાં મુખી દીધો અને મોન વેદના સાથે જૂવણપ તારી ચાલી ગઈ થોડે દૂર જતા એક બેળની વાસ્તવિક રીતે માનવીનું હૃદય વચૂકના હૃદય કરતા વધુ કઠોર

મેઘ, આપાદ અને કાલિદાસ

મનુષ્યના રૂપમાં ચરતા મૃગ સિવાય ભારતમાં તો શુ, દુનિયામાં એવો છવ્વ લાગ્યો જ હતો જે કાલિદાસની ભાષા સમજતો ચલા પછી આપાદી મેઘને જોઈ યાદ ન કરે! અને વાસ્તવમાં કાલિદાસ સિવાય ખીજ કોઈની રમૂતિ આ દિવસોમાં મનમાં ઊઠતી નથી. “અપાદના પ્રથમ દિવસે” એ ત્રણ રાંઘોના જગતનો કોઈ કરિ ન મૂકી શકે એટલી અર્થઘનના, ચિત્રની તાદૃશ્યતા અને વાતાવરણની ઝલ્લુતાને ખૂબી ક્યાં છે પ્રકૃતિના કરિઓની ખોટ વિશ્વને કોઈ કાળે પડી નથી પરંતુ જે દૃષ્ટિથી કાલિદાસ પ્રકૃતિને ચત્રસ્થ કરે છે તેમાં પ્રકૃતિની સાથોસાથ કવિની નીજ પ્રતિભા અપ્રાપ્ત યુદ્ધનાને આત્મસાન કરે છે. મેઘાદંબર ભગ્ય હોય, રમણીય હોય તેથી વિશેષ માનવીના સહોદર તરીકે તેની સાચીકતા જેમ પક્ષને સમજાય છે તેવી જ રીતે ઉજ્જૈન નગરીની વૃત્તના ઠમકા ભેટી સુદરીને પણ મનમાં ફરી જાય છે કેમકે તેના ઘાટેલા પાલક પર મેઘનિદુનો સ્પર્શ થાય છે ત્યારે તેના આભારવચ નયનમાં કવિની પ્રતિભા કવિતાને સરેહ ઉતારે છે અને તેથી જ આજે ચોમેર કાલિદાસ જાણે પ્રકૃતિમાંથી બેઠો થતો નજરે પડે છે. વિરહીઓ અને પ્રેમીઓ તેને સ્વાર્થકાળે ભણે યાદ કરે પણ તે સિવાય એકમેકથી દોઢ હજાર મંછલને અત્રે વસતો યુદ્ધરાની અને ખંગળી બાણ એક જ સાથે અને એજ કણે અટલાં વર્ષો પછી પણ મેઘના પ્રથમ દર્શનને અંજલિ આપવા કાલિદાસના જ અમરચંદ્રો સુખરિત કરે છે. અરે, આશ્ચર્યની અવાધ તો ત્યાં છે કે આ બધી જ કરિતા લેખકો પહેલાં જ જાણે કે રચાઈ છે - મહાકાલની સ્વારીએ તેની તાજગીને કે તેના ચિરંજીવ ધોવનને જોડા સરખી આંધ્ર આવાદ દીધી નથી. આપાદ કાલિદાસનો અને રહેવાનો છે.

ગંદા વસવાટો

ગંદા વસવાટો સામાજિક અનિષ્ટોનું મૂળ છે. શૂંપણઓમાં રહેનારા અને કૂટપાય પર સૂઈ રહેનારો વર્ગ મોટી ઘણેરોમાં કૂદકે ને જૂસકેવધી રહ્યો છે મદ્રાસ-માંથી ગંદી જસ્તીઓ નાજુ કરવાની એક મહત્તાકાંદી યોજના તામીલનાડુ સરકારે ઘડી કાઢી છે. પરંતુ દિલ્હી સિવાય કોઈ રથળે તેને સફળતા સાપડી નથી અમદાવાદ હવે આ રીતે વધુ વરતુ ખતમું જાય છે કેમકે અમદાવાદમાં આજીવિકાઅર્થે ઉતાર ચુક્યાન, મારવાડ, રાજસ્થાન પ્રત્યાદિ પ્રદેશોમાંથી નીચલા સ્તરના શ્રમ-જીવીઓ વધુ પ્રમાણમાં આવી રહ્યા છે અને ન્યાં ત્યાં ધામા નાખી મગે તેમ પડવા રહે છે રોટલો હોવા છતાં ઝોટલા વિનાના આ માનવીઓ નગરપાલિકા તેમજ રાજ્ય સરકાર માટે એક પડકાર સમન છે. કામ કરવાનો હક્ક તેઓ મગે છે. પેટિયુ રગવા મગે તે કામ તેઓ કરશે અને તેથી જ ગંદી વસાહતોનું પ્રમાણ આજ સમયરખતીને કાંડે જ નહી, અમદાવાદના ભદ્ર ગણતા લગભગમાં વધી રહ્યું છે, અને આધુનિક ઢબે વિકસી રહેલી કહ્યુંવતી નગરીના ભગ્ય પ્રસાદો ને મનોરમ આવામો વચ્ચે આખના કણાની મારફત ખૂચી રહેલ છે.

અને ત્યારે દિલ્હી નગરપાલિકાની D. D. A નજર સમક્ષ આવી જાય છે. બારનની રાજધાનીમાં આવાજ કૂટ પ્રસોએ માત્રા મૂકી હતી. આગ તુકોનો ધસારો કલ્પનાતીત જનતા હતો અને ત્યાં પણ જોનપુરી તરીમ વસ્તીએ ન્યાં ત્યાં શૂંપણઓની વસાહતો ઊભી કરી દીધી હતી. કેવળ માનવતાની દૃષ્ટિએ આનો ઉપાય શોધવા દિલ્હીએ બાય બીટી અને પરિસ્થિતિ પંડિત નહેરુએ આપેલ પાંચ કરોડ રૂપિયાના ફરતા ભંડોલથી ચાર કરોડ “દિલ્હી ડેવલોપ-મેન્ટ ઓથોરિટી” અસ્તિત્વમાં આવી. તેણે વળતર આપીને દિલ્હી અને આસપાસની ૩૫૦૦૦ એકર

નેટલી જમીન મેળવી લીધી છે અને વળતર તરીકે ૫૫ કરોડ ચૂકવ્યા છે આર્થિકી અઘાર હજાર એકર જમીનમાં રહેણાંક મકાનો, ઓલોમિક સ્થાઓ અને વસાહતો, આનંદ માટે વિહાર ધામે બનશે

૪૫૦૦ એકર ઝૂપડાવસતિઓ અને આશ્રય વિહો-૧ માટે, ૪૦૦૦ એકર સરકારી તેમજ અર્ધસરકારી સ્થાઓને બાળનામાં ઉદ્યાન, જગીયા, વૃક્ષારોપણ તેમજ બાળાવૃત્ત પ્રવૃત્તિઓ યથે રહેણાંક વિસ્તારમાં ઝૂપડાવસતિઓ માટે પચાસ હજાર પોટ, અથવા વ્યક્તિઓ અને સોસાયટી ઝૂપડાઓ માટે ૨૫૦૦ પોટ, ઔદ્યોગિક એકમોને ચાર હજાર પોટ તથા ધધાકાવૃત્તિઓ માટે બે હજાર પોટો નિયત કરવામાં આવ્યા છે. છુટી છુટી આવક ધરાવતા વર્ગો માટે તૈયાર મકાનોની વહેંચણીનું ધોરણ ચાલી ધોરણે અપનાવવામાં આવ્યું છે મધ્યમવર્ગના લોકો જેમની વાર્ષિક આવક ૭૫૦૦/૧૮૦૦૦ વચ્ચે છે તેમને માટે ૧૨૫/૧૫૦ ચોરસવારમાં ખમીસહજારની કિંમતના વસવાટો બનશે તૈયાર ફ્લેટ બાંંધે તેમજ વેચાતા મળી શકે ૭ હજારથી નીચલી આવકવાળા માટે ૪૦/૮૦ ચોરસવારના પોટમાં ૧૨૦૦/૧૫૦૦૦ ની કિંમતના મકાનો બનશે વાર્ષિક ૨૪૦૦ સુધીની આવકવાળા લોકોમાં માટે ૩૦ ચોરસવારમાં ૩૦૦ ફીટ ની કિંમતના આવાસો બનશે જેમાં જમીનની કિંમત સહિત ફી ૧૧૦૦ની મદદ તેમને મેળવી આપવામાં આવશે તદ્દન આધુનિક અને ભદ્ર લગામો ઉચ્ચ વર્ગના લોકો સાથે આ લોકો પણ વસી શકશે અને સમાજવ્યવસ્થાની દિશામાં પ્રથમ પગલું ભર્યું ગણાશે હવે ઝૂપડામાં રહેનારા તેમજ ખુદશા માં સંકળ રહેનારા માટે એક એક જોરડાના વસવાટો બાંંધે મળશે ૨૫ ચોરસવારમાં થનારા બાંધકામમાં બધી સગરડો આમેજ થશે ૪૬૦૦૦ ફુટમોને તેમ નવા મકાનમાં બદલી નાખવામાં આવ્યા છે ૩૮૦૦ રહેણાંક મકાનો ૧૦ કરોડના ખર્ચે બનાવવામાં આવ્યા છે આ ઉત્તમ સમગ્ર દિલ્લી સહેરને નવા ઉડાં આપવા ઉકોઠાએ વિશાળ જગીયાઓ ઉદ્યાનો કુવારાઓ, રોશનીયી ઝગઝગી રહેલી યમુના નદી કાઢાની

વીચિકાઓ, કેળવણીયોથી સોભના ઉદ્યાનો, ખૂલ્લાં મેદાનોથી આવે રાજધાની નવા રૂપરંગ ધારણ કરે છે બે હજાર એકરમાં પાંચ લાખ ભાતભાતના વૃક્ષો રોપવામાં આવ્યા છે બાળગીયાઓ ૩૫૦ એકર જમીન રોકે છે એક પછી એક ગીચ રિસ્તારો સાફ થઇ રહ્યા છે અને ત્યાં આવે નવાનિરામ હરમાવલિ નગર પડે છે અમદાવાદની ગદી વસ્તીઓના ફોટા દૈનિકોમાં જોયા એટલે થયું કે નગરી કલ્યાણતીને દિલ્લીના જામોહન જેવો સિલ્પી કેમ ન મળે? અમદાવાદની નગરપાલિકા ભારતની એકમાત્રની એક છે

સૌને ખપે છે, બ્રિટિશરો

પુના-મીરજ અને મીરજ-કોલ્હાપુરના ૨૭૭ કિલો મિટર લંબાઈના મિટર ગેજમાં રેલ માર્ગને તાજેતરમાં બ્રિટિશરોમાં ફેરવાની ૧૮૬૪માં થઈ ચૂકેલી થોળના પૂરી થયા આવી છે ૨૦ વીસ કરોડના ખર્ચે દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રને આ લાભ મળે છે હવે સાગીની સતારા મીરજ કોલ્હાપુર એકજ લાઇન ઉપર આવી ગયા છે બે કરોડ રૂપિયાને ખર્ચે મિરજ સ્ટેશનને નવા અવધાર મળ્યો છે અને તે ભારતના ત્રણ રેલવેના મોઢેનું એક છે જ્યાંથી બ્રિટિશ મિટર અને તેના ગેજની રેલવેઓ પસાર થાય છે હવે આ બધા રિસ્તાર ઝુલ્મ સાથે સીધી રીતે જાકગાઈ જતાં આ પ્રદેશના શહેરો, ગામો અને ગ્રામ માટે એક નવી તક ઉઘડે છે તેઓ બધા ઝુલ્મ સાથે સીધા વ્યવહાર કરતા થઇ જશે ખાસ કરીત કૃષિ શાકભાજી જેવી દૈનિક જરૂરિયાતની ચીજો પુરઠા પ્રમાણમાં ઝુલ્મ આપવી થશે અને અત્યારે જે આવાન ઉત્તર આથી થાય છે તે હવે દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રમાંથી થશે પુના મીરજ મીટર ગેજમાં લાઇન લસડરી જરૂરિયાત માટે ૧૮૮૮માં નાખવામાં આવી હતી અને ૮૦ વર્ષ તેના પુનરોદ્ધાર થાય છે સોરોપને પણ હવે બ્રિટિશ ગેજમાં મળવાની છે અને તે રાજકાટ સુધી લાગશે ત્યારે ઝુલ્મથી મેઢેનો મુસાર લેરફેર વિના રાજકાટ બિનરેલ ત્યારે તેને પોતાને નવાઇ લાગશે જો જોના જમાનામાં આ વાનની નવાઇ નથી ને થાય

[અનુ. ૪ ૧૫૬]

જેનાથી વિદ્યાર્થીઓમાં આધ્યાત્મિક જીવનને કર્તવ્યભૂતિ પેદા થાય તે કેળવણીનું એક મહત્ત્વ પૂર્ણ અંગ છે. આજે કેળવણીના આ જાતે સદ્-ગુણોની ઉપેક્ષા થઇ રહી છે. જાળકાનું શિક્ષણ એવા પ્રકારનું હોવું જોઇએ કે તેઓ અસંખ્ય વ્યવહાર અને અનુચિત આચરણની ધુન કરે અને ખરાબ વિચારોની નિંદા કરે જેથી રીતે આપણે ગદા બોજ નથી દૂર ભાગીએ છીએ. તેની ડંતે તેઓ જાતે જ ગદા વિચારોથી દૂર ભાગે. આપણે ભૌતિક લાભ અને ધનને જ એટલું જાણુ. મહત્ત્વ આપીએ છીએ કે તે ધર્મથી જાનુ રચાન લઇ રહ્યાં છે. એના પરિણામે આપણે સતત અધ પતનની દિશામાં જઇ રહ્યા છીએ. પચાસ કરોડ આજેના કેળવણીના લાભોની પાછળ ગાંડા મળી રહ્યા છે અને કોઇપણ પ્રકારે વ્યક્તિ તેમને કારો માર્ગ ખતાવવા માટે નથી સારતલું. આ મિત્ર અને ભવભીત કરી રહ્યું છે. આજેના બેહમખાનીમાં, લાલચમાં અને એવા અપરાધોમાં રચ્યા પચ્યા રહેલા માણસોના મોઢા વર્ગ જોઈ રહ્યો છું (જેના આકાશ પોતિસ પાસ નથી, પણ બધા લોકો એ જાણે છે) અને એના આવનારી સમાજની વિવિધ સ્થિતિની ઓળખ જોઇ રહ્યો છું.

પ્રમતે આગિયશીન અને કાર્મિક ખનાવીશું, તો જ આપણી સંપ્રદાય યોજનાઓ સરળ થઇ શકશે. ચારિત્રશીલ પ્રમતે જ જીવનના મૂલ્યોની સાચી સમજ હોય છે, એ જ કર્તવ્યનિષ્ઠ હોય છે અને અપ્રમાણિકતા ને નાચતાની ધુન કરે છે. જે મૂડી આપણે વિદેશી સરકારો પાસેથી લઇએ છીએ, તેને માટે તો સાદું વ્યાજ આપવું પડે છે. પણ એનાથી ચારિત્ર્યને જે હાનિ પહોંચે છે તેના નિચાર કરવામાં આવશે, તો જણુશો કે આપણે ચક્રવર્તિ વાજ આપી રહ્યા છીએ. આજેના દેશની ઉત્તરિ માટે આપણે જે યોજનાઓ ઘડી રહ્યા છીએ તેનો ત્રાસો મળુ ગ્રંથપથી સડી રહ્યો છે. કારણ કે આ યોજનાઓ દ્વારા

આપણે આધિભૌતિક મુખરૂપ નિહાન તો આપીએ છીએ, પણ તેના ઝેરને દૂર કરી શકે એવા આધ્યાત્મિક ઉદ્દેશરૂપ ઓપણો નથી બનાવી આપતા.

આપણે શાળાની કેળવણીને વ્યાપક બનાવવા ઇચ્છીએ છીએ સાથે સાથે ધાર્મિક કેળવણીને પણ વ્યાપક બનાવવી જોઇએ. આ યુગમાં વિદ્યાર્થીઓને શાળામાં તેમની વતપર પરાને અનુરૂપ ધાર્મિક કેળવણી આપવાની જરૂરયા થાય, તો જ તેમને ધર્મ-લીવ-પ્રમાણિક બનાવી શકાય.

જ્યારે કોઇ કરે કે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કેવળ અધર પરા છે અને તેમાં કોઇ હેતુમત્તા નથી, ત્યારે આપણે લોકો એમ કહીએ છીએ કે, આ ધાર્મિક ક્રિયાઓના મૂળમાં જે પર પરા છે અને ધર્મતત્ત્વ છે, તે એક પ્રકારનું રૂપક અને ધર્મની તેને અનુરૂપ કદપત્તા જ છે. પરંતુ ધર્મને રૂપક ગણવું એ કંઈ મદદ નથી. જાનુ તે પણ એક પ્રકારની અમર્યાદા જ છે. આ રીતે આધિભૌતિકતાને ધર્મના સમન્વય કરવો શક્ય તો છે, પણ એમાં મોટો ખતરો રહેતો છે. જે ઇંડુ ધિર ન તેમનું જીવન અને મૃત્યુ એકે મોલક રૂપક જ હોય, તો ધિરની ધર્મનું શુ અસ્તિત્વ રહેશે ? ભુલને જે દિવ્ય પુરુષ તરીકે ન માનવામાં આવે તો ભુલધર્મમાંથી કંઈ પ્રેરણા મળી શકે ? મદમદને જે પાલન તરીકે સ્વીકારવામાં ન આવે, તો ધરનામ ધર્મની કલ્યાણકારી શક્તિ કયાં રહેશે ?

ધર્મોદ્દેશનો બે કોઇ દિવ્ય વ્યક્તિ સાથે સંગ થઈ ન રહે, તો તેમાં સજીવનશક્તિ રહેતી નથી. પુરોપાગિત વેગ ઉપર જ ધર્મની નિ કેટલાક સમય માટે ચાલી શકે છે એ વેગ જ્યારે ખતમ થઈ જશે, ત્યારે એની જાતિ પણ શેકાઈ જશે અને સ્વાર્થ વૃત્તિઓ જ માફી રહી જશે. રાષ્ટ્રીય પ્રગતિ અને વિકાસ માટે એ જરૂર માનુ છું કે સંસ્કારયોગ્ય નાવચ્છુમાં જ બાળકોને ધાર્મિક કેળવણી આપ

વામાં આવે. એ વિના આપણે શર્વાઈના મત પ્રમાણે વાંદરાના જ વંશને બની રહીશું, માનવ નહીં બની શકીએ અને જંગલી પ્રાણીઓની માફક ઝંપટા રહીશું.

એ શક્ય છે કે મારા વિચારોને પ્રત્યાધારી અને પ્રગતિવિરોધી ગણવામાં આવે અને મારી વાત સાંભળી-ન સાંભળી કરી દેવત્ય હું સ્વાતંત્ર્યપુરુષના મારા સાથીઓને આ કષ્ટ સીમકી આપું છું કે આપણે જો શાળાઓના અભ્યાસક્રમમાં બાળકો માટે ધાર્મિક કેળવણીનો પ્રખંધ નહિ કરીએ, તો આપણે આપણી જાતને ખાણમાં ઉતારીશું. આપણે જો રાષ્ટ્રીય ચારિત્ર્યનો નાશ ન કરવો હોય, તો આપણે શાળાના પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીને ધર્મ પ્રતિ શ્રદ્ધાવાળા અને કૌટુંબિક ધર્મ કિષાઓનો પાલનકર્તા બનાવવો પડશે અને આ વાત અસાધ્ય નથી.

આધુનિક ભૌતિક વિજ્ઞાન અને ખગોળશાસ્ત્ર વિશ્વની વિશાળતા અને વિવિધતા પ્રત્યે આપણા દિલમાં આશ્ચર્યમુગ્ધતા અને આદરભાવ પેદા કરે છે.

ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવના વિદ્યાર્થીઓમાં ધર્મભાવના અગૃત કરવા માટે આ બંને વિજ્ઞાનો સદાપરસ્પર થઈ શકે છે અને તેમની મદદ લેવી પણ જોઈએ. વિજ્ઞાનનો એક સમયે એવો દાવો હતો કે તેણે ધર્મ ઉપર વિજય મેળવી લીધો છે, પરંતુ આજે તો એ ધર્મનો એક સાથી છે અને વિજ્ઞાનના ભૌતિક વિજયનો ઉન્નત હવે દૂર થયો છે. ઉચ્ચ વિજ્ઞાન હવે અધ્યાત્મિક અને ઉપનિષદોની માફક સ્વસ્વમય બની રહ્યું છે.

પરંતુ નાનપણમાં જ વિદ્યાર્થીઓની પારિવારિક ધર્મશ્રદ્ધાને સુરક્ષિત રાખવામાં આવે અને ધર્મમાં તેમને દૃઢ બનાવવામાં આવે, તો જ વિજ્ઞાન સાક્ષાત્તી સિદ્ધ થાય માનવસમાજ જ્યાં જ્યાં સંસ્કૃત બન્યો છે, ત્યાં તેનો યશ ધર્મને જ મળે છે; કારણ કે એની સભ્યનાતું મૂળ ઝરણું ધર્મ જ છે. એટલા માટે આ હકીકતની ક્યારેય ઉપેક્ષા ન થવી જોઈએ. જે વેગના જળ ઉપર આજનો માનવસમાજ ગતિશીલ છે, તેની ઉપેક્ષા કરીને પણ આ સમાજનું જ ચાલતું રહેશે, એવો ભ્રમ આપણે કદી ન રાખવો જોઈએ.

*

શીખેના ધર્મશુક શુક નાનકે નાના હતા ત્યારની આ વાત છે. એક વાર નાનકે પોતાની માતા સાથે વિશાખા નદી પર સ્નાન કરવા ગયા હતા, ત્યારે ત્યાંના ઘાટ પર કેટલાક બ્રાહ્મણોને તપશ્ચ કરતાં જોયા. એ જોઇ નાનકે પણ એ બ્રાહ્મણોનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા. બ્રાહ્મણોની વિરુદ્ધ દિશામાં મોં કરી એ જમીન ઉપર પાણી ઉડાવવા લાગ્યા. નાના બાળકની આ રમત જોઇ એક બ્રાહ્મણે હસતાં હસતાં નાનકેને પૂછ્યું : 'છોકરા, ગાંડાની માફક આમ પાણી ઉછાળી તે તું કેને આપે છે ?'

'તમે કેને પાણી આપો છો ?' નાનકે સામે સવાલ પૂછ્યો.

'અમે તો અમારા પિતૃઓને આ પાણી આપી રહ્યા છીએ.' બ્રાહ્મણે ગંભીરતાથી જવાબ આપ્યો.

'તો હું મારા ખેતરને પાણી પાઈ રહ્યો છું.'

'મારો ક્યાંનો !' એ બ્રાહ્મણે હસતાં હસતાં બોલ્યો, 'તારું ખેતર અહીંથી જો ગાઉ દૂર છે અને અહીં તું પાણી ઉઠાડે છે તે તારા ખેતર સુધી ક્યાંથી પહોંચવાનું હતું ?'

'અરે વાહ !' નાના નાનકે બોલી કીધા : 'તમે અહીં જે પાણી ઉછાળો છો તે જો પરલોકમાં તમારા પિતૃઓ સુધી પહોંચતું હોય તો મારું પાણી અહીંથી જો ગાઉ દૂર આવેલા મારા ખેતર સુધી ક્યાં ન પહોંચે ?'

ધણા દિવસોથી એક વાત મારી સમજમાં નથી આવતી એ વાત એ છે કે શા માટે એક જ વ્યક્તિ વિશે બે વ્યક્તિઓ મિત્રકેવ પરસ્પર વિરોધી અભિપ્રાય ધરાવતી હોય છે? એક તોને દેવતા માને છે, ખીલ દાનવ અને જેટલું મહાન વ્યક્તિત્વ હોય છે, એટલે જ આ વિરોધ તીવ્ર હોય છે ગાંધીજીને યુગપુરુષ, અનંતાર અને ધનુ માનનારા લોકો પણ છે, તો નડબોર, ધર્મધાની અને નાણિયો માનનાર લોકો પણ છે અને બન્ને દૃષ્ટિકોણવાળા પોતપોતાના અભિપ્રાય માટે દૃઢ અને પ્રમાણિક હોય છે આ વાત વ્યક્તિઓની જેમ સંસ્થાઓને લાગુ પડે છે એક વ્યક્તિ અમુક સંસ્થાને લોકકલ્યાણકારી માને છે ખીજી તોને જ સ્વાર્થનું કારખાનું માને છે અને એમ પણ નથી કે બંને પાસે પુરાવા ન હોય બંને પૂરતા પુરાવા રજૂ કરે તો પણ આ બંનેનો વિશ્વાસ, જે એ કોરી ભાનુકતા કે અધઃશક્તિ ન હોય તો, આ રીતે પરસ્પર વિરોધી દૃષ્ટિકોણોના વહેવારને તૂટી નાખે છે ફીનના પુરાવાનો આધાર લઈએ તો જે ચીજ ખરાબ છે, તે સારી પણ જણાય છે અને એથી ઊલટું પણ

એનું એક કાણુ એ છે કે આ મુદ્દિની પ્રત્યેક ચીજ, વ્યક્તિ હોય કે સંસ્થા એક સાત - નરસાનું મિશ્રણ છે કેાઇ એક જ પક્ષને જુએ છે, કેાઇ બીજાને માની નો કે એક અડવી ભરેલી શીશી જેમ પર છે એ જોઈને આશાવાદી કહેો અડધી તો અડધી, પણ ભરેલી તો છે ને બ્યારે નિરાશાવાદી કહેશે શુ કામની અડધી તો આવી છે! ચીજશીતી એક જ જા જોનાર મે છે અને બંનેની દૃષ્ટિ પરસ્પર વિરોધી છે

માટે ભાગે આવો અભિપ્રાયવિરોધ યા મત બેદ ગેરસમજૂતી અને બ્રમપૂર્ણ ધારણાઓને કારણે હોય છે આ બ્રમ કેનેક અશે તો નિકિત યા સંસ્થા

ઓ બજો-અગણે પોતાની આસપાસ ફેલાવે છે કેટલાક એને જુએ છે તા કેટલાક એને તોને છે માર્ક દેવને પોતાની ડાયરીમાં એક જગ્યાએ એક સરસ વાત કરી છે કે દરેક માણસ ચક્ર જેવા છે તે પોતાનો અગ્રવાણિયો ભાગ જ દુનિયાને બનાવે છે, અધારે ભાગ છુપાવી રાખે છે અસન વાન તો એ છે કે ન તા અગ્રવાણને દેરે પીટા પડે છે કે ' પ્રકાશ વાન છુ અને ન તો અધાર છુપાયેનું રહે છે ચક્રનું પોન અમારામ્યાએ ઉના પડી નાખે છે અને આગિયો ગમે તટનો ગ્રીણો કેમ ન હોય, અધારામાં એકદમ પ્રકાશી જાડે છે

જેમ દરેક લેખક પોતાના નાના જીવનમાં તીવ્રતા તીવ્ર વિરોધ - ગાગો સુદા, અને સહદયોની સાચી પ્રસાપ મેળવે છે તમ મે પણ બંને મેળના છે પણ દુ બંનેમાં માનતો નથી મને લાગે છે કે ગાગોના રૂપમાં ગાગો દેનારનું મેનું હૃદય ઉનાડ પડી ગયું છે અને પ્રસાપના રૂપમાં એ જ અતરની પારદર્શિતા અને ઉત્તજ્જવળતા પ્રતિમિમિત ધર્મ રહી છે નિદા-સ્મૃતિથી અજૂર યમને, નેમકે યા ઠાઈ પણ માણે જીવવાનું છે અને આતમશોષન કરવાનું છે અન્યથા નિકાસ નથી

વધારે આશ્ચર્ય તો ત્યારે થાય છે કે જેઓ ગર્ભ કાને નિદા કરતા હતા, તેઓ આજે સ્મૃતિ કરી રહ્યા છે યા જેઓ ગર્ભ કાન સુધી લના હતા, મિત્ર હતા, તેઓ આજે કંદરમાં કંદર શનું બની ગયા છે આમાં પણ મે વર્ગ છે કેટલાક સામેસાય પ્રમાણિક મતબેદથી વિરોધી થાય છે યા એમની ગેરસમજૂતીઓ દર થતા તેઓ માન આપે છે પણ એવા લોકોનો પણ એક વર્ગ છે કે જે કેવળ ભોતિક (આર્થિક, સામાજિક યા રાજનીય) સ્વાર્થ માટે આજે એકના મિત્ર તો કાને બીજાના અને પગ દિવમે ત્રીજાના બની નાખે છે આવા લોકોની મૈત્રી વેરયાદિતિ જેવી

છે આ લોકો હમેશાં બિચારા સરખાને નમસ્કાર કરે છે, કૂમતાને ખરામ કહે છે આ લોકો સ્વાભિમાન ફીન હોય છે અને આને પોતાના અખગારમાં 'અમુક' ની વિરુદ્ધ સત્યને વિદ્યુત કરી ગમે તે નખી નાખે છે, તો કાને એના જ મિત્રો યા શિષ્યોને કહેતા ફરે છે, 'સાહેબ, 'તેઓ' અમારા પત્રમાં લખતા કેમ નથી ? ત્યારે તો અમ્મણ લેખક છે, વગેરે પરમાત્મા આવા બે જીભવાળા ને વિશ્વાસનાતક પ્રથમવ દનીયો (દુર્જન પ્રથમ વદેત્) થી મને બચાવે આવા કૃતનીતિઓનું

હૃદયપરિવર્તન થતુ જ નથી કેમકે એમને હૃદય જેવું કંઈ હોતુ જ નથી પણ એવા ઉચ્ચ-મનસ્વીઓને હુ માન આપુ છુ કે જેઓ ખતને ખર અને ખોટાને ખોટું કહેતાનું ચુકતા નથી

દરેક નિકિત અપૂર્ણ છે આપણી પણ કેટલીક નમણાઈઓ છે, તેનો સ્વીકાર કરીને શા માટે આપો આગળ ન વધીએ ? એ નમણાઈઓને કચડી નાખીને એવું વિશ્વાસ હૃદય બનાવીએ કે જેમાં 'જો તોડું કાઢા છુવે, તાહિ ખોલ તુ ફૂલ' સમાઈ શકે

સાદુ ધર્મા કલા

જીવન સાથે કળા મળી જાય, તો જ તે સાચી કળા ગણાય આને તો જીવનનો વિચાર કરવામાં આવતો જ નથી ઘણા માનાપો પોતાના બાળકોનાં જીવનનો વિચાર કરતા નથી કારણ એ છે કે તેમનું પોતાનું જ જીવન કળામય એટલે વ્યવસ્થિત નથી બાળકો મોટા થાય છે પણ ઊછરતાં નથી જ ગલતા વગર કંઈ ઝાડ માફક ફેલાય છે એટલે તેનાથી કયો લાભ થતો નથી, પણ કોઈ જ તા-આવતાને અડચણ રૂપ બને છે ક્રૂતા તેનાં લાકડાં બાલવાના કામમાં આવે છે એવુ જ વિચારફીન વ્યવસ્થિત જીવન પશુ છે

માણસે એવી રીતે જીવવું જોઈએ કે તેનું વર્તન જોઈને લોકો તેનું અનુકરણ કરે, તા તેથી જમીને લાભ જ થાય અને એવી રીતે જે આશરે તે આચાર્ય તેનું આચરણ પી નન મર્મ-શૈલ્ય મને છે, એટલે પુણરૂપ બની જાય છે એટલા માટે જ ઉત્તરિનનું વચન છે કે સત્ય વદ ધર્મ ચર ' સત્ય બોલ અને ધર્મનું આચરણ ૨૦ ધર્મની વાતો કમ્વાળી ધર્મ થતો નથી પણ તે પ્રમાણે આચર્યાં તો ધર્મ થાય છે જેમ ખોટાક મોવાય નહિ પણ અવાય ખોટાક વિરે મમે તેટલું ખોટું એ તેથી કંઈ જરૂરીને વૃત્તિ નહીં થાય એ જ પ્રમાણે ધર્મ વિષે મમે તેટલું મેનીએ લખીએ તોય આ માની વૃત્તિ નહિ થાય તે તો આચરણથી જ થઈ શકે

કેટલાક લોકો એવું માના લાગ છે કે કપડાં ઢગધણ વિનાનું સાવ ફાટતું કરચલીઓવાળું, નાનું-મોટું મેલું મમે તેવું હોય, તોય પહેરીને ફરે તે માનુસ સાદો જી અરી રીતે આવો માણુસ સાદો નથી પણ અનવસ્થિત અને મૂર્ખ છે સાદાઈ તો એ છે કે જે ચીજ જે પ્રકારે જે સ્થાને રાખી જોઈએ તે પ્રકારે અને તે સ્થાને રાખે

ત્યારે કોઈ પ્રશ્ન કરશે કે સાદાઈમાં કળાનું સ્થાન ખરું કે નહિ ? સાદાઈમાં કળા ભારોભાર હોય કપડા વ્યવસ્થિત પહેરે ફાટનાં હોય તો સાધીને પહેરે, બટન બરાબર હોય, મોટું કે નાનું મવેતુ ન હોય પણ જોઈએ તેટલું જ હોય, ને તોમા કળા ૧૨ એમ કોણુ મહેર ? કપડાં મઠાવે હાથ, તેનો વાધો નથી પણ તે મઠી કામ [વિરૂપ થાય તો સાદાઈમાં એમ જણવું

—વિશિષ્ટ કર મહારાજ

સચા મદાણુઓ અને સતો વચ્ચે થઈ જી નદી પણ આકર્ષણ રહેતું જણાય છે, અને એક ખીલ પ્રાપ્તે તેઓને પરસ્પર માન અને પ્રેમ રહે છે ગાંધીજી ઉપર અનેક સતપુરુષોથી અસર પડી હતી જેવા કે રોકરોલ્ફ, થોરો, રાજચંદ્ર, ગોખલે વગેરે. પરંતુ સર્વોદયની ભાવના કેળવવામાં અને દલિતના પશ્ચાત્તી સેવા પાછળ જીવન સમર્પવામાં જો કોઈ પણ મહાપુરુષ તરફથી સૌથી વધુ પ્રેરણા ગાંધીજીને મળી હોય, તો તે રસ્કિન તરફથી હતી.

જેન રસ્કિન ધનવાન હતા. પરંતુ પોતાનું ધન એમજે સમાજ—એમાં ધરી દીતું, અને પોતે પોતાના કાર્યોથી ધની ઉપજા ઉપર જ યુગરો કરતા રસ્કિન દુબોપાજનની વિરુદ્ધ નરોતા, પણ ધનને એક ‘દુરસ્’ સમાન ગણના ધનવાન પુરુષે એ ધન લોકાદિતમાં વાપરતું જોઈએ એવા તેઓ આશ્રય રાખતા, અને ધન—સંચય કર્યા પછી સમાજના ઉત્કર્ષ માટે અપરિચિદ કરવા, એવા તેઓ ઉપદેશ કરતા. ગાંધીજીની પેઠે રસ્કિને પણ અનેક “સાધના પ્રયોગો” કર્યા હતા. ‘સેટ બ્યોર્ડ’ જિલ્લો નામનો એક આશ્રમ પણ તેમજે મદ્યો હતો તેના સભ્યોને ભારે પરિશ્રમ કરવો પડતો અને જુગાર વગેરે બદ્ધે વધા દુર મદ્યની તેમને સખત તાકીદ હતી. રસ્કિનની કટાંક વિચિત્રતાઓને રહે આ આશ્રમ લાંબો વખત ટકી શક્યો નહી.

રસ્કિન શ્રીમંતોનો સામનો કરી હમેશ નિર્ધનોનો પણ સંતા તમ કરનામાં બચવાનું ધરુ તરફથી આશ્રયમાં નોખા લા તેમન વચ્ચેના દરો તેમને પ્રેરણા મળી હતી તેનું જેટલું તે સમાજમાં પાચ દેકા શ્રીમંત અને પચણુ દેકા વિવિધ તેમને જણાયા. શરીરમાં એક મળુ એ વેલીની દવાખુ વધી ગયો તે ખીજી તરફ વલવાના ભવ રહે છે. સમાજ-શરીરનું પણ તેમ જ છે દ્રવ્યની અસમાન વહેંચણીથી એક બાજુ બેગનિલાસ અને ખીજી બાજુ જીવનમરો

રહે છે સમાજ તો ચાં જે છે કે, તેનું ઉત્પાદન અનિ ઘણુ છે અને તે કારણે દેશમાં દોહનની પણ રેલમહેવ છે. પણ આ મમતરી કુતૂલ છે, કેમ કે, એ ધનના ધણીઓ માન થોડા જ દોય છે. ત્યારે પ્રજાનો મોટો ભાગ તો મર્યાદામાં જ સપડે છે.

માટે રસ્કિનને ઉત્પાદનથી અગાધ જવાને બદલે ધનની સમાન વહેંચણી ઉપર ભાર મૂક્યો. વળી શ્રીમંતો તો તેના વિરુદ્ધ, ધનનાં ભાડા અને મૂડી ઉપરના વ્યાજના પ્રત્યે વધુ ને વધુ શ્રીમંત ધના યત્ય છે ત્યારે એક મર્યાદા મરુદ મરુદ મરુદ પોતાનું પૂર કરે અને તમાને એકાદ સારો મરો પ્રમગ આવે અથવા તો એકાદ બીમારીમાં તે સપડાય, તો તની દેકા અત્ય પછ તમ મ દાક યદ્ય તય છે અને તે આક્રમકી ચલનામાં પિચાઇ ગય છે. માટે દેરાની દોષત યોગ્ય ધનિદાના કાયમાં મરે તે કરતાં સમસ્ત સમાજ નુખી અને સંતોષી રહે એવી રશિનની સર્વોદયની ભાવના હતી Wealth (દેશ) ઉપર રસ્કિને ગમન કરી ક્યુ કે, તે સમાજનું Weal (દિન) સાધનારી હોઈ જોઈએ જે તે તેમન કરી શકે તો તે Wealth નહિ પણ Ill th અથવા સમાજને નુકમાનકર્તા મર્યાદી દેકાય.

રસ્કિનના સમયમાં જે પુરુષો ત્રીઓ અને બાજકો મિનમાં કામ કરતાં, તેઓનું મિનમાલિકો તરફથી પુષ્કળ શોભણ મતુ અને તેઓને લાંબા વખત મુધી તન તોડી નાખે એવી કાળા મમૂરી કરવી પડતી. રસ્કિને પોતાના ‘Unto This Last’ નામના ખૂબ જાણીતા પુસ્તકમાં સમગ્ર યુ કે કારખાનું એક વિનિદેક કરવી નહી પણ એક કુટુંબ સમાન હોવું જોઈએ, અને મિનન નિક તથા મમૂરીએ કોટુ નિક બાનનાથી પ્રેરાઈને કામ કરવું જોઈએ રસ્કિનના મન પાછે, મમૂરી એક વ્યાવર્ત વ્યક્તિ (End) છે, સાધન (Means) નથી, મમૂરી એક આત્મા છે, યંત્ર નથી, અને યંત્રની પેઠે તેની પામે સનત કામ લેવું જોઈએ

નહીં. મજૂર કેટલેક અંશે સ્વતંત્ર છે, બુલામ નથી અને ગુલામની જે બળજબરીથી તેને કચડી નાખવામાં માનવતા નથી. એક વાર જો પ્રેમ અને સહાનુભૂતિથી એક મજૂરનું દિલ ગિલ્તાયું, તો તે સ્વેચ્છાથી જ વધુ કામ કરશે અને ફેક્ટોના પડો બોલ ઝીલી લેશે. રરિકને ઉપદેશ કર્યો કે, મજૂરોને નોકરો નહીં પણ ભાગીદાર ગણવા જોઈએ, અને જો મિલ નફો કરે તો 'બોનસ' રૂપે તે નફામાં મજૂરનો યોગ્ય હિસ્સો રહેવો જોઈએ. મિલની નોકરીમાં વૃદ્ધ થનાર મજૂરને પેનશન મળવું જોઈએ કે જેથી તેનું ઘડપણ સુખ-શાંતિથી પસાર થાય.

આજે મજૂરોને જે સગવડો મળે છે, તેનું તો રૂપ ન પણ રરિકનના કાળમાં જોવાયું નહોતું. આજે મજૂરનો વીમો ઉતારવામાં આવે છે અને તેના હપ્તાઓ (premiums) મિલમાલિક લે છે. મજૂરનું જો અચાનક અવસાન થાય, તો તેના નિરાધાર કુટુંબને વીમાની રકમથી થોડો ટેકો મળી રહે છે. આજે મજૂરના પગારમાંથી અમુક ટકા કાપી તેમાંથી "પ્રોવિડન્ટ ફંડ" બેંચું કરી છૂટા થતા મજૂરને આપવામાં આવે છે, અને તેનાથી તેની ઉત્તરાવરણમાં તેને સારી મદદ મળે છે. આજે જાણીતી મિલોમાં મજૂરો માટે રહેવાની ઘાસ, બીમારી માટે દુઝ્યાલય, સ્ટ્રીમજૂરો મારે પ્રસૂતિગૃહ, નાનાં બાળકો માટે ઘોડિયાખાનું વગેરે અનેક સગવડો જોવામાં આવે છે. એ સૌનો ખ્યાલ કદાચ રરિકનને પણ ન હોય; તોપણ રરિકને રચેલી બુનિકા ઉપર આ આધુનિક અનુકૂળતાઓનો અમલ ઉઠાવવાનું શક્ય બન્યું છે એમ સૌ કબૂલશે. આ રીતે રરિકનની "Unto This Last" થી માંધીજીને પ્રુક્ષ્ણ પ્રેરણા મળી અને શોધિતર્જનો ઉદ્ધાર કરવા તેઓ કટિબદ્ધ થયા.

અર્થશાસ્ત્રીઓ માનતા કે, એમનાં શાસ્ત્રના કાયદા સિંચર અને અકર હોય છે. રરિકને આ મંતવ્ય સામે જોદાદ ઉઠાવી અને બનાવી આપ્યું કે શાસ્ત્ર શાસ્ત્રમાં ફેર હોય છે. ભૌતિકશાસ્ત્ર, રસાયનશાસ્ત્ર કે અણિનશાસ્ત્રના નિયમો રચાયા કે અકર હશે, પરંતુ

અર્થશાસ્ત્રના નિયમો બદલાતા કાળ અને સંજોગોના કારણે અસ્થિર રહે છે.

રસાયણશાસ્ત્ર કે અણિનશાસ્ત્રમાં દયા, પ્રેમ કે લાગણી પ્રવેશી શકે નહીં; કેમ કે એમાં જડ પરતુ અને આકર્ષણો સાથે જ કામ રહે છે. પરંતુ અર્થશાસ્ત્રને કંઈ પંચમહાબૂત કે આંકડા આકૃતિ સાથે સંબંધ નથી. પરંતુ તેને તો શુદ્ધ પ્રાણવાન મનુષ્ય સાથે જ નિસ્ખલ હોય છે; એટલે અર્થશાસ્ત્રમાં દયા, પ્રેમ, ન્યાય વગેરે ગુણોને સ્થાન રહે છે, એટલું જ નહીં પણ પ્રાધાન્ય રહે છે. અને બધા જડવસ્તુનું પૃથક્કણ નહીં પણ મનુષ્યનું હિત સાધવાનું હોય, ત્યાં નૈતિક દૃષ્ટિબિંદુની જ પ્રથમ આવશ્યકતા રહેતી જોઈએ.

રરિકન અને માંધીજીનું મંતવ્ય હતું કે દરેક ધંધાદારીએ, વકીલે, તબીબે, શિક્ષકે, પ્રથમ એવાનો જ વિચાર રાખી પછી જ "હી" કે વેતનનો ખ્યાલ રાખવો. જે વેતનનો વિચાર પ્રથમથી જ કરશે, તે સાચી સેવા સમાજને આપી શકશે નહિ. સૌ કોઈ વતો એણે સ્વમેગ આપે છે. સૈનિક તો યુદ્ધ સમયે જન પણ આપે ■ પરંતુ રરિકનની ફરીયાદ હતી કે, વેપારીઓ જન આપના તો રહ્યા પણ તેઓ સમાજનું લોભી ચૂસવામાં પડ્યા હોય છે અને ક્યારે ભાવ ચઢતી દષ્ટ દાઢ મારી લેવાની તક મળે તેની વેતરણમાં હોય છે. રરિકન એક ઉપમા આપે છે કે, એક કુખી નાવનો કપ્તાન પોતાને નહિ પણ બને ત્યાં સુધી બીજાઓને જ બચાવવાનો પ્રયાસ કરશે. આવા સ્વભાવની આશા આપણે એક ઉદ્યોગ પતિને નિશ્ચયાલિક પાસે કરાકરીને સમયે ભાગ્યે જ રાખી શકીએ.

છણા અર્થશાસ્ત્રીઓ "લેમે ફેર"ના સિદ્ધાંતમાં માનતા કે, શેક અને મજૂરના ઝગડામાં સરકારને વચ્ચે પડવાની જરૂર નથી. આથી તો શ્રીમંતોને છૂટા દોર મળી જતા અને ગરીબ મજૂરોનું દીર ચૂસવાની તેમને સારી તક મળતી પરંતુ રરિકને અર્થશાસ્ત્રીઓ, શ્રીમંતો અને સરકારની સામે જબરજબ આગ્યો, પોતાની જાળવાન કલમને પ્રતાપે

લોકમત કેળવ્યો, અને લાચાર શોષિત વર્ગના હિતમાં કાયદા કરવાની સરકારને ફરજ પાડી.

આ રીતે રસિકન અને તેમને પગલે ચાલી ગાંધીજી શુદ્ધ અર્થશાસ્ત્રના નિયમોનો આશ્રય ન લેતાં, આપણામાં વસેલી માનવતાને સંભોધે છે અને ઉત્તરે છે તથા ધનવાનોને નિરાધારોની વધારે ધાવોના સદ્બોધ કરે છે. શ્રીમતે મજૂરોને નિયોજતા તેમાં રસિકને દબાવગીરી કરી તેમને ખુદ્દા પાડ્યા તેથી ધનિકોની દબેશાં રસિકન પ્રત્યે લાક્ષ આંખ રહેલી. તેઓ રસિકનને બૂંઝા ચીતરવા અને તેમને નીચા પાડવા પોતાથી બનતું કરતા પરંતુ એ વીર પુરુષ હન્ટ સુધી પોતાની માન્યતાને વળગી રહી દરિદ્ર-નારાયણની સેવા કરવા ઉત્સુક રહ્યો.

ધનિકો કહેતા કે, મજૂરોના પગાર વધારવાનો કશો અર્થ નથી; કેમ કે તેઓ તો શગળ, જીગર વગેરે દુરાચારમાં તે વેચી નાખશે. આ કેવળ આપ-મનસમી દલીલના ઉત્તરમાં કહી શકાય કે, જો એમ જ થતું હોય, તો મજૂરોને પગાર જ શા માટે આપો છો ? અને તે નિર્ધન બાણસને બૂધે જ કેમ માગતા નથી ? રસિકન શ્રીમતોને પગાર કરી કહે છે કે, મરીઓનું શીપણ નહિ પણ તેમની સેવા કરો, તેમની પાસે વધુ પૈસા થાય તો તેનો સદુપયોગ કેમ કરવો તે તેમને શીખવો, અને સદુપયોગ કરી શકે એવી તકો અને અનુકૂળતાઓ તેમને આપો. તમારા પુત્ર કે બાઈને વધુ પગાર આપતાં તે ભોગવિલાસમાં પડી

જશે એવો તમને કદી પણ ભય લાગતો નથી; અને બૂધે મરતો મજૂર વધારે કમાશે તો પૈસા ઉઘાડી દેશે એવી કેવળ સ્વાર્થા દલીલ તમને કેમ સૂઝે છે ? જો અઘાન મજૂર પૈસા ઉઘાડી દેતો હોય, તો તેને અક્ષયજ્ઞાન મળે એવી રાત્રીશાળાઓ કાઢો, નિર્દોષ મનોરંજન મળે એવી એમને લાયકની કલમો ઊભી કરો, એમનો લાકિતભાવ સતેજ થાય એવી ભજન-મંડળીઓ રચો. સેવાના માર્ગો અનેક છે, પરંતુ સેવાની ઘટિનો જ અભાવ દોષાથી, આવી હાશવા-
રપદ દલીલ રજૂ કરવામાં આવે છે.

ગાંધીજીએ અશ્વત્થ અનેક ક્ષેત્રોમાં રસિકનથી ઘણી વધુ પ્રગતિ કરી. શૃલ ઉદ્યોગો સ્થાપવામાં, ખાદીનો પ્રચાર કરવામાં, દરિજનોનો ઉદ્ધાર કરવામાં, સમાજને મુદ્દારવામાં શરાબખંધીનો અમલ કરવામાં, દેશવ્યાપી સપ્તજાપા તરીકે કિંદીને સ્થાપિત કરવામાં, કેળવણીના ક્ષેત્રમાં “નર્થ ટાઈમ” દાખલ કરવામાં, દેશને સ્વતંત્ર આપવામાં અને સત્યાગ્રહ ઉપર રચાયેલી એમની મૌલિક વિચારસરણી અને નવીન કાર્યવહતિ જગત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આ જગદ્ગુરુએ પોતાની તમામ શક્તિ સમર્પણ કરીને દેશની કાયા-પક્ષ્ટ કરી ન.ખી. એમ છતાં ગાંધીજીનું માનસ ધડવામાં તેઓમાં દરિદ્રતાગણ્યની મેવાનો વિચાર રકુરાવવામાં અને સર્વોદયની ભવના પ્રગટાવવામાં આંગલ જાતપુરુષ જન રસિકને જે અગ્રગણ્ય લાગ લાગે છે, તે આજે આપણે આભાર સાથે સ્વીકારીશું.

રામદાસ રામાયણ લખતા જતા હતા અને શિષ્યોને વાંચી પણ સંભળાવતા હતા. હનુમાનજી પણ ગુપ્તરૂપે તેને સંભળવા માટે આવીને બેસતા. સમગ્ર રામદાસે લખ્યું હતું. ‘હનુમાન અશોકવનમાં ગયા, ત્યાં તેમણે સૂઈ ફૂલ જોયાં’ આ સંભળતાંવિંત હનુમાન મગ્ધ રક્ષા અને બોલ્યા : ‘મેં સૂઈ ફૂલ નહોતાં જોયાં પણ લાલ જોયાં હતાં.’ સમથે કહ્યું : ‘મેં જો લખ્યું છે તે બરાબર છે. તમે સૂઈ ફૂલ જોયાં હતાં. હનુમાન બોલ્યા : ‘હું પોતે ત્યાં ગયો હતો અને હું જ બૂઠો.’ છેવટે આ બધો રામચંદ્રજી પાસે પહોંચ્યો. તેમણે કહ્યું : ‘ફૂલ તો સૂઈ જ હતાં ; પણ હનુમાનની આંખો તે વખતે રાવણ ઉપના કોપથી લાલ થઈ રહી હતી ; એટલે તે સૂઈ ફૂલ પણ તેમને લાલ દેખાયાં.’

બદલાતા જમાનાને ઓળખીએ

બળદભાઇ મહેતા

માત્ર સાડુ સાડુ ધરેલી ઓઢતી આવડ્યું કે સાડુ સાડુ બોલતા આવડ્યું એટલામાં કાંઈ કેળવણી નથી સમાઈ રહેતી જીવનમાં આવતા કોઈપણ કોષણને ઉકેલવાની શક્તિ આપે એનું નામ કેળવણી આવી કેળવણી પાત્રનાર પોતે તા સુખી થાય છે, પણ બાજ અનેકને સુખી બનાવે છે

બહેનોએ જેમ આજ સુધી કુટુંબને સભાળ્યું અને સારી સારી પરપરને સાચવી રાખી એમ આ બદલાતા જતા જમાનાને પણ એણે ઓળખવો પડશે પુરુષો તા બહાર ફરે છે, નવુ નવુ જોઈ જાણી આવે છે અને ખતર ન પડ એ રીતે એમના માનસનું પરિવર્તન યનુ રહેતું હોય છે બહેનો આ બધા વિચાર પ્રવાહોથી અસિખ રહે તો બેના વિચારમાં અતર પડે જાય અને એમાંથી અવગમણ થાય બદલાતા જમાનામાં શુ લેવા જવું છે અને શુ લેવા જેવું નથી એનો નીરસીવિવેક કરવામાં બહેનોએ પણ સહાયક થવું જોઈએ પણ જ એ વિચારપ્રવાહની જલકાર હાય તા એક કંઈ થક ન આ અતરંગિન કરે માં પુરુષ પણ જવાનદાર ન પણ કોઈના ઉપર જવાબદારી ટાળ્યા વિના આવલા કોષણના ઉકેલ કરવો એના માણસની વાજલાનજી છે

ધર થલા વુ એ તાડુ છે, તુ દર રીત થલા વવુ એ તાડુ છે પણ એમાં અ વાઈ જવું એ સાડુ નથી આજકાલ આપણ જઈએ છીએ કે વાર વાર આવતી પ્રસૂતિઆથા બહેનાના થયીર નુડે જાય છે એ કોમના બાળકોન સારી રીત ઉકેલી થકે એવી રિવિતિમાં આવ એ પછલાં તો એના માથ બીજી પ્રસૂતિના મોજે આવી પડ્યા હોય છે એમાંથી બચવા માટે આજ કૃત્રિમ ઇલાજોનો પ્રચાર પણ થઈ રહ્યો

છે. પણ એવા હિપાયો આપણને બનીતિના ડિય ખાડામાં ધકેલી દે એવા હોય છે સીએ તેમ જ પ્રુરે ડિયા રસો કેળવી એને અપનાવતા થવું જોઈએ તો આવા તુદ્ર રસોમાં આપણે ડૂબીયું નહીં પણ જીવા રસો કેમનનારના વિચાર પણ ડિયા હોવા જોઈએ આપણને આ માનવદેહ કાંઈ મોજરીખ ભાગવીને ફીણ કરી નાખવા માટે નથી મળ્યો, પણ સમાજનું કંઈપણ કરવા માટે, આખાની મુક્તિ કરવા માટે મળે છે એ વાતનું ભાન હોય તો આપણે નાતાં બાળકો પાસે કેરજ વસવિવાહ અને વ્યવહારોની જ વાતો નહીં કરીએ સાડીઓ, દાગીના અને વાસણોની વાતો નહીં કરીએ સિનેમાની ફિલ્મો, રેડિયોની રેકોર્ડો કે વાળ બાંધવાની રિબન-પટ્ટીઓમાં જ મનને રામવેળું નહીં રાખીએ

મોટે ભાજે તો નાની બાળકો માબાપના જીવન થાથી જ થાયુ લેતાં હાય છે આપણુ જીવન વિચાર શીય વિવધી અને વિનયો હોય છે તો બાળકમાં એના સ સાર પડ છે આપણુ મોટથી બન્યા પાછીએ કે માળા દઈએ તો બાળકમાં પણ એ ત્વ ઊતરે છે એટલે આપણુ જીવનર એ જ આપણી કેમવણી છે

આપણા ઘરની હોવા માત્ર ટાટીપ, દંખાવ કે પોટી મોટાઈમાં નથી આપણા ઘરની થેભા તો આપણા ઘરમાં સદ્વાચરિત્રવામાં, સદ્ગુણી ગાળકો હોય એમાં ડ આજે આપણુ કુટુંબજીવન ચૂ વાઈ જવું છે તેથી જ સમાજ બજોડવા છે આપણુ કુટુંબ જીવન વ્યવસ્થિત થઈ જશે તો સમાજજીવન પણ વ્યવસ્થિત થઈ જશે અને સમાજજીવનને વ્યવસ્થિત કરવાની ચાવી બહેનાના શાવમાં છે

જીવન

ચાલવું એવું પગ હાલો કરવો ને નીચો કરવો તેવી રીતે જીવન એટલે જન્મ ને મૃત્યુ - ચુરુદેવ

અંગપો એ માનવજીવનનું અનિવાર્ય લક્ષણ છે. કોઇ પણ કથાની વ્યક્તિ, પછી ભને તે યુવાન હોય વા વૃદ્ધ, સ્ત્રી અથવા પુરુષ, નિવાસ કે મૂર્ખ, શેઠ કે નોકર, અશક્ત વા બળવાન, કોઈને કોઈ પ્રકારના અંગ પાની નાજાચૂકા દમણ બેરમાથેની હોય છે આ સસારમા એવી કોઇ પણ વ્યક્તિ નહિ હોય, જે નિષ્પાનસનાથી એકરાર કરી શકે, કે પોતે કોઈ પણ પ્રકારના અંગ પાથી મુક્ત હોય.

માનવ સ્વભાવની રચના જ પરમેશ્વરે એરી કરી છે, કે તેને પ્રાપ્ત પરિસ્થિતિમા કદી પૂરેપૂરો સતોત થતો જ નથી પરમેશ્વરે માનવને દેવી અસ તોત (ગિલાઈન ડિફેન્સ)ની બેટ આપેલી છે અને એથી જ માણસ અંગ પામા પડેતો હોય છે અને સતકારે પ્રથમ કયાં મુજબ અજ્ઞાતસ્થ કુત લુલ્લમ્ ? (અંગ પાનાશને સુખ કયાથી ?) સાચુ અને નિર્નેજ સુખ એ અનુભવી શકેતો નથી.

આવા પ્રકારના અંગ પાને માનવ સ્વભાવનુ ખાસ લેશિષ્ટ્ય ગણીને તેનુ ગૌરવ કરવાનો પણ પ્રયત્ન કરવામા આવે છે. અસ તોતને અગાનિની માતા માન વામા આવે છે, અને અસતુષ્ટ ટુતિને પ્રગલિની પ્રેરણાદાત્રી માનવામા આવે. બ માનનીના ઉત્કર્ષની ચાવી તેની અસતુષ્ટ જતિમા રહી છે, અને માનનીએ જુગાં જુગાં ક્ષેત્રમા આજ સુધી પ્રાપ્ત કરેલી સિદ્ધિ તેના અંગ પાને લધે જ છે એમ માનવામા આવે છે. અંગ પા માણસને પ્રતિભાષ બનાવે છે, અને એ બેતા અનિર્વદ ધ્યેયમૂલમ્. (અસ તોત એ ઉત્કર્ષનું મૂળ છે.) એતુ સચન કરવામા આવે છે.

તુષ્ટેતુષ્ટે મલિમંજા. એ સત મુજબ વક્રિત વ્યક્તિમા દેખાત આવતા અંગ પાના મારગે પણ મિનકિત હોઈ શકે માનવ સ્વભાવની રચના જ એરી છે કે એકાંક ઈષ્ટ ધ્યેયસિદ્ધિથી નેનાથી સતુષ્ટ મેમી રહેવાનુ નથી સક્ષમા તેને અધિકરાર સાહ્ય

પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રેરે છે, અને ફરીથી તેનો અંગ પો શરૂ થાય છે આજાવધિ રાગ્ન ? આશાના અ તને કોણ પામી શક્યો છે ? એ કથન અનુસાર માનવીનો આશામાથી ઉત્પત થતા અંગ પો કદી મૃતો નથી.

એમ દીવાનાપણમા પણ એક પ્રકારની યોગ્યતા બદલાય હોય છે તેમ માનવીના અંગ પામા પણ મુસરતા હોય છે દાનતા સમરમા સસાગ્ન મોગ ભાગના માનવીઓમા અંગ પાનુ મુખ્ય કારણ થન હોય છે તદ્દન દરિદ્રીથી કરોડપતિ મુધીને યાઈ પણ માણસ આ અંગ પામાથી મુક્ત નથી એક સરૂત સુભાગિનિમા આ અંગ પો ચરતી ભાગ્યણી પ્રમાણે કેવો વધતો જાય છે તેનુ સમર્થક વર્ણનનીચે મુજબ કર્યું છે.

‘તદ્દન ક ગ્યાન મો રૂપિયાની ઇચ્છા રાખે છે, મો રૂપિયાવાગો લગ્નર ઇચ્છે છે હજારોના ધણી નાખ ઇચ્છે છે, નખેશરી રાજ્યપદ લાચ્છે છે રામ ચક્રવર્તી ત્વને ઝખે છે અને ચક્રવર્તીને ઇચ્છા નેત્રુ દોષ છે ઇચ્છ બહુપદ ઇચ્છે છે ને બલ્લા પેનપતને ઝખે છે, જ્યારે સિવને હરિષં માટે અંગ પો હોન છે આરી રીતે આશાના અવધિને કોઈ પામી શકતુ નથી.

આમ સસારી જીવે કનક અથવા તો કામિની માટે અંગ પો અનુભવતા દોષ છે ત્યારે વ્યવહારી માનવો સત્તા કે સ માનવી ભૂખથી અંગ પો પામતા દોષ છે સસારને છોડીને વિરાગી બનેનાઓ પરમ તત્વને પ્રાપ્ત કરવાની ઝખનાથી અંગ પો અનુભવે છે અહીં એક ન્યાયન ખાસ ધ્યાનમા રાખવાની હોય છે, તે એ કે જ્યારે નાનીઓ, યોગીઓ અને ભગવં ભક્તોનો અંગ પો આત્મકલ્યાણ સાથે જનકલ્યાણ ખાતર દોષ છે, ત્યારે સામાન્ય જનનો અંગ પો સ્વાર્થવૃત્તિથી ગર્ભાત થયેતો હોવાથી પોતાના અને અન્ય માટે પણ દુષ્કાર અને અપતિતુ કારણ બને છે.

ઉવનમા અંગ પો દોષો એ એક આવકાર દાયક વસ્તુ છે, પરંતુ વ્યક્તિનો અંગ પો યોગ્ય વસ્તુ

વાસ્તે હોવા જોઇએ શુભાશીની શુભનાઓથી જકડાયેલા માદેવતનને સ્વતંત્ર બનાવવાની ઝંખનાથી કોઇ દેશલકતને થતો અજ પો કલાની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચવાને માટે પ્રયત્નશીલ કલાકારનો અજ પો દુનિયાના દુષ્પ અને દારિદ્ર્ય જોઇએ તેમની વિરુદ્ધ જગ ખેલનાર કોર્ટ પુણ્યમૂર્તિ કે સમાજસેવકનો અજ પો-આવા પ્રકારના અજ પો આદરણીય અને અનુકરણીય ગણાય તેવી જ રીતે વિનાનનો કોઇ ગૃહ કેમકે ઉકેલવા મથતો વૈજ્ઞાનિક અથવા દુર્ગમ પર્વતશુ ગોને પદ સિન કરવા ઝખતો ગિરિ-આરોહક, અથવા મનુભિને મોટા બધ અને નહેરો દારા સમૃદ્ધ બનાવવાની સિદ્ધિ માટે મથતો અને ઝખતો આધુનિક ભગીરથ - આ સર્વેના અજ પો સમાજને માટે કંપાણ અને ઉત્પત્તિ કરનાર હોય ॥

ખીજ દૃષ્ટિએ શક્તિ કે સત્તાના ધૈન્ય વધુ ને વધુ સત્તાધીશ અને શક્તિશાળી બનવાનો અજ પો અજળક ધન પામે હોના છતાં પણ વધુ ધનપ્રાપ્તિ માટેનો અજ પો કોઇને કંઈ મરુટુ દોષ અને પોતાની પામે તે વસ્તુ હોના છતાં પણ ખીજને મળી તેવી ધર્મિથી થતો અજ પો-ખરેખર, આવા અજ પાવાળા ઝોની રિથિતિ દ્યનીય હોય છે

આજકાલ માનસિક વિકૃતિઓથી પીડાતા રોગીઓની સંખ્યામાં કૂદકે ને બૂસકે વધારો થઈ રહ્યો છે અનેક લોકોની માનસિક વિકૃતિનું ખાસ કારણ અજ પો છે પોતે અજ પો કરે છે તે યોગ્ય નથી, એ અજ પો કરનારને સમજતું હોય છે તેમ છતાં તેનામાં એવા પ્રકારની મનોદુર્બળતા આવી જાય છે, કે જાણતો હોવા છતાં તેનો ભોગ બની પોતાના જીવનને દુષ્પ બનાવે છે અને સાથે સાથે પોતાની સાથે સંકળાયેલાઓના જીવન પણ ખારા બનાવી દે છે આવા પ્રકારે કોઈ પણ જાનો અજ પો અનુભવનાર વ્યક્તિ

પોતાનું સ્વાસ્થ્ય શુભાશીને હારે બેચેની અનુભવે છે

આજકાલ અજ પાનું મુખ્ય કારણ ચિંતા હોય છે ધારેલું ન મળવાની ચિંતા ભાવિની ચિંતા વગેરે અનેક ચિંતાઓ માનવીને વધારે પડતો અજ પો આપે છે આવા પ્રકારના અજ પાનાથી મુક્ત થવાનો સુવર્ણમાર્ગ સ્વચરતા એક વિદ્યાને કહ્યું છે કે 'ચિંતા કરતા અટકી જાઓ તમને ભાવિ વિશે જે ચિંતાઓ ડાવતી દોષ ॥ તેમાની નેતુ ટકા અસ્તિત્વમાં આવતી જ નથી ખાણીની દસમાંથી નવ તો ધાર્યા કરતા મામૂલી નીવડે છે અને એક ખરેખર ભારે અસ્તિત્વમાં આવે છે તે ક્યારે આવી અતે ક્યારે મર્ધ તેનો ખ્યાલ સરખો પણ તમને આવતો નથી' આ કથનનો ભોધ પાઠ એ સમજવાનો કે આપા અજ પાને લાઇને ઉત્પત્તિ થતું નકારાત્મક જીવન (નેગેટિવ લાઈફ) શુભરવાને બદલે આપણે જીવન પ્રત્યે હકારાત્મક વનવું (પોઝિટિવ એટીટ્યુડ) ગ્રાવતું જોઈએ અને તેમ થતા આપણે આપણું જીવન સુખમય બનાવી શકીએ

નાસ્તિકતાનો પ્રભાવ વધારે પ્રમાણમાં જોવામાં આવતા આજના જમાનામાં અને બ્યારે નિરીક્ષર વાદિત્વમાં મોટાઇ માનવાની ફેજના માનતા અનેક સુસિલિન અને સસ્કારીઓને જોવામાં આવે છે, ત્યારે પણ અજ પો ઉપર જે એક ખાસ અકરાર ઈલાજ છે તેનો નિર્દેશ આવશ્યક છે કુમ્મં અને બ્યથિન મનને જ્ઞાન માર્ગ પર લાવવા માટે એક જ માર્ગ છે અને તે છે લાકિતનો અને શ્રદ્ધાનો ભકતકવિ દયારામે ગાય છે કે ચિત્ત, તુ શીદને ચિંતા કરે હરિને કરવું હેય તે કરે' અથવા નરસિંહ મહેતા કહે છે કે 'આપણો ચિંતવ્યો અર્ધ' કંઈ નવ સરે એમ વિચારીને આપણે પણ શ્રદ્ધાથી અને નિષ્ઠાથી પરમેશ્વરી ઈચ્છામાં પરમ વિશ્વાસ રાખીશું તો અજ પા ની પીડાથી જરૂર મુક્ત થઇ શકીશું

*

‘હું સુખી છું’ એવી લાગણીની હસ્તીથી હું સુખી બન્યો હોઉં, તેના કરતા ‘હું છું’ એવી હસ્તીની લાગણીથી હું ધણીયે વાર વિશેષ સુખી થવા પામ્યો છું.

ગોસ્વામી મિન્દુજી મદારાજ રામાયણના ખ્યાનનામ અભ્યાસી અને અધિકૃત મર્મગ્રસ્ત દત્તા એમની સાથે જુદા જુદા સ્થળોએ રહેવાના પ્રસંગો બનેલા એક વખત કોઈ બાઈએ પ્રશ્ન પૂછ્યો “મદારાજજી, રામાયણના આદેશો બધા પ્રસંગોમાંથી આપ કયા પ્રસંગને સૌથી વધુ મહત્વની ગણે છે ?”

જવાબમાં મિન્દુજી મદારાજે કહ્યું ‘રામાયણ એ તો એક સાગર છે અનેક પ્રસંગોથી એ ભરપૂર છે વળી મહાત્મા તુલસીદાસે એમાં પોતાની છુદ્ધિપ્રતિભાથી એકએકથી ચંદ્રિયાતા પ્રસંગો મૂક્યા છે માનવજીવનની જોટની વિવિધતા છે એ બધી એમાં સમાઈ લેવાઈ છે એમાં આનંદ રાગ, પ્રેમ, ક્રુદ્ધ બધાં વધારે, જ મનમાં વસતી આશ્વાસી ગતિઓ વગેરે રામના જીવનથી પ્રભાવિત થઈ છે

ભરત મિતાપ પ્રસંગે :

વેલ કિરાત મિહલ વનવાસી ।

મધુસુચિ સુદર સ્વાદુ સુષા સી ।

મરિ મરિ પરજપુરી રચિ કરી ।

કદ મૂલ ફલ અરુર તૂરી ॥

આ ગતિઓ ફળ-મૂળ ભરીને સૌને જમવા લાગ્યાં આવે છે અધોધાના રામને મનાવવા આવેલા નાગરિકો કોઈની પામેથી કશું મૂલ કેમ લે ? જોડેલે એ લોકો પૈસા આપવા ઇ છે છે મહેનતનો બદલો તો સૌ કોઈ માગે જ હજીની લગણ્યો પ્રત્યેક યુગમાં માણસી હોય છે પણ રામે પોતાનો રાજ્ય હક્ક બીજાને સારું છોડી દીધો જેને એ અધિકાર મળ્યો એ કહે છે - ના, રાજ્ય તો રામનું હોય એમને બદલે વનમાં હું જઈશ આમ હજીની લગણ્ય લાગમાં ફેરવાઈ ગઈ સારું બીજાને આપો, કષ્ટપ્રદ મને આપો આની અસર બીજા કોઈ પણ સામાન્ય માણસને થાય એ કરતા બોમ્બી ગ્રામજનતાને સૌથી

વધુ થઈ એ કહે છે હમહિ જુતારથ કરન લગિ ફલ તૂન અરુર હેતુ । જે નરશ્રેષ્ઠાએ અદ્ભુત સપત્તિ ચાળી રાજ્યવહીવળ અન્યને આપવામાં દરીદ્રાદ્રિ આદરી એ આપણા શ્રમના ફળ-મૂળ ખાય એના વળી આપણા મહાભાગ કયાથી ?

આ વિચારને વધુ સ્પષ્ટ કરતા તુલસીદાસજી અગળ એમની પાસે જ કહેરાવે છે કે વહ હમારિ અતિ વડિ સેવકાદ । લેહિ ન વાસન વસન ચોરાદ આપનાં વજો અને વસ્તુઓ અમે લૂટી નથી લેતા એ જ અમારી મોઝામાં મોટી સેવા છે એ લોકો અમાઉ એ જ કરતા હતા કહે છે

હમ જડ જીન જીન ગન-પાતિ,

કુઝિલ કુચાલી રુમતિ કુજાતિ ।

પાપ કરત નિસિ વાસર જાહી,

નહિ જ કપિ નહિ જે અચાહી ॥

તદા જ ગલી અવરથામાં જીવનાર પ્રેમ દેખાતો નાગરિકોના સંપર્કમાં આવતાં આમ પોતાની અસહ સ્થિતિ જાણી મઠ પશુ પછી તુરંત જ કહે છે

ચપનેહુ ધરમ વુદ કસ કાઝ,

વહ રુનદન દસ પ્રમાઝ ॥

શ્રીરામના ભાવણથી નહિ, શિષ્યામણથી નહિ, પોતે વધારે સુખ રજૂ છે એના દેખાવથી નહિ, માત્ર એમના દર્શનથી, એમને અહીં કેમ આવડું પડ્યું એ વિચાર કરતાં આ પ્રકૃતિના બાળકો પોતાના નાના ભાઈને રાજ્ય આપી દેતા, ઓગમન માતાને પણ અનુકૂળ થવા જનાર રામને જોઈને મીઠાને અનુકૂળ થવામાં જ જીવનનીધન્યતા છે, એમ સમજ્યા હતા

રામાયણમાં આવા અનેકવિધ પ્રસંગો છે, પરંતુ એ નવાથી વધારે ઉદાર મારે મન એ પ્રસંગ ॥

પરેલા પ્રસંગમાં મીનારે વિજય ગુન મારી મળે વાગ્યાર જીવ દુઝારી । મીનાના દરજી સમયે તેમના વિલાપથી આપું વાનાવંજી શોકમય બની ગયું છે ત્યાં મીનારાજ ગુનિ આગત ચારી... જટાયુ જેવો ગીધ - એક માંસાદારી પ્રાણી કોઈકને આર્તનાદ સાંભળીને જોયેની અનુભવે છે. કોઈકનું દુઃખ જોયેની માનવી દોષ ન્યાયી બેઠો ચર્ચ જતો દોષ તો યવે યવે સ્વર્ગ આવી પડે કે નહિ ? પરંતુ જટાયુ જલ છે. રાવજી સાથે એ ઝૂને છે. રાવજી એની પાંખો કાપી નાખે છે, સીનાને લાંબને આગળ વધે છે.

મી રાખને મીનાદરજીની ખમર પડે છે. આ, વેલા, પશુપંખી સર્વને તેમો સીના વિશે પૂછે છે અને વિલાપ કરે છે ઘરિ વિધિ મોક્ષત વિજય રચામી । મનદું મહા સિદ્ધી અભિલાષી ॥ મળે કોઈ મહાન વિરદી, અતિકામી પુરુષની જેમ રામ વિલાપ કરે છે. મહાત્મા તુલસીદાસનો કવિઆત્મા રાખને જનસાધારણ જેવા બનાવે છે, અતિકામી કદીને નવાજે છે, પરંતુ આગે પરા મીઠાઈતિ દેવતા । આ ગીધને જોતાં જ અતિકામી સરખો વિલાપ કરના રામ બધુ જુલો મયા અને કરસરોજ સિર વસંત કૃષ્ણાલિપુ રુચીર - તુલસી જ જાહેને એના માથા પર પોનાનો દાઘ ફેરવરા લાગ્યા.

બીજાને દુઃખી જોઇને 'ચોખાનું દુઃખ જુલો જલુ, બીજાને દુઃખમુક્ત કરવો એ માનવમાનની સર્વપ્રથમ અને સર્વશ્રેષ્ઠ ફરજનું મહાત્મા તુલસીદાસે બદી બદુમ્બ્ય કર્યું છે

પછી જટાયુ બધી વિગત જણાવે છે કે રાવજી સીતાજીને દલિલજી દિશામાં લઇ ગયો છે એણે મારી આવી દલા કરી છે. આ મીરે સીતાને સાઠ મુઠ્ઠ ક્યું દત્તું, એ ખબર તો પછી પછી, પણ કોપક ને પડેલો જોઇને રામ તો પહેલાં જ દોડી ગયેલા. પછી ગીધની પાંખો કપાઈ ગઇ એ ખબર પડ્યા. રામકહા તનુ રસલુ તાત । હે બાપ, તમને લાગ કહું, સી-રને ટકાવી રાખો. પણ ગીધ કહે ॥ : જેમનું નામ-માત્ર મનુષ્ય સમયે યાદ આવે તો મુક્ત થઇ જવાય એવું શ્રુતિ વગેરે કહે છે : સો મમ લેખન મોલર

આગે । રાખે દેહ તાય વેદિ રંગે' । એ મારી નજર સમક્ષ દોષ તો પછી કું કમ આશાએ દેવને ટકાવી રાખવાની લાલચ કહું? એટલે જટાયુ અપેન આનંદથી મૃત્યુને બેટવા તૈયાર થઇ જાય છે. પરંતુ એ વખતે શ્રી રામની સ્થિતિ જુઓ : જલ મરિનવન વહાઈ રણુચારં તાત કર્મ' તે નિઃ ગતિ વારં । હે બાપ, તમારા કર્મથી તમને આ (મૃત્યુ સમયે રામદર્શનની) સ્થિતિ મળી છે. વાહિત થઇ ચિન્હકે મન મારી, તિલ્લ કદુ જગ દુર્લભ વસ્તુ મારી । પરાપકાર કરનારને જનનમાં જે જોઇએ તે મળે છે જ, પછી કહે છે દેવેં કાહ ! તુલ્લ પુનકામા । તમારી સહગી કામનાએ પૂરી થઇ છે. તમને કોઈ ક્રંપના નથી, તમારે મારી પાસે કઈ માગવાનું નથી અને તમે સીતા સાથે જે નિઃસ્વાથે ત્યાગ કર્યો એનો બદલો દુઃ વાળી કાઢો નથી ! કોઈકના નાનામાં નાના ઉપકારનો બદલો ન આપી સલામ ત્યાર... આંખો આંધુથી ડહાણું મળે. દક્ષ માગવાની નહિ.... બદલો વાળી આપવાની તૈયારના અને એ ના બને ત્યારે આંખો ભરાઈ આવે એ માનવના.

*

એવો જ બીજો પ્રસંગ દનુમાનજી સીતાના સમાચાર લઇ પાછા આવ્યા છે. સીતાના રમજી મિદ્ર જેવો ચૂપચાપ રાખને આપીને સીતાના દુઃખને વર્ણવના એમજી કહ્યું : નિમિષ નિમિષ કદનાનિષિ જાહિ કલ્પ સમ યોનિ- આપના વિરદમાં સીતાની એક એક લાલુ એક એક કલ્પ સમાન વીતી રહી છે. અને જે ચોખાઇ પછી હેલા ચરજીમાં કહે છે : રિપુહિ જીતિ આવિચી જાનકી, શત્રુને હરાવીને સીતાને લઇ આવવાની છે. વિયોગી પત્નીના સમાચાર રામ સાંભળી રહ્યા ॥ તેની બીજી જ પછે વિચારે છે : મનુ કપિ લોહિ સમાન ઉપકારી, નહીં' કોઈ જુર નર મુનિ લનુચારી । હે બાપ, તો મારા પર જે ઉપકાર કર્યો ॥ એ રૂઠું દેવ, માનવી, મુનિ કે દેહધારીએ કર્યો નથી. પ્રતિઉપકાર કરો' વા તોપા । મનુલ જોરે ન સક્ત મન મોરા ॥ તારા ઉપકારનો કું શો બદલો આપું ? તારી સાથે કું જોઇ નથી શકતો. બીજાના ઉપકારના તેજથી જાગૃત આત્માવાળો, મનુષ્ય જેવો

અનુભવે છે, એનો અદ્વૈતો ન વાળી શકાય ત્યાં સુધી એનું મન બીજી કંઈ વિચાર નથી કરી શકતું એ પોતાનું કે પોતાના માણ્યોનું કુ બંધ પણ એ પડ્યો રીસરી ભય છે

મુત્ત મુત્ત તોહિ ઊરિન મ નાહી, દેસેકેં કરિ વિચાર મન માહી-મનમ વાર વાર વિચાર કરી જોતાં મને યોક્ષસ લાગે છે કે તારુ ત્રણુ હુ વાળી શકવાનો જ નથી, કારણ કે હનુમાનને કેઇ લાલસા નથી એને શું આપવું ? લાલસાદીન ઉપકાર ઇશ્વરને પણ એમન બનાવી દે તો માનવી પર અસર ક્યાં વિના તો કેમ જ રહે ? એમ વિચારતા આપણા રોગિદા બ્યવહારમાં આપણા વર્તવને દિનપ્રતિદિન શુદ્ધતર કરતા જવાનો સદેશો આમા સ્મરણનારને જરૂર સભાશી 'પુનિ પુનિ વામિહિ ચિત્તક મુરમ્તા' ફરી ફરીને હનુમાનજી તરફ તેઓ જોયા જ કરે છે સ્ફટિકથી નિર્મળ જ્વલિ, ઉપકારના ભાર નીચે કેવી દબાઇ ભય છે એ તો જુઓ ! લોચન નીર પુલક અતિ ગાતા । આંખમા પાણી આવી ગયા, શરીરના રોમાય ખડાં થઇ ગયા, સીતાવિરહ આ લાચારી આગળ જાણે કે સાવ ઝાંખો જ પડી ગયો મુનિ પ્રજ્ઞ ધ્વનિ વિલોકી મુગ્ધ ગાત હરણિ હનુમત । ચરન પરેઠ પ્રેમાકુલ જાહિ જાહિ મગ્નત ॥ આટલાં વખાણુ, આટલું બહુમાન આટલી બધી દીનતા હનુમાન જેવા ભક્ત શી રીતે વેગે ભે ? સહેજ ખુમારી, મે કહ્યું છે, આ મારી સિદ્ધિ છે,' એવું સહજ ગૌરવ આવી ભય તો તમામ મહેનત પાણીમા જતી રહે એટલે હનુમાનજી કહે છે મારી રક્ષા કરો, રક્ષા કરો

કરેલા ઉપકારની સહજ ખુમારી પણ આવી ભય તો ? મદદ આપનારની સત્વરે પડેલા દુર્ધન રમૂ કરવા છે એકએકને ચડી ભય વા કહેા કંઠા કાંટ સમતોલ જીતરી રહે તેવા પરીપકારના બંધાની તત્પરતા અને પરીપકાર છતાં કંઈ જ કહ્યું નથી, એવી વિરલ વિનમ્રતા સાચવતા હનુમાન જેવા ભક્તને તાહિ-તાહિ કહીને શ્રીરામને હવે આગળ કંઈ નહિ બોલ્યા વિન તિ કરવી પડે છે

પણ ગમથી રહેવાતું નથી હનુમાને બોલવાનું બંધ કરવા કહ્યું તો બને કવિ ઊઠાઈ પ્રજ્ઞ

હૃદયે લગાયા । તેમણે હનુમાનને બોલા કરીને છાતી સરસા ચાપી દીધા રામના હૈયે હનુમાનના ઉપકારે જે આકરી અમૂઝ્ય પેદા કરી છે એ કદાચ હનુમના રપશ્ચથી ઓછી કરી જોવાનો આ પ્રયત્ન પરીપકારથી જે પુનિન છે એના પાવન રપશ્ચથી જલ્દી નહિ વાળી શકનાર લાચાર માનવી નહત અનુભવે છે એક કલાત હૃદય બીજા પુનિત હૃદય થી રીત્ય-પાનનના પામે છે

આવડે મોટા ભાર । આના નરશ્રેષ્ઠને મુખેથી આટલા વખાણુ સાંભળી રહેતાં એ હનુમાન માટે ભારે વિપદનો પ્રસંગ છે હનુ શ્રીરામ પૂછે છે

કેહિ વિધિ દહેઠ દુર્ગ અતિ વકા ।

આવેા કહિન લકાગઠ કેમ કરીને બાળ્યો ?

શાસ્ત્રમૂળકે વહિ મનુસાદ, શાસ્ત્ર તે સાત્રા પર જાહે । સો સબ તવ પ્રતાપ સુરારે । નાથ નકતુ મોરિ પ્રમુતાર્જ ॥ આમ તમામનું શ્રેય શ્રીરામને આપીને હનુમાનજીએ પોતે તો શાખામુગ્ધ છે-વાનર માત્ર છે, એમ કહીને પોતાના મનને કેઇ ગૌરવ કે ખુમારી લેતાં રેકી લીધું

દેહસૈષ્ઠ્યની સિદ્ધિ એ સામાન્ય સિદ્ધિ, એથી ચડિવાતી ચણી શકીએ એવી યોગ્યવસ્તુની શ પતિની સિદ્ધિ મણવા અને એથી પણ ચડિવાતી શ્રેષ્ઠતમ કહી શકાય તે ભાવનાત્મક (એ ૧૨ટ્રેક) સિદ્ધિ પરીપકાર, ગૌરવ આદિની ગણના અને એના પરસ્પર તાત્પર્યની નમ્રતા અને તેનું અન્યક્ષતી દયામા બિર્ધા-કરણુ એ અત્યંત હિચ્ચ બોધિક કક્ષાએ ચાલતી સાહિત્યરચના છે આવી કહિન રચના આપણા સામાન્ય આમગ્યા અભણુ અને બોળા માણ્યોને ઝડપથી સમજી શકતા હતા, પરંતુ આ તો ભગવાન હતા માટે એ આમ વર્તતા હતા, એમ માની બેસી રહેવાની દુર્બળતા આપણે ત્યાં ઘર કરી ગઇ અને પરિણામે આપણા આદર્શો અને આચારની વચ્ચે મોટો તફાવત પડી ગયો છે

માટે આપણે શ્રી રામચંદ્ર ભગવાનની જય નથી બોલતા, પરંતુ શ્રી રામ રામચંદ્ર મહારાજની

જ્ય ખોરીએ છીએ રામ મનુષ્ય હતા, આદર્શ મનુષ્ય હતા અને એમના આદર્શ મુજબ જીવવાના અનેકાનેક યત્નો સતત કરતા રહેતું, જુનો થાય છતાં કરતા રહેતું એ મનુષ્યમાત્ર કર્તવ્ય છે

કોઈક યુવકે રામજીની અવારનવાર વાત કરતા પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજીને પૂછ્યું કે ‘શુ આપ આ રામાયણની કથા, એના સીનાદરજી દસ માથાનો રાવણ, લોકો વગેરે બધું સાચું માનો છો? આ પુરાણોની કથાઓ કાં તો કલ્પના અને કાં તો રૂપકો નહિ હોય કે?’

એના જવાબમાં મહાત્માજીએ કહેલું કે, ‘એ કથાઓ સાચી વા ખોટી હોય એ સાબિત કરવાનું મારી પાસે કોઈ પ્રમાણ નથી, જે હું તમને બતાવી

શકું. પરંતુ હું તમને એટલું જરૂર કહું કે સત્ય જીવતાં અને સત્યના પ્રયોગો મારા જીવનમાં કરતાં હું એમાંથી શીખ્યો છું’

ધાર્મિક માન્યતાઓને અમલ બાબત ગણીને છોડી દઈએ તોપણ સારા માણસ બનવા માટે અને માણસ તરીકે બીજા માણસો અને જીવો સાથેના સદ્વ્યવહાર માટે શ્રી રામ રામનો આદર્શ આપણી સમક્ષ છે. ખલિપણ સદેવ જામૃત જીવનવ્યવહાર કેળવવામાં સૈકા આપી એ આદર્શ આપણા દેશના અનેક વિચારવત માનસિકોને દારવણી આપી આપણે પણ શુદ્ધ પૂર્વક અને હૃદયપૂર્વક એનો વિચાર કયીને આપણા વ્યવહારો સુધારીએ, એ રામાયણનો સંદેશો છે

*

સંત એકનાથ

છિનાજાના ખેડોરનો સમય હતો ગોદાવરીના કિનારાની રેતી પર પગ મૂકીએ તો ફાક્ષા પડે એવી તપી મજા હતી નદીમાં આજણો નકાતા હતા તો કોઈ સંધ્યા કરતા હતા

એટલામાં દૂરથી એક હરિજન બાળક ખુદને પગે દોડતા દેખાયા બાળકે જેવા રેતી પર પગ મૂક્યા કે તરત જ એ બૂમો પાડવા લાગ્યા મિચારાના પગ બગાડા હતા તે મા મા પેક રતો હતો બાળકની માતા સવારથી જ કામે ગઈ હતી તે બગેરે ઘેર આવી પાણી બરવાને ચાલી બાળક માની પાછળ દોડ્યા. મા તો પેતાના કામમાં લીન થઈ ને જતી હતી તેને શુ ખચ કે તેને લાકડવાયો તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવે છે બાળક રરતો બૂલી મેયા ને નદીકિનારે આવી પહોંચ્યા

આજણોએ જોયું કે બાળક બૂમ પાડે છે જાપ કરતાર લોકોએ જોયું કે બાળકના પગ બળે છે, સંધ્યા કરનાર ગેરે જોયું કે બાળક મા મા પોકારે છે બધાએ કહ્યું આયો જા ખચરદાર, પાને આવતો નહિ આડકતો નહિ તેને કોણ મદદ કરે? મદદના હૃદયમાં દયાનો છાંયો પથ ન હતો

એક માણસ ત્યાં આવ્યો તેણે તરત જ બાળકને ઉપાડી લીધો અને ગોદાવરીના પવિત્ર પાણીમાં નાખ્યો આજણોએ ચુરુજીને કહ્યું, ‘એકનાથ, તમે ધર્મને કુળાવી દીધો

એકનાથે કહ્યું, ‘ધર્મ શુ કહે છે? આ સસારમાં રહેનારા બવાભાઈએ છે છૂત-અછૂતના બેદ તો આપણે માણસોએ જ બન્યાના છે ઇશ્વરના દરનારમાં બધા એક જ છે આણી માત્ર તરફ દયા કર્યા દયા ધર્મનું મૂળ છે

‘એક અનંત અનાદિ’-લલિતકલાઓમાં

કુમાર મગલસિંહજી

જર્મન તત્ત્વજ્ઞાનની કેન્ટ કહે છે કે “એ વસ્તુ વિશે હું જેમ જેમ વિચાર કરું છું, તેમ તેમ મારું મન વિસ્તરતું જાય છે અને લક્ષિતથી બીજું જાય છે એ એ વસ્તુ તે નક્ષત્રખચિત્ર સુનીલ આકાશ ને અંતરમાંની કર્તૃત્વ ધૃદિ છે”

વિક્ટર કુબ્યાં કહે છે “તારાથી ઝગહળતું આકાશ, રિશાળ સમુદ્ર, અબ્રહ્મેદી પર્વત-એ બધું જોઈ આપણે મુગ્ધ બનીએ છીએ અરે, પરંતુ તે મુગ્ધતા સાથે એક પ્રકારનો વિષાદનો ભાવ પણ મિશ્રિત થયેલો હોય છે તેનું કારણ એ છે કે અખિલ જગતના એ બધા પદાર્થો વાસ્તવિક રીતે સીમાબદ્ધ હોવા છતાં આપણી આગળ અસીમરૂપે વ્યક્ત થાય છે કેમ કે તેઓની અપરિમેયતા આપણે ધારણમાં ઉતારી શકતા નથી અને જે વારંવાર વિકસિત થાય છે, તેનું અનુકરણ કરવા જતાં આપણા અનંતમાં અનંતનો ભાવ પેદા થાય છે આ અનંતનો ભાવ જેમ એક તરફથી ઊંચે ચડાવે છે તેમ બીજી બાજુએ આપણને નીચે ઉતારી નાખે બનાવી મૂકે છે”

સૌંદર્યની અનુભૂતિ અને અનુરાગમાંથી કલા જન્મે છે સૌંદર્ય તરફનો અનુરોગ જ જો કલાનો જ મહાતા હોય તો પછી પૃથ્વીનું આદિકાવ્ય ઋગ્વેદ અને આદિગીત સામવેદ શું આર્યાનું કયાવાવનું પ્રત્યક્ષ નિદર્શન નથી? વેદમાં હજાર રથભોલાઓ મહેલ લોહનિર્મિત મૂંઢ, સુદર રથ વગેરેના ઉલ્લેખ થયેલ છે એ શું હિન્દી સ્તુતિઓમાં સૌંદર્યપ્રેમનું લક્ષણ નથી? ક્ષોણી કર્કર, વલ્લુ વગેરે વાલ્મીકી શ્રી પ્રાચીન આર્યોના સૌંદર્ય અનુરાગની કથા નથી કથા? ઋગ્વેદનું કવિત્વમય ઉપાવર્ણન, સામવેદની પવિત્ર ગીતલહરિ જે આર્યોના સૌંદર્યપ્રેમનું નિદર્શન ન હોય તો જગતમાં સૌંદર્યપ્રેમનું બીજું કયું નિદર્શન છે? લલિતકલાના મુગ્ધમણી સમાન કવિતા અનંત પ્રથમ હિન્દમાં જ જન્મ્યાં છે એટલું જ

નહિ પણ હિન્દી આર્યોએ જ સૌંદર્ય પહેલાં સૌંદર્યના મૂળતત્ત્વો નિર્ણય કર્યો છે

આપણાં પડિતા સૌંદર્ય રસની બાજુ તરફ ધ્યાન આપે છે, અને તેમના મતાનુસાર સૌંદર્યનું જીવન રસ જ છે, વસ્તુની ગ્લાન્યતા જ સૌંદર્ય છે તેમાંથી રસ લાઇ લેવાય તો સૌંદર્ય અદસ્ય થઈ જાય સુદર વસ્તુમાં રસ છે તેથી જ તે આપણને વિશેષ આનંદ આપે છે પાકૃત વસ્તુ પાકૃત સામગ્રી દ્વારા આપણા મનમાં રસનો સંચાર કરે છે પાકૃત વસ્તુ જેટલા પ્રમાણમાં રસનું પ્રકટિકરણ કરે તેટલે અરે તે સુદર ગણાય અપાકૃત જગતમાં રસ એ જ વસ્તુની સામગ્રી છે, રસ એનું બધારણ છે પાકૃત, અપાકૃત જગતમાં સૌંદર્ય વિશે ચર્ચા કરતાં એમ જણાય છે કે સુદર વસ્તુમાં માત્ર રસનું હોવું પૂરતું નથી રસસમૃદ્ધીની યોગ્યતા તેમાં અગત્યની છે તે યથોચિત રૂપે વિજ્ઞાન થયેલો હોવો જોઈએ રસની યથાર્થ રચના ન હોય તો વસ્તુ સુદર ન ગણી શકાય તેથી જ શ્રીમદ્ રૂપ ગોરનામી કહે છે કે

“મયત્ સૌંદર્યમગાના સન્નિવેશ યથોચિત્તમ્”

અમ સમૂહનો યથાચિત સન્નિવેશ તે જ સૌંદર્ય લલિતકલાઓમાં દરેકના અગત્યમૂહની યથાર્થ રચના પરત્વે સૌંદર્ય અનંતમિત હોય છે

જે બૃહત્ છે, સર્વબાપી છે, તે જ ઉપાસકની સૌંદર્ય પિપાસા મગાડવા માટે સીમાબદ્ધ સ્થિતિ-નંદની મૂર્તિરૂપે પ્રકટ થયેલ છે સૌંદર્ય સત્ય છે, સત્ય સૌંદર્ય છે સૌંદર્ય એવા પ્રકારનું પૂર્ણત્વ છે કે જેમાં કોઈ અસર એવો નથી કે જે બીજા અંશને દાંડી દે

દરજ્ઞાન જગત સિવાય ચિન્મય જગતના સૌંદર્યનું તાદરસ વર્ણન કરવાની શક્તિ મનુષ્યમાં છે જ કયા? મનુષ્યની સૌંદર્યરૂઢા સ્વાભાવિક છે મનુષ્ય સૌંદર્ય માને છે, સુદર વસ્તુ ચાહે છે સૌંદર્ય

વિશ્વવ્યાપી આનંદની ખાણ છે સંગીત કહો, કાવ્ય કહો, ચિત્ર, શિલ્પ કે રસાપત્ય કહો આ બધાં સુદર સર્જક તરુને એકજ સમયે ધણી વ્યક્તિઓને વિમલ આનંદ પમાડે છે આ સર્વભોગપણ એ સૌંદર્યનું એક વિશિષ્ટ લક્ષણ છે સત્ય, કલ્યાણ - શિવ - અને સૌંદર્ય તે એક જ ડાળના જુદાં જુદાં સ્વરૂપો છે

સૌંદર્ય, કલ્યાણ અને સત્ય - જ્ઞાન - એ ત્રણ અનન્ય રીતે પ્રીતિથી સંકળાયેલી બેનડીઓ ॥ માનવ જાતિની આ કલ્યાણકારી દેવીઓ એક જ રચણે વસે છે અને વિખુટી થતાં કલ્પાત કરતી જગ્યાય છે સર્વ પ્રકારના સૌંદર્યનું સ્વરૂપ એકય છે (અપરિમિત કલ્યાણ, સત્ય અને સૌંદર્ય તે ઇશ્વરના ગુણો છે, અને આ ગુણોનું તે જગતની વસ્તુઓમાં આરોપણ કરે છે મનુષ્યો કેવળ પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય નિકાળી તૃપ્ત થતા નથી તેઓ પ્રાકૃતિક દશ્યોનું અનુકરણ કરી સર્જન કરવા પ્રેરાય છે કલ્પના તથા વિચારશક્તિની મદદથી સર્જનદારા સૌંદર્ય નિર્માણ કરવાનો પ્રયાસ કરે છે જેમ કુદરત અપાર છે તેમ કલા પણ અનંત છે સૌંદર્યરૂપકામાંથી જ લલિતકલાની ઉત્પતિ થઇ છે દર્શનેન્દ્રિય દ્વારા સૌંદર્યરૂપકાની તૃપ્તિ અર્થે ચિત્રકલા, શિલ્પ અને રસાપત્ય સર્જનાં જ્યારે શ્રવણેન્દ્રિય દ્વારા સૌંદર્યરૂપકા તૃપ્ત કરવા સંગીતવિદ્યા ઉત્પન્ન થયેલ છે લાગણી અને વિચારની સૌંદર્યરૂપકા સંતોષવા માટે કવિતાની સૃષ્ટિ થઇ છે)

લલિતકલાઓમાં સર્જન અને જાવદર્શન અપિહિત રીતે સંકળાયેલા હોય ॥ બંનેમાં કલ્પનાની લીધના આવશ્યક છે એકજ પ્રકારની સર્જન શક્તિ હોવા છતાં બંને વચ્ચે સામ્ય, અસામ્ય કોષ્ટ વાર સ્પષ્ટ જણાય છે

કવો કલાકાર અચરનવાર નિર્માણની મૂલ પ્રક્રિયા વિશે ચિંતન નથી કરતો ॥ સર્જન-ક્રિયા વિશે કશું નહીં કહેવાનું ખરું કે ? ના સાથી ? તેના વિશે આધારભૂત રીતે ઘણું કહેવાયું, લખાયું અને વિચારાયું છે છતાં કલાકારની જીવનમાં એવી પળો આવે છે કે તે વિચાર સામેરે ચડી ક્વય પૂછે છે કે, 'શા માટે ચિત્-નવ મને સર્જન કરવા પ્રેરે છે ?' જીજ્ઞાસુ

દિનચર્યા ગોણ બની સર્જનનાં મૂલ્યો અધિકાં કેમ જણાય છે ? નનનિર્માણનો ઉરભાવ કેમ નથી સંતોષાતો ? ફરી ફરીને શા માટે નવસર્જન કરવા પ્રેરાયું પડે છે ?' અથમ પ્રશ્નો જવાબ તો એકજ મળે છે કે, જીવનનાં જીજ્ઞાસુમાંથી પ્રકટના ઉરભાવને વ્યક્ત કરવા શા માટે આ કાર્ય કદિ સમાપ્ત નથી થતું ? પુનઃ પુનઃ નવનિર્માણ કેમ ? મારે મન તો પુનઃ પુનઃ સર્જન ક્રિયા આત્મ સંશોધનની યોજના અનંત હોઇ પુનઃ પુનઃ નવસર્જન દ્વારા તે દિશામાં પ્રયાણ કરવા - દરેક ક્ષણે ને પગને પ્રાયુત્તરનો અભ્યાસ લાધવા છતાં, "કુ કોણ ?" ના ઉઠેલની આસાએ ખીળ અલ્પારો પ્રતિ મતિ કરે છે નિજ કૃતિ તેથી જ કલાકાર માટે અગત્યની બને છે - પછી શું રમ્યાં, પર્યટ કે ધાતુમાં, સંગીતના સ્વરોમાં કે નૃત્યના ભારડાયનમાં દરેક અર્થપૂર્ણ કલાકૃતિ અનેરું સંકલન અને અપ્રતિમ અનુભવ રજૂ કરતી હોઇ, ન સર્જક તો સદૈવ માટે ભોપ પામે અન્ય કલાકાર ખાસ તેવી જ ઉપકરણની સંકલના એક સરખી રીતે કદિ રજૂ નહિ કરી શકે દરેક સર્જક નિજ સર્જનદારા પોતાને સમજી શકે છે તેમ સમુદાય પણ અત્યેકની વિશિષ્ટતાઓ પરથી સર્જનકારની પ્રકૃતિ, તે કલાકૃતિઓ દ્વારા શોધે છે તેમાં પણ સર્જન છે - કલાકાર પોતે પ્રેક્ષકનો પણ આ ઔકાતિક પ્રયત્ન પોતાની જાતને ઝોળેખવાનો અને સ્વધર્મ શોધવાનો બની રહે છે અતર અને બહિર્જગતને પોતાના આત્મજ્ઞાનની પ્રતિભૂતિ રૂપે પરિચીત કરતું એ છે લલિતકલાનો ઉદ્દેશ લલિતકલામાં મનુષ્ય પોતાના આત્માને ઝોળખી શકે છે

પરંતુ સદીમાં ફોર-સના મહાન પ્રતિભા સંપન્ન કલાકાર લીઓનાર્ડો દે વીન્ચીના જગવિખ્યાત શ્રીત ચિત્ર 'ધ લસ્ટ સપર' માં વિરોધાભાસી ભાવ નિરૂપણ કરતાં કલાકારનું મનન તેના શબ્દોમાં વધુ સ્પષ્ટ થાય છે 'મે સુખાકૃતિઓ દોરવી બાકી રહે છે જે સ્વર્ગીય લાવણ્યનું અતરણ આપણા પ્રભુમાં થયું હશે તે મને કલ્પના પીત જણાય ॥ ખીજી અસ્તક અને વિચાર વચ્ચે ચડાવે છે, તે જુદાકાનું અનેક લાભો મેળવના છતાં પોતાના યુરને દોડા દેવાનો

નિશ્ચય કરનારની મુખાકૃતિનું આનેખન હું કેમ કરીશ. !” જ્યુગઞ્ચુ મુખ તે દોરી શક્યો પરન્તુ ઇચ્છુની મુખાકૃતિ દોરવી મુશ્કેલ જણાઈ મનને પ્રેરણાત્મક શક્તિ વડે કલ્પિત છતાં ચિત્તની સવેદનાને લીધે જ્યત એવા ‘પરમ સૌંદર્ય’ને દષ્ટા, દરશ, મથન કરી એક બની જ્યારે અદ્વૈત રચાય ત્યારે જ તેનું પ્રકટિકરણ થાય છે જ્યારે વર્ણની તપશ્ચર્વા એક રાગીએ ફૂગી અને જગતને એક અદ્વિતીય અનત અનાદિના પ્રતિકે દારા દર્શન કરાવતુ ઝિંગ સાપડ્યુ, અને તેથી પશુ વિશેષ કનાકારને લાખ્યુ, તે પ્રભુની ઝીંખી

પ્રાચીન ચીનનો વયોષ્ટક કલાકાર લાવ-કુંઘ મૃત્યુની અંતિમ પગલે સમીપે આવ્યો ત્યારે શિષ્ય વૃન્દને છેલ્લી આશિર્વા આપવા બોનાયા આવીને સજ્જનપદને સડુએ વદના કરી અનેક પ્રબો બદ એકે શિષ્યે પૂછ્યુ “ગુરુદેવ! આપના સ્વર્ગવાસ પછી અઘી રોનાર વિધવા કે ઉત્તરક્રિયા કરનાર સતાન નથી આપન જીવન કષ્ટ અને કુંઘમય વીત્યુ જનનાએ સકર્ષ વધાયા પરંતુ આપની જીવન જરૂરીયાતો નિસારી છે આપને ઈશ્વર નિહાળી નથી જણાતો ? ક્યાઉપાસનામા અમારે પશુ આવી વાનનાએ સહેલી પડશે ? આપનો આત્મા રસાર્થ-ત્યાગ શુ યથાર્થ હતો ?”

છેલ્લો જવાબ દેતાં આંખોમા નની દમિ પ્રકટી, વિજયી સન્ના ‘પેરે તેમે કયુ ‘આત્મનાદનું પાલન કર્યું, એકાદી જીવન ગાળ્યુ ઉ નેતાનત ઉદ્દેશ-જે અકલ્પ્ય છે તેના મે અક્તવાકાક્ષા સેરી’ પોતાનુ અનિર્મિય સજ્જન બતાવી તેલુ કયુ ‘આ મારો ઉત્તર ઇશ્વરની સાથે ફૂ અને આમાં સરખાની શકે છુ અનતનાને આરે આનીને ફૂ તેની ઝીંખી કરી શક્યો છુ” સિદ્ધરત કન્ને ઝલપાયેતુ ઘાસની પતિઓનુ એ જીવત ચિંગા ઈશ્વરના સજ્જન સમુહતુ તેમ્બેમયમા ઊર્જામન કરી જગતને દૈવિતત્વ અર્પવાનો આનદ આવો કોઇ વિરલ કલાકાર જ આપી શકે ઇશ્વરી શક્તિ દારા કલ્પકારની કલા નાશ વાન સૌંદર્યને અશત અમરત અર્પે છે માનવ કલાકાર સચિના મહાન કનાકારની સમીપે હોંચી

શક્યાનો આ પૂરાવો છે

(આ અલ્પાકર્મા સત્ય, જ્ઞાન અને આનંદ જોતજોત ભાવે નિઘમાન રહેલા છે જ્યાં જ્ઞાન છે ત્યાં જોષાજ્વલા પ્રમાણમા સત્ય અને આનંદનું અને જ્યાં અનંદ છે ત્યાં જોષાજ્વલા પ્રમાણમા સત્ય અને જ્ઞાનનું પ્રકટિકરણ દેખાય છે જે કારણમા નથી તે કાર્યમા આવી શકે નહિ કાલ્પની શક્તિ જ વારતવિક રીતે કાર્ય રૂપે પ્રગટ થય છે) રાકગચાર્ય કહે છે

‘કારણવ્ય આમમૂતા શક્તિ શક્તેશ્વામમૂત કાર્યમ્ !”

(૨૧૧૮ અલ્પકર્મનુ બાખ)

કારણની આત્મભૂત શક્તિ છે શક્તિનું આત્મભૂત કાર્ય છે મારે પ્રલોડનુ આદિક શુ તે સમ્યજ્ઞાનદમય પુરુષનુ પ્રકટિકરણ માત્ર છે જગતમા જે કષ્ટ સુદર છે જે કષ્ટ મધુર છે, તે એ પરમ પુરુષનો પરિચય કરાવે છે વિશ્વનો બોલો આનંદ બધી રસ ભગવાનનો અનંદ છે પચાદશીમાં તથુ પ્રકારના આનંદ કલા છે અલ્પાનં, વાસનાનંદ અને પ્રતિમિજ્ઞાનંદ આ સિવાય જગતમા બીજો આનંદ નથી પરંતુ પ્રતિમિજ્ઞાનંદ અને વાસનાનંદ રત્ન પ્રકારી અલ્પાનંદમાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે

(લલિતકલામાં ઇન્દ્રિયગ્રાસ ઉપકરણોને આત્માના મૂર્તિ-પ્રતિમિજ્ઞ-આપવામા આવે છે કેવળ પ્રાત્નિક સૌંદર્ય જ નહિ પણ પ્રકૃતિ અને પ્રતિજ્ઞાની મદદથી માનનુ ચિત્ત જે આદર્શ-સૌંદર્યની કપના કરે, તે સૌંદર્યને સ્વાધીનપણે ફરીથી સર્જે છે જે જનસમુદાયને નિષ્કામ આનંદ અર્પી શકે, તે લલિતકલા છે)

જડ સૌંદર્યમા પ્રાપ્ત સામગ્રીદારા રસ પ્રગટ થાય છે પ્રમણે રસ પ્રગટ કરવો, જાગૃત કરવો તે છેવટનો ઉદ્દેશ છે જડ સૌંદર્યમા જીવનનુ કષ્ટ લગણુ પ્રગટ થતુ નથી લલિતકલામા પશુ તેમજ છે તેથી જ જડ સૌંદર્યને લલિતકલાને પ્રાપ્ત સૌંદર્યના વર્ગમાં મૂકાય શાન્તિપૂર્વક વિચાર કરતા જણાશે કે પ્રાપ્ત સામગ્રીમા શક્તિ ન હોત-પ્રાપ્ત સામગ્રીમાં સૌંદર્ય ન હોત તો તે લલિત કલામા જ મી શક્ત નહિ, અન્ય જે જુલિમળ વડે, જે પ્રતિમાયજા વડે,

સંલિતકલા સરને છે, તે પ્રતિભા અને શુદ્ધિ પણ
ભગવાનની જ શક્તિ છે, તેથી જડ સોંદર્ય કે લલિત-
કલાનું સોંદર્ય બધું ભગવાનનું સોંદર્ય છે. ભગવાન
સિવાય જગતમાં કંઈ વસ્તુ નથી, કંઈ સોંદર્ય નથી,
કંઈ તત્ત્વ નથી.

જેનું અનંતપણ વાક્ય અને મનથી અતીત
છે, જે સંભવ, પ્રલય અને પાલનનું વિધાતા છે,
તેની સાથે પ્રેમનો સંબંધ સ્થાપવો એ અશક્ય
જણાય છે તે જ વિશે કહેવા જતા “નેતિ નેતિ”નું
જ ઉચ્ચારણ થાય છે. ઉપાસના કરતા પણ ” કે

અનાદિ, અનંત, તંબને કાળ જાણી શકે તેમ છે ?”
એવા વચનો વદવા પડે છે. આ અનંત અનાદિ
એજ સત્, ચિત્ અને આનંદ તે નિત્યરૂપી બર-
પૂર છે આ પરમતત્ત્વનો માત્ર અદ્વૈત જ ઉપકર-
ણની સંકલના અને પ્રતિક્ષાર રજૂ કરવાની લલિત-
કલાની માત્ર એક છે ભક્તહૃદય જ તેની રૂપમાયુષને
પામી શક્યા છે, અને વાણીમાં મૂળનાં ‘બિદ્ય-
મંત્ર’ કેવળ એટલું જ વદી શક્યા છે કે :

“મધુર મધુરંવપુરણ વિમો મધુરં મધુરં વદનં મધુરં ।
મધુગન્ધિ મૃદુચ્છિન્નમેતદદો મધુર મધુર મધુરં મધુરમ્ ॥”

*

પ્રસાદ

તું તારા કામમાં જીવ રેડ,

હું જીવન રેડીશ.

તું તારા અપ્તરંગી સ્વપ્નોને તારા પરિશ્રમના સુવર્ણથી મઠ,

હું એમાં પ્રાણ પૂરીશ.

તું તારી ચેતનાને પ્રાપ્તપ્રમંભાથી ચલિત ન થવા દઈશ,

હું એમાં આનંદ રૂપે આવીને વસીશ.

તને ખબર છે તું કયાં જિલો છે ?

રણનો સાગર ઓળંગતા વચ્ચે એક પરબ કરીને

તું જિલો છે.

વટેમાગુંઓ માઈલોથી આશાથી તારી પાસે આવવા હોડી

રહ્યા છે.

પરબની આશા રાખીને પગલે પગલે

ઉત્સાહ વધારી રહ્યા છે

ને તું ને એમ કહીશ કે

પરબ છે પણ ગોળા ખાતી છે,

એમાં જળ રહ્યા નથી

તો ?

તારા પર અધાર રાખનારાઓ ઘણા છે,

એનો તને ખ્યાલ છે ?

તું હેતથી સ્વચ્છતાથી પાણી પાઈ શકે

માટે તારે ગોળા ભરેલા રાખવા રહ્યા.

પાણી મેળવતાં કષ્ટ પડે છે એની મને ખબર છે.

નહિતર તો તારી પરબ જ

મં અહીં મંડાવી ન હોત.

—રામપ્રસાદ દવે

શિક્ષણનું 'દ્યેય અને શિક્ષકનો ધર્મ'

યુદ્ધી ધર્મગ્રંથોમાં એક પ્રસિદ્ધ વચન છે 'એસેલ્લમ્નો વિનાશ થઈ ગયો કારણ કે ત્યાં શિક્ષકોનું સન્માન થતું નહોતું' આ કાર્મ નવીન વાત નથી પ્રાચીન યુગથી આપણે આ સત્યને સાંભળતા આવ્યાં છીએ જ્યારે શિક્ષકોનું સન્માન ન થાય અને ગુરુજનોનું શિક્ષણ અદ્વાપૂર્વક સામગ્રવાળા ન આવે ત્યારે સમજી લેવું જોઈએ કે દેશનું પતન નજીક છે જો ગુરુજનો પોતાનું સન્માન છાછતા હોય તો તેઓએ શિષ્યોના નિકટ સપકમાં આવવું જોઈએ તેઓએ છાત્રોની સાથે તાદાત્મ્ય સાધવું જોઈએ શ્રુતિશિષ્યની આ એકદિની માત્ર સામુદાયિક પ્રવચન કરવાથી નથી થઈ શકતી એને માટે ગુરુશિષ્યનો નિકટ સપક જોઈએ

*

પ્રશ્ન કોટે - ગુરુ અને શિષ્ય વચ્ચે કેવા

સંબંધ હોવા જોઈએ ? આ વિષયમાં ઉચ્ચ વિદ્વાનો નો મત એ છે કે ગુરુએ શિષ્યને પોતાનો વિકાસ સાધવા દેવો જોઈએ એને એના વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ સ્વતંત્ર રીતે કરવા દેવું જોઈએ આ વિષયમાં અન્ય વિચારકો, વ્યક્તિના માનસિક નિર્માણને માટે સમષ્ટિ વારી (સમગ્રનાદી-ટોટલિટરિયન) પદ્ધતિ અપનાવવાનો આગ્રહ રાખે છે તેઓ કહે છે કે જેવી રીતે આપણે આપણા હસ્તકોશની એક મુશ્કેલીને વાંછીન રૂપ પ્રદાન કરી શકીએ છીએ, તેવી રીતે વ્યક્તિનું નિર્માણ પણ કરી શકાય છે પરંતુ આપણા દેશની 'વદ-વદા' આ વિષયમાં તેઓથી જુદો છે આપણે વ્યક્તિનું સન્માન કરીએ છીએ આપણે વ્યક્તિના ગૌરવને સમજીએ છીએ શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં અર્જુનને સારામાં સારું જ્ઞાન આપ્યા પછી પણ કહે છે - યથેચ્છસિ તથા કુરુ - જેમ તમારી ઇચ્છામાં આવે તેમ કરો તેઓ પોતાના વિચારોને અર્જુન ઉપર લાદવાનો પ્રયત્ન નહોતા કરતા તેઓ કહે છે અને સત્યનું જેતુ ર્હીન થયું છે તેવું મેં તમારી

સમક્ષ રજૂ કર્યું છે પરંતુ મારું કામ એ નથી કે હું મારા દષ્ટિનિદુને તમારી ઉપર યોજી ભેસાડું પોતાના અતગત્યાની સહાયતાથી તમારે જાતે જ સત્યને શોધી કાઢવું જોઈએ, અને ત્યાર પછી પોતાની જ ન્યાયશ્રુતિથી તમારે નિશ્ચય કરવો જોઈએ કે તમારે માટે યોગ્ય માર્ગ કયો હોય છે ? આપણા દેશે આજ પગપરા માનુસાપી છે વ્યક્તિનું સન્માન કરે કોઈ પણ વિષય ઉપર જે કંઈ પણ શ્રેષ્ઠતમ વિચાર કયો હોય, એ પ્રત્યેક જણ સમક્ષ રજૂ કરી દો અને પછી એના ઉપર નિશ્ચય કરવાનો સંપૂર્ણ આધિકાર એને જ સોંપી દો. અર્થ એટલો જ કે વ્યક્તિની પરિવ્રતા અને પ્રતિષ્ઠાનો આદર ખત્તે સાચવવા ગુરુ અને શિષ્ય વચ્ચેનો વ્યવહાર આ નિયમોએ ચાલવો જોઈએ

*

રૂઝ, ઇંગ્લેન્ડ, અમેરિકા યુનાન અને રોમ આદિ લિન્નલિન્ન દેશોએ શિક્ષણના વિષયમાં લિન્નલિન્ન વિચારોનો ઝીકાર કર્યો છે આપણા ભારતીય શિક્ષણ - સ્વરૂપના વિચારમાં એક સર્વથા નવીન દષ્ટિકોણ રહ્યો છે ભારતીય વિદ્વાનોએ કહ્યું છે કે શિક્ષણ માનવાત્માની સંપૂર્ણતા માટે હોવું જોઈએ - 'સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે'

*

શિક્ષણનું પ્રયોજન એ જ હોવું જોઈએ - કે એ મનુષ્યના આત્મામાં એવા પ્રકારનું સામર્થ્ય પ્રગટ કરી દે કે જેથી એને નવું જીવન-દ્વિતીય જન્મ - પ્રાપ્ત થઈ જાય

તદ્ દ્વિતીય જન્મ,
માતા સાવિત્રી,
પિતા આચાર્ય ।

જ્યારે પ્રશ્ન પૂછાયો કે અમૃત શું છે ત્યારે
ઋષિઓએ જવાબ આપ્યો :

પ્રાણાનાં આરામ : ।

મનસઃ આનંદઃ ।

શાન્તિ સમૃદ્ધિઃ ॥

પ્રાણોનો આરામ, મનનો આનંદ, (અને
આત્માની) શાન્તિ (સમૃદ્ધિ) એ અમૃત

અર્થાત્ પ્રાણ (સરીર)નો વિશ્રામ, મનનો
આનંદ અને આત્માની શાન્તિ-પરમશાન્તિ-માં અમૃત
સમાયેલું છે. મનુષ્ય ત્રણ તત્ત્વોથી બનેલો છે - સરીર,
મન અને આત્મા. મૃદુલતા આ ત્રણેય તત્ત્વોને
વિકસિત અને સમૃદ્ધ બનાવવાને શિક્ષણને જ આપણે
‘સર્વોચ્ચ’ કહી શકીએ.

*

આપણે એમ ન સમજવું જોઈએ કે માહિતી
ના આદાન - પ્રદાન અને કુશળતાની તાલીમનું નામ
જ શિક્ષણ છે, એ બધાની મોટી જરૂર તો છે જ
વળી એમાં કંઈ સદેહ નથી કે પ્રાયેક વ્યક્તિએ
પોતાની આદ્યવિકાસ માટે એવું કોઈ કોશિશ ગ્રામ
કરવાનું છે ‘અર્થઠરી વિદ્યા’ પરંતુ આ જ કંઈ
બધું નથી જે કોઈ વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ નિપુણ થઈ
જાય, જે આત્માના અન્વય પાસાએને એ વિકસિત
ન કરે, અને જે એમ ન માને કે શિક્ષણ અને
બુદ્ધિનાં કરતાં પણ કોઈ ઉદાત્ત તત્ત્વ એના જીવનમાં
અસ્તિત્વ ધરાવે છે, તો એ કેવળ શક્તિ બની જશે
કોઈએ ઠીક જ કહ્યું છે

‘મને તારી દયા આવે છે’

રસ્તો સાફ કરનારા એક હરિજનને સંબોધીને એક દિવસદે કહ્યું :
‘મને તારી ખૂબ દયા આવે છે ! તારું કામ સૌથી ગદુ અને સૌથી અધરું છે.’

હરિજનને કહ્યું : ‘ધન્યવાદ, પરંતુ આપ કયું કામ કરો છો, એ જણાવો ?’

દિવસદે બોલ્યો : ‘હું માણસનું મન, તેનાં કર્ણો અને તેની વાસનાઓનો
અભ્યાસ કરું છું.’

હરિજન રસ્તો સાફ કરવા માંડ્યો અને હસતાં હસતાં કહ્યું : ‘મને તારી
દયા આવે છે.’

સાક્ષરો વિપરીતત્વે -

રાક્ષસો ભવતિ ધ્રુવમ્ ।

જ્યારે સાક્ષર વિપરીત થાય છે, ત્યારે એ
તરત રાક્ષસ થઈ જાય છે.

*

તેથી જો આપણે વર્તમાન જગતની વિપતિઓ
અને માનનાઓથી બચવા ધૃત્યુદ્ધતા હોઈએ, તો
આપણને કેવળ વિદ્યાની પ્રગતિથી જ નહિ માટે
પરંતુ સાહિત્ય, કલા, વિદ્યાની ઉન્નતિ પણ કરી
પડશે.

*

એટલું હમેશાં યાદ રાખો કે સાચા ધર્મના
મદદાન સમર્થક હમેશાં સુધારક વૃત્તિના ભોડો જ
(પ્રોટેસ્ટન્ટ મનોભાવની વ્યક્તિ) હોય છે. ધર્મના
ક્ષેત્રમાં તે મદદાન સુધારકોએ કપટી સ્વાર્થની વિરુદ્ધ
હમેશાં માથું જીચું કહ્યું છે મકર્ષિ દયાનંદ અને
સ્વામી અહાનંદ જેવા પ્રતિભાશાળી પુરુષોએ આપણા
દેશની પ્રમાણિક પ્રજાસિકાઓનું પ્રતિનિધિપત્ત્વ કહ્યું
છે. તેઓ અંધ વિશ્વાસોની વિરુદ્ધ હમેશાં ઝૂક્યાં છે.

*

આજે માનની સમજન યોગ્ય કાર્યોના ભવ્ય
સિદ્ધાંતોની ધૃત્યુદ્ધતા કરી રહ્યો છે. એને માટે મારી
સમજબુદ્ધિ તો ખાન (એકાગ્રતા) ની, ને મનને કેન્દ્રિત
કરવાની શક્તિની ધણી જ જરૂર છે આ સંસારમાં
જે મનુષ્યો તુચ્છ વિષયોમાં પોતાની શક્તિઓ વેડી
નાખે છે, તેઓ જીવનમાં કોઈપણ મદદાન સિદ્ધિને
મેળવી શકતા નથી

ભયારે પ્રજુલસ સેકે રસુવને નોખીમાથી ફરમ કર્યો ત્યારે રીતમ તો એના કુદુબ પર વીજળી પડ્યા જેવું થયું ઘરનો મોઘ પરી ગયા જેવું થયું રસુલને જીવન ખારું ઉસ વાગરા માડયું એનું હૈયું ચિતા એથી ચેતી બેઠું એનું મન કુખના ભારથી દમ્બ ગયા માડયું

આખા ગામના લોકો શેઠના આ ઉતાવળિયા સ્વભાવ માટે નારાજ હતા જના અને વિશ્વાસુ નોક રને શેઠે એકાએક રજા આપી એ પ્રમ જ લોકોને મન કાપડો બની રહ્યો

ધણીને હજુ આ વાત સાચી લાગતી ન હતી સૌને મન હતું કે શેઠનોકર કદાચ બોલ્યાનમડયા હશે પરંતુ બીજો દિવસે પ્રમાતે ભયારે તેનના ડાઠા વાગો લેધો અને એવું જ ખીસ પહેરેગો, ધરાક સાથે હસતો અને હસાવતો, બોળી અને ચીંછી જીવ વાગો એ આદમી ફુકાનને એટલે દેખાયો નહીં ત્યારે સૌ કોઈને આ વાત સાચી લાગી

કોઇ કાચોપાચો કુવાન રોડને આનુ કારણ પૂછી શકે તેમ ન હતો શેઠના મિત્રજી સ્વભાવની સૌને ખબર હતી અને તેથી જ ગ્રામનેોકોને રોડ ખેડે જોડા અસતોષ હતો

છેવટે ગામપટેલે જ રસુલને પૂછ્યું અને જવા ખમા એષ ફિક્કું હસીને મોઢ્યો 'હવે લાનમા કઈ માન નથી, પટેનમામા જાના છો ને' એ બોલ્યો હતો રિમત કરીને પછુ વાણીનેએકેએક શબ્દ કુખ, ચિતા અને વ્યમનાને ભારે લાગી પડતો ટોલ તેમ ભારકુ 'તુ ય રસુલિયા વાલિયા બેગો રે વાથી મગનુ નામ ન પાડના રીખી ગયો કા ?' પટેલે મગક કરી 'ના, ના પટેનમામા, એવું કઈ નથી નકામા સીદ ભૂની વાત યાદ દેવડાવે છે ?' રસુલે ધ્યામણે ચહેરે કહ્યું પટેલ તેને વધુ મોનાજી વગર જ આજ્યા ગયા

એ જાણના હતા કે કુખદ પ્રસમની યાદ હ મેશા કુખકર છે

ખરેખર રસુલ મે દિવસથી હનાચ બની ગયો હતો ખાનુ ભાનુ ન હતું મનમા વિચારોની વણુ ઝાર ચાન્યા કરવી પત્ની પછુ આતી પડેન વિપત્તિના વાદળાથી ચાકુના થઇ હતી

'પછુ વાન તો કયે, તમને શા માટે શેઠે ફુકાનમાથી કાઢી ચૂક્યા ?' એ ચિંતાએ પૂછી મેસતી

'જખખ મારવા, તારે તત્તી રી પચાન છે ? ચિતાનેયો રસુલ તપી જતો 'કુનગો સિપાઇ દેખાડો લોકોએ એ ઉકિત મુજબ તસલ રોડ પડેનો ચેન તત્તી પર ઠાનતો પત્ની ચૂપ થઇ જતી રસુલ વિચારમજામા ફરી ઘસગોત

અત્યારે રસુલને રોડ વમદૂત જેવા લાગતા હતા કામમ હસીને મોનના માથાગુભાવે સમોધતા પ્રજુલસ શેઠ તેને અત્યારે નિદેવ કસાઈ લાગ્યા

તેને મોનાની નોકરીના વિસો યાદ આજના બધો બધો જીવજાળ નમવસમક્ષ તયો એની રમરણુ કાચળી એકાએક છૂટી ગઈ રસુલ જાણે એક એક રમ છુને વીજુવા મડી પચે

એ વખતે એ પદરેક વાંતો હતો અમમા મરી મઇ હતી તેનો પિતા અબૂમિયા ફગળી, મળા અને ગામરની રેકડી ભરી શહેરમા વેચવા જતા તેમાથી જાપદીકરો પેનુજીરો કરતા

એ વેળા રસુલને સો 'રસુલિયો, રસુલિયો' કહીને બોલાવવા રસુલ પછુ નાનપણથી ચમરાક હતો લાખા વાગ, ગોરુ મો અને બોગુડી જીલવાતો રસુલ સૌને જખી જતો સૌ કોઇ એના પર પ્રેમ નીતાવતુ

'મારે રસુલને ગમારતો કરવો છે' અબૂમિયા કહેવા જામરતો મોનાના એવું બોલુ મો ભરાઈ

જવું અને મનુ પણ તેમ જ પ્રયત્નસ શેડને એક ટા રિયા છોકરાની દુકાનમાં જરૂર હતી આ રીતે રમન દુકાનમાં એકવાર્ષ ગયો પછી તે અબૂમિયા થ ચાલ્યા ગયા રમન એકનો બની ગયો, પરંતુ ગામ લોકોની મદદથી અને શેડની દુરથી તેને કોઈ દિવસ સકરનો શિયાળો સહેવો નહતો પડ્યો રમનની નિય મિતતા, નિખાનસતા અને કામ કરાની આવડત સારી હતી આથી એ શેડને ત્યા પેસાર્વ ગયો

ગામથી પાંચેક માઇન દૂર આવેલા શેરમા શેડને સારો એવો વેપારી-સખધ શેડની સાઇકલ રમનની યોડી હતી અત્યાર નવાર દુકાન બેસુ કાઈ કામકાજ હોય, શેડને સહેના કાઈ વેપારને બીજાના કે લેણા ઉતારાણાના નાણા દેવા નેના હોય ત્યારે રમન સાઇકલ સવાર બની જતો એની સાઇકલ પાણીની રેલ જેમ ધસતી જાયે પડનવેગી સાઇકલો જોડેલો !

આ રીતે વર્ષો વીત્યા રમન ઉભર લાભક થયો એ પરંપરે અને જવાનમરી પણ લેના શીખ્યો પરંતુ રમનને બે દિવસ પહેલા જ બની ગયેનો પ્રસન્નવાદ આખો ત્યારે તેની આખ બીની થઇ

શેડે તેને દુકાનના કામ અંગે સહેર મોકલ્યો હતો તેનું અધધિયુ તેમજ બીજી કિરકોળ વસ્તુઓ મગાવી હતી વવારે ભાર થાય તો એકા લાડે કરી લેનાનું કશું હતું ખરું એકાનું લાડ રમન શાનો ખરેખે ! સાઇકલ તંગમાં લઈ એ ચાલી નીકળ્યો

વળા સાઇકલના કેરીઅર પર નેલનું અધધિયુ બાપુ હતું સીધી સડક હતી એટલે રમનની સાઇકલ ધાવણી વાળની જેમ સર્થે જતી હતી પણ આજ રમનને વિધાતા રહ્યો હતો દિસામની મદમચનમાં રમનનું મન અટવાયું હતું સાઇકલના હે ન પરથી હાથ ખરેખે અને રમલ તથા સાઇકલ બને સડકની બાજુના ખાડામાં દેવાયા રમલ આગળોટિયુ ખાઇ ગયો અધધિયુ બીધુ વળી ગયું અધૂરામાં પૂરું ખિરસામાં રહેતી પચાસ રૂપિયાની નોટો પણ તેલમાં રગડોગાઇ મળી રમનનું લિલ મૂંઝુ બીધું કુજતે હાથે તેણે ધૂળ તથા તેલમાં રગડોગામેતી નોટો ખ મે રીને લઈ લીધી

લથ તી સાઈકલને ખાની અધધિયા સાથે દુકાને પગલો મસુરપદમમાં આવેનો અલુમ પત્ર પાવુએ મૂકી શેડ ચિતામન અન્યામાં મોઢા દતા રમને લથતી છમે સંગી બીના વર્ણવી રોડને જવામાં મુખી ફાળી નીકળ્યા મુરસાની ધરબેન બદ્ધમાંતે જનમગી ચ પાર્ડ ' મરખ માસ, કામની આવડત જ કયા જી ? કશું હતું કે એકા લાડે કરી લેજે છતા ન કર્યો છેવટે આ કમળા કાઢી બોલો ' મલ લિમલ બની ગયો એણે ધૂળ તેનમાં રગડોગામેતી નોટો બનાવી તે તદ્દન બમડી મર્ધ હતી શેડના મપે આ નોઈ દ બેડી 'ત્યારે તો તે વીક એક સામકુ વેર લીધું હવે તુકસાની કેલ્ય બરશે તારો બાપ ! જ બાપુ અમારે તારી નોકરી નથી નોંધતી આવો નોકર વેલા બીખ માગના કરે ! એમની વાણી કકેલ બની હતી એમણે મગજનું સમતોવપણુ શુભાચુ હતું આજમાં લાનાશ તપકતી હતી

આ સામળના રમલ એક હીમકો વ બરી મપે પછી તો 'તુ તમારી તુકસાની મપે ત્યારે બરી કઈઈ એમ મોતી એ ચાનતો થયો હતો

આજ આખો પ્રસન્ન રમનના મગજમાં તોલ્લન તરથી પસાર થઈ ગયો રમનનું મન આનો મનો માત્રી રશુ હતું શેડ પર એને ખુન ખાતી મર્ધ હતી મારા જેવા જૂના નોકરતી એણે આ ક ર કરી ? મર્ધ કારે જ રાખેલા નરા નોકર સાથેના વર્તાવ જેવો વર્તાવ કરના એને કંઈ સારમ ન આતી ! એ વાણિયે મને દુકાન વચ્ચે મારો દીધી, શુ અમે નોકર સાવ ઠોડીની કિમતના છીએ ? અમારે કાઈ ધર આપતુ નથી ?

શેડની આ કૂરતા પર, નાદારી પર, બદલતન પર રમને ફિટકાર વસાવ્યો એનું વેર લેવાનો રક નિશ્ચય બ્યારે કર્યો ત્યારે તેના દેવાને દાનક વળી

૨

કાળા મેલની રાત જાગી હતી ધરતી અધા રાતની કાળી છબી ઓડી પોદી હતી દિશાએએ અધારમાં આજણુ આજણુ હતા

મધરાતનો સમય હતો નિદ્રાએ એની ઇન્દ્રિય લાકડીથી આખા ગામના લોકોને નાખી દીધું હતું. ચોકિતાત એમવાર આનંદેય પોકારી સૂઇ ગયો હતો.

રત્નસુના વરમા પછી આવ્યો શાંતિ હતી પત્ની સૂઈ ગઈ હતી પગેલી સૂઇ ગયા હતા આખી રાત ભ્રમણ કરતો ફરતો ૫ ક્ષણોમાં ઘડીબર જ પી ગયો હતો ન હતો મૃતો એક રસૂલ શેઠની નોકરીમાંથી ફારગ થયે એને આજ એક માસ થયા આ રોડ હતો હજુ બીજા કોઈ ધંધા પર એની પસંદગી ધીરજી ન હતી હવે શું કરવું એ પ્રશ્નને જ રસૂલની જાન જીતવી લીધી હતી એને વિચાર આવ્યો 'શેઠને એકવાર ખતાવી દઉં કે મર્યાદા અમનેય નોકરી શોધવા આવશે છે તારી ઉપર બૂઝવું નથી લાગ્યું વળી પડ્યું બદલ્યું એક બચાવ આવી ગયું પાછી એ જ વિચારની અનંતતા કિન્નાની એ જ કારણી યોજના આ શેઠ પર વેર લેવું એ તો ચોક્કસ એમણે ખતાવી દઉં કે ત્રણ પૈસાનો નોકર પછી માગ સાખી લેતો નથી એનામાય પા. જેવા શેઠને નાથવાનું નેમ

એની વિચારગાડી થઈ એના બોખના ખારણા પર ટકોરા થયા ખરડો બહાર ફાંસનું અજ વાળુ દેખાડુ એસરીમાં સતેનો રસૂલ ઘડીબર સ્તંભ બની ગયો.

‘રસૂલભાઈ જરા ખારણા બોન ને વીરા ! અવાજ સભાગો રસૂલના આશરનો પાર રહ્યો નહીં એ અવાજ શેઠાણીનો હતો હા પ્રભુશેઠની પત્ની ઉજ્જવ શેઠાણીનો જ હતો આ કાગી ગતે શેઠાણી ? અને અહીં મારા જેવા મુશ્કેલને ત્યાં ? હજુ શું વેર લેવું બાપી રહ્યું છે મેડને ?’ રસૂલનું મન તકમાં ગોચા ખાવા લાગ્યું.

‘જરા બોન ને લાઈ ઉનાવ કર, ફરી અવાજ આવ્યો રસૂલ ચૂપ રહ્યો કાઈ મ દની આશાએ શેઠાણી બા આના લાગે છે પણ એમને ખબર નહીં ટોપ કે હવે રસૂલ પટેનાનો રસૂલ નથી રહ્યો, પણ આવશે મધરાતે શું કામ હશે ? રસૂલને કંઈક માલ આવ્યું એણે સાંભળ્યું હતું કે જેડ ત્રણ ચાર દિવસથી બીમાર

છે રસૂલ તો એને ડોળ જ માનતો હતો અને એ માલ હોય તોય રસૂલને હવે શી પડી હતી ? મનથી એ હવે શેઠનો કટર શત્રુ બનવા માડ્યો હતો મનમાં થયું ‘શેઠના પાપ શેઠને ખારો, જેવું કરે તેવું બોગવે એમાં મારે શું ?’

રસૂલ વીરા, તારું કામ પડ્યું છે ઉનાવ લાઇ, તું ઉજ્જવ શેઠાણી છું જેડ બાપુ બીમાર છે, પામેના શહેરમાંથી દાકતરને મોનાવવા જવા તારા સિવાય કોણ જાન લાઈ ? શેઠાણીના અવાજમાં આજેવ નવવત્તુ હતું એમનો કંઈ ગદમ્દ બનતો હતો એણે ફરી ખારણા પર ટકોર માર્યો.

રસૂલ સજ્જડ થઈ ગયો એના ટેવામાં એ લાગી બીનું ટુમ્બુ દંડ જામ્યું હતું ‘હવે મરે એ શેઠ મને એની કંઈ પડી નથી ફારગ કરતી વખતે શરમ આવી હતી ? ગાંઠા હેતા દયા આવી હતી ? મને મરીમને રજાની મુક્તિ રહેમ આવી હતી ? વેગપિપાસુ લાગણી આ રીતે બાળી રસૂલને બેઠો લેવા કહેતી હતી એવામાં કાગળની કોરે રહેન એકાં બાનનાની - ઇન્સાનિયતની કૂણી લાગણી કંકળી બાંધી ‘અરે ગાંઠા વેર લેવામાં ઇન્સાનિયત કયા છે ? ઇન્સાન ઇન્સાનને મદદ નહીં કરે તો મેણું કરશે ? બીમો થા બેદિન ન બન ખુલાની અદાનના પાક ઇન્સાન તરીકે તારું નામ રોશન થશે રસૂલ ચૂપ હતો ટેવાના રણમેરમાં મે લાગણી લાગતી હતી ખારણે ટકોરા ટેવાના હતા વિચારોની ઝડી ઝીકાતી હતી સોનાનિયત અને ઇન્સાનિયતનું યુદ્ધ બેનાતું હતું.

ફરી ખારણું બખડ્યું ફરી ટુમ્બુઓ અવાજ આવ્યો ‘રસૂલ ઉનાવભાઈ જરા બેડી કર અત્યારે હું તારી રોગણી તરીકે તારી પામે નથી આવી એ અમળા બની તારી મદદની બીજા માગવા આવીશું લાઇ કોઈ માણસ શહેરમાંથી દાકતરને મોનાવી લાવે તેમ નથી તારી પામે પાનના પાથરુ છું, રસૂલ ‘અવાજ અંકચો શેઠાણીનું માથું રસૂલની બોખની ખડકી સાથે અડકાયું.

રસૂલની રહેવાયું નહીં, એ બીમો થઈ ગયો ‘જેના રહો બાપુ છું માણ ! એ શેઠાણીને પહેના

માણ કદીને જ મોલાવતો આજ ફરીથી 'માણ'નો મીઠો રણુકાર એના કઠમા રમી રહ્યો રસને બારણુ ખોલ્યું

શેઠાણી સાથે તે તરત જ તેમને ઘેર ગયો શેઠાણીના મુચ્ચના મુગ્ધ સાધકલ લઈ તે નીકળ્યો 'રસન આ કોટ પહેરતો જ પાઠવી રાતની ઠંડી પડશે શેઠાણીએ તને ફક્ત ખાડિયાભેર જોઈ પૂછ્યું 'નહી માણ હવે વખત નથી કહી રસને સાઈ કલ દોઢાની મૂકી અધારામાં ગાયન થતા એ મુસન માન મુનકની પીઠને શેઠાણી ફાનસના આખા પ્રકારમાં નીરખી રહ્યા રસન તેમને દેવદૂત જેવો લાગ્યો

૩

થોડીવારમાં ડોક્ટર તેની કાર લાખને આન્યા શેઠની તમિયન તપાસી એક ઈજેકશન આપ્યું શેઠાણી ને પણ થોડા સમયનાં આખી કઈ ગભરાયા જેવું ન હતું શેઠને સહેજ નમગાઈ આવી ગઇ હતી તે ફરીથી શુદ્ધિમાં આન્યા દાકતરે રજા લઈ મોટર શહેરભણી તરત આવી મૂકી

લગભગ રાતના ચારેક વાગે રસનની સાધકલ પાછી આવી સાધકન લઈ તે શેઠને ઘેર મૂક્યા ગયો પરસાગમાં સાધકન મૂકી તે પાછો વળતો હતો ધરમાં શેઠાણી શેઠના પનમ પાસે બેઠા દર્તા શેઠ રવચ થયા હતા રસન શેઠની ડેમીમાંથી બહાર નીકળવા જતો હતો ત્યાં પાછાથી આજ આ ગો 'જરા, અહી આવ તો રસનમાં' રસન થ બધો એ અવાજમાં નમગાઈ હતી એ સ્વર પથારીમાં મેડા થયેના શેઠનો હતો રસન પાડો વાળો બારણુ પામે આવી બેઠો શેઠ ધીમે અવાજે બોલ્યો 'રસન ગઈ ગુજરી જુદી જાગે મે તને ખરેખર અન્યાય કર્યો છે માશ કરતાં તો તું રસન, ખૂન મોટા છે જે મારામાં નથી તે નારામાં છે, રસન આ લે ચાવીનો જુડો સવારે જઈને દુકાન ખોલજે તને ફારમ કરવામાં મે મોટી ભૂલ કરી છે રસન એ સનગુ જુદી જા શેઠે આશીર્વાદ નીચેથી ચાવીનો જુડો કાઢી રસન તરફ ફેરવ્યો રસને ચૂપ બની એ જુદો નીચે વળીને લઈ પછી તેણે શેઠ તરફ એક નજર નાખી એ ચાર આખાએ મળી શી સધિ કરી તે શેઠ, શેઠાણી કે રસન કોઈ સમજ્યું નહી

*

એક પ્રોઠ ગૃહસ્થનું અનસાન થયું ખરખરો કરવા સમાવહાનાઓ આ યા હતા તેમાં મરુ પામેનાનો ભત્રીજો પણ આવ્યો હતો મત્તારની પત્ની ચોધાર આસને રડતી રડતી બોલતી હતી 'અરેરે ! તમારા વગર બેલિયે ડોણુ મરો ? ત્યાં તેનો ભત્રીજો બોલ્યો કાકી હું સમજ્યો તેની ચિંતા ન કરો'

ફરી પેની બાઈ મોની 'અરેરે ! તમારા વગર હી ડેંગે ડાણુ હી મરો ? હું હી ચીસ, કાકી ! તેની તમે ચિંતા ન કરો ભત્રીજાએ ફરી જવાબ આપ્યો

ત્રીજી વખત તેની કાકીએ કહ્યું અરેરે ! તમારા વગર થોડી ઉપર ડોણુ મરો ?

હું ચડીસ કાકી તે બાળતમા તમે પેફિકર રહો

પગ બ્યારે ચોથી વખતે તેની કાકીએ કહ્યું અરેરે ! તમારું પાંચ હજારનું રેણુ ડોણુ ભરશે ?

આ વખતે તેના ભત્રીજાએ ત્યાં મેડેના લોકોને ઉદ્દેશીને કહ્યું હવે કોક તો મોનો ! હું ત્રણ ત્રણ વખત બોલ્યો !

શાહનાં મા - એ ફિરદૌસીનાં સ્ત્રી પાત્રો

મહિલાઈ વેરા

૭-નાહિદ

ધરાના શાહ દારાએ રૂમના કિસરાને દરાખ્યો. કિસરાની રાજકુમારી નાહિદને દારાણ પરપચો. ધનદોષત અને મૂલ્યવાન આભૂષણોથી સજ્જ એવી અનેક દાસીઓ સાથે ઓક રાજકુમારી દારાખના જ્ઞાનખાનામાં આવી (ધ. સ. પૂ. ૪૦૫). દારાણ અને નાહિદનો પ્રેમ તથા મેળ વૃદ્ધિ નહિ પામતા નાહિદ પિતૃશ્રદ્ધે પાંછી ગઇ હતી તેણે, ધનની કથાનુસાર, પુત્રને જન્મ આપ્યો. નાહિદનો એ પુત્ર તે જ જગ-વિખ્યાત સિકંદર. કિસરા ફેલકસે સિકંદરને પુત્રને સ્થાને રાખ્યો અને ફેલકસ (ધનિષાસ જેને ફિલિપ તરીકે ઓળખે છે) ના મૃત્યુ બાદ સિકંદર ઓસ-રૂમનો કિસરા બન્યો. (એલેક્ઝાન્ડર સિકંદર તે શિક્ષકનો પુત્ર નહિ પણ ફિલિપની પુત્રીનો પુત્ર.)

ખીજ બાળુ ધરાનામાં દારાણ પંછી તેનો પુત્ર દારા ધરાનેનો શાહ થયો તેણે રૂમના કિસરા પાસેથી ખંભણી માગી અને તેથી અસહંદરને ધરાન પર ચઢાઈ કરવાનું બહાનું મળી ગયું. વિશ્વ વિજયના પ્રસ્થાન સમયે સિકંદરે પોતાની માતા નાહિદ અને ગુરુ અરસ્તુને રાજ્ય વ્યવસ્થાની સોંપણી કરી. નાહિદ રાજકારભારમાં આગળ પડતો લાગ લેતી. શિરસ્તનું કડકપણે પાલન થવાનો આપ્ત ગાખતી નાહિદની, ધણી ઓક રાજપુરુષો સિકંદર આગમ ફરિયાદ કરતા, જવાબમાં સિકંદર કહેતો : “સમસ્ત દુનિયાના લોકોની કિંમત મારી માતાનાં આસુથી ઓગળે છે.” સિકંદરનો આવો માતૃપ્રેમ મેળવનાર નાહિદ ખરેખર મહાન મહિલા હતી.

૮ રોશનાક

સિકંદરને હાથે ત્રીજી વખત પરાજય પામી શાહ દારા (દારાવસ ત્રીજો ધ. સ. પૂ. ૩૩૭-૩૩૦) મુલ્યવંધુ પર પડ્યો હતો ન્યારે વિજયી કિસરા સિકંદર તેને મળવા આવ્યો સિકંદરે દારાનું મરતક

એળામાં લીધું અને તેને સન્માનપૂર્વક આશાસન આપ્યું. હારેલા રાજા-પ્રજા પ્રત્યે સિકંદરની ઉદારતા ઓક સંસ્કૃતિને ગૌરવ આપે છે. દારાએ પોતાની અતિમ ઈચ્છા વ્યક્ત કરી. “દુનિયા છૂતનાર વીર-પુરુષ, તમે મારી રાજકુમારી રોશનાકને તમારી પત્ની તરીકે સ્વીકારો. સર્વ પ્રકારે તમે એકબીજાને યોગ્ય છો. તમારા મિત્રનથી ધરાની ઝરથૂસ્તનો ધર્મ અને સંસ્કૃતિ ફેલશે ફાલશે.” ધરાનું તખ્ત, ધરાની લોકોને જ અધિન રહે એ શાહદારાનો મરવો હેતુ હતો. સિકંદરે દારાની વાત ધનૂી ખુશીથી સ્વીકારી અને બન્ને મહાપુરુષોએ હાથ મિલાવ્યા. શાહ દારા શાંતિથી મૃત્યુ પામ્યો.

દારાને આપેલ વચન અનુસાર સિકંદરે શાહી જ્ઞાનખાનામાં કહેણ મોકલ્યુ. મહારાણી દિલારાય અને રાજકુમારી રોશનાકે તે સ્વીકાર્યું વિજેતાની માતા નાહિદ ધણી કિંમતી વસ્ત્રાલંકાર અને જરજવાહરની છાંભો સાથે શણગારેલી મેંકડો ઓક-રૂમી દાસીઓ લઇને ધરાની રાજમહાલમાં આવી. શાહમાનુ દિલારાયે નાહિદનું શાનદાર સ્વાગત કર્યું સર્વોચ્ચ આનંદ મળલ વાનાવતણ ખડું થયુ અને સોળ શણગાર સજ રોશનાક સિકંદરની હાજરીમાં આવી. ધરાની રમણીના રૂપ અને સરકાર પર જગત વિજેતા સિકંદર આદરિત બન્યો રોશનાક એ જમાનાના જગતની મહારાણી બની (ધ. સ. પૂ. ૩૨૮)

૯-ગુલનાર

આજના તહેરાનની દક્ષિણે અરો ઝરથૂસ્તની ગોસાળ જૂમિ રધા (ાઇ) નગરી આવેલી છે. ત્યાંના પાર્થિવન રાજા અર્દશાનના મહેલમાં ગુલનાર (દાડમનું ફૂલ) નામે રૂપગુણ સંપન્ના એક ગુલામ કન્યા હતી. દહાકેદિયે રાજના પ્રેમ અને મહેરબાની તેના તરફ વધતાં રહેતાં. તેને માટે અલાવદો શાહીઆવાસ બન્યો. અને ધનબંધારોની કુચી પથ્થુ ગુલનારના હાથમાં

આવી પામલ બનેનો શાહ અર્દશીવાન ગુલનારની ઘડી
બરની ગેરહાજરી પણ સહન કરી શકતો નહિ

એક દિવસ ગુલનાર મહેલના ઝરખામાં બેઠી
હતી ત્યારે તેણે એક સુદર યુવાન પુરુષને જોયો
આકર્ષણ જન્યુ અને પેલા યુવાનના રહેઠાણની
જાણ મેળવી એક રાતે પોતાના શાહી આવાસમાંથી
ચૂપકાદીથી સરકી ગઇ છુરજના કામરે દોરી બાંધી તે નીચે
આવી અને યુવાનના રહેઠાણે જઈ જાણી યુવાન પોતાની
સાથે ઊભેલી રાજરમણીને સ્વખામા ભેટા હોય તેમ
જોઈ રહ્યો અભિસારીકા બોલી હું રાખ અર્દશીવાનની
માનીતી કારી ગુલનાર છું રાખ મહાલમાં શાહી માનથી
રહું છું તમને હૃદયથી આહુ છું તમારી દાસી છું
અને તમારા ખતરે શાહી સન્માન વગેરે બધું તજી
દેવા તૈયાર છું

તે યુવાનના પ્રેમમાં ગુલનાર હતી તે પાસંની
એક જાતિ સાસાની વચના કાઠેર પાપાકનો પુત્ર
અર્દશીર હતો બાળપણથી જ અર્દશીરે અસાધારણ
ભૂદિ આતુર અને સૌર્ય બાળથી આખા ઇરાનમાં
એક સુખદ તરીકે પ્રાપ્તિ મેળવી હતી રાખ અર્દશીવાનને
કાને અર્દશીરની ખ્યાતિ આવી અને તેણે આ યુવાન
વીરપુરુષને પોતાના દરબારમાં મોકલવા કાઠેર પાપાક
ને કહેણું મોકલ્યું પુત્રને દૂર રાખવા ખુશી ન હતો
છતાં શાહી હરમાને માન આપી પાસાકે યોગ્ય
શિખામણ સાથે અર્દશીરને દરબારમાં મોકલ્યો શાહ
અર્દશીવાને અર્દશીરને સરદારને દરબારે આપી શાહી
તખતની બાજુમાં સ્થાન આપ્યું હતું

એક દિવસ અર્દશીવાન તેના શાહનવદ્ઓ અને
અર્દશીરને સાથે બહુ દિશકાર ખેતના ગયો અર્દશીરે
રાજકુવરોથી બાગમાં જઈ એક જગતી પ્રાણી પર
નિશાન લઇ તેને પાડી દીધું શાહ અર્દશીવાન આ
દિશકાર પાસે આવના બોલી ઊઠ્યો જેના હાથ
આવા મોકલ્યું છે તેનું દિલ પણ સાજુત હોયુ જોઈએ
અર્દશીરે વિવેકથી કહ્યું એ જગતી ગઈએને મે
હવેયો છે એક શાહનવદો બોલી ઊઠ્યો નહિ,
એ જગતીવરને મે મોલ બેસુ કહ્યું છે યુવાનોમાં
તકરાર ઊભી થઇ ગઇ ગરમ રા દોની આપલે થઇ,

જેમા અર્દશીર જોઈદાર રહ્યો આ જોઈ શાહ અર્દ
શીર પર નારાજ થયો ' પોતે પાપાક પુત્ર અર્દ
શીરને ઉચ્ચ મનસુબ આપી શાહી માન મરતબો
આપ્યા તેના જલ્લામાં તે શાહનવદોએ દાખી દેવાની
ચેણ કરે છે ' ખાજી દિવસે અર્દશીરને ઉચ્ચસ્થાને
થી શાહી અથોના ઉપરીના સ્થાન પર મૂકી દેવામાં
આયો

ખિત હૃદયે અર્દશીર રાખના અથોની રખે
વાળા રીકારી અને ઘોઘરની બાજુમાં પોતાનું
રહેઠાણ રાખ્યું જરાગર આ અરસામાં જગલનાર
તેને મળી

એક વખત શાહ અર્દશીવાને દેશના પ્રખ્યાત
જ્યોતિષીને પોતાના દરબારમાં મોકલાવ્યા જન્મકુળી
બનારી ભાવિ ભાખવા કહ્યું કહ્યો નક્ષત્રોની ગણ
દિવસની મજલતરી બાહ આ નજુમીઓએ જાહેર કહ્યું
કે ' શાહનું બલિષ્ઠ સાડુ નથી કોઈ ઉચ્ચ કુળનો
યુવાન આપનો લાત કરશે અને ઇરાનનો શાહ થશે
આ બધું થઈ રહ્યું હતું ત્યારે ગુલનાર હાજર હતી
તેણે આખાથી સૂચન કરી લીધું કે એ ઉચ્ચ ઝોલાદ-
નો યુવક તે અર્દશીર પાપાકાન જ છે પ્રાર ધ તેના
પર્યે છે રાત્રિ સમયે તે અશ્વરાળા તરફ ઉપડી ગઇ
અને અર્દશીરને સર્વ કષ્ટકલ કડી દીધી યુવાન પણ
ઉત્સાહી બયો તેણે કહ્યું ' અર્દશીવાન અને તેના
શાહી મહેનને તજી મારી સાથે નીકળી પડે ઇરાની
તખ્તોતાજ હું તમને આપીશ ' ગુલનાર રાખ
ખજનામાંથી મનપસંદ જરજવાહર લઇ લીધાં અને
એક રાતે નક્કી કરેલા સ્થાને રહેતી મઇ જમા અર્દ
શીર મે પવનવેગી અથો સાથે તૈયાર હતો અને
પાસંની દિશામાં ઉપડી ગયાં

પ્રાત કાળે ગુલનાર મહેલમાં નથી અને
અર્દશીર અશ્વરાળામાં નથી તે સમાચાર મળતા શાહ
ગાંડા જેવો થઇ ગયો ક્ષણ પણ ગુમાના વગર
ચુનદા રોનિકો સાથે અર્દશીવાને પીઠી પકડશે બાગમાં
જતા ગુલનાર અને અર્દશીર પોતાના અથોને પાછી
પાવા એક ઝરણાને કાઠે ઘોમતા હતા વાં તેઓની
પાલખ જતાં શુક્રનવતા પહોંચી તેને જોઈ એ

અન્ય ગોવાજિયાઓએ તેમને અંધો પરથી ઉતારતા અમકાબ્યા અને કહ્યું “ જીવન બચાવવું હોય અને સફલાગ્યને વરવું હોય તો કષ્ટવાર પણ રોકાવા નગર આગળ ધોવો ” સનાહ સ્વીકારી જીવનને અંધોને મારી મૂક્યા શાહને નિરાશ થઈ પાછું ફરવું પડ્યું

સમય જતાં લાગતમાં હતું તે બન્યું અર્ધ શરીર લશ્કર એકઠું કરી અર્ધવાનના પાનગર રાષ્ટ્ર પર ચડાઈ કરી ચડાઈમાં શાહને શિકરન મળી અર્ધ વાર હજીયો અને વિજેતા અર્ધશરીર તથા શાહનાં ગુલામનાં ધરનનાં તખ્ત પર આવ્યા આ રીતે પ્રખ્યાત

સાસાની વચની રથાપના થઈ (૪ ૩ ૨૨૧)

ગુનનારના ગુણ હવે ખેડોરી બ્રાહ્મ ધર્મગ્રેમી ગુનનારે ઋયુમ્તી સાહિત્ય માટે છૂટેલાથે ધન વેરવા માં યુ બહારનાં ગુપ્તન શ્વ દરમ્યાન સરકત સાહિત્યનું વિપુલ સર્જન થયું તેમ ધરનનાં સાસાનિયન સમય દરમ્યાન ઋયુસ્તી સાહિત્યનું બંધુ ગુલાનાર અને અર્ધશરીર તખ્ત પર આવેલા પાછગતા રાજવીઓએ પણ ઈની ધર્મ અને સરકુતિને પોરી વેગ આપ્યો. ગુનનાર અને અર્ધશરીર ધરનનાં સુવર્ણયુગ શરૂ થયો

*

રહેણીકરણી

આપણે ત્યાં એક જૂનો શબ્દ હતો રહેણી કણી એના ધરમા રહેણીકરણી કેવી છે તેની તપાસ કરો કણી તો રેખાવ, પણ રેણી ઝીઝવટથી જોતી પડે રહેણી એટલે સરકાર હિંદુસ્તાનની એક આગવી રહેણી હતી દુનિયામાં માન-સ્વભાવ સરમા હેં બે છે પણ રહેણીકરણીમ ફરક હોય છે હિંદુસ્તાનની રહેણી જૂના વખતમાં જે હતી તે ખીજનું જોઈને બાનું ગઈ, અને તેથી કણી પણ બદલાઈ ગઈ પહેલાં ગામ આપ્યું પરિવારની જેમ રહેવું ધર નોખા નોખા પણ ગામના આચારવિચાર એક ‘આ અમારા ગામનું છે એવી લાવના રહેતી કોઈ કહે કે તમારું ગામ બગાય છે, તો સાંજગનારનો મિજાજ જતો

એક જૂનો રિવાજ હતો કે, ગામની સપતિ બધી સહિયારી મણાતી અને ગામ એક કુટુંબ જેવું લાગતું કોઈને ઘેર છોકરો આવે તો ગામમાં આનંદ મનાતો કેમ? તો કે, એક વરતી વધી ગામનો કારીગર કહે કે મારો ઘરાક વખો ગામમાં પાકેલું સહુ ખાતા બહારનું લાવવું ન પડતું અને સૌ હસતા હસતા રાજી થતાં થતાં ખાતા કે અમારા ખેતરનું છે અમારા ગામનું છે કોઈ બંને નિવૃત્ત નહિ પહેલા કાદરી કે બટી પણ હસતા હસતા ખાત કોઈ બહારનો આવે તો કહે મૂંઝા ખાતો જ ને ! —આ રહેણી હતી કોઈને ત્યાં આપતિ આવી

તો બેમા મળીને સદુ દોડી જતા ગમે તેની દીકરી હોય પણ મને તા પૂટે કેમ કાઢાં! આ અમારા ગામનો લાલિયો આવ્યો એક જણે ધર બંધાવ્યું મેં પૂછ્યું કેમ આવડું મોટું? તો કે ગામનો મને માન ખીજે કયા જય? ગામની આબર ન જાય એટલા માટે સમવડ રાખતી પડે ને !

તે પડે કે ધંધે કાપદો નહોતો કયો કે બેમા રહેવું પણ એ સરકારથી થયેલું બંને તો એ દેવતા પર રાખ વળી ગઈ છે તેને કૂક મારીને ઉગાવવાની છે તેમ કરનાં થોડી વાર લાગશે પણ છેવટે આપણા ગામમાં માટે આ અનુભવની વાત છે આ કામ સખ્યા મણુવાથી નહિ થાય અને તેમાં ગોખેતુ બોનીએ તો નહિ આને જીવનમયે ઉતારવું પડશે

ખરું સુખ અદરવું હોય ૩ બહારનું હોય તો તે માત્ર સગવડ હોય છે સમવગ આપે તે સુખ અને અગવડ આને તે કુખ-પણ આવા ઈન્દ્રિયોના સુખ તરફ ન જોગો અદરના સુખ હદયના સુખ તરફ જોગે આપણે ત્યાં કહે છે કે હાથ બાળગે પણ ઠેચ ન બાળગે અત્યારે ઠેચ બાળે તે શબ્દો અને હાથ બાળે તે મઝી કહેવાય છે, પણ આપણી રહેણી હાથ બાળવાની હતી એ પાગી લાવવાની ૩ ધંધર એ માટે આપણને સફળે બાળ-સુદ્ધિ આપે એ જ પ્રાર્થના ! —રવિશ કર મહારાજ

છે તે મથરગતિ ઘણાને ખટકે છે પરંતુ આધીજનમાં એક પછી એક દરેક વસ્તુનો વારો આવે છેવશ રહેલી પાછા નાણાં ખર્ચવાના હોત તે ભારતભરમાં પ્રોત્સાહન રહેલે કમારની દોડતી ચર્મ મઠ હોત એ તૃતીયાશ બહુમતિ મેળવીને ઇશિરાજ સત્તા પર આવ્યા તેની સાથેસાથ પૂર્વજગમના કીજરતીઓનો જટીન પ્રથ આવીને ઊભો રહ્યો ભોમાંથી ભાષા ઊભા થતાં હોય તો પચવર્ષીય યોજના પણ કેટલું જોર કરી શકે ?

પાઠ્ય પુસ્તકોની મોકાણ

મયે વર્ષે પાઠ્યપુસ્તક બોર્ડે પચમી ગ્રામીણ ના પાઠ્યપુસ્તકો વિશે કાગા દેખાત કર્યા પછી આ વર્ષે છઠ્ઠા ધોરણના પાઠ્યપુસ્તકો બાબતમાં એજ રીતે જાહેરો વાળ્યો છે અને બધો દોષ બગાળી પેપર મિલ્ક ઉપર નાખ્યો છે રાજ્ય સરકારે જ્યારથી આ બાબતમાં દસ્તખેપ કર્યો ત્યારથી આ કીડવણ શરૂ થયું છે હવે જો બાનગી રાંડે આજ પાઠ્યપુસ્તકો નું પ્રકાશન થવા દેનામાં આવે તો બગરમાં એ જ પુસ્તકો ઊભરાવા માટે 'કોષ' એવું બહાનું ન કાઢે કે મીન તરફથી કમળો જથ્થો મળતો નથી' તો પછી જાહેરક્ષેત્ર અને બાનગીક્ષેત્ર વચ્ચે નમગી કડી કયા છે ? એ વાત માનવા કે ઇચ્છુ તોવાર ન હોય કે પેપર મિલ્કના સરકારને કાગળનો જથ્થો સમય સર પૂરો પાડવા અશકત હોય જ્યારે બાનગી પેટીના હકમે તામડતોમ અમનમાં મૂકે વળી સરકાર ખાસે તો સત્તા પણ છે અને કોષપણ કામ સમયસર કરાવી શકે છે છતાં કેમ નહીં થતું હોય ? ખરી વાત એ છે કે દરેક ક્ષેત્રમાં નિષ્કાનો પ્રથ આવીને ઊભો રહે છે સરકારી રાંડે અથવા જાહેરક્ષેત્રમાં પણ જેમના ઉપર યોજનાની સફળતાનો આધાર રહેતો હોય છે તેમની નિષ્કામાં ચોક્કસ ખામી રહી મઠ હોય છે પાઠ્યપુસ્તકો બગરમાં ક્યારે મોડામાં મોડા આવી જવા જોઈએ, પ્રેસમાં ક્યારે છપાઈ જવા જોઈએ—આ મધ્ય પ્રશ્નો એવા નથી જેના ઉપર પાઠ્ય પુસ્તક બોર્ડની ધૂરા વહન કનાલઓ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરી ન શકે અને અગ્રિમતાના ધોરણે કાઈનો અમલ

કરાવી ન શકે બાનગી ક્ષેત્રમાં માલિકને બહુ ધ્યાન આપવું પડે છે જાહેરક્ષેત્રમાં તો 'કોના બાબતી ચૂનવાન' જેવું વલણ અપનાવવાય રહ્યું છે ત્યારથી પાઠ્યપુસ્તક પ્રકાશનનો ધધો કાચમાં લીધો ત્યારે તે લેના જેટલી લાગકાનનો સગાવ પોતાની જાનને કોષમાં કર્યો છે ખરો ?

મનમોહક વાસળી

પરદેશ ખાતે બસરીની નિકાસ વિક્રમ સહી રહી છે લગની એક પેઢીએ એક લાખ જેટલી બસીને ઓડર મૂક્યો છે તો પછી પત્રાલાલ થોપની રેકર્ડો યા માટે સાથેસાથે નિકાસ ન કરવી ? સભવ છે કે પત્રાલાલને જાણવા પછી પશ્ચિમના લોકો એમ પણ પૂછે કે વઢી મેન્યુફેક્ચર ભારતમાં પણ થઈ ગયો અને મન્યુ પણ પાઠ્યો તે કેમ અધારમાં ગયું ? વાત કંઈ આજેથી થતી નથી પશ્ચિમના લોકો બસી, બસરી, ને વાસળીની વ્યુત્પત્તિ શોધતા કૃષ્ણ કોવા સુધી આવી પહે ચશી ને એ ગોવાગિયો વાસળીના નાદે જેમ ઘેનુએને ડોનાવતો, ધનની ગોપીએને નવાવતો તો એનો કોષ વશ જ ભારતમાં છે કે નહીં ? ભારત સરકારના મંદિતી અને પ્રચાર ખાતા માટે આ સોનેરી તક છે અમેરિકાથી અને ઓસ્ટ્રિયાથી હરેશમ હરેકૃષ્ણની ધૂનવાળા ટોળામ ધ ઊતરી રહ્યા છે ત્યારે કૃષ્ણની કાવમની સગાઈની વાસળીનું જો ચલચિત્ર ઉતારવામાં આવે તો કુનિયાભરમાં તેનો ગજબનો પ્રચાર થાય અને સોરાષ્ટ્રના અગ્રિયમ જેવા ભરવાડ, આદિર કે મેર કોષના કૂટકા જુવાનને વાસળી વગાડતો ટેકનીકલરમાં રજૂ કર્યો હોય તો તેને સહેલે જોવા માટે પશ્ચિમના લોકો પેન ચાર્ટર કરીને આવે ! જો એ જેટમાં પૂરતા પ્રમાણમાં કુરીટો મળી રહે ! વાસળીના કૃષ્ણના વખતથી જ આકર્ષણ અને શકતા રહેલા છે તે આજે પણ નિવમાન છે પત્રાલાલ થોપનું તર્જણ કરતાનું ભારતના ગીતગો માટે ખામી છે ત્યારે જગતમાં બસરીને તેનું રથાન અપાવવા કોઈએ લાખ બીજી રહી

‘પ્રભુદ્ જીવન’

૨૧ પરમાનંદ કાપડિયા સ્મૃતિ અંક
તત્રી ચીમનલાલ ચક્રભાઈ શાહ, મુમુક્ષુ

૧૬-૫-૭૧ નો ‘પ્રભુદ્ જીવન’નો ખાસ દળ
દાર અંક ૨૧ પરમાનંદ કાપડિયાની સ્મૃતિ સાથે
સંકળાયે છે. પાક્ષિક તરીકે ‘પ્રભુદ્ જીવન’ અનુસાર
ખાટે રીકતું રતન હવે આર્વા સમૃદ્ધ અને સ્વચ્છ
વિચાર પત્રો જૂજ નીકળતા હોય છે અને કોઈ વીરનો
જ તેને નિયમિત રીતે પ્રકાશિત કરવાનું સાહસ લાયક
ધરી શકે છે. ૨૧ પરમાનંદ કાપડિયા હીરાપારખુ
હતા—સાહિત્યજગતના ચૈતન્ય ધર્મી જાણે બહાર પડે
જતા સાહિત્યમાથી કોઈ પાણીદાર મેલી ભાગ્યે જ
તેમની નજર બહાર રહી શકતું. ‘પ્રભુદ્ જીવન’માં
જે મિત્ર અને જીવનોપયોગી સામગ્રી તેમણે પોત્તી
છે તે પામવા તેઓ ગમે ત્યાં, ગમે તેની પાસે જતા
અને પોતાના માનમોહને બાજુએ મૂકી અંધ
પુરસ્કારતા તેમના લોહીના અમુએ અમુમાં નેનધર્મ
ન્યાય દત્તો ૨૧માર્ચે કાંતિકારી દોષા છતાં જીવનમાં
કેંદ્રપણ વાદમાં ધસકાન નો આગ્રહ તમને ખબર
નથી જીવનને બધાજ દૃષ્ટિકોણથી સમજવાનો પ્રવાસ
તેમણે કર્યો છે તેમજ હંમેશાં નીનતા દૃષ્ટિકોણ
ખાટે અસાધ્ય રાખ્યો. દત્તો કોઈ નિમિષ ફિનમૂકી
તેમણે જીવનની નથી તમ એકવાર એકવાર તે સાચી
માન્યા પડી, સતોદન થય ત્યાં સુધી તેને તરછેડી
નથી ‘અદમ્ ના તેઓ આજીવન વરી હંમેશાં અ
અતિ નમ્ર રૂઢિ દુનિયા પાસથી જે કાંઈ મળે તે
પાંખ દુનિયાને આપી વિશ્વમાનવ તરીકે જીવન રૂપી
જવાનું માન તેઓ ખાતી ગયા છે. આ અમુનિ
અકના લેખકો તરફ દૃષ્ટિ કરીએ છીએ ત્યારે સુખ
આશ્ચર્ય થાય છે કે ગુજરાતના ભદ્રેશ્વર-સાહિત્ય જીવનની
મોટાથી માહિતી નાનેરી કોઈ બાકિન તેમને અર્ધ
આપરામણી બાકાન રહી ગઈ નથી. પડિન સુખલાલજી
એ તેમને જ્ઞાનપ્રવાણ થોજક અને નવવાદના

નિષ્ણાન કલા કાકા કાલેનકર તેમને આદર્શ બાલિયું
કહે છે. ઉમાશંકર જોશી તેમને આનંદની સદગ
સાધના કરતા નિકાત્રે છે. બળતમાઈ પરમ આનંદના
ઉપાસક માને છે. રામુ પડાત આજ મ વિદ્યાર્થી
કહે છે. ઉ ન દેવર નિરવાઈ સમાજસેવક ગણે છે.
મનસુખસમ જોશનપુત્રા ‘કર્મચોગી’ કહે છે. વાહીનાન
ડગની ગુલસ્ય વિદ્યાર્થી તરીકે સ મોયે છે. ગુલાબલાલ
બ્રાહ્મર તેમનામા નિરપૂર્ણ નિર્ભયતા નિદાગે છે. જયમ
પરમાર તરુથ વિવેચક માને છે. ઉશ્વર પેત્રીકર સત્ય,
ચિત્ર સુદરમના ઉપાસક ગણે છે. રામપ્રસાદ બક્ષીને
તેમની ગુલુદૃષ્ટિ દેખાય છે. નિરુ દેસાઈ નિરુદ્ધી
સત્ય શોધક વિચારક તરીકે તેમને જુએ છે. યશવત
દોશીને વૈચારિક પત્રકારત્વની ખોટ પડી લાગે છે.
‘સત્યસાધક’નું જીવનદર્શન મા ગીતા પરીખ આ મદાન
આત્માનો સુરેખ પરિચય આપના કાન્યની ઉચિત
અજ્ઞાપિ પથુ અર્પે છે.

‘મૃત્યુ છૂંદવીની શૈયા, મૃત્યુ છે પથ ઉગ્ગજવદ
મૃત્યુ ના જીવગીત, મૃત્યુ અમૃત મ મગ’

સત્યના વાનીની મદાપાત્ર તરીકે શ્રી રતિનાલ
દેસાઈ તેમની વિદાયને જુએ છે. દરભાઈ નવેદીને
અગત ખાતે છે. મારૂ સ્વપ્ન બાગી મયુ. દરિદ્ર
દવએ સનિ કે વિચારકની વિલાપ મારે તપ્તજીની
દિશા ચીધના મુચન કર્યું છે. ‘એમનું મધ ‘પ્રભુદ્
જીવન’ના ૭૦૦ ઉપરના અંકમાં વેગાઈને પડ્યું છે.
તેન મધરથ કરીને એમનું સાચું તાંત્રી કરી શકાય
રસિક જવરી તેમને ‘વિદ્યા-અર્થી’ કહે છે. કાંધર
પ જેસજીવન ત્રિય કે ગણે છે. ચિત્રકુમાર જાંબીને તેઓ
ગુલમદી લાગે છે. ઉપ મત્ર રમજીવન માં કહે
છે. ‘ભાષની પિજાન એ માત્ર કિમતી રમજીવન છે.’
‘નિન ધર્મના આદિ’ દ્યુધર (ચીનનંદ શાહ) પિત્ર
હંદલ પરમાનંદલાલ (રતિલાલ શાહ) મેલિસ વિચારક,
સુધારક, નિનના (ભાગીજાન સા સતા) ગુણુ (વનેચ
શુકલ) ‘સત્ય ચિત્ર મુદરના ઉપાસક (સત્યાતત્ત

અને મોઢા (લાલ મહેતા-સોપાન) અર્ધ આપનારાઓની નામાવલિ હજુ તો લંબાયે નય છે—શ્રી કરસનદાસ માણેક, મોહનલાલ ધામી, પિતાનર પટેલ, મકરંદ દવે, કુન્દનિકા કાપડીઆ, પ્રા. હરીશ વ્યાસ, રંચિ-શંકર રાવળ, નમીનદાસ પારેખ, હીરાજહેન પાઠક, કિસનસિંહ ચાવડા, કેદારનાથજી, નવલભાઇ ચાંદ, એ. એ. સોલોમન, હરિવલ્લભ પરીખ, જનનાલાલ જીન.....

કોષ એક જ વ્યક્તિ, જેણે જીવનભર સાચી નિષ્કાંથી માનવજાતિને નિદાળવા હોય, તેમના તરફ પ્રેમ વરસાવ્યો હોય, સર્વધર્મમાં શ્રેય જોયુ હોય—કોષને પણ કટુ લાચણીથી નિદાળવા ન હોય એવા અનન્યશત્રુ પરમાર્થશાસ્ત્રના મુત્યુએ ગુજરાતને જે અધિકૃત આપ્યો છે તેની કળ વળે તેમ નથી તે આ સ્મૃતિ અંકને દરેક અંજલિ-વેષ કહી નય છે. શુદ્ધિ અત્યારે પ્રશ્ન કરે છે : “તેઓ આટલા મહાન હતા ?” જવાબમાં, સોના ઢેચાની મૂર્છાના અને વેદનાને વાચ્યા આપતી શ્રી ગીતા પરીખની કાવ્યપ્રકિતઓ કાનમાં ગૂંજી રહે છે :

‘મહા પ્રસ્થાન વેળાએ, થ વ્યા ન પણ સોચવા ચરણો શાંત ટેકીલાં, અનંત પથ પે વણ્યાં અક્ષર હેલને મૃત્યુ ? અ-ક્ષર જીવતો સદા જિંદગી જ્ઞાનજ્યોતિશી પ્રકાશી નય મોક્ષદા જીવ્યા છે. મૃત્યુ જીતીને જિંદગીની પળેપળ તમને સ્પર્શતા મૃત્યુ પામ્યું જીવનનું બળ’

હાંતના રાગો અને આવજત

સંયોજક : કાલિદાસ ન. લંગાવીઆ

પરિવાર પ્રકાશન, સદાકારી મંદિર
અમદાવાદ-૧૩ કિંમત રૂ. ૧-૦૦

‘૪૪ પાનાની આ પુસ્તિકામાં ડૉ. પટ્ટણી કુલામણા નામથી જોળખાના લેખક ડોક્ટરે દાંન વિશે ઘણી ઉપયોગી માહિતી આપી છે. દાંન વિશે સામાન્ય સમજ આપણને જરાપણુ દોતી નથી એવું આ પુસ્તિકાના વાચન પછી લાગે છે. અદાં દાંતનો ઉપયોગ, દાંતનો રોગ પામેારિવા, દાંતની માવજત, દાંતનો સડો ઇત્યાદિ પ્રકરણોમાં દાઠતર તરીકે લેખકે જે લખ્યું છે તે હંમેશને માટે નજર સમક્ષ રાખવા જેવું છે કેમકે દાંત સડવા લાગે પછી કોષ ઉપાય રહેતો નથી, અને દાંત કઠાવવા પડે છે. આને માટે પણ લેખકે “દાંન કઠાવવા પડે ત્યારે” અને “બનાવટી દાંત પહેરવા પડે ત્યારે” એ એ પ્રકરણોમાં ઘણા જ સચ્ચો ક્યાં છે.

નવમાં પ્રકરણમાં દરેક નાનામોટાએ આવજ-રણમાં મૂકવા જેવા “મહત્વનાં સચ્ચો” આપ્યાં છે તે યાદ રાખી લેવા જોઈએ.

માણસ રોગથી ઘેરાય પછી વેદ અથવા ડોક્ટર પામે નય છે. પરંતુ ચર્યાઆતથી જ કાગળ રાખે તો ઘણી ખરી મુશ્કેલીઓમાંથી બચી નય છે દાંતની બાળતમા આવુ જ છે. બચપણથી જ અને નાની વયથી જ સ્વચ્છ દાંતનું મહત્વ બાળકને હસાવ્યું હોય તો મોટો થયા પછી આપોઆપ તે બધું બ્યાન આપે છે જારતમાં સો માણુમેએ હજુ માણુમેને પારેરિયા થાય છે. એવું સુશીલા નાયરનું વિધાન વાંચી અચરજ થાય છે પણ તેને અંકાવવા આપણે કાંઈ જ કરતાં દોતા નથી એ પ્રશ્ન માટે જાતને શી શિક્ષા કરજી ?

સફળતાનું રહસ્ય

એક ધનિક જુદને એક વાર કોષ સુવાને પ્રશ્ન પૂછ્યો : ‘આપની સફળતાનું રહસ્ય શું છે ?’ ‘ધૈર્ય અને પ્રતીક્ષા !’ વૃદ્ધે જ બીરતાથી જવાબ આપ્યો : ‘એની મદદથી દુનિયાની કોઈ પણ મુશ્કેલ વસ્તુ સરજી જતી નય છે’

જુવાનના અહેવાપર મળકનું હાસ્ય ફરકયુ : ‘પરંતુ મહાશય, એક કાર્ય એવું છે, જે આપ નહિ કરી શકો. અને તે છે ચળણીમાં પાગી રાખવું.’

જુદો પહેલાની મંજીરતાથી જ જરામ આપ્યો : ‘તે પણ સંભવિત છે, મારા સુવાન મિત્ર ! ધૈર્યપૂર્વક ત્યાં સુધી પ્રતીક્ષા કર, કે તે પાણીનું બગ્દમાં રપાતર થઈ નય.’

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

F-40, N D. S. E. (Part-1)
NEW DELHI-49

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON-
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation,

WORKS

Delhi Mathura Road,
12/1-Milestone,
Aurangpur,
Fridabad (Haryana)

G. T. Road,
7/1- Milestone,
GHAZIABAD (U. P.)

Grams : NIKKISAN

Phone : 624291-92-93

TELEX No. 031-7249

ગુજરાત રાજ્ય સહકારી જમીન વિકાસ બેન્ક લી.

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,

અમદાવાદ-૬

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની ખેતી વિષયક નાણાંકીય જરૂરીયાત
૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી રાજ્યની રાંચની સંખ્યા

ભરપાઇ થયેલ શેર ભંડોળ : ૭૪૮,૯૭,૫૪૨

સભ્ય સંખ્યા : ૮,૪૬,૪૬૬

કુલ ખીરાણુ : ૧,૩૫,૮૪,૦૦૦૦૦

મંગનભાઈ ર. પટેલ

ઉપ-પ્રમુખ

હ. મ. નેપી

આર્થ. ઓ. એસ

મેનેજીંગ ડાયરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી

પ્રમુખ

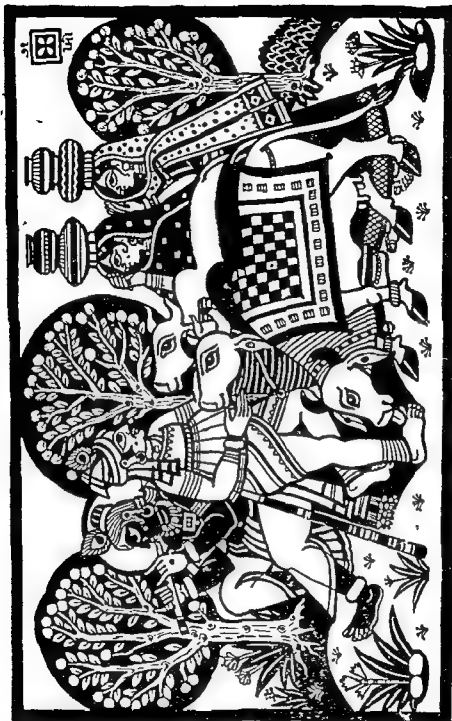
સુંદર, સ્વચ્છ અને સુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

શ્રી. મલ્લિકજી કૃત
અમારા પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ	૧-૨૫
ગીતાજલિ એક અધ્યયન	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ મઝે	
જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી ગમણ મહર્ષિ સાથે	
જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	૦ ૧૫

[બોડીલસ પરમાર]

ગોપ, ગોવિ, ગોધન]

વૈષ્ણવજી

સાંસ્કૃતિક મન-વ્યવ અખતું મામિક : ગોગપટ • ૧૯૭૧

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૦]

ઓગસ્ટ - ૧૯૭૧

[અંક : ૫]

અનુક્રમણિકા

૫૨ લેખ :

૧૧૫ વિવેક ..	ગુરુવાણ મહિજક
૧૧૬ પ્રેમના પુષ્પો .	લલિતકુમાર શાસ્ત્રી
૧૧૭ પરિબ્રમણ	‘આશુતોષ’
૧૧૬ વિવંધ-કોલ ..	દાસ્કાનાથ
૧૭૧ ચક્રાં વિશે પ્રગટ ચિ ૧૧	રતિનાલ અનિલ
૧૭૩ શસનું સ્વરૂપ અને વિહાર	કુંજનિકારી મહેતા
૧૭૬ ગાંધીજી ને આત્મીયાજી	સીતારામ ચતુર્વેદી
૧૭૭ ગુરુસ્થાનમ સન્ધ્યાસની અવવાસ ભૂમિ	રામનજી
૧૭૮ ઈશ્વરના આત્મ	વિનોદ અગ્રવેલ
૧૮૨ મહાત્માકાંક્ષી ખાનસ ..	બચુભાઈ મહેતા
૧૮૩ પ્રેમ ને આત્મ કેમ મળે ? .	
૧૮૫ કવિતા વિશે કંઈક	
૧૮૬ મૃત્યુ - કાવ્ય	સાને ગુરુજી
૧૯૦ ફકીરી કાલ આવા છે	દયરથ ગાંધી
૧૯૧ બાળકોનું ખિન્નસાખ્ય	શ્રી વા કાળે
૧૯૫ ભિક્ષુની ગંગા	‘ચરક’
૧૯૭ મંધાવસોકન	શિ

સચના

[ગ્રાહકોને]

દર મામની બારમી તારીખે અક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તે પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલિકમાં હશે તે મોકલાશે.

અમે તે મહિને ગ્રાહક લઈ શકાય છે.

આ માસિકમા પ્રસિદ્ધ થતા વિવાદો જે તે લેખકોના છે. સપાદક તે વિવાદોમાં સમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજન’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાફ, બીલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં સોળ શિલિંગ

“વૈષ્ણવજન”

૨-નામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, પ્રાલિક : ધીરેન્દ્ર ગાંધી : સપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેષસકોર્સ રોડ, રાજકોટ

યુવાનોને ખ્યાલ નહિ હોય, પરંતુ વડિલોને તો યાદ હશે જ .....
 આજથી ૨૦-૨૨ વર્ષ પહેલાં... ..
 આપના ગામે બસ સર્વિસ હતી? અને હતી તો કેવા પ્રકારની હતી?
 રોજની કેટલી દૂરો હતી?

બસ સ્ટેશન, સ્ટેન્ડ આત્યારે છે તેવાં અને તેટલાં હતાં કે કેમ?
 બત્રા, સગાંસંબંધીના મુખદ કે કુખદ પ્રસંગે તથા અન્ય રોજમરોજના કામ
 અંગે જવા આવવા કેટલી મસીબત પાતી હતી?
 વળી, મુસાફરીમાં સમય જતો હતો અને ચ લીને કે બળદ ગાડામાં બેઠીને
 જવું પડતું હતું ! ! !

અને આજે? ફક્ત પાકા રસ્તાઓ ઉપર જ નહિ, પરંતુ ૬૦ ટકા જેટલા
 કાચા રસ્તા ઉપર, ભાડાના એક સરખા દરથી જ બમ સર્વિસો ચલાવીને
 ૧૦૦ ટકા રાષ્ટ્રીયકરણ કરી ચૂક્યા છીએ ... ..
 છેલ્લા ૧૦ વર્ષમાં જે પ્રગતિ થઈ છે તે પૂરતી નહિ હોય, પણ નોંધપાત્ર
 તો ગણી શકાય.....

	૧૯૬૦	૧૯૭૧
	.....	.....
ફોટોની સંખ્યા.....	૧૬૮૮	૫૩૫૦
વાહનો.....	૧૭૬૭	૪૦૨૭
બસદ્વારા વર્ષ દરમ્યાન	૧૩ કરોડ	૪૬ કરોડ
મુસાફરોની સંખ્યા		
બસ સ્ટેશન, સ્ટેન્ડ વગેરે	૩૮૧	૯૦૬

સામાન રાખવા માટે ક્લોકકરૂમ, પીવાનું ક્લોકકરૂમ પાણી, લાંબા અતગની
 એક્સપ્રેસ અને રાત્રી બસ સર્વિસો, વિદ્યાર્થીઓ-અધ્યાપનો વગેરેને
 કન્સેશન, ફવાઓ અને અન્ય જરૂરી ચીજ વસ્તુઓના પાસંલો બસ દ્વારા
 લાવવા લઈ જવાની સવલતો વધતી જ લાય છે.....ઉપરાંત

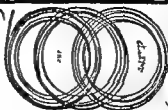
દેશ, પ્રદેશની, કોટોકટીની પળોમાં.....
 દુષ્કાળ, રેલસંકટ, મેળાઓ.....
 અને બીજા ખાસ પ્રસંગોએ .....

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહનવ્યવહાર કોર્પોરેશન
 અને

નાના મોટા કર્મચારીઓએ સેવા અને ફરજનું
 ઉમદા ઉદાહરણ પૂરું પાડ્યું છે.

ગુજરાત રાં માર્ગ વાહનવ્યવહાર કોર્પોરેશન અમદાવાદ-૨૨

MEMBER

Red hot steel swirling out of Mukand's rolling mills at 1,200 metres a minute. Steel, rolling into action.

The vigour and drive of a progressive outlook. In all of Mukand's activities. Transforming steel with speed and efficiency into rolled products, castings, fabrications and ribbed Torsteel. Meeting the fast increasing demands of today's industries. Exporting steel to expanding markets. At Mukand, steel is speed.

Steel rolling into action

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd., Kurla, Bombay 70 (A.S.)

જાલે ૫ મહિનામાં તો બેરવા માંડ્યું છે ને, ઝડપી સિદ્ધિ!

બેરવા માંડ્યું એટલું જ બહિષ્કારક વાતમાં કોઈલ બીજા બાળકોથી
આગળ છે કે મહિનામાં એટલું વજન એવા જન્મ સમયના વજન કરતા
મલ્ટીપલ થઈ ગયું એની આખોની સમક એકને તો બીજા માતાઓ
કોરાલની માને પૂછે છે, “તમારા બાળાને કયો આહાર આપો છો?”
કોરાલની નુરનીનું સ્વસ્થ છે એક વિશેષ પ્રકારનો બાળ આહાર!

જાલે અપાય છે, અમૂલરપ્રે એક સિદ્ધિ પ્રાપ્ત બાળ-આહાર

૧૯૧૭ની સાલમાં અમૂલરપ્રેને જન્મમાં પ્રકાશ આપ્યો. માન્ય લેખ વર્ષમાં એણે લાગવના
સોથી વધુ વેચાણ કરાવતા બાળ આહાર ઉત્પાદક સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું અમૂલરપ્રે, એક વિશેષ
પ્રક્રિયાથી (સ્પે કાઉચી) અને વિશેષ ફોર્મ્યુલાને આધારે બનાવાય છે—આસ લખરા લાડલા
બાળક માટે! સહેલાઈથી પચી જતા અમૂલરપ્રેમાંથી બાળકોને સ્વચ્છોદ્ધ પોષણ મળી રહે
છે. અને સાધોસાય મળે છે, આવરણક વિટામિનો વગા અવિનશ્ય-ઉપસાદ, બાળકોના
સ્વસ્થ વિકાસ માટે એમાંથી વધુ પ્રમાણમાં અને વધુ સારા પ્રોટીન ના કાર્બોએ મળે ॥

મફત
માનવ અને માન્ય ઉપર
વિશેષ મહત્વ અમૂલ
પ્રકાર માટે વિશેષ પ-
વિશાળ રાષ્ટ્ર વિવિધ
બોલિંગ આ મનાવે
હમો પોષક મેળવે
૧૯૧૪, ૧૯૫૪

અમૂલરપ્રે
આના દૂધની બદલીમાં ઉત્કૃષ્ટ વૈકલ્પિક આહાર

કપા- કપાચી કોઠાર ભરે છે સમજુક શાપી કોકી!

આપ પણ આગળથી યોજના કરીને
આપનું સ્વચ્છ ચિંતારહિત કરી રાકો છે.

(આપ આપને અનુભવ પદ્ધતિને અમલ કરી છો તે માટે
આપની સમજ દેના બેંક દ્વારા અમલ લેવામાં આવે છે.)

અચૂતભાવુ - વ્યાજ ૪% - ૫% થી

સગીર અચૂત યોજના - વ્યાજ ૪%

ફિક્સ્ડ ડિપોઝિટ - વ્યાજ ૪% થી ૭%

રિકર્વિંગ ડિપોઝિટ યોજના -

ચક્રવર્તિ વ્યાજ ૪% થી ૭%

માસિક સેવિંગ્સ-કમ-એન્ડ-સુધી યોજના

ચક્રવર્તિ વ્યાજ

વિવિધ વસ્તુ ડિપોઝિટ યોજના -

આપને માસિક વ્યાજ મળે

આપની અચૂત આપને સલામતી બધે છે

આપની અચૂત સાર્વજિક પ્રગતિને પણ છે

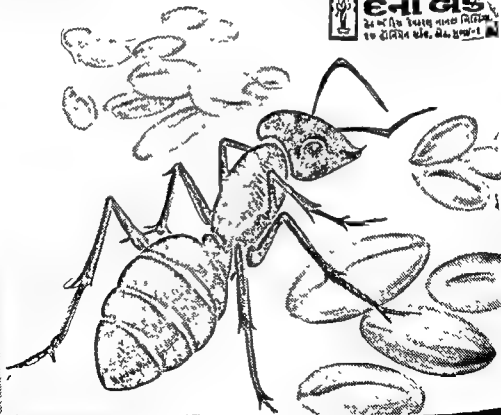
વીગતો માટે આપની નજીકની દેના બેંકની

શાખાની મુલાકાત લો અથવા પત્રવહેવાર કરો

દેના બેંક

૨૪ બેંક દિવસ ૨૪ કલાક નામલ મિલિટમ
૧૦ દિવસ ૧૦ કલાક, ૧૦ કલાક-૧

વિવેક

વિવેક ! ... વિવિધતામાં વિરાટ એક !

વિવિધતા અવસ્થા સારી લાગે છે, પણ એ એક પ્રકારની લુપ્તચુલામણી છે એમાંથી બહાર નીકળવાનો રસ્તો નથી મળતો, અને જે વિચાર, વૃત્તિ, વિષય-માંથી બહાર નીકળવાનો રસ્તો નથી મુકતો, એ તો જીવનને એક કંઠાનામાં પકડી નાખે છે. જે તરફ નજર પડે છે અને તે આકાશને ઠાંકી દે છે. અને આકાશના દર્શન વિના જીવ કદાપિ 'શિવ'માં પલ્લ-હાતો નથી.

પરંતુ જીવને શિવ થવાનું જ છે, નહીંતર આ જન્મજન્મના ફેરા ન હોય. એ ફેરા પછી એટલા માટે ખાવા પડે છે કે એક જન્મમાં જીવ 'શિવ' થઈ શકતો નથી.

પરંતુ જીવ, શિવ થાય એનો અર્થ શો ?

વિવિધતામાં વિરાટનાં દર્શન કરવાં ! જે વિરાટ એકમાં બધી જ વ્યક્તિ અને વસ્તુઓ પોતપોતાની જગ્યાએ ગમી ગય છે. કોઇનો પે કયા સાથે વિરોધ નહીં. સૌમાં પરસ્પર સંબંધ છે. બધાં સામંજસ્યના મૂલમાં બંધાયેલાં છે.

એ જ વિરાટ એકના - જે જગત અને જીવ-નમાં છે, અને જીવમાં પણ બીજરૂપે, પ્રતીક જ તો આકાશ છે.

અને આકાશ ? એ તો પ્રકાશની નિરંતર વહેતી ગંગા છે. ... અને માણસને મન મળ્યું છે એ પ્રકાશની શોધ માટે જ.

અને એ પ્રકાશની શોધની વૃત્તિને જ વિવેક કહે છે. ... અને પ્રકાશ, જે રીતે આકાશ સૌનું છે અને

પ્રત્યેકનું પણ છે.

વિવેક પણ એ જ શીખવે છે સૌમાં એક છે અને એકમાં બધા છે. બીજાના વૃક્ષ અને પિપ્પરમાં જાકાંડ ! ... એટલા માટે જ વિવેકને શુભોનો રાગ કહેવાનાં આવે છે. અને જોમાં વિવેક છે એ એક સાચો રાગધોગી છે.

અને વિવેક-વૃત્તિના વિકાસથી બ્યારે વિરાટનું એક દર્શન યથા ગય છે ત્યારે જીવ, શિવ યર્ષ ગય છે, અને આનંદથી પોતાની ગરે છે :

મેરા મુઝેં કુછ નહીં, મે કુછ હૈ સો તેરા,
તેરા તુમકો સોપતે કયા સગે હૈ મેરા.

— ગુરુદયાલ મહિલક

ઓ રમેશભાઈ! આ સંસારના કિનારા પાસેની રેતીમાં હું મહેલ ચલુવાની ઠાંકણ કરું છું—કેસિય માત્ર. કારણ કે હવે હું બાળક છું. હવે મારા નાનકડા પગ રેતી પર રિશર પગલાં ચલુ મારી શકતા નથી.

છતાં હું રેતીના મહેલ ચલુ જેવું છું, પાણીમાં ધરણ નાખી ફૂંડળાં પાડે જઈ છું—કારણ હું આનંદની ભાવના સિવાય કશાને ઓળખતો નથી. મારી રેતીની ઠંઠાઈએ સરીને ભાંગી જાય છે અને ફરીથી હું એ ઠંઠાઈએ ચલુવામાં મસ્ત બની જઈ છું કારણ મારામાં નિરાશા નથી. પ્રેમનો વ્યાપાર કરતાં હું ચીખ્યો નથી. એટલે જ તો હું મારી સાથે આવવા સોને પોતાનું છું છતાં આ બધાની પાછળ પણ સામગ્રી તો તારું જ છે...તારું જ છે

હં મુસાફર છું. મારું માટીનું કિશોરપાત્ર ખાલી છે. એ કિશોરપાત્રને ભરી દેવા માટે માનવ-સમુદાયમાંથી અનેકો માથે મારા તરફ લાગે છે

ત્યારે મને કંઈક વિચાર આવે છે. હું તેઓને ઘોષવા કહું છું, જ્યારે હું મારું માટીનું પાત્ર ભરેલી સુરત્તપાત્ર થઈ પાછો ફરું છું ત્યારે એક પણ લાગ મારા તરફ લાગતો નથી. જાણે તેઓ ભયથી જાણસ બની ગયા છે. પછી મને સાચી પરિસ્થિતિના ખ્યાલ આવે છે. હું મારું સુરત્તપાત્ર તોડી નાખું છું અને ફરીથી માટીનું કિશોરપાત્ર થઈ આજીવ પગલાં મારું છું.

હે અનંત પ્રકૃતિના રચામી!

તારા અદર્ય નિયમેનો જણે—અજણે મારાથી ભંગ થાય તે પહેલાં જ મને ચેતવી દેજે. કારણ હું માનવ નિયમેનો શુભાશ મની ગયો છું. કેટલીકવાર જડને ચેતન અને ચેતનને જડ માનવાની ભૂલ કરી બેસું છું એટલે જ તો મને સુખ અને સત્વની સાચી પ્રરંપ થવાની વાર છે

આ વિલંબને ટાળવા માટે શું તું મારા માટે તારા લાંબા કલાકોમાંથી એક ક્ષણ નહિ ખર્ચે?

મારી આ રંગ વગરની દુનિયામાં કોણ રંગ પુવા આવવાનું છે એ કોણ કહી શકે? છતાં કોઈ

કહે કે, 'એ' આવશે તો પણ એને કોણ ઓળખશે? વળી એના આવવાનો સમય પણ નિશ્ચિત નથી!

મારા જીવનના ધમકારા મંદ થતા જાય છે તેમ તેમ એના આવવાનો અવાજ નજીક સંભળાતો જાય છે. પણ એ આવશે ત્યારે મારું શરીર ઠી નિષ્ક્રિય તો નહિ થઈ ગયું હોય ને!

પણ મને આશા છે કે મારા બંધ પડી ગયેલા ધમકારા ને જાતે જવનિ વડે જાગ્રત કરવાનું ભણ એની પાસે છે. મારી જાતિ વિનાની દુનિયાને વેગ આપનાર તારા સિવાય બીજા કોઈ ન હોય—જ્યારે હું નિષ્ક્રિય હોઉં ત્યારે ચેતનનું વરદાન તે જ આપ્યું હતું. મારા અજ્ઞાનને તે એક જ લપડાકે ફગાવી દીધું હતું.

આમ મને પ્રેમની ભારાખરી શીખવનાર તારા અદર્ય લાગે જ હતા.

પછી તને ન ઓળખી શકું? મારા જેવું કુર્ખું કોણ? એ મિત્ર! જ્યારે વગરની મારી ફરિયાદ સાંભળવાનો તને સમય હશે એમ હું માની લઉં છું.

સંજેના પ્રકાશમાં થોડોએ મને કહ્યું: 'તમારા મિત્રને મળવાનો તમને કોઈ અધિકાર નથી, કોણ કે તમારામાં તે માટેની લાયકાત નથી—'

હા...એટલું તો મારે કમૂલ કરી લેવું જ હશે કે તારી પાસે આવવા માટે મારી પાસે સુંદર વહો નથી. અલ મરોની સિદ્ધિ હવે મેં મેળવી નથી. મારા બન્ને પગમાં આંટણ પડી ગઈ છે કે જેથી તારી પાસે આવતાં અવાજ લાગે છે. પણ મને કાઢા છે કે તારી અવશ્ય વરસેલી દુનિયામાં મારા કામના પ્રતિકરૂપ પગનો અવાજ કોઈ વિશેષરૂપ તો નહિ જ બને—

બીજું એ કે મારી કામની દુનિયાએ હજી મને એટલો શીખત નથી બનાવેા કે હું તારે માટે કંઈ ભેટ લાવી શકું. હા...હવે પ્રેમનો સ્રોત મારા હૃદયમાંથી સુકાયો નથી અને તેથી જ તો હું તને મળવાને ઘણા આતુર બની ગયો છું.

હું મારી અવશ્ય વિનાની દુનિયામાં નું તરો મિત્રતાભાવો અવાજ કાઢશે ખરો કે જેથી મારી એક જ ચૂનવતામાં તને મળવાની લાયકાત પૂર્ણતા પામી શકે?

પાઠ્યપુસ્તકો - બીજી બાજુ

જે પ્રયોગને બંને બાજુ હોય છે તેનું એકાગ્રી દર્શન અધુરું બની રહે છે છતાં ધોરણુમાં અભ્યાસ કરતા આજ કાગર લેખકના બાળકના પ્રયોગે આખા વધુ બીજા જવાની ફરજ ન પાડી હોત તો સિદ્ધાંતની બીજી બાજુ વણુનેથી રહી બન. વાસ્તવમાં તો પાઠ્ય પુસ્તક ખોડે “નહી નફો, નહી ખોટ” ધોરણુ કેળવણી ક્ષેત્રે આદતી નફાખોરીનો અત આશુવા તથા કસોતીએ ચલાવીને બને તેટલી ઉચ્ચ કક્ષાના પુસ્તકો સરતી કિમતે આપવાના ઇરાદે પાઠ્યપુસ્તકોના રાષ્ટ્રીયકરણની હામ બીડી હતી અને જેમ દરેક ક્ષેત્રમાં હાથ વખતથી આવી આવતી પ્રણાલિકાને નાબૂદ કરતી વખતે બને છે તેમ, આ પ્રયોગે પણ હિંદ ધરાવતી તેમ જ રાજકારણી બંધિનઓનો વિદ્રોહ થાર થયો સારા કામમાં સો વિધન નડે તેમ પાઠ્યપુસ્તક ખોડે” શક્ય ત્યાં સુધી બંધિનઓનો અને રીકાની ઝડીનો સામનો કર્યો રાખ્યો છે હેડમાસ્ટર્સ એસોસિએશન તેમ જ તાલુકા-જીલ્લા સમિતિના શાળામંડળોએ હકીકતનો સ્વીકાર કરે છે કે અત્યાર સુધીમાં નકાર પડેના પાઠ્ય પુસ્તકોમાં યુગ્મના રાજ્ય પાઠ્યપુસ્તક મંડળના પુસ્તકો એક દરે કોઈ છે કે મનની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો પણ વિદ્યાર્થીઓના માન્યો તેમ જ વાર્તિકોએ વાગેનો સ્વીકાર કરશે કે આગી સરતી કિમતે આજે અન્ય ધોરણુના પાઠ્યપુસ્તકો ઉપલબ્ધ નથી

હવે, ખોડેને લાગેલગમે ત્યાં સુધી, આખા રાજ્યને પહેલથી વલણ તેવી જ ગી સંખ્યામાં છપા નારા પુસ્તકો માટે જરૂરી સે કોડે ટન કાળજીનો જથ્થો સમયસર મેળવી લેવાનો હતો અને આખા જોની સાથે કો-ટ્રાસ્ટ થયો હતો તે પેપરમિલ બ્લે, કમ્પ્યુટરિંગની હડાળ અને અન્ય બંધોડને કારણે શરેતાનું પાલન ન કરી શકે તો દેખાતી રીતે જ છપાઈનું કામ અટકી પડે અને આવી કટાકટીમાં, કાળજીના આરડા જ ગી જથ્થા માટે બીજી પ્રશ્ન ક્યા ચોક્કસ

પાઠ્યપુસ્તક ક્ષેત્રે જે ક્રાંતિકારી પગલુ યુગ્મનાતે લઈ છે તેની બિગળી બાજુ જાહેર જનતા સમક્ષ કડીબદ્ધ રજૂ થઈ નથી કેમકે મુખ્યત્વે તો બિગળી અને રીકાઓએ તે સ્થાન પચાની પાસુ છે પડતુ જ્યારે પણ આ ભગીરથ સાદસની વિગતો અને જે યુરકે-રિમિનો સામનો આવા જાહેર કાર્યમાં આવી પડે છે તેનો ઇતિહાસ લોકોને તેમ જ રીકાકારોને જાણવા મળશે ત્યારે તેમનો અતરાત્મા પેના કૌ અવધના શાપિન પારાવીના જેવો અજાણો અનુભવશે અને પેલા ચળેડો તેમને અસ્વસ્થ બનાવશે ‘મા નિપાદ .’

સત્યની ચોધમાં

ડેનિયલ એલ્સમર્ગ અમેરિકામાં મશહૂર બની ગયા છે કેમકે સલ જાણવાના લોકોના હક્કનો મુદ્દો તેમણે ઉઠાવ્યો કર્યો છે વિષેદનામ યુદ્ધમાં અમેરિકાએ ભજવેલા હાથ વિષે લગભગ ૪૦ પુસ્તકો જરાય તેની સામગ્રી તેમણે એકવી કરી, નકનો કરાવી, અમેરિકાના અગ્રમુખ અખબારોને પહોંચતી કરી અને તે એવી ખુબીથી કે તજો પેતે સી રીતે ચિત્રમાં આન્યા નહી દરેક અખબારના તત્ત્વોને હજેવામાં આ યુ કે તેમને જે ગરમાગરમ મસાનો જોઈના હોય તો અમુક ઠેકાણે આવીને લઈ જવ જ પડી નામથી ફાન ઉપર આવી વાનચીન ચાને તત્ત્વોએ કુરુદનવય તે સ્થળે માણસને મોકલે, ત્યાં યુગ દસ્તાવેજોની નકનો તેવાર હોય. ડેનિયલ એલ્સમર્ગ સક્રિય રીતે વિષેદનામ યુદ્ધમાં લાગ લઈને હતા અને યુદ્ધના ક્ષેત્ર ઉપર લાગુ કરતા વિચારવામાં જ તેમનું મન પ્રવૃત્ત રહેતું અમેરિકા આ યુદ્ધમાં જે લાગ બજારી રજૂ છે-જે રીતે ભજારી રજૂ છે તે વિષે એ સૈનિક તરીકે તેમને કાલમ અસંતોષ રહેતા હતા વિદ્યાર્થી તરીકે તેની કારકિર્દી ઘણી સફળ રહી હતી અને સાદિલક લખાણો તથા સંપાનના જુદાકોટના દાખ યુ દત્ત તેની મા ધાને મીનીના સૌખ્ય હતો અને પુત્ર અ-છો સમીતકાર બને તે માટે દરરોજ ૮ થી ૧૦ કલાક

પિયાનો ઉપર તાનીમ આપતી માતાના આકર્ષક મૃત્યુએ તેની સંગીત કારકીર્દીને અત લાવી દીધી. બુદ્ધિવાદી હોવાને કારણે, પે ટોનના ૧૮૬૪ મા તેને નિમણૂક મળી એક્સપર્ગને અહીં ધણુ સત્ય જાણવા મળ્યું અને અમેરિકન લશ્કરી તત્ત્વની કામગીરીનો નજીકથી અભ્યાસ કરવાની તક મળી ૧૮૬૮ મા વિયેટનામના સામવાદીઓએ 'ટેટ' આક્રમણ કર્યું ત્યારથી ડેનિયનની શ્રમજ્ઞા લાગવાની શરૂઆત થઇ જે ગુપ્ત અહેવાલ પોતે તૈયાર કરી રહ્યો હતો તેમા તેનું હૃદય ડમવા લાગ્યું અને વિયેટનામના અમેરિકાની હાજરી અદેશિક છે એવું તેને સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યું આ પ્રશ્ને તના ચિત્તનો કબજો એટલા બધા વ્યાપક પ્રમાણુમા લીધો કે તેનું લક્ષણન નિષ્ફળ બની રહ્યું અને તેની પત્નીએ છૂટાછેડાની માગણી કરી તેને આશ્ચર્યમા મૂકી દીધો. વર્ષો વીતી રહ્યા છે અને પોતે કાંઈ કરી શકતો નથી એ વાતનો વસવસો તેને હાથ લાગ્યો અને રમે, નિક્સન સાહેબ વિશાળ પ્રમાણુમા ફરીથી લશ્કરી કામગીરી શરૂ કરે તે અટકાવવા માટે જ તેણે આ ગુપ્ત દસ્તાવેજને પ્રગટ કરવાની હિમત કરી પોતાના કબજામા ગુપ્ત લશ્કરી દસ્તાવેજો રાખવા માટેનો આક્ષેપ તેમના પર મૂકવામા આ યો છે અને અમેરિકાની સુપ્રિમકોર્ટ આ બાબત નિર્ણય આપવો પડશે કે ડેનિયન એક્સપર્ગને કેટલે અંશે દોષિત છે વારનવમા તે પોતાના અત્રાત્રામા અત્રાત્રાને ખાન આપી દુનિયા સમક્ષ સત્ય રજૂ કરવા સિવાય અન્ય કોઇ આશય ડેનિયનને હતો નહીં. આ કલટોરસ કેપીન, 'સત્યની શોધમા, સ્પીડેના દાર જેની સાહિત્યિક કૃતિઓમા જેમ લેખકે સત્ય રજૂ કરવાને પ્રવાસ કર્યો છે તે જ શ્રેણીમા ડેનિયસ એક્સપર્ગને દસ્તાવેજ સાહિત્યકાર ગણવી શકાય

કેલાહલથી કટાળયા હા ?

સભર છે કે તમે નેપથ્યના કેલાહલથી વાજ આવી ગયા હો ના? જો નથી તો નેપથ્યમા ચા કેલાહલની કે સિનેમા થિયેટરના કેલાહલની વાત નથી પરંતુ મોટા શહેરોમા, ધમધમતા વિસ્તારમા, કાસાદેવી-ભુવેશ્વર-મણિક્યોક જેવા યોગાદ્યુક્ત

હતાઓમા, સંચાકામથી ધણુધણી ઊડતા કારખાનામા અથવા મોટી ઓફિસમા પીસ-પર્પીસ ટાઇપરાઈટરના ટકટક અવાજમા તમારું મગજ બહેર મારી જતું હોય ! તો હવે મુજબાની જરૂર નથી એક ફ્રેન્ચ સ્થપતિ ક્રોડ વીકીની, પોલિસ્પરમાથી બનાવેલા છૂટ કાપા મિટરનો જાદુઈ ગોળો લઇને તમારી તહેનાતમા આ યા છે તેમા અવાજ પેસી શકતો નથી-અનન્ય હવા આવતી જતી રહેશે, આ ગોળામા તણુ માણસો એક સાથે બેસી શકે તેટલી જગા છે ઉપરાંત ટેમતની ગરજ સારતી ફ્રાંસીસ અમેરાઇઓ છે

વળી અદર ફ્રાંસ તેમ જ ટેલિવિઝન સેટ રહી શકે તેવી ગોઠવણ છે આ ગોળો ગમે ત્યાં બેસી શકાય દા તરીકે અમદાવાદ રહેલે રેશનના 'પ્લેફ્રામ' ઉપર ! તમે અદર બેસો એટલે નીરવશાંતિ ! બહુ કલાક સુધી કામ કરવું હોય, કવિતા લખવી હોય પ્રેમપત્રોના જવાબ લખવા હોય તો પરમ શાંતિ ! તે ગમે ત્યાં રાખી શકાય-ઓફિસમા કારખાનામા, દુકાનમા અદરથી બહાર જોઈ પણુ શકાય ! અત્યારે તો અર્થનો અદાજ પાસ-છ હજાર રૂપિયા મૂકાય છે પણુ ઓઘો મિક પોરણે મોળા પાયાપર ઉપાદાન ધાય તો હજાર રૂપિયામા આવો જાદુઈ ગોળો કાંઈ ખોટો નથી. લાખ રૂપિયા આવતા પણુ શાંતિ મળતી નથી તે અહીં મક્કતના લખવામા મળે છે

ઈઝરાઈલ અને ભારત

પૂર્વખગાળના નિરાશ્રિતોની સખ્યા હવે નહીં નહીં તો એક કરોડ સુધી પહોંચી જશે વ્યક્તિત્વ એક રૂપિયાનું હરિશનું અર્ચ મણીએ તો પણુ ભારતને દર માસે અગત્ય રૂપિયાનું આપણું કરવાનું રહેશે દુનિયાના રાષ્ટ્રોમાથી હજી સુધી કોઇએ પાકિસ્તાનને ઠપકો આપ્યો નથી કે નિરાશ્રિતોને પાછા લઇ લેવા કશું નથી એક ખાત ઈઝરાઈલને ભારતની તરફથી સર કાંટો છે અને પાકિસ્તાનને ખુદ પાણુ છે પરંતુ ઈઝરાઈલને તો આપણું દાંદ હતા નથી કેમ કે આરબરાષ્ટ્રોને મનદુ ખ શાય એવું કાંઈ કરવાની ભારતની વિદેશનીતિમા મનાઈ છે મહાસત્તાઓમાથી કોઇને ભારતના પ્રશ્ન સાથે લાગતું વળગતું નથી. લાખોની

[અનુ. ૫૪ ૧૬૪

આજસુ અને નિષ્ક્રિય માણસોને કાર્યપ્રવૃત્તિ બનાવવાના હેતુથી અનેક ઉપદેશાત્મક સુભાષિતો લખાયા છે આવા સુભાષિતો 'ત્વત્સવ' ઉત્તારણ કરો' એ મત્રોપદેશ કરી વિલંબથી કેનાકેવા અનિષ્ટો પેદા થાય છે અને દીર્ઘસૂત્રી માણસને કેવું કેવું વેડવું પડે છે તેનું સૂચન કરે છે નમૂના તરીકે

શ્વ કાર્યમયકુર્નીત પૂરાહ્ન ચાસાહ્નિક્મ ।
ન હિ પ્રતીક્ષતે મૃત્યુ જ્ઞતમત્ત્ય ન ચાહ્નત્મ્ ॥

આત્મી કાનું કામ અન્ને જ પનારી દો અને દિવસ । પાછલા પહેરમાં કરવાનું કામ પહેલા પહેરમાં જ સમાપ્ત કરી દો વ્યવસ્થિતનું કાર્ય ચપ્પગયુ છે કે નથી થયું તેની ખાણ ગલ્લ જોવાનું નથી

અવા સુભાષિતાનો ઉદ્દેશ સ્વભાવથી જ દરેક કાર્યમાં દીલ કરવા દેવાએના માણસોને નિઃશિતતાપ્રિય કાર્યદક્ષ અને 'ક્ષમ બનાવી નિષ્ક્રિયતાના દોષોમાંથી ઉગારી દેવાનો હોય છે

પરંતુ આવા પ્રકારના સુભાષિતોનો સાધક-બાધક દષ્ટિને વિચાર કરના તેમનામાં ગટેનું એકાંચી પણ અને અર્ધસૂત્ર પ્રતીત થવા વગર રહેતાં નથી 'દીર્ઘસૂત્રના ભવજનક છે' (દીને ધક ડે-ગરસ) આવાં સૂત્ર સામે ઉતારને આવા ન પાકે (દેરુ ધક વેરુ) જેવાં સૂત્રો બીજાઓને આરતી કદમની રીત અપનાવવાની વહેવાર સૂચના આપે છે

અને આ બાબત પર વિચાર કરતાં આપણને જણાઈ આવે છે કે દીલ કરવાની પ્રવૃત્તિ કેનીક વાર તારક બની ગય છે જીવન-ચલકારમાં માનવીને માથે અનેક અપ્રિય કાર્ય કરવાની અવશ્યકતા હરજો બગરવાની જવાબદારી આવી પડે ॥ કેમકે પ્રસન્નતા ટુસર માફા સખાગા આપવાના દોષ કપકો આપવાનો હોય, કોઈની આંધા પર કડ પાણી રેડવાનું હોય, આવે પ્રસન્ને વ્યક્તિમાત્રની પ્રવૃત્તિ આવા

કાર્યને અમરી બનાવવામાં બની શકે તેટલી દીન કરવાની હોય છે આવા વિલંબપ્રવૃત્તિના સમર્થનમાં 'અપ્રિયસ્ય કાલ્દહરણમેવ પ્રતિક્રિયા' (દીલ એ જ અપ્રિય કાર્ય સામે એકમાત્ર ઈલાજ છે) જેનું સુભાષિત દાખી શકાય

દીન કરવાની પ્રવૃત્તિ મે પ્રકારની હોય છે નિર્દોષક અને સરેતુક વિલંબ કરવાને કષ્ટ પણ કારણ ન હોય તોપણ રૂના માણસોને સ્વભાવજન્ય આગસ અથવા નિષ્ક્રિયતાપ્રેમ તેમને દીર્ઘસૂત્રી બનાવે છે છતાં પૈમે ધ્યુનિસિપાલિટીના માણસો આવીને નજ કે વીજળીનાં જોગણુ તોડી નાખે ત્યાં મુધીનિલ જરવામાં દીલ મુદત વીતી થઈ જન તો પણ કોઈ-કચેરીનાં અમત્તના કામે જોવામાં દીલ પ્રવાસે જવાનું હોય અને રોજન ૫૦ રૂબને લેવા તેમજવાનું હોય તોપણ હેન-હવસ સુરી ૫૨ ન લખવાની દીલ, બીમારીથી પીડાતાં હોય ના પણ આજે કરીડ, કોને કરીડુ એમ કહીને ઈલાજ કરવામાં દીલ, આવી અનેક પ્રકાર દીલ માણસ સ્વભાવજન્ય આગસ અને નિષ્ક્રિયતાપ્રેમને લઈને કરવા પ્રેરાય છે અને પરિણામે આવી નિર્દોષક દીલ તેનું વિનાશકારણ નુકસાન કરાવે છે અથવા તેને મૂર્ખાગિની માજાનો એક મજુકો બનાવે છે

સહેતુક દીનનો ઉદ્દેશ જે વ્યક્તિની આમનમાં અપ્રિય કાર્ય કરવાનું હોય ॥ તેને ઝોલામાં ઝોલા આશન લાગે અથવા નુકસાન થાય એવો હોય છે ઘણીસાર કોઈના પ્રિયજનના મૃત્યુના સમાચાર તેના નિઃક્રાંતના આત્મીયને આપવાનું અત્યત કપર કામ માણસને ધિરે જાતી પડે છે આવે સમયે ઉતારગ સામા માણસને અત્યત વિકળ બનાવી દે છે એથી બિટકુ દીનને અપનાવીને સામાને માફા સમાયા નો આશન સદન કરવા જોતો તૈયાર કરી પછી અનિષ્ટ સમાચાર કહેવામાં આવે છે ત્યારે એ આશન સામને વિરળ બનાવી દેતા નથી

સહેતુક એટલે કે વિચારપૂર્વક કરવામાં આવતી દીલ કોષક વારે બારે અનર્થમાંથી બચાવ નારી થઈ પડે ॥ આના સમર્થનમાં એક પુરાણકથા અરથાને નદી ગણાય

મહર્ષિ ગૌતમને અનેક પુત્રો હતા તેઓ મનો સોથી નાનો દરેક કાચ પૂર્ણ રીતે વિચાર કરીને જ કરતો સ્વાભાવિક રીતે જ તેના દરેક કામમાં ભારે વિલગ થતો

તેની દીર્ઘસૂત્રાને કારણે તે વિલગકારી તરીકે પકાતો હતો એક વખત મહર્ષિના પત્નીના હાથે કપ્પક અપરાધ થઈ ગયો કોષે બસાયેલા મુનિએ કાજર રહેતા પુત્રને આદેશ આપ્યો કે, 'તારી માતાનો વધ કર'

આજ્ઞા કરીને ગૌતમ મુનિ નદીતીરે જતા રજા પિતાની આજ્ઞા સાંભળીને કનિષ્ઠ પુત્રે સસ્ત્ર તો લીધું પરંતુ સ્વભાવજન્ય વિચારહીનતાએ તેને ભારે મૂઝવણમાં મૂકી દીધો પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ પુત્રનો પરમ ધર્મ હતો, પરંતુ માતાનું રક્ષણ કરવું એ પણ સ્વધર્મ હતો પિતાની અવગ્રાથી પ્રતિષ્ઠા ન મળે અને માતાનો વધ ક્યાંથી સ્વ મુખને નાશ થય માતાનો વધ એ એક બૂરું કામ હતું, પરંતુ ધર્મસૂત્રના આદેશ મુજબ પાતકાયમિ પૂવતે પિતૃ શાસનકારિણ' (પિતાની આજ્ઞાનુસાર પાપમય કામ કરનારનાં પાપ પુણ્યમય બની જાય છે) પરંતુ માતાનો વધ શી રીતે થાય ? 'માતૃદેવા મમ્' એ શ્રુતિવચન વિરુદ્ધ વર્તન કેમ થઈ શકે ? આવા પરસ્પર વિરોધી વિચારોના ચિંતનમાં જ એ વિલગકારી અટવાઈ પડ્યો

નદીતીરે કેપનું શયન થયેલા મહર્ષિ ગૌતમ

ને પોતાના આદેશની ભણ કરતાં જ્ઞાન થયું સ્વયં અપરાધ માટે કેટલી ભારે સજા સહધર્મચારિણીને પોતે ફરમાવી છે એનું જ્ઞાન થતાં ગૌતમનું મન પશ્ચાત્તાપ અને ઝલાનિથી ભરાઈ ગયું અને મહર્ષિએ આશ્રય તરફ દોટ મૂકી તેમના મનમાં એકમાત્ર આશાનું દત્તો કે અતિવિચારશીલ કનિષ્ઠ પુત્રે સ્વભાવનુસાર આદેશપાલન કરવામાં પણ દીર્ઘસૂત્રના કરી દોષ અને આદેશ અમલી ન પણ બન્યો હોય આશ્રમમાં પ્રવેશ કરતાંની સાથે જ 'કિ મયા વાયં ન જા વાયમ્ ? (શું મારે આ કરવું કે ન કરવું ?) એવા વિચાર-વ્યભાગા ફસાયેલા શરૂઆતી પરંતુ નિષ્ક્રિય પુત્રને જોઈને તેમનો જીવ નિશ્ચિત થયો અને પુત્રને કહ્યું 'અવિચારથી કરેલી પિતાની આજ્ઞાનો તે ભ્રમ ક્યાં છે તેમ જાણે પણ તારી દીર્ઘસૂત્રાને પરિણામે તને પાપ લાગશે નહીં પિતાની આજ્ઞાને ભંગનું પાપ તને અહીં તો પ્રથમ સાનો અધિકારી બનાવે છે કારણ કે

યતો દર્શં ચ માને ચ દ્રોહો વાવે ચ કર્મણિ ।
અમિયે ચેવ જત્તંચે દીર્ઘસૂત્રી પ્રગલ્ભતે ॥

આવેશમાં અભિમાનમાં અહ કારમાં અથવા દ્રોહમાં પાપયુક્ત અગ્નિ કામ કરવામાં જે વિલગ કરે છે તે વખાણને પાત્ર બને છે

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે જીવનમાં જેટલી અચલ ત્વરા કે ઉતાવળની છે તેટલું જ મહત્વ દીલનું પણ છે, ઉતાવળથી કામ કરીને પસ્તાવો કરવા કરતાં નિશ્ચિંતનાં દોર સડીને ઢીલ કરવાથી જીવન સુખમય બનવાને અવકાશ રહે છે નવટાંકે જેટલી દીન કરીને એક મણ પશ્ચાત્તાપમાંથી બચી જવું એ વધારે આનંદકારક ॥

*

લોકમાં થ તિલક સ્વભાવે ઘણા રમૂજ હતા એક વખત તેમની પુત્રીએ શખ્તીપલ્લીની કલામય ગોઠવણી કરી પોતાના પિતાની (તિલકની) છબીને તેમની વચમાં ગોઠવી આ દસ્ય તિલક મહારાજને જોયું ત્યારે તેમણે પુત્રીને કહ્યું 'જેટી, આજુબાજુ નાના શખે બેગા કરીને તે બરાબર વચ્ચે એક મોટા શખે સ્થાન આપ્યું છે તું પણ કમાલ છે (શખ સહ માટે વ્યગ્યર્થમાં જુદીદીન વપરાય છે) એમ બોલી પોતે દસી પડ્યા

ચકલા ઘણા સાગ છે કે, એમને સાંભળવા માટે કોઈ સમાહોલના જુલુ પડતુ નથી એ ઘરના આવે છે અને બોને છે એટલે જ ઘર જ સમાનો હોલ થઇ જાય છે એ જ્યાં મેમે છે ત્યાં સમાનો મચ પની જ્યાં છે કપા સુવવા માટે તાણેની દોરીને ખમર નહીં કે, હુ પણ ચકલાંસમાનો મચ છુ । ચકલાઓને વળુળનો દુરામલ નથી તેમ સીધી નીટીને અણુગમે નથી એટલે એ જેમ ટોચે પળાને ચચાઓ કરે છે તેમ સાંધી લંટીમાં તણાપરી દોરી પર હાર-બધ બેસીને પણ સરસ ચચા કરી શકે છે તમામના મોળા એક જ દિશામાં હોવા બેઠાએ એવી જલ દિશત તેઓ પાળવામાં માનતા નથી કેટલાકનાં મા । આ દિશામાં હોય તો કેટલાકનાં પેની વિરલ દિશામાં પણ હોય આમ છતાં એ સોહો સમાના નિયમનો ભંગ થવાનું માનતા નથી

ચકલાં મણાં સારા છે કે, તેઓ વૈવકિતક પ્રગટ ચિંતન કરતા સામુદિક પ્રગટ ચિંતનમાં વધારે ઉત્કટ ઉમળાં પ્રગટ કરે છે બધા બોને અને બધાં સભળી શકે છે એ શૌધ એમણે કરી એ એમના મુળજુલ વાણી સ્વાતંત્ર્યનો પાયો છે બધાને કહેવાનું છે અને બધાએ જામગવાનું છે-આ સત્વના પ્રત્યક્ષ પદાર્થપક આપવા માટે તેઓ વારવાર એક સાથે ધરનાં આવે છે આ ઉત્સાહ અને આવેશથી ઉમરનાં ગતિવિલસ સામુદિક ચચાં કરે છે

ચકલા ઘણાં સારાં છે કે, એ દૂકા દૂકા વાક્યો મેને છે બાલુખ કે તેની કાદબગી તેમને અનુકરણીય લાગતા નથી તેમની રોડી છાપ જુસી નાખવા માટે તેઓ દૂકા દૂકા વાક્યોમાં સામુદિક પ્રવચનો કરે છે એવી છાપ પણ પડતી નથી ચકના એ માંધીજની પ્રવચનરોડીના ઉત્તમ અંશે સ્વીકારે છે પણ માંધીજ પદ્યમાંની ચકલા પેટીઓ પણ એ જ રોડીમાં બોલતી હતી એટલે ચકલા સદાયજુલ

અનુકરણ કરે છે એમ કહેવા કરતા એમનું આચરણ પ્રથમથી જ ‘સ’ રણ છે અને કોષ કોષ વકતા તેતુ અનુકરણ કરે છે એમ કહી શકાય

ચકના સ્વગત પ્રવચન પણ કરે છે તે માટે એ જીયુ આસન પસંદ કરે છે બારીના વેડીલટર ઘરનો મોલ, બીતે જામે આવેલા મોખ-એ એમના આસનો બને છે વકના આસન અને ‘પ્રમુખ આસન’ના બેઠો ચકલાઓએ સ્વીકાર્યા નથી સ્વગત પ્રવચનની સારી ફાવટ હોવા છતાં ચકલાં એપ્સાં નાટકનાં નાયક-નાયિકા નથી હોતા

ચકના નાલન્ય સ્વરનો વધારે ઉપયોગ કરે છે અને એવની પૂકડી વ્યવજનના મોડા ચિહ્નની જેમ નીચે દગતી નમે છે એ બનાવે છે કે એમના સ્વરો પણ વ્યવજન સાથે સમઘ ધગવે છે ।

અચાસીમાં આમતેમ ટોચેનધ ફરી ચચાં કરતા ચકના ‘નોખીવળુળો’ હોવાનો ભાસ આવે છે ખરાં તેમ તેમની સતત ચચાં તેઓ પાલમિ દરીઅન હોવાની છાપ પાડે છે ખરી, છતાં તેઓ કયા બધા રણુની નોચવાલ પ્રમાણે તેમ કરે છે તે જણી શકાતુ નથી

દિવસે સતત બોનનાં દેખાતા ચકલાં પ્રધાનો ની જેમ વિચાર કર્યા વિના જ સતત બોલનાં દગે એવી ચકા પડે છે ખરી કેમકે, ચકલાં વિચારવનો સમય ક્યારે કારે છે, ચિંતન ક્યારે કરે છે-એવો

તક સહેજે થાય છે ! પણ તેઓ પોતાના શ્રોતા-વર્ગમાં અપ્રિય થયેલાં જાણતાં નથી એટલે રાત્રે તેઓ સમાધિમાં બેઠેલાં યુનિની જેમ એકધારા પોતાના પગ પર બેસી રહે છે ત્યારે દિવસભર ચાલે એટલું ચિંતન કરતાં હશે એમ માની શકાય.

ચકલાંઓને જાહેર સેક્ટર કરનાં ખાનગી સેક્ટર વિશે વધારે કહેવાનું પ્રાપ્ત થતું હોય એમ એ વારંવાર ઘરમાં આવીને ચર્ચા કરે છે, બોલે છે અને કશા નિર્ણય પર આવ્યા વિના ચાલ્યાં જાય છે અને ફરી ઘરમાં આવીને ચર્ચા કરે છે એ પરથી લાગે છે. જાહેર સેક્ટરમાં તેઓ પ્રમાણમાં ઓછું બોલે છે, અને તે માટે વૃક્ષાસન અને ટેલિફોન કે વીજળીના તારોનું સમૂહાસન વધારે પસંદ કરે છે.

કચ્છી બોલીની જેમ ચકલાની પણ બોલી જ છે, ભાષા નથી. તેમના સંભાષણમાં ચ-ચા-ચી-ચો, ચેં-ચેં-ચ નો પ્રયોગ સર્વિશેષ થાય છે—એ દૃષ્ટિએ તેઓ ચીની ભાષાની નજીક છે, છતાં ચીની સિપિયા ચીન જેટલાં જ દૂર કેમ રહે છે એ એક રહસ્ય છે.

ચીનનાં મોઢાં પરથી તેનાં મનમાં શું છે એ કદાપી શકાતું નથી તેમ ચકલીનાં મોઢાં સાથે જોયા

પછી તેના મનમાં શું છે એ કદાપી શકાતું નથી. પણ તેમના શરીરના દલનચલન અને હાલકાલક અને ડોક તેમ પૂછડીનાં ઝટકા અને આંચકા પરથી તેઓ ઉન્નુક્ત, ઉત્સાહી અને જિજ્ઞાસુ અને રિંડી જીવાન પ્રવાસી જેવા વધારે લાગે છે.

ચકલાં ઘરમાં રહે છે અને ઘર બદલવામાં બહુ માનતાં નથી, આમ છતાં એ ‘રયાનકારી’ કે ‘ઘરરખુ’ કરનાં ‘સડેલાણી પ્રવાસી’ જેવાં વધારે લાગે છે.

ચકલાં જમનાં પહેલાં, અને જમ્યા પછી પણ બોલે છે; અને બોલ્યા પછી પણ ચર્ચામાં હાજો લેવામાં સહાય નહીં, પણ ઉત્સાહ જ પ્રગટ કરે છે !

ચકલાં રાત્રે પ્રવચન કરતાં નથી, પણ બીજા દિવસના પ્રવચન માટે શાંત ચિંતન કરે છે. તેઓ ચન્દ્ર સાક્ષીએ ચિંતન કરે છે અને સૂર્યસાક્ષીએ ભાષણ કરે છે.

ચકલાંના પ્રગટ ચિંતન વિશે માણસનું પ્રગટ ચિંતન આથી વધારે નહીં ચાલે. કેમ કે માણસ સારો વક્તા નથી, કેમ કે સારો ચિંતક પણ નથી !

એ દરય હું બૂલી નથી રાતો

સાનરમતી આશ્રમનો એક પ્રસંગ છે. ગરમીના દિવસો હતા તે બાજુ સાનરમતી આશ્રમથી નદીનું પાણી થોડું દૂર હતું. આથી સ્નાન કરવા જતી વખતે બાજુમાંથી જવું પડતું. નદીનો કેટલોક દિરસો એક બાજુ રહીને બરાબર નદીમાં બાજી જતો. પરંતુ કેટલીક માછલીઓ કૂદાકૂદ કરી કરતી. એવાં ઝીઝું પાણી નહોતું, થોડું અમરેણુ જ હતું. જેમ જેમ ગરમીના દિવસો આવ્યા તેમ તેમ પાણી સુકાવા માંડ્યું. હું રોજ એનું બરાબર ધ્યાન રાખતો. એક દિવસ મારા પ્યાનમાં આવ્યું કે જો હવે આથી આગળ એકાદ દિરસ પણ વધ્યો તો પાણી સાવ સુકાઈ જશે, અને માછલીઓ બાપડી શેકાઈ જશે. આથી મેં આમ તેમ થોડું જોદીને તે પાણીનો સંબંધ નદી સાથે જોડી દીધો. તે વખતે આ માછલીઓ જે ઉત્સાહ અને ઉમંગથી ત્યાં દોડી ગઈ તે દરય આજ દિન સુધી હું બૂલી શક્યો નથી એક દિવસ આ પાણી ખતમ થયાનું છે એનું લાન પેલી માછલીઓને ન હતું.

— વિનોબા

રાસ ગરમા, ત્રીજી એ ગુજરાતી સાહિત્યનો એક વિશિષ્ટ પ્રકાર છે એ ગુજરાતનું આજુ અને મહામુનુ ધન છે વસતમા જે દલકતી નથી તેકોયન નથી, જે ગરમે ધૂમી નથી તેગુજાનજુ નથી કવિ તામા હદ ગુજરાતી સાહિત્યને સરકુને આપ્યા દુહા, ચોપાઈ ચાતુષી અને ઘઝલ-સાહિત્યમાંથી મળ્યા બ્યારે રાસ અને ગરમા એ એનુ પોતાનુ સર્જન છે નવરાત્રી અને ચરદના ઉત્સવોમા ગુજરાતના ચહેરો અને ગામ ળ્યોની શેરીએ શેરી ગરમાઓથી ગાછ બેઠે છે કવિ નાનાનાતના શબ્દોમા કદીએ તો 'રાસ એને ગજ શતશુની સુવૈરતમ કના વારપત્વના જમણુવારમા ગુજરે મૂહિયુની રાધયુ કના છે વિરિધ રત્નચદક રચવામા એની સામાગતકના છે પહેરવેશમા એની સનજગ છા છે આછેરા અનકારમા એની સાે ધર્વ ભાવના છે પણ રાસમા એનો સકગ આત્મા છે'

રાસ આમ તો એક રીતે પદનો જ પ્રકાર છે પણ સામાન્ય ૫ અને આ પદના સંયોજનમા એક મોટો બે રકનો છે રાસમા સ્ત્રીઓના ઉપયોગ માટે હીચક્રમથી દોષ છે દષ્ટ નાટક અને શ્રાન્ત નાટક વચ્ચે જેવો ભેદ હોય છે તેવો જ ભેદ રાસ અને સામાન્ય ૧૬ વચ્ચે છે રાસમા એ અભિનયકમ હોવો જોઈએ અને એના ભાવ અભિનય તારા મૂર્ત થવા જોઈએ જે આ વિશિષ્ટ રક્ષુ એમા ન હોય તો એ એક સામાન્ય ગીત જ બની રહે છે દવે આપણે રાસનુ મૂળ તપાસી એનો કમિક વિકાસ જોઈએ

ઉપનિષદકાળમા સમૃદ્ધત્વ યતના એક અમ તરીકે દનુ આવો ઉદ્ભવ્ય એનરેજ આત્મવ્યકમા મજે છે દારીએ માથે ઘડો મૂકી નૃત્ય કરતી કરતી ગીત માની યતની વેદી પામે જ્ઞાન અને દાષ વડે સાચગ સાથે તાલ આપતી જળ્ય કેવલાક પ્રસંગોમા એક નર્તકી નત્ય કરતી દોા ગીત ચાનુ દોષ અને ગેવક વાજુ દોષ તો વગેરેવાક એવા પણ પ્રસંગો મો જોમા નાચક અને નાચિકા બને

સાથે નૃત્ય કરતા દોષ ઉપરાત કેટલેક સ્થળે એક નાચક અને અનેક નાચિકાના સમૃદ્ધત્વનો ઉદ્ભવ પણ બેવામા આવે છે કૃષ્ણુની રાસરીનાનુ સ્વરૂપ આવુ જ છે આગી માહિતી સિવાય એ સમૃદ્ધ-ત્વના પ્રકાર અને સ્વરૂપ વિશે આપણે વધુ કહી શકવાની સ્થિતિમા નથી ઈ સ પૂર્વે લગભગ ૧૧ી સદીમા થઈ ગયેના કવિ ભાસના 'બાગચરિત્ર'મા પણ આવો ઉદ્ભવ મો છે આમ ઈમુની પૂર્વેની કેટલીક સદીથી માડી ઈમુની ૧૨મી સદી સુધી આવો સમૃદ્ધ ત્વનો પ્રકાર પ્રચલિત હતો

૫૨વુ બારમી સદીમા થઈ ગયેના આચાર્ય હેમચંદ્રના સમયથી કેક કવિ નરસિંહ મહેતાના સમય સુધી આપણે એક વિશિષ્ટ કાવ્યપ્રકાર જન્મનો જોઈએ છીએ અને એને સ્પષ્ટ શબ્દોમા રાસ તરીકે ઓળખાવામા વારો નથી આ સાથે જ નૈવર્તનના કવિઓએ તીર્થ કરાના ઉપદેશોને કેન્દ્રમા રાખી કા પો લખ્યા છે, અને એ બાને '૧૩નુ નામ આપ્યુ છે ૫૨વુ એ બધાને અત્યારના રાસ શબ્દ સાથે સંબંધ નથી, કારણુ એમા શુઆર કે લામા વર્ણનો દોના નથી પ્રધાન દેનુ ઉપદેશ કે કથાનો દોવાથી એ કા પો ઉપદેશ-કા પો કે કથાગાતા જ છે

આ સમય પછી ફેરાર થના જ રહ્યા છે ગરમી, ત્રીજો કે રાસદો એ રાસસાહિત્યના જ અંગ છે ગરમીનુ સ્વરૂપ દૃષ્ટ, આશર સુરેષ દોષ છે અને પ્રધાનનુ શુઆરનો ભાવ રજ કરતી દોષ છે મગ્નો લાગો અને વિશેષ ધાર્મિક કે કથાનો ભાવ રજ કરે છે એને એનુ સ્વરૂપ ગરીમ જેનુ મુકમાર સુરેષ તાવાનુ દોષ છે

આ તો નરસિંહના પૂર્વના સમયની વાન થન પણ અપ્રધાન સમય ઉપર આતના ગુજરાતી સાહિત્યમા જ આદિ કવિ ગગાયો છેતે નરસિંહ મહેતાએ ૫૩ન-વહેા સમૃદ્ધત્વને માટે ઉપયોગી થન પડે

એવાં પદો આપ્યા છે. 'શસસહસ્રપદો' 'હીડાળાના પદો' વગેરે સંગ્રહોમાં આવાં હોવામાં પદો આવે છે વળી એના પદોના કેટલાક અંતરોએ પણ ગરબીની સાખીનો ખ્યાલ આપે છે પ્રેમલક્ષણ લક્ષિતમાં મસ્ત કવિએ રાધાકૃષ્ણનો શણગાર ગાયો છે અને એ બધા પદોમાં ભારતી સુકુમારતા, શુદ્ધતા લાલિત્ય અને રાગની મધુરતા અનુભવાય છે.

'વહાલા મારા જુદાવનને જોકે વિહિલા પધા રળે રે,' 'મિહસો માગે ને માધવ નાચે' 'કયા જાહે રે વેરણ રાન મળી' જેવા અનેક પદો આજે પણ આપણે સાંભળીએ છીએ

નરસિંહ પછી ગુજરાતની અન્ય કવિત્રી મીરાએ પણ ગરબીઓ લખી છે. સીસહજ મર્વાદાને લીધે એનાં પદોમાં સખમ અને અર્થદા છે, છતાં લાગણીની ઉત્કટતા અને તીવ્રતા છે. નરસિંહ કરતાં પણ કેટલીકવાર વધારે ભણુતા અને રમણીયા એના પદો દાખવે છે 'હારે હોઈ માધવ થયો' 'મુખમાંની માયા લાગી રે મોહન ખ્યારા' 'મને લાગી કરારી પ્રેમની' એવી તો અનેક ગરબીઓ સ્ત્રીઓને કંઠસ્થ થઈ ગઈ છે

આ બધા પદો ગરબી તરીકે ઓળખાયા કયા રથી શરૂ થયા એ કહેવું મુશ્કેલ છે, છતાં ઈ.સ. ૧૭૦૦ની આસપાસ થઈ મયેલા ભાણુધસની ગરબી ઉપરથી સૂચન મળે છે. ભાણુદાસે એક ઠેકાણે 'ગજનન જાગી ગાગરડી ગુણુ ગરબી' કહી છે એટલે ગરબી શરૂ ઈ.સ. ૧૭૦૦ પહેલાં પ્રચલિત હોવાનો ઈર્શ્ય છે

એક બાળુ જોર્જિઅમ ગરબીઓનો વિકાસ થતો રહ્યો તો બીજી બાળુ શકિતપૂર્ણ તેમજ અધ્યાત્મિક સ્વરૂપના ગરબા પણ આપ્યે જતા હતા કેટલાક ગરબીઓ આવી કૃતિઓ મળે છે 'માત્ર પાવાની પટાણી કે કાળી કાળા રે લોલ' એ તો આજે પણ ગવાય છે સામાન્ય રીતે શગર પ્રધાન ગરબીઓ સ્ત્રીઓ તેમજ દેવદેવીના ચરિત્રવાદના ગરબા પુરોગા ગાતા હોવાનો ઈર્શ્ય છે

મધ્યકાલીન સાહિત્યનો અન્ય ગરબી-સ્વાધી તો દશરામ છે. એણે નરસિંહ, મીરા જેમ શગરની

ગરબીઓ આપી છે એની ગરબીઓ એના દાખ, માધુર્ય અને કુમારને લીધે સ્ત્રીઓને ખૂબ પ્રિય થઈ પડી છે

'વજ્ર વહાણુ રે વૈકુઠ નહિ જાહે' કે 'સામ રમ સખીયે ન જાહે', 'માનીતી છે તુ મોહન તણી' જેવી એની ગરબીઓ ગુજરાતી સાહિત્યનો ચિરંજીવ વારસો છે.

આમ કરતાં આપણે નર્મદના સમય ઉપર આવી પહોંચીએ છીએ કાન્તિનો અને સુધારાનો વટોળ વાતો દેખાય છે, એમાંથી ગુજરાત અને તેનું સાહિત્ય કેમ મુક્ત રહે કે કાવ્યના વિષય સાથે ગરબીનો વિષય પણ બદલાય છે નર્મદે 'સાળની શોભ તો રણિયામણી છ રે' કહી પ્રકૃતિ-સો-દર્શન ગાય છે તો બીજી બાળુ નવલરામ 'જકરી બાઈના મેટાની ભલ કાઢી જાણતનિરેધક ગરબી ગાય છે પણ આ જ સમયે કવિ દનપતરામ હજી મે મધ્યકાલીન પ્રજાલોક સાચવી રાખે છે

'કારતક માસે અમળા કહે છે કથને કિમોળા વા વાયો રે હથકી તાઢનો પિયુ મૂએ પરદેશ જવાની વાત જો એ માસે નવ જઈએ રે પિયુ પરદેશમાં'

જેવી ગરબીઓ મળે છે દાખ અને વિષયમાં તથા નિરૂપણમાં મધ્યકાલીન વાતાવરણ અનુભવાય છે

ત્યાર પછી પંડિત યુગના પાણિય અને વિદ્વાના બોમ હેડળ ગરબી અને રસનું જરણુ સુધાર્મી બન્યું છે, પરંતુ એ અસર ક્ષણિક રહે છે અને કવિ નાનાં લાલથી આજોય રાસપુગ શરૂ થાય છે. કવિશી રાસના પિતા છે એ અર્વાચીન રાસસાહિત્યના સફળ રસિકો પ્રકાશના સૂર્ય છે એમણે દામપત્નના ઉદાત ભાવો ગાવા છે મિનન અને વિરહ, આશા અને હિમમ જેવી પ્રાકૃત લાગણીથી માંડી યોગીની મરત સમાધિ સુધી સર્ગ ભાવના એ ગાય છે એમના 'રૂપના રાનલડી મા કે 'અદ્વૈતે અમૂન મોકલ્યા હો: પદ્મ' કે હથકે હાથે તે મહીમ વડોવજો' જેવી ગરબીઓએ ગુજરાતની સ્ત્રીઓને તો શુ પણ પુરુષોને પણ મુગ્ધ

કર્તા છે કાઠિયાવાડના રહીને લોકગીતોનું આકાશપાન કર્યાથી એમના રાસોના ઢાળમાં વૈવિધ્ય આવ્યું છે એમના રાસથી ગુજરાતી કાવ્ય સાહિત્યની સાકારી સરિતા સલિનસ પન્ના બની ગઈ છે

કવિશ્રીની અસર ત્યાર પછી ઘણા કવિઓ પર થાય છે લલિતજી ખખરદાર કેશવ હ શેઠ, ત્રિભુવન બાસ વગેરે કવિઓએ પણ રાસ લખ્યા છે પણ આ સૌમાં ખ્યાન ખેએ છે બોગત્કર એમણે આપણા ઘર-જીવન અને કુટુંબ જીવનના રાસ લખ્યા છે પુત્રીને સાસરે વિદાય દેતી માતાના હૃદયની તથા ભાઈને માટે અમતી બહેન, ભાઈને બાઈ આનંદની નજીબના ઉપકથનથી એમનું રાસ સાહિત્ય બહુ પડ્યું છે શ્રોતસ્વિની 'રાસનાર ગિણી' વગેરે મૂલ્યવાન આવા ઘણા રાસ છે

કવિ મેઘાણીએ પણ લોકગીતોનો સંગ્રહ કર્યો છે 'રઢિયાળી રાન' વિણીના ફૂનમાં લોકગીતનું સંપા

દન બેઈ શકાય છે 'યુગવદના'માં એમના મૌલિક રાસો પણ જોવાય છે 'બેટથે જૂને છે તલવાર જેવા ગીતા ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે એમના ગીતોની હલક કાડુ વધને તાદશરૂપ ચીતરવાની કલાથી જનહૃદયમાં એમણે સ્થાન ગ્રામ કયું છે

૧૮૩૫ના અગેવતાના ઝાઝાવાતમાં વળી રાસનું વહેણ અટવાતું દેખાય છે, છતાં છૂગાછવાયા રાસ લખાયે જતા હતા. અર્વાચીન રાસસાહિત્ય ઉપર નજર ફેરવી જતાં આપણને સ્પષ્ટ વિકૃતિ પેસતી જણાશે નાનક-સિનેમાના ગાયનોના રાહનું અનુકરણ, નાટકીય હાવભાવ, પહેરવેશની કૃત્રિમતા અને વધારે પડતી ચચળતા - એ રાસની અસર ઝમકને ઝાપી પાડી દીધી છે રાસ અને નૃત્ય વચ્ચેનો ભેદ પણ ખૂનાઇ જતો લાગે છે એવા સમયમાં પણ શ્રી મુ દરમનેા રગરગ વાદળિયા કે શ્રી ઉમાસ કરનેા - 'ભોમિયા વિના મારે ભખવા તા ડગરા જેવા શુદ્ધ રાસો મગે છે

*

જ્ઞાનેશ્વર અને સ્ત્રી

કહેવાય છે કે સ્ત્રીઓએ પતિદેવને પગને પગને ચાતુ જોઈએ જ્ઞાનેશ્વરીમાં એક વાક્ય આવે છે "પતિચીયા મતા અનુસરેની પતિવ્રતા" પતિના મતને અનુસરનારી સ્ત્રી પતિવ્રતા છે તેમાં તેનું કલ્યાણ છે જ્યારેથી મે આ વાચ્ય ત્યારથી હું શોધતો જ રહ્યો કે જ્ઞાનેશ્વરને તે આ શુ સ્વચ્છ પણ જ્યારે રાજવાડેની જ્ઞાનેશ્વરીની સરોધિન આશ્રિત મારા હાથમાં આવી જેમાં અસનના પાંદ બેઠે બનાવવામાં આવ્યા છે તેમાં મે વાચ્યુ તો આવુ નીકળ્યુ પતિચીયા મતા અનુસરેની પતિવ્રતા" પતિના મતને આચર્ય વધાવનારી સ્ત્રી પતિવ્રતા છે, પણ સમાજને માનદેવનું આ વિચરણ દુઝ્યુ નહિ હોય એમના માટે એણે મતાને બદલે મના કરી મેલ્યુ આ પરથી આપણને ખ્યાન આવે છે કે સાહિત્યમાં કેના બધા અવાચાર થયા છે એ આખી કહાણી ઘણી જ હૃદયભેદક અને રોમાંચક છે

—વિનોબા

પંડિત મદનમોહન માલવીયાજી અને મહાત્મા ગાંધી વચ્ચે કેટલો સ્નેહ હતો તેની એક ખૂબ સુંદર વાત છે સન ૧૮૪૬ની વાત છે સિમના જતા પહેલાં ગાંધીજી દિલ્હીમાં ૮૫ વર્ષના ૨૬ માનવીયાજી પાસે વિદાય લેવા ગયા સરહદના ગાંધી બાદશાહ અમુલ્યગદારખાન તેમની સાથે હતા સોમવાર હતો એટલે ગાંધીજી માટે એ મોનવાર હતો વાનગીતના જવાબે એ લખીને આપી રહ્યા હતા માનવીયાજી પોતાની પથારીમાં તકિયાને અડીને બેઠા હતા ગાંધીજીએ પૂછ્યું 'ફેમિને' મિશન અને કારોબારી સમિતિના સભ્યો તો સિમલા જઈ રહ્યા છે તમે અહીં રહીને શું કરશો?' માલવીયાજીએ જવાબ આપ્યો 'કશી પાછો ફરીશ' આથી ગાંધીજીને થોડી યાતિ થઈ એમને ૨૨ હતો કે કદાચ ઉત્સાહમાં આવી જઈ માનવીયાજી સિમના જવાની છદ્દ ને તેમના અવરજવા ધણી થઈ હતી ને તમિયન પણ સારી રહેતી નહોતી, તે હતા પૂરેપૂરા ચેતનાવાળા

એમની આ ચેતના પર આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરતા ગાંધીજીએ પૂછ્યું 'તમે આ બધી ચિંતા હવે ક્યારે છોડશો?'

માનવીયાજીએ વિનોદભરી આગે ઉત્તર આપ્યો, 'ચિંતા બ્યારે મને છોડશે ત્યારે'

ગાંધીજીએ લખીને પૂછ્યું 'તો મારા જેવા જુવાન માટે કંઈ બાકી નહીં રાખો? આનાથી તો હું છું તેથી પણ વધારે જુવાન થઈ જઈશ

'આ જુવાન તો હજી ધણી દિવસ સુધી જુવાન રહેવાનો છે' માલવીયાજીએ બહુ ધીમા અવાજે પ્રેમભરી દૃષ્ટિએ કહ્યું

પણ ગાંધીજી ક્યા એમ હારી જાય તેમ હતા? નેમતે માનવીયાજીને કહ્યું 'તમે મારા ઉપર જે ભાર નાખ્યા છવ્વતા હો તે હવે નાખો પણ તમે હવે બધી ચિંતા છોડો ને તમારી સંજિત મને આપો'

'નામજપથી વધારે બીજી કોઈ સંજિત નથી'

માનવીયાજીએ ઉત્તર આપ્યો

'નામજપ તો નિરતર ચાલ્યા જ કરે છે,

પણ તમારા જેવું જ્ઞાન ક્યાથી લાવું? આ યુગામન નથી કરતો, પણ મારી પાસે આવે જ ભાગવત ને મહાભારતનું જ્ઞાન નથી'

'પણ તમારી પાસે રામનામ તો ને? એ બધા જ્ઞાનનો નિચોડ છે'

'નિચોડ છે એ તો હું જાણુ છું, પણ છતાં તમારા જ્ઞાનની અને ઈર્ષ્યા થાય છે ઠીક, હવે તમારે સ્વસ્થ બનવું પડશે તમારું બહુ' જ્ઞાન હવે એ માટે વાપરો'

'હું' સારો થઈ જઈશ' માલવીયાજીએ કહ્યું અહીં માલવીયાજીના પુત્ર રાધાકાંતજીએ ગાંધીજીને કહ્યું કે, 'વનસ્પતિ થી સળધી આપે 'હરિજન'માં જે લેખ લખ્યો હતો એ મેં પિતાજીને વચાવ્યો હતો એમને એ બહુ ગમ્યો હતો

તરત જ માલવીયાજી બેની જાણ, 'આ વનસ્પતિ થી બહુ ભય કર વરતુ છે એક બાજુ વનસ્પતિના ફેલાવો થઈ રહ્યો છે ને બીજી બાજુ ગાયોની કતલ થઈ રહી છે આ બંનેની વચ્ચે લોકોના જીવ બની દોરી કપાલી જાય છે જાણે કે જાણીયુજીને આ થઈ રહ્યું છે ચાપના દૂધ સળધી તમે જે કંઈ કહ્યું છે તેથી હું બહુ પ્રસન્ન છું'

ગાંધીજીએ કહ્યું 'એ તો કરતો રહીશ, પણ એમાં મને વેપારીઓની મદદ જોઈએ એમ થાય તો જ આ ચોળના બરોડર આગાધપે ઠીક હવે રળાઉં'

ગાંધીજીએ નમસ્કાર કર્યા અને માનવીયાજીએ હસીને વિદાય આપતા બહુ ધીમા અવાજે નીચેનું લખ્યું મારું

'અપનેકો નહી મૂલ જહ રહીએ મહ રહીએ, જ્યો ગુલાબકો ફૂલ'

પણ આજે તો ગાંધીજી નથી ને માલવીયાજી પણ નથી આજે તો આત્મની આ પંડિત વાર વાર સ્મરણમાં આવે છે

નૌનનમે જે સદા રહેતે, તિનકી, અબ કાન કહાની સુન્ધો ઠરે

નાવ પાણી ઉપર તરે છે, પણ નાવમાં પાણી ન ધૂસી જાય એની સાવધાની રાખવી પડે છે. જો નાના પાણી ભરાઈ જાય તો નાવ ડૂબી જાય છે. એવી જ અવસ્થા સસારમાં રહેલા મનુષ્યની હોય છે. જો એણે મનમાં પોતાના અનંત શક્તિ ઉપર લેખ આવે, પણ યત્ન દેવાનું નથી, અથવા પોતાના મનની નીકામાં સસારના આકર્ષણો વા આસક્તિઓથી જળ ધૂસવા દેવાનું નથી, જો સસારની આસક્તિઓ તેના મનમાં ધૂસી તો એ માણસ સસારની સમુદ્ર ઉપર તરી ન શકતાં તેમાં ફાપાઈ જશે.

આપણે ગૃહસ્થનું સાંસારિક જીવન ભરે વિના વીએ, ગૃહસ્થધર્મનું, એનાં કર્તવ્યોનું પાલન ભરે કરીએ. પરંતુ સાત એ વાનનું ધ્યાન રાખીએ કે સસારની આસક્તિઓ આપણી ચિત્તનીકામાં કાણુ પાડીને તેમાં પેડી તો જતી નથી ને? અથવા સસારનાં આકર્ષણોમાં આપણુ મન બધાઈ તો જતું નથી ને? ત્યારે આપણે ધરમાર, કામધર્મો યથા વ્યાપાર-વ્યવહારના કામમાં જોડાઈએ ત્યારે આ જાનની સંવધાની રાખીને જ એ કામો કરીએ. આ જાનની સંવધાની રહેની એ પણ એક રીતે ભગવાનનું રમરણ જ છે.

આપણે પોતાની શૈક્ષણિક સત્તાવને પોતાનું દૂધ ધરાડાવે છે, એને પ્રેમથી પાત્રે-પેડે છે. જાણે એમ જ લાગે છે કે એ માણસ એનું જ છે. પરંતુ ખરી રીતે તો એ આપણે પોતાનાં કર્તવ્ય જ બજાવે છે. એને સતત લાન રહે કે એ માણસ માડું નથી અને ત્યારે એ માડું યશો ત્યારે મારી સાથે એનો કોઈ સંબંધ નહીં રહે કેરા ધરાડાવાનો જ સંબંધ આત્મી સાથે મારો છે. સાચા અનાસક્ત ગૃહસ્થાશ્રમીની પણ પાતાના કુટુંબ પ્રત્યે આવી જ લાવના રહેવી જોઈએ.

ત્યારે કોઈ નોકર બાઈ પોતાના માલિકના ઘર નિરે કંઈક કહે છે, ત્યારે ‘અમારું ઘર એમ

કહીને તેનો ઉદ્દેશ કરે છે ત્યારે એના મનમાં એ ઘર નિરે કેવા લાગે છે. એ જ ખરી રીતે તેનું પોતાનું ઘર તો મામડામાં હોય છે અને તે તો કુખ નોકરી કરવા જ સહેજમાં આવી હોય. તે પોતાના માલિકના ઘરને ‘પોતાનું ઘર’ કહે છે. માલિકના મુખ્યાને ખોળામાં ને છે ધર ને છે રમકડે છે, અને કહે છે ‘મારો ખ્યારો લાલ ખૂન ડાલ્યો છે’ આ રીતે એ શરમાઈ પ્રેમ વરસાવે. પરંતુ આ બધું કહેવા છતાં તે ભુલતી નથી કે એનો લાન તો એની માલિકશ્રીને ખેડે છે. પોતાનો નથી અને પોતાનું બાળક તો પોતાના મામમાં પોતાની માની પાસે છે. આ જ પ્રમાણે ગૃહસ્થોએ પણ પોતાના ગૃહસ્થવહારનાં કર્તવ્યો આ નોકરી કરનારી બાળના જેવી જ અનાસક્ત લાવનાથી, કર્તવ્યના નિર્વહને કરવા જોઈએ.

ગૃહસ્થાશ્રમીએ સમગ્ર રાખતું જોઈએ કે પોતાનું ઘર એ તો ભગવાનનું ઘર છે. ભગવાન પોતાનો મનિક અથવા શેક છે તેના ઘરમાં પોતાને કન્યા બાળવતાર નોકરની જેમ નિર્મમ, અનાસક્ત લાવથી રહીને ફરજેનું પાલન કરના જીવન વિનાશવાનું છે. જો આ ભાવના મનમાં બિતગી અછ તો પછી એ જીવન બવહારમાં પણ વણાઈ જશે. જે લોકો ગૃહસ્થજીવન નિભાવના હેરા છતાં અનાસક્તિની સાવધાનીથી યુક્ત છે. અથવા ભગવાનને પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્નશીલ છે તેઓ કિંતામાં રહીને બહારના શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરી રહેલા સૈનિકો જેવા છે. પરંતુ જે લોકો સસારની સાથેને સંબંધ ટોળીને ભગવાનને મેળવવા માટે ભગ્ને છે, તેઓ ત્રિજાની બહાર નીકળીને શત્રુઓની સાથે યુદ્ધનાગ સૈનિકો જેવા છે અને જો કે પોતાઓ તો જ પરંતુ કોટની અદર રહીને લવામાં કંઈક પણ લાલ છે. આ સલામતી છે એથી સસારના તાગ ન કરીને એ રીતે અનાસક્તિ સાવધાન-હેરામાં કોઈ દોષ નથી.

જેમ સૈનિકો લડાઈમાં જતા પહેલાં નિશાન

તાકવાનો અભ્યાસ કરે છે, તેવી જ રીતે કૌટુંબિક જીવન પણ ત્યાં અથવા અનાસક્તિનો અભ્યાસ કરવાની શ્રમિકા છે પરિનાર થા કુટુંબમાં રહેવાનો લાભ એ કે તેમાં એ જીવનના બધા અનુભવોનો લાભ મેળે છે એ અનુભવોની સાથે ત્યાં અથવા અનાસક્તિની ભાવના દૃઢ કરવાની તક ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેતી છે આથી કુટુંબને અનાસક્તિભાવ કેળવવા મારેતી એક વ્યાયામશાળા સમજવી જોઈએ વ્યાયામ શાળામાં જેમ શરીરને દૃઢ કરવાના સાધનો સમગ્ર હોય રહેલા હોય છે, તેમ કૌટુંબિક જીવનના બ્યવહારોને અનાસક્તિ કેળવવાની તાલીમ થા સાધનોરૂપે બનાવીને ચાલવું જોઈએ આ રીતે કૌટુંબિક જીવનના પર્કમાં રહેવાથી મનને શુદ્ધ અને બળવાન બનાવી શકાય છે

જે શતાના પિતા અથવા પત્નીની સાથે કળિયો કરીને ઘરસસારનો ત્યાગ કરે છે તે સન્માસી નથી એ તો ' સ્ત્રી મરી ગઈ અને સપતિ નાશ

પામી એથી મુંઝ મુંઝાવીને થયેલા સન્માસી ' (રાંદ મૂકે ઘરસપ્ત નાલી મુદ મુદાય મયે ઇન્પાસી) જેવું છે અને આવો સન્માસ વધારે દિવસ ટકી પણ ચકતો નથી આ માણસ બંધે સન્માસીનો વેપ ધારણ કરી રહે, પણ એનું મન તો ફરી એ સસા રતી બાનતોમાં જ ઉત્કંઠિત થા લાતચુ બની રહે છે અને આમ તે ગૃહસ્થાશ્રમ અને સન્માસ ઉભયબ્રમ્હ, બંને તરફથી પતિત બને છે

જે માણસ સાંસારિક કાર્યોને ભગવાનનાં કાર્યો સમજીને નિઠાપૂર્વક કરતા રહે છે અને મનથી તેમાં અનસક્ત રહે છે, તે માણસ સસારી હોવા છતાં ત્યાગનો સચો લાભ પ્રાપ્ત કરે છે તે બધાં કાર્યોને ભગવાનની પૂજારૂપ સમજીને કરે છે અને શુદ્ધ અત કરણથી તેમાં નિર્વેપ લાવે રહે છે આવા પેઢાકોને જ છેવટે એવો અનુભવ થાય કે આ સસારમાં જે કંઈ છે, તે બધું ભગવાનનું જ રખાતર છે

*

દષ્ટિ બદલાય તો કેવું સારું?

‘શુભાંગેના કાઠા ભણી ન વળવા દે નજરને ,
મને એની મીઠી સુરલી મહી જ દાટી દે ને !’

જીવનમાં એકલા સુખને યાદ રાખી શકીએ, દુખને વિસારી શકીએ અને દુખોને યાદ રાખીએ તો માત્ર એના અનુભવે મળેલા સિદ્ધાંત પૂરતા, તો એથી માણસનું સુખ અનેકગણું ન વધી જાય ?

બાળક જન્મે છે ત્યારે કેવું સુતર લાગે છે ! કદનોલ કરતુ એ જીવનને વધાવે છે એના મનમાં માત્ર યુનામી જીવનની જ કલ્પના છે, એની પછમ રહેલા કાટાનું એને જ્ઞાન નથી તેથી તેના મનમાં દુખ નથી, નિરાશા નથી આશા ને વેત્સાહ થી તે ભય બધું છે

તેની જ રીતે જીવનમાં અનેક સુખ ઝીલતા ઝીલતા અનેક દુખરૂપી કાટા લાગે છે એ કાટાને બૂની જઈ માત્ર એ યુનામને, એ સૌ દર્શને, જીવનમાંથી મેળે લેલા એ સુખમાનને યાદ કરી આપણી આશા અને ઉત્તેજને સજીવન રાખી શકીએ તો ?

તેમ જ બીજાના ગુણ જોઈ શકીએ અને તેમનામાં રહેના દોર પ્રત્યે આપણી નજર ન વળે, તોયે આપણે કેટલા વધારે સુખી થઈએ !

પણ કમનસીબે યુનામના સૌ દર્શથી માણેનો અનુભવ બૂની જવાય છે, પણ વાગેલા કાટાનું દુખ મીઠીભર વીસરાતુ નથી હોયએ આપણા ઉપર કરેલા ઉપકાર બૂલી જવાય છે, પણ અપકાર બૂની ચકાના નથી એના ગુણને બૂની જઈએ છીએ પણ એના દોષો પહાડ જેવા બની જાય છે

એ દષ્ટિને બદલાય તો સમસ્ત જીવન કેવું સુખમય બની જાય !

વિશાળ એવો વડ હતો જાણે કે નાનો સરખો કપીર વડ ! એ વડની છાયા તળે માણસ પશુ પ ખી સર્વે કિર્તોન કરતા એ વડ તળે હમરો માણસો આરામ લઇ શકના એમ કહીએ તાપ ચાન્શે કે તે માણસ, પશુ પ ખી સર્વેનું આશ્રયસ્થાન હતું, કારણ કે એટલામા એ પાચ માઈનના ધેગવામા ગ્રાં પાનનું નામનિશાન ન હતું વ ની બને તરફ છુગ છવાયા ખાડા ટેકરા હતા એટલે ત્યા ખેતી ખનુ ઝોઝો યઈ શકતી ને ત્યાની જમીન પણ કસ ચિનાની હતી અને તેમાય વળી એ ત્રણ વરસથી મેઘરાગના સામણા-મનામણા ચાનના એટલે વળી પૂછવું જ રુ ?

એ વડની છાયામા ન્યા હમરો માનનીનો સમાવેશ થઇ શકે ત્યા અત્યારે એ જ જણુ જામા હતા એક હતા રામે. સુ નખો પાટી રામે નહિ ? પણ ખેતર-વાડી વડ વડના નો માલિક એ રામે હતા તેનો રગ જોના એમ જ લાગતુ હતુ કે તે અને અમાસની રાત્રી બને મરા જનમના બાઈબાઈને હશે ! તેના અગ ઉપર માત્ર એક જ ચોરણી હતી, પરંતુ ચોરણીમા તૂળ કપડ કપ્પુ હશે તે કહેવુ મુશ્કેલ હતુ તે લામે અને પ છદ યુવાન હતા તેનુ શરીર મજ ખૂન અને કસાયેનુ હતુ બીજા હતા ટોપીવાળા ઇજ નેર સાહેબ એ રંગે નહી સ્યામ તેમજ બકુ ગોરા નહિ ! તેમનું શરીર મધ્યમ હતુ સાથેમે સુરે મજલુ પેટ અને રેશમી છુશરમ પહેર્ષા હતા

સાહેબ રામાને કઈક સમજાવી રહ્યા હતા 'જો રામા આ તારુ ખેતર વાડી અને વડવાંદાને કાઢી નાખવામા આવશે અને ત્યા મોટુ જગતર દેવે રેશન થશે કારણુ કે આ જમીનના કટકા સિવાય આટલામા કયાય સમતપ જમીન નથી તારી જમીન ના સરકાર તને પૂરેપૂરા નાણા આપી દેશે અને સાહેબ વાક્ય પૂરુ બોલી રહે ત્યા તા રામે બોલી જાડ્યો કે, મારુ ખતર વાડી અને ચાહે તો મારો જન પણ લઇ લો પણ મારા આ વડવાંદાને રહેવા

દશે એનો વિનાશ ! ના, ના, પુત્ર પિતાનો વિનાશ તેની સમક્ષ થતો હોય અને તે એડા એડા કેમ જોઇ શકે ? મારા દાંદનો વિનાશ હુ મારી સમક્ષ કહી નહિ થવા દઉં એના ખોગે હુ જાજ્યો છુ-અરે જનમો છુ એમ કહીશ તો પણ ચાન્શે દા ! અને હુ જાણસ માયી છીએ મારા બચપણની યાદ-મસ્તી અને આનંદના દુ અને દાદા ભાગીદાર છીએ ' આનુ મોર્નિ રામે 'શસ લેવા યોજ્યો ત્યારે સાહેબ મોની જાડ્યા, 'અરે માડા, અત્યારે પચરસીય યોજના ચાલી રહી છે અને એ પૂરી ત્યારે થશે કે ત્યારે એક એક ભારતવાસી અને તેમાય પ્રમવાસી સપૂર્ણ સાથ આપે ત્યારે આ ગામડા નદનવન બની જશે ગામડે ગામડે દીપમાગાઓ પ્રમટી જાડશે અને દરેક ગામડે રીંચો, રેનગાડી, તાર-ટપાલ, સિનેમા અને જ્ઞાન વિજ્ઞાનના આધુનિક સાધનો આવશે તમારા અદાન અને વહેંચના અધકારને મિગનવા જ્ઞાનસ્પી દીપકો આવશે અને નર ઉબોગ, કળા કારીગરીના કરખાના સ્થાપવામા આવતા અને ગામડા જેમ મોતલીથી સપ ડોલી બેક તેમ ગામડ, ગામડુ મરીને આનાદ શહેર બની ડોલી જાડશે અને ગામડાઓ ઉત્તતિના શિખરે જઈ પિતાજશે

ત્યા રામાનું જ્ઞાન થયેનુ ચિત્ત ફરી જાકગી ડાકયુ અને તે બોલી જાડ્યો કે, મારે ઉત્તતિના શિખરે નથી બેસવુ મારે તો મારા દાંદના ખોળામા-એની છાયામા બેસીને હૃદયનો અનંદ ભૂટવો છે મારે માટે એ કુનિયાનુ ઉત્તમમા ઉત્તમ શિખર છે, મારે મન એ સર્વે છે મારુ જીવન મારુ મૃત્યુ એ સર્વ મારા દાંદમા સમાઈ જાય છે ' આટલુ બોલી રામે શંકત રહ્યો

સાહેમે કહ્યુ, જો રામ અહી રેશન ખનશે દવાખાનુ પણ થશે અને સાથે સાથે પાવર હાઉસ પણ થશે અને તેના મારફત ગામડે ગામડે વિજળી પહોંચતી ફરી શકશે મક્ત અને ફરજિયાત શિક્ષણ પણ

દાખન કરી શકારો અને સરકાર તમને લોકોને સુધારવા ધણા પ્રયત્નો કરશે માટે રામા તારા હિત માટે નહિ પણ સર્વેના હિત માટે અને પચવર્ણીય યોજના સફળ બનાવવા તમારા લોકોએ ખબે ખમા મિલાવીને કામ કરવું જોઈએ અને સર્વજ્ઞ સાથે આપવો જોઈએ બલિદાન વિના સિદ્ધિ ન સંભવે અને તમારા સહકાર વિના પચવર્ણીય યોજના પૂરી પણ ન થાય

તરન જ રામાએ કહ્યું ‘કોની પચવર્ણીય યોજના? સરકારની, પ્રધાનોની મૂઠીઘરોની કે આ ઉંચાડે માથે, હથડે પગે અને ઉંઘાડે ડીને ફરતા ગરીબોની? ના, ના, એ પચવર્ણીય યોજના તો મહેલો, મા રહેના, મોરોમા ફરતા અખન ચમન-મોજશોખમા રાયતા એ મૂઠી ારો માટે છે એ લોકો પચવર્ણીય યોજનાઓના ઝોડા હેઠળ ગરીબોના પૈસા નહિ પણ લોહી પણ ચૂસી રહ્યા છે

અમારા જીવનમા આનંદ ઉત્સાહ ઉત્સાહ અને મોજશોખનું સ્વપ્નેય નામ નથી પરંતુ મારા દાદાને જોતોએ છીએ અને એની છાયા તમે રિસામો લાઇએ છીએ ત્યારે અનેક રાહગીરોના અતરમા આનંદની છાયા પ્રગટી જાહે છે ટૈયુ નાની જાંઠ છે અને મન પ્રકુલિન બની જાય છે અને સ્વર્ગથીય અનેરો આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે એવા અમારા અનેકના દાદાનો વિનાશ મારાથી કેમ સાખી શકાય?

‘અહીં મોડું રેશન થાય અમારા ગામની મહત્તા વડે એ બધું મારે ન જાઈએ એ કેરેશનની સ્થાપના તમે ખીજી કેંઈ જગ્યાએ કરો પરંતુ આ ગરીબના ખેતરમા કરી અમારા દાદાથી તમે અનન્ય કરો એટલું જોતના જ રામો રહી પડશે અને સાદે બના પગમા પડી ગયો અને મોઢો સાદેય મા-બાપ દુ: તમારે જોગે મારું જીવન અર્પણ કરું છું તમે મારું સર્વસ્વ લઈ લો પરંતુ મારા દાદાનો વિનાશ કેમેય કરીને અડકાવો એમ્હું જોલીરામો શાત થયો

સાહેબે રામાને આશ્વાસન આપના કંઈ કે રામા આમા મારું તો ચારે તોમ નથી હું પણ આખર એક માનદી અને તે પણ પ્રમેદાર મોકર છું અને આ

સ્થળ સિવાય ખીજે રેશન નાખવા કયા ખેસે? ખીજે નાખે તો ધણે ખર્ચ થઈ જાય અને આજુબાજુના ગામગરામોએ પણ અમનવડતા પડે અરે ગા ૧, તારે તો હજારો માનવીના સુખ ખાતર દુ:ખ વેકરાનું છે, તેમા ચર્ચ શું ગયું? આન બોર થયાને થોડી વાર છે ખાદ્ય લે, જીવનમા બનનાર બનાવને રોડી શકવાનો મિથ્યા પ્રયાસ માનવીએ કરવા પ્રયત્ન જ ન કરવો જોઈએ કારણ કે તેને કોઈ રોડી શકનાર નથી’ એમ લવિષ્વવાણી ઉગ્યારી સાહેબે મૂં પડી તરફ પ્રયાણ કર્યું અને રામાએ પણ સાહજનું અનુકરણ કર્યું

ઉનાગ્રા અને તેમાય વૈશાખનો બપોર હતો સુષ્ટિવ કોપાલમાન ચર્ધ પોતાનો મુસ્સો ધરતીમાતા ઉપર લોકો અને પશુ પખીઓ ઉપર વરસાદી રહ્યા હતા રીખમા નિઃસ્વસ્ત છવાઈ ગઈ હતી, કારણ કે સાતી છૂટી ગયા હતા

ધરતીમાતા તારની પેઠ સખન તપી રહ્યા હતા એવે સમયે એક ખેડૂત સ્ત્રી તથા તેનો નાનકડો પાચ સાત વર્ષનો પુત્ર પોતાના પિતાને લાત પહોચાડના જઈ રહ્યા હતા બાળક ઉંચાડે માથે ઉંઘાડે ડીને અને ઉંઘાડે પગે હતો ફક્ત તેના શરીર ઉપર એક જ ચૂકો ફાલ લૂલ પહેરી હતી તે હસતુ રમતુ નાચતુ-કૂદતુ પોતાના પિતાને મગવાના ઉમંગમા ધરતી માતાનો અને સુખ દેવનો આત્માચાર સફળ કરતુ પોતાની માતાને નિન નવા પ્રશ્નો પૂછતુ ચાલ્યું જતુ હતુ

ટે મા આ બો આજે આપની બધી કેમ તપી રહી છે? તારે તેની મા હરણે વિચિત્ર સના લનો જવાબ સરિખ વતને કહેતી કે ‘મેગ એ ધરતી માતાને પણ માનુસની પેઠે તાર આ થો છે’

ત્યા વગી બાળક પૂછતુ ‘પણ મા, તને તાર આવે છે ત્યારે તેના લીપે પગને કળતર મોટુ થાતુ પણ આ તો મારો પગ અને શરીર બને તપી રહ્યા છે પણ મા આને લોકો ધરતીમાતા શા માટે કહે છે? માતા તો તેને કહેવાય કે જો ખુદ દુ:ખ સહન કરી, પોતાના પુત્રને સુખ અપે, પણ મા મા, આ ધરતીમાતા તો તપી રહે છે અને બાળો પણ રહી છે

થોડીક ફાંચુના મૌન બાદ વળી બાળક બોલી
ઊઠ્યું, 'તે મા, માણુમે પગમા જેવા શા માટે પહેરે
છે ? પેનો મુખોનો છોકરો મળેનો કહેતો હતો કે
જોડા પહેરવાથી પગ ના બગે પણ મા, મા, મારા તારા
અને બીજા અનેકના પગમા જોડા કેમ નથી દોતા ?

ત્યારે માની આખમા આમુની રેલ બિરહાદ
જવા છતા હસતા હસતા જવાન દેતી 'મેગ, પૈસા
હોય તો જોડા તો શું નહુ પણ મને પણ આમુની
સાન માણુમેના પાપે કહો કે કુ રતનો ન્યાય ' મેવ
રાજ રૂઠ્યા છે તેથી ખૂટોળી સ્થિતિ નમળી છે '
માગે પ્રશ્ન કર્યો, 'તો શું શાનુકારો ખેંચ નથી ?
ત્યારે તેની મા મૌન જ રહી 'પણ હે મા, તુ તો
કહે છે ને કે આપણે કદી જુદુ બોનવુ નહિ નારી
કરવી નહિ કોઈનુ ખૂડુ કરવુ નદિ એ પ્રમાણે
આપણે નીતિની ધાર ઉપ ચાલીએ છીએ જા આપણ
વાડી-ખેતરમા વરસાદ કેમ નથી વરસતો ? એકના પાપે
ક'ઇ બધાને થોડા મારી નખાય છે ? હે મા ! આ
તે કેવો ભગવાન છે ? મા, જો તુ ભગવાન હોઈ ને
તો પાપીના ખેતરમા ન વરસાડુ અને સારા માણુમેના
ખેતરમા વરસાડુ જોઈ પાપીઓ પોતાની બૂન સમજી
પ્રાયશ્ચિત્ત કરે અને તે લોચે મુકરી જાય ' અને
પોતાનુ ખેતર આનતા બનેનો વાર્તાલાપ અમકી
પડ્યો બાળક ઉમંગથી તેના પિતાને બેટી પ-સુ
અને ત્રણે પોતાના ખેતરથી રામાની વાડીએ દાદાના
ખેત્રે મેગી ખાવા માટે ગયા, જ્યાં આસપાસના ખેત
રોના ખેડૂતો બપોરના સમયે ખાવા આનતા, આગમ
કરતા અને મે થડી મુખડુ બની તેમજ આનદની
વાતો કરી પુન કામે વળગી જતા

સરજ આયથી રલો હતો ત્યાંનુ દસ્ય ખર
ખર મુદર હતું ' સધ્યા વખતની નારિયાએ ચેતરક
રગનું પ્રદર્શન કરી, પૃષ્ઠીને સોદામ પુ જનારી દીધી
હતી એવે સમયે દૂરથી વૃજના ગોટેંગોન ઉડાગી
એક બસ આવી રહી હતી ! જાણે કે મોટું સૈન્ય
આવી રહ્યું ન હોય તેવો ભાસ થતો હતો જસ રામાની
વાડીએ આવી અટકી મામડાના લોકો આજુબાજુના
ખેતરોમાંથી આવી રોમે મળ્યા તે બસમાંથી કેટલાક
મજૂરો તથા વડા ઇન્જનેર સાટેન બહાર નીકળ્યા
રામાએ ઉખુટી સાહેબનુ સવામથી સ્વાગત કર્યું.

મોગ સાટેને ગમાને સમજાવ્યો, આશ્વાસન
આપ્યું અને તેના હાથમાં બડન ચૂકડુ ત્યારે રામે
મોતી ઠોકરો બ્યા, સાટેન, ધત્તી તો ગરીબ, તવ-
જર સર્વેની માના કરેવાય માતાના વેચાણના પૈસા
કેમ નર્મ શકાય ? માનાને વેચનાર પુત્ર કયા ભવે છૂટે ?
તુ મારી જમીન સમગ્રને મક્કન આપી દઉ છુ
જા સાટેન, બી સટે તો હજી તમારે પગે પડીને
કુ છુ કે 'મા માન, આ માગ મા દાને બચાવો
તનો વિનાન તુ જીવના તો નદિ જ નેઈ શકુ
તેના વગર તુ એક પગ પણ જીવી શકીશ નહીં '

મોગ સાટેને કહ્યું, 'રામા, સન્નેગરશાન એ
ખડુ અચ્ચ છે નહિ તો અમે તને ટેશન થા મા
કરીએ ? અને ને આ પૈસા, તુ બક્ષાસ સમજીને લઈ
ને, વેચાણુ પે નહિ અને જે આ ટેશનનુ નામ
'રામપુર ગણવામા આનશે હવળે નદિ પરતુ લાખો
લોકોના આશિષ તને મળશે અને તુ, તારા દાદા અને
આ ખેતર બચાવ લોકોના લિખા રુચિના ચિન્હ
તરીકે જા ! જગો આનુ મોતી સાટેને પરાણે
રામાના હાથમા નોટોનુ બડન મેરતી દીધુ અને સૌ
પોતપોતાના નિવાસ સ્થાને ખિન હ થે ચાલ્યા ગયા

સુરોદય થયો, સૌ પોતપોતાના કામે લાગી
મયા મજૂરો પણ આ તારો કરીને પોતાના સાધનો
લઈને વડા દાને માવવા માટે બહાર નીકળ્યા મોટા
સાહેમે રામાને ખૂબ પાડીને બહાર આવવા માટે બોના
બો, પરતુ ચૂંપણમાંથી કંઈ જવાન મળ્યા નહીં
એટલે સાહેમે એક મજૂરને મોનાનાં લાવવા કહ્યું,
પરતુ મજૂરે અંદર જતા જ તેણે નોટોના બડનની
જગ્યાએ તે બડનની રાખ જોઈ વગી ત્યા રામે ન
હતા સાહેબના કહેવાથી મજૂરોએ વડા દાની એક
પગી એક લાગી કાપવાની સરખાન કરી

કડાડખૂન કરતી પેનીડગવટી તેના અવાજ
સાથે જલ પરથી એક બીજે ધનકારો સંભળાયો અને
જેણે તો એ હતી રામાની લાસ ! અને થોડીવાર પછી
એકએક આકાશમા વાદળા ચડી આન્યા અને હશ્વરે
પોતાના આમુથી રામાને તથા તેના વડાદાને અજની
આપી અને એ અજનીશી 'ઇશ્વરના આમુ' થી
બધાના દિવમા ઉદારીનના છવાઈ મઈ —સવિતા

સમાજમાં જુદી જુદી પાયરી ઉપર કામ કરતા થયાપરના માણસોને તેમના કામ સજારે પૂછ્યું તો તેઓ પશુ એ જ જવાબ આપશે કે તેમનું અત્યારનું કામ તેમને ગમતુ નથી કંઈક સજારું નાત્મક કામ કરવાની પોતાની રુચિ છે

વાત તો સાન્વી છે કે પોતાને મગેન કામ ને પોતાની રુચિને નુશ્કેળ ન હોય, તો તે છોડીને માણસે પોતાને ગમતુ કામ મેળવવા કોશિસ કરવી ઘટે મન પસંદ કામથી માણસનો આત્મસંતોષ અને કાર્યક્ષમતા બંને વધે

પશુ ને વર્તમાન કામ પ્રત્યેનો અસંતોષ બાહ્ય ન હોય તો બહુનંદ છે કે તેને ધીમે ધીમે નિર્મૂળ કરી, ચાનુ કામમાં જ ચિત્ત ઝોલાડી તેમાં રસ પેદા કરવો અને સફળ થવા પ્રયાસ કરવો

દરેક કામમાં વર્તેઓછે અશી મૌલિકતાને અવકાશ હોય જ છે માત્ર તેમાં રસ કેવો કરી એકાગ્ર પ્રયત્ન વડે તેને ખીલવવી નોંધ્યે કમીરજી વજાના વજાના જ પરમાત્માના તાણામાં નિગળામનો વાણી પરીવા બન તરી શકા

કામ કેમ થતુ નથી આમાં મગ કે સફળતા નથી માટે ખીજી કંઈક આથી વધારે સારું હશે એવી આમક માન્યતા પશુ ધણી વાર માણસમાં અસંતોષ જગાડતી હોય છે પશુ મા રાખીએ કે આ દારેવાની મનોદક્ષા છે આપણા પ્રયત્નોની કચાશ કે સંજોગોની પ્રતિકૂળતાને કારણે આપણે સફળ ન થઈએ કે આનંદ ન લઈ શકીએ, તે બનવા નોંધ્યે છે આનંદથી આસપાસ આનંદનો સાગર જોવાની રહ્યો છે માત્ર તે મેળવવાની આપણી વૃત્તિ અને દષ્ટિ નોંધ્યે કામમાં કવિતા

અને જીવનમાં આનંદ ભર્યા પયા છે ગોળતા ને માણસના આનંદનું નોંધ્યે અને માનો કે અજુગમનુ-વનુદાનુ કામ છોડીને આપણે બીજા કામમાં ને ૧૫ પશુ તેથી કંઈ આપણને તેમાં સફળતા અને આનંદ મળશે જ, એવું ખાતરીથી તો કેમ જ કહી શકાય ? આપણી એક જૂની કહેવન છે કે 'ધરતી દાઝી વનમાં મઈ, તો વનમાં લાગી આજી' ચાનુ કામમાં થોડા તાપથી અકાશને સામનો, કયાક ઉગ્ર આગમાં ન પડાય, તેની સાવધાની નોંધ્યે

એટલે વર્તમાન જીવનકામ પરત્વે જન્મેલા અસંતોષની પળોમાં આપણે આપણી મનોબૂમિતી ખોજ કરીએ, અસંતોષ સામાથી જન્મે છે ? વર્તમાન જીવનની કોઈ અસફળતા કે નિરાશામાંથી કે અન્યથા ? આપણા સ્વભાવ, સંજોગો, પ્રયત્નો કે એવી કોઈ મર્યાદાને લઈને આપણને તત્કાલિન નિષ્ફળતા તો નથી મળતીને ? ને એમ હોય તો તો આપણી કાર્યસરણીને ફરીથી નિચારી જવી જીવનમાંજના મોગકા ફરીથી ગોડવવાં આપણે માટે ધર્મ બને પશુ નોંધ્યે કશું ન હોય, અને આપણી મનની ધરતી જ કોઈ જુદી મોલાન માગતી હોય તો જાણ્યું કે આપણે અસંતોષ કોઈ અન્ય સજારનિપાસામાંથી પેદા થયેનો છે એવે વખતે સત્તર આપણે આપણી પ્રવૃત્તિ પસંદાવવા-જીવનનાવને જુદે વહેણે વળાન સ્થાવર થતુ પશુ એ પહેલાં હાનર વાર વિચર કરવો કે આપણે અજુગમે પેના સાત્વિક અસંતોષમાંથી પેા થયો છે કે પછી કોઈ ક્ષણિક આનંદજન્ય અતૃપ્તિ આપણને પીડી રહી છે ?

અતરની સાચી પ્રેરણાને જરૂર અનુસરીએ, પશુ આનંદજન્ય ઘેલછાને હરજિમ નહી

*

અરે ચહેરો ન કોઈ ઝોળખાયો
દીવો ધ્રુવના કરે છે રાસ વચ્ચે ! - અનિલ

પ્રેમ ને આદર કેમ મળે ?

દરેક માનવીના દિલમાં એવી ઈચ્છા પડેલી જ હોય છે કે બીજા એને આહે, એનો આદર કરે, પરંતુ પ્રેમ અને આદર પ્રાપ્ત કરના માટે શું કરવું જોઈએ અથવા તો કેવા બનવું જોઈએ તે જાણી શકાય તે સમજી શકાય છે. આવી અણસમજને કારણે સ્વાભાવિક રીતે રોડ ને માન ન મેળવી શકનારા કેટલાક લોકો પોતાને દુર્ભાગી સમજે છે, કેટલાક લોકો બીજાને અભિમાની દેખી કે સ્વાર્થી માની આપાસન લે છે, બીજા કેટલાક પોતા જ દેષ ને ઈર્ષ્યાનો ભોગ બની ગયે છે થોડાક એવા માણસો પણ મળી આવે છે જે પ્રેમ ને આદર પ્રાપ્ત કરના જાનમનની કુક્ષિતિઓ અજાણતા હોય છે અથવા તો જૂની કહેવન અનુસાર 'કમ વિના પ્રીત નહિ' માનીને ભયનું વાતાવરણ સર્જતા હોય છે.

આ પ્રકારના લોકોના મનનું જે આપણે પૃથક્કરણ કરી તેમને સાચી રીતે ઓળખી શકીએ તો એવી દશામાંથી બચી શકીએ જેઓ પોતાને દુર્ભાગી સમજે છે તેઓ એક અર્થમાં સાચા છે, પરંતુ એમના દુર્ભાગ માટે જવાબદાર તેઓ પોતા જ દેષ છે. માણસનું ભાગ્ય એટલે એણે જ કરેલા કર્મોનો સમય આ સમય અનિષ્ટ તરવોનો દેષ તો ઈષ્ટ તરવો વડે તેને હારી નેવા સમય કરવા જોઈએ એવો કે જામને આધારે એસી ન રહેતા પુરુષાર્થનો માર્ગ લેવો જોઈએ જે લોકો પૂર્વજ મમા ને અગત્યમાં માનતા હોય તેમણે પણ એટલો તો વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ કે જીવનનું અને જમતનું સવાનન ચોક્કસ નિયમાનુસાર ચાલે છે અને એ નિયમને વર્તમાન જીવનમાં આચાર-વિચાર સાથે પણ સંબંધ છે. રોડ ને આર મેળવવામાં પોતાને કમબાગી સમજનારે એ ભાગ્ય ફેરવવા અથવા તો તેનું બાંધો છોડી કરવા માટે રોડ ને આદર શી રીતે પ્રાપ્ત થાય તે હૃદય અને શુદ્ધિથી સમજી જઈ એના પ્રયાનો શરૂ કરવા જોઈએ.

જે લોકો પ્રેમ કે માન ન મળવાને કારણે બીજાને અભિમાની, દેખી કે સ્વાર્થી માને છે તે લોકો મન અને અંતઃકર્ણથી અમુક પ્રમાણમાં અધ હોય છે ને જે દોરોનું બીજા પર આરોપણ કરે છે તે દોષમાં

તેઓ પોતા જ કુસાધા દેષ છે એમ સમજી લેવું કેટલાક લોકોમાં સ્વાર્થ, દેષ ને અભિમાન હોય છે તે ખરું, પરંતુ એ કારણે તેઓ આપણને આહે નહિ કે સન્માને નહિ એમ માનવામાં તો ખૂબ જ છે, કારણ કે એવા માણસો પણ બીજા કેટલાકને તો ચાહતા હોય છે અને સન્માનના પણ હોય છે હા, આપણને અમુક વ્યક્તિઓ તરફથી રોડ ને આદર મળતા હોય ને અમુક તરફથી ન મળતા હોય ત્યારે આવા કારણો પણ હોય શકે, પરંતુ એવી સ્થિતિમાં જે ઉતાવળે અભિપ્રાય ન બાધતા સાચા કારણોની શોધ કરી જોઈએ અને જે શુભો કે તરવોને પરિણામે આપણને એક વર્ગમાંથી પ્રેમ-આદર મળે છે તે જ શુભો ને તરવો બીજા પર કેમ અસર કરી શકતા નથી તે જાણવું જોઈએ. આવું સંશોધન કે આત્મનિરીક્ષણ સત્ય વસ્તુસ્થિતિનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં ને નવા માર્ગ શોધી કરવામાં ખૂબ સહાયક બની શકે છે.

પ્રેમ ને આદર ન મળવાને પરિણામે જે લોકો પોતા જ અંતરે દેષ ધરવા લાગી ગયા હોય તેમની તો દયા જ ખાતરી રહી જેમનું માનસ આ પ્રકારનું દેષ છે તેઓ બીજાની યોગ્યતા ને શકતા નથી, સમજી શકતા નથી ને કેમ કાણે નેર્મ-જાણી શકે તો ખુદના દિને તો સીકાર કરી શકતા નથી. આનું પરિણામ એ આવે છે કે તમે પોતાના અભિમાનમાં જ રાચે છે, નિરંતર આત્મપ્રતાપી કરી બીજાના દિનમાં પોતાને વિશે કમ ઉત્પન્ન કરવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા ને દેષ દરેક જાનના ને દરેક સબંધમાં ઝેરફેર છે, પરંતુ જ્યારે તે પ્રેમ ને આદરના વિષયમાં પણ દેખા દે છે ત્યારે તો તેની વિનિયમિત હૃદયગણી વધી જાય છે. આવા માણસો પોતાના સ્વજનોને પણ અદરથી વિરોધી સમજે છે ને તેમના તરફ શકાની નજરે જુએ છે. આમાંથી છૂટવાનો ઉપાય પોતાને ને અન્યને સારી રીતે ઓળખવા સિવાય બીજો છે જ નહિ. આવી ઓળખાણ પ્રયત્નથી થાય ને ઈશ્વરી કૃપા જેવા અકસ્માતથી પણ થાય, પરંતુ એવું થાય ત્યારે જ તે માણસનું મન ઈર્ષ્યા ને દેષના ઝેરથી મુક્ત થઈ શકે.

નવું વિચારી શકે ને જોઈ શકે

જે લોકો પ્રેમ ને આદર મેળવવા મુકિત રમે છે કે ભય-હાન્યનો આશય લે છે તે લોકોનો પરો સૌથી વધુ મુશ્કેલ છે, કારણ કે જ્યાં યુનેગ્રાફ હોય છે બીજા બધા લોકો દ્વાને પાત્ર હોય, આવા લોકો માટે તો રાજ ને નિરક્ષર જ જન્મે હા જે લોકો જન્મને આત્મરત લુએ છે ને દુષ્ટતા દષ્ટ માણસને પણ એક રોગી સમજે છે તેમની નજરમાં આવા લોકો પણ દયાપાત્ર ગણાય, એમના દિલમાં તો આવા માણસો પ્રત્યે પણ કરુણતા ભાવે જ વહે પરંતુ સામાન્ય માનવીની નજરે તો તેઓ દુર્જનના જ આન પાને સમાજના આ પ્રકારના દુર્જનોની સખ્યા વધી ગોઠી હોત છે, પરંતુ સામાન્ય રીતે આવી દુર્જનના સકિત સારી, સાધનસપ્ત ને ઉચ્ચ સ્થાન પર મોકલાયો જ આચરી શકતા હોય છે એને એમની અક્ષર નાપક ક્ષેત્રમાં થાય છે અને એ અક્ષર નીચ ભના બેળા નમળા, હુમ્મ્યા ને સ્વાર્થી લોકો આવી ભય છે ભના બોળા લોકો સહજ રીતે રમખા કસાય છે અથવા કાચમાં સપડાય છે નમળા લોકો ખસ સજા છે ખરા પરંતુ સામાને કરવા માટે હાથાર દોષ છે એટલે પ્રેમ ને અવરોડ દેખાય કરે છે હુમ્મ્યાઓ અને સ્વાર્થીઓ દબ આચરી લખ મોઢાલા માટે પ્રમ-આદરનું પ્રદર્શન કરે છે ભના-બો. લોકોના વર્તનમાં ને વાણીમાં જમ પ્રમ-આદર દોષ તેમ તેમના વિચારમાં પણ દોષ, બચારે નમ પ્રમો નુમ્મ્યાઓ ને સ્વાર્થીઓના તો મનમ તિરસ્કાર જ ભરો હોય છે

પ્રેમ-આદર મેળવવા આ ઉલ્લા વર્ગના લોગી અલપાસ ભરે નમળા હોય છે એનો પડોતો ભેદન કીનના ધણી લોકો તોયાર હોય છે એની કાજરીમાં ખુશામતનો પાર હોતો નથી પરંતુ ધરખા ને બહાર એને કુરરી પાતાવરણ પ્રાપ્ત થતુ જ નથી બાને પરિણામે કોઈ ધાર એ આનક અનુભવે છે, એવા ક્રમમાં પચ પડી વળ છે કે એને બીજા લોકો ચાહે છે સ માને છે પરંતુ બીજી વર એને એમ જલ લાગે છે કે રમેદ ને આદર આપનાર મુખ છે અથવા સ્વાર્થી આતુ બાન થના એનો આનદ ઉડી ભય છે એ પળ એની નજર સિંધરીની બની ભડ છે એના સમગ્ર વર્તનમાં રમેદ-આદર પ્રાપ્ત કરવાની એક

ભાગ પધરાઈ ભય છે આવા માણસને કંઈ મગ કે ન મળે, પરંતુ જીવનો સારિક આનદ તો એ લઈ જ શકે નહિ શાંતિ એના હાથમાં દોષ નહિ પ્રેમનો કોમળ ને પ્રેરક પ્રકાર એને કદી પ્રાપ્ત થાય નહિ અવરોડ મહત્તા જગતી શકે એવો આદર્શનાર એ કદી અનુભવે નહિ આવા માણસ માટે આ રોગમાંથી બચવાનું સાચી શાંતિ ને સાચો પ્રેમ પામવાનું ધણ મુશ્કેલ હોય

માન એ સર્વ રોગનો ઉપાય છે અને માફા અધકારને બેઠી નાખનારુ પ્રકાશકિરણ પણ એ જ છે કોઈ પણ વર્ણના માનવીએ બે કાચા પ્રેમ-આદર મેળવવા હોય તો એણે સર્વ પ્રથમ સાચી સ્થિતિના દર્શન કરી લેવા બેઠએ માનવીમાં દાંકિત હોય ને સ યુગ હોય તો તેનો આદર થાય, રમેદભણ હ્રદય દોષ ને બીજાને માટે નિ યાજભાવે ધસાવાની વતિ દોષ તો તેને રમેદ પચ મળે આમ છતાં એટલુ સમજી લેતુ કે આપણા સમવચા આવતી વ્યક્તિને પણ મોત્તાના રાગરોગે હોય છે અને માન્યતાઓ હોય છે એ પણ ચો ચના હોય કે ન હોય તો ચે રમેદ-આદરની અપેક્ષા રાખ છે આવી સ્થિતિમાં બધુ જ મળી રહે એવી આશા કોઇએ ન રાખની બેઠએ ખરી વાન તા એ છે કે શક્તિ અને સ મુએ બનેનો યોગ્ય પ્રમાણમાં વિકાસ થયે હોય, અત કરણ રમેદથી ભરતું રહેતુ દોષ ને બીજા માટે સહજ રીતે ઠંક કરવાની ઈચ પચ પ્રગમી હોય તો એની અવરધમાં બીજા ધામેથી કદ-રમેદ ને આદર પણ-મેળવવાની કપના ભવે નહિ પ્રેમ એ મેળવવા બેની નહિ, પચ સહજ રીત કીરવા બેની સામણી છે અને આદર એની અરેક્ષામાં જનું અનિવાન ૧૩૫ દોષ છે એટલે આવા માનવીના મનમાં એવા વિચાર તો ઉભવે જ નહિ

આમ જવા પાની લઇએ કે પ્રેમ ને આદર મેળવી શકાય ને મેળવવા બેઠએ તો તેનો કોઇ ઉપાય એ માટેની ચો ચના કોમળાને જ છે બીજી આખતમાં મેરખમી આ વાણી સાચી હોય કે ન હોય, પરંતુ પ્રેમ ને આદરની વાનનામાં તો છે જ કે

સહજ મિલા તો હ્રદય બદાજર માગ લીઆ સો પાની ખી ચ લીઆ સો રજા બરાબર મોરખ ભોલા બાની

કવિતા વિષે કંઈકે

સાચી કવિતામાં હૃદયભાવોનો પ્રવાહ, સરળ વાણીમાં ચાને વાણી જ ભાવમયરૂપ બની રહે કાષ્ઠ પથ્થુ નકલી શૈલી કાનને હનકુ પાડે છે હા, હૃદય ભાવો ઉત્તમ થતા ભાસાતુ જિય લેવન સ્થે પણ તે ય ભાવને અનુરૂપ કુરતી

વાણીનું પ્રયુક્ત અને પ્રવાહીપણુ હોવા જોઈએ કવિતા તત્ત્વચાળા ભાવો જાગવા જોઈએ, પછી જ સાદુ કાન્ય બને

સારી કવિતા લખવા માટે જિયુ જીવન આવશ્યક છે, જીવનક્ષેત્ર વિશાળ હોવું જોઈએ એટલે જિયી કલ્પનાઓ, અને જિગ્ઞા અનુભવો જરૂરી છે જિયુ જીવન, ચારિત્ર્ય પણ જિયુ માગે છે પવિત્ર ચારિત્ર્યનો આચાર રાખી, વિશાળ સવેન સૃષ્ટિના સૂક્ષ્મ અનુભવોમાંથી, જે પ્રગટે, ત, કવિના યોગ્ય સહાર હોય છે

છટોના દાગ પ્રથમ મનોમગ્ન થવા જોઈએ એટલે કે, મનમાં જતરી ગયા હોવા જોઈએ છટના માપ ઉપર, હાથ મેકો હોવો જોઈએ

ગીત તરીકે કૃતિ, એટલી સરસ ને અગ્નેઃ હોય કે કવિના સૃષ્ટિમાં, એના જેવી બીજી ન જ મળે. ઉત્તમ કાન્યની નથી કહો કે કમોટી આ છે સામાન્ય ભાવોને માટે કવિતા નથી, અસામાન્ય નિર્મૂળ ભાવોના સ્વરૂપ દારા પ્રાગમ્ય થવા માટે કવિતા છે

ચૈતન્યનું મૂળ સ્વરૂપ કેવું છે એ તો કુપણ કલ્પી શકતો નથી પરમ આનંદનું યે દોષ તેજના મિત્રુ અથવા પ્રકાશના કણુ ઈનેક્ટોન્સ છે એમ મનાય છે પણ હાન એ માન્યતા ફરી છે પ્રકાશના મોજા છે એમ કહેવાય છે

આ વિષયમાં, કાવ્યના કરતાં સૃષ્ટિ સર્જનની દિનમુશીનો વધુ અસર છે પ્રકાશ, પચતત્ત્વોમાં એક છે, પણ તેના કરતાં, અવકાશનું તત્ત્વ, મહાન આપણે તો, સૌ તરવોની લીલાને-આવાને-પરમ આત્માનું સૌન્દર્ય કલ્પયતુ, એ કવિઉચ્ચિત સ્વભાવ

જે તર્ક, વિચાર કે કલ્પનાભાવ એક કડીમાં જોડે, તે એ કડીમાં ન ઉતારવો જોઈએ પુનરાકતનો

દોન, કવિતામાં મોટો દોષ છે સદમ અને રહસ્ય એ કવિતાના આભૂષણ છે ગાત્ર અને મૂલતા, કવિતાના ગળો છે

જે ભાવમનોરસ, પ્રથમથી લીધી દોન, તે સંગોપાંગ, અથવા તત્ત્વક જાગવી નેત્રએ ખરી રીતે તા અરભથી વધીને અત સુધીમાં ટોચે ચઢવી જોઈએ

દૂકા કાન્યમાં, કા યોગ્ય ઝાઝા, કે જે ત્રણ છટો વાપરનાથી કવિતાની કૃતિનું એકરૂપ તૂટે એવા સહાર છે

નકામુ લખાણ કે ન જોઈતા વિચારો, કાન્યના અખડ રૂપને ખડિન કરે છે કડીઓના પરાપૂર્વ સંબંધને સમજવો, ને પ્રત્યેક કડી, મૂળ ભાવનો ઉત્કર્ષ સાધે એવી ભાવ વિકાસની શ્રેણી રચવી જોઈએ

છેરી કડી આખા કાન્યનું ઉત્તમ ભાગ હોય જેનાથી, ખરો આત્મસંતોષ, અને નિમ્મન દમરે તે કવિના સારી અને સાચી

સારા કાન્યના અમુક લક્ષણો જ વર્ણવી શકીએ છાયા, અને બાવની ભાવના, કુદરતી વાણી પ્રાગમ્ય એક જ વિષયનો, પરમ ઉત્કર્ષ કાન્ય, અખડ એક સ્વરૂપ હાથે કાન્યગણ, નવી દૃષ્ટિ ઉઠાડે તો સિતને પ્રસન્ન કરે તેવા, હૃદયને ઉત્તમ બનાવે તેવા હોય

કાન્યમાં રસાગુ સ્તંભ રહે, અને કાન્યનો રાભાવ આનંદનક્ષી હોય

કવિતા, આત્મસતી બનાવદ નથી-આત્મસ્વરૂપનું પ્રાગમ્ય છે કવિના ખારી રાદકુ નથી

લખ્યા વિના ન ચાને, એમ, હાથે, તારે જ લખવું

રાષ્ટ્રનું પ્રતિનિધિ કવિતા પાડે, સમાજનો ઉત્કર્ષ કવિના સાથે, જીવ તે પોતાની રીતે વ્યક્તિનું અતર કવિતા પ્રગટ કરે સમજિતો આત્મા કવિતા ઉચ્ચારે કવિ તો Middle man નિમિત્તમાત્ર કે વાહનમાત્ર છે

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ઠેકઠેકાણે મૃત્યુ સંબંધી જે ભાવો રજૂ થયા છે, તે સૌ અતિ મધુર અને સુંદર છે. મૃત્યુની બીપણના ભારતીય સંસ્કૃતિમાં આવું પડતી નથી. મૃત્યુ એ તો જીવનરક્ષનું એક મધુર રૂપ છે. મૃત્યુ ધરતીનું એક સ્વરૂપ છે. જીવન અને મૃત્યુ બંને પરમ મંગલ છે. વસ્તુતઃ જીવન અને મૃત્યુ એક જ છે, રાત્રિ પછી દિવસ અને દિવસ પછી પુનઃ રાત્રિ આવે જ છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો જીવનરૂપી વૃક્ષમાં મૃત્યુફળ લાગે છે અને મૃત્યુ-રૂપી વૃક્ષમાં જીવનફળ. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે પણ ગીતા-જમાં કહ્યું છે, ‘મૃત્યુનો અર્થ છે વસ્ત્ર બદલવું’ કાર્ય કરતાં કરતાં આ વસ્ત્ર અર્જુનીયું ઘણું ભય છે, ફાટી ભય છે. તે ત્રિભુવનધાત્રી જનની નવાં વસ્ત્રો અપાવવાને માટે આપણને બોલાવે છે. તે આપણને પોતાની ગોદમાં લઈ લે છે, નવાં વસ્ત્રો પહેાથી આશ્ચર્યિત કરીને પુનઃ આ સસારના કિંમયાગણમાં કાંડા કરવા માટે મોકલી આપે છે અને દુરથી આપણન-પોતાના બાળકોને પ્રસન્ન જોઈ આનંદિત બને છે. કોઈ કોઈ વખતે તો જન્મ પછી તરત જ મૃત્યુ ઘટી જાય છે. કોઈ બાળપણમાં મરે છે તો કોઈ યુવાનીમાં ત્રિભુવનધાત્રી જનની વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત કરી આપણને સસારના કાંડાપ્રાંચમાં મોકલી આપે છે. પણ ક્યારેક જનનીને કદાચ તે વસ્ત્ર પુષ્ટદ પડતું નથી. તેથી જ તે પોતાના લાડીનાને, પોતાના જિવનના દુકાંને પોતાની ગોદમાં ઉઠાવી લે છે અને પુનઃ નવા વસ્ત્રાભૂષણોથી તેને સુસજ્જિત કરે છે. જનનીનો માતૃપ્રેમ અદિતીય છે. ‘ત્રિભુવનધાત્રી જનન-જનનીનો સાંઠાર અનંત વસ્ત્રોથી ભરપૂર છે,’ એવું વિચારી આપણે તે વસ્ત્રોનો દુરુપયોગ કરવા જોઈએ નહિ, વસ્ત્રને પવિત્ર રાખવું જોઈએ અને એટલું જાનમાં રાખવું જોઈએ કે સેવા કરતાં કરતાં જ આ વસ્ત્ર અર્જુનીયું ઘણું ફાટી જાય.

દેહ એટલે ઘડો, જ્યારે કોઈ મરી જાય છે, ત્યારે આપણે તેની સામે ઘડો રાખીએ છીએ અને

પછી કહીએ છીએ : ‘આ માનવી ઘડા સમાન હતો. તો તેને માટે રડવાની શી જરૂર છે?’ સેવા-સાધનાર્થ આ ઘડો મળ્યો હતો. કાંઈક થડો નાનો હોય છે તો કોઈક મોટો હોય છે. જુદા જુદા ભાવના આ ઘડાઓનું નિર્માણ મહાન પ્રભાવતિ કરે છે અને વિશ્વવિદ્યાના સિદ્ધાન્ત અર્થે તેમને અહીં રવાના કરે છે. તરીકીટી ગયેલા ઘડાઓનું તે ફરી નિર્માણ કરે છે અને પુનઃ તેમને વિશ્વવિદ્યાના સિદ્ધાન્ત-હેતુ કાળે મોકલી આપે છે. આ પ્રભાણે અનંત વર્ષોથી આથી રથુ છે વિકટર લુગોએ એક જગ્યાએ લખ્યું છે : ‘મનુષ્ય શું છે? આ માનવદેહ શું છે? એ તો માટીનો લોટો છે, પરંતુ તેમાં એક ચેતના છે અને તેથી જ આ માટીના લોટાને બદલી વિશ્વભર બીજા નવા લોટો બનાવે છે.’ જેની રીતે બાળકો પતંગ કપાઈ ગયા પછી બીજા કાગળ લઈ નવા પતંગ બનાવે છે, તેવું જ આ જીવનનું પણ છે. ધરતીના સંકેત વડે જ જીવનરૂપી પતંગ ચલ-ગતિ કરે છે અને તે પોતે જ કે ઈક અદસ્ય આદી પર બેઠો બેઠો આ પતંગ ચલાવે છે, પતંગ ફાટી જાય છે કે તરત જ તે તેમને પુનઃ સાંધી આપે છે! નવો કામળ! નવો રંગ! નવીન ઉડવન! વિવિધ રંગના વિવિધ ધર્મના, વિવિધ વૃત્તિના કરોડો પતંગ પ્રતિક્ષણે જોઈ છે, ફાટે છે, નવા આવે છે! પ્રથમ કાંડા, વિદાટ ખેલ!

મૃત્યુ એટલે મહાપાત્રા. મૃત્યુ એટલે મહા-પ્રવશન! મૃત્યુ એટલે મહાનિદ્રા! આજો દિવસ રમી-ફૂદીને આપણે સૂઈને છીએ નિદ્રા એટલે લઘુ મરણ! સપ્તર્ષી જીવનની ઊછળ-ફૂદ પછી, અનેક વર્ષોની ઊછળ-ફૂદ બાદ, આપણે નિદ્રાદેવીની ગોદમાં શયન કરીએ છીએ. પહેલાં તો આપણે રોજ ૮ કલાક સૂતા હતા તે નિદ્રા આઠે પહેર દડતી, તેનાથી પાંચ આ બીજી નિદ્રા મોટી છે. મૃત્યુ એટલે જનનીની ગોદમાં શયન કરવું. બાળક દિનબર રમે છે, ફૂટે છે, ચિડાય છે, રડે છે, એસે છે, જીલું ઘાય

છે અને સંજી ચૂપડીથી માતા તેને પોતાની ગોદમાં લઇ લે છે બાળકની ક્રીડાસામગ્રી તેમની તેમ પડી રહે છે માતા તેને પોતાની ગોદમાં લઇ સૂઇ જાય છે માતાની ફરક પામીને બાળક સ્વસ્થ બને છે અને બીજા દિવસે પુનઃ એવડા જોરથી તે સ્વસ્થ થઇ શકે છે એ જ પ્રમાણે આ જીવનું પણ છે વિશ્વ પ્રાણીઓમાં યાકયાપાકયા જીવને, જીવનની સંજી ત્રિભુવનમાં જગતજનની ઉઠાવી લે છે, પછી બંને બાળકની ધરણા હો કે ન હો પોતાના સાથીદારો તરફ, પોતાના સાંસારિક સમકક્ષો તરફ બાળક લલચ્યુ દ્રષ્ટિથી જુએ છે, પરંતુ બાળકનું જલ્દી ચામાં છે તે જનની નજીક રહના બાળકને ઉઠાવી લે છે, તેને હળવી હળવી કપડાઓ વડે ગોદમાં મુકાડે છે, જીવન સ્વસ્થ છે અને પુનઃ ક્રીડા અર્થે તેને વિશ્વપ્રાણી માં મોકલી આપે છે મૃત્યુ એટલે પિયર સાસરે ગયેલી વહુ બે દિવસ માટે પિયર જઈ પાછી આવે છે તે ફરી એક નવીન પ્રેમ નવીન ઉત્સાહ અને નવીન આનંદ સચિત કરીને આવે છે બરાબર તે જ પ્રમાણે જગતજનનીની પાસે જતુ એટલે મૃત્યુ પામતુ બદલાવસ્થામાં પાઠશાળા તરફ જતુ બાળક પાણી પીવાને બહાને, જુખનું નામ લઈ કે નરમ તમિષતતુ કારણ બતાવી ધેર નાસી આવે છે—આ બધું તે કરે ॥ કારણ કે તેને માતાના સ્નેહની ભૂખ લાગી હોય છે અતા પ્રેમપૂર્વક તેની પીઠ ઘાબડે છે, તેનું મોં મીઠું કરાવે છે અને પછી કહે છે, ‘હવે જા’ બાળક હસતોડૂંદતો પુનઃ પાઠશાળા તરફ રવાના થાય છે બરાબર તે જ પ્રમાણે આ સંસારની પાઠશાળામાં, માતાના સ્નેહભૂખમાં બાળકો માતાનું ચક્રમુખ જોવાને માટે આવતુ મની રહે છે અને અધવચમાં જ માતાની પાસે પાછા આવે છે તથા હરપૂર પ્રેમરસનું પાન કરી પુનઃ આ વિશ્વના મહાન વિદ્યાલયમાં દાખલ થાય છે

મૃત્યુ એટલે વિશ્રાંતિ મરણ એટલે અનંત સ્થાન. થાકેલા—મીઠા મનુષ્ય સરોવરમાંથી તરીને આવે ॥ તેમનો યાક જતો રહે છે જીવનસરોવરમાં તરવાવાળાઓને જીવન મળે છે મરણ શું છે ? વિશ્વનો હારેલો—ચાડેલો આત્મા અનંત જીવનસિંધુમાં તરે છે

આ એક અવકાશ છે જીવનસરોવરમાં તરીને, આપણે પુનઃ સ્વસ્થ થઈ, સંસારનાં કાર્યો કરીએ છીએ જો ગી જન્માએ આવેલા દેવાલયમાં પહોંચવા માટે પગથિયા ચડવા પડે છે મરણ એટલે એક પગ, મરણ એટલે પ્રગતિ, મરણ એટલે અગ્રસર થતુ મંદિરમાં પહોંચાડનારા પગથિયાને આપણે વંદીએ છીએ, તે જ પ્રમાણે મરણ પવિત્ર અને મુગ્ધમય છે, માટે મૃત્યુને વંદન !

મરણ એટલે વિરમરણ સંસારમાં સ્થાયી તથા વિરમરણનું સમાન મહત્ત્વ છે જન્મથી જોડા કમો આપણે કરીએ છીએ અથવા જે કાંઈ પણ જોઈએ અથવા સાત્ત્વીએ છીએ, એ બધા જ કમો જો વાદ રહે તો આપણો કેટલો બધો બોલો વધે ? તે કારણથી પ્રયત્ન પરિતપ્તિ નીચે આપણે દનાઈ જઈશું આ જીવન અસહ્ય થઈ જશે વેપારી હમરો પ્રગતિએ કરે છે, પરંતુ અંતે તેને લાલ અથવા હાનિ તો થવાની જ છે મરણ એટલે જીવનરૂપી વેપારમાં પ્રાપ્ત થતા લાભ અથવા હાનિને પારખવાની ક્ષણ વેપારી ૬૦-૭૦ વર્ષ દુકાન ચલાવે છે અને વેપાર કરે છે સ્વાતંત્ર્યદારી જનની તેના વેપારમાં પ્રતિનિધિ નથી મુક્તી મૃત્યુની અત્યંત આવશ્યકતા છે કોઈ કોઈ વખતે સંસારમાં મધ્યકાલીન નામ-રૂપ નાશ થવા માટે ॥ દૃષ્ટાંત તરીકે, એક માનવી ખરાબ ધંધો આદરે છે. પાઠશાળા તેને પશ્ચાત્તાપ થાય છે અને તે સત્યના રસ્તે ચાલના માર્ગે છે, પણ જનતા તેના કલકિત ભૂતકાળને ભૂલી શકતી નથી લોકો કહે છે ‘અરે’ આ માણસ ! અમે બધું જાણીએ છીએ હમરો ઉદર મારીને બીકી હજી કરવા નીકળી છે આ બધો દોષ છે તેને પળી પશ્ચાત્તાપ શું થવાનો હતો ॥ દુનિયાના આ ઉદ્યોગો પેના માનવીના અનુભવ અત કરણમાં સોસરા ઊતરી જાય છે પોતાના ભૂતકાળને તે ભૂલી જવા ચાહે છે, પરંતુ દુનિયા તેને ભૂલવા નથી આમતી આવી પરિસ્થિતિમાં પછા પાછળ નેવા રગ, નંતુ રૂપ અને નંતુ નામ લઈને જ વિશ્વના રમય પર આવવામાં આનંદ આવે છે

ને મૃત્યુ ન હોત તો સસાર બધાનક થઈ પડત મૃત્યુ સસારને રમણીય બનાવે છે મૃત્યુને કારણે જ રિશ્મતા પ્રેમ છે અમર આપણે બધાં જો અમર હોત તે. આપણે એકબીજાને પૂછત પછુ નહિ બધાં જ પચ્ચર બની દૂર દૂર પડ્યા રહેત 'કાલે આપણે મરવાનુ છે, માટે બરાબ થા માટે કરી' એવો વિચાર કરી મનુષ્ય પોતાની વર્તણૂક ઉત્તમ રાખે છે અગ્રેષ્ઠ બાપામા એક કવિતા છે એક દુખી ભાષ કહે છે 'ક્યાં છે મારો ભાષ ? હુ શા માટે એકલો રહુ ? એકલો કુડુ ? એકલો પતંગિ યાઓનો પીછા કુડુ ? ક્યાં છે મારો ભાષ ? અમર જો મે તેને જીવનાજીવત પ્રેમ કર્યો હોત તો કેટલુ સાડુ થાત ? પરંતુ હવે શુ કુડુ ? મૃત્યુ ઉપકારક છે જીવનથી ને કાર્ય નથી થઇ શકતુ, તે ક્યારેક મૃત્યુથી રાકમ બને ॥ સભાજી મકારાજના જીવનથી મરાઠાઓમાં કૃત પદી, પરંતુ તેમના મોરવમય મહાન મૃત્યુથી સર્વ મરાઠા એકત્ર થયા તે મૃત્યુ એટલે અમૃત જીવનથી ને કામ ન થઇ શકય તે મૃત્યુથી થયુ મરણમા અનંત જીવન છે આપણે વિચારીએ છીએ, 'મૃત્યુ એટલે અધકાર પરંતુ મૃત્યુ એટલે તો અમર, અનંત પ્રમાણ' મરણ એટલે નિર્વાણ ! ભગવાન છુદના વચનો કતા અધકાર નિર્વાણ કરે, તેથી જ નરે સત્યો પ્રેમ કરના શીખણો પોતાની જાનને બુધી જાએ પોતાની વૈષક્રિતક આણ, અ કાક્ષા, ક્ષુદ્ર સ્વાદ, લોભ બુદ્ધી જાએ કે જેથી અમર મત્વ, અમર જીવન પ્રાપ્ત થઈ શકે' પોતાની આસકિનનું વિરમરણ-પોતાની દેહની, મનની, ઇન્દ્રિયોની સ્વાર્થ-વાસનાઓનું વિરમરણ એટલે જ મૃત્યુ આશ મૃત્યુનો જીવિત રહીને પછુ અનુભવ કરી શકાય છે નાજી ધેરની અદરની ગેદી નાજીધેરની અલ્પ રહીને જેમ ખડા ખડા અવાજ કરે છે, બરાબર તે જ પ્રમાણે દેહ ઇન્દ્રિયોથી આત્માનું અલ્પ થતુ તે જ મૃત્યુ એટલે જ તો પ્રારામ મકારાજ કહેતા, 'મે માડુ મૃત્યુ મારી આપો વડે જોયુ અને તેને મે અનુપમ જાણ્યુ' જીવતાજીવન જેને મરના આલકયુ તે જ અમર થઇ ગયો

ભારતીય સંસ્કૃતિ કહે છે 'અરે માનવ !

હવે મનુષ્યના સમયે તો માદીવાળા પક્ષગેથી નીચે ઊતર 'આપણે સદ-જૂ પહેરીને મોજ માણીએ છીએ, તે સમયે તો આપણે કેવળ મોજમા જ રહીએ છીએ, પરંતુ સાધ્ય-પ્રામણ્યમાં જ્યારે ધરમાં તુલસી-દાદાવની નજીક જનનીને મળવા જઇએ છીએ, ત્યારે સદ-જૂ બધુ જાણું ત્યાં જ રહી જાય છે જનની પોતાનો મગજ હાથ આપણા શરીર પર ફેરવે છે, તેથી જ આપણે તેની નજીક ખુલ્લા થરીને બધાં જ છીએ આ જ રીતે, સંસારમા મોજ માણ્યા પછી જીવનસંધ્યાને સમયે, જ્યારે આપણે જગતજનનીની સમીપ જઇએ છીએ, ત્યારે ખુલ્લા થરીને જઇએ છીએ ત્યારે ધરેણી, વસ્ત્ર, વૈભવ દૂર રાખ્યાં જોઇએ અને કેવળ ભક્તિ પ્રેમ લઇને જ આપણે જનનીની સમીપ જવુ જોઇએ

કોઇ કોઇ સમયે માનવી ખુલ્લા થરીને જનનીને મળવામાં સકાય અનુભવે છે દુર્ગોધત માતા ગાંધીસારીને કૃપાદષ્ટિ વડે અમર બનવા મંગિતા હતો, પરંતુ તેને સકાય થયો તેથી જ તે એક જા ધિયુ પહેરીને માતાની સમીપે ગયો હતો પરિણામે તેનું આક્રીનું બધુ થરીર વજન બની ગયુ, પછુ જામ પર બીમનુ આદમચુ ચરથી તે ચૂર્ણ થઇ ગઇ જનનીની પાસે સકાય કેમ ? જો અમર જીવન માહતા હો તો જનનીની પાસે જાળક બનીને જાએ તમારો જન્મ જોઈડી પર થયો તો તમારું મૃત્યુ પછુ જોઈડી પર થતુ જોઈડી જન્મ લખતે પછુ જાળક હતો તો મૃત્યુ સમયે પછુ જાળકરવરે જ રહેવુ જોઇએ તફાવત માત્ર એટલો જ છે કે જન્મ લીધા પછી આપણે જનનીથી દૂર આળ્યા હતા અને હવે મૃત્યુ સમયે જનનીને મળવા તેની નજીક જઇએ છીએ મટે જ હસો જન્મસમયે આપણે રાતા હતા, પરંતુ લોકો કહેતા હતા રહે જાણે સમયે આપણે હસીયા અને અ પાણી મીઠી વાદ કરીને લોકો રડે આપણે જીવન કેવુ વિતાવ્યુ. તેની પરીક્ષા એટલે જ મૃત્યુ મૃત્યુથી જ જીવનની કિંમત આપી શકાય છે મૃત્યુ સમયે ને રડે છે, તેનું જીવન અસફળ અને ને હસે છે તેનું જીવન સફળ બતાવ છે, કૃતાર્થ થયુ બતાવ ॥

મોકેદીસ મરણસમયે અણુનત્વનું રસાસ્વાદન કરી રહ્યો હતો. ગેટએ મરણસમયે કહ્યું હતું : 'વિશેષ પ્રકાશ, વિશેષ પ્રકાશ (મેર લાઇટ, મેર લાઇટ).' શ્રી સમર્થના વચનો હતા : 'રડો છો શા માટે?' આ મારો દાસખોષ છે.' લોકમાન્ય 'યદા યદા હિ ધર્મસ્થપ્તિ ઉચ્ચારણ કરતા કરતા ગયા પંડિત મોતીલાલ ગાયત્રીમંત્રનો ગાપ કરતા કરતા ગયા દેશબંધુના મરણ સમયના ઉદ્ગાર હતા : 'અિયતમ! તમારા દહ પર દીપ ચેતનાવા પુનઃ આવી રહ્યો છું.' નારદજી ગોખલેએ મરણસમયે હરિભાષિને કહ્યું હતું : 'હરિ-ભાષિ, દુનિયાનો આનંદ ભોયો, દલે પેયે પારની દુનિયાને ભેજા ભઉ' છું.' ભગિની નિવેદિતાએ મૃત્યુ સમયે કહ્યું હતું : 'ત્યા ભુઓ, પ્રાતઃકાળનો પ્રકાશ ધર્મ રહ્યો છે, ભારતનો પ્રાતઃકાળ નજીક જ છે. પ્રકાશ ભેધને હું મરી રહી છું, ધન્ય!' સસારમાં આ પ્રમાણે કેટકેટલાં મોટાં મોટાં મહાપ્રચરણ થયા છે

મરણ એટલે સેવા, મરણ એટલે શાંતિ, મરણ એટલે નવજીવનનો આરંભ, મરણ એટલે આનંદદર્શન, મરણ એટલે પર્વણીપ્રાપ્ત્ય મરણ એટલે જીવ અને શિવનું સંગીત મૃત્યુ એટલે પ્રિયનમની ગોદમાં જવું.

‘કર લે સિંગાર ચતુર અલગેવી,
સાજનકે ઘર જાના હોગા
માટી હી એકણ, માટી ણિછાવણ,
માટી મ ભિલ જાના હામા.’

એક વાર રાજવૈવ શ્રી પ્રભાચકર મહાવાળાને માલગી દરમિયાન તેમના સુપુત્રે પૂછ્યું. ‘બાપુજી, મદ્યનું ક્ષેત્ર અને નાનું પડે છે કોઈ શહેરમા દવાખાનું શર કરી વિકાસ સાધું તો?’

‘ના, ભાઈ, મારી ૭૧ ઈસ. છે કે તમે મદ્ય જ કામ ચલુ રાખો ત્યાંના ગરીબને મધ્યમ ર્ગના લોકોની મેદા કરતા કરતા, માળોમની માટીમાં દટાઈ જાશે પણ મોટા શહેરમા જ્યાં જુગ ધનવાન થયાનો મોદ રાખશે મા હા, જદાર તમને વૈસા થૂગ મળશે, પણ મદ્યની જનતાના આશીર્વાદોની સરખામણીમાં એનું મૂલ્ય કશું નથી. અને એક બીજા વાત જીવનજર વાદ રાખજો કે મારા દીકરા હો તો ભલે તમે હેતરાજો, પણ કોઈને કદીય હેતરશે મા. આમ જીવશે અને શુદ્ધ આયુર્વેદની આરાધના છાડશે નહિ તો સિદ્ધિ તમને શોજની આવશે!’

નટવર રાવળ

કેટલું સુંદર છે આ ગીત અને કેટલો ભવ્ય છે એનો ભાવ! મૃત્યુ એટલે સસારથી વિયોગ અને જન્મદીશ્વર સાથે સયોગ. જીવ અને શિવનું વિવાહ-સુદર્ત એટલે મૃત્યુ મૃત્યુના મરણ પછી આપણે તેને સ્નાન કરાવીએ છીએ, નવાં વસ્ત્ર પહેરાવીએ છીએ, તેનો શુભાર કરીએ છીએ કેમ જાણે તેનો વિવાહ ન થયો હોય! મરણ એટલે વિવાહ-મંગલ, મરણ એટલે વિવાહ-ક્રોધક. ભારતીય સંસ્કૃતિએ મરણની ભયાનકતા રહેવા જ નથી દીધી. ભારતીય સંસ્કૃતિએ મૃત્યુને જીવનથી આધિક સુદર અને મધુર બનાવ્યું છે, ‘મૃત્યુ એટલે પ્રાણ એવો સિદ્ધાંત રચાવિત કયો છે. મૃત્યુ એટલે ખેલ મૃત્યુ અટકે મીઠાઈ મૃત્યુ એટલે વસ્ત્રપરિવર્તન. મૃત્યુ એટલે ચિર ઇન્દ્ર જે સંસ્કૃતિએ મૃત્યુને જીવન બનાવ્યું, એ જ સંસ્કૃતિના ઉપાસકો આજે મૃત્યુથી અધિકાધિક દરી રહ્યા છે! ‘મૃત્યુ’ શબ્દ પણ આજે એમનાથી સહન થતો નથી મહાન ધ્યેયને લીધે જે લોકો હસતા હસતા આ શરીરથી થડો ફેરવાને પ્રતિક્ષણ તૈયાર રહે છે, તે લોકો જ ભારતીય સંસ્કૃતિના સાચા ઉપાસકો છે આમણીને બચાવવાની કુમેળા ભારતીય સંસ્કૃતિના પુત્રોને શોભા આપતી નથી. ભારતનું સર્વ પ્રકરનું દૈન્ય-દાસ્ય, સર્વ પ્રકારની વિષમતા-વિકૃતિ, સર્વ પ્રકારનો અધકાર દૂર કરવા માટે, શરીરનું બલિદાન દેવા માટે લાખો પુત્ર-પુત્રી ન્યારે તૈયાર થશે, તે જ વખતે ભારતીય સંસ્કૃતિની સુવાસ દિગ્દિગ્તમાં ફેલાઈ જશે અને ભારત નવીન તેજથી પ્રદાસિત થઈ રહેશે

એરિસ્ટેડિસ સખત શિયાળામાં એક ફાટેલા સુતરાઉ ડગલો પહેરીને ફરતો હતો, તાર એના શ્રીમંત લાત્રીજને બે-વાર સભવિત ગૃહસ્થાએ ઠપકો આપતાં કહ્યું “ તારા આ પૈસાને તું કોટિ વળગાડીને જવાનો છું ? જોતો નથી, એરિસ્ટેડિસને પીઠ ઢાંકવા એકાદ મરમ લૂગડું મળતું નથી ”

તારે એણે પોતે પેતાં ગૃહસ્થો પાસે જઈને કહ્યું તે અતરમાં ફોતરી રાખવા જેવું છે

‘ એને એની વફમીનું જેટલું અભિમાન છે તેના કરતાં વે વધાર મને મારી સ્વેચ્છાપૂર્વક ગરીબીનું છે કાતણ કે વફમીનો સરા કે ખોટા ઉપવાસ કર નારા ઘણા માણસો આપણને મળી આવશે, પણ આવી ઘણીપ્રાર્થને ગૌરવપૂર્વક વળગી રહે તેવા તો કોઈક જ મળશે, જેણે દેખાડખીથી કે કમરજી આવી વધીપ્રાર્થ સ્વીકારી હાથ તે ધરમાવ-ફૂં શા માટે ?

*

એક વખત એક દુષ્ટ સ્વભાવના માણસ મદા સના શ્રી ગેવ જવામીની પરીક્ષા લેવાના ઇરાદાથી તેમની આજળ એક થોર કળી ચૂનાના પાણીને ધેળીને દૂધ જેવું બનાવીને તેમની આજળ પધું, અને વિનવ પૂર્વક કહ્યું “ જવામીજી આ દૂધ છે, પી જાઓ ”

જવામીજી એ દુષ્ટના મનનો વિચાર સમજી ગયા અને નેની તરફ એક દષ્ટિયાન કર્યા અને પછીથી જરા પણ સંકોષ કે શોક કર્યા વગર, સદાના જેવા પ્રતિષ્ઠિત વરને એટલા બધા કળીચૂનાનું પાન કરી ગયા એ દુગ્ગાએ ધાધું ધડું કે આટલો બધા કળી ચૂનો પાયાપી જવામીજી અકદમ ગુસ્સે વળે જઈને કદાચ મારી બેસશે એવા વિચારથી તેઓ પ્રવચથી જ થોડે દૂર જઈને બેઠા હતા

જારે એ દુગ્ગાએ જોયું કે, જવામીજી તો જરા પણ કોપ કર્યા વગર કે કટાક્ષ મોં કર્યા વગર

બધા જ કળીચૂનો પી ગયા, તારે તેમના સંકોચનો પાર રહ્યો નહિ તેઓ તરત જ સ્વામીજીના ચરણમાં પડ્યા અને પોતાના અપરાધોની ક્ષમા માગી સ્વામીજીએ તેમની વાત ઉપર જરા પણ ખ્યાન આપ્યા વગર તેમની સામે જ ધાળેલા ચૂનાનું પાણી જેવું ને તેવું જ લીધેલું કરીને પાછું કાઢી આપ્યું

સ્વામીજીની આવી અસાધારણ ક્ષમતા જોઈને દુષ્ટા એકદમ જડ પદાર્થની પેઠ મૂક થઈને બેસી રહ્યા

*

અકવાર મહર્ષિ કુદિયાન સુરિ બસરાઈ રાટલેા ખાતા હતા તે વખતે તેમની પાસે એક કૂતરા બિંબા હતો, પોતે એક બટક ખાતા હતા અને એક બટક કૂતરાને ખવડાવતા હતા તે જોઈને કોઈએ કહ્યું “ આ કૂતરાની સાથે બેસીને ખાઓ છો, તેના કરતાં બાવડી ને છોકરાની સાથે બેસીને કેમ ખાતા નથી ? ”

આથી તે હસી પડ્યા અને કહેવા લાગ્યા “ કૂતરાને કુ એટલા માટે ચટલો ખવડાવુ છું કે તે ખાતા ધરની ચોક્કી કર છે અને વું નિરાંત મારી ઉપા સના કરતો રહુ છું મારા બાવડી ને છોકરાને જે કુ ચટવા ખવડાવુ તો તેઓ બિલકા મારી ઈશ્વરાપાસનામાં અડમણો નાખે ”

*

એક દિવસ રરામી દવાનદજી ગ ગાના બિંડા જળમાં સ્નાન કરતા હતા એવામાં એક મરત મગર મચ્છ તેમની લગેલજી વઈને નીકળ્યા કિનારથી લાંતોએ બૂધો પાડવા માંડી “ મધારાજ, લાગ્યો મગર આવે છે ”

વગાર અસ્થા વિના સ્વ મીજીએ મરતદવામાં પડ્યા પડ્યા જવાબ આપ્યો હતો “ ફિરક નહિ, વું જે જોને નથી સતાવતો તો પછી એ મને શા માટે છેડવાનો હતો ? ”

‘અમે નાના હતા ત્યારે અમારું એક પૈસાનું પણ ચલણ ન હતું. દળણ દળાવવા માટે અમારી બાને બાપા પાસે પૈસા માગવા પડતા, તો પછી અમારી તો વાત જ થી ? ક’ઈક ખાવાનું લેવું હોય તો તે માટે બાપા પાસે પૈસા માગવા પડે. ખાધાખોરાકીની થીજ-વસ્તુ તેચાની લાવવા વિષે ત્યારે બમે ક’ઈ જ જણતા નહિ રમત માટેનું ક’ઈક રમકડું કે બીજું સાધન જોઈતું હોય તો બાની મારફતે બાપાને કહેવડાવવું પડતું-તેની લાગવગ લગણવી પડતી પરંતુ આજે જુઓ તો સીને હકક કઠીને ખિસ્સાખર્ચ જોઈએ છે અને એનો ક’ઈ હિસાબ તો રાખવાનો જ નહિ’

સામાન્ય બાળકોમાં કુટુંબના વડીલની અધિકારશોષ્ટા આજના જમાનામાં ચાલી શકે નહિ કારણ કે આજે તો સંખ્યાબંધ આકર્ષક થીજ-વસ્તુઓ ઘર આગલું લાઈઓમાં ફરતી જોવા મળે છે આજે તો પૈસા કોશ્ચીની કિમતનો ઘઈ ગયો છે જીવનનો દાંપ્ત કોણ જ ખર્ચાઈ ગયો છે, એ હકીકત ધ્યાન રાખવા જેવી છે છોકરાંના પરચૂરણ ખર્ચ નામત આ નવી દૃષ્ટિએ હવે જોવું પડશે

છોકરા-છોકરીઓને ખિસ્સાખર્ચ આપવાની પ્રથા હમણા હમણા વધતી ચાલી છે. બાળક નિશાળે જતું થાય ત્યારથી તેને તેના બાળકો ખર્ચ આપવાનું વડીલો શરૂ કરે ॥ જેમ જેમ ઉંમર વધતી જાય તેમ તેમ આ રકમ પણ વધતી જાય છે કેટલાંક બાળકો તો આ રકમની બાજુ બાળકો સાથે સરસાઈ કરવા પ્રેરાય ॥ સ્વાભાવિક રીતે જ બાળકો તેમના માબાપ પાસે ઉપર પ્રમાણે ખિસ્સાખર્ચ માગતાં થાય છે, જેમ દર મહિને અનાજવાળાને, મકાનમાલિકને બાડાના, તેમ જ દૂધવાળાને અને બીજાઓને રકમ ચૂકવવી પડે છે તે જ પ્રમાણે છોકરા-છોકરીને દર માસે ખિસ્સાખર્ચનું બજેટ રાખવું પડે છે એટલે જો ઘરમાં ૩-૪ છોકરાં હોય તો આ રકમ પણ તે જ પ્રમાણે મોટી રાખવી પડે.

છોકરાને ખુશ રાખવા માટે તેમ જ રમીને તે ઘરમાંથી ચોરી કરશે એવા ભયથી, તેમ જ તેમનો ગણ-ગણત સાંભળવો ન પડે તેટલા માટે કેટલાંક માબાપો બેજવાબદાર રીતે તેમના બાળકોને આવી ખિસ્સા ખર્ચ આપતાં હોય છે ॥ છોકરાંઓએ એમાં કેટલો ખર્ચ કરવો એ પ્રશ્ન અતિમહત્વનો છે આ વિષે દરેક કુટુંબમાં જુદી જુદી રીત અપભ્રંશ કરવામાં આવે છે જે રહેણીકડેણી પ્રમાણે રહેવાનું પરવડે નહિ તેવા ખર્ચમાં આ લાવખર્ચ એ છોકરાંઓ વાપરતાં થાય તો ભવિષ્યમાં તે બારે નુસ્સાનકતા નીવડે. છોકરાં ઓને ખર્ચ કરવાની છૂટ આપવી અને તે બેજવાબદાર-પણે ખર્ચ કરે એમાં મોટો ફરક છે તેમને આપવામાં આવતી ખિસ્સાખર્ચમાંથી તેઓ વેણી લાવે, રિબનો લાવે કે કોઈકેઈ જઈને ચા-નાસ્તો ખાય, ચિત્રપટ વિષયનું છાપુ ખરીદે, નખ રમવાની રૂબની લાવે કે હાથરૂમાલ ખરીદે-આવી નજીવી વાતથી થતી ચડામત અને ભવિષ્યમાં ક્યાં લઈ જશે તે કોણ કહી શકે ? ચા, સિગરેટ, તમાકુ, સિનેમા વગેરે વગસન લાગુ પડી જાય તો તેનાથી આવનાર વિનાશ ટાળવો મુશ્કેલ બની જાય છોકરાંઓ તેમને અપાતા ખિસ્સાખર્ચનો સો ઉપયોગ કરે છે તેની દેખરેખ માબાપોએ રાખવી અનિવાર્ય ગણાય. તેમની હિલચાલ પર ધ્યાન આપવામાં ન આવે તો એથી છોકરાં અવળા રાહે દોરાઈ જવા સંભવ ॥ કેટલાંક છોકરાંઓ બગડવાના મૂળમાં આ ખિસ્સાખર્ચ પણ અગત્યનો ભાગ ભજવી જાય ॥

તાલુકાના ગામના એક શિક્ષકે તેમની પુત્રીને મેટા ચહેરાની એક ફોલેજમાં ભણવા મોકલી તેને છત્રાલયમાં રાખી તેને ॥ મહિને આ શિક્ષક બાઈ ખિસ્સાખર્ચ મોકલતા રજના દિવસે તેમની આ પુત્રી ઘેર જાય ત્યારે તેના બાપ તેનો હિસાબ માંગતા તેના હિસાબના આંકડા મળતા ખસ, પણ એની વિગત સંબંધ તેમને શું સમજાય ? એ પૈસાનું તે શું કરતી તે તો એ પુત્રી જણે આ પુત્રી કવચિત જ સિનેમા

જેવા જતી, અભ્યાસ કરવામાંથી થતી લખવાનો તેને વખત જ મળતો નથી, આ બધી કસબના આનંદમાં તેના પિતા સ્તબ્ધ થઈ જતા. તે યાત્રી, તેને છાત્રાલયમાં રાખવાથી, જ્યારે તેમની આંખો ખૂલે છે ત્યારે તેમને ખરી પરિસ્થિતિ સમજાય છે પણ ત્યારે થયું 'મોડું' થઈ ગયું હોય છે.

પોતાના છોકરાની આદતો સાચી રહે તે માટે એક ગુહસ્થ તેની સાથે કંઈકે કંડારી જાયું પણ ફાખવતા, પૂરતી અનુકૂળતાને અભાવે તેને કંઈ ખિસ્સાખર્ચ આપતા નહિ તે સંવત્સરિક રહે તે માટે તેના પ્રત્યે ભારે તકેદારી રાખવામાં આવતી આ બધાનું પરિણામ ધાર્મિક કરતાં ઊલટું જ આવ્યું નક મળતા તે જાગતે જ માગે જવા લાગ્યાં. યુખત ઉમરનો યશ છતાં તેની સાથે શેઠજી વ્યવહારના અભાવે તે અવગ્રે માગે વળી ગયા હવે એ ગુહસ્થે એ તેને બોજ માખાપની માફક કંઈક છૂટછાટથી ઉઠેલાં હોત તો તે અવગ્રે માગે વળ્યા ન હોત તેન વાપરવા લેણક પૈસા આપ્યા હોત તો તે વધુ સુખી હોત અને કુટુંબનું પણ સારું રક્ષણ કરી શક્યા હોત બીજા છોકરા એને વાપરવા પૈસા મળે છે અને તે એ પ્રમાણે વાપરે છે તે જોઈને આવા છોકરાને પણ તેની માફક વાપરવાનું મન થાય છે અને તેને ન મળે તો તેને પોતાને કંઈક ખૂટતું હોય તેવું લાગે છે બીજાને એ વાપરતા જોઈને પોતાને તે પ્રમાણે ન મળવાને કારણે

તેને લાગી આવે. મોટપણે પણ આ પરિસ્થિતિ જીરવવી મુશ્કેલ લાગે. સખનાઈથી પળાવવામાં આવતા સંવત્સરમાં આખરે તો નુકસાન જ છે ઘેરથી પૈસા ન મળવાને કારણે બીજા કપાકથી પણ પૈસા મેળવવાની લાલચને તે રોકી શકતો નથી. યાત્રી તો એ ઘરમાંથી છુટીયાનો પૈસા લઈ જાય, એ માટે જુઠું લેણવા પણ પ્રેરણ. બજારમાં ખરીદવા મોકલતા લાલચી વસ્તુની કિંમત વધારે કહીને તેમાંથી પોતાને જોઈને પૈસા મેળવી લે. મિત્રો પાસેથી ઉછીના લે આવી આવી ટેવાઓ તે ફૂંસાઈ જાય.

છોકરાના ભણતર દરમિયાન તેમને આવા પૈસા વાપરવા આપવામાં આવે તે સ્વાભાવિક છે, પરંતુ માળાપોએ તે માટે કાળજી રાખવી જોઈએ. છોકરાને આપવામાં આવતા આ પૈસામાંથી તેઓ કંઈક બચત કરતાં રીપે તે તો લાભ જ સારું. એમાંથી એ સેવિંગ્સ ટિકિટો ખરીદે, ખાવાનું લેવા માટે મજલા પૈસામાંથી તેઓ પોસ્ટમાં જમા કરાવતાં હોય, અથવા તેમના ભણતરમાં ઉપયોગી એવું કંઈ ખરીદે, અથવા પ્રેરણાક્રમનાં કંઈ સાધન ખરીદે તેટલે સુધી તો એ ખર્ચ ફાવદાકારક નીવડે પરંતુ એ છોકરાં રહીને પૈસા લઈ જઈ આઈસક્રીમ ખરીદે, અને પાછો બીજા જ દિવસે આઈસક્રીમ ખરીદવા પૈસા માગે તો તેવા પૈસા આપવા નિરર્થક છે. છોકરાના વિકાસના ઉપયોગી કામમાં તેને મળતા પૈસા ખર્ચાં તે વાળી લેખાય.

*

છટાપતિ એક વખતનો સરખાપત્તાર મુસોલિની થતા ઉપર હતો ત્યારનો આ પ્રસંગ છે એકવાર એ મુસાફરી કરી રહ્યો હતો, ત્યારે રસ્તામાં તેની મોટર બગડી અને તેને એકાદ કલાક એક નાના મામત્રા માનવે પડ્યો. મામત્રા કોઈ સરકારી અધિકારીને મળવાની થમાલમાં ન પડતાં એ પોતાના મનોરંજન માટે સીધો એક સિનેમામાં ગયો. ફિલ્મ શરૂ થતા પહેલાં સરકારી ધારોધારજી મુસોલિનીનું ચિત્ર પડ્યા ઉપર રજૂ કરાયા આવ્યું અને જ્યાં પ્રેક્ષકો અજાણી જાણ થઈ ગયા માત્ર મુસોલિની ખેરી રહ્યો સિનેમાના મેનેજરે જોયું કે એક માણસ જિંમો થયો નથી, પણ અધારામાં એ તેને જોળખી શક્યો નહીં, એટલે ફિલ્મ શરૂ થતાં જ મુસોલિની પાને જઈ એલે ધીમેથી એને કહ્યું - 'દોસ્ત! મને પણ તારી માફક મુસોલિનીને માન આપવાનું મન નથી મન, પણ આ-રાજ્યના-સરકારી રહેતું હોય તો મનની ભારનાઓને દગલી દેતી એ જ ઉચિત ઉપાય છે!'

અનુ. ૫૪ ૧૬૮ થી ચાલુ]

સંખ્યામાં મનુષ્યો મરે તેવું સ્નાનસૂત્રક મુનેને પણ હવે લાગતું નથી વિરોધનામના યુદ્ધનો દાખલો નગર સમક્ષ છે ચમત્કાર સિવાય આજે કોઈ ન્યાયની વાત કરવા તૈયાર નથી. ભારત આવતી કાને અલુભોમ્બ કે હાઇડ્રોજન બોમ્બ બનાવીને વિરોધ કરે તો કદાચ કોઈ તેને સારે મોટે મેનાવે લોકશાહીની મીઠી મીઠી વાતો કરનાર અમેરિકા લાનચીન કરના પણ ભલ કર છે એ તો કિસિન્જર સાહેબની રાજદમન અને પેકીંગ યાત્રા પછી લાગ્યે જ કોઇને કહેવાના જરૂર છે અમેરિકા દબ કરે - છે ચીન નાશુ યધને ઊંચુ રહે છે ભારતની પરદેશનીતિએ હજુ સુધી ચારી આપી નથી અને આપણી પૂર્વ સરહદ ઉપર અબૂતપૂર્વ કટોકટીમાંથી પોતે નીકળી જઈને ભારતને મળે પહેરાવવામાં તેને સફળતા સાંપડી તેના વિરોધ લાલ પાકિસ્તાન આજે લઇ રહ્યું છે ધરાન અને તુર્કી જેવા સમર્થકો પાસેથી ધરવાખને નામે જે મળે તે મળી શકે છે તો બીજી તરફ ચીન તેમજ અમેરિકા પાસેથી લગભગ ચત્રો અને વિમાનોની ખોટ તેણે ક્યારેય અનુભવી નથી એશિયાની મોગ મા મોદી લોકશાહીનું લેખક લગાડીને આપણે દુનિયામાં ફરીએ, તેથી શુ વગવાનું ? ઇસ્લામિક વલ્લુ નાનકડું રાષ્ટ્ર છે - તેની ચોતરફ આર્ય રાષ્ટ્રો ગીલહાની જેમ તરાપ મારીને એકા છે છતાં તેની વિદેશનીતિ ઉપર તે આજે ડોક ટાર રાખીને દુનિયાને પડકાર આપી શકે છે અને ભારતને શીખ પણ આપી શકે છે

કેળવણી અને પ્રવેશ

મેળા સહેરોમાં પ્રાથમિક, માધ્યમિક, તેમજ હાઈસ્કૂલ અને કોનેજ સિક્કણ આપતી સંસ્થાઓમાં પ્રવેશ મેળવવો મુશ્કેલ બને છે તેનું એક કારણ એ છે કે પૂરના પ્રમાણમાં આવી સંસ્થાઓ હોતી નથી વસતિ વધારાની સાથે વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યામાં પ્રતિવર્ધ વધારો થાય છે બ્યારે શાળાઓ અને કોનેજોની સંખ્યા પ્રમાણમાં વધતી નથી ડોક્ટરી કે ઇન્જનેરી કોનેજોની બાબતમાં આ તગી જૂન જ તીવ્ર બની છે અને તેથી પ્રવેશનું ધોરણ એટલું

ઊંચું રાખવામાં આવ્યું છે કે જૂન ટકાવારી ઉચ્ચ અભ્યાસનો લાભ લઇ શકે ડોક્ટરી વિદ્યા માટે તો ધનિકો સિવાય અન્ય કોઈનું સ્થાન રહ્યું જ નથી એક એવી વ્યવસ્થા કરવી જરૂરી છે કે અમુક વિસ્તારમાં કેળવણી વિષયક સંસ્થાઓની જરૂરિયાત આપે આપ નક્કી થતી રહે અમલવાદ, વડોદરા, સુરત જેવા સહેરોમાં કેવી નહુ પ્રાથમિક નિશાળો માધ્યમિક શાળાઓ, હાઈસ્કૂલો તેમ જ કોનેજોની જરૂર છે તેનો અડસનો નિષ્ણાતો દારા નકબી ધવે જોઈએ અને ધીમે ધીમે તેની સંખ્યામાં નવી સંસ્થાઓને જ મ આપવો જોઈએ આ બાબતમાં દિલ્હીએ સારી પહેલ કરી છે છેના બે ચાર વર્ષ માં જ દિલ્હીએ કેળવણી વિષયક બાબતોમાં સુખદ પડઢાં આણી દીધો છે ૧૯૬૬માં ત્યાં પ્રાથમિક શાળાઓ ૮૨૬ હતી તે આજે ૧૨૬૦ સુધી પહોંચી છે માધ્યમિક ૪૬૬માંથી ૫૦૦ અને હાઈસ્કૂલો ૪૦૭માંથી વધીને ૪૩૦ થઈ છે ૧૯૬૮માં ચાર કોનેજો હતી તે ત્રણ ગણી બે જ વર્ષમાં થઈ ગઇ છે નિશાળે જતા બાળકોનું પ્રમાણ ૧-૧૧ ઉપર જૂથમાં ૮૮ ટકા અને ૧૧-૧૪ ઉપર જૂથમાં ૮૪ ટકા જેટલું ઊંચું છે છેની વસતિ મથુનગી મુજબ દિલ્હીની વસતિ ૪૦ લાખ થવા બપ છે તે બેના જે શૈક્ષણિક સુવિધાઓ ઉત્તરોત્તર વધતી રહી છે તેવું અન્ય સહેરોમાં જેવા મળતું નથી એવી આવતી કાલના નામરિકો માટે આ ચિંતા કોણે કરવી તે દરેક સહેરોના પ્રમુખોને વિચારવા જેવા સવાલ છે

ચપળ માનસ

અત્વરથી ૮૦ કિ મી દૂર ધાની મોમગ્રામાં, પુત્ર જન્મ નિમિત્તે કુવાના ચાળામાં એકઠા થએલ ૧૮ બાળકો અને પાંચ સ્ત્રીઓ બ્યારે ધાર્મિક નિધિમાં મથયુલ હતા ત્યારે થાકુ તરી પડતા બધા જ અદર જઈ પાપ જન્મનાર બાળકોનો પચાવન વર્તી દાદો રામ કવર, બાળકોની ચીમે સામગ્રી દોરી મણે સાથે લાગ્ય દોરડ તથા એક બે મલ્ટીશ પણ લેતા મણે. તેને પોતાને તરત આવધુ ન હનુ દોરડાને એક છેડે પોતાના

સાથીના હાથમાં આપી તે અંદર બિનયોઈ કેટલાક બાળકો તેને વળગી પડ્યા રામ કન્વરે ટોપલી સાથે ખીલુ દોરુ નખા યુ અને એક પછી એક જ બાળકોને ઉગારી લીધા બાળકોના બાર બાળકો અને પાંચ સ્ત્રીઓ મૃત્યુને શરણ થયા કેમકે કુવાના પથ્થરો નીચે તેઓ ઢકાઈ ગયા તરના ન આડતું હોય છતાં પણ વર્ષનો ગામડિયો કુવામાં બિનરોને જ બાળકો બચાવવા જેટલી ત્વરિતિ માનસશક્તિ અને હિંમત બનાવે તે સૌના ધનવાદને પાત્ર છે અકસ્માતો દુનિયા બનતા હોય પણ જુજ કિસ્સાઓમાં તેનો ભોગ બનનારની વ્હાલે કોણ જઈ શકે છે, કેમકે માનસિક ચપળતા ક્ષણધર્મમાં સક્રિય થઈ શકતી નથી અને જે વિચારવા પ્રેસે છે તે કાઢ કરી શકતો નથી

હાઈબ્રીડો અત ?

તામીલનાકની સરકાર ૩૦મી ઑગસ્ટથી દારૂ બંધી ઉપરનો પ્રતિબંધ ઉઠાની લેનાર છે દારૂબંધીમાં તો પૈની કમાણી નહી અને ખુવારીનો પાર નહી અને છતાં છાને ખુણે બહુ જ ચાલતુ હોય । જ્યાં જ્યાં દારૂ બંધી છે ત્યાં ભૂગર્ભમાં તેના રિપુકની પ્રવૃત્તિઓ સતત ચાલુ જ હોય છે આમેય દારૂનો પ્રશ્ન એક રાષ્ટ્રત પ્રશ્ન છે અને તેની ઘડી બાજુઓ છે વેસ્થા પ્રતિબંધક ધારો હોવા છતાં જગતમાં કોણ જેમ તેને બંધ રાખી શકતુ નથી અને કુટુંબ નિયોજન જેમ સરકારી આદેશથી અમલી નથી શકતુ નથી તેવુ જ દારૂનું છે જેને નથી પાવે તે પ્રાણ-તે પથુ નહી પીએ, બાકી જેને ગળો રચની છે, હિન બહેનારુ છે, અંગક નાણુ વ્યયનો આર્થ શોધે છે તેને ખારી વિના કેમ ચાને ? પણ એનો અર્થ એમ નથી કે શુશ્રુષા તે તામીલનાકનું અનુકરણ કરેતુ દારૂ બંધી મુકેન કર્યા પછી ત્યાં શા પરિણામો આવે છે તે જોવા રહ્યાં સાહિત્ય અને ઠવિતાનો કાલ વધુ સારો બિતરશે ?

બગ નિરાશ્રિતો

ભારત માટે સૌથી જટીલ બની રહેનારો બગ નિરાશ્રિતોનો પ્રશ્ન ચર્ચાની એવળે ચડ્યો છે આ પ્રશ્ને પાકિસ્તાન સાથે યુદ્ધ છે વા જેવુ નથી એવો મત પ્રમુખ બનતો જતુ છે આમેય ય અમેરિકા જેવા રાષ્ટ્રને પણ યુદ્ધ પોસાતુ નથી ને સામેથી ચાલીને ચીનની મૈત્રી શોધે છે આ સ્થિતિમાં ઇન્ડિયા શાશ્વત મુનો જે રાહ વિચારી રહ્યા છે તેને દેશવાગીઓએ ઇષ્ટ આપવિ તરીકે પણ સ્વીકારી લેવો નેહએ જગત સમક્ષ આ પ્રશ્નને લાગે સમય ધરી રાખવાથી તેમ જ દુનિયાભરમાં પ્રચારયુદ્ધ ચાલુ રાખવાથી ભારતનો કેઈસ નેતિક રીતે મજબૂત બને છે યુદ્ધને બંદો નિરાશ્રિતોનો બોજ સહેવાથી ભારતને ચોક્કસ મિત્રો સાપડી, એ નહીં છે અને મદદ પણ મળશે તેમને વનનમાં પાછા ફરવાની શેઠાળના કુનોને આશ્રયે ઘડી કાઢી, તેના દારૂ અમરી બનાવવી રહી

રાજસ્થાનમાં સત્તા પલટો

પરિત નહેરૂની જેમ મોહનલાલ સુખાગિયાએ સુદીર્ઘ કાળ સુધી રાજસ્થાનનું મંત્રીપદ શોભા યુ અને સપર વર્ષ સુધી રાજ્યની ધૂરા સંસ્થાપૂર્વક વહન કરી વગી સત્તાભાગ પણ તેમણે મૌરવપૂર્વક કર્યો ભારતના અન્ય રાજ્યમાં આવી શાંતિથી અને સમજ દારીથી સત્તાની ફેરબદલી થઈ નથી વગી એક મુરતીમને રાજ્યના પત્રપ્રવાન બનાવી ઈન્દિરાજીએ કધુમતી કેમતી પ્રતિષ્ઠા મહેરમાં રચાવી છે પાકિસ્તાનની સરહ ને અડીને આવેલા આ રાજ્યમાં બરકત ઉનાખાને મોપ રાખવી પડશે કેમકે ચાલાખાનની છેલ્લી ધમકીના સદ્દર્શમાં કપરે શુ ચાપ તે કહેવાય નહીં હોસાતુ સીના વાવાવરણમાં શ્રી સુખાગિયાએ મંત્રીપદ ખાણી કરી આપુ તે વાત નાની નથી

x

માત કે તાતથી જે ના બને, વા સ્વજનો વડે,
સયગી ચિત્તથી લાધે, શતધા શ્રેય આપણુ - 'ધમપદ'

*

ધરડાનો ખપનો ઘેરેર ચાનનો હંતો અને ખાળવેદુ પછુ ઘેરેર હંતુ ખાળકોને રસીવાળા કરવાં એ પછુ એક ઊલટી જ ગંગા છે

કીમવાળી હાસ વેચાપ અને તેમા બોટિંગનો ઉપયોગ થાય, અને આવા ફેટનાથ બોટિંગ લોકો ખાધ નાથ આ બધા પાછળ દુનિયા રો રખાવે અને સતવાળો યન્ય થાય, તેના કરતા ગાયો માટેની જમીનનું રેફરિજિયન કરવામાં આવે અને કતલખાનાં બધ કરી, ગાય રાખનારને ઉપરથી સનસાઈ આપવામાં આવે તો એન્ટ્રેશન કરવાનો ચાન્સ જ ન મળે. પરંતુ આ ઇન્ફેક્ટરોના અને એડમિનિસ્ટ્રેશનના ખર્ચ દ્વારા પછુ ઊલટી જ ગંગા વહી રહી છે

દાંત મજબૂત કરવા કણુજી, વડ, કદળ, બાવળ, ક બોઈનાં દાંતણો, તલ આવાવા, તેના કોમગા કરવાના ઉપાયોનો પ્રચાર બધ થઇ ગયો છે, અને દાંતનું પરુ હોજરીમાં જઇ હોજરી બગાડશે, એમ કહી દાંત પાડી નાખવાની જાનટી ગંગા વહી રહી છે, અને એ દાંત પગવવાથી લોકોના આંખ, કાન અને મોની હાથો નમગી થઇ ગઇ અને મોઢા બેળા થયાં

આખોમા મેથ આજવાની ચાલી ગઇ, ત્રિકા છાંટવાનું ચાલી ગયું, સુરમેા લગાવવાનો ચાલી ગયો તેજ વધારનાર ધારોણુ દૂધ, માખણ, ડોડી, ખગના જોડામાં તેલ, મોન બક્ષર વાંચવા અને લખવા આ બધુ ચાલુ ગયું

પહેલાં વિદ્યા મેળવવા માટે વિદ્યા લખવામાં આવતી આજે ડિગ્રી મેળવવા માટે વિદ્યા લખાવવામાં આવે છે, અને એ વિદ્યા મેળવનારોએ શ્રવણ, મનન અને નિદિખાસનથી યુક્ત સિદ્ધિલાળા, દિ દની બૂમિ ઉપર હમરોની સખા ઉપર વસના હના અને તેઓની પાસે એ વિદ્યા લેવા પરદેશથી લોકો અડી આવતા આજે લોકો અડી થી રોજ પરદેશ જાય છે, અને રોજ દાંધ સાથેના ચારપાય ફોટાઓ વતમાન

પત્રોમા બેવા મળે છ ત્યારે થાય છે કે આ પછુ ઊલટી ગંગા વહી રહી છે

પહેલા નદીઓ પવિત્ર મણાતી, અને પરમાત્માની વિભૂતિના એક અઘરે લોકો તેને માનતા આવી પવિત્ર નદીઓનાં પાણી મરતી વખતે પછુ મોંમા રેડાતાં તેનાં આચમન થતાં તે કાચ જેવા નિર્મળ પાણીમા ગટરો નખાયા વગરની એક પછુ નદી બાકી રહી નથી આ પછુ એક જાનટી ગંગા વહી રહી છે

પહેલાં ધન ગાયોનું મનાતું, જમીનનું મનાતું, સાધનોનું મનાતું, આજે ધન એ કનું મનાય છે જીવનની સિક્કોગિટી સકલપમાં હતી આજે જીવનની સિક્કોગિટી બેંકમાં મનાય છે

જે જાડ્યો તે ક્યુ ઓપધ સારુ, અને તેને ખરીદવાની કિંયા કરી આરોગવાની કિંયા કરી રહ્યો છે અને બધા ઓપધો ઉપર જ દુડી પડ્યા છે પછુ મેથ દૂર કરનાર વિહારની તો કોઇ વાન જ હતું નથી ભગવાન ચરકે બધા જ રોગો માટે માંક ચારસોથી પાયમો વનસ્પતિઓ લખી, પછુ આજે માંકેટમાં લખો દવાઓ વેચાય છે ખરેખર આ પછુ એક જાનટી ગંગા છે

જે માણસે પોતે અનુભવ કર્યો હોય અને સાક્ષાત્ દર્દન કર્યું હોય તે વસ્તુની રજૂઆત પર-દિન માટે સમાજમાં તે મૂકતો. આજે સાહિત્ય કમાણી માટે મુકાય છે આ પછુ એક જાનટી જ ગંગા વહી રહી છે

દરેક ઘરમાં પીપરીમળ, સડ, દરડે, સુદર્દન, સચળ, શરુ, દિવેલ, દિગ અને અજમાની બાટ લીઓ રહેતી તેને જતને આજે એરિપરિન, ઇપ્સમ મોન્ટ, ગ્લુકોઝ, હોર્લિકસ, યેનિસિલિનના મતમ વગેરે અનેક વસ્તુઓ ઘરના વસવાટમા આરી ગઇ છે આ પછુ એક જાનટી ગંગા છે

સાધીના હાથમાં આવી તે અદ્દર બેઠાં જોઈને ક્રેટનાક બાળકો તેને વળગી પડ્યા રામ કન્નરે ટોપલી સાથે બીજું દોરડું નખા મુ અને એક પછી એક છ બાળકોને ઉગારી લીધા બાકીના બાર બાળકો અને પાંચ સ્ત્રીઓ મૃત્યુને શરણ થયા કેમકે કૃવાના પચ્ચરો નીચે તેઓ ઢકાઈ ગયા તરતા ન આનડતું હોય છતાં ૧૫ વર્ષનો ગામડિયો કૃવામા બેઠોને જ બાળકો બચાવવા જેટલી ત્વરિત માનસશક્તિ અને હિંમત બતાવે તે સૌના ધ વવાદને પાત્ર છે અકસ્માતે હાલેશ બનના હોય પણ જૂજ કિસ્સાઓમા તેનો ભોગ બનનારની વ્હાલે કોણ જઈ શકે છે, કેમકે માનસિક ચપમના કસ્યાર્થમા સક્રિય થઈ શકતી નથી અને જે વિચારવા પ્રેસે છે તે કાંઈ કરી શકતા નથી

હાથ ધીનો અત ?

તામીનાડની સરકાર ૩૦મી ઓગસ્ટથી દારૂ બધી ઉપરનો પ્રતિબંધ ઉઠાવી લેનાર છે દારૂબંધીમા તો પૈતી કમાણી નહી અને છુવારીનો પાર નહી અને છતા છાને ખુણે બહુ જ ચાલતું હોય ! જ્યા જ્યા દારૂ બધી છે ત્યા બુમલમા તેના નિરુદ્ધની પ્રતિષ્ઠા સગવળ ચાલુ જ હોય છે આખેય દારૂનો પ્રશ્ન એક શાશ્વત પ્રશ્ન છે અને તેની ધણી બાબતો છે વેશ્યા પ્રતિબંધક કારો હોવા છતા જગતમા કોણ જેમ તેને બંધ રાખી શકતું નથી અને કેટલું નિયોજન જેમ સરકારી આદેશથી અમલી નથી શકતું નથી તેલુ જ દારૂનું છે જેને નથી પાવો તે ખાલુ તે પણ નહી પીએ, બાકી જેને ગરબો રચી છે, દિન બહેનાવડ છે, અકળક નાણુ બચનો પ્રાચી શે થે છે તેને પ્યાતી વિના કેમ ચાને ? પણ એનો અર્થ એમ નથી કે શુશ્રાવે તામીલનાડનું અનુકરણ કરતુ દારૂ બધી મુક્ત કર્યા પછી ત્યા શા પરિણામો આવે છે તે જોવા રહ્યા સાહિત્ય અને કવિતાનો કાલ વધુ સારો જોતરશે ?

બગ નિરાશ્રિતો

ભારત માટે સૌથી જડીન બની રહેનારો બગ નિરાશ્રિતોના પ્રશ્ન ચર્ચાની એવજો ચામે છે આ પ્રશ્ને પાકિસ્તાન સાથે યુદ્ધ છેડવા જેતુ નથી એવો મન પ્રચલ બનતો જાય છે આમેય અમેરિકા જેવા રાષ્ટ્રને પણ યુદ્ધ થોસાતુ નથી ને સામેથી ચાલીને નીનની મેલી શોધે છે આ સિથિતિમા ઇન્દિરાજી શાશ્વતગુને જે રાજ વિચારી રહ્યા છે તેને દેશવાસીઓએ ઇજ્જત આપતિ તરીકે પણ સ્વીકારી લેવા જોઈએ જગત સમક્ષ આ પ્રશ્નને લામે સમય ધરી રાખવાથી તેમ જ દુનિયાભરમા પ્રચારયુદ્ધ ચાલુ રાખવાથી ભારતનો કેઈસ નૈતિક રીતે મજબૂત બને છે યુદ્ધને બદલે નિરાશ્રિતોનો ભોજ સહેવાથી ભારતને થોડાક મિત્રો સાપડશે, એ નક્કી છે અને મદદ પણ મળશે તેમને વનનમાં પાછા ફરવાની થોજના યુનોને આશ્રયે ધડી ઠારી, તેના કારા અમની બનાવવી રહી

રાજસ્થાનમા સત્તા પલ્લે

પંડિત નરેન્દ્રની જેમ મોહનલાલ સુખાડિયાએ સુદીર્ઘ કાળ સુધી રાજસ્થાનનું મંત્રીપદ શોધા મુ અને સત્તર વર્ષ સુધી રાજ્યની ધૂરા સફળતાપૂર્વક વહન કરી વગી સત્તાસાચ પણ તેમજે ગૌરવપૂર્વક ઠર્યો ભારતમા અન્ય રાજ્યમા આવી શાંતિથી અને સમજ ધરીથી સત્તાની ફેરબદલી થઈ નથી વગી એક મુસીબતે રાજ્યના પતપ્રવાન બનાવી ઇન્દિરાજીએ કાલુમતી કેમની પ્રતિષ્ઠા બહેરમા રથાપી છે પાકિસ્તાનની સરહ ને અડીને આવેલા આ રાજ્યમાં જરકત ઉનાખાને ચોપ રાખવી પડશે કેમકે ચાલાખાનની ઉભી ધમકીના સંદર્ભમા ક્યારે શુ થાય તે કહેનાય નહી હેસાતુ સીના વાતાવરણમા શ્રી સુખાડિયાએ મંત્રીપદ ખાલી કરી આખુ તે વાત નાની નથી

x

માત કે વાતથી જે ના બને, વા સ્વજનો વડે,
સયમી ચિત્તથી લાધે, શતધા શ્રેય આપણુ --ધર્મપદ

*

ધરતીને ખસતો ઘેરઘેર ચાલતો હતો અને બાળવેદ પશુ ઘેરઘેર હતું બાળકોને રસવાળાં કરતાં એ પશુ એક ઊલટી જ ગંગા છે.

કીમતવાળી હાથ વેચાય અને તેમાં બ્યોટિંગનો ઉપયોગ થાય, અને આવા ટેટલાય બ્યોટિંગ લોકો માં ખૂબ જાય. આ બધા પાછા ઈન્ડિયા રખાવે અને સરવાળો શૂન્ય થાય, તેના કમ્પા ગાંધી માટેની જમીનનું રેકવિઝિશન કરવામાં આવે અને કતલખાનાં બંધ કરી, ગાય રાખનારને ઉપરથી સજાસીદી આપવામાં આવે તો એટલેટ્ટેશન કરવાનો ચાન્સ જ ન મળે. પરંતુ આ ઇન્ડિયન કોર્ટના અને એગ્રિમેન્ટિસ્ટેશનના ખર્ચ દ્વારા પશુ ઊલટી જ ગંગા વહી રહી છે.

દાંન મજબૂત કરવા કચ્છ, વડ, કદબ, બાવળ, કોબીનાં ફાલણો, તલ ચાવવા, તેલના કોગચા કરવાના ઉપાયોનો પ્રચાર બંધ થયો છે, અને દાંનનું પક ઢોઢરીમાં જઈ ઢોઢરી બગાડો, એમ કહી દાંન પાટી નાંખવાની ઊલટી ગંગા વહી રહી છે, અને એ દાંન પાવવાથી લોકોનાં આંખ, કાન અને મોંની છદ્મિયો નબળી થઈ ગઈ અને મોઠા બોખાં થયાં.

બાળિકામાં મેથ આંખવાની ચાલી ગઈ, ત્રિકુળા છાંટવાનું ચાલી ગયું, સુરમે લગાવવાનો ચાલી ગયો. તેજ વધારનાર ધારોષ્ટ્ર દૂધ, માખણ, ડોડી, પગના નેલામાં તેલ, મોઠા બહાર વાંચવા અને લખવા આ મધું આપ્યું મધું.

પહેલાં વિદ્યા મેળવવા માટે વિદ્યા ભણવામાં આવતી. આજે કિમી મેળવવા માટે વિદ્યા ભણવામાં આવે છે, અને એ વિદ્યા મેળવનારાઓ અવશ્ય, મનન અને નિદિખાસનથી યુક્ત, સિદ્ધિલાગા, દિંદની શૂનિ ઉપર હામરોની સંજ્ઞા ઉપર વસના હન. અને તેઓની પાસે એ વિદ્યા લેવા પરદેશથી લોકો અડી આવતા. આજે લોકો અડીથી રોજ પરદેશ જાય છે, અને રોજ દાઢ સાથેના ચાદપાંચ ફોટાઓ વનમાન-

પત્રોમાં લેવા મળે છે. તારે થાય છે કે આ પશુ ઊલટી ગંગા વહી રહી છે.

પહેલાં નદીઓ પવિત્ર ગણાતી, અને પારમાત્માની વિભૂતિના એક અંશરૂપે લોકો તેને માનતા, આવી પવિત્ર નદીઓમાં પાણી મરતી વખતે પશુ મોંમાં રેડાતાં. તેનાં આચમન થતાં. તે કાચ જેવા નિર્જળ પાણીમાં ગટરો નંખાયા વગરની એક પશુ નદી બાકી રહી નથી. આ પશુ એક ઊલટી ગંગા વહી રહી છે.

પહેલાં ધન ગાયોનું મનાતું, જમીનનું મનાતું, સાધનોનું મનાતું, આજે ધન મેંકનું મનાય છે. જીવનની સિક્કોચોટી સંકલ્પમાં હતી. આજે જીવનની સિક્કોચોટી મેંકમાં મનાય છે.

જે જાડયો તે કપું ઔષધ સારું, અને તેને ખરીદવાની કિંયા કરી અરોગવાની કિંયા કરી રહ્યો છે. અને બધા ઔષધો ઉપર જ તૂટી પડ્યા છે. પશુ રોજ દુઃ કરનાર વિહારની તો કોઈ વાન જ કરતું નથી. લખવાન ચરકે બધા જ રોગો માટે માંડ ચારસોથી પાંચમો વસ્ત્રપતિઓ લખી, પશુ આજે માઈટમાં લખો દવાઓ વેચાય છે. ખરેખર આ પશુ એક ઊલટી ગંગા છે.

જે માણસે પોતે અનુભવ કર્યો હોય અને સાક્ષાત્ દર્શન કર્યું હોય તે વસ્તુની રમૂઆત પર-દિન માટે સમાજમાં તે મૂકતો આજે સાહિત્ય કમાણી માટે યુકાય છે. આ પશુ એક ઊલટી જ ગંગા વહી રહી છે.

દરેક ધરમાં પીપરીદૂત, મૂંઠ, દરેક, સુર્યન, સંચળ, છંદ, દિવેલ, દિંન અને અગ્રમાની બાદ-લીઓ રહેતી. તેને જલ્દે આજે એરિપરિન, ઇપ્સમ-મોસ્ટ, ગ્લુકોઝ, હોર્મોનલ, પેનિસિલિનના મગમ વગેરે અનેક વસ્તુઓ ધરના વસવાટમાં આવી ગઈ છે. આ પશુ એક ઊલટી ગંગા છે.

વિદ્યાર્થી શુકની લન, મન અને ધનથી સેવા કરી તેના હૃદયનો ભાવ છૂટી લઇ પોતે કેવવાઇ વિદ્યા લેતા હતા તેને બદલે આજે પ્રૌદ્ધસરોનાં લોક-ચર સાંભળવાથી અને પોતે વાંચી જવાથી વિદ્યા મેળવે છે એ વહેણ દ્વારા પણ ઊલટી ગંગા વહી રહી છે.

પહેલાં બહારગામ જઈએ તો ધર્મશાળા ગિત-રવાની મળતી. પણ હું હમણા જ ન સિધ ગયો ત્યારે ત્યાં પૈસા ખરચતાં પણ જીવરવાનું સાધન મળતું ન હતું. કન્યા મૂકન મળતી હતી વિદ્યાનો નિકળ થતો ન હતો આજે અરણ્યક ફી સેવામાં આવે છે. ફૂલ-છાસ મૂકત મળનાં ખવરાવીને લોક રાજ ચનાં, તેને બદલે આજે આનાથી સાન ઊઘટી ગંગા વહી રહી છે.

આપણે ત્યાં સંત-સાધુને ઘેર બોલાવી, આધ્યાત્મિક વિકાસ માટે દેવ, મંદિર, સાધુસંન્યાસી વેશ, નિદાન પાછળ ધન ખર્ચાતું, આજે સિનેમા, કલ્પ,

ગંજી અને મોટરો પાછળ ખર્ચાય છે, એ પણ એક ઊલટી ગંગા છે.

જીવમાનને ભાવભાંધી કેવી રીતે મુક્ત કરવો તેની ઉપાસના ચાલતી હતી, અને ભાવભાંધી મુક્ત કરનાર માણસ દાનેશ્વરી કહેવાતો. આજે સામાના હૃદયમાં ભાવ પેદા કરે તે દાનેશ્વરી કહેવાય છે. આ રીતે દાનની પણ ઊલટી ગંગા વહી રહી છે.

‘ભાવપ્રકાશ’માં લખ્યું છે કે કાંસાના, કાચના કે પિત્તળના વાસણમાં જમનું પણ હવે રેનનેસ રટીયના વાસણમાં જમવાથી ચતી દરિદ્રના દ્વારા પણ ઊલટી ગંગા જ વહી રહી છે.

માણસ સુખી હોય તો તે આંગનાં વાસણ વાપરતો, તેથી વધુ સુખી હોય તો સોના-ચાંદીનાં વાસણો વાપરતો, મધ્યમવર્ગવાળો તાંબા-પિત્તળનાં વાસણ વાપરતો, જ્યારે દરિદ્ર માણસ ભોડાનાં વાસણ વાપરતો. તેને બદલે આજે પૈસાદાર વર્ગ પણ લોખંડના વાસણ વાપરતો થઇ ગયો છે —ચરક

*

હાર્દિક શુભેચ્છાઓં કે સાથ

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

સિંધિયા આપને સાગર દ્વારા સમૃદ્ધિ આપે છે

8151A S SSN 222A GUM

પ્રાચીન સમયમાં વહાણવટાના વ્યવસાય દ્વારા
ભારતને અદ્યતન સપ્સિ મળતી હતી અને
સિંધિયાના જહાજો આપણી એ પ્રાચીન પરંપરા
અને વ્યાપારને નળવતી રહ્યા છે. સિંધિયા
ભારતના હરિયાપારના તેમજ કાશીના વ્યાપાર ક્ષેત્રે
પોતાના અદ્યતન અને ઝડપી જહાજો મોકલ્યા દ્વારા
ઝડપી, સુરક્ષિત અને કિંમતવાળી સેવા આપે છે.

હરિયાપારની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન ઇન્ડો-યુરોપ
ભારત-સિંધિયા
ભારત-અમેરિકા (મેટલાન્ટિક અને અજાવના બંદરો)
ભારત પૂર્વ ઇન્ડોસ મેડ તેપાસ
ભારત પેસિફિક (પૂર્વ વાળે)
ભારત ઇન્ડો-પાક
ભારત-ઓસ્ટ્રેલિયા

૧૬૫

સિંધિયા

સિંધિયા

(ભાગના ૧૬૧૬)

ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન
સિંધિયા ૬૦૪ નેવ ૩ નેવ ૬
સિંધિયા ૩ (નિર્મિત ૩૩ નેવ ૬)
૬૦, નેવ ૬ નેવ ૬ નેવ ૬
સિંધિયાના વ્યાપાર ક્ષેત્ર

‘પથિક’ ખાસ સૌરાષ્ટ્ર અંક

(ત્રી શ્રી માનસગણ બારક

પ્રેમ દરવાજા બંદાર, અમદાવાદ ૨

પાના ૧૭૦ મૂલ્ય ત્રણ રૂપિયા

પ્રકાશક મુર્મૂર મંથરન કાર્યાલય, અમદાવાદ

પાના ૩૫૦ મૂલ્ય ૭ રૂપિયા

‘સૌરાષ્ટ્ર અંક’ની ઈશીમાં ‘પથિક’ માસિક તરફથી મે-જૂન ૭૧નો સંયુક્ત મોથો ખાસ સૌરાષ્ટ્ર અંક બહાર પડ્યો છે તે ખ્યાન જે ચતો બની રહે છે ૧૭ લેખકોના ૨૦ લેખોમાં શ્રી કે કા સાચીના ત્રણ લેખો “સૌરાષ્ટ્રની ઉત્તરકાલીન રાજધાનીઓ,” “સૌરાષ્ટ્રના ધર્મસંપ્રદાય”, અને “સૌરાષ્ટ્રની મેળોઓ” એક સાથે એક જ અંકમાં વાચવા મળે છે

‘સૌરાષ્ટ્રના વન્ય પ્રાણીઓ’ (પ્રભુક કચન રાય દેસાઈ) “સૌરાષ્ટ્રની વનસ્પતિ” (શ્રી પદ્મા કર ગુપ્તા) “સૌરાષ્ટ્રના મરાઠી સમાજ” (રમેશકાન્ત પરીખ) “સૌરાષ્ટ્રના મુસ્લિમો” (રાજુપ્રસાદ દેસાઈ) “સૌરાષ્ટ્રની દેહતીક વિશિષ્ટ જાતિઓ” (નામજીભાઈ ભાગી) ઇત્યાદિ લેખોમાં સૌરાષ્ટ્રની અનેકવિધ ભિન્નતાનો ખ્યાન અગ્રગણ્ય દૃષ્ટિથી મુદ્દર રીત રજૂ થાય છે. શ્રી માનસગણ બારક ગુજરાતનરમાં એક જ એવા ત્રી છે જેઓ જોતે જે નાનથી વચ્ચિન રહેવા પામ્યા છે તે અન્યને સુનજ કરી આપવા ભેખધારી ની અર્થ સાદિત્તે ચિરજીવ અને કીમતી મેવાઓ આપી રહ્યા છે. કચ્છના ત્રણ અને સૌરાષ્ટ્રના ચાર વિશેષિકા આ રીતે (તેમજ ગુજરાત વિષે આપ વાનુ વચન આપીને) તેમજ એક વિક્રમ રથાર્થો છે. ન્યૂન સાધનો અને માહકોની અતિ મર્યાદિત સંખ્યા છતાં ‘પથિક’ને ઉત્તરોત્તર જે લાગ તેઓ લાગે છે તેનાથી મરે તેવા સરકારી ગુજરાતી આર્થિક અને આદ્યોપાય અનુભવના વિગત રહેશે નહિ. ‘પથિક’ના ગુજરાતના ખાસ અંક અનેરો બનશે તેમાં શંકા નથી.

‘ધૂમકેતુની ઉત્તરયાત્રા’

સેખા શ્રી દક્ષિણકુમાર ગો બેરી

શ્રી ધૂમકેતુએ આત્મકથાના બે ભાગ ગુજરાતને આપ્યા ‘જીવનપથ’ અને ‘જીવનરંગ’ ત્રીજો ભાગ ‘જીવનરંગ’ તેઓ લખી શક્યા નહિ પિતાની મતી પાને અક્ષરદેહ આપવા પુત્ર આમળ આવે એવા એક ચિરન યોગ્ય અહીં સાપડ્યો છે અને શ્રી દક્ષિણકુમાર રચિત સ્વર્ગસ્થની ઉત્તરયાત્રા ‘શોમનુ પિતૃશ્રાદ્ધ’ બની રહે છે, એ તો હરીકન છે તદુપરાંત સાહિત્ય કૃતિ તરીકે અચિત્ત કથનક મર્યાદા મહત્તરનો ઉમેરો કરે છે. શ્રી ધૂમકેતુનું આગની નજીકથી દર્શન કરાવવા બંન તેમજ તેમના જીવનના અત્યારસુધી નહીં જાણીના બતાવો, પ્રસંગો, મન અને ચિત્તની દૃષ્ટિઓ ઇત્યાદિથી વાંકે કરવા બંન જીવનના લેખકનું ક્ષયી રહેશે વિગતમાં શ્રી અનંતરાવ રાવળના પુરોવચનમાં ‘ઉત્તરયાત્રા’ વિશેષે વિસ્તૃત આવે. અના કરવામાં આવી છે તે એની સંપૂર્ણ અને સ્થાનપરથી લખાણ છે કે તેની પાસે ઇતર વિવેચન પાંચુ અને નેજલીલુ લાગશે, “અમિત ધૂમકેતુના અવા બરા પાસાનો આવે સાચુકારા પરિચય જે શ્રી દક્ષિણકુમારે અત્રે આપ્યો છે તેવા ખીજ કેની પાનેરી આપણને મળે.” એમ લખતી વખતે શ્રી રાવળ સાહેબે જે દહાનો દાક્યા છે તે વાચીને, તેમજ પુસ્તક વાચીને એમ લગે છે કે મિત્ર અને પુત્ર વચ્ચે એકજ પ્રિયપાત્રનું ચિત્ર રજૂ કરવા સાહિત્યિક હરીફાઈ ચાલી રહી છે. અને તે પથુ જમિં અને લાગણીથી બરપૂર ઉત્તર યાત્રા શ્રી ધૂમકેતુએ પોતે લખેન આત્મકથાના બે ભાગ સાથે જાણે સળગ કથારૂપે લખી જાય છે. શ્રી ધૂમકેતુની આખરી વિગતે આવેખનુ ૨૮ મુ પ્રકરણ એક યાદગાર અને ચિરતન સાહિત્યિક નિવાપાત્રસિ ગણ્યારો લેખકનું આ પદાર્પણ પૂર્ણવિરામ ન બનો. “એતુ સદુ કોષ છગ્ગે

☆

અસારે સાર લેખે ને, ને ને સારે અસારને,
ના પામે સારને એવા, મિથ્યા સંકલ્પ જેમના — ‘ધમપદ’

સિધિયા આપને સાગર દ્વારા સમૃદ્ધિ અર્પે છે

SISTA S-SSN 228A GUJ

પ્રાચીન સમયમાં વહાણવટાના વ્યવસાય દ્વારા
ભારતને અદ્યત્ત સપ્ત મળતી હતી આને
સિધિયાના જહાજો આપતી એ પ્રાચીન પરંપરા
અને વ્યાપારને જાગૃતી રહ્યા છે...સિધિયા
ભારતના દરિયાપારના તેમજ જહાજો વ્યાપાર ક્ષેત્રે
પોતાના અદ્યતન અને ઝડપી જહાજો દ્વારા
ઝડપી, મુશ્કેલી અને કિશ્મતી સેવા આપે છે

દરિયાપારની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન ઇન્ડો-યુરોપ
ભારત-અમેરિકા
ભારત-અમેરિકા (અટલાન્ટિક અને વ્યાપાર વહીવટ)
ભારત પૂર્વ કેનેડા એટલે કે
ભારત પેસિફિક (પૂર્વ પાર)
ભારત ઇન્ડો-ચીના
ભારત-એફ્રિકા ઇસ્ટર્ન એટલાન્ટિક વહીવટ
ભારત પશ્ચિમ એફ્રિકા (અખાલ)
કાંઠાની સેવા
ભારત-પાકિસ્તાન-બર્મા-સિન્ડો

સિધિયા
(૧૯૫૫ના કાયદા)

ધી સિધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
"સિધિયા કાર્ગો", બેલાં એલેડ, મુમ્બઈ ૧ ટેલિગ્રાફ: ૨૬૮૧૧ (૨૨ લાઇન) ટેલિગ્રાફ: ૨૨૮૫
સે-ફોન નં-૩ લિમિટેડ ૩૩ મેન ઇ મુખ્ય રોડ, કલકત્તા ૧ ટેલિગ્રાફ: ૨૨૫૮૨૨ (૨ લાઇન) ટેલિગ્રાફ: ૩૩૫
૧૦, નેર જાગ વર્તમા, નવા દિલ્લી, ટેલિગ્રાફ: ૧૧૨૨૬૧, ટેલિગ્રાફ: ૩૩૫
સિધિયા કંપનિય મુખ્ય વહીવટી એજન્સી છે

રાષ્ટ્રિય એકતા

“ચાલો આપણે બૂલી જઈએ કે, ‘હું’
હિંદુ છું,’ ‘તું મુસ્લિમ,’ અથવા ‘હું’ ગુજરાતી
છું,’ ‘તું મદ્રાસી’. ચાલો આપણે ‘હું’ અને
‘મારું’ ને સમગ્ર ભારતીય રાષ્ટ્રિયતામાં એક-
રૂપ કરી દઈએ સાથે કૂળવાને કે સાથે તારવાને
આપણો બહુજન સમાજ કૃતનિશ્ચય બનશે
ત્યારેજ આપણે ખરેખરા સ્વતંત્ર થઈશું.”

—ગાંધીજી

ગુજરાત રાજ્યના અધિકૃત નિયંત્રણ દ્વારા પ્રસિદ્ધ

રાષ્ટ્રિય એકતા રાષ્ટ્રિય એકતા રાષ્ટ્રિય એકતા રાષ્ટ્રિય એકતા રાષ્ટ્રિય એકતા રાષ્ટ્રિય એકતા

સુંદર, સ્વચ્છ અને સુધડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

શ્રી. મલિયકલ કૃત
અમારા પ્રકાશનો

ગાધીગુરુ	૧-૨૫
ગીતાજલ એક અધ્યયન ..	૧-૨૫
ગાધીજી માથે જીવનયાત્રા .	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા .	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષ સાથ જીવનયાત્રા ..	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫

આનંદાનીના ઉપરને છુટકા

ગોપીનાથ પંચમા-

૧૯૫૫

માનકૃતિક મમન્વય કંખનું માસિક : માર્ચ ૧૯૫૫ : ૧૯૫૫

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	રેખાક
૧૫ માનુ ૨૧૦	ગુ દયાન મહિનક
૨૦૬ ઇશ્વરની અનુમતિ	મ ધીછ
૨૦૭ પરિભ્રમણ	આગતો
૨૦૮ ૧૨૧૧૧	નિખલ ૧૨૧૧૭
૨૧૧ આગમનો પીર	નિખલ ૧૧
૨૧૩ સંસ્કૃત ૨૬૨૫	સુમતે
૨૧૪ જીવનની સાથેના સોના	શ્રી
૨૧૫ બધનમુકિત	શ્રી ખાનનલકર
૨૧૭ ચિર જીવ	અનાન
૨૨૧ હાથને જોડનાર અગ્રી	મનુ પતિ
૨૨૨ માગેકોયો	આનંદ
૨૨૫ ગાધીજીનો માખંડ	નિષા મહેતા
૨૨૬ જીવન મિથ્યા નથી	નૌનમ પનથુ
૨૨૭ શાહનામાએ શિરદોસીના બી પાના	મણિભાઈ વોળ
૨૨૮ યુવાનો અને સિનેમા	
૨૩૦ માનનાનો વિકાસ	કેદારનાથજી
૨૩૨ જીવનનો અર્થ	ડૉ. હરે, ૭૨ મહેતા
૨૩૪ દાન	જુગતેવ
૨૩૬ મધ્યકાલ	શ્રી

સૂચના

[આગેને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે

પરંતુ સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કરી પછી કાર્ય લેવાને જવાબજી અંક સિદ્ધિમાં હશે તો મોકલાશે

જ્યે તે મળેને આવક થઈ થકા છે

આ માહિતીમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકના છે સંપાદક તે વિચારોમાં સમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકને]

લેખકનામાં સરકારી, કંપાનિયલ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ સાફ, ભોલિક, તાજું હોય અને અપેક્ષા રક છે કાગળની એક બાજુ સાલીથી લખવું

લવાજમ

દરમા [૨૨૨] ૮ રૂપિયા

પરંતુમા સોના ચિહ્ન

“લેખકના”

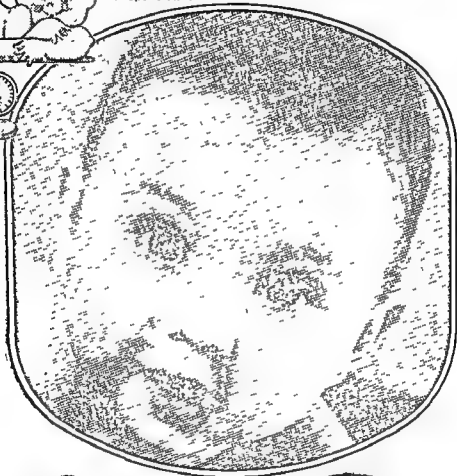
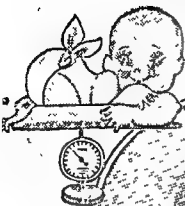
૨-સામગ્રીનગર

સાજકોટ-૨

પ્રકાશક, સુરક, માસિક ધોરેન ગાધી સંપાદક નરીન ગાધી ૨ નગરકુચનગર, સાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન રચાન સુરક મુદ્રિકા, રૈષ્ણકોસ રોડ સાજકોટ

જિંતાનું જન્મસમયનું વજન વધીને ૪ મહિનામાં તો બમણું થઈ ગયું—છે ને, સાચો વિજય!

જોલ્લરોએ જિતાને કોઈપણ જોવાવે કે તરત હસી પડે છે એ ને માતાએ એવા સરસ ઝીણઝીણા ખજાનું પડે છે. જિતા હસતી બધું છે, પોતાની નવીનતા રમતોથી સોને પોતાના જતાવી લે છે, જિતાને એક ચીજ સોની પડાણી છે—એ છે એની દૂધની બાટલી, બાટલી પૂરેપૂરી ખાણી ન થાય ત્યાં સુધી એને પોતાનીવી કાંટે એ બીજા. જિતાની આ જોહિની પાછળ ૨૬૨૫ છે. એક વિશેષ પ્રકારનો જાન-આહાર.

જિંતાને આપાય છે, અમૂલસે — એક વિજયી બાળ-આહાર!

અમૂલસે જન્મતા મુઠાવાના બે ૪ વરસ તો એવા વેચાણે બીજા બાળ આહારોના વેચાણોને કંપામે પાછળ રાખી દીધા અને સોમ અગ્રણ્યતા પ્રાપ્ત કર્યું. અમૂલસે એક વિશેષ પ્રક્રિયાથી (રેપ્રે-કાઈઝેશન) અને વિશેષ ફોર્મ્યુલાને આધારે જાણવાય છે—જાણ લખારા લાકડા બાળક માટે. એકેલાઈથી ૧થી ૪ વડા અમૂલસેમાંથી જ જોકોને સમગ્રોત પોષણ મળી રહે છે... અને સાચો સાચો અને છે, આવશ્યક વિદ્યાર્થીનો તથા ખર્ચો તરવો, ઉપરાંત, બાલકોના વડરત્વ વિશ્વાસ માટે એમાંથી થયું પ્રચાલના અને થયું સારા પ્રોટીનના વરવોને મળે છે.

મહત્ત

માતૃત્વ અને જાણકીર વિરોધા મરૂત અમૂલ પુરતક માટે (સાથે ૫૦ ફૅસ ની દવાલ ટિકિટો બીબીને) આ સરનામે લખો પોસ્ટ બેચ ૧૦૧૨૪, મુબઈ-૧.

અમૂલસે

શોના દૂધની બાટલીમાં ઉત્કૃષ્ટ વૈકલ્પિક આહાર

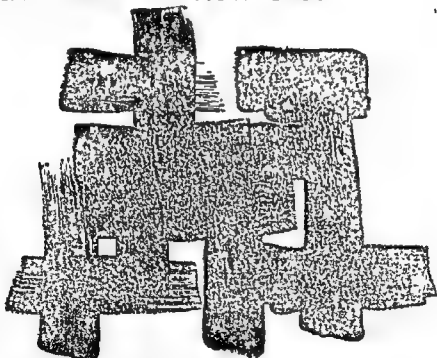

Steel fabricated for industry by Mukand With innovations in design and construction that anticipate the fast changing demands of industry.

Mukand fabricates steel for new uses: makes heavy electric cranes; specialised equipment; chemical, fertilizer and steel plant machinery Casts, rolls, twists steel. Keeps ahead of the new trends in India's industries. Achieves significant increases in import substitution, ships steel products to expanding markets abroad.

At Mukand, steel is innovation.

Steel - sheared, riveted, fabricated for new uses

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd., Kurla, Bombay 70 (AS).

Thackersey fabrics
live up to the life you lead

**TF THACKERSEY
GROUP OF MILLS**
CROWN * HINDOOSTAN UNIT NO 1
HINDOOSTAN (INDIAN) UNIT NO 2
SIR VITHALDAS CHAMBERS,
16 APOLLO STREET, BOMBAY 1

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेक्सचेंज
कलकत्ता-१

Research Quality Expansion...

we are deeply dedicated to each !

Amar Dye Chem are pioneers in the dyestuff industry in India—and have sustained the performance through the years in meticulous quality control in unceasing research in consistent expansion in mounting exports. Today Amar Dye Chem make dyestuffs for almost every conceivable application—in textile paper, leather plastic paint, color and many other industries.

*we believe that
Research is the life blood
of the chemical industry*

AMAR DYE CHEM LTD

Rang Udyan, Mahim, Bombay 18

વૈષ્ણવજ્ઞાન

ઉદ્ધરેકાત્મનાત્માનમ્

માનું સ્વપ્નું

એક સંજે મા છન પર એકથી બેઠી હતી. નીચે શરેરને શોરબકોર એક સામરનાં મોળઓની જેમ ધૂધવાટ કરી રહી હતો. ઉપર આકાશમાંથી જેમ કે કોઈએ એક માટયું છોડ્યું ન પાડી દીધું હોય તેમ પ્રકાશની ગંધા વહેતી હતી.

માની આંખો પ્રેમ, સેવા અને સમર્પણભાવથી ઉજ્જવળ હતી. તે તારક્ષા જેવા દેખાઇ રહ્યાં હતાં. આકાશના થોડા તારાઓ એમ સમજીને કે તે લોકોમાંથી બે નીચે પડી ગયા છે—તરત જ ત્યાં પહોંચી ગયા.

તારાઓએ આને આદરપૂર્વક અને વિનયપૂર્વક પ્રણામ કર્યાં કાળુ કે વિનય, જેમ કે વિવેક તારક-લોકોને પહેલો નિવમ છે અને કહ્યું: જગદંબાનાં પ્રતિનિધિ, અમે તારકલોકથી તમારે માટે એક સંદેશો લાવ્યા છીએ. અમે તમારા જ્ઞાતાનના સ્વાથીઓ છીએ. સંદેશો પ્રભુએ મોકલાવ્યો છે. અને તે આ પ્રમાણે છે :

‘હું એવી આશા રાખી બેઠો છું કે તું તારાં બાળકોને એવી રીતે ઓઝરશે કે તે મારી યશ વેદી પર પ્રકાશમય દીવાઓની જેમ પ્રકાશ આપી શકે. જેથી જગતમાં અજ્ઞાનને જે ધોર અધિકાર છે તેને દૂર કરવામાં અને તે મદદરૂપ થઈ પડે’

‘જેવો તારો આદેશ સમજીશ.’ માએ તારાઓ દારા મળેયો સંદેશો સાંભળી કહ્યું.

તાર પછી, ફરીથી વિનયપૂર્વક પ્રણામ કરીને તારાઓ પાછા પોતાના તારકલોક તરફ ચાલ્યા ગયા.

તે જ સમયે માનાં બન્ને બાળકો મા-મા પોકારનાં આવી પહોંચ્યા. માએ તેમને ધણી વડાલથી ઉંચકી લીધાં અને કહ્યું: ‘મારી આંખોના તારાઓ પ્રભુના આકાશના તારાઓ !’

—શુક્રદાસ મહિલકજી

દરેકેદરેક પદાર્થમાં વ્યાપી રહેતી કોઈક ચૂંક સત્તા છે, જેનું શરીરથી વચ્ચેનું કે વ્યાપ્તિ ચર્ચ શક્યતી નથી હોતી તેને જોઈ શકતો નથી હતા તેનો અનુભવ મને થતા કરે છે આ અ જ્ઞ સત્તાનો અનુભવ થાય છે ખરો, પણ તેની સાબિતી આપી શકાતી નથી, કેમ કે મારી ઇન્દ્રિયો વડે જે જે પદાર્થોનું જ્ઞાન મને થાય છે તે સર્વથી તે સત્તા તદ્દન છુટી જતી છે ઇન્દ્રિયોથી પર છે

હુનિતાના સામાન્ય વહેવારમાં પણ આપણે જોઈએ છીએ કે પોતાના પર કોણ શાસન ચલાવે છે, શા સાન શાસન ચલાવે છે અથવા કેવી રીતે શાસન ચલાવે છે, તે લોકો જાણતા નથી અને હા એક સત્તાની હાતી છે તે તે અચૂક શાસન ચલાવે છે એટલું તેઓ જાણે છે

વિશ્વની બામનમાં મને લાગે છે કે તેમાં વ્યવસ્થા છે, તેમાં હયાત એના દરેક પદાર્થને અને જીવનમાં જીવને ચત્રવતારો કોઈક આર કાનૂન છે અને એ કોઈ કાનૂન આધારો નથી કેમ કે તમે કાનૂન જીવના પ્રાણીઓના આચારને તમારે ન જાણી શકે વળી, હવે જગતીય ચત્ર બોજની અસ્તુત શોધોને આધાર સાબિત થાય છે કે જગત પૃથ્વી પૃથ્વી એવન છે તેથી, જેને તમારે રહીતે જીવનમાં નમે છે ને ચાને છે, તે કાનૂન હાથર છે અહીં કાનૂન અને તે કાનૂનો ધારનારો બને એક છે કાનૂન અને તેના ધારનારો રિતે અને હી જેનું જ્ઞાન હોય તેના જ કારણે માન્યથી તે કાનૂનો કે તેના ધારનારો ઇન્કાર ન થાય હાથરના અને તેના કાનૂનો ઇન્કારથી તેના શાસનમાંથી હુ મુક્ત ચર્ચ શકતો નથી એવી જાનહુ, કુન્યા સત્તાના રીતીકારથી તેના અમન નીચે જીવનમાં હાર સજી બને છે, તેમ ઇશ્વરી સત્તાનો જૂના તહીને આપોથીથી નમ્ર પડે રીતીકાર કરવાથી જિંદગીની સફર સરળ બને છે

ઈશ્વર જ આપણી ગાડી ચલાવે છે એવી શ્રદ્ધા રહેશે ત્યાં સુધી ગાડી ચાલતી જ રહેશે - ગાંધીજી

મારી આત્મશક્તિ સજી સૃષ્ટિ હમેશ પનગયા કરે છે, હમેશ નાથ પામે છે છતાંયે તે બધાયે નિકાર ને પનગયા પી પાછળ એક અવિકારી, રિયર, સર્વને ધારણ કરવાનાળી સર્વનું સર્જન કરવાનાળી, સર્વનો વિનવ કરવાનાળી અને સર્વનું ફરી સર્જન કરવાનાળી એક એવન સત્તા રહેતી છે, એવી મને આજી આજી અપી થતા કરે છે સર્વને વ્યાપીને રહેતી એ સત્તા અથવા આત્મા તે જ ઈશ્વર

હુ હર પડે જોઉં છુ કે મનુષી વચ્ચે જીવન કાચમ ટકી રહેનું છે, અસત્તાની વચ્ચે સાચ ટકી રહેનું છે અને અધારની વચ્ચે પ્રકાશ ટકી રહેનો છે એથી હુ સમજુ છુ કે ઇશ્વર જીવન છે, પ્રકાશ છે, તે જ પ્રેમ છે, તે જ પરમ કલ્યાણ છે

પણ જોનાથી ખરેખર થુ હોય તોયે કેવળ જુહિનું સમાધાન થાય તે ઈશ્વર નથી હાથરનું ઇશ્વરના તેની હલ પર ચાલતી હકૂમતમાં અને હાથરનું પરિ વર્તન કરવાના તેના સામર્થ્યમાં રહેલું છે પોતાના ભક્તના નાનામાં નાના કાપમાં તે વનકા થવો જોડમે, થાય છે પામે ઇન્દ્રિયો મળીને જે જ્ઞાન કરાવે તેના કરનાયે વધારે સાચા, સાક્ષાત્ અને સ્પષ્ટ અનુભવથી જ એ જાની શકે ઇન્દ્રિયોથી પર જે સાક્ષાત્કાર થાય છે, તે જ અચૂક સાચો અને આધાર રાખતા જેવો હોય છે કોઈ જકારના પુરાવાથી પણ જોમરો અતરમાં ઇશ્વરના અસ્તિત્વનો અનુભવ કરો હોય તેમના પરિ વર્તન પામેલા આચાર અને આચારથી તેની સાચી સાબિતી મળે છે

બધાયે હજોને પ્રશ્નોમાં ચર્ચ એવેલા પેગબોની અને સતોની અનુદ પડે પરાના અનુભવોમાંથી એવી સાબિતી મળી રહે છે આવી સાબિતીને નકારવી એ પોતાની જાનને ઇન્કાર કરવા બરાબર છે

બદલતું રાજકારણ

એશિયામા રાજકારણના રૂપ અને રંગ સત્તરે બદલાઈ રહ્યા છે. અમેરિકાએ ચીનની મૈત્રી માટે હાથ લાગેલો કર્યો અને નિક્સન સાલેમના ખાસ દૂત કિસીંગર બાગના દેશના પ્રથમ અધ્યક્ષના બહાના હેઠળ પાકિસ્તાનથી પેકીંગ જઈ આવ્યા અને ભારતે રશિયા સાથે સરહદો કસર કર્યાં છતાં ચીનને માન્યતા આપી તેમજ ચીન પોતાની પાખમા પાકિસ્તાન જેવા દેશોને લેવા જે ઉત્સુકતા દેખાડે છે તે બના બનાવે ની સર્વેગી સમીક્ષા એક જ વાતને નિર્દેશ કરે છે કે જગતના દેશોનું જુદી જુદી ધાવણીમા ધ્રુવીકરણ જનદીથી થઈ રહ્યું છે તપસ્થ રહેલું કોઈને પાનવે તેમ નથી કેમ કે મહાસત્તાઓ સત્તાના રાજકારણની રમત રમી રહી છે બાગના દેશના પ્રત્યે ભારતનો ભ્રમ ભાગ્યે તે સાડુ થયું રશિયા સાથે કસોટી કરતી વખતે આપણને ભાન થયું કે નિર્મલ રાષ્ટ્રને કોઈ મિત્રો મળના નથી તે બહુ ખેડુ મણુપ હવે તો ચીન પૂર્વ તૈયારી સાથે વૈશેષી ભગઈ ક્રિયામા હોવાથી, રશિયન મૈત્રીનો લાભ ભારતને કેને અશી મળી શકશે તે બચાહ પ્રશ્ન છે તેને બંને પાકિસ્તાનને અમેરિકા તેમજ ચીનનો જે ટેકો પ્રાપ્ત થશે તેનું ઓછું મુદ્દાકન કરવું જોઈએ નહીં ભારત રાષ્ટ્રમા નાસરના મુલ્ત પડી ધમ્મના બંને જોર કહ્યું છે સુદાનમા તેમજ મોરોક્કો મા સામ્યવાદી બડ નિષ્ફળ થયા જમ્બુરી પયોના હાથ ઉપર રખો તે બનાવે છે કે પવન કઈ દિશામાં વહે છે છંદ્રાઈનને સ્વીકૃતિ આપવાનો સમય પડ્યું પાછા ગયો છે આરબ રાષ્ટ્રોમાથી કોઈએ બચવા દેશના પ્રત્યે ભારતની મુશ્કેલી પ્રત્યે હમદની ઉચ્ચાગી નથી અમેરિકા ભારત પ્રત્યે વધુ કડક બને અને બંને દેશો વચ્ચેના સળવોમાં હજુ પણ ઓગ આવે તેવા ચિહ્નો દર્શિ ગાયર થઈ રહ્યા છે વિષ્ણુનામમાથી અમેરિકા નીકળી જવા માગે છે- ચીનને રાષ્ટ્ર રાખવા, તૈવાન માટે નિકસ-સાહેબ માઓને શુ

કહેશે તે કદપનાતીત છે જગતની ઔદ્યોગિક હરિકાઈએ અમેરિકન કોનરને કોડીનો કરી દીધો છે અને ફુનિયાના વેપારમા ચેનનું વર્ચસ્વ જે રીત વધી રહ્યું છે તેનો પડકાર ખીતીને અમેરિકન પ્રમુખે જે આકર પગના લીધા છે તેની વિચ્છાપી અસર થયા વિના રહેશે નહીં હવે પછી એશિયામા જે બનાવો બનશે તેના ઉપર ફુનિયાનું ભાવિ અવનબશે

જાહેર સેવામા રજા બંધ કરે

જાહેર સેવામા તહેવારો જે બંનેન પાડે છે તેનાથી રાષ્ટ્રને જે પાસચાર નુકસાન થાય છે તેનો અદાજ બાંધવાનું કોઈને સજ્જ નથી એ મહા આશ્ચર્ય છે તાર અને દપાન જેવી અગત્યની સેવામા રવિવાર કે તહેવારને કારણે છા માટે ફજીયા ‘નધ કોઈ મેસાજમા આવે છે તે ભારતના પંચ કસોડ લોકોમાથી કેમ કોઈ પૂછ્યું નથી ? જો રેનવે યોદીય કનાક સેવા આપી શકે તો તાર અને દપાન ખાતાએ તેનું અવસ્થ અનકરણ કરવું જોઈએ, અને કર્મચારીઓ માટે વિકલ્પ શોધી કાઢવો જોઈએ રહી મહમદ કીવાઈએ રવિવારની સપૂર્ણ રજા દપાન ખાતામા દાખન કરી તને કલાય કર્મચારીઓ ધ વવાઃ આવે પણ પ્રજા કેમ માફ કરી શકે ? લોડોનો રોજખરોજનો, જીવન અને મુલ્યનો, રાઈલાનો અને ઓગાનો વ્ય વહાર જાહેર મેવાના આ ખાતાઓ મારફત ચાનતો હોય છે તેમાં એક જ માસમા ચાર રવિવાર ઉપરાંત બન્ને ત્રણ ત્રણ તહેવારો આવી પડે ત્યારે દપાનની જીવનદોરી ઉપર જે કસોડો લે કોનો રોજ જ વ્યવહાર ચાનતો હોય છે તેમને માથે હાથ દધને મેસી રહેવા સિવાય કેઈ રસ્તો રહેતો નથી જગતના અન્ય કોઈ દેશમા તહેવારોની જલુનના અને જાહેર મેવામાં આવી બેહુદી રકાવટ અસ્તિત્વમા નથી સદેશાનવકારનું ધમ્માયક દિવસ અને રાત્રિની જેમ વણથબુ ચાનુ રહેલું જોઈએ તેમા જરા સરખી રકાવટ આખા તરને

વિપરીત અસર કરે છે, અને વડાપ્રધાન જેવાને પણ ફરિયાદ કરવી પડે છે કે તેમની ટપાલ મોડી થાય છે ! બંગાળમાં સિદ્ધાંત સંકર રેના પત્રો કેડ લેટર ઓફિસમાં જાય છે ! રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદન તહેવારોને કારણે ભય કર આચકો અનુક્રમે છે કેમ કે લાખો કર્મચારી એની ફાઇન ટાટિયા તાણીને સૂતી હોઈ છે- જ્યારે ભારત જેવા ગરીબ દેશમાં અપેક્ષા તો એવી રહે છે કે સરકારી નોકરો પસાની પાકવા જેટલો પરિશ્રમ અવશ્ય કરે જાહેર સેવામાં રવિવાર અને તહેવારની જે નિવૃત્તિ અપાય છે તે વાસ્તવમાં નફાનગાદી ભાગતોડ નું વડુ સડુ ઉપનામ છે !

વન્યપશુઓનો વ્યાપારી ઉપયોગ

સરકારમાં વાન અને સિંહને રબૂ કરીને પ્રેક્ષકોના દિવ બહેનાવવાની રીત રસમ ઘણા સમયથી ચાલતી આવી છે આમાં રીંગ ખાસ્તર હાથમાં ચાખૂક રાખીને સિંહ અથવા વાઘ પાસે મળવા યુ કામ કાવે છે અને પ્રેક્ષકો તેને અપૂર્વ બહાદુરીનું પ્રતીક માને છે આ વન્ય પશુઓને જે રીતે પિંજરામાં રાખવામાં આવે છે અને તેને માથે જે આચાર્યાર શુભરવામાં આવે છે તે પ્રથા હવે બંધ થવી જરૂરી છે સરકારના વન્ય પશુઓની આવી કુર હાસી કોર્પોરેટ બંધ પ્રેસલી થતી નથી જેમને સિંહ અને વાઘના દર્શન કરવા હોય તમને માટે શુભરાતમાં સાસલુગીર ખાતે ઉત્તમ પ્રકારની સ વડ સરકારી રાહો કરવામાં આવી છે સરકારના નાનકડા પિંજરામાં આરચાર, પાયપાય સિંહોને એક સાથે રાખવામાં આવે છે તેમને હરવા ફરવાની જગ્યા તો મળે જ ક્યાથી ? માત્ર પ્રેક્ષકો સમક્ષ બેન કરવાનો હોય ત્યારે નાના પિંજરમાંથી મોળ પિંજરમાં થોડીક મિનિટો માટે ફરવાનો દલાવો મળે તેમાં પશુ કે નો ચાખૂકોને ખાર સહેવાનો ? ભારત સરકારે સિંહના ચિહ્ન ઉપર પ્રતિબંધ મૂક્યો છે પરંતુ સિંહ અને વાઘના વ્યાપારી ઉપયોગ મટે કાઈ ઘટુ નથી તે ખબર છે જીવલે મજાએ આ પ્રકાર તાત્કાલિક હાથ ધરીને વન્ય પશુઓને સરકારના પર્વતમાંથી મુક્ત કરાવવા જોઈએ

આમ વિસ્તારમાં તખીલીસેવા

ભારત જેવા વિશાળ દેશમાં આમ વિસ્તારમાં તખીલી સેવા બહુ જ અલ્પ પ્રમાણમાં પહોંચી છે જ્યારે શહેરી વિસ્તારમાં તેનું કેન્દ્રીકરણ ખૂબ જ થયું છે ભારત સરકારના આરોગ્ય મંત્રાલયે ફરતી ઈરિપ તાલ દારા ગામડે ગામડે તખીલી સેવા આપવાનો અભિનય પ્રયોગ શરૂ કર્યો છે દેશમાં તખીલી કોને ને ની સખ્યા રખાથી વધીને ૯૫ સુધી પહોંચી છે, અને પ્રતિવર્ષે દસ હજાર તખીલી બહાર પડે છે પ્રાથમિક આરોગ્ય કે દ્ર દારા તખીલી સેવાઓ પહોંચતી કરવાથી યોગ્યતા અપૂર્ણ રહી છે ૫૦૮૨ આવા કે દ્રોમાંથી ૧૬૦૦ કેન્દ્રોમાં છે ને બંને બે જ ડોક્ટરોથી ચલાવવા પડે છે ૨૮૦ કે દ્રોમાં એક પશુ તખીલી ઉપનામ નથી જે કેન્દ્રમાં ૭૫ મિલિયા હોવા જરૂરી છે ત્યાં દસ મિલિયા આવી શકાય છે ૬૦ ટકા જેટલા કે દ્રો માટે મકાનો બાંધી શકાય નથી આમ તાણા અને તખીલીના અભાવે આવા કે દ્રો ખીનખાસરકારક માનુષ પડ્યા છે એટલે હવે ભારત સરકારે બહુનફી ફરતી ઈરિપના તાલીમ સેવા યોગ્યતાને યોથી યોગ્યતામાં અમલી બનાવવાનો નિર્ધાર કર્યો છે તદ્દનુસાર દરેક તખીલી કોનેજ, આવી એક ફરતી ઈરિપતાલ ધરાવતી બનશે, અને આ યોગ્યતા પૂર્ણ બનતા, ૯૫ ફરતી ઈરિપતાલોમાં એલબીબીએસ ના હેઠળ વર્તના ૧૦,૦૦૦ વિદ્યા થીઓ, ૯૦૦૦ ઈન્ટર્નીઓ ૮૦૦૦ હાઉસ સર્જનો, ૩૦૦૦ અનુસ્નાતકો અને નર્સીંગના હેઠળ વર્ષની ૫૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ મળવા લાગશે આવી ફરતી ઈરિપતાલ ઈનેક્ટ્રીક જનરેટર તેમજ અન્ય તમામ સાધનોથી સુજગ હશે અને આમાં ફરતી તખીલી ટુકડીઓ લોહિના દોર્ના ઉતાળે ઉપરાત કુટુંબ નિયોગ્યના કાર્યક્રમને વેગ આપશે રોગચાળા શરી નકળે ત્યારે આ ઈરિપતાલો ત્યાં દોડી જશે અને અકુશમાં લાવવા પ્રયત્નો કરશે અને એ જગ્યા વડુ જોઈએ કે બાંગ્લા દેશમાં આવી ઈરિપતાલોએ ઘણી સુદર કામગીરી બજાવી છે

શકર તેરી જટામે

‘દર ટ’ સાપ્તાહિકે કે અનુરમાં પોતાનો હાથ

અનુ. ૫૪ ૨૩૫]

બાપુ ગરીબોના બેલી હતા ક્રાંતિને માર્ગે નીડર અને અગ્ર પગલાં માંડનાર વીર યુરુષ હતા. મુકિતને માર્ગે રાષ્ટ્રને લઈ જનાર મહાન રાષ્ટ્રવિધાતા હતા. એમનું જ્ઞાન તો જગતના સન્નિવૃત્ત યતા બધા જ્ઞાનને ટપી જઈ આગળ ને આગળ દોડતું હતું. સર્જનના તેજસ્વી તથાબા એમના મનમાંથી નિરંતર ઝરતા હતા. રૂઢિઓ અને પૂર્વગ્રંથોના ધનધોર અધ-કારને એ તથાબા વિદારી દેતા.

જગતને હંકારનાર ધણા મુત્સદ્દીઓ ઘઈ ગયા. બાપુ તો એ બધાની મુત્સદ્દીગીરીને ઘડીબર રનબધ કરી દેનાર સર્વોત્કૃષ્ટ મુત્સદ્દી હતા. એમની મુત્સદ્દી-ગીરીમાં કૂંડ, કપટ કે પ્રત્યક્ષનાં ગૂંચવતાં જગાં ન હતાં.

એમની મુત્સદ્દીગીરીમાં સત્કર્મો રણુશર હતા. અને પ્રેમનો પડકાર હતા.

બાપુ વિરલ કર્મયોગી હતા. એમના કર્મયોગ-માં પ્રવૃત્તિઓની પરંપરાઓ પ્રગટતી, એ બધાને પહોંચી વળવા માટે એઓ અથાક પરિશ્રમ કરતા, કદી કંટાળતા નહિ. કર્મયોગી હતા છતાં એમને કર્મ-યોગના પરિણામની આસક્તિ ન હતી—આસક્તિની અધીરાઈ ન હતી.

કર્મયોગમાં અનાસક્તિ હતી, એટલે જ એમણે અન્યાય અને પાપનો સામે કયા રાગદોષ વિના સતત સંઘામો બેલેલા અન્યાય અને પાપની દહનમાત્રથી એમનું હૃદય કકળી ઊડતું. કુસુમથી ચે કેમળ એવું એમનું હૃદય હતું. એમના એ કકળાટમાં નિરાધાર-પણું ન હતું—લાચારી ન હતી. યુરે મોઢે બધું સહી લેવાની નિર્ભયતા ન હતી

એમના એ કકળાટે અહિંસાનો પ્રનાયી મર્ગ લંબે.

અન્યાય અને પાપ કરનારાને એમણે કદી છુતકારી ન કાઢ્યા.

અને છતાં અન્યાય અને પાપનો સામનો કર-વાની પ્રયંડ પ્રતિભાસક્તિ અહિંસામાંથી એમણે પ્રગટાવી હતી. અહિંસામાં પ્રેમધર્મ તો રહેતો જ છે. ક્ષમા, ઉદારતા અને સામન્ય કેમળ ગુણોથી એમની અહિંસા ભરેલી હતી.

અને છતાં એમણે મનિકારશક્તિમાં કઠોર સાધનાની ઉમતા પ્રગટાવી.

વજ્ર કરતાં ચે ઘણી ઘણી કઠોર એમની તપ-સ્યા હતી.

અતે જ કુખ સહન કરવાની એમાં પરાક્રમ

હતી, અદ્ભુત નીરતાની એમા અવધિ હતી તપનો
 ધોધ અમૃત વહેવાથી ભલિયા પાપ ઘેલ્યાની યુવક-
 મગા એમણે જા કઠોર તપસ્યાઓથી પ્રગમતી હતી

પરંતુ આવી કઠોરતાના કીન્નરમા તેા એમના
 હૃદયની કોમળતા કુસુમથી યે વધુ કોમળ હતી કઠો
 રના તેા સ્વનથી હતી બીજાને માટે તેા-જનીમ
 માટે પણ એમના અંતરમા લાગણી અને પ્રેમના
 શાન કાણા નિરંતર વણા કરતા

કર્મશીળીની એમની કઠોરતામા પ્રેમની મૃદુતા
 કદી યે ખુટતી નહિ

એમનો જ્ઞાનયોગ સર્જનના તેજશી અને
 સ્વભાવ મળ્ય પ્રકાશથી નિરંતર ઉજ્જવળ રહેતા

એમનો કર્મયોગ વજ્રથી પણ કઠોર અને
 કુસુમથી પણ કોમળ હતો

પરંતુ બાપુને જગતે મલાભાના સિંહાસને
 ખેસાડેના તે ક'ઈ એમના જ્ઞાનયોગને લધે નહિ, તેમ
 એમના કર્મયોગને લધે પણ નહિ.

એમનું આપુ યે જીવન તેા ભકિતયોગનું મહા
 કાવ્ય હતું

એ ભકિતયોગ કેવો હતો ?

જીવનને એમણે પરમાત્માના દિવ્ય તત્વના
 તરીકે એા ખેલુ એ દિવ્ય તત્વનાના પ્રકાશથી એમને
 જીવન જોગજન ભરી દેવું હતું

આથી જ ઉન્નિરપ્રતિની ભકિતમા એમનું
 હૃદય નિરંતર તરંગોળ રહેતું એમના જીવનના રોયે
 રોમમા રામનું રંગુ હતું પરમાત્માના મિનનની ઝખના
 હતી

ઉપર સિદ્ધ એમને જીવનમા કે જગતમા
 કશું યે નજરે પડતું નહિ

એમનો ઉપર મદિરમા સુશમા કે પથ્થરની
 મૂર્તિમા કદી દેખાતો નહિ

જીવન અને જગતના કુલ દેખાતા વ્યવહારોમાં
 નિમગ્ન રહેતા સ્ત્રીપુરુષોના સુખદુઃખમા એમનો પ્રભુ
 સત્યે વસતો અને સ્વાથી એમને નિરંતર સાદ કરતો

એમના એ ઉપરને એ વધી પણ ભૂતી શકતા

નહિ
 'મારો મિત્ર સસારમાં એક છે અને તે ઉપર
 છે તે મારી પાછળ લાગ્યો છે હું ભાગ્યુ તેા યે તે
 મને છોડે એમ નથી'

એવું એમણે દાદીમૃત્યુ પ્રજાને જાગવેલું માન
 વનાર્ના સુખદુઃખમા સત્યયોગ એ ઉપરની શોધ માટે
 તેા એઓ રાજકારણની દુદ્ધ ગણની ધમ લામા તથા
 એના ધેર સત્યામમા પડેના એમાથી એમને પોતાનો
 ઉપર મેળવી લેવો હતો એમનો ભકિતયોગ મોક્ષના
 માર્ગે જવા માટે હતો પરંતુ મોક્ષના દર્શન એમને
 થતાં જ નહિ પરંતુ એમના દર્શન તેા દોલકા છે એ
 તેા કંઈ કોટિના હૃદયમા ભેડા છે, તેમને ભેડા હોય
 તેા તેમના હૃદય સાથે જોતામિત થઈ જવું જોઈએ
 ત્રીસ કોટિમા એ આવી જાય છે

એમની પ્રભુભકિતનો પ્રવાહ આ રીતે જન
 તાના કુદ્ધ ચણાતાં જીવનને કીર્તવ્યમા સનન વહેતો
 રહ્યો

સસારની કુદ્ધતાથી એઓ અલિપ્ત રહેલા
 નહોતા માત્રના કુદ્ધતાને ધોવા માટે બાપુ કુદ્ધ ગણા
 તાની વચમા જીવને રહેતા અને તેમને પોતાના ભકિત
 રક્ષથી તરંગેલા કરી દેતા એમની પ્રવૃત્તિઓ આથી
 સસાર, સમાજ અને જીવનમા એાતમોત થતી છતાં
 સસારની માયાથી તે અલિપ્ત રહેત આથી જ
 એમનો કર્મયોગ ભકિતવત્સન સતપુરુષોની પરમાત્મા
 ની સમી તાકાડ થવાની એકમાત્ર તપનના સામુદાયિક
 પ્રયોગ રૂપ હતા

ભકિતથી નિરંતર તરંગોળ રહેતો એ પ્રયોગ
 એમને લીધે અને કઠોર અનશન વ્રતોમા એ યી
 જતો એ જ પ્રયોગ એમને કોર્મી પના જવાગમુખી
 થી કરેલા નેત્રાભાગીમા, બચાગમા, દોહીમા લઇ
 ગયો

એ જ પ્રયોગની પરંપરા આખરે ગોસ્વામી
 ગોમીથી વી માતા હૃદયમાથી સ્વ ભારિક રીતે સરી
 પડેલા 'હે રામ ત્રા છેવડનો અધકારો મારીને પરાકા દા
 એ પહેચી ગયો !

કેવીક વ્યક્તિઓ સ્વાભાવિક રીતે હોશિયાર હોવા છતાં પણ પ્રકૃતિજન્ય આળસને લીધે નવી જવાબદારી સ્વીકારતી નથી અને સ્વીકારે તો તેને પર ઉતારી શકતી નથી નવીનતા પ્રત્યે તેમને અણુ ઝમો હોતા નથી પરંતુ એના અમલ માટેના જરૂરી શ્રમ પ્રત્યે તેમને અણુઝમો હોય છે આવી વ્યક્તિઓ જ્યારે થોડા સમયને માટે કામ કરવા લાગી જાય છે ત્યારે ઉત્તમ કાર્ય કરી બનાવે છે પરંતુ જેમ કપિટા-પક્ષીનો યોગ વર્ષો પછી આવે છે, તેમ આવા લોકો મહિનાઓમાં કેટલક વાર કામમાં મન લગાડે છે, યોગાની ખરી કિમતની ઝાંખી કરાવે છે

કામચોરોનો એક વર્ગ (ઇનફોર્મીઅલ આઇ-લર્સ) 'કદી ન સુધરી શકે' તવા આળસુઓના પીરે ના બનેનો હોય છે "ઉત્તાનળની છે તાત્કાલિક જરૂરિયાત" જેવી વસ્તુઓ તેમના જીવનમાં હોતી નથી તેમને કામે લગાડવા એ એક અઘીરય કાર્ય હોય છે

અમારી શાળામાં માતાદીન નામના ડોવાજી નોકર છે આચાર્યશ્રીનાં ધર્મપત્નીએ એક નિલાદી પાળેલી, જેના પર તેઓ પોતાના સત્તાન કરતા પણ વધુ રનેહ રાખતા. શાળાના કુવાને કાંઠે બેઠેલા કમ્પ્યુટર પર તરાપ મારવા જતાં એ કામરી (નિલાદીનું નામ) કુવામાં ગમડી પડી અને મઠિ, ચાઉના મશરોટ-લર્સ અવાજ કરવા લાગી વિવર્યાઓએ રોડી જઈ આચાર્યપત્નીને આ વાતની જાણ કરી એને તેઓ તો મશરોટનાં માર્યા બૂનેા પાડ્યા લાગ્યા: 'માતાદીન, અરે એ માતાદીન !'

આ બૂમ સંક્રમણને ઝાઝ નીચે ડૂંડેા બગલમાં રાખી હથેળીમાં ચૂના સાથે તમાકુ મેળવતા માતાદીને કંડે કપેને જવામ આપ્યો

'જી, આવા, ક્યા હે ?'

'અરે આઓ મન, અપની ગિલ્લી ફૂએ ચે' ગીર મધ હે ના, ઉસે નિકાનો'

'કોન ગીર મધ હે ?'

'ગિલ્લી'

'કિસકી ગિલ્લી ?'

'અરે બધ, અપની ગિલ્લી.'

'કહાં મિરી ?'

'ફૂએ ચે'

'કોનસે ફૂએ ચે ?'

'અરે બધ ચોઠ કે ફૂએ ચે'

'કળ મિરી ?'

'અબી મિરી'

'કેસી મિરી ? જિંદી હે યા મર મધ ?'

માતાદીને પોતે બેઠો હતો ત્યાંથી જાકનાતી જરા પણ ફિનચાલ ક્યાં સિવાય ઉપર મુજબનો સવાદ આચાર્યપત્નીએ યાદુરાખ્યો આથી તેમને મિજાજ કાજીમાં રહો નહિ અને તેઓ તફ્ફી કાક્યાં : 'અરી રો નહી, લેકિન, તેરી વચ મુસીસે કમી જિંદી હોગી તો બી ફિર જરૂર મર જાયેગી !'

અટલી મધજમારી પછી માતાદીને લગભગ અતી' મરેલી લાલતે પહોંચેલી કામરીને બદલ કાદી આવા માતાદીન જેવા કામચોરો અરેઅર સહને માટે કામચોરો જ રહેવાના

આવા કામચોરોની કામચોરશક્તિનું ઉદ્ભવસ્થાન દિલ્લોરી હોય છે 'આપણે નહિ કરીએ તો માલગે, બીંજો છે જ નો !' આથી મનોરટતિ તેઓ થગવે છે ! વળી આપણી કામચોરી સંગતમાંથી દકાઇ જશે એવી એક ખોટી ભ્રમણા પણ તેઓ મેવના હોય છે પેલી ગિરમલ જલ્દયાદની એક વાર્તા દિલ્લોરીવાજા કામચોરોનું સપ્ત દર્શન પૂર પાડે છે બાદચાહે દર-ખારીઓને દુકમ કરેતો કે, દરેકે દુધનો એક એક થડે નાખીને ચાખમહેલ સામેનો ડોજ દૂધથી બરી

દેવો, બીજે દિવસે સુવારે બાદશાહે આવીને જોયું તો હોજમાં દુધને બદલે પાણી ભરેલું. દુધનું એક ટીપું પણ ન મતે ! દરેક દેરમારીએ ધારેલું કે બીજાં બધાં દુધ નાખવાનાં છે તેમાં આપણે પાણીનો ઘડો સહે-લાઈથી ચાતી જશે. સમાજમાંની અનેક સત્પ્રવૃત્તિઓ અપૂર્ણ રહેવામાં આવા કામચોરોની ક્ષિયોરી મોટા ભાગ ભજવે છે.

કામચોરોનો એક મોટો બાગ એક વિચિત્ર વર્ગની વ્યક્તિઓનો. બનેલો હોય છે. એમનામાં આત્મવિશ્વાસનો અભાવ હોય છે. એવો લઘુના-અધિયો પીડાતા હોવાથી કોઈ પણ નવી જવાબદારી કે નવીન કાર્ય માથે લેતાં તેઓ અચકાય છે, અને રેવેન્ડાપૂર્વક એ કામ તેઓ ઉપાડી શકતા નથી આવા પ્રકારની કામચેરપ્રવૃત્તિને દૂર કરવાનો એકમાત્ર ઉપાય આવી વ્યક્તિઓમાં આત્મ-શ્રદ્ધા અને આત્મવિશ્વાસ દઢ થાય એવો યોજના કરવાનો છે. આવી વ્યક્તિઓમાં રમસિંચાઈતિ વધારે પડતી હોય છે, અચાતનો ભય (ફિયર ઓફ ધ અનનોન) અને નવીન ચલે જવા પ્રત્યે અણુઅણુ તેમનાં આય-દક્ષિણે હોય છે. તેમના પર કામની જવાબદારી લાદીને

અનુભવરૂપી યુગુને હાથે તેમનું ધનનર વાય તો તેમનામનિ આત્મવિશ્વાસ ભંગીત થઈ તેમની કામ-ચોરવૃત્તિ ઓછી થાય. કામ કરવાથી કાર્યશક્તિ અને આત્મશ્રદ્ધા વધે છે, અને અનુભવપરંપરા આત્મવિશ્વાસ દઢ કરી તેમને વધારે સમાજને યોગી માનવીઓ બનાવે છે. આવા કામચોરોને સત્પ્રવૃત્તિઓમાં રોકવા માટે અને માર્ગદર્શન કરવા માટે કોઈ કાબેલ હિસતાદની ખાસ જરૂર હોય છે. ગાંધીજીએ આવી અનેક વ્યક્તિ-ઓને કાર્યક્ષેત્રે દાખવી તેમને માર્ગદર્શન આપી તેમની પાસે ઉત્તમ કાર્યો કરાવી સમાજરૂપી બગીચામાં આવા સમાજસેવકરૂપી સુગુપ્તોને વિકસાવવાનું કાર્ય કરી બનાવ્યું છે.

કામચોરી પ્રગતિની વેરણી કાર્ય વગર પ્રગતિ થતી નથી પ્રવૃત્તિ એ જ જીવન અને નિષ્ક્રિયતા મરણ છે. નિષ્ક્રિયતા વ્યક્તિના જીવનને અર્થહીન બનાવી દે છે માટેદરેક વ્યક્તિએ આત્મોન્નતિ, સમાજોન્નતિ અને રાષ્ટ્રોન્નતિને ખાતર કિંવાસીસ રહેવું ઘટે કરાઈ જવા કરતાં ઘસાઈ જવું વધારે ઇચ્છનીય છે (બેટર ટુ વેર ધેન ટુ રસર) એ સૂચના ભારે ઉપ-યુક્ત અર્થગ બીજી રહેવું જી

✱

હિન્દીના મહાકવિ નિરાલાજી મસ્ત માયુસ હતા બધીજા પત્રકાર થી કનિભાઉ ઉપાધ્યાય એક દિવસ તેમને મળવા ગયા તે વખતે તેઓ અજમેરના મુખ્ય પ્રધાન હતા. મસ્ત નિરાલાજીએ પૂછ્યું, ‘કહે, ઉપાધ્યાય ! આજકાલ શું કરો છો ?’

ઉપાધ્યાયે ધીમેથી કહ્યું, ‘અ, એક જાણું પ્રકાશિત કરું છું’

પછી તેમની સાથે આવેલા તેમના ખાનગી મંત્રી આ સમજી ન શક્યા અને એવી છાંય ‘અ નહીં’ હાલમાં એ અજમેરના મુખ્ય પ્રધાન છે.’ ખસ, તત્કાલ નિરાલાજીની મુખસુદા બદલાઈ ગઈ તેમણે જિભા થતાં કહ્યું, ‘ઉપાધ્યાય, તમે જઈ યકો છો. છેવટે આ સરસ્વતીનો જે જો છોડી એ મંદા રાજકારણમાં ધૂસી - યા ને !’

પ્રેમદેવની પુત્રી સાથે એક વખત માત્ર હૃદય વાતોનાપમા પડી ગયું એના પામેથી જ એણે જાણ્યું કે સૌન્દર્ય, સત્ય, જ્ઞાન અને પ્રેમ, એવા ચાર ગુણ જીવન વિભાગો દેખાય છે, પણ ખરી રીતે ત્યાં તે એક જ વસ્તુ છે પ્રેમ અને પ્રેમ એટલે આત્માનો અનંત તરફનો પ્રવાસ પ્રકૃતિસૌન્દર્યનું એ રહસ્ય છે એસો સૌન્દર્યનું પણ એ જ રહસ્ય કહી શકાય છે પણ એ રહસ્ય છે

પ્રેમદેવની પુત્રીના આ સંદેહોએ તે માત્ર હૃદય અનંત હૃદય એણે એની પામેથી વધુ જાણવા માટે એક બીજો પ્રયત્ન કર્યો 'હે પ્રેમદેવની પુત્રી' હે સૌન્દર્યદેવી! તું જ્ઞાન છે તું વિશ્વનું બધું રહસ્ય જાણે છે તો મને વારંવાર સનાતી રહેલી-ઓની મૂર્તિ' શું છે એ તું કહે, સૌન્દર્યના રહસ્યનો તારા સિવાય કેણું પાર પામી શકે તેમ છે'

અને પ્રેમદેવની પુત્રીએ જવાબ વાળ્યો : 'મનવના હૃદય' રે! એના અંતરમાં રહેલા દિવ્ય કંતને સૌન્દર્યના રહસ્યની વાત કહો છું. સામાન્ય સૌન્દર્ય સૌન્દર્ય નથી કે સૌન્દર્ય સુદર કે અસુદર કાષ્ઠ નથી જે કાષ્ઠ એ છે તે તારી પેનાની જ પ્રેમભાષા ॥ જેવું તું તેવી તારી સૌન્દર્યસૌન્દર્ય! જ્યાં તું વાત કરે, ત્યાં એ વાત કરે સૌન્દર્ય તો વિશ્વધર્મ જેવી છે વિશ્વનો ધર્મ, આખા વિશ્વને ઓળખે જ રહે છે પણ પણ તે ક્યારે? જ્યારે અનાનીએ એને પોતાના સાક્ષ્ય દિવ્યમાંથી વહેતો મૂકતા નથી ત્યારે વાદળથી ઢાળી નથી ત્યારે આદમી વિશ્વને કોમળીધર્ય બનાવી દે છે પુરુષના દિવ્ય ધનમાં જ્યારે આ હોતી નથી, ત્યારે એ તો વિશ્વધર્મ જેવી, આખા વિશ્વને સૌન્દર્યથી ઓળખે છે પ્રેમથી નવતરી દે છે વાતસલ્યથી જીવનની દે છે જે સૌન્દર્ય તારે તારી જન્મ્યું તેજી તો એ કોમળતા આડે વાત મૂક્યું

જાણવી જ્ઞાને, કોમળ એમ કહી શકે કે તું આદી વહેતે રહે-ત્યાં ન વહેતીને નરહેતી' એ તો

કાં વિશ્વની છે, કાં કોમળી નથી સૌ એ વિશ્વધર્મ છે એને એના કોમળ વિશિષ્ટ રૂપ-આકૃતિ નથી જેવો પુરુષ, તેવી તેની આ સૌ એ પુરુષ સુધરે તો એની સૌન્દર્યમૂર્તિ સુદર સૌ એ આકૃતિ નથી કોમળ બંધન નથી, એ હવા છે એ પડતી હૃદયના સૌન્દર્યની પ્રતિચ્છાવા છે જ્યારે એ પ્રતિચ્છાના સુદર નથી રહેતી, ત્યારે વિશ્વ સુદર નથી રહેતું, ત્યારે વિશ્વમાં સત્ય નથી રહેતું, ત્યારે પછી કી ગુણએના કી ગુણ સુદર-તમ સૃષ્ટિને નિર્માત્ર ને વસવા માટે નાતાયક બનાવી દે છે'

એટલે હે હૃદય! જ્યારે પુરુષ પોતાની સૌન્દર્ય મૂર્તિ સુધરે છે, ત્યારે એ માત્ર સૌન્દર્ય સુધરતો નથી, એ વિશ્વ જ સુધરે છે સૃષ્ટિને જ પ્રસન્ન કરે છે'

એટલા માટે પુરુષના દિવ્યમાં જેવું સૌન્દર્ય હશે તેવી એની સૌન્દર્યમૂર્તિ હશે, તેવી એની સૌન્દર્ય, તેવું એનું સત્ય હશે સૌ, એ વિશ્વ-ચાપી સત્ય છે! પુરુષના સત્યની એ કસોટી છે એના સૌન્દર્યનની એ નિકારેલા છે એના અનંત પ્રવાસના વિશ્વસનું એ સીમાચિહ્ન છે પુરુષનું સૌન્દર્યન કનુપિત થયું કે એનું સત્ય ગયું, એના નિકાસ ગયો, એના અનંતનાની વાત મન એ કોડી મૂલ્યોના સુધરે આ સુધર અને લગ્ય જ તરફ એ બની ગયો!

જેમ માનવ, તેમ માનવમૂળ માનવમૂળના દિવ્યમાં સૌન્દર્યના જે દિ મન-ને એની પોતાની કિમત

પ્રેમદેવની પુત્રીની આ વાતથી સંપૂર્ણપણે માનવ હૃદય વિચારમાં પડી ગયું અને તરત તે જ્ઞાનમૂર્તિ તરફ ફરીને બોલ્યું તમે મને આમાં પ્રત્યક્ષ આપો, હૃદયપણ આપો કે એ હૃદયપણ હું પોતાને આપું, કંઈ કે પરાપૂર્ણથી લોકો તો સૌન્દર્યવેદના પુરો જ્ઞાનવાળા આપ્યા છે ને સૌને વધારે ને વધારે અવરો કોમળ બનવતા રહ્યા છે, મને તમે હૃદયપણ આપો.

એને એણે કહ્યું : હઠાપણ નહિ-હઠાપણ વડે સ્ત્રીસૌંદર્યના પ્રશ્નનો નિઃકાલ કરનારો શયતનામાં જ ભટકારો. એ હઠાપણ વડે સમજવાની પાત જ નથી. વિચિત્રા રહસ્યને હઠાપણ વડે કાણ સમજ્યું છે ?

ત્તરી એ તો માણસનું મહાન ભાવિ છે. એનું મહદ્ભાગ્ય છે. એની અનંત મુખારીનો એ જ સાચો રાહ છે. કારણ કે માણસનું મહદ્ભાગ્ય જેમ બહારની સ્પર્શિમાંથી જન્મતું નથી, એ એના દિલની પેદાશ છે. તેમ સ્ત્રી, એ જીવનની પવિત્રમાં પવિત્ર ભાવના-

માંથી પુરવદિમાં જન્મતી મહદ્ભાગ્યની રેખા છે. જેને માટે સ્ત્રી આમ નથી, તે બધે આંદોં સૌંકડો વડે જીવે. એને વિશ્વ રહસ્યનું એક નાનકડું મુત્ર પણ મળતાનું નથી.

એનું જીવન જ અદ્ભુત છે. આપણે માણસોને સમજાવતાનું પણ આ છે. સૌંદર્ય એ હઠાપણથી જોવાની વસ્તુ નથી. એ તો અંતરદર્શનથી દેખવાની, પોતાના મહદ્ભાગ્યની એક રેખા છે.

સ્ત્રી, એ પુરુષના મહાન ભાવિની એક વિકાસ-રેખા છે.

જીવનની સાર્થકતા શોમાં ?

સત્ય આચરવાનું પ્રથમ તો ઘણું અઘરું લાગે છે, કોઇ પણ સદ્ગુણ જીવનમાં ઉતારવો હોય ત્યારે પ્રથમ વધુ મહેનત અને જાગૃતિની જરૂર પડે છે; પરંતુ થોડો હમય વીત્યા પછી જ્યારે એ સદ્ગુણ આપણી પોતાની મૂર્તિ બને છે ત્યારે તેનો આનંદ અપૂર્વ હોય છે. જમનની સામાન્ય વસ્તુઓ પણ મેળવવામાં જો અમ કરવો પડે અને તે પાત્ર યથા પછી જ તેનો આનંદ આપણે મેળવી શકીએ, તો સદ્ગુણ અને સત્ય માટે ધૈર્યપૂર્વક પરિશ્રમ કરવામાં આપણે શા માટે પાછા પડીએ ?

આપણે જો સમજીએ તો પરિશ્રમનો કાળ-સાધનાનો કાળ પણ આનંદમય બનાવી શકીએ. કશી યે આશા વિના બીજાનું વૈનકું કરનાર અમનો આનંદ ભોગવી શકતો નથી, પરંતુ જે રવેન્દ્રાએ હૃદયપૂર્વક અમુક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાનું કામ કરે છે તે પરિશ્રમમાં પણ પ્રસન્નતા અનુભવે છે. આવો માણસ પ્રથમથી આખરી પરિણામ વિશે શ્રદ્ધાવાન હોય છે તે ન બૂમતું જોઇએ. જો શ્રદ્ધા ન હોય તો હૃદયનો સ્વયં મળી શકે નહિ અને જે કામ સાથે હૃદય જોડાયેલું ન હોય તે કામ વેઠ જોતું, યાક ઉપખરે તેનું લાગ્યા વિના રહે નહિ.

એટલે આપણે કોઇ પણ દુર્ગુણમાંથી છૂટવા માટે ને કોઇ પણ સદ્ગુણ જીવનમાં લાખક કરવા માટે શ્રદ્ધાપૂર્વક જ પરિશ્રમ કરવો જોઇએ. અપ-જીવે ખાતરી હોવી જોઇએ કે સદ્ગુણ હારા આનંદની પ્રાપ્તિ કે શ્રદ્ધિ ઘટે જ આવી ખાતરી જેના હૃદયમાં જન્મે છે તેનું હૃદય નવું બળ મેળવે છે અને જેમ નીરોગી બાળક કાચપત્ર ઉગાડવામાં અમનો નહિ, પણ આનંદનો અનુભવ કરે છે તેમ આવો આનંદ કોર દેખાતો સાધનામાંથી પણ રસ મેળવે છે. આરભે, અધે ને અંતે જ્યાં આનંદનો જ અનુભવ થતો હોય, ત્યાં જીવનની સાર્થકતા જ સમજવી.

શરૂઆતમાં શ્રદ્ધા કાચી હોય તો અધરું લાગે, યાક ચડે, ક્યારેક શટાગે પણ આવે; પરંતુ મન મજબૂત કરી જો અપસાધના, ચાલુ રાખીએ તો શ્રદ્ધાનું બીજ હૃદયમાં રોપાઈ જાય. એ પછી તો આપોઆપ અંકુર ફૂટે ને હૃદયની ધરતી ફરિયાળી બની જાય. જરૂર છે આરંભસમયના ધૈર્યની અને દરનાની, સાચું ધૈર્ય ને સાચી દરના સ્મરણીયતાથી-પ્રાર્થનાથી મળી શકે કોઇ એક બામનનો સંકલ્પ કરે ને પ્રાર્થના સાથે પરિશ્રમ આદરો થોડાં દિવસમાં જ શક્તિનાં ઝરણાં ફૂટનાં હોય એવો અનુભવ થયે ને તેમાંથી સાધનાનો આનંદ પણ પ્રગટરો.

માનવી ગત કાળનાં ગીતો જ શાને ગાય છે,
શું ખરેલો વારલો કહે છે ગગન કેલું હવું ? —અનિલ

મહારાષ્ટ્રના પ્રસિદ્ધ સંત સમર્થ રામદાસ સ્વામી એક જ રથને રહેના નહિ એ તો 'સાધુ તો યજ્ઞના ભના'ની જેમ, સાચા પરિવ્રાજક હતા ન છૂટકે એકવાર તેમને ચાતુર્માસ એક નાના ગામમાં રહેવું પડ્યું.

એ ગામમાં ધર્મશાળા નહિ હોવાથી તેમણે પોતાના શિષ્યો સહિત ત્યાંના એક બ્રાહ્મણને ત્યાં મુકામ કર્યો આ બ્રાહ્મણનું ઘર અને કુટુંબ મોટું હતું. ધરમાં હોડરા, તેમની વડુઓ તેમ જ તેમનો વિસ્તાર બધું મગીને ત્રીસેક માણુઓનો કુટુંબકીનો હતો. શ્રી સમર્થ મહારાજ તેમની સાથેના જયરામ સ્વામી, રંગનાથ સ્વામી અને અન્ય શિષ્યોનો ભોજનપ્રત્યંધ તેમ જ સેવાપૂર્ણ આ બ્રાહ્મણને ત્યાં આણતું.

શ્રી સમર્થના ભજન-કીર્તન અને પ્રવચનોમાં કુટુંબનાં નાનંમોટા સૌ સામેલ થતાં અને ગામને ગોદરે આવેલા હનુમાન-મંદિરમાં એક મોટા ખીરળના ઝાડ નીચે ગામના આમાવટુદ શ્રોતાઓ આવીને સમર્થ મહારાજનાં ભજનકીર્તનો લાભ મેળવી કૃતાર્થતા અનુભવતાં આ ખવા શ્રોતા-સમુદાયમાં એક વ્યક્તિની ગેરહાજરી હમેશ માત્રમ પાતી અને તે હતી, જેમને ત્યાં શ્રી સમર્થ મહારાજ ૧ મુકામ હતો તે કુટુંબના વડીલ પુરુષ કેશવરાવ.

એક વાર શ્રી સમર્થ મહારાજે પૂછેલું અને કહેલું : 'કેશવરાવ ! અમારા ગાંધાધેષાં ભયવાનનાં શુભગાન સાંભળવા તમે કેમ નથી આવતા ? તમે આવતા હો તો બહુ આનંદ આવે.'

કેશવરાવે કહેલું, 'મહારાજ ! આપની મીઠી વાણી સંભજવાની જિજ્ઞાસા ધરનાં જેની જેનામાં છે તેઓ ત્યાં આવે છે. વગી આ ઘરગાર સંભાળનાર પણ કોણક તો ઘેર રહેવું જ જોઈએને ? હું અહીં રહી ધરની સાર-સંભાળ રાખું છું. આ ચાલ વગેરે ટેલ-દાંખરને રાત્રે નીરણું પણ કરવું પડે તે ધરનાં

બધાંય જાય પછી કોણું કરે ? અને મહારાજ ! ખરું કહું ? આ ઘર જ મને છોડતું નથી !'

આમ શ્રી સમર્થ રામદાસ મહારાજ આખો ચાતુર્માસ એ બ્રાહ્મણને ત્યાં રહ્યા, રોજ રાત્રે ભજન-કીર્તન અને પ્રવચન ચાલે, પણ કેશવરાવ તો ઘેરના ઘેર જ ! ગામ આપું સમર્થ રામ ! સતી વાણીમાં તરબોળ થતું હતું તારે કેશવરાવ ઠેરા જ હતા !

આથી નિરાશા અનુભવી સમર્થ મહારાજે એમના નિકટના સાધુ રંગનાથ સ્વામીને હસતા હસતાં કહ્યું : 'અરે રંગનાથ : ચાર ચાર માસ મુડી આ બ્રાહ્મણને ત્યાં આપણે વામો કર્યો, તેના અનોખા કીધા અને તેના ધરના કૌની સેવા કીધી, તો આપણે આ કેશવરાવને કષ્ટક તો અર્પણ કરવું જોઈએ ! નહિ તો આપણે નશુણા ગણાઈએ ! એને પરમાધનો આધિકારી બનાવવો જ જોઈએ.'

*

સમર્થ મહારાજ મુકામ ઉઠાડવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા બિરજવા આડે માત્ર બે જ દિવસ બાકી રહ્યા ! એમના વિદાય સમારંભની કેશવરાવે બારે તૈયારીઓ કરી. એક સમૂહભોજન પણ ગોઠવ્યું. આ માટે કેશવરાવે એક ભવ્ય મંડપ રચાવ્યો. ભોજનનો સમય થયો અને હારત્યંધ પાટલા ગોઠવાઈ ગયા હવે ભોજન રથેયે સૌ આ રી ગોઠવાઈ ગયા પણ સમર્થ મહારાજ હજી આવ્યા નહોતા. તેમના આવવાની સૌ રાક જોઈ રહ્યા હતા. તેઓ આવે એટલે ભોજનની શરૂઆત સૌ કરી શકે. કેશવરાવ સમર્થ મહારાજને ભોજનરથળ પર તેડી લાવવા તેમની પાને જઈ પહોંચ્યા. અહીં કેશવરાવ જુએ છે તો મકાનના એક થાંભલાને બાથ બીટી શ્રી સમર્થ મહારાજ રડી રહ્યા છે ! કેશવરાવની પાછળ પાછળ એમના શિષ્ય-સમુદાયમાંથી રંગનાથ સ્વામી, કલ્યાણ સ્વામી વગેરે સાધુઓ તેમ જ ગામના પ્રતિષ્ઠિત સજ્જનો પણ

અહીં આવી પહોંચ્યા. અને તેઓ બધા પસુ આ દસ્ય જોઇને અવાક થઇ ગયા.

‘મહારાજ! ભગવાન સમર્થ’ આપને શું થયું છે? આમ રડો છો કેમ? આ સામવાને બાથ કેમ બીડી છે?’ કેશવરાવે પૂછ્યું

સમર્થે કહ્યું ‘કેશવરાવ! કઠકીને બૂખ લાગી છે આ અખટવ વગર કોઇને કદીય આદ્ય છે? મને તેમ પણ કષ્ટ થયું છે અને મને રડવું આવે છે!’ અને તેઓ ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડ્યા

સમર્થે રામદાસને શું થઈ આવ્યું છે તે કોઈ કળી શક્ય નહિ! કેશવરાવે તેમની વધુ નજીક જઇને પૂછ્યું, ‘મહારાજ! ક’ઈક તો કહે, તમને શું થાય છે? શા માટે આમ ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી રહ્યા છો? મારાથી કષ્ટ થાય તેમ હોય તો કહો તે કરી છૂટું હવે આ રુઝને ત્યાંમ કરી આપ ભોજન માટે પધારો’ અને વિનમ્ર સ્વરે કહ્યું ‘ભગવાન! આપે તો મારા ઘરને ગોકુળ બનાવી દીધું છે હવે વિદાયવેગાએ એવું તે શું થયું કે આપ આમ રુઝ કરી રહ્યા છો?’

હવે સમર્થે મહારાજનું ડુન રોકાયું તેમણે કહ્યું : ‘શું કહું, કેશવરાવ! મને કઠકીને બૂખ લાગી છે, અહીંથી ઊઠવા માટે પણ કુ ઘણાંય પ્રયત્ન કરું છું, પણ આ થાંભલો મને અહીંથી ખસવા દેતો નથી! એ મને છોડતો નથી!’

આ સાંભળતા જ ત્યાં કાજર રહેલા ધીરુસંગ લાગ્યા માત્ર સમર્થનું આકેશ વગી પાછું આવ્યું થયું

‘અરે એવું તે હોય મહારાજ! આરે જ

આ થાંભલાને બાથ બીડી છે અને આમ કેમ બોલો છો? જલદી ભગવા પધારા મારા જેવા પામરની આવી મશકરી આપને શોભે છે?’

સમર્થે મહારાજને કહ્યું ‘કેશવરાવ! જેમ તમારું ઘર તમને છોડતું નથી, આ સંસાર તમને છોડતો નથી, તેવું જ મારું પણ થયું છે! જરા કહે તો, તમારા ઘરે અને સંસારે તમને બાધી રાખ્યા છે કે તમે પોતે જ તેને વળગી રહ્યા છો? બૂખ લાગી છે ભોજન પણ તૈયાર છે, સમય પણ થઇ ગયો છે, છતાં પણ થાંભલાને વળગ્યો છું. શું તમારું પણ એવું નથી કે?’

બાળુર્મા ઊંઝેના રમનાથ સ્વામી સમર્થે મહારાજનો આશય સમજી ગયા અને બીજી તરફ કેશવરાવના અતરમાં પ્રકાશનો ઉત્પન્ન થયો

કેશવરાવે સાદ્યમ દશવત્ પ્રણામ કરી બાસુ નીરત્રી આંખે શ્રી સમર્થે મહારાજને વિનંતી કરી ‘ભગવાન! મારા પર અનુગ્રહ કરો’

શ્રી સમર્થે કહ્યું ‘સંસાર છોડો છો’ એમ કહેવાથી કઈ સંસાર છૂટતો નથી આશા, આસક્તિ, વાસના ઇત્યાદિ બંધનોથી માનવી જક-કાયેનો છે પરંતુ જીવન સર્થક કરતું હોય તો પરમાર્થની બૂખ જરૂરી જોઈએ સંસારના થાંભલાથી અજાત થઇએ તો જાનરૂપી વડરસયુક્ત ભોજન પ્રાપ્ત થાય છે’

અને અતે ભોજન સમારબ સારી રીતે ઊજવાયો, કેશવરાવ શ્રી સમર્થે રામદાસ સ્વામીના સમર્થાં જોવા અને કલતમડગી ખીજે દિગ્ગે તથા બીજે ગામ વિદાય થઈ (અખત)

*

જે નેપો તમે નિરર્થક ગાળ્યાં હોય છે તે જ તમને વધુ બતાવે છે નિર્થક ગાળે વર્ષ એટલે કે જે સમિપાન તમે કરી જ પ્રતી કરી નથી હોતી, એવના વિકાસ પામી હોતી નથી, પૂર્ણ પાત્ર દિશામાં તમે આગળ વધ્યા નથી

તમારા પોતાના કરતા કોઈ વધુ ઉચ્ચ અને વધુ વિદ્યાન વસ્તુને સિદ્ધ કરવા માટે તમારું જીવન સમર્પણ કરો અને જીવનમાં વધી જતાં વર્ષોના ભાર તમને કદી પણ નહિ ભારે

—માતાજી

એનું નામ ચિરંજીવ

ચિરંજીવ કોણ હતો એની કોઇને પણ ખબર નહોતી એ આઠ વરસનો થયો ત્યાં સુધી તો એના માતાપિતા કોણ હતા એની એને પોતાને પણ ખબર નહોતી. એને કશું પણ લાગ નહોતું આઠ વરસ પછી એ થોડું થોડું સમજતાં શીખ્યો વીસ વરસે તો એ પ્રભુ સુધી પહોંચી ગયો.

એ આઠ વરસનો હતો ત્યારે એક સાધુ એને ગામ આગળ સધુએ ચિરંજીવને જોયો. સાધુએ ચિરંજીવમા કોઈ અજ્ઞાન તેજ જોયું, કોઈ અજ્ઞાન શક્તિનાં દર્શન કર્યાં સાધુએ ચિરંજીવને માત્ર એક જ સવાન કર્યો.

‘બેટા ! પ્રભુ કોણ છે તે તું જાણે છે ?’

‘પ્રભુ ! પ્રભુ ! પ્રભુ કોણ ?’

‘જેણે આ દુનિયા બનાવી તે, જેણે તને અને મને પેદા કર્યાં તે !’

‘મને અને તમને પ્રભુએ પેદા કર્યાં ?’

‘હા’

‘આખી દુનિયા પ્રભુએ બનાવી ?’

‘હા’

‘એના દર્શન થઈ શકે ? એ મળી શકે ?’

‘હા’

‘તો ચાલો, મને બતાવો, મારે પ્રભુને મળવું છે’

બાળકનું હૃદય તરે ખૂંદવાની તોવારીમા હતું એ પ્રભુને મળવા જોતા, એને પામવા તનપાષા બની ગયો. પ્રભુને પામવાની ધૂનમાં ચિરંજીવ સાધુની સાથે ચાલી નીકળ્યો.

*

સધુ ચિરંજીવને રોજ ઉપદેશ દેતા હતા સજી રોજ નવી નવી માટે. ભુદી ભુદી રીતે

કહેતા, પણ ચિરંજીવને એમાં પ્રભુ-પામવાનો રસ્તો ક્યાંય ન દેખાતો ચિરંજીવ કંઈક હતાશ અને ભમ થયો તે ઇશ્વરને જોવા માટે ખૂબ જ અધીરો બન્યો હતો.

એક દિવસ સાડા કંઈક કામ-પ્રસંગે બહાર ગયા હતા ચિરંજીવ ભેટો મેટો પ્રભુ વિશે જ વિચારતો હતો અચાનક એને સામનું અને એ જાડ્યો એણે ગુરુજી દરોજ વાચનાં હતા તે પુસ્તક હાથમા લીધું એ પુસ્તક એણે પકેલી જ વખત ખાંડ એણે ખીંચ પુસ્તકો ધણાં પણ વાંચ્યાં હતાં, પણ આ પુસ્તક એણે કદી યે નહોતું વાંચ્યું.

કમળા કોઈ પણ લાગ વગર એણે પુસ્તક ખોલ્યું એક પાનાના મથાળે એણે વાંચ્યું ‘પ્રત્યેક મનુષ્યમા ઇશ્વરનો અવશ છે’ ચિરંજીવ આટલું વાંચી વિચારમા પડી ગયો એણે પુસ્તક બંધ કરી દીધું અને એણે વિચારવાનું શરૂ કરી દીધું.

‘પ્રત્યેક મનુષ્યમા ઇશ્વરનો અવશ છે એ વાત સાચી ? તો તો પછી દરેક મનુષ્ય ઇશ્વર કહેવાય એ પણ સાચું ? જેમ દૂધપાકના રંગાકામ એરનું એક જ દીપ્ત પડે અને બધો જ દૂધપાક એર કહેવાય તેમ પ્રત્યેક મનુષ્યમાં ઇશ્વરનો અવશ હોય તો ઇશ્વર જ કહેવાય ?’

‘ત્યારે શું કું ઇશ્વર છું ?’

‘ઇશ્વરની દૃશ્ય તો ગુરુજી જેમ કહેતા હતા તેમ દુનિયા પેદા કરવાની અને એણે ચલાવવાની છે તો પછી મારી દૃશ્ય શું ? કુલ નથી દુનિયા પેદા કરીશ અને ચલાવીશ બધાને કું ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ સમજતીશ અને ધર્મી ઉતર કું સર્વ ઉતારીશ’

... અને ચિરંજીવ એક રાત્રે ગુરુજીનું ઘર છોડીને ચાલી નીકળ્યો એ કાલ ગયો એની કોનને ખબર પડી નહિ એ ચાલી નીકળ્યો.

ક્યાં ?

દુનિયાનો અધકાર દૂર કરી જાનનો પ્રકાશ
પાથરવાની ધૂનમાં એ ચાલી નીકળે.

*

અધાર વરસનો એ યુવક જ્યાં જ્યાં ગયો
ત્યાં ત્યાં ગયે એવે એક જ વાત કરી કે : 'બાપજો
હું' ઇશ્વર છું- તમે બધા ઇશ્વર છે. આપણું કામ
દુનિયા પેદા કરવાનું- ચલાવવાનું, ધરતી ઉપર રતન
ઉતારવાનું છે. લીલીછમ જેવી ધરતી કરવાનું કામ
આપણું છે. ઇશ્વરનું છે.'

લોકોને આ વાત મળી. ચિરંજીવનો ઉપદેશ
લોકો ને જલદી સમજાયો, લોકો એની પાછળ ગયા
મથ જતાં.

લોકો સમજવા લાગ્યા કે 'આપણે જ ઇશ્વર
છીએ. આપણે જ દુનિયા પેદા કરીએ છીએ,
ચલાવીએ છીએ.' લોકો આણું અભિમાનપૂર્વક બોલવા
લાગ્યા- આચરવા લાગ્યા.

ચિરંજીવનું 'હું' ઇશ્વર છું એમ કહેવું લોકો-
માં જાનનો પ્રકાશ ફેલાવવા માટે હતું. દુનિયાને સાચે
અને સારે રસ્તે દોરવા માટે હતું, પણ ખીમ ધણી
લોકોએ એનો અવજો અર્થ ક્યો અને લોકો મિથ્યા-
ભિમાની બનવા ગયા. આવા લોકો 'અમે ઇશ્વર
છીએ' એમ માની બેઠામ રીતે વર્તવા લાગ્યા. પરિ-
ણામે આત્યાચાર અને અનાચાર વધતા ગયા.

●

જાતી જાતી વાત રાખને કાને મઠ કે એક
બાળક કહે છે કે 'હું ઇશ્વર છું.'

રાખનો કુકમ છૂટયો : 'પકડી લાવો એ
બાળક ને !'

બાળકને પકડીને ઢાળર કરવામાં આવ્યો.

રાખએ એ બાળકને પૂછ્યું : 'બોલ, તું
'હું' ઇશ્વર છું' એવા પ્રચાર કરે છે ?'

'હા.'

'કારણ ?'

'કારણ કે હું' ઇશ્વર છું.'

'તારી ઇચ્છા શું છે ?' રાખએ પૂછ્યું.

'મારી ઇચ્છા લોકોમાં જાનની જોડાન પ્રકા-
શવાની, અધકાર દૂર કરવાની, લોકોને એની સાચી
રેતજનું જ્ઞાન ફાવવાની અને દુનિયા ઉપર રતન
ઉતારવાની છે.'

'પણ એ 'હું' ઇશ્વર છું' એવો પ્રચાર
કરવાથી મથ શકશે ?'

'હા.'

'કેવી રીતે ?'

'કારણ કે પછી તો દરેક મનુષ્ય પોતાની
રેતજ સમજતો મથ જશે. ઇશ્વરે તો સૃષ્ટિનું રક્ષણ
કરવાનું છે, નાશ નહિ. એ પ્રાયેઃ મનુષ્ય ઇશ્વર
કહેવાય તો દરેકની રેતજ કે એમણે આ દુનિયાનું
રક્ષણ કરવું-જાનનો પ્રકાશ ફેલાવવો-અધારો ઉલે-
ચવા. એટલે જ હું' કહું છું કે 'હું ઇશ્વર છું.'

'તારી વાતો લોકો સમજશે ખરા ? સમજશે
તો કેટલાં ?'

'જેટલા સમજે એટલા. ન સમજે તો કંઈ
નહિ. હું' તો મારો પ્રયત્ન સતત ચાલુ જ
રાખીશ. કારણ કે અધારો ઉલેચી લોકોને સાચી
વસ્તુનું જ્ઞાન કરાવવા તો મેં જન્મ લીધો છે. 'હું'
ઇશ્વર છું' ઇશ્વર નિરાશવાદી નથી. હું' નિરાશવાદી
નથી.'

'તારો આ પ્રચાર તારે બંધ કરવો પડશે.
લોકો આ પ્રચારથી બેઠામ બની અવજો રસ્તે ચાલ્યાં
જાય છે.' રાખએ કહ્યું.

'એ નહિ બની શકે.'

'તો સમ સહન કરવી પડશે.'

'સમ ? ઇશ્વરને સમ કેવી ?'

'પણ ઇશ્વરને મ ધર્મ તો ખરાને ?'

'હા, જરૂર.'

'તો ધર્મ કહે તે સમ ઇશ્વર પોતે સહન

કરવા તોવાર થશે ને ?

‘જરૂર, જરૂર’

રામનો હુકમ છૂટ્યો. ધર્મિયાર્થોની એક જગ્યા સહા મોવાવો અને આ બાગતનો તામડતોમ નિર્ણય લાવો.

દેશના ખૂરેખૂણામાં રામનો હુકમ ફરી વળ્યો.

*

વિરાટ સભા મળી રહી છે દૂર દેશથી હાજરો ની સહ્યામાં ધર્મધિકારીઓ આ પ્રશ્નો ઉઠેલ કરવા આવી રહ્યાં છે એ સમાના અધ્યક્ષપદે છે પેલા ગુરુજી. ચિરંજીવના એક વખતના ગુરુ.

વાહ વિધાતા !

સમાની કાષ્ઠવાહી યજ્ઞ યજ્ઞ ચિરંજીવને સભા આગળ હાજર થયો. ધર્મિયાર્થોએ અર્ચા યજ્ઞ કરી ‘બોન બાગક, ‘હુ ઇશ્વર છુ’ એવો પ્રચાર તું બધ કરીશ કે નહિ ?

‘ના’

‘તારે એ પ્રચાર બધ કરવો જ પડશે’

‘મને એ મનૂર નથી’

‘તારા પ્રચારથી લોકોમાં પાપાચાર, અનાચાર વધનાં જાય છે સમાજમાં સડો પેસેનો જાણ છે એ ખાતર પણ તારે આ પ્રચાર બધ કરવો પડશે’ ધર્મધિકારીઓએ દલીલ કરી

‘ઈશ્વર કોઈ દિ પાપ કરે જ નહિ, પાપ કરનાર ઇશ્વર ન હોય જે લોકો પાપ કરે તે ઇશ્વર નથી હુ ઇશ્વર છુ પાપ કરનાર માણસને સજા કરવાની રામની ફરજ છે ઇશ્વરને રાજ સજા ન કરી શકે હુ ઇશ્વર છુ ઇશ્વરને કોઈ બધન ન હોય અને છતાં ય એ જાતે અમુક બધનોથી બધાપેલ દોષ હું પણ એવા બધનોથી બધાપેલ છુ અને સજા ન થઇ શકે’

‘તુ આ શીખ્યો કાથી ?’

‘ધર્મપુસ્તકમાંથી’

‘કયુ પુસ્તક !’

‘એની મને ખબર નથી’

‘જે પુસ્તકમાંથી તુ આ શીખ્યો એના નીતિનિયમોનો તો તુ શીકાર કરે છે ?’

‘બોલકસ.’

‘તો પછી એ પુસ્તકની આજ્ઞા મુજબ વર્તશે ?’

‘હા’

‘ઉપતાવો ધર્મના પેાયા’ આજ્ઞા થઇ

અને પડિતો ધર્મના પુસ્તકો ઉપનાવવા મળી પડ્યા એક પછી એક ધર્મગ્રંથો વચ્ચાના જાય છે, પણ ક્યાંય ચિરંજીવે વાગેતુ આવતુ નથી

આખરે ગુરુજીએ પોતાનો ધર્મગ્રંથ બોલ્યો એવું વાંચન સર થયુ વાંચતા વાંચતા પેતુ પાતું આવી ગયુ જેમાં લખ્યુ હતુ કે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં ઇશ્વરનો અંશ છે’ અને એથી આગળ લખ્યુ હતુ કે ‘પણ એનો પ્રચાર ન થઇ શકે’

પરંતુ ! ઉઠેલ મળી ગયો

પ્રમુખચાનેથી વિનંતિ આવી ‘ચિરંજીવ, તુ તારી વાત મૂકી દે જે ધર્મપુસ્તક પણ કહે છે એનો પ્રચાર ન થઇ શકે’

‘ધર્મપુસ્તકો શા માટે છે ?’ ચિરંજીવે સવાલ કર્યો

‘જાનનો પ્રકાર રેલાવવા’

‘કાનૂન પ્રમાણે સજા કરાવવા તો નહિ ને ?’

‘ધર્મના નિયમો તો અવશ્ય પાળવા જોઈએ, નહિતર એ ધર્મ શુ કામનો ?’

‘મારે એવા કાનૂની ધર્મની જરૂર નથી મારે તો જરૂર છે એવા ધર્મની - ધર્મપુસ્તકની - ધર્મગુરુની કે જેમાં કોઈ કાનૂન ન હોય, જેમાં દોષ માત્ર ‘હુ’ ઇશ્વર છુ’ નો નાદ’

‘તો તને સજા થશે.’

‘ઇશ્વરને સજા કેવી ?’ ફરીને એ જ સવાલ ચિરંજીવે કર્યો એણે સ્પષ્ટતા કરી ‘પ્રત્યેક મનુષ્યમાં ઇશ્વરનો અંશ છે’ એવું જ મારા માટે બસ હવે.

ક્યાં ?

દુનિયાનો અધિકાર દૂર કરી જાનનો પ્રકાશ
પાપરવાની ધૂનમાં એ માલી નીકળે.

*

અંદાર વસતો એ સુવક જ્યાં જ્યાં ગયો
ત્યાં ત્યાં બધે એણે એક જ વાત કરી કે : 'બાપએ
હું ઇશ્વર છું'— તમે બધા ઇશ્વર એ આપણું કામ
દુનિયા પેદા કરવાનું— સલાવવાનું, ધરતી ઉપર રત્ન
ઉતારવાનું છે. લીલીછમ જેવી ધરતી કરવાનું કામ
આપણું છે. ઇશ્વરનું છે.'

લોકોને આ વાત મળી. ચિરંજીવનો ઉપરેલ
લોકો ને જલદી સમજાયો, લોકો એની પાછળ ગાંઠ
મધ જતાં.

લોકો સમજવા સાચાં કે 'આપણે જ ઇશ્વર
છીએ. આપણે જ દુનિયા પેદા કરીએ છીએ,
સલાવીએ છીએ.' લોકો આનું અભિમાનપૂર્વક બોલવા
સાચાં— આચરવા સાચાં.

ચિરંજીવનું 'હું ઇશ્વર છું' એમ કહેવું લોકો-
માં જાનનો પ્રકાર રેલાવવા માટે કદાં દુનિયાને સાચે
અને સારે રસ્તે દોરવા માટે કદાં, પણ ખીમ ધણી
લોકોએ એનો અવગણ અર્થ કયો અને લોકો નિઃશ્વા-
સિવાની બનતા ગયા આવા લોકો 'અમે ઇશ્વર
છીએ' એમ માની લેશમ રીતે વર્તવા સાચા પરિ-
ણામે આવાચાર અને અનાચાર વધતાં ગયાં.

*

ભગતી ભક્તી વાત રાખને કાને મધ કે એક
બાળક કહે છે કે 'હું ઇશ્વર છું.'

રાખનો કુકમ છૂટ્યો : 'પકડી લાવો એ
બાળક ને !'

બાળકને પકડીને કાઢી કરવામાં આપ્યો.

રાખએ એ બાળકને પૂછ્યું. 'બોલ, તું
'હું ઇશ્વર છું' એવો અચાર કરે છે ?'

'હા'

'કાલજી !'

'કાલજી કે હું ઇશ્વર છું.'

'તારી ઇચ્છા શું છે ?' રાખએ પૂછ્યું.

'મારી ઇચ્છા લોકોમાં જાનની જોડા પ્રક-
ટાવવાની, અધિકાર દૂર કરવાની, લોકોને એની સાચી
ફરજનું જ્ઞાન કરાવવાની અને દુનિયા ઉપર રત્ન
ઉતારવાની છે.'

'પણ એ 'હું ઇશ્વર છું' એવો અચાર
કરવાથી થઇ શકે ?'

'હા.'

'કેમ રીતે ?'

'કાલજી કે પછી તો દરેક મનુષ્ય પોતાની
ફરજ જમજતો થઇ જશે. ઇશ્વરે તો સૃષ્ટિનું રક્ષણ
કરવાનું છે, નાશ નહિ. જો પ્રત્યેક મનુષ્ય ઇશ્વર
કહેવાય તો દરેકની ફરજ કે એમણે આ દુનિયાનું
રક્ષણ કરવું—જાનનો પ્રકાશ રેલાવવો—અધારો ઉઘે-
ચવા, એટલે જ હું કહું છું કે 'હું ઇશ્વર છું'.'

'તારી વાતો લોકો સમજશે ખસ ! સમજશે
તો કેટલાં ?'

'જેટલા સમજે એટલા. ન સમજે તો કંઈ
નહિ. હું તો મારો પ્રયાત સતત ચાલુ જ
રાખીશ કાલજી કે અધારો ઉઘેતરી લોકોને જાણી
વસ્તુનું જ્ઞાન કરાવવા તો મેં જન્મ લીધો છે. 'હું
ઇશ્વર છું' ઇશ્વર નિરાશવાદી નથી. હું નિરાશવાદી
નથી.'

'તારો આ અચાર તારે બંધ કરવો પડશે.
લોકો આ અચારથી લેશમ ખતી અવગણ રસ્તે ચકતાં
જાય છે' રાખએ કહ્યું

'એ નહિ બની શકે.'

'તો સખ સહન કરવી પડશે.'

'સખ ? ઇશ્વરને સખ કેરી ?'

'પણ ઇશ્વરને ય ધર્મ તો ખરાને ?'

'હા, જરૂર.'

'તો ધર્મ કહે તે સખ ઇશ્વર પોતે સહન

આ યુગના મદાન પુરુષ મદાત્મા ગાંધીજીના સંસર્ગથી અનેકનાં જીવન પલટાયેલાં જોવા મળે છે.

એક વખત બાપુજી ઉત્તરપ્રદેશની યાત્રા કરી રહ્યા હતા રસ્તામાં આવતા એક મોઝા નગરમાં તેમનું ખેતજી દિવસનું રોમનું હતું આખાંચે નગરમાં ગાપુના આગમનની વાતો વહેતી થઈ લોકો તો કીડિવારાની માફક દર્શન કરવા ઊભાવા લાયા આ સર્મગી એક ખિન્સાકારુ બાપુને યજ્ઞ દર્શન કરવાનું મન થયું તેને પણ થયું કે અનેકના ગજવાં કાપીકાપીને લોકોના યાપની ગાસડી એ એકવી કરી છે, ને મદાત્માજીના દર્શનથી છૂટી જશે કંઈ નહિ તો મદાત્માજી તો જોવા મળશે આવા કંઈ કંઈ નિયારો જોડવતો તે બાપુના નિવાસ આગળ આવી પહોંચ્યો અહીં તો સારી પેઠે બીડ અનેક લોકો નાણુજનાં દર્શન માટે ખાસજી આગળ જૂરે આ લાકાને મનમાં થઈ ગયું કે વીક લાગે હા થી છે અહીં પણ આપણે શિકાર પડશે એટલે એક કાકરે જે પક્ષી ગતશે આ વિચારથી તેનું મન ધડીમર ચગી ગયું ફરી પાઠો નિયારમાં પડ્યો કે હું તો પાપનું પોટનું છાંવવા આ થો છું અહીં મારાથી આવું કામ થાય ? અહીં તો હું કોઈનું ગજનું નહિ જ કાનરુ અને આ વિચારે તેનું મનોભાગ વધારે નિશાન થયું.

આ તો એક કલાઈ, બે કલાઈ, ત્રણ કલાઈ સુધી બદાર જ ઊભો રહ્યો બાપુજી એક વખત જાણે આવી ફરી પાછા અદર આપ્યા મયા આ જાગ્યે જોવા પણ દર્શન કરવાનો સતોષ પૂરો ન મળ્યો તે તો ત્યાં જ બેસી રહ્યો થોડાક વખત પછી લોકોનું ટોળું ધીરે ધીરે વીખરાવા લાગ્યું બાપુ બદાર નીકળ્યા ત્યારે પેલા માણસને બારણા આગળ ઊભેલો જોઈ સોજો પૂજાનું મન થયું તેઓએ પૂછ્યું ' કેમ ? કોનું કામ છે ? '

ખિન્સાકારુએ બે હાથ જોડી જવ ત્ર આપ્યો ' મદાત્માજી ! આપનાં દર્શનને આપ્યો છું. થયું વખતથી ઇચ્છા થયા કરતી તે આજે ચાર પડી છે ! '

બાપુ તેની આખમાં ઊતરાતો પ્રેમ પારખી ગયા અદર લઈ ગયા અને આગળ પૂછવા લાગ્યા ' શું કરો છો ? '

પોતાના ૪૫ ને ૫૫ માંજી આગળ શી રીતે કહેવાનું ? આથી જરાક તે સંકાય થયો, પણ વળી પા ૧ રચય થયો અને થયું કે મદાત્માજી આગળ તો શૂંક નહિ જ બોલુ દિમન કરી હાથ જોડી મો થો ' હું તો ખિન્સાકારુ છું '

બાપુજીને તેના આવા નિખાનસ જવાનથી આનંદ થયો અને તેઓ તો વધરે ડાઘ ઊતરી પૂછવા લાગ્યા ' ને તમે ફરી રીતે ખિન્સુ કાંયો ? '

ના તો તમને ત્રેમજામાંથી અંગૂઠામાં પકડેલાં મટેની બેડની અંગૂઠી કાઢી, અને કાપવ તી કિના કરી બનાવતો હોય તેવો ભાવ કરી સમજાવવા લાગ્યો.

બાપુજીને આવા સમાજવાનક ધધાનું દરથ જેઠ ધડીમર ફૂળની ડીંચ પર પોતે નિખાલમ રિલે આ થો એકગર કરે છે તેથી રાજ થતા મયા નાણુએ પોતાની હૃદયસ્પર્શી વાણીમાં સમાજધાનક ધધાનાં ફૂલો સમજાવ્યા અને તેમાંથી વહેતી નાકે તેને છૂટી જતા આમદ કર્યો બાપુના હૃદયેની બાપુથી તેનું અતરહ બેઠાયું અને પ્રેમને ઝરો ફરી નીકળ્યો. તેનું હૃદય ગદ્ગદન થઈ ગયું અને પરતવાના પરિ પાકરે જે આમુ ખરી અત તમાની મુદ્દિના વઘમાં આનંદિ આપી મયા.

અંગૂઠીના તેજે ત્યાં ને ત્યાં જ ફુલો ફરી નાખ્યા અને ફરી એક વખત મસ્તક ઢાળી બાપુ આગળ પ્રદાન કરી તે ચાલી નીકળ્યો.

કેટલાક વર સુધી તે તુરતી અંગૂઠીના ટુકડા કાઢ્યે ઉપાધ્યા નહિ તુરતી અંગૂઠીએ પોતાના વાતદાર માલિકને અજે જાને તુરતી તેના અતરના અત્માને મદાત્મા સાથે જોડ્યો હતો અને તેનું મોગ્ધ અનુભવના આ ટુકડા જાણે મર્મદ મૂંઝવે દારથ વેરી રથા હતો.

એથી આગળ મારે વાચવાની કશી જરૂર નહોતી. હા, જે પુસ્તકના વાચનથી હું આટલું ચીખ્યો એ પુસ્તકની વાતો ખોટી નથી એ હું સ્વીકારું છું' એની વાત મને માન્ય છે એ પુસ્તક કહે તેમ કરવા હું તૈયાર છું, પણ હું આ મારો પ્રત્યાર કાંઈ પણ રીતે બધ નહિ કરું.'

• તો સાંભળી લે, આ પુસ્તકના લખાણ-વિરુદ્ધ જાપ એના માટે 'માફી' જેવા કોઈ ચમક આ પુસ્તકમાં નથી, એને દેહાતદ્વંશી સળ અપાય છે '

'એ મને મજૂર છે. ખુબ જ યાતિપૂર્વક ચિરંજીવે જવાબ દીધો.

સભા આખી સ્તંભ બની ગઈ નિર્જીવ લેવાઈ ગયો કે ચિરંજીવને દેહાતદ્વંશી સળ કરવી નિર્જીવ કરીને સભા વિખેરાઈ ગઈ

સભા વિખેરાયા બાદ ચિરંજીવ એકાત્રાશુરને મળ્યો. એણે પૂછ્યું 'ચરુછ, હું સાચો તો છું ને ? ખોટો તો નથી ને ?'

'ખોટા, તું બિનકુલ સાચો છે હું આટલા ધર્માચાર્યોનો વડો તને હાથર તરીકે કબૂલ રાખુ છું, પણ આ ધર્મપુસ્તક કબૂલ રાખવાની ના પાડે છે, હું શું કરું ?'

'કંઈ વારો નહિ. 'હું હાથર છું' એટલું તને સ્વીકારો એ મારા માટે પરમ સંતોષની વાત છે સત્તા ખાત, ધર્મ ખાતર કેના યદ્દ જગ્યા હું તૈયાર છું.'

ચરુછની આંખમાંથી આંસુની ધારા ચાલી મહામહેનતે ચરુછ ચિરંજીવથી છૂટા પડ્યા એનું દિલ કંપી રહ્યું હતું ચરુછને રવા કરવું હતું કે મરા હાથે ચક્ર પાપ થયું છે

ચિરંજીવને રાણી કાઠશીમા ધકેલી દેવામાં આવ્યો.

રાત્રિ સમૂ રમ કરતી વહી રહી હતી ચિરંજીવ કે દર્દીમાં પડ્યો પડ્યો 'અહમ અહારિમ નો જાપ જપતા હતા

1

ગોસાહરું થયું. કિચકુહરુંત આવજ સાંધે તોતિંત દરવાજા બિડયા ચિરંજીવ એ જ મંત્ર બોલતો બિડો થયો એને દસ ઝગના દૂર લઈ જવામાં આવ્યો

માથે કાળુ કપડું વીટાળવામાં આવ્યું ગળામાં ફૂંસાનું હીરનું દોરડું પરીવાયુ. ચિરંજીવનો 'અહમ અહારિમ'નો જાપ માત્ર હતો. નીચેનું ટેકણ ખેસવી લેવાયુ ચિરંજીવનો દેહ અહર લગવા મડી ગયો 'અહમ અહારિમ'નો જાપ જોરથી ચાલુ થયો.

ફાસીગરા જોઈ રહ્યા ચિરંજીવને ફાંસી લાગતી નથી દોડ્યા રાજ પાસે

'રાજાજી, પેતા બાળકને ફાંસી લાગતી નથી'

'હૈ ? ફાંસી લાગતી નથી ? શું કહ્યો હો ?'

'હા, સાચું કહીએ છીએ

'જાઓ, ધર્મચરુને બોલાવો' રાજાનો હુકમ છૂટ્યો.

ધર્મચરુ આવ્યા ચિરંજીવને જાપ જપતા ધર્મચરુ જોઈ રહ્યા ધર્મચરુ ખુશ થયા સ્વગત બળ્યા 'વાહ પ્રભુ તારી લલા આરી છે'

પણ બાંછ જ પળે ચરુને બાળ થયું કે મારી ફાંસી ધર્મના કાવતોનું પાનન કાપવાની

જા સાથે મસન કરીને ચરુ ચિરંજીવ પાસે ગયા બોલ્યા 'ચિરંજીવ ! તું ધાંધર છે એ રાજ મંજૂર રાગે છે, અમને મંજૂર છે'

હે ! સાચે જ... ?

અને એટલું કહેનામાં તો ચિરંજીવનો જાપ બધ પડ્યો ગળાની નસો એકધારા જાપને લીધે જે ઉપસી આવી હતી તે ઢાંચી પડી નસોનું બળ ઢીતું પડ્યું અને ફાંસીનું દોરડું ચિરંજીવના ગળાને આટો લઈ ગયું. એની આખો ને જીભ બહાર નીકળી પડ્યાં એનો દેહ હવામાં લટકી રહ્યો, જાગે કહી રહ્યો હતો કે 'હું ધમિર છું, હું ધમિર છું.'

*

હૃદયને જોડનાર અંગૂઠી

મતુ પંડિત

આ યુગના મહાન યુગ મહાત્મા ગાંધીજીના સસર્ગથી અનેકનાં જીવન પત્થાપેલાં જોવા મળે છે.

એક વખત બાપુજી ઉત્તરપ્રદેશની ધારા કરી રહ્યા હતા. રસ્તામાં આવતા એક મોગ નગરમાં તેમનું ખેતજીવિત સત્તુ રોકાતું હતું. આખાં નગરમાં ગાંધીના આગમનની વાતો વહેતી થઈ હોઈ તો કોઈવાસની માફક દર્શન કરવા જીભરાવા લાગ્યા આ સંજોગે એક ખિસ્સાકાનર ભાષને પડ્યું દર્શન કરવાનું મન થયું તેને પશુ થયું કે અનેકના મજાત કાપીકાપીને લોકોના ચાપની ગાસડી મેં એકરી કરી છે, તે મહાત્માજીનાં દર્શનથી છૂટી જશે. કંઈ નહિ તો મહાત્માજી તો જોવા મળશે. આવા કંઈ કંઈ રિચારો મોડવતો તે બાપુના નિવાસ આગળ આવી પહોંચ્યો. અહીં તો સારી પેઠે બીડા અનેક લોકો બાપુજીનાં દર્શન માટે બારણાં આગળ ઝૂરે. આ ભાષને મનમાં થઈ ગયું કે હીક લાગ કાપી છે, અહીં પશુ આપણે ચિકાર પડશે એટલે એક કાકરે એ પક્ષી મારશે આ વિચારથી તેનું મન ધડીમર અળી ગયું ફરી પાછો રિચારમાં પડ્યો કે હું તો પાપનું પોતનું છાંડવા આવ્યો છું. અહીં મારાથી આવું કામ થાય કે અહીં તો હું કોઈનું ગજનું નહિ જ કાનરું અને આ વિચારે તેનું મનોભાગ વધારે નિશ્ચય થયું.

આ તો એક કલાક, બે કલાક, ત્રણ કલાક સુધી બદાર જ જોમે રહ્યો. બાપુજી એક વખત જરાક આડી ફરી પાગા અંદર ચાલ્યા ગયા આ જાગ્યે જોયા પશુ દર્શન કરવાનો સંતોષ પૂરો ન મળ્યો તે તો ત્યાં જ બેસી રહ્યો થોડાક વખત પછી લોકોનું ટોળું ધીરે ધીરે વીખરાવા લાગ્યું. બાપુ બદાર નીકળ્યા ત્યારે પેલા માણસને બારણાં આગળ ઊભેલો જોઈ સંતોષે પૂજાનું મન થયું. તેઓએ પૂછ્યું : 'કેમ ! કોનું કામ છે ?'

ખિસ્સાકાનરએ એ હાથ જોડી જવ જ આપ્યો : 'મહાત્માજી ! આપનાં દર્શને આવ્યો છું. થયું વખતથી ઇચ્છા થયા કરતી તે આજે ચાર પડી છે !'

બાપુ તેની આજમાં જિમરાતો પ્રેમ પારખી ગયા અંદર હર્ષ થયા અને આગળ પૂછવા લાગ્યા : 'સુ કરો છો ?'

પ્રેમાત્મા ને ને નાત્માજી આગળ ફી રીતે કહેવાય કે આથી જરાક તેનું સંકોચ થયો, પશુ વળી પાગા સ્વસ્થ થયો અને થયું કે મહાત્માજી આગળ તો મૂકું નહિ જ બોલું દિમન કરી હાથ જોડી બોલ્યો : 'હું તો ખિસ્સાકાનર છું.'

બાપુજીને તેના અવા નિખાલસ જવાબથી આનંદ થયો અને તેઓ તો વધારે ઊંડા જિતરી પૂછવા લાગ્યા : 'તે તમે કેવી રીતે ખિસ્સું કાપ્યો ?'

ત્યાં તો તરત તેજે મજામાંથી અંગૂઠામાં પકોવા માટેની બેડકની અંગૂઠી કાઢી, અને કાપવ ની કિડા કરી બતાવતો હોય તેવો ભાવ કરી સમજવવા લાગ્યો.

બાપુજીને આના સમાજવાતક ધંધાનું દરથ જોઈ ધડીમર ફૂલરી ઊપજ પડ્યું પોતે નિખાલસ રીતે આવ્યો એકગર કરે છે તેથી રાજ થતા ગયા. બાપુએ પોતાની હલ્લકપથી વાગીમાં સમાજવાતક ધંધનાં ફૂલો સમજાવ્યા અને તેમાંથી વહેલી તક તેને છૂટી જવા આમ્રદ કયો બાકુના હલ્લકે બાગથી તેનું અંતરપદ લેવાયું અને પ્રેમને ઝરે ફૂટી નીકળ્યો. તેનું હલ્લક મદમદિન થઈ ગયું અને પરતવાના પરિપાકરે એ આમ્ર બરી અતોતમાની શુદ્ધિના વચમાં આવડતિ આપી ગયા.

અંગૂઠીના તેજે ત્યાં ને ત્યાં જ ટુકડા કરી નાખ્યા અને ફરી એક વખત મસ્તક હાળી બાપુ આગળ પ્રણામ કરી તે ચાલી નીકળ્યો.

કેટલીક વર સુધી તે તુરેલી અંગૂઠીના ટુકડા કોઝે ઉપાડ્યા નહિ તુરેલી અંગૂઠીએ પોતાના વાદાર અલિકને આજે જાને તુરી તેના અંતરના અત્માને મહાત્મા અથે જોડ્યો હતો. અને તેનું જોરવ અનુભવવા આ ટુકડા અથે અંતરે મૂકું દારવ વેરી રચા હતા.

એને સો કોઈ માણેકિયો જ કહેવું.

એ હતો પાડો. અડીખમ એની કાષા હતી. કાળો ચકચકતો વાન, ભરાયદાર ચરીર, નાગિયેરની કાચલાં જેવી અંગિ, કાલા જેવડું માથું અને મદભરી ચાસ. આટલી વસ્તુ માણેકિયાને ઝોળખવા માટે ખસ ગણાતી.

એના માતાપિતાની ઝોળખ તો મળતી નથી.

માણેકિયા લોકોમાં લાડવાયો ગણાતો. કોઈ એનું નામ ન લેતું. અસપાસના ગામડાનાં લોકોએ બેગા ઘઈ રવીકાકું હવું કે માણેકિયાને કોઈએ કંઠી દેરાન કરેલો નહિ કે ખેતર-વાડામાં કંઈ નુકસાન કરી નય તો ફરિયાદ પણ કરવી નહિ. આમ માણેકિયા માટે બારે ભાગોળો મોકળાં હતી. એને ગમે ત્યાં જવાની-ગમે તેમ ફરવાની છૂટ હતી.

માણેકિયાએ કોઈ ખેતરમાં કે વાડીમાં પડીને કશું નુકસાન કર્યું હોય એવી માનિતી મળતી નથી. હા, એને કોઈ વસ્તુ ખાવાનું અન થાય તો દુરત એ વસ્તુ પાસે જઈને એ જામે રહેતો જાય કે આઘા મામતો કે 'આ વસ્તુ હું ખાઉં' મારે ખાવી છે.'

ગામલોકો દુરત જવાળ દેતા : 'લો દેવ : બધું જ તમારું છે.' અને જાણ માણેકિયા જરા-પણ અડધા વગર એમ ને એમ જામે રહેતો. એટલે લોકો દોડીને માણેકિયા પાસે એ વસ્તુના દમ કરી દેતા. માણેકિયા યાનિધી આજ આલ્યો જતો.

એને પૂરતાની, બાંધવાની કે શોધવાની કશી જરૂર નહોતી પડતી. સાંજ પડ્યે એ એની મેળ પોતાના રથાન પર આવી જતો. સવાર પડ્યે પોતાની મેળ ફરવા ચાલ્યો જતો.

લોકો એને 'દેવ' માનતા. લોકવાયકા તો એવી પણ છે કે માણેકિયા ચમત્કારી હતો, પણ એ

ચમત્કારનો પુરાવો કોઈ આપી શકતું નથી. એ લોક-વાયકા આજ દિવસ સુધી માન લોકવાયકા જ રહી છે.

*

એ ગામમાં ગેમલો કરીને એક રથારી રહેતો. કાળો ભીલ જેવો વાન અને પૂરો પાંચ હાથનો પક-હંદ એનો દેહ હતો. હાથમાં કટિયાળી લાકડી, ખભે મરમ ધામળો અને આંખે ચરીરે કાળા વાળ - આ એની દુડી ઝોળખ.

ત્રીસ વરસનો એ જુવાન ચરીર, ચહેરે એટલો બધો ભયંકર દેખાતો કે બાળકો એનાથી ડરતા. ચરીર પરના વધુ પડતાં વાળ એની ભયંકરતામાં વધારો કરતાં હતાં.

ગેમલો મોટે ભાગે સ્ત્રીમાં જ પડ્યો રહેતો. ખાસ પર્વ કે ત્રત-કચા કે તમાસા હોય તો ગામમાં આવતો. એ સિવાય ગામમાં આવવાની એને જરૂર નહોતી હામતી.

*

મનજી કરીને એક ત્રીજી વ્યક્તિ એ ગામમાં હતી, એ હતો સુનાર. જીલ્લો આપો. અને બેલ-કણી એનો સ્વભાવ હતો, કોઈને લગતી મારવા કે કોઈને ભેખડે ભરાવી દેવા એ એનો મુખ્ય ધંધો હતો. જે કે એના આવા કામોમાં એને મદદ કરનારા માણસો હતા, પણ આપણે એને ઝોળખવાની કશી જરૂર નથી. આપણે આ વધુ પાત્રથી જ આગળ વધીએ.

*

સૂર્ય આયમવાની તોપારીમાં હતો. ગેમલાને થયું કે લાખને ગામમાં આંત્ર મારી આવું અને તમાકુ લેતો આવું દેખ પણ ધરાકમાં દેતો આવીય. મિચારી નંદુ રોજ દલરડા કરે છે, આજે ભલે આરામ થયે. એઆનેય હું એટલું કામ કરતો આવીશ.

એ બપડે, એક હાથમાં કડિયાળી કાંચ હતી અને બીજા હાથમાં બોધરણું હતું. ખમે ધાળજો તો ખરો જ. ઉનાજો હોય કે ચિવાગો હોય કે પછી ચોમાસુ હોય, ધાળજો તો સાચે જોઈએ જ.

ગામમાં પ્રવેશતાં જ મનજી સુનારની કોઠ હતી. મનજી સુનારે ખૂબ મારી : 'એલા જેમલા, કંઈ બાબત ?'

‘હા દેવા.’

‘એલા, એરો આવે !’

‘મનજીભાઈ અતારે નંઈ, વળતી વખતે વાત.’ એમ કહી જેમલાએ આવતી પકડી.

હાથ ધરાઈમાં દહને તમાકુ ખરીદી જેમલો પાછો ફર્યો. મનજી સુનારની કોઠ આવી. જેમલો બોલ્યો : ‘બેલો ! મનજીભાઈ કંઈ કામ ?’

‘એલા ! તું તો બહુ મેથિા બાપ.’ મનજી સુનાર ‘એલા’ શબ્દ દરેક વખતે અચૂક વાપરતો.

‘હું ક્યાં મેથિા છું ભણસાબ. મેથિા તો તમે છો. કોઈ કાંઈ કામમાં પહોં આવતાં નથી’ જેમલો પોતાની દૂંધી વિવેકજરી ભાષામાં બોલ્યો.

‘જેમલા, આને તો બગાડિયા આવ્યા’તા. એલા તું કેમ ન આવ્યો ? આતું હોય ત્યારે તો તું ખાસ આવે છે, કે પછી ખબર નોંતી ?’

‘ખબર તો હતી, ખચ ચથું કે એવો બગાડિયામાં શું જોવું ? એવા ખેલ તો અમે રાત્રિ સીમમાં ખેંચીએ છીએ, કેમ માટીના ખેલ હોય તો હા કઉં !’ જેમલો અભિમાનથી બોલ્યો.

‘હવે રાખ માળા, એલા નો જોયો હોય તો માટીના ખેલવાળો ! યઈ તો કંઈ ચક્રું નથી ને કશું દાંડે છે !’

‘મનજીભાઈ, હું સાચું કઉં છું હો ! રહેવા તો, સમય આવે તમારે જામ કચરરી પડશે.’ રજારી જરા તપ્યો.

‘હવે જોઈ જાલ કચરવાવરી નહિ તો !’ મનજીએ જેમલાની જાનને થડુ ઉરકેરી. ‘બહુ બગાડો

છે તે વતાવને માણેકિયાને ! ખબર પડે દેટલી વીસે સો થાય છે તે !’ મનજીએ ઉંખારિયું મુક્યું.

‘હવે ત્યારે મનજીભાઈ, કાલે આવજો સીમમાં, માપી લેજો જેમલાનું પાણી, હવે થઈ જાય.’ એટલું દૂંકું બોલી જેમલો સીમ કણી ચાલી નીકળ્યો.

એના મનમાં થડવા થડવા : ‘થઈ જ રહ્યું ને ત્યારે તો !’

એક તો રજારીની જાન કહીલી-અને એમાં મનજીએ જેમલાને ચડાવ્યો, પછી વાત જ શું કરતી !

બીજો દિવસે જેમલો માણેકિયાની રાહ જોતો સીમમાં પોતાના વાગમાં બેઠો છે. ક્યારે માણેકિયો નીકળે અને ક્યારે હંઈકું એમ વિચારતો બેઠો છે.

..અને માણેકિયો ત્યાં દૂરથી દેખાયો.

ધીરે...ધીરે...ધીરે, મદમરી ચાલે માણેકિયો આવ્યો આવતો હતો. જેમલો બેઠો. હાથમાં કડિયાળી લીધી. મેથો માણેકિયા સામે.

મનજી બોલો બોલો બધું જોઈ રહ્યો હતો.

માણેકિયો નજીક આવ્યો અને જેમલાએ લાકડીથી માણેકિયાને સિસકાર્યો. માણેકિયો કશું ન બોલ્યો, એણે બીજી વખત સિસકાર્યો, માણેકિયો ડોળા ધૂરકાથી રહી મેથો. જેમલે ફરી વખત માણેકિયાને લાકડીનો ટોણો ખાસતાં કશું : ‘જોતો નથી ! તારી સામે જુલ કરવા બેસો છું તે !’

માણેકિયે ડોળા ધૂરકાચા. થોડાક દૂંદાસ માપ્યા અને થોડીવારે રહી મેથો.

જેમલે ફરી વખત માણેકિયાને સનાચ્યો. માણેકિયો ક્યાં મુઠી સડન કરે ? એણે જોરથી દૂંદાસે માર્યો, આર પત્રે ફર્યો. પૂંછડું કોપમાં એકદમ ટટાર થઈ ગયું. માથું જીરુનીયું યઈ રહ્યું. જાણે કહી રહ્યો હતા કે, ‘ત્યારે ખચ્યાં તું બ આવી જા !’

થયું ! મુલના મંડાણ થઈ ગયાં ! માણેકિયો જીજીયો. જેમલાએ ને-આર કડિયાળી માણેકિયા માથે તાટ્યો. માણેકિયે એના સામે ટીંક માંડી અને જોરથી ફર્યો. જેમલો દૂર હઠી મેથો.

ફરી માણેકિયો દોઢ માંડી ગેમનો ફરી હાથે
 પોતાની છત ધતી વાગે છે એવું માની ગેમનો કૂવાયો
 અને એ વ્યથા અભિમાનના એણે માણેકિયાને વધુ
 છંછેડયો

માણેકિયો ઉરકેરાયો ભોરથી છેડાયો ગેમનો
 હથો એણે નામી જવા દાગ બેઠ દોઢ મૂકી, માણે-
 કિયે એની પાછળ દોટ મૂકી આગળ ગેમનો અને
 પછળ માણેકિયો જય દોડ્યા

ખેતરમાં કામ કરતા ખેડૂનો જાન રક્ષા બધાને
 થયું કે 'દેવ' જેવા માણેકિયાને આ રમણીએ છંછેડયો
 ધાત્રે છે હવે ગેમસો શાને ખયે !

આગળ ગેમનો શ્વાસખર્ચો દોડે છે, પાછળ
 માણેકિયો ફૂફામ મારતો, પૂછડું ઉનાગતો, માથું
 હલવતો દોડતો જય છે

આવી દોટ કયાં સુધી ચાલે? ગેમનો ધાકયો
 માણેકિયો તો શનો ધાકે? એને વેરે લેવું હતું વેર
 લેનાર દોષ દિવસ ધાકતો નથી

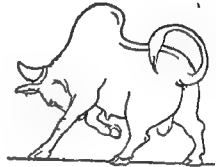
ગેમનાએ દોડતા દોડતા માણેકિયાને બૂનાવવા
 ધાત્રા પ્રયત્ન કર્યા પણ બધાં નિહાળ ગયાં આખરે
 એણે નદીની વાગ પકડી માણેકિયો તો પાછળ હતો જ

નદીની ડાગી બેખડ સુધી ગેમનો આવી
 મથો નીચ નગર કરે તો પાણી નજીક નહોતું

બગે દોડયો સમગ્ર સકિત એકડી કરીને
 એ દોડયો બેખડા કિનારે કિનારે થોડે દૂર જઈ

ફરી નગર કરી - નીચે પાણી દેખાયું. એક જ મિનિટ
 અને ગેમલે લાગ બેઠ પકડું મૂક્યું બૂ. ફા...ગા

માણેકિયાએ પણ વેર લેવાની ધૂનમાં બેખડ
 પરથી પકડું મૂક્યું ગેમનો આદમી હતો જ્યારે
 માણેકિયો જાન-નર હતો ગેમને બેંદને પકડું મૂક્યું
 અને માણેકિયે અધરા અધર અને એ પકડ્યો
 કાગમીદ પત્થર પર !

એના કાયાના છૂદા બોલી ગયા એ તત્કાળ
 મર્યું પાડ્યો ગેમને મદા મહેનતે કાંઈ પહોંચ્યો કાંઈ
 પહોંચના એ મેખાન બની ગયો મામ લોકો એને
 ઘેર લઈ ગયા એના હાથ પર જીનરી ગરા હતા,
 એની છાત્રનું હાડકું જાગી ગયું હતું ગેમને પણ
 ત્રીજો દિવસે ગ્રામ્ય લોશ્યા

આજે ૫ પખ નદીના એ જાગને લોકો
 'માણેકિયા' થરા તરીકે ઓળખે છે

*

શાન્તિતુલ્ય તપો નાસિ ન જીતોગત્યર દુસ્મ્ ।

ન વૃષ્ણવા વૈરાગ્યાધિ ન ચ ધર્મા દયાર ॥

મિનતી શાન્તિથી વધારે ઠી તપ નથી, સતોમ્યો વધારે બીભુ દોષ
 મુખ નથી જુજુભ વધારે જોદી દોષ બ્યાવિ નથી અને દવા સમાન દોષ
 ધર્મ નથી

ન ચ વિગત્તો વધુ ન ચ મુને ધરા મયિ ।

ન વૈરાગ્યાર માય તાલિ વ્યાગમન મુગ્ધ ॥

નિદા સમાન દોષ સદાસ નથી મુગ્ધિથી બીની દોષ મનિ નથી વૈરાગ્ય
 આવનાથી વધારે દોષ મોટું વાન નથી અને ત્યાગ સમાન દોષ મુખ નથી

એક બહેન, દુધ કરીને વર્ધાના આશ્રમ માં રહેવા આનાં અગ્રણ્ય છંદર સુધીનો હતો તેમને ખાનાપિના સાથે કંઈક તકરાર થયેલી જાણના થાળી એટલે ઘર છોડી આશ્રમમાં આવ્યા અને બાપુને કહ્યું, 'હું કાયમ માટે આશ્રમમાં રહેવા આવી છું તમારું કામ કરીશ' નાપુ કાયમર એમના સાસુ બેઠે રહ્યા પગી પૂછ્યું, 'શું કામ કરશો ?'

તેમણે કહ્યું, 'જે કહો તે લખવાનું ટાઇપ કરવાનું કે એવું કંઈ પણ'

બાપુએ કહ્યું 'હા, પણ આ જોરડાની સફાઈ કરશો ?'

એમણે કહ્યું, 'પણ બાપુ હું છંદર પાસ છું કંઈક સારું કામ આપો તો પીક'

બાપુએ કહ્યું, 'મારી પરીક્ષા જુદી છે. એમ તો એમની ફરજ કવાસ માણસ (એ વખતે શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર રસોડુ સંભાળતા હતા) મારી પાને છે અને તે રસોડાનું કામ કરે છે અને પાપખાનાની સફાઈ પણ કરે છે. મારું માથું છંદર પાસ, બીજે પાસ કે એવું કંઈ નથી જે રચનાતા, સુચતા અને વ્યવસ્થા બાંધે છે, તે જ એ પરીક્ષામાં પાસ થાય છે'

વેદા બહેન અકળાયા બાપુએ એમને માધી લીધા એમને પ્રેમપૂર્વક બધું વિસ્તારથી સમજાવ્યું, એમની બધી વાત સ્વીકારી અને પ્રેમથી મારાપતને જીતવા જે કાંઈ સહન કરવું પડે તે કરવું એવી સિખા મળ્યું આપી એમને પાછા મોકલ્યા

આપણને વસી ગયું છે કે, લખવા-વાંચવાનું કામ સારું ગણાય અને જાતમહેનતનું કામ હલકું, પણ બાપુને તો જાતમહેનત વિશેષ પસંદ હતી દક્ષિણ આફ્રિકાનું એમનું જીવન અતિપરિશ્રમગ્રસ્ત હતું રેડિયો પણ જાતમહેનતના પ્રતીકરૂપે જ એમણે

અપનાવ્યો તે ? એમને મન તો વધીસ અને વાગડ બનેલું કામ સરખું જ હતું.

આથી સાવ બિચરો પ્રસંગ મુખર્જીની એફિ-રેટન કે નેજનાં એક પ્રોફેસર બહેન વેલેન ગાગવા મેલાગ્રામ આવેલાં એ ધૂંધી હતી બાપુનાં સિધ્ધ બનેલાં એટલે બાપુએ એમનું નામ અમલા પાડેનું અમલાનહેન ધણી ભાષાઓ જાણતા (ધણું કરીને બહાર ભાષાઓ તેઓ જાણતાં)

તેમણે આવીને તરત જ બાપુને કહ્યું, 'હું અહીં રોકેક માસ રહેવા માગુ છું મને કંઈ કામ સોરો'

બાપુએ એમને પાપખાનાની સફાઈનું કામ સોંપ્યું તે તેમણે સફાઈ વધારી લીધું ત્યાર પછી અમે એમને રોજ સવારના સાંજના વાગે નિયમિત રીતે પાપખાનાની સફાઈ કરતા રેતાં માયાના વાળ બરેનર દર્શાવે ત્યારે તે રીતે સફાઈ કરેલા માથે બાપુએ હેલ, મોઢા પર રિખત, સેવાશ્રામના સખન તાપને કારણે લાલચૂન થઈ જતો એમનો ચહેરો, એવાં અમલાનહેન બને હાથમા મોટી મોટી મગમૂતથી ભરેલી નલગીઓ લઇને એક પાપખાનાથી બીજા પાપખાના સુધી જઈને બધું સાફ કરતા અને આભરેની બાંદીઓ એ દૂર લઈ જતાં અને એનું ખાનર બને તે રીતે તને તોવાર કરી ખાડાઓમાં નાખતાં પાપખાનાં સોના નદી બાલદીઓ, માટી વગેરે જે કંઈ જરૂરી હોય તે વ્યવસ્થાને ચૂકતાં.

આ વિદુષી ગામને મગમૂતની બાલગીઓ લઈ જતાં જોઈને એના આશ્રમ મરતકે ઝૂંડી જતું બાપુ પણ એને કેવી શ્રદ્ધા હતી ! એ શ્રદ્ધાને અધારે એ કેવું કામ કરી હોયથી કરતાં ! બાપુએ એવો તે કેવો બહુ કથો હતો કે, આતી વિદેશી અને વિદુષી બાલદીઓ એમને ચાલે અને એ દ્વારા જાતની સેવામાં પોતાનું સમર્પણ કરતી !

પદર ઓગસ્ટ ૧૯૧૫ પદર ઓગસ્ટ ૧૯૨૨ સુધીનું વર્ષ શ્રી અરવિંદ જન્મશતાબ્દી વર્ષ છે. વર્તમાન યુગના ત્રણ મહામાનવોમાં સત્યજીત રેડ્ડીના ઉપાસક માધી દાંગોર સાથે જિવનના ઉપાસક શ્રી અરવિંદ સૌને બાણીતા છે. જીવન તરફનો તેમનો અભિગમ આજની દુનિયામાં સૌથી વધુ નહર અને ઊંડો ગણાય છે. આ જ જીવનને વધુ સવાદી બનાવનારો દિવ્ય આત્મક લક્ષણે શ્રી અરવિંદનું કાર્ય આરંભાયું છે.

શ્રી અરવિંદ એક માને છે કે ભારતનું પતન ‘જીવન એક માયા છે’ એવી સ્થાપિત થયેલી પ્રથિયા રહેતું છે. જીવનને જુદા તથા માયા કે મિથ્યા માની લીધું એમને જીવન તરફનું, તેને સુદૃઢ અને સમૃદ્ધ બનાવવાનું લક્ષ્ય તો કયાથી જ સ્થાપિત થાય ? જીવનમાં શિક્ષણનું સૌથી વધુ મહત્ત્વ સ્વીકારી તેઓ એવા હેતુ વિશે સ્પષ્ટ નોંધે છે ‘સમસ્ત મિથ્યાત્વની ચિરદૃઢ જીવનનું રૂપાંતર કરવું એ જ શિક્ષણનો મૂળ હેતુ છે’.

‘જીવન મિથ્યા નથી’ એવા સ્વીકાર સાથે કાર્ય શરૂ કરના કૌનિક સિદ્ધિઓનો વિરોધ આપો આપ ટળી જાય છે. વેદકાળથી શ્રીઅરવિંદ સુધી થયેલા ભગવત દરેક મહાત્માએ કૌનિક સિદ્ધિઓને એક યા ખીજા પ્રકારે બખોલી છે અને તેમનું મોગા ભાગનું ચિંતન આ દેખાતી અને સ્પૂળ કહેવાતી સિદ્ધિઓના સવાસને હલ કરવામાં અસાધ્ય જવું અનુભવાય છે. શ્રી અરવિંદે ‘જીવન મિથ્યા નથી’ એ એક વાનથી જ અનેક સમસ્યાઓનો ઉકેલ આપ્યો. અને માનવજાતિમાં કદાચ પહેલી જ વાર હવે કંઈક

‘ખરેખર’ કરવાનો રસ્તો ખુલેલો કયો!

શ્રીઅરવિંદની નજરે આ ‘ખરેખર’ કાર્ય એટલે આધ્યાત્મિક સિદ્ધિ પ્રતિ પ્રયાણ ભારતવર્ષમાં આજ વર્ષ ત કદાચ ‘ધાર્મિકતા’ જ સૌ કોઈનું લક્ષ્ય રહી છે. ધર્મિકતા અને આધ્યાત્મિકતાનો મૂળમૂળ તફાવત જણાવના શ્રીઅરવિંદ કહે છે ‘ધાર્મિકતા સીધી ગતિના હોર છે, આધ્યાત્મિકતા બે રીતિ’ યાત્રીમાં પાણી ચારે બાજુ રેલાઈ જાય તે ધર્મિકતા છે જ્યારે કોઈ એક મિન્દુ ઉપરથી તે બે રીતિ ગતિ કરે તેનું નામ અધ્યાત્મિકતા. શ્રીઅરવિંદનું કાર્ય આ આધ્યાત્મિક પ્રતિ પ્રયાણનું કાર્ય છે.

આ આધ્યાત્મિકતા, જેનો રહેજો સદૃશ પશુ જીવનમાં શાંતિ અને સવાદિના ધારી શકે તેવા પ્રયત્ન છે, એવી સાધના અહીં પહેલી વાર રોજપરોજના જીવનમાંથી છુટા અને અત્યંત દાર્શનિક કાઢવાની છે. પૃથ્વી ઉપરની તમામ નીચી વૃત્તિઓને જીતવી, કાષ્ટકાંઠામત્સા તેને તામે ન થયું એ પહેલી શરત છે. આ શરત જીત્યા વિના કેમ પશુ સવાદિ તરવરે-દિવ તરવરે આપણે સ્થપિત નહીં કરી શકીએ એનું શ્રીઅરવિંદ કહે છે.

જીવનને જ સજ્જકિયાના રૂમદ ઉપર લેવાનું છે, એ કેમ બને ? મિથ્યા છે એવી પ્રથિયા થઈ રહેતી એની ઉપેક્ષાને સાવે અખળ નાખવી અને ‘જીવન મિથ્યા નથી’ એવી દૃઢ માન્યતા સાથે જીવવું ચલુ કરવું (‘જીવવું તો ચલુ જ છે પણ એમાં આ મા વતાનું બળ પૂરતું !’) અને ૧ અને શ્રીઅરવિંદ કહે છે કે ‘પણીનું કુ નોંધ લઈને’.

આપણી આસપાસ ભ્રમી થયેલી પરિસ્થિતિમાં હું મોન સેવવું વધુ પસંદ કરું તોપણ હું આપણું તો કહીશ જ કે જે જ્યોતિ આપણને રસતના સુધી લઈ આવી છે તે હજી પણ જની રહી છે જ. હિંદ સ્વતંત્ર થયું છે પરંતુ તેણે એકતા મેળવવાની હજી બાકી છે અને એ દિશામાં પશુ પેરી જ્યોતિ પોતાનો વિજય નહીં થાય ત્યાં સુધી અખંડ જલતી રહેવાની છે - શ્રીઅરવિંદ

૧૦. દિલાફરોઝ

સાસાનિયાન યુગમાં શાપુરે વચસરી શાહ તરીકે ઈસુતી ચોથી સગીર્મ લામો સમય ઇરાન પર રાજ્ય કર્યું. આ રાજાને એકવાર પાડોશના રૂમ દેવના રાજા કિસરાની સમિતિ અને સંપત્તિને પ્રત્યક્ષ જોવાની ઈચ્છા થઈ સોદાગર વેગે તે રૂમ ગયો અને કિસરાના રાજદ્વાર સુધી પહોંચી ગયો. એ રાજાએ ઇરાની સોદાગરને માનથી આવકારી બોજનનું નિમત્રણ પણ આપ્યું.

રૂમી રાજમહેનના નોકરોમાં એક ઇરાની હતો તે શાહ શાપુરને ઓગળી ગયો અને કિસરાને વાન કરી દીધી કે ઇરાની સોદાગરના વેશમાં ખુદ શાહ શાપુર છે મહેમાનની ભેટી ચાનથી યજમાન નારાજ થયો, અને શાપુરને પકડી લેના છુટકા કર્યો. કેદીને ખાંધી તેના ચરીને મહેશાશ આમર્યામાં સીની, રાજમહાલયના અંદરના ભાગે જાનનાખાનાની બાજુમાં એક અધારી કોન્ટ્રાના પૂરી દોષો તેને બેરાકમાં માત્ર રાખેના અને ખાપી જ આપવાની આજ્ઞા દિસાએ કરી શાપુર આ રીતે નિદેશમાં કેદ થયો, અને ઇરાન પર કિસરાએ અક્રમણ કરી તે દેશ પર વિજય મેળવ્યો.

કિસરાની એક રાણીની એક યુવાન દાસી હતી મુદર અને ભત્રી હાકરી, નામ દિલાફરોઝ. ઉત્તી યુવાની નિર્ભેળ દવા અને ઇચ્છાસાહિત્યથી દિલાફરોઝ એક દિવસ કેદની અધારી આસીએ જઈ તેની સાથે વાતચીત કરી અને તે કાણુ છે વગેરે હકીકત પૂછી ફસાઈ પડેલા મહાપુરુષ શાપુરે એ નિર્દાવ હાકરી દિલાફરોઝને વાન છૂટી રાખવાની શરતે કહ્યું કે પોતે ઇરાનનો ચાહક શપુર છે કેદીને બોજન આપવા આ દાસી જવા લાગી મેલતી સખ સામે આ સાહસિક દાસીએ રાત્રિના બોજન સાથે ગરમ દૂધ લઈ તે વડે મહેશાના આગળની બીજવવા

નું ચરૂ કર્યું. થોડા રોજમાં આમક દીનુ થયું અને શાહ આમર્યાના કોષળમાં હતી ચક્રમે તેમાંથી નીકળી પછુ ચક્રમે જકગ્રમ ગયેલ શાહનું શરીર અધારી કોટડીમાં છૂટુ થયું અધિકારભય જીવનમાં આવાના પ્રકાશથી ખુદ કરનાર દાસી દિલાફરોઝને એકસાનમદ શાહે વચન આપ્યું કે 'વખન આવે મારી સંપત્તિ તારે ચરણે ધરી દુનિયાની સ્ત્રીઓમાં તુને હું ઇન્કશાદે મૂકીશ' શાપુર અને દિલાફરોઝને એક બીજા પ્રત્યે ભત્રી લાગણી બધાઈ ગઈ હતી.

કિસરાના દરબાર માનના અધારા ખૂણામાંથી બહાર નીકળના માટે તરફીન કરી કે દેવના મકાન વાર્ષિક ઉત્સવ વેળા ચક્રેમાંથી સૌ કોઈ બહાર ગેળામાં જાન ત્યારે તાણી પછુ ઉત્સવમાં સામેલ હોય તે ટીકણે શાપુરે અને દિલાફરોઝે નારી છૂટવું એ દિવસ આવ્યો, અને જ્યારે રાજકેદી શાપુર પોતાની અધારી ઓરડીમાં પડ્યો હતો ત્યાં દિલાફરોઝે તેને બોના થો આ ચપરાક દાસીએ કિમતી જવેરાત, જર્જના હથિયાર સાથે એ તેજ અખો બહાર તૈયાર રખાવ્યા હતા લામ જોઈને કિસરાના મહાલયમાંથી બંને જણુ અનોપ થઈ ગયા, અને ઇરાનને માર્ગે વહેતા થયા.

રાત્રિ દિવસ સતત પ્રવાસ ખેડી શાપુર અને દિલાફરોઝ ઇરાનની હદમાં આવી ગયા, અને એક બાગમાં આશ્રય લીધો ભના માળી અને તેની ભત્રી પત્નીએ અતિથિના દોતાર જોઈ ઇરાની ખાનદાન જણુને પોતાની ઝુપડી અતિથિને સોંપી યજમાન પત્નીએ મહેમાનો માટે બોજન બનાવી ભવથી પિરસ્યું જમતી વેળા મહેમાને ઇરાન ચિરે બાગમાનને સમ ચાર પૂડવા, ગજુમાં આવ્યું કે 'વરતી હિતાલસ થઈ ગઈ છે, ખેતી કોઈ કરી ચક્રુ નથી, કરન લૂટના બનાવ સામાન્ય બન્યા છે શાહનો પતો નથી; ઇરાનીઓ રૂમના યુવાન છો.'

ગૌર છું, અને હિન્દુ-રાજ સંચલના ઉપકારના બદલા-
માં રાજકુવરી સપિનુંદને માનપૂર્વક ધરાનની મહા-
રાણી પદે મૂકવા ધારું છું. આપની કુવરી પશિમનું
નર બનશે, સ્ત્રી જાતિનો તાજ બનશે.” પછી તો
હિન્દ-ધરાનના રાજવીઓએ અન્યોન્ય માફી માગી
એક બીજાને દર્પથી ભેટવા, ચાલી દર્પતિએ ચાલી
દર્પથી ધરાન પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું, અને ધરાની પ્રજાએ
આનંદ તેમજ પૂર ભાગથી સાહ્ય ભેદરાજ ગૌર અને
હિન્દુ શાહમાનુ સપિનુંદનું સ્વાગત કર્યું -ઉત્સવો

મંડાયા.

થોડા સમય બાદ શરૂએ ધરાનની મુલાકાત
લાંથી પોતાની વહાલી પુત્રીને હિન્દી કિમતી
આભૂષણો જવાહિરાન વગેરેની બધીસ આપી અને
હિન્દ પાશ્વ વળતી વેળા ધરાન તરફનો પોતાનો
રાજ્યનો પ્રદેશ પુત્રીને આપ્યો, સપિનુંદે અયુરની ધર્મ
અગીકાર કર્યો, અને ધરાનમાં પોતાના ઉમડા સ્વભાવ
અન માધુર્વથી પ્રથમ પકિતથી રાજરાણી તરીકે
નામના મેળવી.

યુવાનો અને સિનેમા

યુવાનોના ગેરવર્તવના બનાવોના ૫૦ ટકા
ક્રિસ્ટિયોના સીધી કે આડકતરી રીતે આજનાં યશ
ચિત્રો જ જવાબદાર છે, એ હકીકત ખરેખર ખેદ-
જનક છે.

ધરેથી નાસી જનારા ધણાખરા કિશોરોને
યુવકનું આકર્ષણ તેના ફિલ્મ-રેડુડિયો અને ફિલ્મી
અકાકારોને જ આભારી હોય છે. આ નાના સાહસિકો,
ફિલ્મી દુનિયાના કેદ સમા યુવકના પ્રવાસ માટે કાં
તો ધરમાથી પૈસાની ચોરી કરે છે; અથવા તો
ફિલ્મી અસિનેતા કે અભિનેત્રીઓને મળવાની કે
ફિલ્મમાં જોડાવાની તેમની મહેત્તા પૂરી કરવાનાં વચગે
આપતાં સમાજવિરોધી તત્વોના હાથના સપાસ છે.

આ જાળને કમતા આકર્ષ ભેટાં જીવ્યાથ
જો કે બીજા કોઈ પણ ઉંમરના માણસો કરતાં આ
કિશોરો જ વધારે ફિલ્મો જુએ છે. વિદ્યાર્થીઓ
સિનેમાધરોની ટિકિટમારી પર જમની દારમાં લેશ
રહેવા માટે સાળાએથી ગેરકાજર રહે છે. અપહિત
આવકવાળાં તેમનાં માતાપિતે તેઓ હેરાનપરેશાન કરે
છે અને નાના યુવાઓ કરીને ફિલ્મ એવા માટેના
પૈસા મેળવે છે.

ગેરકાયદે દારૂનો ધંધો અને હાણુચોરી એ
તેમની કમાણીના મુખ્ય સાધનો છે, જેના દારૂ તેઓ
વારંવાર સિનેમાશૂહોની મુલાકાતો માટે જોઈતાં પૈસા
મેળવી લે છે.

ભલામોળા માણસોને કમવાની, પાડોશીઓની
રૂપાણી છાકરીઓ સાથે નાસી જવાની તેમ જ ધરફાડ

ચોરીઓ કરવાની તરફીઓનું શિક્ષણ તેમને આ ફિલ્મો
દ્વારા મળે છે

આ લોકો જુવાન ધનાં તેમની કિશોર
અવસ્થામાં તેઓ જે શીખ્યા હોય છે તેને બૂઝીજતા
નથી. આજે સંખ્યાબંધ લોકો નિષ્ફળ નીવડવાનું
કારણ જોઈએ તો, યુવાન યુવતી પરવશ પછી આપ-
સમાં નિરાશા અનુભવતાં જોવા મળે છે અને જીવનની
નકાર વાસ્તવિકતા સાથે પોતાનો સુમેગ સાધી ચકતાં
નથી. આ સિનેમાઓ તેમની સામે પ્રેમ, રોમાંસ,
આરામ અને વૈભવનું યુક્તિથી ચિત્ર રજૂ કરે છે. આ
યુવાનો જ્યારે પોતાના અંતર જીવનમાં આવાં સુંદર
સ્વપ્નો સાક્ષર કરી ચકતાં નથી, ત્યારે નાસ્તીવાસ ધઈ
જાય પડે છે અને પરિણામે તેમની સાથે સાથે
તેમના કુટુંબ તેમ જ અન્ય અંકિતોને તેમના ભોગ
ધનુ પડે છે આમ કેટલાંય ઘરો બરબાદ થાય છે

*

હવે તો સિનેમા આપણા જીવનના એક અંગ
જેવ બની ગયું છે. સમાજ પર તેની કારે અસર
પહોંચે છે. આ સિનેમાને નિર્દોષ આનંદનું સાધન
કેવી રીતે બનાવવું એ આપણે એક મકરવનો પ્રશ્ન
છે. ચલચિત્રોના નિર્માતાઓને તેમની આ નિર્મલ-
કથાને સુધારવાની કંઈ પડી નથી. તેઓ તો સ્પષ્ટ-
પણે જણાવે છે કે અમે કંઈ શિક્ષણ આપનારા નથી,
અમે તો આનંદ આપનારા છીએ. જનતા જે માગે
છે તે અમે આપીએ છીએ.

માણુમની અસાતિના અનેક કારણો હોય છે અને તે એકબીજા સાથે એવા સળધવાળા હોય છે કે તેમનું પૃથકરણ કર્યા વગર તેને કુખના કારણોની પૂરી જાણ લાગતી નથી મોટે ભાગે એમ હોય છે કે તે કુખ અને અસાતિને વખતે પેદા થયેલા વિચારોને જ પ્રાધાન્ય આપે છે આ ક્ષમને લીધે કુખ દૂર કરવાના ઉપાર પશુ જમવાળા હોય છે

માણુસ બાજુ જોતિક કારણોથી કુખ દૂર કરવામાં અસમર્થ થાય છે તે વખતે તેને અસાતિ પેા થાય છે તેનાથી તેના મનમાં પેાના ધનારા શોભ અને હેનુમથી તેને વૈરાગ્ય જેવો લાગ જણાય થાય છે એને તે સચો વૈરાગ્ય સમજવા લાગે છે એ સ્થિતિમાં સ્વાભાવિક રીતે ધાર્મિક વિચારોની તરફ તેની વૃત્તિ જાય છે પોતાના કુખોના કારણુ તમથી તે શોધવા લાગે છે, ધાર્મિક ગ્રંથોમાં કુખોના કારણુ તાર્કિક દૃષ્ટિથી બન્યા છે ધર્મગ્રંથના વાચનારને પોતાના કુખના પશુ એ જ કારણુ માનૂમ પડે છે એ ગ્રંથોને વારંવાર વાચનાથી એમાં લખેલા વિચારો પર શ્રદ્ધા દઢ થાય છે,

ઈશ્વર, જીવ, જગત, આત્મા વગેરેનું અસ્તીત્વ જ કુખ અને અસાતિનું કારણુ છે એમ તે માનવા લાગે ધર્મગ્રંથોના પરસ્પર વિરોધી વચનોને લીધે તે ગૂચવણમાં પડે છે તેનું મન વ્યાકુળ થાય છે એને લાગે છે કે જ્યે આત્મા જ સર્વ કંઈ છે તે કંઈપણ કરતો નથી, જે કંઈ કરે છે તે ઇશ્વર જ કરે છે બધે ભુલ અને મહાનીરના ત્યાગ અને પુરુષાર્થની વાતો વાંચે છે ત્યારે જીવનસાધક કરવા માટે તેને ત્યાગ જરૂરી લાગે છે પણ ત્યાગ કરવાનું એનું સામર્થ્ય ન હોવાથી તે તેવો ત્યાગ કરી શકતો નથી ચાલુ દૈનિક જીવનથી તેને અસંતોષ રહે છે, તેમાં તેને શાંતિ મળતી નથી કુખ અને અસાતિના મૂળ કારણુ તેના ખાનખા આવર્તા નથી ધાર્મિક ગ્રંથોમાં

પરસ્પર વિરોધી વચનો લખેના મળે છે તો પણ તે તેના પર શ્રદ્ધા રાગે છે પરંતુ શોધક ભુલિના અમાન અને ત્યાગની અસમર્થતાને લીધે તેના મનની સ્થિતિ ગૂચવણ અને વ્યાકુળતા વધારે છે, તો પે ના સારિક ખાનખોમાં તે બીજાઓની પેટે પ્રારાધના વહે છે બીજાઓની જેમ જ ચાને છે અને એમ માને છે કે તેનું જીવનધ્યેય આધ્યાત્મિક છે સાત્ત્વિક બંધન તો દિવસે દિવસે વધના જ રહે છે તેથી તેને જીજ્ઞાસુ છે કે તે પોતાના આધ્યાત્મિક જીવનધ્યેયથી ધજો દૂર જાય છે આમ કુ ત્યારે લાગુ છુ બધારે પોતાને આધ્યાત્મનિષ્ઠ સમજનારા અનેક માણુસોના જીવનને મે ખૂન જોયુ અને પારખ્યુ છે, મારો પોતાના જીવનનો અનુભવ પણ આમાં સામેન છે

ત્યારે આધ્યાત્મિક અને તાર્કિક ગ્રંથો અને મહાપુરુષોના વચનો વિરે સધકતી દલિ દેલા હોય જોઇએ તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથોમાં જે કાંઈ સિદ્ધાંતપે લખાયા છે તે બધુ જ અનુભવસિદ્ધ છે એવું મને નથી લાગતુ, એમાં ઘણો અસ શ્રદ્ધા અને માન્યતાનો છે ગ્રંથોમાં અસ્તીત્વ, અજ્ઞે, અગમ્યને વિરે પરસ્પર વિરોધી અનેક અનમતનર દેખાય છે જીવ, ઇશ્વર આત્મા પરમાત્મા, મરણોત્તર ગતિ વગેરે વિરે કથાપે એક મન જીજ્ઞાસુ નથી કોઈમાં ઇશ્વરને સર્વ કર્યા માનવામાં આ પેા છે તો કોઈમાં ઇશ્વર જેવી વસ્તુ છે જ નહી, એવુ પ્રતિપાત્ન છે કોઈમાં આત્મા પરમાત્માને એક માને છે તો કોઈમાં એમાં ભિ નના જતાવેવ છે અને કોઈમાં આ બધા મતોને સમન્વય છે એથી વાચનારને એક નિશ્ચય પર આવવાનું, ઉપયુક્ત નિર્ણય લઈ કોઈ એક મન પર દઢ રહેવાનું જન્યુ નથી જે, જે ધર્મ, સપ્રદાય વા પચનો પોતે હોય છે તે પોતાના ધર્મગ્રંથો, સપ્રદાય અને પચમાં ચાલી આવતી શ્રદ્ધાપર પરાને માને છે, તેને દઢ કરે છે અને તેમાં સમાધાન માને છે જેમની એવી શ્રદ્ધા હોતી નથી તેઓ સચપક્ષત રહે છે,

લોકો રૂઢિને અનુસરીને આવે છે તમારા કુખ, શ્રદ્ધા પરપરા અને આદર્શની સ્થિતિ કઈ છે એ વિશે તમે પોતાની પરીક્ષા કરો. પોતાના જૂનપૂર્વ જીવનનું સ્મરણ કરીને અને તેને આધારે પોતાની વૃત્તિઓનું નિરીક્ષણ-પરીક્ષણ કરીને એ બધાનું શોધન કરો.

તાર્કિક વિચાર અને સિદ્ધાંતોથી શોધ કરવા માટે તીવ્ર જિજ્ઞાસા અને સૂક્ષ્મ પરીક્ષણશક્તિની જરૂર હોય છે તે તમારામા હોવી જોઈએ તત્ત્વજ્ઞાન એ શોધનો વિષય છે, એવી મારી સમજાય છે કે જાન બસ ૥ મનમા હિંદુસ્તાનને શોધવાની તેમજ ન્યૂનને જ ન પડવાનું કારણ શોધવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા હતી અને એ જિજ્ઞાસા એ એમને સંજ્ઞાના આપી. જે સહ સિક્કે મકિનઓના મનમા ઉત્તર-દક્ષિણ ક્રુપ અને એવરેસ્ટના શિખર પર પહોંચવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા થા તે વિશેના જ્ઞાનની મહત્ત્વાકાંક્ષા અને તે માટે જરૂરી પુરુષાર્થ હોય છે તે જ તેમા સંજ્ઞા થાય છે, તે વગર સંજ્ઞાના સભરિત નથી જરૂર અને આધારે કોઈ પણ વાત માનવી અને શોધ કરીને અનુભવયુક્ત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું આ એ વાત એક નથી.

જો તાર્કિક પ્રશ્નોને પોતાના જીવનના મુખ્ય પ્રશ્નો માનવામા આવે તો તેના સંશોધનની પાછળ લાગતા સિદ્ધાંત બીજાને માર્ગ નથી તે સિદ્ધાંતો બીજાને માર્ગ માનવી આવેલી માનવા પર-નહા પર શ્રદ્ધા રાખીને રિતકથી રેતન જીવન ચલાવવાનો છે તેમા તાર્કિક પ્રશ્નોના અનુભવની મેળના સત્તાનો સભવ નથી અમા શ્રદ્ધાનો સત્તા છે, જ્ઞાનનો નહીં તત્ત્વજ્ઞાનથી સત્તા મેળવવા હોય તો તે માટે આજના વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન પણ જરૂરી છે બાહ્ય સ્થૂળ તત્ત્વમા એવન આત્મા જેની કોઈ અવ્યય વસ્તુ છે કે નહીં એનો પતો લગાડવો હોય તો બાહ્ય સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ તત્ત્વોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જરૂરી છે કેવળ ધાર્મિક અને સાપ્રત્યિક પ્રયોગ પર શ્રદ્ધા રાખને પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન આજની દૃષ્ટિએ પૂર્ણ મની શક્ય નહીં તેને જ્ઞાનને બદલે શ્રદ્ધાજનિત માનવા જ કહી શકાય ઈશ્વર, આમા, જીવ અને જગતનો પૂર્ણ પતો મેળવ્યા વગર જીવન નિર્થક

અને બ્યર્થ જણાય છે તો તે માટે બધું જ સાધ કરવાની તૈયારી કરો આ ક્ષેત્રમા ઉત્તર જોત્રએ જો એવું ન હોય તો પોતાની જિજ્ઞાસાને ફરીને યોગ્ય રીતે તપાસી જોત્રએ પ્રયોગના વાચન અને પર-પરાથી ચાની આવેલી બાનતોથી પેટા ધથેની ચિત્તની દરેક અશાંતિ તત્ત્વજ્ઞાન સાથે સમઘવાળી હોતી નથી.

બધામા તત્ત્વજ્ઞાન વિશે એક મત નથી એમ મને નાગે છે બિનબિન ધર્મો અને સમઘાથોની ઇશ્વર વિશેની માન્યતા જુદી-જુદી છે તેમજે વર્ણન પણ જુદી-જુદી રીતે કરેલું છે એમા કયું ઠીક છે અને કયું ઠીક નથી એ કહેવું શક્ય નથી દરેક પોત પોતાના મન દેહનારી પ્રતિપાદન કરે છે અને નુસાર શ્રદ્ધાપૂર્વક જીવન ચલાવે છે તમારી સ્થિતિ એનાથી સર્વથા નિમ છે તમારા મનમા શક્ય થાય છે જથી તત્ત્વજ્ઞાનના ક્ષેત્રમા તમે બૌદ્ધિક અસતોષ અનુભવો છો સસારમા સચરાના પરિણામસ્વરૂપ અનિશ્ચિતતાના હીરે તે અમતોષ લગ્યો વધી જાય છે એની વિકાસ પરિસ્થિતિમા તમારે જીવન વિતાવવું પડે છે.

ઈશ્વર, જીવ, આત્મા પરમાત્માનું હવું સુધી નિશ્ચિત સ્વ પતાન કોઈને ચયુ હોય એવું નથી જણાયું શોધકોના પ્રયત્ન ચાનું છે પરંતુ એ પ્રયત્નો મા બધાને નિશ્ચિત સમાજાન મગશે એવો કોઈ ઉત્તર આપવો એ શક્ય જણાયું નથી મનુષ્યને એનો પતો લાગશે કે નહિ એ પણ સદેહાત્મક વાત છે અને આપણે કોઈ ઘણા યોગ્ય શોધક પણ નથી કે એના ઉત્તર મેળવી શકીએ તથી આ ગૂ બાનતો છોડી દીધે, પોતાના દૈનિક જીવન માટે સમજાય એવી વાતોથી વિવેકપૂર્ણ માર્ગ શોધીને તે પર ચાનવાનો પ્રયત્ન કરીએ આ આપણું કર્મ્ય અને ધર્મ છે આપણે ચા આપણામાથી કોઈ પણ કુખ ઈચ્છતો નથી.

અજ્ઞાન લાનચ, સ્વાર્થ, કામ, કેાધ લોભ, આશા તુભા ઈર્ષ્યા વગેરે આપણા હોય છે, આ આનરિક હોયને ને આ જુદી ને કર્મો થાન છે એ દુરુચિ છે હોય અને દુરુચિને હીરે આપણા

ચિત્તની અશુદ્ધિ છે પોતાના અને બીજાઓના ચિત્તની અશુદ્ધિને લીધે આપણને બધાને દુઃખ ભોગવના પડે છે આપણી અશુદ્ધિ અને અચકિતને લીધે આપણે દુઃખ દૂર કરી શકતા નથી જો ચિત્ત શુદ્ધ થાય અને આપણા પુરુષાર્થ હોય તો આપણા અને સસારના ઘણા દુઃખો દૂર થઈ શકે છે પોતાના દુઃખોનું કારણ શોધવું એ વિવેકનું કાર્ય છે અને દુઃખોનું કારણ શોધ્યા પછી ચિત્તને શુદ્ધ કરવામાં સયમની જરૂર રહે છે અને પોતાનાં તેમ જ બીજાઓના દુઃખો દૂર કરવામાં સંયમશુભકત પુરુષાર્થ આવશ્યક છે

ચિત્તશુદ્ધિ, સયમશુભકત પુરુષાર્થ, સયમ, વિવેક વગેરેથી માનવતાની પ્રાપ્તિ થાય છે માનવતાની પ્રાપ્તિ એ આપણા બધાનો ધર્મ છે આ ધર્મના આચરણથી આજના આપણા અનેક દુઃખો નાશ થઈ શકે છે આજ આપણે વ્યક્તિગત સુખ, વ્યક્તિગત રસાર્થ, વ્યક્તિગત ઉત્તિ, વ્યક્તિગત જીવનની સર્ચના, પરમશક્તિની અભિનાય વગેરે બાનતોમાં વ્યક્તિગત દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ છીએ અને આપણું જીવન પણ એ પ્રમાણે જ ચાલતું રહે છે માનવતાની

દૃષ્ટિથી આ ઉચિત નથી આપણે બધાનાં સુખદુઃખ અને ઉત્તિ અવનીતિનો વિચાર કરીને જીવન ચલાવવું જોઈએ શુદ્ધિ, સંયમશુભકત અને વ્યાપક સામાજિકતા પર માનવતાનો વિકાસ અને એની પૂર્ણતા અવનબે છે આ આદર્શ ધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખીને ઈશ્વર, જીવ, પરમાત્મા, આત્મા વગેરે પર વિચાર કરવામાં આપણે નથી જો આપણા ધ્યેયમાં સ્વજીવતા થઈ તો આ રિષયોનું જ્ઞાન માનવતાની વૃદ્ધિમાં સકાયક જ થશે

લકિન જ્ઞાન, યોગ, ધર્મ વગેરે માર્ગોના અભિગમ ઉદ્દેશ યા પર્યાવસાન માનવતાનો વિકાસ છે તેની પૂર્ણતા જ હોવા જોઈએ માનવતાનો પ્રેમ એને જ માનવ ઠરાવશે આ દૃષ્ટિએ જીવનનો વિચાર કરવાથી આપણે માનવતાના ઉપાસક બની સુખી થઈ શકીશ સ્થાિતમય, સર્વ અને ધર્મ જીવન પ્રાપ્ત કરી શકીશ

જો આ વાન હીક લાગે તો જીવન પર આપણે પોતા વિચાર કરવો જોઈએ પ્રથમપ્રાપ્ત યા પ પરા પર વિશ્વાસ રાખવાથી કામ નહીં થાને, એમાં વ્યક્તિ યા માનવ જાતિનું કલ્યાણ નથી

એમ સંજ્ઞાશુભકત ન થવ ય

લાવનશરમાં ૨૯ સર પ્રમાણ ૨૨ ૧૮૫૧ને મળવા એક લખ સવારના નવેક વાગ્યા આવા આશીને કહે મારે પછી સાહેબને મળવું છે

એમના સેક્રેટરીએ પૂછ્યું કે 'શું કામ છે?'

તે કહે કે 'તમે તમારે મારું નામ આપોને!'

સેક્રેટરીએ જઈ પટણી સહેબને કહ્યું કે 'કોઈ અધિકારી લાઈ અ પને મળવા ઇચ્છે છે' નામ આપ્યું જ્યાં પટણી સાહેબ કહે 'મને શાંદ આવતું નથી પણ ખુશીથી આવે અને એમને મારે આ પછી મળવો' આ લાઈએ, પટણીજીના કામમાં આશરે ફા ચારેક હજારનો એક આપો પટણીજી કહે 'શાના છે?' એના લાઈ કહે 'મારે મને મારી મરીમ રિયતિમાં મદદ આપી બધા વ્યે મી એ એલએલ બી થયો આજે મેજિસ્ટ્રેટ છું મને આવે કરેલી પેસાની મદદ મે લખી રાખેલી આશરે ચારેક હજારની લાય છે એ અ પ થયો અને મને સંજ્ઞાશુભકત કરો'

પછી તો પટણીજીએ એમને જોગવાઈ અને કહે 'જુઓ આ ચારેક હજાર રૂપિયા પાછા આપો કેમ સંજ્ઞાશુભકત નહિ થઈ શકે પણ આ એક પાટો લઈ જાઓ અને એ એમ તમને લાલ્લુના તેમ તમે અ રાખશો બીજાને ભણાવજો તો જ સંજ્ઞાશુભકત થશે અને એક પાટો આપી દાધો

મારા મતે પ્રગતિનો—ઉત્કર્ષનો અર્થ છે બીજાં એને ઉપયોગી અને મદદગાર નીવડવાની વ્યક્તિની પોતાની સક્રિય શક્તિ જેટલા પ્રમાણમાં આપણે બીજાં એ માટે વધુ ઉપયોગી સિદ્ધ થતા જમણે છીએ તેટલા પ્રમાણમાં આપણે આપણા જીવનનો પણ ઉત્કર્ષ સાધીએ છીએ જીવનમાં ધન સંપત્તિ પ્રત્યે હમેશા પ્રમળ આકર્ષણ રહ્યું છે, પરંતુ મારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે જો ધન-સંપત્તિ જ કોઈ એક વ્યક્તિનું એકમેવ હેતુભિદ્ધ બની જાય તો તે તેની પ્રગતિ અને ઉત્કર્ષ માટે બાધક જ નીવડવાનું સત્તા એક પ્રકારની મયા જાય છે તેની પાછળની દોષ માનવીને અધ બનાવી દે છે તે આપણા પ્રગતિના પથમાં એક મોટું વિઘ્ન છે સહેજે ન ટાળી શકાય તેવું વિઘ્ન છે, કેમ કે સત્તાનો મોહ પોતે જ બંધિતને માત્ર નિરુપયોગી જ નહિ, પરંતુ બીજાં એની ઉપયોગિતા ઉપર પણ કુદારા ધાન કરે છે એથી જાનું જો સત્તા અને સંપદને વ્યક્તિની પરાંપકારી વૃત્તિના સાધ્યમાં એક સાધન તરીકે સ્વીકારવામાં આવે તો નિશ્ચિનપણે જો જીવનના ઉત્કર્ષપથમાં એક અત્યંત વેગમાન વાહન તરીકે સાબિત થશે, પરંતુ સાચી વાત તો એ છે કે સત્તા અને સંપદ આ બંને એવા ભયાનક સાથીદારો છે કે જો તેમને મક્કમતાથી કાબૂમાં રાખવામાં ન આવે તો તે વ્યક્તિને પોતાના નાદે નાચતી પૂનળી બનાવી દેશે અને પોતાના ઉદ્દેશોની પૂર્તિ માટે તેને પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરશે.

એટલે કે પ્રત્યેક જીવન—ઉત્કર્ષની સાધના વિશે પૂછે તો હું આ કસોટી એના સામે ચૂકું છું ‘બીજાં એને ઉપયોગી થઈ પડવાની આપણી શક્તિ એ જ જીવનના ઉત્કર્ષનું સાચું માપ છે બીજાં એના જીવનની સંજ્ઞાના કે ઉત્કર્ષ પશુ હું આ જ માપે માપું છું પછી જોને જો વ્યક્તિ-વિશેષે ગમે તેવી પરિસ્થિતિઓમાંથી પોતાનું જીવન પસાર કર્યું હોય જીવનમાં પ્રગતિ કે ઉત્કર્ષનો માપદંડ ખરેખર પરાંપકાર જ છે સસારમાં કેટલા સત્તા

અને કેટલા અભાવ નજરે પડે છે । એથી સકાયતા માટેના આર્થનાદ પશુ એટલા જ પ્રમાણમાં સંભાળ્યું છે અને એટલી બધી વિપુલતાથી સંભાળ્યું છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિ ગમે તેટલી સકાયતા જોને કરે પણ તે સિદ્ધમાં બિંદુ સમાન જ નીવડવાની પરંતુ આ રીતની સકાયતાથી માનવીના મનને જેટલું સુખ અને સંતોષ થાય છે, તેટલો કોષ બીજાં બૌદ્ધિક વૈભવના ઉપાજનથી થતા નથી જીવનમાં પ્રગતિ—ઉત્કર્ષ વિશે મારો સિદ્ધાંત માત્ર આ જ છે, અને તેનું મતન્ય સ્થાન છે માનવમાત્ર પ્રત્યે ઉદારતા અને સહાનુભૂતિ-ભરી સક્રિય સંભાળના, જેથી ભવિષ્યમાં પૃથ્વી પર કોઈ પ્રકારનો સર્વોચ્ચ તેમ જ તેનો મૂલ અભાવ કે દારિદ્ર્યનો અવકાશ ન રહે વળી એક એ પ્રશ્ન પણ જાણે છે કે સમાજનો કોઈ સભ્ય પોતાના સામર્થ્યના પ્રમાણમાં સહેજસાજ સકાય આપીને પોતાના જીવનની ઇતિહાસના માની લે ખરો ? ના, એથી જાણું છું તો કહું છું કે માનવીએ બીજાં એને સકાયબૂન થવાની જેટલી જો તેમના વધુ પ્રમાણમાં તકો ઝડપી લેવાના પ્રયત્ન કરવા જોઈએ આ પ્રયત્નોમાં જ જીવનના સાચા આનંદનો અનુભવ થાય છે કેમ કે એથી આપણી એકેએક મનોવૃત્તિનું પરિમાજન થાય છે અને આપણે ઉત્કર્ષના એક પછી એક સોપાન સર કરતા જઈએ છીએ એટલે જો જીવનમાં અંતિમ વર્ષોમાં આપણે વિશ્વાસપૂર્વક એમ કહી શકીએ કે આપણે કોઈને કોઈ જાનું નુકસાન પહોંચાડ્યું નથી અને અમારું જીવન બહુજનહિતાય વહ્યું છે, તો આપણને જીવનના વીતી ગયેલા વર્ષો માટે અસ્તેષ્ઠ કરવાની આવશ્યકતા જાણી નહિ થાય જિવંત, જીવનની સાર્થકતા આપણને સંતોષ અને એક પ્રકારનો મુક્તિ આનંદ આપશે પ્રગતિ તેમ જ ઉત્કર્ષનો મારો માન્યતા મુજબ આ જ અર્થ છે

આધુનિક દુનિયા ઉત્કર્ષને પથે છે કેમ એ પ્રશ્નના જવાબમાં હું તો મારે કહીશ કે દુનિયા ખરેખર આજ બધી રહી છે વિનાશકારી યુદ્ધોની કલ્પના

જ આજની વ્યક્તિને ભવથી ઘરઘર ધ્રુવે છે. ભવની આ જે લાગણી આજની વ્યક્તિ અનુભવે છે તે જ ઉત્કર્ષની એક મોટી સિદ્ધિ છે. ખરું જોનાં આજનો કોઈ પણ દેશ એવી યોજનાને સંભવિત નથી માનતા, જે યોજના વડે તે બીજા દેશ કે તેની પૂરેપૂરા અંત આણી શકે. પરંતુ એક સમય એવો પણ હતો, જ્યારે આતું વિચારું અને કરું મિત્રકુલ સરળ હતું.

પોતાના આત્માને વિશ્વરૂપે જોવો, સ્વાત્મને

વિશ્વાત્મરૂપે જોવો એ જ જીવનનું સર્વોચ્ચ દર્શન છે; એ ધ્યેયની પૂર્તિ કરવી એ જ ઉત્કર્ષની સર્વોત્તમ સિદ્ધિ છે.

હે પ્રજા, આ જ ધ્યેય હરહમેશાં અમારા સન્મુખ રહે; અને અમારાં પ્રત્યેક કર્મો એ ધ્યેયને સિદ્ધ કરવા ભગ્વીનાં હો! જેથી 'વસુધૈવ કુટુંબકમ' (સારુ) 'યે વિશ્વ અમારું કુટુંબ' ના સુરચુ-સ્વપને અમે આ ભૂમંડળ ઉપર ઉતરી યાચીએ.

દીન

રાજના નિયમ મુજબ આજે પણ હું ફરના નીકળી પડ્યો. માર્ગના એકાંતમાં એક સિખારીએ મને ભ્રા રાખ્યો.

સિખારીની આંખો લાલ, સુજેની અને આંસુ-ભરેલી હતી; હોઠ સૂકા હતા, કપડાં ધાગ-થી ગર હતાં.

રાજા સંગની જેમ બિચારા સિખારીના અંગ પર ઠેકલાયે થા પડેલા હતા અને એ થા પર તેણે ફાંખાંત્યાં ચીંથરાંની પણ પાટાનિંદ્રા કરેલી હતી. રાજા સગને રણભૂમિમાં ધાવ પડ્યા હતા, ત્યારે આ બિચારા જીવનની રંગભૂમિ પર ટેર ટેર થવાયે હતા.

સિખારીની દુર્દૃશા જોઇને મને થયું, 'બિચારા આ દુ:ખી માણીની દિવિદાએ કેવી દુ:ખપૂર્ણ હાલત કરી મૂકી છે.'

તેણે પોતાનો કાળો કાળો, ગદોગદોમરો હાથ મારી સામે લાગે કર્યો. પીડિત સાદે મને કંઈક કહ્યું અને કંપતા અવાજે મારી પાસે કંઈક બીજા માગી.

એટલે હું મારા ખિસ્સાં ફેંફાળવા લાગ્યો. આજે મોડું થવાથી હું ઉતાવળે ઉતાવળે ફરવા નીકળી પડ્યો હતો; ખિસ્સામાં કંઈક લેવાનું હું જુલો ગયો હતો. પૈસા તો દીક, આવડાનું સરખું — જેની મને ટેવ છે — હું જુલો ગયો હતો. થીમ-પીને કાંચે ઘેરા આપેલા રૂમાલની જગાએ બીજે નવો રૂમાલ પણ

મૂકવાનું હું જુલો ગયો હતો. એટલે સિખારીને કંઈ પણ આપવાની રિયતિમાં હું નરોતા અને સિખારી તો ક્યારનો મારા સામે હાથ લાગે કરી રહ્યો હતો; તેનો હાથ અશક્તિના લીધે કંપતા હતો.

મારી આવી લાચાર સ્થિતિના કારણે હું કંઈક ગભરાઇ ગયો, ઘરમ અનુભવવા લાગ્યો.

પરંતુ બીજી જ પળે પ્રેમથી મેં સિખારીને કંપતા હાથ મારા હાથમાં લીધે એને રોહભર્યા સાદે કહ્યું :

'લાઇ, ગુરસે ન ઘડસ હો! અત્યારે તને આપવા માટે મારી પાસે કંઈ જ નથી.'

માતા આવા વર્તનથી પહેલાં તો સિખારી ટગર ટગર આંખોએ મારી સામે જોઇ જ રહ્યો. પછી તેના સૂકા હોઠ પર આંખું રિમત ફરક્યું, અને તેણે એ સ્થાનના પહેરની કંડીમાં થયેલી મારી આંગળી-એને પોતાની ગરજટ પણ હાંધી હથેલીમાં પ્રેમથી દાગતાં કંપતા સ્વરે કહ્યું : 'મોટાભાઇ, એમાં શું ? તમે મારી પ્રાણે જે રોહભર્યું વર્તન દાખવ્યું છે તે પણ ઘણું છે. એ માટે પણ હું તમારો આભાર માનું છું. રોહભર્યું, સહનુભૂતિમયું વર્તન પણ એક ભલનું દાન જ છે, મોટાભાઈ !' — તુર્ગનિવ

લાખો કરીને એક વામ લાખી દાદી પ્રદર્શિત કરતા આદર્શીને ફોટો છાપીને એમ લખ્યું કે કેન્દ્ર સરકાર પામે ઔદ્યોગિક પરવાનો મેળવવા તેણે કરેલી અરજીના વિવસ્થી દાદી ઉગાડવાનું શરૂ કર્યું અને પરવાનો ન મળે ત્યા સુધી હામખન નહી કરવાનું તેણે મન લઈધું પરિણામે દાદી ચાર ફૂ જેટની લાખી યદ્ય ગઈ અને તાજેતરમાં કેન્દ્રના ઉદ્યોગ પ્રધાન કોષ્ટકમુદ્રમા ગએલા ત્યારે આ સત્તજનને જોએ રાખી, દક્ષિણ ભારતના આઈન્સ્ટાઇન જેવું બેલુ ધરાવતા ચમરાક ઉદ્યોગપતિ જી હી નાયડુએ, સરકારી તુખારશાહીમાં કેવી દીન થાય છે તેને અચ્છકાપેનો નમૂનો રજૂ કરીને પ્રધાન-શ્રીને આશ્ચર્યમાં મરકાવ કરી ચૂક્યા હતા આગેના લાખે સમય જે ગૃહસ્થને ઔદ્યોગિક પરવાના માટે રાફ જોરી પડી તેને માટે જોને હમદદી થાય તે સ્વભાવિક છે થોડા વર્ષ ઉપર લાખી મૂઝ ધરાવતા એક ભારતવાસીએ રેશપરદેશમાં તેનું પ્રદર્શન કરી પોતાની વિરિષ્ટતાને ધીખના ધધામાં ફેરવી નાખી હતી 'કેન્દ્ર મ ફોટો છાપા પછી એવું લાખે છે કે એ ગૃહસ્થની દાદીની મિમત અનેક ગણી વધી જશે એ જ સિધ્ધિમાં જો તમે દેશબરમાં સરકારી રીનસમ ઉપર ચામખા મારતા ફરના રહે તો પ્રવાસનો ખર્ચ નીકળી જવા ઉપરાંત વધારાની આવક પણ થશે જતા વધારીને ભગવાન શ કરે મગાઈને ઝીની લીધી હતી એટલે આપણા પ્રાચીન કપિમુનિઓ જતા દાદી કલ્યાણ પચકેશનું મકરવ સારી રીતે સમજતા હતા અને તેના વિધવિધ ઉપચારથી પણ જાણકાર હતા દાદીનો ગૃહઉદ્યોગ સંપાળે સરતો છે ખોઈડનું ખર્ચ તો બધી જાય છે પણ કિમતી સમયનો જે ખચાવ થાય છે તેની મરુના પૈનામાં ધઈ શકે નહી જી હી નાયડુ જેવા બારોડા ભેગને ધંધારે બસ છે ભારતના નોકો જતા અને દાદી બ ને વધારે તા પણ મરુખના વાળની કિમત જતે દહાડે જમીનની કિમત પેડે વધતી જ રહેલાની છે

બીનજરૂરી હયા

ગરુડ અમેરિકાનું રા ૧૫ પખી મનાય છે અને ત્યા તેનું બહુમાન છે અમેરિકાના અમુક પ્રદેશોમાં

મરુડોની સખ્યા વિશાળ છે આ ગરુડ કદમાં મોટા હોય છે અને ઘેગને હાડી જઈ ખોરાકમાં તેને ઉપયોગ કરે છે પરિણામે બકરા ઘેગના કાર્મ ઉપર બ્યારે તેઓ જાડે છે ત્યારે ઘેગનું નિકલન કાટે છે અને માનધર્મીઓને ભારે નુકસાન પહેલે છે દેખીતી રીતે જ માલધારીઓ રોષે ભરાયને વળતો પ્રકાર કરે તે સ્વભાવિક છે આણે ત્યા ગીરના જ મનમાં રમા રીઓ મારણ ઉપર ઝેરી દવા છાની દધ સિલ્લો નાશ કરતા જોવામાં આવ્યા છે તેની જ રીતે તાજેતરમાં અમેરિકામાં મરુડોની સામૂહિક હત્યા થવાનું ખાનખા અવના સરકારી તલાસ કરવામાં આવી હતી અને તેમાં એક ઉદ્યોગપતિએ હેનીકાપર જાડે કરીને મરુડોની વસતિવાળા વિસ્તારમાં ગોળીઓની રમઝા બોનાવી હામરોની કાખ્યામાં તેમનો નાશ કરી જમીન મા દારી દીતા હતા આ ઉમદા પક્ષીનો વણ બહુ પાખો ધઈ રહ્યો છે અને અફઘાનિસ્તાન સિવાય અન્યત્ર આ ગરુડ અસ્તિત્વમાં નથી ત્યારે જે સામૂહિક હત્યા અમેરિકામાં યદ્ય રહી છે તેનાથી ત્યાનો પ્રજામન પણ ચોછા જાડે છે ગેરમાર્ગે ફરતા શિકારીઓને અપકાવવા નું સરકાર માટે પણ અશક્ય બની ગય છે ભારતમાં વાત્રો શિકાર આજ રીતે જાને ખૂણે આની રહ્યો છે કેમ કે તની ચમદી માટે સાડુ પરદેશી હુડિામણ મળે છે આમાખના એકશમી મેડાનું અસ્તિત્વ પણ નામભેષ થઈ ગયું છે નાસરોવરમાં અને કચ્છમાં સુરખા ૫ પખીએ અમુક સત્તમાં આવે છે તેના પ્રત્યે જો કે પૂગનું ખાન અપાન છે ભારતનું રાષ્ટ્રીય પખી મોર છે તેની પણ હત્યા થતી હોવાના સમાચાર અખમરને પાને ચમકી જતા હોય છે પશુ, પખી અને વન્ય પ્રાણીઓને બીનજરૂરી સહાર અપકાવવા યુનોએ મેઈ યોજના ધરી કાઢવી જરૂરી છે અને તેમાં દુનિયાના બધા જ દેશોનો સહકાર અનિવાર્ય છે આને માટે યુનોએ Emblemમાં શ્રી ઉમાય કર જોશીની કાચપ કિતઓ ચૂકવી જોઈએ -

‘વિશ જો જગ વિસ્તારે નથી એકલ માનવી પશુ છે, પખી છે, વનોની છે વનસ્પતિ’

ગરુડ ઘેડાનો શિકાર કરે તેનું રૂ રતે નિર્માણ કયું

હોય તો વચ્ચે માનવીએ પડવાની જરૂર નથી. કેમ કે માનવી પોતે જ પોતાના જોરાકે માટે હેતુનાર જેવાં કેટલા કતવ્યમાના દરેકજ ચલાવે છે. કુદરતે વિશ્વમાં જે સમતુલ્ય રચી છે તે ખોરવી નાખીને મનુષ્ય માત્ર આશ્વત્થું નિર્માણ કરી રહ્યો છે. જળ, સ્થળ અને આકાશમા તેણે જે વિફલિત્યો કરી છે તે હવે કયા અણુ છે ?

મખલકે પાકે

ભારતમા હવે અનાજ એટલા મોટા પ્રમાણમા ઉત્પન્ન થાય છે કે સરકારી આકાશવાચ માનવા હોય તો થઈ, બાજરી કે ચોખા માટે કોષ્ટએ ઉપાધ કરવાની જરૂર નથી. અનમત, પશુપર્મા થઈતું રેકડં ઉત્પાદન થાય પણ તેની હેરફેર માટે વેગનો નમળ અને એ રેકડં ઉત્પાદનનો લાભ પંળળ સિવાય અન્ય કોઈને નમળે તેનો અફસોસ ડાઘા પુરુષોએ કરવો ન જોઈએ સૌરાષ્ટ્રમા મગફળાને પાક એટલો વિપુલ થાય છે કે તેનની નદીઓ વહેવા માટે તો પણ તેલ ન ખુટે-પણ તેથી એવુ માનવાની મૂર્ખાઈ ભાગ્યે જ કરી શકાય કે સામાન્ય માનવીને સરના લાવે તેલ મળશે તેવુ જ ચોખાનું છે. પળમ, હરિયાણા તેમજ દક્ષિણ ભારતમાં ચોખાનું ઉત્પાદન એટલુ વધી પડયુ છે કે ત્યાના મોડો ખાઈ પણ શકતા નથી ! અન્નખાતામા પ્રધાને આગાહી કરી છે કે ૧૯૭૨થી અન્નની આયાત મિનકુન વધ થશે આ વર્ષે ચોખાસાએ ખિદાર અને એરિસામા કેર વર્ના-યો છે-જીમે પાક નરા પામો છે અધમા તો દુષ્કાળની રિથિત પ્રવર્તે છે બ્યારે કેરાળામા અનિશ્ચિત ઘઈ છે આ બધુ છતાં મનદખ પાક થયા વિના હેરાનો નથી. પૂર્વ બગામળા શર છાધાંઓ ગમે તેટલુ આપ પણ ઘઈના ભાર વધવાના નથી અને કદાચ પાચ-દસ રૂપિયા વધે તો સરકારી યાદી તુરંત રચિયે આપશે કે થઈમા ભાવ વધારો થવાના બ્યાજબી કારણે નથી જો કે વેપારીઓ આની યાદીની ખરવા કરતા નથી પણ તે વાળીને સામાન્ય લોકોને શ્વ હેડે બેસે છે અને આરાનો તવુ “ ન મુચિત આશાપિડમ ” એ ન્યાપે દિવે

કાઠે છે એકવાર સરકારના દફતરમાં નોંધાઈ ગયું કે મખલખ પાક થયો છે એટલે દુષ્કાળ અટકી પડવાનો અને તીખા ટોળાં દરિયામા ફૂળી મરવાના !

ભારતીય ક્રિકેટ

ઈંગ્લેડ અને ભારત વચ્ચેના છેલ્લા ટેસ્ટ મેચમાં, ૩૯ વર્ષમા ઇનિહાસમા પ્રથમવાર ભારતે ઈંગ્લેડની ધત્તા ઉપર વિજય મેળવી જે વિક્રમ રચાયો છે તે અપૂર્વ ગણ્યો આ વર્ષની શરૂઆતમાં વેસ્ટ ઈન્ડીઝ સામેના પાચ મેચોની શ્રેણીમા ભારત એકેય મેચમા હાર્યું ન હતું અને એક મેચ છતીને વિજય મેળવ્યો હતો તેવી જ રીતે ઇન્ગ્લેન્ડ સામે પણ છેલ્લી શ્રેણીમા એક પણ મેચ હાર્યા વિના વિજેતાપ મેળવ્યુ છે ક્રિકેટ ટીમની ૧૯૭૨ની પસંદગી થયું જ કેપ્ટ પૂરવાર ઘઈ છે અને અછત વોડેકર પોતે સુકાનીપદને લાયક છે તેમ સામીન કરી આપ્યુ છે. ચ દરીખર લેમ રીનર તરીકે વિશ્વવિખ્યાત બની ચૂકયો છે વળી આ ટીમમા દરેક ખેલાડીએ વિજયમા ફાગે આપ્યો છે તે મહત્વની બાબત છે આંતરરાષ્ટ્રીય ક્રિકેટમા હવે ભારતની નોખ લેવી પડે તેવુ સ્થાન તેણે પ્રાપ્ત કર્યું છે

લઘુ ઉદ્યોગનું ઉન્નવણ કાવિ

લઘુ ઉદ્યોગોને એકાંતુ ધીંગણુ ડા મી માચે પૂરા થએલા વર્ષ દરમાન ૮૯૮ કરોડ રૂપિયા થવા ભય છે અને તે એક લાખ ઉપરાંત એકમેા વચ્ચે ફળવવામા આવ્યા હતા તેમ રીઝરં એન્ડનો અબ્યાસ દર્શાવે છે આ હકીકત થણી સૂચક છે વાસ્તવમા હવે મોટા ઉદ્યોગોની સાથે સાથે લઘુ ઉદ્યોગોએ પણ તાલ મેળવવાનો રહેશે ખેતીવાદી અને તેના આતુક મિકે ઉદ્યોગો, રાસાયણિક ખાતર છતાંદિ પૂરખકારમાં પ્રગતિ કરી રહ્યા છે ત્યારે દેશનો સર્વાંગી વિકાસને સૂચવના આ શુભ ચિહ્નો આવકારદાયક છે. રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદનની ટકાવવાની વધારવા માટે દેશભરમા વ્યાપક મુ બેચ ઉપાડની એ જરૂરી છે

*

નરસિંહ મહેતા (સકીર્તન)

લેખક પ્રાચક શાંતિશકર વેણીશકર મહેતા
૧૫૪૮ ધોધારોડ ભાવનગર
પાના ૩૨૫ કિમન રૂ ૫

એક અનુભવી અને પીઠ કીર્તનકારની કવચે લખાએલ નરસિંહ મહેતાનું જીવન-કવન, નરસિંહ મહેતાના જીવન પ્રસંગો તેમના પદો અને ભાવનો આ પુસ્તકમાં શ્રેણીમય ૨૦૦ થયાં છે. વળી કીર્તનના ગેય સ્વરૂપમાં હોવાથી જાણકારને તો આમાં વધુ મજા આવે એવું છે. સાહિત્યિક દૃષ્ટિએ નરસિંહનું મૂલ્યાંકન નથી પણ ભક્ત અને શ્રદ્ધાળુ વ્યક્તિની હૃદયજાસિ છે. લેખક પ્રસ્તાવનામાં કહે છે

“અતર્માં હુ તો હવે વૃદ્ધ થયો ૮૧ વર્ષ પૂરાં થયાં આવે પૂરું દેખાવ નહીં-હાથેથી લખાવ નહીં” છતાં તેમણે પોતાની ખનની ભાવનાને મથતું સ્વરૂપ આપ્યું છે તે એક મોટી વાત છે. અભ્યાસીઓ તેમજ સંશોધનદૃષ્ટિ ધરાવતા જીવંત જોને ધણી સામગ્રી મળી રહે તેવું આ સકીર્તન છે.

“યાદગાર કવિતા ૧૯૭૦”

સપાદક શ્રી મહેન્દ્ર મેઘાણી
લોકમિત્રાપ દ્રૂરેટ, ભાવનગર
મૂલ્ય ૨-૫૦

૭૪મી મેઘાણીજયંતી પ્રસંગે કવિતારસિકોને ભેટ આપવા લોકમિત્રાપ દ્રૂરેટ એક સાહિત્યિક અખબરો કર્યાં છે. અહીં લગભગ સો એક કાવ્યો ૨૦૦ થયાં છે જે બધા જ ૧૯૭૦ના વર્ષ દરમિયાન સામયિકોમાં અથવા અલગ સ્વરૂપે પ્રગટ થયાં છે અને ૪૬ જેટલા કવિતાઓને આવરી લીધા છે.

નિવેદનમાં જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ સપાદનની રુચિ આવા સમકોમાં અગ્રસ્થાને રહે તે

સ્વાભાવિક છે એવે સર પ્રભાસ કરચી માંડીને મુખનો દોરો ફુટયો ન હોય તેવડા વીર પુગદિત સંધીમાં કવિઓની કૃતિઓ યાદગાર કરિતા માં લેવાણી તે બધી જ સોને એક સરખો સતેષ આવે તેવું ન પણ બને મનોજ ખડેરિયાની આઠ કૃતિ, તો રમેશ પારેખની નવ કૃતિઓ આપનામાં આવી છે. મજા યાદ કૃતિઓનાળા કવિઓ પણ ઘણા છે પણ જેમની એક કૃતિ આપવામાં આવી હોય એવા કવિઓ પણ અર્ધા જેટલા થવા જાય છે. એટલે કે કવિતાનું અધવા કવિની પ્રતિભાનું મૂલ્યાંકન સમગ્ર તથા કરવાનો અવકાશ ઓછો રહે છે.

તો પણ શ્રી મહેન્દ્ર મેઘાણીએ જે ચિરસ્તો પાડ્યો છે તે ચીનો પ્રતિસ્પર્ધી ચાલુ રાખવાની તેમની જખના સાથે સફળ થવાની હિચ્છા જરૂર થાય છે. સિતે ની કવિતાનું જે દર્શન અહીં થાય છે તેમાં ગઝલની સમૃદ્ધિ ઉપરાંત સૂણી, રમતિયાગ, ગબીર અને અથધન કવિતાનો આસ્વાદ પાકક માણી શકે છે. મેઘાણી જયંતી નિમિત્તે “યાદગાર કરિતા ૧૯૭૦”નું પ્રકાશન એક સાહિત્યિક ખનાય છે. દિવંગત સાક્ષરો અને સાહિત્યકારોને આથી વિશેષ ઉચિત અજલિ કષ્ટ હોઈ શકે? જે કવિઓની ગેર હાજરી (શ્રી સુરેશ દલાલ અને શ્રી નાયાલાલ દવે) આ સમગ્રમાં કેમ રહી ગઈ હશે? કેમકે જે પ્રાસિકો માંથી કવિતાઓ ચૂંટવામાં આવી છે તેમાં આ બંને કવિઓ વિદ્યમાન રહે છે.

પ્રતિભા અથવા અલૌકિક શુદ્ધિ

અકલવવાના સાધનો

લેખક શ્રી ‘વિશ્વનંદ’

પ્રકાશક જયનાથ પૂજાલાલ ડૉક્ટર,

ગોવાલિયા ટેન્ક રોડ મુખર્ષ પાના ૨૩૧ રૂ ૪

આ એક અનુભવી સંશોધનકારે લખેલું જુદું તરી આવતું પુસ્તક છે. પુસ્તકનું નામ ખૂબ ઘણું

છે " પ્રતિભા અથવા અલૌકિક શુદ્ધિ પ્રકાશવારણના કાંધને તથા રમરખ શક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની હતા " તેવી જ રીતે વાચકને સીધી રીતે ઉદ્દેશીને લખાયેલી પુસ્તકની રીતી પણ દીર્ઘચેતી લાગે છે આપણ મગજ કેમ કામ કરે છે તે વિશે કોઈપણ જાનના પૂર્વગ્રહ વિનાની જાને દટાવતો-દટાવો સહિનની ચર્ચા ખુબ રસપ્રદ બની છે આંતરમન અને બાહ્ય જીવન સાથેના સંબંધ મગજશક્તિના વિવિધ ભાગ ઉપર વૃત્તિને એકાગ્ર કરવાની જરૂરિયાત, કસબના યત્નિતે સતેજ રાખવાનો મહારો, ઈર્ષાદિ વિરોધને લેખકે તત્કરપરથી અજવાલ અને તર્કમદ્દ દનીલાથી છડ્યા ■ કોઈપણ રિપબના આદેશનોને આપણા મગજપ્રતિ આકર્ષવાની શક્તિ મદ વ પછુ લેખકે વિસ્તારથી સ્થાપનવુ છે કે જગતમાં જે પ્રકારનું જ્ઞાન વિસ્તરેલું છે તેવી મજા અકર્ષે છે અને વિચાર રૂપી ચિત્રો દ્વારા મગજમાં પહોંચે છે બે વિરોધી વિચારો એક સાથે મગજમાં રહી શકતા નથી તેથી જોને પોતાનો ઉત્કર્ષ સંધવે છે તેણે સુવિચારને મગજમાંથી હટાડ દેવા નહી-તો જ દુષ્ટ વિચારનો પ્રવેશન થ શકે અને આ માટે લેખક સરળ ઉપાય સૂચવે છે કે પ્રતિજ્ઞા અન્યા અગ્રય વિચારોનું વિસ્મરણ કરવા માટે તેના પ્રયે લક્ષ આપવાનું છોડી દેવું તે વિચારોને મગજમાં સ્ફૂરતા જથ્થાને કે તરત જ કોઈ અથ કામમાં મળે

વાળી દેવુ એકાગ્રતા મગજની શક્તિ ખીનવા માટે ખુબ જરૂરી છે આને માટે લેખકે તારો ઉપાય આપ્યો છે વ્યાપાર, વિદ્યા, સગીન, વિગત ગૂંચિત્વા કે જેના વિશે અધિક જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા દેખ તેને સમયથી કોઈ એક વિચાર પસંદ કરવો અને તેના આરમ્ભને સપૂર્ણ એકાગ્ર કરવું તે વિચાર મગજમાં ગર્વણે એકાકાર થઈને આ નવા વિચારોને આકર્ષે જાય અને તે જ વિચારના નવા વિચારો મગજમાં સ્ફૂરતા જતાગે, અને નિવ નવા પ્રકાર લાંબો વૈજ્ઞાનિકો નવી ગોષ્ઠી કરી શકે છે તેનું રહસ્ય આ જ છે કેમ કે આ શોધ પૂર્વે કોઈએ કરી દેખી નથી પરંતુ વૈજ્ઞાનિકો એકાગ્રતા એટલી હદ સિદ્ધ કરી દેખે છે કે તે વિચારના તમામ આલસને તેના મગજમાં સ્ફૂરતા થઈને તેને અદર્શ સ્ફૂરતા આપી રહે છે

શ્રી વિશ્વવલ્લા આ પુસ્તકની શુભનામું બદ્ધ મોટી છે જે કે આજ પુસ્તકને વધુ સગા અને વૈજ્ઞાનિક બાબતો જરૂરનામાં આવે તો બહુ મૂલ્ય પ્રકાશન બની રહે એકે ચાંદની મુદ્રના આ મટે પસંદ કરી છે તે સમજાવું નથી કેમ કે તેનાથી વાચક રચના કૃત્રિમ અને કદાચી બની જાય છે છતાં એ તુ અવસ્થ કહેવું પડે છે લલિતસહિત્યના જે નિર્માણ પુસ્તકો મોટી સંખ્યામાં મહાર પડે છે તેના કરતાં આજુ એકાગ્ર પુસ્તક શુદ્ધિથી માટે લખાઈ રહ્યો છે

*

અજાણે સત લાખી, ને કાશ લાખો અમિતને,
જન્મની રાખલા લાખી, જેણે ભણ્યો ન ધર્મને

પાપ ના પાગરે ચાવત, મીઠું એ મધથી વધુ
પાકીને પાગરે ત્યારે, પાર ના દુખ ચોકને

સસારે અ પ છે એવા જે પહેલે ક્ષેત્ર પારને
બીજા તો છીપલા વીણે વિશાળા અખિધને તહે

સો સો વર્ષ પરિસેવે, હુંતાગિન વનમા વસી,
એથી તો અચના એજ સંખીની વડી એકની

ગાથને ગોચરે હાકે જેમ જોવાળ કંઠથી,
માનવી આયુને એમ હાકે છે મરણ ને જરા

[પ્રમથપદ્મશ્યા]

સિધિયા આપને સાગર દ્વારા સમૃદ્ધિ આપે છે

SISTA.S 55N 228A GUJ

પ્રાચીન સમયમા વહાણવટાના વ્યવસાય દ્વારા
ભારતને અદ્યતન સપ્ત મળતી હતી આને
સિધિયાના જહાંને આપણી આ પ્રાચીન પરંપરા
અને વ્યાપારને જાગૃતી રહ્યા છે સિધિયા
ભારતના હરિયાપારના તેમજ કાઠના વ્યાપાર ક્ષેત્રે
પોતાના અદ્યતન અને ઝડપી જહાજો કારણ દ્વારા
ઝડપી, સુરક્ષિત અને કિશ્મવતી સેવા આપે છે

હરિયાપારની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન ઇર્ષ્ટક યુરોપ
ભારત-રશિયા
ભારત-અમેરિકા (બિઝનેસ અને અખાવવા જરૂરો)
ભારત પૂર્વ કેનેડા ગ્રેટ બ્રિટન
ભારત પેસિફિક (પૂર્વ યાવન)
ભારત ઇન્ડિયા
ભારત-એફ્રિકા ઇટલી ચેટિસરિયન બંદરો
ભારત પશ્ચિમ એશિયા (ખાખાવ)
કાઠના સેવા
ભારત પાકિસ્તાન જર્મની સિલોન

ધી સિધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
(સિધિયા હાઉસ, બલાઈ એન્ટર પ્રાઈ ૧ દલિયોન ૨૬૮૬૧ (૧૨ લાખ) રેલેક્ટ ૨૨૦૫
સે ૬૫ બ ૬ િલિયન ૩૩ ની છ પ્રાઈ ૧ રોડ કચડા ૧ દેલિયોન ૨૨૫૮૨ (૪ લાખ) રેલેક્ટ ૪૦૫
૧૦, એર બાય વચવી નવી રિન્દી દલિયોન ૧૧૨૨૬, રેલેક્ટ ૩૨૨
કુનિયાવા વચાય પ્રાઈ જરૂરો એન્ટરો છે

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

F-40, N D S E (Part-1)
NEW DELHI-49

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI
FICATION PURPOSES

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation

WORKS

Delhi Mathura Road,
12/1 Milestone,
Aurangpur,
Fridabad (Haryana)

G T. Road,
7/1- Milestone,
GHAZIABAD (U P)

Grams NIKKISAN

Phone 624291-92-93

TELEX No 031-7249

સુંદર, સ્વચ્છ અને સુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા. રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

શ્રી. રામદાસ દાસ
અન્ય નામ

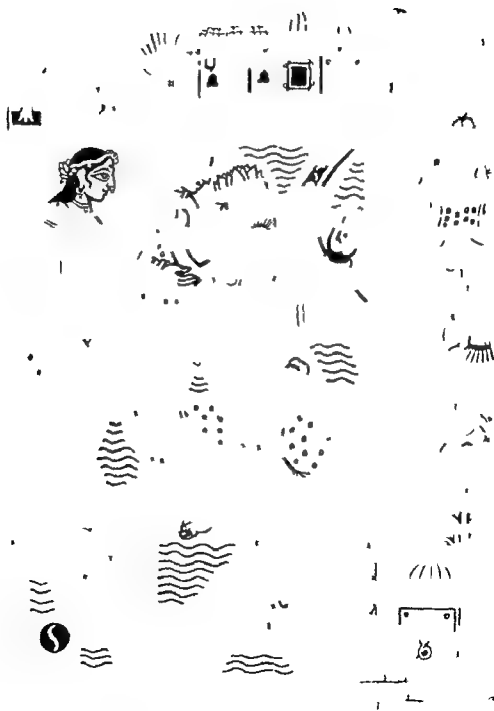
ગાંધીગુરુ	૧-૨૫
ગીતાજલ કોષ્ટ અભ્યાસન.	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવન . II	૦-૨૦
ગુરુદેવ નામ છવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી ગાંધીજી પામદસ સાથે	
છવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે	
છવનયાત્રા .	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે છવનયાત્રા	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે છવનયાત્રા...	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે છવનયાત્રા ...	૦-૧૫

શ્રી. ગાંધીજી દ્વારા
જાણીત

ગાંધીજી	૧-૨૫
ગીતાજલ એક અધ્યયન .	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જાનગણના	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી ગાંધીજી પામદસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહાદેવ સાથે જીવનયાત્રા .	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા..	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા...	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫

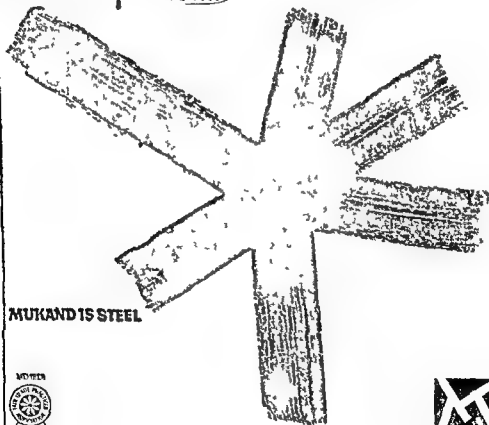

led by Mukand. Exporting a variety of castings, electric cranes, rolled products of all kinds, ribbed Torsteel. To several countries in Asia, Africa, the Middle and Far East, Europe and U.S.A.

Mukand's production is geared to the widening needs of industry both at home and abroad. Mukand's far-reaching, fast increasing steel exports set new standards in leadership. Have won the FICCI award for 1968 in recognition of corporate initiative in export promotion.

At Mukand, steel is prosperity.

Far-reaching, fast increasing steel exports....

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd, Kurla, Bombay 70 AS

હાર્દિક શુભેચ્છાઓં કે સાથ

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

જ્ઞાન તથા જીવન સંસ્કારની પરખ એસાડો

પુનિત પ્રગટન તથા સદ્ગુણવારની શ્રી ઓચ્છવલાલ ગોરધનદાસ શાહ "ટાઈલ્સવાળા સદ્ગુણન શંકમાત્રા"ના જીવન ઇતિહાસની અમૂલ્ય પુસ્તકોનો વાચક લઈ બંધાવે તેનો લાભ આપે. માત્ર પચીસ પૈસાથી મળે તે ફરિયા અડી સુધીના ખૂબ જ ઓછા કિંમતના ઉત્તમ પુસ્તકો દરેક યાત્રાએ, કોલેજો, પુસ્તકાલયો અને ખાનગી સંસ્થાઓમાં વહેવવા મટે ઉત્તમ છે. વધુ પ્રમાણમાં બેનારને ખાત કન્વેન્શનથી મળશે

લખો :

ઓચ્છવલાલ ગોરધનદાસ શાહ

(હિન્દુસ્તાન રાષ્ટ્રસેવાદા)

ટાઈલ્સ, પાઈપ્સ અને સેન્ટરિફિયેશન વેપારી

ખાત્રીઆ, ચાર રસ્તા, અમદાવાદ

એ દીક્ષ તથા ઘરનો ફોન નં. ૫૨૨૯૨ ફોટો ફોન નં. ૫૧૬૩૬

કુટુંબ નાનું

એમ

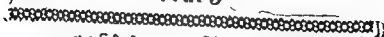
સુખ મોટું

સુખી અને
સ્વસ્થ કુટુંબની કેડી એટલે

કુટુંબ નિયોજન

કુટુંબ નિયોજન એ આપણો રાષ્ટ્રીય
નિર્ધાર છે

વધુ માહિતી માટે નીચેના કુટુંબ નિયોજન કેન્દ્રનો સંપર્ક રાખો
સુજાત રાવલા માહિતી પાતાલા અકાદમી

ગુજરાત રાજ્ય સહકારી જમીન વિકાસ બેન્ક લી.

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,

અમદાવાદ-૯

ગુજરાતના ખેડૂતાની તેજની ખેતી વિખ્ખક નાણાંકીય જરૂરીયાત
૧૮૧ સાખાઓ દ્વારા પૂરી પાડવાની રાજ્યની ટાયની સંરચા

ભરપાઇ થયેલ ચેર બડોળ : ૭૪૮,૯૭,૫૪૨

સભ્ય સંખ્યા : ૮,૪૬,૪૬૬

કુલ ખીરાણુ : ૧,૩૫,૮૪,૦૦૦૦૦

મંગળભાઈ ર. પટેલ

ઉપ-પ્રમુખ

હ. મ. ભેપી

આઈ. એ. એસ.

મેનેજીંગ ડાયરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી

પ્રમુખ

ખીરાણુ-વસુલાતનું સંકેતન ન કરીએ તો

સહકારી પ્રવૃત્તિ ઉલ્લુપવાળી લાગશે

: ચિતરંજન રૂગનાથ રાભ

દેશની કાયાપલટ કરવાના કાર્યમાં આર્થિક
અને સામાજિક ક્રાંતિ અનિવાર્ય છે. જે સહ-
કારી પ્રવૃત્તિ દ્વારા શક્ય બનાવી શકાય તેમ છે.

ભિના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લિ.

(રજ. નં. ૧૪૬૬ તા. ૨૫-૬-૧૯૫૬)

છનીંગ ફેક્ટરી એન્ડ ઓઇલ મિલ

દેવવાડા રોડ, બિના (જૂનાગઢ જિલ્લો)

સભાસદ સંખ્યા-૬૬ : ચેરલડોળ રા. ૨૩૧૯૨૬/-

ઓડીટ વર્ગ-અ

રામજીભાઈ આરજીભાઈ પટેલ

પ્રમુખ.

WITH BEST COMPLIMENTS
FROM

EXCEL PROCESS P. LTD

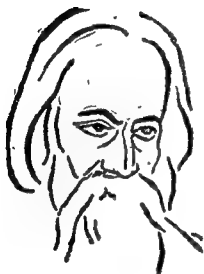
117, 118 Andheri-Kurla Road
BOMBAY-69

MANUFACTURERS OF METAL LABALS,
ADVIG, NOVELTIES, SCALES.

કળાકાર

એ કુદરતનો પ્રેમી છે, ન તેથી એ તેનો સેવક પણ છે અને સ્વામી પણ.

- મનુષ્ય ચોતાના ઇતિહાસમાં ચોતાને ઉઘાડો પાડતો નથી; પણ એમાંથી એ મથામણ ડરીને છટકી જાય છે.
- દરેક બાળક એ સંદેશો લઈને જ-મે છે કે, ઈશ્વર હજી માણસનાતથી નાહિ-મત નથી થયો.
- નહેરુ ચોતાના એ જમમાં જ રાંચે છે કે, એને પાણી પડું પાડવા માટે જ સતિતાનું નિર્માણ થયું છે !
- પ્રેમ પણ નાશ પામી શકે છે, એ એક એવી હકીકત છે જેને આપણે સત્ય માની શકતાં નથી.

○ ભાંગીને ધૂળભેગી થઇ ગયેલી તમારી પ્રતિમા પુરવાર કરે છે કે, તમારી પ્રવિના કરતાં ઈશ્વરે સર્જેલી ધૂળનું મહાત્મ્ય વધારે છે.

રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

હાઈક શુભેચ્છાઓ સાથે

શ્રી જયતિલાલ કુંડલિયા

રાજકોટ

કપા- કપાણી કોઠાર ભરે છે સમજુક સાણી કાણી !

આપ પણ આગળથી યોજના કરીને
આપનું ભવિષ્ય ચિતારણિત કરી રાકો છો

(આપ આપને અનુભવ પ્રકરિયે ભવત કવી રાકો તે માટે
આપની સમક્ષ દેના બેંક દ્વારા ભવત યોજનાઓ રજૂ કરે છે

ભવતના આણુ—વ્યાજ ૪% ૫% ૬%

સગીર ભવત યોજના—વ્યાજ ૪%

ફિક્સ્ડ ડિપોઝિટ—વ્યાજ ૪.૫% થી ૭.૫%

રિકર્વિંગ ડિપોઝિટ યોજના—

ચક્રવર્તિ વ્યાજ ૫.૫% થી ૭%

માસિક સેવિંગ્સ કમ-એન્ચ્યુરેડી યોજના—

ચક્રવર્તિ વ્યાજ

વિવિધ નફા ડિપોઝિટ યોજના—

આપને માસિક વ્યાજ મળે છે

આપની ભવત આપને સત્ત્ર મતી ભણે છે

અ પરી ભવત સમજુક પ્રગતિને પસંદ છે

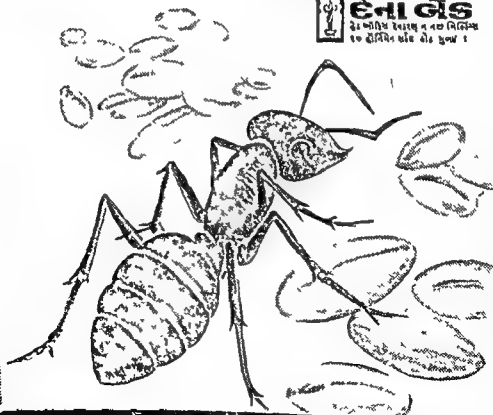
લીમતો માટે આપની નજરની દેના બેંકની

રાખાની મુલાકાત લો અથવા પત્રવ્યવહાર કરો

દેના બેંક

દેના બેંક નામના નવો વિભાગ
૧૦ સીમિયન હાઉસ રોડ મુંબઈ ૧

વૈષ્ણવજ્ઞાન

ઉદ્ધરેદાતમનામાનમ્

સફાઈ જ સાચી ખુદાઈ છે.

-શુરુદ્યાલ મહિલક

પ્રભુનાં અનેક રૂપો છે જે રીતે જીવનના અનેક પાસાં છે. પણ સૌથી સરળ આકાર સર્જન કૃતી સફાઈ છે. 'સફાઈ' શબ્દના બે અર્થ થાય છે એક, ગદગીથી મુક્તિ-જેમ કે, ઘરની સફાઈ ખીન્ને, કૌશલ અથવા કારીગરી-જેમ કે અષ્ટક વગુ તેના કર્તાએ ધણી સફાઈથી બનાવી છે.

ગાંધીજીના જીવનમાં આવી બને જાતની સફાઈ જોવામાં આવે છે તેમની રહેણીક લાંબી પોશાક-પહેરવું, ખન પાન, વિગેરે બધું સફાઈથી-ર-જ-તાથી સુશાસિત હતું એવી જ રીતે એમની કાર્ય-પ્રણાલી પણ કૌશલપૂર્ણ હતી.

પ્રભુના જગનમાં પણ આવી જ બે પ્રકારની સફાઈ જોવામાં આવે છે તેની પ્રથમ કૃતિ કૌશલપૂર્ણ છે. પ્રાણ અને પ્રાણુ શુદ્ધ છે તેથી તે પ્રાણિ સૌન્દર્ય અથવા આરામનાનું પ્રથમ મંદિર કહે છે. પ્રત્યેક કળાગાર અને કારીગર આ મંદિરમાં જોઈને જ સૌથી પ્રથમ સૌન્દર્યનો મરિયા અને મર્મ સમજે છે એવી જ રીતે ભગ્ન પ્રકૃતિના મર્મિયા પ્રવેશીને પ્રકૃતિના સૌન્દર્યથી મુગ્ધ થઈને પ્રભુની પૂજા કરે છે.

તેથી આપને એમ દલીલ થઈએ છીએ કે પ્રત્યેક ધર્મનો સાર સફાઈમાં છે એવો જ તે ફળપ્રેર આપીને રીખવે છે. 'શુદ્ધતા દિલ દે સફા, ઉસકે અર દે ખુલ' જરૂરથી ધર્મની વ્યાખ્યા ધણી વાર આવી કરવામાં આવે છે- પવિત્ર વિચાર, પવિત્ર

પ્રાણી અને પવિત્ર આચાર'

એટલે સફાઈ અદરની હોય છે અને જરૂરની હોય છે. જ્યાં સુધી આજુસ જીવન-મુક્ત નથી બની જતો ત્યાં સુધી ખીન્ન પર તનો એ. પ્રભાવ નથી પડે. જીવન-મુક્ત તો મદવાડમાં રહીને પણ પ્રભુનું ખાન ધરી શકે છે પણ આના જીવન મુક્તો જગ-વમાં છે કેટલાક ફક્ત મણ-નીના જ નહીં તે. સાધારણ માણસો અને સંવેદીને તો જે સ્થાનમાં તે કામ કરે છે અને આરામના કરે છે- જેમ કે, પોતાના

૨૨૭

શરીરને સ્વચ્છ રાખવું જ પડે છે. નહીં તો તેમના કર્મસ્થાનને કોણ વિશ્વકર્માનું મંદિર કહેશે ? અને તેની આરાધનાની ઓરડીને કોણ પ્રયુક્ત આસન કહેશે ?

તેથી જ તો વિશ્વકર્માનું મંદિર અને પ્રયુક્ત આસન બંને તદ્દન સાફ સ્વચ્છ હોવાં જોઈએ. પણ આ મંદિર અને આસપાસના વાતાવરણનું શું ? પૂજ્યગૃહ સ્વચ્છ હોય અને પામખનું ગંદું ! રસોડું અસ્વચ્છ અને કામ કરવાનું સ્થાન સ્વચ્છ ! આ નહીં પરવડે ! કારણ કે ત્યારે પ્રભુ પ્રભુગૃહેથી ભાગી જશે અને વિશ્વકર્માને કર્મના સ્થાનમાં આવવું નહીં ગમે. તેથી પ્રથેક સ્થળ સ્વચ્છ હોવું જોઈએ. પ્રભુ પ્રત્યેક સ્થળમાં છે. તેથી જો કોઈ સ્થળ ગંદું હશે તો

તેમનાં ચરણ-કમળ મંદોં ઘસ જશે.

આવી જ રીતે જો માણસનું શરીર, મન અને દિલ-જે બધાં પ્રયુક્ત સાધનાં મંદિરો છે-અને પ્રત્યેક ઘર, ગલી, શહેર, ક્ષેત્રો સ્વચ્છ-શુદ્ધ રાખવાં જોઈએ.

અને આવી જ રીતે જો પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતાનું જો વિશેષ કામ છે, અને જો તેનું કર્તવ્ય છે, તેમાં પોતાનું પૂર્ણ કૌશલ વ્યક્ત કરે, તો તેનાં કામ અને કર્તવ્યપાલનમાં તે પ્રયુક્તો ચરણધ્વનિ સાંભળી શકશે ત્યારે આ પૃથ્વી સ્વર્ગ જેવો શહેમાર ધારણ કરી લેશે અને ધરાતલ પણ જન્મના સર્જનકારનું સિંહાસન બની જશે.

દુકાંમાં, સફાઈ જ સાચી ખુશી છે.

ધસાધને ઊજળા થઈએ

હું તો ગામડાંમાં રહેલો છું તેથી ગામડાંનું એક દર્પાત આપીશ. ગામડાંમાં દસ અગિયાર લાગે દોરાં ઘાડવાનો સાદ પડે છે. એ સાદ કંઈ દરેક જણ સંભળતું નથી. જે થોડાં સંભાળે છે તે ઘાડવા માંડે છે. તે એમનું જોઈને બીજાં બધાંય પોતપોતાનાં દોરાં છોડી મૂકે છે. એમાં જેમ થોડાંને સાદ સંભળાય છે તે બાકીનાં એમનાં આચરણને અનુસરે છે, તેમ જો થોડાં લોકો સંતપ્તરૂપની વાતો સંભળી અમણ બધ ને પછી આચારમાં ઉતારે તો બાકીનાં લોકો તો એમની પાછળ પાછળ આવવાનાં.

લોકો આપવા ને ધસાવા તેવાર હોય છે. સામાન્ય માણસ સ્વાર્થી પણ નથી કે નિઃસ્વાર્થી પણ નથી. એ તો સંજોગોને આધીન હોય છે. જે દેખાય છે તે સ્વાર્થ એનો સ્વભાવ નથી, પણ વિરૂદ્ધ છે.

હું એમને સોશનો દાખવો આપું છું. ગામડાંમાં લોકોને પૂછીએ કે 'લોકોનો રંગ કેવો ?' તો કદાપિ કોઈ કહેશે કે 'કાળો.' પણ જે બેઠૂન હશે, તે તો કહેશે કે 'લોકોનો રંગ તો ચાંદો જેવો ઘોળો હોય છે' જેને કાળો રંગ કહે છે તે તો વિરૂદ્ધ છે, મૂળ રંગ પર અંડેલો કાટ છે. કાટ ધસાઈ બધાં ત્યારે લોકો ચાંદો જેવું ચમકે છે. ધસાઈ લોકો માત્ર ચાંદો જેવું ઊજળું જ નથી હોતું, રેશમ જેવું કુંવાળું પણ હોય છે. પણ જે ધસાઈ નથી તે કાળું હોય છે, અરખચકું હોય છે. અને એના ઉપરથી કાટની પોપડીઓ ઊભી છે. ધસાઈને નહીં તો પોપડી ઊભરીને એ ઝાટા તો થવાનો જ, પણ ધસાઈને ઝોળી ચાલ ત્યારે થઈ કહેવાય છે. અને તો સંસ્કૃત આવડતું નથી. મારા વજમાનોને ૫ (પામદિસાએનો) આવડે નહીં એટલે સસ્ત્રાતમાં થતી શી ખજર શી બાજવા હશે તે તો, પલુડું તો કહું છું, કે થઈ એટલે ધસાઈ છૂટું આપણે બીજા માટે કંઈ રીતે ધસાઈ છૂટીએ ને ધસાઈને ઊજળા થઈએ, તે શીખવા જેવું છે. આજે એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ છે કે જો સમાજમાં ફેરફાર નહીં કરીએ તો હિંદોનો અત આચરશે. પહેલો ફેરફાર પોતામાં કરવો રહ્યો. સરઆન તો પડેલો પુરુષ એકવચનથી જ કરવાની હોય.

રવિશંકર મહારાજ

પ્રાથમિક પદાર્થોમાં ભેજસેળ

પ્રાથમિક પદાર્થોમાં જે વ્યાપક પ્રમાણમાં ભેજ-
સેળ ચાલી રહી છે તેના ઉપર ખાન દોરવાનું માન
“રેટ્સ” પદ્ધતિને કળે જાય છે. રેટી એજન્ટ-
ના અકનાં પોતાના સમયિકાને આ પ્રકારે મુખ્ય
વિષય બનાવી ભારતના લોકોની એવા કરી છે. લી
અને દૂધની ભેજસેળથી આપણે એવા ટેવાઈ ગયા
છીએ કે આ વસ્તુ ક્યારેય પણ શુદ્ધ રચણમાં મળે
એવી અપેક્ષા પ્રજા તરીકે આપણે છેડી દીધી છે.
પાન ઉપર આંદોને વરખ લગાડીને કાપાકેવ વાંછના
પાનશોષીનો વાસ્તવમાં પેટમાં સીકું નાખના હોય
છે પાનમાં વપરાતો કાથો પણ શુદ્ધ હોતો નથી.
જામેળા ઉપર આપણે યુગરતીએ (અમદાવાદીએ
મદ કરે) ઘેસા છીએ પણ પીળી ચમકાટ ભારતી આક-
ર્ષક જાદુઓમાં કાપડની મીથેમાં વપરાતો પીળો રંગ
મદકારનો ભાગ લગવે છે. તેવીજ રીતે આપણી
ચોનાસના વાનાવરણમાં ઘી, ડી, ટી નો ઉપયોગ
બાપ કરીતે વધી રહ્યો છે તેની અસર માનવજાતના
વશવેલા ઉપર અદરશ રીતે થઈ રહી છે. પોતાના
બાળકને પાણીમાં એકાદીયું દાણું અપનાં પોતાના
દાથને શંકાથી દેવાર માનને એ વાતનો ભાગ્યે જ
ખાસ છે કે પેટ-દવાઓમાં તે હોશે હેરી ૪૦
ટા આક્રોશ બાળકને આપે છે. ભારતની પ્રજાનું
નિકંદન ભેજસેળિયા બેરાકના ધીમા એવી એટલી
હદે નીકળી રહ્યું છે કે તેની પાસે પૂર્વ જમાવની
વસતિનો યાદાએ કાઢેલો ચિનાચ કોઈ દિશામાં
નથી. દિશા મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશને બનાવેલી હજાર
બનાવતું કારખાનું શોધી કાઢ્યું હતું. જેમાં ચોખાની
મિથેમાં ફેરી દેવા માટે રખાએલો ચોખાનો જુકો
લાવીને ૯૦ ટકા જુકામાં ૧૦ ટકા શુદ્ધ દળદારનું
મિશ્રણ કરી, બીજા વધુ નુકસાનકારક દ્રવ્યોની મદદથી
દળદારના રચણમાં તેનું ફાંપન કરવામાં આવ્યું હતું.
તેવી જ રીતે દરિયાકાંઠાનાં ભાગે ચોખાનો વપ-

રાજ ખૂબ છે ત્યાં પથ્થરમાંથી ચોખાના દાણા આકા-
રના દુકા-કાંડરી બનાવવા રીતસર શુદ્ધ ઉદ્યોગ ચાલે
છે અને સેંકડો માણસોને તેમાં રોજ મળે છે આ
બનાવટી પથ્થરના ચોખાને મુખ્યમાં સાચા ચોખા
સાથે ભેળવી દેવામાં આવે છે. સાચી હીંગ તે અદ-
ધનિસ્તાનથી આવે ત્યારે મળે બાકી આપણી જમા-
રોમાં મેંદામાંથી બનાવેલી બનાવટી હીંગ જોઈએ
તેટલી ગમે ત્યારે મળી શકે છે કામરના રસાયણનો
ઉપયોગ તે એટલી ભયંકર હદે થઈ રહ્યો છે કે
બીનશાકાહારી ઉપહારગૃહોમાં માસની વાનગીનાં તેનો
ઉપયોગ છૂંદાથે થાય છે. ક્ષણ મર્યાને રથને પોષ-
ણનાં બાંતો ઉપયોગ પણ વ્યાપક છે. તેસની તે
વાન થઈ શકે તેમ નથી તથા, મગફળીનું, રાઈનું
શુદ્ધ તેલ ખાતા હોવાની બજાર દેંકનારના હોજરીનું
પૃથક્કણ કરવામાં તે જ ખ્યાલ આવે કે તેવમાં
કથા કથા મિશ્રણ નાખવામાં આવ્યા છે. તેવી જ
રીતે આ અને કોઈની જુદીમાં દનના દિસાએ બીજા
પદાર્થોનું મિશ્રણ કરી અને રસાયણોદ્ધારા ‘ગ્રેસેસ’
કરી, ભારતના ચોખાની પીનારાએને અપાય છે. દુકામાં
કેંક એવા ચીજ નથી રહી જેમાં ભેજસેળ થતી ન
હોય. સરકારે તે ભેજસેળ અટકાવવા ધારા પણ
કર્શે છે અને વધુમાં વધુ છ વર્ષની સગ અને એ
હજારનો દંડ દિસા તરીકે રાખ્યા છે દેશમાં ગણી-
માડી લેપોરેટરીએ છે ભાગે ભેજસેળનું પૃથક્કણ થઈ
શકે, સરકારે એ છે કે આ બધું અટકાવવા નુકેહું
મોહું તંત્ર જોઈએ ? વગર એ તંત્રને પકુભેગસેળ
નો રોગ લય પડે તો ? ખરી વાન એ છે કે દરેક
સાધનની સંકારે આ પ્રકારે દસ કરવા સમય અને
નાણાનો ભેગ આપવો જોઈએ અને સતત રીતે
ચક્રોમાં અને ગામેશ્વરનું નેચ અથવા માટે ખાસ
દળ રોડનું જોઈએ.

અતિવૃદ્ધિ અને દુઃકાળ

ચાલુ વર્ષે પણ કુદરતે પોતાનો ચમત્કાર

દેખાડવાની તક જતી કરી નથી બિહાર, હિમાચલ પ્રદેશ, ઉત્તર પ્રદેશ, પશ્ચિમ બંગાળ અને કુશનામાં એ તરફ તેમજ નદીઓના પૂરે લોખ પાકને ખૂબજ નુકસાન કહ્યું છે. બિહારમાં મકાઈને પાક ૯૦ ટકા જેટલો નાશ પામ્યો છે પાકની નુકસાની સો કરોડ રૂણીએ તો રાહત માટે કેન્દ્રને ૪૬ કરોડ ફાળવવા પડ્યા છે. હિમાચલ પ્રદેશમાં સરજન તથા મકાઈના પાકને ૨૦ કરોડનું નુકસાન થયું છે. સોથી વિશેષ નુકસાની ઉત્તર પ્રદેશમાં હિમાચલમાંથી આવતી નદીઓએ વેરેલા વિનાશથી યથા છે અને તે ૪૦૦ કરોડ જેટલી થવા જાય છે. તેની જ રીતે પશ્ચિમ બંગાળમાં પાકનું નુકસાન સો કરોડ જેટલું થાય છે બીજી બાજુ આસામ, મદારાષ્ટ્ર, આંધ્ર અને મૈસૂરમાં અનાવૃદ્ધિના યોગ થતાં પાકની આસાનકીંવત્ જેવી છે. પરંતુ રાહતકાર્યો ચાલુ રાખ્યા કેન્દ્ર સરકારને મદદ કવી પડી છે. મદારાષ્ટ્રમાં કુઝાન રાહત કાર્યો માટે ૨૫ કરોડ રૂપિયા ખર્ચાઈ ચૂક્યા છે. આસામ જેવા રાજ્યમાં વરસાદની ખેંચ જણાય તે આશ્ચર્યજનક સામે છતાં હકીકત છે. કુઝાન અંગે જે રાહત કાર્યો મદારાષ્ટ્રમાં ચાલી રહ્યાં છે તેની ભીજળી બાજુ પશ્ચુ છે ત્યાં રસ્તાઓ ખાંચવામાં જે હાલથી અમલમાં સાથ આપે છે તે હોયે ચોખ્ખાનું દરેક કામ થતું હોય તો ભારત દેશ તરતો યથા જાય. બે દિન સર્તા ૧૦ થી ૧૫ કિલો મીટર લંબાઈના રસ્તાઓ તોડ થાય છે અને બે માસના ગાળામાં ૩૨૦૦ કિલો મીટર રસ્તાઓ બાંધવાનો નિઃખ નોંધાયો છે. પશ્ચુ તેથી અનાવૃદ્ધિથી જે આગત આવી પડી છે તે હકીકત બનતી નથી ખુજરાત અને રાજસ્થાનમાંથી ઘાસ ચારો તેમજ અનાજ મદારાષ્ટ્રને મોકલાર્હ રહ્યાં છે. પરંતુ ભાગ્યના દરેક રાજ્યમાં ચોખ્ખા નિયમનાને લીધે જે નાણાકીય ખાત કેન્દ્ર તેમજ રાજ્યોને સહન કરતી પડે છે તેને સરવાળા એક હબર કરાડનો થવા જાય છે અને આયુ તો પ્રતિવર્ષ થવા જ કરવાનું. સવાલ એ છે કે કેન્દ્રની આશન આવી પડે અને ફરજિયાત પૈસા ખર્ચવા તેમજ રાહત કાર્યો શરૂ કરવા નેના કરવા અગાઉ-યજ એટલા પૈસા ખર્ચાઈને પૂરનિર્વચ્યુ ચોખ્ખાઓ

તેમજ સિંચાઈ ચોખ્ખાઓ અમલમાં મકાય તો પાંચ દસ વર્ષો રિથતિમાં થયો ફેર પડે. વાર્ષિક ઉપદ્રવ ઓછો થઈ જાય. ચોખ્ખાનું નિષ્ફળ જાય તો પશુ પાણીની સવલતો પાપ્ત બનતી રહે.

શાખાશ, મધ્ય પ્રદેશ !

મધ્ય પ્રદેશની સરકારે તેની સરદારોમાં બે વર્ષ માટે સિકારખાંધી ફરમાવી એક પ્રશસ્ય પગલુ ભણું છે. આ રાજ્યનો જે તૃતીયાંશ ભાગ જૂનાં રજવાડાંનો બનેલો છે અને ત્યાં સિકારની રમત તો બહુ પ્રચલિત છે. મધ્ય પ્રદેશના જંગલો વન્યપશુઓ માટે આદર્શ જગ્યા છે. જંગલી પાકા, હરજી, અને અને વાઘ માટે આ રાજ્ય મહાદૂર બની ચૂક્યું છે. એવે વાંચનો ઉછેર રેવાના મદારાષ્ટ્રમાં સો પ્રથમ કાળો અને ત્યારથી દુનિયાભરના સહેલાણીઓ મટે તે આશ્ચર્યજનું કેન્દ્ર બની ગયેલ છે. વાંચની સંખ્યા આજથી બે વર્ષ પહેલાં ૨૦૦ જેટલી હતી તે ઘટીને ૫૦ જેટલી થઈ ગઈ દેશસરમાં ચિંતા બી લાગણી પ્રસંગી જતાં રાજ્ય સરકારે હવે કંઈ નિયમો બનાવી સખત હાથે કામ લેવા ધાર્યું છે. જંગલમાંથી પસર થતા નેશનલ હાઈવે એક મોટી આડખીની બને છે કેમકે ના ઉપર બરચક દૂધી રહે છે તે વન્ય પશુના વસવાટ માટે ૨૬ રૂપ નથી જ. બે કે વન્ય પ્રાણીઓની વહેચણી કુદરતે એવી ખૂબીથી કરી છે કે મનુષ્યને બહુ ચિંતા રહેવા દોષી નથી. હાથી મૈસૂર રાજ્યમાં સિંહ સોનારમાં, અને વાઘ મધ્ય પ્રદેશમાં, ગંગા આનામમાં, આમ છતાં આપણે આ વન્યપશુઓની ઓસાદને અનાસ્તિતવનાં પદમરમાંથી સુખ કરી ચક્યા નથી

શિસ્તનો અભાવ ?

ઉદેપુરમાં રૂદરની નોંધણી માટે જના થયેલી મેદનીમાં ધક્કામુઠાને પરિણામે બાર વ્યક્તિઓનાં મૃત્યુ થતાં તે બાબત ગંભીર લેખાતાં બેઠાં. રાજસ્થાન સરકારે આને માટે તપાસપત્ર નીચું દોવાથી તેનો અહેવાલ આપેલી સંપૂર્ણ રિમતો પ્રાપ્ત થયે. તો પશુ કુંભમેળા જેવી રિથતિ એક નાનકડી વાતમાં કેમ બની યથા તે આશ્ચર્યજનક છે. ભારતીય લોકો

સિસ્ટ માટે બહુના નથી. સામાન્ય વ્યવહારમાં, રેલવે સ્ટેશને ટિકિટ લેવામાં, મુસાફરી દરમિયાન ટ્રેઇન અને બસમાં ચડતી વખતે, સિનેમાની ટિકિટ માટે વેચાણ બારી પર પડાપડી કરવામાં ઉદ્યોગના બનાવ જેવું દ્રશ્ય આપણે દરરોજ જોઈએ છીએ કેઈ નેતાના આગમન વેળાએ, અથવા સિનેમા નટનટીઓની મુલાકાતના પ્રસંગે લોકો મન ઉપરની કાંપૂ મૂળારી બેસે છે. સિસ્ટનો આભાવ એક ગેરવાચકાત તો છે જ. તેને અમે પરદેશમાં આભાર દોકડાની પછી રહેતી નથી તાદુપર્યાત ધતઆમણે ખૂરી રીતે કચાઈ મતવા જેવી ભનકર અસ્તિત્વા તે ઉત્પાદક છે.

આસામ માટે નવી રાજધાની

નજીકના બિવિધમાં મેધાલવ રાજ્ય અસ્તિત્વમાં આવતા શીથેત તેને કાળે ભરી અને તો આસામને પોતાની રાજધાની માટે બીજી સહેર પસંદ કરવાનું રહેશે જોહતી અત્યારે ભરચક અને ખિચ્યો-ખિચ્ય વસેયું છે નવી રાજધાની ક્યાં વસાવવી તે જગ્યા નક્કી કરવા માટે આર નિષ્ણાતોની એક સમિતિ રાજ્ય સરકારે નીમી છે તેનો અહેવાલ નવા રાજ્યની રધાપના થતા સુધીમાં મળી રહેશે નવી રાજધાની બાધવા માટે ૧૫૦ કરોડ રૂપિયાની જરૂરિયાત જાળી થશે સીલ ધાટ ખાતે રાજધાની રાખવી જોઈએ એવો એક મત છે, પરંતુ તેમાં કુશલો એ છે કે ઘડાપુત્રાને સામે કાઢે આવેલુ યોવાથી તેને જોડતા પુલ બનાવવા માટે ૭૦ કરોડ રૂપિયાનો ખર્ચ જરૂરી બને છે. તેના કરતાં નવી રાજધાની એવી જગ્યાએ બિલી કરવામાં આવે કે આ નિજગરૂરી ખર્ચ અટકાવી શકાય ગુજરાતે ગાંધીનગર ખાતે નવી રાજધાની બનાવી તે અખતરો રૂઝા થયો નથી એટલે અસામ નવું સહેર બાધવાને બદલે કેંઈ પુરાણા સહેરને પુનરીકાર કરે તો જોડુ નથી.

પીવાના પાણીમાં રવવાલંબન ક્યારે ?

અનાજની ખામતમાં જૂલ જૂલથી એકચાર હારિ પાનું કાતિ થઇ અંધ ત્યારથી બારત સરકારનું બેયું ચક્રી ચલુ છે તે હવે એમ માનતી થઇ અંધ છે કે અનાજનો પ્રમ દલ થઇ ગયો છે અને દર વર્ગે

અનાજ એક સરખું પાકવા જ કરશે ! પંજાબના ઘઉં ગુજરાત કે મહારાષ્ટ્રને મળી શકે તેવી હેડફેની કોઈ વ્યવસ્થા કરવામાં સરકારની બીનનાયકાન પૂરવાર થઇ ચૂકી છે બારતી રેલવેનું નહન રેડિવાળ તત કોઇ કરાકડીમાં દેલવાસીઓને મરરર થઇ ચકુ નથી માલની હેડફે કરવામાં વેગનો દોવા છતા રેલવે તત્રની બીન કારકિપતા ભાવેને નીચાલાવવામાં દાદ દેતી નથી એટલે માની જ લેવાનું કે અનાજ પ્રગને હવે કાઇ કરવાનું રહેતુ નથી અને દરેક માણસને પૂતા પ્રમાણમાં રોટના મળા રહેશે. તત્ર પછીનો પ્રમ પાણીનો છે, રોટના ખાધા પછી પાણી પીતુ જોઇએ 'મોઝનાન્તે રિમ્ત વારિ' એવા કદવન છે જ્યાં સો કોઇ બેજાન પછી અચૂક પાણી પીએ છે હવે ભારતમાં જેટલા સહેરો, નમરો અને મામ.ઓ ત્યાં પ્રત્યેક રજા પોતપોતાનો પાણીનો કોવડો છે. ગરુ, દિલ્લી મુમ્બ અને કલકત્તા જેવા સહેરો કરાકડીમાં લસકરી ધોરણે પાણીનો પ્રમ દલ કરે છે અને ત્યાં તો વસતિના દિલામે સરકાર માયાપને એકદમ ધ્યાન આપવુ પડે છે યોગ દિવમ પહેલા મુમ્બના કોટ વિસ્તારમાં પાકપ લઈનું સમારકામ ચાલુ હતુ ત્યારે કોવાસીઓ હાથમાં બાવરી લઈ મને ત્યાં પાણી માટે દોમરોડી કરતા જાપાઓના પ્રથમ પાને દેખાવામાં આવ્યા હતા આ તસીખાર માનતીઓને સરકારી અમલતા મળતા તુ ત પાણીનો પ્રમ થઇ ચકયો. પરંતુ રાજસ્થાનમાં એવા જ લાઓ છે કે જ્યાં હમેશા કુડુમની એક બકિત પીવાનું પાણી મેળવવા રાત અને દિવસ પચપળા ૧૦-૨૦ માઇલ મુસાફરી કરીને એક બેડુ મેળવે છે જ્યાં તેરો ફોટો કોઇ દેનિકમાં આવેલો નથી ! સોઝાપુના થેક વિસ્તારમાં ત્રણ માસ ગોણુ ડુખ પાણુ ભપા દોલ અને છતા પીવાના પાણુના વાધા યોલ ! કલકાવાળા અનેક મામદા ઓ ઉનાગામાં પાણી માટે ધા નાખવા દોલ આખા દેશમાં પ્રમ વિસ્તારમાં દરેક મામદાની આ હુદંદા છે. અને જે પાણી યોવા છે તેનું કોઈ ધેરજ નથી. તે ગમે તેવુ દોલ- શુદ્ધ, અશુદ્ધ, મોડું, ખાડું, જતુંવાણુ અથવા જંતુપિહોલુ. એવા જેવા તસીખ ! બનવાન

હાલુ કરે ભરત સરકારનું કે હમણાં દિલ્હીમાં આ પ્રશ્ને વિચારણા થઈ રહી અને સોને કંઈ રીતે શુદ્ધ પીવાનું પાણી મળે તે માટે “વોટર વર્કશોપ” ની યોજના ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત થઇ રહ્યું છે. પણ આ કોષ્ટ નાનો સૂનો પ્રશ્ન નથી. આંકડાની ઇન્દ્રાજ્ઞ પાથરીએ તો પીવાના પાણીના પ્રશ્ને સ્વાવલંબન પ્રાપ્ત કરવા વર્ષોની રાહ જોવી પડે— કરોડો રૂબિયા ફાળવવા નેપછી— બૂઝર્લમાં પાણીની મોજણી કરવી નેપછી— બ્યક્તિ દીઠ, કુટુંબ દીઠ, ગામ દીઠ અને શહેર દીઠ ટેલુ” પાણી નેપછી— અને આટલું પાણી મળે કે કેમ ? અને મળે તો પીવાને યોગ્ય છે કે નહીં એ બના જરીલ પડે. “વોટર વર્કશોપ” માટે માધ્યમો દુખાવો ઉભો કરે જ કરે.

રેલવેઓની ઝડપ

ભારતની રેલવેઓ હવે પશ્ચિમની ઝડપી ટ્રેક નોની ખરોબરી કરવા તોવાર થઇ છે. જેટ યુગમાં આ વાન નવીન ન ગણાવી નેપછી તો પણ ભારત માટે તે ચોક્કસ આશ્ચર્યજનક બની રહે છે. રાજધાની એક્સપ્રેસ, સીમલા-કાશ્મીર મેઇલ, દિલ્હી-મેઇલ, મદ્રાસ-દિલ્હી મા-સ એક્સપ્રેસ, આ બધી ટ્રેકન હવેથી ૧૬૦ કિલોમીટરની ઝડપે દોડશે. આ અનુભવ પણ ગિરલ હશે અને એ પ્રકારે દોઢ શરૂ થવા પછી વિદેશો આવે છે કે નહીં તેમજ અજ-સ્માતની કોષ્ટ શકયતા જોવી થાય છે કે નહીં તે જોવાનું રહેશે. પાંચ યુગ્ય ટ્રેકને ને બાદ કરતાં ભારતની બીજી સેંકડો બલકે હજારો ટ્રેકનો ૫૦ કિલો મીટ થી વધારે ઝડપથી દોડતી નથી તેનું શું ? ખાસી પેસેન્જર ટ્રેકનો ઉપરાંત માધની હેરફેર માટેની શુદ્ધ ટ્રેકનની ઝડપમાં પણ ક્રાંતિ લાવવાની જરૂર છે. ભારતમાં એક ખૂલેથી બીજે ખૂલે માગ પરિવહનનો પ્રશ્ન બહુ મેટો છે. બંગાળના કોલસા ગુજરાતને પહોંચાડવાના હોય છે. પંજાબના ઘઉં બંગાળ અને મહારાષ્ટ્ર તેમજ દક્ષીણ ભારતમાં પહોંચાડ કરવાના હોય છે. દેશનું ઔદ્યોગિકરણ જર્મી, નીત નહીં ચીનો હેરફેર માટે ઉમેરાતી જાય છે. આતરના કારખાનાઓમાંથી ખાતર દેશને ચારે ખૂણે પહોંચાડ કરવા દરરોજ ભુલે ભુલે બંદરો-ઘહેરોથી ખાસ દેશો દોહાની પહો. જ્યાં જ્યાં કારખાના રચાય છે ત્યાં બધે જ આ

જરૂરિયાત જોવી થવાની છે. એટલે ઝડપનો લાભ ગુણ ટ્રેકનોને કંઈ રીતે આપી શકાય તે પ્રશ્ન રેલવે બોર્ડે અગત્યના ધોરણે વિચારવાનો રહે છે. ખાસ કરીને તો અનાજનો હેરફેર માટે આ ખાખત ધણું મદદર થારણ કરે છે. જો અનાજની હેરફેર માટે આ બાબત ધણું મદદર થારણ કરે છે. જો અનાજની હેરફેર સમયસર થઇ ન શકે તો હરિયાણી ક્રાંતિનો અર્થ રહેતો નથી.

તારાશહેર માટે પાધ્યાય

બંગાળના અને ભારતના એક સમર્થ સદિય-કારનું અવસાન થતાં ચાનપીઠે ૧૯૬૧ માં પ્રથમવાર જ્યેને પરસ્કૃત કરેલા તેવા અક્ષરસ્ત્રોમાં વિદાય થાય છે. “ધાની દેવના”, “કાલિન્દી”, “મણુદેવતા”, “મદા-સ્વેતા”, “પિપાસા” તેમની બહુ વખણાએની નવલ-કથાઓ છે. ચાનપીઠ પુરસ્કાર તેમને ‘મણુદેવતા’ માટે મળ્યો હતો, અને તેમાં પલકાતી અર્ધઅવસ્થામાં આમણન જે રીતે વેરણુ હેરણુ થઇ જાય છે તેનો જૂજૂ વિતાર આપવામાં આવ્યો છે. નવલકથા ઉપરાંત નવલિકાઓ પણ તેમણે અસંખ્ય લખી છે અને ૩૨ જેટલા નવલિકાસમૂહો પ્રગટ થયા છે. પરંતુ તેમને ક્રાંતિ અપાવી નવલકથાએ. ગુજરાતીમાં તો ખરા જ અને ભારતની ભાષાઓમાં પણ ખરા પરંતુ ત્રિશની અનેક ભાષાઓમાં તેમની કૃતિઓના અનુવાદ થયાં છે. કુઓફે

સોવિયેટના સંધના આ વડાપ્રધાનને ડુનિયા ન જાયે તે સ્વાભાવિક છે. તેમણે રાજદાય કારકિર્દીના શ્રેયકાળ દરમિયાન જે અદામીરી કરી છે તેનો જોડો નથી. યુ-૨ ત્રિમાસની ધમ્ના વખતે જે રીતે હિપ્પર મંત્રણને તેમણે તોડી પાડી અને અમેરિકા, ઇન્ડો-ચીની જૂમિ ઉપર જઇને ત્યાંના લોકોને સમાજવાદનો બોધ આપનાર આ રશિયન મુત્સદ્દોની રીતિનીતિ એક ખેડૂતપુત્રને છ જે તેની જરૂર હતી કદાચ કરવાની તેમની શેલી સમજણથી રશિયન હતી ફાઇલ કેન્દ્રોની જૂમિમાં મિસાઇલો બોલ્યા પછી, રાજનય કેન્દ્રોના ચમત્કાર પાસે કુઓફે તરત જ નમસ્કારની રીત અપનાવી લાંબી હતી. રશિયન રાજકારણને આ વિચારણુ યુરુષે નવો એક આપ્યો. તેને લઈ ઘણાં દેશો તેમના પ્રત્યે આકર્ષણ-તેમાંનું ભારત એક અને તેનું ભાષા માળાનું સજ્જન રશિયન ભારત મેત્રી કરાર.

આપણામાં માન્યતા છે કે જન્મે થા મતિ છા ગતિઃ અર્થાત્ મરતી વખતે જે વાસના મનમાં રહી ગઈ હોય તે મુખ્ય મતિ થાય છે, અંતકાળે વાસના સારી હોય તે માટે સમગ્ર જીવનમાં પણ સારી વાસના રહેતી જોઈએ વાસના કેવી રાખવી તે માટે જીવિને પૂરતું જોઈએ. પરંતુ જીવિ વાસનાની કુલામ હશે તો તે યોગ્ય નિર્ણય લઈ શકશે નહિ. જાનવનું મન કામળ જેવું હોય છે અને જીવિ તારાગ દેવા પર સહી કરી દે છે; તે યોગ્ય નથી મન પોતાનું કાર્ય કર્યા કરે છે, પણ જીવિ પોતાનું કાર્ય યોગ્ય રીતે કરતી નથી. પરિણામે માનવીનો જીવનરથ આગેતેમ અચળાય છે.

મનનું કાર્ય મત્રેક વાત સારી દેખાવાનું છે. પણ તે દુરત સ્ત્રીકારી લેવી એવું નથી પહેલાં જીવિને પૂઠો, પછી નિર્ણય તો માનવી મન ઉત્પ્લેષ 'સેક્સપેન' જેવું છે. તમે સાહીની કુક ને ખરીદી કરવા જાઓ છો, તમારે ફક્ત એક જ સહી લેવાની હોય છે, પરંતુ સેક્સપેન તમારી રાખે પાંચપચીસ સાહીનો દગલો કરી નાખે છે, તમને બધી સાહીએ ફેરવી ફેરવી દેખાણી, પણ કંઈ સાહી લેવી તેનો નિર્ણય તો તમારે જ લેવાનો હોય છે સચ્ચારના મત્રેક ઉપભોગી મન દેખાડતું રહ્યું છે, પણ તેમાંથી શું લેવું કે ન લેવું તેનો નિર્ણય કરવાનું કામ તો જીવિનું જ છે.

વાસનાની કાંઈકમાં આજુસસારોતરસો નિર્ણય લેવાનું જૂની જગ ■ સેક્સપેન પાંચ પચીસ સાહી દેખાડે, ઉપર જગારા માત્રી લાઈટ રાખી હોય, તે લાઈટ આપણને સારું દેખાય માટે રાખી નથી હોતી, પરંતુ એ કાંઈકના પ્રકાશમાંજોડું પણ સાચું દેખાય, ખરાબ પણ સારું દેખાય માટે લાઈટ રાખે છે. મન પણ અસર્વ વાસનાઓને સદ્વાસનાઓમા ખરાવનું રહ્યું છે અને તે કુદ વાઈનાઓની પૂર્તિ માટે ભોડો મંદિમાં જતા હોય છે, પ્રજુ ઉપરના સાચા પ્રેમને

હાંલે નહીં. આ વાસનાની પૂર્તિ માટે માનવ આખા જીવનને વેઠી નાખે છે જ્યાં બે વાસના પૂરી થતી જ નથી, કામના જાણી જ રહેતી હોય છે.

ન જાણ કામ કામના ઉપભોગેન દામ્પતિ ।

ઉપભોગથી કામ સમતો નથી. પંચિખે મનની નિરાશ થઈ નિંદગીથી કંટાળી જાય છે પરાજીન થઈ નિંદગીના દિવસો ગાળતો રહ્યો છે. જીવતો નથી. અને પછી વિરક્તિની ઝાંઝીથેલી લપા બોલતો રહ્યો છે. એના જીવનમાં સમયાનનૈરાગ્ય નિર્માણ થયું હોય છે.

પરંતુ માનવીને નિંદગીના વિવિધ રસ જોડે સમરસ થતાં નથી આવડતું. નિંદગીના વિવિધ રસ જોડે સમરસ થવાની જીવનકલાથી માનવી અજ્ઞાત રહ્યો છે એને વચિત રાખવામાં આવ્યો છે. એ કલાને જૂની જગને તે કુખથી રડતો હોય છે કાં તો પેશવ અને અધિકારના ઉન્નતથી નાચતો હોય છે. જાળકની માફક તે વાસનાના કુઝા કુખાવતો બેઠો છે. પહેલાં વિધાને કુઝા કુગાવે, પછી વિતતો, પછી સત્તાનો, ક્રાંતિના, ત્રેતાનો આવી અનંત વસનાના કુઝા કુખાવતો એ બેઠો છે, અને બે દિવસ પછી કુઝામાંની દવા અવાસ થાય છે તેની એને ખબર પણ નથી પડતી જીવનજીવનમાં જીવન પૂરું થવા અવે છે. અતકાળ દેખાવા લાગે છે ત્યારે ખબર પડે છે કે અરે! નિંદગીનાં સાઠ વાહ પૂરાં થયાં, અને ત્યારે એને લગવાન સામ્રે છે, ગીતો વાદ આવે છે અરે! જે ઉંમરે આધેયું પણ પચ્યવવાની શક્તિ રહી નથી તે ઉંમરે ગીતાનું દિવ્ય તારવતાન કયાથી પચાવનું દનું! પણ પેને વાંચી ચકે એમ ન હોય તો એકાદ બહાજને વાંચતો એ લાવશે પણ એનાથી કાંઈ કાંઈ? જદુ જદુ તો આજીવને થોડી થણી દેસણા મળે!

કુખમાં મદાલમથીના જીરિમાં નવરાત્રિનો કંડો ભરાય છે. એક જાણ પોતાના બે હાંસાઓને

જાણ દર્શને જ્યા નીકળ્યો એક છોકરો કહે રસ પીવો
 છે, ખીજો કહે ભદુના ખેન જોવા છે અને આખ
 મેળામાં ફરતા ફરતા જ સ્થાનવ દસ થઈ ગયા મદિ-
 રના દાર પછુ ભિલાઈ ગયા નાનો છોકરો બાપના
 ખભા ઉપર જ બેઠી ગયો મોટો છોકરો થાણી ગયો
 ઘરે જ્યા મટે રહવા લાગ્યો માપને દર્શન કર્યા
 વગર પાછા ફરવું પડ્યું ગયો હતો દર્શન કરવા, પછુ
 રસ પીને, ભદુ જોઈને, ચકડોળમાં ગેસીને જ પછો
 ફર્યો માનવીનું પછુ આતુ નથી શું ? વર્ષોનાં વર્ષો
 ખાવાપીવામાં, ફરવાફરવામાં જ બતીત થઈ જાય છે
 અને જ્યારે એને ખ્યાન આવે છે ત્યારે મોત એની
 ધૂરંધિમાં કાતું છુટી જાય છે સસરામાં-જીવનના મેળામાં
 એ રમતો રહ્યો, રમતો જ રહ્યો અને રમતમાં ને
 રમતમાં જીવનનો સ્વાધ્યાસ થઈ ગયો રાત્રિના બધા
 નક જોળા માનવીને ધેરી વગે છે આગળ વધવાના
 અર્થ જ દાર બિહાર ગયા હોય છે

મનુષ્ય જીવનનો અર્થ જ સમજતો નથી
 જતા જતા રસ પીએ, ભદુનો ખેત ભુજો, અ દાર
 વિકાર કરો પછુ ન સમજતાં અનંત વચ્ચના । નદમાં
 ભાગ્યો રહે છે અને અતે મૃત્યુ આવે છે ત્યારે
 ભવખીન થાય છે, બેનાકોળા બની જાય છે કરેલાં
 અનેક દુષ્કર્મો સેરેલી અનેક વાસનાઓ તેની છતી
 ઉપર ચઢી એસે છે તેની મગચી પકડે છે જગ
 રિત થયેનો એ દેહ અને ઉપભોગ તથા ક્ષુદ્ર વાસ
 નાઓની નબળુ પડેનું મન કશું જ નથી કરી શકતા
 પરિણામે જે ક્ષુદ્ર વાસનાઓમાં આખી જિંદગી એ
 રાખ્યો તે જ વાસનાના ક્રીચક્રમાં તે ખસેડતો રહ્યો છે

આપણાં ઉપનિષદો, ગીતા આપણને એ જ
 સમજવતા રહ્યા છે જીવનમાં દિવ્ય દૃષ્ટિ રાખો,

સમર્થ પ્રેમ રાખો, કાકિતનું તેજ આવવા દો, સદિ-
 ધ્યુષ્ટિ કેળવો અને દિવ્ય વાસના રાખી ક્રાંતિથી
 મૃત્યુની રાહ જોવા રહો અતિમ પગ સમર્થક બનાવો
 રાહ જોવામાં એક જાતનો આનંદ હોય છે, ઉત્તમ
 હોય છે જીવનની સધ્યાકાળે પ્રત્યેકને વિશ્વપિતા
 પાસે જવાની ઉત્સુકતા થવી જોઈએ માણસ ધર છોડે
 છે પાછા ફરવાની ઉત્કંઠાથી જ. પ્રત્યેકને પોતાના
 ઘરની ઉત્સુકતા હોય છે. અરે ! સાંજે ઓરિસેથી
 છૂટી વખતે પ્રત્યેક જણ વહેતો ઘેર પહેંચવા ઉત્સુક
 હોય છે પછુ માનવીને જીવનના સધ્યાકાળમાં પોતાના
 ઘર જવાની ઉત્સુકતા નથી, આનંદ નથી બહારો દર છે
 ખર્તા પ્રત્યેક જવાનું તો છે જ. તો અહીં સત્કૃત્યો
 કરી, દિવ્ય જીવન જીવતાં જીવતાં, સત્ વાસનાઓ
 રાખતા રાખતાં જીવન શા માટે ન જીવવું ? જીવનને
 સધ્યાકાળ મૃત્યુ શા માટે ન બનાવવો ? અને અત
 કાલે ઉત્સુકતાથી, આનંદથી મૃત્યુની રાહ જોતાં ન
 રહેવું ? મૃત્યુ આવે તો પ્રેમથી આદિમન આપી
 સકાય એવું કર્તવ્ય શા માટે ન રાખવું

માણસ બહારમા જવાની તૈયારીમાં હોય
 ત્યારે જોતલા ઉપર ટૂંક, ગિરારો મૂકી શાંતિથી
 એકાદ ખાલી દાગની રાહ જોતો બેઠો હોય છે
 આપણે પછુ જીવનના અતકાળમાં એજ સ્વચ્છતા
 અને શાંતિ લાવવી હોય તો અસત્ વાસના ના કુચમાં
 કુલાવવાનું છોડી દઈને સત્ વાસના રાખી જીવન
 જીવતા રહીશું તો સધ્યાકાળ-અતિમ પગ દિવ્ય
 આવશે-ભવ આરશે અને હસનાં હસતાં બાપાને
 મળવા માટે જમ સકારો તારે મોકું ક્ષુદ્ર વાસનાનાં
 ઘાતથી ખરડાયેલું નહિ હોય પછુ તે વખતે મોઢા
 ઉપર કર્તવ્ય કપડો સતેષ અને આનંદ તરવરતા
 હશે !

*

એક દરગાઠને ખાતર પડી કે તેના કામદારે ખેડૂન પાસેથી પૈસા ખાધા છે એટલે મીઠા ઠપકા
 રો વાન કરી, ‘કામદાર, જે નોકરિયાતની પાઠગ ‘દાર’ આવે તે સિદ્ધાંતથી જીમ પાસેથી પૈસા પડાવી
 ચેનામાં બહુ કાનેવ હોય છે. જેમ કે, વહીવટ, ફેજદાર, ચાણુદાર જામદાર વગેરે તમને કેમ લાગે
 છે, કામદાર ?

કામદાર કહે ‘સાચું’ કહે છે, ‘નામદાર’

સ્વાર્થથી કરેલા કાંઈ કાર્યનું પરિણામ સારું નથી આવતું. સમાજિક ક્ષેત્રે તમે જે કંઈ કાર્ય કરો, તેમાં ત્યગની ભાવના નહિ હોય તો તેનું શુભ ફળ કંઈ જ નહિ આવે. ઠીક, પણ ત્યાગમાં તો દુઃખ વેઠવાનું હોય છે તમે ભય જાણે બેઠેલા હો. અને કેંઈને તમારે ખાવાનું આપવાનું હોય તો ચોક્કસ તમારા ભાણામાંથી એણે ચઢાવું તમો કાર્પકને કપડાં આપશો તો તમારા બરેલા કપડામાં જરૂર કપડાં એમાંથી થશે.

જૂના સમયમાં લોકો આનું દુઃખ સહન કરવામાં માનતા હતા અને તેથી જ તેઓ ધર્મ, દાન-પુણ્ય વગેરે વિશેષ કરતા હતા તેઓ કમાતા પણ ખૂબ જ અને બીજાની ભલામી પણ વિશેષ ખર્ચ કરતા. આજે, એણે કમાય છે અને વધુ ખર્ચ કરે છે અને ખર્ચ પણ મિતજરૂરી વીણે ઉપર જ વધારે છે એ લાજી જીવન બેસુ છે અને તેમાંથી જે કંઈ મેળવે છે તે મુશ્કેલ મારી તમને એટલી જ સલાહ છે કે તમારી જરૂરિયાતો ઘટાડી થોડે ખર્ચે સુખી થાવ.

આજે આપણે મેં ટાંકા મોડું એ જ દુઃખ છે કે આપણી ખર્ચાળ વૃત્તિ વધીને આપણે સર્વે 'દેવાળિયા' માર્ગે વળી ગયા અને ખર્ચાળ વૃત્તિને પેલા કમાણીના ખાટા રસ્તા ઉભાચા પોરી, શુભાશીરી એવા અનેક પાપ વધ્યાં છે અને સમાજ 'ખરામ' સ્ત્રીકુળોથી ભગાઇ ગયે. સાથે આપણે આપણા બાવણા કરતા વધુ કમાઈએ છીએ એમ માનીએ છીએ પરંતુ ખર્ચાળ વૃત્તિને લીધે તો સુખ

હમેશાં આપણાથી દૂર રહ્યું છે. આ વૃત્તિએ આપણને કેટલા બદલા છે.

મનુષ્યના માથા ઉપરના વાળ તો તેના તે જ રંગના, પણ તેમાં નાખવામાં આવતાં સુગંધી ઝેર તેલ અનેક વધ્યાં છે. મનુષ્યનું ચરીર તેનું તે રહ્યું છે પરંતુ એના ઉપરના કપડાં અનેક રીતે વધી ગયા છે. આ વૃત્તિથી આપણે નૈતિકતા પણ ગુમાવી છે. યાદ રાખો કે નૈતિકતા જાળવવા માટે પણ આપણે આપણી જરૂરિયાતો એવી કરવી પડશે. આરોગ્ય વિશે પુરસ્કૃત લખાય છે, પરંતુ આટલી સારી સમજ આપણે આચરવામાં નબળા થઈ ગયા છીએ.

ખર્ચાળ વૃત્તિથી આરોગ્યની કિંચિત્તા અવશ્ય વધવાની તમે ખૂબ કમાયા પણ સચે બચાવની વૃત્તિ રાખો તમે આજના જુવાનોને જુઓ વધુ ખર્ચ કરી કંઈ બચત ન કરતાં આખરે તેઓ મગ જનુ સમતોલ્યપણું ગુમાવી દે છે તેઓ જીવતા નથી કે જિંદગી થી છે? પરિણામે, કાં તો તેઓ માગની ઇસ્તિલાલમાં દાખલ થાય છે. યા પોતાના ઘરને માગની ઇસ્તિલાલ નવાવી દે છે તમે બચત કરી નૈતિકતા જાળવી રાખો, નહિ તો બીજાને ધનાઢી માગની ઇસ્તિલાલમાં જવાનો.

જુવાનોએ ધન્ય જ અદા રાખી સદા જીવનથી પવિત્ર બનવું જોઈએ. સદાઈનાં ઘર કે શરમ ન હોય શરમાવું તો જોઈએ 'દેખાવ' કરના માટે. આ કલિયુગ નહિ પણ 'કુલીયુગ' છે તે બધાને કુલી જનારી દેખી સૌએ જામ કરવો પડશે. આપણે શ્રમની પ્રતિષ્ઠા સમજીએ.

*

અરીસો છે અને આ છે તુલના કચના રજકણ
સૂરજના તેજ વિશે બેઠેલા બનેના બે મન છે,
કવિ છુ પણ નથી આ કલ્પના, કેવળ હકીકત છે,
પ્રતિભા ઝીલવા માટે પ્રતિભાની જરૂર છે ! - અનિલ

આ જગતમાં માણસને કંઈ ને કંઈ આશા રહેતી હોય ॥ અને આશાથી જ જીવન જીવવું સરેલું બને છે. પરંતુ માનવને વિશેષ શુદ્ધિ પશુ આપી છે એટલે આશાનમાં તેણે માર્ગ પણ શોધ્યો છે. અતુલબદી મહાપુરુષોએ માયુ : 'પરાધ આશા બહુ ખરાબ છે' આશા રહે છે ત્યારે બહુ દુઃખ થાય છે અને એ આશાનું ફળ નિરાશામાં પરિણમે છે, ત્યારે તો વર્ષો લગી ખેદ થયા જ કરે છે. એટલે જ કૌશલ્યે તો કહ્યું : દુઃખનું મૂળ જ આશા છે. દરેકની આશામાં જુદાં જુદાં કારણ હોય છે, એને કારણે કૌશલ્યે વસ્તુમાં ધાર્મિક યત્ન હોય ત્યાં સુધી જગતને અશરૂ પશુ લેવો પડે છે. તેમ છતાં ને ભોક્ષે આશાના દાસ થાય છે તે જગતના યુવાન બને છે, પણ ને ભોક્ષે આશાને દાસી બનતી દે છે, તે જગતના અભિપ્રાયો વચ્ચે પોતાની જાતના રવામી થઈને સુખ અને શાન્તિ મેળવી શકે છે. આ રીતે આશા ધારીને નહિ પણ આશાના જાળને છોડીને વર્તન એ સુખને માર્ગ છે જાની લોહિતા છોડીએ અને વસ્તુ મળે તો આનંદ થાય છે. પણ આશા રાખીએ અને વસ્તુ ના મળે તો આનંદ હોય, તે પણ ઉઠી જાય છે.

એક કહી કહે છે, હજારો નિરાશાઓમાં ક્યાક અખર આશા છુપાઈ છે. માયુસ આશાથી જ જીવે છે, ટકે છે. એક રીતે એ વાત સાચી છે. જો એ આશા પોતાના રવામીની ન હોય પણ પરદરાશની હોય, તો તે પણ આનંદ આપે છે : કારણ કે ત્યાં વિદ્યુતના મગે તેથી દુઃખ યત્ન નથી, પણ વધુ પુરુષાર્થ તરફ પ્રેરણા સાપડે છે. છતાં એક દરે તો એના કહેલું ને માનવ જાણે છે, આશાને વશ કરવાથી જ સુખશાન્તિ મળી શકે છે. ભક્ત મનુષ્યદાસે તેથી એમ કહ્યું કે અંગાકિનારે જન્મેને કૌશલ્યની આશા રાખ્યા સિવાય રામનામ લેવું પણ માનસમાં જુ મેકા ના અવી હોય, ત્યાં સુધી રામનામ પણ પચતું નથી. અથી ગીતામાં કહ્યું કે, કામ કર પણ 'મા ફનેવુ કદાચન.' જાણે તારો અધિકાર નથી. કારણ કે તે

ને કામ ક્યું તેમાં ધર્મી બળેએ કામ ક્યું છે. તે ને બી વા યું છે તેમાં પૃથ્વી, પાણી, પ્રમાથ અને દેવ પહેરેનો થોમ મળ્યો છે. તારો એકાગ્રી એ બળે પ્રપત્ત નથી. એટલે ધર્મીવાર આપણે કદીએ છીએ : આ કામ તો યત્ન જ જાણ્યે, સફળતા મળવી જ જોઈએ. પુરુષાર્થના બળ માટે આ સરી વાત છે, પણ અભિમાન થાય તો તે નકામી વાત ॥ ને તુલસાન કરે છે. એટલા માટે 'મે' તો મારો પુરુષાર્થ કરી જોયો, ફળની અને કૌશલ્ય પરવા નથી, મેં મારી ફરજ બાળી' આવા વિચારો જાળ કરીએ અને એ પ્રમાણે આપણે જીવનકામ જોઈતી દષ્ટિએ, તો ધર્મી જાતની વ્યથા જોઈતી ધર્મ જાળ અને જોઈતી હજારો ધર્મ જાળ. માણ નીચે ફૂતરો થાને અને કહે : 'બધો બાર કું બેચું છું.' તો દુખી થાય છે મહાપુરુષો કહે છે : 'આ અભિમાન છે, આ અકાર છે. તે તને પાક નાઈ છે તું તો નિમિત્ત માત્ર છે, એટલે તું' તો પુરુષાર્થને અવિચારી છે આવા પ્રમાણની સમજણ. થી આપણ કામ થલુ સળ થઈ જા છે અને મીનલાઈએ માયુ છે તેમ સંસારસાગર સહેને સુધારી જાય છે, પછી તરતી થી વાર ?

માધીજીને ધર્મીવાર પરજાળ મળતા, પણ તે નિરાશ નહેતા થતા તે વિચારના કે મારો માર્ગ કોઈને દુખી કરવાનો નથી એટલે ફળ બને આજે ના મળ્યું પણ વેલુપે દુ આપણે તો ખરુ જ એટલે સાર પ્રપત્ત એ જ આપણે ધર્મ છે જ્યારે પ્રપત્ત આ કી જશે ત્યારે આપણે રિકસ અટકી જશે. જગતનું સુકાન ઉપર આપણ કાયમાં આપ્યું છે, એમાં રામકેવથી પર થઈને સમજા પ્રાપ્ત કરે. આપણે આગમ ને આતમ વચ્ચેનું છે કર્મનો નિપત કહો કે ઈશ્વર કહો, જો કહો કે ખુ કહો, એના કાયમાં છેડની યુરુયાદી છે. એ જ પગલાવિપરમ તત્ત્વ મટે આપણે થા સારુ ચિંતા કરીએ ? અશાના યુવાન થા માટે જાનીએ આપણે તો એટલું જ કદીએ કે, 'મારે માથે હજાર લાખવાળો સદા મારી રહ્યા કરે.'

આજે આપણને જણાવવામાં આવે છે કે જીવન એ એક સંઘર્ષ છે અને એ સંઘર્ષમાં જે માણસ બળવાન અને ખમતી આસાથી હેમ્સ એ જ વિજયી નીવડે છે. જે માણસ બીજાને હાથેથી પોતે આગળ વધરી તેને જ આ દોડમાં તક મળશે આજનું દેશજી અને આજની દીકા આ પ્રમાણેની છે. સમ-સ્થાએના ઉકેલ માટે આપણે કેટલાક ઉપાયો પણ શોધ્યા, પણ આ ઉપાયો એવા નીકળ્યા કે તેના ઓઠા હેઠળ દરેક વર્ગે, દરેક સમાજ પોતપોતાનાં જ સંગઠનો ઊભા કર્યાં આજે મજૂરો, મૂલિકો, કારખાનાવાળાઓ, કર્મચારીઓ દરેકનાં જીવન જીવન સંગઠનો છે. સાનવાળા પર કે સરકાર પર દમાજ લાવી તે દારૂ પોતપોતાના લાભ કલાવવા એના પર જ બધાની દૃષ્ટિ હોય છે. જનક કંઈ પોતાનું ધારું ન ધરું કે હડાળો જાહેર કરતાં આવે છે ! અત્રે ઉત્તરપાલખાતા તરફથી થયેલી ધાંધલ તે સદુએ જોઈ. આ ધમાલને કાઢી તરતપણ સંવિધાન પહોંચશે કે નહીં એવી સ્થિતિ બની બઈ હતી. ક્યારેક ક્યારેક તો એવાં સુલભ કાનૂનસર હડાળો પાડવામાં આવે છે કે જે જોઈ આપણને દુઃખ થાય. હદેવાય છે કે એક જગ્યાએ આર. એમ. એસ.ની ઓફિસમાં એટલા કારણસર હડાળો પાડવામાં આવી હતી કે તેની નજીકની સેન્ટ્રલ ઓફિસમાં પસની રહીએ છે, તો અમને પણ એ કેમ ન મળે ? અ.જ.ના વર્ગવિગ્રહનું આ એક નબળ રજૂ છે. કોડો જુલાનામા માણસો ધખતા તડકામાં ખેતરમાં કામ કરી પસીના નિતારી રહ્યા હતા, તેની ચિંતા ખુદ આ મજૂરો પણ કરતા નથી. એને તો એ જ ઈચ્છા રહે છે કે પોતાને જ પહેલું મળે અને વધારે મળે. હજાર રૂપિયા કમનાર પણ એમ છરટે છે કે એને બે હજાર રૂપિયા મળે તો સાઈ ! હવે તો વિદ્યાર્થીઓનાં પણ સુનિયમે સ્વપાઠાં છે અને પોતાના સિદ્ધાંતો સથે તેમનાં પણ વર્ગવિગ્રહ ચર ચર ચૂંપે છે ! એમનામાં પણ મજૂર-માલિકના સંબંધ જેવી

લાવના ફેલાવી ચર ચમ છે. આ એક ભયંકર અનર્થનું ચિહ્ન છે. આપણે એનાથી સાવધ નહીં બનીએ તો આપણી સ્થિતિ છે તેનાથી વધુ કથગળે. ગામમાં કોઈ દોર મરી જાય છે ત્યારે તેને ઉઠાડી ગામની બહાર ફેંકી દેવામાં આવે છે અને તેના ઉપર ચારે તરફથી ગીંધ, સમગ્રી વગેરે આવી તૂટી પડે છે. આજના સમાજની સ્થિતિ પણ આવી જ છે. સમાજ એક મુદ્દાની લાચ માફક પડ્યો છે અને દરેક વર્ગ પોતપોતાનું સુનિયન બનાવી તેના પર ગીંધની માફક તૂટી પડ્યો છે. વ્યક્તિત્વ અને વર્ગગત કિંતોને સમે રાખી દરેક સુનિયન સમાજને તેના પેઢીના ઉદ્દેશ દીધા સુધી નિયોતી દેવા ઇચ્છતુ હોય છે. આ છે આજના સમાજનું નમ ચિહ્ન ! આ દોડમાં જેનો પમે પૈસાનું, સત્તાનું, અધિકારનું અને ભુલિતું જોર હેય છે તે જ જીવે આજે છે અને જીવે, જે એક યા બીજી રીતે સક્રિય થી છે, એ જ આ સમાજમાં જીવી રહ્યો છે અને નિર્જન બિચારો હારી રહ્યો છે.

પરંતુ અમ ક્યાં સુધી ચાલશે ? સમાજના બધા જ લોકો કંઈ ભુલિ, પૈસા, સપ્તિ અને સત્તાવાળા બની ચકા નથી અને પછી તો ભુલિ અને પૈસાવાળાઓમાં પણ અંદર અંદર હરીફાઈ ચર થાય. કારણ કે બધાને મનનું ધારું મળતું નથી હોતું ! મરેલા દેરની લાચ પર જ્યારે માંસ ઓછું થઈ જાય છે, ત્યારે ગીલો અને કૂતરાં એકબીજા સાથે લડતાનું ચર કરી દે છે. આ સ્થિતિ સમજની પણ ચરો; કારણ કે સમાજ પાસેથી લેવાવળા લણ છે, આવાવાળું કોઈ નથી મદાસરન પછી વાદવા-સ્થળી થઈ હતી અને તેમાં બધાને સંદર થઈ ગયો. આજે પણ એવાં જ ચિહ્નો નજરે પડે છે. આ બધા ઉપરથી મધ્યમવર્ગે જરૂર બોધપાઠ પ્રદણ કરવો જોઈએ.

આપણને જણાવવામાં આવ્યું હતું કે જે આપણી પાસે બળ હોય તે આપણે નિર્મિતનું રક્ષ

કરવું; ધન હોય તો ગરીબોને મદદ કરવી; જુદિ હોય તો સમાજની સેવા કરવી અને સાત્તા હોય તો બધાનું હાથું કરવું. પણ આ ભારતીય પરંપરા આપણે બૂલી ગયા. આજે તો આપણે માન એ પરંપરાના કેવળ જ કાલા જ યુગ્મના કલા કરીએ છીએ કે એ પરંપરા આધ્યાત્મિક છે, આદર્શ છે વગેરે. પરંતુ વ્યવહારમાં તો ધન, જુદિ અને શક્તિ-વાજાઓ પોતાના આ સંપ્રદર્માં ઘડિ કરી હરીફાઇમાં બીજાને હરાવવાના કાર્યમાં જ મગ્ન બન્યા છે. ધર્મ-અશોભા ઉપદેશો અને સાત્ત, અહિંસા, અપરિગ્રહ વગેરે વારોને જૂના જમાનાનાં રણી દરેક વ્યક્તિ આમળ ચાલનાર વ્યક્તિનો પત્ર પકડી તેને પાછી ખેંચી પોતે જ આમળ વધવાના કાર્યમાં મગ્ન છે.

આ સંપ્રદર્માં ભલે ગમે તે વિજયી થાય, પણ એટલું તો હું ધ્યા સાથે કહી શકું એમ છું કે તેમાં મધ્યમવર્ગ ક્યારેક વિજયી નહીં બને. હું પોતે મધ્યમવર્ગનો છું અને મધ્યમવર્ગના માનવીઓ સાથે સારો સંબંધ ધરાવું છું. એટલા માટે તેમની રિથિતિને શોધણે આપણે પણ અને છે મધ્યમ-વર્ગના માણસો અને પૂછ છે પણ ખરું કે તમે ગરીબોના ઉદ્ધારની વાતો કરો છો, પણ અમારે માટે શું વિચારો છો? હું એમને કહું છું કે, 'જે તમે ચેતશે નહીં અને માત્ર મધ્યમવર્ગ બનીને જ રહેશો, તો આ દુનિયામાંથી અદરશ યથા સિવાય તમારે માટે બીજો કોઈ માર્ગ નથી.' આ તીવ્ર હરીફાઈની વચ્ચે તેઓ પૈસાદારોના વર્ગમાં તો દાખલ થઈ શકતા નથી. સે કડો માણસોમાંથી બિરલાજી જેવા તો એકાદ જ બની શકે. બિરલાજી જેવા એટલે હું એમ કહેવા માગું છું કે તેમના જેવા ધનિક આવી આજની રિથિત છે. મધ્યમવર્ગ આ જીવનસંપ્રદર્માં સપાડાયેલો છે, છતાં પણ પોતાના જ સ્વાર્થની વાતોના વિચાર કરવામાં એ પોતાનું કલ્યાણ જુએ છે! પોતાના વતુંબની બહાર જોવાનું એ કદી પસંદ જ નથી કરતો એની પાસે જુદિ છે અને એ એને આ ભયાનક પરિસ્થિતિમાં જરૂર વિચાર કરતો બનાવશે પરંતુ એ પછી પણ એ એ નહીં ચેતે તો એ ખતમ થઈ વગર રહેવાની નથી. એટલે આ પરિ-સ્થિતિને જો કાળુ બહાર ન જવા દે અને પોતાના

સ્વાર્થની ચિંતા છોડી બીજાના સ્વાર્થની ચિંતા કરશે, તો જ ભવિષ્યમાં એનો ઉદ્ધાર છે. સમાજને બચાવવાની દ્રવે આ એક જ પ્રક્રિયા રહી છે, બચવા માટે દ્રવે આપણી પાસે બીજું કોઈ સાધન બાકી રહ્યું નથી. બીજા બધા માર્ગોના પરિણામ આપણે જોઈ રહ્યા છીએ. તમે સર્વોદય, સમાજવાદ, સામ્ય-વાદ, યજ્ઞ, દાન, તપ વગેરે બધી વાતોને બૂલી જાઓ, પણ એટલું તો જરૂર કરો કે તમારી સામે જે સમસ્યાઓ છે તે પર વિચાર કરો અને તેમાંથી બહાર નીકળવાનો કોઈ માર્ગ શોધો. સાચો રસ્તો તો એ જ હોઈ શકે કે આપણે બીજાનાં દિલોને પડેલો વિચાર કરીએ. આ રસ્તે આપણે હજી પણ નહીં ચાલીએ, તો એ તો એક નિશ્ચિત વાત છે કે વર્ગોના આ સંપ્રદર્માં આપણે પછાડાઈએ અને એ રિથિતિમાં મધ્યમવર્ગને જ વધુમાં વધુ તુલાસાન થશે. એટલે આપણે એકબીજાની ચિંતા કરવી પડશે. ચિંતાનુંયુગની પ્રેરણા પણ એ જ છે. બુદ્ધાન, મામદાન, સર્વોદય વગેરે આખરે પડોશીની ચિંતા પડેલી કરવા સિવાય બીજું છે પણ શું ?

બીજી વાત હું તમારી સામે એ મૂકવા છું છું કે, આજે સંપત્તો અને વિપત્તો (અ. હેન્ડ એન્ડ હેવ-નોટ્સ) વચ્ચે જે સંઘર્ષ છે એ બંનેની વચ્ચે મધ્યમવર્ગ દસાયેલો છે, અને એ સંઘર્ષમાં એ નિસાઈ પણ રહ્યો છે. એમાંથી બચવાનો એક ઉપાય એ છે કે સમાજમાંથી ઉચ્ચ અને નીચલા વર્ગની વિષમતા દૂર થાય. એ સાથે વર્ગવિગ્રહ પણ જતો રહે. એટલે જે કૌર્મ્યવ્યક્તિ આ વિષયકમાંથી બહાર નીકળ્યા હૈયતી હોય તેનું એ એક કર્તવ્ય બની રહે છે કે તે વર્ગવિષમતા દૂર કરે, વર્ગોનું નિવારણ કરે અને તમામ સમાજનો જ એક વર્ગ બનાવે. આમાં તો જે વર્ગ ઉત્પાદક હશે એ જ વર્ગ બની રહેશે. એટલે મધ્યમવર્ગને ઉત્પાદક વર્ગ તરફ વધુ વળવું પડશે. આજે સમાજમાં અમુકનીઓ અને જુદિનીઓ એવા જે જુદા જુદા વર્ગો પડ્યા છે અને આપણે આપણી જુદિને ઉપયોગ ધન બેઝ કરવામાં જ કરી રહ્યા છીએ. આ પકિતમે આપણે તોડવો જોઈએ; કારણ કે વિષમતાનું અને શોષણનું મૂળ કારણ જ એ છે, આપણે અમુકની સના જ તરફ ધમ મારીએ, એ જ એનો એક માત્ર ધસાજ છે.

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણોને જ આપણે વર્ણશિષ્ય માની લઈએ છીએ. વાસ્તવમાં વર્ણ એટલે સ્વભાવ. જેનો જે સ્વભાવ તે થયો તેનો વર્ણ. ગીતામાં બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયના શુદ્ધ કથા છે, જ્યારે વૈશ્ય અને શૂદ્રનાં કથાં વર્ણરૂપાં છે.

બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિ સર્વોં છે, ક્ષત્રિય તેનું રક્ષણ કરે છે. બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિ રચવામાં જ છવે છે અને ક્ષત્રિય તેના રક્ષણમાં જ છવે છે અને યોતને પણ ભેટ્ટે છે. વૈશ્ય બધાનું પોષણ કરે છે અને શૂદ્ર સમાજની સેવા કરે છે, પણ તે પ્રથમ વિચારે કે મારા પેટનું શું? આમ દરેકના જુગ સ્વભાવ હોય છે. આ સ્વભાવ પરથી માણસનો વર્ણ નક્કી થાય છે. જ્યારે માણસ યોતાનો સહજ સ્વભાવ ઊઠીને વિભાવ એટલે વિરોધી બાવને અનુકરે છે ત્યારે ભારે નુકસાન થાય છે.

મહાભારતનો આ પ્રસંગ છે. ગુરુ દ્રોણાચાર્યના નામથી તો બાળે જ કોઈ અપરિચિત હશે. તેઓ સ્વભાવે બ્રાહ્મણ હતા. એક દિવસ તેમના દિવમાં રાજ મેળવવાની ઈચ્છા જન્મી. તેમના દિવમાં વધુ કે રાજ પાસે જઈને મામી લાવું. તેઓ રાજ પાસે પહોંચ્યા. તેમનો સ્વભાવ ચૂકપા; ડારણ કે બ્રાહ્મણે તો જે કોઈ સહજ રીતે આવી મળે તે વડે જ છવન ગુજરેનું જોઈએ. રાજ દુષ્ટ. વિચારક હતા. તેમને થયું: બ્રાહ્મણ થઈને આચાર્ય દ્રોણ માનવા કેમ આગ્યા? તેમને લાગ્યું, કે તે ધર્મ ચૂકે છે એથી તેમનું તેજ વહેલું, અને એનું નિર્મિત હું જન્મીશ, એટલે તેમણે દ્રોણાચાર્યને ગાથ ન આપી. દ્રોણને આથી ખૂબ રીઝ થઈ. ઘરે આગા ને સંકલ્પ કર્યો કે આનું વેર લઉં ત્યારે જ હું બ્રાહ્મણ સાથે.

દિવસે જતા લાગ્યા. તેમણે પાંડવોને વિદ્યા આપવા માંડી. પણ એની પાછળ પણ પેલા ક્રોધ જ પડેલો હતો, એટલે પાંડવો જ્યારે બહીષ્કર્ણને પારંજા વગાડી દક્ષિણમાં પણ દુષ્ટને પકડી લાવવાની જ

માનણી કરી. વેર આટલાથી પણ ન અટક્યું કુરુક્ષેત્રના મુદ્દમાં પોતાનો પુત્ર હણાયો ત્યારે નિરાશ બની તેમણે દરિવાર હેઠાં મૂકી દીધાં, અને અર્જુનનો પુત્ર અભિમન્યુ જ્યારે હણાયો ત્યારે બમણા જોરથી લડ્યા. મતલબ કે સમસ્ત ગુમાવી દીધું. એટલું જ નહિ, 'અર્થસ્ય દાસ' કહીને અન્યાયના પાપમાં રહીને ન્યાયની સામે લડ્યા. માણસ સ્વભાવથી સહજ વેગનો જાય છે તેનું કેટલું ભયંકર પરિણામ આવે છે તેનો આ તાદેશ નમૂનો છે.

જનુ વર્ણો પડેઈની વાત છે હું અને મારો મિત્ર એક રામ જતા હતા રસ્તામાં ભૂચા પડ્યા. ખોરાનો એક વાગી ગયો હતો તાપ તો કહે મારું કામ. એટલામાં મારા મિત્રની ઓળખીતી એક જુદાણા બાઈ મળી ગઈ. તેણે કહ્યું: 'સાલો મારે ઘેર.' અમે ગયા. તે વખતે હું કોઈનું રાધેનું ખાતો નહોતો એટલે બાઈએ સીકું આપ્યું, તે રાંડીને ખાનું ખાતા હતા તે વખતે બાઈએ કહ્યું: 'મહાભાગ! અમે સત્સંગી કહેવાઈએ સંતસંગી સત્સંગી સિવાય બીજા કોઈને સીકું ન અપાય, પણ તમે ઓળખીતા રહ્યા એટલે શું થાય? અમારા સાધુ જાણે તો મને લઈ નાખે!' હું નિચારમાં પડ્યો. સત્સંગી કોણ? સત્યનો સંગી કોઈ પણ મણક સત્યની શ્રીજી મહાત્મ્યનો પણ એ જ આશય હશે એવ માણસને પેવવા ઉપર ભાર મૂકાર ન્યે પણ કુસંગીનો નિરસા કરવાનું નહિ કશું હોય. પણ જ્યારે સંપ્રદાયની વાડ કડી નાખતાં આં આં છે, ત્યારે આર્થ જ ફિરનિ ધીર્ધ થાય છે.

મુશિદાખાઈ એક શેક હતા. તેમણે ઉદર-ઉદરે પેશાની સામે લશ્કરમાં કંપની સરકારને આર્થિક રીતે ખૂબ મદદ કરેલી. જદલામાં એક રાત્ર કહેલી કે, 'તમારું રાજ્ય આવે ત્યારે જોડેલાં દેસસરોને જડી પણ અંચ ન આવવા દેવી.' વાલ્યમંથી દેટનું નુસાન કરે છે તેનો આ નમૂનો છે. ખ્રિસ્તીઓ કહે છે, કે જે માણસ ખ્રિસ્તીધર્મ સ્વીકારે તેને જ પ્રમુ મેલ

આપે છે અને ઈશુ આ મોક્ષ આપવામાં વડીલાદ કરે છે માટે 'અમારા ધર્મમાં આવો' ઈસ્લામીઓ કહે છે 'અમારામાં આવો તો જ બાહરન મળશે, કારણ કે પપ્પાબરે અમને સદેશ આપ્યો છે' આટલું કહીને અટકે તોય ટીક, થયું લાલચ અને હિંસાથી પણ તેનો પ્રચાર કરે છે બધા ધર્મોએ પોતપોતાની વાડ કબી લીધી છે, એટલે સ્વચ્છ પાણી આપું નથી અને જીવું છે તે વધી જતું નથી, એટલે સચ્ચ કપેરો જરૂરો દુર્ગંધ મારતો થઈ જાય છે

એક દિવસ ગામીશો હું મુશાફરી કરતો હતો રવામાં પ્રિંટી ખૂબ હતી એક ફેલોનેથી જાણવામાં મળે જ થયો એમનું બેસવાનું પાટિયું બે માણસ બેસે એટલું મોટું હતું એટલે કાપડેસર ચીતે બીજે કોઈ માણસ નહીં બેસે નહિ તે મટ એક ગુપ્તરૂં બે પ્રિંટી કંઠથી આપી સદ્ગતિ ખાતર જનતા એમની સગવડ સાચવે એ દીકરું, પણ પૈકાના ભેરે બીજાની જગ્યા લઈ લેવાઈથી તે ધાગર નહોતું પહેલાં આપણે ત્યાં સાડા કામ કરનારાની પ્રતિષ્ઠા હતી ખરી, પણ નાનામોટાના બેદબ વળેલા

દીવાની નજીક તો આ ધાડુ જ હોય છે કેડે

કેડે જ તેનો પ્રચાર થયે છે, પણ ઘણે દુરથી ચેના રને તો એ વિચાર બતાવે છે, એકે દીવાને તેની ખગર નથી હોતી તેવી જ ચીજ પવિત્ર વ્યક્તિનો પ્રભાવ નજીક હોય છે, તેથી દૂર સહેજ વધારે હોય છે, પણ ઘણે દૂર એવી અકસ્માત વધારે હોય છે એવો માણસ પોતાને સત્ય લાગતી કોઈ પણ પ્રતિષ્ઠા કરતો હોય તેની અંદર નજીક મોડી હોય છે, પણ દૂરના લોકો એમાંથી ઘણી પ્રેરણા મેળવે છે

મેંજા હાથ પાંચા હોય તો માટી કે રાખ લેવી પડે છે. આમ તો એ પણ મેંજા જ છે, પણ એમાં ચીંમણ નથી એ લે મેંજાથી મેંજા કપાય છે તેવી જ ચીજે કમ્બલી કમ્બોના નાથ લાય છે એમાં જરૂર એટલી છે, કે એ કમ્બોથી કસુલ (આપ્રકિત) ન હોવી જોઈએ

પવિત્રતા અને પ્રતિષ્ઠા એ બેમાં પહેલું રહ્યાન પવિત્રતાનું આવે છે પવિત્રતા હોય તો જ પ્રતિષ્ઠા આવે અને ટકે પ્રતિષ્ઠા હોય તો પવિત્રતા આવે ય બસ અને ન પણ આવે બસે તેવું મેંદુ કામ હોય પણ પવિત્ર પુરુષ પદથી રહે, પ્રતિષ્ઠા નહિ પડે તો વો પ્રતિષ્ઠાથી લેલી જો કામ નથી કરતી તે પવિત્ર પુરુષનો આચાર કહી બતાવે છે

*

દાનનું નવું પગરણું

મહારાષ્ટ્રના મહાપુરુષ આપે મુરુહ હમણું જ સ્વર્ગવાસી થય એમણે પોતાનું જીવન દેશને સ્વચ્છ થયું હતું તેઓએ વિદ્યાર્થીઓની શાળામાં હાથ એ માટે પોતાના ખતરેકનું દાન કર્યું એમના દેહને સમયાનુસાર લઈ જવાને બદલે ઇન્દિયાલક્ષમાં લઈ જવામાં આવ્યો ને દાકરને સોંપવામાં આવ્યો

એમના પત્ની-એઓ પણ એક મહાપુરુષના પત્ની હતા ને! એમણે પોતાનું મગજસર પોતાના પતિનો દેહ જ્યાં જ્યાં આપવાનું નક્કી કર્યું. એમણે પોતાનું મગજસર ઇન્દિયાલક્ષમાં આપ્યું દેહનું, હિલ્લમ જ્યાં હિંદુ સમાજમાં મૃત પત્ની આઠાણુ આદિને દાન દેવામાં આવે છે તેને જાતે તે દાન આ રીતે ઇન્દિયાલક્ષમાં આપવાનું નવું મગજ કરીને સમાજમાં દાનની પ્રક્રિયાનું નવું પગરણું શરૂ કર્યું. આની પ્રક્રિયા બે ધીરે ધીરે સમાજમાં ફેલાય અને વિદ્યાજ બને તો કેવું સાડુ!

*

આ રચના ઇતિહાસમાં એવાં તો અવધાનિકાં જ નામે છે કે જેને ગાંધીજીના નામની જેમ લોકો વારંવાર ઉપયોગ કરતા હોય. મારે જો કોઈ ચૂંટણી-સભામાં બોલવાનું હોય તો તેમનું નામ અવારનવાર આવે જ. અને જો બીજા કોઈને કેન્ડિડેચની અને ખાસ કરીને પ્રધાનો અને તેમના જીવનની રહેણી ફરણીની ટીકા કરવાની હોય તો પણ ગાંધીજીનું નામ અચૂક આવવાનું જ. ગાંધીજી જીવતા હોત તો એમણે ખુદ આજે આપણને શું કહ્યું હોત એની મને ખબર નથી.

એવા કેટલાક લોકો છે કે જે એમ પાર છે, કે આજના ભારતની રિયલિટી જેતાં, ગાંધીજીએ કંઈ પણ ન જ બોલવાનું, આપણી પાસેથી કોઈ પણ અપેક્ષા ન રાખવનું ઉચિત લેખ્યું હોત. કારણ કે ગાંધીજીનું મૌન જ દેશના વાર ધણું ધણું કહી જતું હતું એમના મૌનમાં જ એક રાજની આમતી વાણી હતી ગાંધીજી ન્યારે બોલતા ત્યારે તેમને જે કંઈ કહેવાનું હોય તે સચોટપણે સમજાવતા અને જ્યારે તેઓ કંઈપણ ન બોલતા ત્યારે તેમનું મૌન પણ ધારી અસર પેદા કરી જતું. પાંચ આઠે જ્યારે તેઓ આપણી વચ્ચે નથી, ત્યારે આપણી ફરજ યદ્યપે કે તેઓ અમારે જીવતા હોત તો એમણે આપણી પાસેથી શી અપેક્ષા રાખી હોત, તેને આપણે જરૂર જોડા બોલીને વિચાર કરીએ.

ગાંધીજી ધણી વખત એવી ભાષામાં બોલેલા કે અપણાનાં કેટલાકને તે જણે તેઓ જુગતજાળી ભાષા ન બોલતા હોય એમ લાગેલું.

આજ રોજને કંઈ રીકાએક પાઠ્યલેખ જવાનો પ્રાપ્ત કરતે જરૂર તરીકે એમની કેટલીક વખત ટીકા કરવામાં આવતી. અને તેમ છતાં ગાંધીજી નેટલા જુગતજાળી ભારતના હતા એટલા જ વર્તમાન ભારતના પણ છે.

આપણી કે ભાવનાની ભૂમિકાએ જ પોતાના નેતાઓને અનુસરના સિદ્ધાંતો ભારતમાં બીજા રિવાજ નથી, આજે રામનો વિચાર કરીએ છીએ, કૃષ્ણનો વિચાર કરીએ છીએ, મહાદેવનો વિચાર કરીએ છીએ. આપણે બીજા કેટલાયે મહાત્મો વાળા વિચાર કરીએ છીએ અને એટલાથી પરમ તૃપ્તિ મળીએ છીએ આજના ઇતિહાસનાં કેટલાંક મોટાં મોટાં નામોના આપણે ભાગી છીએ. પરંતુ તેમને આપણે અનુસરીએ છીએ એવું કહેવા માટે આપણી પાસે લાગ્યેજ કંઈ હોય છે ખુદ ગાંધીજીની બાબતમાં પણ એવું જ છે.

ગાંધીજી તે એવા ઉદારચિંતિ આત્મા હતા કે એમના સિદ્ધાંત પ્રાચીન વૈદ્યાદીની બાબતમાં તેઓ આપણી પાસેથી કંઈ પણ અપેક્ષા રાખતા નહિ હોય એમ આપણને લાગતું હતું. વળી આપણામાં એવા પણ કેટલાક હતા જેઓ ખુદ ગાંધીજીના જીવન ફરજાન કરતા કે ગાંધીજી જે કંઈ કહે છે તેમાં અમે મનીએ છીએ એટલા માટે નહિ, પરંતુ એમની અમારે જરૂર છે-એટલે એક નીતિ તરીકે અમે એમને અનુસરીએ છીએ.

આપણે કેવળ લાગણી કે ભાવનાની દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ, એવી અપેક્ષા આજે આપણી પાસે રાખવામાં આવતી નથી ગાંધીજી વિશે આજે બીજી રીતે વિચાર કરવા જોઈએ. લાગણી એ સારી ચીજ છે, ભાવના હોય એ પણ સારી વાત છે પરંતુ આજે રોજને જે સચાલનો સામનો કરવાનો છે તે કેવળ ભાવનાથી ઉકેલી ન શકાય તેવા નક્કર સચાલો છે.

અને આપણી પાસે સેડી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે? સૌથી પહેલાં તો અપણે ખરેખર જેના છીએ તેના લોકો સમક્ષ આપણે આપણી જાતને રજૂ કરીએ. ઇસ્ટ પૂર્વેક નહિ પણ કર્મિક અંગે માનસિક અવસ્થાના ભાવથી આપણે લોકો વિશે

બોલીએ છીએ, લોકોનો વિચાર કરતા હોઇએ છીએ આપણે એ માનસિક અન્યાયથી ખ ખેરી નાખવાનું છે. લોકો ગાંધીજીમાં એમનું પારદર્શક દંદન જોઇ શકતા હતા. ગાંધીજી જે કંઈ કહેતા તેમાં મનતા હતા, અને જે કંઈ આનના હતા તેને અમનમાં મૂકતા હતા.

ખીચુ, ભારતને કષ્ટતા પ્રશ્નોની બાબતમાં ગાંધીજી માત્ર ઉપરછલો વિચાર નહોતા કરતા સર્જિતની સથે સથે સરકારની ઘટિનું કામ પથ્ય તેઓ કરતા હતા.

માણસે જે કંઈ પ્રાપ્ત કર્યું છે-એની પાસે જે કંઈ છે તે એની સર્જિત છે. માણસ જે કંઈ છે તે એનો સરકાર છે. સર્જિત અને સરકાર એને એ પપને અમેષ્ઠા નિસારીને કામ કરવું છે. આત્મિક ઉત્કૃષ્ટિ અને બાહ્ય વિકાસ એ ને સથે થવા જેઠાએ અમુક દક્ષા સુધી સર્જિત અને સરકાર એકરૂપ હેઠળ થકે છે. પરંતુ વર બાદ સર્જિત અને સરકાર વચ્ચે એક બેદરબા નહીં કરવી પડે છે. સરકારની બાબતમાં પ્રગતિ ક્યાં રિના સર્જિતની માન્યતામાં કદાચ માણસ આગળ વધી શકતો હોય છે.

ભૌતિક સર્જિતમાં રામતો માણસ બદલો લેવાની જતિ-વૈભાવના પોષતો હોય એવું હેઠળ થકે છે. સર્જિત ઠોઠને ગુરસે થવા અગ્રામી શકતી નથી પરંતુ માણસની અંદર એવું કંઈક છે, માનવ જીવનમાં કલ્પ જીવું કંઈક હોય છે, એ અંદરનો સરકાર હોય છે જે માણસને ગરમો કરતાં અને અમુક હદ એળખતો રોકી રાખે.

માણસ પાસે પૈમા હોય છે, એ પૈમાનો મરે તેવો ઉપયોગ કરી શકે છે, સર્જિત એને તેમ કરતા રોકતી-રોકતી નથી પરંતુ એક એવી કક્ષા આવે છે જ્યારે સરકાર આવને ઊભો રહે છે અને કહે છે કે તારા પૈમાના ઉપયોગની બાબતમાં તું અમુક હદ એળગી નહિ શકે જે ખુબ પોર્સિસ નથી કરી શકતી, જે કોઈ ન્યાયથીય નથી કરી

શકતો કે કોઈ બહારની બાંધિત નથી કરી શકતી તે સરકાર કરતી શકે છે એવી પણ સરકાર સંસ્થાકનું કામ કરી રહે છે. ગાંધીજીએ આપણી પાસે આવા 'સરકાર'ની અપેક્ષા રાખેલી.

સત્તા સ્વતંત્ર દેશમાં સર્જિતની આગેરૂંય કરતી શકે છે. ઔદ્યોગિક વિકાસ કરીને અને ખેતીનું ઉત્પાદન વધારીને માણસને જોઇએ એવો માનસામાન પેદા કરી શકે છે, પરંતુ એક માત્ર 'સરકાર' જે આપી શકે છે તે તો એ નહીં જ આપી શકે.

આપણે માણસનું ધન્ય અંદરથી કરવાનું છે. ગાંધીજીને મન રાષ્ટ્ર મંદરનું તો હતું, પરંતુ જે માનવીઓનું રાષ્ટ્ર બને છે તે દરેક દરેક માનવી એમને મન વધારે મક્કવનો હતો. મજબૂત રાષ્ટ્રનો વિચાર જ્યારે ગાંધીજી કરતા ત્યારે રાષ્ટ્રના અતર્ગત અંગો જેવા મજબૂત માણસોનો વિચાર કરતા હતા. અને જ્યારે તેઓ આ બાબતો વિચાર કરતા હતા ત્યારે ભારતનું આત્મિક ધન્ય કરવાનું, એક એક ભારતીયનું આત્મિક ધન્ય કરવાનું તેઓ વિચારતા હતા.

આજે આપણે જ્યારે આ દેશનો ભૌતિક અને સામાજિક વિકાસ કરવાનો વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે આગળના જીવનની આ દૃષ્ટિ અને તેમના ઉપદેશોના પણ સાથે સાથે વિચાર કરવાનું શખીએ, એ આપણું કર્તવ્ય અને જવાબદારી થઈ પડે છે. આજે બીજા બાબતોમાં ગાંધીજી કયે ભદ્રે મતને ધરવતા હોઇએ, પરંતુ કોઈ પણ ભારતીય જન એમણે ચી રેના માર્ગથી આગેઅવળો નહિ જઈ શકે અગ્રને લીધે આ રાષ્ટ્રને બામ પ્રાપ્ત થયેલું અને એવી નેતાશીરિયા ના દૂતો રિખાસ ઘાથેનો માત્ર ચીનાના માર્ગેથી દેશ એથી બહાર નીકળી શકેનો જે અપણે રાષ્ટ્રને માત્ર ચીનાના માર્ગેથી બહાર કાઢો હોય અને તેને પ્રાણવાન અને ગતિ શીન પથે વાળો હોય તો આપણે આ બધાનો ફરીને એક વાર વિચાર કરવો જોઈશે.

સ સારસ્વતી સ્ત્રી અને પુરુષ એ બંને ધોરી છે. બંનેની ગતિ સરખી હોય તો જ માર્ગ કામ્ય અને નિશ્ચિત રચણે પહોંચાય અન્યથા ઉ માર્ગે ચઢી જઈને નકામીય ધર્મ જતાય છે મુકર્યથા ત્રિ માર્ગ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારેની સિદ્ધિમાં સ્ત્રી પુરુષને સહાયક બને છે અને અધામિનીય નું સાધક કરે છે નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

કર્ત્વ્યેન મન્ત્રી કરણેનુ દાવી

મોરયેનુ માતા દયનૈનુ રમ્યા ।

ધર્માનુકૂળ કામ્યા ધરિત્રી માર્યા

પાદ્મગુણવતીહ દુર્લભા ॥

સાચી સલાહ આપનાર, કાર્યમાં તાત્તી સમાન, જમાવવામાં માતા સમાન, ધર્મમાં અનુકૂલ અને કામ્ય કરવામાં પુષ્ટી સમાન ગુણોવાળી પત્ની મળવી દુર્લભ છે. જ્યાં ઉપરના છ ગુણોમાંથી ઓછાવત્તા અથો ઉપરોક્ત ગુણો સ્ત્રીમાં રહેતા જ હોય છે કદાચ કોઈક રચણે ભોમ, કંપા અને મણવાના આવાણુમાં કદાચ મેલા હોય તારે અભ્યાસ અને અનુભવથી દૂર કરવા પડે છે સુદીલ સ્ત્રી પોતાના પતિ અને તેના સસરામાં દુનમા સહકારની જેમ એનપ્રિયત ધરને સસારમાં જ સ્વર્ગનું સર્જન કરે છે

આજની આધુનિક સ્ત્રી પોતાની શક્તિ અને કર્મબળે બૂધી ગણ છે સાતિ અને સતોતને ઊંડીને કસ્ટીમની જેમ જાણ સુખ અને સમાનતાને માટે રોગદોષ કરી રહી છે જ્યારે પુરુષ પણ આચાર્યવકતો વિવેકપૂર્વક વિચાર કર્યા વગર મોજગોળ અને સુખા શક મોખાને જળવવા મથતા હોય છે એકાંતી અને આર્થિક બીંસના કારણે માનુષ ધીમે ધીમે નીચે ઉતરતા જાય છે, જેના પરિણામે નૈનિક જીવન મુશ્કેલ બને છે જીવનમાં અસરોગ અને અસાનિ વ્યાપી જાય છે તામરની દુનિતા ઉરકેટમાં પ્રગ્ન પેતાની ભાન, કુટ અને અભ્યાસનું ભન જૂની જગતે યસવાનમાંથી ખસી જવાને જાહેર એનાં વધારે ને વધારે અટવાતા જાય છે અને વિચાર-વ જની ભર છે

આ સમયે સ્ત્રી જો પેતાના મોજગોળ, સુખ અને આશાઓનો વિચાર ઊંડીને પતિના સુખે સુખી અને દુ ખે દુ ખી થઈને પોતાની ફરજ જાનવે તો જીવન જીવત બને છે, જ્યારે પુરુષને આશાસન રહે છે કે પોતાને મદદ અને કદર કરનાર કાષ્ઠક છે. તે કાષ્ઠવાર અનીનિતો માર્ગ લે ત્યારે સ્ત્રી પોતાની જરૂરિયાતો જૂનીને પણ પ્રેમથી એને સમજાવશે કે "આજે તમે આ જૂન કરી છે, પરંતુ હવેથી આવી જૂન કરશો નહીં જાતમહેનત અને નીતિથી જે કંઈ તમે લારશો તેમાં હું સતોષ રાખીને સંસાર નગારીય કપડાં પર થીમકુ દષ્ટત તથા દાગ-રેતીથી ચલારીય પરંતુ અનીતિનું ધન મારે ના જોઈએ" તે પુરુષ લાચારીથી કે ટેવથી જૂલ કરશે તો પણ એને પત્નીનો ભવ રહેશે, હૃદયમાં ભૂખનો પચારાપ રહેશે પરંતુ સ્ત્રી જો સવાર પડે ને કલકલાટ મઠિ-આજે આ નથી ને તે નથી, ભાભીએ સાડી કાતી અને જઈને દાગીને કરાવશે. પડાશીને ત્યાં કમલ આ-નુ અને લાઇને ત્યાં રેડિયો આજે આપણે કાષ્ઠક તો વસાવેા નેતો પછી પુરુષ પણ શું કરે ? સ્ત્રી જાણે છે કે ઓછી આવકમાંથી માંડ મદિને ખેચાવે હોય ત્યાં કાષ્ઠકવાર વહેવારિક અર્થ કે માત્રી જેમ આકરિનક અર્થ આવી પડતા હોય ॥ જરૂરિયાતોને જ પહોંચી વળતુ મુશ્કેલ બને ત્યાં મોજગોળની વસ્તુઓ તો ક્યાંથી જ વસાવી શકે ? જ્યાં બીજાનું દેખીને એ સરઆનમાં પ્રેમથી, કાંકધી અને પછી ધીરેધીરે ઉમ જાનીને કકળા કે કમજાથી પુરુષ પાસે ઓમણો કરે છે સવારના પહોરમાં, જમની વેળાએ, જહાર જતાં કે રાત્રે સુતી વખતે વેળા-કવેળાનું ભાન જઈને એ તો ખસ લવ લાવ ને લાવ એ જ સુત રમી હોય છે "મા જુએ આવતો અને વડ જુએ લવતો" એ જૂની કહેવતને એ સચી પાડે છે વાનવાનમાં એ ચ દેશરૂપ મા જુ દી ને છે ને પુરુષને મહેજુ દોખા મારે છે તમારે ઘેર આપીને એ શુ-ચેષુ મારા ક્યાં બેત લાગ્યા કે તમારે પનારે પડી ! કોયો પાપ્ય લાજવાની તો

પરોચિ નથી । પાસપત્રની તાલપ નહોતી તો પરવશ
જ થઈ શકાતી । કુવારા જ રહેતું હતું ને । વચેરે
વાગમાણો અધૂરો હોય તેમ ધરમાં વહીતો સાથે,
બાળકો સાથે અને ઉંચેરે આકર વર્ષની સાથે ઝડપીને
ધમતું યાતાવરણ એવું પ્રવર્તિત અને કોચમય બનાવી
મૂક છે કે ગમે એટલો પીરગળીર પ્રવર્તિતો પ્રવૃત્ત
હોય તોપણ તે સમસ્યા જોડે છે અને એને માટે
એ જ માર્ગ રહે છે એ જ મોન અને બીજો ધર
મીથી છવ છવને નારી છત્તરો એકિય, દુકાન
કે તોપરીમાં એકિસ અને શેઠિયાઓના નુમાળી
તેજ રતનાવને સાચીરીથી નાહટકે 'કડવા ધૂલ'ની
જેમ સદી લેવાની ફરજ પડે છે વધી આર્થિક
બીસ તો નાગચૂની જેમ વધારે ને વધારે બીસતી
જ હોય છે

આમ મનથી અને નિ સત્તર બેરકથી ઘરી
રથી ભાગી ગયેનો પુરુષ એ ધડી પાકત અને શાંતિ
છાડે છે ઘડેલા અને હારેલા માણસને આગતની
જેમ મમતા અને વાસનાની બૂમ હોય છે એના
આજ્ઞા મનને સકારાત્મક આકાંક્ષા હેંચ છે આ જવા
સંભોગને ન સમજતી સ્ત્રી વાર વાર પ્રવૃત્તિને અ
ભાનિત અને હ ધૂન કરે છે એ ચેદવાને અંગેના
કે છે પ્રવૃત્તિ બહાર બાંધ એટલે સ્ત્રી તો પોતાનું
અનેકુ બ કાંઈ ને કાંઈ પાસે રહી લે છે, જેથી તેના
ભાર હળવો થઈ જાય છે, બ્યારે પ્રવૃત્તિને તો એ
બધુ સજો જ છૂટા । સ્ત્રીની અંગેએ એના
સ્વમાન, માન અને અંગીકૃત વધાર હોય છે એટલે
ભાગ્યે જ એ કે હની પાસે પોતાનું એ બેડે છે

ચારે બાજુથી અડળાધેનો પ્રવૃત્તિ દેવામાં અને
માનવિક કુખમાં ફરતો જાય છે એ કુખોને
બૂનવા એ કોઈપણ વિષયમાં પોતાની મતને બાંધ
નાખવા છાડે ૥ પછી અને એ વિષય જુગાર, મોજ
મોખ કે પરસ્પરગત હોય, ત્યાં ભેરજ કલાકના
આનંદથી આત્મા દિવસના કુખને સહન કરવાની
માની હારિતી શક્તિને મેળવ્યાનો સતોય પામે છે
એ જાણે છે કે 'કુખીને જિષ અને માંદાને યેન'નું
સુખ જેમ ક્ષણિક છે, તેવું જ આ પણ છે છતાં
ધર, સમાજ અને મનથી હઠધૂન થતી પોતાની જાનથી
અડળાધેલાને એટલી સહારો પણ પોણું વધ પડે છે

આ પરિસ્થિતિના સમર્પના કાંઈ અવગણ

સિવાય માર્ગ સ્ત્રી જ જતામતાર હોય છે ધરમાં
રનેદ, સંતોષ અને શાંતિ આત્માર શુદ્ધિ હોય તો
સંતોષવશાત્ પ્રવૃત્તિ પણ બચેલો હોય તો પણ એક
દિવસ તેને જરૂર એવું ધર અને શુદ્ધિની સંભારણી અને
તેઓની મમતા જરૂર કુપચેથી અને પછી વાળથી
પરવુ એ રનેદ, ઉતારતા અને સહનશીલતા આગે
રતનત્તાને નામે જુનાગા જાય છે. આ રૂતિ માન
આગાન, જરૂર કે આમઓએતી જ હોય છે એમ
નથી, આજની સિદ્ધિ સ્ત્રી પણ એ જ રીતે વર્તે
છે હા, જરા જુની રીત ખરી સ્ત્રી ગમે તેટલું
બને સિદ્ધિ થાય પરવુ આખરે તો એ સ્ત્રી જ છે
ને । પાશ્વર્ય કે અવસ્થા તથા આચારવિચારથી રંગા
યેલી અજની સ્ત્રી પોતાની સુખનતા, સકારાત્મક
અને હવે આર્થિકતાને પણ બૂની ગઈ છે આ
કહેવાનો આશય એ નથી કે આએ સિદ્ધિ ન લેતું
કે સમાજિક કાર્યોમાં ભાગ ન લેતો અથવા ધરની
ચાર હીચતો વચે પતિ પુત્ર અને રાંધણિયામાં જ
જિંદગી પૂરી કરવી પ્રાચીન સમયમાં સિદ્ધિ
ઓએમાં ચાગી અને મેત્રેલિના નામ સંપત્તિએ
છીએ સૌંદર્ય અને સન્નિધિમાંની વીરગતિઓના
વાગેથી ઇન્દ્રિયસ શક્તિ અ પે છે, બ્યારે આગે
પણ ઉત્તમ બીરતોથી આપણો ભારત દેશ વિષ્ણુ
પિત છે જ

સ્ત્રી એ સન્નિધિનું સ્વરૂપ છે એનામાં કંઈક
પ્રકારની શક્તિ રહેલી છે એને શાસન કરવાનો
અધિકાર આદિમાંથી અંગેનો જ છે છતાં કેટલીક
સ્ત્રીઓ પોતાના શક્તિ અને અધિકારને બૂને સમાન
કક્ષ તથા ભાગ સુખને માટે સ્વચ્છકાને માર્ગ મળ્ય
છે, એથી તે પોતાની કુટુંબની અને સમાજની
પરિસ્થિતિને વધારે ને વધારે વિષમ બનાવી રહે
છે । સ્ત્રી બ્યારે પોતાના શુદ્ધિધર્મ કે શક્તિના
સ્વરૂપને ઝોળખશે અને તે પ્રમ છે વર્તન રાખશે,
ત્યારે સસારમાં જ રવર સર્ગશી, સુખ, શાંતિ અને
આબાદી વધશે તેમ જ સમાજમીથી દાર, જુમાર
ને અનીતિ દૂર થશે ગાંડપણ, ચિત્તભ્રમ કે આપણાત
જેવા પ્રસંગો એ પ્રવૃત્તિ ચાર પદેતા કવચિત્ સંભ
ભાગમાં અવગત તે હારમાં અવારનવાર જોવા મળે
છે તે પણ નિવારી લક્ષણે 'નારી દુ ન રાયણી એ
પ કિત આજની આધુનિક સ્ત્રી ક્યારે સાધક કરશે ?

સ્વૈયંભૂત સાક્ષાત મૂર્તિ

રાધાકૃષ્ણન

આપણી સ્ત્રીઓ પુરાણ આદ્યો તરફ ઠંઠની ઘેચ છે. સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન શું છે તે જણાવવાની કોઈ પણ સંસ્કૃતિનું મૂલ્ય આડી શકાય. અહીં આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓને ઘણું આપવામાં આવ્યા છે. આપણા જ માણસો જ એવી જગતમાં જીવવામાં આવી છે. આપણી સ્ત્રીઓને જાહેર જીવનમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર છે એવું જ નહિ, પરંતુ તેઓની એ દરજ્જા છે સ્ત્રીઓ ગમે તે પ્રવૃત્તિ કરે, પરંતુ તેમણે સમજવાની જરૂર છે કે તેમ કરતાં તેમના મહત્વના સીસકાળ શું છે. ઉપર કોઈ આવરણ કે અવરોધ ન આવે.

પ્રાચીન સમયથી જાતમાં માતાઓ જ દેશનું ધરતર કરતી આવી છે. આપણા અમૂલ્ય અધ્યાત્મિક વારસાને ટકાવી રાખવા માટે આપણે માતાઓના જ ઋણી છીએ. આપણે સદા સ્ત્રીઓને કહ્યું છે, સ્ત્રીઓ જ પુરુષોની મન અને હૃદય છે.

રામાયણમાં એક શ્લોક છે, જ સહુને ઘણા જ પરિચિત અને લોકપ્રિય છે. તેમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, માતાના પ્રેમનું સ્થાન શું તેવું બીજું કોઈ જ નથી. કદાચ વિશ્વામિત્ર તપને નિંદાના બારણ માંથી જાણવા પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ અચાનક તેમને વિચાર આવે છે કે, માતાના નામના ઉચ્ચાર સાંભળ્યે નહિ ત્યાં સુધી રામ જન્મ્યો નહિ અને 'કીલ્બકલ'.

જ્યોત કાને પાડ્યો કે તરત જ રામે આંખો ઉઘાડી. તમામ સંસ્કૃતિ પૈકી આપણી સંસ્કૃતિમાં માતાનું વાતચત પરમ આદ્યોત્કર્ષ છે. 'શકરાચાર્ય' કહે છે કે, દીકરીઓ ખરાબ હોઈ શકે નહિ. 'બીજા શાસ્ત્રમાં' કહ્યું છે તો, માતા સ્વાર્થભૂતી સાધના મૂર્તિ છે. અપણા શાસ્ત્રો પણ એવું જ કહે છે. આપણી સ્ત્રીઓ બીજા ત્રૈલોક્ય કરે, પણ કામથી એમના મૂળ ગુણને હાનિ થતી જોઈએ નહિ.

એક દિવસ મેં એક પુરતારની જાહેરાત વાંચી- નોકરે એ પુરતાર મેં વારંતુ નથી અને જોયું પણ નથી, ફક્ત તેની જાહેરાત જ નજરે પડી છે. તે જાહેરાતમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે, સ્ત્રીની વિદાય એટલે દુઃખની સહાનુભૂતિની અવનતિ અને જ્યારે દુઃખ અદરશ વાય છે ત્યારે સંસ્કૃતિમાંથી સ્ત્રી વિદાય લે છે. લેખક શું કહે છે તે હું જાણતો નથી. હું માત્ર પુરતારની જાહેરાત જ જાણુ છું. હું કેવળ એટલું જ કહેવા માગુ છું કે, મહાખતરના યુદ્ધ પછી દ્રૌપદીના પુત્રોને તારે છાનાપાના આવીને અશ્વત્થામાને હણી નાખ્યા તારે દ્રૌપદી સમક્ષ અભીર કલકલીતો પ્રસંગ આવી ઊભો. તેના બાળકોને અશ્વત્થામાને હણ્યા તેથી અત્યંતે કષ્ટ છે, પોતે અશ્વત્થામાને હણ્યો, ત્યારે દ્રૌપદી કહે છે કે, અશ્વત્થામાને હણ્યો નહિ તેની માતાને હુ ખી કર્યો નહિ. તે પોતાના પતિની પૂજા કરે છે તેને મારી પેઠ શા માટે પુનઃ જન્મ લેવાનું જોઈએ? અને તો મારા પુત્રના અત્યંત અપાર લેના થાય છે જ ખર જ, સૌ સ્વાધભૂતી સાક્ષાત પ્રતપા છે.

*

આજે દેશ સમક્ષ સંકુચી મોરો પ્રગ્ન પ્રજાના આત્મચામરનો છે. કૌતિક શરૂ થયો તો આપણે જાણુ સાચાં કરોડો નહિ, અમને શિવયાના કાપો આપણે કર્યા છે. એકમેક વર્ષમાં નથી થવા તે તેર વર્ષમાં કર્યા છે. એથી છતી મજા મજા ફૂલે છે. પરંતુ તેની કાચે પ્રજાનું નૈતિક ધન વધ્યું કે નહિ, એનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે છાતી બેસી જાય છે. આપણું નૈતિક ધન વધ્યું નથી, જે વધારવાનું કામ સૌનું છે.

સત્તારવાને છે તેઓ તેમ જ હવે પછી એ રથાનેઓ આવે તેઓ સો ધ્યાનમાં રાખે કે, સત્તાનો નહોતો ધણો કપરો છે. દારૂના કતારો પણ તે ધણો ખરાબ છે. એ ખ્યાલ રાખીને જોવામાં આવે તો કામ થાય સરેસુ થઈ શકે.

સત્તારવાને જાના ધણાના મનજ ફાટી જાય છે. ધણાને સત્તા પચતી નથી, કોમોક્ષ સામે વિરોધ થવાનું કારણ પણ આ જ છે — કલ્યાણકુળમાં મરેલા.

બાહુબલીની પ્રવૃત્તિ શિવામૂર્તિ જે ગામમાં છે તેનું નામ શાવણ બેળગોલ છે મહિસુર રાજાના રજારાવપદ્ય તાલુકાનું એ ગામ છે. મહિસુરથી એ બાસક માઇલ પર આવેલું છે શાવણ એટલે શ્રમણ અર્થાત્ જૈન પતિ બેળ એટલે શુભ અને ગોલ એટલે સરોવર. આ કાનડી ભાષાના શબ્દો છે. અને અર્થ ॥ 'શ્રમણનું ધવલ સરોવર' એનું જ ગોમટપૂર એવું એક બીજું પણ નામ છે અહીં ગામમાં અનેકુલર પર મળીને કુલ ત્રીસ મંદિરો ॥ તેમાં સોનાચાંદીની અને રત્નોની અનેક મૂર્તિઓ છે

અ રથાનની પાછળ ઈ. સ પૂર્વે ગ્રીષ્મ સીઠથી થાથી આવેલી રણરણ છે તે કાળમાં અમ્યાધ બદ્રમાધુ પોતાના બાર હજાર શિખો સાથે આ ઠેકાણે આગ્યા. ઉત્તરમાં બાર વર્ષનો ભયંકર દુષ્કાળ પડ્યો હતો. તે દુષ્કાળમાંથી પોતાના શિખોને બચાવવા માટે તેમણે તેમની સાથે દક્ષિણ ભારતમાં રથજાતર કર્યું બદ્રમાધુની સાથે તેમના શિખ ચંદ્રગુપ્ત મોર્ઈ પણ હતો અરણ બેળગોલ આગ્યા પછી બદ્રમાધુને પોતાનો અંતકાળ નજીક આવેલો જણાવો પછી તેમણે કુકન ચંદ્રગુપ્તને પોતાની પાસે રાખ્યો અને ભાક્ષીના શિખોને ચોલ અને પાંચ રાજાઓના પ્રદેશમાં ગોઠવી દીધા. બદ્રમાધુએ ચંદ્રગિરિની એક યુગમાં સમાપ્ત લગાવી પોતાનો દેહ છોડ્યો

ચંદ્રગુપ્ત સમ્રાટ અસોકના પિતામહ થાય પોતાના શુરતા ત્યાં જ રહેવાના નિર્ણય અનુસાર તે તે ઠેકણે જ રહો શુરસના ચિદ્રોની પૂજા અને વેરાગમુક્ત તપ કરીને તેણે પણ તે જ ઠેકાણે પોતાનો દેહ છોડ્યો

અરણ બેળગોલ અર્થ બે હજાર વધથી જોડોની સકુતિનું પ્રધાન ઠેક બન્યું છે. એ દિગ્ગજ જૈન મુનિની તપોભૂમિ ॥ જૈન આચાર્યએ અહીં રહીને વિવિધ વિષયોની ઉકૃષ્ટ ગ્રંથરચના કરી છે પાંચ,

જયમલ, મહાધવલ જેવા તરતપ્રધાન પ્રયો અહીં જ નિર્માણ થયા છે.

આ ગામની ઉત્તર ચંદ્રગિરિ અને વિધનિર નામના બે પર્વતો ॥ ચંદ્રગિરિ કરતાં વિધનિરિ ઊંચો છે. આ વિધનિરિ પર્વત પર જ બાહુબ-લીની સત્તાવન કૃત્તિ ચાંદની વિદ્યાગ્ર મૂર્તિ છે. મૂર્તિ પાસે જના માટે ખડક કાપીને પગથિયાં બનાવવામાં આવ્યા છે.

આ બાહુબલીની મૂર્તિ નીચે એક શિલાલેખ છે તેમાં 'શામુકાને કરવિચલે' એવું એક જ વાક્ય છે આજમુખીમાં ઉપચન્દ્ર લલેલ બધા મરાઠી શિલા-લેખોમાં આ લેખ પ્રાચીન છે. તેથી 'સ' લોકો તેને વિશેષ મહત્ત્વ આપે છે. આ ઠેકાણેની આ બાહુ બલીની પ્રતિમા ફેણે ઘડાવી તે આ શિલાલેખ ઉપ-રથી ગામુખ પડે છે આ કથા અહીં જોઈએ.

જયભદેર એ જોડોના પડેલા નીવંકર. નાભિ રાજા ન તેમના બાપ અને મેડુદેવી એ તેમની મા ન બિરાજાએ તપશ્ચારી કીધી અને સાક્ષાત્ શ્રીવિષ્ણુ જયભદેર રૂપે અવતાર લઈને મેડુદેવીના પેટે જન્મ્યા નાભિરાજાએ રાજ્યાભિષેક કરીને પોતાનું રાજ્ય પુરને રસાધીન કર્યું જયભદેરે પણ ઉત્તમ પ્રકારે પ્રજાનું પાલન કર્યું તે મહાશૈલી બે મોટી યાંત્રી હતો.

તેને બે યુગ થયા. પહેલો ભરત અને બીજો બાહુબલી જયભદેર રજાઓ ગયા પછી બન્ને ભાઈ-ઓને રાજ્ય લલેલી લીધું ભરત અશોકનો અધિ-પતિ થયો અને બાહુબલીને તપસિના પહેલા પોદન-પુર્ણ રાજ્ય મળ્યું. બન્ને ભાઈઓ પોતપોતાના રાજ્યને કારભાર જેવા લાગ્યા. બન્નેનાં રાજ્ય સમૃદ્ધ થયાં.

કેટલાક સમય પછી ભરતના મનમાં એક મહત્ત્વસાક્ષિ નિર્માણ થઈ. તેને યુગ કે પોતે ચક્ર-વતી પદ મેળવવું. પણ ચક્રવર્તી પદ કે સહેજસાળમાં મળી જાય છે? તે માટે તો દિગ્વિજય કરવો પડે

બરતે એ માટે ધીમે ધીમે તૈયારી કરવા માંથી તેણે પોતાની ચતુરંગી સેના ખૂબ વધારી અને જળવાન બનાવી. પછી એક સાડું મુહૂર્ત બેઠી રહ્યાં પછી ફરીને તે દિગ્વિજય માટે બહાર પડ્યો. તેની ભારે સેના બેઠીને બધા રાજાઓ ઘણાં ન કરતાં જ તેને ઘરેલું થયા.

ઉંચે બાકી રહ્યું બાહુબલીનું રાજ્ય. સમ્રાટ-પદ મેળવવા માટે બાહુબલીને પણ પોતાનો માર્ગિક બનાવવો આવશ્યક હતું. બરતે તેના રાજ્ય પર પણ આક્રમણ કર્યું. તે પારનો હતો કે, બાહુબલી પણ પોતાને ઘરેલું થઈને કહેશે કે, 'તું સમ્રાટ અને હું માર્ગિક.'

પણ તે તો સંધિા મુદ્દ માટે જ બેઠો રહ્યો. શા માટે તે પોતાનું સ્વામિભાન છેડે ? તેના બાહુમાં બળ હતું અને સેના પણ મજબૂત હતી. બરતની સેના સામે તેણે પોતાની સેના ખરી કીધી. યશોરો બહુમણાટ શરૂ થયો. વીરજીના આક્રમણ કવચ બેઠીને ઉપર જવા લાગી.

પરંતુ એ બન્ને સેનાના સેનાપતિઓ ઠાઠા હતા, ત્રિવેદી હતા. તેમણે વિચાર કર્યો કે, આ મુદ્દ બન્નેને મોંઘું પડશે. બન્ને બાહુના વીરપુત્રોના નાલક મૃત્યુ પામશે. બરત અને બાહુબલી કંઈ એકમેકના વેધી નથી, તો ફાગટમાં સીનિકાને શા માટે કપાવી નાખવા ? તે બન્નેએ પછી એકબીજા વચ્ચે બન્ને બાઈઓને પાસે બોલાવ્યા. અને તેમને કહ્યું કે, આ મુદ્દ તમે બન્ને પાત્રિનજત કરો. જોનો જય થશે તે ચક્રવર્તી થશે. બીજે તેનો માર્ગિક બનશે. માત્ર આ મુદ્દમાં ઘરત એટલી જ કે, કોઈએ કોઈના પર પ્રભુવાદક પ્રકાર કર્યો નહીં. બન્ને પ્રભુવાદક થશે ન બેઠીએ. મારે અમે આ વચ્ચે માર્ગ દેવા કાઢી છે.'

સેનાપતિઓનો આ નિર્ણય બન્નેબાઈઓએ માન્ય રાખ્યો. પછી તેઓ બન્ને સામસામા બેઠા રહ્યા. તેમણે એકંદર પાંચ પ્રકારનાં મુદ્દો કર્યા : દિગ્વિજય, જયવિજય, મદ્યવિજય, મદ્યવિજય અને મુદ્દિગ્વિજય. આ પ્રત્યેક મુદ્દમાં બાહુબલી જ વિજયી થયો. પ્રત્યેક

વખતે પરાજય સ્વીકારતી વખતે બરતને વળું કે, બાહુ-બલી પોતાના માર્ગનો કટિ છે. તે પોતાને ચક્રવર્તી પદ મેળવવા દેવાનો નથી. એને ઉમેશ નાખવો બેઠીએ, એને મારવો જ બેઠીએ અને તેણે નક્કી કરેલી ઘર-તનો ભંજ કરીને બાહુબલીના મરણ પર ચક્રપ્રહાર કર્યો. છતાં બાહુબલી મર્યા નહીં, તેનો વાળ પણ તકો થયો નહીં. આખરે જયમદસ્ત પ્રહાર બેઠીને પણ તે પરતની જમ અવિચળ રહ્યો.

બરતનો બધી રીતે પરાજય થયો. જે ચક્ર-વર્તી પદની તેણે આજ્ઞા રાખી હતી તે તેને ન મળતાં બાહુબલીને જ મળ્યું. બાહુબલી સમ્રાટ થયો. બધા રાજાઓ તેને ચાલું નમ્યા. તેમણે બીસ-માલિકના નજ-રાણા આપીને તેની તિબેટી તર કીધી નાખી. તમામ ભોગવિવાસ તેના ચરણ ચૂપવા લાગ્યા. ઈચ્છા અને ક્રિકિ વચ્ચે કાપતું પણ અંતર રહ્યું નહીં !

પણ બાહુબલી તો મૂળથી જ વીરરાજ હતો. બધા રાજાઓ તેને યાત્રાસ જ વધારે પ્રિય હતો. મૈત્રેયા સામ્રાજ્યથી તે ઉપદ્રવ ન બનતાં અંતરમાં જ મળ્યો. તેને થયું કે પોતે બરતનો પરાજય કર્યો એમાં શું મોટું પરાક્રમ કર્યું ? કામકોષાદિ અંતઃ ક્રમોનો તો હજી મારા હૃદયમાં મુકામ નાખીને બેઠેલા જ છે. તે નિર્ભયપણે મારા પર પોતાનો પ્રભાવ જમાવે છે. ખરી રીતે તો તેમનું મદન કરવું બેઠીએ. બન્ને સામ્રાજ્ય તો અંતઃકરણ મેળવતું બેઠીએ, તેના વિનય જન્મ સાચક નથી. ભોગવિવાસની વચ્ચે રહીને આ કામ થવું શક્ય નથી. ત્રણ દીપ્તિ બરાબર અન્ન અપણે કાંઈ કામકોષાદિ હરવાના નથી. આ બધું હોતું દેવું બેઠીએ. દેહ ધર્મી નાખતો બેઠીએ, તપાવતો બેઠીએ.

આવો નિધાર થતો જ તે સિંહાસન પરથી ઊતર્યો. તેણે સામ્રાજ્યને ત્યાગ કર્યો. બધાનાં મનની વિરેક થઈને તે એક દિવસ રાજ્યમાંથી બહાર પડીને વનરાશી થયો.

અવશ્ય તેણે પોતાનું અમ ઇશ્યું. પછી જયનો પણ ત્યાગ કર્યો, તેનો પદાડી દેહ કાઢના એવો કૃષ્ણ થયો. સતત ખાન, સતત ચિંતનમાં

તેણે પોતાને પૂર્વજિન્મ રાખે. તેને ત્રણે લોકમાંનું કોઈ પણ અર્થ જોઈતું નહોતું. જોઈતું હતું માત્ર કેવળજ્ઞાન, જ્ઞાન-મુખ્યના ફેરા મુખવનાડું અને સંસાર બંધ તોડનારું. પણ તે જ તેને મળતું નહોતું.

પછી તેણે એનાથી પણ ઉગ્ર તપ આરંભ્યું. તે વળાસન મારીને બેઠો. ન હાલે, ન યેલે કે ન ઊઠે. અનેક શોરશિલ્પિઓ તેની સાથે ધાત્ર જોડીને ઊભી રહી. પણ તેણે તેને માખી ચીતે જણી. જ્ઞાન-લખાનાં હિંદુ અને સાદાઓનાં પશુઓ, તેમ જ નાનામોટા પક્ષીઓ તેની આજુબાજુ બેસી રહ્યાં અને અનુભવ લેવા લાગ્યા.

બાહુબલીને તો આ વાતનો પતોય નહોતો. તેનું અખંડ ધ્યાન ચાલી રહ્યું હતું. તેની બન્ને બાજુએ રાફડા વધી ગયા. તેમાં સર્પો રહેવા લાગ્યા. તેમાં કોટલીક વેલંઓ ઊભી નીકળી અને બાહુબલીના જુજાડાને વીંટળાઈ વળી. તેના લાગ વધીને બુદ્ધિ પર પથરાયા; તેનાથી તેનું મુખમંડળ પણ કમઠં જતું. આમ થવા માટે કોટરો દીર્ઘકાળ વીરો હશે ?

તે છતાંય તેને કેવળ જ્ઞાન મળ્યું નહીં. તેના બંધ જરતને અરોધમાં આ વાતની ખબર પડી. પોતાનો કોઈ સાધારણ ફેરી દાને કેવળજ્ઞાન માટે અપરંપાર કાંટ બેગરે છે, એની તેને જાણ થઈ. જારતને જોકે બાહુબલીના મોર્ચક થવું પડ્યું હતું. તેપણ તેણે એ વાતનો ખટકો પોતાના મનમાં રાખે નહીં. બાહુબલીની કીકતા સમયસર જ તેને સમજાઈ. પછી તો તે પણ માનવા લાગ્યો કે, પોતાનો બાઈ જાતથી કુતાર્થ થાવ તો તેનથી આખા કુળનું મુખ ઉજ્જવળ બને.

આ હેતુ મનમાં ધારણ કરીને તે એક દિવસ પોતાના પિતા કને ગયો. ગુપ્તદેવ હજી પણ જીવતા હતા અને પરમહંસ ગુપ્તિય વનમાં રહેતા હતા. બાતે તેની પાસે જઈને બાહુબલી વિશે પ્રશ્ન પૂછ્યો, ત્યારે ગુપ્તદેવે કહ્યું :

‘બાહુબલી સામ્રાજ્યનો ત્યાગ કરીને વનમાં ગયો એ ખરું; પરંતુ પોતે જરતની ભુષિ પર ઊભેલો છે એ બારના હજી તેના મનમાંથી ગઈ નથી. તેનો

વૈરાગ્ય પ્રખર છે. સાધના થઈ તીવ્ર અને અખંડ છે. પણ આ બાવના નષ્ટ થવા રિના તેને કેવળજ્ઞાન મળે એમ નથી. તેની સિદ્ધિમાં જો કંઈ અંતરાય હોય તો તે માત્ર આટલો જ છે !’

જરતે આ વાત ધ્યાનમાં લીધી. તે પોતાના રાજ્યમાં આવ્યો. બ્રાહ્મ અને સુંદરી નામે તેની બે બહેનો હતી. એ બન્ને બ્રહ્મવાદીની હતી. તેમને આ વાત જાતે કહી. તેમની સાથે તે બાહુબલી પાસે ગયો અને સાર્થક પ્રણામ કરીને તેણે પોતે આવ્યાનું કહ્યું. બાહુબલીએ આંખો ઉઘાડતાં જ જરતે તેને નમ્ર પથે કહ્યું :

‘બંધુ, તારા હૃદયમાં હજી પણ માડું અને તાડું એ બાવના ઘર કરીને રહેલી છે. આ મોહરૂપી હાથી પર તું બેઠો છે ત્યાંથી નીચે ઊતર, એટલે જોને માટે તું આટલા બધાં કષ્ટ ઉઘારી રહ્યો છે, તે જ્ઞાન તને મળવા આવશે.’

બાહુબલીને આ વાત સાચી લાગી તેને પોતાના અંતરની યોજના કબજે મળી ગઈ. પોતાના અંતરમાં તાડું અને તાડુંની દ્વૈતબાવના તમિરે બેઠેલી છે એનું તેને જ્ઞાન થયું. તેણે તેનો ઉક કર્યો. તેની સાથે જ ત્યાં જાનને પ્રકાશ થયો. બાહુબલી મુક્ત થયો. શેત્રેયણીને તેણે પોતાનું જીવન ધન્ય બનાવ્યું.

બાહુબલી શેત્રેયણી પાસે પછી જરતે તેની એક વિશાળ સુસૃષ્ટિ બનાવીને તેની પોદનાપુરમાં રવાના પના કરી. કાર્તતરે એ પ્રતિમાની આસપાસ કરચલા અને સર્પોની વચ્ચે વધી ગઈ અને ફરતું મોડું જન્મ થઈ ગયું. વેલીઓનાં જાતો અને આધ્યાત્મને ઘીરે લોકો માટે ત્યાં જઈને બાહુબલીની મૂર્તિનું દર્શન કરવું કુર્વળ થઈ પડ્યું. તે જન્મ હતો તેમ જ સુંદર હતો. એને માટેની દંતકથાઓ નિમિત્ત થઈ અને બધે પ્રસરી ગઈ. ચોકાઓ પાછળ ચોકા નો વીરી ગયા. માનવજાતિની કેટલીય પેઢીઓ ઊભી અને આવશી. બાહુબલીનું આધ્યાત્મ પેઢીદરપેઢી જનતા સર્જાતી રહી. પણ જરતે રજાપેલી તેની તે મૂર્તિનું દર્શનમાત્ર ત્યાર પછી કોઈ નેમ થતું નહીં !

આવી રિવતિમાં દસમે ત્રીકો જિગ્ગેલ તે કાળમાં દક્ષિણમાં-મહિમુર રાજ્ય પર જંગાવંથી રાજધરાણું રાજ્ય કરતું હતું. આ રાજ્યનો જૈનધર્મના પુરસ્કર્તા હતા, તે વખતના રાજાઓ ચામુંડાના નામનો એક સેનાપતિ હતા. તેની માતાને બાહુજલીની તે સુવર્ણ-પ્રતિમાના દર્શનની રહ લાગી. તે મૂર્તિ જે કોઈ જંગલમાં હોય ત્યાંથી તેને યોધો કહી, તેની ફરિયાદી માટે રીતે પ્રતિષ્ઠા કરવી અને એ કાર્ય પોતાના પુત્રે હાથમાં લઈ પાર પાડવું એવી તેની આકાંક્ષા હતી. એટલા ખાતર તેણે ભોજનનો ત્યાગ કરી, દૂધ પીવાનું પણ ઈશી દીધું. તે સુધાવા લાગી.

ચામુંડાણ ૫૨૫ માનુષકન હતો. માતાની ઈચ્છા તે જાણી ગયો હતો. પણ રાજકારણના કામ-કાજમાં તેને વખત જ મળ્યો નહોતો. પણ જ્યારે મા ઉપાસણ આરંભીને અંતિમ માર્ગ પર આવી ત્યારે તેણે રાજાના બધા કામે બાળ્યો નાખ્યા અને પોતાની માની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવાનું નક્કી કર્યું. તેને સાથે લઈને તે પોદ્દાનપુરની દિશામાં નીકળ્યો. પણ તે આજના કામજી બેળજોશની પેલી ગમ જઈ શક્યો નહીં.

પછી તેણે વિચાર કર્યો કે, જુની મૂર્તિ શોધવી અને તે મળે એ લાલ અશક્ય છે. તેથી પોતે એક નવીન મૂર્તિની જ રચાવના કરવી જોઈએ. તેણે આ બાબતમાં પોતાના બુદ્ધને પૂછી જોયું અને તેણે પણ આ વાતમાં સંમતિ આપી. પછી ચામુંડાણ ત્યાંના ચંદ્રગિરિ પર્વત પર ચડ્યો. તેની સામે જ બીજે વિંધગિરિ નામનો પર્વત હતો. તેણે ચંદ્રગિરિ પરથી એક સેનાનું બંધુ વિંધગિરિ પર માર્યું. તે જે દિશા પર અધઃપાતું, તે જ દિશામાં તેને બાહુજલીનો સાક્ષાત્કાર થયો.

તેણે ત્યાં એક ખૂબ નામાંકિત સિદ્ધકારને તેણે તો તેણે ચામુંડાણ તે દિશા તરફ ગયો. તે પ્રવંડ દિશામાં પોતાને બાહુજલીનું વસ્તક ક્યાં દેખાયું, બુદ્ધ ક્યાં દેખાઈ, જાંઘ અને પગ ક્યાં દેખાયા અને એ બધું કેવા સ્વરૂપમાં અને કેવા પ્રા-રૂપમાં દેખાયા, તે તેણે સિદ્ધકારને વિશદ રીતે સમજાવીને ક્યું. સિદ્ધકારે તે બધું લક્ષમાં લઈને પોતાના

સહકારીઓ સાથે કામનો પ્રારંભ કર્યો. થોડા સમયે તે પ્રવંડ દિશાનું તેવડી જ પ્રવંડ મૂર્તિમાં રૂપાંતર થયું.

તે મૂર્તિ પાસાણના જ કમળ પર બિભેલી હતી. તેના સર્વ અવયવો સુંદર, પ્રમાણપદ અને સામુદ્રિક શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ નિર્દોષ હતા. નેત્રા અરધા ઉઘાડા, છાતીનો ભાગ વિશાળ, બાવપ્રદેશ જિંચો, બન્ને કાન દીર્ઘ આકારના, અજનબાહુ, મુખ પર મંદ સ્મિત, અને બુદ્ધદેહ પર લગના વીટાળા, આસમાની વ્યાખના છતની નીચે તે કાળી પ્રવંડ મૂર્તિ બમ્બાનું બાન કરાવવા લાગી.

ચામુંડાણ અને તેની માતાએ તે મૂર્તિનું દર્શન કર્યું. ઉત્થાને પામ સમાધાન થયું. માતા બકિતભાવથી ગદ્ગદ લઈ ગઈ. ચામુંડાણને પુરુષાર્થની ઈતિહાસ લેવા જેવું લાગ્યું. તેણે મોટો સમારંભ થોડાને બાહુજલીની પ્રતિષ્ઠા કરવાનું નક્કી કર્યું. મૂર્તિને પંચામુરનો અંગરેજ કરાવેલ સંકલ કર્યો દેવી, દુર્ગા, ઈશ્વર્યાદિ પંચમુરના હજારો ઘડા એકઠા કર્યા. મૂર્તિના ચરતક પર અભિષેક કરવા માટે હાથ ઠેલો પડ્યો? કારણ તેની જિંચાઈ જ મૂળમાં ચાળીસ હાથની હતી. તેથી ચામુંડાણે ફરોતા ઘડા આપ્યો અને ઘડાઓ લઈને લોકોને ઉતર ચડાવ્યા. લોકોએ તે ઘડા એક પછી એક મૂર્તિના ચરતક પર હાવ્યા. પણ તે પંચામુરની ૫ રાઓ જેમ તેમ તેની કમર સુધી આવીને સુગાંધ ગઈ ચામુંડાણને પામ આશ્ચર્ય લાગ્યું. આટલા હજારો ઘડાના પંચામુરે તો મૂર્તિ જ થું પણ આખા કુંભરે સ્નાન કરી લેવું જોઈતું હતું. ચારે બજુબી પાંચ વરેલા જોઈતા હતા પરંતુ આ તો કંઈ અદ્ભુત જ પ્રકાર !

એકાદશી બેસો એવડ વર્ષી અનેક, જરીર જરે કરચલીએ પડેલી એક ડોણી ત્યાં ઝગડ લઈ. તે કૃષ્ણાંકિની દેવી જ ડોણીનું રૂપ લઈને ત્યાં આવી હતી. તેણે ચામુંડાણ પાસે બાહુજલીને અન્નિયે કરવાની યજ્ઞવાનથી માંગી. ચામુંડાણ ધરવો: જ્યાં હજારો ઘડા નકામા નીકળ્યા ત્યાં આ ડોણીનું લોહી પર પંચામુર થું કરશે એમ ને લાગ્યું. છતાં તેનું દિલ ન દુખાય એટલા ખાતર તેણે તેને પરવાનગી આપી.

કે તેણે પોતાને પૂર્ણવિદ્ય રાખેલા તેને ત્રણે લોકમાંનું કોઈ પણ અર્થશી શ્રેષ્ઠ નહોતું જેઈતું હતું માત્ર કેવલજ્ઞાન, જ્ઞાન-મૃત્યુના ફેરા ચુપવનાડું અને સસાર બધા તોડનાડું પણ તે જ તેને મળતું નહોતું.

પછી તેણે એનાથી પણ ઉગ્ર તથા આરબ્યુ-ને વજાસન માંડીને બેઠો. ન હાલે, ન હોલે કે ન જિઠે અનેક યોગસિદ્ધિઓ તેની સામે હાથ ચેડીને ઊભી. હી પણ તેણે તેને માખી ચીસે ગળી જ જ લખાનાં દિક્રા અને સાદાભોળા કશુઓ, તેમ જ નાનામોટા પક્ષીઓ તેની આજુબાજુ બેસીને રાતિનો અનુભવ લેવા લાયા.

બાહુબલીને તો આ જાતનો પરોય નહોતો તેનું અખંડ ધ્યાન લાઘી રહ્યું હતું. તેની બન્ને બાજુએ સદૃશ વધી ગયા તેમાં સર્પા રહેવા લાગ્યા. તેમાં કેટલીક વેલ્લેઓ ઊભી નીકળી અને બાહુબલીના બુજ્જ અને વીંટળાઈ વળી, તેના વામ વધીને ભૂમિ પર પથરાયા, તેનાથી તેનું મુખમંડળ પણ કમઈ ગયું આમ થવા માટે કેટલેક દીર્ઘકાળ લીધો હતો.

તે છતાંય તેને કેવલ જ્ઞાન મળ્યું નહીં. તેના બઈ ભરને અર્થોધામાં આ વાતની ખબર પડી. પોતાનો ઠાઠ સાપ્તાહ્ય ફેકી દઈને કેવલજ્ઞાન માટે અપરપાર કટ બેસી છે, એની તેને જણ થઈ ભરતને જોકે બાહુબલીના માર્ગિક વધુ પડ્યું હતું. તોપણ તેણે એ વાતનો ખટકો પોતાના મનમાં ચખેા નહીં. બાહુબલીની શીકતા સમજસર જ તેને સમજાઈ. પછી તે તે પણ માનવા લાગ્યો કે, પોતાનો બાઈ જાનથી ફેલાઈ થાય તો તેનથી આખા કુળનું મુખ ઉજ્જવળ બને.

આ હેતુ મનમાં ધારણ કરીને તે એક દિવસ પોતાના પિતા કને ગયો વૃષભદેવ હજી પણ જીવતા હતા અને પરમહંસ વૃત્તિથી વનમાં રહેતા હતા ભરતે તેની પાસે જઈને બાહુબલી વિશે પ્રશ્ન પૂછ્યો, ત્યારે વૃષભદેવે કહ્યું

‘બાહુબલી સામ્રાજ્યનો ત્યાગ કરીને વનમાં ગયો એ ખરું, પરંતુ જે તે ભરતની ભૂમિ પર ઊભેલો છે એ ભાવના હજી તેના મનમાંથી ગઈ ગઈ તેનો

વૈરાગ્ય પ્રખર છે. સાધના પણ તીવ્ર અને અખંડ છે પણ આ જાવના નષ્ટ થવા વિના તેને કેવલજ્ઞાન મળે એમ નથી. તેની સિદ્ધિમાં જો કઈ અંતરાય હોય તો તે માત્ર આટલો જ છે.’

ભરતે આ વાત ધ્યાનમાં લીધી. તે પોતાના રાજ્યમાં આવ્યો બ્રાહ્મ અને સુંદરી નામે તેની બે બહેનો હતી એ બન્ને બ્રહ્મચારીની હતી. તેમને આ વાત ભરતે કહી તેમની સાથે તે બાહુબલી પાસે ગયો અને સાદાન પ્રણામ કરીને તેણે પોતા આનાનું કહ્યું બાહુબલીએ આંખો ઉઘાડતા જ ભરતે તેને નમ્ર પણે કહ્યું :

‘બંધુ, તારા હૃદયમાં હજી પણ માડું અને તારું એ જાવના ઘર કરીને રહેલી છે. આ મોહરૂપી હાથી પર તું બેઠો છે ત્યાંથી નીચે ઊતર, એટલે જીને માટે તું આજ્ઞા બધા કટ ઉઘાડી રહ્યો છે, તે જ્ઞાન તને મળવા આવશે.’

બાહુબલીને આ વાત સાંભળી તેને પોતાના અંતરની બે જગે સહ્ય મળી ગયો. પોતાના અંતરમાં માડું અને તારું દ્વેતજાવના તત્ત્વો બેઠેલી છે એનું તેને જ્ઞાન થયું તેણે તેનો છેડ કર્યો. તેની સાથે જ નાં જ્ઞાનનો પ્રમાણ થયો. બાહુબલી મુક્ત થયો મોક્ષ ચેતવીને તેણે પોતાનું જીવન ધન્ય બનાવ્યું.

બાહુબલી મોક્ષ પામ્યા પછી ભરતે તેની એક વિશાળ સ્તરૂભૂતિ બનાવીને તેની પોદનાપુરમાં રવાના કરી કાર્તતરે એ પ્રતિમાની અભિષેક કરાવ્યો અને સર્વેથી વસ્તી વધી ગઈ અને ફરતું મોડું જન્મ થઈ ગયું. વેલ્લેઓના જળા અને ઝાડપાનને લીધે લોકો માટે ત્યાં જઈને બાહુબલીની મૂર્તિનું દર્શન કરવું ફરજિયાત થઈ પડ્યું. તે જગ્યા હતી તેમ જ સુંદર હતી, એને માટેની દંતકથાઓ નિમણિ થઈ અને બધે પ્રસરી ગઈ ચોકાઓ પાછળ ચોકાઓ વીની ગયા. માતવજા દિની કેટલીય પેઢીઓ ઊભી અને આવધી. બાહુબલીનું આખ્યાન પેઢીપેઢી જનતા સોગતની રહી પણ ભરતે રવારેલી તેની તે મૂર્તિનું દર્શનમાત્ર ત્યાર પછી કોઈ નેમ થયું નહીં.

આવી રિવાજો દસમે ત્રીકો જિવેલા તે કાળમાં દક્ષિણમાં-મહિસુર રાજ્ય પર જંગલમાં રાજવસાઈ રાજ્ય કરતું હતું. આ રાજ્યમાં જૈનધર્મના પ્રસારમાં હતા. તે વખતના રાજાઓ ચામુંડાર નામનો એક સેનાપતિ હતા. તેની માતાને બાહુજથી તે સુવર્ણ-પ્રતિમાના દર્શનની રક લાગી. તે મૂર્તિ જે કોઈ જંગલમાં હોય ત્યાંથી તેને યોધો કહી, તેની દૃષ્ટિથી સાથે ચીતે પ્રતિષ્ઠા કરવી અને એ કાળ પોતાના પુત્રે હાથમાં લઈ પાર પાડવું એવી તેની આજ્ઞા હતી. એટલા ખાતર તેણે ભોજનનો તાજ કર્યા, દૂધ પીવાનું પણ ઠીકી દીધું. તે સુધાવા લાગી.

ચામુંડારા પશ્ચિમ માનુષકન હતો. માતાની ઈચ્છા તે જાણી ગયો હતો. પણ રાજકારણના કામ-કાજમાં તેને વખત જ મળ્યો નહોતો. પણ જ્યારે મા ઉપાસણ આરંભીને અંતિમ માર્ગ પર આવી ત્યારે તેણે રાજ્યનો બધો કામો બાળુએ નાખ્યા અને પોતાની માની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવાનું નક્કી કર્યું. તેને સાથે લઈને તે પોદ્દાનપુરની દિશામાં નીકળ્યો. પણ તે આજના મધ્ય ભેજગાવની પેલી ગમ જઈ શક્યો નહીં.

પછી તેણે વિચાર કર્યો કે, જૂની મૂર્તિ શોધવી અને તે મળે એ વાત અશક્ય છે તેથી પોતે એક નવીન મૂર્તિની જ રચાવના કરવી જોઈએ. તેણે આ બાબતમાં પોતાના બુદ્ધિ પૂરી ભેખ અને તેણે પણ આ વાતમાં સંમતિ આપી. પછી ચામુંડારા ત્યાંના ચંદ્રગિરિ પર્વત પર ચડ્યો. તેની સાથે જ બીજે વિંધગિરિ નામનો પર્વત હતો. તેણે ચંદ્રગિરિ પરથી એક સેનાનું બધું વિંધગિરિ પર માર્યું. તે જે સિવા પર અધ્યાત્મ, તે જ સિવામાં તેને બાહુજથીનો સાક્ષાત્કાર થયો.

તેણે તુરંત એક ખૂબ નામાંકિત સિદ્ધપત્રને તેજાવ્યો. તેને લઈને ચામુંડારા તે સિવા તરફ ગયો. તે પ્રવંડ સિવામાં પોતાને બાહુજથીની મસ્તક ક્યા દેખાયું, ભુજ ક્યા દેખાઈ, જંઘ અને યજ ક્યા દેખાઈ અને જો બધું કેવા સ્વરૂપમાં અને કેવા પ્રાણમાં દેખાઈ, તે તેણે સિદ્ધપત્રને વિષદ ધીને સમજાવીને ક્યું. સિદ્ધપત્રે તે બધું લક્ષમાં લઈને પોતાના

સહકારીઓ સાથે કામનો આરંભ કર્યો. થોડા સમયે તે પ્રવંડ સિવાનું તેવડી જ પ્રવંડ મૂર્તિમાં રૂપાંતર થયું.

તે મૂર્તિ પાપાણના જ કમળ પર જિત્તી હતી. તેના સર્વ અવરોધો સુંદર, પ્રમાણુલ અને સામુદ્રિક શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ નિર્દોષ હતા. તેના અરધા ઉપાડા, છાતીનો ભાગ વિશાળ, બાહુપ્રદેશ જિંદો, બન્ને કાન દીર્ઘ આકારના, અજનબાહુ, મુખ પર મંદ સ્મિત, અને ભુજદંડો પર લનાના વીંટળા, આસપાસી આજના છત્રની નીચે તે કાળી પ્રવંડ મૂર્તિ બળવાનું બાન કરાવવા લાગી.

ચામુંડારા અને તેની માતાએ તે મૂર્તિનું દર્શન કર્યું. ઉત્તમને પશ્ચિમ સમાધાન થયું. માતા બકિતભાવથી જનક લઈ લઈ. ચામુંડારાને પુરુષાર્થની ઈતિહાસ થવા જેવું લાગ્યું. તેણે મોટો સમારંભ થોડાને બાહુજથીની પ્રતિષ્ઠા કરવાનું નક્કી કર્યું. મૂર્તિને પંચામૃતનો અર્ચન કરવાનો સંસ્કાર કર્યો. દહી, દૂધ ઈલાઈદ પંચામૃતના હજારો થડા એકઠા કર્યા. મૂર્તિના મસ્તક પર અર્ચન કરવા માટે હાથ કોનો પડોયો? કારણ તેની જિંદગી જ મૂળમાં ચાગીસ હાથની હતી. તેથી ચામુંડારે ફરતો પલ્લ બાંધ્યો અને ઘડાએ લઈને લોકોન ઉતર ચડાવ્યા. લોકોએ તે ઘડા એક પછી એક મૂર્તિના મસ્તક પર દાહવ્યા. પણ તે પંચામૃતનો ધરાઓ જેમ તેમ તેની કમર સુધી આવીને સુગંધ ગઈ ચામુંડારાને પશ્ચિમ આશ્ચર્ય લાગ્યું. આટલા હજારો ઘડાના પંચામૃતે તે મૂર્તિ જ શું પણ આપા કુંજરે સ્નાન કરી લેવું જોઈતું હતું. ચારે બાજુથી પાંચ લોકો જોઈતા હતા. પરંતુ આ તો કંઈ અદ્ભુત જ પ્રકાર !

એવામાં પાંચે પેરડા જઈ ગયે, જઈને જઈ કરચીઓ પડેલી એક ડોચી ત્યાં ડગર લઈ. તે કૃષ્ણાગિની દેવી જ ડોચીનું રૂપ લઈને ત્યાં આવી હતી. તેણે ચામુંડારા પાસે બાહુજથીને અર્ચન કરવાની પચાવની માગી. ચામુંડારા હરો: જ્યાં હજારો ઘડા નક્કા નોડા ત્યાં આ ડોચીનું લોટી પર પંચામૃત થું કસે એમ ન્ને લાગ્યું. છતાં તેનું વિ ન દુખાય એટલા ખાતર તેણે તેને સ્વસ્થની આપી.

ડોહીએ પછાક પર ચડવા માંડ્યું. પ્રજાને
પત્રલે તે એક એક પાવરી સર કરવા લાગી જોનાર
લોકોને વધુ કે આ ડોહી લખણા જ નીચે જમકી પડશે
અને પ્રાણ ગુમાવશે. પણ તેવું કશું થયું નહીં. તે
હેવટ સુત્રી હિપર ચક્રી જાણીથીના મરતકને હાથ
પરોચતા જ તેણે પોતાની લેટી તેના પર ઊંચી કરી
પ ચામુનની પાસાએ શરૂ થઈ જળાપર આવી, છાતી
પર આવી, કમર પર આવી અને મજલોને સ્નાન
કરાવીને નીચે લેડવા લાગી. બાહુબલીની તે જ્યોત્સના
મૂર્તિ આપામરતક પંચામુનથી નહાઈ ગઈ તો પણ
પાતાળો લૂંટતી જ રહી નાંચેની જાણીએ ફરતું એક
તળાવ થઈ ગયું. જ્યાં થયેલ હજારો લોકોએ મોંમાં

આજનાં નાખ્યાં આશ્ચર્ય ! આશ્ચર્ય ! ભાનખાતના
ઉદ્દારો જનસમુદાયમાંથી નીકળવા લાગ્યા

આજ સુધીનાં કોઈએ નિર્માણ નહીં કરેલી
એવી જ્યોતિષિવામૂર્તિ કશોના ચામુંડાપને ગર્વ થયો
હશે આ અદ્ભુત પ્રકારથી તે ઘરામ ગયો તેને થયું
કે, ઈશ્વર કોને હાથે મું કરાવશે તેનો નિયમ નથી.
કર્તવ્યો અલંકાર પોને ન રાખશે એ જ સારી વાત
છે, પ્રેરણા તેની, યજ્ઞિત તેની, અને પોતે તો કેવળ
નિમિત્તમાત્ર ચામુંડાએ પછી બાહુબલીના તોરણદ્વાર
પર તે ડોહીની મૂર્તિ કોતરાવીને આ ઘટનાની સ્મૃતિ
કાચમ કરી લીધી

‘હું’ સંત ચર્ચણ

૫. સ. ૧૯૫૨ની વાત છે વડોદરાના કાષ્ઠાર રૂબિલામાં એ વિત્રો વાતો
કરી રહ્યા છે મહાવિ મોલે પોતાના વિનાયક ભાવે ને કહે છે, ‘મહા-
રાષ્ટ્રમાં સાધુસતો ઘણા થઈ ગયા પશુ કોઈકથ્ય બાહ્યો પૈકી કોઈ સત થયા
હોય એમ લાગતું નથી’

‘એમ ? એવું તે હોય ?’ વિનાયક બોલ્યો, ‘આપણે મહારાષ્ટ્રના બધા
સતોની યાદી બનાવીએ. તેમના ગોત્ર શોધીએ, એટલે તરત ખબર પડી જશે’

બાળે મિત્રો બેઠા વાદી બનાવવા માડી વાદ કરી કરીને એક પછી
એક સતોના નામ લખના એમના ગોત્ર શોધ્યા પશુ એકેય કોઈકથ્ય બાહ્યનું
નામ અવ્યુ નહી. નિરથ થઈને મોલે બોલ્યો, ‘હું નો’તો કે તો ? કોઈ છે જ
નહીં ને !’

તે છું થઈ ગયું ? કોઈ નથી તો ચાતો, કોઈકથ્ય બાહ્યોમાં હું સત
થઈય

વિનાયકની વાત સાંભળી મોલે તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો ‘હું સત થઈય’

એવી વાત કોઈ આત્મનિશ્ચયપૂર્વક કહે ત્યારે સહિનતાર સંજ્ઞ ન થઈ જતી ?

વર્ષો વીંગતા ગયા આ વાતને ૫૪૦ વર્ષ થીતી ગઈ ૧૯૫૨ની એક
સુદર સુદરે મહાદેવ મોલેએ છાપામાં સમાચાર લખ્યા, ‘સત વિનોમાએ આત્મર્માં
શરૂ કરેલો જૂનિદાન યત્ર’

જૂનિદાન યત્રની વાત નવી હતી વિનોમાના નામ સાથે ‘સત’ શબ્દ
વર્તી બાળાજી (મહાદેવ) મોલેની આખ આનદના આંકુથી ભરી બની ૧૯૧૨નો
પેનો પ્રસંગ એમની આખ આગળ તરવા લાગ્યો એમને વાદ આપ્યા પેલા
યત્રો ‘હું સંત ચર્ચણ’

અમૃત મોલી [મહર્ષિ વિનોમામાયા]

શ્રીકાન અત્યારમા આગોળ બોધના કોણ કરે છે ? (ખૂન પાડી) રૂપા, રૂપા કેમ કોર્ટ દેખાતુ નથી ?

રૂપા ૭, રોડ સાહેબ, હું અહીં જાગી છું

શ્રીકાન ઝોડ, તું અહીં જાગી છે એવું મને ખ્યાન પણ ન રહ્યું તારી રોડાણી ક્યા છે ? ને તીને આગોળ બોધના કોણ કરે છે ? શું મંદિર મા પૂજા હજી પૂરી નથી થઈ ?

રૂપા પૂજા હજી પૂરી નથી થઈ ને મારા બાઈસાઈમ મિત્રોને દાન આપવા રોકાયા છે

શ્રીકાન દાન, દાન, દાન તારી રોડાણી આખો દિવસ મેં બોલે દાન જ આપ્યા કરે છે ખર્ચને કરી મર્યાદા નથી, સીમા નથી, હોડા નથી આ બધું કેમના દિવસ આનશે ?

(શ્રીદેવીના પ્રવેશ)

શ્રીદેવી (નિઃશ્વાસ નાખી) મને પણ લાગે છે કે આ જિંદગી કેટલા દિવસ આનશે ? શે / સવ રે સોએકે ભગ્ના અધ, અપમ નિર્મળ ગંગા જોડરા એને દાન વિમિતે એકકા કરુ છું પણ એમા કયા આપણો ચિરતન નજરે પડે તા નથી

શ્રીકાન નજરે પડે તોય તું ક્યા એને જોગામી શકવાની છે ? મેં પાંચ નહિ પણ ૧૦ વર્ષની વાન શ્રીદેવી અને પંદર વર્ષના તો કંઈ

શ્રીદેવી ના, ના એવું ન મોનશે સ્વામી, મને શ્રદ્ધા છે મને ખરેખર શ્રદ્ધા છે કેમકે ચિર તન છે મારા હૃદયથી એને દૂર કરનાતું તમારા માટે સર્વેનું હવે પણ એને મા વાતુ તો મૃત્યુ માટે પણ સર્વેનું નથી

શ્રીકાન (ચિંતાથી) શ્રીદેવી-શ્રીદેવી, આ એકને એક વાન હું પંદર વર્ષથી સાબળતા આગોળ છું ચિરતનને તારા હૃદયથી દૂર કર્યો-પણુ તે, મેં નહિ,

તે પોતે, તે પોતે તારા અધ આગળને જકારે આખો, એ વાન સતાગ્યાનો તું શા માટે પ્રયાન કરે છે ?

શ્રીદેવી સ્વામી !

શ્રીકાન કારણ કે તારે વચન કરના હતા, મુખ અને સાલમીયા આગોળનું હવે એક લ મી ન દલની પત્તી થઈને તારે પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી

શ્રીદેવી પણ તે તને જરા વધારે ઉત્તરમાં દોન તો એ અધમાગળને આપણે આપણી સાથે રાખી શક્યા હોન, એને ઉછેરને મોટો કરી શક્યા હોન મા-ભાણનું વાત્સલ્ય આપી શક્યા હોન

શ્રીકાન મારી ઉત્તર ઉપર તું આપેપ કરે છે ? લગ્ન કર્યા પહેલાં તને માગક અવનયુ છે એ હકીકત જણવા છતાં મેં તારી સાથે લગ્ન કર્યા એ ઉદારતાની તારે મન મરી જ કિમન નથી ? વારાણ સીની આ આનીયાન હવેલી, મોગેરા, નોકરો, ચાકરો ના વનનાથી રહેવારો થીમત ધારે તમા લગ્ન કરી શકે તેમ હતો, હું તને શા માટે પરખો ?

શ્રીદેવી મારા ૩૫ માટે, છુવાની માટે

શ્રીકાન ના, મેં તને વચન આપ્યું હતું માટે ચિરતનને રોધવા માટે તું મંદિર બધાવે છે, સત્તવતો ચલાવે છે, મેથુમાર દોનનનો હુમાડો કરે છે, પણ હું તને રોકના નથી પણ હવે આ વાન અસખ ની મઠ છે આધમા પામગાની જમાનમા જાગના એ આગળને રોધીને તારે કરતુ છે શું ? શું તું એને આપી સાથે રાખવા મગે છે ? શું તારે મારી પ્રતિષ્ઠા પર પાણી ફેરવતુ છે ?

શ્રીદેવી મારી પામે એનો કોઈ જ ઉત્તર નથી સ્વામી !

શ્રીકાન ઉત્તર ક્યાથી હોય ? કાળ કે માના ની આધર્મી મમતાએ હવે માન મળે છે હું જોઉં છું કે હમણાં દમણ તારી પાપણો બીની જ હોય છે, અવાજ ગળગળો દોય છે, હૃદય જાગતું હોય છે

શ્રીદેવી • હા, કારણ કે હું એક અધમાળકની
જનેતા છું

શ્રીકાંત • જનેતા હતી, અત્યારે નથી ? અત્યારે
તો તું વારાણસીના એક પ્રતિષ્ઠિત પુરુષની પત્ની
■ નોકરચાકરોની શેઠાણી છે, આ હવે તીની રાણી છે

શ્રીદેવી હોઈય કદાચ, પણ સોથી પહેલાં
તો હું એક કુભાંગી જનેતા છું પરંપરા પહેલાની
એક સાજ કાશી વિશ્વનાથના મંદિરની પરસાળમાં
બ્યારે આપણે બીજવાર અભ્યાસ ત્યારે એક વર્તો
અધ્યક્ષ તન આરા ખોળામાં હતો, આપણા વચ્ચેની
વાતચીત એને સહજાણી હશે, પણ સમજાણી નહિ
હોય, તમારો અવાજ સાંભળીને એણે તમારી સામે
આંખો માઢી હતી તમારા જેવું જ એનું મોહન
એક એક પ્રસંગ યાદ કરે એ મારો અને તમારો
બનેતો પુત્ર હતો કોઈ યાદ આવે ■ તમને ?

શ્રીકાંત ના, કશું જ યાદ નથી આવતું
કારણ કે હું માત્ર તને જ જોઈ રહ્યો હતો

શ્રીદેવી મને નહિ મારા રૂબે, એ રૂબ બધા
પણ મધુ હોત ત્યાં એને માર્ગ મળી ગયો હોત માત્ર
મારા અધ્યાપકને માટે ક્યાંય માર્ગ નહોતો એના
માટે સૌ કોઈના દરવાજા બંધ હતા અત્રે મારે પણ
મારા હૃદયના બારણા બંધ કરવા પડ્યા કારણ કે હું
અસહાય હતી, અપ્રમત હતી, અનામત હતી

*

શ્રીકાંત કોણ ? કોણ રૂબ ?

રૂબ બદીનારાયણ જવા માટેની સાંજની
દેવની મિટિંગે આવી ગઈ છે,

શ્રીકાંત બદીનારાયણ જવા માટે ? બદીનારા
પણ કોણ જવાનું છે રૂબ ?

શ્રીદેવી હું જવાની છું

શ્રીકાંત તું જવાની છે શ્રીદેવી ? આવા વર
સાદના દિવસોમાં ? એકલી ?

શ્રીદેવી ના, એકલી નહિ હું, તમે અને
રૂબ મારું મન અત્યંત અસ્વસ્થ રહે છે તે માટે
મે બદીનારાયણની જગા કરવાની માનતા માની છે

શ્રીકાંત પણ બદીનારાયણનાં વર્ષાઋતુ દેવની
ભય કરે હોય છે તેની તને કદાચ આવે છે ?

શ્રીદેવી ભય કરે એવો કોઈ સમય મારા કાનને
અસર કરતો નથી કારણ કે મારા અત્તમા અત્યારે
જે જાગવાનું આવે છે તેની આગળ બદીનારાયણના
ભય કરે તેમનો કાંઈ વિચારના નથી રૂબ, ■ પ્રવાસ
ની રીવાજી કર અને આનીએ છીએ

*

રૂબ બાઈસાહેબ, આ તરફ આવો પેલી
તરફ તો લોકોની ભારે બીડ છે

શ્રીદેવી જરાવાર બની રહે રૂબ, કોઈ અધ્યાપક
બાળક બહુ મજાનું ગાય છે કદાચ દેવનો પ્રવાસી છે

રૂબ ગાય ■ સરસ પણ એના ચરીર સામે
તો જુઓ

શ્રીદેવી જુઓનું કુખ સકળ કરવાની જનેતામાં
શક્તિ હોય છે તેને જ ઉચ્ચ કલાકાર બનાવે છે

રૂબ એના લગ્ન સારા ફાટી ગયા છે, બાઈ-
સાહેબ !

શ્રીદેવી કદાચ એણે ખાધું પણ નહિ હોય
છતાં સંગીતની ધૂનમાં એ પોતાને દેવનો સમૃદ્ધિદાતા
માને છે

(પાણીનો ધૂધવાળો)

ચિરંતન સૌ ચાલ્યા ગયા મોપીનાથ, રામ
ગોપાન, અન્નપૂરી, કોઈ રહ્યું નહિ હમણા રાત પડશે
ને મારે આખી રાત મેં માના દૂર દૂર લટકી આવેના
પાણી સાથે વાતો કરીને કાઢી પડશે ગીત ચાલ્યું
એટલી વાર દેવની શાંતિ હતી કોઈએ વખાણ્યું, કોઈએ
વખોડ્યું જેમ ફાવે તેમ બોલીને બધા વિખરાયા,
કોઈએ પણ પૂછ્યું નહિ કે ભાઈ તે ખાધું છે કે
નહિ ? હે ઉચ્ચ, શું થવા મેલું છે ?

શ્રીદેવી અધ્યવેશ, તું બહુ મજાનું ગાય છે
હા ! ને વગાડે છે પણ સાડું. તારું નામ ?

ચિરંતન મારું નામ ? હાન્સા-મારું નામ
તો પણ તમે કોણ છો ?

શ્રીદેવી હું ભાઈ બેવેશ, હું તો છું
અહીંના

રૂપાં આ મારા બાહ્યાદેન છે એને સગીન બહુ મને છે મનના બહુ ઉદાર છે તને નવું પહેરવું લઈ આપશે હો ।

ચિરતન નવું પહેરવું ? અને બીજું શું ? જુઓને આ ધામળી પશુ સાવ ફારી ગઈ છે ને આ પગરખા

શ્રીદેવી તને નવું પહેરવું અપાતીય, ને હરણના ચામડાના મનના સુવાળા પગરખા નક્કર વાસડી રૂપાળી લાકડી, ને એક ગરમ ધાળળી બીજું કાંઈ ?

ચિરતન તમે મને આપ્યું બહુ અપાવશો ? તમે બાહ્યાદેન ? તો-તો હુ

રૂપા પશુ લાઇ તારું નામ ?

ચિરતન મારું નામ ? મારું નામ બીજું શું હોય ? આગાદેયો હુ માના ઘણા વરસથી જાણુ છું હો ।

શ્રીદેવી રૂપા, તુ અત્યારે ને અત્યારે ગડ પામે જ, બાગ ગરેયા માં આપવી વસ્તુ તો આપણે લાવી જ પ મે. તુ ઉતાર જ ને રીડ પાસેથી પચાએક રૂપિયા લઈ આવ દુ અહીં ઊભી છું

રૂપા સાડુ, દુ જાઉં છું

શ્રીદેવી બાગગરેયા, તારું કાંઈ સચ વહાનું અહીં રહે છે ?

ચિરતન મારું સચ વહાનું અહીં કોણ હોય બાહ્યાદેન ? દુ એકને જ છું

શ્રીદેવી તારા મા-પાપ નથી ? બાઈ, નહેન, કાકા-કાકી કોઈ નથી ?

ચિરતન મને કોઈ ખબર નથી દુ મારા વર્તનો ઘણે ત્યાં મુખી હજારમા એક છાલજી સાથે રહેતો મારે મન એ જ મારા પિતા દત્તા એક રાતે એમને અચાનક નાચ કરડો ને એ પશુ ચાલ્યા મવા મનના મરના એમણે મને કશું કે તુ એક વર્ષનો દત્તા ત્યારથી મે તને ઉઠેયો છે દુ તારો પિતા નથી બાહ્યાદેન ! સારંગી વચાના ને ચાના પશુ દુ એમની પાસેથી જ શીખ્યો હતો.

શ્રીદેવી તો પછી તુ અહીં બરીનારાયણ શા માટે આ મો ?

ચિરતન મારા જેવા બંકના માણસ માટે ક્યા જગત ને કર્વાન જગત તે નક્કી નથી દેતુ આજ અહીં તો કાને બીજો, બધા મે પૈસા મળે, ત્યા પહોળી જમણે કામકેસાણા વિનાના માણસનું તો એવું જ છે ને બાહ્યાદેન !

શ્રીદેવી તને અહીં રહેવું મને છે ?

ચિરતન, મને કે ન મને-પણ માતા મતાનો ખોળો મૂકીને હુ બીજો ક્યા જઈ ? પાણીને પગને પગને મને મારી માતાનો અવાજ યાદ આવે છે

શ્રીદેવી તારી માતાનો અવાજ ?

ચિરતન એક વર્તના બાગકને માતાનો અવાજ ક્યાથી હોય ? પશુ મતાના પાણીનો ધૂધવાટ મારે કાને પડે છે તેમાથી હુ આશ્વસન મેળવું છું પ્રેમ મેળવું છું મને મારા માથા પર કાંઈ દેનખર્ચો કાંઈ ફેરવણ હોય એમ મને લાગે છે

શ્રીદેવી એક વર્તના મૂકીને તારી મા મરી ગઈ હતી ?

ચિરતન મને કોઈ ખબર નથી. માગ પાલક પિતાએ મને કશું હતું કે દુ તો એમને કાશી વિષ નામના મહિના એટલે બાઉંધમા મુતેનો મળા આ-ઓ હતો, મારી પામે કોઈ નહેતુ એણે માન્યું કે મારી મા મને મૂકીને ચારી મર્ત હશે પાછળથી કોઈએ કશું કે એને મતામા પડીને પ્રાણત્યાગ કર્યો ખરેખર શું બન્યું હતું એ વાતની કોઈને કશી ખબર જ ન પડી મને પેલા જાલને ઉઠેયો, મોરો કપો, ચાના-વચાના, શીખજી ને આજે મતાને કંઠે મારી માને સત્યાઈ કરું છું

શ્રીદેવી તારી મામા ક્યા ગઈ એની તને હવે મુખી ખબર જ ન પડી બજા ગરેયા ?

ચિરતન મને ખબર છે મને ખરેખર એવું ઉઘી આવે છે મારી મા મારું દુખ ન નેઈ સક વાણી મતાને જાને ગઈ દરો.

શ્રીદેવી તને અત્યારે કેમણું વસ માટે છે ?

ચિરતન સોળસુ વર્ષ

શ્રીદેવી (મનમા) સોળસુ વર્ષ! મારી શકા સાચી પાતી હાથે છે એ જ રૂપાણુ મો કરમાઈ ગયેલી કાઠીઓનાળા આખો હાથપગ, સરીર ની બાધણી, બધુ મારા ચિરતનને મગતુ જ આવે છે

*

રૂપા ચાનો, ચાનો બાઈસાહેબ રોઠની તમિયત અચાનક લયડી છે છાતીમા કુખાવો રૂ થયો છે મને કહ્યું કેતુ તારી રોઠાણીને લઈ તામડ તોલ્ય અહીં આવજો આપણે અત્યારે ને અત્યારે હરદાર જતુ પડશે બહાર મોટર પથુ તોયાર જાગી છે

શ્રીદેવી અચાનક રોઠની તમિયતને વળી શુ થયું ?

રૂપા રોઠ તો તમારો વાક કાઢે છે આવા વરસાદના દિવસોમા તમે બીનીનારામણુ જવાની છદ ન કરી હોન તો સાડુ હણ

(વાદળનો મગડાટ)

શ્રીદેવી એમના શ્વભાવને હુ બોગણુ છુ બીનીનારામણુની યાત્રાનું ફળ મને મળ્યું છે એમને નહિ મળ્યું હોય

રૂપા યાત્રાનું ફળ ! તમને ?

શ્રીદેવી એમા આજર્ણુ શુ પામે છે ? જીવન મા કપાયે નરોતુ સાબળયુ એવુ પ્રાપ્તોત્તેજક જીવન મળ્યું, મનારનો દઢ લાઈ ઇતિહાસ મળો અનાથની સેવા કરવાની તક મળી ફળમા બીજુ બકી શુ રહે છે ?

(વાદળનો મગડાટ-વરસાદ)

રૂપા વરસાદ શરૂ થયો બાઈસાહેબ હવે આપણે જતુ બાઈએ મોડ થશે તો રોઠ રોપે બરાસો શ્રીદેવી હ, પથુ રૂપા પેતી રૂકમ-

રૂપા હાથ, હાથ, રોઠના મદવાડી ચિતામા એ તો કુ બૂલી જ ગઈ, હવે ?

શ્રીદેવી હવે શુ ? કશુ જ નહિ ગરમ ધાનગી વિના આટલી ટાંઢમા આ ગરીબ ગયેમો એવો શુ ? જેડા અને લાકડી વિના એનાથી અવાસો શી રીતે ? ને પહેરણુ વિના એ પહેરશે શુ ?

(મોરના ટોનનો અવાજ)

રૂપા બાઈસાહેબ, ચાનો, ચાનો, રોઠ બોલાવે છે ઉતાવળ કરો

શ્રીદેવી ચાવ આવુ છુ હ, ભાઈ ગયેલા, તુ હરદાર આવીશ ? હુ તારો કપાક બદોબસ કરી દઈશ તને રહેવા માટે સારી જગ્યા અપાવીશ,

ચિરતન તમે જાઓ છો બાઈસાહેબ ! તમે શુ કહ્યું ? હા, કપાં હરદાર ? હરદાર તો હુ ઘણી વાર આવુ છુ ને ને લોકો વધુવે છે તે પ્રમાણે માત્ર મગાની કુમકુમર ગી હવેળા જેવી પેલી અત્યંત શીતળ અને રમણીય જગ્યા હરિપાવરી ઉપર તો મે અનેક રાતા ગાગી છે ત્યાં તમે મને ફરીવાગ મળશો ? (મોરનું ટોન)

રૂપા બાઈસાહેબ ! શુઓ રોઠ ઉતાવળ કરી રહ્યા છે ચાલો જલદી ચાનો

શ્રીદેવી હા હા, ચાલો પથુ રૂપા જ જરાક વાર

રૂપા તમે વારંધડીએ બાળગવૈયાના મો સામે શુ જોયા કરો છો ?

શ્રીદેવી મો સામુ જોયા કતુ છુ ? બાળગ વૈયાના ? તે સાચુ કશુ એનું મો અત્તે અતરતું દર્પણુ બની ગયું છે એ વર્ષમા હુ મને પોતાને જોઈ રહી છુ ૫ દર વર્ષ પડેના મારીમા મગી ગયેના એક છાંડને આજે નવા પાન આપ્યા છે નવા ફૂલ આપ્યા છે

રૂપા બાઈસાહેબ, તમે શુ મોનો છો એમા હુ કાંઈ સમજતી નથી

શ્રીદેવી જ સાચુ ક્યુ રૂપા ? હુ શુ મોતુ છુ એ હુ પથુ સમજતી નથી

ચિરતન તમે મને ઉત્તર કેમ આપતા નથી ? હરિપાવરી ઉપર તમે મને મગસો ને ?

શ્રીદેવી હા, હા ભાઈ બાળગવૈયા તું હર દાર જરૂર આવજો હો

ચિરતન જરૂર આવીશ બાઈસાહેબ ! પથુ

શ્રીદેવી અરે રે, શું થયું હશે એ બિચારો
અથ બાળકનું ? શેઠે એને ધમકાવ્યો હશે ? હરદાર
છાડીને જતા રહેવાની એતરણી આપી હશે ?

રૂપા એ અથ બાળક પ્રત્યે તમને આત્મી
મમતા કેમ જાગી છે બાઈસાહેબ ? શું તમે એને
ઓળખો છો ?

શ્રીદેવી કોઈપણ માર્ગ જીલેની જનેતા પોતાના
તરછોડાયેલા પુત્રને જે રીતે ઓળખે એ રીતે જ
એને ઓળખુ છું

રૂપા દેવી ! શ્રીદેવી ?

શ્રીદેવી તું આશ્ચર્ય પામે છે ? ખરેખર આ
આશ્ચર્યકારક જ ઘટના છે પ્રતિષ્ઠા સાચવવા માટે
આપણે બીજું ધણું યુગ્માવડ પડે છે

રૂપા તમારી વાત જરાજરા સમજાય એવી
તો છે

શ્રીદેવી તને તો શું પણ શેઠ શ્રીકાંતની
કાશીની ને હરદારની હવેલીઓ પણ આ વાત સમજે
છે સ્પર્શ, ચંદ્ર અને આકાશના તારાઓ પણ સમજે
છે માત્ર પ્રતિષ્ઠાનો માપદંડ હાથમા લઇને ફરતા
શેઠ શ્રીકાંત આ વાત સમજતા નથી

રૂપા શું તમે ખરેખર માના છો ! તમે તર
છોડો એ અધ્યાત્મક એ પોતે જ આ બાળકને છે ?

શ્રીદેવી આખો કદાચ ન ઓળખે પણ અતર
એને ઓળખે છે રૂપા જૂનકાળની એ જવાણને
આજ સુધી મેં મારી છાતી પર નાચતી અનુભવી
છે બ્યારથી મેં એને મગાને કાંઠ વટકતો જોયો,
મગાના ઉછળતા પાણીને માનના સમાચાર પૂછતો
જોયો ત્યારથી મારી છાતીમા ફરી દૂધ લરાયું છે
પદર પદર વર્ષ વીત્યા છતાં તેણે તેના કોમળ હૃદય
માથી માનના પ્રેમને દેશવટા નથી આપ્યો, માતાના
સંભારણને એણે સમજાવી નથી દીધી

રૂપા આ કેવું ગાય છે બાઈસાહેબ ?

શ્રીદેવી અરે આ તો એ જ બાળકનેવાનો
અવાજ ! રૂપા, તે સામંત્ય ને ? જો તો ખરી જાનો
માતો એ કઈ તરફ જાય છે ? તું એની પાછળ જ

રૂપા શેઠને આવવાનો વખત થઇ ગયો છે
હવે આપણે અદર જવું જોઈએ

શ્રીદેવી કેટલો મીઠો અવાજ છે એનો ? કેમ
કાંઈ મોતી નથી રૂપા ? કે તને સંગીત ઉપર પ્રેમ
નથી ?

રૂપા બાઈસાહેબ ! બાઈસાહેબ ! આ તો
શેઠની મોટરનો અવાજ શેઠ આપણને અહીં જામેના
જોજો તો શું તું શું કરી નાખશે ચાનો અદર ચાનો

શ્રીદેવી જૂખના દુખને લીધે એ કેટલો દુર્ગંધ
દેખાય છે ? રૂપા, જો તો ખરી એના અગ ઉપર
એકેય સાજુ વસ્ત્ર નથી પગમા પગરખા નથી, હાથમા
લાકડી નથી રૂપા, રૂપા, તું એને અહીં તેહી લાવ-
અહીં મારી પાસે જા-જાવડી જા

રૂપા જુઓ, જુઓ બાઈસાહેબ શેઠની મોટર
ગમેવાની સામે ધસી જાય છે અરે, અરે

શ્રીદેવી મેટા, ચિરતન ! મેટા ! અહીં આવ,
અહીં આવ અરે, કોઈ દોડો, દોડો મારા ચિરતનને
મારા લાલને કોઈ હત્યારાએ કચડી નાખ્યો કોઈ
એને જાચાવે !

*

શ્રીદેવી તારા પગને હવે કેમ છે મેટા ?

ચિરતન તમે તમે હજી અહીં જ છો ?
તમારે ઘેર નથી ગયા ?

શ્રીદેવી મધકાને તને રૂપાએ નહોતું કહ્યું કે
આ પણ મારું જ ઘર છે

ચિરતન તમારું ઘર આવું હોય ? અહીં
તો ચોવીસે કલાક દોરના અવાજ સંભળાય છે, ગંગા
કિનારે થતો હતો એવો સાધુઓના નિપિયાનો ખખ
ઠાટ થાય છે, રૂપા ઉપર તાણી માટે ચોકો લગતા હોય
એવું લાગે છે આવું તમારું ઘર હોય ? મને તો આ
કોઈ ધર્મશાળા લાગે છે

શ્રીદેવી પ્રત્યેક મુસાફરનું ધર્મશાળા એ જ
સાચું ઘર છે મેટા !

ચિરતન મારા માટે તમે સાચું કહ્યું

શ્રીદેવી મારા માટે એ તારા કરતા પણ

વધારે સાચું છે હં પણ બેગ, હવે તારાથી જરાતરા
ચલાય તો છે ને ?

ચિરતન જમીન પર પગ કયા મૂકાય છે ?
મર્યાક પડ્યું બદલુ છું ત્યાં પગમાં આચકા લાગે છે
ગળે કે આખું અમ અચેતન બની ગયું છે અને
તો એમ લાગે છે કે ગળે મારા પગ જ નથી

શ્રીદેવી તારા પગ તો આ રજા લાઈ !

ચિરતન હાથ અડાડુ છું ત્યારે મને એટલી
ખમર તો પડે છે પણ જેમ જીભ માને છે, આખા
પોષણ ઉઘાડ બધ થાય છે, જેમ હાથ ઊંચા-નીચા
થાય છે તેમ પગ થતા નથી ગોઠવું નીચેના લાગ
ગળે ખોટો પડી ગયો એમ લાગે છે ને બાર્ડસાહેબ

શ્રીદેવી, મેં તને શું કહ્યું હતું તે જુવી
ગયો ?

ચિરતન મને કશું યાદ નથી

શ્રીદેવી મેં તને નહોતું કહ્યું બેગ, કે હું
તો એક સામાન્ય સ્ત્રી છું અને બાર્ડસાહેબ કહીને
ન બોનાવીશ હો !

ચિરતન એક સામાન્ય સ્ત્રી ? તમે ?

શ્રીદેવી કહે બોઈએ, તું મને હવે શું કહીને
બોનાવશે ?

ચિરતન એક અધ અપગ અને અગણ્યા
બાળક ઉપર આટલું હેત રાખનારને હું માતા શા
મટે ન કહું ?

શ્રીદેવી તને બ્યારે ત્યારે તારી મા કેમ બહુ
યાદ આવે છે ?

ચિરતન અતરમા સવરવા લાયક મારે માટે
આ દુનિયામાં એ એક જ વસ્તુ છે એનું રમણ એ
મારું પાવન તીર્થધામ છે તમને નાઈ લાગશે, જુની
સારંગી સાથે રાત પડે એને માતાની જ કથા માને
છે તમામા હું જેટલીવાર નહાયો છું એટલીવાર મેં
માતાના કોમળ હાથનો સ્પર્શ અનુભવ્યો છે અને
આજ તો તમે મારી એકાદે વિશેષ સલામ રાખો
હો, પછી તમને શા માટે મા ન કહું ?

શ્રીદેવી મા ! બેટા, મા એ ચમ્પો તારા
મેઠામાં કેના મીઠા લાગે છે ?

ચિરતન એહ, મારા પગમાં અત્યંત વેદના
શર થઈ છે મા !

શ્રીદેવી ગલરાશ નહિ હો ! દાકતર કહેતાં તો
કે હવે એક પાટો બાધ્યા પછી તરત જ પીઠા એછી
થઈ જશે

ચિરતન દાકતર સાહેબ હજી સુધી કેમ
આવ્યા નહિ ? રૂપાને કયા ગયા છે ?

શ્રીદેવી રૂપા દાકતર સાહેબને તેડવા જ ગઈ
છે બેગ ! બન્ને હમણા આવી પહોંચશે ને મારા હાથનો
ટેકો લાંબને તું જરા બેઠો શા પગનો દુખાવો હમણા
મટી જશે હો બેગ !

*

રૂપા અહીં કોઈ જ નથી ? અહીં કોઈ જ
નથી ? જુઓ જુઓ પેરો સફસી પગાયો હાથમાં
ધમધમતા મુઠા લાંબને મારી આખો ફોડવા દોડ્યો
આવે છે અરે, કોઈ દોડો, દોડો એ તો સાવ નજીક
આવી ગયો એને પકડો, મને હમણા મારી નાખશે.

શ્રીદેવી અરે રૂપા, તને થયું છે શું ? તું
ખૂબો શા મટે પાડે છે ? અહીં તો કોઈ નથી તું
ગલરાય છે શા મટે ?

રૂપા એહ ! મારું ચિત્તભ્રમિત થઈ ગયું
છે બાર્ડસાહેબ ! ચિરતનની જેમ મારી આખો સામે
પણ પળ આપ્યા છે અને કાંઈ દેખાતું નથી-કાંઈ
દેખાતું નથી

શ્રીદેવી એક પગી એક આવતી આપતિને
લાંબે તાગી આ સ્થિતિ થઈ છે બહેન ! જી ગમરાઈશ
નહિ-મારી પાસે આવ બે ચિરતન તને ક્યારેનો
સંભારી રહ્યો છે

રૂપા કેમ છે હવે એના પગને ?

શ્રીદેવી સો સારવાળા થઈ રહેશે પણ કહે
તો ખરી તને શું થયું હતું ? જી મેં પામે મર્ડરટી ?

રૂપા રોડ પામે ? હા-હા, હું મેં પામેથી

જ આતુ છુ આઠસાદેબ, શેઠે મને બહુ અનિષ્ટ વચનો કહ્યા

શ્રીદેવી અનિષ્ટ વચનો ?

રૂપા હા, બાઈસાહેબાં શેઠે ચિરતનનો દવા દારૂ, દાકતર પગેરે માવજત માટે રાતી પાઠ પછુ આપવાની ના પાડી એને

ચિરતન મારા દવાદાર માટે કોણે ના પાડી રૂપાબહેન ?

શ્રીદેવી કોણએ નહિ મેટા, એ તો રૂપાકોઈ ખીખની વાત કરે છે ધીમે ધીમે મોન રૂપા ! ચિરતનના અત કરણ ઉપર આરી વાનની અસર બહુ જલદી થાય છે બધી માડીને વાન કર શેઠે શુ કહ્યુ ?

રૂપા શેઠે કહ્યુ કે એવા હજારે આપળા પાગળા મહિને દકાડે મોઝનીચે ચગદાઇ મરે છે બધાના દવાદાર કરવા મેરડીએ તો પાર કયા આવે ?

શ્રીદેવી પાચ-સાન ! મહિને દકાડે હ, પણ રૂપા, મારા કહેલા પ્રમાણે તુ શેઠને એટલુ સમજાવી ન શકી કે શ્રીદેવી ચિરતનને આપણી સાથે રાખવા ધન-છે છે ?

રૂપા બ્યારે સર્વનાશ થવાનો હોય છે ત્યારે જિ દગી પોતે જિ દગીને બકારો આપે છે

શ્રીદેવ તારા કહેવાનો ભારથ કુ સમજી ગઈ ચિરતન આપણી સાથે રહે એ વાન શેઠને મજૂર નથી એમ જ ને ?

રૂપા વધુ કહેતા મારી જીભ નથી ઉપડતી બાઈસાહેબ ચિરતનનુ નામ સાભાગીને શેઠે ગુસ્સ મધને એના તો કહવા વચનો કહ્યા કે—

શ્રીદેવી એને રૂપા, જલદી મેટા, શેઠ શુ કહ્યુ તને ?

રૂપા આગની જેમ લાગ્યા સગતી આખી વાનગીતનો સારાલ એ હતો કે જે શ્રીદેવીને ચિરતનની સાથે રહેતુ દેલ તો મારી હવેનીના દરવાજા એને માટે આગથી બધ થાય છે

શ્રીદેવી એહ, જે ચિરતનની મા તરીકે હુ સ્વામીની સાથે રહેવાની ઇચ્છા કરુ તો એમની હવેનીના પગથિયાને હુ સ્પર્શ પછુ કરી શકુ નહિ એમને ? વાહ રે, અતિશ્લિષ્ટ પુરુષ !

રૂપા વાનગીતના અતમા શેઠે ઉગ્ર રીતે બગ્યાવ્યુ છે કે ચિરતનને લઇને શ્રીદેવીએ અત્યારે ને અત્યારે ગમે ત્યા ચાલ્યા જવુ આપણને આ ધર્મ-શાળામા રહેવાની પણ મનાઇ કરવામા આરી છે

શ્રીદેવી શેઠના આ અવધાયી ફરમાનનો તે કશો જ ઉત્તર ન આપ્યો રૂપા ?

રૂપા તમારી જાયામા રહીને ઉત્તર આપના તો હુ જરાજર શીખી છુ મે કહ્યુ કે જે જનેતા પોતાના પુત્ર માટે પ્રાણની આગુતિ આપી શકે તે લક્ષ્મીથી ઉભરાતી તમારી હવેની બહુ સહેલાઈથી છોડી શકે ચિરતનના રક્ષણ માટે આજે એક નહિ પણ બે અહીખમ દીવાનો જાબી ઘઇ છે

શ્રીદેવી બે દીવાનો ? મે દીવાનો કઈ રૂપા ?

રૂપા એક શ્રીદેવી અને બીજી રૂપા

શ્રીદેવી ધ ય મારી બહેન, આજે મને લાગે છે કે આ દુનિયામા હુ એકલી નથી

રૂપા તમે એકલા નથી પણ હુ સાથે છુ એ બપુયા પછી ને શેઠના કોધાગ્નિએ માઝા મૂકી દીધી ટેમનના ખાનામાંથી લાખી છરી ઉપાડી એમણે મારી પાછળ દોડ્યા માણ્યુ, પણ રચૂળ શરીર કેટલુક દોડે ખારણા નજીક આવતા આવતા ત્રણ વખત પડી ગયા, ને બકારથી હવેનીના કમાડ વાસી બહી દોડી આરી હવે આપણે અહીથી નામી છૂટવાની તૈયારી કરવી જોઈએ

શ્રીદેવી પણ રૂપા તે ચિરતનનો પ્રિયાર કર્યો વખતસર દવા ન મગવાથી નિયારો એઉ પગે સાન અપગ બની ગયો છે

રૂપા હુ એને મારી પીઠ ઉપર ઉચકા લાઈશ પણ હવે એક ઠાણુ પણ અડી નથી રહેતુ ચિરતન શ્રીદેવી, મા ?

શ્રીદેવી કેમ બેગ, પત્ર બહુ દુ ખે છે ?

ચિરતન • ના, માં જરાયે દુખના નથી
તમે જરાક પણ પર હાથ તો ફરવો કેટલું બહુ ચેતન
આવ્યું જો મા? જાણે એમ થાય છે કે કેટલાયે
માઉં ચાલ્યો જાઉં

૩૫ તને હવે અહીં રહેલું નથી મમત
બાળમૃગૈયા ?

ચિરતન જુઓને રૂપાને, અહીં આખો
દિ પાન ખાઈ કરે છે પ ખીઓ વેળા વિનાના ગાય
છે લોકો કુદો ચડ્યા હોય એટલા જોરથી મોરે છે
મને તો હવે અહીં જરાય મમત નથી

૩૫ સામઝક બાઈસાદો, શીકાન શેક
લોકોને ઉશ્કેરીને આ તરફ મોકલતા લાગે છે આપણે
જલદી અહીંથી ચાલ્યા જવું જોઈએ લાવો કુ
ચિરતનને ઉચકી લઈ છું સામે જુઓ પેના
માળામા કોણ એના મચ્ચાને ઉડાના શીખવાડે છે

શ્રીદેવી હુ મારા ચિરતનને એમ ઉડતા વે
શીખવાડીશ એની આખો તો હુ ન બની શકી પણ
પાંખો જરૂર યઈય

૩૫ શ્રીદેવી, બહેન તમારી આખમા આસુ ?

શ્રીદેવી આ આસુ વે નાના નહિ પણ અતર
ના ઘવાનમના છે બહેન રૂપા ! કોઈ નામી છૂટેલી
કેલવ જોવી હુ પે મારા બચ્ચાને પાખમા લપેટીને
આ કાગે આવી હતી ઝાડે કાગે વજ્ર તરમતી તી
હુ પે એ વસતતની રચ્ચે આરીને બેઠી કરમાયેન
ફૂલ ઉપડે તેમ હુ ઉડીને ઉ-માટે ચડી હતી એ
જ ઉ માટે આજે મારા બચ્ચાને લપેને પાંખી જાઉં
છું રૂપા, મારા સૌભાગ્ય ક કણે આજે બગીને
ભરમ યઈ ગયા છે એની રાખમાથી હુ મારા માનુસ
ની ઓણધિ શોધી રહી છું મારા સતાનની સજીવની
શોધી રહી છું

*

દુનિયાને એક

ભારતના સુસિક્ષિત તમનેનવાઝ (તમલચી) ઉત્તરે અરમળન તિરેકવાના
જીવનમા બનેતી આ એક વાત છે

એક દિવસ એક જાહેર કાર્યક્રમમા તેમનો તમલાવાદન । કાર્યક્રમ થોડા
વાખા આવ્યો એમના તમલા સંલગ્ની લોકો આનંદથી ડોરી ઊઠવા માર્કમ
પૂરો થયો ત્યારે વ્યવસ્થાપકે તેમને મહેનતાણતી નકકી કરેલ રકમ આપી
અને પાવતી પર પૈસા બખ્યા નદલ સહી માગી જરા પણ અચકાયા વિના
ખાસ દેને ડાગા કાયનો અગૂડો ચાલી લગાવવા આમળ પોઈ એમને સહી
કરતાં પણ નહોત આનંદની એમની અબજુ ત્યાની એક સુશિલિન કાર્યકરે
મરકરી કરી

સુસિક્ષિત કાર્યકરે મરકરી કરી તેથી ખાસાદેન જરાયે મુઝે થતા નહી
સ્વસ્થપણે ગબીરના પૂર્વેક તેઓ મોલના

‘માફ કરજો એક વાત પૂછું ? તમારા જેવા સુસિક્ષિત લોકો આ
દુનિયામાં કેટલા હશે ?

તેઓ કાર્યકરગાઈએ કયું ‘હજારો - લાખો હશે !’

સંલગ્નોને ખાસાદેને ફરીથી પૂછયું અને મંત્રા જેવા તમલચી તિરેકવા
કેટલા હશે ? એક જ કે નહી ? બસ બસ મારા મનનું સમધાન થઈ ગયું
મારા વડોનોએ મને એક જ શિક્ષણ આપ્યું છે ‘દુનિયામા એકમેવ બનો’

આમ કહી તમનેનવાઝ ખસાદેને ડાગા કાયનો અગૂડો ચાલીના તેડ
તરફ અમળ લખાવ્યો

કાર્યકર બિચારા મુ બોલે ?

—નવીનચંદ્ર જી મધરી

અર્વાચીન જગત અને કેળવણી

નવનીત મહેતા

આધુનિક જગત માટે આપણને આધુનિક શિક્ષણની જરૂર છે. અત્યારના સમાજમાં સફળતા પૂર્વક રહેવા માટે આપણે સુવર્કને તોવાર કરવાના છે. આવું આવું આપણે ધણ સાહજીએ છીએ. આવી ઉક્તિઓમાં સાદી સમજ અને પરિસ્થિતિનું જ્ઞાન તરી આવે છે. તેમાંથી તરત જ એ પ્રશ્ન ઉપરિચય થાય છે કે ઉપસા હેતુ માટે બાળકોને શું શીખવવું? આપણા વિદ્યાર્થીઓને અત્યારના પ્રશ્નોનું જ્ઞાન આપવું તે બરાબર છે, પણ તે પ્રશ્નો કયા છે અને જગત આધુનિક કયા અર્થમાં છે તે પણ સમજવું રહ્યું. આ પ્રશ્નોના જવાબ, વિના વિચારે, આપી દેવાથી કોઈ ઉકેલ આવી શકશે નહિ.

આપણે વાંચીએ છીએ કે સારા વૈજ્ઞાનિકો તત્ત્વજ્ઞાનના પુસ્તકો તરફ વળે છે. શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રીને શમાયણનો શોખ હતો. પૂ. મધીજીને ધાર્મિક પુસ્તકો વગર ચાલતું નહિ. ત્યારે આ મહાનુભાવો આધુનિક નહોતા? બન્નેમાં લક્ષ્ય જતા પહેલાં એક જીવન અફસર બેસી વાચતો હતો તે વાત સુવિદિત છે. તેને તેમાંથી જોમ મળી રહેતું હતું. મનુષ્યસ્વભાવ બહુ જોષા પસગયો છે, નહિ તો કાલિદાસ કે ભવજીનિને આપણા માટે કશો અર્થ ન રહ્યો હોત. શેક્સપિયર કે સોપી પ્રેમાનંદ કે દયારામ કોષ્ટ અત્યારે વાંચત જ નહિ. મનુજ આદર્શો જોણ પચાસ ૧૧ તે સનાતન તત્ત્વ છે. પદ્ધતિઓ-પ્રણાલિકાઓ પસગય પણ જીવનની જીડી અને અમોઘ વસ્તુ અટક રહે છે. મનુષ્ય સ્વભાવમાં આ અમુક સનાતન તત્ત્વો છે. આ તત્ત્વોને અમે જ મનુજજીવનના કોપડા કોષ્ટ પણ યુગમાં તેના તે જ રહ્યા છે. હવે લક્ષ્યે અર્વાચીન જગતના પ્રશ્નો આ પ્રશ્નો શા છે તે માટે સ્પષ્ટ થવાની જરૂર છે. પ્રશ્નો વિવિધ હોય તો તેમાં કયા અગ્રવના છે તે પણ સમજવું આવશ્યક. સામાન્ય રીતે અર્વાચીન પ્રશ્નો એ વિભાગમાં વહેંચી શકાય એક તો આપણી જાતિનું સંસ્કૃતિના સામાજિક પ્રશ્નો વેપાર,

અર્થશાસ્ત્ર, સ્થાનિક તથા મધ્યસ્થ સરકાર, પરદેશ સાથેના સંબંધો બીજી તરફ વિજ્ઞાનનું વિદ્યાળ ક્ષેત્ર પડેતું છે. આ ઉપરથી એવું જણાશે કે આપણી કેળવણી પ્રથાએ આ બે પ્રશ્નો સમજવા માટે-તેને ઉકેલ લાવવા માટે વિદ્યાર્થીઓને શક્તિ આપવી જોઈએ. Social Sciences અને Natural Sciencesનો અભ્યાસ વિદ્યાર્થીઓને કરવો. પરી આ રીતે અપાતી કેળવણી પૂરી થશે.

કુદરતી બળોનું જ્ઞાન નાગરિકોને જોઈશે. વેપાર-વાણિજ્યની પ્રથા તેણે અગ્રવરી પડશે. વસ્તુઓ કેમ તોવાર થાય છે અને કયા કેવી રીતે વેચાય છે તે બધું નાગરિકને સમજવું પડશે. રાજતત્ત્વ કેમ આવે છે, મતની શી કિંમત છે, તેનું તેને જ્ઞાન હોવું જોઈશે. આપણું સામાજિક જીવન બદલાવનારાં કયા બળો છે તેનું થોડું ધણું જ્ઞાન તે મેળવશે. અર્વાચીન જગત માટે આ અર્વાચીન કેળવણીની આજી રૂપરેખા થઈ. આને આનંદમાં રાખીને અભ્યાસ કેમ ધારવો જોઈશે.

પણ આ દૃષ્ટિએ ઘડાયેલા અભ્યાસક્રમ માનવ શક્તિની દૃષ્ટિએ પૂરતો હતો? અર્વાચીન જગતની જરૂરિયાત તે અરેબર સતોષરી? તેમાં ધર્મની તો કરી વાત નથી. સાહિત્ય, કલા, ગીત વગેરે ઉપર ખાસ ભાર નથી. બીજા ઉપયોગી વિષયોના અનુસંધાનમાં જોરશું શીખી લેવાય તેટલું જ શીખવવાનું વિષયો વધારે રાખવાથી પણ સો ફાયદો છે? જોમ ઘરમાં માણસો વધી જાય અને આરોગ્ય બગડે તેમ અભ્યાસક્રમમાં પણ વિષયો વધારી નાખવાથી માનસિક આરોગ્ય કયારે છે. Overcrowding in education, as in housing means ill health. શાસ્ત્ર એક અધારી કોપડી બની જશે. આવી જીડી કોટડીમાં બનીર રોગ ફાટી નીકળે. જ્ઞાનને દોષ ત્યાં પ્રજ્વળી શકે નહિ. ઉપરહટ્ટી ગાદિતી ત્યાંથી મળી શકે જીડી માદિતી મેળવવાનો

વખન જ ન રહે આતુ ઉપરજનુ જ્ઞાન અમુક અશે ઉપયોગી થઈ પડે જીવનને થોડો સમય ઉત્થાસિત પણ બનાવે, પણ તેની ઉપયોગિતા અલ્પજી છે પણ ઘણી વખતે તેનું જ્ઞાન લાયજનક છે આપણે જે નથી જાણતા, તે બરાબર જાણીએ છીએ એવા જ્ઞાન સેત્રીએ છીએ અમલ માણસો દેશને લવરૂપ છે, પણ તેથી વિશેષ લાયકો અર્થશિક્ષિતોને છે જે વિષયનું જ્ઞાન નથી તે ઉપર આ અર્થશિક્ષિતો અલિ પ્રાય આપે છે-તેમના અજ્ઞાનનું તેમને જ્ઞાન નથી કેળવણીનું મુખ્ય કાર્ય આ અર્થજ્ઞોની સખ્યા ઘટાડવાનું હોય જોઈએ આમ કરવાને એક ઉપાય લોકોને જ્ઞાન થી છે તે સમજવવાનો છે વિદ્યાર્થીએક વિષય પણ બરાબર શીખે હશે તો તેને તે વિષય પૂરું જ્ઞાન મળશે અભ્યાસની શિક્ષણ પ્રથા અનેક વિષયો શીખવવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને પરિણામે એક પણ વિષય બરાબર શીખવી શકતી નથી

હવે વિજ્ઞાન ઉપર રચાયેલ અભ્યાસક્રમ નિકાળીએ આ અભ્યાસમાં થોડી સચોટતા તો રહેવાની આધુનિક સંસ્કૃતિના આસલક્ષણ પ્રયોગાત્મક વિજ્ઞાન તથા કુન્નર-ઉદ્યોગો છે, અને આ દક્ષણ પ્રમાણે વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ પ્રથમ પસંદગી માગી લે છે ખરી વાન છે કે અભ્યાસની દુનિયામાં વિજ્ઞાન એક મોટું ભાગ છે દુનિયાને વિશેષ વિજ્ઞાન-ચાતુર્યોની જરૂર પડશે વિજ્ઞાને ઘણું કંઈ છે ઘણું કંઈ જાય છે અનેક અજ્ઞાન પ્રદેશોમાં પ્રકાશ ફેલાય છે દુનિયાની સૂર્ય એક રીતે ફેરવી નાખી દે, પણ ઈ સ ૧૮૧૪થી અભ્યાસ મુખીમાં બે મોટા વિષયકો આવી ગયા લગાડ્યો ૧૧ કઈ પદ્ધતિએ વપરાઈ, વિજ્ઞાને શો ભાગ લઈએ તો બધું વિજ્ઞાન કહેશે વિજ્ઞાન-વિમલનું કારણ કહી શકશે નહિ માનવજાતિને નિગડી નાખનારા શુદ્ધ કેમ અન્યાયવા તે વિજ્ઞાન આપણને શીખવતું નથી મનુજાતિમાં, તેની ભાવના, તાલિય અને કલા ભવે વિજ્ઞાન કરી કહેતું નથી મનુજાદેવની બિર્મિઓ વિશે તે મૂક છે માણસના ઉત્થાસો, દર્શો ગ્રેમ વગેરે વિશે તે કંઈ કહી શકે તેમ નથી

એક હાથમાં જેરી જેલ તથા અલ્પભોગ દેખ છે, ત્યારે બીજા હાથમાં દર્દીઓનું કલ્યાણ પેનિસિલિન

પણ દેખ છે વિજ્ઞાનની શોધખોળોને મનુષ્ય શો ઉપયોગ કરી રહ્યો છે ? જીવને તેમાંથી શું મેળ થયું ? માણસ વિજ્ઞાનની બધી સિદ્ધિઓમાંથી અલ્પભોગને જ પસંદ કરે તે તેમાં વિજ્ઞાનનો શો વાક ? પસંદગી માણસ કરે છે મને તે પસંદ કરવા તે સ્વાતંત્ર છે મનુજાજીવનની મહત્ત્વ આધ્યાત્મિક વાગોને વિજ્ઞાન સ્પર્શતું નથી આધ્યાત્મિક યોગ અધૂરી રહી જશે અને દોડમણી માનવી સમસ્ત માનવજાતિને નષ્ટ કરી જશે અર્વાચીન જગત માટે અર્વાચીન કેળવણીની વાન કરનારાઓએ આ બચરાધાન સ્વીકારવું જોઈએ વિજ્ઞાને આપણી સંસ્કૃતિને ઘડવામાં ઘણો મોટો ભાગ લઈએ છે તે ખરું, પણ વિજ્ઞાન સમગ્ર જીવનને સ્પર્શી શકતું નથી અર્વાચીન જગત અમુક અશે જ અર્વાચીન છે ઘણી બાબતો તો જગજૂતી છે મનુષ્ય રચાયેલ છે જ છે શર્વિન પડી તે બદલાવા નથી ફેરફાર એ તો માત્ર વેશપલટો છે બદલાવી કોરને તે રસી છે અભ્યાસના સમાજનું તે કમખાતર છે કે અલ્પજીવી તરવોને તે વળગી રહે છે કેળવણીનું કર્તવ્ય આ શોધખોળોને સ્વીકારવાનું છે, તેની વ્યવસ્થા કરી આપવાનું છે, બાલ અલ્પજીવી તરવોને પણ જ્ઞાન આપવાનું છે પણ તેનો પાયો તો માનવતાનાં સનાતન તરવો ઉપર જ રચાયેલો જોઈએ તે સમજી નેવામાં જૂઠું ન થવી જોઈએ કેળવણીનો ઉદ્દેશ માત્ર ટેકનિકલિયનો કાઢવાનો નથી, સારા, સુખી, સમૃદ્ધ મણુઓ તૈયાર કરવાનું તેનું કાર્ય છે

જગતી માણસના કળા સુધરેલ માણસ કઈ રીતે જીવે પડે છે ? કઈ રીતે ચરિતાતો છે ? વિજ્ઞાન અને તેની શોધખોળો, હેતુ યુદ્ધ, કાળાં બાજર, લાકર નજાબોરી, બાંચ રસ્તવની લગ્નલક્ષ વર્ગમાં ફેલાયેલી બદી, માનવતાનો અભાવ નીતિનો નાશ-આ બધું શું સૂચવે છે ? આ બધી બાબતો સામાન્ય બનતી જાય છે માણસ શું મુશ્કેલી છે ? વિજ્ઞાનની બધી શોધખોળો તથા સગરોડો છતાં માણસ અધમ માનુષ પડ્યો છે Scientific inventions are Consistent with a lower level of humanity than of any savage

tribe. આધુનિક કેળવણીની વાતો કરનારા આ નવું સત્ય સમજી જાય તો સારું. અર્થશાસ્ત્ર, વિજ્ઞાન કુનરો, વ્યવસ્થા વગેરેની દૃષ્ટિએ જર્મનીમાં શી ઉચ્ચપદ્ધતી આપી ભૌતિક સંસ્કૃતિમાં નથી, આપણામાં છે માણસે જન્મત ઉપર વિનાશ વર્તાવ્યો શ્વાયને હદ રહી નથી. વિજ્ઞાનની શોધખોળો તેના દિલને રપર્શી શકી નથી. વિજ્ઞાન, અર્થશાસ્ત્ર, લોકશાસન ઠીક છે વિદ્યાર્થીને તેની તાલીમ અવશ્ય આપવી જોઈએ. કેમ તેથી રિરુદ્ધ નથી, પણ જો તેનો ઉપયોગ લોકકલ્યાણ માટે થતો ન હોય તો તે આપ નકામો છે, ઘાતક છે કેળવણીએ આ સુધુયોગ

શીખવવાનો છે; માનવના પ્રગટાવવાની છે. વિજ્ઞાન માણસને બળ આપે છે, પણ તે બળ લોકકલ્યાણમાં ચોખ્ખું જોઈએ. આ જડ ચાત્રિક દુનિયામાં આધ્યાત્મિક પાયો, નીતિનો પાયો, માનવનાનો પાયો 'કેળવણીએ' નાખવાનો છે. આ પાયો સુદૃઢ હશે તો તે ઉપર આ અલંકારો દીધી નીકળશે. The real modern problem is to humanise man, to show him the spiritual ideals without which, neither happiness nor success are genuine or permanent

*

વિદ્યાર્થીઓ અને વાચન

વિદ્યાર્થીઓના મોટા ભાગના અસંતોષનું મૂળ તપાસીશું તો તે વિચાર અને વર્તણૂકની ચોક્કસ ધોરણોના અભાવમાં રહેલું જણાયું. આપણા વિદ્યાર્થીઓ બે દુનિયા વચ્ચે અટકાય છે તેમને જ પ્રકારનું શિક્ષણ મળે છે તેમાં ભારતના આધ્યાત્મિક અને નૈતિક વારસાનું નહિવત્ જ્ઞાન અપાય છે અને યુરોપના અનુભવ તો તેમને માટે અજાણ્ય છે.

કેમ પણ સામાન્ય વિદ્યાર્થીને આ દેશની સંસ્કૃતિના સંદર્ભમાં નૈતિક મૂલ્યોના અર્થ નિષે પૂછશે તો તેનો મો વકાસેથી ચઢેલાં જોવા મળશે અને આને માટે માત્ર વિદ્યાર્થી જ દોષિન નથી.

આજે જે શિક્ષણપદ્ધતિ છે એમાં એવું કશું જ નથી, કે જે ભારતના વારસા નિષે વિદ્યાર્થીને સારી રીતે સમજાવે બનાવે આપણા વિશ્વવિદ્યાલયોમાં એવા એકમ અભ્યાસક્રમ નથી કે જે હારા દિ દુલ્લને અપરિચિત રીતે સમજાવવાનું શક્ય બની રહે.

આપણા અભ્યાસક્રમોમાં ધર્મોના તુલનાત્મક અભ્યાસ માટેની જગ્યા જોગવાઈ નથી.

વિશ્વવિદ્યાલયના શિક્ષણ અને જીવનનાં નૈતિક તેમ જ આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રોમાં ભારતના વા સા વચ્ચે યોગ્ય સમન્વય ફેરી રીતે કરવો એ સવાલ પરત્વે મંબીર વિચાર જરૂર છે.

આપણા વિદ્યાર્થીની જુદી જુદી જાગૃતિ પરત્વેનાં વલણો ઘણામાં મરમા-ગરમ વાનીઓ પીરસનાં સરનાં સામયિકો અને અન્ય સામયિકો પણ ફેરી અસર પહોંચાડે છે તેની તપાસ વ્યવસ્થિત ચોક્કસી દ્વારા કરવી લાગણીથી થઈ પડશે. આવડા સામયિકી આખી પેઢીનું મજાજ બચડનું હોય છે અને ઉત્તર જાતનાત્મક તેમજ અસ્વીક સમાજોના આક્રમણથી બચવા માટે શૈક્ષણિક અભ્યાસક્રમમાં એવું કશું નથી કે જે વિદ્યાર્થીઓને જરૂરી શક્તિ અને વિવેકશુદ્ધિ આપી શકે. —ડૉ. રાધાકૃષ્ણન

સાહિત્યમાં પ્રગતિવાદની કેટલીક ચર્ચા અને ઇચ્છાવટ થઈ ગઈ છે. એ દરમિયાન જીવનનાં અવ નર્વા બોલોને અપનાવતુ અને દષ્ટિકોણોને ગૂંજ કરતુ સાહિત્ય પિરસાવા માગ્યું છે

ગતિ અને પ્રગતિ વચ્ચે તફાવત છે એ તો હરકોઈ સમજી શકે છે સામકલના પૈર્થને અદર લખને પેશ લગાવીએ, અને વેડ ઝોળાકર કરતુ રહે એ 'ગતિ' છે, પણ 'પ્રગતિ' નથી. સામકલના પૈર્થને જમીન સાથે રાખીને, પૃથ્વીના આકાશલુના પ્રતિભા સાથે પેશ લગાવી, પૈર્થને જમીન સરસુ આગળ ચલાવો, ત્યારે એ પેડુ 'ગતિ' પણ કરે છે અને 'પ્રગતિ' પણ કરે છે

એવું જ માનવજીવનના, સમાજજીવનનાં, અને વિષજીવનના બોલોનું સમજતુ સાહિત્ય, જીવન- માંથી આવે છે, અને જીવન માટે છે જીવન એટલે મનિ જ નહિ-પ્રગતિ જે આગળ ગય છે તે જમન જમન આપણને આગળ લઈ ગય છે જીવન અને જમનને આગળ લઈ ગય, તેવું હોય તે સાહિત્ય અથવા બીજી રીતે વિચારીએ તો દૂર ભિન્નવાને નજીક લાવે તે સાહિત્ય, સાહિત્ય તો હૃદય-હૃદય વચ્ચેની પ્રતિબિંબ જેવું છે

કેટલીકવાર આપણે 'કલાને ખાતર કલા' તેમજ 'સાહિત્યને ખાતર સાહિત્ય'ની વાત સાંભળીએ છીએ છોક આમ તો નથી જ કલા અને સાહિત્ય, જીવન જોડે સંકળાયેલા છે, જીવનમાંથી છે, જીવન માટે છે એમ જો નિ સંદેહ સ્વીકારા, તો પછી કલા માત્ર કલાને ખાતર ન હોય. સાહિત્ય માત્ર સાહિ ત્યને ખાતર ન હોય તેમ એક મનુષ્યનું જીવન, માત્ર એક એના પોતાનાં, માટે ન હોય. ખરી રીતે તો અકિર્ણનું જીવન, વ્યક્તિના જીવન ખાતર હોય એ

અસંકલ છે, કારણ કે વ્યક્તિનું જીવન, સર્વાંશે અવન નથી ને સ્વયં પૂર્ણ નથી જીવનસમુદાયનો પરસ્પર આશ્રય રહેલો છે, એથી જ જીવન જીવન તરીકે ખડું રસત્ર અને પ્રપૂર્ણ બને છે

હમણા હમણાં આપણે, પ્રચારલક્ષી સાહિત્ય નો ઉત્તમ થતો જોઈએ છીએ જેમ કે, ગાંધીજીના આ યુગમાં દીનદરિદ્ર વર્જનું, મધ્યમવર્ગનું, સાચુ ચિત્ત દોરતુ, અને ગાંધીયુગને સાક્ષાત્ કરતુ સાહિત્ય પ્રગટે છે રચિયાના, સમાજવાદી, રંગદ મનું સાહિત્ય લખાય છે ગદ્યની પેઠે પદ્યમાં પણ, આ પ્રકારનું સાહિત્ય પ્રવેશ્ય છે પરંતુ, અમુક વિચાર પ્રચલિતને પ્રતિબિંબિત કરતુ સાહિત્ય, એ સાહિત્ય નહિ, એમ ન કહી શકાય, કેમ કે એ કૃતિ, સાહિત્યની છે કે નહિ, અથવા તો સાહિત્ય છે કે નહિ, તેનો મૂળ આધાર આ નથી

એવી જ રીતે, બીજી નજરે જોઈએ, તો, સાહિત્યની પણ, એક શુદ્ધ લાવના છે જ તેમાં, સાહિત્યનું કોઈ બાલ કારણ હોતુ નથી અવભૂતિ કહે છે તેમ જોમ સાચી અતરપ્રીતિને બીજી કોઈ 'બદિ ઉપાધિ' બદારની ઉપાધિ હોય નહિ, તેમ સાહિત્ય, સાહિત્યની શુદ્ધ ભાવનાથી લખાતુ જોઈએ પછી એક ગાંધીયુગની દિનમૂઠી હોર, બીજી લખની હોય કે સમાજવાદની હોય એ રિલમૂઠી તો, જીવ- નનો દષ્ટિકોણ રજૂ કરે છે-જીવનના બોલોને પ્રગટે છે એથી જીવિત કંઈ અસાહિત્ય કે વિરોધ સાહિત્ય થઈ જતુ નથી

પરંતુ જે સાહિત્ય પ્રચારને પ્રધાનપદે રચા પોને સાહિત્યની શુદ્ધ લાવનાને, મોજુ. અથવા વિનુ જનાવે; અથવા, જે સાહિત્ય શુદ્ધ ભાવનાને બદાને છેકે હવાઈ જનાવે, અને જીવનને, જીવન તરીકે અલગ

રાખે, પાછળ રાખે, અથવા તો પાછું પાડે, કે જીવનને વિદ્યુત કરે, કે જીવનથી વિમુખ કરે—એ પણ સાહિત્ય નથી

*

સાહિત્યની પ્રત્યેક કૃતિ 'સાહિત્ય' તરીકે મૂલ્યવાન હોવી જોઈએ એવી એક સ્પષ્ટ ભ્રામણ અને કલ્પના નથી, એમ નથી કહી શકાય છતાં હકીકત તો એવી જાય, પ્રસન્ન મનુ માત્ર સુખ, ખોખાં જોતુ, નીરસ યર્જન કરી જાય એ, સાહિત્યની કૃતિ, શી રીતે કહેવનું ? એ તો સાહિત્યનો કચરાળો, કાચો ખાસ છે એમા હૃદયની ઉભા બળે, ચિત્તની વૃત્તિ લગે અતરની દૃષ્ટિ બળે, અને આત્માની કલા પ્રકાશે, ત્યારે, એ સાહિત્યની કૃતિ બને છે, સાહિત્યની કલાકૃતિ બને છે સાહિત્ય કૃતિ, આમ આત્મકલાની મોરકલગી છે એ કલાનુ પ્રાગટ્ય જે કરે છે તેની સાહિત્યભાવના, આપોઆપ શુદ્ધ બને છે

*

સાહિત્યને કલારૂપે પ્રગમવવાની અમુક શ્રીતિઓ છે નિદર્શનની પણ અમુક રીતિ છે લય, તાલ રચના, ધ્વનિ, માપ અલંકાર, સૌની વચ્ચે છે એ બધાને સમજી લેવાય તો આત્મકલાની ખીનવટ સહેલી થાય ત્યારે તેજદર્શન લાધે અને તેમાંથી આત્મકલા ની નવી નવી ચમકે જોડે અને આ વસ્તુઓ પણ આત્મકલાના દર્શન માટે છે એને કુઠિત કરવા માટે નથી આ શ્રીતિઓને પાળતા છતાં કોઈ નિરસ સમર્થ સાહિત્યકાર નવી રીતિ આપવાનું કરી શકે છે પરંતુ એવી પરાશકિતનો ખોટો કે માની લાંબાઈ હવે ધારણ કરીને કોઈ નવીન આગતુક સ્વચ્છંદે વિહરે તો એ સાહિત્યનો સર્જક નથી જ વસ્તુતઃ આ બધી પરંપરાની શ્રીતિઓ માથી પસાર થઈને પછી જ સામાન્ય સાહિત્યકારો કે ઇકે અરો અસામાન્ય સ્વતંત્ર અને સવમાન્ય એવી શ્રીતિ મેળવી શકે છે

*

આ શ્રીતિઓ દ્વારા સાહિત્યકારની કાનૂની કામ કરે છે એ દૃષ્ટિ એને સત્યનું અને આદર્શનું સુરેખ કે આણુ દર્શન કરાવે છે એને લાંબી હકીકતનું સત્ય અથવા આદર્શનું સત્ય સાહિત્યનું સત્ય

બની જાય છે જેટલે અરો આ દૃષ્ટિને કલ્પનારૂપિત અને જીવનપ્રાણ પોષાતી હોય છે તેટલી એની પ્રેરણા શક્તિ સાહિત્યકૃતિમા બનરે છે એટલો એ સારો, સાચો ને જીવો સાહિત્યકાર હોય છે

*

જગતનાં અને જીવનનાં કેટલાક તો સાધન સત્યો ને સિદ્ધિતા છે અને એ બધાં નવા નવાં પલ્લવતા કે અદલાતા યુગોમાં નવા અને વિવિધ રૂપે પ્રગટે છે અને નવાં મૂલ્યો બોધા કરે છે એ રૂપો અને મૂલ્યોને સમજીને એ પોતાના સાહિત્યજીવનમાં આગળ ધપે છે—પ્રગતિ કરે છે જેઓ એમને ન સમજે અથવા ઇરાદાપૂર્વક જૂનાં રૂપોને અને જૂનાં મૂલ્યોને ધારતા રહે એ કનિષ્ઠ કાટિના સાહિત્યકાર લેખારો

*

યુગનું એટલે 'કાલ'નું તત્ત્વ સાહિત્યમાં કેવું હોય એ સદૃશ પ્રશ્ન છે સાહિત્યનો આનંદ અમર, અમર, નિત્યનૂતન અને અનતનો છે એની કલા સ્થલકાલની મર્યાદાઓને તોળી નાખે છે એટલે કાલનાં તથ્ય રૂપો જૂન વર્તમાન અને ભાવિનો ત્રેડો દોર છે કુદૃષ્ટ સાહિત્યમાં હોય એ ઉપરાંત તે અમર અમર, નિત્યનૂતન, અનંત આનંદ આપનારુ બને જ પરંતુ કોઈ સાહિત્યકૃતિમાં વર્તમાનનું તત્ત્વ વિશિષ્ટ હોય કોઈમા જાતનું અને કોઈમા ભવિષ્યનું હોય પરંતુ એમાં અમુક પ્રકારનો કુદૃષ્ટ સવાદ રહે—વિસાવાદ નહિ

*

સાહિત્યનો અર્થ માનવજાતિ માટે એક જ છે કારણ કે માનવી તરીકે જીવતામા અત કરણ હૃદય, વજેરનું બનેલું સોનું બહિષ્કૃતજીવન એક જ છે—સાહિત્યમાં ભાવાનું વાહન જુદુ એટલી જ જુદાઈ છે—ખીજ ખાસ નહિ બાકી પ્રત્યક્ષમાની એમની ભાષા, સંસ્કૃતિ અને પ્રજાલિકા અને યુગબળ મુજબ અમુક 'શ્રીતિઓ' જરૂર જુદી પડી શકે છે પરંતુ હમણું વર્ણવી જનારેની સાહિત્ય ભાવના એક હોય છે છતાં સાહિત્યકાર તરીકે આપણે ધણીવાર અસાહિત્યકાર પૂરવાર થઈએ છીએ

તામિલની નવી કવિતા

ઈન્દુલાલ ગાંધી

પ્રાચીન પદ્યસાહિત્યમાં સંવેદન, ચન્દસો-દર્શ, અર્થગંભીર અને હૃદયબદ્ધતા આ ચાર અંગો જેમાં સમૃદ્ધિ પામેલાં છે, એ અંગોને જ અનુલક્ષીને તામિલ કવિતા આગળ ચાલે છે. સંવેદન જ કવિને કવિતા રચવામાં પ્રેરણારૂપ બને છે. આ પ્રેરણાને પરિણામે, કવિની મનોભૂમિમાં કેમલ કાન્ત પદ્મ વસિને ઉદ્ભવ થાય છે.

આપણે આજે જ્યારે તામિલ ભાષાની નવી કવિતાની ચર્ચા કરીએ છીએ ત્યારે મહાકવિ ભારતીની ભવ્ય કાવ્યપ્રતિભા આપણી દષ્ટિ સમક્ષ સાકાર થાય છે. મહાકવિ ભારતી નવી કવિતાના પ્રયોગ, પદ્ય-પ્રદર્શક અને સન્માનનીય પુરસ્કર્તા હતા. સમત્વ, સંઘોદરત્વ અને સ્વાતંત્ર્ય-આ ત્રણ આવેગમય સંવેદનોથી ભારતીની કવિતા પરિપુષ્ટ બની છે. ભારતીના આજ વિચારતત્ત્વોને પકડીને આજની કવિતા આગળ વધે છે.

તામિલની નવી કવિતા—પેદી સાંસારિક વાસ્તવિકતા, સામાજિક પ્રગતિ—અવગતિ, સારકૃતિક એકતા વગેરે ભાવદર્શનોમાં વિહરે છે, કેટલાક કવિઓએ તો આ ભાવના ક્ષેત્રમાં અપૂર્વ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે.

મહાકવિ ભારતીએ ઉદ્ધેયોણા કરી છે

પરાશકિતએ — મહાકાલીએ
રશિયા ઉપર વરદહસ્ત મૂક્યો છે એનો;
હાહાકાર મચ્યો ને ક્રાંતિ સળવળી જાડી,
ભગી જાડયા દલિત-પીડિત ધરતીના ઇર્ષ.

કવિની વ્યાપક વાણી રશિયાની જ્વનના પૂરતી પર્વાસ નહોતી—એણે કારિયાના માનવસંવર્ધને પણ આ રીતે વ્યક્ત કર્યો છે

આ તો શાંતિનું આંદોલન છે,
જનશકિતના સળલ પ્રાણનું

આ મુક્તિ સચાલન છે.
રકત પ્રવાહિની—મુદ્ધપિથાથિની
તારી પ્લંચક લીલા;
લડકી જીકશે, ઘંભી જાશે
તારી યુદ્ધતપાનાં અંગેઅંગો કરશે લીલાં.

આજે તામિલની લોકકવિતાએ પણ વતંત્રાન પરિસ્થિતિના પ્રાગટ્યનું આ રીતે અદિલન ઉપાર્થનું છે—સ્પુટિકની પૃથ્વીપરિક્રમા વિશે એક લોકકવિએ લખ્યું છે

કેઈ ભવ્ય પ્રતિભા જાડે છે,
પૃથ્વીને ચક્રાવે લઇને
ગગનપાર એ ફેરે છે,
કેઈ ભવ્ય પ્રતિભા જાડે છે

જાણે માનવની શુચિ પ્રજા
સાહેસ ઉપર સવાર થઇને
નભનો ખોળો ખૂંદે છે.
કેઈ ભવ્ય પ્રતિભા જાડે છે.

આ રીતે નવીન વૈજનિક ચમત્કારોની પ્રશંસા કરતી કરતી તામિલ કવિતાએ પોતાનું નવું પ્રયાણ શરૂ કર્યું છે, ટેલીફોન, ટેલીવીઝન જેવા વરદાનોની મશગાયા આવી કવિતાઓમાં જોઈ શકાય છે સામાજિક પ્રેરણાઓ, અન્યાય, અને ઉપેક્ષા પ્રત્યે તો તામિલ કવિઓએ આજે લેખમાર લખવા માંડ્યું છે. વિધવાની શોકનપ્ત દશાનું વર્ણન કરતા એક કવિ લખે છે

સામાજિક મૂલ્યોથી વચિત
આ ઉપેક્ષિત નારી
રંગદોળાર્થ રહી છે ધૂળમાં
એંબી ટેસર-કપારી.

પશ્ચિમના દેશોમાં જેમ મીઠા ભાષા પોતાની મહનના, સુંદરતા અને સમૃદ્ધતા માટે સુવિખ્યાત છે,

તેમ તામિલભાષા માટે પણ કઢી શકાય. તામિલની શબ્દરચના એટલી સૌમ્યપૂર્ણ અને મધુર છે કે એ ભાષામાં લખાયેલી કોઇપણ કાવ્યરચના ચિત્તચુન્નક-લાગે છે

તામિલ 'હંદરાચનું' નામ છે 'આપિલ કલ્યુમ્' અને એના છંદોનાં નામ છે, વેણુ પા કલિયપા, વ ચિય પા, ભરટ પા, વગેરે પણ નવા કવિઓએ આ પ્રાચીન શૃતોનાં જાળન ખાંચેરી નાખ્યા છે, આજની કરિતા સ્વતંત્ર રીતે - પોતાની નવી હંદરચનાનું સર્જન કરે છે : આ હંદરચનામાં જૂનાં ભજનો અને લોકગીતોની છાંટ પણ કપાક ભેદ શકાય છે. આવી મિશ્ર હંદરચનાને 'કપિણ્ડી' એવું નવું નામાભિધાન મળ્યું છે એક રમતિયાગ કિશોરી ભાષને શોધતી શોધતી શેરીમાં ભટકે છે - તેને કવિએ આ રીતે વર્ણવી ખતાવી છે

વૃક્ષ ડાળીએ ઠાપલ ફૂળે
પોપટ, મોર, બપૈયા, કોમલ સાદ કરે છે,
પણ બંધુનાં મુખદર્શન વિણ
મને ન પડતું ચેન
શોધી શોધીને હું થાકી-હમણું પડશે રેન.

હવે ભેઈએ સર્વોદયનું વર્ણન.

રાતનું અધારુ આછરી ગયું ને
તારા બની ગયા ઝાકળ-મોતી
મોતી પડયાં જમ પાનને પાલવ
સંતાયાને શકુ કેમ હું ગોતી ?
ધીરે ધીરે પનથટની વાટે
ભરી'તી ગોરી-

એની રૂપાળી આંખડીની મહી
એકાં હતાં એ રત્ન બિલોરી.

અને આપણા દેશમાં જ નહીં પણ આખી દુનિયામાં દરરોર, અસાધ્યભૂતા, કપટ, ભૂક, અમર્ષાદ ભોગલાસસા વગેરે વ્યાપક થયાં છે ને વધારે વધારે વ્યાપક થતાં જાય છે, માનવી માનવીનો કેમ જાણે દુશ્મન ન હોય એ પ્રમાણે દુનિયાને બેરહાસ ગાંધારો જાય છે, જીવનમાં સ્નેહ, માર્દવ, દયાળુતા, ખીજ માટે ધસવાની વૃત્તિ એ બધાં ઓછરી ગયાં છે અને ભણતું, જળનું સાધાન્ય સ્થપાતું જાય છે. માનવી માનવીથી બીજો છે અધિકારીએ લોકોથી બીજો છે, લોકો અધિકારીઓથી બીજો છે, શ્રીમતે ગરીબોથી બીજો છે, ગરીબો શ્રીમતોથી બીજો છે, શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓથી બીજો છે, વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકોથી બીજો છે માનવીમાત્ર જીવનમાંથી આરથા ગુમાવી બેઠો છે, કારણ કે તે પોતાના આત્મામાંથી આરથા ગુમાવી બેઠો છે

આજ સુધી માનવને ધર્મમાં શ્રદ્ધા હતી, પણ આજે ધર્મના દમ્ભોએ તેને ઠીસે છે એમ તેને લાગે છે. આજ સુધી તેને સભ્યવચર્યામાં શ્રદ્ધા હતી, પણ ત્યાં તેણે કેવળ સત્તાની સાકારી ભેળ છે. આજ સુધી તેને વિદ્વાનોમાં શ્રદ્ધા હતી, પણ વિદ્વાનેનું જીવન પોકળ છે એમ તેઓ સ્પષ્ટ પારખી ગયા છે આને પરિણામે સમાજમાં જીવનનાં સત્તાતન મૂલ્યો કેમ જાણે પડવાની મર્યાદા હોય એવું માનવીને યાદ મળ્યું છે એટલે સુકાન વિનાનું વહાણ જેમ ભરદરિયે આપડે તેમ માનવી સંસારમાં આઘાતો યઈ ગયો છે

ભાગવતના દશમ સ્કંધમાં સુદામો

જયત આચાર્ય

કૃષ્ણ સુદામાની આદર્શ મૈત્રીકથાએ ભારત-વર્ષની વિવિધ લોકભારતીને આકર્ષેલ છે. ભાગવતના દશમ સ્કંધના એથી અને એકાદશીમા અધ્યાયમાં ભાગવતકારે કહેલી એ કથાની રસમંગલ ગુણસત અને મહારાષ્ટ્રમાં અનેકરૂપે અવતરી છે. કવિ સોમે પંદરમા સૌકામાં સુદામા-સાર સ્વયં ભક્તકર્તવ્ય નરસિંહ મહેતાએ સુદામાચરિત રચ્યુ અને ગમ્યું. ભાવલે, પ્રેમાનંદના સમકાલિન જગન્નાથે, તેમ જ મરાઠી કવિ વામને પણ આ કથાભવૈતમાંથી પોતાના કાવ્યકોડિવા પ્રગટાવ્યા છે. વળી ભીમે, મુરર મેવાડાએ, મોતીરામે અને વિશ્વનાથ જનીએ પણ સુદામાને ગાયેલ છે.

એ બધી કૃતિઓમાં પ્રેમાનંદની કૃતિએ લોક-માનસમાં ઘર ક્યું છે. ત્યારે નરસિંહ મહેતાની કૃતિ એવી લોકપ્રિય ભલે નથી બની પણ તે છતાં એની પણ આગવી વિશેષતા છે. એણે સુદામાના પાત્રનું યોગ્ય સાચવ્યું છે.

પ્રેમાનંદે 'માથેડુ' રચી ભક્ત નરસિંહ મહેતાના પાત્રને ગુણદાનના નગનાર સમક્ષ રજૂ ક્યું છે. તેમાં જે રીતે તેમણે નરસિંહના પાત્રને જાણ્યું અને જાગૃત્યું છે તે રીતે તેણે સુદામાના પાત્રની માવજત કરી નથી—એમ સુદામાચરિત વાંચતા સહેજે પ્રતીતિ થાર છે. નરસિંહના સંમળથી ત્યારે રજૂ થયેલે લોકોમાં ખડખડાટ ઘાસ ફેલાય છે—એ સાચું. પણ એમાં કવિ પોતે નરસિંહના શીલને કે સંસ્કરને રજૂ પણ આંધ આદર્ય દેતો નથી ત્યાં કવિ જાણે કે ધસતાં લોકોની ધાંતી ઉઘડે છે લોકોનાં દોષો સાથે કવિ પોતે નરસિંહની દેકરેલા શયિય થતો નથી. ત્યારે સુદામાના પાત્રલેખનમાં પ્રેમાનંદ એ તાત્કાલિક જાગરતો નથી. દેશણે દેશણે આપમને એમ લાગે છે કે સુદામાનાં યોગ્ય અને સત્વની જાગરણ કરવાને અદેશ એ વારંવાર અડપલાં કરી લે છે. અને લોકોને એવ કડીને એ ધમાકે છે. એટલું જ નહીં પણ એ

માટે ભાગવતકારની કથામાં એ મૂલગત ફેરફાર પણ કરે છે.

એટલે જ આજે આપણે ભાગવતના દશમ સ્કંધમાં સુદામાના વાસ—કયાં શીલસત્વને જોવા—જણવા તથા ચકાસવાનું વિચારીએ છીએ.

ભાગવતના દશમ સ્કંધના એથી અને એકાદશીમા અધ્યાયને વાંચતા એક અત્થર્થ તો એ થાય છે કે ત્યાં 'સુદામો' નામ જ મળ્યું નથી 'સુદામા'ને બદલે 'શી દામો' એ નામ પણ સાંભળેલ છે. પરંતુ તે નામ પણ આ બે અધ્યાયમાં એક પણ ક્રિદલેખ પામ્યું નથી. માત્ર એકીમા અધ્યાયને અંતે ઈતિનોપમા 'इति श्रीमद् भगवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे श्रीदाम चरिते अशीतिनोऽध्यायः'

ગજા પરીક્ષિત સત્કવિ પાત્રે કોઈ પુરુષ શ્લોક પુછની કથા સાંભળવાની કામના કરે છે ત્યારે રુષિજી, યુગદેવજીએ કહેલી કથાનો આ રીતે પ્રારંભ કરે છે.

“कृष्णस्य आसीत् सखा कश्चिन् ब्राह्मण ब्रह्मरिक्तम् ।
विरक्तः इन्द्रियायंगु प्रशान्तात्मा विनेन्द्रियः ॥
यदृच्छया उरगन्तेन वर्तमानो गृहाश्रमी ।
तस्य भार्या कुचौलस्य क्षुत्क्षाना च तथाविधा ॥”

કૃષ્ણનો ફેડ એક સખા હતો. બ્રાહ્મણ હતો. પરમશૂન્ય હતો. વિષયોથી વિરત હતો. પ્રશાન્તાત્મા હતો. ને વિનેન્દ્રિય હતો. ભાગ્યવશે જે કાળનું તેનાથી તે પોતાના ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવ રહેતો થરેલાય હતો. અને તેની પત્ની પણ તેના જેવી થરેલાય અને મુશાળીયીન હતી (આથી 'કૃષ્ણ' શબ્દ પણ એ રૂપ-નીની ચીંથરેલાય દશા સૂચવે છે. — અને નહીં કે એ બ્રાહ્મણના નામને)

ભાગવતકાર સુદામાને 'વિરક્ત' અને 'વિનેન્દ્રિય' વર્ણવે છે ત્યારે પ્રેમાનંદનો વ્યંગ અને વિરોધ બીજા દિશામાં નિર્દેશ કરે છે. તે કહે છે.

‘સુદામે શૂદ્રસ્થાશ્રમ માંડયો
 મન જે તુ સન્યાગી,
 પતિવ્રતા પત્ની છે પાવન,
 પતિને પ્રભુ કરી પ્રીછે,
 સ્વામી સેવાનું સુખ વાછે,
 માથા સુખ નવ ધરે
 દશ બાળક થયા સુદામાને,
 હું ખ દરિદ્રે ભરિયા,
 શીતળાએ અમી છાટો નાખ્યો,
 થોડે અન્ને ઉછરિયા.

ભાગવતકરે સુદામાને સતતિ બોલેલ જ નથી
 ત્યારે પ્રેમાનન્દ તેને દશ બાળકના પિતા બનાવે છે
 સુદામાને ‘શૂદ્રસ્થાશ્રમી’ કહીને ‘મન જેનું સન્યાસી-
 એમ કહીને પૌત્રો દવદત્ત દિવા ન સુક્તે’-અરે
 દેવદત્ત દિવસ ખાતે નથી’-એવું તર્કછળ પ્રવેશ-
 ને આગળ જતાં કહે છે ‘દશ બાળક થયા સુદામાને’
 અને તે પછી તેની સ્ત્રી ‘માથા સુખ નવ ધરે’ છતાં

નાજનીનાની ભદ્રતાની અપેક્ષાએ નરસે ચાની
 સાધુજીભાતનો વ્યતિરેક લોકોને સહેજે ધસાવી ચડે
 હશે પરંતુ ભાગવતના સુદામાને ભાગવતભાષી
 પાત્રતા પ્રેમાનન્દે આપી હોત તો તેના મોતાઓનું
 મનોરજન ભારે જ થાત એટલે જ પ્રેમાનન્દે
 સન્યાસી સુદામાને દશ બાળકની ધી ઘે ઘેરેલો મીતરલ છે

વળી એમ કહીને પ્રેમાનન્દે બીજો હેતુ પણ
 સાધ્યો છે જે આવડી મોટી સત્તાન જગત ન હોય
 તો શીકૃષ્ણને જયવા જવાનું બહુ અનિવાર્ય ન હતું

“લિહ્યાનુ કામ કામિની કરે,
 કૌના લસોધુએ ને પાણી ભરે,
 જેમ તેમ કરીને લાવે અન્ન,
 નિજ કુટુંબ પોષે સ્ત્રી જન,
 ઘણા દિવસ હું ખરેનું સહુ,
 પુરમાં પછે અન્ન જડતું રહ્યું,
 બાળકને થયા બે ઉપવાસ,
 ત્યારે સ્ત્રી આઠ સુદામા પાસ ”

આમ પ્રેમાનન્દે એક કંઠકે બે પક્ષી ચાવાં છે
 સત્તાન સમૃદ્ધિ હાથ સુદામાને હારથરપદ પાત્રતા

આપીને, કૃષ્ણને જયવા જવા માટેના હેતુને પણ
 સાચોસાચ સમજ બનાવેલ છે

ભાગવતનો સુદામા પત્નીની પ્રાપ્તિના સમય
 તરત જ સ્વીકારી લે છે અને લેણ વિરોધવચન ઉચ્ચાર-
 રતો નથી ત્યારે પ્રેમાનન્દનો સુદામા તો પત્નીની
 દલીલો સામે ‘ઘેલી છેલ્લું કહી રે’ એમ કહીને ભારે
 વિરોધ કરે છે તે કહે છે

“જોડવા પાણિ હીન યોલાવી વાણી,
 થાયે વહન પીણું વરણુ;
 એ ચિહ્ન છે જયક લણા,
 એથી તો રુકું મરણુ ”

પણ તે સ્ત્રીનાં આંસુ પાસે હારે છે અને
 ભેટ માટે તાંદુલ લઈને દ્વારિકા જવા ઉપડે છે
 (અહીં એક બીજો પ્રશ્ન પણ ઉપસ્થિત થાય છે
 સુદામા ચોરમ દરના વાણી લઈ આવે તો ઉલ્લેખ નથી
 ભાગવતમાં કે નથી પ્રેમાનન્દના સુદામા આખ્યાનમાં.
 એ વાગ ચીંટીને થયો હતો ? એનાં મૂળ ભગવતમાં
 તો નથી જ

ભાગવતનો સુદામા કૃષ્ણને યાચવા જાય છે,
 ત્યારે મનમાં મન એટલો જ સંકેપ કરે છે કે-
 અય હિ વરમ લામ ઉત્તમલોક દર્શનનું બીજું
 કંઈ નહીં તો પુણ્યસ્થાંક શ્રીકૃષ્ણના દર્શન તો થશે
 અને પ્રેમાનન્દ પણ એ વસ્તુને પ્રીછી રીતે મૂકે છે
 ‘ન નલિ જડે તો ગોમતીમજ્જન, દર્શનદય નલિ
 જાય’ અને એ શબ્દો સુદામપત્નીના મુખમાં એણે
 મૂકેલ છે

તાંદુલની થી લસોધાથી ગાંધી લઈને ભાગવતનો
 સુદામા માત્ર બે જ સ્થાંકમાં દ્વારિકા પહોંચે છે

ત્રિણિ ગુપ્તાનિ અનીયાય, તિસ્ત્ર કપ્તાશ્ર મ્મદિજ્ઞ ।
 વિપ્ર અગમ્યાન્ અથકતૃણીના યદેપુ અન્યુતપ્રમિંણામ્
 દિ-અટ્ટ સહસ્રાણા મહિવીણા યદ્દાક્રમ વિવેદા શ્રીમન્
 વહાનન્દ ગત યથા ॥

ત્રણ ગુપ્ત અને ત્રણ કલ પાર કરીને, તે વિપ્રે
 સોગલજર રણીઓમાં એકનાં યોભાપમાન ગૂંધમાં

પ્રવેશ કર્યો અને જણે બ્રહ્માનન્દને ધાર્યો. પરંતુ પ્રમાનન્દ આ પ્રસંગને ખુબ બહેવવાવે છે: સુદામાનું દીનરૂપ વર્ણવતા તે કહે છે:

“સુખકુખનું તાણું વાથ્યું, કંડુપ દીસે કાય;
છપાન રેલુએ અગ્રછાયે જોજન કોટાનકોટ:”

પછી તે દ્વારામલીના કંઝરા દેખાયા છે. એ વર્ણન પણ દ્વારિકાના વૈભવની ઝાંખી કરાવે છે. દ્વારિકામાં પ્રવેશતા જાદવાના અળવીતરાં પાળકો અને જાદવાની ચીખાવણી સ્ત્રીઓ સુદામાની હાંસી ઉડાવે છે. મામેડું પૂરવા થયેલા નરરીશની નાચર સ્ત્રીઓએ એવી જ હાંસી છાંયી હતી પરંતુ બાજવતકાર તો સુદામાના સાત્ત્વિક વ્યક્તિત્વને અકંપ્ય જાણે છે. પ્રેમાનન્દનો સુદામા તો કૃષ્ણ-વૈભવથી ડાઘાય જાય છે. કૃષ્ણદારે સંકલ્પવિકલ્પ કરતા ફેરા ફેરે છે. અને ઘણીવાર કુખી થઈને કહે છે.

રમાડતો ગોકુળ માંકડાં !
શુભને ધર લાવતો લોકડાં !
તે થઈ બેઠો પૃથ્વીપતિ !
મારે ધરમાં ખાવા રજ નથી !

બાજવતરો સુદામા સીવેસીધા શ્રી કૃષ્ણની નજરે પડે છે તે જરાક અસંભવિત જેવું લાગે છે. પરંતુ પ્રેમાનન્દનો સુદામા સંકલ્પ અનુભવતો છતાં સંદેશો કહેવરાવે છે અને કૃષ્ણ, સુદામાનું નામ સાંભળતા જ—

ખરો ખરો કહે રણુડોડ !
મારો બાળ સનેહી સુદાનો,
હું કુખિયાનો વિસાઓ;
અતિ આનંદે ફૂલીકાય,
હરિ દોડે ને સ્વાસે ભરાય,
પરે-આખરે બેઠો થાય,
એક પળ તે જુગ જેવી લાય.

અને પછી !

સુદામે દીઠા કૃષ્ણદેવ,
છૂટયાં આંસુ શ્રાવણુ નેવ.
સુખ અન્યો અન્યે જોયાં,
હરિનાં આંસુ સુદામે લોયાં.”

બાજવતકારે પણ બાપું છે :

“સત્યુઃ પ્રિયસ્ય વિપ્રયે અગત્યગતિ નિવૃત્તઃ ।
પ્રીત વ્યમુચ્ચત અભિવ્યૂત્ નેત્રાભ્યા પુષ્કરેક્ષણ ॥”

વિપ્રર્ષિ પ્રિયસમાને ખુબ બેટીને હર્ષિત થયેલ હરિ અશ્રુગદગદ બ-યા.

પછી તો સુદામાની આચતા સ્વાગતાને બાજ-વતકાર જંબીરભાવે જાહેવાણી છે ત્યારે પ્રેમાનન્દ નટખટ રાણીઓના નટખટ વેણની પચાદભૂમિઓના પૂરો ઉપશોગ કર્યો છે.

પ્રેમાનન્દે શ્રીકૃષ્ણના અંતઃપૂરને ખુબ કીનકરણે રંગ્યુ છે

સૂતા શય્યાએ શ્રી અવિનાશ,
અષ્ટપટ રાણીઓ છે પાસ;
બીજી સોળસહસ્ર શય્યાઓ,
કેમું હંસગતિ અજગાઓ;
શૃંગાનેણીને ચંદ્રચંદ્રી,
કેમું શ્યામલકી કેમું ગોરી;

ત્યારે બાજવતકારે તો સુગમાને રુકિમણીના મહેલમાં જ પધરાવ્યા છે. જો કે ત્યાં પણ અંતઃપૂરની દાસીઓ પરકપર પૂછે છે:

કિમ્ અનેન કૃત્તં પુણ્ય ભવધૂનેન મિશ્રુણા ।
શ્રિયાદીનેન લોકેડમિન્ મહિતેન અયમેન વ ॥

ચોડકો ત્રિલોકગુરુના શ્રી નિવાસેન સમૃતઃ ।
પર્વ કથા શ્રિય હિત્વા પરિવ્યક્તોડયઃ યથા ॥

કેવા હશે આ નિરતેજ, અન્યામણા, અધમ અને અપધૂન ભિક્ષુકના પુણ્ય કે ત્રિલોકગુરુ શ્રીકૃષ્ણે, લગ્નગીતો લલિત સંગ છોડીને, મોટાભાઈને ભેટતા ભેટના રોહ રૂપ ભેટના ?

પૂજનભર્ચન પછી કૃષ્ણ સુદામા આશ્રમજીર-નના સંસ્કરણોમાં સતી પડે છે. અને બાજવતકાર એને સંલેપમાં વર્ણવે છે ત્યારે પ્રેમાનન્દ એનો રસિકવિસ્તાર કરે છે.

આ કથામાં સ્વયં ચડાવે તેવો પ્રસંગ છે નાંદુલપ્રગટનો : બાજવતકાર કહે છે

કિ ઉપાયન આની ત વદાન્ મે મરતા યદાત ।
અનુ અપિ ઉપાદ્યત મક્તે પ્રેમના મુરિણ્ મવેન્ ॥
મુરિ અપિ અમત્તોપદ્યત ન મે તોપાય કલ્પતે ।

તે મિત્ર મારે માટે ભેટ શુ લાવ્યા હો ? ભકતોએ પ્રેમથી આપેલ કાંઈ પણ મારે મન મદામુલ્ય છે અને અભક્તોએ આપેલ મહાવેભવ પણ મને ચીઝવી શકતો નથી પણ સુદામા તો એટલો ઊભીલો પડેલ છે કે તાંદુલની ગાંઠી કરી સતાડવી તેની ચિંતામાં તે અકાળાઈ ભવ છે પણ છેરટે પ્રેમાનન્દ કહે છે તેમ— હસતાં ખમતી પાસે આવી, તાંદુલ લીધા તાણી ” વ્યાસજી પણ કહે છે “સ્વય જ્ઞાત કિમ ક્યમ્” હિતિ પુષ્પ કનકુલાન્” સુદામાએ ગાંઠી સતાડી તે કૃષ્ણે સ્વયં લઈ લીધી પછી તો તાંદુલપ્રદાનને વિધિ શરૂ થયો.

હિતિ મુષિ સદૃત જગદવા ત્રિતીયા, જણુ આદદે ।
તત્ત્વ શ્રી જગદે હસ્ત તપરા પરમેષ્ઠિન ॥
પ્રતાવતા અહ વિશ્વાત્મન્ સર્વં સપ્ત સમૃદ્ધવે ।
અસ્મિન્ લેનિ અથવા અમુષ્મિન પુત્ર ત્વન્ તોપકારણમ્ ॥

એજ ભાવને પ્રગ્ કરી સુદામાની ઉક્તિ આ પ્રમાણે છે

‘હારિકા આપવા ઈન્છા કરી,
વળી મુઠી ટીનાથે ભરી;
ત્યાદે મુઠિમણીએ સહાયો હાથ,
અમે અપરાધ શો કીધો નાથ !

એમાં શુ ઓછું સ્વામિન !” અમને આપો યતુર સુભણ્” ભકતની નુજા ભેટને ભગવાને એવી ના મહિમારન્તી માની કે તેના બદલામાં સ્વયં જ આપી દેતા તે તરપર થયા પરંતુ રક્તિમણીએ ભગવાનને મર્મમાં સમજવું કે જે આપ્યું છે તે કંઈ ઓછું નથી

છતાં સુદામાને તેના બાળોદયની કશી ખબર નથી બીજે દિવસે સુદામા રવાના થાય છે ત્યાર પણ

ભાગવતનો મુદામો લેઈ પણ મિનન નથી એ તો એમાં પણ કૃષ્ણની બ્રહ્મવૃત્તા શુભે છે તે કહે છે અવનોડ્ય ધન પ્રાપ્ય માધન્ ઉચે ન મા દમરેન્ ।
હિતિ વાણિસે નૂન ધન મે અમૂરિ નાદદાન્ ॥
મને કોડી પણ ધન ન આપવામાં એમણે માત્ર ગેય જ વિચાર્યું છે પરંતુ પ્રેમાનન્દનો સુદામા પ્રથમ તો ખૂબ ઘાબો કરે છે. પણ પછી મન વાળે છે ત્યાં પશુ પ્રેમાનન્દ, સુદામાના શીલ અને સત્ત્વને બોલે મોતાઓનું ધનોરજન કરે છે

સુદામા પોતાને ગામ પહોંચે છે અને કયા પશુ ધરકાપટાએ પહોંચે છે, તે કહે છે કિદદ ? કલ્પ વા રથાન ? કય તદ્દુ દદ્ હિતિ અમૂત ? એ જ વાત પ્રેમાનન્દ વધુ રસમય થીરે કહે છે “હામ ભૂંચેર પણ ગામ નિશ, ધામ કોઈ ધનનતના, એ ભવનમાં વસતા થશે જેણે સેવ્યા ચરણુ ભગવતના” ભાગવતના મુદામાનું સામેયુ કરે છે “નચનાય” અમરપ્રમા’ એટલે ત્યાં કશી ભૂલ ભુલામણી ઊભી થતી નથી પરંતુ પ્રેમાનન્દ તો ત્યારુ ડીતુક ઊભુ કરે છે, તેનો સુદામા પ્રથમ તો કહે છે ‘નૃત્તી સરખી ચૂ પડી, લૂટી સરખી નાર સડાં સરખાં છોકરાં મળ્યાં ન બીજાવાર” ત્યાં તો તની પત્નીની નજર સુધામા પર પડે છે અને તે કેવળ ાસીઓને લઈને સામેયુ કરવા આવે છે સુદામા ‘લૂટી સરખી નાર’ જેવી પોતાની પત્નીને બોળખી જ શકતો નથી કારણ કે તે તો ‘રૂપિણી શ્રી’—સાક્ષાત્ લક્ષ્મી સમી બની ગયેલ છે એટલે તે તા તેમને ‘પરનાશી’ અને ‘રૂપજીવિની’ ગણીને તેમના હાથમાંથી છૂટીને બાળે છે તે કહે છે “તમને પાપ-ણીઓ ધરમેથર પૂછશે” પણ ત્યાં પત્ની જ સ્વપત્ની કરણ કશીને તેમને ઘેર લઈ જાય છે અને ઈવટે ભાગવતકાર કહે છે. “વિપયાન્ જાયયા વ્યસ્યન્” યુગ્મને નાતિ લક્ષ્મી । તેણે વિરકતાવાદે ગૃહસ્થાકાશ સેવ્યે પ્રેમાનન્દ પણ એ જ થીતે એના સુદામાને ખિરવે છે

*

અપાડની પૂનમ દેશભરના ધાર્મિક હિંદુઓ શુરુ-પૂર્ણિમા તરીકે ઉજવે છે.

એક માસમાં શુક્લ અને કૃષ્ણ એમ બે પક્ષ આવે તેમ એક વર્ષમાં ઉત્તર અને દક્ષિણ એમ બે અયન આવે. પક્ષ ચંદ્રની કળા બનાવે છે અને અયન સૂર્યનો માર્ગ. મકરસંક્રાંતિ (૧૪મી જાન્યુઆરી) થી સૂર્ય ઉત્તર દિશામાં વળે અને ત્યારે ઉત્તરાયન શરૂ થાય, અપાડની શરૂઆતથી દક્ષિણાયન શરૂ થાય.

અપાડ માસથી ચાતુર્માસનો પ્રારંભ થાય. અનિર્દેશ એવા સંન્યાસીઓ પણ ચાતુર્માસ કરવા કરીકામ થાય. લોકભાષામાં આનો અર્થ એવો ધરાવે છે કે ચૈત્રમાસમાં સાપનો હાથ વધારે હોય અને મામડાના રસ્તા ધણી કપરા હોય એટલે પરિવારકોને પણ પરિભ્રમણ ન હાવે. સંન્યાસીઓનો ધર્મ તો એટલો કડક છે કે એક માસમાં એક રાતથી વધારે રહેવાય નહિ, પરંતુ ચાતુર્માસમાં આ મનાથી એમને મુક્તિ આપી છે. આ છૂટ મૂકી તેમાં પણ અધિક નવાં મન ઉમેર્યાં છે અને એ માળામાં સંન્યાસીઓને વધારે કામ સોંપ્યું છે.

ભારતની આધ્યાત્મિક સાધનામાં શુરુનું સ્થાન અનોખું છે. શુરુ એટલે ઉત્તમ માર્ગદર્શક આપણું જીવન અગમ્ય ભણીનું એક સાદૃશ્ય ગણાય. અરણ્યમાં માર્ગ નથી ને ઠંડી પણ નથી એમાં જતા રહે કે મૂંઝાય તેણે ભોમિયો રાખવો પડે, ને નહિ તો જંગલમાં એ અટવાતો રહે વેદધર્મનો આદેશ છે કે દરેક વ્યક્તિએ પોતાપોતાની આધ્યાત્મિક સાધના કરવાની છે એ માટે એણે શુરુનો આશ્રય લેવો એ શુરુ મતે જ શોધી લેવા, અંત કરણથી એમનો સ્વીકાર કરવો અને એમનામાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવી. સૌ મુમુક્ષુઓને શુરુ અનિવાર્ય છે એમ શાસ્ત્રો કહે છે. શુરુમાં શ્રદ્ધા રાખી હોય તો જાનનું રક્ષણ પૂરે પૂરું થાય.

યસ્ય દેવે પરા મક્તિર્યધા દેવે તથા ગુરૌ।
તસ્મૈતે વચિતા હ્યર્થાઃ પ્રકાયન્તે મહાભનઃ ॥

(પૌનાશ્વતર ઉપનિષદઃ ૬-૨૩)

જેની એ પરમાત્મા પ્રત્યે ભક્તિ દોષ અને જેને એ પરમાત્મા જેની જ ભક્તિ-શુરુ પ્રત્યે દોષ, તેવા મહાત્માને આ ઉપર કહેવી વસ્તુઓ અનુભવવામાં આવે છે.

શુદ્ધિવાદી માટે આ અર્થ શું છે એનો વિશ્વાસ તો તર્ક અને ન્યાયમાં છે, દલીલો કરવામાં ને શુદ્ધિથી સમજવામાં એ શૈક્ષણ છે એને તો શુરુથી જાનનું દાર જોડે છે એમ નથી, પરંતુ એ દાર બંધ થતું જણાય છે, પરંતુ તર્ક અને ન્યાયવાળી શુદ્ધિ એ તો જીવનનો એક અંશ છે, ને તે પણ નાનો અંશ છે; મોટો ભાગ તો ભાન અને અનુભવનો છે શુદ્ધિની ઘણી મર્યાદા છે, ચિત્તનો એ એક વિભાગ માત્ર છે, અને ચિત્ત પણ જીવના એક અંગરૂપે જ છે. શુદ્ધિ-મા વિકાર પણ થાય છે

શુદ્ધિથી પર પહોંચીને વેદધર્મે જ્ઞાન અને ભક્તિના માર્ગ સ્થાપ્યા છે માર્ગ ગમે તે હોય-જ્ઞાન, કર્મ કે ભક્તિ-જનાં એ સૌમાં શુરુ અવસ્થા નેરુંએ. શુરુ અનુભવના સાગર મજાવા છે ને દેવોની કૃપાનો પ્રસાદ પણ પામ્યા દોષ છે આથી સતોએ વારંવાર કહ્યું છે કે 'શુરુ મિત જ્ઞાન બનાવે વાટ ?'

વેદધર્મમાં શુરુને દેવના જેવું સ્થાન આપ્યું છે. આનું મહત્ત્વ જાણવા જેવું છે વેદના મંત્રોનું દર્શન કરનારા ઋષિઓ હતા આ શુરુઓને લીધે વેદનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું અને પ્રમાણિત થયું. એમને દેવી ઋષ્યા યર્ષ ત્યારે વેદ અવનર્શ એમની વાણીમાં સ્વનો વાસ થયો, પ્રકૃતિનાં શાશ્વત મૂલ્યોનો એમનામાં જગમ થયો એવા શુરુ માટે પૂજ્યભાવ ન હોય તો બીજું શું દોષ રહે ?

સત્યનુ સંપૂર્ણ દર્શન કરવું હોય, તો સિધ્ધે
એના યુરુ સાથે તાત્કાલ કેળવણી જોઈએ જે રીતે
યુરુ વિચારે, તે તે રીતે એણે પણ વિચારવું જોઈએ
ચિંતના એકરાશ થવો જોઈએ જ્યારે યુરુની ઈચ્છાની
આડે શિષ્યના મનમાં કોઈ અતરાય ન રહે, ત્યારે
યુરુના જ્ઞાનનો પ્રવાહ સરળ રીતે શિષ્ય ભણી વહેતો
થાય એ અતરાયો દૂર કરવા શિષ્ય એના યુરુને
પોતાનું આત્મનિવેદન કરે, શરૂએ ભય એથી ઉભય
વચ્ચે પ્રેમની શાંત બધાય શિષ્યનું વર્તન જોઈને
યુરુના ભાવમાં ભરતી ચડે અને એની સાથે યુરુનું
જ્ઞાન શિષ્યના પાત્રમાં ઠલવાઈ જાય

સિદ્ધાંતમાં તો આ વાન સહેલી જણાય છે
પરંતુ યુગે યુગે યુરુની પ્રકૃતિ બિન હોવાની એમનું
દર્શન કાગે કરીને નિરૂતિ પામનારું, એમના પ્રયોગમાં
પાકાતરો થવાનાને ક્ષેપક ઉત્તરનાના એમનું ટેપુક
જ્ઞાન કાળમાં ક્ષુભ પણ થઈ જવાનું અદ્વૈતના યુરુ
એએ એનો પણ વિચાર કર્યો છે અને એમણે
એવો માર્ગ કાઢ્યો છે જેમાં શિષ્ય અને યુરુ વચ્ચે
માનસિક રિશ્તે રહે જ નહિ દરેક જગ્યા પોતાના
આત્માને યુરુપદે ટૂંકી દેવો એમ એમણે કયું છે
અને અદ્વૈતદર્શનમાં આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે

અગ્રે છે એટલે પરમહંસ યુરુ બને છે મુઠ્ઠા સાદા
ત્વર દ્રઢ યુરુને બ્રહ્મા, વિશ્વ અને મહેશ્વરી દેવત્રિપુટી
સમા ગણ્યા છે

યુરુપૂર્ણિમાને દિવસે વ્યાસપૂજન પણ થાય
છે, વેદધર્મની યુરુમહિમાનામાં વ્યાસ મેર સમાન
■ એમણે રચેના બ્રહ્મસૂત્રોમાં વેદધર્મના સિદ્ધાંતોનાં
મૂળ રહેતા છે અને મહાભારતના કવિ પણ એ જ
મનાય છે કવિ તરીકે એમણે વિશુદ્ધ કર્મનો મહિમા
આપ્યો છે પરંતુ બ્રહ્મસૂત્રોમાં વિશુદ્ધ કે અશુદ્ધ કર્મ
માત્રને ગૌણ માન્યું છે, એમાં જ અટવાઈ જવાશે
એમ જણાવી સારથ રહેલાનું કહ્યું છે એ ઉપરાંત,
ભગવતના કર્તા પણ વ્યાસ જોઈ ઈશ્વાર માને છે કે
વ્યાસ જ્યારે અદ્વૈતથી થાક્યા અને નિષ્કામ કર્મથી
પણ થાક્યા, ત્યારે એમણે ભગવાનના ભજન કરવા
ભાગ્યનનો પ્રથમ રસ્તો અને એ રીતે પરમાનંદમાં
લીન બની રાક્યા

વેદાન તો આ ભૂમિમાં એકરસ બની ગયું છે,
એ બદલી શકાય એમ નથી વિવેકાનંદે શ્રી રામ
કૃષ્ણને યુરુરથાને સ્થાપીને સિરોર વડી પહેના પશ્ચિ
મના દાર ખોલી નાખ્યા છે ત્યારથી એ યુરુમાં
જગ યુરુ જણાયા છે

દેશનું યૌવનધન

આપણા યુવાનોનું શું થવા જાય છે ? જેઓના પર આપણા દેશના અને તેની
પ્રજાના ભાવનો આગર છે તેઓ જો તેમને માથે આવી પડનારી જવાબદારી સંપૂર્ણ
રીતે સભાળી શકે એવા યોગ્યતા મેળવવાની દરકાર ન કરતા યુવાનીના તનમનાટમાં
એજન્સીઓ, એજન્સીઓ અને બોમ્બ તોફાનોમાં સમય માળવાની શક્તિ વધારે પ્રમા
જ્યુમાં દાખવના થાય અને એની સંઘર્ષમાં સ્વેચ્છાથી વર્તન પણ કરતા જાય તો
આપણા દેશના ભાવિ માટે કોઈ જાણી આશા રાખવાનું કંઈ રીતે બની શકે ? યુવા
નોમાં વધતી જતી વિદ્યાર્થી શક્તિ સાથે વધતું જતું સ્વચ્છ દી વર્તન દેશ માટે
મોટી ચિંતાનો વિષય છે યુવાનીનો કાળ એવો છે કે જે કાળમાં યોક્ષ્મ પ્રકા
રનો ઉ માત્ર સ્વાભાવિક લેખાય પણ એને સંબંધિત બનાવીને જો આપણા યૌવન
ધનને યોગ્ય દિશામાં વાળીને ચારિત્ર્યશીલ અને કર્તવ્યપરાયણ બનાવવામાં નહિ
આવે તો દેશ ભવિષ્યમાં વિમાહણમાં જ મુકાઈ જશે

*

પાપનો આપ કોણ ?

ગામના નોકો આજે બહુ આનંદમાં હતા બાર વર્ષ પહેલાં વિદ્યાભ્યાસ કરવા કોશી ગયેનો એક સામાન્ય બ્રાહ્મણ-પુત્ર આજે મહાવિજાનીને પાછો ફર્યો હતો તેના માતાપિતા આ બાર વર્ષ દરમિયાન મૃત્યુ પામ્યા હતા ને ગામના લોકો તેને જૂની પણ ગવા હતા, એવામાં એ ગામમાં પાછો ફર્યો તેનું નામ પડિન ચંદ્રશેખર એણે અનેક પત્નીઓ પ્રાપ્ત કરી હતી ન્યાય વ્યાકરણ, વેદાંત, જ્યોતિષ, ધર્મ શાસ્ત્ર બધી વિદ્યાઓ અને વિષયોમાં એ પારંગત ગામના શાસ્ત્રપ્રેમી જહો તો તેની વેદાંતની સૂક્ષ્મ વ્યાખ્યા સાંભળીને આશ્ચર્ય ચકિત થઈ ગયા આપુ બધું પાડિય! ત્યાં શ્રોતાએ માથો એક અમણ ખેંચીને પ્રશ્ન કર્યો ' મહારાજ, એ તો બનાવો, પાપનો આપ કોણ ? '

' પાપનો આપ ? ' કણ્ઠમાનમાં પડિન ચંદ્ર શેખરના મનમાં આ પ્રશ્ન શુદ્ધ રહ્યો શાસ્ત્રોના બધા પૃથો એના માનસપર પર ફરી ગયા. કથાવધી ઉત્તર મળ્યો નહીં એ પણ વાદ ન આપ્યું કે કયા શાસ્ત્રમાં આ પ્રશ્નની ચર્ચા કરવામાં આવી છે એને બહુ દુઃખ થયું. સખા છોડીને તે ચાલી નીકળ્યો જઈ પહોંચ્યો કાલી શાસ્ત્રો ફેલા શુભ્યોને પૂછ્યું બનભનના ઉત્તરો મળ્યા, પણ તેના મનનું સમાધાન ન થયું કાલી છોડીને તે પ્રયાગ પહોંચ્યો બીજા અનેક જગ્યાએ મહિનાઓ સુધી ભળ્યો રહ્યો પરંતુ પ્રશ્નનો ઉત્તર ક્યાંય મળ્યો નહિ પ્રશ્ન જાન્યો વધુ જટિલ બનતો ગયો ત્યારે એને સાચું કે આ પ્રશ્નનું સમાધાન શાસ્ત્ર દારા નહિ જ થાય થશે તો માત્ર આત્મચિંતન-મનન વડે જ થશે ત્યાં સુધી તો આ યુવાન પડિને ખાતર જ નહોતી કે નાન સિવાય અનુભવથી પણ શાસ્ત્રીય પ્રશ્નોનું સમાધાન થઈ શકે છે એક દિવસે ઘૂસ થઈ મરેના શરીરવગે ચંદ્રશેખર ચિંતામન દલામાં, ભાનજીનેડા જેવા, પૂનવા એક ભવનમાંથી નર્તકી લો હતો ત્યારે ત્યાંની એક વેશ્યા વિવાસિનીની નજર

તેના પર પડી વેશ્યાને નાચ્યું કે આ બ્રાહ્મણ કોઈ ને કોઈ ચિંતાથી ઘેરાયેનો છે તેને વિચાર આ યો આ બ્રાહ્મણને મદ કરવાથી જરૂર પોતાને પુણ્ય મળશે તેણે દાસીને નીચે મોકલી અને પતિતજીને ઉપર બોલાવ્યાં વિવાસિનીએ દૂરથી જ તને સાદાગ્ર પ્રણામ કર્યો, તેના ચરણોમાં ફૂલ ચડાવ્યા અને પૂજ્ય મહારાજ, આપને મ્મ ચિંતા ઘેરી વળી છે ? આ દાસી આપને ચિંતામુક્ત કરશે, કરો '

પડિનજી હસ્યા, તેમણે કહ્યું મારી ચિંતા ધનથી કે તનથી દૂર થાય એવી નથી મારે તો સસારના મૌનિક પ્રશ્નોનો ઉત્તર મેળવવો છે ' પાપનો આપ કોણ ? ' વિવાસિનીએ ફરી પ્રણામ કર્યો અને કહ્યું ' એક અઠવાળિયા જેવો મને સમય આપો અહીં આપના પ્રશ્નનું સમાધાન જરૂર થઈ જશે મને દલગતી એકાદ પુણ્યકાર્ય કરવાની એક તક આપો આપના સ્ત્રીવાની વ્યવસ્થા અન્ય ઓઠામાં રહેશે સધા-પૂજા વગેરેની વ્યવસ્થા પણ, આપની પુષ્ટિ મુજબ થઈ રહેશે બેઠન આપ મને જ બનાવજો બધી જ સાંઝીઓ શુદ્ધ અને પરિત્ર હશે. '

એક બાજુ અત્યંત કુશળ વેશ્યાનો વિનય વિવેક અને બીજી બાજુ સ્ત્રીનાસાત્ પતિતજીનું નિશ્ચય મન પડિનજી શોકાઈ ગયા શુદ્ધ ભોજન, આરામદાયી ભૂતન, મન્ય મુજબ પૂનવાઈ કરવાની સ્વતંત્રતા- આગાધ દિવસમાં પડિનજીનો ધાક દૂર થઈ ગયો, મનમાં તાજગી આવી ગઈ અને આરા પછુ બધાઈ કે મારા પ્રશ્નનો ઉકેલ અહીં જરૂર મળી જશે સાતમે દિવસે સવારમાં જ વિવાસિની પડિનજી સમક્ષ હાજર થઈ દાય જોડીને એણે કહ્યું ' મહારાજ, મારી એક વિનયિ આપે માન્ય ગણવી પડે આજે આપનું ભોજન દુઃખ મારે દારે તૈયાર કરીશ આજે આપ જ મારા દેવ છે આજે આપને ભાનભાનના બોલન જમાડીને દુઃખાપને દુઃખ મુર્ખમુગ્યો બેઠ શરીર મને આ તુ પુણ્ય આપ વેદા નહીં દો તો

તેનું પાપ આપને લાગશે ' "

પંડિત ચંદ્રશેખર વિચારમાં પડી ગયા જીવનમાં કોઈ દી આતુ ભોજન જમ્યા નથી ! ને દસ સુવર્ણમુદા ! ને વળી પુણ્યકાર્યમાં સહાય ! "

પંડિતએ કહ્યું ' ભને, જેવી તમારી ઇચ્છા ' "

રસોઈ તૈયાર થઈ જતા પંડિતજી ચઢતા જાળક ઉપર ભોજન કરતા મેઢા તેમની જમ્યાં યાદના યાદમાં ભાનભાતના ભોજન હતા સામે જ સોનાની તાસકમાં દસ સુવર્ણમુદાઓ જાણે ધ ધ બનીને હસી રહી હતી પંડિત ચંદ્રશેખરે પ્રથમ ગ્રાસ લેવા હાથ લગાડ્યા ત્યાં જ વિવાસિનીએ યાદોનો યાજ પાછો

જેમી લધિ

' મહારાજ, હું વેશ્યા ને તમે મહાત્માની પંડિત ! મારા વિચારોની જીવજીવામણીમાં આવી જઈને આપ આપનું આચરણ જાદ કરવા તૈયાર થઈ ગયા ! મોને, શા માટે ? આપની નિમોનો ભય કરનાર આ પાપને જે ભાવે આપના મનમાં જન્મત કંઈ તે લોભ જ પાપનો પાપ છે ' "

પંડિત ચંદ્રશેખરની કુધા શાંત ધઈ ગઈ એમને પ્રશ્નોનો ઉત્તર મળી ગયો તેમણે કૃતજ્ઞતાથી વેશ્યા તરફ જોયુ અને ચૂપચાપ નીચે જાનરી ગયા અને પ્રસન્ન થઈને તેઓ ફરી પાછા પોતાને ગામ જવા નીકળી પડ્યા

સ્વાર્થ અને પ્રેમ

દુનિયામાં જે જે સ્વાર્થાશ્રિત સજ ધો કહેવાય છે ત્યાં સદકાર્ય ભને થતુ હોય પણ ધર્માર્થ સહ જીવન નથી હોતુ દીકરોને ભ્યાં સુધી માની આચર્ય કતા છે, ત્યાં સુધી તે એને પ્રિય છે દીકરો ભ્યાં સુધી કમાઈને માને ખવડાવે છે ત્યાં સુધી એ દુલારો છે, લાભો લાગે છે લાભ ભ્યાં સુધી બહેનની ઇચ્છા એ પૂરી કરે ત્યાં સુધી એનો રનેહભાજન બને છે, અને ભ્યાં સુધી બહેન ભાઈની કષ્ટ સેવાશુભૂત કરી શકે ત્યાં સુધી એ એની લાલચી બહેન રહે છે ' આમનસ્તુ કામાય સર્વ પ્રિય મરતિ ' નો આ બ્યાવહારિક અર્થ છે આ ભ્યાં આપાધિક સજ ધો છે એમાં સ્વાર્થ મરજ, મતલબ જરૂરિયાત વગેરે મુખ્ય છે પણ પ્રેમ જોણ છે ' મતલબ ' એ અનમ મીજ છે અને ' પ્રેમ ' અનમ છે સદજીવનમાં જેટલો સ્વાર્થનો અસ હશે, જેટલી માત્રામાં મતલબ હશે તેટલા પ્રમાણમાં સદજીવન ચિથ્યા અને નકરી સાંખિત ધશે

કોટુમિક અને લમના સજ ધોમાં પતિ પણ એક અધારજૂત સાધન બની જાય છે આપણે દીકરીને એવે ઠેકાણે દેતા ઇચ્છા એ છીએ, ભ્યાં કષ્ટક સપતિ હોય છોકરાનું લમ એવે ઠેકાણે કરવા માગીએ છીએ, ભ્યાંથી ખારમુ દહેજ મગવાનું હોય ! આ તો વળી વેદા કરતાં વધુ મુજબ દાલન છે

ભ્યાં એકપીળની સેવા અને સહાયતાની જરૂર હોય છે ત્યાં તો પ્રીતિ અને પરિત્રતા માટે કષ્ટક અવ કાશ છે પરંતુ અહીં તો આર્થિક પ્રેરણા જ મુખ્ય બની જાય છે, પ્રેમ જોણ થઈ જાય છે એટલુ જ નહીં સરકાર પણ નિર્ધક નીવડે છે ભ્યાં સરકારના જોણ બને છે અને દ્રવ્યની આકાંક્ષાનું મહત્ત્વ મનાય છે, ત્યાં મતુખ્યનો વિકસ થાય છે, ત્યાં દેહનું વેચાણ થાય છે જે આ દેહનો વેપાર કરે છે તેને આપણે ' વેશ્યા ' કહીએ છીએ સમાજમાં એ હીન અને ત્યાગ્ય મનાય ધર્મ અને કાનૂન તેને ધિછારે છે પરંતુ લમ વખતે છોકરો દહેજને સારુ આદમાં વેચે છે તેમ જ મોહરમાંથી અને વાલીવજા સારુ છોકરી પોતાનો દેહ વેચે છે, તેને આપણે આવી બળ રુતા નથી માનતા તો જુ એ ધર્મ છે ! આ રૂઢિ થિટ, સ્વીકૃત અને સમાજમાન્ય બને હોય પરંતુ તે સરકાર નથી એ રૂઢિ કે વિધિ કાનૂન મુજબની બને હોય પણ તે ધર્મવિહીન વ્યસિયાર છે ભ્યાં બે વ્યક્તિનાં હૃદય એક નથી થતાં ભ્યાં તેઓ મુખ્ય રવે ધન અને કામની ઇચ્છાઓ એકપીળની સાથે રહે છે, ત્યાં સદવાસ હોય છે, પણ સદજીવન નથી હોતુ ભ્યાં સરકારિતા છે ત્યાં આર્થતા હોય પણ ભ્યાં ચાર રિગતા છે ત્યાં અનાર્થતા હોય છે અ પ્રેરણા ' વર્ગોરિટી ' ચમ્દ છે, તેવો સરજીત ચમ્દ છે ' અનાર્થતા ' "

—દાદા ધર્મધિકારી

ચોર પરાણા

ફસ દેશમાં એક ખેડૂન રહેતો હતો. એને ભોગ ખનાવના માટે ઝાડની છાન જોઈતી હતી તે મેળવવા માટે એ જંગમમાં ગયો. ત્યાં ઝાડ પરથી છાન ઉપેરી એણે તેા છાનનો મોટો ઢગનો કર્યો. આ કામ કરતો હતો તેવામાં તેણે દૂરથી એક રીંછ આવતું જોયું, એટલે ગમરાઈને સતાવાની જગ્યા શોધવા લાગ્યો. છાનનો ઢગનો પાસે જ પડ્યો હતો એટલે એની નીચે તે સતાઈ ગયો.

રીંછ તેા પાસે આવી પેનો ઢગ જોઈને મન માં કહે છે 'અહિયા આપણી બધી જાવ શા કામ માટે ભેગી કરી હશે? મને તે દેશ પણ જર આરામ લેવા માટે આ જગ્યા ઠીક છે' આમ વિચારી એ તેા ત્યાં ઢગ આગળ બેઠું.

થોડીક વારે એક વરૂ ત્યાંથી દોડતું દોડતું નીકળ્યું. રીંછ તેને કહ્યું 'કા દોસ્ત આમ ઉતાવળે ઉતાવળે કયા ચાલ્યો? આવ બેસ તેા ખરો જરા વાનો કરીએ' એને વરૂ પણ પેના ઢગ પાસે બેઠું અને ઈ છને કહેવા લાગતું 'હું તેા પેના ખેડૂનને ત્યાંથી એક પેટું ચોરી લાવવા જતો હતા.'

'એ તેા બહુ સારી વાન રીંછ કહ્યું 'હું પણ ચાન તારી સાથે આવીશ ને તેને ત્યાંથી મન માખીનો એક પૂંડો જાવની લાવીશ. પછી આપણે મજેલાર ભોજન કરીશું.

એવામાં પાસેની ઝાડીમાંથી એક સસનાએ ડોક કાઢ્યું. રીંછ તેને જોઈને બોલ્યા 'અરે ભાઈ, અહી આવજો, આપણે જરા વાતો કરીએ.'

'નારે, ભાઈ! હું તેા બહુ કામમાં છું' સસનાએ જવાબ દીધો. 'મારે તેા પેના ખેડૂનની વાડીમાંથી ટાંચીનો એક મોટો જાડવો લાવવો છે.'

રીંછ કહે 'વાહ તું પણ ત્યાં જ જવાનો છે કે? ત્યારે તેા તું તે ડોકની લઈને અહીં જ

આવજો. હું પણ ત્યાંથી મધ લઈ આવવનો છું ને આ વરૂ એક પેટું લાવતો. પછી આપણે બધા સાથે મળીને નાસ્તો કરીશું.'

આમ મનસૂનો કરી ત્રણે જણ પોતાનું કામ કરી લેવા ત્યાંથી નીકળ્યા. વરૂ પેટું લેવા ખેડૂનના ઘર તરફ ગયું. રીંછ મધ લેવા માટે કૂંગોના માંડવા તરફ ચાલ્યું અને સસનું ડોકની લેવા સારું વાડીમાં પેટું.

છાનના ઢગના નીચે સતાયેલા ખેડૂન આ જાનારોની બધી વાન સાંભળી હતી. એટલે તે ચોર પરાણેઓ પોતાને ઘેર પધારે તે અગાઉ તે દૂકા રસ્તે પોતાના ઘર તરફ દોડ્યો. ઘેર પહોંચીને તરત પોતાની સ્ત્રીને બોલાવી કહ્યું 'જલ્દી એક હાંડતી ભરી પાણી ચૂંદા પર મૂકી દે. આજે મહેમાન આવવાના છે ને માટે અગત્યની તૈયાર કરવી છે.'

થોડી જ વારમાં ખેડૂનને વરૂને પોતાના ઘર તરફ લપાતુ છૂપાતુ આવતું જોયું. તેને જોઈને તરત તેણે પોતાની સ્ત્રીને હાક મારી 'અહીં જો જનની ગરમ પાણી લાવજો' તબી સ્ત્રી તરત જ મ મ પાણી લઈ આવી, અને જેવું પેટું વરૂ વાગી. દરવાજામાં પેટું કે ખેડૂન ગરમ ગરમ ખાખખાતું પાણી તેની પીડ ઉપર રેડી દીધું. વરૂ તેા મિનારે ચીં. પાંચતુ ત્યાંથી નાહું એ દોડતું જતા તેમ અગત્યને એને જરા અપ્રતી પોતાની દાઝેલી અમઠી ચાટે ને વગા પાછું દો.'

પેનો ખેડૂન તેા પાઠો દૂકે રમતે પેલા જવાબ દેતા જવાબ દોડતો ને જગતર ૧ જાગ ત્યાં આવીને શુ કરે છે તે જોવા તે ત્યાં ભગાઈને બેઠો.

પહેલા રીંછ મધ લઈને આવ્યું. પછી ટાંચી લઈને સસન આવ્યું. ને જને વરૂના આવવની રાદ જોતા વાતો કરના બેઠો. એનામાં વરૂ દોડતું દોડતું આવ્યું ને પછી ડાબું રહીને પોતાની દાઝેલા અમઠી ચાટવા લાગ્યું.

‘કેમ ભાઈ, તમારું ઘેરું ક્યાં છે ?’
રીંછે પૂછ્યું

‘અરે ભાઈ, ઘેટાની વાત જવા દો ને ! એ
ખેડૂતની વાદી તો ભારે આકૃત ભરેલી છે તેમાં બીજા
ખેડૂત ખૂબ પાડે કે ‘અ-તી એ, ગરમ પાણી લાવ’
ત્યારે તો આપણુ પ્રાણીઓનું મોત જ આ પુ
સમજ્યું’

ખેડૂત દમના પાછળ છુપાઈને આ બધું સાંભ-
ળતો હતો, એણે હવે ત્યાં ખૂબ પાડી ‘અ-તી એ,
ગરમ પાણી લાવ’

આ ખૂબ સાભળતા જ જનાવરો એના તો
ભાડયા કે ચોરેનો માન પચ્યુ ત્યા જ ખૂંધોને નાહાં

અને ખેડૂત એ જના પતાડીને પછી નિરાંતે
પોતાનું મધ, દેખી અને પોતાને જોઈએ એટલી
આડી જાન લઈને ઘેર ગયો

*

પ્રસન્ન મનોવૃત્તિ

જીવનસાક્ષ્યની વિધિવિધિ કૂચીઓ અનેક વિચારો-
ચિંતકોએ જનારી છે એ ચિંતકો જીવનની
સફળતાનો, તેના માધ્યમનો આધાર સતોષી વૃત્તિને
મળે છે કોઈ પારકે સુને સુખ પામવાનું-અનુભવવાનું
ઉદ્દેશ્ય કરે છે, પરંતુ એ બધા કરના સાચુ સુખ
અને સફળતાનું હાઈ તો મનની પ્રસન્નતામાં જ રહેયું છે
પ્રસન્ન મનોવૃત્તિ જ જીવનનાં ગરનો પાથે છે
મુક્તતા, ઉત્સાહ, વિનોદી જ્વલિ આ બધું
મન પ્રસન્ન હોય ત્યારે જ માણી શકાય

જે માનવીના જીવનમાં, વ્યવહારમાં ચતૃતા
આ વૃત્તિ તરી આવતી હોય તેના મનમાં કુખની
અનુભૂતિ કશુંતર પચુ ટકવા પામતી નથી

શ્રીકૃષ્ણે ભગવદગીતામાં પ્રસન્નતાની વિસ્તૃત
અને વિદ્યદ વિચારણા આપી છે આ એક નાનકડા
મનોક્રમાં એમણે ધણુ ધણુ કહી દીધું છે

પ્રસન્ન મનોવૃત્તિથી મન-આત્મા સ્થિરતા અનુ-
ભવે છે, પ્રસન્ન મનો શાવાળાની પ્રજા તેજસ્વી અને
છે હરકોઈ બામનની મીમાંસા તે સ્થિર શુદ્ધિપૂર્વક
અને તટવ્યવસ્થા કરી શકે છે અને એથી સદ્વિવેક
શુદ્ધિને વિકાસ થાય છે

સાગરની સપાટી પર નાનાનોટા અનેક તરંગો
ઊઠે છે લય પામે છતાં તેની કોઈ અસર સમુદ્રના એ
વિશાળ પૃથ્વી પર કે તેના અતરંગનમાં થતી નથી
ધૂપસળી કે ચંદ્રનાશ બળે છે ત્યારે તે એમ વિચારતું
નથી કે હું અન્યને મારા પગપાટથી પ્રકુલ બનાવુ છું
તેનું જ જેજે પ્રકુલ મનોવૃત્તિ આત્મસાત કરી છે
તેને માટે કહી શકાય

સામને પ્રસન્ન કરવાની શક્તિ આપણે કેમ
ન કેળવીએ ? આપણા પ્રસન્ન ચહેરાને જોતા જ માન-
વીને સુખનો-સાનિનો સહેરો મળે છે, એને સાચા
સુખની આપી થાય છે

જેના અનરમા પ્રસન્નતા જ પ્રસન્નતા વ્યાપે તી
હોય છે તેની પાસે ગમગીની ક્યાંથી જ ફરકી શકે !
હસતું મુખ સામની આશાને અજવાળે છે,
તેના કુખને ધરીશ્વર વિસારે પાડે છે માનવીને જીવન
જીવવાની પ્રેરણા આપી પાલે છે

આપણને કહેવામાં આવે છે કે ભોજન સમયે
ચિત્ત પ્રસન્ન રાખવું શા માટે ? પીરસનારો ઉત્સાહ
અર્થે હસતો ચહેરો નજરે પડતા જમનાર માનવી
એની આનંદિક વ્યથાને ધરીભર જૂની જાય છે અને
સગુણ બને છે આથી જ હરકોઈ સુશીલ શુદ્ધિશી
ગમે તેવી મુશ્કેલીના સમયે પણ તેના ચહેરા પર પ્રસ-
ન્નતાની ઝલક રાખવાની કોશિશ કરે છે આમ કોઈ
પણ બાબતમાં આ પ્રસન્ન મનોવૃત્તિના-મધુર મનો-
દશાના મીઠા ફળ નીપળે

આ જગતની આજપણમાં ક્યાં જીવનની
મધુરતા ન દેખાતા તેનાથી દૂર જવા આપણે નિરાશ
પામે હાથ લખાડીને છીએ ચંદ્રની ચાંદનીમાં, પક્ષી-
ઓના મીઠા કલરવમાં, નિર્દોષ શિશુને એની મસ-
દાની રમતમાં મગ્ન જોતા આપણે કશુંતર જગતની
વિદમતા વીસરી જઈએ છીએ આથી જ જીવન-
માધુર્ય માણવા માટે માનવીએ પ્રસન્નમન રહેવાની
જરૂર છે

-કૃષિલા બટ્ટ

સપનું સાચું પડ્યું

માર્ટિન નામે એક મોટી હતો નાનકડી મીનીમાં, નાનકડી મોનીમાં એ રહેતો હતો મોનીની મારીમાંથી જતાં-આવતા લોકોના પગ જ દેખાતા પછી માત્ર પગ ઉપરથી એ જનારને ઓળખતો કેમ કે એમના ખૂં ઘણીવાર એના હાથ નીચે આવી જતા કોષ્ટકને નવા સીરી આપતો, કોષ્ટકને એડી મારી આપતો, તો કોષ્ટકને ટ્રાંકા દઈ દેતો

એના પત્ની-બાગડો મરણ પામ્યા હતા પોતે એકનો હતો એને થતું 'હવે જીવડું કોને માટે ? એક દિવસ એક યાત્રાએ કેણું ' હૃદય માટે જીવના માડ, તને બધું મનમવ દેખાશે '

'પણ એ બને શી રીતે ?' માર્ટિન આજણાયો

'હસુના ઉપદેશની ચોપડી વાચ એમાંથી તને સમજશે

માર્ટિન મોટા અક્ષરોવાળી ચોપડી લઈ આવ્યો અને રોજ વાચવા માંડ્યો ધીરે ધીરે એમાં રસ પડવા લાગ્યો એટલે બધો ધ્યાનમગ્ન થઈ જતો કે દીવામાં તલ ખૂટી જાય તોય અગર પ તી નહિ એવું જીવન જ બદલાઈ ગયું પહેલા તો હજારો વિચારો એન ઘેરી વળતા પછી હવે પચાસીમાં પડ્યા મેગા જ માડ નિદામાં પડી જતો આખો દિવસ કામ કરીને સાંજ પડે કે દીવા સળગાવીને એ વાચવા બેસી જતો એકવાર એણે વાંચ્યું કે ઇશ્વરને કોષ્ટક મીન તે પોતાને ઘેર નિમગ્ન આપ્ય ત્યારે તેને ઘેર જતાં કેવી એટલકારી જતારી-અને એક પાણી ઓછું કેવી રીતે આંસુથી ઇશ્વરના પગ પગાડના વળી એ પણ વાંચ્યું કે ઇશ્વર કેવી રીતે એને નિરહારી

'હું તારા ઘરમાં આવ્યો, તે મને પગ ધાવા પાણી ન આપ્યું પણ તે મારા પગ આંસુથી ધોયા અને સુર સુરંગા વાળથી લુબા !'

માર્ટિનને થયું કે ભગવાન તેને ઘેર આવે

તો તે પેના શ્રીમતની જેમ વર્તે કે પેરી પાપી બાઇની જેમ ? અને આ વિચારમાં ને વિચારમાં એ બધી ચથા માડ નિદામાં એને ધીરજ ભીર અચાજ સલામો 'કોને મીનીમાં જોતો રહેજે હું તારે ત્યાં આવીશ ' એ ઝખડીને ભગી ગયો આખો ચોળીને જોયું પણ કેમ જણાયું નહિ સપનું હતું કે સત્ય એ એને સમજાયું નહિ

બીજો દિવસે કામ કરના કરના રાતનો બનાવ એના રુમરણુપટ પર ઝમકી જતો, અને વારવાર એની નજર મીનીમાં ફરી વળતી કેટલાય કોડે પસાર થના હતા પડોશનો શ્રીમતનો નોકર આવી ચથો બિસ્તી પાણીની મસક લઈ ગયો

એટલામાં એણે જોયું કે બહાર એક મજૂર રસ્તા પરનો બરફ ખમેડતો હતો એના બદન પર પૂરતાં કપડાં નહોતા થોડી થોડી વારે તે પાવડો નીચે મૂકીને હાથ મસળી મરમાગે મેળવી લેતો. માર્ટિનને થયું કે એને આ પીના બોલાવ્યો હોય તો ?

'અદર આવો અને આ પીને થોડાં ગરમ થાઓ તમને ઠંડી લાગી લાગે છે'

'ભગવાન તમારું બધું કરે માત્રુ તો કાંઈક હાડકે દુ ખવા માડ્યું હતું' અને જરૂર ખ ખેગીને એ અદર આવ્યો.

માર્ટિન એક કપ તેને આપ્યો અને બીજો પોતે લીધો પેતો તે મોટાપાસે મગમટારી ગયો માર્ટિનનો કપ એના હાથમાં એમને એમ હતો એની નજર મીનીમાં જ ભટકતી હતી

'કોઈની રાહ જુઓ છો ?' મજૂરે પૂછ્યું

માર્ટિન ચરમથો. રાતની વાન એવે એને કંઠી વાન સાંભળી મજૂર ચરમન થઈ ગયો જતી વખતે તે બોલ્યો 'આખાર માર્ટિન, તમે મારા આશા ને યાદીર બનેને ખોસક આવ્યો છો.'

મજૂર ગયો. એટલે માટિ'ન ફરી કામે વળગ્યો. પણ આજ તેનું ચિત્ત કામમાં ચોટતું નહોતું. વારે વારે નજર રસ્તા પર જ નતી હતી. જાવવા-અજાવવા અનેક માણસો પસાર થઈ રહ્યા હતા. એટલામાં એક સ્ત્રી થરેહાથ બાઈ નાના બૂખકાને હાથેથી બચાવતી બારી પાસે આવીને બેઠી રહી. માટિ'ને બાળકને રાત્રી સાળવ્યું. એણે બાળને અંદર બોલાવી : 'તા માટે બહાર થયે છે? અંદર આવો ને!'

બાઈ અંદર આવી. માટિ'ને તેને માટે પથારી પાથરી અને કબુ કે સાડી પાસે બેસીને થોડીવાર તાપો, પછી પોતાને માટે બનાવેલ કોપીંગે સૂઈ અને પીવા આપ્યો અને પોતે બાળકને રમાડવા બેઠો. મહાપ્રભને તે જાનું રહ્યું. સૂઈ પીતા બાઈએ પોતાની રાત્રીકાથું કહી. માટિ'ને ખૂબ દુઃખ થયું. તેણે ખૂટું : 'તમારી પાસે મરત કપડાં નથી, કેમ?'

અને પોતાનો એક મરત ઝળો એણે કાઢી આપ્યો. બાઈ એ લેતા લેતા બોલી : 'હજાર તમારું ૦૬૦ કરો હસુએ જ તમારી પાસે મોકલી, નહિ તો મારું છે કદે કંડીમા વીગરાઈ જ નત!'

માટિ'ન હસ્યો : 'તમારી વાત સાચી છે. હસુની પ્રિયકાથી જ એ' ગવીમા જોડું. અને તેને

પણ એણે સપનાની વાત કહી.

બાઈના ગયા પછી તે ફરી કામે વળગ્યો. હાથ કામમાં પરોવાયેલ હતા પણ એની નજર તો રસ્તા તરફ જ હતી.

આમ કરતાં કરતાં સાંજ પડી, માટિ'ને કામ પૂરું કરી દીધો સળગાવ્યો અને વાંચવા બેઠો. ફરી સપનું વાદ આવી ગયું તેને લાગ્યું કે કોઈ એની પાસે બેઠું છે : 'માટિ'ન, મને એળખે છે?'

'કેણ?'

'એ તો હું.' અને પેનો મજૂર તથા પેલી સ્ત્રી થરેહાથ બાઈ દેખાઈ હોય એવો એને જાસ થયો.

એણે પુસ્તક બોલીને વાંચવા માંડ્યું. પાનું જોડતાં જ એણે વાંચ્યું : 'હું બૂખ્યો હતો, તે મને રાત્રી આપ્યા; હું તરસ્યો હતો, તે મારી તરસ છિલાવી; તે મને અજાવવાને આશરો આપ્યો; તે જે તારા બાઈકાડું માટે કહ્યું તે મારે માટે જ કહ્યું.'

અને માટિ'ને લાગ્યું કે એનું સપનું સાચું થયું છે.

એક નવા પૈસાની વસૂલાત !

ફક્ત એ જ નવા પૈસાની સરકારી વસૂલાતને લખતો એક મનોરંજન પ્રસન્ન વિદ્વાન વર્ધા જિલ્લામાં આવેલ આરવી તાલુકાની કચેરીમાં બની ગયો. આ સમય દરમિયાન બેઠો પાસેથી તમાચીના બાઈની લેણી રકમ વસૂલ કરવાનું કામ પૂરેજોશમાં આવતું હતું. આ વિભાગના એક અધિકારી બેઠા મોતીરામ ચૌક ડેએ સરકારી તમાચી લીધી હતી અને તેને પૂરેપૂરી સમયસર લખાઈ પણ કરી દીધી હતી. પણ આ રકમમાં બચાવો કિલ્લા કરતી વખતે કારકુને જૂલમી માત્ર એક જ નવા પૈસા એણે મળેલા જોતા ખજાર પાછળથી પડી. આથી મોતીરામ પાને સરકારનું એક નવા પૈસાનું લેણું બાકી રહ્યું.

જોકે આ એક નવા પૈસાની વસૂલાત મોતીરામને કામજલ લખીને પણ કરી શકાત પરંતુ સરકારી રીતરસમ આડે આવી. આ માટે તાલુકાની કચેરીએ મોતીરામ ઉપર જમીનું વોરંટ બાજવ્યું. આ વોરંટ કઢાવવા માટે નિશ્ચય મુજબ તાલુકાની કચેરીને વોરંટ ફોનો દોઢ રૂપિયો તેમ જ ચલાન ફોના પચાસ નવા પૈસા મળીને રૂપિયા બે લગવા પડ્યા. આમ ફક્ત એક જ નવા પૈસાની વસૂલાત માટે બે રૂપિયાનો ખોટ વેડો!

—આનંદરાવ જોશી

એક દિવસ ગામમાં ફરતા એક પરિચિત યુવાન મળ્યા તે રત્નઓમાં ઘેર આવેલા જણાયા તેમને મેં સહજ પૂછ્યું ‘ક્યારના આવ્યા છો ? હમણા શું કરો છો ?’

તેમણે કહ્યું ‘આ જુઓને દિવસ પસાર કરીએ છીએ । એક મહિનાનું વેકેશન છે પ્રવૃત્તિ ખીણ શી હોય ? આમતેમ ફરવાનું અને દિવસો પૂરા કરવાના । ખીણ શું ?’

આ સામગ્રી મને થયું એક બાલુડી સમાજની નવરચનામાં થનથનના લોહીની ઓજા જણાય છે, જ્યારે ખીણ બાલુધી આ રીતે યુવાન દોડીને સાચી રીતે ઉપયોગ નથી થઈ શકતા રત્નઓ ગાળવા આવેલા સેકેડ વિદ્યાર્થીઓ આમ કોઈ પણ હેતુ વિના કનાકોના કનાકો વેડફી નાખવા દરી સામાન્ય રીતે તેમનો કાર્યક્રમ આ જાનો હોય છે ‘સવારના ૭-૭૫ વાગ્યે ઊંડે ૧૦ વાગ્યા સુધીમાં ચા-નાસ્તો, સ્નાન વગેરેથી પરવારી જવું ત્યાર બાદ ગામમાં એકાદ અમરનું ચક્કર લગાડી પાછા આવ્યા જમી નેત્રુ જમ્યા બાદ રેડિયો વગાડવો કે પછી બે-ચાર મિત્રો મળી પાના રમવા, અને એનાથી થાક ચડી ત્યારે જાઘનો આશરો લેવો તે વહેલી પડે સાજા । વળી સાંજના પાછા લગર ખાદવા નીકળવું આમતેમ ચક્કર લગાડવા પછી વાણુ કરીને કોઈક નવલકથા વાચવી કે પછી ઇંધરતીધર મળ્યાં દાઢવા

આ આપણી રત્નઓનો ઉપયોગ શું રત્નઓ આટલા માટે પાડનામાં આવે છે ? આ જાનના રત્નઓના ઉપયોગથી વિદ્યાર્થીઓના મનજને આરામ મળે છે ખરો ? અને તેના તાજામગજ થઈ, સૂઈને મેગરી ટાંગઓમાં જતા હશે ખરા ?

ખરી વસ્તુ એ છે કે મનજને કે ચરીરના કોઈ પણ અવયવને આરામ આપવો હોય તો તેને પ્રવૃત્તિ વચ્ચેનું પડવું રહેતા ન હેતુ તેમજરવાથી તો

લાગે ગામે તેમાં જડતા આવે તેથી આરામ માટે નિષ્ક્રિય રહેવાને બદલે હળવી અડતા મનમગતી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ જેમ કે વિદ્યાર્થીઓને સાજો રમવા મનમાં પ્રવૃત્તિ મનાવવાથી થાકને બદલે તેઓ વધારે સૂઈને મેગરી થકે છે

તેથી જ રીતે, એક સત્ર સુત્રી અભ્યાસમાં રત્ત રહેલા વિદ્યાર્થીઓ સમજ વેકેશન દરમિયાન એવા ભાતમાનના કાર્યક્રમો રચી કરવા જોઈએ કે જેથી રત્નઓ પડી ટાંગામાં ફાળવે થતા તેમનામાં તાજગી અને તરત રહેવાય આવા લામી રત્નઓ દરમિયાન જાત જાનના પ્રસારો-પ્રપાગા, રેલવે મુખાફરી, જન યાત્રા-યોજ સહાય ગામડે ગામડે સરકાર કાર્યક્રમો યોજી સવાજ શિક્ષણનું કામ કરી શકાય ગ્રામ સુધાર પ્રવૃત્તિ-રસ્તા સુધાર ગ્રામ સહાય, દૂધ સહાય-પણ કરી સહાય અમુક ચોક્કસ વસ્તુ કે વિષય સમજાવવા માટે અજાયબ વર્તુનો યોજી સહાય ‘લગ્નો અને ભણાવો’ નો નાદ મળવી લોકોમાં શિક્ષણ પ્રત્યે સદાનુભૂતિ અને અભિનુભૂતિ કેવી અક્ષરજ્ઞાનનો મહોળા પાયા પર પ્રચાર કરી શકાય આવા આવા અનેક કાર્ય યોજી શકાય

આવી લામી રત્નઓનું ડાઘમ રચાન અંગ્રેજો ના દિલ્લા આમમન પછી અને તેમણે શરૂ કરેલા શિક્ષણ પદો જ થયું કહેવાય ખાસ કરીને તો આ યોજનામાં શિક્ષણ નેનાર વિદ્યાર્થીઓને બાને શિક્ષણ આપનાર પ્રેક્ટિસરોના જ ડિગ્રીના વિચાર કરવામાં આવ્યો હોય તેમ જણાય છે

આજે તો તે રાજકર્તા અંગ્રેજો વ નથી અને તે શિક્ષણ આપનાર પ્રેક્ટિસરો પણ નથી. પણ તેમણે આપેલી બેટ કાચબ છે । તેમાં રૂપાંતર કરી તેને નવું રૂપ આપવું જોઈએ, અને આ વેદાત્મી ધુવક યમિનને યોગ્ય માટે વાળવી જોઈએ આ દિશામાં યાદા પ્રયત્નો થાય છે, પણ તે બહુ જોડા છે તેને અગ

વાન અને વેગવાન બનાવવાની જરૂર છે દામોદર નદી, ભાકરાનાગલ જેવા જલપ્રવાહોને આપણે નાથવા મથીએ છીએ તેમ આ મહાન શક્તિના પ્રવાહને

નિરર્થક વડી જતો રોકવાની જરૂર નથી ? કોનેએ અને યુનિવર્સિટી પ્રોના સચાલકોએ દર રમ પહેલાં એને માટે કાર્યક્રમ બનાવવાની જરૂર નથી ?

સાધુની જાત

જાતિ ન પૂછો સાધુકી, પૂછ લિજિયે જ્ઞાન,
મોલ કરો તલવાર કા, પડા રહન દો મ્યાન,

સાધુની નાન કે કુળ જાણવાની ઈચ્છા ન રાખો,
પણ એનામા જ્ઞાન કેવું - કેવું તેજસ્વી છે તે પૂછો
તનનાગની કિમત કરી શ્યો, મ્યાનને એક બાજુ જ રાખો

નાના એવા કુહામા અમોલો ઉપદેશ બચે
છે એનું પાલન ને આપણા દેશે કર્યું હોત તો
કેવળે આશ્વાસનાથી જીવી મેલો હોત આ દેશમા
શાંતિનું જેટલું મહત્ત્વ છે, જન્મ કોને ત્યાં થયો છે
તેનું જેટલું અભિમાન છે તેટલું કોઈ દેશમા નથી
કુહો તો કહે છે કે શરીર તો મ્યાનના સ્થાને છે
મ્યાન ચામડાનું હોય કે રેશમનું હોય ઉપર મૂક
મોનીની હોય કે હીરાજડિન હોય, પણ અદરની
તનનાર ને ક્યાઈ મેળેની હોય પાણી વજરની હોય
તો મ્યાન શું અપનું ? મ્યાન સમાનમા બચાવ કરી
ન શકે તેમ આ જરૂરણમા આત્મા - શુદ્ધ, શુદ્ધ,
તેજસ્વી, વીતરાગ, ભવવિહીન, દયાબીનો આત્મા જ
આપણને જિતાડે છે આપણું કુળ આપણને કાર્ષ્ણ
અપ કાચનું નથી શરીર કાઠાજનું હોય કે વેશ્યનું,
મહારવનું તો આત્મા કેવો પારંગીદાર છે, જગજગ,
રાગદ્વેષની માયા કાપવામા કેવો ધારદાર છે ને જ
મહારવનું છે હીરાની કિમત અકાચ, કાચનીની નહિ

આ દેશે જાતિનું મહત્ત્વ નથી તે વાત સમ
જવાની કારે જરૂર છે છેક મહાભારત કાળથી હીન
જન્મને કારણે આપણે અનેકને પીડતા આ યા બોલે
કહે ધણે કશું 'દેવાવત કુને જન્મ મમાવત

હિ પોરુપ' 'તમે જાધા તો દેવકૃપાથી જી આ કુળમા
જન્મી જન્મ આ સ્થાને આત્મા છે, હું તો મારા
બાવડાને જોરે-મારી કાલકાતને જોરે અહીં આવી
પહોંચ્યો -'

પણ આપણે કશુંને સમાન ન આપ્યું તે ન
જ આપ્યું પરિણામે મહાભારત ધણુ ને કશું
દુર્ધોષનના પત્રે ન હોત તો દુર્ધોષન લગવાની કામ
ન બીડત એ સ્પષ્ટ છે પણ કશુંને બીમે, રોપદીએ
'સનપુત્ર સતપુત્ર કહીને મારેનાં મેણાં અનુકતા હતાં
એ મેણાનો માર્યો એ દુર્ધોષનની આગમા ઈવણુ
હોત્યે ગયો ૧૮૫૭મા દિલ્હીના ધેરામા દેશી લશ્કર
નો ઉપરી એક રસોઈવાનો છોકરો હતો એટલે
અમીરોએ એને સાથ નહોતો આપ્યો

ખીનજી વશમા એક વગેન હરિજને સતા
લાલ કરી મુસનખાનેને હાંકી કાઢના હિંદુઓની મલ
માગી હતી પણ તે નહોતી મળી

આજે પણ આપણે આ દુષ્ટી દષ્ટિમાથી બહુ
આત્મગ વધ્યા નથી નહિતર કશુંની જેમ તિરસ્કાર
પામી છવન વિનાશમા આદિવાસીઓ, હરિજનો, કાળી
આરવા, કાકરા જેવી યરધીર-કર્મધીર જાતિઓને
આપણા બાપવની જેમ આ રાહી વચ્ચે બેસાડીને
મિલન સાધ્યું હોત

કુહો તો સાધુની જાતિ ન પૂછવી પણ જ્ઞાન
પૂછવું એમ કહે છે, પણ આપણે એને વ્યાપક કરીને
કોઈની જાતિ પૂછી નહિ સોના કર્મ જેવા ને તે
પ્રમાણે આદ્યમાન આપવા

સર્વોદય, એ શબ્દ, જૂન ગાંધીજીનો જ બનાવેલો છે. એ શબ્દ, એમને કેવી રીતે સૂઝ્યો, તેની એક મહત્તી વાત છે. એ શબ્દનો સંબંધ, ઇશુ ખ્રિસ્તના ઉપદેશો સાથે જોડી શકાય. ઇશુ ખ્રિસ્તે, પોતાના અનુયાયીઓને, એક વાર્તા કહી સંભળાવી હતી.

એક જમીનદાર હતો. તેના ખેતરોમાં લજ્જાણીનો વખત થઈ ગયો હતો. એટલે, તે વહેલી સવારે મજૂરોની શોધમાં, બજારમાં જઈને જોતો રહ્યો, અને કામની શોધ કરતો. જે કોઈ મજૂર મળ્યો, તેને, તેણે, ખેતરમાં રવાના કર્યો. આમ, સવારના છ-સાત વાગ્યાથી મીડીને, સાંજ સુધી, જેટલા મજૂરોએ, કામની માગણી કરી, તે બધાને, તેણે કામે મોકલ્યા. કેટલાક મજૂરો, સવારના ૮ વાગ્યે કામે ચડ્યા હતા, કેટલાક સાત વાગ્યે, કેટલાક આઠ વાગ્યે, અને કેટલાક તો છેક સાંજે પાંચ વાગ્યે જ, ખેતરે પહોંચ્યા હતા. દિવસ પૂરા થતાં, બધાને મજૂરી ચૂકવવાનો વખત આવ્યો, ત્યારે જમીનદારે, સૌને સરખી મજૂરી ચૂકવી. એટલે કે સવારે છ વાગ્યે આવનારને ચાર આના આપ્યા, તો સાંજે પાંચ વાગ્યે આવનારને પણ પૂરા ચાર આના આપ્યા.

આ જોઈએ, જેઓ સવારથી કામે ચડ્યા હતાં, તેમને ખોટું લાગ્યું. તેમણે કહ્યું : ‘ આ આવનારો ન્યાય કેવો ? આ પાછાથી આવેલોઓને અમારા જેટલી મજૂરી કેમ આપી શકાય ? ’

જમીનદારે જવાબ આપ્યો કે ‘ બાબ, તમને તો પૂરી મજૂરી મળી છે ને ? તમારા પૈસા ઘટાડ્યા તો નથી ને ? મોઠા આનન રને તમારા જેટલા જ પૈસા આપ્યા, તો, તે, તમારા પડાવી લઈને તો નથી આપ્યા ને ? તમને, તેમની અદેખાઈ ન આવતી જોઈએ. હું તો સૌથી પાછળ આવનારને પણ, જેટલા પૈસા જીવવા માટે તદ્દન જરૂરી છે, એટલા પૂરેપૂરે આપીશ. ’

આ વાર્તામાં, જમીનદારે, ન્યાયના જે સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ કર્યો, તેને ‘ હેઠલા નંબર સાથે સમાનતા ’ નો સિદ્ધાંત કહે છે. એટલે કે, દુનિયામાં જે સૌથી નીચલા વર્ગનો, અસકત અને ગરીબમાં ગરીબ માણસ છે-હેઠલા નંબરનો માણસ છે. તેને પણ ખોરાક, પાણી, કપડાં, વગેરેની જરૂરિયાતો પૂરી પડે, એટલું મળવું જોઈએ, અને પહેલો નંબર માનતો હોય, કે તેને જે મળે છે, તે ઉચિત, આવશ્યક અને વાજબી મહેનતાણું જ છે. તો હેઠલા નંબરને, એથી ઓછું કેમ આપી શકાય ? એટલે કે ન્યાય અથવા કાયદો તો એ જ, છે, કે જીવનની જરૂરિયાતોની બાજતમાં, પહેલા ને હેઠલા નંબર વચ્ચે કશો ભેદ ન પાડવો જોઈએ, બલકે સૌનું હિત હોવું જોઈએ. સૌના લગ્ન માટે, સાકિત્યનો શબ્દ ‘ સર્વોદય ’ છે. એટલે આ સિદ્ધાંતને ‘ સર્વોદય ’ નો સિદ્ધાંત પણ કહે છે.

ઇશુ ખ્રિસ્તે કહેલી આ વાર્તા, લોકોએ કળરો વાસ સુધી વાંચી ને સંભળી પણ કોઈએ એ વિશે પૂરો વિચાર નકોનો કર્યો. મવા સૈકામાં, ઇંગ્લંડમાં જોન રસ્કિન નામનો, એક પ્રખ્યાત લેખક થયો. તેણે, આ વાર્તા પર ખૂબ ચિંતન કર્યું, અને એ પ્રભાણે વર્ગનું હોય, તો પોતાનું જીવન કેવી રીતે ગુજારવું, તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. ધણો વિચાર કર્યા પછી, તેણે એ વિશે ‘ અન્ડર પિસ લાસ્ટ ’ નામનું એક પુસ્તક લખ્યું ‘ અન્ડર પિસ લાસ્ટ ’ એટલે ‘ હેઠલા નંબર સુધી. ’

મહાત્મા ગાંધી, દક્ષિણ આફ્રિકામાં રહેતા હતા, ત્યારે એક મિત્રે તેમને, આ પુસ્તક વાંચવા આપ્યું. તેમને એ એટલું ગમી ગયું, કે આખી રાત જાગીને તે વાતી કાઢ્યું. એ પુસ્તકે, એમને એવા પકડી લીધા, કે એક અડધા ડાનાની અંદર, તેમણે એમાં ગજીવેલા સિદ્ધાંતો પ્રમાણે વર્તવાનો, નિશ્ચય કરી લીધો. તેઓ, ત્યારે વખીચાન કરતા હતા. અને

તેમાં એમને, ધણી પૈસા મળતા હતા, પણ, તેમણે વિચાર કર્યો, કે વડીલાતની આવકમાંથી, પોતે એક સામાન્ય મજૂરની કમાણી જેટલું જ ખર્ચ કરી શકે. એથી વધારે ખર્ચ કરવાનો, પોતાને કશો દાક નથી, કારણ કે દુનિયામાં જે કંઈ છે, તેનો અલિક, ધીર છે. એટલે બાકીના બધા પૈસા, લોકોના ભલા માટે ખર્ચવા જેઠાએ આલો વિચાર કરીને, તેમણે દક્ષિણ આફ્રિકામાં, એક આશ્રમ સ્થાપ્યો, જે આજે પણ 'ફ્રીનિક્સ આશ્રમ' ને નામે પ્રખ્યાત છે. ત્યાં મજૂરો રહી માફને માનિક સુધીના, સોને માટે, મજૂરોનો દર એક સરખો ગણવામાં આવ્યો અને બધું કામ મજૂરો અને ધરના લોકો સાથે મળીને કરવા લાગ્યા.

રક્તિનના આ પુસ્તકનો, ગાંધીજીએ ગુજરાતી તત્ત્વોએ બહાર પાડ્યો અને તેનું નામ 'સર્વોદય' રાખ્યું. આ રીતે આ નવો શબ્દ આપણી ભાષામાં દાખલ થયો.

સર્વોદયના મુખ્ય સિદ્ધાંતો નીચે પ્રમાણે છે.

૧ તમામ સપત્તિ હિંસરની છે કમજોદાર માણસ તેનો કેવળ રમેવાગ અથવા દૂરરી છે.

૨ તેનો એણે બરાબર કિસ્મત આપ્યો જેઠાએ. એટલે કે તેણે સપત્તિ સાચવવી જેઠાએ વધારવી જેઠાએ અને દુનિયાના ભલા માટે જ વાપ રી જેઠાએ.

૩ દરેક માણસે પોતાની શરી શારીરિક મકેન્ટ કરીને, પોતાના પરસેવાથી કમવા જેઠાએ.

૪. પોતાના કામનું મકેન્ટનાણું પોતાની જરૂરિયાત જેટલું જ લેવું જેઠાએ ભલે દુનિયા તેના કામની કિંમત મને તેટલી આકતી હોય.

૫ ઈશ્વર પેદા કરેલા સર્વે જીવોને જીવવાનો દાક છે એટલે માણસને જ મોઝામાં મોઝી જરૂરિયાતો મગવા છે તે તો દરેકને મળી જ જેઠાએ અને જરૂર કમવા વધારે લેવાનો દાકને દાક નથી. એટલે બધા કામની કિંમત સરખી જ સમજવી જેઠાએ.

૬ જે કંઈ ભેદ પડે તે જરૂરિયાતોને કારણે જ પડે જેમ કે રૂદ, બાગ, બીમાર વગેરે કામ ન કરી શકે, જતાં તેમની જરૂરિયાત વધારે હોઈ શકે હાટપુટ માણસનો બોરાક વધારે હોઈ શકે, દુબળા-પાનળાનો મોઝા ફરી. લંઘા કે બીમાર માણસને વાકનની જરૂર હોઈ શકે વગેરે આમ જેને વધારે લેવું પડે તેની તેમાં લાચારી છે, પોતાના નહિ. જે જ પ્રમાણે હોઈ કામ સારી રીતે થાન એટલા માટે તે કામ કરનારને મકન, ગાડી, કારકુન વગેરે વધારે આપવા પડે તો તે તેની મોટાઈ માનીને નહિ પણ કામની મહત્તા સમજીને આપી શકાય.

ગાંધીજીના મનમાં આ વિચારોએ ઘર કમું હતું ભારત આરીને તેમણે જે રચનાત્મક કામે એક પછી એક શરૂ કર્યા અને જે સરધાએની રચના કરી તે બધી આ સિદ્ધાંતો મુજબ જ રચાઈ. આ જ સિદ્ધાંતો પ્રમાણે સર્વોદય સમાજના ઉદ્દેશો ને કામ નહકી કરવામાં આવ્યું છે.

*

બર્નાર્ડ શો, જમતના એક મહાન મર્જન, ગાંધીજીની પ્રવૃત્તિમાં પણ જોડે. રસ ધરાવતા હતા અને તટ્ય રહીને બધું નિહાળ્યા કરતા.

ગુજરાતના એક પ્રખિત સર્જન શ્રી લક્ષ્મણ શામળદાસ મહેના વિલા-મત મથેલા ત્યારે એક વાર તેમણે બર્નાર્ડ શોની મુલાકાત લીધી હતી વાત પ થી વાત નીકળતાં મહાત્મા ગાંધીજી વિષે વાત નીકળી.

બર્નાર્ડ શોએ ગાંધીજીનો ઉદ્દેશ કરીને લાક્ષણિક દમે કહ્યું 'તમને એ સ્વરાજ તો મેળવી આપશે જ પરંતુ સ્વરાજ્ય પછી એ મહાત્માનું રુ કરશે.' એ માણસ તમને કશા ખપવા નહીં આવે.'

સર લક્ષ્મણજીએ કહ્યું : 'એ નિવૃત્ત થઈ જશે.'

એટલે બર્નાર્ડ શોએ આર્થિક વાક્ય ઉચ્ચાર્યું 'અથવા સ્વરાજ્ય સત્કાર એને જેલમાં પૂરી રશે.'

ગુજરાતી સાહિત્ય અને સાહિત્યકારો આજે ક્યાં જોવા છે તેનું સાચું નામ ગણાવવાના દીપોત્સવી અંકોમાંથી નીકળી ગયું.

દિવાળી અંકોએ સદૃશ જીમે ઉચ્ચાઈને કે અમારી પાસે રૂપરંગ છે, નવનવન્ય ગોઠવણી છે, જાજળા દૂધ જેવા ઠાગળો છે પણ અમારા લખાણોમાં સત્ત્વ નથી. સાહિત્યને ગૌરવ અપાવે એવું ટાંક પ્રાણુવાન હીર નથી.

લેખકો કૃત્રી કૃત્રી રચનાઓ લઈને હજરથ બધા છે, પણ રચનાત્મકતા દીપ્તિ નથી : મહેલા સ્વરાજ્યને માટે કેમ નહું માર્ગદર્શન નથી : વિચારોમાં રાષ્ટ્રીય ખમીર નથી.

લેખકનું કામ સુખ્યત્વે દુભાવવાનું છે. માનવ-અમાજ માટે તે પ્રકૃતિનો પ્રાણુવાન દુભાવિયો છે.

વિશ્વભરમાં અત્યારે જે કે લાઠી મચી રહ્યો છે, તેનું એક કારણ એ પણ છે કે આપણે ત્યાં સત્યાગ્રહી દુભાવવાની મોટી જીલ્લ છે.

અપાપ અને અનાચાર વિરુદ્ધ યુદ્ધ કરવા માટે દુભાવવાની ખાસ જરૂર છે. વિચાર-સંકલ્પોની પૂંજ વડે આ મોઢાઓ અનેક યુદ્ધો લડી શકે છે. સંકલ્પને રચનાત્મક રૂપ આપવાની જોનામાં દક્ષિણે તે જ આ વર્તમાનને પોતાનો કરી શકે છે.

જૂનકાળની વાતો આજના લેખકોને બહુ ઉપયોગી નથી. ભાવિ માટે થોડાંક પચથિયાં તોવાર થઈ હતી એવની રૂબરૂ છે. 'પણ' માટે જ્યાં તે વર્તમાનના મહા મહાકથના ચણાવેલું જ કાર્ય એમણે તો કરવાનું છે.

જે લેખકો પોતાના મનમંદિરમાં પ્રગટિશીલ હોવાનો ફોંટો રાખે છે, પણ જેમના આચારમાં પ્રત્યાધાની તરફ પૂર્ણપણે પ્રગટમાન હોય છે તેઓ

કદી પણ લોકજીવનમાં સંજીવની ફૂંટી શકે એ સંભવ જ નથી.

'જેમના ઉદારતા આપણે વાતો કરીએ છીએ એમની વચ્ચે બેસીને એમના સુખ-પ્રાણ જાણવાની ધ્રુવ આપણામાંથી કેટલા લેખકોએ કરી છે? આ બહુ મનાયેલા 'ઉદાર' શબ્દને આપણે આપણા જીવન માટે વાપરીએ તો ઘણું સાચું કહેવ વ.'

શ્રી કાકાસાહેબનો આ સંજીવની મંત્ર, વાંઝણી શબ્દોપાસનામાં રચના પચ્યા રહેનાર લેખકોને સચું માર્ગદર્શન આપી શકે તેમ છે.

આજે લેખકોએ એમના સારિત-જીવનને દૈનિક ગ્રામ્યજીવનના સંપર્કમાં લાવવું જોઈએ. આપણા ગામમાં; નગર, તાલુકા કે જિલ્લા જ નહિ, પણ સસારની પલેપળની પરિવર્તનશીલ પરિસ્થિતિથી ખરેખર અગાધ છે.

આવેલી નવી સ્વતંત્રતાએ છાપ ઓ પડેરે ઓળી વ્યવસ્થા કરી છે ખી, પણ સક્રિય રીતે ગામડામાં બેસીને કાર્ય કરનારા સોએ પાંચ નીકળે તો કોણ જાણે!

લખનાં ખરેખર સંકેત થાય છે પણ ગ્રામ-જીવનમાં દરેક પોતાની કવિતામાં, વાર્તામાં, પ્રવાસ-વર્ણનમાં જીતારીને જે લેખકો પડેલી પંક્તિના મણાપ ચૂંટ્યા છે એમને ગામડાની આંતરિક પરિસ્થિતિની કાંઈ જ ખબર હોતી નથી. તેઓ તો પાધરમાં જોમેઘ પાળિયા બેઠને જ પાછા વળી ગયા હોય છે.

આમ 'વાસ્તવિકતા' તરફ લેખકોને વાળવાની વાત ઘણીને જૂની લાગે, પણ અત્યારે મુદ્દી એ નવા પ્રવેશક શબ્દને આપણે સોએ માત્ર ચમક્યા જ કર્યો છે.

— એક મોટું વિમાન ખપાટાખંધ જાયેથી

નીચે આવી, ધરતીની ધૂળને ઝડે ન ઝડે ત્યાં પાછું વાદળાંની વચ્ચે જળને સંતાપ જાય એવું જ કાંઈક આજની 'વેછોતમ્મ' વારતવિક્રતાએ કર્યું છે.

આ જાનના સંપર્કોની ઇચ્છા યુગરાતી લેખકોએ નથી કરી એવું નથી, પણ અંતરાત્માના આ દેશ યુગન વર્તવું અપરું છે. આ અધું તે પોતપોતાની રૂઢિ, યોગ્યતા, સામર્થ્ય અને પરિસ્થિતિ ઉપર આધાર રાખે છે.

વિશ્વકર્મિ રવીન્દ્રનાથે સાચા સાહિત્યકાર માટે આમ કહ્યું છે : 'સર્વાંચી અમર સાહિત્યકાર તો તે જ કહેવાશે જે બહારની સ્વતંત્રતાને ઓળખતો હશે.

આવી સાહિત્યકારની કથમને સરકાર કે ઠાણ સંસ્થા ખરીદી નહિ શકે. પોતાના અંતરાત્માનો આદેશ એના માટે સર્વોપરી હશે.'

ઉપર મળુબ્ધા તે લેખકોને આપણે પ્રાર્થના કરીએ : તેઓ વાંચકનીય જીવનની કલ્પનામૂર્તિઓ સંસારની સમક્ષ ઉપસ્થિત કરે ને સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રનું મંગલમય ચિત્ર આપણી સમક્ષ દોરી બતાવે.

— ને તે પણ લોકજીવનના અનુભવો યોગીને, એમાં ઐતિહાસિક યજ્ઞને, એમાં સર્વાંગે ભળા જઇને, બાકી ઠાણપણું લેખકની વાંચકી શબ્દોપાસના નહિ લેખકને તારી શકે કે નહિ તારે સંસારને.

નવા લખનારને

આજે વિદ્યાર્થીવર્ગ અંગ્રેજ ભાષાના થોડા-ધણા કવિતા-સાહિત્યથી પ્રેરાઇ યુગગતી કવિતામાં ઉડ્યનો કરવા માડે છે; પરંતુ એ લેખન-પ્રગતિની પછાત યુગરાતી કવિતા-સાહિત્યના અભ્યાસની તેમ જ હૃદયસ્થાના જ્ઞાનની સખળ પંક ન હોવાને લીધે એ ઉડ્યનો બહુ અધુન નીવડતાં નથી. એક તો સાચા જીવન-અનુભવોનો અભાવ હોય, યોગ્યતાસ્થાને લીધે કલ્પનાતંત્રનું હવાઇ સરખો હોય, વિખાતા સંસ્કૃતના અભ્યાસથી સંસ્કૃતમય લખવાની ધૂન લાગી હોય અને બીજું અંગ્રેજ શાળા-અભ્યાસના પરિણામે સંસારના સમુદાય જીવનથી તથા રૂઢિ, સજા ને ભાવસારી લોકભોલીથી અજાણ ને અજણ રહેવાથી સાહિત્યના આત્માને વિદ્યાર્થીવર્ગ વિહાનતો હોતો નથી. આ જવાં એની નિષ્ફળતાનાં કારણો અને તો એના દોષ કોનો ?

છતાં આજે લોકજીવનનો સહવાસ વધ્યો છે, વિદ્યાર્થીજીવનનો ઉત્થાપ વિકસ્યો છે; જૂનું-નવું સાહિત્ય વિપુલપણે પ્રગટે છે—એટલે આજનો વિદ્યાર્થી ધારે તો મધકાશની ઉલ્કા પળવારમાં પૂરી કરી શકે છે. એવો લાભ મેળવનાર સાચી કવિતાના માર્ગે આપમેળે ચડી જાય છે. હવે યુગરાતી ભાષાના આપણા અભ્યાસક્રમમાં હૃદયસ્થાના સમાસ કરવામાં આવે એ જરૂરી વસ્તુ છે.

અતુ રોજ લાખજેરીમાં આવે અને રોજ એની એ ચોપડી ઊઘાડી એનું એ પાતુ કાઢી ધરાઈ ધરાઈને હસે. એક જલ્લે આ જ્વેયુ અને એને બાલુવાની ઇચ્છા થઇ કે રોજ આ છોકરો શું હસે છે ?

અનુની પીક પાછળ ઊભા રહી તેણે ચોપડીમાં જ્વેયુ. એક ચિત્રમાં નાના છોકરા પાછળ આખંદો દોડતો હતો.

આ જ્વેયુને પેલી બાલુસ તો પૂછવા જ જતો હતો ત્યારે આપણા અનુભાઈ આખંદા સ ને આંગળી ચીંધીને બોલ્યા : 'હોક દાંદા, આટલા દિવસથી દે છે છે છતાં આવડાં છોકરાને તું નથી પકડી શક્યો ?'

એના સ્મરણથી ગમે તેનું હૃદય સંજ્વાર પણ આચકો અનુભવે છે પાનગા અધકાર જેવું નિહામણુ શરીર લઇને હાથમા અસ્થ ભાગો તોળતો કોઈ અમાનુષી અવાજે ધરતીને કપાડી મૂકતો આ મૃતદંત કવિની કંપનામાંથી નીકળી આપણી આખો સામે આવી સજીવન થાય છે એની આખો શૂન્યાવસ્થા જેની છે એવું ખપ્પર ગમે ત્યારે ખાની જ હોય છે અધકારમાંથી કોરેલી એની મૂર્તિ બીકના ઢગના જેની અશાન ડાબી દેખાય છે મહાન જુનાવળ ચાવી ચાવીને એના જડના સખત થયા છે વર્તમાનના તાલ ખોરાકની ગંધ એના મોખા પાચી લાવે છે ખપ્પર ઊછાળતો એ દોડધો આવે છે

એનામા દયાનો છટિ નથી બાળક, યુવાન કે વૃદ્ધની એને કરી જ અસર થતી નથી દૂન જેવા કેમજ બાળકનું દયામણુ મો એને જરા પણ અસર નથી કરતુ યુવાનીના મુક્તલ રંગે રંગાઇને યુવાની લાગિના ઈમારતો બાધતા યુવાનના આશાભર્યા હૈયા નુ તેને જગા પણ નથી લાગી આવતુ. એના સાન્નિધ્યમાં એક જ મત્ર દોડી રહ્યો છે અને તે આખા જગનનો કમવાર વિનાશ આચરવાનો

આ વિનાશના રહસ્યમાંથી જ મૃત્યુદંત વિશે ની લાખો વાર્તાઓ લખાઈ, તે દૂનને મનુષ્યના જન્મ સાથે વેરભાવથી ધીખી રહેતો એવો એક દેવ માનવામાં આવ્યો આ દેવ અહીં તહીં ભમી જીવતા હાલિ જરો ને ધિક્કારતો આખા ધરતો એના ઉપર અખડ પ્રેમ દોળાતો હોય એવા એકના એક રત્નને આ છૂપો દુઃખન બાણના અણીથી કચ્ચરો કરી નાખતો આપણા ભૂતકાળના સાહિત્યમાંની પરીઓની વાર્તાઓ મોખજુ બનાવે છે કે આપણા પૂર્વજો-જિદગીને એક સાફસ માનતા, તેને મૃત્યુના પગમાંથી છોડાવવા અતરત કાળજીપૂર્વક રક્ષણ કરતા તેઓને લેશ પણ જાન નહોતું કે મૃત્યુ તો કુદરતી છે, ને તે કોઇનું પણ

અન્કા યુ અન્કે તેમ નથી આજે પશુઓમાં પણ તે જ માન્યતા હોય તમ કેનાક માને છે

માણસનો આત્મા પૃથ્વી પર જન્મ પામ્યા પહેલાં સ્વર્ગમાં ઘરો વખત રહે છે, તેની જન્મ પામ્યા પછી પેલી ઉચ્ચ ભૂમિકાની આગી આગી સ્મૃતિ-નદીઓ તેના મગજમાં ટપા કરે છે, એને ફરી એ ભૂમિકાને હાથ કરવાની તેની મહત્વાકાંક્ષા સારા કર્મોરૂપે જગતમાં પથરાતી ચાને છે સગીન અને મણેનશાસ્ત્ર કોઇએ ગોલી કાઢ્યા નથી, પણ આપણે તેને યાદ રાખીને પૃથ્વી પર ચિરજીવ કરી મૂક્યા છે.

અત્યા ની નજરમાન પ્રગતિમાં પણ આપણે મૃત્યુથી ડરવાનું છોડ્યું નથી પેરિમના કોન આખાતમ વાદીએ કહ્યું હતું કે પૃથ્વી સર્ગર્ગ ત્યારે માણસને દોસ્તો વર્તન આનુય મળ્યું હતું, પણ કોઇ અસામાન્ય શુભા જન્મ તેમાંથી અડું આયુષ્ય છીનરી લેવામાં આયુ આ વાનગા મ્હાય કઈ વજૂં હોય અને માણસ દોડમો ણેનું આયુષ્ય લખાવવાના સ્વપ્ના થકે અને ફેદે કે વિરાન આ વિરાનમાં પ્રગતિ કરે તો પણ માણસનું આયુષ્ય સરાસરી સો અથવા તેની અદર માડ રહેશે

આખી જિદગી ખૂમ ઉઠનાસ અને સુખમાં વિનાશ પછી કોઈ માણસ માનવ તી વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચ્યો હોય તો પણ મૃત્યુ એવું નથી કે તેના અત સમયે તેના માનવપ્રેમને અડુ રતી રીતે અપકારી શકે, અથવા એ ઉચ્ચ આત્માને હાસીરામ રિયનિમાં લારી મૂકે

મહાકવિ ગએટે જ્યારે મરણપથારીએ ઉઠના આસ લઇ રહ્યો હતો ત્યારે એનું અતર પૂરું વાતમન થી ઊભરાઇ ગયું તેણે પાંચે ભમેરા ઓટાને કહ્યું મારા હાથમાં તારો સુવાગો હાથ મૂક અને પછી ચાલ્યા આવના મૃત્યુના ધીમા પથુ નક્કર પગલામાં તેણે પોતાની જીવી ધડીઓ ચકેલાતી જોષ આકરોને

કનુ' ખારી-આરજી ઊપાડી નાખે, જેથી પ્રભુનો પ્રકાશ મારા આત્માને અજવાળવા આવે તેની આખો મિચાણી ત્યાં સુધી તેના અતરમાથી માનવપ્રેમનો વહેતા ઝેરા સુકાયો નહોતો કે પ્રભુના સોગ પ્રકાશની ઝખના શાંત નહોતી થઈ

હવે એવા જ એક ઉચ્ચ આત્મા ઉપર મુન્યુ જેની ભાંકર તરાપ મારે છે તે જુઓ એમ-ક બર્ડ જે જીવન ની શરૂઆતથી જ લક્ષ્મી અને મિત્રો વચ્ચેનો હતો અને જેને જીવનમાં કોઈ પિંજનનું પે નહોતું તે પુરોપની એક મહાન વ્યક્તિ તરીકે પ્રસિદ્ધિ આપે. અદારમી સદીમાં ત્યાં તેની સગા સર્વોપરી હતી તે મિનહરીફ હતો તેને હવે મિત્રોના સુમાર નહોતો લક્ષ્મી અડગ હતી એટલી જ લાભવગ હતી, પણ જ્યારે મૃત્યુએ તેના ભાગ્ય ઉપર પોતાનો કાગળનો મારી તેના એકના એક જીવાન પુગને ઝડપી લીધો ત્યારે આ લક્ષ્મી અને જાહોજવાની તેને ઝેર જેવા થઈ પડ્યા તેના આત્માની બધી શક્તિ હલ્વાઈ ગઈ શરીરનું ચેતનત્વ પીગળી ગયું અને અતરના ઊગણ માથી બાળના નિસાસા જેની ફૂર વેળા શરૂ થઈ એને લાગ્યું કે 'સમર ભરેના વિજયા કું એકનો જ છું' તે ઘડીથી તે પોતાને કુખથી કચરાયેલો, અદુનો રજાગો વદ માથુસ મચાયાલા થો જો કે તે પછી તેણે ધણી સરકારો કર્યાં, પોતાના હકમા ભરેની બધી દવા અને કડુણા તેણે ગર્ભામાં વહ્યેથી આપના અને તેણે એક પુત્રનક પણ લાગ્યું છતાં ભાગી પડેલું હતું ફરી ક્યારેય એકું થયું નહિ

પ્રભુની એવી જ એક કડુણ ધનના થોમસ કોરીનીની હમપત્ની જેન વેલ્સ બની ગઈ આ પ્રખ્યાત તરવેલ્સને કુમર વ ધાખા જ જેન વેલ્સ ઉપર અત્યંત પ્રેમ હતો પણ લગ્ન પછી સંમેગાએ તેમની ઉપર આક્રમણ કર્યું, અને જેન વેલ્સને એક એકાત ખેતર મા રાખવામાં આવી અહીં તેન મન ઉપરાત કામ આપવામાં આવતું. તેના કોમળ સરિરે આવું કુખ કે હાડમારી વેડવા નહોતો પણ જાળિના સુખની આગ રાખીને તે સકનથીવનાપૂર્વક બહુ કામ પત વ્યે જતી થયો કાળ ત્યાં પસાર થયો પછી નેને પતિપત્ની લગ્ન ગયાં અને ધણી પ્રખ્યાતિ પામ્યાં

એક દિવસ થોમસ કોરીની કામ પ્રસંગે બહાર ગયેલો અને જેન વેલ્સને બહાર રી આવવાનું મન થયું તેણે માડી જોડી અને હાડપાકમાં ફરવા નીકળી પડી ધણીવાર થઈ જ્યાં માડી થઈ જણી લેવાની અદરથી દોષમેનને આજ્ઞા ન થઈ તેથી તે નિયારમાં પડ્યો અને માડી બની રાખી નીચે જારી અદર જોયું તો પોતાની શેઠાણી આ લોકમાંથી વિદાય લઈ ગઈ હતી

ડેવનશાવરના યુવનો લોડ ફેરિક થોડા તરીકે ખૂબ પાનો પ્રમાણિતતા અને ચારિત્ર્યમાં તેની જોડી નરોત્તી તેની પત્ની પણ એટલી જ માયાળુ અને સહાયરી બાઈ હતી બંનેને અસ્પષ્ટ સારી આદના હતી પ્રગભા એમનું વચન હતું આગખનાર તમામ તેના દિનચિતક હતાં

આવર્તેન્ડમાં કમ્પક લાઈના હમકલા જેલુ થયું ફેરિકની અનિચ્છા છતાં તેને ત્યાં જવાના ફરજ પડી હતી તે હમીનની સરહદ એણે પૂરી વગરી થે નરોત્તી ત્યાં ફરમોત્તી ગેળાથી વીધાઈ અચાનક એ મૃત્યુ પામ્યો

ફેરિકના મૃત્યુ પછી તેની પત્નીનું હૃદય ભાગી પડ્યું તેના બધી શક્તિ હલ્વાઈ ગઈ આખો દિવસ તે પ્રાર્થનામાં ગાળતી ને તે પ્રભુને રીનવતી કે'કલાય અપાઈ વચરના મારા પતિના બલિદાનથી જ આપ લેન્ડમાં શાંતિ ઉનારગે' શત અને દિવસ તેનું આ જ ચિતન હતું તેના પતિની કમર ઉપર કોઈને એક પણ સખત શબ્દ કોનતવાની ના પાડી તેનું અતર બાળને ખાખ બની ગયું હતું તે જીવી ત્યાં સુધી સુખ જેવી વસ્તુ તેને સ્પર્શી શકી નહિ

ઉદ્દા સેકાના થોડા આગળના વર્ષોમાં એક જન્મથી જ નમ્ર રેરાખવેલો બાળક હતો આખો દિવસ તે કલિતાઓ વાચ્યા કરતો અને એનું જીંડું અખચન કરી અતરના જીરવી રાખતો યુવાનીના પહેલા પગથિયે તોને પગ પડ્યો- ન પડ્યો ત્યાં તો તેણે જગને કમિનાનીથી આજ નાખ્યું તેના કલ્પનાની મૂલ્યુ અને અસરકારક વર્ણનોથી એ ભાવના રાગી કવિને લખસમ બધાએ રીકાર્યો. પણ એની

હતિનેો કમલ તેના સ્થાન પર સિંહ ધાર તે પહેલાં તેને વખોડાનામે ચારેકારથી ફરી નીકળ્યા અને એના પાંચરના હાથ પર ટીપ્પાઓની જરડીના પા પાતા સાચા, આ પુરાણનું નામ જરડેલ કિંદુસ તેને જે કામો આપજીને આપ્યાં છે તે હજી એના જ તાળાં અને પ્રકાશ સાથે છે.

એક જરડી ઉપાએ ઈને-રથી તે સાર કરવા નીકળી પડ્યો તે જે વદાળમાં બેઠો તે જ વદાળમાં મુલુકુન પણ મારી બેઠો હતો અને ઉંચે રામની મળીએલાથી બ્યારે કિંદુસના પ્રાણદીન યુગીને લખ જતામા આમ્યુ તારે જ તે મુલુકુન સનેાની વિરોધ કુખમુલુ સ્થાને ગાંધી

ધોમ રિયમે પહેલાં દમનું જ એક પુરાણ વિચાર મુલુને દાખ જઈ અથો તેને જાણ-મિત્રો, રેખાંતો અને આંખોને બેંચી રાખે એકા જાગરમાન-મિત્રો આપી જમને આજ નાખ્યુ પણ એ જાગરમા કે જાગરમાથી અમુક વર્ષ જ સનેાપાંથો તેજી પાવતી બની ત્રેણી પીછીમાથી સદગુનો પ્રાણ પાવરવાને જરડે દાખ મનોગતિ પેરી દીપ્તિ: રિયમ-સંપ્રદાનાં, વેશ્યાઓનાં, કુમાચીઓના મિત્રો ચીનરના પાછળ એને પીછીની પાંચત્રાને નસાડી

મૂડી. મુલુ વખને તેને પોતાની બૂધ સમજાવી. કુલુ પરા-તારી તેનું હાથ ફાડી ડાક્યુ. કોપ અને નિંદા-થી તે ચાંચ જેવો બની ગયો તેને જાગુમાં બેઠેલાં માન્યમેને કાલજાવા કર્ણ કે મારા મિત્રો અને ત્વાંથી એ કા કરી મારી સમે જાગો તામે, નહિતર મારા આત્મા સદ્ગતિને નહિ પામે

કહેવન છે કે મુલુનો જ જવારના કરનાં જવારના સમયી કમવેલ્લ મુલુઓમા રિયેલ દનેા. જન કે જવારની પ્રાણમ આ રિયેલમા કષ્ટ વધારે પરિવર્તન નથી થયુ. તે પણ જે નિર્મલવા આપ તુ ફેરનામાં આવી ર્જ છે કે આરતી જાર છે તે ઈચ્છા જેનું છે. તેનું હાથ વ્યાપ અને સમયી પનેછા બેરેપું છે તેને મુલુનો જ જાગરના જ નથી; જેથી નાદું જે માન્ય મુલુનો જરા પણ જર રાખના નથી તે મુલુઓમા વિચાર કરવાની જરા પણ રાતિ નહિ હોય એ પણ સાચું છે

સિદ્ધાંત એ તેલુનું આજન વરો, પણ મુલુને સર્વનું જે જાગરમાની રાતિન દહ કે ઈમાં આવી નથી, તેમ મુલુ પછી આપજા માટે કઈ મુખિકા દેવાર થઈ છે તે પણ હેઈ કહી શકે તેમ નથી

•

પવનની કૂંદે મરોહિયાં ખાનું સરીર સ્થાને જન્યુ એ દાંડીરપદ છે. ને એથી વધારે સરમમ્યુ તો એ નાનકડા દેહમાં વિરઆસન જમાવી બેઠો સમુદિ-કોષ, કર્ણ, અસદિસ્થવા વગેરે માન્યુઓથી મુલુથી તરવો ઈંદકો જવારી નહી વિચારમેરુને વધર્ષ જ જવી એ છે. કેરલાક એમ પણ માને છે કે સરી: કર્ણ વધારે મજાજી તો આપજી માનસિક આરોગ્ય મટે રાખવી જોઈએ, પશુ આ તો મીઠા વાત થઈ, માનસિક આરોગ્ય માટે સરીરના વ્યયમ કરતા શુદ્ધ વિચારોના વ્યાયામની પડેથી જરૂર છે વધારે • હિ પણ ધોડીક કહિન, વીજળી જેવી ચમત્તા અને અરિયઓ દંકાથ એરફું થોડી તો ફેરે સરીમાં સંપરતુ જોઈએ.

વ્યાયામના તો બનેક પ્રકારો છે. એ જવાને અર્ધ ઉભાની રાકાવ નહિ. કોઈનું કશું આપજીને ઉપમેગી થનું હોય તો મુલુખતની મૂર્તિ બની ત્રેણા કેરલાક વ્યય મરારો અપજાથીય કુર્જન દાખ વ્યાયામથી એકથી રાકિત જ આવે છે એવું કાંઈ નથી. જુદામાં પણ અવગળ જેવો પછો આવે છે. રિયમપ્રતપણું પ્રવેરી જ ચારિય પાંચકું દોર થઈ જાય છે. જાગરમાની સજાગ એ જ વ્યાયામનો સાચો વિકાસ છે. રિયર મનોદહા, અપાર જીવ, અમૂલ જોમ, એ જાણું શું છે એમ કોઇને જેતું-જાગુનું હોય તે વ્યાયામના પર્તમ પર કરારને ચકરી શુએ.

‘આજ તો બરાબર સરસાયો છે દોકરા’
અગ્નિતો અત્રાજ સભાગાયો અને મારા ઘરમા
મારુ મિત્રમ જ પ્રવેર્યુ

રામપુર ગામડામા પશુ નહિ અને સહેરમાં
પશુ ન મળી શકાર તેવુ ગામ હતુ તેમાં ગામડાની
સારાઈ હતી અને છતાં સહેરમાં મળતી સાધારણ
સુખ-સગવડો પશુ હતી મેટ્રિક સુધીનું શિક્ષણ
આપતી હાઈસ્કૂલ હતી અને તે હાઈસ્કૂલમાંથી જ
મેટ્રિક પાસ થઇ અમે ચાર મિત્રો- હુ, અગ્નિત,
સુરેશ તે રજુગિત સાથે જ ત્રાસ માર્બન દૂર આવેલ
રજનપુરની કોનેજમા અભ્યાસ કરતા હતા

સમર વેકેશન પડ્યુ હતુ આ વખતે તો
ટ્રીપ કે એવો બીજો રખડાઈનો પ્રોગ્રમ કેન્સલ
કરીને અમે મિત્રોએ ક્ષાતિથી વતનમા આપ્યુ વેકે
શન માગવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો અને વેકેશનના
દિવસો અનંદ કિલોલમા કયાયે જતા હતા

મારે ત્યાં જ હયલબ દરેરોજ મિત્રોનો અડ્ડો
લાગતો, કારણ કે ઘરમા દાદા અને બા સિવાય અન્ય
કોઇ ન હતુ મારા પિતાશ્રીનું મરણ યુવાન વયે
થયેલ, જે વખતે હુ ફક્ત ત્રણ વર્ષનો હતો દાદાએ
જુદાવરમાં પશુ આ કારી ઘાને હિ મતથી સહી
લઇ મારા ભાનન-પાશન માટે પોતાની બાને ટકાવી
રાખી હતી આજે હુ કોનેજમા અભ્યાસ કરી રહ્યો
હતો એ તેના હૈયાને સપૂર્ણ તિલિ પ્રેમ કર્યો
સતોષ હતો આમ મારે ત્યાં હુ પૂર્ણ રૂતરત હોઇ
બપોરનો વખત અમે મિત્રે રમતગમતના નિર્મિતને
વિતાવતા

પશુ આજ તો સવારમા જ મિત્રોએ ઘર
માથે લીધુ અગ્નિતના છુલક અસાને પૂળમા મેલેલા
દાદાને બેધ્યાન કરી દીધા મારી ખાસ ઓરડા કે
જેને અમે ‘બેક’ કહેતા તેમા આવતા જ મે
અગ્નિતને રાત્ર કરવા પ્રવલ કર્યો ‘પશુ એવ એવ
ફર, છે છુ ? અત્રારમાં તમા રોકારો છુ’ માંથો છે ?

‘પશુ એ મહાત્માની પૂંછડી ! અ રજુગિતની
મેટ્રી જોડ ! બરાબર બૂની ચોગલી જ ! આજ
તો આગદ સપાઈ ગયો છે !’ અકાદા ! શી મધુર
સુવાસ !

અને સેની સુવાસથી તરતજ એક ખુલ્લુ
પતખીડિયુ અગ્નિતે આમળ ધર્યું, અને તેમ થી
વાદળી રગનો પત્ર ધીમેથી બહાર કાઢ્યો ‘આ છે
મિત્ર શકુન્તલાનો આર્થ દુખ્યત પરનો પ્રશ્ન-પત્ર !’

રજુગિતનું મોઢુ પડી ગયુ તેનો ખ નગી પત્ર
આમ છડાડે પડે એ તેને અશુભમતુ હતુ થત
પાછો મેળવવા તે આડમી વાર કરમયો ‘અરે
બહા ! છોડને હવે, ભાઈલા’મ ! એમા કશુય નથી !

‘હ રીકરી કેરી મરતી ગાય થઇ ગઇ !’
વિચિત્ર આળા સાથે અગ્નિત ખડખડાટ હસી પડ્યો

મે અગ્નિતને ફરીથી રાત પાડવા પ્રવલ કર્યો.
‘પશુ અગ્નિત ! જરા ધીરે જાન ને, દાદા પૂળમાં
થેડાં છે- નહિ તો ચાલને બહાર જ જઇએ !’

‘નારે ! હવે તો તમા પ્રશ્નપત્રનું પુનિત પારા
ગણ્યુ અહી જ અને અ સારે જ થશે’ અગ્નિત પશુ
આજે ખૂબ ખીલ્યો દેખાયો

દાદાને પૂળમાંથી ખાનગ્રહ કરનાર અગ્નિતના
પર અને ચીક ચીકી, પશુ પ્રશ્નપત્રના નામે મારા
રસિક દિલને ઝલુઝવાટી પેદા કરી, અને હુ પશુ
મેલી જાકમો ‘ત્યારે હવા કે દોરત !’

પશુ પ્રશ્નપત્રની ઘડી ઉડેલાન તે પડેલા દાદાની
આખીનીય ચટાકા અમારી નાટક આવતા જાળાયા

બેકમાં પ્રવેશતાં જ દાદાએ અગ્નિતને પ્રશ્ન
કર્યો ‘અહો અગ્નિત ! આજ તો બહુ લહેરમાં
આવી ગયો છે ને શુ ! આટલા બધા હર્ષનું કારણ
શુ છે ?’

'કાંઈ નહિ, દાદા ! એ તો આજ કાલના
 ઊંઝા....' સુરેશે વાતને ટાળવા પ્રયત્ન કર્યો.

રણજિતનું મોઢું પડી ગયું હતું તે દાદાના
 પ્ધાનમાં આવી ગયું 'પણ રણજિત ! આ છે શું ?'

દાદા, કાંઈ નહિ એ તો . ' રણજિતે વીતે
 મોઝે અધૂરો જવાબ આપ્યો.

અનિતની હલ રજવળી બેઠી 'દાદા !
 આજકાલના ઊંઝાઓની ધાનેમાં તમને સમજ નહિ
 પડે ! આ . છે એ બિચારા જૂની ચોટની !' એમ
 કહીને અનિતે પત્રવારો હાથ ઊંચો કર્યો

દાદા સમજી ગયા રણજિતની સમાધિ જ
 માસ પહેલા જ રજવળીમાં થઈ હતી, નવના મેડિક-
 નો અભ્યાસ કરતી હતી અને ત્યા જ અભ્યાસ
 કરતો રણજિત છૂપી રીતે નવનાને ત્રણ ચાર વખત
 મળી પછી આવશે હતો વખતચક્ર શેઠ-રણજિતના
 બાળને આ વાનના વાવઠ રામપુરમાં મળી ગયા હતા
 અને દિવાળી પછી તુરંત જ પોતાના સપુતને ચાર
 ફે ! ફેરવી જઈ જતાં સતેષ અનુભવી લેવાની
 વેતણમાં પરેલા હતા આ વાન દાદાની જાણમાં
 હતી અને તેથી જ દાદાની જૂની આંખે આ નવતર
 વાણી પત્રને ઝોળખી કાઢ્યો

દાદા વિચાર-નકામાં પ યા તેમ થોડો વખત
 આંખ મીચી રહ્યા એકાએક આંખેકે અનુભ તા
 અમારા તરફ હાથ લખાવી બોલ્યા 'બેગ ! મારી
 પાછળ આવો !'

અમે દાદાની પાછળ પાછળ તેની પૂજની
 ઓરડીમાં આવ્યા સ્વચ્છ લી પછી કચેરી ઓડી સુવા-
 સિત અગરમનીના ધૂપથી મહેકતી હતી દાદા શ કર-
 ના અન ય હિપ્પાક હતા અન્ય સ-પ્રકે જુદા અને
 હૃદયે ત્રિપુ ં અને હાથમાં રુદ્રાક્ષની માળા ધારણ
 કરેલા હાથા સફેદ વાળ શિખા વડે દાદા અરેખર
 બીજમની મુર્તિ જેવા દેવાના હતા

દાદા વ્યાધયમ પર શાંતિથી બેઠા સામે
 મિઠાવેલો એક તાડા રીપ અપે બેઠક લીધી નીચ
 કહના બાણના ચરણે પડેની એક નાની રૂપાની ઘણડી

દાદાએ ઉપાડી અને અનિતના હાથમાં મૂકીને કહ્યું
 'બેટા ! આ ઘણડી જોન જોડે !'

અનિતે ભગવીને ઘણડી ઉપાડી અને અમે
 કૂટકન-દષ્ટિએ અદર જોયુ તો એક જીર્ણ ઘડીન ધ
 કાગળ પડેના દોષે તેના પર એક ગુનાનું તાનુ
 ફૂલ પડયુ હતું દાદા પૂજા માટે દરરોજ બીંદીપત્ર
 મગાવતા તેની સાથે નિત્ય એક ગુનાનું ફૂલ કેમ
 મંગાવતા તે મને આજ સમજાયુ

'હવે એ પત્ર ખોલ અને શાંતિથી વાંચ !'
 દાદાએ બીંડેડી આંખે આંદેશ કર્યો

અનિતે મુજને હાથે એ પત્ર ખોલ્યો કળના
 ધસારા સામે એ પત્ર બોનડો હતો

મારા જન્મો જન્મના દેવ !'

તમારી ચૂદડી ઓડેની આ દાસીની આ પડેની
 ઉદેની અરજ પ્ધાનમાં લેજો ' નાથ ! બાપ કસાઈ
 ચથો છે લખીના લેજો આ તમારી દાસીને કાંઈ
 જુદા સાથે આજ રાતે જ પરજારી દેશે પછી વકાના !
 એમ થતાં પડેલાં તો આપની દાસી આ દબી
 ફુનિનાને ત્યાં કરી પ્રજુના ધામમાં પહોંચી જશે
 જન્મે જન્મે ફરીથી આપની જ સાથે જીવન જોડવા
 પ્રજુને લાખ લાખ દિનનિ કરી રહી છુ !

નાથ ! મગાવ તો સતર આવી મળજો નહિ
 તો પરમરખા મગાશુ તમને સુખી જોઈ મરજુખા
 પછુ આનંદ અનુભવીશ

શિ

તમારી ભવોભવની ચરણની દાસી

પત્ર વાકા ચૂકા અક્ષરે લખાયેલો હતો 'પછુ
 અમારા હ ને સ્પર્શી' મરો 'દાદા ! આ શું ?'
 હું બેડેની ઊંડો

પછુ દાદા તો નન-મરનકે બીંડેલાં નેત્રાસક
 પ્ધાનમાં પડી ગયા હતા અમે પછુ ચત બેઠા-ચા
 લગભગ આમ દમેક મિનિટ ચાની ગઈ એકાએક
 જણે કે જૂઠામના સસ્મરણોની ફુનિયામાં રિહાર
 કરી દૂ દૂરથી આવેના હોય તેવો દાદાનો ધીમે
 અગાજ સલગાયો 'બેટા ! આજે એક એવી પવિત્ર

યુક્ત પ્રયુષ-કથા હું તમને સંભળાવીશ કે જેમાં તમરા આજના પ્રયુષે રંગાયેલા ઉવાએને પણ સ્પર્શી જવાની પૂર્ણ તાકાત જરી હતો... અને જરા ટકર બેસી કાઢાએ વાત ચડ કરી.

*

આસરે સિરો વર્ષ પહેલાની વાત છે. તે વખતે આ આખમાં એક શીર્ષત વચ્ચિક વેળા ગઈ હતો. તેની પ્રતિષ્ઠા દરર સુધી ફેલઈ હતી. ધીકનો વેપાર ચાલતો હતો સપતિ અને છર્જિના કારણે તેના એકના એક પુત્રનું સગવડ નાનાણી જ પામેલા આમ સુખપરમાં થઈ ગયું હતું. પુત્રની કક્ષણ પાસણમાંથી જ જણાય એ કહેતી બનવાર એ પુત્ર નાનપણથી જ છુદ્ધિયાળી અને તેજરડી દેખાતો હતો.

જુજરાની અન્નાસ પૂરી કરી અંગેશ બચવાની અતિ તીવ્ર ઇચ્છા છતાં તે વેપારીએ પુત્રને રંજનપુર અંગેશ અન્નાસાથે ન મોકલ્યો અને વેપારમાં જ વળગાડી દીધો.

તરફ પછી જાયો એ કુદરતના નિમનર્ણ્યાર આ સુખી કુટુંબ પર આક્રમણ આગા બિરી પાયા. રૂના ધીકતા વેશરમા જમરજસ્ત ખોટ અરી અને ધરનાર વેચને પણ આખર સાચવવા જતા તે વેપારીની સ્થિતિ તદ્દન નખળી થઈ ગઈ હતી પણ અશ્વરૂં હોય તેમ સસાર બચદારમાં બાળક જેવો યુવાન પુત્ર પર સસારનો ભાર નાખી એક રિસ તે વેપારી હદ બંધ થઈ જતા આ સસારની જાન લેતો હોડી ચાલે નીકળે.

પુત્રની ઉંમર આ વખતે વીસ વર્ષની હતી. પણ સંસાર બચદારમાં એ યુવાન તદ્દન નાન હતો. રૂડી બડી નિહકન પણ સંપતિનાં સ્વજનો વગેરે કરી ગયાં. એવામાં વળી બીજી મુસીબત બિની થઈ. સુખપુરથી કાગળ આવ્યો: 'વેળાએ માલમ થાય જે અમારી દીકરી ઉંમર લાયક થઈ છે. તો એણે સાથે જ લગન કરી નાખવા અમારે વિચર છે, માટે તમારી તૈયારીમાં રહેજો, નહીં તો વધારે અને અમારે રામરામ સમજ લેજો.'

પતિ-રિયોમના દુખ પર પડેલા આ અસહ

ધારે દુઃખવા માતાએ કંઈકને બોધારી કથવાતા ખેન મદદ માગી, પણ સુખના સંગ્રાથી એવા એ સ્વજનો-એ વસતો ના સુચાવી દીધી.

પિતાના મરણને પચીસ માસ વીતી ગયા. રેશની બેચરઈ ક્યાંવધી થઈ શકી નહિ અને સગવડ વૃદ્ધ વૃદ્ધના લગવડાર એ દુઃખી કુટુંબના, કાન પર સંભળાવા લાગ્યા. વેધન અને આર્થિક અકામણથી લાંબી પડેતી માતા નીમર પડી. પધારી વધ થયેવ માતાની ખડે પને ચાકી કરતી એ યુવાને ચડ કરી.

સુખપુર એ યુવાન બાળપણમાં પેતાના પિતા સાથે બે-ત્રણ વાર જઈ આવેતો સુખપુરથી દરરોજ સવારે દૂધ વેચવા આવતા ભરણ-રમાગીએ ખાર લાવતા કે: 'જરુ વાણિયો જુવાન હોડીને થોડા વખતમાં બીજે પરણાવી દેશો ત તરીખમાં પડ્યો છે.' આના સમાચારથી દુખી માતાને વડુ અપાવ લાગ્યો.

વસંતપંચમીની સુંદર સવાર અનંદ અને ગીનના કંઈકેલથી રામપુરનાં યુગ્મ બિની હતી. પણ આ દુખી કુટુંબને તો તે ચાંતના નાદ અકારો લાગતા હતા.

સવારમાં જ સુખપુરની એક ભરવાણ એ દુખી યુવાનના હાથમાં એક પત્ર આપતી ગઈ. યુવાને થમકતે ઉપે પત્ર વાંચ્યો, ફરી વાંચ્યો અને બીજી જ ક્ષણે તેની કાપરનાને ખંભેની નાખતી પ્રેરણા એ વાતા પત્રે યુવાનની નસેનમાં વહેતી કરી દીધી.

માતાની પધારી પાસે તે યુવાન બેસી ગયો: 'મા ! બા ! આજે આ તાના પુત્રની કસોડીની વડી આવી પહોંચી છે ! આ તારો પુત્ર તારું દુધ ન લગવે એવા આશીર્વાદ આપ ! બા ! કાં તો એ તારી વડુને આજે અહીં લાવીશ અને કાં તો તારો આ પુત્ર સદાને માટે દુનિયામાંથી રિશય લેશે.' આમ બેતી તે યુવાન માતાના ચરણે નાંખી પડ્યો.

આ સમજ ચૂકી યુવને માથે પેતાનો નમજો મુજતો હાથ મૂકી મૂકો આશીર્વાદ આપ્યો. બમ

મનોદશામાં આવે, વિદ્યવળ ચિત્તે દિવસ માંડ માંડ પસાર કર્યો અને સૂર્ય અસ્ત થતાં જ તે યુવાને પિતાની રહી સહી મિલકત તેજશ્વ થોડી પર સવારી કરી અને થોડીને સુખનપુર તરફ ચલી ચૂકી.

અંધારના ઝાળા પૃથ્વી પર જાત્રી ચૂક્યા હતા તે વખતે તે યુવાન સુખનપુરના પાદરમાં પહોંચી ગયો થોડી પરથી નીચે જાત્રી તેણે એક ઝાડ સાથે થોડીને બાધી અને ધીમે પગે ગામ ફરતી ફરેલી વાઙની પગદંડીને રસ્તે ગામમાં પેડો અને એક મકાન પછવાડે આવી અટક્યો. અત્યારે તે મકાનમાં લક્ષ્મીના ધામધૂમ થઈ રહી હતી. પૂંજા શેઠની એકની એક પુત્રીના આજે લગ્ન હતાં. દૂર દેશાવસ્થી કોઈ જદ લક્ષ્મીપતિ શેઠિયો પરજીવા આવ્યો હતો આગળ-માં જન જમી રહી હતી. શહેરમાંથી લાડે આવેલી 'કોરસન જી ઇટી' ઝળકળી રહી હતી. અને ઘરમાં કોડે કોડે લગ્નના ગીત ગવાઈ રહ્યાં હતાં.

ઘરની પછળ ઝોરઘામાં એક બારી હતી. અત્યારે તે જાગી હતી યુવાને પોતાની બેઠ તથા છુપાની જરા ઠસકસારીને અને બારી વાટે અંદર પગ મૂક્યો. ઝોરઘામાં લગ્નના વેસમાં સજ્જ થયેલ કન્યા બેઠી હતી. બેસીએ તો જમતી જાળને 'કુશલુ' ગાવાની હોશમાં આગણમાં જમા થયેલાં હતાં. સુન્દર સમુદ્ધે અને મિઠાપેલાં હેઠથી તે સુંદર કન્યા અત્યારે જોગમાયા જેવી લાગતી હતી. યુવાનના આવ્યાનક પ્રવેશથી તે ચોંકી ગઈ, પણ બીજી જ ફરે લુગલુમની ઝાળખાણ તેને યુવાનની આજોમાં દેખાણી. અને 'આવી પહોંચ્યા.. નાથ!' કહી ટોડીને યુવાનને તે બેઠી પડી.

યુવને ક્ષત્રભર વિચાર કરી લીધો એક પણ શબ્દ બોલ્યા સિવાય, ક્યાને હાથ પકડી એ સગી-ધરી ગયો. આ વખતે કન્યાનો પિતા પૂંજે ગેડ કેડિયા પાસે બેઠી જખ પ્રગથમાં રૂપિયા, આના, પાંખને વિસ્તાર મણી રહ્યો હતો 'કાશ રામગા!' કહી યુગને તે કંજૂસ વલ્લિવાનો હાથ પકડ્યો અને 'આ તે રવન કે તારા?' તેની મથ તે કંજૂસને પકે તે પહેલાં તો યુવાન લગ્નમુલ્ય સંદિન કન્યાને

ઉપાડી બારી વાટે પલાયન થઈ ગયો.

સુખનપુરમાં હોહા થઈ પડી 'બહારવટિયો' કન્યાને ઉપાડી ગયો. બુવાન છાકરી નામી મણી વગેરે અનેક અફસાના ગામવેળામાં ફેલાઈ ગઈ. શેઠે કન્યાને મેગરવા લાકૂની થોડાંએ દોગડ્યા, પણ તેઓને હાથ ધસતાં વીચે મેલે પછું કરતું પડ્યું અને તેજશ્વ તો રામપુરની નજીક પહોંચી મણ.

ગામમાં સોચો પડી ગયો હતો થોડીની ગતિને ધીમી પાડી યુવાને ગામમાં પ્રવેશ કર્યો અંધારી શેરીઓ વટારી તે પોતાની ઉઠી પને અ થો, પોતે નીચે જાત્રી અને કન્યાને જાત્રવામાં મદદ કરી. ડોનોના ખખઠટ સાંસળો હતાય માતાના લખડતાં શરીરમાં અપૂર્વ જોમ આવી મથું અને કમાડ જાગતા જ જે સુખ દશ્ય તેણે જોયું તે દશ્ય તેની માં.ગીને દૂર ફરતી દીધી.

માતાનું હૃદય હર્ષથી છપાઈ મથું: 'જુગ જુગ છવે, મારા દીકરા!' કહી ઝોતારણું લઈ વર-કન્યાને માતાએ ઘ.માં લીધાં હૃદયથી જડઈ ચૂંલા આ દંપતીને બાલ લગ્નસંધિની દશી પણ જરૂર ન જ રહી.

તે દિવસથી એ યુવક તે પ્રજ્ઞપત્ર કે જેણે તેના સંસારને રાખે બનાવી રીધું હતું તેને જિંદગી-ભર દોષ પવિત્ર વસ્તુસમ સાચવી રહ્યો.

પણ યુવાનની કમોટી દલુ પાડી હતી, તેના મુખી સસારમાં ત્રણ વર્ષ પડી એક પુત્રને જન્મ થયો. યુવાનના આવનની અવધિ ન રહી પણ એ આવનંદ કમતસીબીના જોડ સમુદ્ધા રૂપી ગયો. પુત્રની જાનેશ-યુવકની દેવગિનાસમ પ્રિય પત્ની, પુત્રને પતિના હાથમાં સોંપી હરતે વદને રાગે સંચરી.

યુવકનું જીવન મુખ જની મથું સંસારના કામ-કાજમાંથી તેનું મન જીવી મથું ધરીબર આપવાન તરફ તેનું દિન બેચાડ્યું. પણ પેલા પુત્રિન પ્રવૃત્તિને રોડી રાખ્યો અને એ પ્રેરણાની દાવા પ્રિય પત્નીની એક માત્ર યાપણ-પોતાના પાગ પુત્રની આનર તેણે વજનું દેખું કરી બીજા જેવા વિરાગી

મને જીવન વિનાયકા મોઝીમાં માતા પણ પુત્રના આ અસલ દુઃખથી થોડા સમયમાં આ કાની દુનિયા છોડી ચાલી નીકળી. પુત્રાને ઘણે સ્વયંથી ફરી લાગે માટે કહેવામાં આવ્યું, પરંતુ એવો વિચાર સરખો પણ કરવામાં પાપ ભારત્ય, અને પેનો પ્રેરણાદાયી પુનિત પત્ર તે પુત્રની જીવન-ગીતા જની ગયો.

*

દાદાને અગમ્ય લોકપ્રવાસ બંધ થયો. અમે સમજી ગયા આ પ્રયુષ-પત્ર, કે જેનું દાદા પૂજન કરી રહ્યા છે, જેની પાછળ એક વીરતા અને સમર્થતાની દિગ્ગંધ રહેલી છે, અને જે આટલા વયમાં સુરી જીવનના ઝઘાટા સામે ઝૂકીને દાદાને કર્મધોગની પ્રેરણા પાઠ રહ્યો છે તેનો સ્પર્શ માત્ર પણ કરવાની અમારી શક્તિ વિશે અમારા ઉદ્દેશ્ય

પ્રથમ હિંમતો.

...અને ત્યારે રજાગિતના એક સુદ 'પ્રેમલા-પ્રેમલી' પ્રજ્વલન-પત્ર માટે આટલી બધી ઉત્કંઠા અને રસરસિત બદલ અમે સરમમાં ફૂંકી ગયા અને વિચાર તંદામાં પડી ગયા.

'ચાલ લાઇ! ચા તોફાર છે, બધાય અડી આવો' બાનો રનેદાણ અત્યંત અમારે માને પડ્યો અને ત્યારે જ્યારે કે બીજી દુનિયામાં સફર કરી આવ્યા હોઈએ તેમ અમે મિત્રોએ આપ્યો ખોલા.

દાદા તો રાત્રી-સૌમ્ય મુખે માગા ફેરવી ગયા હતા બીજાના અવનાર જેવી એ મકાન વિભૂતિને વંદન કરી અમે મિત્રો બાની પાસે જવા રસોડા તરફ વળ્યા.

*

'તમે ન હકે તમારા માસિકને બાળકોનું મસિક કહી રહ્યા છો, એમાં બાળકો પથારી શકે એવું એક પણ લઘુ નથી આવતું?'

'કેમ બૂલી જાઓ છો? એને પહેલે પાને જ બાળાગોળીનો જાહેર ખબર તો આવે છે.'

*

'હું તમને પૈસા તો જીંદગીના આપું' પણ તમે એ પાછા આપી દેશો તેની ખાતરી શી?

'હું એક સફળસ્થનાં વચન ઉપર કંઈ છું કે તમારા પૈસા તરત જ ભરી દઈશ'

'વારૂ ત્યારે, એ સફળસ્થને તેની આવશે.'

*

શિક્ષક : આવો છે કરાઓ, સયલામાંના પાઠ બોલી જાઓ, સયલામાં શીકૃષ્ણ ? પટરાળી શી રીતે થઈ ?

એક છોકરો એ વાત નવીન લાગે છે સાહેબ, શીકૃષ્ણે કૈાને મોટે કીધી લાગતી નથી.

*

માથે ગ્યાસતેલનો ઠગો ઉપાડીને મજૂર ચાલતો હતો. તેમાં અચાનક તે લપચીને પડી ગયો અને તમામ ગ્યાસતેલ ટોળાઈ ગયું. આ જોઈને મજૂરે શેઠને કહ્યું 'મારો વાંક નહોતો શેઠ, પગ નીચે કેળાની છાલ આવી ગઈ.'

વાંધો નહિ. હવે જે ગ્યાસતેલ ટોળાયું છે તે પછેડીમાં બાંધી લે.'

‘હવે પાછા વળ્યું?’-હી પહેલાં બોલી.
રજની પાછો ફર્યો.

‘પણ ક્યાં કોડું’ બેસીએ તો?’-કુમુદના
મનનો પ્રશ્ન રજનીએ જ પ્રગટ કર્યો.

નજીકની યિરા પર રજની બેઠો. કુમુદ બાજુમાં
બેઠી. ધીમે ધીમે રજનીનું રાજ પથરાતું હતું ને કુમુદ
ખીંચે જતાં હતાં.

‘કુમુદ!’ રજનીએ યાતિતો બોલ કર્યો.

‘હા!’ કુમુદ વધુ બોલેલું શું?

‘કુમુદ, આપણે આ રીતે ફરીએ એને સમાજ
ચલાવી શકે?’

‘સમાજ!’ સરોજ કુમુદ બચ્ચક વર્ણ.
‘સમાજ પાસે નિર્દોષતા ને વિશુદ્ધિ જોવાનાં વ પવિત્ર
નેત્રો ક્યાં છે? એવા દલી સમાજની દરકાર રાખ-
નાર નિર્મળ છે. સમાજમાં જ્યારે નીતિ અને ન્યાય,
સમાનતા અને યુદ્ધ, માનવતા અને ખાનગી વસથો
ન્યારે જ એ સમાજની ગણના કરવી જોઈએ.’ કુમુદે
સ્વાભાવિક ખુમારીથી કહ્યું.

‘પણ સમાજને ક્યાં તમારા મનમાં વિચાર
અને દિલની ભાવનાની કોઈ થી છે? એ તો સ્થૂંચ
રીતે જ જુએ એના પર અભિપ્રાય બધો છે.’ રજ-
નીને કુમુદ કરતાં સમાજનો વધુ પરિચય હતો. સમાજ
એણે અનુભવ્યો હતો. એણે કુમુદ કરતાં વધુ ઘોળી
જોઈ હતી.

‘આપણા આચાર ને વિચારમાં આપણે શુદ્ધ
છીએ પણ જગતની આપણને થી પડે છે?’ કુમુદે
શોવનના ઉજસથી કહ્યું.

‘આપણે સમાજમાં રહેવું હોય તો સમાજ ને
જગતની દરકાર રાખવી જ પડશે. સમાજની સેવા
કરાવા તોયાર વધેલાં આપણે સમાજથી પર - દૂર જઈ
ને શું કર્યું?’ રજનીની વ્યવહારિકતા બોલી.

‘હું’ એમ પૂછું છું કે સમાજ એટલે કોણ?
લોકો વર્તુલવંતા અઘણીઓ, મોટાઈ પામવા મથતા
લોકિયાઓ, લોચં શીલ ન બડેખાઓ, લોચા નિંદાખોર
ચેવટિયા ને લોચાં દલી ખુદામતખોરો! સમાજ
વ્યક્તિઓ બને છે. વ્યક્તિઓ સમૂહ એટલે સમાજ, ને
સમાજનું એકીકરણ એ રાષ્ટ્ર. સમાજમાં ભૂખે મરતા
ખિખારીથી ‘એનીમા’ ના નિવનિન શાકક સુધી તોનો
એક સરખો સુર જોઈએ- એક સરખો હક જોઈએ.
સૌના સપ્રમાણ અધિકાર અને સહકારથી એ વ્યવહાર
ચાલવો જોઈએ. એક વ્યક્તિ સમાજનો મન માન્યો
ઘાટ ધારે જાય એ રમતને સમાજ કહેવાય જ નહિ.’

રજની વધુ બચકવડુ હતો. સમાજ માટેના
એના અનુભવ છીછરાં નહોતાં. જીવનના અનેકવિધ
રંગો એણે તપાસ્યા હતા.

‘પણ જ્યાં સુધી આપણે આખી સમાજ
વ્યવસ્થા ન બદલાવી શકીએ ત્યાં સુધી આમ ચલાવી
જ શકું’ પડે. ને આખી વ્યવસ્થા બદલના સમાજનાં
મૂળ જ બદલવા પડે. એના પાયાનાં ચણતર ફરી
ચણવા પડે- આખી રચના ફરી સુચલિત કરવા
માટે.’ રજનીને વાસ્તવિક કથન રજૂ કર્યું.

‘એ માટે આપણે જ કાર’ કરવું જોઈએ.
નાની થી લોકોની ઉજાગરી જોઈએ ને આપણું
સ્વાતંત્ર્ય સાચવી શકું જોઈએ. એ વગર આપણી
સમાજરચના વધુ ને વધુ શાહીરાદી ખનડી જશે.
આપણી પ્રતિજ્ઞા કરતાની પિન આવડત ને ગુણથી
સહેવાની યૂનિટિલીએ લોકો આપણા પર વધુ
ને વધુ વર્ચસ્વ જમાવના જશે.’ કુમુદે અઝાદી અને
નવજીવનના પથે પ્રકાશ પાથર્યો.

‘પણ કાંતિ માટે જોઈએ સંઘર્ષ, સંઘર્ષ
માટે સહકાર અને સહકાર માટે જાગૃતિ. લોકોને
ચોતાના હકનું જ્ઞાન થવું જોઈએ દરેક દેશનો એક જ
પડોશ હોય તો જ કોંતે સફળ થઈ શકે.’ રજની.

એ કહ્યું.

‘જ્યાં સુધી લોકોમાં અંધકાર અને અજ્ઞાન હશે ત્યાં સુધી સહકાર મળતો અશક્ય છે. એ તો આપણા દેશમાં જ પહેલ કરવી જોઈએ. એકવાર ક્રાંતિ જળી પછી બધાં એમાં સામેલ થવાનાં. ક્રાંતિની જાળ ફાઈ નથી પેટવી શકી’, એનો પ્રકાશ લેવા સો કોઈ આવે છે.’ કુમુદે કહ્યું.

‘પણ એવી અકાંક્ષે ને બિન તૈયારીએ પ્રકટાવેલી ક્રાંતિ આપણને અજવાળવાને બદલે બાબી મૂકશે અમિ એ આવડા તાબામાં હોય ત્યાં સુધી સારો છે, પણ જ્યારે એ મર્યાદા બહાર જાય ત્યારે ઘાતક નીવડે છે આવા ક્રાંતિના ઉભરાથી મને કોઈ કાંઈ સિદ્ધિ આપણે જાણવી નહિ લકીએ.’ રજનીના સહદેશી શબ્દો એના અનુભવ અને ચિંતર બુદ્ધિના પ્રતિબિંબરૂપ હતા.

‘પણ કયા સુધી લોકો સદી શકશે—આ ગેર-ઈન્સાફ, અસમાનતા ને બેઈ-સાનિયત?’ કુમુદની માનવતા ઊગી બની.

‘એ માટે તો આપણે લોકોના પ્રશ્નને જગ્યા-કા નેઈએ એમના હકનું આપણે એને ભાન કરાવવું જોઈએ. એમની કચડાવેલી પ્રતિભાને ફરી સજીવ થી જોઈએ આપણા શિશુ અને સરકારી મુલક-મુલનીના એ ધર્મ’ ગુણ આપણા માટે આજે હિંસક ક્રાંતિ રોગ નથી. આપણે તો રચના મક્ક કાર્ય કરી ઉભા સાધવાની છે.’ રજનીના શબ્દોમાં ભારતનો નૂતન સાદ પડ્યા પાડોનો હતો નવપુત્રની સાત્તિક છાયા એના પર પ્રજા દેવાવી રહી હતી.

‘એ ધોરી જતિએ કદી પ્રગતિ થાય જ નહિ — પાંચ પચીસ જણ ચરખા ચલે, પાંચ-પચીસ આંગળાં લોકોમાં રાખે, પાંચ-પચીસ છાપો વાગતાં જ ૬ જણ એથી સમગ્ર સમાજની વ્યવસ્થા ક્યાંથી સુધરે? આપણે તો મૂર્કતા અને એની ઘેર અસમાનતા સામે લડવાનું છે. એ ક્રાંતિ હિંસા વગર ન થતી.’ કુમુદમાં તેજ અને જુરસ્તો મને હિંજી આવી.

‘આપણા માટે આજે હિંસા અનુકૂળ નથી.

હિંસાથી મેળવેલી સત્તા અમાનુષી છે. માનવતા મારેની આપણી હાડત આપણે અમાનવ બનીને લડ્યું? આપણી સત્તા સમાનતા તો સમાજને અનુકૂળ રીતે જ મેળવતી રહી — કોઈ પણ વસ્તુની અતિશયતા વિનાશક હોય છે.’ રજનીએ કહ્યું.

‘પણ એ તો મોટો આદર્શ—આમજનતા એ આદર્શને પિછાનતી નથી. એનો મુખ્ય પ્રશ્ન રોટીનો છે. પોતાના પેટનો સતોષ એ જ એની જિંદગીનો સર્વોદ્દેશ આદર્શ છે.’ કુમુદની વાતમાં આમજનતાનું જીવન પ્રગટ્યું.

‘આદર્શ તમારે જન કોઈ અસાધ્ય કે કલ્પનાની વસ્તુ હશે, પણ જો આદર્શ વિહિન થઈ મૂર્તિમંત બને તો જ એ આદર્શ’ ‘આદર્શ છે— નહિતર ફક્ત કલ્પનાનો વિવાસ જાત’ આદર્શ એ તો જીવનના વિકાસનો પથ છે. પણ આદર્શ માટે માણસે સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા અને આવશ્યકતા તપાસી લેવા જોઈએ. પોતાની શક્તિ અને ક્ષમતા સાથે માથે કાઢી લેવા જોઈએ આ થ’ અને વ્યવહાર એકબીજાની વિરોધી વસ્તુ નથી, પણ એકબીજાનાં પૂરક છે. વ્યવહાર આ થ’ વિના અપૂર્ણ છે ને આ થ’ને વ્યવહાર સાથે સમન્વય કર્યા વિના ચાલે નહિ.’ રજની-એ આદર્શ-વ્યવહારનું દર્શન કરાવ્યું.

‘પણ આજના વિકાસના આ તરિત મુગમાં પ્રગતિની આટલી નાની રેખા કે’ આપણને ખાસ આગળ વધારવી નથી આપણે તો હવે જગતની સાથે થવા ફાળ ભરવી પડશે. આ લેવે તો આપણે ક્યાંય પાછળ રહી જવાનાં.’ અખીરી કુમુદ ધીરેથી બોલી.

‘અહીં જ જણાયું તમારી ઉર્મિથીલ ઉતાવળ, વિકાસ ફાળવેને કદી સકમ નથી. વિકાસ હમેશાં ડગલે ડગલે થાય છે. ફાળ ભરતો વચ્ચેનું અંતર વહુએડું જ રહી જાય છે. એવી વિકાસ સર્જન નથી થતી ને ફક્ત એકબી બીજા ફાળ પર જન છે. વિકાસ ફાળવે અંત નથી, જે પગ વચ્ચેના અંતરમાં છે. એ અંતર આપણે ડગલે ડગલે વટાવવું તો જ આપણો વિકાસ સર્જન અને સરજ થશે.’ રજનીએ કહ્યું.

‘જાનીસાઈ ! જ્યારે જ્યારે લોકક્રાંતિ જાય છે ત્યારે એને શમાવવી બારે વર્ષ પડે છે. જ્યારે અન્યાયનો અંતિ અસદ્દ બને છે ત્યારે બુધ્ધા પેટનો જઠરાંત્રિ સમાજની સાથે જુજાળી બિંદે છે ને જ્યારે અન્યાયારો બાલો લેવા લોક જાય છે ત્યારે એમને અધિકાર ને આઝાદી મળે છે. શબ્દોના સર્વિથ આપણને કેં ઉપયોગી નહિ થાય. આપણે આને ત્રિચારા અને બાપડ બનવા કરતાં કઠિન અને કારમા બનવું પડશે. પતંજલી દોર તમે જોટલી વધુ છોડો છો એટલે એ તમારાથી દૂર થશે જશે’ કુમુદનો મિત્રજ સુગામે ચરશે.

‘અધિકાર અને આઝાદી બિનાથી ન મળે- એ તો આપણે જ મેળવવાની હોય એ સાચું- પણ એ માટે આપણે શિસા કરી શા માટે મગલ વસ્તુને અપવિત્ર કરીએ ?’ રજનીની નીતિ ખંડનાત્મક નહોતી.

‘લોપી વગર આઝાદી ન મળે, કં તો અને
હિંસા વગર હક ન મળે. લોપી રીઝન જ, બલિદાન
મણાવીને જ માણસને અવિચાર અને આઝાદી પ્રાપ્ત
વાવ છે. સમર્પણ વગરની આઝાદી એ દીધક વગરની
દેવરિયા સમાન છે.’ કુમટે વિરોધભાવની વાત પીરસી

‘અધિકારન વગર અધિકાર નહિ એ વાત ખરી, પરંતુ આજે આપણે હિંસાથી કાંતિ જગાવીએ, હિંસક સામનથી વણીએ એ નિરર્થક છે. આપણી પાતે એ નૈયાયી નથી, તાત્ત્વિક નથી માનવી ધોતાની ઘટિત અને નૈયાયી અનુસાર કાર્ય કરે તો જ સફળ થાય. કતિ, હિંસા, અધિકારનો હુ’ વિરોધી નથી. એ કથલ તાત્કાલિક થયે અપાતે પણ ખાત, પરંતુ એ વસ્તુ આપણી મર્પાંતની ખજા છે.’ રજનીની વાતોમાં કુમુદ મુજબ ગઈ. એલે કહ્યું.

‘જા સુધી એ કાંતિ ન જગાવીએ, ૫૨૨ી
 ઘોઘીભરી ન કરીએ જા સુધી એ જ્ઞાન, એ તાલીમ,
 એ શક્તિ આપણને મળતાર નથી.’

‘જ્યારે માનવીના અંતરાત્મા જન્મે ત્યારે એને કોઈ નહિ દેખી શકે. આજે જગત પાસે બે રસ્તા છે, એક છે અહિંસાનો, શાંતિનો, પ્રેમનો. બીજો છે, અણુશક્તિનો, સર્વોપરી સત્તાનો. બન્ને પદ્ય શાંતિની સોધમાં છે, એક પ્રેરથી, માનવતાથી, અહિંસાથી આગમ વધે છે, જ્યારે બીજો કુર ને લોહિયાળ પ્રગુત્તિને પધે છે. માણસે માણસ ખનીને રહેવું હોય, જીવવું હોય ને બીજને જીવડ દેવા હોય ને વિકાસ અને સસૃતિની સર્જનકથા સાધવી હોય તો એણે માનવતાના પથે જવું જ પડશે. આજના આ અણુવિજ્ઞાની શાશ્વત વિનશના ઓળા પડે છે, જ્યારે સનાતન કાળની આ અણુપ સાધના માનવતાના પથે સજીવનીના સિંચન કરે છે. આપણે શાંતિની સોધ અશાંતિ દ્વારા કરીશું કે શાંતિથી ? રજનીએ પેતાના દેવાની કથામાં જીવનની દશાને જરૂરી લીધી.

‘તમે જન્મના ઈતિહાસ જોયો તો જણાવો કે ત્યાં જ્યાં અન્યાય, જુગ્મ્મને સત્તા સામે પુલ ધરા છે ત્યાં હિંસક સામનાથી જ સિદ્ધિ થઈ છે.’
ક્રમદ ઘડા અડગ જ હતી.

‘ને તમને એય દેખાય કે એ ત્રિહિમા કેટલી માનવતા છે ? ફેર માત્ર સત્તાની ફેરજદલી પૂરતો થાય છે. સત્તાની અસરથી માનવી સત્તાપીઠ બની જાય છે. એટલે કુ ઇચ્છુ છું’ કે આપણા અધિવાસ અને આનણી આગલી મેજથી આપણે એને બરાબર પચાવી શકીએ-બરાબર જાણવી અને શોધાવી શકીએ.’ રજનીએ કહ્યું.

એ જ વખતે આકાશમાં એક તારો ખરો.
 ને નૂન સાધનાના પ્રતાપી રૂપે રજની-કુમુદે આશા
 બાધી : 'જગત પારથી અસંમાનતા, અન્યાય અને
 અસ્પર્શને. બાજુ જાહે. શાંતિ, પ્રેમ, અને આત્મ-
 તાનું જગતમાં રાજ હો-માનવીને માનવી બનવાની,
 એની પ્રતિજ્ઞા ખીલવવાની અને પંકમાંથી પંકજ બન-
 વાની પ્રેમ સકિત અને તક આપે. '

હજી તો ફરમા દાખન ઘવાની તોપારીમાં
હતો ત્યા જ-

બાજરમાં જઈ આવ્યા? આ દોડા તમારે માટે
આ નો શીરો રાખ્યો છે, ખાઈ જાઓ જોકે અમે
મા દોડાએ તો ખાએ, આ તો તમારે માટે જ છે
ખાઓ અને ભાવે તો ખીજે પણ માગો પણ-પણ
ખીજો હવે વધ્યો નથી હો. 1'

આમ બ્યારે રાણીજીની જીલ ચાલુ થાય ત્યારે
અમકાની જરૂર જોતી નથી અને પણ રાણીજીની
વાતો સાંભળવાનું મન રહ્યા કદરે છે મારે ભાગે મોલ
વાનું જોણુ આવે ને મારા સ્વમાન અમાણે હું પણ
જોડુ પણ નહિ

‘પણ શા માટે આ આ શીરો મારા માટે
રાખ્યો રાણીજી?’

‘હવે ખાઓને મારા લહેકો કરના રાણીજી
મરકયા ‘કેણુ રોજ રોજ ખવરાવવાનું છે આમ
તમને? મારા બપુને ત્યાં તો રોજ પાચ-સત ખાઈઓને
જમાવ્યા વગર કોઈ જમના નહોતા બપુ રહ હોવા
છતાંય રોજ મગામા નહાવાનું ને ચિરાજીની પૂજા
કરવાનું બૂનતા નહેતા પાછી ફરતી વખતે કોઈ કોઈ
ખાઈઓને જમાવ્યા માટે સચે લાગ્યા જ હોય કેના
મ નના એ દિવસો હતા! હવે તો મારી મા પણ
નથી રહી બાપુ પણ કયા રહ્યા છે? કે લીક જમીન
હતી મારા બાપુની પાસે જેમાથી થેડીક સરકારે લઈ
લીધી અને થોડીક સમાનહાનાએ લપ કરી લીધી
જે લરમા હું રમ્યા કરતો ત્યાં હવે કોઈ નથી રહ્યું
મયા વચ્ચે મારા બાપુના ગામના હરિજન લોકો આ મા
અને કહ્યું કે તે ઘર હું તેમના નામ પર કરી દઉં
એટલે મે તેમ કરી નાખ્યું જ્યાં હવે રહેતું જ નથી
ત્યાં યાદ કરીને શું વળવાનું છે, નહિ માર્ગરજી 2'

‘મારગરજી, ખીલ લોકો માટે તમે ઓરિસ

હરો, પણ પપ્પુ અને મારે માટે તમે મારગરજી
રહેવાના છો હો! 1

‘સામજીયું છે મારગરજી, તમે પણ હાથ જોઈ
કાઢો છો પણ કહી રહ્યો કેના કે મારગરજીએ મારો
હાથ જોડને કહ્યું હતું કે હું મોટો માણસ બનીશ
તો મારો પણ હાથ જરા જોડ લુ મે ને, અને બનાવો
કે મારે ખીલ કેના વચ્ચે જીવવાનું છે 2

‘તમે લખ કેમ નથી કરી લેના મારગરજી 2
ઝોરિસેથી આડીને આમ એકલા બેસી રહો 3 તે
તમને તમારા જીવનમાં એક-પણ નથી લાગતું? મારી
તરફ શું જોઈ રહ્યા છો - હું તો હવે કેના વચ્ચે
મારા જેવું નસીમ હો લખવન, મારા દુરમનને પણ
ક્યારેય ન દેતો 1

પાત્રીસ વચ્ચેના રાણીજીએ એમના જીવનમાં
બધું જોડું છે - લોકજીયું છે જાણે દરેક દૂન સહુ
છે અને દરેક કાંટાની પીસ સકન પણ કરી છે
એમના ઘણા રૂપ છે એમના મકાનમાં ભાડૂન થયાને
અને જ માત્ર થઈ ગયા - અને આ જ મકાનમાં મે
એમના રૂપ જોઈ છે

સૌથી પહેલાં મે રાણીજીને બગનાના માલિક
ના રૂપમાં જોયા હતા આ મકાનમાં લગભગ બારેક
ભાડૂન રહે છે રાણીજી માત્ર ભાડૂ વચ્ચે કરે છે
એવું નથી પરંતુ જો ક્યારેય પાણી ભરવાને માટે
કે બાગકોને માટે ભાડૂતોના અરોદર કમકા થાય છે
ત્યારે સુનેક-સપ તેમ જ કરાવી આપે છે તેમ જ
મેળ-સુમેળથી રહેવાનો ઉપદેશ પણ આપે છે છતાં
તેમાં જો કોઈ એ ઉપદેશને માનવાને તોયાર ન થાય
તો રાણીજી તેને ખીજુ મકાન શોધવાનું કહી પણ દે
છે નવા ભાડૂને જે બાકુ એકવાર રાણીજીએ કહી
દીધું હોય તેમ બાકુ-વધતું કરવાનો પછી સવાલ
જ રહેતો નથી ભાડૂન માટે બ્યારે ભાડૂ નક્કી થઈ

મન છે ત્યારે કેવીકે શરતો પણ સાથે દોષ છે, જેના પર અમન કરવો ભાડૂતને ખોટું થઈ જાય છે.

મારો કેમ એવા માણ પર છે આ રૂબરૂ એક બધ દરવાજો રાણીના પોતાના રૂમમાં ખૂંદે છે એમ મારો ખ્યાલ છે તે છતાં એ દરવાજો ક્યારેય ખૂંદે દોષ એ મેં જોયું નથી અને ભાડૂત તરીકે માન્ય કરના પહેલાં રાણીજીએ જે શરતો મારી સમક્ષ મૂકી હતી તે આ હતી

૧ કુટુંબ મોડું ન હોય જોઈએ (મારી જન્મ-પત્રિકામાં મળ્યા મહેને કોષ છે અને હાથમાં લગ્નની રેખા જ નથી, તેથી આ શરત વગર માન્ય માન્ય થઈ હતી)

૨. શનના દસ વાગ્યા પહેલાં જ ઘરમાં આવી જવું જોઈશે (અત્યાર સુધી મારી આ આવીને વર્ષની ઉમરમાં આ દુનિયાના દરેક રંગ મેં જોઈ લીધા છે સાડા-નરસુ શું છે એ સારી રીતે અનુભવ કરી ચૂક્યા છું, એમને હવે કોઈ પણ વસ્તુ મારે માટે આકર્ષણરૂપ રહી નથી. તેથી આ શરત પણ મારા માટે કોષ નથી ન હતી)

૩ મળવા હળવા આવનારાઓને મકાનના દરવાજોથી જ પાગ વાગવા પડશે (આ ભરેલી દુનિયામાં અને મિત્ર એવા મળ્યા છે ને દુરમન વચારે હવે તો હવનમાં એક સિદ્ધાંત વણી લીધા છે કે પોતે પોતાનામાં જ રહેવું સાડુ છે એટલે આ આકરી શરત પણ મારા પોતાના માટે સાધારણ જેવી જ હતી)

૪ બની શનના અગિયાર વાગ્યા પહેલાં જ આવવવાની રહેશે (આ શરત જ્યાં મુકેલ હતી- પણ વિચારું કે રહેવા રહેવા એ પણ સારી રીતે સારી જશે. તેથી તેને પણ મને તેમ માન્ય કરી લીધું)

૫ ભાડું નિર્ધારિત રીતે આપવું પડશે (એ તો બસના જ કહેવાય)

આ પાંચ શરત મેં મજૂર કર્યા પછી મને એવા માણનો આ રૂમ મળ્યો હતો આ મળ પર મારા સિવાય બીજા કોઈ ભાડૂત ન હતો. મારા હતા અને રાણીજી, પપ્પુ, અને કુ.

રાણીજીનું બીજું રૂમ એક માનવું છે દસ વરસનો પપ્પુ એમનું પોતાનું સત્તાન નથી

હાથેર કુશલિદાસ એ વખતે સિરોર-ઓર વર્ષના હતા, બારે વરસો સોમ વરસની એક સુદર, નમણી હાકરીને આ મને-મા લા-ના હતા બાદશાહી મકાન હતું હાકર સહેમને રાજ કહેવામાં આવતા હતા પણ નહીં રાણી દગ્ગુ માડ આપણીસ વર્ષના થયા કે રાજ સાટેળ પરનોક સિંધાવી ગયા રાણીજી-ને રાજ સાહેબના આદા જવાનું કુખ નહોતું કાળુ કે તેમની ઉમર જ એવી હતી કે બહુ વર્ષ જીવી શકે તેમ નહોતા; પણ રાણીજી હનમત થયા હતા- પોતાની આ નાનકડી ઉમરમાં એ પહાડ જોઈને-જો સામે આવીને પીવન બનીને ડોહા રહી ગયા હતા

કુખની પત્નીમાંથી પમાર થતા માટે રાણીજીએ એક વરસના પપ્પુને પોતાની સાથે તઈ તાંગે પપ્પુને તે એટલો પ્રેમ કરતી કે કોઈ એવું વિચારી પણ ન શકે કે પપ્પુ એમનો પેતાનો બાળક નથી! આમ જુઓ તો પપ્પુ મને એવા હાકરો હતા તે નોંધાવ્ય-ડડાંમાં કાન્ને-આ બહુતો હતો ક્યારેક મ્યારેક મારી પાસે કઈ પૂજ્યા આવી જતો એ લે તો રાણીજી પણ મને મારગરજી કહે છે

રાણીજીનું ત્રીજું રૂમ એક એવી સ્ત્રીનું છે જે પતિને જીવતા પ્રયુ સમજે છે અને મળ પામ્યા પછી પણ પતિને પ્રભુથી કઈક વધારે મહાને પૂજા કરે છે રાજાજીના આ સસારમાંથી ગયા લગભગ સગરેક વર્ષ થયા આજા છે, પણ રાણીજી રોજ સવારે પાંચ વાગે ડીને, નહા-પોંને, સફેદ સડી પહેરેને-સારેની દીવાન પાને સારેની રાજાશાહી ખુશગા પગ રાખેલા કુશલિદાસ મેં મ મિત્ર પર જુનોનો દાર જા લે છે, એમની સમક્ષ મૂક-દોસ પપ્પુ કહે છે અને માથું ટેકવીને રડતા રડતા વિનતી કરે છે આજા પ્રભુ! હવે મને પણ તમારી પામે જોનારી લો, તમરા વિના આ સસારમ મારા માટે શું રજુ છે આમ ઘનુંવાર રૂઢી પોતાના કુખોને વા મગાડીને રાણીજી વાન કરતા દોષ છે

ભ્યારે હું નવો નવો આ બચનામાં રહેવા આવ્યો હતો ત્યારે રોજ સવારે રાણીજીને આવી રીતે ચિત્રની સામે વાત કરતા જોઈ આશ્ચર્ય થતું હતું લાગતું હતું કે ખરેખર તે જીવિત રામજી સાથે જ વાત કરી રહી છે મખમલ ભરેલ ખુરશી પર રાખેલું તે ચિત્ર ખરેખર કોઈ એવા પ્રકારનું હતું કે જાણે સચેસાય રામજી ત્યાં આવીને બેસી ગયા હોય. માથા પર દોઝક વારનો સોફો, સફેદ દૂધ જેવું અથ ઠન, ગ્રામા મોતીની માળા રામજીનું આ ચિત્ર રાણીજીએ પોતાના જીવથી પણ અધિક સાચીને રાખેલું છે.

રાણીજી એણે ૩૫ આ ત્રણેયથી નિનકુન છુટું છે તે ૩૫ છે એક એવી સ્ત્રીનું-જે દરરોજ લગભગ પચાસ સિધારે પીએ છે કેળનાથી લાઈ-છૂપાઈને નહિ, પણ બધાની નજર સામે બપોરે આખી દુનિયા અરધી રાતે સૂઈ ગઈ હોય ત્યારે રાણીજીની આખો બધ થનામાં નથી ખાતરી પનગ પગથી ઊગીને રાણીજી રૂમની અંદર કલાકો સુધી આમથી તેમ આટા મારતી રહે છે, દરવાજાને ખોલીને ઝડપમાં આવી જાય છે કેમકિ વાર સુધી આકાશ પર કપાલ તારાઓ અને ચંદ્રનું સમગ્ર શરીર જોવા મળે છે એ પછી જઈના એક ખૂણામાં મેસાને રડવાનું શરૂ કરી દે છે આ બધું કર્યા બાદ પણ જોડાય ન આવતી હોય તો રામજીના ચિત્રની પાસેના કાલમથી દાગની ખોદન કાર્ડને ગમટારી જાય છે ત્યાર પછી બત્તી જોલારીને રાણીજી પનગ પર ઠગે. થઈ પડી જાય છે બીજા દિવસે શેરીઓમાં જતા આવતા સાધુઓને અથવા અને હાથ બતાવીને પૂછે છે 'હજી મારે બીજા કેટલા વરસ જીવવાનું ?'

રાણીજીનું પાચણ ૩૫ ચોઈ-૫૬૨ વર્ષની લાલી-જોળી નાનકડી કિરોરીનું ૩૫ છે જે ઉમર અને ઉ માદમાં આમથી તેમ દોડતી ફરતી હોય સફેદ દૂધ જેવા દુપટ્ટામાં જાણે પોતાના આરનાં યોગને રાજગાવવા બેઠી હોય. તાણીજી બ્યારે આવ્યા ૩૫માં હોય ત્યારે કવ કન કરતા જરૂરની જેમ એનો અવાજ વધુ મીઠો થઈને કોઈ મીઠા અણગણતો હોય

હવે મારી આખોની સામે રાણીજીનું છું ૩૫ પ્રગ થઈ રહ્યું છે મારી આખોની સામે હમરો-લામો ફૂલ ખીતી જાડા છે હું ધુમ્મસ ચારે બાજુ પથરાયેલું છે સફેદ માખણ જેવા મિનારા મહેનની આસપાસ ઊંચા રહી ગયાં છે લાલ કપડામાં સજ્જ થયેલા લોકો વાળ વગાળા વગાડનાં ચાલતા જોવામાં આવે છે, અને અને જાણે એમ લાગે છે કે આકાશ વિવિધ રંગોથી ભરાઈ ગયું છે અને તે રંગો ફેલાતાં ફેલાતાં દૂર દૂર ચાલ્યા જાય.

રાણીજીનું આ ૩૫ મારે ત્યારે જોગખતુ જોઈતું હતું બ્યારે જોડવાર હું જોઈસના કાર્ડ દૂર પરથી રાનના લગભગ ૩૨ વાગ્યે પાકો દોરો હતો બ્યારે દરવાજા પર ટકરા પાડ્યા ત્યારે દરવાજા ખોલવાને માટે ખુ રાણીજી ચાર માગની સીડી ઉતરીને નીચે આ પાં બધારામાં ઉપર જતી સોંકડી સીડીઓમાં રાણીજીનું કોમળ શરીર મારા શરીરને સ્પર્શ કરી ગયું મારી અંદર એક અજબ પ્રકારની ધુમ્મસ લેતી મત્ર ઉપર આવીને બ્યારે મે રાણીજીને કહ્યું 'તમે થલુ કહી લંબુ રાણીજી !' તો તે હસીને મારી અવાજમાં બોલ્યા હતાં, 'એમાં કહી શી મારજી ?'

રાણીજીનું આ ૩૫ હું તે દિવસે પણ નજીક જોગખી રાક્યા બ્યારે તેઓ બેચાર દિવસને માટે બીમાર પડી ગયા હતા અને હું કઈક કામને લીધે અને કઈક મનની બીરુતાને કારણે રૂઠા એક જ વર થોડીક મિનિટોને માટે તેમની તમિથનના સમાચાર પૂજા ચરો થયા હતા પછી તે રાત્રે પવન પર સૂતા સૂતા મારા કાનોમાં રાણીજીની એ વાતોની લાકડ પેળી હતી, જે તેઓ પચ્ચને કહી રહ્યા હતા 'પચ્ચ તારા મારદરજી તો થલુ કહોર હનના મારુસ લાગે છે, કોઈ મરે કે જીવે તો મ તેમને કયા કોઈ પડી છે ? તેઓ તો કોઈના ખમર વણ નથી પૂજતાં !

પછી એક દિવસે મે રાણીજીનું આ ૩૫ બરાબર જોગખી જ લીધું

રાત્રિના દસ વાગ્યા હતા વર્ષા રાત્ર થઈ ચૂકી હતી પવન જોરશોરથી પી ઝાંતો હતો મારા રૂમમાં

બેઠો બેઠો હું વાતાનું એક પુસ્તક વાંચી રહ્યો હતો કે અચાનક બત્તી છુગઈ મધ કેન્ડીય વાર સુધી હું બત્તીની પ્રતીક્ષા કરતો રહ્યો આખરે કટાણીને મેં પુસ્તકને ઓશીકા નીચે રાખી સુવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો, એવામા લાગ્યું કે કોઈએ દરવાજો ખોલ્યો છે.

‘મારટરજી, સૂઈ ગયા કે શું?’ રાણીજીનો કુળ્લો અવાજ મારા કાને પડ્યો.

‘ના જી, આવો - મેસો’ હું જાણીને પનગ પર બેસી ગયો.

‘દીનાસજીની પેટી નથી મળતી, તમારી પાસે હોય તો મને આપો’

હું જાણ્યો કાઠના ખિરસામથા પેગી લઈ રાણીજી તરફ લખાવ્યો. એકાએક એ જ સમયે સદગ મરજા અને વીજળી ચમગી એ સમયે મને લાગ્યું કે રાણીજીએ પેનાનું માથું મારી છાતી પર રાખ્યું છે થોડીદાર પછી માથું હઠાવી તે રહ્યાં રહ્યાં બોલી મને કયાક છૂપાવી લો મારટરજી, કનાક છૂપાવી લો’ આગ્યું કહીને પળવાર મારા તરફ જોતી રહી અને પછી દોડતી મારી રૂમ બહાર નીકળી ગઈ.

ત્યાર બાદ રાણીજીના આ રૂપને ઓઝાખીને મેં એક દિવસ પપ્પુને બનાવતા અને રાણીજીને સહગાવના કથુ ‘પપ્પુ, રાણીજી આગવી બધી સિમારે’ પીએ ને તું તેમને મના પછુ નથી કરી શકતો?’

એ પગે ક્યારેય મેં રાણીજીને સિમારે પીના નથી જોયા. વળી એક દિવસ સવારે જ રાણીજીને પૂછું ‘તમે અરધી રાતે ક્યામહારી મોઝ કાઢીને શું પીએ છો?’

સામગી તે યરમથી લાન થઈ ગઈ જતજે તેની ચોરી પકડાઈ ગઈ હોય તેમ નીચું જોવા બોલી ‘કંઈ નહિ, હું તો કઈ નથી પીતી મારજીજી’

‘તમે જુદું શા માટે બોલો છો?’ હું દરવાજાની તરખાટથી બહુ જોઈ શકું છું - આ કાલ સાગી વાન છે’

ત્યારે તેજે મારી પાસે કપૂન કપૂં કે દવાની જેમ ક્યારેક ક્યારેક દારૂ પીએ છે લગભગ ચાર વરસ પહેલા એક લેડી ડોક્ટરે ડીધ ન આવતી હેય તો થોડો પી લેવાનું કહ્યું હતું.

‘તમે જો કરેતા હો તો હવે હું એ આગ ભરેલા પાણીને કદી હાથ નહિ લગાવું - તમારો સોગમ!’

રાણીજીનું આ છું ૩૫ દિવસો દિવસ બ્રમ-ગતુ જતું હતું મારી ઉમરના બરફ જેવા કાઠ વરસો રાણીજીના ચરમ ચરમ શ્વ સમા હવે ઓઝાવના લાગ્યા હતા - જાણે હું ફરી જીવાન થતો જતો હતો અને રાણીજી પછુ એવી જ કોમળ અને સ્વચ્છ થતી જતી હતી જાણે કોઈ સૂનેવા ના કના ચરેરા પર અજણના જે હાસ પ્રતી ૨૫ હોઈ તેમ

x x x

રાત અરે વીતી ચૂકી છે હું પનગ પર સૂતો સૂતો મારી આમોમા રાણીજીના રૂપને બળે પડ્યો છું એમની એ રાત ભાગ કાનમ શું રહી છે જો એમને આજે સાંજે જ મને કહી હતી મારજીજી, આજ નપોરે મેં એક સાંજે મારો હાથ બનાવ્યો એ સાંધુ કહેવા નાગ્યો ‘સા પીજી, આના હાથ પર વિવાકની મેં રેખાઓ છે જનનીના જ તમારો હાથ રહ્યું કરવાચો તમને મળી જશે’ હું તેને શું કહું મારજીજી? મેં કહ્યું તેને એનું જ કથુ કે તેની વાનમા થોડું સાચું છે, થોડું ખોટું છે મારો હાથ પ્રકટ કરવાચો મળે નહિ- મળી ચૂક્યો છે સાચું ને મારજીજી?

આથી રિસે ગતીજી કથુ ન મોહસા પછુ તેમની મોહતી આખો મારી સામે નેઈ ગઈ પગી દોડીને પેનાના રૂમમા આલ્યા ગયા અને મારા વાને બંધ કરી દીધો.

x x x

બહાર વરસા અનાદરે વગી રહ્યો છે જા પરથી ટપકના ટીપા ટપ ટપ કતા નીચે એક ખાંડને વહી રહ્યા છે હું જાગતો પડ્યો છું. શું

રાણીજી પણ મતાં હશે ? આજ બપોરના બેના રાખ એક છે સખના સમુદગા સખના વહેતા વહેતા ક્યારેક જ દરવાર આવે છે- બારે બે પાણીઓના રાખ એક હોય

મારા કાને મા હવે રાણીજીના ફસકાનો અવાજ પડી રહ્યો છે તે રડી રહી છે અને મારી આંખો પી સામે નાચતો-ફડતો-ઝાઝતો સમુદગા બપોરના પડાયો છે હું રાણીજીને કહેવા માગુ છું 'રડશો નહિ રાણીજી, આ એક દરવાજો, આ એક દીવાન હવે મને નમારાથી દૂર નહિ રાખી શકે આજે નહિ તો કાને કાને નહિ તો એ પછીના દિવસે- આ દીવાન તૂટી પડશે, દરવાજો ખૂલી જશે એ તમારા આ તરમા જે લાવના ઊછળી પડી છે, એ હમેશાને માટે મારા ધકી સાકાર બનવા લાગશે'

બહાર વરસાદે વધુ ભેર પકડ્યું છે ધવનના અવાજ સહાઈ રહ્યા છે બહુ સમસામ છતાં ભરેતું ભરેતું રાજે છે આખી રોડી, આખો મહોલો આખું શહેર ભરેતું પડેતું છે બપ ૬ એક બગીચી રહ્યો છું આરી રાત જીવનમાં વાર વાર આવતી નથી

હું પડાયો પડાયો વિચારું છું 'એ હવાનો આ અવાજો દરવાજાને તોડતો રાણીજીના રૂમમાં ચડે જાય અને બા શહી ખુરશી પર રખ પેરે રાખના ચિત્રને નીચે ફેંકી દે ને એ ચિત્રના ઢુકકે ઢુકકા થઈ જાય ને તો

જન ન ન

કહી પડ્યાનો અને કાચના વાવવાનો અવાજ સહાયો હોયક પવનનો અવાજ નકકી રાણીજીના રૂમમાં ધસી ગયો છે ખુરશી પર રહેતો ગોળનીચે ઘાટી ગયો છે હવે રાણીજીનો હમેશાનો દર અવાજ પડાયો છે - રાણીજી હવે મુકાલે

રાત મરી ચૂકી છે

સવાર થઈ ચકુ છે હું રહ્યો જોઈ રહ્યો છું' હું રાણીજીના રૂમનો દરવાજો ખુરે અને હું તેમને કહું કે 'કાન નાળો સાધું આજે આરી જા તો એમને કહેજો રાણીજી, કે તેની કહેતી બધી વાત આખરે સાચી પડી છે તમારો આ હાથ ને મકચ કરી લેશો રાણીજી'

આખરે એમના રૂમનો દરવાજો ખૂંડે પછી રાણીજી ખુર નહિ એમની તોફારાણી બહાર આરી આસપાસ, રાણીજીની હાનત બહુ જ નાજુક છે, તમને યોગ્ય છે'

હું ગપવાનો મત્રાતો એમના રૂમમાં પકોરો ખરેખર એમની હાનત નાજુક હતી બહારથી ખુરશી પર મેલ ન જોડી પડી હતી તેમનું મધુ દમી પડ્યું હોય તેમ લાગતું હતું નીચે એમના પગ પાંચે રાખજીનું ચિત્ર પડ્યું હતું ચિત્રનો કાચ તિન કુન જામીને ભૂકો થઈ ગયો હતો

'રાણીજી !' હું જમરાતો તેમની તરફ આગળ વધ્યો 'જનમા આવો રાણીજી !

તેમને ધીરે ધીરે થેડીક અબો બોલી મારા તરફ ભેગો થીરે થીરે પ્રતાપ કરી મે ભેગું નો તેમની આંખોમાં એક અજબ પ્રકારનો પ્રકાશ દેખાયો હવે પૂરેપૂરી ખૂંડી ચક્ર જરા લાગ્યા હોય તેમ સાચીના પાનને સલામના કષ્ટુ 'મર રજી અજથી તમે ખીલુ કોઈ જાન સૌથી લેજો' પગ પાંચે ભેગેની નેહ તણી વરસે દષ્ટિ કરના કવુ 'રાખજીનું ચિત્ર અમારે જ બાગમાં લઈ જઈને એના પર નવો કાચ લગાડીને જવો પાછું લઈ આવજો'

-અને આમલુ કહીને રાણીજીએ ફરી ધીરે ધીરે પોતાની આંખો બંધ કરી લીધી

*

ધારાસભાગૃહ પત્રકારોની મેચ ઉપર અધાર ભેળને મને વિચાર આ મેા કે ધારાસભાએ એમ તો નહિ વિચાર્યું હોય કે 'આ અશર-અમાને તો અધારમાં જ રાખવી સારી ર

*

સાવરણી નવી કરતા જૂની સરી, ખૂબ જૂનો સાથ કરી નાખે

નવલકથા કે નાટક કરતા ટૂંકી વાર્તાનું ક્ષેત્ર મર્યાદિત હોવાથી એમાં પાત્રાલેખનની કલા અમુક દૃષ્ટિએ મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. માણસ જે કાર્યો કરે છે તેમાંથી પોતે નથી પરિણમતા. પરંતુ કાર્યો માણસમાંથી પરિણમે છે, એટલા માટે વસ્તુ સાથે વ્યક્તિનું પણ એટલું જ મહત્ત્વ હોય છે. વાર્તામાં પણ પાત્ર પ્રસંગોને ધોડે છે, અને પ્રસંગો પાત્રને ઘડના હોવાથી, તેમ જ મનુષ્યના મનોમત ભાવોનું પૃથક્કરણ અને તકરારથી આલેખન વાચકના હૃદયને સૌથી વધારે અસર કરતું હોવાથી પાત્રનિરૂપણ વાર્તા સાહિત્યમાં મહત્ત્વનું અંગ છે.

ટૂંકી વાર્તાનું પાત્રાલેખન નવલકથા કે નાટક કરતા નાટિકા સાથે વધુ મળતું આવે છે. મર્યાદિત ક્ષેત્રને લીધે ટૂંકી વાર્તામાં પાત્રાલેખન માટે નાનપાત્ર કલા વારસવાની ફરજ પડે છે. એટલે જ એમાં પાત્રોને કુટુંબ, સમાજ-સંબંધીઓ, જૂનાગણો ઇતિહાસ અને અનિદ્રના ભાવથી, દરેક બાબતમાં કલાત્મક રીતે અનિર્મિત રાખી આલેખવા જોઈએ અને જરૂર પડે તો પવન, સૂર્યને કે કપાલક સવાદ દ્વારા એનો ઉલ્લેખ થવો જોઈએ.

નવલકથામાં પાત્રોનો વિકાસ નવલકથામાં થાય છે. તેમ ધીમે ધીમે થઈ શકે, તેમ જ પાત્રના જીવનમરના વિકાસનું પણ આલેખન ન થઈ શકે. ટૂંકી વાર્તામાં મુખ્યત્વે પાત્રના જીવનમાનો એક પ્રસંગ પ્રમુખ ઉપાધી લઈ એક જ લાગણી, કે એ પ્રસંગમાંથી ઉદ્ભવેલી લાગણીઓ આસપાસ પોતાનું કોરર રચે છે. ટૂંકી વાર્તામાં ખાસ કરીને એક જ પાત્રના જીવનમાં આચરતા કટોકટીના, મથનના વર્તમાન કે પવનના અથવા તે પાત્રના સપ્ત દર્શિનિદુને ફરતી નાખે એવા પ્રસંગોનું સંક્ષિપ્તમાં નાટ્યાત્મક રીતે આલેખન થતું જોઈએ. પાત્રના જીવનમાં આવતા અસાધારણ પડો વાર્તામાં અમાઝ થી મુખ્યપણે રહેનો, સ્વચાલેનો કે પ્રગટ રીતે

દર્શાવેનો હોવો જોઈએ Evelyn Albright કહે છે કે-

‘And the best short story is that which presents not the development in full length or in a summary, but a stage or cross section of development - the character at a crisis, about to be determined in one direction or the other.’

ટૂંકી વાર્તાનું મુખ્ય પાત્ર સાચી અને જીવંત વ્યક્તિ હાગી જોઈએ એ સર્વશ્રેષ્ઠ ન હોય કે કુટુંબ કુટુંબ પણ ન હોય એ સકુલ, સંકલિત, વિવશ્ય, મનોરો સાથે લાગી પ્રોત્સાહનોથી એ ચાલી, કોઈક વાર પાપ પણ કરી જેમની ને આખરે વિવશ્ય મેળવતી એવી કોઈ પણ વ્યક્તિ તોય પરંતુ વર્તાની ચરમ નથી તે અંત સુધી એના જીવનમાં વાચકને રસ પડે એવી રીતે એનું આલેખન થતું જોઈએ.

જીવનપણી છાપ એ પાત્રાલેખનમાં અનિવર્યની વસ્તુ છે. એક પાત્રો (પાત્રાલેખનની દૃષ્ટિએ) હંમેશા માનવરચનાવાળા સંધા નમૂના જેવી લાગતા જોઈએ. સંધા પણ દેખાતા જતા એનું જીવન અસાધારણ હોતું જોઈએ ‘He must live, but the Course of his life must be unusual While Seeming to be usual’

એવા માટે, સમયને ન ટૂંકી વાર્તાને કે કોઈપણ વાર્તાના પાત્રાલેખનની સંઘતામાં ધરો અચળતા લાગ બજવે છે. અમુક પાત્રો મી ન પાત્રોના જે લાગણી જન્મવે તેવી જ લાગણી તેમક પોતે, અને વાચક અનુભવે તારે એ આલેખનની રચનાપતિ ઊંચી કક્ષાએ પડે એ જ માટે વાર્તાને એક મુખ્ય વસ્તુ ખાનગી રાખવાની હોય છે તે આ કે ‘મારો માનવીઓ વિશેનો સ્થાનુજન દુ વચન કેમ

કરી શકું ? રાનુભવ એટલે માત્ર અને થયેલા અનુભવ નહિ, પણ ખીનને થયેલા અનુભવનો દર્શના અને સદાનુભૂતિ દર્શક થઈ કરેલો અનુભવ, અને આના અનુભવ ઉપરથી કાર્ણિક સંજોગોમાં જુદા જુદા માનીઓ કેમ પડે તે વિશેનો મારો ખ્યાલ.

એક પાત્રને આતેખવા, એની માનસિક ક્રિયા પ્રમદ કરવા અને વર્તનમાં વ્યક્તિત્વને ઉતારા વર્ધન, પૃથક્કરણ અને નાટ્યાત્મક કાર્યની લેખકને જરૂર પડે છે. પાત્રનું વર્ધન અને તેટલું આપું અને જરૂરનું હોયું નોંધએ, એ વર્ધનમાં પાત્રોનાં નામ, પહેરવેશ, માલ દેખાવ વગેરે આવી શકે, અને તે લેખક પોતે કે બીજા પાત્રો દ્વારા કે બીજા પાત્રોના દૃષ્ટિનિન્દુથી વર્ધવી શકે. નામ, પહેરવેશ અને વ્યક્તિતા માલ દેખાવ સાથે વર્ધનમાં પાત્રના વાક-વળાંકના કાર્યને સમજાવવાના હેતુથી પાત્રનું ચિત્રણ, સાર્થિક વારસો, પૂર્વ અનુભવ, ઇતિહાસ વગેરે પણ સ્થન કે સંવાદ દ્વારા આપી શકે. પાત્રના માલ કપમાં વગેરેનું વર્ધન ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ તળપદું વાનાવરણ ઉપભવનામાં અને પત્રના માનસિક વ્યાપારો તથા આસિયતો સુસવવામાં ઉપયોગી નીવડી શકે. વર્ધનમાં ઝીણી ઝીણી પિનજરી વિગતોને ક્યાન ન હોયું નોંધએ, તેમ જ એ વર્ધન વિગતોની યાદી જેવું ન બની જાય નોંધએ, ચોક્કસ સંજોગોમાં મૂકાયેલા પાત્રનો મુખ્ય તરી આવે એવી તથા જેમાં કંઈક ઊપયોગી અર્થ સમાયો હોય એવી વિગતોનું જ અસરકાર રીતે વર્ધન થયું નોંધએ; અને બાકીનું વાચકની કદમના પર છોડી દેવું નોંધએ, કારણ કે વાચકની દર્શના સ્તર ન થાય ત્યાં સુધી એ પાત્રમાં તેને પૂરા રસ પડતો નથી.

વર્ધનના બીજા પ્રકારમાં લેખક પાત્રની માનસિક ક્રિયાનું પૃથક્કરણ કરી શકે. માનસિક તેમજ નૈતિક હાલિભૂત એ સ્વયંવચ, વિચાર અને લાય-લીનીં છવાયો છતી કરવા અને જીવનનું રક્ષ-રક્ષેટન દર્શાવવા કૌશા માનસશાસ્ત્રીય પૃથક્કરણ સથે સંવાદની યોગ્ય અને સંભાળભરી પદ્ધતી થવી નોંધએ કોઈ વસ્તુ અસ્પષ્ટ કે પરિજ્ઞાન વિના

રહી જતી હોય ત્યારે આના પૃથક્કરણની ખાસ જરૂર પડે છે. પરંતુ પૃથક્કરણનું પ્રમાણ વધારે પડતું ન થઈ જાય તેની ખાસ તકેદારી રાખવી નોંધએ, કારણ કે નહિ તો દુટ્ટી વાર્તાના મર્યાદિત ક્ષેત્રમાં નાટ્યાત્મક તત્ત્વ અને બાળનું પ્રમાણ પડી જવા સંભવ છે.

પાત્રોના નામનિર્ધારન પર પડતું લઘુ અંકનું નોંધએ, પાત્રોના નામો આકર્ષક અને જલદી જાણે થઈ જાય એવાં હોવાં નોંધએ એટલું જ નહિ, કંઈક વ્યક્તિત્વશાળી અને એના જીવન તથા વ્યવસાયને અનુરૂપ એવાં ઓચિંત્ય અને વ્યથાર્થતાશાળી હોવાં નોંધએ. વિચિત્ર, તરંગી કે અશ્વમય નામો મર્મ કે કટાક્ષપ્રધાન વાર્તા સિવાય ન વાપરવાં નોંધએ. પાત્રોના નામો વાર્તામાં સ્વાભાવિક રીતે જ સંવાદ દ્વારા કે સીધી સીવાં આદર્શ નોંધએ. એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો આપાસ ન જણાવો નોંધએ.

વાર્તામાં લેખકનું જીવનદર્શનનું પ્રતિબિંબ પકા રિત રહેતું નથી. લેખકનું પાત્રો પ્રારંભે વધુ જ થયું ખડું આ કહી દે છે. એ વલણ પણ લેખકે લેખકે લિન્ન ત્યાં સભવ છે પાત્રો પ્રારંભે કહી એકરકારી, અરેખરો રોષ, રપદ પ્રસંસા, કે યોગ્યતાનુસાર સદાનુભૂતિ જેવાં જુદા જુદા પ્રકારનાં વલણો હોઈ શકે— ખસ કરીને છેલ્લું વલણ—યોગ્યતાનુસાર સદાનુભૂતિ—વધારે ફાવટરાણું અને સારા નીવડી શકે છે.

દુટ્ટી વાર્તામાં વાસ્તવદર્શી, લાવનાશક્તિ કે રંગ-દર્શી એવાં કોઈ પણ પાત્રોનાં મુખ્ય બે એક પડે છે કેટલાંક રિથર તો કેટલાંક પરિવર્તનશીલ. એ પાત્રો પણ બે પ્રકારનાં હોય છે. કેટલાંક ‘નમ્રતા’ અને કેટલાંક ‘વ્યક્તિ’. રાફ, ભવિ, વર્ગ, અવસાય, જાતીય કે વ્યક્તિત્વ એવી કોઈ પણ એક વસ્તુ પર મૂકેલા અસાધ્યત્વ લક્ષણો એક જ પાત્રમાં એકત્ર થતા એ પાત્ર ‘નમ્રતા’ બને છે. રાફ, વર્ગ, અવસાય ઇત્યાદિનાં કેટલાંક લક્ષણો સાથે હાર્દિક, માનસિક અને નૈતિક સુજાગરણો બળતાં એ પાત્રો ‘વ્યક્તિ’ બને છે.

ટૂંકી વાર્તાના પાત્રોને જાણે તે પ્રકારના પાત્રની પસંદગી કરવામાં આવી હોય, એના આને ખતમાં જાણે તે આરોગ્યન પદ્ધતિ અપનાવામાં આવી હોય કે પાત્રો પ્રત્યે લેખકે જાણે વનજી ધરાવે, પરંતુ આચિત્ત સાથે જીવત લાગે અને વાચકને એમાં સાદત રસ પડે એ રીતે એનું આરોગ્યન થયું જોઈએ

હેતુ કે મૂળ વિચારને મૂળ સ્વરૂપ આપવા માટે પાત્ર, વસ્તુ અને વાતાવરણની જરૂર પડે છે એ વાર્તામાં પ્રધાનસ્થાને વસ્તુ કે વાતાવરણને બદલે પાત્રો

હોય તે વાર્તા 'પાત્ર પ્રધાન' કહેવાય છે, જગતની મહાન વાર્તાઓ આ પ્રકારની હોય છે. અહીં જ વાર્તાકારની ખરી કસોટી થાય છે રચનાત્મક, સચોટ અને જીવંત પાત્રોનું સર્જન માનસમાં અનુભૂતિ જાગ, જીવી કદપના, સારી નિરીક્ષણશક્તિ અને તીવ્ર મનોભેદક દષ્ટિ મળી લે છે

એટલા માટે જ, શ્રેષ્ઠ પાત્રોના સર્જન દ્વારા લેખક સમાજજીવનના ઘડનામાં સુર ફાળો આપી શકે છે

*

તું મૃત્યુને ઘણીવાર આમને છે
પણ એ તારા આમત્રણ ઉપરજીલું હોય છે
એટલે એ સિદ્ધ થતું નથી
બાકી તું તારી ધરજાશક્તિ સંપૂર્ણતથા મૂકી માગે
ને તને કોઈ વસ્તુ ન મળે તેવું નથી
હા તે સુખ માગ્યું હોય તો
એની સાથે કોઈ ને કોઈ દુખ વીટાળીને જ હું આપુ છું
એ બદલ 'આ ન માગ્યું હોત તો સાફ હતું'
એમ તને લાગે છે
પણ તે એવી રહથી માગ્યું હતું
કે મારે આખા વિના છૂટકો ન હતો
આવા અનુભવ પડી તું એમ કર
તારા સ્વાર્થના સાકળ મીમાડા લેદી નાખ
જરા જીએથી જો ને ને વિચાર,
'મને જે કાંઈ મળ્યું છે એને હું ચોગ્ય હતો'
તારા કુકર્મના-પાપના-પડલા પ્રમાણી શકે કે
પણ તું તારા પુણ્યના મૂળ કા જોતો નથી ?
એ જોઈશ એટલે તને એ સીંચવાનું મન થશે
એ તારું જીવન છે
આ જીવનપદાર્થ તારા હાથમાં અવશે
પછી તારે મૃત્યુને આમત્રણ આપવાપણ નહિ હોય,
અને જ્યારે અને અરેખર આવવાનું થશે
ત્યારે તને માત્ર જીવનના કોઈ લાભાન તબક્કામાંથી
પસાર થઈ રહ્યા છું એવું લાગશે
તારે મૃત્યુને જીવવા માટે એક જ માર્ગ છે
જીવનને વધુ ને વધુ જીડાવથી સમજવાનો,
ચાલવાનો — સમમસાદ રહે.

આજે આપણા દેશમાં સૌથી મોટી મુશ્કેલી છે ખોરાકના અને દવાઓના ભેજભેજની ખોરાકના અને દવાઓના ભેજભેજની નીતિરીતિ મેં જાણ કરી શકાય છે જે છે, જે સહમતિ અને કાનેક બીમારીઓને અને કલેશોને જન્માવે છે આ પ્રકારની ભેજભેજ કરનારાઓ તેમના અતરને હજો દે છે

રાષ્ટ્રના સ્વાસ્થ્ય તેમ જ જીવનને માટે પણ એ એટલું ભય કર અને નુકસાનકારક છે જ રન જેવા આધ્યાત્મિક દેશમાંથી આની નીતિરીતિઓને દેશરોટા આપના સરકાર જાગ્રત હોવી જ જોઈએ સામેસાથ, લોકોના સહકાર પણ હોવો જરૂરી છે આઘ પઘણો અને દવાઓના ભેજભેજ એ મોળામાં મોટા યુનો છે. નીતિનું પતન અને રાષ્ટ્રીય ચારિત્ર્યહીનતા એમાંથી વ્યક્ત થાય છે

લોગને અને સરકારને આ ભેજભેજના પ્રકારો રાત્રી રાત્રી હોવા જોઈએ ક્યારેક ક્યારેક તો વીમા મોબિન ઓધન પણ ભેજભેજના આવે છે, અને સારા ડબ્બાઓમાં પેક કરીને ખજાણામાં વેચવામાં આવે છે. પકાડી પ્રદેશોના લોકો માખણની સાથે વનસ્પતિ ઘી બહુ નિષ્કર્મની રીતે ભેજવે છે

શુદ્ધ માખણ અને ભેજભેજનામાં માખણમાં સહેજ પણ ફર દેખાતો નથી આ પહુ, જીંદીજીંદી જાનની નકામી પાકીએ અને કળાઓને રમ લગાડી ને સુંદર ડબ્બાઓમાં પેક કરી તેના પર આકર્ષક લેખન લગાડીને ખજાણામાં વેચવામાં આવે છે આ આના પાંદડાને ચાના એસે-સથી સુગંધિત કરવામાં આવે છે એમાંમાં પણ સસ્તી વનસ્પતિઓને સુધીને તથા રમ લગાડીને ભેજવે છે, લોટમાં પણ સડેલી મકાઈ અને જીવરનો લોટ ભેજવામાં આવે છે દાગમાં પણ આવી ભેજભેજ થાય છે.

જ્યાં પ્રકારના મહાવાઓમાં નાની નાની ડાખાજોના દુકાન કરીને તથા તેને રમ લગાડીને ભેજવી દેવામાં આવે છે આ ભેજભેજની કોઈ દે

નથી બહુ ખરામ રીતે ભેજભેજ કરેલી ચીજો પણ મોખ્ખા વસ્તુ જેની લાગે છે લોકોના મોલેગ જીવન માટે ભેજભેજ કરના બીજી કોઈ જુ ભય કર વસ્તુ નથી

દવાઓમાં પણ ભેજભેજ થાય છે મિનકુલ નકામી પાકીને કેપ્સુલમાં ભરીને દવા તરીકે વેચવામાં આવે છે તેની કેપ્સુલ પણ વસ્તુ ખરી ના પહેલા જેટલી સાવધાની રાખીએ એટલું સારું છે ધન-સપત્તિના યોગ ખ્ય લોખા રાચના લોકો ન કવાનું પણ કરી ભેજે છે-પહુ સહમ અપરાધ કરી ભેજે છે આ દવામાં અને કમરિયા દારા માનવી કેન્સર, ટીબી, પેટમાં ચાક્ર, લમ્ફેર, ખડેરાપણ, મૂગાપણ, આધળાપણ, હૃદય તથા પચમા ખાતરા જેવા રોગો નો ભોગ થઈ પડે છે. આ ક્રિયા અને ઝોની પ્રતિ ક્રિયા બહુ વિપરિત હોય છે

લોકોએ અને સરકારે તાત્કાલિક આ ભેજભેજ દૂર કરવા તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ ખોરાક, દૂધ, લી, તેન તથા દવાઓમાં થતી ભેજભેજને શય મેટની તરફથી દૂર કરી જોઈએ આ દેશમાં આ અપરાધ બહુ લાંબક થઈ પડ્યો છે. આના વિષે વધુ લખવાની કોઈ જરૂર નથી ભેજભેજનું કાર્ય નૈવકિતક પાપ, સામાજિક અપરાધ તથા રાષ્ટ્રીય ભય છે જે લોકો આ કાર્યમાં ભડેલા છે તેમણે એના ધૂરા ફળ ભેજવવા પડશે. લોકોના નૈતિક સ્તરને જોયે લઈ જવાની જરૂર છે. જ્યાં અપરાધોમાં ભેજભેજનો અપરાધ એ અધમ કોટિનો અપરાધ છે આને લઈ સાર્વજનિક સ્વાસ્થ્યને હાનિ પહોંચે છે એનાથી ભય-કર બીમારીઓ કિલ્લ થાય છે લોકોના લોકોમાં એર લગી જાત છે અને આ રીતે અમૂલ્ય માનવ-જીવનને હાનિ પહોંચે છે લોકોને જાણ કરવી જોઈએ કે, ભૌતિક સપત્તિની ઝાકઝામગ પાછળ આધળી દોટ મૂકવાથી કોઈ લાભ થવાનો નથી, જાનનાં ભયકર નુકસાન થશે આ માટે આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો ફાવો અલભ જરૂરી છે તેના દારા જ ભારત-વર્ષના નૈતિક જીવનને જોયે લઈ જઈ યકાય તેમ છે

સત સજ્જનો અને મહા પુરુષોએ અત્યંત કષ્ટ વેળે, પ્રસંગે પડ્યે પોતાના પ્રાણ અર્પિને થે માન વનારી વૃદ્ધિ કરી છે સે કેમ્પિસ, ઇગ્નિસ્ત મહાત્મા ગાંધીજી જેવા સત સજ્જનોએ માનવજન પર અપાર ઉપકાર કર્યો છે અદર અદમ્મના દૈવિક ભેટો જુનો ઊંચનીચના ભાવ છોડે ધન, વિદ્યા બળ અને જાનિ વિશેનો કુલ અલંકાર તમે માન-પ્રતિષ્ઠા વગેરેનો મોહ ટાળે એકબીજા સાથે પ્રેમથી, સજ્જનાથી અને સમતાથી વર્તો, આપસમા કલહ, ખસર કે વેર કરો નહિ' એવા ઉપદેશો તેમણે માનવજાતિને વખતો વખત આપ્યા છે આવા પુરુષોના વચનો અને ગ્રંથો ન હોન તો સકળે સમયે હિંમતપૂર્વક, શીન સાચી ને વર્તો । માટે આપણને કબો આધાર હોતો ? તેમના ઋણમુકિત થવા તેમને શુ આપીએ ? આ જિંદગી તેમના ચરણમા અર્પણ કરીએ તો થે તે એણુ જ છે

જેના હૃદયમા હૃદયેશ જાગૃતિ છે તેને એક દિવસની જાગૃતિની જરૂર નથી પરંતુ બહુજનસામાજ જાગૃત અને તે માટે જન્મદિન મનાવાય છે રામનવમી, કૃષ્ણજયંતી, છુદ્ધજયંતી, મહારીરાજયંતી ગાંધીજયંતી વગેરે હતા સંતોનું સ્મરણ કરવાથી સમાજ જાગૃત રહે છે પણ જાગૃત રહેવા માટે દલ કરવાની જરૂર નથી જાર મામથી રેમિથે માગિયા પર કગતો પડ્યો હોય અને ગાંધીજયંતી કે પુણ્યવર્તિને દિને તેને સંસ્કર કરી જાનજીવનિતિ આ વામા એક પ્રકારનો દલ જ રહેતો છે તેને એક જાનનો કર્મકાંડ કહીએ તા પશુ શું ખેડુ ? આપણે જોએ તો તેમને રાષ્ટ્રપિતા માનના હોઈએ તો આપણુ જીવનથી જુ તમના વિચારો મુજબ હોતુ જોઈએ બ્યારે હુ કોઈને મારો મેનાપનિ માનું તારે એક સૈનિક તરીકે મારામા અને મારા મેનાપનિના જીવનમા કઈક સાગની આશા મુ સેનાપનિમા બને વધુ થયો હોન છતા સૈનિકમા તે એકાદવતે આ ૭ પણ હોવા જોઈએ આપને જા, કૃષ્ણ, મહામદ, ગાંધીજીને માનીએ છીએ, પણ કે તે આરો તેમના

સાચા અનુયાયી છીએ ? તેમના જીવનમાથી આપણે શુ અહણુ કરીને જીવનમા ઉતારું ? કેવળ તેમને વિશે અભિમાન રાખવાથી સિદ્ધિ નહિ મળે પ્રત્યક્ષ કાર્ય કરવાથી સિદ્ધિ વરે ॥ તે જ તેમનું સાચુ સ્મરણ છે તેમની સાચી અદાઓ છે

કોઈ પણ મહાપુરુષ થે ઠંડા અવરથા પર કદી પહોચના નથી અદાને લધે તમના અનુયાયીઓ બને એમ માને કે તેમો જન્મથી જ પૂર્ણ હતા, પણ માનવમનનો સૂક્ષ્મ રીતે અભ્યાસ કરીશુ તો સમજશે કે આપણી મનિ કમળ અજ્ઞાનમાથી રાત તરફ જવાની ॥ તેમની વિભાવના એ છે કે તમની વિવેકબુદ્ધિ જન્મી જાગૃત થઈ તેમને જીવનની જેમ વારવાર ઠોકર ખાવાની જરૂર ન પડી જ્ઞાનની પૂર્ણતા કદી એક ક્ષણમા વીજળી ॥ ઝપકારાની માફક ઘર્ષ આવ નારી વસ્તુ નથી જીવનજાર જ્ઞાનનો સમ્બ કરના કરના માણસ જ્ઞાન સમ્બ થતો જાન છે જ્ઞાન એ હૃદયેશ વધતુ ગરેણુ હોવાથી જીવનની કોઈ પણ એક ક્ષણને સંપૂર્ણ જ્ઞાનપ્રાપ્તિની ક્ષણ માનની એ ભૂવ ભરેતુ છે

જ્યા બધા માનવજન છે ત્યા ત્યા સંતો પે । થયા છે દુનિયા કેરી ગીતે મુખી થાન એ દહિયી તેમો ખુ રે, કયુ છે અને સમજાતુ છે તેથી મોઈ ૭૦ ન વિશ્વાભિમાન ન રાખતુ કે મારા જ દેશમા મ । ૭૦ । થયા છે ધમ્મને વાર વર આપણા દેશમા જ સા મારે અવતાર લેતો પડે છે ? તે ૭ આપો ૭૦ ન નેવા જેથી વસ્તુ છે ॥ જે ઘેર મોગ મોગ ડોકળો વરવાર આવે તે વરનું આરોગ સાતુ ગણાય કે જને ત્યા કોઈ ડોકળની જરૂર જ ન પડે તેનુ ૭ જે ગમમા પેદાસની જરૂરી થાય તેની સામર્થ્ય રિથિત સાગી કે જે મામમા પેદાસની જરૂર જ ન પડે તેની ૭ આ રીતે વિચારતા જણાશે કે આપણે ત્યા ધમ્મને વારવાર અવતાર લેવા પડે

તે ગૌરવમય નથી, પણ આપણી નૈતિક દુર્બલતાની નિશાની છે

સતોત્રી સપતિ આખા માનવસમાજની છે. તેને અમુક વર્ષ, ભૂતિ કે દેશકાળના બંધન નથી ખાઈનહ, કુરાન, ગીના વગેરે મથો અમુક દેશનો જ નહિ, પણ સમગ્ર માનવજાતનો. વા સો છે જેમ ઓરથ સોને માટે છે, વેદકથાઓ સોને માટે છે, જેમ માનસદાઓ સોને માટે છે તેમ સતોત્રી પણ સમસ્ત માનવજાતની મઠી છે જે લોકો મહાપુરુષોના ઉપદેશ મુજબ જીવન માળે છે તેઓ તેમના સાચા વાત્સલ્યો છે તેમના જેવી રીતી પહેરવાથી કે તેમની માફક તિલક કરવાથી તેમના વાત્સલ્ય બનાવુ નથી જેઓની પાસે જ્ઞાન, ચારિત્ર્ય, સદ્ગુણો તથા તમના ધર્મનું આગ્રહી પાત્ર છે તેઓ તેમના સાચા વાત્સલ્યો છે

દેશ, કાળ, પરિસ્થિતિ જોઇને સતોત્રી સાધન માર્ગ બતાવ્યો છે તેમના બધા વચનો એક સરખા મહત્વના નથી હોતા એક જ સર્વોચ્ચ જૂનિકા પરથી તે ઉચ્ચારાયેલા નથી હોતા સત-સત્ત્વ નો પણ જુદી જુદી અવસ્થામાંથી પસાર થાન ૪ જુ. જુદા અનુભવોમાંથી બોધ લે છે તેમના વચનોમાંના કેટલાક તેમની સાધક દશાની શરૂઆતના હોય છે તે વખતે અનુભવ કરતા કલ્પના, ભાવના કે શ્રદ્ધાનો ભાગ વધારે હોય છે તેથી તે સમયના વચનોમાં વૈરાગ્ય, ક્રિત્તાકાંક્ષા એકાગ્રમિતતા વગેરે પર ભાર હોય છે ત્યારપછીના મધ્યમ કાળમાં તેમનું ચિત્ત વિવેક અને જ્ઞાન તરફ વળે છે તેમનામાં શોધકૃતિ પેદા થાય છે અચળતા ધટે છે હેરતના કાળમાં મન વિચર થાય છે વિવેક સૂઝે છે, કલ્પનાઓ હુલ્લ થાય છે જગન વિશે આત્મીયતા લાગે છે સમતા શિષ્ય થાન છે આથી સમજાશે કે તેઓના બધા વચનો પ્રમાણ કે સિદ્ધાન્ત ન માનવી દેશ, કાળ અને આજની આપણી પરિસ્થિતિ આપણા આદર્શો અને આપણી મુશ્કેલીઓ-એ બધાનો વિચાર કરીને આપણે તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ દુઃખમાં આપણા સાધ્ય અને સાધનાની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી થાય એવા

વચનો તેમાંથી આપણે વિવેકપૂર્વક ખોતી કાઢવી જોઈએ

સાધુસતોત્રી જુદી જુદી રીતે લોકોને ઉપદેશ આપ્યો છે 'આપણે બધા એક જ ઈશ્વરના બાગડો છીએ' 'સૌમા એક જ રામ વમે છે' 'આપણે પણ ભાઈભાઈ છીએ' આ બધા વચનોનો સાર એ છે કે આપણા બધાની માનવતા મનુષ્ય થાય, આપણે બધા નિર્દોષ જન્મીએ અને આપણા બધામાં સમભાવ પેદા થાય મનુષ્યપ્રાણીની વિશેષતા સમતા લાવવાની શક્યતામાં છે કુટુંબમાં અપણે માતાપિતા કોઈ મહો એ છીએ, કારણ તે પોતાની બધી સપતિ બધાની છે એમ સમજે છે સર્વ જગન જેનું કુટુંબ જુ છે તેને માટે પોતાની અત્ય સપતિ નથી રહી તે સૌને ચારિત્ર્ય શીખવે છે, સદ્ગુણો બનાવે છે બધા ને વિશે પ્રેમ, ઉદારતા, મૈત્રી, વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય તો માનવ સુખી બને, આ સદ્ગુણો સમભાવના લક્ષણો છે તેથી એક પ્રકારની સફલતા ઉત્પન્ન થાન છે સમરસ થયા વિના ક્યા નથી જીવનની આથી જ કહેવાય છે કે થા વિના માનવતા નથી આવતી 'વધા ઘમકા મૂલ હૈ થાપ મૂલ અમિમાન' એક વાર જીવનમાં સ મુજો રથાન લેરો તો પછી 'આ સપતિ મારી જ છે એમ કોઈ નહિ કહે ત્યાર પછી વિદ્યા, કળા, દંતર જે કાંઈ વિશિષ્ટ હશે તે સમાજ અર્થે વપરાશે વેપારી માણસ અના અને આર્થિક દૃષ્ટિએ ખરીદે છે પરંતુ જે સમજારી છે તે જે પ્રેરણા દુઃખમાં પડ્યો છે તે પ્રેરણા અનાજ પહોંચાડશે

માન-પ્રતિષ્ઠા ધનદોન બધુ મેળવીએ, પણ સમતા ન સાધી શકીએ તો માનવતા ગુમારી બેસીએ છીએ-સાચત સુખ નથી મળતુ માનવતાનો હેતુ મનુષ્ય-જન્મ સાર્થક કરવાનો હોવો જોઈએ નિવેર બનવાથી, અદરના દોષ, ઈર્ષા, કનક દૂર કરવાથી માનવજ મની સાર્થકતા થાય છે આ વસ્તુ પ્રાપ્ત થવી વિના જન્મ ગુમાવીએ તો બધુંય કે જીવનના સુખ વસ્તુ બૂલ્યા મલુસતી પશુતા, અઘા, મોક, જડતા ઇત્યાદિ દુષ્ટિઓનો નાશ કરવાનું સામર્થ્ય ધન, બળ, વિદ્યા સત્તા કે અર્થશક્તિ નથી તે સામર્થ્ય એક માત્ર સજ્જનતામાં જ છે ધનવાન બનવાથી માણસ

અદિસક બનતો નથી. સ્વત્વ, પ્રકરણ, અહિંસા
ઇત્યાદિ મહાનતોને ધારણ કરવાનું સામર્થ્ય સમજનાતા
મેળવ્યા સિવાય નથી આવતું.

જેને આ વિચારો જાણ્યો સમજાયા હશે તે
આનાથી બિહુનું આચરણ નહિ કરે. સમજનું-એટલે
કે જીવનમાં ઉતારવું. ફક્ત શુદ્ધિથી સમજાએ એટલે
કાર્ય સત્ય નથી. સાચી સમજણ ત્યારે કહેવાય જ્યારે
જીવનમાં તે સુખ ફેર પડ્યો હોય. જે ખરી રીતે
સમજે છે કે ઇશ્વર એક છે તો પછી તે અનેક દેવ-
દેવીઓની ખાધા નહિ રાખે; પરંતુ જીવન બદલવા
માટે સાચી સમજણપૂર્વક આચરણ કરવા માટે નૈનિક
ક્રિયા જોડશે.

જ્યાં સુધી ખામીને ખબર નથી હોતી ત્યાં સુધી
તે અધારા ઝોરમાં પુરાઈ જવાની ધમકીથી ધરધરશે.

પણ જોવું તેને માલમ પડશે કે અધારા ઝોરમાં
અધાર સિવાય બીજું કંઈ નથી, નથી બાવો કે નથી
હાથ; તો પછી તે આવી ધમકીથી જરા પણ ગભરાશે
નહિ તેને સમજણ પડશે કે તે તો તેની કલ્પના હતી.
તે નિર્ભય બનશે. આપણે પણ આ રીતે જ ખોટી
વસ્તુની સમજણ પડ્યા પછી તેને છોડવાની છે. શુદ્ધિ
કહે તેમ આચરણ કરીએ તો તેમાં વિકાસ છે. આચરણ
માટે દંડતા જોઈએ, નિશ્ચય નહિ હોય તો બીજાના
આમદને વશ થતાં વાર નહિ લાગે.

વિકાસ એટલે સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ. સંયમ અને
પુરુષાર્થ સિવાય આ વૃદ્ધિ થતી નથી. પ્રત્યક્ષ આચરણ
વિના સિદ્ધિ નથી. ચિત્તની શુદ્ધિ વિના વિકાસમાં
ગતિ આવતી નથી. સતોનું સ્મરણ આવા વિકાસમાં
સહાયક બને છે.

*

૫૪ ૩૪૪ થી આશુ]

બ્રાહ્મણ સમય થતા જ્યાં કચેરીએ ગયો. તેના
સાથીનું નામ પણ પોકારવામાં આવ્યું ‘ નિ...હા...ચી...
હાજર છે ?’

એક પ્રતિભાષાથી બચ્ચિ આવી અને કહ્યું
“હા...જ...ર હું.”

ન્યાયમૂર્તિ આવનાર સામે જોઈ જ રહ્યા
બિહારીનું મુખ ઉલટું હતું બાકી આખું સ્થિર
ધામધામી ઠકારેલ હતું.

બિહારીને અજાણતા નિયમ મુજબ સેઝન
લેવાણવામાં આવ્યા અને પછી પૂછવામાં આવ્યું
“તમે આ બ્રહ્મણને ઓળખો છો?”

“હા”

“આ બ્રહ્મણે સેઝને રૂપિયા બેમાં ત્યારે તમે
ત્યાં હતા?”

“હા, હું હાજર હતો. સેઝે વિશ્વસપાત્ર કર્યો
છે. સેઝે જેવી રકમ મૂકે ત્યાંમાં નહિ પણ ખાનગી
ચોપડામાં લખી છે.”

“તમે સાબીત કરી શકો છો?”

“હા, અત્યારે જ તેને ઘરે લેવામાં જઈ રહ્યો છો તો,
નહિંતર એ લેવામાં મુશ્કેલી થશે.”

ત્યાં પોલીસ બિહારીની પ્રતિભાથી મુગ્ધ બન્યા
હતા. ત્યાં પોલીસ તથા અન્ય બંધિયા લેવાયેલા ત્યાં
ગયા.

બિહારીએ સેઝના ચોપડામાંથી એક ચોપડો
ન્યાયાધીશને આપ્યો અને તિથિવાર તથા રકમ અને
પાના નંબર લેવાવા લાગ્યો.

બિહારીના કહેવા મુજબ રકમે ચોપડામાં જમ્મે
લીકવો.

બસ બિહારી અરોપ. બિહારી કોર્ટમાં તેની
કોઈને સહાય ન પડી.

સેઝને વિશ્વસપાત્ર માટે સજા પડી.

બિહારીના દર્શન પછી ન્યાયાધીશ પણ એ
બિહારીની પ્રતિભા ઉપર મુગ્ધ બન્યા. રાજ્યનામ આવી
સંસારનો ત્યાગ કરી વૃન્દાવનમાં બિહારીજના પામ
ઉપસક બન્યા.

૧૨ શુરદયા

સ્વરેશબક્ષિત અને ભાતુપ્રેમથી ભરપૂર ઉદય વાળા શુરદયા ધરાની નારીનનોખાં અનન્ય પાત્ર છે. પ્રાચીન રાજધાની રાધનગરના મુખ્ય દરોગા બેદરામ ઓમીનએ શાહ નોશરવાનના પુત્ર દુર્મઝૂદ સામે બાવો કરી ધરાની તખ્ત દાથ કરવા પ્રયત્નો આદર્યાં એ સમય ઈસુની ૭૬૧ સદીને હતો. બેદરામ ઓમીનની બહેન શુરદયા બાળપણમાં અનાથ થયેલી આ નારી બહેનને બેદરામે વાત્સલ્યથી લાગ્યાં ઉછેરી હતી. બહેનની કુશાગ્ર શુદ્ધિ અને સુંદર ચાત્રિ માટે લાઇને મળી હતો, તે બહેનનો પડયો બોલ ત્રીસલો.

એક દિવસ બેદરામ તેના મકાનમાં કેટલાક સરદારો સાથે શાહ દુર્મઝૂદને પદબદ્ધ કરવાની યોજના વિચારી રહ્યો હતો. પદા પાછળથી અચાનક બહાર આવી અને લાઇને દિખામણુ આપી 'સુત માણસોને ને કાપી હીન લાગે તે કરાય નહિ, હઠાપણુ ઉપર લોખંડે સ્વાર થવા દેશો નહિ. આવો માર્ગ લાઇ, આપણે ન હોય.' સરદારો પ્રમાણિત થઇ ગયા, પણ પછુ બેદરામે નારી બહેનના શબ્દો ચાંદો પ્રતિ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ, અને પોતાની યોજના પાર પાડના અર્થાં વિચારણા આમળ ચલાવી શુરદયા નોશર શબ્દ અનુભવીતી આવે અદર આલી ગઇ.

બેદરામ ઓમીનએ શાહ દુર્મઝૂદ અને તેના શાહનંદા પુત્ર પરવીઝ વચ્ચે વૈભવસ્થ બીજી કથા દુર્મઝૂદને શાહ તરીકે અમાન્ય બદલે કરી, પુત્રને શાહ તરીકે રીકારી તેના નામના સિક્કા છાત્રાવી નાખ્યા. ઓમીનની યોજના તે શાહ અને શાહનંદા બંનેને મારી નાખવાની હતી. પુત્રને ચેતી જર્મ ધરાન બહાર રૂમ ત દ નાસી ગયો. પુત્રને રૂમ બાળુથી રક્ષણ હતું. બેદરામ ઓમીનને યીન (ચીનાઇ તુર્ક-સ્તાન)ની સદાય હતી શાહ દુર્મઝૂદને તેના લાઇ-ઓએ જ પકડી કેદ કરી આખો ફેડી અથ બનાવે.

વફાદાર અમીરો અને બહારની લશ્કરી સદાયથી પુત્ર પરવીઝ ધરાન પાછો આવી પાસના તખ્ત પર બેઠો. અંધ શાહ દુર્મઝૂદને ૭૬૬ પિના તરીકે ઉદ્ધારનાપૂર્વક માનથી રાખી પુત્ર પરવીઝ ધરાનને શાહ બન્યો. (ઇ સ ૫૬૦-૧૨૮)

બેદરામ ઓમીનએ ધરાનના ઇશાન બામ-માંથી પુત્ર શાહ સામે ખુદનો ખાવો બદલે કર્યાં શુરદયાને જીજી થતાં આવી પ્રગતિથી દુર રહેવા પોતાના વદાસા લાઇને સમજાવવા પ્રવાસ કર્યો. ધુવાન અને ખરા સાસાનિયન વંચના રાખે. વિરોધ ન કરવો. એકએ દેશની આબ દીને આડે ન આવડુ. બેઠેએ તેમાં જ કોનું દિન છે. પણ બેદરામનું મરતક આપા. યમાં હતુ. તે જાદુર હતો અને પુત્રને બારે પડી ગયો. શાહ પુત્રને નશા ઘોડુ પડ્યું હતે તેને રૂમના કિરાનો આશરો લીધો. કિત્તએ બેદરામ ઓમીનને ધરાનમાંથી દુર કરવા માટે પુત્રને લશ્કરી મદદ આપી રૂમી-ઇલી લશ્કર લઇ પુત્રને ઇશાન પર હલના કર્યાં બેદરામે પુત્રને બે વખત પાછો પાડ્યો, પણ ત્રીજી વખતે પુત્ર પરવીઝ રિજોના થયો. બેદરામ ઓમીન બચકર રીતે જખમી થયો. બેદરામનો અસ્ત થયો.

લાઇ જખમી થયાના સમાચાર જાણી શુરદયા તુરત જ રણ મેદાનમાં ધરાયેસ બધુ પાસે દોડી આવી. તેણે બેદરામનું મસ્તક બોલામાં લીધું. લોહી ભીના કપાળ ઉપરથી વામ સરખા કર્યાં લઇના ચહેરાને પંખાળી આંખ સન આપવા લાગી. બેદરામે પળુ નારી બહેનના મુખને નજીક લઇ વહાતથી માથાં પર દાથ ફેરવે, તેના હઠાપણુ અને વફાદારીનાં વખાણુ કર્યાં, અને થોડીસામાં તેનો પીર આત્મા બીડી ગ. જોડી નિરાશા અને શોકમાં રૂબેરી શુરદયાએ બહાદુર બેદરામ માટે કિંમતી જીનાએ તોર કરાવે. રાજવીની અદાથી તેના દેહને કિંમત નમા લપેટી, ચિ નિદ્રામાં પોટેલ લાઇની ચાનદાર અંતિમ કિયા કરી ચેતે.

શોકમગ્ન બની.

બેહરામ ચૌધીનાના મૃત્યુ પછી તત્ત જ ચિનાઇ તુર્કસ્તાનના ખાને ખાસ દૂત મોકલી શુરદયાના હાથની માગણી કરી, લગનની વિનંતી કરી શુરદયાએ ચિનાઇ ખાનને ઉત્તર મોકલ્યો કે આવી માગણી કવખનની છે ભાર્ગવા દેહાને પૂર્ણ ચાર મામ વીલે જ હું વિચારી શકીશ આ બહાદુર નારીએ શાશ્વત સરદારનાં સનાહકાં મંડળને બોલાવ્યું અને તેઓને કહ્યું 'આ ચિનાઇખાન તે ખાસ ભાષના મૃત્યુની રાહ જોનાર હતા, આપણે આ ઉત્તર-પૂર્વ પ્રદેશ વિધિ પશ્ચિમ તરફ પાસેના ઉત્તરી જલુ જોડે. કોએ શુરદયાની યોજનાને સમતિ આપી પછી શુરદયાએ પોતાની લશ્કરી તાકાત તપાસી એક સુખટ દયને પહોંચી વળે એવા બામો મુનંદા સૈનિકોને તૈયાર કરી, પોને બાઇનું બખ્તર પહેરી તેના અથ પર સ્વર થઇ સૈન્ય સમક્ષ આવી, અને આદેશ આપ્યોઃ "હજી પશુ જોને અહીં રહેતુ હેવ, મારામાં વિશ્વાસ ન હોવ તે અહીં ખુશીથી રહી જા" સૌએ તદ્દવાર એવી એક સાથે શુરદયાના ચમકે આધીન મૂલ પવંત વશાત રહેવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી, અને આખી દોજ નક્કી કરેન મારે પવન વેગે ઉપરી રહ

દોહીઓએ આ વાત ચિનાઇખાનને પહોંચાડી. કે ધે ભગવેત તુર્કશાને પોતાના-મુખ સદારને છ હજાર તુર્ક સૈનિકો સાથે શુરદયાની પાછળ તખ જ રવાના કર્યો સરદારને મુખ હવુ કે ધરાનીઓ સામનો કરે તે જ લગણ આપવી. સત્તર દાખવવી નહિ. માત્ર શુરદયાને હાથ કરવાની જ નેમ હતી ચાર દિવસમાં તુર્ક લશ્કરે શુરદયાની ફોજને પહોંચી મધ્ય તારે સરદાર બખ્તરમાં સજ્જ વીરનાગને ઓળખી રાક્યો નહિ તેણે પૂછ્યું, 'શુરદયા ક્યાં છે?' અચરે ધરાની સદારે દિ મનપૂર્વક કહ્યું, 'શુરદયા હું છું!' સરદાર અમે જની ગયો, બન-કાગર્મા સફેદમની સિંદણ ચર્ચાકરીદ પુટુથવેગે અથ રડ યજને વીર સોહારાને પકાર ફેલી ઊભી હતી, તે વાદ આવી ગઇ બોવાઇ બેઠા તારે સરદારે સ્વયંના ધારણ કરી ખાનને સંદેશો યુદ્ધને આપ્યો જેમાં હવુ કે શુરદયા ખાનની બેગમ થવા કમુન ન

ધાય તે તેને કેદ કરી ચિનાઇ તુર્કસ્તાન લઇ જવી ખાનના આવા અભિમાન પૂર્ણ પરગામની શુદ્ધ પર અવગી અસર થઇ. તેણે પકાર કરી ઘોડાને એડી મારી, અને પોતાના સૈનિકોને તુર્કો પર તૂટી પડતા હુકમ હોયો. હરે શુદ્ધ મર્યુ, અસખ્ય તારિયે સાથે સરદાર પશુ મરાયો. ધરાનીઓ પશુ મોટી સખ્યામાં કામ આપ્યા. હારી મયેના તુર્ક સૈન્યના બચી ગયા તે ખાનને સમાચાર પહોંચ્યાવા સરદેશ ગયા. ધરાનીઓ વિજયી થયા તુર્કો ઉરના ધરાની વિજયના આ સમાચાર તરત જ શુરદયાએ કાશ્મીરમાં દાહ ખુદર પવનીકને મે દના

દમિયાન ખુદર પરીકોના મામે શુરતાદમ જેણે કુર્મજુદનું ખૂન કહ્યું હતુ અને જે બેહરામ ચૌધીનાને શાર્ગિદ હતો તે શુદ્ધાને આશ્રે અ થો શુરતાદમને કર હતો કે ખુદરથક તેને દોહી ગણી દેદ દેશે. એને આશા હતી કે બેહરામના અતુલ વી તરીકે તેની બહેન તેને રક્ષુ આપશે શુદ્ધાના સરદારોમાંથી કેાંએ શુરતાદમની વકીનાન કરી અને તેને આ સૈન્યમાં અશ્રમ મળ્યો. થોડા સમયમાં તે શુરદયાનો માનીતો થઇ પડ્યો. આ વીર નારી એ ન સમજી શકી શુરતાદમનો ખૂન આશન તો, શુદ્ધાની લશ્કરી તાકાતના બધે ખુદવનું પતન કરતુ અને એ બહાદુર સ્ત્રી સાથે પોને લગે કરતુ, એ હતો

થાક ખુદરનાં એક પશુ મનિમાન હતા. એક રાત્રે શુરતાદમનું ખૂન થયું થાક ખુદર પવનીએ ખસ દૂન મોકલી શુદ્ધા પાસે પોતાની શબ્દનું મનનાની માગણી મૂકી શુરદયાએ તરત જ આ મગ્યુને સ્વીકારી લીધી અને ખુદર સમક્ષ હજર થઇ પોતાનું શોર્ક અને સોદર શાર્કેખાનને ચણે ધર્મ. ખુદર પવનીએ પશુ શુદ્ધાની ધરાની તખન પ્રત્યેની વશાતી અને માતૃમૃત્તિ ભક્તિ વાદ કરી પ્રક્ષ થઇ એ વીર રમણી પ્રતિ પોતાનો પ્રેમ વધતો રહ્યો. આ રીતે આ વીરનાગી શુદ્ધા ધરાની મહા અપની મહા-રાણી બની

ખુદરએ આ રાણીની દક્ષા જેષ તેને આખા રાજ મહાલની સર્વિચક્રિયી બનાવી, અને

એ પદ ગુરદવાએ દીપાવ્યું. આ સમયે રાધનમરના
 લોકો તેના હાકેમના જુદામથી કંટાળી ગયા હતા.
 રાણી ગુરદવાને એ શકેર પ્રત્યે મમતા હતી, તેથી
 તેને પોતાની મગીર તરીકે આપવા શાહ સમક્ષ અજ
 કરી રાધના હાકેમે કબૂલ રાખી અને શાહની મંજૂરી
 મળતાં રાધ ગુરદવાની દેખરેખ નીચે આવ્યું. પોતાની
 વહીવટી કુનેશ્વરી રાધનમર આગ્રહ બન્યું. લોકોને
 સુખ શાંતિમય જીવન મળ્યું.

સાતમી સદીની શરૂઆતમાં થઈ ગયેલા ધરા-
 નની આ વીરનારીએ રાજકાજમાં, રણમેદાનમાં,
 લોકાર્થકામમાં, જનતાનાનામાં આગળ પડતો વધારતી
 ભાગ ભજવતી રામાયણની કૈકેયી કે મહાભારતની
 કૃષ્ણા જેમ મહાપુરુષ સંપોવડું પરાક્રમ દાખવ્યું હતું.
 ગુરદવાના વર્ગમાં મૂંઝી ચકાપ તેરી દિ-દુસ્તાનમાં
 સેફાઓ બાદ રજિયા બેમમ, સુદનાના ચાંદ, નુજહા,
 રાણી દુર્ગાવતી અને ઝાંસીની લક્ષ્મીમાઈ થયાં

‘સંમીલને નયનયોર્ન હિ કિશ્ચિદાસ્તિ’

એક વખત ઠાઈ એક ચોર ભોજરાજના શયનશુક્રમાં ચોરી કરવા સતાયો. મધરાત થઈ
 એટલે બેજ એવિ તો જાગ્યો અને આમતેમ આંગ મારતો બો ચો.

‘વેતોહ્યા સુચત્ત સુહરોડનુદૂલા’ સદ્વાન્યવાઃ પ્રણયમમગિરલ્લ મૃત્યાઃ । વલ્લભિન દર્શિનિવહારવજાદુરંગા ॥

ચિત્તનું હરણ કરે તેરી પ્રિયાઓ છે, અનુકૂળ તિજો છે, રનેહયુક્ત ભાષમંદુ છે, પ્રેમાજ
 વચનો બોલનાર આઝાપરાયણ નોકરમાકર છે, હારે હાથીઓ ગૂંથી રલા છે ને અથો હથુહથી
 રલા છે.’

આ ત્રણ લીટીઓ ભોજ વારંવાર બોલ્યો, પણ કયાંય સુધી તે ચોથી લીટી બોલ્યો નહિ
 એટલે પેલા ચોરે કહ્યું

‘સમીએ નયનયોર્ન હિ કિશ્ચિદાસ્તિ ।

આખા નિવાસે ત્યારે આમંતું કાઠ નહિ દોખ’

આવી આગ્રહ પાદપૂર્તિ સાંભળી ભોજ આનંદ પામ્યો. પણ તે બોલનાર કોણ હશે તે તેને
 સમાજનું નહિ. તેથી અ અન્યથા થઈ તેણે કહ્યું : ‘હે મહાપુરુષ, તારી પ્રાસાદિક પાદપૂર્તિથી
 હું ધરો પ્રુથ થયો છું અને તમારા એ ચરણ આગળ મરું ત્રણ ચરણ કંઈ જ વિસાતમા
 નથી. પણ તમે કોણ છો અને આત્યારે અહીં શા માટે આ મ છો તે કહો’

એટલે પેલા ચોરે કહ્યું. ‘હે રાજા, પહેલા અને અમરવચન આપો. પછી હું મારી
 બધી હકીકત તમને મહું’

બોલે તેને અમરવચન આપ્યું ચોરે કહ્યું : ‘હે દેવ, હું એક ગરીબ બ્રાહ્મણ છું અને
 મહાપુરુષ છું. જુનરમાં હું મારું બધું ધન ગુમ થઈ ગયું છે તેથી ચોરી કરવાના ધરિદાથી
 અહીં આવ્યો છું. હું ભણું છું કે,

‘અન્યાયોર્ગર્જિતં દ્રવ્યં દશ વર્ષોણિ વિદ્યતિ । પ્રાપ્તે વજ્રદશો વયે’ સમૂલં વ વિનશ્યતિ ॥

અન્યાયથી મેળવેલું ધન દશ વર્ષ સુધી ટકે છે પણ અગિયાર વર્ષે તે સમૂળ્ય નાશ
 પામે છે.’

છતાં દુખના માર્ગ આ અધન મર્ગ મારે લેવો પડ્યો છે.

બોલે તેની સ્થાનિકા અને વિદવાથી પ્રેમ થઈ તેને કામા આપી અને ઉપરથી એક
 લાખ મરોર ભેટ આપી.

સૌરાષ્ટ્ર તો મહાત્મા ગાંધીજી જેવા પુણ્યશાળી પાત્ર અને પ્રસિદ્ધ સત્ મહાપુરુષોનો પુનિત પ્રદેશ અહિં સામાન્ય ગણાતો અત્યા માનવી પણ સન્ધો 'વૈષ્ણવજન' જેમ જ જીવનચરે જીવી ગયા છે ! જીવન માગફ અને માનવ-પ્રજા કિતના કાર્યમાં તે કુશળતાથી વર્તી રહ્યો છે એવા એક માનવીની આ કથા છે

તે વખતે સૌરાષ્ટ્ર "કાચીઆણ" તરીકે ઓળખાતું નાના ભોગ અહિં તાતુકા રજવાડા અને રાજ્યો હતા એવા એક નાના રજવાડાના દરબાર પોતાના રાજ્યના એક ગામનું નિરીક્ષણ કરવા મથા સાથે તેમના કામદાર પણ હતા કામદાર સંધો સાથે પ્રભુમય ભાવનાઓ બહાણુ હતો લોકોના કિતની તે કાગજી રાખતો

ગામના લોકો દરબારને મથા સુખદુખની વાતો ઘડ તેમાં એક વાત એ હતી કે "ગામમાં મહિર નથી તે દરબાર બધાની આપે," દરબારે બેળા અને ઉદાર હતો તેમણે કામ દરની સનદ લખ લોકોની ઈચ્છા પ્રમાણે ગામને પાદર સિવમ દિર બધાની આપ્યું

શિવાલય બધાની આપ્યા પછી દરબારે વિચાર કરી કામદારને મટે ત્યાં પૂજાપાઠ તથા આરતી ખાન થયા કરે, તે માટે રાજ્ય તરફથી એક બહાણુ પૂજારી પણ નીમયે:

થોડા સમય પછી તાતુકદાર પામે તે ગામના અમલદારો આપ્યા અને દરબારે વિનંતિ કરવા બહાણુ "બાપુ ! સિવમ દિર થયું અને પૂજારી ની નિમણૂક કરતાં તેજેરાજ પૂજા પાઠ તથા આરતી પણ થતા રહે ॥ પણ બાપુ ! આ બધું કામ નહોતું એવું કાંઈક કરો તો કીક !"

દરબાર સમજ્યું, વિવેકી, અને દીર્ઘદષ્ટિવાળા હતા તેણે પછી દરબારી માલિકીની એક સરસ

ઉપજ મગે, તેની વાડી સિવમ દિરને અર્પણ કરી ! કલ્યાને તે અગે દાનપત્ર તૈયાર કરાણુ ! અને રાજ્યની માલિકી તે વાડી ઉપરથી રદ કરી તે વાડી તે માનના સિવમ દિરના આધિપત્ય નીને મુકી ના દરબારમાં પણ તે પ્રમથો નોધ કરાવી એટલું જ નહિ પણ ભવિષ્યમાં તે વાડી અગે કોઈ ટોટા ફીઆદ કે તમ્બાર-વાધી ન આવે, તે માટે તેમણે રાજપુરોહિત ને જોનારી, પ્રતિષ્ઠા કરી તે વાડી તે ગામના સિવમ દિરને અર્પણ કરી ! આ અગેનો પણ દરબારે એક કરાગપત્ર લખાવી, ગામદરમરના દરતરે નોધ કરાવી રાખ્યો

આ વાતને વર્ષો વડી મથા ! પેલા તાતુકદાર પણ સ્વર્ગરાસ પામ્યા તે પછીના પેઢી દર પેઢી દરબારો આપ્યા તેમાં એક જુવાન દરબાર પછી રાજગાદી ઉર આપ્યો

આ નવો જુવાન દરબાર થોડો આધુનિક હતો તે ભરોસો હતો, અને તેણે શહેરની કેલેજ-માથી અર્થતત્વનું યાન મેળવ્યું હતું. રાજગાદી ઉર આપ્યા પછી તે નવા જુવાન દરબારે, ધીરે ધીમે રાજ્યની પેદાશ વગે, તે માટે વિવિધ ઉપાયો સ્થપવા માગ્યા

આ વખતે જે કામદારી હતા, તે આ નવા રાજ્યના પિતાના સમયથી કામ કરતા હતા એટલે તે પૂરા અનુભવી વૃદ્ધ અને રાજ્યના કિતનું ધ્યાન આપનારા હતા નવા દરબારને, તેનાં પિતા મૃત્યુ પામ્યા તે વખતે, કહેતા મથા હતા, 'તું આ કામ દારને પૂછીને રાજ કરજે અને બીનુ એ કે એ કામદારને તું મગે તે ધરજોતો હો તા પણ તારે છુગ ન કાલ એને જરૂર પડજે પૂછી વિચારી રાજ કરજે"

નવા દરબારને નવા વિચાર હતા. હતાં પોતાના પિતાને પોતે એ સમયે, તેમની ઈચ્છા મુજબ

પોતે પાલન કરશે એમ કહેલું પઠ્યું હતું. અને તેથી તેણે એ વૃદ્ધ કારભારીને આતુ રાખ્યા હતા. કારભારી પણ ઘણાં સમયુક્ત તેમણે નવા રાજવીને પણ તેમની જે તે ઇચ્છા પ્રમાણે રાજ કરવા દીધું, સિવાય કે જ્યાં પ્રાંતના દિતમા કે રાજનાં દિનમાં કાંઈ નુકસાન થવાનું હોય, તો તે વખતે કારભારી યોગ્ય કરવા સનાક સૂચના આપતા.

આ પ્રમંડે નવો રાજની રાજ ચલાવેના હતા હવે થવા કાળ તે આ નવા દરબાર પેલા સિંચ મંદિરવાળા માથે એકવાર આવ્યો. આ વખતે કારભારી તથા અન્ય અધિકારી નોકર વર્ગ સાથે હતો ત્યાં તેણે મુગમ રાખ્યો. સિંચમંદિરના વ્યવસ્થા જોઈ તેની વ્યવસ્થા માટે જે વાડી તેના પૂર્વજ દરબારે આપી હતી તે પણ જોઈ અને દરબારને ધરીબર વિચાર થઈ આવ્યો. તે તો તાજાં વિચાર કરી રહ્યો. “આ વાડીની જમીન અનિશ્ચય ફળદ્રુપ છે. અહિં વળી દૂવા દોશ તથા અય સાધન સપત્તિ પણ સારાં છે. આ એક જ વાડીની ઉપજ એક તરફ અને બકીનાં તમામે તમામ ખેડતો ૧- એટલે કે આખા ગામની ઉપજ બીજી તરફ જે મુગમલાખા રાખીએ તો વાડીની ઉપજ વધી જાય. આવી અમૂલ્ય અને મહાન ફળદ્રુપ જમીન-સપત્તિવાળી વાડી એક મંદિરને કેમ આપી દેવાય ? મહુ જુલુ તો પૂજા પાઠને ખર્ચ જે કામ તે રાજ આથે અથવા તો ગામ સમસ્ત સમૂહ રીતે ઉપરાધી આપે ૧ નવા રાજવંતે આ વિચાર ધોળાવા જ લાખા !

રાજવી તો પછી પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યો. રાજવીના વિચાર તો બીજા કોષ ન કળી શક્યા પણ વૃદ્ધ કારભારી જાણી ગયા !

તે ગામમથિની નીકળ્યા પછી તે ટેક રાજધાનીમાં આવ્યા ત્યાં સુધી જુવાન રાજવીએ એક કાળ પજુ કહ્યો ન હતો. તેનું ન કહેવાનું કારણ એકે આ વિચાર હમણાં કારભારીને જણુ વુકે પડ્યો અને એથી જ કાંઈપણ બોલ્યા વિના રાજવી પોતાની રાજધાની સુધી આવી પહોંચ્યો.

પરન્તુ રાજવીને તે વિચાર કહેવાની જરૂર ન

જ પડી વૃદ્ધ કારભારીએ વિચાર કરી, જેવા રાજવી પોતાના ઘોડા ઉપરથી નીચે જતારી, રાજમહેલમાં પગ મૂકે છે, ત્યાં તો કારભારી પ્રણામ કરતો, તેની પાસે આવી પહેંચ્યો. તેણે નમ્રતાપૂર્વક વિનંતી કરી.

“આપના ખૂમને મારા આ ખેસરી સાફ કરવા દો”

રાજવીને તો આ વૃદ્ધ કારભારી તેના ખેસ વડે પોતાનાં છુટ-પગરખાં સાફ કરવાનું કહે તે જાણી નવાઈ લાગી તેનો આશ્ચર્ય પામતો બોલ્યો :

“કેમ ? કારભારી સાહેબ ! તમે શું પૂછો છો ?”

“હા, નામતાર ? હું એક જ અરજ મૂકી છું.”

“પણ, આવી તે કાંઈ અરજ હોય ?”

“હા મારી એવી ઇચ્છા થઈ છે” કારભારી-એ કહ્યું.

“આવી તે માફી ઇચ્છા કેમ થઈ ?”

“હા, અને થતું કે આપના ખૂમની રજ-આપના ચરણની રજ હું મારા ખેસમાં સમક કરી લઉં !”

“પણ મારા ચરણની રજને તમારા ખેસમાં રાખવાનું કારણ ખરું ? અને કાંઈક સમજાવશો ?”

“હા, હું તો વૃદ્ધ છું, અને મેં આ રાજની સેવાજ તપૂર્વક, પ્રમાણિતપદથી અને વિશ્વાસપૂર્વક કરી છે, તેથી જ મને હવે લાગ્યું કે આપના ચરણની-ખૂમની રજ હું ખેસમાં લઉં લઉં !”

“પણ ખૂમ જે ધૂળવાળા થયા હોય તો બીજી ક્યાં કોઈ હાજર નથી ? તે તમે જાતે એવી તરતી લઈ તમારા પોચેલા, રાગ્ગ મેસીને એ ધૂળથી બમાડો ?”

“પણ બાકી આ કહો છો તે વ્યાજમી છે. હું તો એમ ઇચ્છું કે આપનું અને રજનું કિન રહે કલ્યાણ થાન, મનમ રહે, તે માટે જ મારે જીવનના અત સુધી કરવું રહ્યું !”

કારભારીની આ વાત સાંભળી રાજવી ધરી બર પાછો ચાલિથી એક જાણુ જોતો રહ્યો ત્ય તેણે કારભારીને બોલ્યો, તે શું કહેવા માગે છે, તે રપટતા પૂર્વક કહેવા જણાવ્યું.

રાજા શ્રીમંત અન્ધ માણસોથી થોડે દૂર એકો જોડો, અને ૧૧ તેણે કારભારીને બોલાવે, જેથી કારભારી રાજા થયો હતો તે સાચી હકિકત કહેવા માગતો હતો ત્યાં તો રાજાએ જ તેને તે વાત કહેવા જણાવ્યું તેથી કારભારી નમ્રપૂર્વક બોલ્યો “જી, નમ્રદાર! અને એમ લાગ્યું કે આપણે તે સિવમંદિર વાળા ગમે ગયા હતા ત્યાં તે મંદિરની વ્યવસ્થા જોઈ, તે માટે રાજા તરફથી આજેવ વાડી, તેની જગીન, તે ૧ સપત-સપતિ તથા ઉપર પછી મળી ત્યાર-થી મારા મનમાં દહેશન થઈ છે કે આપ નામદારને તે વાડી પાડી રાજહરનક લઈ લેવી.”

“હા હા ખરેખર, કારભારીજી! અને એવો જ વિચાર થયો હતો, અને હવે પછી છે કુ તે માટે તમને જ પછી પૂછવાનો હતો ત્યાં તમે આમ જણી લંધું” તેથી તો તમારી આગવી વૃદ્ધ વયે પછી ચપળતાભરી જુદિયાતુર્ણતા જોઈ કુ ધવે જ રાજા ચાઉ છું ખરેખર પૂરો તો કારભારી તમારા જેવા જ જોઈએ” રાજવીએ વચ્ચે જ કહ્યું.

“આપની એ પ્રશ્ન સાબદશ અત્યંત આભારી છું પછી મારી વિનંતી જુગી જ છે”

“જુદી છે?” આશ્ચર્ય પામનાં રાજવીએ પૂછ્યું

“જી હા નામદાર! મારી તો નમ્ર વિનંતી છે કે આપના એ વિચારમાં સફળ પછી આ રાજા માટે, આ રાજપતા પૂર્વજો માટે, તથા આ રાજાની પ્રજા માટે, કોઈ કિતકારી અર્થ સમાપ્ત નથી” કારમાં રોએ તાના ફર કરી કહ્યું

“શું કહો છો? કેવી રીતે?”

“આપ તે જ જોઈ છે કે આ કિતકારી આપનાં પૂર્વજો લોકોની અજ ઉપરથી લોકોનાં હિત ખતર બધું. વળી તેમને જ ને કોની ઇચ્છા અનુસર એ કિતકારીની કાવત્રી વ્યવસ્થા જળાવે રહે, તે માટે આ વાડી દાનમાં આપી! આ જાના એક રાજાએ રાજાની પ્રજાની ઇચ્છા મુજબ, પ્રજાના

હિત ખાતર, આ વાડી પ્રતિષ્ઠા ઉપર દાનમાં આપી છે! તે રાજવીએ એ માટે પવિત્ર કરાર કરેલ છે દાનપત્ર લખી આપેલ છે! તેની નેધ આપણા રાજાનાં દંતરે પછી સહુ પ્રજાજનો તથા અ પ રાજવીએ કે તેમના લોકોને પછી આ વાનની સારી એવી જાણ પછી છે! તારે એજ રાજમાં, અને એવા પ્રતાપી પૂર્વજના, આપ વચન છે, ત્યારે આ પ્રતિષ્ઠા કરાર તોડો એ કેવું અ વાડી અને અથોડા મણા? આપનાં મનમાં એ વિચાર બેળાયો હતો, ત્યારથી મેં અનુમાન કર્યું કે નક્કી આપ નમ્રદાર અદિ આન્યા પડી, એ અમે કુકમ આપણો આપ એવો અન્યાયી કુકમ આપો તે પહેલાં મને થયું કે એ પવિત્ર જમીની જેને આપનાં પૂર્વજો પ્રજાનાં હિત ખાતર, અને પ્રજાની ઇચ્છા મુજબ, દાનપત્ર આપી પવિત્ર કરાર કરેલ છે તે જમીની-જગત્કેતની પછી રજા આપનાં જુગમાં, ત્યાં અ પ આલના હતા તેથી, રહી ઢોલ, અને આપ એવો અન્યાયી કુકમ કરો, તો પછી એ પવિત્ર જમીની પછી મદનાન જ રહે! તેથી જ કુ એ ચરજુરજ મારા ખેસમાં લઈ નેના મિનતી કરું છું!”

આજુ કહી વૃદ્ધ કારભારી હાથ જોડી ક્ષેત્રે રહ્યો.

રાજવીને પછી આ રૂપદાન-અને ખરેખર સાચા હ વના ભાવથી કરેલી એ વાર-મળી પે તે જે વિચાર થયો હતો, તે તેણે તમ જ નજ કયો! એટલું જ નહિ, પછી તેને કારભારીને બેઠી પડી કહ્યું “ધન ધ વ કારભારી! તમે મન ખરે દાને, ખરે ઉપદેશ આપો છે! મારા પૂર્વજો જે પવિત્ર કરાર કરી, દાનપત્ર લખી આપી, રાજાની મદના કરી છે- અને તે પછી પ્રજાની ઇચ્છા મુજબ, અને સમજ પ્રજાનાં હિત ખાતર-ત્યારે મારે એમા કોઈ નમ્રદાર જેવું વચ્ચે લાવે જ ન નેમજે જે પ્રતેનાપૂર્વજનાં કરાર થયેલ છે, તેની પવિત્રતા પરિપૂર્ણ રીતે પગાય તેમજ અવરજ મારે કહ્યું જોઈએ! કગ તે કરાર? એમા જોડાપત્ર કે દાર નજ થયો જોઈએ!”

કારભારી તો આ સંજગતી રાજા ગણ થઈ ગયો!

*

વૃન્દાવન પાસે એક ધર્મશાળા બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. બ્રાહ્મણને ત્રિહારીજી ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધ હતી. આ શ્રદ્ધાળુ જીવ સીધો સારો સરખ બ્રાહ્મણ હતો.

આ બ્રાહ્મણના ઘરના જીવો બધા એક પછી એક કાળના દેવને શરણે ચલા હતા. ઘરમાં બાપડો એકાકી જીવ રહેતો હતો.

આ બ્રાહ્મણે પોતાનું ઘર બીરો મૂકી એક વેપારી પાસેથી પાંચસો રૂપિયા ઉઠીના લીધા હતા.

માગી ભીખી એ બ્રાહ્મણે યોગ્ય વેત્ત લેવા કર્યા અને વેણુદારને ભાઈ આમ ધીરે ધીરે એ બ્રાહ્મણ પોતાનું દેવું ભરપાઈ કરતો હતો.

બ્રાહ્મણ તે વિશ્વાસુ જીવ હતો એટલે વેણુદારને વિશ્વાસ રૂપિયા આપતો હતો.

વેણુદારી રકમ પૂરી ભરી દીધા પછી એ બ્રાહ્મણે વેણુદાર પાસેથી ઘરના ખત માગ્યા.

“જમરાં લાગે છે? વેણુદારી રકમ આપ્યા વગર ખત માગતા શરમાતો નથી? બીજા બ્રાહ્મણ જાણી તને ખરે વખતે રૂપિયા આપ્યા હોય; આ ખતો? ઉશ્કેર ચોર કોટવાળને દડે એવી વાત કરતાં લાગતો નથી?” વેણુદાર વેપારી ગાજી બિડ્યો.

“ચેકજી! મેં ભરોસે રૂપિયા આપ્યા. તમે કહ્યું બધા ભરપાઈ થાય પછી ખત આપીશ, એટલે મેં ભરોસે પંચોચ પસુ ન માગી.”

“આમને બળે પડતાં લીધા આલો છે? તને આવો કદમબોર નડોતો થાયો.” ચેક બ્રાહ્મણને જાણે પડ્યા અને કહ્યું.

આ બેટીજ બ્રાહ્મણનું સાચું પસુ કોણ માને? આમના લોકો ચેકની વાત સાચી માનવા લાગ્યા.

બ્રાહ્મણ બાપડો દુઃખી થયો એની માબો-આથી આંસુ ટપકવા લાગ્યા.

“મારા બિહારી તારો ભરોસો છે.”

ચેકે બ્રાહ્મણ સામે ઘણો માંડ્યો. બ્રાહ્મણ તે બિહારીજીના મંદિરમાં બેઠો હતો ત્યાં ચપરાસી સમન્સ લઈને આવ્યો.”

બ્રાહ્મણ બીચારો ચોધાર આંસુએ રડવા લાગ્યો. “ભાઈ મેં માગી ભીખી વેત્ત ભર્યા હવે ઈ નામકર જવ છે.”

ચપરાસીને દયા આવી અને પૂછ્યું.

“ભાઈ! તારો કોઈ સાક્ષી ખરો?”

“ભાઈ! તારો સાક્ષી બિહારી, બીજો કોણ?”

ચપરાસી સમન્સે કે ત્રિહારી નામનો કોઈ માણસ હતો. ચપરાસીને બ્રાહ્મણ ઉપર દયા આવી. તેણે જેમ તેમ કવી ત્રિહારી ઉપર સાક્ષી સમન્સ કઠાવ્યો.

ચપરાસી સાક્ષી સમન્સ લઈને ત્રિહારીજીના મંદિરે આવ્યો અને બ્રાહ્મણ દેવને કહ્યું “ભાઈ! ત્રિહારી ક્યાં ગયે છે? સરનામું આપો તે અને સમન્સ પહોંચાડો.”

“ભાઈ! અહિં મંદિરને બારણે લોડ ઈ લખ્યો એનું કપોઈ નિશાન કોણું નથી.”

ચપરાસીએ મંદિરના બાજુ સમન્સ ચોરી દીધો.

બીજો દિવસે દાસની મુદત હતી. એ બ્રાહ્મણ ત્રિહારીજીના ચરણે આંસુ ટપકી કરતી રહ્યો હતો.

“ઢેવ બિહારી ત્રિહારી આવી જુઠી યાદન? આવી સચી વાત માથી જવ છે. પ્રભુ દયા કર, દયા કર. તારા ભરોસે હું.”

બ્રાહ્મણ ત્રિહારીજી પાસે આવી રાત રડતો પથી રહ્યો: “આમ ને આમ એ બ્રાહ્મણને જોડું આવી ગયું. કવખાખાં તેને કોઈ કપી નહીં પડ્યું.” જય પસુ જયસા નહિં સાચને આંચ નહિં આવે.

[અનુ. ૧૪ ૩૩૭]

સાહિત્યદર્શન-ભારતીય

પ્રકાશક સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટી,

વલ્લભનિધાનગર પાનાં ૩૨૦ કિંગ્ડમ રૂ. ૨૦

જ્ઞાનમગોત્રી અથ ઐશ્વર્યા, માનવ વિદ્યાશાળા
વિભાગમાં આ સાનપ્રું પ્રકાશન છે. હરિદ્વસ અશ્રમ
નરિયાદના પ. મોટાએ વિરતૂત યોગનાદાનથી જ્ઞાન-
મગોત્રી ઐશ્વર્યાને આરભ કર્યો છે આ અગ્રાઉ છે
પુસ્તકો નીચે પ્રમણે પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા છે (૧)
જ્ઞાનાર્થન (૨) પૃથ્વી ધર્મ (૩) રા. વ્યવર્થન (૪)
રસાયણ દર્શન (૫) રસરાજ્ય દર્શન (૬) મણિદર્શન
હવે આ જ ઐશ્વર્યા સાતમા અથરૂપે સાહિત્ય ધર્મ
(ભારતીય) પ્રમણ થાય છે આ પુસ્તકોના સંપાદક,
સંયોજક, તત્ત્વમંજી અને પદ્યમંજી તરીકે યુજ-
રાતના જે થી ત્રણ ઝઠન પ્રથમ પકિતના સંસ્કર-
વિદાનો-પ્રાચીનપદો-નૈજાનિકો-સંશોધકોના સમાવેશ
થય છે તેથી આ ઐશ્વર્યાનું દરેક પુસ્તક એક દુર્લભ,
પ્રમાણિત અંથ ગણી રહે છે

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં ભારતની મુખ્ય ૧૩ ભાષાના
સાહિત્યને આપરી યેજાનો પ્રમાસ થયો છે, જેની
રૂપરેખા નીચે પ્રમણે છે

પ્રવેશક. શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી
ભારતીય સાહિત્ય : શ્રી સુનીતિકુમાર ચેટરજી
હિદ્દી સાદિત : શ્રી રઘુવીર ચોપરી
ગ્રાહ સાહિત્ય શ્રી વાર્સકુમેન અપરી
અંગણી, અમમિયા, એદિત. બેળાપ્રાક પટેલ
મરાઠી સાદિત શ્રી થયવત દોશી
પંજાબી, કસ્મીર, સિંધી શ્રી હરીન્દ્ર દવે
કન્નડ : નેપુરુ તમિઝ, મલયાલમ : થી નિપિન
જવેગી

ભારતીય અગ્રેજી શ્રી સરદા જમશેદન

પુસ્તકની રચનામાં જ જાતના નકલમાં
આર્થજાપામણી તથા અનાર્થ ભાષામણી પ્રદેશ,

ભારતની સેજા લિપિના નમૂના, અને બાર ગ્રેમ
સાહિત્યસર્જકોની છબી આપ્યા બાદ સાહિત્ય પરિ-
ચય શરૂ થાય છે

જે વિશાળ ફલકને આવરી લેવાનો આ
પુસ્તકમાં પ્રમાસ થયો છે તે એટલું વિરાટ છે કે
એકાદ અથર્મ તેને પૂરતો ન્યાય આપી શકાય નહીં. છતાં
જે જે ભાષાના સાહિત્યનો પરિચય અહીં કરાવવામાં
આપ્યો છે તે દૂકો અને મુદ્દાકર હોવા છતાં દરેક
ભાષાને પૂરતો ન્યાય આપે છે અને જે તે ભાષાના
અત્યારમુખીમાં થઈ ગયેલા મુખ્ય લેખકો, કવિઓ,
વિદ્વાનો, વિવેચકો, ફિલસૂફોને આવરી લે છે એટલું
જ નહીં પણ મૂળ ભાષાની ખૂબીઓ માણવી શરણ
બને તે રીતે થઈ તેમજ પદ્યના ઉત્કૃષ્ટ નમૂનાની પૂર્ણ-
વીણીને મુકવામાં આપ્યા છે જેથી દરેક લેખ
કવિની મદદતા જ્ઞાને આભારી છે તે વાચક જાણ-
શકે છે અને પર-પ્રાપ્તિ ભાષાનો આરંભ માતૃ-
ભાષામાં મણી શકે છે પુસ્તકમાં પાને પાને ફોટાઓ
તેમજ ચિત્રો આપીને સાહિત્યિક કથિનઅને ચોટકાર
બતાવવાનો વજ્ર સંપાદકોને ફાળે જાય છે, કેમ કે
જાગણી, તમિઝ, તેલુગુ, મરાઠી સાહિત્યકારોના નામ
સાથે તેમના ફોટા હોવા તો જે નિષ્કટતા અને અનુ-
ભૂતિ વાચક અનુભવી શકે છે તે માત્ર મદદાત્મક
લખાણના શુભ વાચનથી ભાગ્યે જ મણી શકે
“ભાષાતીય સાહિત્ય” નામના ઉપોદ્ધાત જેવા પ્રાગ-
ખામાં શ્રી સુનીતિકુમાર ચેટરજીએ ભારતની ભાષા-
ઓના ઉગમ, ગ્રેણા અને વિકસની ઝાંખી સંક્ષેપમાં
કરાવી, ત્રણ હજાર વર્ષના ઇતિહાસને તન્ને કર્યો છે.
પ્રવેશકમાં શ્રી ગિરુષપ્રસાદ ત્રિવેદી આ પ્રથમે
“ભારતીય સાહિત્યનું મણિપ્રવાસમયિન એક તોરણ-
એક પ્રવેશમંડપ” તરીકે વર્ણવેલ છે “આ પ્રથ
સાહિત્યના બનિદાસનો કે વિવેચનનો નથી એવો
એવો આરંભ કે બ્યાપ પણ નથી એવું પ્રથમ અર્થ-
મીન ભારતીય સાહિત્યની વિવિધ રિદ્ધિઓનો

આરનાદસક્ષી, લઘુ પદ્ય દિલચરખ તથા વિપાસપર્ષક પરિચય આપવાનું છે .. એના પરિચયથી સામાન્ય શિક્ષિત વાચકનું મીઠું સ્થિતિજ સહેજે વિસ્તરશે... આના ઉપયોગી અંશની રચનાની શુજરાતીમાં પરેસ કરી તેનો જરૂર લેખકોને તેમ સપાદકો અને સરનાર પટેલ યુનિવર્સિટીને છે જ" આ વિરાટ કાર્યની ધૂરા વહેવનારામાં સંપાદક શ્રી ભોગીયાવ ગાંધી તથા સંપાદક સંપાદક શ્રી જસીધર ગાંધી જે જગદે આ યુનિવર્સિટીના ઉપકુલપતિ શ્રી રમેશ સુ મહેતા ચોજનાના સંયોજક છે "જ્ઞાન જગતો" દ્વારા માનવ વિદ્યાશાળાના ૨૦ અને ગિતાન વિદ્યાશાળાના ૧૦ એમ કુલ ૩૦ અંશોની શ્રેણી વિચારવામાં આવી છે

જ્યારે એક ખીજ અર્થાંશો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે ઘણીએ એમ યામ છે કે આવો ભગીરથ પુરુષ થી શુજરાતના સમિત વિદ્વાનોના સંધિવારા પ્રયત્ન રિના શક્ય બન્યો ન હોત સંપાદકોએ અનો નિર્દેશ કરતાં કહ્યું છે : "એ સ્થિતિપૂર્વક એના અમન માટે મૂળભૂતોએ બીજું પશ્ચિમન આપદક છે. ત્યારે તનિષ્ઠ, ગેલુચ, કનક, અનુભવ, પંખામી, સિધી અને કાશ્મીરી ઉપરાંત એડિંગ અને અસમિયા સાહિત્યના જાણકાર શુજરાતી લેખકો કયા શોધવા ? ભોળાભાઈ પટેલ જેના કાંક જ જેમણે આ લખવાનું મહેલું લખ્યું કે તરત એડિંગ, અસનિવા ભાષાએ પાકી કરી લઈ એના મૂળમાં અવગણન કરવાનું સાક્ષ્ય કહ્યું."

ભારતના ૧૭ પ્રાંતોમાં સાહિત્ય પ્રવાસ કરનાર વાચક, અભ્યાસી અને વિદ્યાર્થી આ અંશના વાચન પછી સાચા અર્થમાં ભારતીય પ્રજાજન બની રહેશે- પોતાના પ્રાંતની સંકુચિતતા તેનામાંથી ચાલી જશે. શુજરાતી સાહિત્યને તો આ અંશમાંથી જાણકાર રાખવામાં આવેલ છે કેમકે તેનો સ્વતંત્ર જુદો અથ પ્રકટ થશે થેર એકા, એક જ પુસ્તકમાં ભારતની ભાષાઓના સાહિત્યનો અવેગ સુદર, સક્ષિપ્ત અને રસપ્રદ ઇતિહાસ મેળવવા માટે શુજરાતીઓ માટે ધન્ય ઘડી અને ધન્ય ભાગ્ય !

આની પછી આક્રોશ અંશ આવે છે વિશ્વ

સાહિત્યનો ! ભારતદેશમાં પરિક્રમણ કર્યા પછી આવે છે વિશ્વનો પ્રવાસ ! તેને માટે સામદા રહીએ !

મહાભારતની કથાઓ

લેખક : શ્રી ધૂમકેતુ : પ્રકાશક :-

ગૂર્જર અચળ કાર્યાલય, અમદાવાદ

પ્રિંટર : પાંચે ભમના રા ૧-૦૦

ખીજ આટિમાં શ્રી ધૂમકેતુની મદામદર કથાઓ પાંચ ભાગમાં મળે છે. તેનો અનુક્રમ આ પ્રમાણે રહ્યો છે.

ભાગ ૧ (૧) કાવ્ય પાર્શ્વ (૨) વિદ્યાની મહત્તા

ભાગ ૨ (૧) રત્નતક મણિ (૨) બીજમપ્રતિષ્ઠા (૩) એકપદ્ય

ભાગ ૩ (૧) કુતીની ત્યાગ (૨) મહાત્મી કર્ણ (૩) અમરયામા

ભાગ ૪ (૧) અલ્પને દુગ્ધની બૂસ સુવારી (૨) જરાસંધ વંશ (૧) ધૂન આવ્યું, વિનાશ આવ્યો.

ભાગ ૫ (૧) દ્રૌપદી પરમાકરણ (૨) તપશ્ચીનો અધિકાર (૩) સાયુ કહેનારો કે.કે. નીકળે.

જાણમ દિવસ માટે આથી વધુ સારું અને પ્રેરણાદાયી આજે કયાવ મળતું નથી ત્યારે આ કથાઓ અત્યંત આવકારદાયક અને ઉપયોગી બની રહે છે. ધૂમકેતુ જેવા સમર્થ મહારાષ્ટ્રી જગદે આ પ્રસંગે મહારે ત્યારે તે નવું રૂપ અને તેજ ધારણ કરી ભારિ પેદી માટે આદર્શ વાચન બની રહે છે નવા સર્જકો પાસે નવું આપવા જેવું આજે મર્યાદિત નથી ત્યારે જૂના સર્જકો આપણા સરકાર વારસાનું જે મૂલકન કરે છે તે ચિરંજીવ બની રહે છે. દરેક શાળામાં, ગ્રંથાલયમાં, અને શુજરાતના દરેક ભરમા રત્ન ધૂમકેતુની બાલસાહિત્ય શ્રેણી તેમજ લોક સંસ્કાર દીપાવલિ શ્રેણી અવશ્ય છેવી જોઈએ તેનાથી જાણકારો માટે ટપુસન રાખવાની જરૂર પડતી નથી. આ શ્રેણી એક શિક્ષકની ગરજ સારે છે. તેની લખાવટ, રીલી, છાપાઈ, મુદ્રણ એ જ દૃષ્ટિએ યોગ્ય છે.

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ સાથે

તારનું સરનામું : "NEWPRESS"

૨. ૧. ૧૯૫

જે. આર. શાહ એન્ડ કું.

મરચન્ટસ, એન્ડ રીલર્સ

કારખાનાં :-

ધી ન્યુ કોલન બનીંગ એન્ડ પ્રેસીંગ ફેક્ટરી
ઓલિવ સીડ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ

રેલ્વે સ્ટેશન સામે,
વેરાવળ (સૌરાષ્ટ્ર)

With Best Compliments From

RAJNIKANT & Co.

Dealers, Commission Agents & Exporters, Of Oil, Oil Seeds, Cotton.

Phones | Office : 19120
| Resd : 195
Grams : NEWPRESS

P. O. Box. No. 22
VERAVAL.
(Saurashtra)

હરિયાણી ક્રાંતિના બાગીદાર બનો

તમારા નાણાંનું પૂરું જતન કરે છે.....

રાજકોટ ડિસ્ટ્રીક્ટ કો-ઓપરેટીવ બેન્ક લી.

સહકાર ભવન, ટેન્ડરબાઇ રોડ, રાજકોટ.

ફોન નં. ૨૪૬૭૦ : ૨૭૧૭૧

આપણું ઝુલેશ :-

વ્યાજના ખાસ હર

તા ૩૧-૧૨-૭૧ના દિવસ પછીના કોઈપણ દિવસે પાંકે તેવી બાંધી મુદતની
આપણું ઉપર ૭ ટકા મુજબનું ખાસ વ્યાજ આપવામાં આવશે.

ખાસ વ્યાજની આ ચેજના તા ૩૧-૧૦-૭૧ સુધીમાં મુકાયેલી બાંધી મુદતની
આપણે પૂરતી મર્યાદિત રહેશે.

વધુ વિગત માટે સંપર્ક સાધો :-

બેન્કની મુખ્ય કચેરીના અગર તેની શાખાઓનો

માઈન્ડરાય ન. ત્રિવેદી
મેનેજર

વ. વ. દવે
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

વલ્લભભાઈ પો. પટેલ
મુખ્ય

૦ શ્રી શારદાગ્રામ ૦

અધ્ય સંસ્થા:- શ્રી શારદામ દિર-કરાંચી

- દેશ પરદેશના ગુજરાતી બાળકો માટે જાનાલય સહિતની અદ્યતન શિક્ષણ સ્થાપનાથી સંપન સંસ્થા.
- ૧૧૦ એકરના ઉદ્યાનો વચ્ચે વિસ્તરેલી આ સંસ્થા જીવનના સર્વોચ્ચ કક્ષાને સર્જનારા આશ્રમી વાતાવરણ વચ્ચે ઉચ્ચ કોટીની 'પૃષ્ઠીક રેફ્રેશ'ની પણ બધી વિશિષ્ટતાઓ ધરાવે છે.

શ્રી. સી. સી. ગ્રાફ્ટ (વિવિધલક્ષી વિનયમદિર
Multipurpose Residential High School

- સર્વોચ્ચ વિકાસ આપનારી અદ્યતન ડેજનરેલી દ્વારા એસ. એસ. સી.નો અભ્યસક્રમ.
- એસ. એસ. સી. ના સર્વસામાન્ય અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત તેમાં નિયોજિત ખેતીવાડી, વિદ્યાન અને લલિતકળાના વિશિષ્ટ અભ્યાસક્રમોનો પ્રગલ્ભ.
- ધોરણ આક્રમી વિદ્યાનના સર્વોચ્ચ શિક્ષણ સાથે ચાલુ વર્ષથી સરકારમાન્ય ડેમિકલ રેકોનોલોજીના ઉચ્ચ કોટિના શિક્ષણનો સમાવેશ.
- અંગ્રેજી શિક્ષણની વિશિષ્ટ વ્યવસ્થા.

ગુજરાતી ચાર ધોરણ જેમણે સારી રીતે પૂર્ણ કર્યા હોય અને જેમની ઉંમર ૧૦ વર્ષથી ઓછી ન હોય તેવા બાળકોને તેમની યોગ્યતા ચકાસીને વિનયમદિરના-વિનીત-એસ. એસ. સી. મુખીના વર્ગો માટે મર્યાદિત સંખ્યામાં પ્રવેશ આપાય છે.

૦ મંગલાયતન-લોકરાણા ૦

Residential Post-Basic Institute

ગુજરાતી ચાર ધોરણ પૂર્ણ કરી પ્રવેશ મેળવતો વિદ્યાર્થી ખેતીવાડી અને સમાજ યુનિ: નિર્માણના અભ્યાસક્રમ સાથે સર્વોચ્ચ શિક્ષણ મેળવીને જ્ઞાન વર્ગે એસ. એસ. સી. થાય છે.

સોનપલ્લમ શારદાગ્રામ એટલે-

- હરિયાણા પ્રકૃતિથી સદાય હસતું, સ્વચ્છ અને વ્યવસ્થિત, રાંધણશાળા અને સ્વસ્થ ઉપવન નગર.
- જીવનની કલાનું સંપનસ્થાન.
- સંસ્કાર કેન્દ્રની ગંગોત્રી.
- આદર્શ કમ્પ્યુટરમાનું વાર્તાવિક મિત્ર
- પ્રકાશ અને પ્રકૃતિનું ચેતનાલય.
- રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓનું પ્રાણુવાન અને પ્રેરકતાન.
- પૂર્વેવીપૂર્ણ અને ગોપપૂર્ણ ગોકુલ.
- મહાકવિ કાલિદાસના કવચાશ્રમની વાદ આપણું નંદનન.
- સુસંવાદી સહકારનું જીવનશૈલીનું દેવાનું કાવ્ય.

શારદાગ્રામમાં વિદ્યાર્થી મેળવશે
ઉચ્ચ કોટિના શિક્ષણ સાથે-

- નાંરોગી અને અલસ શરીર.
- સ્વચ્છતા, વ્યવસ્થા અને સુવ્યવસ્થા પ્રત્યક્ષ પાઠ.
- નવા પ્રયોગો અને નવા પ્રયોગો માટે જરૂરી આયોજન સહિત.
- સમાજ જીવનમાં સુખ અને સુવાસ પ્રસારવે તેવું સહકારથીય માનસ.
- શુદ્ધ હૃદયની નમ્રતા, સ્વસ્થ ચિંતની પ્રસન્નતા અને જીવનની ઉદાત્ત ભાવના.
- આતિથ્યભાવ અને સેવાશ્રુતિ.
- નિર્ભયતા, સાદુ, પવિત્ર તથા મુદર જીવન જીવવાની તાલીમ.
- વિવિધ લલિતકળાઓના સહજ સહિતમાં વિકાસ.
- આશ્રમી ગૃહજીવનના માધ્યમ ગુરુજનોનો સંસ્કારી સહવાસ અને માર્ગદર્શક સહકાર.

: આક્રમી ધોરણ પછી આર્થિક જરૂરિયાતવાળા સુખાત્ર વિદ્યાર્થીઓને ઉદાર સિખરવૃત્તિઓ :

પ્રવેશ માટે માહિતીપત્ર મેળવવા :

રેલમાં રા. ૧ ના કન્ડિયન પોસ્ટલ ઓર્ડર અને પરદેશમાં રા. ૫ ના ચિ. પો. ઓર્ડર સાથે લખો:-

નિવાસક : શારદાગ્રામ-સોરાષ્ટ્ર

New Haven Steel Ball Corporation Private Limited

Manufactures of :

STEEL BALLS

(Sizes : 1/8" dia. to 5/8" dia.)

(Used in Bicycles & Ball Bearings)

ALSO, MINIATURE STEEL BALLS

Sizes : 1 mm. to 2.5 mm.

(Used by . Ball point Pen Industry, Precision Instruments
& Miniature Ball Bearing Industry)

REGISTERED OFFICE :

**PANDYAN HOUSE, 4th floor,
309, P. D' Mello Road,
Fort, Bombay-1.**

GRAMS : "GULDASTA"

Phone : 261523

266017

Tulsidas Khimji Private Limited

Banks' Muccadums Over 75 Years

Best for :

- CLEARING
- FORWARDING
- SHIPPING
- WAREHOUSING
- INSURANCE
- AIR CARGO

46, Veer Nariman Road,

BOMBAY - 1

Telegram : NACHIKETA

Telephone : 259484 (4 Lines)

Messrs Karsanji Shavjibhai

Estate & Finance Broker

Prahlad Road
Rajkot

Phone Rist. : 25375

Phone : 26059

ધી જૂનાગઢ ડીસ્ટ્રીક્ટ સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ

બેંક લિ : જૂનાગઢ

ટેલીફોન :- મેનેજર, ૨૦૭ - ૨૦૭-એ

ટેલીગ્રામ : Coopbank

એકાઉન્ટન્ટ :- ૨૭૮.

પોસ્ટ બોક્સ નં. ૪

તા. ૨૨-૪-૧૯૫૯ ના રોજ મુંબઈ રાજ્યના સહકારી કાયદા હેઠળ નોંધાયેલ :
મુખ્ય કચેરી : વજુઝારી ચોક, જૂનાગઢ.

પ્રમુખ : શ્રી ચિતરંજન ર. રાજ,

ઉપ પ્રમુખ : શ્રી બોભભાઈ વિરભભાઈ રાઠોડ

ચેર મંડળ :

	લાભ
૧. અધિકૃત ચેરમંડળ	૨૦૦.૦૦
૨. ભરપાઈ થયેલ ચેરમંડળ	૧૨૮.૩૭
૩. અનામત ફંડ અને અન્ય ભંડોળ.	૪૫.૪૨
૪. કાર્ય ભંડોળ	૮૭૪.૧૭

: શા ખા યો :

૧. વેરાવળ	૭. માગરોળ	૧૩. બેંસાણ	૧૯. આંટવા
૨. મણાવદર	૮. માળિયા	૧૪. મેદરા	૨૦. સાપુર.
૩. પોરબંદર	૯. તાલપાળા	૧૫. ચોરવાડ	૨૧. ગીરમઢા
૪. ઉના	૧૦. વિસાવદર	૧૬. મારવપુર-ધે:	૨૨. સરદારમઢ
૫. વંથલી.	૧૧. કુતિયાણા	૧૭. ખીલખા	૨૩. લાંછુડા
૬. કેશોડ	૧૨. રાણાવાવ	૧૮. ગીરમઢા રોડ-ઉના.	૨૪. રાણપુર

- દરેક પ્રકારની ચાપણી આકર્ષક વ્યાજના દરે સ્વીકારવામાં આવે છે.
- પંચાયતો, મ્યુનિસિપાલિટી, જુદા જુદા પ્રકારનાં બોર્ડ અને ટ્રસ્ટની બેંક તરીકે કામ કરે છે.
- દરેક સાખા પર તથા ગ્રામીણ અને મહાનગર રાજ્યના સહકારી બેંક, રૂફ્ટ ધરમુ કરવામાં આવે છે.
- ગ્રામીણ રાજ્યના સહકારી તથા ખીલ રચણા ઉપર ફંડી, ખીલ વિ. વસુલ કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.
- નિવસાની સહકારી મંડળોમાં મારફત બેંકોને ખેતીવિષયક કામકાજ માટે ધીરાણ કરવા ઉપરાંત ગૃહ અને નાના ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે પચારદાર કર્મચારીઓને તથા તાત્કાલિક બેંકોને પચુ નાણાંકીય સગવડ પૂરી પાડવામાં આવે છે.

વધુ વિગત માટે સંપર્ક સાધો.

મનહરલાલ ર. નારેચણીયા

ખી. કામ એલ. એલ. ખી.

મેનેજર

WITH BEST COMPLIMENTS

Brimco Plastic Machinery Corporation

**PLOT No 55 Government Kandivli Industrial Estate,
Charkop, Kandivli (WEST), Bombay 67 NB (INDIA)
TELEPHONE 692818 • 693133**

નૂતન વર્ષાભિનંદન

શ્રી શામસ્મૃતિ ડૉ. ઓ. હાઉસીંગ
સોસાયટી લી. (સુચિત)—રાજકોટ

૦૦ આ સોસાયટી કાલાવડ રોડ ઉપર સેન્ટમેરી સ્કૂલ સામે નાના મવા સર્વે નં. ૭૫ માં કરવામાં આવેલ છે. આ સોસાયટીમાં થોડાક ખોટા બાકી છે. તે વહેલી તકે ખોટા પસંદ કરી પટેલો હપ્તો રૂ. ૭૨૬ નો બરો.

૦૦ સાઠ ટકા લોનની સગવડતા છે.

૦૦ આ સોસાયટીની બાજુમાં જ શુભાખવિહાર સોસાયટી, બંગલા બનાવવાવાળી, તથા શ્રી અનંત સોસાયટી આવેલી છે.
લખો અથવા મળો, -

(૧) શુભાખચંદ હગનલાલ શાહ ... .. રજની, બુપેન્દ્ર રોડ.....રાજકોટ.

(૨) વાંકાનેર ઓટોમોબાઇલ્સ, રાજકોટ ..... ફોન નં. ૨૬૨૫૮

હાદિંકે શુભેચ્છાઓ સાથે

એક મિત્રના સૌજન્યથી

કુ'બઈ-૧

રાજકોટ નગરપાલિકા

નગરપાલિકા વિસ્તારમાં દેવલપમેન્ટ પ્લાન મંજૂર થઈ આવેલ હોઈ, તેનો અમલ કરવા માટે અધિનિયમો મંજૂર થયા છે, જેથી નગર હદમાં કોઈપણ પ્રકારનું બાંધકામ, અણતર કે મકાનમાં ફેરફાર કરવા માટે તેની ચોક્કસ નોંધવાઈઓ લાગુ પડે છે. આવી નોંધવાઈઓ વિરૂદ્ધ કોઈ પણ અણતર કરવાનું ફત્તુ થયેલ છે અને છે અને તે ઉપરાંત આણું અણતર તુર્ત પાડી નાખવા પાત્ર બને છે. નવા અધિનિયમો હેઠળ અનાધિકૃત મકાનો પાડી નાખવા વિશાળ સંખ્યામાં નગરપાલિકાને પ્રાપ્ત થઈ છે. આથી જાહેર જનતાને જાણારવાનું કે કોઈપણ હેતુ માટે મકાન અણતર કરનાં પહેલાં, તેની કાયદેસરની મંજૂરી મેળવવામાં આવે તેમ નહિં કર્યાં આણું અણતર વિના વિચારે દૂર કરવાની નગરપાલિકાને ફરજ પડશે. તા. ૧૩-૧૦-૭૧

જે. વી. રૂપારેલ
મુખ્ય અધિકારી,
રાજકોટ નગરપાલિકા.

હાદિંક શુભેચ્છા સાથે

ન્યુ જ્યોતિ એન્જનીયરીંગ એન્ડ ટાઇપ ફાઉન્ડ્રી

ગુજરાતી અને અંગ્રેજી ટાઇપિંગ તથા મેટ્રીસો બનાવનાર
તથા

ટાઇપ ફાઉન્ડ્રીને લગતા મશીનો રીપેર કરનાર
તથા

પ્રિન્ટીંગ મશીન બનાવનાર

ગોઝારીવાની પોળ પાછળ

દેવજી કુભારના હોલમાં

ચાહપુર અમદાવાદ

શ્રી. મલ્લિકાલ કૃત
અમારાં પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ....	૧-૨૫
ગીતાંજલ એક અધ્યયન ...	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા ...	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
શ્રી અરવંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫

હાદિક શુભેચ્છા સાથે

ન્યુ જ્યોતિ એન્જનીયરીંગ એન્ડ ટાઇપ ફાઉન્ડ્રી

શુભરાત્રી અને અગ્રણી ટાઇપો તથા મેટ્રીસો બનાવનાર
તથા

ટાઇપ ફાઉન્ડ્રીને લગતા મશીનો રીપેર કરનાર
તથા

પ્રિન્ટીંગ મશીન બનાવનાર

ગોઝારીવાની પોળ પાછળ

દેવજી કુંભારના ડહેલાયા

ચાહપુર અમદાવાદ

શ્રી, મલિકલ કુલ
અમારાં પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ....	૧-૨૫
ગીનાંજલ એક અધ્યયન ...	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા ..	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા ...	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫

મુંદરે, સ્વચ્છ અને સુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

લૈખ્યાલજ્ઞ

સાંસ્કૃતિક સમન્વય અખતું માસિક : નવેમ્બર : ૧૯૭૧

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ લેખ	લેખક
૧૫૩ અમરભૈરવોતિ	ડૉ. યાન મદ્દિક
૨૧૧ પરિભ્રમણ	અ. ગંગા
૩૧ ૧૧મી સાર્થકતા	દેદાગનાથ
૩૧૨ કન્યા અને કન્યાકર	ગ્રામીણી દલિએ
૧૧૫ શાહનામા એ ફિરૌશીના આંગે	અનુભાઈ વેંગ
૩૧૮ વિશ્વાસ ધાન જેવું કાઈ પણ નથી	ધૃમદેવ
૭૧ બંદે માગ મનુષ્ય તન પાવો	શ્રીમન્નારાયણ
૩૭૭ આર્થ રમશાન	શિવશંકર શંકર
૩૧૮ નવા અવતાર	લનિન, માર શાહી
૩૭૭ ગિરજાનિહા	મીનાનાન મોદી
૩૮૪ કન્યા અને કન્યાકર	અ. ગંગા
૩૮૬ અવતોડન	શિ

સૂચના

[પ્રાકરણ]

દર માનની બારમાં તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે

૫૬૨મી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાપી લેવાને જણાવવું અંક શિલ્પમાં હશે તો માફવાળે.

અમે તે મહિને પ્રાકટ થઈ શકતાં છે

આ મહિનમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લખકોના છે સપાદક તે વિચારોમાં સમાન છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

લેખકોનાં સરકૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને નાણાં વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ સાદું, મોલિક, તાજું હોય અર્થ અપભ્રંશ રહે છે કાગળની એક બાજુ શાલીથી લખવું

લેખાજ્ઞા

દશમાં [૧૨૨નું] ૮ રૂપિયા
૫૬૨મી સોળ શિનિગ

“લેખકોનાં”

૨-સમકૃષ્ણનગર
૨૧૪૬૧-૨

SISTA S-SSN 228A GUE

પ્રાચીન સમયમાં વહાણવટાના વ્યવસાય દ્વારા
ભારતને અદ્યત્ત સપ્તિ મળતી હતી આને
સિધિયાના જહાઝને આપણી એ પ્રાચીન પરંપરા
અને વ્યાપારને જાગવી રહ્યા છે સિધિયા
ભારતના દરિયાપારના તેમજ કાઠના વ્યાપાર ક્ષેત્રે
પોતાના અદ્યતન અને ઝડપી જહાઝ દ્વારા દ્વારા
ઝડપી, મુરશિન અને કિઠાવતી સેવા આપે છે

દરિયાપારની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન પ્રમોશન્યુરોપ
ભારત રશિયા
ભારત અમેરિકા (બિહારનિક અને અખાતલ નાસી)
ભારત પૂર્વ કેરેક્ટ-મેટ હેપકસ
ભારત પેસિફિક (પૂર્વ પાવે)
ભારત હાન્ડલ
ભારત-એફ્રિએરિક પ્રમોશન ગોલ્ડસ્ટીન નાસી
ભારત પશ્ચિમ એશિયા (અખાતલ)
કાઠના સેવા
ભારત પાકિસ્તાન નાસી સિવોન

ધી સિધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
સિધિયા કાઉસ, જહાઝ નેવલ યુનિટ ૧ દરિયોન ૨૬૮૧૧ (૧૨ લ ૮૦) ટોન ૨૨૦૫
સે ટન બ ક મિલિટ્રી ૩૩ નેટ છ મુખ પ રો કમકતા ૧ દરિયોન ૨૨૫૮૨૨ (૨ લાઇન) ટોન ૪૦૫
૧૦, નેર બાન નવતી નવી દિ હી દરિયોન ૬૨૧૮૬૬, દરેકસા ૪૨૨
ક્રિયાવા વચામ પ્રુખ્ય નાસોયા એન્ડો એ

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसचेंज
कलकत्ता-१

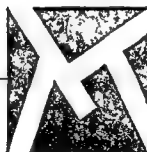
thackersey fabrics
put the fun in fashion !

THE HINDOOSTAN
SPG. & WVG. MILLS LTD.

S + V thaldas Chambers
18 Apollo Street, Bombay 1

સ્ટીલ કાસ્ટિંગ રોલ પ્રોડક્ટ્સ
રિન્ડ ટોરસ્ટીલ
ઈઓ.ટી. અને બીજાં કેઈ-સ
ઈલેક્ટ્રિક આર્ક-ફર્નેસ ખોડીઝ
ફાઉન્ડ્રી અને કેમિકલ
પ્લાન્ટ ઈકવીપમેન્ટ

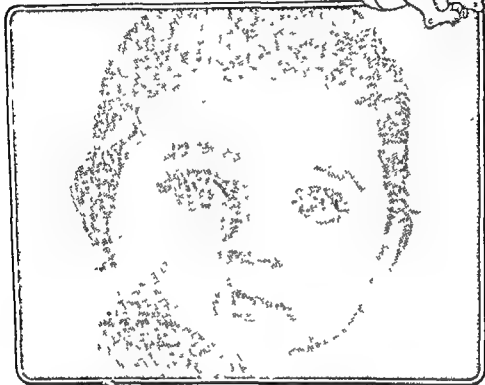
મુંડે એટલેજ પોલાદ

મુંડે એટલેજ એન્ડ સ્ટીલ વર્કસ લિમિટેડ, કુર્લા, મુમ્બઈ-૪૦૦ ૨૦૨૦

જીજાલે પ મહિનામાં તો બેસવા માંડ્યું -એ ને, ઝડપી સિદ્ધિ!

બેસવા માંડ્યું એટલું જ નહિ! દરેકરેકે વાલમાં કોસલ બીજ બાળકોથી આગળ છે કે મહિનામાં એટલું વજન એવા બાળક સમયના વજન કરતા વધુ હોય ગયું એની આખોની ચમકે બેઠાને તો બીજા માતાઓ કોર લાની મન પૂછે છે તમરા બાળાને કયો આહાર આપો છો? કોસલની વડાસાની રહસ્ય છે એક વિશેષ પ્રકારનો બાળ આહાર!

જીજાલને અપાય છે, અમૂલરમે -એક સિદ્ધિ પ્રાપ્ત બાળ-આહાર

ASP/AL-35

૧૮૬૦ની મહા અપૂરવેને બહારમાં ખુલવામાં આવ્યો આજ બેજ વર્ષમાં બેઠે સારવામાં સોથી વધુ વજન હાર વતા બાળક બહારમાં લઈને સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું અપૂરવે એક વિશેષ પ્રકારનો (એક જ જાતનો) અને વિશેષ કૌશલ્ય ન આપે બહાર થઈ—આજ તમરા લોકોમાં બાળક મરે સુધે જ હોય પછી જતા અપૂરવેમાંથી બાળકોન સમતોત પોષણ અથી રહે છે અને સ્વચ્છ અને એક આ વર્ષમાં બેઠે મિત્રો તમા અનિબંધનો ઉપરાંત બાળકોના વડારને બિંદુ રા મદ એમાંથી વધુ પ્રમ લેવા અને વધુ સારા પ્રોટીન થી વધોયે મળે છે

મહત્ત
એ નવું અને બાળકોને
વિદ્ય ને બહુ અપૂરવે
પ્રકાર મરે છે કે જે
પ્રેમની રૂપ છે બિંદુનો
બોઈની આ સારવાર
બાળકોને મરે
૧૯૬૬ મુજબ

અમૂલરમે

નાના દાંડી જાતીમાં ઉલ્લેખ વૈકલ્પિક આહાર

અમરજ્યોતિ

ગુરુદયાલ મલિક

વર્ષો પહેલાંની વાત છે. એક દિવસ સવારે દુઃખાગ્રામાં બેઠો હતો. સવાર પડવાને થોડી વાર હતી, હજી રાતનો અંધકાર હતો. કોઈ મસ્તીમાં આવીને આવું હતું :

નમું ઉસ ધ્રુવ કો જો સખ સો મહાન.
પૃથ્વી નિસક્રી પાડુકા, અંતરિક્ષ શરીર,
સૂરજ-ચાંદ આંખે, ઔર શિર આસમાન.
જ્યોતિ ઉસકી વાણી, દિશા ઉસકે કાન.
પવન ઉસકા પ્રાણ, જો સખ મેં સમાન.

ગાનાર 'જ્યોતિ ઉસકી વાણી' એ પકિન-ખંડને વારંવાર દોહરાવીને ગાતો હતો. એ વખતે કુદરત એનો અર્થ સમજી ગઈ અને અંધાર દૂર થયો. ચારે તરફ પ્રકાશ ફેલાઈ ગયો. અંધારામાં દરેક વસ્તુ હાજર તો હતી જ, પણ તે દેખાતી ન હતી, આ ઝાડ, ફળ, પકાડ, નદી, રસ્તા, મકાનો બધું એક વિરાટ કાળા કામળાની નીચે ઢંકાઈ ગયું હતું. પણ બધાં પ્રકાશ પથરાયો કે તરત દરેક ચીજ નજરે પડી અને એ દરેકનો એટલી ન સાથે સંબંધ છે એનું જ્ઞાન થયું. આપણે એકબીજાને ઝાળખવા માટે ભાસાનો ઉપયોગ કરીએ છીએ તેમ જ્યોતિ પણ બધાને ઝાળખવાની ભાષા છે. પ્રભુને અને એમની લીલાને સમજવા માટે જ્યોતિની જરૂર છે. માટે જ આત્મા કહે છે કે, મારે પ્રકાશ જોઈએ, હજી વિશેષ પ્રકાશ જોઈએ- પ્રકાશ વિના હું જીવી શકું નહીં. અંધકારમાં જીવવા કીમતો જેવો હું નથી. હું તો માત્ર પ્રકાશમાં જ જીવી શકું છું.

પ્રભુની બીજી બીજો પેઢે પ્રકાશ પણ અનંત છે. આત્માને પ્રકાશની ભૂખ ન હોય તો આપણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે શૂંચે શા માટે જઈએ ? દિવ્ય જ્ઞાન

માટે મદિરામાં શા માટે જઈએ ? સોનું દારા એ પ્રકાશને પામવા માટે કસાતવનોમાં શા માટે જઈએ ? સંસ્કૃતિની ગોથ શા માટે કરીએ ? સંસ્કૃતિ શું છે ? સંસ્કૃતિ એટલે જો સત્ય છે, જો સાર છે, જો અનંત છે તેને જાગૃતાની ઇચ્છા.

પણ પ્રકાશ બે પ્રકારનો છે, એક અંદરનો અને બીજો બહારનો એ બંનેની વચ્ચે બાથ અને અંતરની આબોધો ઝંઘડો રહેશે પણ એ ઝંઘડા આખરી ફેસનો ફક્ત એક સત્યથી જ થશે સત્ય બોલે છે હકીકતમાં જીવનનું સત્ય એક જ છે જેવી રીતે અંદર અને બહારનો પ્રકાશ એક છે

એમ પણ ટલી શકાય કે જે બહારનો પ્રકાશ છે તે અંદરના પ્રકાશનો જ અંશ છે લોકો આ દુનિયાને માયા કહે છે પરંતુ જ્યારે એ માયા અંતરી ખૂલસૂરત છે, તો એ દુનિયારી માયા બેલે નિર્માણ કરી તે જગલા ખૂલસૂરત હશે ? એટલા માટે જ માયાના પડલા પાડાયેલી જ 'હુ આભો' એમ ભગવાન કહે છે

એક વક્ત્રવ યાદ આવે છે વસંત ઝગુ હતી ચારે તરફ સૌ દન' વધરાણુ દુગ્ધ રાગિયા એક રૂઝાં બેસી ધ્યાન ધરતી હતી એવામાં એની બારેનપણી આરીને તેને કહેવા લાગી 'રાગિયા ! બહાર આવ જરા ખુદાની કુદરત જો- કેવી ખીતી છે !'

'તુ સૌ દય' દર્શન માટે બહાર જો ! જે છે તે બાળબાળી જ છે પણ હુ તને અંદર ચૂકાયા બોનાવુ છુ તુ અંદર આરીને કુદરતના ખુદાને-સજ્જાને જો'

આમ બહારના નેમ જ અંદરના બને પ્રકાશની જરૂર છે જેના હૃદયમાં પ્રકાશની ઝંખના છે, જે સાર છે એને સમજવા માટે છે એ જ માણસ છે મારો એક ભગીને છે માનવે એને કહી રાખેતુ કે રાત્રે પ્રાર્થના કર્યા પછી સત્તુ છેકરાના શયનખંડમાં ફૂગની છત્રી હતી એક દિવસ કામક જ પનારી થરે પહોંચે તારે હોકરો સવની તૈયારી કરતો હતો તારે હોકરાની ઉંમર ત્રણ વર્ષની હતી

બપો અધારુ દુગ્ધ મે પૂછ્યું 'કેમ પ્રાર્થના કરી ? ફૂગના દર્શન કર્યા ?'

'માયા ! ફૂગના દર્શન કેવી રીતે કરુ ? અહીં તો રોશની જ નથી.' હોકરાએ મ્યુ

કથાથી દેખાય ? જ્યાં સુધી આપણે આ નિર્માણ જ ચૂકવવાગેતા રહીશ ત્યાં સુધી કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રકાશ આપણને નહીં દેખાય !

એકવાર શ્રી યુને કોઈએ પૂછ્યું 'અરે ફૂગ ! તુ આપનો કાગો કેમ ?'

'કેમ કે, કાળા રંગમાં બધા રંગો મળી ભળે છે' ફૂગે કહ્યું

એ જ રીતે સાચા પ્રેમમાં બધા રંગ મળે છે, એમાં નાન-જન, ગરીબ અમીર, નાના-મેળા કોઈ ભલનો બે શબ્દ રહેતો નથી. પ્રેમનો રંગ ફૂગનો રંગ છે

પ્રકાશ પ્રકાશમાં પણ ફેર છે ગેસનો પણ પ્રકાશ છે દુનિયાનો પ્રકાશ ગેસ જેવો છે એ આબોધે આજ નામે છે, ગાખી પાડે છે, બ્યારે આબોધે પ્રકાશ આપને સ્પર્શ કરે છે આત્માના પ્રકાશ જેવો કોઈ સુરખો નથી

જેમાં પ્રકાશ દેખે તે જ સચો આનંદ છે એવા પ્રકાશમય આનંદથી જ જીવન ભગવાન મને છે અને અંતરનો તેમ જ બહારનો અધાર દૂર થાય છે

એટલા માટે એ અમરગયેતિ માટે પ્રાર્થના કરવી પડે છે દિવસ-રાત્રી એની અશામા રહેતુ પડે છે

શહેનશાહત

પરિભ્રમ સામ્રાજ્ય રચવાવાને અઢીકાળ વર્ષ થા. તેની ખુશી ધરાને મનાવી છે, અને બાર-પંદર કરોડ રૂપિયાને ખર્ચ કાઢ્યાક સાથે ઉજવણી કરી દેશ વિદેશોના મહાનુભવો રાખ્યો, રાણીઓ, પ્રમુખો ધરાને આગળે મહેમાન બન્યા સાયરસ ધ મેઇન્ટેને યાદ કરી કરીને જમના લોડો ઉપર એમ કસાવવાનો પ્રયત્ન થયો કે મોટા રાજ્યો જિન્દી પદ્યા, રાજાકાંતોના મુતુવટ વગેરે, લોક શક્તિ શાસનો અને સામ્રાજ્યો શાસનોએ પૃથ્વીના પટના મોટાભાગને આવરી લીધો ત્યારે જુનામાં જુની રાજ્યશક્તિ ધરાનામાં દબી રહી છે કેમ કે તેનો પાતો લોડોના પ્રેમ ઉપર રચાયો છે વળી રાજાકાંતો પશુ લોડોનું રક્ષણ કરી શકે છે અને લોકશાક્તિ અથવા સમાજવાદી તત્વનામાં સામાય જનતા જે વસ્તુની અપેક્ષા રાજ્ય પાસેથી રાખે છે તેની ઉત્ક્રિષ્ટ રાજ પામેથી પશુ સહી શકે છે ધરા પાસે તેલના ભંડારો હોવાથી તેની ભૌતિક સમૃદ્ધિ અદ્યત્ત છે અને દબાવના જોરે ધરાન જમનાના કેમ પશુ દેશ પાસેથી રહ્યો અને સરકારી સરભમ ખરીદી શકે છે રશિયાનો પડોશ તેને મળતો નથી-અરબ રાષ્ટ્રોની પચાનમાં ધરાન સડેવતુ નથી-સાકિસ્તાન સાથે તેને જુદુ જ શંકે છે-ગુડો ધરાન અને પાકિસ્તાન મળીને ભૂમધ્યથી જતા સુધી ધરલાખી પ્રદેશ ગ્યવાનું એક જવાબ ધર્મસ્ત્રી રચનદખાઓ રાખી રહ્યા છે તેમાના એક ધરાનના શાહોના શાહ છે હેમ વધી શાહ લક્ષા લાગે છે અને ઉત્તરમાંમધ જેવા મીકા છે ભરત સથે મરજ પૂરતો વેપારી શેત્રે સખધ બધો છે ધરાનના તેનુ ભારત મોટુ ધાક છે અને આ છુને રાજી તખવા ચા રણ પોત અને ઝિનિનિયરી મ સામાન આપણી પામેથી ખરીદે છે શેત્રે રૂની દરિએ ધરાન આપે ભારત જેવુ થાય પરતુ વસનિ ભારતના ભારમા ભાગ જેવી મા

હરી આમ જોડ્યો તો ધરાન અને ભારતના સખધો સરીઓ જા છે અને તે કલા સાહિત્ય, રિનસરી, અને વ્યાપારને આવરી લે છે ધરાની શહેનશાહત આજના મુખમાં દબી રહી છે તે શાક્તિ કુશામતુદિનું પરિણામ છે ધરાના શહે લોડો ઉત્ક્રિષ્ટો કામે એક પછી એક કાય થવા માગ્યા અને લે કલાકી સમાજમાં જે જે વાન સાગી હતી તેનું અનુકરણ ધર આમણે કરવા મધુ એટને ત્યો લોડાકાના ખૂબ મેળવી શક્યા અને તેનો લાભ લઈતેલો દુનિ અને રાજ્યશક્તિનું સામર્થ્ય દેખાડી આપ્યુ શહેનશાહત છેવટે કેમ ખૂબી ચીજ નથી અ જે અમેરિકા જેવી લોકશાક્તિ જે દલ આવરે છે તેરાનને દગો દધ ચીન સથે નિતવા શીધવા દેડે છે, ભગતની રિદ્ધ લત્યાકાઠા આપર ર વાલાખ નને સરકારી મદ આપે છે એવ કરતા ધરાનની રાજશાક્તિ હળવ દબને દભરિરે છી તો અસ્ત છે

કેશોદની ક્ષય હોરિષ લ

તાજેતરમાં મુજરાતના મવર્નર શ્રીમ નારાયણે કોરોડ ખાતે સોગ ક્ષય નિવારણ સમિતિ દ્વારા બી કરાજેલ દોરિપટલનો ઉદ્ઘાટન રિધિ કર્યો તે માત્ર એક ઔદ્યારિક બાબત નથી આરોગ્ય શેત્રે ભારત જેવડા વિશળ તેમજ વસતીની દરિએ વિરાટ દેશ મટે દેર દેર લોકોની જરૂરિયાત મટે દોરિપટનો બીમી કરી, તમીમી સ્ટાર રોકેટો અને સાદવાત ખૂબી ખાડી તે કામ નાણામીવ દરિએ અદ્યત્ત બાબત છે સદમાગ્યે આ હેતુ મટે ધાનરીરો દમેશા મળી આવે છે અમરનમર (અરરી) ખાતે દી બી દોરિપટલ શરૂ થઈ અને જે દગાણુ તેના ઉપર આ મુ ત્યારે જ ખજાર પડી કે આવી દરિપનાનોની તો જુને જુને જરૂરિયાત બીમી થવાની છે મત્ર નમરમાં તેમજ રાજ્યદ પાસે દોરિપટલ આવરી દરિપનાનો છે દવે કોરોડ ખાતે એક વધારો થના

સૌરાષ્ટ્રના દરદીઓ કંઈક શકુંત અનુભવશે અને
અચીરે ખાતેલું દબાણ ઢળવુ થશે આ હોરિપટલ
ઊભી કરવા માટે સોરઠ શય નિવારણ સમિતિ તેમજ
શ્રી રતુભાઈ અદાણીનો સત્કામની નિષ્ઠાસ્પદી કાળે
ધણ્યો મોટો અને લોકોના સહકારથી જ રૂપ લાખ
રૂપિયા જેવી રકમ એકઠી થઇ રહી તે મોટી વાત
છે હવે જ્યારે હોરિપટલ શરૂ થઇ છે ત્યારે તેના
નિવારણને પ્રમુખ એથી પણ મોટો જ તમીમી રહી
તથા તમીમી સાધનો તેમજ દર્દીઓ આટલી દવા
તથા સુવિધાઓ અડળક નાણુ માગી લે છે જેમને
પૈસાને સહયોગ કરવા છે તેમને માટે અઢી માન
વતા હ મેશા સાદ પાઠતી ઊભી જ છે

દેશકંઠ

દિવાળી એ આનંદ અને ઉલ્લાસનો પર્વ
છે વારતવમા તો દીપ દિવાળીમાં કેન્દ્ર રથાને છે
દીપ-દીપક-દીવડો જે અધારાને ઉનેવે હૃદય અને
મનમા પ્રકાશ પાથરે દીપમાળા દિવાળીનું આકર્ષક
આભૂષણ છે ઘેર ઘેર દીવડો ચાલુ છે-ડુકાનો તથા
ધમારતો રાશનીથી ઝળહળી જાય છે દેશકાંઠા વિના
દીપોત્સવીનો રમ જામતો નથી અને બાગકોનો
દેશકાંઠા માગેના ઉત્સાહ અદ્ભુત હોય છે પ્રતિવર્ષ
વધુ જોખમી પ્રકારનું દારૂખાનું બજારમાં આવે છે
ખાસ કરીને હવાઇઓ, રોકેટો અને કાન ફેલી નાખે
તેવે અવાજ કરતા ટેટાઓ અને એટમબોમ્બ વિને
ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં ઊદાપોઠ વર્તમાનપત્રોમા પણ
જાગ્યે છે અને તે સાચો છે કેમકે આ દારૂખાનું
નિર્દોષ નથી-તેનાથી બીજાઓને ત્રાસ થાય છે.

આ ત્રાસનું પૃથકકરણ કરવામાં આવે તો તે
જાણીને જ સૌ કોઇને ત્રાસ થશે ! રસ્તે સાલતા
ગઢદારીઓ ધણીદાર દેશકાંઠાને ભોગ બને છે સુખ
જેવા સહેરોમાં જ્યાં વધુ ખાજના મકાનો હોય છે
ત્યાં સગમતા ફગકામો ઉપરથી નીચે અથવા નીચેથી
ઉપર જતા કમનસીબ બનાવો સર્જે છે પુષ્ટ ઉમ
રના, નળળા તેમજ જૂદ ઉપરના મદદઓને દેશ-
કાંઠાને અવાજ અથવા થઇ પડે છે દેશકાંઠાના ભોગ
અવાજથી ગમે તેવું ઉપરના સહકર્તા સી અથવા

પુરુષના કાનને-કણુપટને નુકસાન થાય છે મૂળ
પ્રાણીઓ-જનવરો-ફૂતરાઓ દેશકાંઠાથી ત્રાસી જાય
છે કોઇ મકાનના અંતરની પાળ ઉપર અથવા
ધનેકટ્ટીકાના વાવર ઉપર હાનિ થઇ સનેલા કબૂતરો
દેશકાંઠાથી ફફડી જાય છે અને ત્રસ્ત બનીને ઊડતા
લાગે છે. દારૂખાનામાં ફૂલમર, કોડી, સપ્તરંગી તારા,
સોમ પ્રકાશપૂજા વેરતા સાધનો નિર્દોષ અને આદ
લાદક છે લવિગિવા અને આદલિયા બાળકો માટે
ઠીક છે, અને આદર્શ છે તેમનો અવાજ મધ્યમ
હોવાથી કોઈને હરકતકર્તા નીવડતા નથી સતા-
વાળાઓ તરફથી દિવાળીના દિવસમાં અમુક પ્રકારના
દેશકાંઠા ફોડવાની મનાઇ કરવામાં આવે છે તે હાસ્યા
સ્પદ બની રહે છે કેમકે તેનો અમલ શક્ય નથી
અને પ્રતિમંધિત વિસ્તારમાં પ્રતિમંધિત દેશકાંઠા છોડ-
વોયેક ફૂટે છે આમાં સવાનાઓનું ગૌરવ રહેલું
નથી આ અનિષ્ટને દૂર કરવા સરકારે મૂળમંથિ
રામને ડાહ્યાને જોડે અને કારખાનાઓ પ્રતિમંધિત
દારૂખાનું બનાવે તેની સામે પગલા લેવામાં આવે
અથવા જ્યાં આવ્યા નુકડોગો ચાલે છે ત્યાં
તકેદારી રાખવામાં આવે તો દિવાળી પર્વનું ગૌરવ
જાળવવામાં અને લોકહિત સાધવામાં સરકાર લોકોના
અભિનંદન મેળવશે

શબ્દકોષ

ઓકસર્ફ ઈંગ્લીશ ડીક્ષનેરીની સુધારેલી નવી
આવૃત્તિ શબ્દકોષના રચયિતાઓ માટે અનુકરણીય
બની રહે છે કોઇ પણ ભાષાનો શબ્દકોષ રચવો
એક ભારીય કાર્ય ગણાય છે ઓકસર્ફ ડીક્ષનેરી
ભાષાવાની શરૂઆત ૧૮૫૮મા થઇ હતી અને ત્યારે
૮૦૦ શબ્દોનિયમોએ, કેઇ પણ ભાષાના વિના, તે
કામ બિપાણુ હેતુ ભાષા જેમ રચ્યું અને વધુ
ખેડાએલી તેમ કામ વધુ અપરુ. અગ્રેજી ભાષા
આ પ્રકારના વર્ગમાં આવે છે આ ગામ શરૂ કર્યા
પછી તેમાં અનેક અડચણો ઊભી થઇ, અને ખેર જે
પણ પડ્યું છે તે ૧૮૮૯થી ૧૯૨૮ના ગાળામાં તે
નવેસરથી હાથ ધરવું અને પૂરું રૂપ તેર ભાગમાં
સેવ હાનર પાનાની આ ડીક્ષનેરી અગ્રેજી ભાષાનું

મોરવ ગણાય છે. તાજેતરમાં તેની મુકદ્દમી આદતિ ફોટોગ્રાફિક પ્રોસેસથી બહાર પાડી છે તે એક મોટું આશ્ચર્ય છે. મૂળ ડીક્ષનેરી કરતાં તેનું કદ નાનું છે. તેના માત્ર બેજ ભાગ છે અને ચાર હજાર પાનાં છે—કિંમત ત્રણ ધણી ઝોળી છે અને છતાં મૂળ ડીક્ષનેરીના શબ્દો કે અર્થોમાં કાંઈજ ફેરફાર કર્યો નથી! ન માનવામાં આવે એવી આ વાત છે. આજે જ્યારે છપાઈ કાંમમાં દરેક વાનમાં ભાવ વધી રહ્યા છે ત્યારે આજથી ૪૦ વર્ષ પહેલાંની કિંમત કરતાં પણ સસ્તી કિંમતે આંકસર્કે સમ્પ્રદાય પ્રાપ્તને મળે તેવી સુવિધા ઊભી કરી ચકનાર પ્રકાશકને કેટલા અનિનદન આપવા? આપણે ન્યાં મંત્રીશ્રીએ શુભ-શાની ભાવના સાચી જોડ્યુંકોષ-સમ્પ્રદાય સાથે-સસ્તી કિંમતે આપવા નવજીવન દારા સાહસ કર્યું હતું. ગૌરવ નરેશ શ્રી ભગવતસિદ્ધાંતે પણ ચિક્ષકોની ફોજ વેડે વગમાડીને ભગવદ્ગોખંડ શુભરાત્રી સમ્પ્રદાય બહાર પાડવાનું કોઈ રાજવી હાથ ન ધરે તેડું સાહિત્યિક સાહસ પાર પાડ્યું હતું. પણ તે કોષના ખિસ્સાને પોસાય તેની મર્યાદા બહારની કિંમતે પ્રાપ્ય છે.

ત્રાંખાના તારની ચોરી

રેલવેને પાટાઓની જાણમાં જ આપણે તરના થાંભલાઓની હાતમળા હંમેશાં નીખીએ છીએ અને મુકાફરી કરતી વખતે આખને ઊંચેનીયે થતી તારની લગાઈ ગમત આપી જાય છે. આપણે જેને 'તાર મોઠકલે' કહીએ છીએ તેને પરત્ર થવા માટેની આ રચના છે તેમા જસતના અને ત્રાંખાના બે ભાગના તાર હોય છે. આ થાંભલાઓ મોટેભાગે વન વગદારથી પસાર થતા હોય ॥ ત્રાંખાના તાર ઘણા મોઢા મળે છે અને કેટલીક તરકર ડોળોઓ આ તારના દોરડાઓને કાપી તરકરની કરવાનો ધધો કરે છે. આવા ચોરોને પાટવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ છે કેમકે દેવલ માં મળે ત્યાં મળે ત્યારે તેઓ તેનો કમળ અજમાવતા હોય છે. દેવતા ત્રણ વર્ષના ત્રણના તારની ચોરીના ગિરિસા આ રહ્યા.

વર્ષ	સંખ્યા	નુકસાન
૧૯૧૭-૧૮	૧૫૧૪૯	૭૨ લાખ
૧૯૧૮-૧૯	૧૭૪૮૨	૧.૦૧ કરોડ
૧૯૧૯-૨૦	૧૭૧૦૧	૧.૦૪ કરોડ

બહેર મિલકતને નુકસાન પડેઆવાનો દેશ-વાળીઓને જન્મસિદ્ધ હક્ક છે તેના ઉપર તરપ મારવા સરકાર વિચારણા કરી રહી છે. તારની ચોરી માટે આકરી ચિક્ષાની જોગવાઈ વિચારાઈ રહી છે પણ તેથી શું ચોરી અટકવાની છે? રેલવેના સમ્પ્રદાય જોખમી પંખાઓ અને લીજળીના ગોળાઓ ચોરાઈ જાય છે. વાહનમયવહારની બસમાં મુસાફરી કરતી વખતે 'ડનટોપીલો' એકા ઉપર બેઠેક મૂકી 'રેશોન્સ' (વાધરી) કાઢી લેવામાં દેશના દરેક રાજ્યના લોકો પારરંધા છે. અમે હજી પણ સરકારથીને વિનિત્રી કરીએ છીએ કે કેટલીક ચોરીઓ અટકાવી શકાતી નથી જેમકે કરચોરી, તેમ આના પ્રાયે ઉદારતા રાખે વર્ષે જો કરોડનું નુકસાન કાચોરીના હિસાબે કાંઈ નથી!

મોદવાનું સ્વાદન્તે શાક્ષણ

આજણુ અને લાગુને સંબંધ અનાદિ અનંત છે અને તેને કોઈ પચારી શકતું નથી તાજેતરમાં દક્ષિણ ભારતના પ્રખ્યાત તિરૂપતી દેવસ્થાનમાં આવેલા પ્રાચીન કરનાર તેના નિવાસકને તે બારે પડી ગયે હતા આ નિવાસકની નિમજ્જા સરકારે કરી છે. ભગવાન નિરૂપતીને નેરેદ્યમાં ૭૦૦ માત્ર વજનના લડુ બનાવ્યાને ધરવામાં આવે છે ત્યારમાદ આ પ્રસાદથી લાકુ દેવસ્થાનના પૂજારીઓ વહેંચી લે છે, લાકુ બનાવવામાં ઘી અને ખાંડ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે અને આવી મેયિયારીમાં આ પદાર્થનો વ્યય જોડે થાય તે દિલ્લે મંદિરના કમિશનરે અસ્થા વજનના એટલે ૩૫૦ મામથી વધુ વજનના લડુ બનાવવા ઉપર પ્રતિબંધ મૂક્યો. પૂજારીઓને બાને આવના લોકમાં કાપ મૂકનાં તેમજે કોઈને આશરો લીધો અને જંધારણમાં પાર્થિક રસત્રતાની જ કલમ છે તેને જતરમંતરથી આદવાન કરી, શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે પ્રસન્ન જે પ્રમાણ નક્કો

ધયું છે- સત્યનારાયણની પૂજા માટે શીશો બનાવવા જેમ રવેા, લી, ખાંડ નકકી થયાં છે તેનું પ્રમાણ ટાંકીને કનિશનર સાડેખને ન્યાયાલયમાં પહોંચાડે છે. વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિએ ધાર્મિક અધિકારમાં ચતી ડબ્બાને નામંજૂર કરી, કમિસ્નરના કુકમને ગેરકાયદે ભહેર કમેા. પૂનરીઓની છત ચર્ધ અને હવે પૂરે-પૂરા ૭૦૦ આમ વજનના ગોળખટોળ લાડુ પ્રસાદમાં ધરાય છે અને બ્રાહ્મણો તે આરોધે છે. લાડુ ઉપર બ્રહ્મણોના અધિકારને પહોંચવાનું દુઃસાહસ હવે સરકાર કયારેય નહીં કરે. જેમ ભારત અને પાકિસ્તાન વચ્ચેના કન્યાધર્મ સુધારાને અવકાશ નથી તેમ બ્રાહ્મણ અને લાડુ વચ્ચેના આઠ સંબંધમાં બગાડને અવકાશ નથી !!

બેકરી માટે ધક ? ? ?

ભારતમાં મોડર્ન બેકરીના આઠ ભટ્ટાઓ સરકારી શહે ચાલે છે તેમાંનું એક અમદાવાદમાં છે. બેકરી માટેની મશીનરી અને પ્લાન્ટ ઓરેન્ટેલિયન સરકારે ભેટ આપેલા છે અને તેને ચલાવવા માટેના ધઉં પશુ ઓરેન્ટેલિયાથી આયાત કરવા પડે છે. ભારતના ધઉં-માંથી બ્રેક બની શકતી નથી કેમકે ધકમાં એક ખાસ પ્રકારનું તંત્ર દેશી ધઉંમાં નથી. આ બેકરી માટે વર્ષે ૫૦ હજાર ટન ધઉંની જરૂર પડે છે અને હરિયાણા ક્રાંતિ પછી પશુ તેની આયાત કરવી પડે છે. આ ખાસ પ્રકારના ધઉં ભારતમાં ઉગાડી ન શકાય ! બહુ બહુ તો ત્રિપારજીની સરખાનમાં જરૂર પડે એટલું જ પરંતુ રસિયાથી મેરીનો ઘેટા વિમાન મારફતે ભારતમાં આવે અને તેની મદદથી વધુ સારી બનના ઘેટાની એલાદ વધુ બન આપતી થાય તો ધઉંની બાજતમાં આનું પરાવર્તન થા માટે અને કયાં સુધી ?

રૌવાન

તેવાને યુનોમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવ્યું છે અને તે રચન ચીનને આપવામાં આવ્યું છે તેથી રવનંત રાષ્ટ્ર તરીકે રહેવાની ક્ષેત્રીકાની ઇચ્છાને આંધ આપવાની નથી-જેમ આજ સુધી ચીને વચર બેઠકે લાગ આપી તેમ હવે તેવાને લગવાનું રહ્યું. ચોંક હજાર ચેરસ માઇલનું ક્ષેત્રફળ ધરાવતા આ

ટાપુના લોકોએ આર્થિકરૂએ માની ન શકાય તેવી આગ્રેફ્યુ કરી છે. ઓલોનિઝમરજીની દિશામાં અમેરિકાની મદદથી તેવાને બેંચા ચિખરો સર કયાં છે. તેની બધી આવાતો લશ્કરની લગોલગ પડેાંથી ભય એટલી વિરાટ તેની ઉત્પાદન શક્તિ છે તેવાનું કાપડ ૧૦૭ દેશોમાં ભય છે. અલી ઉત્પાદન ઘનું રાસાયણિક ખાતર ચાઇલેન્ડ, પિએટનામ, મુવેલિયા, ભપાન, શીલીપાઇન, કોરિયા અને અમેરિકા ખાતે ભય છે. વ્યાપારી જલ્દાએ અને મોખલ ટેન્કર અલી અને છે, તેવાને પોતાની ખનીજ તેલની રીકાઇનરી છે. એલ્યુમિનિયમના તાર બનાવવાની પોતાની ફેક્ટરી આ દેશમાં છે. ટેલીવીઝન સેટ મોટા પ્રમાણમાં બની અને છે અને તેની દસ મોટી કંપનીઓ અસ્તિત્વમાં છે. તેવાનમાં જ દસ લાખ ટેલીવીઝન સેટ છે. મોટર કાર, ટ્રક, બસ, સાઇકલ, સ્કુટર તેવાનમાં અને છે. એટલું જ નહીં તેની નિકાસ થાય છે. ટેલિફોનના સાધનો ફક્તિયુર એશિયાઇ દેશોમાં નિકાસ થાય છે. રેફ્રીજરેટર, વોટરકુલર, ટ્રાન્સફોર્મર જેવા વીજળીના સાધનો પશુ તે ઉત્પાદન કરે છે. સીવવાના સંચા ભારત કરતાં સસ્તી કિંમતે તેવાન દુનિયાની બજારમાં વેચી શકે છે. તેવાને ૧૯૪૬માં સુખ્ય બૂમિ સાથે છેડા ફાંચો ત્યાર પછી જમીન સુધારણા, ખેત સુધારણા દાખલ કરીને આયાદીક આવકમાં અનેકલો વધારો કર્યો અને ખેત સમૃદ્ધિમાંથી ઉદ્યોગના પાયા નખાણા એક હેક્ટાએકર જમીનનીક ચોખાનું ઉત્પાદન તેવાને બમણું તો કરી નાખ્યું છે. ભારત માટે આમાં મોટા બોધસાક રહેશે છે-ખાસ કરીને ભારતના લોકો માટે. જે દેસ પોતાના પરપર જીમે રહી શકે તો નથી તે ત્રિશકે જેની દલામાં રહે છે.

નવા કરવેરા

શી મશરૂતત્વ ચલાવુ સાડેમે નવા કરવેરાના બચાવમાં જે આશ્વાસન આપ્યું તેનાથી સોના દિલની ધાકન કમી જવી જોઇએ. ફક્ત બે મસના માળા માટે હંગામી સરચાર્જ લોકોએ ભરવાનો રહેશે. ડિસેમ્બરની આખરમાં ચરણાપાંચો પૂર્વ બંગાળમાં પાછા જશે કેમકે ત્યાં સુધીમાં બંગાળનો પ્રજ પતી

માનવજીવન આજે એટલું બધું અશુદ્ધ થઇ ગયું છે કે બાલિ પ્રજાની શું સ્થિતિ થશે તેની કલ્પના આપણે કરી શકતા નથી આપણા અશુદ્ધ વ્યવહારથી આપણે પોતાના જીવનમાં અને સમાજમાં શાની વૃદ્ધિ કરીએ છીએ, તે તરફ દરેક જણ જુએ તો તેને જણાશે કે પોતે પોતાના જીવનમાં અને સમાજને બારૂપ થઇ રહ્યો છે. અચ્છત, અપ્રમાણિકતા, ઉત્તરપિંડી વગેરેથી પ્રાપ્ત થયેલી વસ્તુની બૈનિક દૃષ્ટિએ ગમે તેટલી કિંમત અંકાતી હોય, પણ તેને આપણા હાથમાંથી સરી જતાં વાર લાગશે નહીં. પરંતુ તે પ્રાપ્ત કરવા માટે વધારેલા દુર્ગંભોને સમાજમાંથી અને પોતામાંથી નાશ કરવા આપણે શકિતમાન થઇશું નહીં. આ રીતે પ્રાપ્ત કરેલી વસ્તુથી આપણી કષ્ટ શકિત વધે છે ? પોતાની ખાતરી કાર્ત્તિક માટે જો આપણે પરસ્પર દુર્ગંભોની કરી-શાઈમાં પડીશું, તો તેનું શું પરિણામ આવશે તેના વિચાર કરવો જોઈએ બહારની પ્રજાઓ વિશે જ્યારે હું સમજું છું, ત્યારે મને લાગે છે કે, આપણી આત્મિક સ્થિતિ કેમ ? એટલી ખરાબી અહીં છે તેટલી ત્યાં નથી. તેનું કારણ એ જણાય છે કે, આપણે સામુદાયિક-સામાજિક ધર્મ પર એટલો ભાર આપ્યો જોઈએ તે આપ્યો નથી. તત્ત્વજ્ઞાનમાં આટલી આગળ વેળી પ્રજાની આત્મિક સ્થિતિ કેમ થઇ તેના વિચાર કરવો જોઈએ, આપણે આપણી દૃષ્ટિ પર-મેશ્વર, જન-મનુષ્ય, મોક્ષ કે પડોશ સુધી પહોંચાડીએ છીએ, પણ પ્રાપ્ત થયેલા જીવનમાં કેમ રહેતું તે તરફ દૃષ્ટિ પહોંચાડતા નથી. આપણે અને સર્વ સુખી થઇએ તેમાં જ આપણું અને રાષ્ટ્રનું હિત છે એ રીતે વિચાર કરતા નથી. આપણે બધી રીતે વ્યક્તિગત રીતે જ વિચાર-આચાર કરવા ટેવાયેલા છીએ. જે કંઈ જોઈએ તે પોતા પૃથ્વિ જ. મોક્ષ જોઈએ તોયે કેવળ મારે. તેમ વિદ્યા-ધન વગેરે જે કંઈ જોઈએ તે મારા પોતાના માટે તેનાથી બેઝી કરવા જ કરી શકતા નથી સામુદાયિક રીતે વિચાર-

વાની અને જીવન જીવવાની કલ્પના જ આપણા મનમાં બેઠતી નથી. માટે આપણે હવે સામુદાયિક કલ્પના ધારણ કરી મનને પ્રથમ શુદ્ધ કરવું જોઈએ. તે પ્રયત્ન વ્યવહાર પણ શુદ્ધ જ જોઈએ. એકતીંગી સાથેનો વ્યવહાર શુદ્ધ થવા વગર આપણે સુખી નહીં થઈ શકીએ. આ સ્થિતિ કાવ્યાત્મક સુધરવાની નથી. જનુષ્ય સુધરે જ સંસ્કારથી. જે કાંઈ અશુદ્ધ છે તે મનમાં છે. જીવનમાં સારી ટેવો અને સુસંસ્કારો થયેા જ અગત્યનો લાભ લગવે છે. તે માટે બાળ-પણથી સારીસારી ટેવો અને દુષ્કારો પાડવા જોઈએ. બાળપણમાં પડેલી ખરાબ ટેવો મોટી ઉંમરે કાઢી મુશ્કેલ પડે છે, અમર કાઢી શકતી નથી. બળાજીવી જે સુસંસ્કારો પડે, તો તે સદૃશ્યોમાં પરિણમે છે અને એ સદૃશ્યો ધીમેધીમે સ્વભાવમાં ફેરિ જાય છે. આ રીતે એકવાર તે સદૃશ્યો સ્વભાવરમ્ય બની જાય તો હલ રહે છે.

આજે આપણે યાવુ પ્રગાહને અનુસરીએ છીએ. પણ દરેક વ્યક્તિ શુદ્ધ રહેવાનો નિશ્ચય કરે અને તે પ્રયાણે પ્રવળ કરે, તો ધ્યેય તેને તેના પ્રયત્નમ મદદ કરશે અશુદ્ધિ એકદમ આવતી નથી, તેમ એકદમ જતી નથી ધીરે ધીરે આવે છે અને પછી તેને દૂર કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો પડે છે. વ્યવહાર ચક્રાવર્તી કદી અશુદ્ધ વ્યવહારથી માણસને થઇ અને સફળતા મળે જો એટલે તે તમામ વધારેને વધારે ખૂંચવો જાય છે આપણે મનથી અશુદ્ધ થવા એટલે વ્યવહાર પણ અશુદ્ધ થયો. હૃદય મલિન થવાથી આપણાથી જે કાંઈ ક્રિયા થય તે ખરાબ જ થાય. અને ખરાબ નરોય રડે અશુદ્ધ ભાવ પેદા ન થાય. મન શુદ્ધ થયું છે, તેનું દર્શન તેની ક્રિયાથી થાય છે. જુનિ કહેતી નથી કે તે કેવી છે, પણ અંકુર ફૂટે એટલે માત્રમ પડે છે કે તે કેવી છે. તેવી જ રીતે મન કેવું છે તેનું દર્શન ઇન્દ્રિયો દ્વારા થતાં કર્મોથી થાય છે. અંતર અને બાહ્ય ઇન્દ્રિયોની શુદ્ધિથી જીવન શુદ્ધ થશે. જેમ દીપક ઉપર સ્ફટિક ચણ્યો હોય, તો તેમાંથી તો

રંગ પ્રમાણે દેખાય છે, તેવી જ રીતે મનની શુદ્ધતા પ્રમાણે વ્યવહાર જણાયો. જગતમાં બંને જાતના વ્યવહાર ચાલે છે : સત્ય અને અસત્ય. જોને જો રીતે જીવન ચલાવવું હોય તે રીતે ચાલે છે વ્યવહાર શુદ્ધિ માટે હૃદયશુદ્ધિની આવશ્યકતા છે. હૃદયની શુદ્ધિ માનવજીવનનું ધ્યેય છે.

વિદ્યાર્થીની પરીક્ષા તેના વર્તનથી થાય છે. તેની પાસે રૂપિયા હોય અને જો તેના પર સારા સંસ્કારો પડ્યા હોય, તો તે, ધન પરોપકારમાં વાધારશે. જો વિદ્યાર્થી સંસ્કારો પડ્યા હશે તો તેને પોતાના મોજશોખ માટે વાપરતો. જીવનમાં આપણે શું કર્યું ? શું મેળવ્યું ? એનો ફરકે વિચાર કરવો જોઈએ. સંસ્કારો, સદ્ગુણો મેળવવાના છે એવો ફરકે આજથી જ નિશ્ચય કરવો જોઈએ. જો સમય ભય છે તે પાઠો આવતો નથી મૃત્યુને કોઈ પણ દૂર કરી શકતું નથી. તેને દૂર કરવા માટે લાખો રૂપિયા આપવામાં આવે, તો પણ તે દૂર કરી શકતું નથી. માનવજીવનનું સાચું કમ સમયને વ્યર્થ ન જવા દેવામાં છે. વિદ્યાર્થી, કલાકો અને સદાચારની પ્રાપ્તિ માટે સમયનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

મનુષ્યજીવન એ ક્રિષ્ણ જીવન છે. કાંઈ પણ મરીય કે દુખી માણસ પશુજીવન પસંદ નહીં કરે મનુષ્ય અને પશુ બંને ખોરાક મેળવે છે, પણ બંનેની મેળવવાની રીતમાં ફેર છે. મનુષ્યને જાને નિશો, માણ, મન, શુદ્ધ બધું મળ્યું છે. તે બધાની ઉપયોગ કરીને તે પોતાની જરૂરિયાતો મેળવે છે પશુને તેણે કાંઈ વિચારવાનું હોતું નથી. મનુષ્યને તેને યોગ્ય શરીર પણ રવાનાવિક રીતે મળ્યું છે તેને બદિષ અને નીરોમી કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, તેવી જ રીતે શુદ્ધિને પ્રત્યક્ષ-પ્રખર ને તેજ-સ્વી જાણવાના પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જન-પવિત્ર અને નિર્ભય તથા અનેક સદ્ગુણોથી સુકા રહેતું જોઈએ શાંતિ, હૃદિ અને મનનો આ રીત રીકાસ કરવો જોઈએ. પશુને તેવાં સાધનો નથી. તે કુદરતી રીતે જીવે છે. મનુષ્યને આ સાધનો મળ્યા છે તેમનો સદુપયોગ થવો જોઈએ. જીવનસિદ્ધિ માટે એક કાચુ પણ નહીં ન જગ દેવી જોઈએ સમયનો સદુપ-

યોગ કરવાનું કામ આપણું છે, બજારમાં જઈએ અને રૂપિયા આપી વસ્તુ ખરીદીએ તો રૂપિયા ગયા એમ નહીં પણ વસ્તુરૂપે તે આપણા હાથમાં આવ્યા છે. તેવું જ સમયનું છે. સમયનો સદુપયોગ કરી શકિત, સામર્થ્ય કે સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કર્યાં હોય તો તે સમય વ્યર્થ ગયો નથી. પણ શક્તિસામર્થ્ય કે સદ્ગુણોરૂપે આપણી પાસે છે. જેણે આ રીતે સમયનો સદુપયોગ કર્યો છે, તેને પોતાના જીવનમાં શાંતિ-પ્રસન્નતા-ધન-વતી-વૃત્તાર્થતા લાગે છે આ જ યથાર્થ જીવન છે. તેને મૃત્યુ બચાવક નહીં લાગે, ત્યારે પણ તે શાંત અને સ્વિર રહી શકે. જેણે માનવજીવનનું મદરત સમજીને, સંયમનો ઉપયોગ કરી માનવતા પ્રાપ્ત કરી છે, તે ક્યારે પણ ચિંતામસ્ત કે બેચેન થતો નથી માણસને અનેક પ્રકારનો ધન - નિદા - સત્તા - સામર્થ્ય વગેરેનો મદ આવે છે પણ ઉચ્ચ અને ઉદાત્ત જીવનમાં તે જુદી રીતે આત્મગૌરવ અનુભવે છે. તે કહ્યું પ્રસંગોમાં મૃત્યુના સમયે પણ તે શાંત રહી શકે છે. તે પ્રસંગોમાં તેનું તેજ વધે છે. જો તે નિર્ભય અને તે તેનું આત્મત્વ નાશ પામે છે. જો શરવીર છે, તેનું તેજ રજુમાં જામ થાય છે. પશુને આકાશનો ભય હોતો નથી, સિંહને જંગલનો ભય હોતો નથી, માછલીને પાણીનો ભય હોતો નથી તેમ સત્જીવને સંકટનો ભય હોતો નથી માનવ-જીવનમાં કાંઈ પણ સારી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે સમય આવ્યો ગયો એમ ન માનવું જોઈએ. જામત રહી તે માટે વારંવાર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જો આપણને સુખ-શાંતિ જામીએ તો આપણે સંયમી બનવું જોઈએ. સંયમ, વિવેક કે સાવધાની વગર મનુષ્ય, બની શકતો નથી. ઇન્દ્રિયોને કાનૂમાં ન રાખી શકીએ તો તે પોતાની જોમ કેવી રીતે રહી શકીએ ? યોગ્ય જરૂરિયાતોને લગત કાનૂમાં ન રાખી શકીએ તો શી સ્થિતિ થાય ? મોટરમાં બેસીએ ને એક ન હોય તો શી સ્થિતિ થાય ? જ્યારે મૃત્યુ-સમયે આપણે શાંતિ-પ્રસન્નતા જાળવી શકીએ, ત્યારે જીવન સાચું કહી શકાય. એવી સામર્થ્યતા પ્રાપ્ત કરવા માટે બોમ્બો સુખી થાય છે, એવી મન-વતી અને ધન-જા ઊંચી જોઈએ ત્યારથી સુખી થવાય છે, એવું

ધૈય આપણે સ્વીકારવું જોઇએ. સંસારી અને જ્ઞાન-હારી ત્યાગ અને સંવંધથી જ સુખી થઇ શકે છે. જો ઇન્દ્રિયો આપણા કાજૂમાં હોય તો જ સુખી થવાય. માનવતા સાધ્ય કરવી હોય, ચિંતાની શુદ્ધિ કરવી હોય, સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ કરવી હોય, તો સંવંધો થવું જોઇએ, વિવેકશીલ થવું જોઇએ. સંવંધો થવા માટે પ્રયત્ન કરવો પડે છે. આવક, ચિત્રકાર કે વિદ્વાન બનવું હોય તો તેવો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. દરેક પ્રકારની વિદ્યા-કળા-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને માટે દૃઢ સંકલ્પ જોઇએ. કોષ કરી શકે ને કોર્મ ન કરી શકે તેનું કારણ સંકલ્પ અને પ્રયત્નનો અભાવ છે, જ્યાં શક્તિ લગાડીએ ત્યાં તે કામ કરે છે. માનવતાનું ગૌરવ આપણે સમજવું જોઇએ. તેની વિરુદ્ધ વર્તન કરતાં આપણને શરમ આવવી જોઇએ. મન જેના હાથમાં હોય તેના પર કોષ હકૂમત ન ચલાવી શકે. સ્વતંત્ર તે જ છે, સુખી પણ તે જ છે કે જેની ઇન્દ્રિયો પોતાના કાજૂમાં હોય. પવિત્ર હૃદય એ શ્રેષ્ઠ સંપત્તિ છે. ગૌરવ યાત્રુ શખવું એની પૂરી સમજ ન હોવાથી થોડુંક ધન વધે. ઘરબાર વધે એટલે મજસુસ તેનું અભિમાન રાખે છે. સોનાની

ફેદમના ચરમાં પહેરે અને તે માટે અભિમાન રાખે પણ આંખ નળગી પડી મધ છે તે તરફ નજર જતી નથી. એ દાખના ખોટા ખ્યાલને લીધે આમ થાય છે. જ્ઞાતીનો ઉપયોગ અંધકાર દૂર કરવા માટે છે પણ લગ્ન પ્રસંગે કેટલી જતી લગાડીએ છીએ ? આ તેનો સદુપયોગ છે ? લોકો પણ એવાની પ્રશંસા કરે છે. જૂખ લાગે ને કોઈ લાડુ આપે તો જૂખ સંતોષાય પણ તેને બદલે જો લાડુના દાર કરી મગામાં પડેરીએ, તો જૂખ મટે નહીં ને લોકો પાગલ કહે. તેમ જ્ઞાતીનાં તોરણોનું સમજવું જોઈએ. પેસ નો વ્યથા ખર્ચ કરવામાં આવે છે એમ કરવાનો આપણને અધિકાર છે શું ? તે જ પ્રમાણે શક્તિનો પણ વ્યથા વ્યથ ન કરવો જોઈએ. દરેક જણ વ્યવહાર શુદ્ધ કરવામાં શક્તિનો ઉપયોગ કરે, તો કુખ નહીં રહે. કુખ તો મૂર્ખતાથી વર્તન કરાચી આવે છે. જે બવાને અભવત્ સમજે છે તે જ પોતાની કંઈક શક્તિનો સદુપયોગ કરી શકે છે વાણીના કુશાલ, મધુરતા અને સહભાવ પરથી મનુષ્યની પડકાર થાય છે. આમાં માનવતા છે, એ બધા સદેશોમાં જ જીવનની સાર્થકતા છે.

૫. ૩૭૬ થી ચાલુ]

જેમર આ પુરુષોને કમાણીનું થોડું સાધન. ખાદીની કિંમતના નેવું ટકા જેટલી રકમ ગરીબોને રોજ રૂપે વહેંચાય છે, ત્યારે મિલના કપાડાના દસ ટકા જેટલી રકમ મજૂરોને મળે છે. આ વિચારથી ખાદી પહેરવી એ 'શુભ દાન મહાકલ્યાણ' છે. આનાથી સાદગી-હારી સુંદરતા વધારે ખીંચે છે અને હવે તો ખાદીમાં પણ નિવિધતા અને ખારીકાઈ લાવી શકા છે. જે મિલ કાપડની સરખામણીમાં કોષ રીતે બેનરની નથી.

સાચું તો એ છે કે અસલી સૌંદર્ય આપણા સ્વાસ્થ્યમાં બહુ એણું છે. જો આપણું શરીર તંદુરસ્ત હશે તો સાદા કપડાંઓમાં પણ સુંદર દેખાશે. પૂરું જો આપણે રોગી અને કુર્બાન કોઈકું તો ફેશનેબલ પોશાકો પહેરવાથી પણ આપણા શરીરની રોનક નહીં ખાંચે.

અંતમાં, કોઈ પણ વ્યક્તિની સુંદરતા એના ચારિત્ર્ય પર નિર્ભર છે એક કહેવત છે : 'સુંદર તે છે જે સુંદર કામ કરે છે.' જેનું દિલ ગરીબો પ્રત્યે પ્રેમ અને સહાનુભૂતિથી ભરેલું છે, અને જે જનતા જનાઈનની ભયાઈ અને ઉન્નતિમાં સતતવિસ તલલીન

રહે છે, એના ચહેરામાં એક અપૂર્વ આકર્ષણ હોય છે પણી બચે એના રંગ, ચહેરા બિરુદ્ધ સાધારણ હોય. શુદ્ધિ અને વિવેકના શુણ્ણની સાથે માનવ એક સામાજિક પ્રાણી પણ છે. એનું અસલી વ્યક્તિત્વ પડાકોની શુશ્રૂષામાં નહીં પરંતુ સમાજની સેવામાં ખીંચે છે. કવિવર તુલસીદાસે પણ આ અદ્ભુત વ્યક્ત કરી છે.

પરહિત ઘસ જિનકે મન માહી ।
વિન્હ વહ જગ દુલ્હન વણુ નાહી ॥
સંસારની સ્થિતિ અત્યારે સતોષજનક નથી. હુલ્લ હુલ્લ દેશોની કચ્છે સ્થિતતા અને લાજસાગરની કળી છે. રાષ્ટ્રભી આંતરિક વ્યવસ્થા પણ ચિંતાજનક છે. લાપા, રંગ, મર્મ અને વિસ્તારના આધારે વેમનસ્ય અને કટુતા છે. માનવ શરીર મેળવવાનું ભાગ્ય ત્યારે જ સાર્થક થાય છે ત્યારે આપણે 'મનુષ્યેવ કુટુંબકર્મ'ની ભાવનાથી એતપ્રાન દોર્યો અને મનુષ્ય એકબીજાને જોડી નહીં રોકે અને આપણા વેદકાળના ઋષિ-એણે પણ આજ પ્રાર્થના કરી દાની.

પુમન્ પુનઃ પરિણુ વિમતઃ ।

ગાંધીજી જીવનભર ઉત્કૃષ્ટ સાધના અને સાધનાની સાધકના પ્રયત્ન કરતા રહ્યા. અનેકોની દૃષ્ટિમાં જે વસ્તુ અનિવાર્ય સમજાતી હતી, તેને ગાંધીજી અનાવશ્યક સમજતા હતા. એને પરિણતર કેટલાયે સોફાની માન્યતા બાંધાઈ ગઈ કે ગાંધીજીના જીવનમાં સંગીત, ચિત્રકામ તથા તે સિવાયની બીજી કશી કળાઓને માટે સ્થાન નહોતું. ગાંધીજી પ્રત્યે જેઓ સંપૂર્ણપણે અકાળુ છે, તેઓમાં પણ ઘણાંયે સોફાની મુખ્યત્વે એવી જ માન્યતા રહી છે; પરંતુ જેમણે ગાંધીજીને ધનિષ્ઠભાવે જોયા છે, તેઓ જાણે છે કે ઉપરોક્ત ધારણા પાયા વગરની છે.

ગાંધીજીએ સ્વયં કળાઓમાં સંગીતને પ્રાધાન્ય આપ્યું હતું. તેઓ કહેતા હતા કે 'નાનાં છોકરા-છોકરીઓ દારા કું' સંગીત સાંભળવું પસંદ કરું છું. ભક્તિ અને ધાર્મિક લાવનાયુક્ત સંગીત મને અવશ્ય પ્રિય છે. સંગીતનો જાણીતો હોવાનો કું દાવો નથી કરતો અને એનો મને કેઈ ખસ ખેદ પણ નથી. સરસ ગાણું મને પણ સાડું લાગે છે અને મારે મારે એટલું જ પૂરતું છે. સંગીતની એ જ વિશિષ્ટતા નથી છ' ?

સંગીતની રીતિ અને પદ્ધતિ સંબંધી એમનામાં બેંકું જાન નહોતું, એનો એમણે પોતે જ રીકાર કર્યો છે. પરંતુ આ બધાનો રીકાર ૧૨નાં છનાંયે ગાંધીજીમાં તાદસ્તરના માનનો અભાવ નહોતો. કેવળ કોઈ એકલોકક સંગીતકારનું જ નહીં, સમગ્ર માનવ અથવા પ્રાથમિકસમાં પણ, તેઓ જણવું અને બેતાવું સંગીત પસંદ નહોતા કરતા. એમની દૃષ્ટિમાં સંગીત તો આનંદ, ઉત્સાહ અને પ્રેરણાનું જન્મદાતા હતું. તેઓ કહેતા હતા કે આટલું થોડુંક મેળવવાથી જ મને સતોષ છે. રવીન્દ્રનાથની સંગીતરચનાનું જોત પણ ગાંધીજીની વિચારસરણીથી પ્રભાવિત હતું.

જે સંગીતના સ્વર, લાવ અને બાધાના માધ્યમ દ્વારા સાધક પોતાની સળા અને અનિનાથી

સનામાં એકરૂપતાની કલ્પના કરવાની ક્ષમતા રાખી શકે, એવું સમગ્ર સંગીત ગાંધીજીને મુખ્ય હતું. એમના ઉદ્દેશની પૂર્નિર્મા પ્રેરણા અને ઉત્સાહ સીંચવું હતું. અને એમના મનની સર્વગી નિરાશા દૂર કરવું હતું.

સ્વીનાયના કેટલાયે આત્મલક્ષી જાતિગીતો ગાંધીજીને ઘણાં જ પ્રિય હતાં. કમીર અને મીરાંનાં જાતિગીતો ગાંધીજીની પ્રાર્થનાનાં અનિવાર્ય અંગો હતાં. તેઓ કલા કરતા હતા: 'મીરાંનાં ગીતો ખરેખર અત્યંત લાવપ્રચુર છે. આત્મલક્ષી મીરાંનાં હૃદયના મધ્યમ દ્વારા આ ગીતો એના અંતરમાંથી જન્મ્યાં હતાં. તે ગીતો મર્મને સ્પર્શ કરવાની તાકાત ધરાવે છે. મીરાં માતી હતી: ત્રાસા વિના રહેવાનું એને માટે અશક્યવિન હતું. જરાના પાણીની માફક જાણે મીરાંના અંતરમાંથી ગીત બહાર નીકળતાં હતાં. આ ગીતો પાછળ કોઈ સ્વાર્થ કે યશની કામના નહોતી. એટલા માટે આ ગીતો આટલાં સુદર છે.'

આપણા રાષ્ટ્રની શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં આ ગીતો પ્રત્યે ધ્યાન નથી અપાતું, એનો ગાંધીજીને અત્યંત ખેદ હતો. ઉત્સાહના અસાધ્ય અથવા નિરાશાને કારણે આપવાનું જે બાબુલ્ય આ રાષ્ટ્રમાં દેખાય છે, એથી ગાંધીજીને હૃદયદ્રાવક દુઃખ થતું હતું. તેઓ કહેતા સાધનાના મતધારી અથવા એના સમર્થક હતા, પરંતુ કલા, ખાસ કરીને સંગીતકલાના તેઓ વિરોધી હતા, એ વાત ગાંધીજીની બાળપણમાં ગાળાપાડતે જે. એમણે માર્યું હતું કે આધારિતક જીવનમાં સંગીત વિના સંપૂર્ણતા આવી શકતી નથી.

પરંતુ વિલ્પકળા સંબંધી એમની માન્યતા નિવરુક સ્વતંત્ર હતી. કલાકારોની બાળપણમાં એમ કહેવાય છે કે તેઓ ઉપરથી પણ મોટા છે. એનું કારણ એ છે કે હપર પોતાના નિવેશન ઉત્ક્રંધન કરી શકતા નથી. એથી ઉલટું કલાકાર સંપૂર્ણ

સ્વનંત્ર છે અને તેને નિયંત્રણની અપેક્ષા બાધી થકાતો નથી માંથીજીને આ સ્વીકાર્ય નહોતું. તેઓ કહેતા હતા કે આ કેવળ કલાકારનો અહમ્ જ છે. એમની માન્યતા હતી કે સાચી કલાતો વિકસ સક્રિય, સજ્જ અને રસાભાવિક રૂપમાં જ હોવો જોઈએ. કલાની ભાષા પણ પ્રકૃતિની ભાષાની માફક પ્રત્યક્ષ છે, કલાની સાથે શિષ્ટાની આત્મવત્ અભિગમનો જરૂર પણ સંબંધ નથી. જેને સમજવા માટે તથા જેની આયોજન પદ્ધતિને હૃદયસાલ કરવને માટે વિગત જાણવાની આવશ્યકતા જરૂરી જણાય, તેને માંથીજી બહુ મોટી કલા માનવા નહોતા. પ્રકૃતિ-સૌન્દર્ય આપણે જે પ્રકારે સર્વને મટે સમાન છે, તે જ પ્રમાણે કલા પણ જે આકર્ષક ન હોય, તો એ કલા માની શકાય નહીં.

ધમની દીવાનો પર ફેરાઓ લાગવાનું માંથીજી પસંદ કરના નહોતા એમને મતે ધમની દીવાનો ફેરાઓ લાગવા માટે નથી, એ તો મનુષ્યને આશ્વ આપવા માટે છે. આંખોની સામેનું ચિત્ર માનસની પ્રેરણાનો સ્રોત બની રહે છે એ માન્ય. સાથે પણ માંથીજી સમત નહોતા પ્રકૃતિ-સૌન્દર્યના પ્રેરણાનો જે અસર ઓળખે છે, તે જ મનુષ્ય માટે પૂરતો છે. માંથીજી કદી કદી પ્રકૃતિ-સૌન્દર્યનું પાન કરતા કરતા એમના હૃદય યથા જતા હતા. અસખ્ય તારા-મહે, સૂર્ય-ચંદ્ર આકાશમાં એક અવલોકનીય અને મહા વિરમવર્ગી ભાવોનો સચાર કરે છે, અદર્શ શિષ્ટીનું આ વિગત રૂપાંતર એમની આંતરિક સૌન્દર્ય-તૃષ્ણાને શાંત કરતું હતું. નક્ષત્રોથી ભરેલું આકાશ, મહાસમુદ્ર અને ઉત્તર પર્વતો, મનુષ્યના મનમાં જે પ્રેરણા જાગૃત કરવા માટે શક્તિ ધરાવે છે, તે શું હાથ દારા નિર્માણ થયેલા કોઈ પણ ચિત્રમાં સંભવિત ?

માંથીજીનું કહેવું હતું :

‘ઉદયયજ્ઞ પર પ્રજાનાં સિદ્ધિરિયો રજ અને અસ્ત સમયના સુવર્ણ રમની પુનઃ શું કોઈ શિષ્ટાની પીછીના રંગ સાથે કરવી શક્ય છે ? પ્રકૃતિ દ્વારા મને જે પ્રેરણા મળે છે એથી અધિકની આવશ્યકતા નથી પ્રકૃતિએ આજ સુધી મને વિમુખ કર્યો નથી પ્રકૃતિ મને મુગ્ધ કરે છે, વિરમ પમાડે

છે અને અંતરને એક અવલોકનીય રસથી ધક્કાવી દે છે. ધમની આ શિષ્ટાશીલની સામે માનવની શિષ્ટ સૃષ્ટિ શું દરિદ્ર નથી ?’

આ ઉપલબ્ધિ દ્વારા એઓ વિષ-સંદાને ઉપલબ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા સમય સંદર્ભના મૂળમાં જે સ્વરૂપ દેહાયેનું છે, તેનું પ્રતિબિંબ તે પ્રકૃતિ છે. અને એટલા માટે પ્રકૃતિમાં અવલોકનીય સૌંદર્ય છે. સૂર્ય-ચંદ્ર, તારા-મહે જે ધમની સનાતી પ્રાપ્તિ માટે પ્રેરણા ન આપી શકતા હોય, તો તેઓ પણ કંપ હોય.

‘કયા પાનર કલાનો સિદ્ધાંત માંથીજીને માન્ય નહોતા. જે કે માંથીજીની આ માન્યતાની એ વખતે ખુલ્લું દીકા થઈ હતી, પરંતુ આજે તો મોગ મોગ સિદ્ધાંત સાવિત્યકારે પણ એમના મનનું સમર્થન કરે છે શિષ્ટા અને સાહિત્ય એકાંભારથી તરીકે હોવા છતાં પણ જે જીવનની બીજી બધી દિશાઓ સાથે સંપર્ક હોય અને પડી આવવાની ન રખાય તો ભવાન પરિસ્થિતિ પેદા થઈ શકે છે, રોમા રોમ એ કશું છે કે કેવળ સૌન્દર્ય-મોહ દારા મુગ્ધ થાય. કાળ પરંતુ ભારનાજગતમાં જોવાયેને નથી રહી શકતો, એ જીવનનું ચારિત્ર એને બહુ રૂપ હોતુ આવડતું છે પરંતુ આ વાત સારસુ નથી કારણ કે ભાવુકતાથી સમ્પાદિત નમને એક મધુર સ્વપ્નોની દુનિયા પ્રત્યે આકર્ષણ જન્માવતી જશે, પણ જે તમારા પોતાના ચારિત્રના ઉત્તર તમને નિશ્ચાસ ન હોય અને તમે સંવમની મર્તાભા ન રહે તો એ ભાવુકતાથી શકે તમને એવા કાલ્પનિક જગતમાં લઈ જશે બધાં હવે મહેતા રચવા વિચાર તમે નીકળું કંઈ પણ કરી શકનાર નથી.

માંથીજી કમળા હતા કે શિષ્ટા શુદ્ધ ચારિત્ર્યસંપન્ન હોય અને જે એમ ન હોય તો એનું મૂલ્ય ખાસી ઘટી વધુ નથી. રસ-દ્રવ્ય પ્રત્યેની માંથીજીની તૃષ્ણાનું એક આ પટુ કારણ હતું રસ-દ્રવ્યમાં જેવી કવિ-પ્રતિભા અને ચમત્કાર શિષ્ટાદિ હતી, એવી જ રીતે ચારિત્ર્યની સાચકતા પર પણ તેઓ સમાન ભાવથી ભાર મૂકતા હતા.

જોએ રંગ અને રેખાઓ દ્વારા ચિત્રસૂત્ર સર્જાવે છે, તેઓ ઉપરોક્ત કથનનું સમર્થન નહીં કરે એ સ્વાભાવિક છે; કારણ કે એમની નજર સિદ્ધસંદર્ભ જ મુખ્ય છે અને સત્ય સાથેના સંબંધ ગોણું કે મિલકુલ પથ નથી. પરંતુ ગાંધીજીની પાસે સત્યાગ્રહ જ મુખ્ય હતું અને કહેવાતી કથા ગોણ. એમની માન્યતા હતી કે પ્રથમ સત્યની શોધ આવશ્યક છે, સાચું અનુભવી સુંદર બનેશે. 'સત્ય' સરળ સુંદર છે, પરંતુ સ્વચ્છ 'સુંદર' સત્ય નથી.

પરંતુ અમારા ઉપરોક્ત કથનિવચનું તાત્પર્ય એવું લગીરે નથી કે ગાંધીજી ચિત્રો અને ધાતુઓ-માથી બનાવેલી પ્રતિમાઓના વિરોધી હતા. ગાંધીજીની કોટડીમાં દીવાલ પર જોકે ચિત્રો નહોતા ટંખાનાં રહેતાં, પરંતુ એમની પાસે ઇશ્વરિસ્ત, રોડસ્ટોપ તથા એની પ્રિન્ટ જેવી મહાવિભૂતિઓના ચિત્રો હતાં. રોમના એક સંમંડાકથમા ક્રેસલ્સ ઇશુની પ્રતિમા જોઇને ગાંધીજી કેટલીયે મિનિટો સુધી મૂકા ખડા રહ્યા હતા. કેટલીયાર પછી એમણે મહાદેવ ભાષીને કહ્યું : 'આ મૂર્તિને જોઈને અશ્રુ શેકવાં અસંભવિત છે.' મહિસરના એક વિષ્ણુમંદિરમાં જુદી જુદી મૂર્તિઓ જોતી વખતે એક નારીની પ્રતિમા જોઇને તેઓ ખમ્મ થઈ ગયા હતા. તેઓ પોતાના શરીર પરના એક માત્ર વસ્ત્રને યોગી નાખીને જમીન પર ફેંકી દીધું હતું, એના દેહ પર એક વિવિધાસક્ત ફાલો હતો. ગાંધીજી કેટલીક કાચુ ખમ્મ બનીને કેટલીયે શતાબ્દી પહેલાંના સિદ્ધીના ઉદ્દેશ્યની પ્રશ્ન કરવા લાગ્યા. એમણે કહ્યું : 'આ જે ફાલો છે એ કામનાનું પ્રતીક છે અને આ મુવતીએ કામના દેવની જળાબળોને આત્મરક્ષા માટે-આ ફાલસાઈથી કામનાના હાથમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે-શરીરના એક માત્ર વસ્ત્રને પથ્ય ઉતારીને ફેંકી દીધું છે.' કથાના શ્લોકમાં ગાંધીજી 'વિશેષીકરણ'ના વિરોધી હતા. તેઓ કથાના સાર્વજનિકપણના પક્ષપાતી હતા સાચા કલાકાર મુનીમર લોકોના સતોષને માટે કદીયે આત્મનિયંત્રણ કરી શકતો નથી ગાંધીજીના આ દૃષ્ટિકોણનું કારણ એ હતું કે તેઓ મૂળથી જ સેવાધર્મી અને જન-કલાજી-વનધારી હતા. જેટલા માટે એમની પાસે મનુષ્યનું કુખ જ મોટું હતું. ભારતીય સિદ્ધ અને સંસ્કૃતિની ગૌરવયુક્ત પરંપરા પ્રત્યે ગાંધીજી જાગૃત

નથી એવા અભિપ્રાય સ્વીકારનારે ગાંધીજી પર લગાવ્યો હતો. ગાંધીજીએ એના ઉત્તરમાં લખ્યું :

'કવિ જુએ છે પ્રકાશે આકાશમાં બિડતાં પંખીઓને અને મનમાં કંઠરવ કરવા મંડી જાય છે; પરંતુ હું જોઉં છું એવાં પંખીઓને જેમની પાંખોમાં જોર નથી; કારણ કે એમને ભોજન મળતું નથી. જે રોગ, યાતનાથી પીડાય છે, એને કબીરનું ભજન સંભાળીને કાઈ સ્વસ્થ નહીં કરી શકે. કોટિકોટિ જુખ્યાઓને કેવળ એક જ કવિતાની આત્મસ્થિતા છે-અને એ કવિતા છે ભોજન, જે એમના પ્રાણોને જીવન-દાન આપશે.'

ખરેખર ગાંધીજી પોતાને સિદ્ધી માનતા હતા, પરંતુ રંગ અને પીંછીના સિદ્ધી નહીં-જીવસિદ્ધી ! કલા સૌંદર્યનો પૂળ છે અને સત્ય છે સર્વથી મોટું સૌંદર્ય. ગાંધીજી હતા સ્વપના પૂળરી, તેથી સૌંદર્યના પથ્ય પૂળરી, ને એટલા માટે તેઓ સિદ્ધી પથ્ય હતા. તેઓ માનતા હતા કે જીવનમાં સાત્ત્વિકતાનું પાલન એ સદુષ્ઠી મોટું સિદ્ધ છે. કથા જે પ્રકારે સૌંદર્યનું સ્વાભાવિક પરિપોષણ છે તે જ પ્રકારે કૃત્રિમતારહિત સરળ સુંદર જીવનનું નામ જ સાત્ત્વિક જીવન છે. સદુષ્ઠી સુંદર જીવન જે વિગાથે છે, તે જ છે ગાંધીજીની દૃષ્ટિમાં સદુષ્ઠી મોટો કલાકાર. ઇશ્વરિસ્ત અને મહંમદ પેગંબર ગાંધીજીની દૃષ્ટિમાં મહાન કલાકારો હતા.

ગાંધીજીની કથા કે જીવનને અંગે જ નહોતી, મૃત્યુ મારેની પથ્ય હતી. સત્યની સાધનામાં જે કાઈ આત્મવિસર્જન કરી દે તો એનાથી વધારે મહાન મૃત્યુ બીજું એકે સંભવિત નથી. જીવન-સિદ્ધીને માટે જેવું આ મૃત્યુ સ્વાભાવિક છે, તે જ મૃત્યુ સુંદર છે. એમનું કહેવું હતું : 'અનંત દ્વારા થોડું થોડું કરીને જીન આપી દેવાની કલ્પનાથી મને આનંદ થતો નથી. સત્યની કલ્પના પરીક્ષા તો એ દિવસે હશે, જ્યારે કલ્પ કરનારની ગોળાએ મારી છાતી પર છૂટશે અને એ જ ગોળાએ છાતીના ચૂરચૂર કરી નાખશે. આવા મૃત્યુની કલ્પના કરવાથી મન આનંદથી નાચી જાય છે.'

ગાંધીજીના જીવન અને મૃત્યુએ એમની કથાત્મક માન્યતાને વિકાસનો અંતિમ સીમા પર પહોંચાડી દીધી.

૧૩. શીરીન

ધરાનના કનિઓ જેની વાર્તા કહેતા થાક્યા નથી તે શીરીન, સાસાનિયન વંશના શાહ પુછર પરીજની માથક અને પછીથી તેની પટરાણી હતી. પ્રેરતુ જગનમાં પુછર-શીરીન કરતાં શીરીન-ફરહાદની વાર્તા વિરેષ જાણીતી છે. પોતાના સૌંદર્યથી અને ફરહાદ સથેની પ્રેમ કહાનીને કારણે તે જગનભરના કવિઓની કવિતામાં સ્થાન પામી છે. ગુજરાતી કવિઓ પણ શીરીન-ફરહાદને જૂથા નથી.

શાહ હોમઝદના સમયમાં શાહનદા પુછર ધરાનમાંથી દેશવટે હતો ત્યારે આરમિનિયન યુવતી શીરીનના પ્રેમમાં પડ્યો. પુછરએ પ્રેવસી શીરીનને એક સુંદર શાહી મુવિયાથી સજ્જ આવાસ ખંધાવી દીધો, શીરીન મુખેથી ત્યાં રહેતી ખાત્ર આ સૌંદર્ય-રાણીને ત્યાં તાજુ દુધ મેળવવાની મુરકેની જણાણી દુધાવા પશુઓના ટોળાં શીરીનના આવાસથી ઘણું દૂર હતા, તેણે હાથેય કે પશુના મરાણીની જગ્યાથી પોતાના મહેલ સુધી ઠોપ નીકળવાની આપે તો તાજુ દુધ મળે. ધરાનના એ સમયના જાણીના રચયિત ફરહાદને એ કામ સોંપવામા આવ્યું ફરહાદ સૌંદર્યપ્રેમી સિંધપકાકાર પણ હતો વિખ્યાન ધરાની ચિત્રકર શાહપોરનો. સહાધ્યાયી આ ફરહાદ, ચીનમાં જન્મ સિંધવિદ્યા શીખ્યો હતો. શીરીન સમક્ષ આરતા જ તેની નજર શીરીનના અપોલિક્ક સિંધમય દેહ પર ફરી ગઈ, રૂપથી હર બની તે અવાક ઊમો રહ્યો તેણે શીરીન માટે નીકળવાવાનું મદદકાર માથે લીધું અને એક માસમાં તે પૂર્ણ કર્યું. ફગર એવી પોતાના માટે તેવાર થયેથી નીકળે શીરીન પુછર થઈ, ફરહાદને જાણે માત્ર કહ્યું. શીરીનના રૂપથી ઘણાં જાનેડા ફરહાદ બદલે દેવા ના પાડી અને અરવર્ષા ચાની નીકળ્યો અને 'શીરીન' 'શીરીન' બૂધો પાડી વચ્ચે ગળવવા લાગ્યો.

શાહ હોમઝદ સામે બેહરામ ચોખીનાએ બગવે. કયો-શાહના પતન બાદ શાહનદા પુછરને પછુ જગવા બેર સાથે યુદ્ધમાં ઉતરવું પડ્યું બેહરામે ચીનના ખાનને સહારો હતો, પુછરને રૂમના કિસગની સકાય મળી. આ અગાંતિના સમય દરમિયાન પુછર પેલી રૂપમવિતા શીરીન તરફ લક્ષ આપી શક્યો નહિ. શીરીન તેના મહેલમાં એકાંત વિરહદશા બોગતી રહી. અતે પુછર વિજય થઈ ધરાનનો શાહ બન્યો. એક દિવસ મુમિયા કરવા જતાં શીરીનના મહેલ પાસે આવી યડ્યો. શીરીનને જાણ થતા તે સુંદર રૂમી લાલ કિનખાત્ર નો ઝામે અને ચૂલવાન જરજવાહરથી સજ્જ, માથે તાજ ધારણ કરી અમાસીમા આવી. પુછરને અંધ નજર આવી જ મોકા પણ દર્દ પૂર્ણ થઈ. આ બોધી "અરે શેરમદ" શાહ, વીરોના સરદાર, કયા મૂલો તારો પ્રેમ ? કયા મયાં છગરનાં આંસુ ? કયા છે પેલા પ્રેમવચનો ? દિનરાતનું જાન બૂધવતી ધરકની મરતી કયા માલગ બની ?" પોતાની પ્રેવસીના આવા વચનોથી પુછર ઘરમાથો અને રજખપટમાં બૂધી જવા બદન પડતાવે કયો. પૃથ્વી પરના પરીજને વાઝ વિખરાતાં આકાશનો ચાંદ ફરી પ્રાપ્ત થયો.

શીરીનનું પુનઃમિલન થયું, એ માટે પુદાને એહસાન માની પોતાના વશદાર શુમટોની સંભળ નીચે પુછરએ શીરીનને શાહી સુવર્ણમહેલમાં મોકલી દીધી અને મૂઝવાપૂર્ણ ચરે તુરત જ તે મહેલ તરફ શીરીન નેડે લગતી નેડવા પડેાંચી મૂલો. અમીરોએ પ્રથમ તો શીરીનને ચાત્રાણી તરીકે સ્વીકારવા વાણે દર્શાવેા પણ જ્યારે પુછરએ આ રમણીના જવાબમાં કહ્યું કે પુછર પ્રથે શીરીન સદા સર્વદા વફદર જ રહેન છે અમીરોની સંમતિ બાદ શીરીન ઈરાનની શાહાગાનું બની. આ સમયે રૂમના કિસગની પુત્રી અરિયમ પુછરની મુખ્ય રાણી હતી. પણ યોગ્ય રુપમાં તેનું મૃત્યુ થતાં ધરાનનાં શાહી જગનખાનમ શીરીન પટરાણી પડે આવી.

પુણ્ડ-શીરીનના પ્રેમ અને તેમની કથા પાછળના યુગમાં ફિ-ફુરતાનના મોલકશાહ જહાંગીર અને નુજહાના પ્રેમ અને કારભારને મળતાં દેખાય છે.

શીરીન અને તેના પ્રેમદિવાના આઠક ફર-હાદની વાત ફિરોસી કરતા નથી. એ સિલ્કશાહારના શીરીન પ્રત્યે પ્રેમનો કિસો નિઝામી તેના કાનમાં - 'પુણ્ડ-શીરીન'માં સુંદર રીતે વર્ણવે છે :

મથકુર સિલ્કી ફરહાદે શાહ પુણ્ડની સિરંજવ નીંધ પત્થરમાં ફેંદારી. તે કલાકાર શહ પુણ્ડની પ્રેમસી શીરીનના પ્રેમમાં પડ્યો. શાહને તેની અદે-ખાહ તો આવી જ હતી. પણ શાહે કલાકારના દાકણને ઉતેજન આપવા શાહજાનુ શીરીનના દીવાર અને મુહમ્મતથી કલાકારને રિબૂતિત કરવાનું વચન આપ્યું. કલાવિદે હઝના રંગથી અમપૂર્વક ખડકમાં અમકારો સજનાં, જેના અવશેષો હજુ જેમ્મ શકાય છે જ્યારે ફરહાદનું કામ પૂરું થયું અને રાણી શીરીનને સિલ્કીને સોંપવાની ઘડી આવી લાગી ત્યારે રાખએ પોતાના હડીકને દૂર કરવા શુનિત બચાવવા સલાહકારને પૂછ્યું, અને તેઓએ બતાવ્યું કે શાહે શિ પોને એવું કાવું સોંપ્યું કે તે પૂણ્ડ થતા પહેલાં સિલ્કીનું જીવન વ્યતીત થઇ જાય.

ફરહાદે બગાડે દુધ મારે નીક બોદી આપી હતી તે વાક કરી પુણ્ડ પરીએ સિલ્કીને દરમાતમાં બોલાવી કહ્યું : "નિસિનું પઢામાં એક માર્ગ ફેંદારી કારો કે જેથી એ પઢાસરી બને જાણુ વહેતી નડીએ સાથે થઇ જાય." પ્રેમ વેગ કલાકારે કહ્યું : આ મદાદાર મથે હઉં છું એ યરતે કે કામ પૂર્ણ થયે બને નડીએના અવાહ બચે અને શીરીન મળી જોડે." પુણ્ડને ખાતી હતી કે આ અસકમ કાવું પૂરું થઇ શકવાનું જ નથી તેણે સિલ્કીની યરત કબૂલ કરી, અને ફરહાદે રાત દિવસ તકો, દંડ, ધુમસ કે વરમાદને અલુધામાં સિંચાણ પઢાક ફેંદારવાના અવિરત શ્રમમાં કામરત બન્યો. કુદાસ-ખડકમાંથી ચાગિ ઝરે છે, અને સિલ્કીના મુખ અને દિલ શીરીનનું નામ જાય છે, 'ઓ શીરી, મારું મથે તે આપ. પણ દુનિયા જલ્લને કે ફરહાદે કામ અને વધારવી

પોતાની માથક શીરીનનું નામ જમર કયું! આશા, શ્રદ્ધા, ખંત અને મહેનતથી સિલ્કીએ લગિરક કાવું અલુધામાં સમપમાં પૂરું કયું! પ્રકૃતિમાં જે અથકય છે તેને પ્રેમ કરી બત વે છે ફરહાદે પઢાસરી ફેંદારી કરી કમાન સામે ફાસિએના જંદ વચે સુંદરી શીરી-નની પ્રતિમા બનાવી મૂકી, અને પાસે શાહી અન્ન-પર બખતરમાં સજજ પુણ્ડ પરીઝનું પણ પત્થરમાં સુંદર બાવલું બનાવી મૂક્યું. આ કમાન જેને 'તાકે બોરનાન' કહેવામાં આવે છે. તેની નીચે જ પઢાસરી બને બાણુ વહેતી નડીએના અવાહનું નિલન થે જી રથપતિ-સલ્કીએ થમકાર સજ્જ પુણ્ડશાહની મન્દા-પૂર્ણ કરી. ફરહાદના શીરીન મારેના પ્રેમનો તિજમ થયો.

પુણ્ડને કુખ થયું તેને સમાહ મળી કે સિલ્કીનું ચતુ યોજણુ જેઠએ. જ્યારે ફરહાદ જાયા અક ઉપર પોતાના અદલુત કાવને આખરી રૂપ આપી રહ્યો હતો ત્યારે શાહની યોજનાપૂર્વક એક ઘરડી સી ત્યાં જ પહોંચી, અને ઠકંડા અવાજે કહ્યું, "અરે સિલ્કી, હવે શીરીનનો કમ બનાવો, શહ-જાનુ શીરીન ચતુ પામી છે." સાચો પ્રેમી આ જખે સંજશ આકાશ ભણી મીટ મારી ચીસ પાડી ઊઠ્યો "શીરીન! શીરીન!" ટાકણું હથોડી ફેંકી દીધાં અને તે જાચી ટેકરી ઉપરથી નીચે મર્ગમાં ફરી પડી પોતની માથકને મળવા આ દુનિયા છોડી ગયો.

શીરીનને પોતાના કલાકાર વધાર આશકનાં દર્ અને અપુની કથા સાંભળી બર્નિ કુખ થયું તેણે તેના પ્રેમને હૃદયનાં આસુનાં અજિયેક કથો નિઝા-મીએ કથેવ શીરીન-ફરહાદની વાત આમ પૂરી થાય છે.

પુણ્ડ શીરીનની કથા ફિરોસી આગળ વધારે છે કે મરકૂમ શાહજાનુ અરિયમને સિરવી નાને પુત્ર હતો શાહ પુણ્ડ પરીઝની દષ્ટિએ શાહમજે સિરવી રાજમાદીને પાત્ર ન હતો તેથી તેને એક એલાપદા આવસમાં કેદ રાખ્યો હતો. કેટલાક સરદારોના કાર-તારંસી સિરવી બંદિવાન દશામાંથી મુક્ત થઇ પિતા સામે બળવે ચડ્યો. આ જગવામાં સિરવીને રૂમના ડિસ એ પૂરી મદદ આપી. ડિસગાનો સિરવી દોહિત

હતો. શિરનીએ ખુશ પરીઝને પદ્મજી કરી જી
કર્ષે. આ સમયે શીરીને પણ પોતાના પતિ સાથે
કેદમાં જ રહેવાનું પક્ષદ કહ્યું. ખુશના સુખોએ
તેનું મનુષ્ય ધન્ય અને કુશળ પુત્રે તેને મર્યાદી પણ
નાંખ્યે. શીરીન પતિના વિયોગે આનિ દુઃખી બની
એકાંતમાં રહી.

ખુશ પછી દિવસી તપ્ત પર આવ્યો. બે
મસ બાદ શાક શિરનીએ શીરીને પોતાની સમક્ષ
હાજર થવા કહેલું મોક્ષ્યું શીરીને કહેવાડ્યું કે
હાલો પુત્રપોતી હાજરીમાં હું તમારી સમક્ષ આવી
કરીશ. દિવસીએ સુઝ અમીરાની સનિનિ બોલાવી
અને નવા રાખની કુચરમાં શીરીન ભાગી. જુઓ દર
કરી બોલી :

“મારું મુખ જોતુ છે ? જુઓ જે છે તે.
કાંઈ જૂઠું હોય તે દર્શાવો મારા વળમારી વિશે-
પના છે. પૃથ્વી પર કોઈએ તે જોવા નથી કું જે
દેખાઈ છે” તે મારી મહત્તા ધજાર દીધી છે. સદ-
શુભને લીધે છે. ધજારકષ્ટ કે દુષ્ટ ભાવથી મુક્ત-
પણને લીધે છે.

દિવસી શીરીના સુંદર મુખાવિંદના દશને
દિગ્મુદ્ધ બન્યો અને દુરગજ તેની સમક્ષ પોતાની
રાણી થવા માગણી મૂકી. શીરીને કહ્યું મારો જે
ખાળનો છે તે મને સોંપી આપો એટલું કું
તમારી માગણી પર વિચારીશ. દિવસીએ તે મંજૂર
રાખી. શીરીને તેનો શાકજાનુ તરીકેનો ખાળનો
સોંપ્યો. વિપુલ દય શીરીને મરીમ શરમામાં વહેંચી
દીધું. પોતાના સર્વ શુભ મેને મુક્તિ આપી, પત્ની
તેણે નવા શાકને કહેવાડ્યું કે મારે આપને એક
વિશેષ અરજ કરવાની છે, અને તે એ કે મારા
સદ્ગુણ પતિ શાક ખુશ પરીઝની. આરમ્ભશાક
ખુશ કરવાની મારા એ મરહમ ખાવિંદનું મુખ

કષ્ઠમાં ઉત્પત્તિવાર જોઈ દેવાની મારી દર્શા છે.
શિરનીએ શીરીનની એ ધન્યતાને પણ દુરત અપ્પ
કરાવ્યો. શીરીન દુઃખી દિને અને જીની આપે
ખુશરૂની જોલેની કષ્ઠ પાસે આવી કાનિલ ઝેરથી
પોતાના એ પતિની બાજુમાં ઢબી પડી.

ખુશરૂનો શીરીને માટે અનકદ પ્રમ હતો
જેનો પાછગળા ફારસી સંહિતમાં ઉત્તેજ મળે છે.
આનકીન પ્રવેશમાં ખુશ પરીઝે પોતાની એ
પ્રેમી માટે એક સુદ મહેલ ‘કસ-એ-શીરીન’
બંધાવી તેના દરવાજા પર ચિત્રાલેખ મુકાવેલ હતો,
જેમાં લખ્યું હતું :

“હે સૌન્દર્ય રાણી આ પૃથ્વી પર આનંદથી રહે,
જમન તારા દર્દનથી સુખ અને દાંત પ્રાપ્ત કરે છે.”

જન મુશની ધરાની રજરમણીમાં માત્ર
શીરીની પ્રતિમા ‘તલ-મેરનાન’માં શાક પુશ
પરીઝ સાથે મુકાવેલ હતી. જેને પછીના દારવી
વિદાનોએ જોળખી કાઢી હતી એવા ઉત્તેજ છે.

શીરીન સર્વકાલે જગતની એક રામચક્ર
કથાઓમાંથી એકની નવિકા તરીકે દાહનામાં તેમજ
પછીના પશ્ચિમ એશિયામાં સંહિતમાં અમર બનેલ છે.
સૂરી કવિ હાફેઝ કહે છે :

“શીરી શરીના સુખ તણી, ખેરના પુશરૂએ કરી,
પણ પહાડ-શાક ફરદાદની, દહેં દિલ મહેનત ખરી,
કાશફદ ઝેરી જમન, દરિયા ફરદાદે કની,
ખિંદગી નિરાશ મારી, શીરીન જાડુએ કરી’

“શીરીન” શબ્દ પર સ્તેષ કરના કવિ બાગજ
કહે છે : “હકી કે શીરીન જદરા શીરીન કદ” !”
(શીરીન=ખુશ) સાથે જ, શીરીન જમનને શીરીન
કરી મણ !

માણસ શરીરથી થાકેનો નથી એટલો મનથી થાકે છે. મનનો થાક માણસના આત્માને કચડી
બાળે છે. એના જીવનને નિરાશમાં ફેરવી નાખે છે. એ જ થાક શરીરને વધારે અસર કરે છે. એટલે
જ આશાને પ્રત્યાપાતોની વચ્ચે સમગ્રજા બગાડી એ મનુષ્યની સાચાનો પાયો મનાવે છે. જે મનથી
થાકેતો નથી, જે મનથી રક્ષણ છે તે જ સાચો વિજયી છે, તે ફરિર ઉપર, આત્મા અને સારીયે
માનવજન ઉપર જીત મેળવે છે

પરો માવદાન રાતના નવ વાગે એટલે ચાર તરફ વિશાળ બંગલાના કંપાઉ-ડને ફરતો એક આંટો મારી આવે. પછી દરવાજો ખરાબર દેવાયો છે કે નહિ તે જોઈ આવે. અને પછી એક ઠીંગડાની સગીમાં થોડો ફેપતા હોય, ને એમાં એકબે નાનકડા લાકડાના કટકો મૂક્યા હોય, તેને સંકારે. ધીમે ધીમે તાપ ઘાય, એટલે એ બેઠો બેઠો ત્યાં ભજન લલકારે. ભજન એના જીવનરસ બની ગયો. અઘાત રીતે એ ભજનો એને ધરી રહ્યાં હતાં. એનો કંઈ ભારે મીઠો, ધૂંટાઈ ધૂંટાઈને એવો ધાણતો બની ગયેલો કે, પોતે સંજીત-મંત્રીનાં કે રાજાનાં તો કોઈ સમજે નહિ, છતાં એના ગળામાંથી જ્યારે ભજન છૂટે, ત્યારે બે ધડી તો મ.જુસ ડોલી જાય. એ ભજનિક બની ગયો હતો. રાતની ચોડીએ એને ભજનિક બનાવી દીધો હતો. એની કેટલીક બીજી ખાસિયતો પણ એણે આ નોકરીને બગે ધડી કાઢી હતી. એવા એના નિત્યના સાદા જીવનવ્યવહારે એવું જીવન ધકલું હતું, એમ કહી શકાય.

સવાતમાં એ અચ્છર લોટનો બાજરીનો એક ટીકક બનાવી કાઢે ને શાક કરે. આગલી સાંજે દૂધ મેળવ્યું હોય, એની એક ઇસિયું છાંય. બસ, સવારનું એવું મોજાનકામ પતી જાય.

સાંજે એક ભાખરી અને અચ્છર કે પાણી દેર દૂધ.

આ એનો હંમેશનો ક્રમ. એમાં કોઈ દિવસ ફેરફાર નહિ. કોઈ એની મેજે બંગલામાંથી કંઈ આપી જાય તો લાગે, બહાર પછી માવદાન પેતાના પગલે સિરાય, બીજી કોઈ વ્યવસ્થા કહી રાખે નહિ. એ એના રવસારમાં જ નહિ.

રાતના નવ વાગે એને ભજન ગાતાં સાંભળે, એટલે ભણે ભકિતરમમાં રૂપી જતું. એ બેઠો બેઠો ભજન લલકારતો જ હોય

ગરબ કયો સો ઇ નર હાયો,
સીધારામજી સે', ગરબ કયો,
સો ઇ નર હાયો.

એનો એ પ્રલંબ મધુર અવાજ હવામાં ફેલાતો રહે અને રાતના દસ, અગિયાર, બાર એમ ટકોરા પડતા રહે. દોઢ બે વાગે એ જરાક ઝંપે. પણ એની નીંદર એ કાગાનીંદર. જરાક સંચળ થાય કે એણે ખેંખારો ખાધો જ હોય, રાત્રી સમારી હોય. અને ગરબ કયોના મીઠા ભજનનો અવાજ પાછો હવામાં ફેલાઈ રહે.

એની જરિયાન એણે ઓઠામાં ઓળી રાખેલી. એને લીરે એને જીવનમાં એક ભતનો સંતોષ પણ આવી ગયેલો. એનાં ખેરાઠાકરા ચાર પાંચ ગૂંદ છેડે, ચામડાગામમાં રહેતા. ત્યાં એક પચાસનું પડું હતું, એ સંભાળનાં ને વારે તહેવારે આવી ગયાં. એના દૂંઠા પગારને આ ટીક ટીક રેકો હતો. કદાચ જીવનની જીવદોરી હતી.

અમ પછીનો સંસાર નખતો જતો હતો. એને બીલુ કોઈ વ્યવસાય ન હતું. બહુ ઝાત્રી લખન-લખન હતી.

પણ ધીમે ધીમે શેધવારીની આકરી બીંસ એને પણ હલે શરય મારી હતી. એના મનમાં મૂંગો ને મૂંગો સવાય થતો હતો કે આમ આ બધું કયાં સુધી નજરો ? કયાં સુધી ચાલે ?

આ પ્રશ્ન એનો એકનો ન હતો. હજારો ને લાખોનો હતો પણ એનો કોઈ જવાબ કોઈ પાસે ન હતો. વિષય કે થોડાંક સમજ્યા વિનાનાં ગોખેલાં ભાષણો, બનના સુધી અંત્રેજીમાં આપેલાં કે જેનો એક અક્ષર પ્રજ્ઞો પા ટકો પણ સમજે નહિ. પછી પણ આમાં કોઈ સમજતો નહિ. પણ મનમાં ને મનમાં ભજન

સંસ્કારતો અને સવાસ-જવાબ જાનને ભૂતી જતો બીજો કેમ માર્ગ એને દેખાતો ન હતો આટલા વર્ષ બીજો નવો ધર્મો હાથ પછી કર્યાં કરે ?

પણ હોમરને નિશાળના હવે પૈમાની જરૂર ના પડીએ. હી, એ ખરચ આકરુ હતુ ઘર પડે તેમ હતું વરા માથે લગ્નના હતા એને પોતાનો સસારમાર વધતો જણતો હતો અને જાનમળ ઘટતુ જતુ હતુ મે વરસ પડી તો કલમ, આ નોકરી પણ ન હોય વર્ષો થયાં જે એકધારી શાન હવામાં એ રહેતો હતો, એ હવા જ હવે જાણે ફરી મધ હતી કોઈ એવી હવા ફેનાઈ ગઈ હતી કે જાણે માનવને ભરખી લે. મટે, એ તરસી હોય. ખતા માવ ના ધીમે ધીમે પોતાનું ગાડુ ગમગાળે જતો હતો.

ખૂબી આ હતી જ્યાં એ બોડી કરતે છેતા સમગ્ર પચીસ વર્ષ થયા, ત્યાં પણ કોણ જાણે શુ થતુ, માણસો-રીતસમ-વાત્તીત, વ્યવહાર બધા જ બનાઈ જવા માલ્યા હતા.

તે પહેલાં તો ત્યાં એ ખરેખર માવદાનની પણ જરૂરિયાત સારનાસે પ્રશ્નને કંઈક હોય જ, એમ વગર કહે સમજનાર માણસો હતા. હવે તો કોણ જાણે શુ થતુ હતુ-“ ક્યા મજન કામ કરે છે ? આપ જોય ધારાધારણ પાગરા પડે છે ના ? ” એવી કાપદા વાત આવી મધ હતી એનું કારણ સ્પષ્ટ હતુ માનવસ બધો સુધરતર કે થતાએ પહેલુ કામ જ આ કાર્ય હતું મનવને જ મારી નાખ્યો હતો ! કારણ કે કાપદો કરના. કેવળ એ બચુપટીના જાણ્યો હતા એમાં ભાગ્યે જ કોઈ જાનનો માણસ હતો.

એક વખતની વાત છે માવદાન પોતાને ઘેર મોડો હતો, બેતકાઈ ની ખજાર ક હવા પોતે નાકી દાર હતો, એને ખેતર તો એણે અરધિયાણુ ખેડવા માટે આપ્યુ હતુ એ જૂની રીતરસમ પ્રમાણે કામ સાધતુ હતુ પણ એણે જોતુ કે એનું ખેતર ખેડનારો માણસ, જે એનો દુરનો સગો પણ હતો, તે આજ વિવસસુધી પાચ પાડી કોઝ પાક્યા હોય તો અડી પાડી ઘેર આવીને વગર કહે પહેલ્યાડી જતો હતો તે મણસ

પણ મનમાં માનતો થઈ મોડો હતો કે, આ માવદાન મારી રહેમ ઉપર આવે છે ! હમણું જે હુ કાઈક આડોઅવરો જવામ આતુ, તે એ રખડી પડે ! આ જુદા એને જુદીકીન કાપદાએએ આવી હતી એને મારે તરકની હવાએ દડ જનારી હતી માવદાને જોયુ કે પોતાના મામમાં જે ચોડીધણી પ્રીતકાં જનતી રહી હતી, અને જે સુધારવા માગે, એ મામના માણ માને જ બેમા કરીને સરકાર બ દોખરત કરવાની પડેથી જરૂરિયાત હતી, એને બને આ અર્ધદગમ એનો અકક્ષ વિનાનો માર્ગ આગ્યો હતો કે, માણસ માનના વિભા વિલયોરી જામી થઈ મધ હતી અને વધુમા તો જાણે ધરતી પણ વિનયોરી કરવા માડી હતી !

પણ જ્યારે માવ તે પોતાના નાનકડા મામમાં પણ ચકના ચક જેવા માણસોને સેવાના રચમ નીચે, અ કે સાચાખોળ નાનમિ દા કામગીરી, અર્ધસ કારી મામના એકા નીચે સિદ્ધિ ભરી રી ભૂમમાં સડોવાયેલા જોય, ત્યારે તો એનું હૃદય તદ્દન ભગિનિ મધુ જીવ નમારી મનો વિશ્વાસ ભીડ જતો હતો અને આ જેવીનેરી બચ કર ખીણુ ન હતી એણે જોતુ કે એનું અ ખુ મામ આ ખીણુમા પડ્યુ હતું તે દિવસે કાળે એ મામના મૂના પ્રતિષ્ઠિત પેતાના હિનસરી, એવા એક મુખ્ય મણુકને મળવા મોડો એના માટે નાનપણથી જ એના વિભા એક એવો અથગ વિશ્વાસ બેઠો હતો કે, મેરુ એ તો ભાને, પણ આ માણસ ન રહે એને એ મળવા મથો નાનકડા મામમાં તો કાપડો નહિ આ વિશ્વાસ, આ હવા, આ સદી સમજણ જ, જમાને જળની રહી હતી અને જને કેમને કોઈ દુર્ઘન, એ હવાને ન માને, છતાં સર્વવ્ય પક, અને સરને, અને સદજ અને તરક જ અસરમાંક તે એ ઉચા જ હતો-સરકામમાંનો-પણ એ તુમ્મો પગી તેા દરેક માણસ લેખમાં પડ્યો હતો પમીએ જોતુ કે અડી પણ હવે ક્યાં અમાઉની સાદાઈ કે સડુ ધ દેખાતી ન હતી.

અને એ નવાન પામી ગયેલ જેમને એ મળવા અ બ્યો હતો તે બધ જદાર આના પણ એણે એની અથે ઉપર ટપકેરી જ વાન કરી માવદાનનું

મન ભાંગી ગયું. તે યોગીવાર પછી ત્યાંથી બેઠો થઈ ગયો. એણે એવું કે સામાન્ય માણસની સામાન્ય મુશ્કેલીનો કોઈ જ માગે કોઈની પાસે ન હતો. બધાની પાસે ઉપદેશ હતો અને તે પણ નિઃસંતપ્ત.

[૨]

બીજો દિવસે આવદાન પાછો પોતાની યોગી-દારી ઉપર હાથર થવા માટે ઘર-આંતરેથી નીકળવાનો હતો. એનો સાથ લઇને એક ગાડું પણ નીકળવાનું હતું. ગાડામાં પેલા જ પ્રતિષ્ઠિત ભાઈની દોકરી પણ સાસરે જવા માટે નીકળવાની હતી. આવદાન જેવા સાથ હતો, એટલે એમણે પોતે જ આવદાનને બોધાવીને કહ્યું હતું કે તું સાથે છે, એટલે વાગે નથી. બાકી કંઈક! ગાડામાં એકલા નીકળવા જેવું રહ્યું નથી. બધેથી બહુ માણસોએ વિદાય લીધી છે. પણ ખૂબી આ હતી. આ એમનો અગત્યનો મન હતો. બહાર મન બીજો જ હતો, ખૂબી આ હતી.

એટલે આવદાન કંઈ બોલ્યો નહિ-પણ એવું દિલ આકંઠ કરી રહ્યું હતું

એણે જ આ પ્રતિષ્ઠિત મુશ્કેલી વિશે ધણીને મેંમિ સંભળ્યું હતું કે એણે નવા મારગોનું લાગુ પડાવેલું હતું. રૂપિયા જમીનમાંથી જ ઉપજાવી લીધા હતા. અને પાછાં સેવાશાળાં ભાવ્યોનો મારો પણ ચાલુ રાખ્યો હતો! ખરેખર, નવો મારગ આખો હતો!

પણ ભાઈ હવા જ ફરી મઈ હતી, ત્યાં આવદાન કે કોઈ બીજો શું કરવાનો હતો? પેલા ભત્રીજાનો શ્રેષ્ઠ નથી. 'અલ્લો વાર્તાલાપ તો સંભળવો પડ્યો, પણ મનમાં ભણવા હતા કે એની આ તફન શકવાત છે, તો-પણ હવે તું મારીને એ સંભળવો પડ્યો!' કુખ તો આ હતું. હવે તું મારીને મધુ સંભળવાનું! બધે બધાની આ જ દશ હતી. પણ મોને હવેલાનું હતું! એટલે આવદાન પણ મુખ્ય પેલા પ્રતિષ્ઠિત સમાજની વાન સંભળી રહ્યો. મનમાં બીજી જાણ એવી આશા પણ ખરી કે

એ ભાઈ ધારે તો વખતે કંઈ પણ મંદ કરે. એટલે મૂળી સંમતિ આપી.

ગાડામાં એની પુત્રી આવવાની હતી. પોતે એનો હસને મેંમિ ને આકંઠ કરતાં દિને યોગીદાર થઈને ચાલ્યો!

મનમાં તો એને એવી ખાઇ મઈ હતી કે આ બધાં ધોળા દિના ધોળા છુટાડા જેવાં લાગે છે ન હતા! છતાં એના રામાવમાં બેઠેલી યોગીદારની ધન્યતા અને દુરાશાએ એને આ કામ માથે લેવરાવ્યું.

ચાંદની રાત હતી. ગડું આગળ ચાલ્યું. પોતે સાથે ચાલ્યો.

ધીરે ધીમે ગાડું રસ્તા કાપતું આગળ વધી રહ્યું હતું.

ગાડાવાળો આવદાનને ઓળખતો હતો, તેણે તેને રાખરા માટે હોય તેમ એક વખત કહ્યું: 'તમારે આવદાનમાં! આંકડાં આ દૂકી કેડીએ જવું હોય તો તમતારે મેંમિ અને લાગે ગાડામાં! હમણાં તમને પકડી પાડીશું. એન બેઠાં છે, એટલે ગાડામાં બેસવાનું તો તમને કહેવાય નહિ. નહર તો ગાડામાં જ બેસારત!'

'કંઈ વધિ નહિ મનજી કોમી! અને તો હવે ચોડીદાર! અમારું તો આમ જ ચાલે. અમારે તો રાત પડે; એટલે દિવસ જાયે!'

ગાડું આગળ ચાલ્યું. યોગીદાર એ એમ ચાલ્યું. ત્યાં તો ધીમે ધીમે રાતનો અમલ જાણે પડતો જણાયો.

મનજી કોમીએ ગાડું ઊંચું રાખ્યું. 'હું આ આખો' કહીને પોતે નીચે ઊતર્યો. પડખેની એક થોરની વાડ પાછળ જરાક ગયો, અને એક બીડી ચેતારતો ત્યાંથી તરત પાછો આખો.

'આવોને આવદાનમાં!' ત્યાં બેઠેલાં જ એણે કહ્યું: 'જરાક ફૂંક મારી લઈએ. દાડ પણ પાછલે પોતે ચડ ચાલે!'

માવદાન એની તરફ ગયો

મનજી કોળીએ એને બીડી આપી માવ
દાને ચેતવી બન્ને જણા સાગસાગ ફક ત્યાં લેતાં
બેઠા

મનજીએ અચાનક પૂછ્યું 'કેટલાં ચથા
માવદાનભાષ !'

'આ પચાવન તો પૂર્વ ચથ ચથા જપન ને
સત્તાવનમ્ ચાને છે !

'હવે તો કે' છે ધારા ચથા છે જાહે જુદી
નાદી ગરે એરો જાટરીમેટ હોન-સાક વરસે ઘેર
બેસરી દેવો તમારેય એવુ ચારો ના ?'

'હા ભાષ ! અમારેય એવુ ઝોખાં કંઈ
ના ધધાય ? ધધીનો કોઈ ધધી છે ?

'પણ તમારાં ઝોખાં તો નાનાં છે તમે હજી
કહેધરો છે એક કલમને લસરકે બધુય નો હાકલા
હોય !'

'જો ! ધધીનો દોષ ધધી છે ? ધારો ધ
ધારો !

'અરે શુ ધારો ? આ બધાયધારાને ધોળીને
ધી ગયા નથી ?'

'કેણી ?'

'નાર તો જાણે તમે નહિ જાણતા હો
આ ગોદારીને જેને જૂવા જાવ હો, એના જ
બાન-તમે કહેતા તા ને સો ટચનું સોનું છે, એ પોતે
જ !'

'જો એ તો કળગજ છે !

'પણ આરાને લૂટયા હોય તો પાપનો લાગે
હો, માવદાનભાષ ! બાપના સમ, અને તે મન યાચ
છે કે કામ કાદી નાણુ પણ તમે ભેગા છો, એટલે
શુ કર ? પણ એમ કરીને'

'શુ ?

'આ તમારાં ડોકરાં છે નાના આવતી ક ને
નેહરી ? હોય જ્યારા ગમત દખોના ઘણિયા
ચથ જરો કેમે અથા ! બધે ખાવા જેટલી જા
પણ રહેવા દીધી નહિ આખો મનક હેરાન યાચ
[] ને આખો પક્ષ લૂટ કરે છે ! આરાને તો

આવે દાણે એવો ધા મારી લેવો જોઇએ કે મારા
બેગ જિજ્ઞાસાર ખો જુવી જાય ! એણે કૈંકને
લૂટયા છે આણે એને તમે તરે જરાક આરા-
અવળા ચથ જાવને તમારે કયા છત્રુ થાતુ છે ?
આમજ થેગુ નાળિયુ આવે જો એનાં એક કાકો
બેસાર્યા છે ! ને તમારો બાજ મારે પો'ચાકો રાત
જેવુ ધાણુ જો ખોડુ નહિ બોતુ એક જ કનાક છે
આખો જિજ્ઞાસુ સુખ ચથ જરો નહિ નહિ તે
પાચેક હળગેના માલ હશે તમતમારે જરાક ભજા
ભાખગુ યાન, એ ને મોટો લઇને જરાક આરા
પાછા ચથ જાવને ને ! તમારે કયા બીજુ કાઈ કરતુ
છે ? તમને તમારો બાજ તમારે ઘેર પડાયનો નો
કરુ તો મે બાપનો કેલો ! મા અમા મા અને
ભાણે અપા કયાકની વાત છે !'

મનજી કંઈ બોલ્યો નહિ પણ એનાથી જરાક
ટેકવિત જેવુ હસાધ મધુ ને ધીરથી બોનાઇ
પણ મધુ કળગજ કળગજ અને ને તને બચાવને
હવે વળગી પડ્યો છે યાચ રોનક જેવુ !

મનજી એનો મર્મ સમજી ગયો

વરે મો યા ચિના જ બન્ને જણુ બીડી
ફેફા દબને પાછા માથા ત દ આવી ગયા

'મનક આખો લૂટે છે !' મનજીનું એ
વાક્ય સચોટ નીવડતુ હતુ માવદાન પણ ચિચરમા
પડી ગયો હતો 'એક તરીકા જેટલો એનો આધાર
હતો, એ પણ શૂદ્ધવાઈ જવાનો હતો ! પોતે આ
ઉમરે કયા જવાનો હતો ?

ડોકરા ખારો [] ?

'જ્યારાં લણુમે નહિ તો મારી પેટે જુને
મત્રી ! પહર રૂપિયે મણુ કાજો-માયુષ ખારી શુ !
મે અને ચેહીવરને દેણુ ખીત્તાનો હતો ? એના
મનમા આજા દુશ્નરિયારોનો એક સાગર રેતધ
રહ્યો હતો પોતે બારીવી જીવનમર્માત્મો ઉપર
એમનો દર્શો હતો

પણ નદી તરીને દહે ધેલા માં ધૂગ, એવા
ચિચાર પણ એને અ યા એલામા થેડુ થેડુ
જનમજાણુ ચથા માંધુ વખત કાળગમધ વધી

રહ્યો હતો. અરેથી કલાક પછી તો કંઈ વાત નહિ. હોય !

થોરની લાંબી નેળ દેખાણી. મનજીએ જાણને ઉતાવળે ઉઠાડ્યું. 'અરે હો હો !' કરીને બળકેને હાંકી મૂક્યા !

અચાનક આવડાને પૂછ્યું : 'મોટો મોટો છે ?'

'હા છે ને !' મનજીએ કહ્યું. 'સંભળી લેતી છે, નીચે લટકે છે. પાછા મોટી ચાતા નહિ ! અને તો હમણાં સમે નીકળી જાયું.'

'મોટી શું થાશે-? આ આપ્યો. આ તો ભગર્માખત' થયું છે, એટલે હવે વાધો નથી-તું જરાક ઉતાવળે હાનતો થા ..'

મનજીએ શાકું હાંકી મૂક્યું.

પગી આવડાનના મનમાં એ વખતે એક વિચાર આવી ગયો, વર્ષોની નીતિમર્વાદા છોડતાં મન બગાડે છે તેવું હતું. પણ એ મનમાંથી જ એક ઉપાસ મૂક્યો. કાંઈ સભાષ નહિ, એટલે દૂર ચલ્યુ જવું. એટલે પોતાને ખમર જ ન પડે, ને પોને પોતાની વાત પણ ભગતી કહેવાય !

મનની આ કમારી વાતને સમજવા નંદની એનામાં શક્તિ ન હતી એમ નહિ, પણ પોતાની મુશ્કેલીને સહેનો ઉઠાય એને આશીર્વાદો રહે હતા !

એટલે એ થોડેક વધારે દૂર ચાલ્યો ગયો. મનજીને ક્યારેય હવે સંભગતો ન હતો છતાં એ હજી થોડેક આરે ગયો. મન માનવું ન હતું અને એને મનાવવું તો હતું જ. ઉપર દપકેનો રેખાવ, જગવાઈ ગય તો એ પણ એને આશ્વસન સમુજાવતું હતું !

પણ જ્યાં એ થોડેક વધારે આગળ ગયો, ત્યાં પાછળ જોડો માર્ગ જતો હતો. સુપડા મેજા વેડકાનો એ માર્ગ હતો. ત્યાંથી આવી, એક કડબુ મીસ એને કાને અચાનક આવી. અને એ ચબી ગયો. કંઈ બાઈ માન્યનો, હવે રિદારી નાખે તેવો અનાથ, ફાટી જતો, ભયથી કુચતો, અચાજ આવી રહ્યો હતો : 'કાંઈ થોડો, કાંઈ થોડો, કાંઈ ભયાવો ! મારી નાખી રે...એ આ !'

પગી આવડાન કાંઈ વિચાર કરે કે વધુ સમિતે તે પહેલાં તો એના પગ જ ઉતાવળે એ દિશામાં દોડી રહ્યા હતા ! વર્ષોથી પહેલા સંસ્કારને લીધે, એ તરત એ બાલુ દોડી જ ગયો, વિચાર કરવા થોભ્યો જ નહિ !

પણ વેડકાના કાંડા ઉપર આવતાં એની આંખ ચાર ચપ્પ મધ. અંદર વેડકામાં એણે જોયું તો કાંઈ અનાથ જુવાન સ્ત્રી ઉપર કોઈ માણસ હલકટ હુમલો કરી રહ્યો હતો. સ્ત્રી હાંફી મધ હતી. એક જ પળ મોડું-અને એ ગિયારીનું જીવન વેડકાઈ જવાનું હતું. પગી વિચાર કરવા થોભી સક્યો જ નહિ એણે તો તરત પકકાર ફેંકીને વેડકામાં જવા માટે જોભી દોટ જ મૂકી.

પણ એને ધમકા ધમકા આવેલો જોના જ પેથો કાચર ઘાતકી એકદમ ભાગ્યો !

પગી એની પાછળ દોડતો હતો-પણ ત્યાં પેથી બાઈએ જ ફાટી ગયેલા અચાને આજીજ કરી : 'ભાઈ, મને મૂકીને જતા નહિ, જતા નહિ. એ મરે રાયો મુકે છે. મને મોટે મારગે પહોંચાડી છો ભગવાન તમને બડો આપશે. મને કહ, મોટે મારગે મૂકી દો !'

આવડાને એને તરત મોટા મારગ સુધી સાથ આપ્યો. અને એટલામાં તો એ મારગ ઉપર કોઈ હજી હાંકી જઈ હતું, એની સાથે બાઈ ચાલી ગય. એને મોટી ચિંતા, પોતાને કાંઈ એળખી લે તેની સામી. એટલે એણે ઉતાવળે એ સાથ મળતાં જ આવડાને 'ભાઈ, હવે વાંચો નહિ' કહીને રમ જ સમ લાંબી.

આવડાને હવે તરત નાગિયાને માર્ગે જઈ પોતાનું શાકું સમિતું.

પણ એના પગ હવે રાહના જ હતા. એણે રોટ મૂકી. નાગિયાના માર્ગે શાકું લૂંટવાનું હતું. એને સમિતી આજી. પોને જ એમાં મુંગી સંમતિ આપી દીધી હતી, એ પણ શાક આવી ગયું. એના પગ એના મનને જાણે કપડો આપતા દોષ તેમ નાગિયાને માર્ગે વેચતી દોડવા ઉપડ્યા. એક નવી

નવાઈની વાત બની હતી. મન પચને હુકમ કરે. આંહી પત્ર મનને હુકમ કરતા હતા ! એને લાગ્યું કે એ વખતસર નાણિયામાં પહેંચી ગયો હતો. એણે માથાને ત્યાં ઊમેરું જોયું, કોઈકના હોંકારા પણ સંભળ્યા. થી વાત હતી. એનું અનુમાન કરવાની એને જરૂર જ ન હતી. વાતની એને ખતર જ હતી. એણે વિચાર વિના અચાનક જ, મોટથી તરત પકાર ફેંક્યો : 'અત્યા કોણુ છીં એ બે માથાં ?' અત્યા મનજી કેળી ! સંભાળજે હો ! મારા દેખાતા બે કાંઈ આડું-અવચું થયું છે, તો કોઈની જાણવાર નથી; કોણુ ધ બે માથાંજો આડો ઊભો છે ?'

મનજી કોળી પહેલાં તો એમ સમજ્યો કે આવદાન દેખાવ રાખતા પૂરતો આવી પહેંચ્યો છે. એણે કાંઈ જવાબ ન વાળ્યો. થોડે માડથી નીચે ઊતરીને આધો જ ખસી ગયો.

'અત્યા કોળા, સંભાળજે હો !' આવદાને ઉકેરાટમાં આવી કાપખાના સોટાનો છુટો થા જ ક્યો

એ થા પકાક કરતો પેલા મનજીમાઈના ચાગીંદને જ વાગ્યો.

અને વાગ્યો તે એવો વાગ્યો કે આ દેખાવ નથી, પણ ખરાખરીના બેલ છે, ને આવદાન આડો પાવાનો છે, એ સમજતાં મનજીને વાર ન લાગી !

'હન ગોતીના કોળા ! મને ફોગ્યો ના ?' એમ બેલતોકને પેલા ચાગીંદ તરત ભાગી છૂટ્યો.

આવદાન આત્રગ આપ્યો. તેણે મનજીને કહ્યું : 'મનજી ! માડે ચડી બેસ, ને નાણિયામાંથી મટ લઇ લે !'

'અરે પણ ભાઈ ! પેલાને વિચારાને કાણુ વિનાનો ...'

'હવે કાણુ, ને. જાતજી...હું' એમ કહ્યું સમજે ?'

'અરે પણ હું' મારા બાઈ ! તમેય તે... મનજી મડે ચડી બેસ. ને કાંઈ ન હોય તેમ ઉતારવો માડું ઉગાડ્યું.

માવદાને ભજન ઉગાડ્યું : 'અવ ક્યો સો ધ નર હ થો', સીવસામજ સે, મરવ ક્યો સો ધ નર હ થો ?'

પણ મનજી કોળીને તો એના આ અમા-

નકના વર્તનોએ એક સમજાતો ન હતો. એ તો યાંત્રિક એ 'હો હો !' કરીને માડું હાંકતો જ રહ્યો.

જ્યારે નાણિયાની જાહાર નીકળ્યા ત્યારે તો ઠીક અજવાસ આવતો હતો. મનજીએ માવદાન સાંભળેયું. એને બે વેણુ કહી દેવાની એના મનમાં તલાવેલી જાગી હતી. એને એમ થયું હતું કે આને પણ ખતરથો તો કહું એટલે એ પણ જાણતો જાય.

અને એ બેલ્યો પણ ખરો : 'કાકા ! આવદાન કાકા ! વરવાસપાન જેવું કોઈ પાપ નથી હો !'

અને ફરી પણ બોલ્યો : 'કાકા ! આવદાન કાકા વરવાસપાન જેવું કોઈ પાપ નથી !'

માવદાને જવાબ વહ્યો : 'તારી વાત સાચી છે ભગીન ! વિશ્વાસપાત જેવું પાપ કોઈ નથી, મારા પત્ર-એણે અને જિંદગીમાર સેવા આપી છે, આજ પણ એણે જ મને રસો બનાવ્યો અને જાળવી લધિા. એણે મારો વિશ્વાસપાત ન ક્યો પણ ને સાંભળ, હું ત્યાં મયો' તો નિશ્ચયાધી આધે, ત્યાં પણ કોઈક લશ્મી કોઈક જાઈ માણસને સનારી રહ્યો હતો. જાણે હવે ક્યાંય કોઈને કંડા જ રહ્યો નથી. કોણુ જણે શું થયું છે ? થોડો દિવસે માણસ લૂંટાય-આ તે ફેરી વાત ! પણ માઠું મન તો વિચાર કર્યું કરે છે ત્યાં તો મારા પત્ર વીજળી જેમ ધોત્યા !

'આ ત્યારે જ હું સમજ્યો કે માણુ' ને કામ ક્યું છે, ધ ખરે દાણે જવાબ આપે જ છે.

'ત્યાં જ મને થઇ મયું' કે વિશ્વાસપાત જેવું બીજું કોઈ પાપ નથી. અને આગ પત્રે જ મને દોઝ્યો !

'મનજી કોળી ! મન ઘડે છે પત્રને, પણ પત્રી તો પત્ર ઘડે છે આપણને. અપમા કાંઈ ભગવાને બીધી, પંદિરોને રૂપના પીને કાલ્ય એવો છે ?'

'આ પત્ર, દાણ, આંખ, કન એ તો આપણા દેતા છે.

'આજ આ પત્રદેવતાએ મને એક પત્રમાં માણસ થી ક-માણસ થતો જવાબ લધો લે હવે. ઉનાળો થા, આપણે દી ઉંચા પહેલાં પહેંચી જવું છે !'

'દો-દો ! દો !' કહીને મનજી જાણેને હાંક્યા માંડે

‘વેદ’ ભાગ મનુષ્ય તન પાવ’

શ્રીમન્નારાયણ

એ દિવસોમાં જ્યારે અને દરદારમાં શ્રી આનંદમયી માને મળ્યા ત્યારે એમણે ખૂબ પ્રેમપૂર્વક સમજાવ્યું કે મનુષ્યે પોતાનું શરીર મન અને હૃદિ રવચ્છ અને શુદ્ધ રાખવા માટે નિરંતર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ જેને જે ભગવાનનું નામ પ્રિય હોય તે મનમાં મથુચરના રહેતું જોઈએ, અને પછી ધીરેથી જોઈયાં, ‘જુઓ ભાઈ, આ મનુષ્ય શરીર ખૂબ ભાગ્યથી જ મળે છે. આધ્યાત્મિક વિકાસ માટે એનો પૂરેપૂરો લાભ લેવો જોઈએ ને ?’

શ્રી મ.નાં આ પાત્ર વચન સ્વાભાવીને અને જ્ઞાનાત્મક ભાવના રામના એ સંપ્રદાનું સ્મરણ થઈ ગયું, જે એમણે અધ્યાત્મિકતામાં કલા હતા.

વેદે મારા મનુષ્ય તન પવા ।

હુર દુર્લભ સ્વ પ્રથમે નવા ॥

ભગવાને આજ શરીરને ‘સાગર, ધામ, મોજાનું વર દ્વારા’ કહ્યું છે. જે એને મોજાવાને પણ પર-ભર નથી સુધારતો તે રહે છે અને પરનાય છે.

સુધારી-સે ‘વિનય પત્રિકા’ના તો વારંવાર એ જ પ્રાર્થના કરી છે કે એમનો મનુષ્ય જન્મ આકારણ ન થાય અને રામ ભગ્ન મરણ જ તે સુકિત મેળવે.

હરિ ! હમ મહુત અનુવદ્ધ વીન્દો ।

સાધન, ધામ વિવુધ-દુર્લભ તન,

મોહિં કૃપા વર લીન્દો ॥

વિરવ-વારિ મન-મીન મિત્ર નરિ,

દેત વચ્છું ફલ દ્યક ।

સતે સદીં વિપતિ અતિ દાહન,

સનમત લેનિ ક્લેદ ॥

એવી જ રીતે સુરદાસજીએ પણ આ અગર મીન માધું છે :

મો સમ વીન કુરિલ સલ કમી ।

વિન સનુ દિયો તાહિ વિરલોપેતો નિમઝહતી ॥

ચોપાંશી લાખ યોનિઓમાં માનવ યોનિ સર્વો-ત્તમ મનાય છે. આધુનિક વિદ્યાના વિકાસ સિદ્ધાંત

પ્રમાણે મનુષ્ય શરીર બધી યોનિઓના અંતર્માં મળે છે. અને એક વાર માનવ યોનિમાં જન્મ મળ્યા પછી મનુષ્ય પશુ-પક્ષીની યોનિમાં જાડો નથી જતો. દિંદુ ધર્મમાં આથી કંઈ વિપરીત માન્યતાઓ છે. મદદના-ઓના આપથી કાકતુડીની જેમ કેટલાય સાધુ સતોએ પશુ પક્ષીની કાવા આપનારી પડી છે. જે હે.પ તે, પરંતુ મનુષ્ય શરીર સોથી ભગ્યગ્રાણી મનાય છે, અને એનું કારણ પશુ સુવિદિન છે. આશર, નિના, લાય અને જૈનુ તો સારા યેનિનાં સમાન છે, પરંતુ જાગવાને મનુષ્યને હુદ્દિ અને રિવેકની ઇક્ષિઓ આપી છે. એના માધ્યમથી જ તે પોતાના ‘સદગ ૨૨૨૫’ને જોગખીને સહચીન થઈ શકે છે અને જન્મજન્માં-તરના ફેરના બંધનમાં ॥ મુન થાય છે. આપણું ઉપનિષદોએ શરીરને રથ, સન્દિધીને પોશા, મનને લગામ અને હુદ્દિને સારથી કલાં છે.

અત્યાનં રપિનં વિદિં છતીરં રથમેવ દ્વ ।

હુદિ ॥ વિદિ મનઃ પ્રમદમેવ ચ ॥

તપના સંપદ વડે મનુષ્ય પોતાની હૃદિધીને અને મનને વચ શરી શકે છે અને એ પ્રારે આધ્યાત્મિક ઉત્તતિ તરફ આમળ થઈ શકે છે. જપ-તપનાં પવિત્ર સાધનો ખીજ યોનિઓમાં નથી મળતાં. એટલા માટે માનવ શરીર દુર્લભ મનાયું છે.

એ તો સાચું જ કે ‘માનવ શરીર’ ખૂબ ભાગ્યથી જ મળે છે; પરંતુ આપણું લાગ્ય ત્યારે જ સ.ધ.ક થઈ શકે છે જ્યારે આપણે એનો (શરીરનો) સરખો ઉપયોગ કરીએ. આ દૃષ્ટિએ તે રવચ્છ અને પવિત્ર રહેતું જોઈએ. મારા અરૂપ તિાજી અમને સમ-લગા કરવા હતા કે શરીર અંતરઆત્માનું મંદિર છે. એને જલુ સ્થા અને પવિત્ર રાખવું જોઈએ. સ્થૂળ શરીર સિવાય આપણા લાવ અને વિચારોનું શરીર પણ રવચ્છ રહેતું જોઈએ, જેથી કરીને આત્માનો પ્રગાથ સંસારમાં અમળી શકે. આ ત્યારે જ શક્ય થઈ શકે જો જ્યારે આપણા મૈત્રિંકા જીવનમાં સંયમ, વિવેક અને તપસ્યા હોય જેવી રીતે

આપણી શારીરિક બીમારીઓની અસર મન પર પડતા વખત નથી રહેતી, તેથી રીત આપણા મન અને જાતનાઓના પ્રભાવ શરીર પર પડ્યા વગર નથી રહેતો આપણા માટે ગ્રાધીજી કેન્સર પ્રકરણ રોગ દૂર કરવા માટે 'રામનામ' પર ખૂબ જાર મૂકતા હતા તુનસી સિસ્ટમે રામાયણના ઉત્તરકાંડના 'માનસ' રોગનુ ખૂબ ધાર્મિક વર્ણન કર્યું છે એમણે 'મોહ'ને બધી માનસિક વ્યવિઓની જડ કહી છે

મોહ સ્ફલ વ્યાધિહ વર મૂળ ।

લિમ્હ તે પુનિ ડરગદિં વહુ સ્લુ ॥

આ બધો માનસિક તાપ રામકૃપાથી દૂર થઈ શકે છે, પરંતુ આ કમવડ કૃપા મેળવવાને પાત્ર થતા માટે આપણા જીવનમા સવમ જોઈએ, ઈશિયો પર કાનૂ હોવો જોઈએ આ ચિચાર ફક્ત ધાર્મિક કે આ ધાર્મિક જ નથી કૌટિલ્યના અર્થ શાસ્ત્રમા આયુષ્ય નીતિ મુજબ પણ બસતો ત્યાજ્ય ગણ્યા છે જો બલિત તેમા ફાર્મ જાય છે તો તે સફળતા નથી મેળવી શકતો

ન વ્યસન વસ્ય વાયવાપ્તિ

તવ રાર દ્રિવિવ નિમ્મહ

આ ઈવિ સવમ શારીરિક અને માનસિક બને પ્રકારે સ્વાસ્થ્ય માટે આવશ્યક માનવો જોઈએ જો આપણુ સ્થૂન શરીર જ સ્વસ્થ અને કારનીન ની હોન તો પાત્ર અર્થ, ધન, કામ અને મોખશી ચાર ધ્યેન નહી મેળવી શકીએ આયુ વેંદના વૈદ્યસિદ્ધિભૂત ધ વનતિનું કથન છે ?

ગ્રાધીજી પણ રાજકીય અને વ્યક્તિગત જીવનમા આગેગ્ય પર ખૂબ જાર મૂકતા હતા બ્યારે તેઓ ૧ જગના ઓગરમા 'લાસન છે' અગરમા આગ્રામાન મહેલમા નાડેકે હતા ત્યારે એમણે રાજ નીતિ સમી કોર્ન પુરાક ન લખ્યુ પરંતુ એ ગબીગ વાવાવ યુમા પણ એમણે જોતમા 'અ રોગ્યની ચાલી નામની પલિના લખવાનુ મહત્તર સમજાવુ આ પહેર કેટલી ઉ નેખનોન વાન છે આ પુનકમા બાગુએ પ્રાકૃતિક ચિત્તિયા પર ખૂબ જાર મૂક્યો છે અને શારીરિક રવા રાની સાથે સાથે માનસિક પચિત્રનાનું મહત્તર સમજાવુ

આજકાલ તો 'એનિપેથી' હવાઓના બોલ બાના છે સહેજ પણ બીમારી થઈ તો લો 'ઈન્ફેક્શન' અને અસરકારક 'એન્ટીબાયોટિક' દવા મો આ દવામોથી બીમારી બને થોડા સમય માટે દમાઈ જાય, પરંતુ શરીર જીર્ણિત અને ધાવન થઈ જાય માટે તો એ અનુભવ છે કે આકારકમ મદન વાધો અને ઉપવાસ કરવાની ઘણી બીમારીમા દૂર થઈ જાય છે જરૂર જ પડે તો હળવી 'બાયો કેપી' અથવા હોનિયોથેયિક દવાઓ ખૂબ અસરકારક સાબિત થાય છે આનુવેદ પદતિ આપણા દેશ માં ખૂબ અનુકૂળ છે ખસ કરીને જડી છુટી વગેરે, પરંતુ ચિને બાજી વારવાર કહે છે તેમ સૌથી સરી 'પેથી' તો 'સિગેરી' (સકાનુભૂતિ) જ છે અને તેની સથે કુ રની ઉત્તાર પાણી મારી, સૂર્યકિરણો, વાયુ અને આદર શુદ્ધિ

અહા શુદ્ધિ આપણા જીવનમા વિશેષ મહત્તર સમજાવુ જોઈએ માનવ કારાને શુદ્ધ અને સુદર રાખવા માટે આપણુ દૈનિક બોજન સત્વિક હોવુ તે ખૂબ જ આવશ્યક છે જોવા આપણો આ ર તવ જ આ છુ સ્થૂન શરીર નવશે 'આયુષ્ય નીતિ' એ સ્પષ્ટ કહ્યું છે

યદન મયથેનિત્ર જાવતે તદ્દયો પ્રજા ।

પરંતુ આજકાલ તો માસ અને મિ નોં અચર ખૂબ ઝડપથી થઈ ગયો આ વ્યસન સીમે અને નવકુવકે મા પણ ફેનાઈતકો છે તે વિશેષ ચિતાની વાન છે ર જકિય જીવનમા નર પાણીની જોમ વ રાય છે મે મો ૧ મોમ ઓકિસરોને નશામા ચૂર થઈ ને વકાટ કરાવે તેમ છે, ભારતમા અને નેપળમા પરંતુ મે દિમન કરીને ભરતી ઓકિમી વિવસમા મરૂને સહેજ પણ સ્થાન નરોતુ આપુ બધુ મ મોને એન પરિણામ હિનકર જ ગયુ અને અમારે ત્યા શુદ્ધ અહાર અને પેયની વ્યવસ્થા રાખતા હતા એના ફરજીયે સ્થાનિક નાના શાકાહાર અને દારૂધી ત ક ફિશ્ચ સ વધ્યો આ તણે આપણી જીવનપદતિમા દહ રદાએ તો બનતા પણ આ તણે આર કરે છે અમે તો વિધમખ્ય કરી ચૂક્યા છીએ બધા દેશોમા અમને શુદ્ધ આદાર મેળવવામા કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી નથી નથી

પ્રેરણના એક વિષ્ણુના ડોક્ટરે એ પણ કહ્યું કે આગકાસ કેન્સર વગેરે જેવી અનેક પ્રકારની મંભીર બીમારીઓ દારૂ અને સિગારેટના વ્યસનથી થાય છે, સોવિયેન યુનિયન જેવા રાષ્ટ્રમાં પણ 'ધૂમ્ર-પાન' વિરુદ્ધ જોરદાર અધિશૂન ચાલી રહ્યું છે. દારૂની વધતી જતી માત્રાને કારણે પશ્ચિમના કેટલાય દેશો પરેશાન છે, અને ઉપાય શોધી રહ્યા છે કે આ વ્યસનને કેવી રીતે કાબૂમાં લાવી શકાય આ સં-ધર્માં એક ગપાની કહેવત ખૂબ સુંદર છે, " પહેલાં માણસ દારૂ પીએ છે, પછી દારૂ દારૂને પોએ છે અને અંતમાં દારૂ માણસને પીએ છે." ખગળ વ્યસનોના હાથ હમેશા આવા ચાવ છે. જેવી રીતે અનિર્ભા થી નાખવાથી બરડાં વધે છે તેમ આપણી ઇન્દ્રિયોની વાસના તૃપ્ત કરવાના પ્રયત્નોથી એની ભોગલાપસા વધે છે અનુરૂપિતામાં આ વિચારને સુંદર રીતે વ્યક્ત કર્યો છે

व्यसनं च मृत्योर्द्वयं व्यसनं पृथगुच्यते ।
व्यसनव्यधेऽपि व्रजति स्वर्गारम्भनी मृत ॥

અર્થાત, વ્યસન અને મૃત્યુ એ બંનેમાં વ્ય-સન વડારે દુઃખદાયી છે, કારણ કે વ્યસન મૃત્યુને નીચે અને નીચે હાઈ જાય છે, બ્યારે વ્યસનહિત મૃત્યુ સ્વર્ગ તરફ જાયે જતો જાય છે.

લોકો હમેશા કહેના હોય છે કે, સાચું છે, અપે પણ દારૂ અને સિગારેટ પીવાનું ખરાબ સમ-જ્યે છીએ. પરંતુ આદ્ય પડો મઈ છે, ધીરે ધીરે છોડવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીએ અનુભવી ડોક્ટરોનું કહેવું છે કે વ્યસનોના ત્યાગ ધીરે ધીરે નથી થઈ શકતા. આપણી સ કલ્પશક્તિ દૃઢ કરીને એનો એકદમ ત્યાગ કરવો જોઈએ. આમાં માનસિક તથા શારી-રિક રીક રીક કષ્ટ થાય છે, પરંતુ સફળતા પણ મળે છે.

હમણાં જ એક વિષ્ણુના ડોક્ટરે ખૂબ જ અમલની વાન કહી છે : " જ્યોતમાં ભોજનસામગ્રીની અઝન હોવા છતાં એણે આવા કરનાં વધારે ખાવાથી ધણી લોકો મરે છે " એ ખરું છે કે દુનિયામાં અત્યારે જખમરો છે, ખાસ કરીને એશિયા અને આફ્રિકાના દેશોમાં. પરંતુ વધુ ખાવાથી જે લોકો મરે છે તેમની સંખ્યા વધુ છે. શરીરમાં રહેના ધન-પતિઓએ આ વિવધમાં ખૂબ બેચેનથી વિચારવું

જોઈએ ને ! એનાથી એમના શરીરનું-તો બહુ ધરો : પરંતુ સાથે સાથે દેશ અને સમાજનું પણ. ખૂબ લાગવા વગર ખાતા રહેવું એ પેતાના- શરીર પર અત્યાચાર જ છે.

દરેક ધર્મમાં નિયમિત ઉપવાસ કરવાની કથા રહેલી છે. હિંદુઓમાં એકાદશી અને અન્ય તહેવારોના દિવસોમાં કૃષ્ણહાર કરવાનો રિવાજ છે. ઇસ્લામમાં ' રમઝાન ' વગેરેની પ્રથા હતું પણ ધણી પ્રચલિત છે. આવી જ રીતે ખ્રીષ્ઠ ધર્મમાં પણ. સ્વ. લાલમજાદુર શાહીએ ભારતવાસીઓને અપીન કરી હતી કે દર સોમવારે સાંજનું ભોજન બંધ કરવું. હું આ કમને ધણી વખતથી પળી રહો છું, જેથી બીજા વાતો સિવાય અમારી તંદુરસ્તીને ધણી ફાયદો થયો છે.

બ્યારે અરે ૧૯૪૨ના અગિસનમાં જબજબુર જેઝમાં હતા. ત્યારે ધણી મિત્રો કહ્યા કરના હતા : ' કમ ખાના ગમ ખાના, તબ કટે જેઝખાના. ' મારા મતે તો આ સિદ્ધાંત મુજબ જેલની બહાર સામાન્ય જીવનમાં પણ સારી રીતે અપનાવી શકાય છે.

ભોજન સિવાય કપડાં અને પોષાકો પર આપણી તંદુરસ્તીના ધણી આધાર રહે છે. આગકાસ ફેશનના નામે જ જાણે કેટલાય રિવાજો પડી ગયા છે, ભારત જેવા ગરમ દેશમાં કોટ-પાટનૂન, ટાઇ અને હવે તો ' ડ્રેન પાઈપ ' જેવા સાંકડા પોશાકો ખરેખર બપું કર છે. પરંતુ આપણાં યુવક-યુવતીઓ એનો શિકાર બનતા જાય છે. નેપાથમાં પણ વિદ્યાર્થીઓના આવા જ હાથ છે. સ્ત્રીઓમાં ધરણીની ફેશન કંઈક ઓછી થઇ મઈ હતી, પરંતુ હવે ફરીથી એ જોર પકડતી જાય છે ધરણી તો હોલું જ જોડ્યે ભરે તે નકવી દોષ પરંતુ માનવ શરીરની સુંદરતા જો આબૂપણે પર નિર્ભર હોત તો બહાએ એનો પ્રબંધ જન-મધી જ કરી નાખ્યો હોત ને ?

વાસ્તવમાં આપણા શરીરની સાચી સુંદરતા સાદગીમાં છે-શુદ્ધ, સાદા ખોરાક અને સ્વચ્છ સાદાં કપડાં. આ દષ્ટિથી રાંધેજીએ સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ વખતે ખાદી પર એટલો જોરો ભાર મૂક્યો હતો. ખાદીમાં સ્વાર્થ પણ છે અને પરમાર્થ પણ. આપણને શુદ્ધ અને ગરીબો મારફતે કાંનેલુ-વ્યજેલુ- પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરવા મળે છે. અને એ મારફત લાખો

સ્મરણ સબ્દ કાને પડતા સામાન્ય રીતે ગમગીમીનું વાનાવરણ સરખા જાય છે. મરણ પછી યમને બાળવાની જગ્યા એટલે મસાલુ-સ્મરણનાં મુઠાં બળી રહ્યાં હોય, રાખની ઢગડીઓ પડી હોય, જમીન જુખરી બની ગઇ હોય, કંધક ચિતાઓ ફરી રહી હોય, હાહાકાં આખતેમ અટવાનાં હોય, ફૂંટરા ભટકતાં હોય એ ચિત્ર આપણી આંખ સામે ખડુ થાય, ત્યારે વિવાદની લાગણી ફરકી જાય છે કોઈક અપેક્ષી બાવો હોય, જૂનગ્રેતની સાધના કરનાર આવતા હોય, જૂન, પ્રેન, પિશાચ, ગાંધણ, કાઠણ, ઝંઝ વગેરે રખડતાં આપણે માનસિક દૃષ્ટિએ જોતોએ ને એ બધા અમંગળ વચ્ચે શિવજીવાસો કરીને રહ્યા હોય. સ્મરણનું આ વાતાવરણ વૈરાગ્ય લને પ્રમોદાવૃત્ત હોય, પણ તે પ્રેરણાદાયી કે મગ્ન વૈરાગ્ય નથી હોતો.

કમરસ્થાન ને પારસીનાં દખ્ખાં પણ વિવાદ-મય ને અપહર વાનાવરણ બાંધું કરે છે. હિંદુઓએ જીવને બાળવાનો રિવાજ કયો છે એ ઘણી રીતે ચોખ્ખ જ કહ્યું છે, તેમાં અપવાદરૂપે તદ્દન નાનાં બાળકો અને સંન્નાસીઓ મારે ફાટવાનું રાખ્યું છે સ્મરણ મારે સામાન્ય રીતે નદીનો કિનારો કે એ નદીઓનો સંગમ અથવા સરિતા-સાગર-સંગમ પસંદ કરવામાં આવે છે. નદી ન હોય તો ફરિયાદિનારો-મૃતિનું સાન્નિધ્ય એ રીતે એક જાની મળીરતા સરજે છે તેની સાથેસાથે પાછળ મુઠી આવેલા પ્રધનની નશ્વરતાનું ભાન પણ કરાવે છે. યુગબધના સોના-પુર જેવું સ્મરણ હોય તે તે ઔદ્યોગિક ચહેરેલા જીવને પણ ઔદ્યોગિક રીતે જ પતલી દેવાની વ્યવસ્થા સિવાય બીજું શું કરી શકે ?

મે ઘણાં સ્મરણ જોયાં છે પહેલવહેલું સ્મરણ જોવાનો ખ્યાલ છે : મહીસજર ઉપર મધ વાસમાં એક મુસાસિનીનું દળ લાકડાંની મોટીમોટી મંડેરીઓમાં બગીરે રહ્યું હતું. ત્યારે પછી કાશી, પ્રયાગ દિલ્લી, ચાણદ, પૂન, મુબઈ, કારવરનાં

સ્મરણો પણ જોયાં. અમદાવાદનાં દૂધધરને સમર્પિતો એક અસંખ્યવાર જોવાં પડ્યાં હશે. ટેટરેક ટેક. જે સ્મરણમાં દિવસ ને રાત પણ માગી છે અને છેલ્લે લારતને પશ્ચિમ છેડે ધૂધવના સાગર ઉપર દારિકાનું સ્મરણ જોયું. આ બધા પ્રસંગોએ હૃદયમાં કંઈક અજીબો જ થયો છે, વિવાદની સાથે વૈરાગ્યની આડી અસર પણ આવ્યા વગર ન રહે. પણ તેથી શું ? મરણ એ માત્ર પૂર્ણપિરામ છે : જીવનનું એ સાચું વાક્ય નથી. મરણ આવવાનું જ છે તો જીવન કેવી રીતે જીવવું તેનો સહેલો આજ સુધી કોઈ સ્મરણને અને આપણે નહોતો.

અરીલ ગિધાનનું 'વિદાયવેળાએ' (પ્રિન્ટ) પુસ્તક જોઈ વાંચ્યું હશે, તેને જે સહેજો મગી રહે છે, તેવો સહેજો સ્મરણ પાસેથી મગી શકે ખરો ? સ્મરણ માત્ર વૈરાગ્ય કે તત્ત્વજ્ઞાનના વિચારોને જન્મ આપે એ કંઈતા જીવન જીવવા માટેની પ્રેરણા આપે એવું કંઈક ન થઈ શકે ?

જામનગરની મુસાફરીએ અમે મળ્યા ત્યારે સ્થાનો જોવાના કાર્યક્રમમાં 'સ્મરણ'નો પણ સમાવેશ થતો હતો. મને થયું આ કેવો 'અમદ' ખ્યાલ ? સ્મરણમાં તો વળી શું જોવાનું હશે ? અને આપણે તો નકામે વખત બગાડવા નથી જ જવું એમ મેં નક્કી કર્યું પણ મોટરમાં બધાંની સાથે પેક થઈ મરેલો એટલે તાણટકે જવું પડ્યું.

પણ એ જવું પડ્યું એને કહ્યાગ જ સમજું છું. અમંગળ સ્મરણ સ્મરણને અંગણમાં કેવી રીતે બનાવી શકાય, સ્મરણ પામેથી પણ જીવન જીવવાનો સહેલો મગી શકે એ જન્મે વસ્તુ મેં ત્યાં જોઈ. જામનગરનું એ સ્મરણ પણ એક નાની નદીને કિનારે આવેલું છે સ્મરણના ઝંપામાં પેસીએ એટલે આપણે કોઈ જાહેર વાગમાં જ પેસ્યા દોડસે એવું લગે, સુદર બગીચામાં જન્મે બાળુએ ફૂલ, શુદ્ધ, મદાવીર, માધીની પ્રતિબાંધો પડેલી છે પછી ચોંકામાં બાંધત-

વર્ષમાં ઘણી ગણેલા સંતો, મહાત્માઓ ભક્તોની પ્રતિભાઓ છે. મીરાં, દુધસી, સદાશંકર, રામદાસ, કબીર, જ્ઞાનદેવ, દયાનંદ, રામકૃષ્ણ વગેરે સંતો ત્યાં હમણાં જ ભોલી લોકોએ એવી રીતે લખા છે. એ પ્રતિભાઓ એટલી સુંદર રીતે તેવાર કરવામાં આવી છે અને એટલી સરસ રીતે રંગવામાં આવી છે, કે આપણે રમણનમાં નહિ પણ સંતવૈકાંતમાં ને રામ, કૃષ્ણ, શુદ્ધ, મહાત્મી ને ગદીના નિર્વાણવૈકાંતમાં આવીને ઊંઘા દોષોએ એમ લાગે. ત્યાં પણ સુંદર છાંયવાવેલા છે.

ત્યાંથી જરા આગળ જઈએ એટલે દાહરચાન આવે છે. તે પણ રસમય અને સુગંધ ઢગું. ચોમાસા માટે ઉપર છાંય પણ કરવામાં આવી હતી. મૂર્તિઓની પાછળના ભાગમાં નાહવા માટે એક વાવડી હતી અને તેના ખાલુના ભાગમાં નાનીનાની ઝોરડીઓમાં નાહવા સાડુ ચઢવીઓ ખૂંદેલી હતી તેમજ કપડાં બદલવા માટે સારી મોકળાશ હતી. ચિત્તરચાનને ધસાઇને નદીનાં નિર્ભય નીર વહી જતાં હતાં.

સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓ રમણનમાં જતી નથી. જોવા માટે પણ ન જાય. એકલકૂલ જાય તો હળી

મરે, બૂના લેણારો વાગે, પશુ કંઠી તો ભલે દેવદર્શન માટે મંદિરે આવતી હોય તેમ અનેક બહેનો આવતી હતી અને ગયા ત્યારે શીળાસતમનો ને આઠમનો નદીકિનારે મેળો હતો. ત્યાંથી અનેક બહેનો ત્યાં આવે જ જતી હતી રમણનમાં ગયા પછી નાહતું પડે એ ખ્યાલ પણ ત્યાં આવનાર કોઇ ને આવતો જ નહોતો.

એમને ત્યાંથી ખસવાનું મન થતું નહોતું. મરણુ જે છે જ તે મનુષ્યના મારણનો મંત્ર પણ છે જ. અને ત્યાં લાગેલી વ્યક્તિઓ એ મંત્રને બળે શૂંદુભવ જતી છે. મણુ આવવાનું જ છે, તે જીવન કુની રીતે જીવી બચવું એ સંદેશો જામનરના રમણનમાં એકઠા થયેલા સંતો આપી રહ્યા છે.

મને લાગે છે કે આ એક આનંદ રમણન છે. આ રીતે આપણા દેશમાં ગામે ગામ ને શહેર-શહેર રમણનોમાં પરિવર્તન થાય તો કેવું સાડું! જે વ્યક્તિને રમણનમાં આ કાંતિ લાવવાનો ખ્યાલ આવ્યો હશે, તેનો કિંદુ સમાજ હમેશને માટે ઝગમગી રહેશે.

*

પૂજા : ૩૫૮થી ચાલુ]

મયો હતો. નહીં પતી ગયો હોય તો ચળાણુ સાહેબ પતાવી દેશે અથવા મુલતલખાણી આપશે. આ અરસામાં ધાન્નાખાન ભારતને પૂજીને જ ચણી ખીતા થઈ ગયા હશે.

ફક્ત એક જ વાત નથી સમજાતી. આંતર-દેશીય પત્ર તેમજ કવર ઉપર પાંચ પૈસાનો સરચાર્જ લાગુ પડે છે જ્યારે પોસ્ટકાર્ડને તેમાથી બાકાત રખાય છે. આને ટપાલખાતાને પોસ્ટકાર્ડની સેવા ચાલુ રખાયા તરે જંગી ખોટ સન કરી પડે છે. હવે જ્યારે કવર અને આંતર-દેશીય પત્રોનો વપરાશ

ઘટશે ત્યારે પોસ્ટકાર્ડનો ઉપયોગ ખૂબ વધશે. રપ-લાખે ખોટું પ્રમાણુ પણ વધી જશે. તો નાણા પ્રધાનને માનુષ યાવ કે પોસ્ટકાર્ડ ઉપર પાંચ નહીં તો એ પૈસા તુરંત વધારી નાખાને-નહીં તર બેધ હેઠા ભેગા થાય નહીં. અખબારો તેમજ પોસ્ટકાર્ડ આ જાને ચીજો ઉપર એ પૈસાનો, વધારો, બહુ-બહુ તો દેણુ પર સુધી, બારે નહીં પડે. ત્યારબાદ બહુ આપણી ઇચ્છા મુજબ થવાનું છે-અમેરિકા વધુ મદદ કરશે. રશિયા તો કરવાનું જ છે અને ચીન પણ તેમાં ભરશે. અને રાજ્યોની શૂંદણીમાં પાસા સરળા પડ્યા તો પછી ..

સરજે રૂપ બદલ્યું તેની સાથે મનની ગ્રીઓ પણ ઉકેલાઈ ગઇ. હૃદય માનતું નહોતું અને મન દર્શાવો કરતું હતું. પણ મારી શુદ્ધિની વકીલાત કામ લાગી નહોતી અને મારાથી બોલાઈ ગયું... ‘તમે ?’

આ શબ્દધ્વનિની સાથે જ મારી જિંદગીના પચ્ચીસ વર્ષ ઓછા થઇ ગયા. અને જૂનકાળ વર્તમાનની સામે આવીને બેસી રહ્યો.

મને મારી શરૂ લાગી. અંતરે મારી પામે જવામ માગ્યો. મેં મીન દારા ઉકેલ રોધવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ બધા ધુએનો વિસાળ ચૂકવવાનો હતો ત્યાં ?

હું અને સાવિત્રી સાથે જાણતા હતા. મને યાદ છે ત્યાં સુધી એસ. એસ. સી. ની પરીક્ષા પણ સાથે આપી હતી. કાળી, પાનગી, જાંબી સાવિત્રી અને ત્રમતી નહોતી એવું નહોતું, પણ એની જાતિનો ખ્યાલ આવતાં મારું મન ધૂણાથી ભરાઈ જતું.

હું બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મેલો અને મને એવું અભિમાન પણ હતું. મહાપત્તમ તું પૌરુષમવાળા કહ્યું તું પાત્ર અને કદી ગમ્યું નથી. એવું કારણ કદાચ એ પણ હોય કે અમુક જાતિમાં જન્મ થયો એને હું ઇશ્વરની દેન સમજતો હતો. કર્મ મારે મન ગોણ બની ગયું હતું.

વર્ષમાં હું હંમેશા પ્રથમ નંબર રાખતો, પણ સાવિત્રીય મારાથી પાછી હટે તેવી નહોતી. એ બીજાં કે ત્રીજાં નંબર તો લવતી જ. પણ મને એ ન ગમતું. જાન અને દીમી એ ઉચ્ચ વર્ણનો ઈશ્વરો છે એમ હું માનતો તેથી સત્તી અભ્યસમાં અને બીજી પ્રતિષ્ઠા કેમ પાછળ પડે તે જોવા પ્રયત્ન કરતો. એ કે આ બધું સાવિત્રીની પીઠ પાછળ જ થતું. દેખીતી રીતે સાવિત્રી સાથેના મારા સંબંધો શરા હતા.

એ મારી સાથે ધણીસાર વાન કરવાનો પ્રયત્ન

કરતી. પણ તેમ તેમ હું તેને ટાળતો. પણ દરેક વખતે એ રાકચ બનતું નહોતું.

એક દિવસ શાળા છૂટ્યા બાદ તે મારી પાસે આવીને કહે: ‘તમારે ત્યાં ગીતા હશે મને વાંચવા આપશો ?’

આ સાંભળીને પહેલી કણે તો મારું લોહી ગરમ બની ગયું આ હરિજનની ઊંઘરી એના મનમાં સમજે છે શું ? એ અક્ષર વાંચનાં આવડ્યું, તેથી શું ગીતાનું રહસ્ય ઉકેલનાં આવડી જશે ? કાપવાને હજાર વાર ધુએ તો પણ એ કાળા જ રહેવાના ! જે કમ બ્રાહ્મણે તું છે એમાં બીજાઓએ ખોટો હસ્તક્ષેપ શા માટે કરવો જોઇએ ?

પણ બીજી મિનિટે મારા મનમાં ટીખળ સચ્ચું. એટલે મેં કહ્યું: ‘સારું. હું કાસે લેતો આવીશ.’

અને બીજા દિવસે ‘સાવિત્રીને.... સરનેહ એમ લખીને મારે ત્યાં ધૂળ ખાતી પડેલી ડઝન ગીતામાંથી એક એને ભેટ આપી દીધી.

પણ પંદર દિવસ પછી બ્યારે સવિત્રી મારી પાસે આખી ગીતા કકડાટ મોટે બોલી મઈ ત્યારે મારા અભિમાન પર ભારે આઘાત લાગ્યો. એ તો એમ જ માનતી હતી કે મને ગીતા સહીન અનેક પ્રથ મેં કે છે અને એના ઉપર હું ‘સારું’ વિવેચન પણ કરી ચકું તેમ છું.

મને મારી પોતાની શરૂ લાગી, કારણ કે મને ગીતાના પાંચ શ્લોક પણ મોટે નહોતાં. પણ સાવિત્રીના ગીતાપાઠ પછી મને જે ચાતક ચડી, તેથી મેં નિયમિત ગીતા વાંચવાનું શરૂ કર્યું. મને ગીતા તો મોટેથી મઈ પણ શ્લોકપાઠમાં સાવિત્રી જેવું માધુર્ય હું ન લાવી શક્યો.

આ પછી તેા અમે અવારનવાર મળ્યા અને
૯૫૨, ૫૫૧, સમાજ વગેરે અનેક વિષયો પર ચર્ચા
કરતાં હું એને સાડુ લગા વા ઘણીવાર કહેતા
'હરિજનોને યુગોથી આ વાવ થયો છે અને એ માટે
અને જ જવાબદાર છીએ

'ના, ના, એવું નથી અમારી આ રિયલિટી
માટે અમે પોતે જ જવાબદાર છીએ જેમ પર્વત
ચઢના મુશ્કેલી પડે છે તેમ સરકારનું સિખર સર
કરતા પશુ મહેનત પડે છે બીજા માનવથી કે માગણી
દારો મેળવવાનો કરો જ અર્થ નથી

આધીજીએ અરપૂચતા નિવારણ માટે ઘણું
કંઈ છે' મે કહ્યું 'પણ જ્યાં સુધી એક હરિજન
ભાઈ જ પોતાની પેટા ગ્રામિણ બીજા બાઈને
અરપૂચ ગણતો હોય ત્યાં અને તેટલા સારા પ્રયત્નો
પણ એણે જાય છે જ્યાં મૂળમાં સડો પેડો હોય પછી
મળ-પાદાનો હોય જોવા જઈએ તે કેમ થાય ?

પણ તમને એમ નથી લાગતું કે ઉચ્ચ
વર્ણના હોડારા-દોડારીઓ હરિજનો સાથે લગભગ થી
થી જોવા તેા આ પ્રશ્ન સરળ બની જાય !

સાવિત્રીએ રખજાથી કહ્યું 'વર્ણો જૂની
આ વતાઓને કુદરાવડાનું એકદમ સરળ નથી હું
એમાં બીજા સમાજનો હોય પણ જોગી નથી હું
તો મારા સમાજ વિશે જાણું જો તેઓને પોતાને
એણું જાન થાય કે તેઓ કુલ સ્કારની ગર્ભામાં
ધડેવાયા છે - તેમાંથી તેમણે જાણે જાણું જોઈએ જો
કે આ કામ અલગબીન અને બહુઈ મિરાજની માફક
એકદમ ધણ જાય તેમ નથી, પણ દલ બનોમળ ॥
નથી કરતું'

અમારો પરિચય વધના સાવિત્રીએ અને હરિ
જનવાસમાં આવવા બે ત્રણવાર આમહાણું આમ ત્રણ
આપુ હતું, પણ મે એક યા બીજું બાદાનું કાદી
ત્યાં જવાનું ટાલું હતું પણ એક દિવસ હું ના ન
પાડી રાડ્યો હરિજનવાસમાં પેસતા પહેલાં જ મારે
નાક પર રૂમલ દાખવો પડ્યો હતો ઠેર ઠેર ગદડી
આવારા કુતરાની માફક જ્યાં ત્યાં રખડતા નાગ

બાળકો, અર્ધનમ્ન સીઓ, જીવું રૂપ ઓ અને
આસતી જિંદગીઓ - આ બધું જોઈ મારું મન દનાઈ
મધુ મદી ગાગો સામગીને મારી કૃણામાં વધારો
થયો મારાયા મનોમન જોનાઈ મધુ આ લોકો
આને જ લાલક છે વર્ણો કુ, યુગોના યુગો વિતી
જાય તો પણ આ લોકો સુધરી શકે તેમ નથી.
સરકાર કદી ઉછીના મળી શકે ખરા ?

પણ મારા પ્રશ્નો જવાબ આપતું હોય તેમ
આ બધાથી તદ્દન જુદું તરી આવતું સાવિત્રીનું
રૂપક દેખાયું સ્વચ્છ સુદર બેઠા ધાનું નળિયાનાનું
અદર વી એથી ય વધુ સ્વચ્છ ! કણુમર માટે હું
જૂની ગયો કે હું હરિજનના ધરમાં ગયો છું પણ
'અહ' એની સત્તાથી એણે તેમ નડેતો.

ધરમાં સાવિત્રીની બા એકની જ હતી ખરા
ખર સાવિત્રીનો પ્રોઠ મહેરો જ જોઈ લો મે પિતા
અને લાઇ અંગે પૂછ્યું લાઇ બેકાર હતો અને
પિતા સુવરાર્ધમાં ફાઈવર હતો દર્શની આત્મને કારણે
ધરમાં પેસ અનિયમિતપણે આપતા

હું મારા ધરના સરકાર પર મર્વ લેવા
લાગ્યે થુતિ-સ્મૃતિની વાન કરી મારી સર્વેપરિતા
સિદ્ધ કરના લગ્યે સાવિત્રી શાંતિથી અને અહો
લાવથી અને સાબગતી રહી

આખરે મારે છૂગ પડવાનો વખત આ યો
એસ એસ સી ના ફોર્મ ભરાઈ ગયા હતા અને
વિદ્યાર્થીઓએ વિલયની પાટી ગોઠી હતી પાટી
પૂરી થતા પછી સાવિત્રીએ અને પૂછ્યું એસ એસ
સી પછી કઈ લાઇન લેશે ?

મે ગર્વથી કહ્યું 'આમ તો સાયન્સ લેવા
રિચર છે ડેડીનો રિચર અને ડોક ર ખનાવવાનો
છે તેઓ અને અમેરિકા બેઠાનરા ઈચ્છે છે'

'ઘણું જ સરસ હું તમને તમારા વિદ્યાર્થીમાં
સફળતા ઇચ્છું છું

મે એમ જોનારા તરફ લક્ષ આપ્યા વિના
જ કંઈુ 'તમે હવે કુ કરશો ?

‘કશુ જ નિશ્ચિત નથી હું એસ એસ સી. મા આવી તે જ વચ્ચાને તો હિમાલય જેટલી સિદ્ધિ લાગે છે’

ખાદીના ફેકમાં ગોપાલેની સાવિત્રીની સામે મેં એક નજર નાખી અને મને એના લાવિની દયા આવી અને પહેલી વાર એના પ્રત્યે અનુકંપા ઉપજી પછી મેં ગમન કરવાના આશયથી પૂછ્યું ‘હવે તો તમે લગન કરી લેશોને ? તમારામાં તો લગન થયું પહેલા થાય છે’

‘એ વાન સાચી પછી એ ખામતમાં હું ખૂબ મક્કમ છું પ્રેમ વગર લગન કરવાનો અર્થ શી ?’

પ્રેમના સ્વપ્ના જોતાર સાવિત્રીની અને દયા આવી અને થયું કે આ દુખી થવાની નિશાની છે મેં પૂછ્યું ‘તમારી જાતિમાં જોવા મળે કે ન મળે ?’

‘મળે ન મળે એવું નથી હવે તો અમારા માંય જોવા લાગે છે પછી માત્ર શિક્ષણ એ જીવનસાથીની પસંદગીની પારાશીશી નથી

‘તો તમે કેવો વર પસંદ કરો ?’

‘જે આપણા અંતરથી ‘પર’ નહીં હોય અને જે આપણા સ્થાનથી આપણને ડાકે છે જ્યાં તે’

‘તમે તો પ્રેમ અને લગન ખામતમાં જોડો મોટો આદર્શ સેવો છો પછી એમાં સફળ ન થયા તો ?’

‘તો ખીરાબાઈની જેમ જીવતાં અને આવડે છે મારામાં સહનશકિતનો બહાર છે અનેક દુખો એ મને જીવવા અને જીવતા રીત પુછે છે’

એક ઉચ્ચ વયુની છોકરી જેવા વિચારો સેવવા માટે મને પહેલી વાર એના પ્રત્યે માન દિવન થયું પછી તે થોડીવાર માટે જ બીજી પળે અને વાસ્તવના દર્શન મધ ગયા મારા અને દલીલ કરી ‘એ હવે બને હોય પછી આખરે તો નરકમાં જ જાવું ને’

અમે વડુ દલીલ કર્યાં વિના ધૂળ પડ્યા અને બધું હતો કે એ કાચ મારા ધનુ સરનામું પૂછ્યો ! પછી તે પહેલા તો અમે દિશાઓ બલી નાખી

પછી અમે એસ એસ સીના પરિણામને વિષમે એક અખબારની કચેરી આગળ અકસ્માત બેસા થઈ ગયા બને એ એકબીજાને સામસામા અલિ નદન આપ્યા અમે બને સેકન્ડ ક્લાસમાં પાસ થયા હતા પછી ટોળાની બાલુ પર લઇ જઈને મને કહે ‘મારે તમને એક વાન કહેવાની છે’

‘કહો’

આના જવાબમાં એણે મારા હાથમાં એક પત્ર મૂક્યો ગિજાસાને કારણે મેં તે કાગળ ખોલી વાચવા માડ્યું પ્રિય અને મને ગમરામજી થઇ મારી આમો આગળ ચાલી ‘હું તમને ચાહું છું એક નદીને સમુદ્ર પ્રત્યે જોડો રેનેક હોય એવા રેનેકથી હું તમને ચાહું છું એક સ્પષ્ટતા કરી દઉં હું તમારી પાસે કરી અપેક્ષા રાખતી નથી હું જાણું છું કે તમે મારી સાથે લગન કરી શકો તેમ નથી તે છતાં મારા પ્રેમનો અભિપ્રેય તમારા અંતર પર જ થશે છે મારા અંતરમાં ગોપાલેની આ વાતમાં મેટુ સત્ય છે એ નક્કી કરવા મેં રાતોની રાતો ઉઝાગરા કર્યાં છે અને અંતે હું જાણી શકી છું કે હું મારા હૃદયને તમારાથી જુદું પાડી શકું તેમ નથી રેનેકને કાર્ડ સરકહે નથી અને તમને આટલા નિકટથી જોગળ્યા પછી સમજા દેરી રાખવાનો કશો અર્થ નહોતો એટલે જ મારા અંતરે અક્ષરોનો આકાર લેધો વધુ પડતું લખાયું હોય તો માફ કરશો

મારા મનથી તમારી જ સાવિત્રી

મારું અગ્રેયજ જલ્દી આગથી કાગળી ગયું, પછી સાવિત્રીની આખોમાં જોવાની સાથે જ એ આગ એ ગળી ગઈ મેં સ્મિતનો અચ્છો આંસો અને કંઈ ‘પછી હું તમને એક મિત્રની દિગ્ગે જ જોઉં છું એથી વિશે નહીં’

‘મારે માટે તો એવ ઘણું છે મેં કાંઈ હિસાબ માડીને તમને પ્રેમ કર્યો નહોતો’

‘પછી એકપક્ષી પ્રેમનો અર્થ શી ? આ બધી દર્વેજ પાછા મારા પૂર્વરૂઢ કામ કરી રહો હતો આખરે મેં વાળને જરાયે મદદ આપ્યું નહીં અને

છૂટા પડ્યા ત્યારે સાવિત્રીની આંખો ભીની હતી. પણ મેં એને મારે પેર કાઢ કાઢવાર આવવાનું જ આમંત્રણ ન આપ્યું.

પછી તો પાનખરમાં જેમ પાંદડા ખરે તેમ આધુનિકોથી વધે સરવા સાચા. પિતાની અસ્તુતામાં-ગાંધી કારણે મેં અજાણસ હોયો અને મેં કારકુન તરીકે નોકરી સ્વીકારી લીધી સજા કરી લીધા અને પાંચ સંતાનોનો પિતા પણ બન્યો. જિંદગીનો ઇતિહાસ એટલી ઝડપથી લખાતો મથે કે, સાવિત્રીનું શું થયું? એ શું કરે છે? એ જાણવાની જિજ્ઞાસા રહી નહીં. દિ સમાં દસ વાર ઝડપી ઉચ્ચ કુળની રૂપાળી પત્નીને જોઈ કાઢવાર કાળી સાવિત્રી યા-આવી જતી પણ તે કાઢવાર પૂરતું જ ન બીજી કંઈકે હું ઉચ્ચ માતિના અભિમાનમાં ખોવાઈ જતા.

પણ આ અભિમાનનું અસ્તિત્વ હવે જોખ-માયું હતું મોટા હોકરો આવતા નીકળ્યો હતો અને બીજી હોકરી કેઈ અધિકારીને લઈને લાગી ગઈ હતી. હું દીનો પડ્યો હતો ત્રીજી હોકરી આવુ કંઈ ન કરે તે માટે મેં તેની આસપાસ દીવાનો ઊભી કરી હતી. પણ આખરે એક દિવસ ન ઈચ્છેલું બની ગયું ત્રીજી હોકરી દાણચેરીનો ધંધો કર્યા માટે ઝડપાઈ ગઈ હતી. પણ તે સગીર હતી એટલે તેને રીમાન્ડ હોમમાં રાખી હતી.

ત્રીસ દિવસ સુધી તો મળતા ન મળે, પણ એકત્રીસમાં દિવસની સવારે રીમન્ડ હોમની ઓફિસે પહોંચ્યો અને સમાધિકાળી કેબીન ખોલી ગયાની માફક અંદર ધસી ગયો, ત્યારે માતાથી બેલાઈ મધુ...તરે ?

મારી સામે બીજું કંઈ નહીં પણ સાવિત્રી-માંથી સાવિત્રીથી બનેલી મારી સકલિવાર્યાની... મારી ...મારી.... પંજી આગળ ન વિચારાયું.

સાવિત્રીએ ત્રેમ અને ઉજાડાથી ખુરશીમાંથી ઊભા થઈ કહ્યું : 'એવો.'

મેં ખુરશીમાં જમ્યા લેતાં કહ્યું : 'હું સુનીતિ-ને સેવા આપી છું.'

'તે લઈ જશે. હું ક્યાં ના કહું છું? પણ થોડા દિવસ તે અહીં રહે તો સાઈ. એનું મન બદલાઈ જશે.'

'મારી મન બદલાવળી આવી છે તે !' આજે મારા અને આવી કાંઈ દલીલ કરી નહીં. અને સુનીતિને જોયા પંજી અને એના વિચારોમાં તથા વર્તનમાં થયેલું પરિવર્તન જોઈને તો હું આશ્ચર્યમાં જ પડી ગયો. જે કામ હું પિતા ઘડીને આજ્ઞા વર્ષોમાં નહોતો કરી શક્યો તે આ સ.વિત્રીએ થોડા દિવસોમાં કર્યું હતું.

અને જ્યારે સુનીતિએ પોતે જ મને કહ્યું : 'પપા, સાવિત્રીનહોતો જેટલો ઉપકાર મનુ એટલો જોડો છે ! એમને મારા મનને સંપૂર્ણપણે બદલી નાખ્યું છે આજે અને શાક છે કે સંસાર અને કમ-નો આધાર યાત્રિ પર નહિ પણ ઉઠેર પર છે. પપા, હું તો સાવિત્રીનહોતો પસે જ રહીશ. આવશ્યક થર કરતાં અહીંનું વાતાવરણ વધારે સારું છે.'

જિંદગીમાં હાર કબૂલ ન કરનાર મેં મારા અતરથી હાર કબૂલી લીધી અને મેં સંમતિ આપી. શરમના ભાર સાથે મેં સાવિત્રીની મિનમત્ કરી પણ મુશ્કેલી ત્યાં સુધીમાં મેં વહી મથેલા પચ્ચીસ વર્ષમાં સાવિત્રીએ સાપેક્ષી પ્રગતિની વાત મણી લીધી હતી. એસ. એસ. સી. પંજી વિજ્ઞાનમાં દાખલ થઈ આખરે ડોક્ટર બની ત્યારબાદ વિદેશમાં જઈ આવી રહી અને બાળકોના રોગોની નિષ્ણત બની. શહેરમાં ન રહેતાં ગામડામાં જઈ સેવા કરવા લાગી. શુદ્ધતાનમાં વિનોનાથ આપ્તા ત્યારથી પોતાની આવકનો અમુક ભાગ સંપત્તિનામાં આપવા લાગી અને દુખીઓની ભગિની બની.

એક નાનકડી જિંદગી માટે આટલો નફો ધણો હતો એના ચમકતા દાઢા ચહેરા પર પરિવર્તનનું તેજ હતું. મારામાં આશ્ચર્ય માનવાની પણ દિ મન નહોતી. મેં માંદ માંદ કહ્યું : 'હું મળી છું'

એક કામળ વાંચતાં તેણે કહ્યું : 'સુનીતિ ક્યાં છે ?'

એ હમણાં તમારી પાસે રહેશે'

‘તમે મને તુ કહી શકો છો. તમારો એ અધિકાર છે’

આ સાંજની પાણીમા તરમ બેઠે તેમ મારા અંતરમા તરંગ બેઠ્યા મેં કુશલે અવાજે કહ્યું ‘ના એ અધિકાર મેં ઘણા વર્ષો પહેલાં ગુમાવી દીધો છે’ મેં સ્વેચ્છાએ એ અધિકાર તમને આપ્યો હતો. મેં એ પાછો લઇ લીધો નથી.’

સાવિત્રી ખૂન જિજ્ઞાસથી પત્ર વાચતી હતી, એટલે મેં પૂછ્યું ‘કોનો પત્ર છે?’

‘મારા હોકરોને.’ એણે હમીને કહ્યું અને મારા અંતરે બીજો આશંકા અનુભવ્યો મેં પૂછ્યું ‘તમે ક્યારે લખ કર્યા?’

‘લખ ? મેં લખ કય નથી આ હોકરો મારો પાવકપુત્ર છે .. મેં એને એમ બી બી. એસ થવા મુબઈ મોકલ્યો છે મારી એક બીજી પાવકપુત્રી પણ હતી

છે તે તત્વજ્ઞાન સાથે એમ છે થઈ છે અભ્યાસિકા છે’ ‘લખ કેમ નથી કરતા ? લખ કરી લેતા હો તો ?’ મેં બીના હસ્યે કહ્યું.

‘મા ! લખ તે પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં થઈ ગયા .. અને સ્ત્રી જીવનમા એક જ વાર લખ કરે છે.

આ વાક્યે મારા મનની જીજ્ઞાસા દીવાનોને ખેરવી નાખી ઉચ્ચ કુશળ અભિમાન કયા ઝોગમી મધુ તેની મને ખબર ન રહી કેમિનમાથી બહાર નીકળના પહેલાં મેં સવિત્રીને, સુનીતિને પોતાની પુત્રી ગણી, તેના પાનકપુત્રને મજૂર હોય તો તેની સથે તેના લગ કરવાની વાત કરી, હું બહાર નીકળ્યો ત્યારે મારા મનમા સદીઓથી ધર કરી ગયેલા પૂર્વ-ગ્રહો બત્તની માફક ઝોગમી ગયા હતા જ્યુ એને મોક્ષ થયો હતો અને મારુ ખોળિયુ બદનાઈ મધુ હતુ હું નવો અવતાર પામ્યો હતો

હું એક રક્તપીત્તિવાને ઘણીવાર મદુ કપક પાથરી દૂગપાથ પર બેઠેનો જોઉં છું. જીવ-આવૃત્તિ પાછ-પૈમે નાખે એના પર એ નિર્વાહ કરે છે એના હાથની અને પગની આમ્રગીઓ ખવાઈ મઈ છે. એ આખ વચ્ચેનું નાક પણ એ મદા યાગિએ નામ-નિશાન વગરનું કરી દીધુ છે એનો દમો ઠેક એ આખો મુધી પડેાગી મયો છે રસ્તે જનાર અનુક પિત થઈ દુઃ લગે છે એને જ્યારે ખરી મયેલા આગમના દૂઠામા સિગરેટ બેરની શોખથી દૂઝપાન કરતો અને હસનો જોઉં છું, ત્યારે હું અત્યંત આશ્ચર્ય અનુભવુ છું

મને થયુ કે આવા ક ગામ-કરુણુ જીવન કરતા પિરતોદની જોગીથી કે મને કામે લઈ કે જળસમાધિ કરી જીવનનો અંત આણ્યો શુ ખોગો ? પણ ના, તે એમ નથી કરતો એ જીવે છે, ખાવ છે, ખાવ છે, પીએ છે અને હસનો રહી જીવન બ્યતીત કરે છે

કોને ખબર, જીવનના કયા દેભવ માટે આ દુખિયારો આગળી આશા બેર જીવનનું લાનપ લન કરી રહ્યો હશે ? એ જાણે છે કે આ રોમ જીવશેલુ છે, એ જાણે છે કે જીવનમા એને દુઃ દેનાર કોઈ પણ નથી, હના જીવનની કઈ મદતવાકાક્ષાએ એ જીવી રહ્યો હશે ?

શુ આ મદારોગી એમ માનતો હશે કે કરેલા કમ્ કમ્ અન દિ મ તથી બોગમે જ જીવનના ઉત્તમ માગે એક ડાનુ આગળ જવાનુ હશે ? કે દેવના દુખો પર વિજય મેગવી કઈ નવા સત્વની શોખ રવામા પડુપ થઈ છે, એમ માની આ નશ્વર દેહને એ નહીં ફેકી દેતો હો ? કે એનું મન જે શોધવા નીકળ્યુ છે એ એને નહીં મળ્યુ દેલ એની રાદ જોનો જીવતો હશે ?

જે અસલ છે/ખા સજ સમજ એ જીવે છે આનુ અપાર દુખ હના એ જીવનનો અંત નથી આણ્યો શુ જીવનનસ્ત આવા કરુણ દુખથી મદાન હશે ? નહીં તો આ હતભાગી જીવ બેઠે બેઠે જીવન શુ કામ ઈ-છે ? કેરવી તીન જિજ્ઞાસા !

—શીમલલાલ મોદી

જ્યારે મનુષ્ય વાસ્તવિક પરિસ્થિતિથી અલગ થઈ જઈ પોતાની જાતને કલ્પનામાં ઝોલ દેવા હમ્મે છે, ત્યારે મનોરંજન તેની અર્થચેતન અચેતન અવસ્થા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. આરા અભિપ્રાય પ્રમાણે તો હું મનોરંજનને નસાની કોટિમાં મૂકવામાં કોઈ આપત્તિ જોતો નથી. પરંતુ સાધારણ નસાને મોટામાં મોટા અવશ્ય છે એ છે કે એમાં માણસ પોતાના સમસ્ત સામાજિક અને ઔદિક પ્રતિજ્ઞાથી ઉરેણા કરી પોતાના અસહન સ્વરૂપમાં આવી જાય છે અને તે વખતે તેની વિકૃતિઓ તેના ઉપર સંપૂર્ણ રીતે અસર કરતી થઈ જાય છે. સાધારણ નસા પર બહારનો પ્રભાવ નથી પડતો, તેમાં આપણે બહારથી કશું મહત્ત્વ નથી કરતો, આપણી અદરથી જ મહત્ત્વ કરીએ છીએ. મનોરંજનમાં અચેતન અવસ્થા પ્રાપ્ત નથી થતી, એમાં આપણે જે મહત્ત્વ કરીએ છીએ એ બધું બહારથી મહત્ત્વ કરીએ છીએ; અને એ આપણને અર્થચેતન જ બનાવી શકે છે, અચેતન નથી બનાવી શકતું.

કલા એ ઉચ્ચ કોટિનું મનોરંજન છે, કરણ કે કલાની સાથે સુરચિ અને સ્વચ્છતા રહેવી છે. આ સુરચિ અને સ્વચ્છતા કલાના સામજ્યરૂપમાં તરવાથી પ્રેરિત છે. સામજ્યરૂપ મનુષ્યના મુખેમાં જ સંભવિત છે વિકૃતિઓનાં અસામજ્યરૂપ અને આરા જકતા એ તે સ્વભાવિક શુભ છે. આજે વિકૃતિ એાથી મુકન વાસનાઓ છે તે સામાજિક નિષ્ક્રિયા વિરોધી તરવા હોવાને કારણે કેવળ કૌશિક મનોરંજન કરી શકે છે, અને એ તો નક્કી જ છે કે પરિતાપયુક્ત પ્રતિક્રિયા એની સાથે જોડાયેલી રહેશે.

કલા સામાજિક મનોરંજન હોવાને કારણે વ્યક્તિગત વાસનાની પ્રતિક્રિયાથી મુક્ત રહે છે. એટલા માટે-અનાદિ કાળથી કલાને માનવજીવનમાં એક ઉચ્ચ ને મહત્ત્વ રથાન મળ્યું છે. પરંતુ એ

પણ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે કે કલામાં સારિતકતાની નિતાન્ત આવશ્યકતા છે. કલાને અસ્વીકતાથી બચાવવા માટે કોણ જાણે કેટલાય પ્રતિમંધો તેના પર મુકાયા છે. જે કલાનાં સારિતકતા નથી, જે કલા હલકા ચરની ભાવનાઓ એટલે કે વાસનાઓનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે, એ કલા દૂષિત છે. આ કલાનો માત્ર અસ્વીકાર કારવામાં આવે છે એટલું જ નહિ પણ કયાંક કયાંક તો તેને હંદને પાત્ર પણ મળવામાં આવી છે.

કલામાં શુદ્ધિનું તત્ત્વ હોવું અત્યંત આવશ્યક ને અનિવાર્ય છે. જોકે દરેક કલાને સ્ત્રીત ભાવનામાં છે અને કલાને મૂળ ઉદ્દેશ ભાવનાને પ્રભાવિત કરવાનો છે, છતાં પણ કલા શુદ્ધિની મદદથી પોતાનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. શુદ્ધિતરના બંને ભાગ-વિવેક ને જ્ઞાનકલામાં સરખી રીતે મહત્ત્વપૂર્ણ છે. જ્ઞાનકલા સરીતરના વિશાલ છે, વિવેક કલાના પ્રાણતરનું પોષણ કરે છે.

‘કલા’ શબ્દમાં કૃત્રિમતાનો પ્રોધ છે અને કલા હરેક રથાને કૃત્રિમતાના નિષ્ક્રિયાથી બંધાયેલી છે. જ્યાં સુધી કલાના સ્વરૂપને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી આ કૃત્રિમતા કલાનું વ્યાકરણ હોવાને કારણે સ્વભાવિક રીતે જ આવશ્યક છે અને તેની ઉપેક્ષા કરી શકાય એમ નથી. કલાના અવરમાં વિવેક દારા થતો પરિષ્કાર જ કલાને જીવંત કરી શકે છે.

ભાવના અને શુદ્ધિની સમુત્થના એ કલાની પ્રથમ આવશ્યકતા છે આ સમુત્થના વિના કલાને આભા નજ થઈ જાય છે, અહીં આપણે એ પણ યાદ રાખવું પડશે કે શુદ્ધિતરના બંને ભાગ-જ્ઞાન અને વિવેક-કલાના અંગો છે જ્યાં જ્ઞાન-વિજ્ઞાન વિવેકથી જુદાં પડી કેવળ શુદ્ધિનાં વાહક બની એકાંગી બને છે, ત્યાં કલા ભાવના અને શુદ્ધિ બંનેને પોતાનાં બનાવી સર્વાંગી બની શકે છે.

ભાવનાને પ્રભાવિત કરવાનું સદુદ્દેશી યાત્રિનિયાત્રી માધ્યમ કલા છે. આદેશ માટે આપણા પાર્શ્વિક અને સામાજિક નેતાઓ કલાના પ્રકારમાં ઘણા સર્જક રહ્યા છે. આ સત્યતા પાછળથી અનુદારતા જ નહીં, બલકે અન્યાયની સીમા સુધી પહોંચી ગઇ આમાં કલાકારોની પશુ દેહીક નિર્મળતા રહેલી છે. જે તેમની રચિતિમાં રચનાત્મક ગણાવી જોઇએ. કલા વાસ્તવમાં સુંદરતાની ઉપાસના છે અને સામાજિક નિયમોમાં પ્રતિબંધોની કેટલીક કુરૂપતા તો રહે છે જ વખતોવખત કલા આ સામાજિક નિયમો અને પ્રતિબંધોને તોડવાની પ્રેરણા આપે છે. માનવસમાજને એવો અનુભવ છે. જ્યાં કલામાં ઉત્તેજિતતાવા દ્યુક્ત વિવેકતત્ત્વ ચિત્તિષ્ઠ પાડુ કે કલામાં અસામાજિક બનવાની પ્રતિષ્ઠા દાખલ થાય છે, અને એટલા માટે મધ્યયુગમાં જ્યારે સામાજિક નિયમો અને બંધનોની સખવા ઘણી વધી ગઇ, ત્યારે કલાકારોને સમાજમાંથી હાથમગ દૂર જ કરવામાં આવી હતા. સંગીતકાર, નૃત્યકાર, ચિત્રકાર, સિદ્ધીઓ જે બધા કલાકારોને એક જુદો પોતાનો સામાજિક વર્ગ બનાવી દેખે ઉચ્ચ અને સર્જક સમાજમાંથી બહાર કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા

પરંતુ મધ્યયુગનો એ રૂઢિચુસ્ત સમાજ સાહિત્યકારોને અનાદર ન કરી શક્યો અને સાહિત્યકારો અને કવિઓનો કોઇ જુદો સમાજ બની શક્યો નહીં, જો કે ચારલોના રૂપમાં કવિઓના એક બાજને સમાજથી દૂર કરવાના પ્રયત્નમાં એ સમયના સમાજને જરૂર સફળતા મળી હતી પણ એ સંજ્ઞાતંત્ર એવ સમાજના નેતાઓને ફાળે એટલું નથી જવું જેટલું આ કવિઓની ધન અને આશ્રયને માટે પૈસા પડપડવાની નિર્મળતાને ફાળે જાય છે. સાહિત્યકાર સમાજનો નેતા રહ્યો છે, એ બૌદ્ધિક ગ્રાણી છે સર્જક કલાઓમાં સાહિત્ય જ એક એવી કલા છે જેમાં મનોરંજનની સાથે સાથે બૌદ્ધિકતા તેમ જ સાહિત્યકારને પ્રધાન્ય મળે છે. સાહિત્યના સર્જનમાં સ્વાતંત્ર સુભાષવાળા નત્તની પ્રચુરતા નેહી છે સાહિત્ય-

કારનો હવેથી એ પ્રયત્ન રહ્યો છે કે તે પોતાના વ્યક્તિત્વમાં દુનિયાના વ્યક્તિત્વને હાથ કરી દે, નહિ કે દુનિયાની રુચિ અનુસાર તે પોતાના વ્યક્તિત્વનું સ્વરૂપ બદલે.

ભાવનાને શુદ્ધિથી માનવના પ્રત્યેક કર્મની સૃષ્ટિ સ્વાય છે અને હું કલાના સર્જનને કલાકારનું કર્મ જ ગણું છું કલાને સાહિત્ય પોતે કર્મ દોરાની સાથે બીજાના કર્મને પ્રભાવિત કરી શકે છે અને એટલા માટે કલા અને સાહિત્યની સફળતા તેમ જ સાર્થકતા લોભકિત અને સમાજકલ્યાણ પર આધારિત છે. જે કલા લોકકલિત અને જનકલ્યાણમાં સકારક નથી બનતી તે નિર્થક ગણવામાં આવે છે એમ તો બીજાને સુખ આપવું, બીજાનું મનોરંજન કરવું એ ખુદના લોકકલિત અને જનકલ્યાણ છે એમ ગણી શકાય છે, પણ બૌદ્ધિક હોવાના સંબંધે અનુભવમાં જનકલિત અને લોકકલ્યાણને વ્યાપક અર્થ ધરાવવાની પ્રવૃત્તિ છે. કોઇ પણ સુખ કે મનોરંજન જે દલકી વાસ્તવા પર આધાર રાખે, તે રચાયે નથી અને તેની ભવાનક કુખલ પ્રતિક્રિયાઓ થઇ શકે છે. એટલા માટે સાહિત્ય અને કલાને વાસ્તવાથી પર બનવું પડશે. ભાવના વાસ્તવાથી પર હાથ જાય છે શુદ્ધિનું વિવેકતત્ત્વ અને એટલા માટે દેવળ સાહિત્ય અને કલામાં જ નહિ, પણ સમગ્ર માનવસમાજમાં શુદ્ધિને ભાવનાની સમકક્ષ માનવામાં આવી છે. ભાવના કર્મની પ્રેરક જરૂર છે, પણ શુદ્ધિ કર્મનું અનુદાસન કરે છે. આ જ અનુદાસન સમાજનું નિર્માણ કરે છે અને વિવેકની પ્રેરણા આપે છે. પણ અહીં આપણે એક વાન સમજી લેવી પડશે. કલા અને સાહિત્યમાં શુદ્ધિનું વિવેકતત્ત્વ જ મુખ્ય છે અને એનું ભાવનાથી કોઇ બંધુ અસ્તિત્વ નથી. એમ તો આપણે એમ પણ કહી શકીએ કે કલાનું આધારભૂત મૂળતત્ત્વ ભાવના છે અને પ્રમુખતત્ત્વ શુદ્ધિ છે. પણ મકાન કલા તો એ જ છે ભાવ ભાવના અને શુદ્ધિ એકરસ અને એકરૂપ બની ગયા હોય અને તેમાં કોઇ એક ન જાય.

સાહિત્ય દર્શન

(નિઘ્નસાહિત્ય-૧) [સાનયગોત્રી ગ્રંથી ૮
પ્રકાશક સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટી, વલ્લભનિધાનગર
પાનાં ૪૨૦ મૂલ્ય રૂપિયા વીસ]

સાનયગોત્રી ગ્રંથીમાં આઠમું પુસ્તક નિઘ્ન-
સાહિત્યને આવરી લે છે. દેખીતી રીતે જ એકભાષ્યમાં
નિઘ્નસાહિત્યને ધન્ના આપી શકાય નહીં તેથી તેને
બીજો ભાગ હવે પછી પ્રમુખ યશી “નિઘ્નસાહિત્યના
બે પ્રયોગો” આ પ્રથમ ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથના
આરંભના પ્રકરણો આ ગ્રંથની એક વિરૂપતા છે
તેમાં માનવીની વાણીની ઉત્પત્તિ નિઘ્નના મુખ્ય
ભાષાકુળો, સાહિત્યનો સંસ્કૃતિ પરનો અદ્વિતીય પ્રભાવ,
શબ્દની યત્નકારિક સર્જનશક્તિ તથા જનતાના પ્રથમ
પુસ્તકોની લેખનપદ્ધતિ અને સાહિત્યનું નિર્માણ- આ
બધા અંગેની અત્યંત રસપ્રેરણા આપતી આ રૂઢી જ્ઞાન
પિપાસા વધારે અને કિતિને નિરંતરે એવી છે.
હજારો વર્ષનું આ સાહિત્ય મહાપ્રલોભમાંથી બનીને
પરિસ્થિતિ સ્થિતિમાં છે તે ય ઘણું બધું રિપુન છે
એમાંનો એક અંશ જ આપણને ઉત્તર બધ છે. આ
છતાં આગા પચાસ-સો ગ્રંથોની બાથમાં માનવી
એટલું વિપુલ તો છે જ” આ પાંચમી નોંધમાંથી આ
સમગ્ર એટલા માટે ઉત્તરમાં છે નાયકને નિઘ્નસાહિ-
ત્યની વિશાળતાનો ખ્યાલ આવે

પ્રવેશકમાં શ્રી એસ આર ભટ્ટ લખે છે

“વચનામાં હાજરનો માનવ, મિસરના પિરા-
મિડ કરતાં બે પ્રાચીન છે, છતાં બે અગ્રણ્ય નિચારનાં
રહસ્યો એટલે નૂતન છે. આશ્ચર્ય તો એ રહ્યું છે
કે બહુભાવી માનવકુળને બિનજન આર્થિક નિરાળી
ભાષાઓના વણીના લગામ વિનાસ જેની સાહિત્ય
કૃતિઓમાં બ્યક્ત થાય છે તે એનું પૃથક્કર્ણ નથી
એ તો છે એનું એક જ જગતના પાંચ ઉપર માનવ
જીવનના વિકાસનું સ્વરૂપ કેવળ એના એનોવિરતમાં

છુપાયું છે એટલે દેશવિરોધના સાહિત્યનો અડગતા
અભાસ પશુ પ્રતિતિ આપે છે કે સાહિત્યમાં વારંવાર
પ્રથમ પુછાય તેના હજારેક વર્ષ પહેલાં એનો ઉત્તર
લખાયો હોય છે- પ્રથમ પુછનારના દેશથી સેકડો
જોગળ દૂર કોઈ બીજા દેશના સાહિત્યમાં ત્યારે
તો લખવદ્દીતાને વિષે કહેવાયું છે કે એનાં
વિરોધનામ બધાં બારીય છે પરંતુ એનું ચિંતન
સહુ માનવોને સ્વીકાર્યું છે ” આ પ્રથમ સૌ પ્રથમ
શ્રી યોગેન્દ્ર બાસ “આદી માનવીની વાણી ” તથા
“ આદિ લેખન અને સાહિત્ય ” એ બે પ્રકરણ
દા. તેમજ તેમાં આપેલ સમગ્રો અને વિરોધારા
આપણને નાટ્યાત્મક રીતે ચિત્રનિર્મિત દારા જે આદિ
સહિત્ય રચાય તેનાથી વાકેફ કરે છે. ત્યારબાદ શ્રી
હરિવલ્લભ ભાષાણી “ ભાષાની ઉત્પત્તિ અને મુખ્ય
ભાષાઓ ” શીર્ષક નીચે તેમની વિદિતા સાથે જગ
તની ભાષાઓની ગંભીર કરાવે છે. શ્રી ઉમાશંકર
જોશીએ “ શબ્દની શક્તિ ” વિષે લખ્યું છે ત આ
પુસ્તકમાં બધ બેસતું થતું નથી-તેનું સ્થાન કાર
તીય સાહિત્યના પુસ્તકમાં યોગ્ય હતું હવે પછી
સાહિત્યનો જે પરિચય કમપદ થાય છે તે આ
પ્રમાણ છે

મેસોપોટમી સાહિત્ય } શ્રી અમૃતલાલ યાજ્ઞિક
અથ અને દન્ડા સાહિત્ય }

પ્રાચીન નિસર સાહિત્ય } શ્રી નમીનલાલ પારેખ
હિંદુ સાહિત્ય }

અવરતા સાહિત્ય } શ્રી હિરોજી કાવસજી દાવર
કરેલી સાહિત્ય } શ્રી હાદુભાઈ નાયક
અપ્પની સાહિત્ય } શ્રી એમ. એલ. લોખડાલા

ગ્રીની સાહિત્ય } શ્રી યુનાનનાસ ઓકર
જાપાની સાહિત્ય } શ્રી બ્યો તી-ન્ડ જેન
મલયા સાહિત્ય }

અલ્બેટ્ટી સાહિત્ય } શ્રી દીપક મહેતા
સિયામી સાહિત્ય }

શ્રી-રામન મહાકાવ્યો શ્રી રમનીકાંત પંચોળા

શ્રીક નાટકો
શ્રીક ટ્રેન્ડેડી
રામન નાટકો

} શ્રી જયંતિ ૬ વા ૬

મધ્યયુગીન વીરાશાઓ શ્રી નહિન રાવળ

દરેક બાપાને લગતું પ્રકરણ ચિત્રો, સાહિત્યિક ઉદાહરણો, બાપાંતરો અને ગદ્યપદ્યના નમૂનાથી ભરપૂર છે. ધનિષ્ઠ સંપર્ક અને અભ્યાસને કારણે શ્રીક નાટકો, શ્રીક ટ્રેન્ડેડી. રામન નાટકો વિશે જે વિસ્તૃત છણાવટ થઈ છે તે અલ્પદેશી અને સિંચાળી (યાદ) સાહિત્ય વિશે થઈ શકી નથી તે સ્વાભાવિક છે. આટલી બધી બાપાઓના પ્રખર વિદ્વાનોની યુગ્મરાતી બાપા પાસે અપેક્ષા રાખી શકાય પણ નહીં. છતાં દરેક વિદ્વાનો જે રજૂઆત કરી છે તે એટલી દિલ્લચ્છ અને આકર્ષક છે કે દરેક બાપાના સાહિત્યને લગતી તમામ વિષયો વાંચવાની સામર્થ્ય તે પ્રગટાવે છે. ચીની કે જાપાની સાહિત્ય વિશે અચૂકારી બીજા કયાં મળવાની હતી ? પ્રાચીન ગ્રંથોના સાહિત્ય વિશે વંચનાં, ભારતના પ્રાચીન સાહિત્ય શૈલીનો નાતો દેખાઈ આવે છે અને તેથી જ દેશ જુદા, ભાષા જુદી છતાં સર્જકો, કવિઓ અને સંકલ્પારો એક જ સ્વરૂપે અભિજાર કરી શકે છે તે અણીને આનંદ થાય છે કે કવિ અને તે દેશનો હોય, તેના કવનનો સુ એક જ રહે છે. વિશ્વસાહિત્ય દર્શનનો આ પ્રથમ મંથ છે— આ શ્રેણીમાં બીજો ભાગ હવે બહાર પડનાર છે. કેમકે અગ્રેષ્ઠ સાહિત્ય જ એક પુસ્તક જેટલો વિસ્તાર શકે તેટલું સમૃદ્ધ અને અમૂલ્ય છે. સાહિત્યના વિદ્યાર્થી માટે જ્ઞાનગોત્રી શ્રેણીના આ પુસ્તકો અમોઘ ધરણું બની રહેશે, અને કાલક્રમે આ પુસ્તકોને અભ્યાસક્રમમાં પણ પ્રવેશ શકારો. બાંતની અન્ય બાપાઓમાં યુગ્મરાતી કદાચ પ્રથમ જ એવી બાપા જેણે આંતર ભારતી તેમ જ આંતરરાષ્ટ્રીય સંદિપને સ્વચ્છાપામાં પીરસવાનો પ્રયોગ કર્યો હોય સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીની જ્ઞાન ગંગોત્રી શ્રેણી યુગ્મરાતી બાપાનું એક આભુષણ અને ગૌરવ છે.

વિચારવહેણ

(શ્રી પુરુષોત્તમ મ. માવળંકર
સન્નિધ પ્રકાશન, અમદાવાદ પાના ૮૪
કિમન રૂ. ૨-૫૦

આ નાની પુસ્તિકામાં બાવીસ જેટલા ચિંત્ય અને મનનીય લેખો આપવામાં આવ્યા છે, જે 'અભ્યાસ'માં નિમિત્ત પ્રગટ થતાં રહ્યાં છે. શ્રી પુ. મ. માવળંકર અત્યા કૅન્સરશ્રીકાર અને રાજનીતિજ્ઞ છે. તેમના વિચારો, પુષ્પ અને પાકક વિચારસંસ્કૃતિના પરિપાકરૂપે, બહાર પડે છે. અમદાવાદમાં હેરાલ્ડ લાઇઝી ઇન્સ્ટીટ્યૂટ દ્વારા તેઓ યુગ્મરાતની જનતાને આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રવાહોથી વાકેફ રાખના રહ્યા છે અને 'અભ્યાસ' દ્વારા ભારતીય સંસ્કૃતિનો આભિજાર કરી-કરાવી રહ્યા છે. 'સન્નિધ' અગાઉનાં ૨૧ ઉપ-યોગી પ્રકાશનોમાં એક મહત્વનો ઉમેરો કરતું આ પ્રકાશન આરંભ છે.

સાધના

દીપોત્સવી ૨૦૨૭ તંત્રી શ્રી વિહુ પંડ્યા,
રેડેસ અમદાવાદ

વિચારગ્રંથ, તેમજ વૈવિધ્યની દૃષ્ટિએ જેમાં નવીનતા કહી શકાય તેવો સ્વચાળ 'સધના' દીપોત્સવી સાગી રીતે પીરસી મળે છે, તેનું એક કારણ પણ છે રાજકારણની દૃષ્ટિએ જોઇએ તે બીજા આણું વહેણમાંથી એક ચોક્કસ દિશામાં વાયકોને લઇ જવાની નેમ આ પત્રે રાખી છે તેથી વાર્ષિક અંક 'વિચારોનો સેમીનાર' બની રહે તે સ્વાભાવિક છે. ૨૦૨૭ના દીપોત્સવી અંકનું સાહિત્યક મૂલ્યાંકન પણ સવિરોધ રહે છે. કાવ્ય, જ્ઞાન, નિબંધો તથા સાહિત્યિક લેખાનું ધોરણ ધણું જાણું રહ્યું છે. મુખ-પૃષ્ઠ અને છાપાઈની બાબતમાં દોષ દિવાદ રહેતી નથી. 'સધના'ના યુવાન તંત્રી શ્રી વિહુભાઈ પંડ્યાની અંકને સર્વભોગ્ય બનાવવાની સર્વાંગી જહેમન ફળી છે.

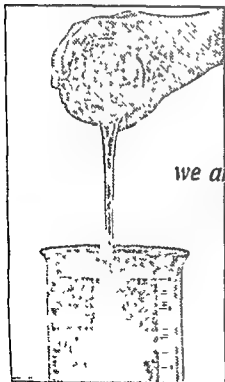
'પાંચક' દીપોત્સવી ૨૦૨૭
તંત્રી શ્રી માનસંગજી બારડ. અમદાવાદ

પાનાં ૧૮૮ કિમીત રૂ. ૩

પચિકે એક દસકો પૂરો કર્યો. ૨૦૨૭ના દીપોત્સવી અંક સથે તે અભિયાતમાં વર્ષમાં પ્રવેશે છે. આટલા સમયમાં ગુજરાતના એક રિદાનોને આકર્ષવાની આ માસિકની સિદ્ધિ નોંધપાત્ર બની છે. ખાસ વિશિષ્ટ અંકોને બાબતે મુકાબે તો પણ 'પચિક'ના સામાન્ય અંકમાં વિષય વૈરિધ્ય સાથે જળવાઈ રહે છે. વિગતો અંકમાં પણ હો. હમમુખ સાંકળિયા, હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી, અપ્પા. કે. કા શાસ્ત્રી, પ્રા. નરોત્તમ વાણુંદ, પ્રવચન ક. દેસાઈ, જનિવત પંદયા, વિદ્યુમાધ પંદયા જેવા સમયોની કનખો દાબ વાચકોને મજા છે સાથેસાથે નવીનોમાંથી પણ ધણા છે 'પચિક'નું સંપદન વર્ષોથી દાદ માગી લેતું બનતું રહ્યું છે

'નવચેતન' સુવર્ણમહોત્સવ અંક તંત્રીશ્રી આપશી ઉદ્દેશી, અમદાવાદ પાનાં ૪૪૦ કિમીત રૂ. ૩

ઓક્ટો. નવેમ્બરના સંયુક્ત અંક તરીકે સાથે ચારસો પાનાંની તદ્દન નિરાગી વાનગી પીરસી જનાર 'નવચેતન'નો સુવર્ણ મહોત્સવની યાદગીરીનો અંક ગુજરાતના સાહિત્યિક અને સાંસ્કારિક જીવનની છેલ્લા પચી દાયકાના ઇતિહાસને અક્ષરેક આપવામાં ગુજરાતના જે તે વિવિધના ખેરખાઓનો સાથ મેળવીને રજૂ થાય છે. સાહિત્યના ગ્રંથો, કલાવિકાસ, સામાજિક જીવન, રાજકારણ, કવિતા, વિજ્ઞાન, નાટકો, ધનકારત્વ, એકાદીએ, નવલકથા, રમજૂમિ, બાલ-સાહિત્ય, ચળવિત્રો, રમતગમત-એમ કોઈ પણ ક્ષેત્ર આ માસિકની નજર બહાર રહેતા પામ્યું નથી. 'નવચેતન'ને ૫૦ વર્ષ પૂરા થાય છે તેની પાછળનો તેના તંત્રી આ આપશીલાધનો પુરુષાર્થ હવે આપું ગુજરાત જાણે છે. તેમની નિષ્ઠા અને ચોક્કસ મૂલ્યો તથા આદર્શ માટેનો આગ્રહ જનજાગર છે 'આ વિશિષ્ટ અંક તેની મૂલ્યવાન સામગ્રીને કારણે ચિરંતન મૂલ્ય ધરાવે છે.

Research Quality Expansion...

we are deeply dedicated to each !

Amar Dye-Chem are pioneers in the dyestuff industry in India—and have sustained the performance through the years in meticulous quality control in unceasing research in consistent expansion in mounting exports Today, Amar Dye-Chem make dyestuffs for almost every conceivable application—in textile, paper, leather, plastic, paint, color and many other industries

*we believe that
Research is the life blood
of the chemical industry*

AMAR DYE-CHEM LTD
Rang Udyan Mahim Bombay 18

શ્રી. મલિકજી કૃપ
અમારાં પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ	૧-૨૫
ગીતાંગત એક અધ્યયન ...	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા ..	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા ...	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
શ્રી અરવંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫

સુંદર, સ્વચ્છ અને સુધડ છાપકામ મારે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

અનુક્રમણિકા

૫૪ : લેખ :

૩૬૩ પરિવાર...

૩૬૪ તમારા જેવાના પુણ્ય મનાવે...

૩૬૫ પરિભ્રમણ...

૩૬૬ 'ઈશ્વાત્ય' દર 'સ્વર્ગ'...

૪૦૧ ઇશુખ્રિસ્ત...

૪૦૫ ભાવના અને આદર્શ ..

૪૦૬ ધર્મ અને જીવન...

૪૧૨ હાસિમિથી ગૃહલક્ષ્મી...

૪૧૪ મારી કમળાનો સમાજ...

૪૧૭ બદાહર માતાનો બહાદુર પુત્ર....

૪૧૬ શ્રમની પૂજા ...

૪૨૨ વિદ્યા-કલા હાર આનંદ ...

૪૨૫ 'મિ' જાહે તો કહાં જાહે ?'...

૪૨૭ અવસોન...

લેખક :

ચતુરનાથ મહિપત્ત

છોટાશાઈ પટેલ

'આશુતોષ'

શ્રીમ-નારાયણ

.....

ઈશા મહેતા

સંતબાલજી

રાજગોપાલાચાર્ય

ઈ-દુલાલ આધી

ભોગીલાલ દવે

કેનિંગ પોપાફ

કેદારનાથજી

જુરો-દ્ર દવે

ચિ

રચના

[શ્રાવકોને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે,

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કરી પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક ચિલિકમાં ધસે તો મોકલાશે.

અમે તે મળિને આપક વઈ શકાય છે.

આ મામિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, ચિંતન અને આધ્યાત્મિક વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સદ્, બૌદ્ધિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાચબની એક બાજુ ચાલીથી લખવું

લેખાજમ

દેશમાં [વચન] ૮ રૂપિયા

પરદેશમાં સોળ ચિલિકા.

"વૈષ્ણવજન"

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન આધી : સંપાદક : નનીન આધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
અંક-પ્રકાશન સ્થાન : સુરપ મુદ્રિકા, રેષકોલ રોડ, રાજકોટ.

જિંતાનું જન્મસમયનું વજન વધીને ૪ મહિનામાં તો બમણું થઈ ગયું—છે ને, સાચો વિજય!

બોમ્બેએ જિંતાને કોઈપણ બોલાવે કે તરત હસી પડે છે એ! તે માલમ એવાં સરસ ઝીંજીરૂં બન્યું પડે છે! જિંતા હસતી ભય છે, પોતાની નવીનતા રખતોથી સોને પોતાના બનાવી લે છે. જિંતાને એક ચીજ સોઈ વહાલી છે—એ !! એની દૂધની બાટલી, બાટલી પૂરેપૂરી ખાલી ન થાય ત્યાં સુધી એને મોઢાખાવી કાઢે એ બીજા! જિંતાની આ મોઢિની પાછળનું રહસ્ય છે. એક વિશેષ પ્રકારનો બાળ-આહાર!

જિંતાને આપાય છે, અમૂલરૂં —એક વિજયી બાળ-આહાર!

અમૂલરૂં જન્મરૂં મુકાવાના બે જ વર્ગમાં લી જેનાં લેય લે બીજા બાળ આહારોમાં લેવાયોને કારણે ૧૫૭૨ રાખી દીધા અને સીમા આ-રૂં ૪ ૫ થી કદે, અમૂલરૂં એક વિશેષ પ્રકારની (સેન-ફાઈનર્સ) અને વિશેષ રીંગરૂંબાને ૨૫ રૂંડે જન્મલ વ છે — જાણ દમારા લાકડા બાજક માટે! સહેલાઈથી પીડે બધા અમૂલરૂંએમણી વ ડોને રૂંડેલે પોષી મળી રહે છે...અને સાધોસાથ અને છે, આરવરક વિદ્યારૂંને ત્યાં ૪૫૫૫૫૫ ઉપરાંત, બાળકોના વડુરૂંપ વિકાસ માટે એમણી લુપ્ત મનાવૂંબ અને વડુ સાચા પ્રોટીનના લત્તોયે અને છે.

આમૂલરૂં

માના દૂધની બટલીમાં ઉલ્ટું વેંકલિયક આહાર

મહત્વ

અત્યંત અને બાળકોર વિશેષા મહત્વ અમૂલ પુરુષ માટે (સ પે જાન દેશની ૨૫ લ વિશિષ્ટ બોડીને) આ સરનામે લખો: પોસ્ટ બેંચ ૧૦૧૨૩, મુમબઈ-૬.

MUKAND IS STEEL

MUKAND MOVES INTO NEW AREAS OF STEEL CASTINGS

ALLOY STEEL CASTINGS

High and low alloy steel castings for industry to specific requirements. Mukand's range covers turbine components, process equipment.

Sophisticated research and development facilities like the Mohanik furnace to provide answers to specific problems. Comprehensive quality control. All these ensure uniformly high quality castings from Mukand.

Mukand Iron & Steel Works Ltd., Kurla, Bombay-70. AS

Calcutta Office: Raneegunj Coal House, 3-A Chowringhee Place, Calcutta-13.

સિધિયા અપને સાગર બ્રાચ સમૃદ્ધિ અપે છે

GSTA S-SSN 225A GUJ

પ્રાચીન સમયમા વહાણવટાના બેવસાય દ્વારા
ભારતને આદ્યક સપત્તિ મળતી હતી આને
સિધિયાના જહાજો આપણી એ પ્રાચીન પરંપરા
અને વ્યાપારને જાગવી રહ્યા છે સિધિયા
ભારતના દરિયાપારના તેમજ કાઠાના વ્યાપાર સુને
પોતાના અગત્ય અને ઝડપી જહાજો કારણ દ્વારા
ઝડપી, સુરક્ષિત અને વિશ્વાસની સેવા આપે છે

દરિયાપારની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન ઇન્ડો-ચીના
ભારત રશિયા
ભારત-અમેરિકા (મેટલાન્ટિક અને અખાલવા નાંરો)
ભારત દુર દેશો થીટ લેઇકસ
ભારત પેસિફિક (પૂર્વ વચને)
ભારત-ઇન્ડિય
ભારત-એફ્રિકાન ઇન્ડો-એશિયન નાંરો
ભારત પશ્ચિમ એશિયા (અખાલ)
કાઠાની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન નાંરો સિલોન

શી સિધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
'સિધિયા હાઉસ', બેલાં, બેલ, મુમ્બઈ ૧ રેસિડેન્સ ૨૮૧૧૧ (૧૨ લાઇન) રેસિડેન્સ ૨૨૫૫
સેન્ટ્રલ બન્ક બિલ્ડિંગ ૨૦ મેટ્રો સુપર મારેટ કમ્પ્લેક્સ ૧ રેસિડેન્સ ૨૨૫૮૨૨ (૧ લાઇન) રેસિડેન્સ ૨૨૫૮
૧૦, બેલાં માલ નવરો નવી સિલ્હી, રેસિડેન્સ ૧૧૧૨૬૧, રેસિડેન્સ ૨૨૨૨
દરિયાના દરમિયાન મુખ્ય બારોર્થ બેલોન્સો છે

જુવાન શિક્ષકારો
નરુભાઈ અને બાલકિશન રાવળ

કહે છે:

“દેના બેંક

કસબીઓ અને કલાકારોના
પ્રેરક મિત્ર બેવી છે.

“અમારા પિતાજી પાસેથી અમે શિક્ષકોના
વારસો મેળવ્યો અને પૃથ્થરમાં કોતરકામ કરવાની
તાલીમ લીધી. દેના બેંક તરફથી અમને લોન
મળતા અમે સફળતાની કેડી પર કદમ માણ્યા
અને આ સુંદર પ્રાચીન કલાતુ મૂર્તિરૂપ મલા
સમક્ષ રજૂ કરી શક્યા.”

અપનો અમે તે વ્યવસાય હોય,
દેના બેંકની પ્રાકૃતિક લોન યોજના
આપને પણ સહાયરૂપ થશે

દેના બેંક

ટે. જં. વિષ. દેવાણુ નાનછ બિલિમ્મ
૧૦ હોલિચેન સર્વે, મોટ મુળવ-૧

માન એ મિત્ર સરકારી નોકરી કરે છે. આજે મેં વેપારીના પ્રમાણમાં પચાસ એમનો સામાન કરેવાય. થોડી જમીન હતી તે તો ફરે મજાનધારા મુજબ એમને વેચાઈ ગઈ છે. એટલે ધર મલાવતું, બાંકો ભણાવતાં રૂઢિવાળો પ્રભુ જેવાંને પણ ખર્ચ કરવા એ બધું મુશ્કેલ તો ખરું જ. છતાં મિત્ર કોઈ વાર મળે અને પૂછીએ કે, 'કેમ આવે છે?' તો તરત જવાબ મળે, 'કમ્પ્યુટરથી સારું' આવે છે.'

પણ આ 'સારું'ની પાછળ કેવી મુશ્કેલીઓ અકાશચી છે એની વાતો તો મિત્રનાં પત્ની પામેથી જ જાણવા મળે. એમને પૂછીએ કે, 'એમનાં ખર્ચાં આવી પડે તો શું કરે છે?' તો એમણે જવાબ આપે છે કે : 'આવે છે. થોડું દેવું કાઢું પડે, બીજું શું?'

'અમારે ઉછીના કે વ્યાજ લેવા પડે તેનું તો કંઈ નહિ, પણ ગમન એ છે કે ગામમાં જાતને કહીએ તો અમારી વાત કોઈ માનતું જ નથી. કે' છે કે, 'તમે તો બોટાં રોટલાં રોડો છો; સરકારી ઓફિસરોને તો આજે પચાસ ઉપરનાં બીજું મન-માન્ય મળતું હોય છે.' પણ તમે તો જાણો છો કે આજ વીન-બાવીસ વર્ષની નોકરી થઈ પણ અમારો પૈસો અને માનની ભારી ભરાવર માગે છે.'

અને આ વાતમાંથી જ એ મિત્રપત્નીએ અનેક અનુભવોમાંથી એક તાજે જ પ્રસન્ન કહી બતાવે. બનેલું એમ કે જે દિવસે આ રૂપિયા ઉછીના આપીને પ્રજાજનોને કૌટુંબિક રીતે જ નિત્યે એક વેપારી એ બહેન પાસે (મિત્ર-પત્ની પામે) આ વાત પુરતી થઈ બેસી એમણે એક બંધ કરવે એમ પર મૂક્યું. બહેને પૂછ્યું : 'શું છે ભાઈ?'

કંઈ નહિ એ તો... એ તો ખુશીના છે. સાહેબે મારું કામ સારી રીતે કાઢી આપ્યું છે...'

બહેન સમજી ગયા કે આ વેપારી સાહેબને એટલું આપવા માગ્યા છે. બંધ દરમિયાન નહિ નહિ તોય ચારસો-પાંચસો રૂપિયા દશે એમ લાગતું હતું. એટલે વાત સમજી જતાં બહેને અધવચ્ચે જ દહેરા માંડ્યું : 'પણ ભાઈ, તમે સાહેબને આજણ્યા લાગના નથી.'

'અરે બેન, સાહેબે તો દુર્ગાજીને આજણ્યા મળ્યા છું. હું જાણું છું કે એ તો મને પાટો જ કાઢે, એટલે તો રીંગે તમારી પામે આપ્યો છું. મારાથી એમનો શુભ કેમ શુભાય ?'

'તો ભાઈ, તમને ખરી વાત મદું? તમે ઘર બૂંચા લાગ્યો છો. અને આવી રીતે પૈસો લેવાનું રાખ્યું હોત તો બંગલા બાંધ્યા હોત. પણ તમે જાણો છો કે અને આ લાગતી પેટાઓમાં રહીએ છીએ. અમારાં આ બાળકો કે કપડાં જાણો, આ આજી પાનગી અમારી ધરખંજી લુટ્યો. એ બધાં પરથી પણ તમને અમારો ખ્યાલ આવી જશે.'

'પણ બહેન, આ કંઈ લાંબ નથી, આ તો ખુશીના છે. ખરી મુશ્કેલી વખતે સાહેબે મારું કામ કાઢ્યું છે.'

કહીને વેપારી તો એમણે ઉપર જ પૈસાનું કવર મૂકીને બેઠો થઈ ગયો. બહેને કવર પાછું લઈ જવાનો આગ્રહ કર્યો કવર ઉપરે ખિસ્કામાં પાછું મૂકતાં વેપારી બોલી બેઠા : 'આ બધું હું શું આંજીવું છું? કહેલું એમ મળે છે કે આ તે રાખું છે કે રાખું છે? આવા રાકેડ અને તમારા જેવાં બહેન મેં મારી જિંદગીમાં જોવાં નથી. હું તો કહીશ કે તમારા જેવાના પુણ્યે જ આ ધરતી ટકી રહી છે.' અને વિદાય લેતાં વેપારીની આંખમાંથી અશ્રુ સરી પડ્યાં.

સમુદ્રજગની ખેતી

લાનગર ખાતેની સેન્ટ્રલ સોલ્ટ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ સમુદ્રના પાણી વડે ખેતી કરી, પાક લેવામાં જે પ્રયોગ ત્રણ સફળતા મેળવી છે તે ઘણા આશ્ચર્યજનક અને કૃતિકારી સમાચાર છે. વેપારી પોતાણે આ પ્રયોગને સફળતા પ્રાપ્ત થતા હજુ વર્ષો લાગી જશે. તો પણ આણી રિસાનિકો આ બાબતે વચાના અધિકારી છે. સમુદ્રના પાણીની ખાસતી ઓછી કરીને તેનો ઉપયોગ કરવાની એક અર્થગ્રામી પદ્ધતિ તો અર્ણવિતિ છે જ પાંતુ આ તો સમુદ્રનું પાણી જેવું છે તે સ્થિતિમાં તેનો ઉપયોગ કરીને, હાલ ખડૂ પાણી ધીર ધીર સ્વીકારતો બને તેવો પ્રયોગ હવે થવાનો છે. અહીં પણ સરખાતથી ખાસ પાણીનો ઉપયોગ થતો નથી. અહીં જમીનમાંથી બહાર નીકળે ત્યાર પુરી તો મીઠું અને વરમાનું પાણી જ ઉપયોગમાં લેવાય છે પછી ધીમે ધીમે ઓછી માત્રામાં તેને ખાડું પાણી આપવા છે આ માત્રા વધારીને છેવટે સમુદ્રના પાણીનો ઉપયોગ થાય છે. લાનગરમાં આઠ વર્ષની જગમગને અતે બાગાપુરી બાજરી ઉત્પાદકમાં સફળતા મળી છે બાવનચરના વૈજ્ઞાનિકોનું કહેવું એમ થાય છે સમુદ્ર કાંઠે રેતીમાં આવે પાક લઈ શકાત હજારો અને સ્પેર્ષીમાં આપા પ્રકાશો હાથ લેવાયા છે હજારોમાં સમુદ્રના પાણીથી બગીચાઓ અસ્તિત્વમાં આવ્યા છે, તેમજ જવ અને કઠમૂળ પણ ઉગાડે છે ખેતરમાં ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેવો પાક સમુદ્રના પાણી વડે મેળવી શકવાનું માન લાનગરનાં લાંબા સરખાલઈના છે એ સમુદ્ર કે આ અખરોઢ ધનુ નાના પાલા ઉપર કરવામાં આવ્યો છે પણ હવે તેને વિશાળ પોતાણે અમરી જગતમાં શકાય છે, અને જે આમાં સાળતા મળે તો વધુ આપા ઉપાડવાની ક્ષમિમાં બચરન અપેક્ષર બની રહેશે તે નિર્વાહ છે. અમેષર ન બને તો પણ પોતાનો અખજનો પ્રમ ઉકે

લવામાં ભરવને સફળતા મળે તો પણ અસ્તિત્વ સિદ્ધિ ગણશે.

ભૂગર્ભ ધડાકો

ઉત્તર પેમેરિક સમુદ્રમાં આમચીતતા ટાપુ ઉપર અમેરિકાએ પાંચ મેગાટન શક્તિનો અણુ ધડાકો કર્યો તેવાથી ધાગવામાં આવતું હતું કેમ કેમ ધરનીક પથથો નથી કે સમુદ્રમાં રક્ષામી મેળાં અર્થાં નથી ટાપુ ઉપર જીવવાની થઈ હશે એમ માનતું રહ્યું. થોડા સમય બાદ વૈજ્ઞાનિકોના તિરોપણ પછી અને અમેરિકન અણુચંચી પરવાનગી બાદ આ ભૂગર્ભ ધડાકાના રહસ્યેનો અપાલ કદાચ દુનિયાને જણા મળશે. આ ધડાકાની સામે મનાઈ હુકમ મેળવવા અમેરિકાનો સુપ્રિમ કોર્ટના દ્વાર અખાસવામાં આવ્યા હતા પાંતુ કોર્ટ મનાઈ હુકમ ફરમાવ્યો નહીં. અમેરિકાનું સંસ્થાન અર્થ આ પ્રતો મક્કમ હતું. દુનિયાનો મત એમે તે દોષ તેમજ બીજા દેશોનું જે થતાનું હેય તે થાય રજૂના સ્વક્ષણ માટે આ ધડાકો કરવા અમેરિકા દુનિવસથી હતું જ નેમકાસતાઓ આ રીતે વર્તે તો પછી જનનના જારિ મટે કાંઈ અસા રહેતી નથી. જે પણ, પાછી અને વચ્ચે દેને આ ધડાકામાં નાશ થયો છે તે કવારેવ અખજા નહીં મળે અને મળે તો અ જીવિત્તી કોને પછી છે? અમેરિકા, રશિયા અને ચીન આજે આ પ્રકારના પ્રયોગ ત્રણ અખતર કરી શકે છે, ફાસ અને બિટન પણ કરે છે. ના પાડવાથી, તેનો નિવેર દુનિયાના રાષ્ટ્રો દ્વારા શક્ય બનવાનો નથી. પરંતુ દુનિયાના દરેક દેશના એક રાષ્ટ્ર પર આવે મેગાટ ફેવામાં આવે તો જ તેની જાનનકાને ખવલ ચોરી નજર સમક્ષ રહે. આજે ફક્ત જાવાન વિશ્વ નોધાવવા જાય છે કેમ કે તેને વીતી મછ છે મેરકો તેમજ વોલેન્ટર પર એક એક અણુમેગાટ થા માટે ન જી કોઈ અમચીપકા ટાપુ ઉપાના લાખો જીવની જે કાંઈ કિમત ન હોય તો અમેરિકાનેની

છાંછી વધુ મૂલ્યવાન હોવાનું જાણવાનું ઇચ્છી જાય છે ?

વહાણુનું

ભારત સરકારના સાદસોમાં શીપીંગ કોર્પોરેશનની એક દાવામાં સિદ્ધિ જાણીને આખે વળે તેવી છે. ૧૯૫૦માં રચાયેલ ઇન્ટર્નશીપીંગ કોર્પોરેશન અને ૧૯૫૬માં રચાયેલ વેસ્ટર્ન શીપીંગ કોર્પોરેશનનું ૧૯૬૧માં એકીકરણ થયું અને રાષ્ટ્રીય જહાજ નિગમ અસ્તિત્વમાં આવ્યું. આગામી આ નિગમ પાસે ૧૬ જહાજો દત્તાં અને ૧૯૪ લાખ યજ્ઞ હજુ તે આજે વધીને જહાજો ૧ સંખ્યા ૮૦ હશે અને મોટા લાખ ૮૦ સુધીની ટોનેજ સક્ષિત થાય છે. કંપે પછીના પાંચ વર્ષમાં આ પ્રગતિ અનેક ગણી વધી જવાનો સંભવ છે. ટોનેજ સક્ષિત ૧૯૭૪માં ૨૦ લાખ અને ૭૫-૭૬માં ત્રીસ લાખ ૮૦ સુધી પહોંચી જશે. ભારતનો આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર દરિયો ખોળા જહાજો ઉપર આધાર રાખે છે, અને તેથી દરેક પ્રકારના જહાજો કોર્પોરેશનને રાખવા પડે છે. ઠોસમાં માટે કમ રતી લાકડા માટે, અનાજ માટે, તેલ માટે તથા લોખંડી હેરોર માટે વિશિષ્ટ પ્રકારના જહાજોની આવશ્યકતા રહે છે. આજે દુનિયાના પાંચ ખંડોમાં ૫૮ દેશો સાથે ૨૧ જહાજ સેવાઓ રાતરિવસ દરિયો ખૂંદી વળે છે સરઆનમાં આની આડ જહાજ સેવાઓ ફની. નફાની દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો પ્રથમ વર્ષથી જ કોર્પોરેશને એક કરોડ રૂપિયાથી થી ગણેલ કર્યા હતા તે આજે વધીને ૭ કરોડ સુધી પહોંચેલ છે. જે એકબે નફો છે. આ ૧૦ વર્ષનાં શીપીંગ કોર્પોરેશનને ૩૫ કરોડ રૂપિયાનો નફો કરેલ છે. ખૂંદીનું રોકાણ કરનાં વર્ષમાં બધું થઈને ૩ કરોડ હજુ તે આજે પોણા બમ્બે કરોડ થતા જાય છે. ભારતની રૂઢવણી જહાજ કંપનીઓમાં રાષ્ટ્રીય નિગમ સૌથી મોટી કંપની છે અને વિશ્વની મોટી કંપનીઓમાં તેની ગણના થાય છે એક લાખ ૮૦ તેલ લઈ જનારો મોટા ટેન્કરો આ નિગમ ધરાવે છે. ભારતનો અતિવિસ્તાર સાગરકાંઠા ખોલો આ સિદ્ધિ હજુ આજે તો ન જ મળ્યા

હોદ્દોમાં નામ ડેમ બોળાવ્યું ?

વિશ્વની રમતગમન દરિયામાં રોજના દેવે જ્યારનો તિનારો વર્ષો સુધી ઝગડગટો રહ્યો. હેલ્થ એ વર્ષથી એ ૫૬ આપણી પાસેથી ૫ ગિરનાને ખૂંદી લીધું છે, અને માટે એમ કહેવાય છે કે રમતગમનના દેવે રાજકારણ ધૂમી મધું છે; ઇન્ડિયા એ સિંગલ એસોસિએશનના હેલ્થરોમાં અંગ ૨૫માં વધી ગઈ છે; પરદેશમાં આપણા ખેલાડીઓ યિરનું પાવન કરતા નથી, વ્યવસ્થા સક્ષિતને નામે ખોલું મીડુ છે, રાજ ભાષિંદરસિદ્ધિ જેઓ ભારતની રમતગમન સનિતિના પ્રમુખ છે તેમણે જાતે જ વિશ્વ રમતગમન સંસ્થામાંથી ભારતનું સભ્યપદ નાણું કરવા સૂચન કર્યું છે. વળી દરિયાની પસંદગીમાં પણ ખટખટ, છર્ષા, રાગદેવ અદરતો ભાગ લઈ જાય છે. વિશ્વની રમતગમન દરિયામાં કોણે જહું અને કોણે નહીં તેમજ ફરિયાદો વિવાદ હોદ્દોરોમાંથી પણ જતા માટે જે દરોડો પડે છે તેને જહૂમાં રાખવાનું સરકાર માટે મુશ્કેલ બની જાય છે અને જાનગી જવા માટે કુટુંબીઓમાં દોસાનુસી થાય તેવું બહી પણ જાતું હેય છે. ક્રિકેટની બાળતમાં અનાથી બપડું બન્યું અને સુંદર વિરત તેમજ નેતાગીરીના ગોચરથી ભારત વિશ્વવિજયી બન્યું હોડીની રમત માટે આપણા ખેલાડીઓએ આગવી રત્તે રસમ નિહા કરીને આગમ દેવો જોડતો કળે ત્યારે મોટી રાત સુધી દાર પીને ડાકડાની જેમ રમતા દત્તા. સામાન્ય જનતા આ બાબતમાં ઉદસીનતા સેવે છે તેને લેવા પડુ રમતગમનના ફેડેરેશને પોતાનું ધાર્યું કરવાની-કારવાની ૨૧ પડી જાય છે. રાષ્ટ્રીય ધોરણે ખેલાડીઓની પ્રવૃત્તિનું ધોરણ બંધુ અને એક રાખવા માટે યિરનું તેમજ નેતાગીરી બંનેનો આવશ્યકતા રહે છે, રિષ હેડી એકિવન-શીખ ઉપરાજાપરી એ વર્ષ પછાત અધા પૂજી, તેમજ દુનિયાનો જાનરમાં જે ભગ્યો દોની વચ્ચે થયો તે નિકળ્યા પછી કોણે પોતાપોતાનો અંતર-એ જ કરવાની રહે છે.

દેવેસિત માનવસક્ષિત

અંતરિયા જે પ્રકાર ગણાય છે તેમાં આનવ-

સંપત્તિ પણ આવી જાય છે. કમનસીબે આપણા દેશ-
માં આ સંપત્તિ વિપ્રાગમાં નથી એટલું જ નહીં
પણ રાષ્ટ્ર માટે તે મોત્તર પણ નથી રહે છે. અના
ધર્મી કારણે છે, જેમાંની એક આપણી સામ્રાજ્ય
બચવરથા છે. વળી બીજી જ કક્ષાએ માનવીય સંનિધ-
નો અભાવ ભારે વિષમતા સર્જે છે. કેમકારણાનું,
ખાનગી પેદી કે સરકારી દુકાનનો દાખનો દ્યો ત્યાં
રોક અને કમનસીબી વચ્ચે કેવા સંબંધો પ્રવર્તે છે?
હાતાગ યા માટે પડે છે? વધુ પગરની આગશી
કેમ થાય છે? નીચેના માનુષ્યોની સાથે કેમ વર્તવું,
એક દાખર કામદારોને રોજ આપના કામખાનામાં કંઈ
રીતે વહીવટ ચલાવેા ધરે, સ કમી દરરોજના તાબે-
દાર નોકરિયાતો પાસેથી કંઈ રીતે કમ વધુ લઈ
શકાય અ બધું અજાણ અને તપ વિના આ કડું
નથી, આ એક કપડી કલા છે અને તે અસાધ્ય
હોવાને કારણે આપણે ત્યાંથી શ્રેષ્ઠ માનવશક્તિ પરદેશ
આવી જાય છે. કેમકારણ, વૈજ્ઞાનિક, એન્જિનિયરો-
પરદેશમાં જ રહેવાનું જ પસંદ કરે છે, કેમ કે જે
વર્ગની તેઓ અહીં આશા ગળે છે તે આપણા
દેશમાં શક્ય નથી. જાણના દાખનો લઈએ તો
તાંને કેમ કામગર ઉત્પાદનમાં રૂકાવટ આવે તેવું
ક શે નહીં, કામચે રી કરશે નહીં. ખુશી પરભેગી
પગ દેખણ પર રાખી જાણતા હોઈને નહીં. હ તાજ
ભાગ્યે જ પાડ્યો માનવીય સંનિધ રાખના આપણે
શીખ્યા નથી. પશ્ચિમે સરકારી કચેરીમાં લાખો
કમનસીબી વહીવટી સચાલનમાં આમીલવા કેળવતા
નથી; કામખાનાઓમાં કામદારોને રોક દુરખ લાગે
છે. અરણ્ય-અન્યોન્ય ઉપેક્ષા રાષ્ટ્રની માનવશક્તિને
કુટિન બનાવે છે. કુટુંબ જેવું વાતાવરણ બિચું ન
કરી શકીએ તો રાષ્ટ્રની માનવશક્તિ વેગપાતી જ
રહેશે આ કોયડો વિચાર માગી લે છે અને સાથે
સાથે છતાં પણ

સૌંદર્ય સ્ત્રીઓ

આદિ પત્ની સ્ત્રીઓ સૌંદર્યસ્વર્ણમાં ભ્રમ લે
અને “બુધી કવીન” તરીકે પ્રતિષ્ઠા પામે તેમાં
સુદ તાનું ભારોભાર અપમાન રહેલું છે. થોડા દિવસ
પડેલાં દેશિયાળાંને માં અધ્ય પ્રદેશના જનનૈસર્ગ સૌંદર્ય

દરિદ્રાઈમાં વિજયી નીચે જ ન જ આદિવાસી રમણી-
ઓને જોઈ અથુ આંખની કિનારીએ આલાને અટકી
ગયાં. રાત્રિપાલ્લવી એક દાષ આગળ કરી, બુધી
કવીનને રસ્તા નીંધી રહ્યા હતા; “બુધી કવીન”
ના રડો પર મજાટ રાષ્ટ્ર જોઈ શકે તો હોનો અને
જ્યારે એ શુભ દંતપ્રક્રિયા અને તેટલી શ્રોતાજનો
જોઈ શકે તેમ પહોળી રાખી દાસ્યનો કુચારો ઉગાડતા
જવાનો આ રાજે આદિવાસી મદિલને રાત્રિપાલ્લવી
દિગ્દાશ્યાનો આધાન મનડું મુંઝવી ગયો હશે. વળી
આ આદિવાસી ક-વાએ તો મોજે શુભગાર શરીર
પણ લલ્યા હતા. ખાત્ર મુખ જ પુલ્કું હતું જે
બૂનથી રહી ગયું હશે, ધૂપટ બેઠો દેન તો વળી
ઝોર મજા આવે. આને “બુધી કવીન”ની દરિદ્રાઈ
મા ઝોડામાં ઝોડા વસ્ત્રો પરધાન કરે તેનો મજ
વાગે છે... .. ત્યારે આ
ખાંડે કાઠિયાવાસી ભરવાણી જેમ કામગી કે
કામળા ઝોડવાનું જે કિંમતભર્યું પગલું બધું તે
જરૂર અસિનદનીય. પણ એ સમજાનું નથી જે
આદિવાસી રી તેના પ્રાકૃતિક સ્વભાવ દેહના નીર
અર્ધનથી લઈ લાગ પુરુષોની આખો નીચી નમાવી
દે તેને સ્થા મટે અવી નિર્માણ સૌંદર્ય દરિદ્રાઈમાં
જીમી રાખી, નાંચે ઉતરી પાડવામાં આવે છે ?
જરૂર પ્રદેશની આદેશશીલે આવી દરપદમાં જીમી
રાખવામાં આવે તો ભારતભરની સૌંદર્યશક્તિઓ ધૂળ
ચાટતી થઈ જાય તેમ છે. પણ સૌંદર્યની શોભા
અર્ધનમાં નથી તેના કેળવ અસ્તિત્વમાં છે. કથું
જે ને Full many a gem.....

પરદેશ યાત્રા

શ્રીમતી ઇન્દિરા ગાંધીની પરદેશ યાત્રા વાસ્ત-
વિકાળી દિટિએ બહુ જરૂરી હતી. આપણે એ બુધ્ધિ
ન જોઈએ કે ભારત અને પાકિસ્તાનની સરહદો મુકયા
પછી, “ગાંધી દેશ” શબ્દનો અર્થ કેમને મળે
ઉતારતાં આખો ઝોડે આવી જાય. આપણે-કમાં
તાજેનરમાં જે અંતરયુદ્ધ ખેલાઈ ગયું તેની જાણકારી
ભરતમાં કેટલાંક ૨ હજારી અને એકરસાવેકિયા
હિર રસિયા વૂટી પાંચું ભરે જનતાના કમ રાષ્ટ્રો
મદ્દે દાહ્યા હતા ૨ તેવી જ રીતે આંધ્રપ્રદેશનો પ્રજ

દુનિયાને સમજાવવા સીમળી માંથી જેવા અનેક પ્રવાસો અને પ્રવાસો દ્વારા ધરણમાં આવે તો કાંઈક આ પ્રતે દુનિયા રસ લેતી થાય અને જાણતી દર્શાવે સમજી શકે. આ દૃષ્ટિએ જોઈએ તો ઇન્ડિયાનું ને અસાધારણ સફળતા મળી શકેલા.

પ્રજાચલનું આરવદર્શન

શ્રી વેદ મહેતાએ જાણકારીથી આપેલા પ્રમાણના છતાં અને મહાવનની દૂર રહેતા છતાં પેનાના દેશની જે છબી તેમજે દેશી છે તે જોઈને છબી અંખરમાં જાણનારીઓને લાગુ મરવા જે અવગણ્ય થઈ શકે. આપેલા દેશના છતાં આપેલા શું જેનું જાણનારી તે સચોટ રીતે જાણનાર શ્રી વેદ મહેતાના મુખનાં તેજ કુરારે દરી લીધા છે તેને અજોડ કરવા નો અવકાશ પણ તેમજે "વેદમહેતા" એક ઇન્ડિયાનાં મહેતા દર્શાવે નથી. જે જાણનારી લે છે તેને "IMPRINT" માં તેમને વાંચ્યા દરી તેઓ તેમની ખદવાને પિછની કાઢે. તેમનું પુરુષ જાણનામાં પ્રજા ન થઈ શકે અને તેની કદુ ફરિયાદ તેમને કરવી પડે અને જાણના અખવારે મા જાણનાર થાય એ બધું તો હવે કોઈ પડી શકે નહીંતર જાણનાના સાસ કાંઈએ જાણનારી જાણ માટે ચીનની માફી માગી તેમ જાણ. સરકારે શ્રી વેદ મહેતાની માફી મંગવી જોઈએ.

શાંતિ : શાંતિ : શાંતિ :

ફાસની સરકારે તાજેતરમાં એક એવાં પ્રધાનની નિમણૂક કરી છે જેની કામગીરી યોગ્ય એ છે. કરવાની રહેશે. સરકારમાં, ફરિયાદીઓમાં, જોડિયામાં અવાજ કેમ ઓઠે થાય અને વધુમાવધુ સાંન વાનાવરણ જળવાઈ રહે તે માટે તેમજે પ્રયાસ કરવો

પડે. વગેરે જો અજિતની પસંદગી આ જગ્યા માટે કરવામાં આવી છે તેને યોગ્ય પ્રત્યે નરન છે. કાંઈક દેશ અને કલ્પનામાં માનવસમાજનું અવિચ્છિન્ન અવર છે જાણનામાં તે યોગ્ય છે અને કલ્પના દર્શાવે મર્યાદા છે અને જાણનામાં લોકો, આચારો, પુનરીઓ, વેદનાંઓ છ શાંતિ : શાંતિ : શાંતિ : તરુવારે જોઈને અને તેના અજાણનું સખન તત્વાજ કરી આપે છે. મુખ્ય, કલ્પના કે મર્યાદા જેવા સરકારમાં તે જોઈએ કલ્પનામાં કાંઈ જ રહે છે. રસ લેવા, દોરવામાં અને રેડામાં, બધું માગી માનના મજામાં, મર્યાદામાં અને રેડામાં, કાળાઓ તેમજ કોયેતમાં, બધામાં મુખનાં-એમ સરકારે યોગ્યની જાણ વધુમાં વધુ દેવ છે. જમની વખતે જાણના લોકો દાવા, કદા અજાણ રસમને સજાઈ જોડાઈને યોગ્ય સરકાર એક ફરિયાદ નોંધીને જાણનારી આજનેષ યોગ્ય છે. સવારે જાણ વખતે, મળું સજા કરવા માટે સિંદની જેમ મળના અજાણ વાવની પેડે યુ ધુમ્મી કરી પડે છે થવા લોકો આ પડતી વખતે રીક્ષામાં જોડાઈ છે. જાણનારી અધિકારીઓ સાદ અજાણ નરવો દોષ છે એ અધિકારીઓ જોઈ થાય તો કદા, જન મર્યાદા મુદ્દા, અજોડા એકાદી થાય તો જાણનારી રચાય છે જાણનારી રસ મર્યાદા અને સરકારમાં મર્યાદા જાણનારી જાણનારી અજાણ છે અને જોડાઈને કેમ જાણનામાં જાણનામાં તેના ઉપર પડે પડે પડે પડે અજાણ છે. જાણનામાં અને જાણનામાં પ્રજાના પ્રતિનિધિ વાણનારી કરી લો મતદારો તેમને જાણ જોડાઈને લે છે અને ફરિયાદને પણ સામે જોડાઈને જોડાઈ શકે તેમજે ચૂંટી જોડાઈ છે. ફાસના "શાંતિ" પ્રધાને જાણનામાં આપેલા "કદા શાંતિ : શાંતિ : શાંતિ : સખને અજાણ કેમ થાય તે જાણી લેવું જોઈએ.

લો'સમાની એક મળી હતી. મર્યાદામાં અજાણ જાણનારી હતી. એક સખને મળે થઈને હતું. 'આ સમામાંના અજાણ સમાસરો મળ્યા છે.'

વાનાવરણ વધુ મર્યાદા થઈ મળું જોડાઈ દદ મળી કે એ સખને જોના રાજો જાણ જોડાઈને દર્શાવે કરવામાં આપ્યું. સખને રાજો જાણ જોડાઈને હતું. 'આ સમામાંના અજાણ સમાસરો મળ્યા નથી.'

એકવાર ભગવાન શુદને કોઇ દિવસે હંશર સમધી પ્રશ્ન પૂછ્યો: એમણે શાંત થાવે જવાળ આપ્યો :

“જે હંશર સંત્રથી પૂછે છે તે બુધ કરે છે અને જે જવાબ આપે છે તે પણ જુલ કરે છે.”

ગૌતમ છઠ્ઠો તો સત્યાર અને પંચરીષ્ઠ પર જ વધારે ભાર મૂક્યો હતો અને ‘અર્જુન માર્ગ’ માં ફક્ત માનવજીવનના કલ્યાણનો ઉપદેશ આપ્યો હતો.

કવિવર રહિમે પણ હંશર સંત્રથી અગત્યનો ફૂલો લખ્યો છે :

रहिमन यत्त उगम्य है, बहेन-मुनन की माहिं ।
जो जानत सो कहत नहिं, बहल सो जानत नाहिं ॥

આપણે હંશર અને ક્ષયની મીમંસા કરવા વાળા એવાં સકુચિત્વ દૃષ્ટિથી એકમીત્તની નિંદા કરે છે કે જે તેઓ હંશરની ચર્ચા જ ન કરે તે? દુનિયા માટે વધારે કિંમતર થાય. આ વિષય તકનો નથી, સાધના અને શ્રદ્ધાનો છે.

*

આપણે આપણા નવયુગકોમાં હંશર પ્રત્યે મિશ્રકુલ વિશ્વાસ જ નથી રહ્યો. તેઓ આ કલ્પનાને મિશ્રધાર અને અદેશાનિક સમજે છે. કેટલાય નવ-યુગકો નાસ્તિક બની ગયા છે, અને એમનું જીવન નાસ્તિક વધરના વહાણની જેમ વહી રહ્યું છે. પરંતુ જે આપણે આ વિષયને વૈજ્ઞાનિક રીતે સમજવાનો સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરીશું તો જાણીએ કે આધુનિક વિજ્ઞાન અને વેદોમાં કોઈ પણ પ્રકારના સંઘર્ષનું કારણ નથી. આપણાં ઋષિઓએ ગાયું છે :

‘ईशावास्यं इदं सर्वं’, यत्किंच जगत्यां जगत् ।

અને આપણા મહાન વૈજ્ઞાનિકોએ પણ અલુ-શકિતનો નિકાસ કરીને એ જ સમજાવ્યું છે કે પ્રત્યેક વસ્તુમાં ‘એટમ’નું તેજ છે. એક જ ‘એટમ’નો રિસેપ્ટ કંઈક અલગુન શકિત પેદા કરી શકાય છે. આ અલુશકિતમાં ઉત્પન્ન કરવાની, પેાવવાની અને મારવાની શક્તિનો દુષ્ટ છે. એનાથી ખેતી અને ઉદ્યોગક્ષેત્રે ઉત્પાદન કરી શકાય છે. કેટલાય પ્રકારના ‘આઈસોટોપ’ની મદદથી અત્યાધિક દવા-એનાં શોધ થઈ શકી છે જે ચાનવજીવનનું પાલન કરે છે અને અલુનેળ બનાવીને આ રીતિથી જ સંસારનો નાશ કરી શકાય છે. આ રીતે અલુશકિતમાં ‘દક્ષ’, ‘વિષ્ણુ’ અને મરેણાં દર્શન કરી શકાય છે. જે અલુશકિતને હાલ-નામો મણી વધારી દેવાય તો તે ક્ષત્રના તેજની ઝાંખી કરાતી થકે ને? આ રીતે આધુનિક વિજ્ઞાન આપણને વેદના તત્ત્વ લઈ જવામાં સફળ થાય છે. અને મારી તો હવે એ ધારણા નિશ્ચિત બનતી જાય છે કે વિજ્ઞાનની પરા-કાષ્ઠા એ ક્ષત્રજાન જ હશે.

અજ્ઞાન વિજ્ઞાન આપણને એમ શિખવે છે કે જે સ્ત્રી જોડતા સૂત્ર થતાં જાય છે એટલાં જ તે વધારે શક્તિશાળી થઈ જાય છે. અલુશકિતનું આ જ સ્વરૂપ છે. પરંતુ ક્ષત્રની અપેક્ષાએ ‘એટમ’ બહુ સ્વૂષ મળાતું જોઈએ. ‘એટમ’ને કરોડોગણું સૂત્રમ બનાવવાથી ક્ષત્રની શક્તિ અને તેજનું અત્યુમાન લગાવી શકાય છે. સૂર્ય-વેદાંત સમ-પ્રમ.

ગીતાના અનિવાર્ય અધ્યાયમાં ‘વિશ્વરૂપ-દર્શન’નું વર્ણન કરતી વખતે કંઈકે વિશ્વરૂપ પામીને કહ્યું :

दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्दुग्धमुद्विपत्ता ।
यदि माः सद्यसी सा स्याद् भासलस्य महामनः ॥

અર્થાત, જે હજાર સૂર્ય એકસાથે આભાશમાં ચમકવા લાગે તો મહાત્માના તેજપ્રકાશ-ઓસ્તી

કદાચ જ અરાખરી કરી શકાય.

અને જ્યારે ‘અણુ’ દરેક-વસ્તુમાં સમાયું-
 ૩૩ તો પછી પરમેશ્વર ‘દત્ત કિંચ જગત્યાંજગત્’ માં
 સમાયો હોય એમાં શું આશ્ચર્ય છે? કોઈ સુધી
 કવિએ આ વેદાંત-દર્શન ખૂબ માર્મિક રીતે કહ્યું છે:

હર શય મેં તુ હી દામિલ હૈ ।
 જોરેં જોરેં મેં તેય નૂર દામિલ હૈ ॥

*

આ જ કૈવીશકિત આપણા સોના હૃદયમાં
 નિરાનુમાન છે. આ જ આપણા જીવનનું સ્રોત
 છે. એ શરીરને તેજોમય બનાવે ૩૩ એ જીવનશક્તિ
 નીકળી જવાથી શરીર મરી જાય છે અને જાણીને
 પશુજાતમાં મેળવી દેવામાં આવે છે. જ્યાં સુધી
 આપણે આપણા રમૂય શરીરને જ મહેત્વ આપતા
 રહીએ છીએ. ત્યાં સુધી આપણી આધ્યાત્મિક શક્તિ
 અપાકિત અને ગૂંચળાઈ જાય છે. પરંતુ જ્યારે આપ-
 ÷ણને અસખી બ્રહ્મ-રૂપનો આભાસ થાય છે ત્યારે
 અપશ્ચી શકિત ખૂબ જ વધી જાય છે અને એક
 રીતે આપણે જ બ્રહ્મ થઈ જઈએ છીએ ‘હમ્
 બ્રહ્માસ્મિ’

આ આત્મજ્ઞાન મેળવવા માટે કઠોર સાધના,
 તપ ત્યાગની આવશ્યકતા છે ‘તેનશ્વકતેન શુ જીયા : ।
 મન અને આત્મની શુદ્ધિ માટે શરીરની શુદ્ધિ પણ
 જરૂરી ગણાય ૩૩ એટલા માટે જ આપણા ધર્મ-
 ગ્રંથોમાં ‘હૌય’ અને ‘બ્રહ્મચર્ય’ પર ભાર મૂક-
 વાર્માં આવ્યો છે. આપણે જેવું ભોજન કરીએ
 છીએ તેવું શરીર બને છે. આટલા માટે માંસ-દારૂનો
 આધ્યાત્મિક વિકાસ માટે નિષેધ માનવામાં આવ્યો
 છે. પરંતુ કમલાગ્રે આપણા ધાર્મિક જનોએ ધર્મની
 બાહ્ય શુદ્ધિને જ પકડી રાખી છે, અંદરની અસલી
 શુદ્ધિને જુદી ગણા છે. આ જ દારૂગે શુદ્ધતાની
 જગ્યાએ પાખંડની મોલમાણ શંક મૂકે છે-

શેઠાં વર્ષ પૂર્વે જ્યારે આચાર્ય વિનોબાજી
 કાસ્તીરની પદયાત્રાએ ગયા ત્યારે અમરો મોટા પુત્ર
 વિ. કાસ્તીરના પછુ એમની સાથે હતો એ દિવ-

સોમાં એક પડામાં એનો જન્મદિવસ આવ્યો.
 એની માએ ખૂબ વિનોબાજીને વિ. ‘કાસ્તી વર્ષ-
 ગાંઠ પર કોઈ ગુરુમંત્ર આપવાની આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ
 કરી વિનોબાજીએ થોડી વાર બેઠો વિચાર કર્યો અને
 પોતાના હથે મુંડકોપનિષદનો આ મ્હેક લખી અ.પો:

સત્યેન લમ્પ્યસ્તસ્યા દેવ ઢાત્મા,
 સમ્યગ્ જનેન દ્વલ્લચર્યેણ નિયમ્ ।
 અન્તઃ શરીરે જ્યોતિર્મયો હિ શુભ્રો,
 યં પર્યન્તિ યતયઃ ધીજ દેવાઃ ॥

અર્થાત્, આ આત્માને હંમેશાં સત્ય,
 નમ્ર, યથાર્થ જ્ઞાન અને બ્રહ્મચર્યથી પામી શકાય
 છે. પાપરાહન અને પ્રયત્નશીલ મણસે આ
 િશ્લેષક અને પ્રકાશ-સ્વરૂપ આત્માને અંતઃકરણમાં
 બેસાડે છે.

*

જ્યારે મને ૧૯૪૨ના ‘કાસ્તી કોડો’ અરિ-
 લન વખતે વર્ષા બેઠામાં ગીરજાતાર કરવામાં આવ્યો.
 ત્યારે એક ગુજરાતી બાઈએ ખૂબ જ સુંદર ભજન
 ગાય હતુ. જેનું મને હજુ પણ રમણ થઈ જાય છે:

મુસે રામ સે વોઈ મિલાદે ।

કોઈ કહે વહ વસે અવધ મેં ;

વોઈ કહે હુન્દવન મેં ।

કોઈ કહે તીરથ-મદિર મેં,

વોઈ કહે મિલતે ઘન મેં ।

દેલ સફ મેં ઠનકો અન્દર

રેલી વ્યોતિ જગાદે ।

સદશુર નાનકે પણ આ જ બ.વને ધીબળ
 શબ્દોમાં ગણે છે -

કાહ રે ઘન લોજન જાઈ ।

સર્વ-નિગાલી સદા અલેખ, રો ૩૩ સંગ લમઈ ।

વન નાનક વિન કાણ ચંદ્રે, મિટે ન ભ્રમ, વો વાઈ ।

જ્યારે આપણે એ વાનનો અનુભવ કરી લ એ
 છીએ કે આ બાહ્ય શરીર નહીં પંતુ અંદરનો
 આત્મા છે એ પરમેશ્વરની જ્યોતિર્મય અંશ છે ત્યારે

[ચિત્ર]

[અનાપ મિત્ર]

જનનુજ રી માણી પહેલી તારીએ ઇસીસનનું નવું વર્ષ શરૂ થાય છે. લોકો તે દિવસે નવા વર્ષનો આનંદ-ઉત્સવ મનાવે છે. નવાં નવાં કપડાં પહેરીને તેઓ મિત્રો અને સગાં-સંબંધીઓને મળવા આવે છે. મીઠાઈઓ ખાય છે, એકબીજાને મેટા આપે છે; આ રીતે તેઓ બેસવા વર્ષની ઉજવણી કરે છે; પરંતુ નવા વર્ષની આ ઉજવણી જગત્તર નથી એની સાથે જે મહાપુરુષનું નામ જોડાયેલું છે, તેમનો સદેશ અમલમાં ચૂકેલો અને તેમના પવિત્ર કામોનું અનુકરણ કરતું એ જ જીજ્ઞાસુની સાચી રીત છે.

તેમની રમૂનિને હાથેને માટે તાજી રાખવા માટે લોકોએ તેમના નામથી ઇસીસન રજૂ કરેલ છે. ઇશુ ખ્રિસ્ત એક ક્રાંતિકાર પુરુષ હતા; ધર્મને નામે ચાલી રહેલી 'પોપલીલાઓ અને ધર્મચુરુઓની સત્તાપદ્ધતિ' સામે તેમણે જાગૃતી પાડી. ધર્મચુરુઓ તેમના પર મિશન આપે અને તેમનો પ્રાકૃત સેવાના માર્ગો રોંચવા લાગ્યા. ઇશુ ખ્રિસ્ત આ સર્વ જાણતા હતા, છતાં

તેમણે સત્યનો પ્રચાર કરવાનું ચાલુ રાખ્યું; તેમની પાસે જે માર્ગ હતા : કાં તો જીવનને વફાદાર ગણવું અને અસત્ય સામે આંખમીંચામણ કરવાં અગર તો અસત્ય સામે જાંઠ પોકારવું અને તેમ કરતાં મૃત્યુને બેટવું પડે તો તે માટે પણ તત્પર રહેવું. તેમણે મૃત્યુની પરવા કરી નહિ અને જિંદગીના જોખમે પણ સત્યનો પ્રચાર ચાલુ રાખ્યો. સત્યનો પ્રચાર કરતાં કરતાં તેમને મૃત્યુને બેટવું પડ્યું; તેમ છતાં તેમણે સત્યનો માર્ગ ચૂંધ્યો નહિ, એટલું જ નહિ પરંતુ તેમની વિરુદ્ધ પ્રચાર કરનાર સામે પણ જરાપ રોષ પ્રદર્શિત કર્યો નહિ. ફાંસીને માંચડે ચડતાં ચડતાં તેમણે કારેલા ઉગારો સકનથીસવા અને કામાના આત્મ સમાપ છે તે સમયે પણ તેમણે કહ્યું :

‘હે પિતા ! તું તેમને માફ કરજે, કારણ કે તેઓ શું કરી રહ્યા છે, તેનું તેમને જ્ઞાન નથી.’

તેમના જીવનના આ અંતિમ ઉગારો હતા. તેમના આખા જીવનની સાધનાની સિદ્ધિ આ અંતિમ ઉગારોમાં આવી જતા છે. આપણને કોઈ કોઈ ચાન્ડો કહે ત્યાં જ આપણે તેના પર લાક્ષણિકતા ઘર્ષે જઈએ છીએ, ત્યારે આ સંત પુરુષે પોતાને ઘણીએ ચમત્કારપૂર્વક પ્રતિ પણ કેટલી સમાદાતિ દાખવી ! તેમની આ સિદ્ધિ કોઈ નાનીમૂલી નથી. પોતાને મારનાર પ્રતિ પણ અરોષ દાખવવાનું અને પ્રેમભાવના પ્રમદાવવાનું કાંઈ વિરલ પુરુષ જ કરી શકે છે.

તેઓ પતિનો પ્રતિ પ્રેમ રાખનાર હતા. એક વાર એક બાઈબલે એક ચોરને પકડ્યો અને ગામમાં જાહેરાત કરી કે જ્યાં માણસો પાંચર લાખે ચાલ જવાર આવે અને દરેક સાનુસ આ ચોરને એકેક પાંચર મારે. ઇશુ ખ્રિસ્તને આ વાતી ખબર પડી, ત્યારે નરન જ તેઓ ચોરની પાસે ગયા અને આપાસન આપવા કહ્યું કે, ‘જાઈ, તું ગમતારુ નહિ; હું તારી પાસે ટીકો છું; ઈશુ તારી રક્ષા કરશે.’

લોહા પથર ફે કાતી તૈયારીમાં હતા, ત્યારે
દશ ખિસ્તે લુનદ અવાજે કહ્યું

‘હાથો, તમે તાળની આસા અનુમાર આ
ચેર પર પર ફેરવે ફેરવે આવા હો, પણ મારે તમને
એક વાત કહેવાની છે આ બધા માણસો આ જેને
કરી પોતાના જીવનમાં કોઈ પણ પ્રકારનાં ચોરી ન
કરી દેતા, જેણે પ્રાનતુ શોભાયું કહ્યું ન હોય, જેણે
આપને દેખ્યા ન હોય જેણે પોતાના બધા સિવાયનાં
કોઈ પણ વસ્તુનો કોઈ ઉપયોગ ન કર્યો હોય તેવા
માણસ આ બાને પ્રથમ પથર મારે’

ઈશુ ખ્રિસ્તી વાત સામગીને લોહા સમ્યક
દર્શ ગયા, સૌ પોતાપોતાના નિરીક્ષણમાં પડી ગયા
અને સૌને થયું કે પોતે એક નહિ તો બીજી રીતે
ચોરી તો કરે જ છે। આ કહ્યું મોઈ પછીને પથર
ફેરવતા તો દશ થયું નહિ અને ધીમે ધીમે લોહા વીધ
તાવા લગતા હોયે દશુ ખ્રિસ્ત અને ચોર બંને
જીવ જ તે સ્થાને માગી નહિ આ દિવસ અમર
જોને ચોર આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા અને દશુ
ખ્રિસ્તના અગ્રમ પડી ગયા. ચોરે જીવનમાં કદી
ચોરી નહિ કરનાં પ્રતિજ્ઞા લીધી આ રીતે તેઓ
પાતાની વડે જોઈ રહી તેમને ઉદ્ધવ કરતા હતા

આ મુજબ કમીસ, કથકોન, મિલ અને
સમાજથી તો છે એવે વ્યક્તિના ઉદ્ધર કરવાનો દશુ
ખ્રિસ્તે દેવામાં પ્રારંભ કર્યો હતો તેમના અનુભવો
માં પછી આજના દીવસે તેનું ફળ અને પતિન
વ્યક્તિઓની મુલાકાત લઈ તેમના જીવનમાં
ઉત્ક્રાંતિ અને નવરસ પ્રેરવા, તેમના જીવને સ્વ-
આપી મનાવવા પ્રયાસ કરવા લાગ્યો. આજે વિશ્વને
નહિ પરંતુ આવી વ્યક્તિને મળવા જવું જોઈએ
ચીજ વસ્તુઓ તે નહિ, પરંતુ શ્રેષ્ઠ અને
જીવનને ઉત્તમ બનાવનાર સમયો તેમને બેઠા આપવી
જોઈએ

ઈશુ ખ્રિસ્તે સેવાનો મત્ર માનવને શીખવ્યો
છે, તેણે જનને માત્ર જવાબદારી માની હતી

આ યોગી સેવા તેમને જાતે કરવા દવા
મનુષ્યની સેવામાં જ ઈશ્વરની સાચી સેવા છે એમ

તેઓ માનતા હતા તેઓ કહેતા કે,

કલામનને વિષે ઈશ્વર બધાં પ્રવૃત્તિઓને
ન્યાય કરે. તે સમયે સ્વર્ગમાં કનાને ઈશ્વર જાણી
બાળુએ મેમકો અને દુઃખ કરનારને। બીજા બાળુએ
મેમકો અને કહેતો કે,

‘સ્વર્ગમાં કરનારને હું સ્વર્ગ આપું છું કેમકે
હું જુઓ હતો, ત્યારે તેમણે મને બેઠન આપ્યું
છે હું તરો દતો ત્યારે પાણી પાડું છે હું
નવજો દતો ત્યારે તેમણે મને વસ્તો આપ્યા છે હું
નિરાશ દતો, ત્યારે તેમણે મને અશ્રુ આપ્યા
છે હું માત્ર દતો ત્યારે તેમણે મારી સન્માન કરી
છે. ત્યારે દીન અને દુખી લોકો પ્રતિ આ
માત્રો સંવચાર કરે છે, તે તેમના પ્રતિ નહિ
પરંતુ મારા પ્રતિ જ કર્યા છે’

પડી કામી બાળુએ મેકેલાઓને દર્શાવે કહેતો કે,

‘દુઃખમાં કનારને’ હું નક આપું છું, કેમકે
હું જુઓ હતો ત્યારે તેમણે મને બોજન આપ્યું
નથી હું તરો દતો ત્યારે તેમણે મને પાણી પાડ્યું
નથી હું નવજો દતો, ત્યારે તેમણે મને વસ્ત્ર
આપે નથી હું નિરાશ દતો, ત્યારે તેમણે મને
આશ્રા આપે નથી હું આગે હતો, ત્યારે તેમણે
મારી વાત કરી નહિ તેઓએ દીન અને દુખી
લોકો પ્રતિ આ માત્રો અનાર ઓ નિરૂપર કરે
છે તે તેમના પ્રતિ નહિ પરંતુ મારા પ્રતિ કર્યા છે’

આ ઉદ્દેશમાં ઈશુ ખ્રિસ્તે ૨૫૯ કથુ છે
કે મનુષ્યના ઈશ્વર માતા કરવા સમાન છે આ
રીતે તેમણે મનુષ્યની મેમ કરવાનો પાઠ ચીખ્યો
છે સાચી રીત તો એ છે કે જીવનને બેઠન,
તરસાને પાણી નરજાને વસ્ત્ર, નિરાશને અશ્રુ,
માણીમાં ઓશિ આપી નિરાશને પુરાકો
આપવા અગ્ર અથવા રીતે મારા મનુષ્ય બસની
નીમોનાં ધન હોવાવા ઉપાર્ગમાંથી સન્માની
બનાવવા કામ, કેમકે પાણિ કપાળથી પીવાને
અત્યંત આરામ આ નમામ મેવાના જ પ્રકાર છે,
આ પૈડી બને દેટની મેમ કરીને જીવનને મૃતપ્રય
બનાવવું તેમાં જ સર્વનું ચેર રહેતું છે.

ઈં, ક્ષિપ્તે સત્ત્વો ઉપર પણ પ્રેમ કરવાનું શીખવ્યું છે. તમને પોતાના જિગ્ગ્રવચનના કલ્પ છે કે, હુમનો પત્રે પ્રેમ નામે, મિત્રો ઉપર તો સૌ કોઈ પ્રેમ કરે છે, પણ ઈશુ ક્ષિપ્તે તો સત્ત્વો ઉપર પણ પ્રેમ રાખવાનો સંદેશ આપ્યો છે.

આજે આ ઉદ્દેશને અનુમનના ક્રેન્ડા ? શાપ આપી ને પણ આવીર્વા આપ્યો તે કામ સવારસુ માગમને કહ્યું લાગે, પણ તેમાં જ વિના રહેલી છે સાતી સમે સાપ અપો ગાળી સમે ગાળ આપી કે કોઈની સામે કોઈ કરવો એમાં મનવના નથી પણ પશુ । છે જાતની સામે આવીર્વા આપ્યો તેમાં મનવ છે.

ધાર્મિક ક્રિયા પણ તારે જ સળ ચાલ કે જ્યારે મોઈ પણ સથે અપરને વેગ્રે ન હોય કે કનિ । કકામ ન દોર ઈ સામે જિવા થો દોર તો આપણે પ્રથમ તેની કામા મળીને મનને પરિત્ર નવાવતુ તેઈમે અને ત્યાર બા જ ધાર્મિક ક્રિયા કરી નેઈએ આ સિ । મને બદ્ધ જ નુદર રાતે દશુ ક્ષિતે ગજુ કરેન છે તે એક સ્થળે પોતાના બકાને ઉદ્દેશને મે છે કે,

‘તુ તારી આત્મિ દેવને અગ્રવત્તા આ ધો હો, પણ જો તને યા આવે કે ત । મોઈ કાન સામે તારે જરો થ । છે, તો તુ તે આકુને મરિયા એ ના પર મૂકીને તારા ભાજ સામે જો તેની કામા મગજે તનું મન મનાવજે તેની રારે મેરી કરજે પરી પડે આજે અને તારી આકુતિ તે દેવને ચાલજે,’

મામા વેગ્રે રાખીને કરેલી ધાર્મિક ક્રિયા વિષ્ણુ જાતે એમ કહ્યાનો તેમનો અચાર છે જ્યાં નુમી હલ્યા બીજા ઉત્તરે વર હેવ ત્યાં સુધી ખરી સાને પ્રાપ્ત રઈ ચકતી નથી મટે કોઈ પણ ધાર્મિક ક્રિયા કરતા પહેલાં, આ વાત જોતે ઉદા મારી કાઢી નાખતા । પ્રથમ કરેલો જો એ

વળી અહિંસાનો ઉદ્દેશ આપતા તેમણે કહ્યું હતું કે, જે તત્ત્વર અલ્પવશે તેનું મરુ તત્ત્વરથી

દશે જોડેને જો તમે બંધને હણ્યો તો તમારે હણ્યું પડે, બીજાને સનારથી તો તમારી સનામણી થશે આ રીતે તેમણે અહિંસાનો ઉપદેશ આપ્યો છે તેમની દય આજ એ મની પહેલાં જ અજ છે કે તારે કેઈની વિસા કરવી નહિ તુ કોઈ વને કેઈ પણ પ્રાગતુ કષ્ટ આપીશ નહિ

જે યાઓમાં કશું છે કે પરિત્રની મમતા ન ઠારે ત્યાં નુમી ધર્મની પ્રાપ્તિ હુર્મલ છે તમ દશુ ક્ષિપ્તે પણ અહિંસા પર ભાર મૂક્યો છે

એક વાર એક ધનવાન યુવક ઈશુની પામે આ રો અને નવન કરીને મેળો, મને અવર થાનો દુકા આજે બનાવ

દશુમે કશું ‘ઈશ્વરની આનાનું પાનન કર મરને છતરાની એ જ ચાલી છે’

યુવકે ફરી પ્રશ્ન કર્યો ‘ઈશ્વરની શી આના ડે’

ઈશુે દેખતી આ ના અમલવા મહુ ‘ભાઈ કોઈની દલ્યા કાલી નહિ પડી ત્યાં કરે આ । નો આ કરતા પડેલી સામે નમ રાખવો આ ઈશ્વરની આજામે છે

યુવકે ફરી અ મરા વિરો નોદ પાગુ છુ અ રા વિરો કષ્ટ કયા છુ રહેતુ હોત તો મહે

આમરે ઈશુમે કહ્યું ‘તે તમે નિંદા અને પરિત્ર થવા છડતા હો તો તમારી નથી પતિ મગીનોને વહેલી દો આપ કર તથી તમેને છડે તો વિન ખાતનો મારો અને પછી મારા અનુયાયી બનજો

ઈમ । આ રુપો સભજને યુવક દનાથ ચક્ર ગ । અને ચાક્રો થો તેનું મન અપગિદ્ધી બનવા માટે તોત્ર ન દશુ તેના ગયા પછી દુએ પોતાના અનુયાયીએને કહ્યું ‘સાવના નકામથી નોકણુ છી ને માટે રહેતુ છે, છુ ધનવાનો માં છેશ્વરના રાબા । રોયેતુ હુપર છે’

તેમના કહેવાનું તત્ત્વ એ દશુ કે, જેઓ પોતાની સંપત્તિને સારે મામ બધી ચક્રતા નથી,

તેના કુપણને માટે ધર્મની પ્રાપ્તિ શક્ય નથી. આવા પરિવ્રત્તમાં આસક્તિ મનુષ્યને ધર્મની પ્રાપ્તિ કે આત્મવ્યવસ્થાન દુર્લભ બને છે. આ રીતે ઇશુ ખ્રિસ્તે અપરિવ્રત્તનો પણ ઉપદેશ આપ્યો છે.

જીવનનો ચરમ એટલે અંતિમ દિવસ મનુષ્ય કેટલો પવિત્ર ગણે છે ? મનુષ્યને ખબર પડી જાય કે આજે તેને મરી જવાનું છે તો તે, તે દિવસે બીજાની સાથે ગરોડા કરે ખરો ? તે દિવસે જુકું બોલે ખરો ? વધુ પેશા મેળવવા બીજાને કહે ખરો ? મરણના અંતિમ દિવસે કોઈ આવાં કૃત્યો કર્યાં નથી, તેવી જ રીતે સૌ કોઈએ દરેક દિવસને અંતિમ દિવસ ગણીને જ પવિત્ર રીતે ગાળવો જોઈએ.

ખીજી બાજુ આજે જ અંતિમ દિવસ છે એમ વિચારીને ધર્મ-કાર્ય કે પરોપકારના કાર્યમાં પ્રમાદ સેવવો ન જોઈએ.

વરસના આ પ્રથમ દિવસને અંતિમ દિવસ ગણીને, દરેક દિવસે આત્મનિરીક્ષણ કરતા રહેવું જોઈએ. જીવનનાં જેટલા વર્ષો વીત્યા છે તેટલા શુભો પ્રાપ્ત થયા છે ખરો ? જીવનનાં જેટલા વર્ષો વીત્યાં છે તેટલી મિનિટો પવિત્ર વિતાવી છે ખરી ? ન્યાયના ત્રાજવામાં બીજાને તોળવા આપણે તમર બનીએ છીએ, પરંતુ આપણી જાનને તોળી છે ખરી ? બાબુ રિત્થને જોવા કરતાં આપણા પોતાના પર જ આપણી દૃષ્ટિ છે ખરી ? આ રીતે આત્મનિરીક્ષણ કરી, આત્મસંવર્ધનની સાધના સાધી દરેક દિવસને જીવનનો અંતિમ દિવસ માની, જીવનને પવિત્ર અને ધન્ય બનાવવાનો તેમનો સંદેશ છે. જીવનને ઉગત બનાવવા માટેનો આ ઉત્તમ ખાતું છે.

ઉદારતા કેળવવા માટે તેમણે દાનનો ઉપદેશ કર્યો છે, પણ તે દાન આજે થાય છે તેનું નહિ આજે તો લોકો પોતાની જાહેરાત માટે, મોટે ભાગે દાન કરના હેતુ છે પાંચ રૂપિયા આપનાર પણ પોતાનું નામ મોટેથી ક્યારે જોનાય અથવા છાપામાં ક્યારે છાપાય; તેની રાહ જોઈને એકો હોય છે ! પચાસ રૂપિયાનું દાન આપનાર પોતાનું નામ આરસ

પર લખાવ તે જોતા ઈર્ષ્ય છે; આ રીતે અજે માન માટે દાન અપાય છે, પણ માનનો ત્યાગ કરી દાન આપવું તે જ ક્રેષ્ઠ દાન છે. જાહેરાત માટે દાન આપવું, એ તો પોતાના આત્માનો વિકાસ સાધવાને બદલે તેને સંકુચિત કરવા જેવું છે. શિષ્યાનેખર્માં નામ આવે, એટલે અપત્રો વિશ્વવ્યાપક આત્મા શિષ્યાનેખર્માં જ કેદ થઈ ગયો સમજવો ! ત્યાં જ તેનો વિકાસ અટકી જાય છે. આટલા માટે જ આપણે ત્યાં શ્રમદાનનો મદિમા વર્ણવવામાં આવેલો છે. આપણે ત્યાં શ્રમદાનની કેટલીક રીતો પણ શોધા-યેલી છે. જે વડે લેનારને ખબર પડે ન પડે કે આ દાન મને કેણે આપ્યું !

દાનનો ઉપદેશ આપતી વખતે ઇશુ ખ્રિસ્તે પણ કહે છે કે, તું તારા જમણા હાથે જે દાન આપે તેની તારા ડાબા હાથને પણ ખબર પડતી જોઈએ નહિ, એટલે કે તને પોતાને જ દાન આપ્યાનો ખ્યાલ રહેવો ન જોઈએ, ત્યાં બીજાને તો ક્યાંથી જ ખબર પડે ? આ રીતે તેમણે દાનની સાચી વિધિ બતાવી છે.

‘હું’ દાન આપું છું-‘મેં’ દાન આપ્યું’ એવો વિચાર માત્ર દાનનું અશુભું છે. જેમ નેત્ર, કાન, આદિ, દંડિયો જોવા-સાંજળવાનું કામ સહજપણે કરે છે, તેમ દાનનું કાર્ય પણ સહજપણે થવું જોઈએ. તારાએ સહજપણે પ્રકાશ પાથરે છે અને પુષ્પો સહજ સુવાસ ફેલાવે છે તેમ દાનક્રિયા પણ તેવી જ સહજ થવી જાહે, ઇશુખ્રિસ્તના ઉપદેશનો આ જ શરત છે.

દાન પછી તેમણે તપનો ઉપદેશ આપ્યો છે, પણ સાથે સાથે તેમણે ખરા દાનની સાથે ખરા તપની વ્યાખ્યા પણ બનાવી છે. આજે જેમ દાનની જાહેરાત થાય છે, તેમ તપની જાહેરાત પણ થાય છે, બહે દાનની જાહેરાત કરતાં તપની વિશેષ થાય છે. દાનની જાહેરાત માટે કોઈ વાત્ત્વ વગાડવું નથી, પરંતુ તપની જાહેરાત માટે તો વાત્ત્વ વગાડવામાં આવે છે ! તેની પત્રિકાઓ છપાય છે; તપસ્વીઓના વરવોડા નીકળે છે; જમણવારો થાય છે; લગ્નમાં જેમ

‘દુનિયાની અદર દરેક વસ્તુની કિંમત જુદી હોય છે તે એનું મૂલ્ય જુદું હોય છે અગ્રણ્યતા એ બે ને ‘કોર’ અને ‘વેલ્યુ’ કહેવાય છે વસ્તુની કિંમત પૈસાથી અકામ છે, ન્યારે એનું મૂલ્ય એની પાછળ રહેલી ભાવના અને આદર્શથી મપાય છે

ગ્રેફેસરે આમ તેમ નજર ફેરવી જોયું પોતાનો આ રિયાર વિદ્યાર્થીઓ બરાબર સમજી શક્યા છે કે નહિ તેનો અદાજ બાંધવા પડી તેમણે પોતાના હથમાથીએકવીડી કાઢી જાતી કરી વિદ્યાર્થીઓને બતાવી.

‘આ વીડી જૂની છે, ઘસાઈ ગયેલી છે બજારમાં એની કિંમત માત્ર પચાસેક રૂપિયા ઉપજે પણ મારે માટે એ અમૂલ્ય છે, કારણ કે એ મારી સફળતા પત્નીએ મને બેઠા આપેલી છે તે આ છે તમારો કિંમત અને મૂલ્ય વચ્ચેનો’

વર્ગ પૂરા ઘરો ને બધા વિદ્યાર્થીઓ તથા વિદ્યાર્થીનીઓ કથમત્ત કરતા બહાર આના ત્યારે પણ ચંદનના મુખમાં તો પ્રાધ્યાપકનું ભાષણ જ રમતુ હતું કિંમત અને મૂલ્ય ‘દુનિયામાં દરેક વસ્તુ માત્ર પૈસાને ત્રાજવે નથી મપાતી કેટલીક ચીજો તો દેવાને ત્રાજવે જોવાય છે

ચંદન ઘેર ગઈ હાથ-પોં ઘેરો ને જરા વાજા સરખા કરતા એણે પોતાનું પ્રતિનિધ અરીસામાં નિકાળ્યું ને ધૂણાથી આંખો બંધ કરી દીધી.

આ ચંદન ‘ પોતે જ રુ ? આવી કદરૂપી, આવી કાળી, કાળી આંખો ને જાડી પીઠાળી કામ ? છી છી

ચંદન ત્યારી જપી ગમ ને જારી પાને જઈને જોતી રહી ન્યારે ન્યારે આવું બનતું ત્યારે ત્યારે એનું મન બિન જતી જગ એને પોતે ને વર પોતાની બા માટે નિરંકાર છૂટો ને કવક દૂર દૂર બાપી જવાનું મોઝો મને રહી નેવાનું મન થતું

‘ચંદન’ એની બાનો અવાજ સજાગો ચંદન ચમકી, સ્વરથ બની આખો શૂઝી નાખી ‘ચંદન’ બાની ખીજ બૂમ પડી ને સાથે સાથે પ્રભાલુપત પલ્લ મળ્યું, આ છોકરી જે ન મીડી, સારો જવાબ જ ન બાજે ને

ચંદન સોડામાં જઈ બાને રાખી વણાવવા લાગી આ કામ એને ગમતુ, કારણ કે કાઢીને થ કાગુ મોઢું બનાવ્યા વગર, નીચું મોઢું કરીને એ ચૂપ આપ કામ કરી શકતી થોડી વારે બા જોતી બીજા કામમાં પરોવાઈ ને ચંદને છુટકારાનો દમ બેઠો

નાની હતી ત્યારથી એ જાણે છે કે એ કદરૂપી છે નાનપણથી જ સમસ્ત સમાજે એના તરફ આજગી ચીંધી ચીંધીને રહ્યા હયું છે ‘કાળકા માના-કાળકા માના’ એક વાર એ રસ્તેથી પસાર થતી હતી ત્યારે બાજુએથી બે બાઈઓ પસાર થઈ એના કાનમાં અચાજ અડાચણે ‘હાય મા, કાલજ જેવી છે’ રાતે જોતુંએ તો જાગી મગીએ

ચંદનને સમજતું નહેતું એમાં એનો શી દોષ હતો ? તે વિશે એ ઘેર આવી રહી પડી તે દિવસ પડી ચંદન પોતાની આ નિકામ પૂરી કાપા માટે એટલી સમાન બની ગઈ કે એણે બહારની દુનિયા, સખીઓ, શાળા એ બધાનો સંપર્ક ટાળવા માગ્યો થલુ થલુ એણે સામન્ય હતું મહેસા-ટોણા, ઉપ દાસ અને દાના ઉત્સારો

એની બા ધરી વાર ચિડાઈને કહેતી ‘આ છોકરી સજા મીડી છે’ પણ નિયામી બા ? એ જ જાણે કે ચંદનનું મોન, ચંદનનો એકવધુ સ્વભાવ તો એક દાઢ છે જેનાથી એ આ કરે દુનિયાની સાથે પોતાનું રક્ષણ કરી રહી છે

રાખી વણાવ વણાવ ચંદનને પોતાના આ બધા મન દિવસો માત્ર આવવા માગ્યા સાથે સાથે એને ગ્રેફેસરના આજ્ઞા સમટી પણ વાદ આના

વસ્તુની કિંમત ને જોતું મૂલ્ય બે જુદાં જુદાં હોય છે શું આ વિશાળ પૃથ્વી પર સર્વત્ર જ એના જેવાં કાર્ણા-કૃપકા માણુ નો આવે જ ઉપદાસ થતો હશે ? એમની કિંમત નહિ પણ શું એમનું મૂલ્ય જાણવાની કોઈને પડી નથી ?

તે સાજો ચંદન નોડાગા બરાબરે તોમની તૈયારી કરતી હતી ત્યાં એને કાને બાનો અવાજ અથડો 'મછી પેતા લોકોએ શું જવાબ આપ્યો ? ચંદનને જોરા આવશે કે ?'

જવાબમાં બાપુનો નિસામો સભાગાયો 'ના, એ લોકોને ના પાડી કહે છે કે એમને જોરા આવવા માટે પશુ રસ નથી'

ચંદનને ખૂણમાં ભરાઈ બીતમાં સમાઈ જવાની ઈચ્છા થઈ બા અને બાપુજી કોનેજના પ્રથમ વર્ષના બહુની ચંદનને માટે મુરતિયો શોધતા હતા સતતેક વર્ષની ચંદન ! જાગતી ઉંમર ! પશુ પેતા લોકોએ તો જોવા આવવાની પણ ના પાડી દીધી એમણે ચંદનના રૂપ રંગે સામંજ્ય કરો

બદારનાં આરગમથી બાનો અવાજ સભાગાયો-હનાશ, ઉઠાસ 'સાર ચશુ એક રીતે જોઈ ને નકામી ના પાડે તો છાકરીને ખરવા જેવું થાય'

તે પછી દિવસો વીતતા ગયા, અહિનાઓ પસર થયા ને ચંદનનું કયાય ઠંડાણુ પશુ નહિ બા અને બાપુ મૂઝાયા મજરાયા, આકળા જ થા બનને માથે ચંદન એક જોલે બની ચડી બેડી આ ઉમરમાં જ જો છાકરીનું ઠંડાણુ પડી જાય તો પડી જાય, આકી જેમ જેમ વય વધતી જશે તેમ તેમ ઠંડાણુ મળવા મુશ્કેલ બનશે એ વાત તેઓ સમજતા હતા પણ શું કરે ? વાત આજગ વધે ન વધે ત્યાં ચંદનને જોઈને જ મુરતિયાના કુટુંબીજનો ન નો પરખાવી દેતા ચંદનની કુરૂપતાને હિંમતોળીએ રહી સકાય તેગ્રો પૈસા પશુ ન હતો રૂપની, પૈસાની અને છટાની આ દુનિયામાં ચંદનની કોઈ કિંમત ન હતી

બાપુના નિગ્રો, સમાસ નોંધીએ વગેરે એ એક જ સાદા આવી ચંદનને બહુવીજગ્યાવીને પોતાના

પત્ર પર બીજી કરો, નહિતર તમે લોકો નહિ હો ત્યારે એનું ઠાણુ ?

ધરમાં જે મૂળવજુ અને ઉઠમીનું વાતાવ જુ છવાઈ ગયું છે એનું કારણ પોતે છે એટલું ચક્રાર ચંદન સમજ સકી પહેતેથી જ એ ધરમાં જોડાયો ધને ધરતી ધરતી રહેતી હવે તો એ તદ્દન મૂડી બની ગઈ, ધરનો બગો બે જો પોતાને માથે ઉપાડી દીરો ને છેક જ એકનસૂરી મનો રહી

એવામાં ચંદનની ચિંતામાં ને ચિંતામાં બાપુને દુશ્વરોત્તો હળવો દુઝનો આવ્યો બધા જ મજરાર્થ જ્યાં ચંદને કોનેજ છોડી, બાપુનું ધ્યાન રાખવામાં ને સેવામાં લાગી ગઈ

બાપુ સારા થયા, પડી એમણે એક દિવસ ચંદનને બોવાની માથે હાથ ફેરવના કહ્યું 'ચંદન, બેડા મારી એક વાન માનીસ ?'

ચંદન ભાગ્યે જ બાપુ જોડે બોલતી એ સંગ આજ ને નીચું જોઈ રહી બાપુએ કહ્યું તુ થણી શાન અને પ્રેમાળ સ્વભાવની છો અને બધા તારી આમડીને જોતા, કુ તો મારી દીકરીને જોઉં છુ.'

અ ન સમજ ન સકી કે બાપુજી શું કહેવા માગે છે એ નીચું જોઈ ને જ ામી રહી બાપુએ કહ્યું, મેમ તારો અજવાસ તે છોડી દીરો છો એ બરામર નથી પણ હવે તુ નસિં મનો કોસ કર તારુ સ્થાન મરીગો અને શેખીઆની સેવામાં છો

ચંદન તે વંદી નસિં મનો કોનેજના દાખલ થઈ હવે એને રહેવાનું પણ હોરિપટનના કવાટસમાં હવે ને આકવાડિયે પદર દિવસે વરેજવાની છૂટ હતી

અહીંના વાતાવરણમાં ચંદન ધીરે ધીરે ચિક સવા લાગી અગ્રો સમાજના જાતમનના નાનામોળ સ્તરેમાથા અસતી વિવાદિનીઓ હતી અકી કોનેજનું રંગેર ગી અથા વાતાવરણ ન હતું પણ ધીર અ બીર અને સેવામય વાતાવરણ હવે હોરિપ દોરોમાં જાનમનના દરદીઓ આવતા એમના રોગો, એમની સમસ્યાઓ ચંદન શાંતિપૂર્વક અને સહાનુ

શ્રુતિપૂર્વક સાંભળતી, ને ત્યારે ચંદનને લાગુ કે દુનિયામાં માત્ર એ એક જ દુઃખી નથી. એ તો સાચી સારી તદુરસ્ત છે. ઘરે મા-બાપ છે, થોડા પૈસા છે, બ્યારે આ દુનિયામાં તો લાખો ને કરોડો લોકો એવા છે જેને આંખ નથી, જેઓ અંજ છે, એકલાં છે, ખાવા ધાન નથી એ બધાંનો સરખામણીમાં પોતાનું દુઃખ તો કંઈ વિચારના નથી.

ધીરે ધીરે જેમ કૂચ ઉઠે ને એના રમ-સુવાસ પ્રગટે તેમ એકલવાળી, અનહી ચંદનનું વ્યક્તિત્વ પણ ખીલવા લાગ્યું એ ખ્યાન દબને અજ્ઞાસ કરતી, ફરજ પાવતી કંઠી ગરજત કરતી નહિ દરદીઓ જેડે માયાથી વળતી નર્સિંગ મનો કેલ્સ ચામ કરીને એજ હોસ્પિટલમાં ચંદન કામ કરવા લાગી

ઘરમાં પણ ચંદનનું સ્થાન જ નાઇ ગયું. પોતાના પગારમાથી એણે નાના ભાઈ-બહેનોને લણ્યા વગરના અર્થે ઉપાડી લીધા, બાને પણ વાર-તહેવારે ઘરખર્ચમાં મદદ થાય તે માટે થોડા પૈસા આપતી. ઘરને ખૂલે ભરાઇ રહેલી ચંદન જેમ ચંદન ઘસાય ને સુવાસ આપે તેમ બધાને ગ્રિષ લાગવા માંડી.

એવામાં એક વાર હોસ્પિટલના મોટા ડોક્ટરે ચંદનને બોલાવી ચંદન નવાઠ પાળી. હજી સુધી એમના હાથ નીચે એ કામ નહોતી કરતી. એ ત્યાં ગઈ એટલે ડોક્ટરે કંઈ

જુઓ મિસ ચંદન, મારે તમારી મદદની જરૂર છે.

‘‘સર !’’ ચંદને કંઈ ‘ફું’ મારાથી બન્યું બધું કરીશ.’

‘‘તો જુઓ, મારા એક પેશન્ટ છે, બહુ મોળા ધનિક શેડ છે, એમને ડાટ-એટિક આવેલા છે તમે એમને ત્યાં એકાદ મહિનો નર્સ તરીકે જરૂર તમને સારી જગાર મળશે ને સારી રીતે રાખવામાં આવશે.’’

કોઇને ઘરે જવાનું નામ પડ્યું કે ચંદન એક દમ કરમાઈ ચડ. એને યાદ હતા એ બધા દિવસો, બ્યારે એના દેખાવ માત્રથી તોડા દૂર નાસતા આ શેડને ઘરે પગ એના કાને કેવા કેવ વચનો અચકારે

એની એને ખીક હતી. મોટા ડોક્ટરનો આમક હતો એથી ચંદન ના ન હોવી ચકી, પણ બ્યારે શેડના ઘરે દાખલ થઈ ત્યારે જ એના કાનમાં અમૂન રેડીયુ. ‘ડોક્ટર પણ કમાન છે ને ! આખી હોસ્પિટલમાં રી કોઇ ન મળ્યું તે આ નખેનો મોકલો !’

અચાજ અદરની રૂમમાંથી આ યો ને ચંદનના હૃદય પર કારી ઘા કરી મયો એને પાઠ આવી જવાનું મન થયું, પણ એકવાર એક જવા પહોંચી લંધી પડી એમાંથી પાઠભાખી જવાનું એના મને કપૂત ન થયું, ચુપચાપ એ શેડનો સેવામાં લાગી ગઈ

શેડની ઉમર ૫ ચારનેક વર્ષની હતી એમના પત્ની ગુજરી ગયાં હતા, પણ પુત્રો, પુત્ર એા તેમના સત્તાનો વગેરેનો બહોળો સમુદાય હતો. બાપાની મિલકત બેમુબાર હતી રખેને પોતાની પહેના બીજો ફાવી ભવ એ બીકે દૂરદૂરથી પણ બના જ એમા થઈ ગયા હતા આ સ્વાર્થી સ્વજનોને શેડ સાગી રાતે એાગ ખતા હતા માટે જ એમણે ડોક્ટરની પાસે નર્સની આવણી કરી હતી

ચંદનનું મોડું જોઈ રહે નજર ફેરવી લીધી. ચંદન પણ હોબીરી પડી ગઈ. થોડી વર એ ત્યાં જ બેસી રહી ને પછી મહાર બાદકનીમા જખને જોખી રહી આજે બહુ વખતે એની આખોખાં માફી ભરાઇ આ-આ ને પોતાને આવી કુરૂપ બના વવા માટે ઈચ્છરને યાપ લીધો. એ થોડી વારે રોડ માને પાછી ફરી કે નરન જ શેડે કંઈ. ‘નર્સ’, મારી રીતખાનધો તમને ખરાબ લાગ્યું હોય તો હ કમા માય છું.’

ચંદન નવાઠ પાળી એ સે કોને આગખની હતી. એનો ઉપદાસ કરના પોતામાંથી કોઈ એ હજી સુધી એની માફી માગી ન હતી એને નવાઠ લાગી, બાનદ થયો એ મૂઠું હસી ને બોલી - ‘નર્સ એને જ પ્રેમ અને કમા ? મર્તિ ! કદી એની ફરક ખખી રીતખાન અમારે માતાની મમત થી જુવી જવાની ને કમા આપવાની હોય છે.’

આગું કદી એ પોને જ ખાખખાટ દરડી પડી ને એવી, ‘જુઓ, કોઈ મારા રખાજ નથી

કરું એટલે મારે જ કરવા પડ્યાં ।

આ હાસ્યથી અને વચ્ચે આત્મીયતાનો સેતુ બંધાય ગયો.

રોડ દિનપ્રતિદિન સ્થાય થવા લાગ્યા તેમ તેમ ચંદન વધુ ઉદાસ બનતી ગઈ. એ પોતે પણ ન જાણે એમ એના હૃદયના તાર આ પ્રુપુષ અને ઘરની આસપાસ વીંટાવા માંડ્યા હતા. રોડ સારા ઘરો ને પોતાને જવું પડશે એ ખ્યાલથી જ એ એવેન બની ગઈ.

રોડ અને ચંદનની પરસ્પર માટેની લાગણી રોડના કુટુંબીજનોથી અજાણી ન રહી એકવાર ચંદન કંઈ કામસર બહાર ગયે હતી સાંજના એ પાછી ફરી ત્યારે રોડના ઔરંગામાથી સામસામી બોલાચાલી થતી હોય એવો અવાજ આવ્યો. એના પગ ચંલો ગયા ; 'હા, હા, ધારીય તો એને પૈસા પણ આપીય, મિલકત પણ આપીય ને ધારીય તો પરણીય પણ ખરો' એ રોડને અવાજ હતો.

'ખમરદાર, જે પરણવાનું નામ દીધું છે તો ! અમને જૂએ મારવા છે ?' રોડનો મોટો છોકરો બોલ્યા.

'બાપુજીને તે આ ઉમરે આવી ગઈ, કાળો, નાકી બાઈને પરણવાનું સૂઝે છે ! સમાજ શું કહેશે ?' એમની દીકરી ગીતા બાપુજીને સમજાવતી હતી.

'સમાજ ? સમાજને નામે તમારે તમારો સ્વાર્થ સાધવો છે કેમ ? વ્યાપ ખરવા પડ્યો ત્યારે સાંભર્યો, તે પહેલાં કોઈ દી સાંભર્યો ? મહિ સાંભરે પાછાંને ભોટાપ ભરવા કોઈ આવ્યું નથી ને હવે મારા વાંધેસરીઓ થઈ પડ્યા !' રોડે કહ્યું.

ચંદનને ગભરાટ થયો. એના પોતાને માટે નહિ, પણ વાત જે આગળ વધશે તો રોડની તમિષન ખરાબ થઈ જશે એ માટે. એ દોડીને અદર ગઈ.

'મોટાભાઈ, તમે હમણું બાપુને ગુસ્સે ન કરો. તમે એમની તમિષન તો જાણો છો ને ?' એણે રોડના છોકરાને આજીજી કરી.

'આવું મીઠું મીઠું બોલોને જ એણે બાપુને હસાવ્યા છે. એ કાગળા મોના કેરી ઉરગાદ છે તે હું જાણું છું.' મીતાએ કહ્યું.

'ખમરદાર, શેઠે ધૂમ મારી. એકદમ એ પધારીમાંથી બેઠા થઈ ગયા ને નીચે ઊતરી કમાટ ઉધાડ્યું. એમાંથી એમણે એક કાગળ કાઢી બંધાને બનાવ્યો.

'જુઓ, માતું' વિદ્ય છે. આ ચંદન જે મને પરણવા કબૂલ થશે તો બધી જ મિલકત એને મરશે, નહિતર એને હું પચીસ હજાર રૂપિયા આપી જવાનો છું.'

બંને છોકરાઓ માસ પાઠી ઊઠ્યા : 'બધી મિલકત આ કાળી કબૂલીને ?'

રોડનો છોકરો એકદમ કોપમાં આવી એના બાપ તરફ ધસ્યો. 'ડોસા, અતિ ફરી ગઈ છે કે શું ?'

રોડ એકદમ ઉરફેરાઈ ગયા ને મોટા છોકરાને જોસથી તમાવ્યો માર્થો ચંદન અને મીતા દોડીને વચ્ચે પડ્યાં ત્યારે ઘણું મોડું થઈ ગયું હતું. રોડ હૃદય પર હાથ મૂકી જમીન પર ટળા પડ્યા ને પળવારમાં તો એમના પ્રાણ બહી ગયા !

બીજો દિવસે રોડનું વિલ વહીવે વાંચ્યું; લાગતા-વળગતાએને મોટો સચુલ્લ એકઠો થયો હતો. વિલ સાંભળીને સહુ કોઈ નિરાસ થવા લાગ્યું; મોટા ભાગની રકમ ધર્માંદારમાં જતી હતી. રોડનો મોટો છોકરો તથા બીજા છોકરાઓને લાગે બહુ થોડું રહેલું હતું. અંદર અંદર ગૂસપૂસ થતી હતી ત્યાં વહીવે મોટાથી વાંચ્યું : રૂપિયા પચીસ હજાર, નસું ચંદનગહેનને...

ચંદનની પર બધાની તીક્ષ્ણ છૂરી જેવી નજર બેંકાઈ 'રોડને મોળાવ્યા ! ફેલાવ્યા !' બધા જ જાણે એમ કહેતા હતા.

પણ હવે ચંદન ગભરાતી ન હતી, ધરતી ન હતી; એ દંદાર સીને કરી બવાની સામે જોત રહી. એના હૃદયમાં રોડનું સ્થાન કાયમને માટે કોતરાઈ ચૂક્યું હતું. હવે એ 'મિચારી ચંદન' ન હતી, જેની આ રૂપની, પૈસાની, છટાની દુનિયામાં કોઈ કિંમત ન હતી હવે એ ચંદન એક સ્ત્રી હતી, કોષની પ્રિયતામાં હતી, જેના ગ્રેમનું, સેવાનું અને મમતાનું મોડું મૂલ્ય કોઈએ આક્રમ્ય હતું !

માનવ જીવનમાં અહતા અને મમતા એ બે તરવો મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. અહ કાર એક રીતે ખેડી વસ્તુ નથી, પણ જ્યારે તે શરીર-આધી બને છે ત્યારે તુલ્યતાકારક બની જાય છે. અહ તો દરેકમા પડેના જ છે એનો ઉપયોગ કદા કરવો તે સવાલ છે. મનમાં પશુ એવું જ જી માનવ જીવે છે ત્યાં સુધી તે કોઈ ને કોઈ સ્વરૂપે રહે જ છે. પશુ એ મમતા પોતા વિશે નહિ રાખતા જરાય ઉપર થાય તો તે કામચકાક બને છે. મનુષ્ય ધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન સમજી જાય અને તેનો જીવન સાથે મેળ પાડી દે તો એકા પાર ઘઈ જાય એ જીવન શું છે, તેનો વિચાર કરીએ.

જીવન અને જિંદગી એ બંને જુદા છે. જીવન નિત છે, શાશ્વત છે અને જિંદગી નાશવત છે. આપણે છીએ છીએ, વહેવાર કરીએ છીએ, ત્યારે ને કાર્યવાહી ચાલે છે તે માત્ર ચેતન હોઈને ચાલતી નથી, તેમ ચેતન સાથે લઈને ચાલે છે તેમ પશુ નથી. પશુ જ્યાં અને ચેતનનો સંયોગ કરાવનાર ત્રીજું એક તરવ છે. કોઈ મનુષ્ય પામે તો આપણે કહીશું, તે મરી ગયો. ખરી રીતે સૂરિ છૂટી ગયું. મુક્ત શરીરરૂપે જીવન તો ચાલુ જ છે. ખીતા કહે છે, ધર્મને જીવનમાં ઓળંગીને કરનાર પુરુષ દેહ હોડ્યા પછી પશુ પ્રકૃતિ ક્યાં કરે છે, એટલે આપણે જિંદગી જીવવા કસતા જીવન જીવવાનો પ્રયત્ન વધારે કરવો જોઈએ. આપણને થાય છે, મરી ગયા પછી મારા હોડતા જી ખારી? મારા ભાણુડા શું ખારી? તેમનું શું થશે? પશુ સમજતું શું થશે તેની વિતા થતી નથી. જીવન એ બચાને બાંધીને રહેતું છે, જ્યારે જિંદગી આપણા પોતા વિશે અને બહુ બહુ તોતુકુમ વિશે રહેલી છે. ધર્મ અને ધર્મક્રિયા જીવે વસ્તુ છે. મનિષા ગયા, દૂન કરી, દર્શન ક્યું એ ક્રિયા થઈ પશુ ધર્મ જીવે વસ્તુ છે. ધર્મ કોઈ એક સાધનથી મળતો નથી. તેને પાળવા માટેના અનેક સાધનો છે. ક્રિયા એ ધર્મમાં જ્યાં માટેની સીધી જી પશુ આપણે ક્રિયાને ધર્મ માની લેવા છે.

એટલે સાચો ધર્મ બાળુએ રહી જાય છે ત્યારે ધર્મ છે ક્યાં? એ વનમાં જનાથી મળે, કે ધરમાં રહીને મળે? મનિષા જવાથી મળે કે ઉપાશ્રયમાં જવાથી મળે કે બીજે સ્થળે મળે? મહાપુરુષો કહે છે, એ તો બધા નિમિત્તો છે. નિમિત્તોથી દૂર થતા કદાચ એકાનમાં જવાની જરૂર પડે, પશુ એ જ વસ્તુ મુખ્ય નથી. 'તેણે દિવમાં તેણે પ્યાર છે મનર મિનતા નહીં.' ભગવાન તારા દિલમાં જી તેને જોનારી આપ મેળવતી જોઈએ. જેમ કે ભગવાન જુદો જી વરસ સુધી તપશ્ચર્યા કરી, શરીર હા પિજર બની ગયું. ચાનતા લથળિયા આરનાં હતાં. પશુ ચેતન મળતું નહોતું. દરેક જીવન જી રસ્તા બનાવ્યા કોઈએ કહ્યું, અમારામાં આવો તો ચેતન મળશે. પરંતુ ને ચેતન આપણી ચાનતા વેલ્યા પછી પશુ નહોતું મળતું. તે એક સામાન્ય વાનમાથી મળી ગયું. વાત એમ હતી કે ભગવાન જુદો એકા દના તાથી નજીક વારામનાઓ જઈ રહી હતી તેઓ પોતાના કાથી-એને કહેતી હતી કે સાર ગીના તાર બહુ સખત ના કરશે, તેમ બહુ દીઠા ન કરશે. જો મધ્યમ રહેશે તો સગીન સૂરીતુ બનશે. દીઠા કે સખત 120 તો સગીન બચ્ચ બની જશે. આ વાક્યો સાંકળતાં જ જુદને તત્ત્વજ્ઞાન મળી ગયું. માણસ મધ્યમ માર્ગનું અનુકરણ નહીં કરે ત્યાં સુધી શાંતિ નહીં મેળવી શકે. હજારો માણસોએ મવાને ધસી નાખી છે, વત્તો સુધી તપ કર્યું છે. પશુ ને નથી મળી શક્ય તે બહુ નાની વસ્તુમાંથી મળી ગયું. જે નિરાશ નામના એક રાજવી દાહવરમાં સપાડ ગયા છે, શરીરે અગ્નિ વસતી રહી છે. તેના ઉપચાર માટે જ્યાં પ્રકારનું ચલન ધસાઈ રહ્યું છે એ ધસાવાનો અચાનક તાબના કાનને કંઈક લાગતો હતો. એટલે મનોને મોહાવીને કહ્યું. મનોએ રાણીએને કહ્યું કે મહારાજને આ વેધામ મળતો નથી, ત્યારે જી કતુ ધસતી વખતે દાહવતી બનીઓ. એકબીજાને અપહતી હતી તેને કાઢી નાખતી તે તો પાલવે તેમ નહોતું અને ચલન ધસતુ હતું એટલે બમી એક

એક કરી નાખી. અવાજ બંધ થયો. નોંઘરતો પૂછ્યું 'અંદા નથી થસાવું?' થસાય છે મહારાજ ! પણ એક બંગદી છે એટલે અવાજ નથી આવતો. મહારાજ વિચારમાં લોંગ લેતી ગયા. જ્યાં બે છે ત્યાં જ થેપાટ છે, એક છે ત્યાં શાંતિ છે, એકનો રસ્તો જ સાચો છે.

પુણિયો નામનો એક શ્રાવક યદ્ય ગયો એક વાર સભાએ મહારીર ભજનાને પૂછ્યું 'આપણા આચાર્યમાં ઉત્તમ કેણું?' તો કહે, પુણિયો ! પુણિયો સાર ગમી જતો, પણ સિદ્ધાન્તિષ્ઠ હોતો, ન્યાય-સંપન્ન આશ્રિતો પ્રાપ્ત કરતો આર્થિક ક્ષેત્રની અંદર માણસ ન્યાયી આશ્રિતો ના મેળવે, ધર્મનો મેળ ના પાડે તો મંદિર કે ઊગ્રાચર્યા જવાથી ધર્મ મેળવી શકાતો નથી. પહેનવાનો રોજ દડમેડક કરે, પણ જ્યારે વરસમાં એક વાર કુરતી લાવવાની આવે તે વખતે કારી જાય, તો તેની પહેનવાની નકામી નીવડે. વિદ્યાર્થી બાર માસ મહેનત કરે, પણ પરીક્ષા વખતે નાપસ થાય તો માનવું કે એની મહેનત ખોટી હતી પુણિયો એક વાર ખ્યાનમા (સામવિક) માં બેઠે છે, તે વખતે તેનું ચિત્ત દિગ્ગત રહેતું નથી. એટલે પત્રોને પૂછે છે, કે આમ કેમ બને છે? અનાજમા કંઈ ખાપ પેકું નથી ને? બાઈ વિચાર કરે છે, એને યાદ આવે છે: એક નની જૂન થઈ ગઈ છે. પાડોશમાંથી બાણ પૂછ્યા વગર લીધાં હતાં. આમ તો પાડોશી સાથે સબંધ સારો છે, પણ એક વાર પૂછ્યા વગર લઉં તા તેના મનમાંથી સંસ્કાર યાદો જાય એટલી મારી ચોળી કહેવાય પુણિયો સમજી ગયો પ્રાર્થિત લીધું ત્યારે શાંતિ થઈ.

બાળક એક વાર વંદણી હાથમા લે અને તમે ટોકો નહિ તો પછી ટેવ પડી જાય છે. એમ તમે એક વાર નજાણેને પેસવા દીધો, તો પછી ટેવરૂં સાબૂત થઈ જવાની. શિશુની સામાનિક (હમતા) આદતો માટે વખણા છે. એ લે કંઈ, ધર્મ હાટે ન વેચાય, ધર્મ વાડીએ ન નીપજે, ધર્મ કરવાથી ચાન. પ્રપન્ન કરવો જોઈએ વેપારીઓ દિવાળીના દિવસોમાં સારદાપૂજન કરે છે. તે વખતે નેનો ચોરમાંથી સૌ પ્રથમ શાલિભદ્રને યાદ કરે છે.

જેની દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ એ કહેવન પ્રમાણે ધનની લાક્ષણિકતા સાક્ષિભદ્રના જેની રિદ્ધિસિદ્ધિ મળે તે માટે તેમના નામનો ઉપયોગ કરે છે. જેની વેળા લાવના છે, તે સાલિભદ્રના ત્યાગને યાદ કરે છે. એ શાલિભદ્ર કોણ હતા? તે બહુ જ મોટો શ્રીમંત વેપારી હતા. રિદ્ધિ અને સિદ્ધિના પાર નહોતો. જેક વાર એ નગરના રાજા શેલુક તેને મળવા પધારે છે મા દીકરાને ખપર આપે છે કે, 'જેટા! આપણા રાજા આવે છે.' જેટાએ કહ્યું, 'નામો વખારમાં' માન્યો કહ્યું, 'એ તો આપણા દિગ્ગત કહેવાના. તેમનું સ્વાગત કરવા સખો જા.' દીકરાને થાય છે, કુ માનતો હતો કે માનથી મોટો આ જગતમાં કોઈ નથી, પણ અહીં તો છે. દુલ્લ બધું છેડીને એ યાદો જાય છે. 'મરો કોઈ ઉપરી ના રહે તેવું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ' શાલિભદ્રના ત્યાગ.

દરેક સાક્ષનો સાધના મત્ર પુરનકમાં નથી પૂરી રખાઈ, પણ જીવનમા આચરણ છે, એ વાન જીવંત યદ્ય છે તેને ફરી યાદ કરીએ. અર્થક્ષેત્રમાં પણ ધર્મ હોઈ શકે છે. જીવન અનેક ક્ષેત્રમાં વહેવાયેલું છે. તે બધા ક્ષેત્રમાં ધર્મનો પુટ હોવો જોઈએ. એક વાર કપડું દરોને તેના પતિ એકાંત ધારી કંઈક અપહરણ કરવા જાય છે, ત્યારે તે રોકે છે અને કહે છે, 'આપણી પાસે ત્રીજો પુરુષ છે તે ન જુલો જાય.' થેડિયામા સૂનેલા બાળક સામે આંગળી ઝીંપે છે, અને ખરેખર તે વખતે એ બળકે મોઢું ફેરવી લે છે. જો અદ્ધલી ઝીલુવટથી આપણે નહીં તપાસીએ તો સમાજનું પતન થશે. એ બાળકો ધર્મ બાળકો નહિ રહે, કામ્ય બાળકો બનશે એક બાઈ માં પાસે આગળ હતા, કહેતા હતા કે મે મારા બાપને જીજ્ઞાસી દીધું છે કે, 'તમે બહુ જિજ્ઞાસીયા ન થશો; તમે મને જન્મ આપ્યો તે તો તમારા વિકારો પોષનાં આસ્ત્રાન થયો છે. તમારા આનંદ ખાતર વાચનાનુચિનમાંથી એ જન્મ્યું છે, અને પત્ની-પોષણ તે તમારા મોહ-ભગનાથી, એટલે મારા ઉપર તમારો સાચો અધિકાર નથી' આ બાઈના કહેવામાં કોઈ તથ્ય નહોતું એમ ન કહી શકીએ, એ આપણને ચેતવણી આપે છે. ઘણાં માણસોને પ્રથમ થાય છે કે ધર્મપુરુષો

રાજગરજીમા ભાગ લઇ શકે ખરા? આપણે પૂર્વ ઇતિહાસ આની સાક્ષી પૂરે છે રામને સમયે મહા પુરુષોએ રામને દોરવણી આપી જ છે હેમચંદ્રાચાર્યે રાજક રજીમા ભાગ લીધા ન હોત તો આ યુગરાતની જે રીતિ છે તે હોત ખરી? સમયે રામદામે શિવાજીને દોરવણી આપી સિદ્ધરાજ જયસિંહ પસે કુમારપાળ રહેતા હતા, તેમને જૈન ધર્મનો પુત્ર મળ્યો તો કેવો ધર્મ ફેલાયો? વનરાજને જૈન મત્રી ન મળ્યો હોત તો અલ્લુ કામ કરી શકત ખરો? એની પાછળ ઇતિહાસ છે હિસા કરતા કરતા લડઈ કરના કરના પણ ધર્મ પાળ્યો છે અતો વિચાર કરો તો જ ખ્યાન આવે કે એની પછવાડે કેવી પ્રેરણાઓ કામ કરતી હતી

વનરાજ બંધારે રાજ નહોતો અને લૂટાળુ કામ કરતો હતો, ત્યારે આપો એક ઊંટ ઉપર બેસી સોનામહેરો લઈને પસાર થતો હતો જનનમા બનેને: બેસે થઈ મથો વનરાજે પકકાર કરો, 'કાણુ એ? ઊંટર હેઠો' આતમે જવાબ આપ્યો 'હુ જૈન છુ વાણિયો છુ શુ કામ છે?' 'મારે તને લૂટવો છે' આગે કહે 'તારી પામે ખાવાનુ ન હોય તા થોડી મહેરો આપુ, પચ બીક ખતાવી લેવા માગતો હોત તો હુ સાચો જૈન છુ, માટે નહિ આપુ અન્યાયને તામે નહિ થાઉં' અની નીકરતા નોઈ પનગજને નવાજે ભાગી થે ડીવારમા આપો નમે ઊતરો ગયો ભાથામા પાય બાણુ હતા, તેમાથી મે કાઢીને તેણે ભાગી નાખ્યા. વનગજ આ બધુ જોઈ રહ્યા હતા તેણે પછડુ 'આમ કેમ કયું?' આતમે જવાબ આપ્યો 'મારી પ્રતિજ્ઞા છે કે એક બક્ષિત ઉંડર એક જ વાર એક બાણુ મારવુ. તમે ત્રણ છો. મદ્ય પિમણુ થાય અને કેમકા બીજા બાણુ વપરાઈ જાય તો મારી પ્રતિજ્ઞા ભાંગે' 'અરે, હુ એવો નહો બાબતગી છે? જવાબ જોએ તારી વિદ્યા આ ઝડ ઉંડર ફળ છે તેને માર જોઈને' આગે કહે 'એમા જીવ છે, મારાથી ન મરાય' જવાબ મળે છે કે, 'લડા માણસ ઝાંડને ન મરાય અને માણસને મરાય?' આપાએ કયું 'હુ જૈન છુ વગર કામનું એક પાન પણ ન તોડી શકુ તો માનસને તો માય જ શી રીતે? પણ બધારે તમે મારુ ધન ચૂટવો, અપરાધી બનો, ત્યારે જ મારી

શકુ.' છેવટે તે ચોટવીમાંથી બાણુ પસાર કરી પોતાની નિશાનગણ બનાવે છે વનરાજ ખુશ થઈ જાય છે બનિથમા બધારે તે રાજ થાય છે, ત્યારે તેને પોતાનો મત્રી બનાવે

એક જૈન દયિવાર વાપરી શકે છતા ધર્મ પાળી શકે સચબનાથ ભગવાને અમી, મત્રી અને કૃષિ સમાજના ધાણુપોષણ માટે શીખવ્યા છે સીઓ ચોસડ અને બોતેર કળાની નજીકાર હતી ધર્મ કયનો હોતો જ નથી કાચર ધર્મને પાળી શકેનો નથી આતમાનો મુખ્ય ગુણ નિર્ભયતા જ છે એ ન જુનવુ નેઈએ અહિંસા નિશ્ક્રિય વસ્તુ નથી મોગ મેટા કુદો કરવા જ્યાં અહિંસા પાળી શકાય છે અહિંસા ભાગી વમુ છે ન્યાય માટે ચોટક મહારાજને મોડુ યુદ્ધ લગુ પડ્યુ કુશિક, હન અને વિહન ત્રણ ભમ્મો હતા કુશિકને રાજ્ય મળ્યુ હતુ હન અને વિહનને એક રાજગડિન હાર અને સુદર હાથી મળ્યા હતા પણ કુશિકની પત્ની પંભાવતીની દાન જગડી તણે હાર અને હાથીનો ભાગણી કરતી હવ-વિહને કયું 'મો! ભાઈ, ભાઈને નાતે માગે તો માયુ આપવા તેવાર છોએ પણ અભિમાનપો સગના ભેરે મામતા હોય તો હરગિજ નહી મળે' તેમણે (ચોટક) મામા? સનહ લંધી મામાએ રપચ કયું 'અ વાવને મચક અપાય જ નહિ એ ધર્મ નથી' છેવટે યુદ્ધ થાય છે એક કોલ અને એસી લાખ માણસોનો સહાર થાય છે પણ આ યુદ્ધ ધર્મયુદ્ધ જ? રહે છે રાજ નેગકને આનું પાય લામણુ નથી અને ભાગે તે માધનકર્તા થયુ નથી માત્ર કે કિયા પાળ્યો આશર પતિત્ર હોય

ધર્મમા રાજકારણ સમાધ જાય છે રાજ કારણમા ધર્મ સમાધો નથી ધર્મ એ સાગર છે તેમા બંધા કારણો સમાઈ જાય છે આપણે તેનાથી ભાગવાની કોઈ જરૂર નથી આજના પ્રેમીઓ કાને વિરોધી જનનો. કાનયા વિરોધીઓ આજે પ્રેમી જનશે સિદ્ધ જ અમાધિન રહેવાનો છે માણસે સત્ય અને સિદ્ધાત ચૂંધા જોઈએ નહિ જીવન પ્રવાહી છે, જીવનો નાશ છે પણ જીવનનો નાશ નથી, તે રાખન છે જીવન ધર્મપ્રેરિત કેમ રહ્યા કરે તેને માટે સનન જગૃત રહીએ ભગવાન આપણને એ માર્ગે જવાનું જગ આપે એ પ્રાર્થના

અભિમાનમાં રૂબેરૂ પુરુષ એ દિવસમાં પોતાની જીવનસંમિતીને-સ્ત્રીને ખરીદેલી દસી, ખરીદેલી ખાંદી માનતો હતો. ખાંદીના હિસાબે તેણે સ્ત્રીના પગમાં લોહાની બેરી પણ નાખી હતી !

સ્ત્રી બિચારી આખો દિવસ કામ કરતી. પુરુષના ખંડને વાળીશ્રીને ચાટલા જેવો કંતી, અગિયારમાં તુલસીને ડોઠ વાવતી અને દરરોજ તુલસી-કથામાં ધીને દીવો કરતી. દીવો પ્રગટાવતી વખતે પ્રાર્થના કરતી : 'હે પ્રભુ, અમરા ધર ઉપર અમંજ-લાવી જાવા કદી ન પડે ! અમારા ઘરા ધરનું અશુભ કદી ન થાઓ !'

પુરુષની કુધાતુમિ માટે તે જાનજાનની વાન-ઝંઝો બનવતી; તેની તરફ ઊભાવવા માટે કીતળ જળ લાવતી; પૂજા કરવા માટે ખગીયામાંથી ફૂલો ચૂંટી લાવતી.

આ બધું જોઈને પુરુષના અભિમાનને પોષણ મળતું. તેને થતું : 'હી મારા માટે આટલો બધો શ્રમ ઉઠાવે છે તેનું કારણ છે; મારા ઘર તો જીવન વ્યર્થ છે, એટલા માટે તે આમ કરે છે. અને પ્રસન્ન રાખવામાં તેના પૂરેપૂરો સ્વાર્થ રહેલો છે.'

પુરુષનો આવો ભ્રમભરેલો અઠંકાર જોઈને વિધાતાને સ્વર્ગમાં બેઠે બેઠે હસતું આવ્યું. તેમણે એક દિવસ બધીજોઈને પુરુષની જીવનસંમિતીને તેનાથી દૂર કરી નાખી. એ દિવસે રાત્રે પુરુષ ઘેર આવ્યો, તો યુ' જુએ છે ! ઘરમાં ભોજન માટે રસોઈ તૈયાર નહ; અને પૂજા માટે ફૂલ પણ નથી. અને ઘરમાં કોઈએ કયારે પણ વાળ્યો નથી. ઘર બધું મંદુરોત્તરું પડ્યું હતું.

આથી પુરુષનો કે ધ ભૂજી ઊડ્યો. તે કુદ સ્વેરે બોલી ઊડ્યો : 'આજે આ ક્યાં ગયું છે ! આવી મુશ્કેલી ! આ મુશ્કેલીનાં કિણ્ણો તેને જરૂર થશે !'

વિધાતા જીવલક્ષ્મી આવી લાગ્યા. આશ્ચર્ય-

વાણી થઈ : 'તેમ બાઈ પુરુષ, યુ' થયું ! આટલો રોષ યુ' કામ ? યુ' કદ છે ?'

શેષપૂર્ણ સ્વરે પુરુષ બોલ્યો : 'અરે, કદની વાનજ પૂછ્યો નહિ. મારે તો એટલું જ બચતું છે કે 'એ' ગયું છે ક્યાં ? આ તે કંઈ વાન છે ! ઘરમાં ખાવાનું કશું નથી; પૂજા માટે ફૂલ પણ નથી !'

વિધાતા સરિખન બોલ્યા : 'બસ, આટલી જ વાત છે ને, પુરુષ ! તેમાં આટલો અકળાપ છે યુ' કામ ? આ બધી વ્યવસ્થા હું તારા માટે અમથાવી કરી દઉં છું, પછી ? તારી બધી સગવડ પહેલાંની માફક જ સચવાશે, પછી ? કુધાતુમિ માટે ભોજન, તરસ હિપવવા માટે પાણી અને પૂજાના માટે ફૂલ ! એ બધાની હું વ્યવસ્થા કરી દઉં છું.'

વિધાતાએ આ બધી સગવડ કરી આપી. પુરુષની બધી જ સગવડ પહેલાંની જમ સચવાવા લાગી પરંતુ સ્ત્રી પાછી ફરી નહિ.

બધું જ પહેલાંના જેવું-ખાવા માટે ભોજન સામગ્રી, પીવા માટે પાણી અને પૂજા માટે ફૂલો. આમ જતાં પુરુષને કંઈક કંઈક સનું સનું લાગતું હતું. જલપાન અને પૂજા વચ્ચેનો માઠો ધ-પ લાગતો; બધું નિરાકાર લાગતું; કોઈ સાકાર ઉપરિધનિની કિણ્ણ તીવ્રપણે અનુભવાતી. હવે ભોજન મત ભોજન જ હતું, પાણી પાણી જ હતું અને ફૂલ માત્ર ફૂલ જ હતાં !

જકારથી ચાકચોપાકચો પુરુષ એક દિવસે ન્યારે ઘેર આવ્યો ત્યારે જમવા માટે ભોજનયાજ તૈયાર હતો, પીવા માટે પાણી મૂક્યું હતું અને પૂજા માટે ફૂલ પણ લાગ્યે હતાં. પરંતુ આ બધું છતાં એક પ્રકારની ચૂનતા પુરુષને ફેરી ખાતી હતી. તેને મનમાં કોણેજ એક ભવતની ચીડ ચડી; તેના સારાંચે અન અને પ્રાણમાં કોઈ અન્યકત કે ધ બ્યાપી ગયો. તેણે લાત ખરીને આ બધી સામગ્રી વેરવિખેર

હરી નાખી, ચિંતાને તે બોલી જાણે: 'જસ, હવે મલુ થયું! મારી આવી કુર મરહરી ક્યાં સુધી?'

એટલે પુરુષની દયા ખાઈ, રિષાતાએ સીને ફરી ભૂમંડળમાં મોકલી આપી.

ફનેદની સાક્ષાત્ મર્તિ એવી સીને જોઈને પુરુષનું હૃદય પુકડિત બન્યું તરત જ તેણે સીના પગમાંથી લોખંડની બેડી ખોળીને ફેંકી દીધી. પછી તો તેણે સીના હાથમાં નમકા અને નાબુક સોનાનાં કંમન ખરેસાવાં, મંદનને મોતીના હારથો શોભાવી અને

માથામાં કુંકુમનું સૌભાગ્યચિહ્ન નાખ્યું. પછી પશ્ચાત્તાપનાં આંસુ વધારતો પુરુષ બેઠો: 'મને માર કરેલ તમે ખરીદાયેલી દાસી નથી, પરંતુ મારા જીવનની પૂર્વતા છે. મારા અગાધ અસપૂર્ણનો પૂર્ણ છે! મારા અત્માના સમગ્ર યત્નને હંદમવ બતાવનાર કવિતા છે; મારા ઘરનાં લક્ષ્મી છે!'

જસ, એ દિવસે પુરુષ ને કૂપો લઈને પૂજા કરવા એડો તે કૂચની સુવાસથી પારિગતવન લંબજત બની ગયું!

૫૫૬ ૪૦૪થી ચાલુ]

આડંબરી વિધિઓ થાય છે, તેવી તપમાં થયું કરવામાં આવે છે તપની બહેરાન કરવી તે તપને બાળાને ખાખ કરવા જેવું છે.

ઈશુ ખ્રિસ્તે તપનો ઉપદેશ દેતા કહ્યું છે કે:

બ્યારે તું ઉપવાસ કરે, ત્યારે તારા માથામાં તેલ લગાડજે અને તારું મોઢું સાફ કરજે, જેથી તે ઉપવાસ કર્યો તો તેની ઠોઈને ખબર ન પડે.'

માણસનો ચહેરો બીનરેલો હોય તો ઠોઈ તેના ઉપવાસનું અનુમાન કરી શકે; તેથી ઈશુએ કહ્યું છે કે તારો, ચહેરો સ્વચ્છ રાખજે, જેથી કેહને તારા ઉપવાસનો ખ્યાલ ન આવે. આ સુધ તપના ઉપદેશનું અનુકરણ કરવાનો જરૂર છે.

હિંસા યોરી અને અસહાયારો તેમજે નિષેધ કહેલો છે.

અઠનાઢિયામાં એક દિવસ પાછલા ૭ દિવસનું આત્મનિરીક્ષણ કરવા માટે માગવાનો તેમનો ખાસ આદેશ છે:

જ દિવસની પ્રવૃત્તિ પછીનો સાંચો દિવસ તમે નિવૃત્તિમાં ગાળાને અને તે દિવસે જ દિવસમાં તમારા હી ક્યાં ક્યાં જુવો ચક્ર છે તે તપાસજે; આત્માં નિવૃત્તિના દિને, તમે નિવૃત્તિ લો એટલું જ

નહિ પરંતુ તમારા સંતાન, નોકર-ચામરને પણ નિવૃત્તિ આપજે, જેથી તેઓ પણ આત્મનિરીક્ષણ કરી શકે; તે દિવસે પશુઓ પામેથી પણ ડામ લેશો નહિ, જેથી પશુઓને પણ આરામ મળે.'

ઈશુ ખ્રિસ્તે આ રીતે વિવિધ બાબતો અંગે ઉપદેશ આપ્યો છે. તેઓ પોતાના જીવન દરમિયાન જે કાર્ય ન કરી શક્યા તે તેમના મનુષ્યોએ કયું. જીવન દરમિયાન તેમના અનુસરનારાઓની સંખ્યા બહુ નાની હતી. ફક્ત બાર જ અનુયાયીઓ તેમને મળ્યા હતા, પરંતુ આજે તો લગભગ અધી' દુનિયા તેમની અનુયાયી છે, આ અનુયાયીઓમાં તેમના સાચા અનુયાયીઓ કેટલા છે તે તપાસવામાં આવે તો નિરાશા ઉત્પન્ન થશે. તેમના સાચા અનુયાયીઓના સામ્રાજ્યમાં અલ્પોગળ અને હાઈડ્રોજનબોમ્બ ઉત્પાદન શક્ય શકે ખરા? ઈશુ ખ્રિસ્તનો એક પણ સાચો અનુયાયી હોત તો આજે અલ્પોગળ અને હાઈડ્રોજનબોમ્બનું પ્રયોગને સ્થાને શ્રેમ, અહિંસા અને સાતના પ્રયોગો થઈ રહ્યા હોત અને કલ્યાણ સામ્રાજ્યને સ્થાને શાંતિનું સામ્રાજ્ય સ્થાપાયું હોત. ક્યાં પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિમાં પેદા થયેલ સંત ફ્રાન્સિસ, સેબેસ્ટિયન મોરો, થોમ્સ, ટોલ્સ્ટોય, ઈમ્મર્સન, રૂઝવેલ્ટ જેવાં તત્ત્વજ્ઞાની અને સંતપુરુષો અને ક્યાં અબ્બાની મનોદશા!

સુખી વ્યક્તિના બહુઓળણુની જવાબદારી રાખવી રહે પરંતુ હું તો એ કદાચ કહી શકું કે એવા સમાજના દેશ અશક્ય છે અને માન્ય છે કે એ કામનું વળતર એ હું મને કે જે જાણી એ જોનારા કુટુંબનું બહુઓળણ સારી રીતે કરી શકે એના બાંહેધરી થાય શિવજી કાઠી રહે છે તે પછી માગી વગેરે કાવના માન્ય કવાને અશક્ય બની જતા, મોઝ હાલો એ રીતે અધિક સારા માટે જ મેનકેશ ના કમવાન કમાવા ઉપર એના કુટુંબના ચુકરોન ને આપવા રહે

મારું એક મનને એની જોડી. ગણિક આપમે રૂપિયો પચર ગળેને હોય કુરુ આપને પત્ની આજ બાકે વિચાર નહીં. અનં એ. મે બાકે દત્તા કુન વ પતિ પત્ની અને દાક અને ઉપ દત્તા એ લખીયા પછી મેચાર કનાથ માળા ને આશ્રી મગી રહેને દરેકને કિશન પછી મગુ રહેવ માટે મેટ મગન પછી દરુ સારી સમયકહની અચાનક મગ સાન એ જિતનું કદકેઈ થઈ ગયું અને આવ બધ થઈ મર્ધ મેકમા માન મે ચર હાનર રૂપિય જાલ. એ તો આનિમકિ આખઈ મગા વીનાન મગ દાર હાનર મગ્યા ફરે રીતે પસ થઈ મે વિવ આડ રકિમેનું રચેરે ભૂ કેરીગેને કહે એ જામનું ના ક પત્ની મદવા કરીને આ દત્તા કાઠી આ પ પુત્ર અઠનર. મે માટે એ કે ન સમય આને ર અક દિવસ જે બીજા અનર બાકેને અન વજ, ફી વગેરે અપા, એ જા પના અજે રેના. બગમી ફી મ ફી કાર. મા કાનર થી દી દત્તી આજે લમગ દરેક રીત બીન છાન તના પતે પર જ આપા રેવ રેલ છે. સી પદ ના સમજા ર એવુ નહિ હેય કે છ મગ વ્યક્તિની આર્થિક રિનિ બીજાથી બહુ જુની નરે હેય. કેઈ પછી જિન માર્થભુ કામ કાનરગીન કે જુલિન કનમનું કે છીનું દરેકને વેનન. સ પુ જ રહેો કેઈ રવર કીડ ગા બમે જો. માર્થ લમ મમતા વેશ પી જો રે મુલકામા પચર કે તો હેલ એવુ નહિ મન એમ નહિ કે દરેક પાસ પચર જ ફે. વા. વરુ બધાને

રવમાવ શરીર વગેરેને અનુકૂળ કામ મળે અને જરૂર પડતુ વેનન પા મળે ૩૫૦ એ ચમ છે કે અનુકૂળ કાન એટલે જુ ર પરતુ કેઈ પછી કમ એવુ શા મટે હેલ કે જે અનુકૂળ ન આવે ર પધા કામ એવા રવ પધા જ હેલ કે અનુકૂળ જ લગે.

સી રવમાવથી જ કો જા સનથી ર અને મમતા છે પડુ રવમાવ જી ખાતલ, દક ને રશ્વ ક વાળે છે પરતુ પ્રકૃતિના કિનતાને કારો એક રવમા રાવ ને બીજી દગી થય એક નું અધિક સમન થા ને બીજું એકુ થાય એ મર ન લાગતુ નવી મારી કનનાના સમાજમાં પુર અને સી - જાનેને સખા મગનાના આજે કય રીકરી આ તા હામરો નહિ થાય કે રીકરો આવના રીક આનર નહિ થાય રીકરીન લમ માટે રમ મુ નિવા મેગવા મટે મના રીકર નહિ કરેને પટે રીકરના લમ વખતે મિલન સામે અ સમાને નહિ રહે સી-પુરુ બનેને સ પુ જ કામ મગે હા બતને પોતોતોનાની શક્તિ ને સખા મુજાનું કામ મળશે

રેલ રાવ પ્રવારથામા સમાન સવિન જીવન જીવવાની સમજ સમાજ તેમ જ રામ તરફ થી કલ્પા. આપ. કાઠ પછી કરી શકાને અશક્ય થઈ જ. મે જોનાર ન સમજતા - સમાજના રેક વખતના ઉપરોગી સખા હતા એમ માને એમને દરેક સમક આવામાં આવશે. આ રકાન દરેક જે સમજની કહના કરે છે એવા જ કલ્પનિક સમજની આ રીકેષા છે ને ર એને માર્થ પછી નમ અરો. સ હર સ રા કરો સમાજવાગી સખા ર રચના કરે કે મો તે કરો. પમ અ રી ના દરેક મુખ સ વડામુખ સમાજના કે મે મટે રેન-વાગી નો અમાવ નરો તો જ એ સ ર્થ સખા ર કડવાર એમ કોઈની વ્યવિન પ્ર નિ, અરિતત અને મુગ મન પર આપ ન મને કે ન તો ફે નુ પમ રામન થાય એવી રિથતે હેલન થાય. આજના આ સખ સમાજમા આજે અતમ મ ની વા તો કરીએ છીએ પરંતુ બીજા આ મસ મા ને બીજી બદલે છીએ

મારી કલ્પનાના સમાજમાં એવું નહિ હોય. કોઈ શેઠ કે નોકર ન રહેતાં. બધાં એકબીજાના સાથી, સહકારી, એક જ કુટુંબના સભ્ય બનીને રહેશે. એક ને બીજાથી મોટો નહિ મનાય. કોઈ એક બીજાને એમ નહિ કહે કે આટલું કરી નાખો ! પરંતુ એમ કહેશે : આપો આટલું કરી નાખીએ, એ સમાજમાં માતાનું અવસાન થતાં બાળકને અનાથાશ્રમમાં નહિ જવું પડે. પરંતુ સતત સુખના કોઇપણ રસી એને પોતાનું જ બળકે બનાવી દેશે, અનાથની દેશે બાળકને જીવ સાચશે તો એને કોઈ પણ જગ્યાએ ખાતર-પીવાનું મળી રહેશે. જ્યાં ઈચ્છા થતાં જ કોઈપણ વ્યક્તિ શોધ કે સંશોધનનું કામ પોતાના હાથમાં લઈ લેશે. જ્યાં જની શકે ત્યાં સુધી પેલીસ પણ નહિ હોય; રોકનું બંધન જ દરેકને કારખાટ

રક્ષાવાળા બાપી રાખશે, ત્યાં કોઈ ચોર-ઘડ મજ નહિ હોય ! કાલજી, કોઇને કોઈ અગત્યનો સમયો કંવા જ નહિ પડે ને ! ત્યાં કોઇને પણ અસંતોષ નહિ રહે. કારણ કે લોકોના કે બીજા સંબંધથી કે બોલવાની છતાંથી કોઇને વધુ સુખ-સગવડ નહિ મળી જાય. વ્યવસ્થા; કાનૂની વગેરે કંઠાય હશે, પણ એ દંડ દેવા માટે નહિ; માત્ર રોક અને ઉદારતા પર જ આધારિત હશે.

આ છે મારી કલ્પનાનો સમાજ ! પણ એ આ ધરતી પર સાર જ-શે એવું કોણ કહી શકે ? પરંતુ એ વાત સતી કે એવા સમાજની કલ્પના પણ કેટલી સુખા છે ! ઝટ એને હોડી દેવાનું મન થતું નથી-ઝટ એ હોડતી જ નથી.

*

માત્ર રોડી પર જ માનવજીવન અવલંબિત નથી; પરંતુ તે કોઈઈ અને સુસંવાદિત, સચ્ચાઇ અને સજ્જનતા, પ્રવૃત્તિ અને પ્રભાવ, રસિક અને સમભાવ, આ કાંસા અને આચરણનાં પરિપૂર્ણતા શેષે છે.

માત્ર રોડી પર જ નહિ; પરંતુ અજ્ઞિત નિકારિકામંદ્યોત્રાથી સુશોભિત રજની કલ્પના, પૂર્વાકાશમાં ધીમી ગતિએ આરંભ થતી ઉપાનાં સુલાખી અજવાળા, સંખ્યાકાળના રંગોની ગિલાવટનો વૈભવ, શ્રદ્ધાપોદરોની હારમાળાનું સમર કોદલ, મનઃસુખી અજાયબ પહોંચી આદર્શથી ઊંચાઈ-આ બધાંનાં પુનિત હર્ષનમાં જીવનની સાધકતા રહેલી છે.

માત્ર રોડીમાં જ નહિ; પરંતુ સુલાખોની સુમધુર સુગંધમાં, નારંગીની કળીઓની મધુર સુગંધમાં, તાજાં ફુલોના ધાસમાંથી છૂટતા પરિમલમાં, મિત્ર-સહોદાની દેવાંની હાંસમાં અને માતાની વકાસભરી શૂભીની કુમારમાં જિંદગી જિંદગી બને છે.

માત્ર રોડીમાં જ નહિ; પણ મહાકવિઓનાં ઊર્મિગીતોમાં, મહાત્મા પુરુષોના પાતિંગમાં અને જયતરાં મહાપુરુષોનાં સુચરિતોમાં આત્મા અને જીવનની સચી વ્યવસ્થા સંપડે છે.

માત્ર રોડીમાં જ નહિ; પરંતુ બંધુત્વભાવ અને ઉચ્ચ સહાસિક દત્તિમાં, પુરુષાર્થ અને પ્રશિર્ષાં સેવા અને સમજવાનામાં, સમર્પણ અને રોકપ્રશિર્ષાં જીવનના રસો આરિષ્ટાર પામે છે.

મનુષ્યમાત્ર રોડીથી જ જીવે નથી; પરંતુ ભક્તિભાવમાં લીન થતામાં, અંતરંગમાં અજવાળાના અણુસારે માલવામાં આજીવન અને અનંત કાળ સુધી પ્રશુનો ઇચ્છના શોધક અને સાધક બનવામાં માનવ-જીવન પોતાની તમામે તમામ પાંખડીઓએ ખાંચેલું બની રહે છે. +

સચિત

—ભાઈલાલ એમ છાટખાર

બહાદૂર માતાનો બહાદૂર પુત્ર

બોમ્બેવાસ દવે

હરકરી હને છટાથી સવામ કરીને બેઠેલા
પુત્ર સપે ધડીબર ભરતી-અધિકારી બેઠે રહ્યા.
પુત્ર સહેજ મચકાયો એટલે અધિકારીએ પૂછ્યું :
'નામ ?'

'વિજય'

'બાપનું નામ ?'

'અમરસિંહ'

'ઓહ !' અધિકારીએ આશ્ચર્યથી કહ્યું : 'તો
તું તારા માર બાઈઓ ...'

'જી હા ! પુત્રે હસનાં હસનાં કહ્યું : 'મારા
ભાઈઓ દેશને કાળે બનિ ચક્ર ચૂક્યા છે. હું તેમનો
નાનો ભાઈ છું.'

આધિકારીએ મંભીરતાપૂર્વક કંઈક વિચારીને
થોડીવાર પૂછ્યું : 'ભાઈ ! તારા કુટુંબમાં બીજું
કોણ ?'

'એક વદ મા...'

'બીજું કેઈ નહીં ?'

'જી ના !'

'તો...તો ભાઈ, તું પાઠો જ, તારી સેવાની
જરૂર તારી વદ માતાને થયી છે.' અધિકારીએ
પુત્રનું નામ લીટ્યાથી કાઢી નાખતા ઉચ્ચાર્યું :
'તને હું ભરતી કરી ચકું તેમ નથી.'

પુત્ર આ સાંભળી ખૂબ જ નિરાશ થયો;
કરમો : 'સાહેબ માત્રે દેશને માતૃમકન, દેશમકન
પુત્રોની થયી જરૂર છે. અને એ સેવામાંથી શા
માટે ખાકાન રાખો છો !'

પુત્રની ભાવના બેઠેને અધિકારીને તેને માટે
ખૂબ જ માન થયું : 'ભાઈ, તારી વદ માતાનો
હવે તું એકનો એક પુત્ર છો. તું એની સેવા કરીશ,
તે-દેશની જ સેવા કરીશ. અત્યારે તો તું પાઠો
જ ! હું ટોચ પહોંચ્યાં તારી ભરતી કરી
ચકું તેમ નથી.'

રાત્રે એ નાનકડા ગામના એક ખોરડે ઉભીએ
ટકોન પડ્યા. ટક...ટક...ટક...કોઈ દાર ખોવાયતા
માટે પ્રથલ કંઈ હતું.

'કોણ ?' અંદરથી અવાજ થયો.

'મા, હું વિજય...'

'કોણ વિજય ?'

'તારો પુત્ર.'

'મારો પુત્ર અત્યારે અહીં ક્યાં ? ભાઈ,
તું ચાલેજા જા' ધરમાંથી એક વદ નારી-અનાજી
આવેલ રપજી તરી આવતો. 'મારો પુત્ર તો હરખમાં
ભરતી થઈ ગયો છે. દેશને કાળે તેના માર-માર
ભાઈ કુ જાન થયા છે એ પણ દેશની સેવા ખટે
ખમે ખાંચી લખેને ગયો છે અત્યારે મારા પુત્રના
નામે આવનાર તું કોઈ ક્યારો દેખાય છે !'

'અરે મા ! શા માટે મને યરમાં દો કરો છો ?
હું અરખર વિજય છું. મારી વાન તો સાંભળો...
દરવાળે બેસો. મારી, મને ભરતી અધિકારીએ
હરખમાં લેવાની જ ના પાડી...એટલે હું' પ.છો
અ.ઓ છું' પુત્રે કરચીને કહ્યું.

અને ધડ દેનાં ઉઠાંનો દરવાળે ખૂબી ગયો :
'શા માટે ? તને શા માટે ભરતી અધિકારીએ ના
પાડી ? તું દેશને તારી સેવાની જરૂર નથી ?'

'છે મા...દેશને માતૃમકન-દેશમકન નવનેહિ-
વાળોની અત્યારે ખૂબ જ જરૂર છે. પરંતુ અધિ-
કારીએ કહ્યું કે, તારા માર માર ભાઈ બહિ થયા
હવે તું તારી વદ માતાની સેવા કરતા પાઠો જા.'

'મારે તારી કોઈ સેવા નથી બેઠીની.'
'પણ મા...અધિકારીને મેં કહ્યું. મારું
માન્યા જ નહિ એટલે તારી સેવા કરતા હું' પ.છો
અ.ઓ છું.'

ધડીક વિચારીને ડાહીમા બેઠાં : 'લીકરા,
બોમ્બે રહે. તને એક ચિટી લખી આપું છું. એ
લખેને તું દમદાં જ પ.છો જા. જરૂર તારી ભરતી

કરવામાં આવશે જ.

અને વક્ષાએ એક પત્ર લખી કવરમાં પેક કરીને વિજયને આપના-કહ્યું : 'જન્મેવાની કૃપ દીવા-વજે. દેશને માટે-આત્માદીને માટે-બલિ થઈ જતાં જન્મ પાછેક ના કરજે ? જ હવે તારી ભરતી જરૂર થશે.'

હી રેડીના કમાડ બંધ થઈ ગયા.

અને રાત્રે રાત યુવક વચગાળે પંથ કાપતો હી બાળુના શહેરમાં ભરતી અધિકારી સાહેબને મળવા ઊપડી ગયો.

*

'અરે તું પાછો કેમ આવ્યો ?'

'સાહેબ, મારી માતાએ આ પત્ર આપ્યો છે, અને કહ્યું છે કે હવે તારી ભરતી જરૂર કરવામાં આવશે. તેથી હું માતાની આજ્ઞાથી પાછો આવ્યો.'

હું.' બોલનાં યુવકે પત્ર પરખીશું સાહેબના કાથમાં મૂક્યું.

સાહેબે પત્ર બોલ્યો.

વાંચીને તે સ્તબ્ધ બની ગયા. તેમાં લખ્યું હતું : 'ફક્ત માત્ર જીવનને કાલે જ તો મારો આ પુત્ર દેશની સેવા કરી શકે. ભાવ્યકાળે ન બની શકે. હવે તો હું મારું જીવન દુઠ્ઠાની નાખું છું આ પત્ર આપને મળશે ત્યારે હું આ જગતમાં દેવ ત નહિ જ હોઉં. માટે તમારે હવે વિજયને ભરતી કરવો જ પડશે.'

સાહેબને સ્તબ્ધ બની ગયેલા જોઈ યુવકે પૂછ્યું : 'સાહેબ અને ભરતી કરશોને ?'

જરૂર... બહાદુર માતાના બહાદુર પુત્રને દેશની સેવા કરવાની ના પાડનારો હું હોયું.'

અને વિજયને ભરતી કરી લેવામાં આવ્યો.

આજે લોકો વાસના તરફ વળ્યા છે. એમાં નથી શ્રેષ્ઠ કે નથી જગત્પ્રગતી, પછી સવન તો હે. જ કયાંથી ? શિક્ષણ પશુ એવું રાખ્યું છે કે રાજ-રોજ ધનનો ચિહ્ન કરી રાખે. કાંચન-કામિનીની આ ભૂખ દાવાનળની માફક બધે ફેલાતી જાય છે. એ અભિને ક્ષત્ર્ય વાત્સલ્ય, દિવ્યો વગેરે પ્રદીપ રાખે છે. આગેવાનો અને વેપારીઓ એમાં મશગૂલ બન્યા છે. એવા બીજાં કારણો પણ હશે, પરંતુ કુદરતે ના છો. તપાસના નથી જતા, એ તો એવું કામ કરતી જ રહે છે.

રહે છે.

હવે જ કે પ્રાણીઓની કોટિમાંથી મનુષ્યની ઉન્નતિ દર્શ દાણે કરીને સંયમ છોડી દઈશું તો આપણે મુશ્કેલીમાં પડીએ. જગત્પ્રગતી ધનનો, કેમ કે માનવીનાં શુદ્ધિ અને આત્મા બંને સંયમના પાલનથી જ બળવાન બને છે, અને ભોગવિનાસથી શુદ્ધિ તેમ જ બળ નાશ પામે છે.

ગીતમાં શી-ભોગને છંદિયોના આદાર કહ્યો છે અને માનસિક ભોગને રસ કહ્યો છે (II. ૨-૫૨). એ બંને છૂટી ગય ત્યારે ધર્મસંયમનું પાલન થાય ને સેવા યોગ્ય છે. તે તો યાદવિ. છે. એક એમનું ખાન ધરવાણી ગીત વિરયો ટાળી ગય છે,

અભયાર્થ સંક્રમ છે, એ જીવનમાં તેજ સાથે છે જીવનશક્તિ વધારે છે. એ.અવિલાસ નિષ્ક્રમ જ નહિ, પરંતુ અહિંસારી છે. વ્યક્તિઓ માટે આપ છે, અને પ્રજાઓ માટે પશુ એ જ. સારા છે. સંયમ વિના સંસ્કૃતિ-ટકી ચાલી નથી. આજે સમ્રાટો, કે ઉપાધ્યક્ષ પ્રજાઓ ઉદાર કરવા મથોએ છીએ, પરંતુ એથી કશું નહિં મળે. એ તાકાત તો વિલાસમાં ખર્ચાઈ જશે

—રામજી

આને રવિવાર છે અને લેખન એ મારી ધંધો છે, એટલે હું એમ કહી શકું કે હું રમતે દિવસે પણ મમ રહું છું. છતાં પણ મારા સહપ્રવાસીઓમાંની કોઈ મારા એટલું સુખી હશે કે કેમ એની મને શંકા છે.

મારી સાથેનાં ધર્મપ્રાર્થી લોકો કંટાળી ગયાં છે. મેંત્રણ જાણ સુધે જવાનો પ્રયત્ન કરે છે. એક સમયના ધર્મગિરોહણી ઓપરીનાં પાનાં ફેરવે છે, પરંતુ એમના અંદરો પર દાન-યતી એકેવ રેખા નથી. બે સ્ત્રીએ શબ્દ-ચળા ફરીકાઈ i એટલી તદ્દલ છે કે ન પૂરો વાન કેટલાં અંદરોઅંદર અર્થહીન ચર્ચા કરે છે. પરંતુ તેઓ બધામા ડસન કે પ્રકુલ તો હોય જ જણાયું નથી.

કામ અને મજમ્માં એમણું જ અંતર છે કે જે કામ આપણે કરવું જ પડે છે માટે કરીએ છીએ તે કામ/હે; તે જ કામ જો આપણી ઈચ્છા હોય તે કરીએ તો તે મજા છે, કૃતબોધ કે િકે રમવું એ મજા છે, પરંતુ જેનો ધંધો જ રમન છે એવા કોઈને પૂછશો તો તે કદંશે કે એને એમાં રસ આવતો નથી. આ જ રીતે જેમને પોતાના ધંધાને અંગે પ્રવાસ કરવો જ પડે છે તે સિવાયના લોકો માટે, પ્રવાસ આનંદદાયક બની રહે છે.

હું નાનો હતો ત્યારે માગ પિતાની અખખારી કચેરીમાં જઈ એમને કહેતો કે મને કંઈક લખવાનું કામ આપો. પરંતુ હવે જ્યારે એ જ કામ મટે મને મહેનતાણું મળવા લાગ્યું, તો એ કામ મને બોજ સજી લાગ્યું અને હું પણ ખીજની જેમ રમ માટે ઉત્સુક રહેવા લાગ્યો. જ્યાં સુધી જમનામાં તન અને મન નિત્ય નવજીવન આપનાર સાધન એક મત્ર કામ જ છે એ સમ્ય અને સમજાયું નહોતું, ત્યાં સુધી મારી એ રિયત હતી.

ખરેખર, જમતમાં સૌથી દુઃખી માણસ એ જ છે, જેની પામે કાંઈ કામ નથી. મેં એમને મુત્તજળ પાછળ દોડ્યાં, હોટલના નોકરો સાથે છુમ્મસોડી કરતાં, અર્થહીન સામાજિક મનોરંજનની ધોજના કરતાં, માની લીધેલા અપમાન માટે દુઃખી થતાં, કપડાંનાં કપાટ ભરતાં, ખીજની નિંદા કરતાં, અફનાઓ ફેલાવતાં અને ખોટા વહેમના રોગથી દુખી થતાં જોવાં છે. વસ્તુતઃ તે બધું પૂજા કંટાળી નધેલા હોય છે.

મને પણ એક-ને મહિનાની રમ લદને પ્રવાસમાં જવું મરે છે. ખરેખર તો આ અવગણ મને મરે છે, કાંઈક કે હું જાણું છું કે અમુક નિશ્ચિત સમય પછી તે પૂરો થઈ જશે. અંતહીન છુટીના તો રિયારમાત્રીકું કંઈ છીડું છું. એક વા- મે સાત મહિના સુધી પરિજમણ કર્યું. પરંતુ સૌથી વધારે આનંદ મને જે વસ્તુ જોતને મળ્યો તે હતું મારી ઓરિસનું ચિરપરિચિત ટેબલ.

તમે જેવા થણા માણસો જોયા હશે, જેમની ઉંમર ૬૦ વર્ષની હોવા છતાં, કામ છોડ્યા પહેલાં તેઓ 'તરુણ' હોય છે પરંતુ કામ છોડ્યા પછી એક વર્ષ પાદ, કોમ જ કામ ન હોવાથી તેઓ વિધિય અને રૂઢ લાગે છે. એવું પણ નથી કે એમને કોઈ વિષયમાં રુચિ ન હોય ! પરંતુ એક નણી નિયમિત કામના અભાવે એમનું મન પશુ પ્રકુલિત રહી શકતું નથી.

હું એક પ્રાચ્ય સંશોધનના પ્રોફેસરને ઓળખું છું. તેઓ પોતે નિરત થવાની ઉંમર પૂરેક રાત્ર જોઈ રહ્યા હતા એમનો રિયાર હતો કે નિરત થઈને શેષજીવન જ્યાં સંપ્રકાસ્યો જોવામાં મળતું. પણ જ્યારે તેઓ ખરેખર નિરત થા ત્યારે પોતાના નિરત જીવનથી તેઓ એટલા કંટાળી ગયા કે, તે ફરીથી કોઈ કોલેજમાં પ્રોફેસર થવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા.

મને સમજતું નથી કે લોકો કામથી આટલા બધા ડરે છે શા માટે ? વધારેમાં વધારે વેનન મેળવીને એકાગ્રમાં એણું કામ કરવાની જીનિ શા માટે રાખે છે ? મેં જોયું છે કે, રસ્તા ઉપર ઘણા મજૂરો પાવોડો કે કોળાતે પર હાથ ટેકીને બેસી હોય છે. એમાંના કેટલાક તો યાજીને આગમ લેવા દગો; પરંતુ મોઝા બાગના મજૂરો એવા હોય છે, જેમને કામના બોજને કારણે દિવસ લાંબો લાગે છે.

અને લાંબો મજૂરો અડદાગિયામાં ૩૦ કલાક કામ કરવા માટે હિમાયત કરે છે. પરંતુ આખીના ૬૪૮ કલાક તેઓ શું કરશે ? ૬૦ કલાકથી વધારે તો સૂતાનું પણ ન જ હેય. બાકી રહ્યા ૭૮ કલાક ! આ કલાકોને કારણે વધારેની વાતોમાં કે અર્થદીન કાર્યોમાં નિત વતના અથવા તે અરેખર જીવનનો ધણીમરો અથવા નિરર્થક જ વીરી જરો. મારે માટે તો આ ૭૮ કલાકમાં મેદાનમાં દડા પાછળ દોડવું, સિનેમામાં પ્રયત્ન-રમ્પો અને અપરાધોનાં વિત્રો જોવાં અથવા જાણી કે પત્ર-પત્રિકાઓનાં પાનાં ફેરવાં એ એક લાયાનક રોજ જ થઈ પડે. મેં તો જીવનમાં હવેયાં નિવસના ૨૦ કલાક મજૂરોને જ કામ કરવો પ્રયત્ન કર્યો છે અને માનું છું કે બીજા બધા લોકો કરતાં હું ઘણો સુખી છું.

જગતમાં કોઈ વ્યક્તિ જ્યાં સુધી પોતાના કામમાં પૂરેપૂરો રસ ન લે ત્યાં સુધી તે સમજ તેમ જ સુખી થઈ શકતો નથી. રિસ્ક લાવે અથવા જરૂરિયાતને કારણે જ માત્ર કામ કરવાથી કામ બચે છે. અને કામ કરવાનાં સંતોષ પણ નથી મળતો.

રેલવેનો એક સામાન્ય મજૂર, જેણે કાચે અમારો સામાન ઉપાડ્યો હતો, તે મને જીવન જીવવાની રીતની દૃષ્ટિએ એક સફળ કથાકાર લાગે છે ! તે પેતનો બ્લેસય સુંદર રીતે કરતો હતો. એણું જ નહિ, પરંતુ દરેક મુશ્કેલીને વધારેમાં વધારે સચવા આપવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો મેં જુદા યાદને એને એક ડેલર બહિસ અપી. પરંતુ એણે ધન્યવદ સથે એ મને પાંડો આપતાં કહ્યું, “તમારી બહિસ એ થમનું મૂલ્ય નથી. એના કરતાં, કૃપા કરીને રેલવે

બોર્ડમાં લાભવન લગાડી તમે અમારા પત્રારનું ધારણ બિચું કરાવો તો વધારે સારું.” બહિસ આપવી અને લેવી, એ બંને મનુષ્યની ક્રિયાના એ બેડ પડે છે, એટલે એ તો બિચું અગમ હોવાય ! થેડા નિવસો પહેલાં એથી જુદા જ પ્રકારનો એક બીજો મજૂર પત્ર અને મજૂરો હતો. તે ખુબ બિચા ‘રવભારનો’ હતો. સામાન પત્ર બતાવર ઉપર તો નહિ. એનાથી જે હું થઈ શકતું હતું એટલું કામ કરવાનો પણ એને પ્રયત્ન કર્યો નહિ. છેવટે મારે જ્ઞતે જ સમાન ઉપાડીને ગાડીનાં મૂલ્યો પડ્યા. પોતાની મૂર્ખતામાં એણે પોતાની રેલ પણ ખોઈ.

હું તો માનું છું કે, માનવીના જીવનમાં જે કંઈ પ્રગતિ થાય છે તે જમની પૂર્ણને કારણે જ થાય છે. જે સમાજમાં શ્રમ કરનારને દીન અને દુઃખ માનવામાં આવે છે, એની પ્રગતિ રૂઢાર્થ જાય છે. જે જોડ્યો મકાન છે, એણે એટલું જ વધારે મહેનત કરવી જોઈએ. પ્રગતિ, વૃદ્ધિ, સમાન અધિકાર અને લે કલાકી એ બધાનો મૂળ આધાર શ્રમનું ઉચિત મહત્વ જ છે.

ઘણાં કાર્યો એવાં પણ હોય છે જે કરવાની ખાસ કોઈને ઇચ્છા હોતી નથી. પરંતુ આવાં નીરસ કાર્યોમાં પણ મહેનતવાળા ઉપરાંત કંઈ ને કંઈક સતોષનું કારણ મળી રહે છે. બીજાં કંઈ નહિ તો તમને એણું તો લાભશે જ કે, તમારું જીવન સાવ નિરર્થક નથી, તમારા શ્રમનો ઉપયોગ મનાસમાજ માટે થાય છે. જે પોતાનું નાનામાં નાનું કામ પણ રસપૂર્વક કરે છે, એ લાંબો વખત એની એ જગ્યાએ પડી રહેતો નથી. હું એ ભારતીય પુરાણ-કથાને વચન કરું છું, જેમાં શ્રમ સુચકનો કોપ મન થાય છે, એટલે કે જે શ્રમ અપનાવતો તે બકારથી અને અર્થ-રથી મહત્વાર્થી સુચક મેળવતો.

મારો એક મિત્ર જેને હું ૩૩ વર્ષથી ઓળખું છું, તે ખેડમાં મજૂરી કરી કરતાં ‘મુશ્કેલી’ બની ગયો હતો. વૃદ્ધ થઈ ગયા પછી એણે પોતાના રોડને કહ્યું, ‘હવે મને ૬૫ વર્ષ પૂરાં થયાં, અને રમ આપો.’ ટેક બિંદબીના રહસ્યને જાણતા હતાં. મારા

ચિત્રનો વૃદ્ધાવસ્થા પ્રત્યેનો ભ્રમ એમને યોગ્ય લાગ્યો નહિ. મારા ચિત્રની હનાચ મુખમુદ્રા જોઈને એમને કુંભ થયું હતો. એમણે મુગમુગપૂરક કહ્યું; 'વાહ, તમે તો હજુ યુવાનોના પથ્ય યુવાન છો. ભગવાને તમારાં તન અને મન એવાં જનાર્યાં છે કે તમે અંતઃકાગ મુખી કામ કરી શકો.' ત્રાસાહિન થઈને એણે છૂટા થવાનો વિચાર ખોડી વાળ્યો. અને કુશળતાપૂરક પેલાનું કામ આખું રાખ્યું અને ત્રણ દિવસની માંદગી બેભાનીને દરિયાકાંઠાં એણે દેહ ઉઠાડ્યો.

એના મૃત્યુને એક મહિના થયા પછી એના પુત્રે શેઠને કહ્યું, 'પિતાજી અંતિમ દિવસોમાં તમે તેમ બોલના હતા.'

શેઠે વિશ્વાસપૂર્વક કહ્યું, 'જાને જ નહિ. એ અંતઃકાગ મુખી એટલા સ્વસ્થ હતા, જેટલા અત્યારે તમે છો.'

દીરાસએ માથું ધુતારીને કહ્યું, 'પરંતુ કદાચ તમને ખબર નહિ હોય, મરતા પહેલાં ઘોડી નિનિટા પોતે એમણે નક્કન બોલાવીને કપડાં અને જોડા પહેાતાનાં કહું હતું, જેથી પોતે કામ પર જઈ શકે. નર્મે એમને કપડાં અને જોડા પહેરાયા પછી બે મિનિટમાં જ એમનું મૃત્યુ થયું...'

મરી પથ આપા છે કે આનું કૌભાંચ મને મળે, ન્યારે મારો અંતઃકાગ નજી આરે ત્યારે કું પથ કામ કરતાં કરતાં જ મૃત્યુ પામું.

*

૫૪ ૪૦૦થી માણુ]

આપણે કામનાંદિન થઈ 'રામ' માં લીન થઈ જઈએ છીએ અને મલુમલુલા લાગીએ છીએ :

સિંગ રમ મય સવ જગ જાગી,
ફરેં દળમ જોરિ સુગ જાગી.

*

પૂના રિનાયાજી વારંવાર કહ્યા કરે છે કે ભવિષ્યમાં હવે આપણે ધર્મના કથાને આખ્યાત્ય અને રાજનીતિને રથાને વિજ્ઞાનની સહાયતા લેવી પડશે. વિજ્ઞાન અને આખ્યાત્યના સંયોગથી જ દુનિયા શાંતિ અને પ્રગતિ તરફ ઝડપથી ઘેડી શકશે. પરંતુ જો વિજ્ઞાનની સાથે દિલસરા રાજનીતિની માંદ બધાશે તો પછી આપણો રિનાય નિશ્ચિત છે. આપણે એ રાષ્ટ્રએ સમજા લેવું જોઈએ કે વિજ્ઞાન અને આખ્યાત્યમાં પથ દોષ વિરોધ નથી. વિજ્ઞાન પણ ધારેથીરે આખ્યાત્ય સંધવા તરફ જ વધી રહ્યું છે, અને આખ્યાત્યએ પણ વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિકોણ અપનાવેા જરૂરી થઈ રહ્યું છે. 'એટમ' દષ્ટિ અને આક્રમકશિત વચ્ચેની ઘીરાલ સૂકમથી

અતિપ્રદમ થઈ જતો અને એવો સમય જલદી આવી જશે કે વિજ્ઞાન અને કામના રિત આગમન નેક-ખીખામાં લીન થઈ જશે. ત્યારે આપણા 'વૈજ્ઞાનિક' મગ પુરોા પ્રાચીન ઋષિઓના સૂત્રા પેા નો સૂર મેળાને કહેપરિવરના આ શ્લોકનું ઉચ્ચારય કરશે :

કળેરમીગન્ મહનો મહીપન્
આનવય ક્ષોનિહિતો મુદ્ધ પાન્
દમરગ્ધઃ વચસિ વીરોઽર્જો
પાતુઃ પ્રણદન્નદિમા નનામનઃ ॥

અર્થાત, આત્મા સુક્ષ્મથી પણ અતિસૂક્ષ્મ છે, મોટા પી પણ અતિ મોટા છે. પ્રાણીના હૃદયમાં તે વિધા છે. નિષ્કામ, પુરુષ વિષ્ણુતાની કૃપા ॥ જ આખ્યાત્યને મદિમા યોગરહિન થઈને છુએ છે.

જૂન જ માર્ગિક છે આ શ્લોક, આનાં સ્વરૂપ દિવ્ય કક્ષન મળે છે, અને એની સાચાનું પત્ર સાતન પણ. નિષ્કામ ભાવના આપણા અંતઃકાગને જગ્યાં છે અને પરમેશ્વરની અપૂર્વ સંતોષના આશ્રય કરાવી દે છે.

સત્યમાં કરવા પ્રેમ આપનાર વિદ્યાની અને કલાની અનિરુદ્ધિ હોવી એ હૃદયી ભેદ છે. જેમને નાનપણથી જ એવી કેાઇ પણ વિદ્યા કે કલાનો વ્યાસંગ લાગેલો હોય છે તેમનું જીવન ઉત્પાદી હોય છે; એટલું જ નહીં, પણ બીજાઓના જીવનમાં પણ તેઓ ઉત્સાહ પેદા કરી શકે છે. આપણા ભેદોમાં નિર્વાહ અધાવરા મટે જરૂરી વિદ્યા અને કલા સિવાય બીજી કેાઇ પણ વિદ્યા કે કલાની રિશિય રુચિ નથી હોતી. તેથી આપણા જીવનમાં સ્વાભાવિક ઉત્સાહ દેખાતો નથી અને જ્યારે પ્રકારે ઉદાસીનતા જેવામાં આવે છે. સામાન્ય ભેદોમાં કલાની જે અનિરુદ્ધિ દેખાય છે તે કલાના ઉત્તેજની અનિરુદ્ધિ હોય છે. તે અને કલાની અનિરુદ્ધિમાં ધણું ફેર છે.

હંમેશના બાવજાવનો આપણને કંટાળો આવે છે એટલે આપણું મન કેાઇ પણ રથના કે સૂક્ષ્મ ઉપભોગ તરફ, વ્યસન તરફ કે જીવનના વજ્રે છે. આ બાવજાવમાં ફરક પેતાનું જીવન તપસનું જોઈએ અને શૌની કાઠનું જોઈએ કે કેઈ પણ ધર્મ કરીને પોતાના કુટુંબ માટે પેલા કામના સિવાય બીજી કોઈ પણ સારિક કાર્યથી, જાતિક વિપત્તિ કે કલાથી આપણે બીજાને જાન, આનંદ અને ઉત્સાહ જાડી શકીએ છીએ કે કેમ ? કેળવણી આપનાર બાદ કરીએ તો, આપણામાં એવી કઈ વિદ્યા, કલા, રાજકીય મધુર કે સદગુણની પૂંજ છે કે જેનાથી આણે બીજાઓને દરેક જ રીતે વખત પણ ગોરાની સોખમથી જાન આપી શકીએ ? તેમને આનંદિત અને ઉત્સાહિત કરી શકીએ ? કઈ વિદ્યાથી આપણે બીજાઓનું દુઃખ ઓછું વળું પણ જીવારી શકીએ ? જેનમાં આવી જાનના કેાઇ પણ ગુણ, વિદ્યા, કલા કે જાન હોય તેમને જીવનમાં ઉત્સાહ અને આનંદની કદી ખામી જણશે નહીં. આ પૃથ્વી જીવન અને સમાજની દૃષ્ટિએ કલા અને વિદ્યાની કેટલી આવશ્યકતા છે તેનો વિચાર કરીને દરેક જણે

તે પ્રયત્નપૂર્વક સંપાદન કરતી જોઈએ, તેથી આપણા જીવનમાં નિત્યનવો ઉત્સાહ આવશે અને આપણું જીવન ઉપયોગી બનશે.

શરીરમાં બળ આવવાથી જેમ માણસને ઉત્સાહ લાગવા માંડે છે તેમ તેની ભુદિનું પણ વધે અને મનોભવના જગત યાવ એટલે તનાનાં સિદ્ધિ આવે છે. કેાઇ પણ વસ્તુથી આપણામાં વિનંતો ઉત્સાહ આવતો રહે તો જીવનમાં કદી નીચાના લાગવનું કાણુ રહેશે નહીં. જે વિદ્યા, કલા અને જ્ઞાન આપણને તેમ જ બીજાઓને સારિકતા તરફ દબ જાય અને આપણું તેમ જ બીજાઓનું દુઃખ દૂર કરે તે માટે અનિરુદ્ધિ રાખી તે પ્રયત્ન કરવાનો આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આરોગ્ય, બળ, ચપલતા અને શક્તિ આવે તે માટે કાલી પદ્ધતિથી જાન, અસન, પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરતા રહીએ અને એ વિધેનું જ્ઞાન આપણે કલા લાય કરીએ તો તે, આપણને તેમ જ બીજાઓને પણ ઊંચે ઊંચે બી નીતે છે. પ્રાણીય સ્ત્ર, વનસ્પતિય સ્ત્ર, રસાયણ સ્ત્ર, કૃત્રિમ સ્ત્ર, માનસિક સ્ત્ર, સમાજિક સ્ત્ર વગેરે સાથે; બુદ્ધિ, બુદ્ધિ, ખગોળ આદિ વિદ્યા; ગાન, વાદન, ચિત્રણ, લેખન, સિંચ, લાપણ, લેખન વગેરે કલાઓ; લાયકી કરવાના અનુભવાપવાથી કારીશરીના અને કોશલવના ઉદ્ભવો, દેશકલિદેવના ધાર્મિક, આધિક, રાજકીય ને અધ્યાત્મિક ઇતિહાસ; રાજકીય અને દુનિયાની વર્તમાન પરિસ્થિતિનું જ્ઞાન; ભુદિભુદિ રીતે સોપાનયોગી કાર્યો કરવાની પ્રતિ; ગામતી, સમાજની, વ્યક્તિમત કે સાર્વજનિક મુશ્કેલીઓ, સંકેતો ને આપતિઓ દૂર કરવાના પ્રયત્નો; સાર્વજનિક સલામતી, ધર્મિક દવાખાનાઓ, ઇસ્પતાઓ વગેરેમાં લાગણીથી અને દવાપૂર્વક કામ કરવાની ઇચ્છા; વગેરે અનેક સાત્ર, વિદ્યા, કલાકોશલ, ઇતિહાસ, જ્ઞાન, પ્રતિષ્ઠા, પ્રયત્ન

ઈચ્છા વગેરે દ્વારા આપણી શક્તિ, બુદ્ધિ અને સંસ્કારનાની વૃદ્ધિ કરીને તે બધાનો ઉપયોગ આપણે પોતાનાં કુટુંબ, સમાજ, દેશ, રાષ્ટ્ર, માનવજાતિ વગેરેના દિગ્ગંથો કરી શકીએ. એટલા માટે કેવળ નિર્વાહ માટે નેહીલી વિદ્યા ઉપરાંત કોષપણ કલ્યાણ-પ્રદ વિષયની, વિદ્યાની, સાહ્યની, કલાની કે કાર્યની અ.પ.ને અભિરુચિ હોવી જોઈએ. અને તે પૈકી કોઈ પણ જાનનો ઉપયોગ અને ત્યાં સુધી ધણાના દિલ મટે કરવાની સદ્વિદ્યા આપણામાં હોવી જોઈએ અને તે જાનનું કાર્ય આપણે કરતા રહેવું જો એ. આવી જાના જીવનમાં કદી પણ કંટાળો કે નિરુત્સાહ ન લગત મહુષ્યને હંમેશા ઉત્સાહ અને આનંદ જવા કરશે.

આજે પણ આવી જાનની ટાંપ પણ સારી અનિરુચિવાળા શોડોનું જીવન જોઈએ તો તેમનામાં હંમેશા આનંદ અને સૂતિ દેખાઈ આવે છે. શહેરના કૃત્રિમ જીવનમાં વખત ગળવા માટે કૃત્રિમ જાગરોને મહુષ્યને આશ્રય લેવા પડે છે ખરે, છતાં ત્યાં જો બીજા જગતે પણ જુગીજુગી રીતે જાહેર પ્રવૃત્તિમાં પોતાના જાનનો અને વિદ્યાનો સેવકાવનાથી ઉપયોગ કરનાર કેટલાક સમજાનો મળી આવે છે. સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિ બધાને દેવે છે એમ નથી. તેથી એવી પ્રવૃત્તિને આપક ન રાખતાં પોતાનું કુટુંબ, સમાજબંધી અને પરોક્ષ પ્રતી દષ્ટિ રાખીને જો મહુષ્ય પોતાના જીવનનો વિચાર કરે તો ય તેને અનેક સારી વસ્તુઓ મળે. દુનિયામાં તદ્દન સાદાં જણાનાં માથાને-આંખો અને પુરોગ, પણ પોતાનું જીવન હંમેશા કોઈ ને કોઈ ને કે.કે સારી પ્રવૃત્તિમાં ગળતાં કોઈ કે.કે દેશો મળી આવે છે.

કેવળ નિર્વાહ માટે કરવા પડતા ધંધાથી માણસનો સ્વાર્થી વિગત યોગ નથી તેવું જીવન આનંદી ઉત્સાહી અને સુખી થવું નથી અશક્ય, કોઈનો ધંધો જ એટલો વ્યાપક, જ્ઞાનમય અને કલામય હોય ને વાત જુદી પણ બહુ જનસમાજની રિયનિ એવી નથી હોતી. સતત એક જ જાનના કાર્યમાં અને સિધ્ધિમાં માણસને અરુચિ અને

કંટાળો લેખને એ સ્વાભાવિક છે. તેથી તે દૂર કરવા માટે અને આનંદ મેળવવા માટે વ્યક્તિમત, કૌટુંબિક તેમજ સામાજિક વતો, તહેવારો અને ઉત્સવોની આપણા સમાજમાં યોજના કરેલી છે. દેશ, કાળ અને પરિસ્થિતિ પ્રમાણે એ યોજનામાં ફેરફાર કરવા જરૂરી હોય છે તેથી આપણે એવા ઇષ્ટ ફેરફાર કરતા રહેવું જોઈએ. સંસારમાં દુઃખમાં માણસને આનંદનો આધાર, સાધન કે આધાર ન હોય તો તે જીવવાની ઇચ્છા જ નહિ કરે. કશો જ સારારિક, બૌદ્ધિક કે માનસિક પરિપ્રયમ ક્યાં વિના પાંચ જાતેંદ્રિયો દાગ આનંદ મેળવવાની ઇચ્છા તેને હોય છે. સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિ કરીને યાદીવાને કષ્ટ વખર આનંદ અને સુખ મળે, શેડો વખત પણ તેના મનનું રમન થાય. ચિત્તવૃત્તિ આનંદિન થાય તો તેટલા વખત પૂરતા ય તે આનંદમાં તલલીન થાય છે. પોતાનું કુખ, યાત્રા, મરીબ, અપમાન, વ્યાધિ, દેવદાનપણું. ચિંતા વગેરે બધી આપને તેટલા વખત પૂરી તો તે બધી જાય છે અને તેટલા આનંદને કે સુખને આધારે તે પોતાની હંમેશની આપતિઓ સાથે જીવવાને કે તે કલન કરવાને દેવ થાય છે. આનંદમાં કશું જ સમર્થ ન હોત તો તેની ખાતર આપતિઓ સાથે જીવવાની શક્તિ માણસમાં પેદા જ ન થાય. સંસારનું સુખ ક્ષણિક છે. તેનો આનંદ અસ્થાયી છે એમ તેનાથી કંટાળેલા કે તેનું છેવટે પર્વતસાર કુખમાં ધસે છે એમ માનીને તેનો ત્યાગ કરનાર મને તે કહેતા હોય, પણ માણસ અનાદિ કાળથી આનંદ શોધેનો અને મેળવતો આવ્યો છે. સંસારમાં અજાનવાર કાલે હોય પણ સુખ અને આનંદના જે પ્રસંગો તેને ભાગે આવે છે તેટલાથી જ તેની બધી વૃત્તિઓ દેનામાં પાછી લગાઈ આવે છે. દુઃખ, આતિ અને સકટ સાથે જીવવા માટે તેની બધી શક્તિઓ ઉચોક્તિ અને રમય થાય છે. તે આનંદ પ્રાપ્ત કરવામાં આપણે જેટલો વિશેષ વાપરીશું, જેટલી સારવારનાં સાધીશું, જેટલી વ્યાપક અને જુગાપિક દષ્ટિ રાખીશું તેમજ તે આનંદ સાથે અનેક સદ્ધર્મોના અને સદ્ગુણોના જે જેટલો વિચાર

આપણે જામન રખીયું તેટલો તે આનંદ વધારે
સારિક અને સાર્વજનિક બની અને તેને લાખે
આપણી માનવતા અને આત્મવિશ્વાસ વધારી રહેશે.

નિર્દોષ અને સરખ વિનોદ કોતાં આનંદો
એ પોતાને તેમજ બીજાઓને પણ આનંદ આપ-
નારી એક ઉપયોગી કલા છે. આપણે જેને વિનોદ
કરીએ છીએ તેને પણ જે વિનોદથી આપણી પેઢી
જ આનંદ થાય છે, જેને લીધે કે ઈર્ષ્યા થ જનો
કુખ ન થતાં બધાના હૃદયમાં નિર્દોષ આનંદની
હારેક જાણ થઈ છે, જેમાં આનંદનું પર્યાયજ્ઞાન
કેમ પણ જાતની મર્યાદા, કઈંસા કે કંટાળા
થતું નથી, જેમાં આનંદની સાથે જ બધાની શુદ્ધિને
પણ થોડુંક પોષણ મળતી તેમાં પ્રમદમતા, સરખતા
ને માનિકતા અને છે અને જેને લીધે કોન પણ
જાતની સારિકતામાં અસ્યણ અવની નથી, એ
વિનોદ વિદ્ય છે એવો વિનોદ છૂંકો તેજસ્વી
અને મનને ઉદ્દાત્ત ને ઉત્સાહિત કરી શકે છે
તથા આરામને સહાય થઈ શકે છે તેને લીધે
એકાગ્રતા વધે છે. સહેલ દૂર થાય છે અને ગ્રેમ
શુદ્ધિ પામે છે તથા તેમાં ખાણી વધે છે, મન
વિશ્વાસ અને પવિત્ર થઈ આપ-પરજ્ઞાન એકો
થાય છે અને એકતા ને વિશ્વસ વધે છે આથી
જાતની વિનોદની કલા હરેક જણે પ્રાપ્ત કરી
જોઈએ તે સાથે જ બીજા કોઈ આપણે વિનોદ
કરે તે તેમની સાથે આપણે પણ આનંદ લઈ
શકીએ એવું મિત્રસહયુક્ત, નિરંકરવધુ અને
ઉદારતા આપણામાં હોવાં જોઈએ સમ્યક વિશ્વ,
જાનકુલ અને માનિક વિનોદનાં જે આનંદ અને
હારે પ્રકટ થાય છે તેના કેટલાંય દુઃખો ભુજાવવાની
તેમજ કંટાળા ઉભાવનારી ઉદાસીનાની અને કોઈ
કોઈ વાર ચિત્ત પર અતિથા અગ્રેય થયેલા માની-

યંત્રી અને ચિંતાની રૂપા ને અસહ્યતા કોણી
કરવાની શક્તિ બેઠેલી હોય છે આ પરથી વિનોદમાં
શ્રવણપ્રયોગી કેટલાક વિશેષ યુક્તિ રહેતા છે એમ
કહીએ તો તેમાં અતિસંયોજિત નહિ થાય. પોતા
પર આવી મર્યાદા કે આવી પડેલી આપતિએ,
દુઃખો, સંકટો કે સહન કરવી પડેલી કે પડતી બાધિએ
અને જાનતાએના વર્ણનમાં સરસતા અને હાસ્ય
નિર્માણ કરવાની કલા જેને દરતમન થાય તેઓ
શ્રવણ કેટલાંય કુખદ પ્રયોગોને સકેને કૌમ
બનારી દે છે તેમની વિવિધતામાં મહત્તા ન જણી
રવામાનિકતા અને શાંતિ દેખાય છે તેમજ આ
સદ્યુક્ત અને તેમની કલામાં પ્રભાવ જોડેને આપતિ,
કુખ વ્યવિ વગેરેને હસતે મોઢે અને સંતોષથી
સહન કરવાની શક્તિ બીજાઓમાં પણ જામન થાય
છે. જેમણે રસમાદમાં આ યુક્તિનું સંવર્ધન થઈ
હોય છે તેમને એ જાતનું જાનરસ પણ પ્રાપ્ત
થઈ છે એમ કહેવાને હરક નથી.

સારાંશ કે શ્રવણમાં બંધી રિચિમાં બધી
વજન મણુપ દુખને દાવનો અને આનંદને સોધનો
હોય છે, તે માટે જ તે શ્રવે છે પણ આમાં એક
વાન અત્યંત મદદરની સમજને આપણે લેમે
ધ્યાનમાં રાખી જોઈએ, કે આનંદની પ્રાપ્તિ સાથે
આપણી માનવતા પણ વધતી રહેલી જોઈએ. તે
માટે સાધનોની શુદ્ધિએ આમક આપણામાં હોવો
જોઈએ. આપણે કેવળ આનંદના ઉત્સાહ ન બનતાં
માનવતાના વ ઉત્સાહ બનવું જોઈએ માનવતા સાથે
આનંદ હોવાનો જ, પરંતુ હરેક આનંદ થાય માન-
વતા હશે જ એવી અત્યંત ન રાખી શકાય અને
એવો વિશ્વ પણ નથી તેથી મનુષ્યોચિત આનંદને
જ આપણે શ્રવણમાં મદદ આપણું જોઈએ અને
તેની જ શુદ્ધિ આપણે કરતા રહેવું જોઈએ.

✱

મહામાઓને ઈશ્વરે જે વિગ્લ હર્યો આવેલાં હોય છે એક વિષયની વેદના સહન
કરતા માટે અને બીજી વિશ્વાસવાની રૂપા આપવા મટે.

જે મોટા વિચાર વાણી વડે વ્યક્ત થાય છે, તે આપણા પર તજવા રૂપમાં સવાર
થઈ જાય છે તદ્વત્સાર જ્યારે આપણે હાથે કિંવા થાય ત્યારે જ આપણે તજીમુક્ત થઈ શકીએ.

—કાકાસાહેબ કાલેલકર

આજે હું કોઈ ભાગ્ય, મોકે કે કયા વાનું વધુ નહીં કહું. મારા હૃદયમાં સઘરી રાખેલી એક સત્યવત્તા રજૂ કરીને હું મારા મનની ભાર દળવો કરવા માયું છું.

બહુ જ થોડા દિવસ પહેલાં હું રેલ્વે કોર્સ પરથી પસાર થઈ રહ્યો હતો. મારા વિચારોમાં હું એટલો મગ્ન હતો કે મને આજુબાજુ કોણ જઈ રહ્યું છે એનો ખ્યાલ નહોતો. એટલામાં એક અવાજ મારા કાન પર અફાળો : ‘સાહેબ, મેં જૂખા દું’ મારા વિચારોની સંકલનામાં હું એટલો આનંદમાં હતો કે મને એ અવાજ સાંભળીને ચીક ચડી. મેં એ વ્યક્તિ કંઈ આગળ બેઠો એ પહેલાં જ એ ભોલનાર તરફ જોયા વિના સડસડા કહી દીધું : ‘ભાઈ ભાઈ, ભાઈ.’ કોઈ પણ બીજા માત્રાને જેમ વારંવાર આપણે દુઃખમાં કહી દઈએ છીએ એમ મેં સદાજ તિરસ્કારથી કંટાળીને એમ કહી દીધું તો ખરું પણ મને સ્વપ્નેય ખ્યાલ નહોતો કે, મારો પ્રત્યુત્તર સાંભળીને વધુ આજીજીને બદલે એક તીર જેવું વાક્ય મને સાંભળવા મળશે.

‘આપને યકે બી સોચા કિ મેં જાઉં તો કહાં જાઉં ? કહ દીયા : જાઓ, ભાઈ જાઓ.’

શબ્દો રપટ હતા. મજબૂર હતા. સુરત રીતે બોલાયા હતા. એના ધ્વનિની સંસ્કારિનાએ મને સ્થેન કયો. અને મેં પાછું ફરીને જોયું તો એ શબ્દો કહેનાર દસ-આર વરસનો એક સુંદર છોકરો હતા. મેં કંઈક કહ્યો તો પછી એના અંગે અંગમાં અનોખી છટા હતી. એ તો અટકું કહીને ચાલતો થયો.

મને એણે સજ્જન મા-યો હતો. મારામાં કંઈના નિરતરી હતી એવી એની થઈ હતી. મારો ચહેરો જોઈ એણે પોતાના પેટની વાંસિ માટે જરૂર

આજ્ઞા રાખી હતી.

* * *

એ અદાનો મિનાગી તૃપ્તિ એવું હૃદય ધવાયું હતો કે એણે સારીયે સહિષ્ણુ સજ્જન પરનો તિરસ્કાર મારા પર દાસ્યો હતો. એ મને તે દોષ, પણ મારા પ્રત્યુત્તરની સાથે જોયા વિના એ તરિન મનિએ જતો રહ્યો. માટું હૃદય કંઈ જાણતું. મેં કયું : ‘છોકરા’ અને એણે મેં ફરવીને મારા સાનું જોયું. એક દૃષ્ટિ ફેંકીને એ દૂર નીકળી ગયો. નેત્રમાં અજાણ્યાં કર્તા અને ચહેરા પર ધૂણા હતી. મેં જેટલી નિશ્ચિનતાથી ‘ભાઈ ભાઈ, ભાઈ’ કહ્યું હતું એના કરતાં દસ ગણી ધાવવાની એની એક એક રેખામાં તરવરી રહી હતી.

*

પ્રસંગ તો સાદા સામાન્ય હતો. પણ એ છોકરાની આંખમાં જે આજ વરસતી મેં જોઈ એ હું ન જૂની સંકલના. હું વિચારના વમનમાં અટવાયો. આજો સુકુમાર જાણક જરૂર જૂખો હતો. માન્ય ખરી થયા હશે. અને જીવતાં હતો તો ગરીબીએ જાણની મમતા એમનાં હૃદયમાંથી ઊભરી લીધી હતી. જૂખથી રીવાજને એણે કદાચ આ પહેલાં જ વાર બીજા માગી હતો. એમ ન હોય તો મેં ફરી બોલાયો ત્યારે એ દોડી આવ્યો હોત. એની ભવા સુરેખ હતી. શરૂઆતમાં રસુકાર હતો. મેં પર ભાવની ભાગ્ય હતી. કેવી કેવી પરવશતાએ એને હાથ ફેલાવવા માટે મજબૂર કર્યો હતો ?

આપણી સમાજ વ્યવસ્થાની ચક્ષીમાં પીછાં છીને આતાં કેટલાં આજ્ઞાઓ જાણકો આમ અચકાઈ અટવાઈને જીવનના અટપટા માર્ગમાં સપડ્યાં હશે ? આ જાણકને યોગ્ય આવજત મળી હોત તો એના નિર્મળ ચહેરા પર ધૂણાને બદલે કુસુમો નિત-

રેતી હોત. આંખમાં આંસુને જલથે હારવનાં કિરણો
ચમકતા હોત.

સમુદ્રની ગોંઠાં કેટલાય અલુપ્તિયા દીરાઓ
પડ્યા હશે ! આવા બાલક જેવાં કેટલાય નનો સમજ-
ની શીતરમાં સંદેશના અભાવે રસ્તાની ઠોકરો
ખાતા હશે ! કેટલાંય ફૂલ વનવનગમાં ખીંચેને ત્યાં
ત્યાં ખરી પડતાં હશે ! એની સુવાસની વિખળ
કરાવ્યા વિના એ ફૂલોની પાંખડીઓ ધૂળમાં રગો-
ળાતી હશે ! શું આપણી સમાજ-અવસ્થાનો સચો
'આતું માનવધન મીઠાવવા માટે જ આવ્યા કરે છે ?

ચલતી ચક્રી દેખ કર
દેખ કપીરા રોય,
દો પાટન કી મિચરે
બાકી બચા ન હોય.

જેમ સંસારની આધિ, વ્યાધિ, ઉ ચિમાંથી
છવ બચી સફનો નથી તેમ ખરીખીની ચક્રોમાં
પીસાતું છવન મુક્તિબનની કલ્પમાથી બચી નથી
સકતું એ બળકતી જૂખ કમાતી રાકુ એટલું મને
ભગવાને જરૂર આપ્યું છે, પણ ગિરાના કલ્પના
જોવાને દેવાયેલું મન ચોખ્ય પ્રગ્ને પણ નિહુર બની
ભય છે.

*

તમારું દુઃખ કળે પારકા આમળ રડે નહીં. અને જો કદાચ
હૈયું પડે એ ન જ હોય, તો દુનિયા આમળ હૈયું કે કંઈ એ
દુઃખમાં ભાગ લે : કેલ સુખી આમળ વાન હૈવાથી જિહ્વો તે તો
પેલાના સુખના મદમાં તપને હસી હાકો કે જેવો શાવ બચત કરશે.

.. ૨૨૧

સાંનિથી કોઈની વાન સમજવાની ધંદજ
જોઇ જેમે છે. નિહુતા એક આદત ખનીને હૃદય ઉ ર
સવાર થઈ ગય છે હું છેક જ બેદરકાર બની ગયો
એ માટે મને અફસોસ થયો

જો થર પ્રેમ ન સંચરે,
સો થર જન મસાન,
જોએ ખાલ છુટાં કી
સાંસ લેત બીન પ્રાણ.

કપી છ કહે છે કે, જે હૃદયમાં પ્રેમ નહીં,
કશ્ચ નહીં એ કલગ મસાણ છે. જેમ છુદારની
ધમણ પવન ફૂંકે છે એમ આપને પણ આમેરગાસ
લગજે છીએ, આપણે છીએ છીએ એટલી તકલી
છવનની વચાઈતા માટે બસ નથી.

આમ વિચરતો વિચારતો હું ઘેર પહોંચો.
ખરિસામણી પૈસા કાઢીને મેં મારા ખાનામાં મૂક્યા.
સિકાના રચક રમાં મને એ બાળકનો અવાજ સંભ-
ળાયો. એની મહોરમાં આમળીના પ્રતીકને બ વે એ
બાળાનો પ્રવચપ્રકોપ જારિયો ચહેરો તત્વરી રહ્યો
આનું યદ બંધ કરીને મેં આધનામાં જોડું તેમ હું
પ્રતિબિબ અને પૂછી રહ્યું હતું કે : 'આપને વહ
બી સોચા કિ મં જાકે તો કહાં જાઉ ?'

નામધોષાસાર

શ્રી વિનોબા : ૫૪ પ્રકાશન, દુર્ગાપાતા વડોદરા;

૫ નાં ૩૬૮

કિં રૂ. ૪-૫૦

ભક્તિમય 'નામધોષા' અગ્રમના ધરેરતું ધરેલું છે અસમર્થ ધરેધ-માં યા'રદેવ, માધવદેવ ને 'નામધોષા' નામ જાણ્યું છે. અને આધારના મહાન ગુણ તા સંતપુરુષ માધવદેવનો આ ભક્તિમય હવે શુભરાતીમાં ઉપદ્રવ્ય બને છે.

"નામધોષા"માં કુલ એક દુર્ગર ધેવા છે. એમાંથી વિનોબાએ અગ્ર કરેલી ૫૦૦ ધેવા અસમિધ બાપામાં પણ શુભરાતી સિધિમાં અહીં આપી છે. શુભરાતી સિધિમાં હાથેથી અસમિધ ધેવાનો અર્થ થોડીક દેશિય કરનાં પામી શકાય છે સિધિનો અંત-રાય દૂર થનાં, અસમિધ અને શુભરાતી ભાષા દેટની બધી નજીક હાગે છે? કેટલીક ધેવાઓ તો સંજ્ઞા-થી સમજી શકાય છે એનું એક કારણ એ હોઈ શકે કે આ ભક્તિમય છે ભક્તિધારાના પ્રવાહને નાનાન, ભાષા, ધર્મ, કે પ્રાંતના બેદ નહે?" (પ્રકાશકીય)

"અસમિધનું આધ્યાત્મિક સદિતનું જે બહુ થોડું અપ્રાપ્ય મારું થયું છે તેમાં 'નામધોષા' એ ૧૦૦ વિશેષ આકર્ષિત કર્યાં. એ પુસ્તક મેં અનેક વખત વાંચ્યું. એમાં ૧ દેટમાં વચનો અને મોટે થઈ ગયાં, એમના સંજ્ઞામાં અને મિત્ર સંજ્ઞાતિને આનંદ થયો એનો મેં પોતાના સડુ એક સંજ્ઞા કરી લીધો જેને સૌ સાંપડોના ઉપયોગને માટે પ્રગણિત કરવાનો નિયત થયો. અસમિધ સાહિત્યમાં તો નામધોષા સમતપ અતિતીય જ છે." (વિનોબાજી : પ્રસ્તાવનામાં)

૫૪ પ્રકાશને શુભરાતી સદિતને વિનોબાજી નું આ પુસ્તક આપી સમૃદ્ધ બન્યું છે. આ પ્રકાર-

નાં આંતર ભારતી સાહિત્યિક પ્રકાશનો આજે બહુ જરૂરી છે.

'દિવ્યજીવન' (શ્રી અરવિંદ : અનુ : શ્રી અખા-
લાલ પુરાણી, શ્રી અરવિંદ આશ્રમ
પ્રેસ પોંચિરી; પાનાં ૨૫૫.
રૂ. ૭-૦૦

'શ્રી અરવિંદના મહામંથ 'ધી લાઈફ ટીપ્પર્ન' નાં નવ પ્રકાશનો શ્રી અંજુભાઈ પુરાણીએ કરેલો અનુવાદ પુસ્તક રૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. આ નવ પ્રકાશ-નાથી પ્રથમ સાત 'દિવ્યજીવન'ના પ્રથમ પ્રકાશનાં પહેલાં સત ૩૩ લે છે. બીજાં બે ૩૩ લે ત બીજા પ્રકાશનાં (૨ મું અને ૨૮મું) છે. શ્રી અરવિંદના જે ગુણગાંડણ સાપેક્ષ છે તેમાંના એક શ્રી પુરાણીની આ પ્રકારી છે, અને શ્રી સુદરમે થોડા થડા સુધારા સાથે રજૂ કરી છે. શ્રી સુદરમે પણ 'દિવ્યજીવન'નો અનુવાદ કરેલો છે અને તે 'દક્ષિણ' ગૌનાસિધમાં હવે હવે નજીક થને રહ્યો છે અને પુસ્તકરૂપે તે પણ મળી રહેશે. આમ શ્રી અરવિંદની વિચારધારા તેમના જુના જુના આશ્રમો દ્વારા પુસ્તકરૂપે મળતી રહે તો આધ્યાત્મિક સાહિત્યની દરિદ્રતા તેટલે અગે એની રહે શ્રી અંજુભાઈ પુરાણીના આ અનુવાદમાં ભાષાની વિશિષ્ટતા નિવારી થાઈ હોત તે સારું હતું અનુવાદકે એ ખ્યાનમાં રાખવાનું છે કે ભારતીય વિષયને રજૂ કરતી વખતે શ્રી અંજુભાઈની અર્થજનનાને હવેલી કરવાનો પ્રયાસ કેઈ રીતે શ્રી અરવિંદ ત ફની નિજાને અગ્ર કરતો નથી.

'અભિનવ ભારતી' (તંત્રી મોહનલાલ મહેતા-
દીપામણી લામુનેન મહેતા, ૯૪ મિન્ટ
આકાશ. ૭૧ ૩૧૩ મુંબઈ-૧ પાના ૧૨૨
કિચન રૂ. બે)

'અભિનવ-ભારતી'ની દીપામણી અંક મોહિત કાવ્યો તથા વાર્તાઓની દૃષ્ટિએ ધરેલો સમૃદ્ધ બની

કાપો. ■ નવસિકાઓમાં શી શિવકુમાર ભેરી, કુન્દનિના કાપડીઆ, સરોજ પાઠક, દિનકર ભેરી, મુરશી શકુર, ચંદુલાલ સેતારા, વિદુલ પંડ્યા તેમજ દરિઓમાં શી નાથાલાલ દવે, હીરા પાઠક, ભગવતી-કુમર સર્મા, સુન્દરમ, મહારૂદ દવે, દરીન્દ દવે, રમેશ જાની, મનસુખલાલ ઝવેરી, યશવંત ત્રિવેદી, સુરેશ દલાલ, પ્રિયકાંત મણિપાર અને રંણીમાઈ પુરોહિતની રચનાઓનો લાભ મળે છે. મૌલિક કૃતિઓનું પ્રમાણ દિવાળી અઠર્માં ફરિશેષ ■ અને ગુણવત્તાનું ધોરણ પણ સચવાઈ શક્યું છે.

અત્રે એક સૂચન કરવાનું મન થાય છે “અભિનવ ભારતી” માં મૌલિક કૃતિઓ ઓછી આવે અને ઈતરપ્રાંતીય તેમજ પરદેશી કૃતિઓ વધુ આવે તે જ ઈર્ષ છે. આજે જ્યાં જ માસિક મૌલિક આપી રહ્યાં છે અને ગુજરાતી સર્જકોની અનુભૂતિ-

ની અપાઈ ભોનાં હવે મૌલિક કૃતિઓમાં અતીતર જેવું દેખાતું નથી. જ્યારે ભારતની ઈતર ભાષાઓ તેમજ પરદેશી કૃતિઓને “અભિનવભારતી”માં અપાતી રહે તો તેના બે સ્પષ્ટ કારણ છે. એક તો સર્જતા સાહિત્યના વહેણમાં ગુજરાતી સાહિત્યની સરખામણી થઈ શકે અને વાચકોને તુલનાત્મક ખ્યાલ આવે. બીજું એ અન્ય ભાષાઓના વિકાસમાંથી ગુજરાતી લઘુતા-ચુરુતાનો અંદાજ પણ મળે. ‘અનુભવનું નિવેદન’ દીપોત્સવી અંકમાં વાંચીને રંજ થયો કે આ માસિક પણ ચીલાચાલુ હશે લોકપ્રિયતા મેળવવા અમેશર જાનશે તો અસામાન્યમાંથી સામાન્ય જાની નશે. એ બંધનું ન બોધએ કે ઇતર સાહિત્યની સમૃદ્ધિ, ગુજરાતીમાં આવે એટલે આપણા સાહિત્યની પણ સમૃદ્ધિ જાતી રહે છે.

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ કે સાથ

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
હાન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

શ્રી. મસ્તિકાલ કૃત
અમારાં પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ....	૧-૨૫
ગીતાંગલ એક અધ્યયન ...	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
શ્રી અરવંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫

શુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘડ છાપકામ ના

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧ .

લૈશ્વર્યાલબ્ધ

માસિક અમન્ય અંખનું મામિક : જાન્યુઆરી • ૧૯૭૨

અનુક્રમણિકા

૧૫ : સેખ :

લેખક :

૮૩૩ સનાનન મજમાન !...	સુરુષવાલ મજિફક
૪૩૪ મારો રામ-આનમરામ...	ગોંડીજી
૪૩૫ પરિભ્રમણ...	આશુતોષ
૪૩૬ કર્મબળ ને સંસ્કારબળ	પ્રમુદસ ભાષી
૪૩૭ દિ-દુધમનો બાધગામી સ્વર....	રામજી
૪૪૦ પારકાના અવશ્યોનું સંસીધન શા માટે ?	...
૪૪૧ રિયની કલ્પના...	ચૈદિન મહેના
૪૪૨ ગાંધીજીએ શીખવેલા પાઠો ?	જવાહરલાલ નહેરુ
૪૪૩ આપણા આંખનું નાં પંચ મહાકાવ્યો	નરોત્તમ પંચજી
૪૪૪ ધર્મનું ખરું સ્વરૂપ...	.....
૪૪૫ મનોવૈજ્ઞાનિક નવલકથા .	.. ...
૪૪૮ રમ્યમિ અને નાટક..	.. ...
૪૫૧ કેવો સાચો સ્નેહ ?	શામજી જયેશ
૪૫૩ શાદનામા-એ-હિરનીસીતા આ પાત્રો...	મણિભાઈ વેળા
૪૫૫ નામ રૂપ જુદાં	...
૪૫૭ દન ને દાતા...	દક્ષિણ પરીખ
૪૫૮ સંક...	.....
૪૫૯ ડાહ્ય ચરો ? પાંડિ કે અનુભવી ?...	નવનમ્બર શાહ
૪૬૨ જીવનની કૂંચી	.. ...
૪૬૬ અવલોકન	ચિ

સૂચના

[આવેને]

દર મહિનાની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

જદરમ્ને સુધીમાં અંક ન મળે તેલ પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જાણવું. અંક સિલિકમાં ઘડે તે મોકલવાશે.

જ્યે તે મહિને આવક વર્ષ સમાપ્ત છે.

આ માનિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો કે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંપત્ત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણુવજ્જન’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિલ્પ અને સાદિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાફ, ભીંચક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. મગનની એક બાજુ સાદીલી વખતું.

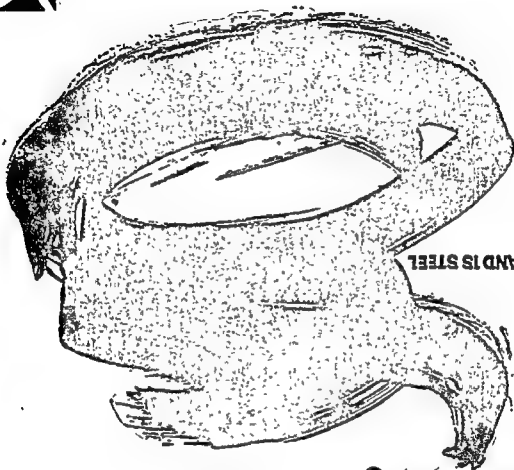
લેખાજમ

દેશમાં [સરચું] દ રૂપિયા
પરદેશમાં સોળ સિનિંગ.

“વૈષ્ણુવજ્જન”

૩-આષ્ટકુપ્તનમ-
રાજકોટ-૨

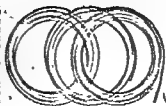
[૭૭]

MUKUND IS STEEL

Steel rolling into action

Rolling mill at 1,000 rpm is a marvel. The new and drive of a progressive agency into rolled products, ranging from flat steel to ribbed, for use in building and other industries. The increasing demand of today's industry is being met by expanding a modern, advanced steel rolling mill in speed.

ગુજરાત રાજ્ય સહકારી જમીન વિકાસ બેન્ક લી.

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,

અમદાવાદ-૯

૨૦૦૧ના બેંકોની તેજની ખેતી વિષયક નાણાંકીય જરૂરીયાત
૧૯૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી રાજ્યની ટોચની સંરચા

ભરપાઈ થયેલ શેર બટોળ : ૭૪૮,૬૭,૫૪૨

સભ્ય સંખ્યા : ૮,૪૬,૪૬૬

કુલ ધીરાણ : ૧,૩૫,૮૪,૦૦૦૦૦

મંગલકાર્ક ૨. પટેલ

ઉપ-પ્રમુખ

હ. મ. ભેષી

જી. એ. એસ.

મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર

ઉદયભાવુસિંહજી

પ્રમુખ

Research Quality Expansion...

we are deeply dedicated to each!

Amar Dye-Chem are pioneers in the dyestuff industry in India—and have sustained the performance through the years in meticulous quality control in unceasing research in consistent expansion in mounting exports. Today, Amar Dye Chem make dyestuffs for almost every conceivable application—in textile, paper, leather, plastic, paint, color and many other industries.

*we believe that
Research is the life blood
of the chemical industry*

AMAR DYE-CHEM LTD.

Rang Udyan, 17th & Bombay St

સિધિયા આપને સાચું કારણ સમૂહ આપશે

પ્રાચીન સમયમાં પહોંચી પહોંચી વ્યવસ્થા દ્વારા
ભારતને આજક સપ્તિ મળી હતી આજે
સિધિયાના જઠાને આપણી એ પ્રાચીન પરંપરા
અને વ્યાપારને ભગવી રક્ષા છે સિધિયા
સારતના શિયાપારના લેખક કાઠાના વ્યાપાર ક્ષેત્રે
ખીતાના અવતરન અને ઝડપી જઠાણ કાઠા દ્વારા
ઝડપી, સુરક્ષિત અને કિશાયતી સેવા આપે છે

શિયાપારની સેવા
ભારત ૫ વિસ્તાર પ્રદેશ પ્રતિ
જે રત સિધિયા
ભારત-અમેરિકા (સિટલ નિક અને બનાવલ નાંદો)
ભારત હું કેનેડા ગ્રેટ લેકસ
જે રત પેસિફિક (જૂન થઈને)
જે રત-પેસિફિક
ભારત-એફ્રિકા-પ્રદેશ મેડિટેરેન બંદરો
ભારત પશ્ચિમ એશિયા (બનાવલ)
કાઠાના સેવા
ભારત ૫ વિસ્તાર ભરે સિધિયા

SISTA S SSN 228A USA

કર્તાલોકાર
(સ્થાપક ૧૯૬૯)

શ્રી સિધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
સિધિયા કાર્ગો બલ નેવલ મુખર્ષી ૨ હથિયોન રાજકોટ (૨૨ ૭ ૬૦) રેલેડ ૨૨૪૫
શ્રી રત ૫ ક પેસિફિક કો નેવલ મુખર્ષી ૨ હથિયોન રાજકોટ (૨૨ ૭ ૬૦) રેલેડ ૨૨૪૫
૨૦ નેવલ નવરો નવી સિધિયા રેલેડ ૨૨૪૫
સિધિયા વચ્ચે પ્રથમ કાર્ગો સેવાઓ છે

રાશ્ત્રીય
એકતા

“થાટો આપણે બૂલો જઈએ કે, ‘હું’
 હિંદુ છું.’ ‘તું ગુસ્તિમ, અથવા ‘હું’ ગુજરાતી
 છું,’ ‘તું મદ્રાસી’. થાટો આપણે ‘હું’ અને
 ‘મારું’ ને સમગ્ર બારતીય શાષ્ટિયતામાં એક-
 રૂપ કરી દઈએ સાથે હૂબવાને કે સાથે તરવાને
 આપણો બહુજન સમાજ કૃતનિશ્ચય બનશે
 ત્યારેજ આપણે ખરેખરા સ્વતંત્ર થઈશું.”

—ସୂଚୀ

સુજ્ઞાત સમ્યક્તા શાસ્ત્રીની નિશાચર દ્વારા પ્રકાશિત

સનાતન ગજગ્રાહ !

ત્યારથી માણસનો જન્મ આ જગતમાં થયો છે, ત્યારથી તેની બે મુખ્ય વૃત્તિઓએ—વૌશ અને ક્રુશાંત્રિ— એક પ્રકારનું મહાભરત રચી નાખ્યું છે. અને એમ કહે છે કે આ મુદ્દનો અંત કોઈ દિવસ નહીં આવે ! પણ આંતરિક દષ્ટિથી જ્યારે આ મુદ્દને જોઈએ છીએ, ત્યારે તો તે રૂબરૂ લલાતું રૂપ ધારણ કરી લે છે અને ત્યારે આ મહાભરતનું રહસ્ય થોડું ઘણું સમજાય છે પણ ખરું.

માણસ મૂળમાં જીવ છે, પણ તેને ધનુ છે વિન. જીવનો જીવન-મંત્ર : ‘જોઈએ, જોઈએ અને દહાયે વધારે જોઈએ.’ પણ શિવનો સાધના-મંત્ર આનાથી તદ્દન બદલે છે. તે શ્વમે શ્વમે જાયે છે : ‘આપી દો, આપી દો; બધું જ આપી દો.’ તેથી વ્યક્તિગત તેમ જ સમગ્રજીવ જીવનમાં જીવ અને શિવની તથાગત આત્મ જ રહે છે. પણ અંતમાં વિજય કરુણામય જીવ અર્થાત્ શિવનો જ દાય છે.

લોક જીવવાનો એક જ અકસીર રસ્તો છે, અને તે છે કરુણાનો હિંસાથી હિંસાને જીવવાનું કામ આશુરી જીવનું છે, પણ અહિંસાથી હિંસાને જીવવાનો ધર્મ શિવનો-ભગવાનો છે. કરુણા આત્મશુદ્ધિનો કામિયો છે. અતે તે જીવને શિવ બનાવીને જ પોતાનું કામ પૂરું કરશે અને એ પ્રભાવે સ્વધર્મનું પાલન કરશે.

પરંતુ અતિશય દુઃખની વાત તો એ છે કે, લોકની વૃત્તિને ટેકો અને વધારે પોષણ આપવા માટે ઘણીયે વાર ધર્મ અને નીતિનું નામ લઇને ધર્મ-પ્રચરકોએ તથા ધાર્મિક જ્ઞાતિઓએ અનુચિત મદદ કરી છે ! જેમ કે, આશુલા દેશમાં અરણ્યસ્થની અમાતુરી પ્રથાને અને વિદેશમાં યુદ્ધાશીની કર્મી-પ્રથાને. તેથી બાપા ગંગીજ લોકો, જેમને આપો

અત્યાર સહન કરવો પડે છે, તેઓ કદા ભગવાનમાં અંધ વિશ્વાસ રાખીને જ પોતાનું જીવન પચાર કરે છે ! પરંતુ તેઓમાં તેમ જ અ-વ કરુણામય લોકોમાં કોઈ એવી વ્યક્તિ જન્મે છે, જે આવા અત્યાચારનો વિરોધ પ્રણ આપીને કરે છે. પછી તેમની કુમાની બીજાઓને પ્રેરણારૂપ બની ભવ છે અને એ રીતે ઘોર અંધકારમાં પણ પ્રકાશનાં કિરણો દેખાવાં કરે છે

શિવ એ તો નટરાજ છે ! પણ તે નાચે શું કયા ? રમવાન બૂનિયાં. એવી જ રીતે કરુણા કે અહિંસા ચમકે છે લોચ અથવા હિંસાની બૂનિયામાં જ. પ્રજાના કામને વેગ અને વૃદ્ધિ આપવા માટે વિરોધ તો જોઈએ જ ને ?.....

—સુરેશ્વર મલિક

અસલ વેદનાથી પીતાને હુ કહુ છુ કે 'હો રામનામ' જોય ન અવની હોય તો પણ કહુ કે 'હો રામનામ' એ રામ તે કોઈ દશરથ । કેવર કે સીતાના પતિ રામ નહિ એ દેવધારી રામ નહિ જે અપણા હૃદયમાં વસે છે તે રામ દેવધારી હોય જ નહિ અગૂડા જેવડી વસ્તુ અને તેના પણ દેહ જડજીભા જે રામ સમારો છે તે રમ દેવધારી હોય એમ ખો નહિ અરથા તો તે કોઈ વર્તના નેત્ર માસની નવમીએ જ ગયા એમ ન જ હોય એ તો અજ મ છે પૃથ્વીને વેદા કરનાર છે, સસારનો સ્વામી છે એટલે જે રામનું આપણે સ્મરણ કરવા હિંદુએ છીએ અને જેનું સ્મરણ ક વુ જોઈએ એ રામ આપણી કલ્યાણના રામ, બીજાની કલ્યાણના રમ નહિ

•

અ રૂં પૂજ કરીએ અતર્કામીની એ અતર્કામી જે સોના અતરમાં છે છતા સોપી જુ । છે અને સોના સ્વામી છે એને જ વિશે આપણે જાય કે નિર્મલ કે જાણનામ । એમાં તો 'દુઃખના નિર્મલ જઈ ની પણ વત આવી । હવે દોરની અને દેવધારી રામનો ક્યા મેળ જાય ? છતા કોપદની દાજ નામે રાખી એમ કવિએ જાય એમાં તો એ રામ છે જે બરાને સામાન્ય છે છતા જેને કોઈ એ જામી નથી સારતા તે રામનું આ જે સ્મરણ કરીએ છીએ આ અતર્કામી રામ અને કૃષ્ણમાં એક નથી

•

'થી રામચંદ્ર પ્રમુ ભારાથી બહુ વેગમાં લગે છે રામ તો મારા હૃદયમાં સમાજના બેગવે છે જે રથો મે રામ બરવાદિ પવિત્ર નામેનો ઉરોગ કર્યો છે ત્યાં મારી દિટ્ટિએ કેરા મારી બાકી જ નીતરી રહી છે જો કોઈ વૈષ્ણવ બાઈ

એવો દાવો કરે કે રામ પ્રત્યેનો તેમનો પ્રેમ મારા કરતાં વધારે છે, તો હુ તેમની ઉર રામના દરબારમાં દાવો માહુ ને રામરાજ્યા અને ન્યાય મળે જ

જે પ્રેમની પરીક્ષા હતુમાને આપી હતી તેવી પરીક્ષા અપવાની અને ધ્રુજા ધાય પ્રિયમા પ્રિય વસ્તુ નિકર્માં નિકટ છે તે તો 'દુ' જ હોય 'તમે' અતરણ સુચવે છે મારી મને મે માર દિવસ 'તમે' કહી બોનારી જ નહીં તો ને મારાથી જુ જે પણ મોનાઈ જન તો તે રામ કેમ કે તો દોકરો તેનાથી વેગળો થયો એમ તે જાયુન

•

રામ તો મારે ઘેર આખા છુ તેને 'તમે' કહુ તો કલક કરે એમ હુ જાણુ છુ મા નથી, બાપ નથી, બાઈ નથી એવો હુ છત્રકીન છુ તેને રામ તો સર્વસ્વ છે તેનો જિવારો હુ છુ છુ તેને હુ સર્વ જાને વિશે જોઉ છુ તેથી સર્વ રાંને મતા કે જાહેન સમાન સમજુ છુ તેને હુ સર્વ પુકારોને વિશે જોઉ છુ તેથી બધાને વપ પ્રમણે બપ, બાહ કે દીકરા સમાન ગણુ છુ તે જ રમને હુ બગીમાં ને આનંદમાં જોઉ છુ તેની જાને વ ન કડુ છુ હજુ રામ મારી પામે છતાં વેગળો જ હશે તેથી તેને હુ કહીને બોનાવવો પડે છે જ્યારે તે ચોલીએ કાઠક મારી પમે જ હશે ત્યારે તા અને ગુફારવાપણુ નહિ રહે મારી મને બીજા નહિ તુફારના બીજા તો અનેક માનતા વિગેજીથી તેને બોનાવના તેમજ જે રામ મારા ન હોય તો તો હુ પણ જરૂર મર્યાદિત રહેન પણ તે હવે મારો છે ને હુ તેનો ગુનામ છુ એટલે વૈષ્ણવો તેનાથી વેગળા થવાનો બોલો મરી ઉર ન મૂકે એમ મની લઉ છુ વિનવની પૂરણી મારો એ તે પ્રેમ હોય ? બધી લાવાગોમાં બધા ધરોમાં હમ્મર 'દુ' જ સર્વનામે પદાર્થો છે

રાષ્ટ્રની પરિપક્વતા

ભારત પાકિસ્તાન વચ્ચે યુદ્ધ છેલ્લે પચીસ-૧૯૪૫ પછી છ વર્ષો ત્યારે નેનાઓ તેમજ લોકોએ વધુ પરિપક્વતા બનાવી છે. ભારતના યુદ્ધકાલીન નેના તરીકે ઈન્દિરાજીએ જે ઠંડી તાકાત બનાવી છે તેની નોંધ આખી દુનિયાએ લેધી છે. લોકોએ પણ આ વખતે ભય અથવા ડંતી ખાતા લણી એટલી બનાવી છે. ખાસ કરીને આપણી સ હૃદયરના પાકોએ અધારણ હિંમત બનાવી છે. યુદ્ધથી દેવાડ જવાની ખૂબ જરૂર છે. કેમકે મુસ્લીમ રાષ્ટ્રો ધર્મના નામે દુનિયામાં પોતાનો કંઠા ફેંકતા રાખતા માગે છે. આજે પણ તુર્કી, ઈરાન, સાઉદી અરેબિયા, જોર્ડન જેવા ઈસ્લામી રાષ્ટ્રો ‘દુનિયાના મુસ્લમાન એક સાથ’ એવો નારો લગાવતા રહેજા દિશકિયા અનુભવના નથી. આ યુદ્ધમાં ખસ કરીને શુદ્ધ મોરચે વ્યવસ્થિત, કાર્પસ અને યુદ્ધમાં મર્યાદા રાખવા માટે શુદ્ધ છે. દેખાઈ આવી છે તેનો અભ્યાસ કરી, સાતિકાળના જ લોકોને તેની તારીખ આપવાની શરૂઆત કરી દેવી જોઈએ જે રીતે પૂર્વે બંગળામાં ઉચટ લગીના સાબના માટે પાકિસ્તાને અપૂર્વે તૈયારીઓ કરી હતી તેની જ રીતે, સમરન મુસ્લીમ જમાનો પાકાર ઉઠાવી લેવા હવે પછી રાષ્ટ્ર લગીરિય અને વિશાળ પ્રયાતો કરવા પડશે. યુદ્ધમાં કેટલી જાપથી તાકત અર્પાઈ જાય છે-નાશ આવી પડે છે અને ફરકા લાગે છે તે બધી જ સકલ-તાઓની મજબૂતરી કરી તેને માટે તૈયાર રહેવાનું રહે છે. જેની બહુ કદી ન થાય એવો ખાઉંતરી રાક્ષસ એટલે યુદ્ધ કુંદિકો, શસ્ત્રો દારૂગોળો, જલ્દાએ, વિનાશિગમો, દિમાનો, ટેકા, તોપો, સગમર્યાદો, પેરાસોલ રો, અવસરમોના ગળે, બાંધવામાં માટેની વિપુલ સામગ્રી-આ બધું જ યુદ્ધમાં મોરચે તાકીદના ધરત્રે નજી બને છે. તેનો નાશ થાય તો તેની જોડ ખીજ જ ફરતે પૂરી નેવાની હોય. જે વધી મને પસો એકબીજાના દેશમાં કારખાનાઓ, દિમાની મથકો,

વીજળી મથકો, વ્યવહાર અને પૂરવડા લાઈનો, રેલ્વે જકણનો ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર કરવા જરૂર બને છે. બીજા ત્રિય યુદ્ધમાં જર્મનીએ ઓગસ્ટ ઉપર સેક્રેટ અને હજારો વિમાનો મોકલ્યાં તેનો જુરમો તોડી નાખવા કમર કસી હતી અને રિન્ડન ચર્ચિને અતિ કપ. સમજો વન્યથી દેરની નોંધ સહિયલામન પાર ઉતારી હતી વિટનની પ્રમણે વર્ષો સુધી વાનઓ બોગ-વીને યુદ્ધ પ્રાતોમાં મ-કરી હતી. વારાવમા તો રાષ્ટ્રના લોકોએ દિમાને કંટો રાખી, જે બધા હોય ત્યાં સૌએ ફરજ બાબતવાની હેલ છે. થોડો વધુ પરિશ્રમ કરવાનો હોય છે. કેમકે બાબતોમાં મ્યદિન રીતે ચવારી ચેલાનું હોય છે. રાત્રે અધારપટને દેવ ઈ જવાનું હોય છે. જમ ઉપર તાગુ મારી, અધરાઓ સામે કાનને બંધી કરવાના હોય છે. હાથાઈ કુમવા જેવા પ્રસંગોએ ગમગમ વિના સ્વસ્થતાથી પ્રતિકર કરવાનો હોય છે. આજે તો કોઈ નિત રાષ્ટ્ર આપણી મટે હોય તો સારી વાત છે. પરંતુ તદ્દન એકલા રહીને પણ યુદ્ધ લડી લેવાનો પ્રસંગ આવે તો જ આ ગાથા સંપન્નિ તૈયારી કરવું આવતા લોકોએ શીખી લેવાનું રહેશે.

કાવેરીના પાણી

નર્મદાના પાણીની જેમ કાવેરીના પાણી માટે મૈસૂર, કેરન અને તામીરનાકુ વચ્ચે ગજમક અને છે. હેના બે રાજ્યોએ સુનિયમોને અનુજ કરી કે કાવેરી ઉપર બધા બાબત મૈસૂરને અટકાવે પણ તે અરજ નકારી કાઢવામાં આવી છે. એસે હવે મૈસૂર પામે જે યોગનાઓ છે. મે ત્રણ જળશાયો બાધી નેવાની તો ૧૯૫૪ સુધીમાં પૂરી કરી લેવાની રહી મૈસૂર-મદ્રાસ વચ્ચે ૧૯૨૨ માં પચાસ વર્ષના કરાર થયા છે તે મુજબ તામીરનાકુને આ નદીના પાણીનો ઉપયોગ કરવાની વડુ પત્તી છૂટ મળેલી છે. વધી આ કરાર પ્રમાણે મૈસૂરને જેટલું પાણી વાપરવાની છૂટ મળી છે તેટલો ઉપયોગ હલતે કરી શકતું નથી. ૧૯૫૪ પછી આ કરારને અમળા લખા-

વવા તામીલના આગ્રહ રાખે છે. પરંતુ મૈસૂરની પોતાની જરૂરિયાતો હવેના વર્ષમાં ખૂબ વધી જવાની છે. આજે પરિસ્થિતિ એવી છે કે કાવેરીનાં પાણી તામીલના વધુ પ્રમાણમાં ઉપયોગમાં લે છે. દેખીતી રીતે જ મૈસૂરને ભોગે આ પરિસ્થિતિ કાપખને માટે સંભવી શકે નહીં. તેથી જ પોતાના હક્ક માટે મૈસૂર સમગ્ર બન્યું છે. સુપ્રિમ કોર્ટનાં સુકાદા પછી પણ તે કેરળ તેમજ તામીલનાડુને પૂરતા પ્રમાણમાં કાવેરીનાં પાણી વાપરવાનું વચન આપે છે. ત્યાંના ગવર્નર શ્રી ધર્મવીરે કહ્યું છે કે અમારી યોજનાઓ પરિપૂર્ણ બનતાં, અમારા પોરેશીઓને પુરવઠામાં આંધ્ર ન આવે તેની અમે તકેદારી રાખીશું. ભારતનો કોઈ ભાગ નદીના પાણીના લાભથી વંચિત રહે તે અમે કદાચી પણ શકના નથી કોને કોનો હિસ્સો મળી રહે તેજ અભિલાષા અમે સેડીએ છીએ કાવેરીનાં પાણીની આ વાત નર્મદાનાં પાણીને એ જ રીતે લાગુ પડે છે.

વિવ્રનાથ સત્યનારાયણ

ભારતીય જ્ઞાનપીઠનો કળય આ વર્ષે તેલુટ્ટુ સાહિત્યસ્થામી વિશ્વનાથ સત્યનારાયણ ઉપર દ્રષ્ટો છે તેમની માનુષ્યાવાના તેઓ કવિસમ્રાટ ગણાય છે નવલકથાઓ પણ તેમણે લખી છે રામાયણ ઉપરથી તેમણે તેલુગુમાં ‘કલ્પવૃક્ષ’ રચ્યું છે તેના પુરસ્કાર રૂપે જ્ઞાનપીઠ પરિતે પિકે તેમને પ્રાપ્ત થાય છે. આદિ-પ્રદેશના એક નાનકડા ગામમાં જન્મણ કુટુંબમાં તેમનો જન્મ થયો હતો અને ૧૪ વર્ષની કુમળી વયે તેમણે સાહિત્ય સાધના આદરી હતી. વેકટશાસ્ત્રી અને રામાયણ જ્યા તેમને શુદ્ધ મળ્યા હતા. તેણે ગદ્ય ઉપરનું તેમનું સ્વામીય અદ્ભુત ગદ્યલય છે અને આદિ વિદ્યાપીઠે તેમને ‘કલાપ્રપૂર્ણ’નો ઈર્ષ્યાન ભેટ કર્યો છે.

જ્ઞાનપીઠનું ઈનામ મેરવનાર આ તેણે કવિનો વિષય રામાયણમાંથી ઉઠાવે છે તે ઘણું સ્વચ્છ છે. લગભગ બધાજ સાહિત્યકારો યિરણુ માટે રામાયણ અને મહાભારત પાસે આવીને બેસા રહે છે તે સ્પષ્ટ રીતે એક વાત સાબીત કરે છે કે યિરણુજ સાહિત્ય તેજ દોઈ શકે જેમાં જીવનનાં સનાતન મૂલ્યો

સચવાઈ રહ્યાં હોય છે. આધુનિક કવિ અને કવિનાનો વળાંક જે તરફ જઈ રહ્યો છે તેનાથી જ્ઞાનપીઠ એવોર્ડની દિશા બદલી લાગે છે. ઉમાશેઠર અને તાગડકરની કૃતિઓએ યુગારપદનો ત્રીઠી બનાવ્યાં હતાં.

સત્યાગ્રહમાં સંગીત

કેરળ રાજ્યમાં હડતાળો અને દેખાવો તેમજ રાજકીય મોરચાઓનું અસ્થિત સવિશેષ છે ત્યાં આનું બધું દરદમેશ ચાલતું હોય છે અને તેથી આ ગાળન એટલી તોણંદી બની ગઈ છે કે લોકો તેનાથી ધરાઈ ગયા છે અને તેના પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરે છે. કેરળમાં ૧૨૦ જેટલી કોંગ્રેસોના છ હજાર શિક્ષકો ગ્રાઈસરોની હડતાળ બહુ અપ્રિય થઈ પડી હતી, કેમકે જો શિક્ષણ સંસ્થાઓમાંથી જ આ ગેગ પ્રસરતો જાય તો ક્યાં જઈને આકેર તેવી જ રીતે મોનગેજેટ કમિયારીઓની હડતાળ પણ લોકોમાં અઘારી થઈ પડી હતી. પોતાને માટે વધુ સારી આજીવિકા હવેજતા કમિયારીઓ સામાન્ય જનતા રોજખરાજના પ્રજો લાલ કરવામાં જે ઉપેક્ષા મેવે છે તે જવવા પછી લોકોની નૈતિક સકાલુભૂતિ તેમના પ્રત્યે ભાગ્યે જ રહે. તાજેતરમાં ત્યાંની ત્રણ સંગીન વિદ્યાપીઠના ૧૫૦ જેટલા વિદ્યાર્થીઓએ (જેમાં મોટા ભાગ ખહેનોનો હતો) સત્યાગ્રહ યોજવા માટે એક નવો જ નુમખો અજમાવ્યો અને લોકોનું પ્પાને કેન્દ્રિત કરવા વિષમ સરજી દીધો. આ હતો અનેખો સંગીન સત્યાગ્રહ અને તેમાં વિદ્યાર્થી કવાકારોએ જંગવધી પ્રધાન થી મદમદ કોત્ર સમક્ષ, તેમની વ્યાજખી માગણી નહીં સ્વીકારવા બદલ જાહેરમાં એક સાથે તખડા, હંરખોનિયમ, સિનાર, વખોડીન, અને શાસ્ત્રીય કંઈ સંગીતની રસલેહણ પીસી ત્રિવેંદ્રમ શહેરને કે.મા સમક્ષ ઉપસ્થિત કરી દીધું હતું ! આ સંગીન યુદ્ધ દરમ્યાન રડનારો ઉપર વાદન વ્યવદાર અટવાત પડ્યો હતો. અનગત વિદ્યાર્થીઓનો સંગીતની જાણમાં બાકન ચએલા રેરે પ્રધાનશીનું હૃદય પ્રકુલિત ક વા સાથે તેના ધગકાર પણ વધારી દીધા હશે. કેરળની જેમ આ પ્રકારના લલિત કલા દારા થતા સત્યાગ્રહો વધુ વ્યાપક બને તો એકેકેઓએ તેને પુરસ્કારવા રહ્યા !!

[અનુ. પૃષ્ઠ ૪૬૪]

બહતધિરોભણ સુરદાસજીએ ગાયું છે :

રુષો, કર્મનગી ગતિ ન્યારી,
સર નદિયાં જલ મરિ-મરિ રહીયાં,
સાગર કેહિ વિષ સારી ?

હજગલ વંત દિયે મગુલારી,
કોયલ કેહિ ગુન વારી !

મૂલત મૂલત રાગે જીન્હે
પઢિત વિરત મિત્તારી,

રુષો કર્મન કી ગતિ ન્યારી.

હે ઉદવણ ! કર્મની ગતિ વિચિત્ર જ છે.

જુઓને, આટઆટલી નદીઓ મીઠાં અપૂર જેવાં પાણીથી વહો જાય છે અને જા મહાસાગર જે આવડો મોટો પાણીનો ભંડાર છે, એ આખો ખારો જ ખારો છે. એવું તે કયે કાલે થયું હશે !

વળી બગલાને જુઓ તો, એની પાંખે બિજળા દૂધ જેવી છે અને મીઠું મીઠું માનારી કોયલને જલે કયે અવરલે કાળી કાળી કોયલા જેવી બનાવી દેવામાં આવી હશે !

એ જ રીતે માણસ જાનમાં પણ મૂરખાઓને વીણી વીણીને રાજ બનાવી દેવામાં આવેલા દેખાય છે ને જે સ.આ. જાની પડિતો છે, તેઓને સિખારીની હાલતમાં રખડાં ફરવું પડે છે.

ખરેખર ઉદવણ ! કર્મનું જોર અનેરું જ છે.

સુરદાસજીની આ વાત જાણે ને પચવે સચી અનુભવ છે. સુરદાસજીની પોતાની જ વાત લો. ચારમે વંસ થઈ ગયાં તોયે સુરદાસજીનાં રંગેલાં ભજનો આજે પણ તાજાં, રસીલાં અને જોમજોમ આપણે અનુભવીએ છીએ. હિંદી ભાષામાંએમણે જે કળા, ભાવાની ને વિચારની પ્રતિષ્ઠા, ઉપમાઓની સચોટતા તથા ભાવનાઓની કોમળતા બનાવી છે, એવી કે.કે. જ બનાવી શક્યું છે જેમની જન્મભાષા કિંદી છે તેઓનાં દેવાં સુરદાસજીનાં ગીતોથી રસ-

તરંગેળા વધ જાય છે, એટલું જ નહીં જેમની ભાષા હિંદી નથી તેમણે સુરનાં ભજનો અપૂર આનંદ આપે છે. આવા વિદ્વાન કલાકાર આંખે દેખતા ન હતા અને સાવ આધળા હતા એ વાત એમનું સાહિત્ય વાંચનાં માનવામાં ન આવે એવી છે એમના સાહિત્યમાં દુનિયાના અનુભવોનું ને રોજ રોજના સંસરના વહેવારોનું જીણામાં જંણું જાન દર્શાવવામાં આવ્યું છે. સુરદાસજીની આંખે બગલાને ને કોયલને રંગ ધ્યાં પરખાય એમ હતાં ! પણ રોજ રોજ એ પ્રવક્તા બગલા ને કોયલ જોનારાઓ કરતાં એમના જેવા પ્રતાયશુને એ વાત બહુ ખૂંચી અને સંકળાવી દીધું કે ‘કર્મની ગતિ ન્યારી છે !’

એક વાર નહીં, ભૂતેચૂકે નહીં, પણ વારે વારે એવો અનુભવ થયા જ કરે છે કે કેટલાયે પ્રસંગોમાં કર્મનું જોર સાવ અચૂકાયું જ આવે છે, અને તેમાં ખૂબ અન્યાય થયેલો જણાય છે. ભયારે કામગીરી ચહેત કરીને કામ પર પડ્યું હોય ને નેટલી ચોકસાઈ ને ચતુરાઈ રાખી શકાય એટલી રાખી દોય, છતાં પરિણામ અવળું આવે ત્યારે મન સહેજે ફેવેને તથા નસીબને મેડું માનવા લાગ્યાય છે. પુરુષાર્થ કરવાની આરથા મોળી પડી જાય છે અને જેમ વધારે પડતી ખટારા ખ.વાથી ફાંત અથાઇ ગયા બદ લીંબુ ને આંબળી સખી ખાટી ચીજ જોતાં જ ફાંત દુખતા જણાય છે ને મનમાં કંપારી છૂટે છે, તેમ પોતાના પુરુષાર્થ પર પાણી ફરી વળેલું અનુભવા પછી ફરી પાછા કમર કરીને કામે વળગી જવાની હિંમત ચાલતી જ નથી મહેનતા વિચારથી મનમાં મુમ્મરી આવે છે.

વાત એટલે નથી અડતી. પોતાના શ્રમની નિષ્ફળતા મનમાં એક એવો દાદ પેલ કરે છે કે પોતા સિવાયના ખીનની સફળતા ઉગર દેમે ને પ્રસન્નચિત્તથી જોઈ શકાતી નથી. નિરાશા, અદેખાઈ, ડંખ, હેપ, દેખાજનના વગેરે

હોદીને મુઠવી નાખનારા આવેશોમાં સુપ્રાર્થ જઈ રાતદહાડેા જીવ અઠગાયા હરે છે. પોતાનું આપું જીવતર ખાડું-ખાડું અને સંક્રામણથી ભરેલું જણાય છે.

નિરાશા અને અદેખાઈનાં આ વખણો અને ભગરીઓ ન્યારે વધુ જોર કરે છે, ત્યારે આંખ ઉપર જાણે પડેા પડી જાય છે ને આગળપાછળનું કંઈ વરતાવું નથી. એમ લાગે છે કે હવે તો લાયકિયાં ખાતાં ખાતાં અને અહીંથી તહીં અટવાતાં અટવાતાં જીવનના દહાડા ચુરાચે જવાનું જ નસીબમાં ખાકી રહ્યું છે.

આખી માણસજાત આવા કલેશમાં સોરાઈ રહી છે કે કેમ તે તો અધ્યયનનો વિષય છે, પણ આપણા દેશમાં ચાહે માનકું હોય કે કસમો હોય, નાનું સહેર હોય કે મોટું નગર હોય, પ્રતિપ્રાંતમાં આા કંટાળાભરેલી દશા નજરે પડે છે. મરુબૂમિમાં ડાંડી-રણવીપ વધુ મળે, પણ આપણા દેશમાં ખાસ કરીને પ્રામજીવનમાં એવું સ્થળ જવલેજ મળશે, જ્યાં પોતાના કમનસીબને શેવા-આંધાનું ન આણું હોય.

આપણા સમાજના સર્જકોએ તહેવારો તથા પર્વોની દારમણા વડે વરસના આરેખ મહિના ગૂંથી લીધા છે નિરાશા ખખેરી, ઉત્સાહ ઉપગતી, રનેહ વરેવડવી ફરીફરીને લોકો આપણને સંવચન કેળવે એવી વ્યવસ્થા આપણે ત્યાં છે. વસંતપ મળી, હોળી, હનુમાનજયંતી, વૈશાખી, દિવાળી, શ્રાવણી, શરદપૂનમ, દશરા, દિગળા અને ખીર્મ અનેક પર્વો મહિને મહિને નવજીવનનો ને નીતનતનો સંદેશો સોને સંભળાવે છે. પણ મોટે ભાગે એ બધા તહેવારો પગાતાં છતાં એમાં ઉત્સાહની ફારમ નથી પ્રગટતી. જરાક હરખ દેખાય છે પણ તે ક્ષાય ક્ષનિક. ઘણી ખરી વાર તો ઉત્સવો તમાચો ખારીને મોહું લાલ રાખવા જેવા નીવડે છે. હૈયામાં ઉમંગના અંકુર ફૂટતા જ નથી. મેળો કેલકાત અંધાર પર છારી વળી જાય પછી પચાસ વાર સફારો તોયે એ અંધારા ચેનશે નહિ, તરત જ રાખનું આરણ્ય ઝાઢી મેશે, તેમ આપણું સમસ્ત જીવન ઉત્સાહ, આશા,

ખારણા અને પ્રયત્નવિદોહું ઘઈ પડ્યું છે.

કેમકે આપણા મનમાં વસી ત્રયું છે કે કમની ગતિ ન્યારી છે. એનો આધાર દેવા જતાં મનધયું મળવાનું નથી. એટલે કે હાથપગ પગાડવાથી ઈચ્છિત વસ્તુ મળી જવાની નથી. અને તેમ છતાં કમનો ત્યજ થઈ નથી શકતો. ઇચ્છાએ કમની ચક્કરમાં માણસ સમગ્રથી અને અરુસમગ્રથી લસગાયે જ જાય છે. આપણા હાથમાંથી લગામ છૂટી મડ હોય, ધોડો તોફાને ચડયો હોય અને જે યોગશાલીમાં આપણે બેઠા હોઈએ એમાંથી કીતરી પડ્યું આપણે મારે ચક્ર ન હોય એટલે પછી જ્યાં અઠગારા-કુટાવાનું સરખયું હશે, ત્યાં અઠગાઈ પડરાની ભીતિ સેવતા આપણે માડીમાં બેંચતા જઈએ. એવી મેઢી રિયનમાં આપણે કમની માડીમાં સુપાઈ ગપેલા છીએ.

જીવનની આ કુદંશા ઉપર કાબુ મેળવવો એનું નામ સંસ્કારિતા. સંસ્કારી બનવું એટલે પોતાની જીવનયાત્રાની લગામ પોતાના હાથમાં લેવી. જોઈ સમજ પોતાનો રસો ચોક્કસપણે આંકી એ રસો અટગાપૂર્વક આગળ વધે જવું, ગણી ગણીને પત્રકા ચૂકવા. આગળવળા ધંકા વાગે ને આગળ કે પાછળ હમ્મેશા પડે, એ કંઈ જીવનયાત્રા ન કહેવાય. ચોતરાની બી સમાવી ભગરી જઈ પોતાની સક્રિત મુજમ ડગલાં ભરતાં એનું નામ પ્રયાસ.

કમનો ન્યાય, કમની ફળ, કમનો વિપાક વગેરે વાતોની હથેલીટ કરી એ જોડા તત્વતાનું કામ છે. ગીતાઈ જેવા ધર્મગ્રંથોમાં કમના બેઠ વર્ણવેલા હોય છે અને એમાં સ્વાર્થસિદ્ધિના મનોરથ વડે કરેલાં કરો અને સ્વાર્થ જતો કરી કરવાને ખાતર જ કરેલાં કરોના ચુલુરોપની ચર્ચા જાણવા મળે છે. એ જાંઘણમાં સો કોષ કીતરી ન શકે. કીતરે તો પડું સમજ ન શકે; પણ એટલું તો સો કોષ શીખી ને સમજ શકે કે જીવનયાત્રા શુભ સંકલ્પવાળી બનાવી ચકાવ. દુનિયાના પ્રવાહમાં આપણે ગાયે જનમ્યાથી મર્ચી સુધીનો જે પ્રવસ આવી પડેો છે, તેમાં ખાસ જાતીને લટાતા ફરતા ફરતાં એ પ્રવાસને આપણે આપણા ગળ પ્રમાણે ધીરતાથી

એડી શકીએ. આખો જીવનસાગર દુઃખદાયક, નિરાશા-
મય અને અકામચીની નીરડે એ સ્થિતિ દેહ
પુરુષાર્થને પ્રનામે ધોડીવડીએ જરૂર બઢી શકીએ.

નસીમના વાવાઝેશને નમતું ન આપનાં બે
એકવાર માણસ પુરુષાર્થને પરાક્રમનું સુકાન પોતના
હાથમાંથી પડતું ન મૂકવાનું ઠરાવે તો, વહેણેપોણે
એને અત્મવિશ્વાસ આવે જ કે કર્મની ગાડીમાં
પોતાને અનુકૂળ તથાનું ને બેખડતું નથી પડતું,
પણ કર્મને પોતાની રીતે હાંકવાની શક્તિ પોતાનામાં
વધતી જાય છે, પછી તો સરદાજીએ માથેથી ‘કર્મની
ગતિ ન્યારી !’ ગાવાને બરસે આપમેળે એને હાંકમાંથી
આગળ નીકળવા લાગશે કે ‘કર્મની ગતિ સારી, ત્યારે
કર્મનાં પરિણામ અવગ્રાહ્યમાં ન જીવ્યાનાં એનાં
ફળ હાકાનાં અને પોષક જીવવા લાગશે. બીજાની
સફળતા બેઠે પોતાના હૈયામાં બગનરા નહીં જાપડે,
પણ પારકાની સફળતામાં સાથ પુરાતી પોતાનેય સફળ
બનાવવાના હેતુ જાગશે.

એટલે પાશાની વાત એ થઇ કે આપણને
પોતાના કર્મની માઠી યોગ્ય રીતે હાંકતાં આવડતી
બેઠેએ. આ આવડત જન્મની સાથે જાડે જ જોતરી

આવે છે. એ કેળવતી પડે છે. અને સોએ નવાણું
ટકા જ નહીં પણ હબરે નવસે નવાણું ટકા એ
આવડત રે જોરાજ નવેર મેળવવાની રહે છે. આપ-
જગ વિના એ આવડત મેળવાય નહીં; પણ પોતાનું
એ આપજગ જગત કરવાને પણ અનુકૂળ વાતાવરણ
મળતું બેઠેએ. અને એનું વાતાવરણ મેળવવા માટેના
પુરુષાર્થ થવો બેઠેએ.

આવી રીતના આપજગને જે જગાડે, અંત-
રના ઉત્સાહને પ્રકટારે પુરુષાર્થમય જીવન માટે શ્રદ્ધા
વધારે તથા પોતાના કર્મની ગાડીને સારા-માઠા
વર્ગાકમાં વાળતાં ને બચાવતાં શીખે એનું નામ
પાવાની કેળવણી. અને એ કેળવણી પૂજ્ય બાપુજીએ
કહ્યું છે તેમ માતાના ગર્ભમાં આનંદથી માઠીને
ચિતામાં પણ પહોંચવાની ઘડી સુધી સતત અને
અખડપણે ચાલુ રહેતી બેઠેએ.

સાર એ કે કર્મજન ધણું જ જોરદાર છે,
પણ સંસ્કારગળથી કર્મજનને પોતાના લાભમાં આણી
શકાય છે : નાથા વમરના આપજગ નાથા પછી
પોતાના લાભ માટે દબે બેઠી યકા છે તેમ.

હિંદુ ધર્મનો ઊર્ધ્વગામી સ્વર

હિંદી માન, વાગટક કે નુલના બધા કાર્યક્રમે વખતે તબૂર તો
ખરો જ, એનો ગુંજાર આવડયક છે. એમ હિંદુ ધર્મના સર્વ વિચારોમાં
એક ગુંજારવ સતત ચાલતો રહે છે : જેવી ઈશ્વરની ઈચ્છા : ધાર્યું ધણીનું
થાય. આથી દુનિયા એમ માને છે કે હિંદીએ પ્રારબ્ધવાદી છે પરંતુ એ
જૂલ છે. સંગીતના ‘સા’ જેવો એ જીવિ આપણા વિચારમાં અને કામકાજમાં
સર્વવ્યાપી છે.

ગીતાના ત્રીજા અધ્યાયમાં અર્જુન પૂછે છે : ‘પાપ જોડું જ એમ
જણ્યા છતાં લોકો એ કેમ આચરે છે ? કાણ એમને ધકેરે છે ?’ ત્યારે
ભગવાન એમ નથી કહેતા કે પૂર્વજન્મનાં કર્મને લીધે મનુષ્યો ત્રેસાય છે. પરંતુ
કહે છે કે એ તો મનની કામનાઓને લીધે, રાગદ્વેષને લીધે, કેષ્ણને લીધે
માયુષ તણાય છે, એને જમાવે છે. એને જીતવા મનુષ્યે પૂરી તાકાતથી લડતું
બેઠેએ. એ દુરમનોને દણી નાખવા બેઠેએ.

આ ઉત્તર ઇતિપૂર્વકનો છે, દણ લગી કેમકે આવી સમજણ આપી નથી

પારકાના અવગુણનું સંશોધન શા માટે ?

કોઈ વ્યક્તિને નીચે ઉતારી પાડવાથી બીજી વ્યક્તિ જાણે ચઢી શકતી નથી, એ હકીકત વારંવાર બુદ્ધી જવાતી જોવાય છે.

ધર્મીવાર એવું અને કે પોતાનામાં કંઈ વખણવા સાચક અમુક ઉચ્ચ પ્રકારના સદ્ગુણો ન હોય અને બીજી વ્યક્તિમાં તેવા સદ્ગુણો અગર કોઈ પણ પ્રકારના અધિયાનાપણાનો અવિલોકિત થાય તો, ગુણાનુરાગી વ્યક્તિઓ તે વ્યક્તિની અસર નીચે આવીને એક પ્રકારનો અહોભાવ અનુભવી વીરપૂજા અગર ભક્તિભાવ દાખવે છે, જ્યારે બીજા પ્રકારનાં મનુષ્યો પોતાનામાં તે સદ્ગુણોનો અભાવ છે એમ જોઈ ધ્યાનુ બને છે, અને તે અદેખાઈની આમને ખૂંચવા માટે પેઢી વ્યક્તિના હિંદો ખોળવામાં તન્મય બને છે. તે વખતે એ વાત સાચ જુલાઈ જાય છે કે અધિયાના પ્રકારની વ્યક્તિના દોષો શોધીને તે તરફ બીજાનું ધ્યાન દોરવા મને તેટલા પ્રયત્નોન રહેશે, તેથી કદાચ જ તે વ્યક્તિ માટેનું માન ઓછું કરાવી શકાશે, પરંતુ તેમ કયાંથી હિંદુશોધક વ્યક્તિ પોતે થી રીતે વધુ સન્માનને પાત્ર બનશે ?

દોષોની, ગુણોની કે ખામીઓની વાદી અને તેટલી સાંખી બનાવીને રજૂ કરાશે, છતાં બીજી તરફ તે વ્યક્તિના સદ્ગુણો અને પ્રદર્શન શક્તિઓની વાદી પણ ક્યાં રજૂ નથી થઈ જતી ? એ રીતે લોકો પોતે પોતાની મેળે પોતાની પ્રશંસાનું સ્થાન ખોળી લે છે.

ધર્મી વાર એવું જોવા મળે છે કે સ્ત્રીઓ નાનું મન રાખે છે, અને પોતાના નિકટના વડુંબડમાં વસતી સ્ત્રીની કીર્તિ તે જીવંતી શકતી નથી. ન્યૂયોર્ક કે મોરકોમાં વસતી મહાન સ્ત્રીની તે ગુણાનુરાગી

બની શકે છે, ગુણાત્મક વસતી સ્ત્રી ખંભાજ કે પંખાની નારીની મહત્તાનું મૂલ્યાંકન કરી જાણે છે, પરંતુ પોતાના પ્રાન્તની સ્ત્રીના સદ્ગુણો અગર આદો-શીની પ્રશંસા તેને મને ઓછી જાણે છે. તેમાં પણ એ દેવી સ્ત્રી તેના પોતાના જ મામમાં અને વળી પોતાના જ લતામાં રહેતી હોય તો તેના તમામ ગુણ વીસરી જઈ, તેના હિંદોનું સંશોધન કરવામાં તે મથગૂવ બની જાય છે.

આ પ્રકારની માનસિક સંકુચિતતા કદાચ સ્ત્રીઓમાં વધારે પ્રચલિત હોય એવું સામે છે. આનું માનસ ધરાવતી સ્ત્રીઓએ સમજી જવું આવશ્યક છે કે ઉદાન સદ્ગુણો ધરાવતી કોઈ નારીને તેના ઉચ્ચાસન ઉપરથી ઉચ્ચારી પાડવાનો પ્રયત્ન કરવાથી, તેવી સ્ત્રીઓનું પોતાનું જે કંઈ નાનું મોટું આસન દરો, તે જ દોષાધ્યાન થવાને સંભવ રહે છે. જે પારકાની મહત્તા જીવંતી શકવા અસમર્થ છે, તે પોતે થણાં ફાંફાં માર્યાં છતાં મહત્તા કે ચિરંજીવ લોકપ્રિયતાની પ્રાપ્તિ કરવામાં સદા નિષ્ફળ જાય છે.

ગુણના સદા અનુરાગી રહીએ. સંસ્કૃતમાં એક જાણીતી ઉક્તિ છે કે .

ગુણાઃ પૂજાર્થનં ગુણિણુ ન ચ સિંગં ન ચ લય. ॥

અનેક વાર ઉચ્ચારણ ગયા છતાં આ ઉક્તિમાં સનાતન સત્ત્વ સમાયેલું હોઈ તેનું રટણ મનમાં થવા પડ્યું તો લાખ પામીશું.

લોકપ્રિયતા, સુકીર્તિ વગેરે પોતાનામાં રહેલા ગુણોને લીધે જ મળી શકે, પારકાના અવગુણોનું સંશોધન કયાંથી દંડ સુધી કોઈ મહાન બનેલું બંધુ નથી.

અસંખ્ય વિદાનોએ કવિતાની પરિભાષા કરવાની એટલા કરી, પરંતુ કોઈપણ પૂર્ણ સ્વરૂપથી સફળ થઈ શક્યું નહિ. પ્રત્યેક વિદાન એટલું તો ઓછાસ ઓછું છે કે સાચી કવિતા કલ્પના શક્તિની અપર ભાષા છે; કલ્પના શક્તિ જેટલી ભવ્ય અને ઉચ્ચ હોય એટલી જ પ્રગળ અને મહાન એવી ભાષાકવિના હશે. આથી પૂર્વજો-ઋષિઓની કલ્પનાશક્તિનો પ્રસાદ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ છે એ જેટલા મહાન અને ભગ્ન જે એટલી અપરતા એનાથી એ વધારે એમની કલ્પના શક્તિ પણ હોવી જ જોઈએ.

હિંદુઓના આદિ દેવ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ છે. બ્રહ્મા સૃષ્ટિના ઉત્પત્ત-કર્તા છે, વિષ્ણુ એ સૃષ્ટિના પોષક છે અને શિવ એનો નાશ કરનાર છે. બ્રહ્માની ઉત્પત્તિ કમળમાંથી બનાવી છે કમળ એ કોમળ ભાવોનું સૂચક છે. કોમળ ભાવોથી પ્રેરિત બનીને પ્રણીમાત્ર પ્રજ્ઞાશ્રદ્ધિ વધારવાના હોય છે, કંઠાર ભાવો-ઈર્ષ્યા, દોષ, ક્રોધથી પ્રેરિત બનીને નહિ. વિષ્ણુ એ પ્રભુનું કાળજીપૂર્વક પોષણ કરે છે એમનું સ્થાન છે ક્ષીરમાત્રના તરંગો ઉપર, વિનુંકુંડમાં નહિ. ક્ષીર પ્રાણી માત્રને લાભાયક છે, શીરનાજ જે ઉગ્ર ધાનક શક્તિ છે, કુંડમાં ભારતી ફેણોના પાખા પાથરી છત બા તેમની રક્ષા કરે છે, જરા અહર તોળાઈને મૃત્યુ માણસની સથે સદૈવ રહે છે, પણ થોડે દૂર રહે છે કેવળ અંત સમય આવેનો અશુભિત એ તેને અ વિગત કરે છે લક્ષ્મીજીવન વિષ્ણુના પગ આગળ એમાં છે.

શિવની કલ્પના શરીરમાં ધાનક શક્તિઓને એકત્ર કરવામાં પ્રાચીન કવિઓએ આશ્ચર્યજનક કામ કર્યું છે એમની જટામાં ગચ્છા છે કંચોડો પિંચા જળીનોને જલપ્રદાનથી સ્વીકાર કરી અન્ન ઉત્પાદનનું રૂા એમનું અહીં નથી, અહીં તો કોઈ ઉગ્ર સ્વરૂપમાં જે સ્વરૂપે ભયીરથી આર્ધના પર પ્રસન્ન થઈ તે

ભૂમિ પર બેસ્યા હતાં, જગતને કારતાં એમાં છે. શિવની આંખોમાં પ્રવ્ય છે, હાથ પહોળા થાય છે ત્યાં અનેક માતાઓના બોળા નિઃસંતાન બની ગય છે. કાળના લગકારા જેવી છલ જે ધડીએ શિખરની કરાસ જેવા હોય વચ્ચે થઈને બહાર આવે છે તારે અસંખ્ય સૌભાગ્યવતીઓનાં લગ્નાદનું કુંકુમ ભૂસઈ ગય છે. પગ પડાય છે ને ધરતીકંપ થાય છે જામે જામે જવાળામુખીનો અગ્નિરસ પથરાતો હોય છે પોકારબોં છે : વિનાશ ! વિનાશ ! એમના મનક ઉપર ચંદ્રમા છે. શ્રીકંકાં પુરાણોમાં એક કથા છે, પૃથ્વીમાને દિ સે પામ્ય પ્રાણીઓની જમાત એમની દને એકઠી થાય છે. તે કેને કચડી નાખે છે એની એને પોતાને અપર નથી રહેતી. બાળક, જલ કે યુવાન એને કશી દરકાર જ નથી. હાથમાં આગું તેનો ઠાળિયો.

ત્યારે વિષ્ણુની ચારેકાર ક્ષીરસાગર નાખે છે, ત્યારે અહીં ભોળાનાથના કંઠમાં હળાકા બળું હોય. લામ-વરૂણ વચ્ચે મનુષ્યો-પ્રાણીમાત્રનો વિનાશ કરનારી વરુણા એમનું પ્રિય ભોજન છે. વિષાતાનું ભૂમિભાગ પનારવાનું અપોય ચમ શરીરધારીઓનો સાક્ષત્ કાળ-સર્પ એમના ગળમાં છે. પૂર્વજોનો વિનાશ હતો અને પ્રાણજનો તથા મિથેસોફિસ્ટોનો આજ પણ વિનાશ છે કે પિશાચ તથા ભૂત જેને કેડે પડે છે તેનો નાશ કર્યા વિના હોડનાં નથી, આ બધા પિશાચો અને ભૂતજનો એમના પરમ સેરકો છે.

પોડિયો એ એમનું વાહન છે. આ પ્રાણી પણ એટલું જ ભયંકર અને વિનાશી છે. ખીખ બાદની જેમ એ ખેતરમાં અન્ન ઉત્પન્ન કરાવવાના કાર્યમાં નથી નોંધતું, પણ ફળદાયક થયેલાં ખેતરોને ઉત્તર કરવાના કામમાં રોક મેંતુ હોય છે અને કૈક ઉપયોગી છવેનો પ્રગળ વિગ્રમ વતી નાશ કરે છે. તાંજવૃત્ત એ તિવતો મનોરંજક વિવય છે. વાહનાનું

એ કદુ વેરી છે. ક્યાં વાસના અને ક્યાં મૃત્યુ મૃત્યુની સામે મદદીય વાસનાનિહારીઓની વાસના પણ નષ્ટ થઈ જાય છે મૃત્યુ નહારી ઇચ્છાઓને બાળને ખાખ કરી દે છે.

એરી એ શિવનાં ધર્મપત્ની છે. એમનું વાહન સિંહ છે. એમના પુત્રો મલેશ-કાર્તિકેશનાં વાહન પણ ઘણાં જ નિયિત અને આશર્પ પમાડે એવાં છે. શિવની આ કલ્પના અહીં નેટલી ભાષકર અને કાચ ઉત્પન્ન કરનારી એ એટલી કામગીરી અને કલ્પાણુ-કારી પણ છે. સિવે આવી વસ્તુઓ તથા હળાદળ અને સર્પ પોતાની પામે શા માટે રાખ્યાં હતાં તેના ખુલાસો આપારે દર્શાવે આપીને કરાવ તેમ નથી.

ગાંધીજીએ શીખવેલા પાઠો !

‘ગાંધીજીને લગના કોષ પણ સમારંભમાં હાજરી આપવાનું કું બધારે બ્યારે સ્વીકારું છું, ત્યારે કું એક જાની મુશ્કેલી અનુભવું છું. ગાંધીજીને લગતો કોષ પણ વિચાર માત્ર ચિત્તને ભુલ ભુલ વિચારોથી ભરી દે છે અને મારા ચિત્તને ગૂંચવી નાખે છે. અમુક પરિસ્થિતિમાં ગાંધીજીએ શા પ્રત્યાગત દાખ થા હોત, અમુક પરિસ્થિતિમાં એમણે શી સલાહ આપી હોત અને એ સંભવિત સનાહની અપેક્ષાએ આપણે કેટલા નીચે જોવાની છીએ, આવા બંને વિચારો અને ભાવે છે. કું માત્રું છું કે આવી મુશ્કેલી બીજાઓ પણ કદાચ અનુભવતા હશે.

ગાંધીજીએ પમંદ ક્યાં હતાં તેવા ઉચ્ચ ધારણા અનુસાર કું વર્તી રહીએ એમ તેા અનખત, કું નથી ધારી શકતો, એમ છતાંય આ ખ્યાલ તેા મને આરે જ છે-વારંવાર આવે છે કે આત્માની પેઢીના આપણે ગાંધીજીના ઉપદેશ પેટલે અરે આચરી રહ્યા છીએ ? આપણે બ્યારે ગાંધીજી વિરે વાત કરીએ છીએ ત્યારે ખરેખર આપણે ક્યાં છીએ, કમ સગાડી પર છીએ, એમ તેા મને લાગે જ છે. આપણે ધણા ખમ્મ શબ્દોમાં આ બધી વાતો કરીએ છીએ, પણ તે પ્રમાણે વર્તી શકતા નથી આ એક મહાપોરી સમસ્યા છે. કું પોતે જ બ્યારે એનો ઉકેલ કરી શકતો નથી ત્યારે બીજાઓને મરે શી સલાહ આપવી ? તે મને સમજતું નથી ગાંધીજી અપણી કલ્પના કરતાં પણ વધારે મહાન હતા. તમે સદુ વિગતોમાં ગૂંચવાયેલા રહીને ગાંધીજીએ શિખવેલા મહત્વના પાઠ ભૂલી જશો નહિ. ગાંધીજીને સનત ખ્યાલમાં રાખવાથી આપણાં કામોમાં સુધારણા થાય છે એટલું જ નહિ પણ સાચા અને સતત નિર્ણયો પર આવવામાં સહાયતા થાય છે.’

—જવાહરલાલ નહેરુ

આપણા આંગણાનાં પંચ મહાકાવ્યો

નરેન્દ્રભાઈ પદાણુ

કાવ્યના હેતુ તરીકે સંસ્કૃત અલંકારશાસ્ત્રીઓએ ઉપદેશ અને આનંદને ગણાવે છે. મગ્મટ 'કાન્તાની માથે ઉપદેશ' એવો મુંઝારો શ્રુતી આનંદની સાથે ધણા જ રમપૂરક થા સહૃદયતાથી ઉપદેશ કરવાનું કાર્ય કાવ્યચિરે શ્રેષ્ઠ છે. અપરૂષી આભુષણની-આમણીની મુદિતમાંથી આ ધર્મો પૂરા પાડતા દોષને નિરખવા જઈએ તો પહેલી જ નજર-એ આપણે પ્રતિષ્ઠેશી-કુશનાભિમુખ દોષએ તો વૃક્ષો ઉતર જ જવાની ! અને સાચે જ, વૃક્ષો આપણા આમણાનાં કાવ્યો સમા છે. નાના ફૂંટાને તમે મુકાક કહી શકો ! શુનામ, ડામર જેવા રહેજ મોટા રોષાએને સોનેટ અને ચપા જેવાને બર્મિંગહામ તથા ગર્ભ આદિ લનાએને ગરમીની ઉપમા આપી શકા. કેળ, પોપૈયા ખંડકા થો છે તો વડ, પીપળો, આમો, આમે. પ. સ. ૧, આંતરી, આપણા આંગણાના મહાકાવ્યો છે !

આપણે મોટે ભાગે આંખો બંધ કરીને જ જીવનની પ્રજા છીએ. શાળાએ જતા વિદ્યાર્થીને શળાના પ્રાગજીર્ણ બોલેના વૃક્ષો તરફ પ્રજ્ઞની નજર નથી, તેમ સમાનજનને આંગણના દેશનાં તત્ત્વો પ્રતિ જિજ્ઞાસાનો ભાવ નથી. રાત્રિન આંગણમાં રિયન વૃક્ષો અસલ કયાના છે ? ક્યાંથી આવ્યા ? કેમ ઉઠે છે તથા કેવું જીવે છે એનું યાત્ર મેળવવા અપણે કલ્પિત ઉત્પત્તિ જણાવ નથી.

વડ અપણે અતિ પરિચિત એવું વિશાળ કાવ્ય વૃક્ષ છે એની વડાઈએ, લીલા પાન, ફૂલોથી કાળાઓ અને લાલ ટેટા-દરેક માનવીના રોચન રમરણને પોતની ઘટામા ભગીને માખને પાર કે માગ્ર પર દેશનાં હોય છે. આજે તો સપ્તર્ષિ દિ-દત્ત જ ગણાવું આ વૃક્ષ કદાચ એના પાનક આર્યોની સથે જ ધરાવતાથી ભારતમાં આવેલું છે. તેનું 'બનન ટ્રી' એવું નામ ઈસાનના વેપારીઓ 'બનિયા' જે વૃક્ષ નીચે બેસી વેપાર કરતા તે પરથી

પણ છે ! આણે ત્યાં પુરાણ કાળમાં તેનું 'વટાક્ષ' લેખે અપૂર્વ મહત્ત્વ જણાવે છે પૂજા અને પ્રાર્થના માટે તે જરૂરનું પૂરવાર થયું છે. કહેવાય છે કે ભારતની કોઈ પણ ભાગ વડના કાવ્ય વિનાની નથી. ભારતનાં વૃક્ષોના અભ્યાસી ડૉ. સન્તપાઉ કલકત્તાના રોચન બોટેનિક ગાર્ડનના વડની માહિતી આપતા લખે છે કે એ વૃક્ષનું પદર મીટર ધેરાવાનું હતું ! તેની વડાઈએની સખ્યા હજારથીય વધારે હતી ! ચારે તરફ થઈને તેનો ધેરાવો લગભગ ચારમો મીટરનો હતો !

પીપળો અવશ્યામના મૂળને કાણે વિદ્યોનું સ્થાનક મનાયો છે અને અલ્પાંધિ તેને શ્રદ્ધાભક્તિથી પાણી રેડવામા આવે છે અધિક માસ પીપળાપૂજનના ખામ વિધિથી આપણે ત્યાં ધાર્મિક મહત્ત્વ પાપેલો છે હિન્દુધર્મની જેમ જુદાધર્મીઓનું પણ આ ધાર્મિક વૃક્ષ છે અસ્ત્રામા તેનું 'રિતિજ્યોત્સ' નામ ધર્મરચના નજીક તે મળતો હોવાને કાણે પોણું જણાવ છે ચમડીની કુમળી ડાગખીઓ ઉપર નાના પેપળા અને અંકારાર મુવાળા મુદર પાન બેસા જેટલા ગમે છે તેનું તેનું 'અગત્યકુ' થડ બેનું ગમતુ નથી ડૉ સન્તપાઉ પીપળના આધુન વિશે એક આશ્ચર્યકારક હકીકત નોંધે છે કે ઈ. સ. પૂર્વે ૨૮૮માં હિન્દથી લકા લઈ જવાયેલો પીપળો ઈ. સ. ૧૮૫૨માં હયાત હતો ! મતબબ્ કે તે પીપળો ૨૧૪૦ વર્ષ જીવે !

આમો ભારતમાં સર્વત્ર પ્રાપ્ત છે તેનું મૂળ સ્થાન અંગ્રી એસિયા અને મનુષ્ય મનાયું છે. ભારતમાં તેનો ફેલાવો આસામમાંથી થયો હોવાનું વનસ્પતિશાસ્ત્રીઓ કહે છે. આપણા શિલ્પ સાહિત્યમાં હજારો વર્ષ થયાં આમો બેસા મળે છે. પુરાણપ્રાણનું 'કલ્પવૃક્ષ' કલ્પ આમો જ હશે કાલિદાસ તેની પુષ્પમંજરીને કામદેવનું બાણ કહે છે શિલ્પ તરીકે તેનું પહેલું હેતુ અંકન ઈ. સ.

પૂર્વેના સાંચીના સ્તૂપમાં જોવા મળે છે. ક્ષોના રાજ્ય તરીકે કરી આપણે ત્યાં સુપ્રસિદ્ધ છે. ડૉ. સન્તપાઉ માત્ર ભારતમાં જ કરીની ૫૦૦ જાતો નોંધે છે તેમાંથી અંગ્રેજી 'તેનુરુ' કરી એક કિલોગ્રામથી વધારે વજનમાં અને વીસ સે. મી.થી વધારે લાંબી હોવાનું કહે છે.

આસોપાકના સૌંદર્યની દૃષ્ટિએ ઘણું જ શોકાપ્રિય બનેલું વૃક્ષ છે ઘણા પ્રયોગો પછી આ વૃક્ષને સીધું વધારી શકાય છે અને તેથી રહેરમાં દૂંધી જગ્યાવાળા આંગણમાં પણ તે જોવા મળે છે. વડ અને પીપળા પછી આસોપાકને આપણું પવિત્ર મનાવું વૃક્ષ છે. શુભ અવસરે કે તહેવારમાં તેના પાનના તોરણ આપણા દારને શોભાવનાર બની રહે છે. સાંકડા, લાંબા, ચમકીલા લીલા પાન આપણી અધ્યાત્મ દૃષ્ટિને તેમ સૌંદર્ય દૃષ્ટિને પણ સતર્પક જણાયા છે. પંદર મીટર કે તેથી પણ વધારે જી ચાર્ડમાં આસોપાકને પણ આપણે ત્યાં નોંધાયેલા છે.

આંખથી અસહ્ય દિવંતું જ વૃક્ષ મનાયું છે. હારસીમાં તમર-ઈન્દિ-ઈ (દિવંતું ખજૂર) નામ આંખવાળો ઉદ્ભવ દિવંતું જ કયો હોવાનું કહી

બવ છે. મોઢક દેખાવનું આ વૃક્ષ આપણા ગામડાં અને બહુ જ જાણીતું અને ચિત્રચિત્ર માન્યતાઓના ઘર સમુ જાણે છે. જૂનો વાસ સામાન્યતઃ આંગલી મનાય છે. સૌરાષ્ટ્રની અતિહાસિક નગરી ધ્રુમલી એક વખત 'જૂની આંખલી' તરીકે જાણીતી હતી. 'જૂની આંખલી' ઉપરથી જ જૂમલી અને ધ્રુમલી શબ્દ થયાનો રસિક ઇતિહાસ પણ સાંપડે છે. ડૉ. સન્તપાઉ નોંધે છે કે આંખલીના પાંદડામાં એક જાનનો તેજા રહેલો છે જેથી તેની નીચે સહુ અપશુકનિયજ મનાયું હશે. કાનરાની ખટાઈ અને લાકડાના મજબૂત પથુને લીધે તે ઘણું જ ઉપયોગી વૃક્ષ થઈ પડ્યું છે.

વૃક્ષોની આ સામાન્ય માહિતીથી એનો પરિચય પૂરું થતા નથી. સંખ્યા ઉવાના આકા પ્રગણમાં કે જળમળના જપોરે અનેક રંગી પંખીનો મેળા એની ઘટ માં દિલ્લેશો અડધો દોષ ત્યારે એની છવા તળે બેધડી આરામ લેવાનું લાગ્ય પ્રાપ્ત થાય તો જ સહિદના એક પરમ હીતકારી અદ્ભુત તત્ત્વને સાક્ષાત્કાર આપણા મુખમાં એક ઉદગાર મૂકી જાય કે સાચે જ, વૃક્ષોના આરવાદ એ મહાકાવ્યનો આરવાદ છે. ઇતરની ધન્યતા છે!

ધર્મનું ખડું રહસ્ય

જનવાસ કરતાં સતી ક્રોષદીના મુખ પર એકાએક ખિલના આવી ગઇ.

બાજુમાં જ ધર્મરાજ યુવિહિર ખેડા હતા. તેનનાથી આ ફેરફાર અજપૂરો ન રહ્યો.

તેમણે પૂછ્યું. 'સતી, વદન એકાએક ખિલ કેમ બની ગયું ?'

'ક'ઈ નથી, નાથ !'

'ક'ઈ તો જરૂર છે.' યુવિહિરે આમહ કયો.

ક્રોષદીએ કહ્યું : 'મહારાજ ! મને વિચાર આવે છે કે આપ દિનરાત ધર્મ જ કરતા રહો છો, છતાં આ ધૈર જંગલમાં લાકડાંની સાથે અપાર સંકટો અને દુઃખો સહન કરવાં પડે છે.'

'હશે.'

'અને આ કીરવો નિરંતર અધર્મ જ કર્યા કરે છે; છતાં તેજો આનંદથી હસિતનાપુરમાં રાખ્ય કરે છે. આમ ધર્મથી ચાલવાનું ફળ જો કુખ જ હોય, તો બીજા ધર્મનું આચરણ કેવી રીતે કરશે ?' યુવિહિરે માર્મિક હાસ્ય કરતાં કહ્યું : 'સતી, હું તો ધર્મનું આચરણ કરું છું, તે તેનું ફળ મેળવવા માટે નહિ, પણ મારું કાંઈ પૂરું કરવા માટે જ કરું છું. જે માણસ ધર્મ કરવાથી સારું ફળ મળશે, એની લાલચથી ધર્મનું આચરણ કરે છે, તે ધર્મ કરતો જ નથી. એ તો વેપાર થયો. ગણાય : ધર્મને ક્ષુદ્ર ફળની લાલચમાં વેચવા જેવું થયું. ધર્મ પોતે જ ધર્મના આચરણનું ફળ છે.'

ક્રોષદીની સમજમાં તે દિરસે ધર્મનું ખડું રહસ્ય આવ્યું.

પ્રેમચંદના ઉપન્યાસમાં જીવનની બધી પરિસ્થિતિની ભૂમિ પર બાજી ઘટનાઓ ફાટી ઉપસ્યામાં પાત્રોનું ચરિત્ર-ચિત્રણ આપણને રંગે છે. આ પ્રકારનું ચરિત્ર-ચિત્રણ, આજની મનોવૈજ્ઞાનિક ભાષામાં જેને સ્વેચ્છ મન કહેવામાં આવે છે, તે બાજી મન સુધી જ સીમિત રહે છે. મનના આગળ જાણણીમાંથી જીવન તોફાનો સાથે તેને કંઈ પણ સંબંધ નથી રહેતો.

એવું નથી કે પ્રેમચંદે પોતાના પાત્રોનાં મનમાં જિંદગી ભાવન ઓળા આવેગોનું વર્ણન નથી કર્યું. પરંતુ આ આવેગ મનની ઉપરની સપાટીના જ છે. હાં અર્થ, ભા-ઉદાસ, ઉદાસીનતા અને રૂનિ-આ આવેગ માત્ર મનુષ્યમાં જ નહિ, દરેક ઉચ્ચ પ્રાણીઓમાં જોઈ શકાય છે. મનુષ્યની ઉભન ભાવના-ત્મક અનુભૂતિ અને વિચિત્ર બૌદ્ધિક શક્તિ તેને, તે સાધારણ મનોવેગો સુધી જવાને, તેના મૂળ કારણોની શોધ કરવાને, તેમ જ તેનાથી છૂટકારો મેળવવાને, પ્રેરણા આપ્યા કરે છે. સ્વયં પ્રેમચંદે પણ આ આવેગોની પૃથ્થ ભૂમિમાં છૂંપાયેલી મનની ચક્ક જાતોનું મહત્ત્વ માન્યું છે. ‘અનન’ અને ‘ગાદાન’માં એનાં સ્પષ્ટ પ્રમાણ મળી રહે છે. પરંતુ પ્રધાનત્વાઃ તે બદલની ઘટનાઓ અને મનની ઉપરની જ અનુભૂતિ-એથી જૂઠા રહ્યાં.

પ્રેમચંદજી પંડીના લેખકો, પોતાના પાત્રોના અંતઃમુખી વ્યક્તિત્વને સૂક્ષ્મ મનોવૈજ્ઞાનિક વિશ્લેષણ કરી રજૂ કરવાના પ્રયત્નોમાં ખૂબ જ ભ્રમન દેખાયા છે. આનું મુખ્ય કારણ તો એ છે કે પ્રેમચંદજી પંડીના યુગમાં એક જાણુ સામાજિક ચેતનાનો વિકાસ થયો હતો, તો બીજી જાણુ વ્યક્તિની ભાવનાત્મક અને બૌદ્ધિક ચેતનાનો પણ વિગત યોગ્ય હતો. આ ચેતનાઓના સંઘર્ષનું પરિણામ એ આનું કે વાર્તા-કાર, બાજી જીવનની ઘટનાઓ અને પરિસ્થિતિઓને અંતર જમનાના અનુભવના પ્રકાશમાં જોવા દાગ્યા.

તેઓને એ ખ્યાલ આવ્યો કે બદલની ઘટનાઓ અને પરિસ્થિતિઓનું કંઈ પણ મહત્ત્વ નથી, કારણ કે એની મૂળ સચાલન કરનાર શક્તિ વ્યક્તિઓના અંતરનોકમાં નિરાસ કરે છે, એટલે પ્રેમચંદ પંડીના યુગના વાર્તાકારોએ એવું ‘રિયાયું’ કે તે મૂળ પ્રેરક તત્વોની શોધખોળ સા માટે ન કરતી ?

આ નવા યુગની નવી શૈલીના ઉપન્યાસોમાં પ્રથમ દર્શાવે ‘ધુણામણી’ એ એવે સમય આવી કે જ્યારે એકજાણુ પ્રેમચંદની ‘રત્નમિતે’ પ્રભાવ દિ-દીનમન પર છવાયો હતો. અને બીજી જાણુ પ્રસાદનો ‘કંઠાક’-એક જુદી જ ભૂમિ પર જોવા રહીને વાયકોને નવી જ ઔપન્યાસિક દૃષ્ટિ આપી રહ્યાં દર્શાવે, બન્ને વચ્ચે ધણું અંતર છે, રત્ન-ભૂમિમાં ત્યાં એક નૈતિક સદાચારપૂર્ણ સામાજિક આદર્શની શોધ છે, તો ‘કંઠાક’માં ચરિત્રહીન દમનીય જીવનની વાર્તાવિત્ત અને સમાજના નિમજ્જન આદર્શોના સંઘર્ષનું ચિત્રણ પ્રધાનરૂપે મળે છે.

આવે તફાવત હોવા છતાં બન્નેમાં સામ્ય થયું છે. બન્નેમાં જીવનની બાજી પરિસ્થિતિ અને બાજી ધર્મનાંઓને જ પ્રાધાન્ય અપાયું છે. ‘ધુણામણી’માં બાજી રિથિતિ મોજી બની છે જ્યારે વ્યક્તિના અંતર્મનમાં થતી પ્રતિક્રિયા પ્રમુખ છે-એ એક નવી દિશાનો કહેવો છે.

ચોથા સમય પછી જીને-દની નવી રચના ‘પરખ’ની પ્રસિદ્ધિથી આ નવી દિશા વધુ સ્પષ્ટ બની-જે પંડીથી ‘મુનીતા’ અને ‘ત્વાગપત્ર’માં સુવિકસિત સ્વરૂપે પહોંચી જીને-દની આ ઉપન્યાસોમાં બાજી પરિસ્થિતિઓને કારણ અંતર્મનમાં થતાં આત્માન-પ્રત્યાગ્યાનું મહત્ત્વ, તે મૂળ પરિસ્થિતિ અથવા ઘટના કરતાં નિષેધ ઉપરથી સારે આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે ‘ત્વાગપત્ર’ લઈએ. આ ઉપન્યાસમાં તેની નાનિકા મુજાલના જીવનમાં જનનરી મુખ્ય ઘટનાઓ

તરફ લેખક માત્ર ઇશારા જ કરે છે, તેનું વર્ણન કરતાં નથી. લેખકને પોતાની એ નાવિકાના જીવનમાં મનનારી ઘટનાઓની પ્રતિબિંબમાં વધુ દિલચસ્પી છે. તેણીના લગ્નને તે જ પતિ સાથેના જીવન દ્વારા થવાની જે ઘટનાઓ તરફ તેમણે ફક્ત ઉલ્લેખ જ કર્યો છે.

પરંતુ અણુમત્તા લગ્નની જે બીજી અનિ-
દ્વિયા મૂલ્યાંકન સદન કરી રહી છે, જીવનની તરારથી
બદલતી પરિસ્થિતિઓની વચ્ચે રહેનારી અવગેતના
વચ્ચે જે અદ્યક્ષ હાહાકાર સર્જાય છે, તેને લેખકે
અત્યંત દુશ્વળતાથી પોતાની તીક્ષ્ણ અતરદષ્ટિના પ્રકા-
શમાં સ્પષ્ટ કરેલ છે. લેખક એ વાત પર વધુ પ્રકાશ
નથી પાડતા કે મૂલ્યાંકન આવી રિતર વિચિત્ર બનતી
પરિસ્થિતિ વચ્ચે કઈ રીતે જીવન વિતાવે છે પરંતુ
લેખકે એ વાત પર વધુ ભાર આપ્યું છે કે તેણીના
મનની અંદરની રહસ્યમયી પ્રકૃતિઓ એ પરિસ્થિ-
તિમાં કેવાં બેસી બેસે છે ?

‘ગૈ સંન્યાસી’ અને ‘પ્રેમને છાયા’માં તથા
અગ્રેવના ‘શોખર’ અને ‘નગી કે દિપ’માં આ
અંતમુખી ધારા સ્પષ્ટ બની જાય છે. ‘શોખર’માં
અગ્રેવે પોતાના અંતમુખ નાયકના જીવનના ઇતિહાસ
સાથે સંબંધિત ઘટનાઓનું કોઈ મહત્તર અવધું નથી.
પરંતુ નાયકના મનમાં જાવન ભગ દષ્ટિ કોઈ અધવા
વિચાર-વિશ્લેષણ તરફ વધુ ઝોક દીધો છે.

એક જ ઉદાહરણથી ‘શોખર’ની ફેલી પર
પ્રકાશ પડે છે. લેખક લખે છે કે-આપા... તસને
અબી તક કોઈ એસી મહરી અનુભૂતિ નહિ બની,
જસકે પ્રિન, વહ બાને કો પૂર્ણતયા ઉત્સર્ગ કર
દે... એક ક્ષ-બી એસા નહિ આયા કે બનકી શોખર
કે મનસે, વહ સન નિલકુલ મિટ મયા હો, કિ
વહ શોખર હે! કયા ઉસને સમવકાલિ દોષ હે ઉતકા
કુલ દોષ નહીં હે! કયા ઉસને નહિ સમકી તરફ
અપનેકા, સહેજ સદજ કર રખા, જમ કિ ગાત
કરને કો વહ સારે સંસાર કો ઉચટ પુચટ દેના સ્વખ-
દેખા કરતા દે !

આ રીતી પ્રેમચંદની ઇતિહાસિક રીતીથી
તદન બિન પ્રકારની છે. ઇતિહાસિક રીતી, બહિ-

મુખી દષ્ટિનું પરિણામ હોય છે. બીજી રીતની
આ જાવનપ્રધાન-મનોવૈજ્ઞાનિક રીતી અંતર્જનની
તરફ ઉન્નમ્ય થતી સદ્યદષ્ટિની ઉપજ છે.

બીજોતું રહત્ય અદ્યક્ષ અદ્યક્ષ છે. અને બ-ને
એક બીજાના એટલા વિરોધી નથી, એટલા પૂરક છે.
માત્ર બદિમુખી દષ્ટિ એકાંગીય હોય છે, કારણ કે
તે જાદ ઘટનાઓ અને પરિસ્થિતિઓને જ પોતે
પૂર્ણ અને સ્વતંત્ર માને છે, અને કેવળ અંતરદષ્ટિ
પણ અધુરી જ હોય છે, કારણ કે તે બહારના
જગનની તદ્દન ઉપેક્ષા કરે છે. શોખર પોતે જ આ
પ્રકારનો અનુભવ કરે છે. એક નવા ઉદાહરણથી આ
વાત સ્પષ્ટ બને છે : ‘ઉકને (અર્થાત્ શોખરને)
અનુભવ કિયા કિ ઉકડી પ્રાશ્નજિ અંતમુખી હો
રહી હે ખીર કમ્પઃ ઉસકો બરમ કર ભવગી...
અગર કિસી મદરે અનિશ્ચન ઉમે દિર બદિમુખી
ન કર કિયા કયોકિ બદિમુખી શકિત હી કિતિ કર
શકી દે-અંતમુખી નહિ !

આ બ-ને દષ્ટિઓને એક સામંજસ્ય સૂત્રમાં
બાંધવાનો પ્રયાસ ‘ગૈ સંન્યાસી’, ‘પદ્મકી રાની’
અને ‘પ્રેમ અને છાયા’માં કર્યો છે આ ઉન્ન્યા-
સોમાં બાજુ જીવનની ઘટનાઓ અને પરિસ્થિતિઓને
પૂરું મહત્ત્વ દેવા છતાં, તેની પ્રતિક્રિયાઓ વડે સર્જાતા
અંતર્જનના આલેખોનું વિશ્લેષણ ક્યું છે. અને
સાથે બ-ને વ-ચે સત્તુલન અને સામંજસ્ય શોધવાનો
પ્રયાસ પણ કરવામાં આવ્યો છે. જીવનની બાજુ
પરિસ્થિતિઓની અવગત કરવાનું કારણ જ ‘સંન્યાસી’
નો નાયક નહિશોર-દિશાપ્રય બનને લટકતો રહ્યો.
‘પદ્મકીરાની’ની નાવિકા નિર્બળતા પોતાની અસપાશ
એક ભ્રમક બળ વણતી રહી-અને ‘પ્રેમકી છાયા’નો
નાયક પારસનાથ આત્મપરાની અકારમાં ફરતો રહ્યો.
આ ઉન્ન્યાસોમાં અબ્બો યુગના ભૌતિક, ચેતનાશીલ
તથાપિ અંતમુખ યુગો અને યુવતીઓની અવ-
ગેતના અવજાવનનાઓનું વિશ્લેષણ પર ક્યું છે, બીને-બની
સુનીલતા અને અગ્રેવના શોખરમાં આ વિશ્લેષણ
અત્યંત તીવ્ર બન્યું છે.

પરંતુ આ બધી ઉપ-વાસોના ૫ ગ્રાનું સદ્ય
અભિવિશ્લેષણ એટલામાટે કરવામાં આવ્યું છે કે તેમના

અન્ય મહત્વનાં છૂપાયેલી બર્ષર પ્રવૃત્તિઓને બહાર
લાવી-તેનું માનસિક પરિવર્તન કરીને તે પ્રવૃત્તિને
જગતી અવસ્થાથી મંગલ અવસ્થા તરફ વાળવી તે છે.

કેટલાક વિવેચકોએ આ મનોવિશ્લેષણની
ઉપયોગિતા માટે શંકા વ્યક્ત કરી છે. એમનું કહેવું
છે કે 'આમાં પ્રકારનાં વિશ્લેષણથી કોઈ પણ ઔષ્ઠ-
નાસિક કવિની રચનવના નહીં થઈ જાય છે,' સૈદ્ધાંત-
બોધની દૃષ્ટિથી તેઓ આ પદ્ધતિને ખોટી બતાવે છે.
હવે કે તેમનું માનવું છે કે આથી અતઃ પ્રવૃત્તિના
નિમિત્ત તત્ત્વ જ બહાર આવે છે. પરંતુ આ દૃષ્ટિ
વાસ્તવિક અને મૂળગત મહત્વને સમજવામાં અસમર્થ
સિદ્ધ થાય છે; કેઈ પણ યથાર્થ, માનવીય સૌન્દર્ય-
તત્ત્વ, આકાશ કુસુમની જેમ થયેલા સ્વપ્નાગાર પર
જીવું નહિ રહી શકે. એને તો રેડીઅમની જેમ માન-
વીય અવસ્થાનાં શિક્ષાઓનાં તથા તોડીને કોઈ અસ-
દ્ય અતંત્રુદ્ધમાં ફેલાવવા જવું રહેશે. એણે તો જીવ-
નના કીચડમાંથી કમકમનું સર્જન કરવું રહેશે. 'પ્રેમ
ઔર જીવાની નાહિકા, નાથકને કહે છે કે-જીવનની
અંદર સારે કયાં સુધી અજીવમે બનાવેલા ? તેનાથી
બચીને કયા આકાશી-સ્વપ્ના નિર્ધાર સ્વર્ગની કામના
કરે છે ? જીવનના એ નાનકે-એ નાનાં જ તત્ત્વોથી
પરિચીત કરી નક્કર માનવીય સ્વર્ગની સ્થાપના થઈ
શકશે.

'ત્યાગત્રની બૂઆ- જે રીતે નારકીય પરિ-
સ્થિતિઓ વચ્ચે જીવન વિતાવે છે- તેજ જીવનનો
મૂલ આધાર છે. સાચા આદર્શથી પૂર્ણ, એવા માનવ
સમાજની સ્થાપના, યથાર્થ જીવનના નારકીય તત્ત્વોની
માટી પર જ થઈ શકે એ પ્રેમયોદોત્તર કળના મનો-
વિજ્ઞાનિક ઉપન્યાસકારોએ આ ધોર યથાર્થતાના
મહત્ત્વ પર જોર દીધું- જેના આધાર વિના કોઈ
પણ સ્વર્ગીય આદર્શની કલ્પના હોંઝ જ છે.

કેવળ આજના મનોરેશ્વેષિક ઉપન્યાસકારોએ
જ નહિ પરંતુ પ્રાચીન કાળના, મહાન માનવતાવાદી
કવિઓ અને કલાકારોએ પણ યથાર્થ જીવનના નારકીય
તત્ત્વોની બુમિ પર જ નક્કર માનવીય આદર્શોની

સ્થાપના કરી છે. દાખલા તરીકે મહાકાવ્યના જ લઈએ,
આ કાવ્યક્રમક મહા ઉપન્યાસના દરેક મુખ્ય ચરિત્રનું
અત્યંત નિર્ણય અને સદ્ગત મનોવિજ્ઞાનિક વિશ્લેષણ
કવિએ કયું છે- અને આત્મચક્રના જીમી થતાં
નિશ્ચયમાં નિશ્ચય પરિસ્થિતિઓને મહાન કલાનાં
ઉપાદાન બનાવેલ છે. કૌપદીના વસ્ત્રાદરણનો પ્રસંગ
હોય, કેવી નટકીય પરિસ્થિતિઓમાં કૌપદીને સજ્જા
મધ્ય ઘસડી લાવવામાં આવે છે, અને કેવી પૈથા-
ચિકતાથી અપમાનિત કરવાના પ્રયત્ન કરવામાં આવે
છે ! આ અસંગનું વિદાદ વર્ણન કવિએ પૂરી નાટ-
કીય કલાથી કયું છે, પાંડવોમાં પ્રતિદિશની આમ
પ્રત્યક્ષિત કરનાર આ બનાવનું વિરૂપ અને સજીવ
ચિત્રણ કવિએ બહુ જોડેને નિશ્ચિત યોગનાતુસાર
કયું છે- હવે કે આમળ સાક્ષતાં જે નક્કર માનવ
આદર્શોની સ્થાપના તે કરવા ઈચ્છના હતા તે આ
ધોર યથાર્થતાની બુમિના આધાર વિના જુકું અને
હોળ ભરેના પ્રમાણિત થાય રામાયણમાં રાવણ દારા
હરાયેલ સીતાની કુદૃશ જીવનનો યથાર્થ છે. અને
રામચંદ્રના સાચા આદર્શ તથા રામચરિત્રના યથાર્થ
મહત્ત્વની સ્થાપના કેવળ એ યથાર્થ પાયા પર જ થઈ
શકે

'અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ'માં શકુંતલાનું રનેહરિનબ્ધ
અને ઉત્તમ સ્વર્ગીય આદર્શ પૂર્ણ ચરિત્રના પ્રવૃત્તિને
માટે તે ખૂબ જ આવશ્યક હતું કે તે નાગીતનું અપ-
માન કરવાનાળી ધોર, દયનીય પરિસ્થિતિઓમાંથી
પસાર થાય. એટલે જ દુષ્યંત દારા તેણીને ઉપહાસ
પૂર્ણ નિરાદર, કવિએ મનોરેશ્વેષિક રીતી દારા પોતાની
નાટકીય યોગના અનુસાર કરાવ્યો- જેથી તેને માટે
તે સાચું, સ્થાપી સ્વર્ગ સ્થાપી શકે.

આ દૃષ્ટિરેથી આ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે
પ્રેમયોદોત્તર કાળના મનોવિજ્ઞાનિક ઉપન્યાસકારો પર
જે આરોપ મૂકવામાં આવે છે કે તેઓ પાશ્ચાત્ય
સાહિત્યકારોની મનોવિશ્લેષણક પદ્ધતિથી પ્રભાવિત
છે એ કેટલી ભ્રમક છે !

રંગભૂમિ અને નાટક

નાટક અને રંગભૂમિ વચ્ચેનો સંબંધ મહત્વનો છે. અન્ય કલાસ્વરૂપો કરતાં નાટ્યસ્વરૂપ લિપ્ત છે, કેમકે નાટક રંગભૂમિ પર રજૂ કરવાની દૃષ્ટિથી લખાયેલું હોય છે. રંગભૂમિ પર રજૂ થાય ત્યારે જ નાટકનો પૂરેપૂરો રસ અનુભવી શકાય એવું વિધાન થયું હોય તેવી કરી શકાય. આ વિશે મતભેદ મળી, પણ એમાંથી ઉદ્ભવના આનુષંગિક અર્થો પાંચે મનભેદ હોય એમ જણાય છે. શ્લેગેલ (Schlegel) નો અભિપ્રાય જોઈએ;

‘નાટ્યાત્મક કવિતાનું સ્વરૂપ એટલે કે સંવાદાત્મક કવિતાની કથનસહાય વિનાની રજૂઆત રંગભૂમિની આવશ્યકતા માંગી લે છે. નાટ્યાત્મક સ્વરૂપ માટે દૃશ્ય રજૂઆત આવશ્યક છે. તેથી નાટ્યત્મક કૃતિને કમેડિયાં બે રીતે વિચાર કરવો જોઈએ : કેટલે અર્થો એ કવિત્વમય છે અને કેટલે અર્થો રંગભૂમિપર છે.’

અહીં જ મુખ્ય મુશ્કેલી નોંધે છે, અમુક નાટકો કવિતાની દૃષ્ટિએ નિષ્ફળ હોય છે અને રંગભૂમિની દૃષ્ટિએ સફળ હોય છે. મુજબ ગુજરાતી નાટક મંડળીની ‘કુમળી કળા’ સાહિત્યદૃષ્ટિએ બહુ સારી કૃતિ નથી, પણ રંગભૂમિ દૃષ્ટિએ એ બહુ સારી નીવડી છે. ઝોગલીશ્વરી સદીના અંગ્રેજ ‘મેલોડામા’ઓમાં શીશીની કથા ખૂબી ન હતી, કથા પાત્રનિરૂપણ ન હતું. તે છતાં જ્યારે એ રંગભૂમિ પર રજૂ થતાં, અને આજે પણ જ્યારે એમને રંગભૂમિ પર રજૂ કરવામાં આવે છે ત્યારે બેગા ઘણેલા પ્રેક્ષકોને રસ આપી એમનું ખ્યાન રાષ્ટ્રી રાખી, એમનામાં કુતૂહલ અને સમજ વ વ્યવસ્થા કરે છે. અમુક નાટકોમાં રંગભૂમિની દૃષ્ટિએ ઘણી ઊલ્લેખ હોય છે. તેમ છતાં જગત કવિતામાં સુવર્ણ પ્રાપ્ત કરે એવી કવિતા એમાં હોય છે. કવિ નાનાલાલનો ‘અકબર-ચાહ’ રંગભૂમિની દૃષ્ટિએ ઘણી ઊચ્ચોટી ભરેલો છે. તેમ કે એમાં એક પ્રતાપી ચાંદસાદના જીવન પ્રસંગોનો કથ છે સાહિ-

ત્યિક દૃષ્ટિએ ‘અકબરચાહ’માં રહેલું ઊર્મિતત્ત્વ પ્રથમ સ્તરીય છે; આમ ‘કવિત્વમય’ અને ‘રંગભૂમિપર’ એ બે પરસ્પર વિરોધી જથ્થા તત્ત્વોની સમતુલ્ય કેમ ભાગવતી એ પ્રથમ પ્રશ્ન બની જાય છે.

આટલેથી મુશ્કેલીનો અંત આપતો નથી. એક નાટક રંગભૂમિની દૃષ્ટિએ સફળ હોય છે અને કવિતાની દૃષ્ટિએ નિષ્ફળ હોય છે એ વાત તો સ્પષ્ટ; પણ એક નાટકની અમુક રજૂઆતો ગુણ્યુક્ત નીવડે છે અને અમુક રજૂઆતો ગુણ્યહીન નીવડે છે તેનું શું ? કવિ પ્રમુખાલ દિવેદીના ‘વડીયોના વાકે’ નામે નાટક શ્રી દેશી નાટક સમાજ તત્ત્વો રજૂ કરવામાં આવે ત્યારે એ ૨૦૦ ઉપર ‘નાટકો’ એવા જથ્થા અને કોઈ સમાન્ય નાટક કંપની તરફથી રજૂ કરવામાં આવે તો એનું આકર્ષણ એવું થઈ જાય. આમ જો એક જ નાટકની રજૂઆત લિપ્ત લિપ્ત જથ્થા તો આપણે નાટ્યાત્મક વિવેચનની મૂળ ભૂમિકા ક્યાં રાખતી ? આપણે એમ કહેવું કે ‘વડીયોના વાકે’ નકામું નાટક છે ? આપણે એમ કહેવું કે ‘વડીયોના વાકે’ સરસ નાટક છે ?

આ પ્રશ્નના પક્ષમાં અને વિરોધમાં જે કોઈ કહેવામાં આવ્યું છે તે જોઈ જઈએ. મોલિયર (Moliere) સફળ નાટકકાર અને અસફળ હેવાયી એનો અભિપ્રાય પહેલાં લઈએ :

‘સામાન્ય રીતે તો હું પોતે તો ‘પીટ કલાસ’ની તાળીઓ પર વધારે આધાર રાખું, કેમકે ‘પીટ કલાસ’માં એસનારાઓમાંના ઘણા નિષેધ પ્રમાણે કૃતિ વિશે નિષ્કૃંપ કરી શકે એવા શક્તિદાતા હોય છે, અને ઘણાં અંધ અભાર, કૃત્રિમ અનુકૃતિ અને ઉપદ્રવશીલ સંસ્કાર વગર સંગોગે પ્રમાણે વર્તીને જેમ નિષ્કૃંપ આપવો થઈ તેમ નિષ્કૃંપ આપે છે.’

આવો જ અભિપ્રાય ફાર્કુહર (Farquhar) નો છે : ‘અંગ્રેજી કેમેડીના નિષેધો એસ્ટોરલ પાસે

નથી, પણ પીટ કાસ, જોડસ અને ઝેરી પાંસે છે.' ત્યારે આ વિવેચકોના અભિપ્રાય પ્રમાણે

રંગભૂમિ પરનો હર્ષનાદ એ નાટકની સફળતાનો માનદંડ છે. વિરોધની બાજુ લઈએ તો તેમાં અલેક્ઝાન્ડર કુમા ફીલ્સ (Fils)ની સ્ક્રાઇબ (Scribe)ની રીત દ્વારા પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરે છે.

મોં. રક્ષાધર્મે કોપેડી લખવાનો પ્રયાસ ન કર્યો, એણે માત્ર રંગભૂમિ માટે લખવાનો પ્રયાસ કર્યો, લો'ગને જ્ઞાન આપવાની, નીતિ આપવાની કે સુધારવાની એને જરાયે ઈચ્છા ન હતી- એ તો માત્ર લોકોને મનોરંજન આપવા ઇચ્છતો હતો. ખરેખર એને અમર બનાવે છે તે ધરતી એને રક્ષા ન હતી; છત્રવાને જેથી લોકપ્રિયતા મળે એવી સજ્જાતી અને દ્રવ્ય મળે એવી જાદુશક્તિવાળી એને સંતોષ હતો. અજ્ઞાન જાદુગર હતો. તમારી સમક્ષ એ પરિસ્થિતિ રજૂ કરે અને ધડીમાં હાસ્ય, ધડીમાં ભય, બે-ત્રણ કે પાંચ અંક દરમિયાન (કાચું નિર્વહાયમાં જ હોય) દર્શાવે કરે; હવેમાં એમ જ હોય- એને કશું કહેવાનું ન હોય.' અલેક્ઝાન્ડર કુમાના આ અવતરણનો અર્થ એટલો કે મોં. સ્ક્રાઇબ રંગભૂમિ પર તાજાંઓના નાદ મેળવતો, પણ એના નાટકો દ્વારા ન હતો. આમ એ પરસ્પર વિરોધી અભિપ્રાયોનો સુમેળ થી રીતે કરવો ?

આ પ્રશ્નનો સુયોગ્ય ઉત્તર મળવો મુશ્કેલ છે. તેમ છતાં નીચેની વિચારણામાંથી કંઈક માર્ગ નીકળશે. નાટક એ નાટક હોવાથી (કેમકે એ રંગભૂમિ પર પ્રયોગરૂપે રજૂ થવા માટે નિર્બાધ હોવાથી) શુદ્ધ રંગભૂમિનું તત્ત્વ એમાં પ્રથમ આવશ્યક હેતુ બોધ્યું. 'હેન્ડેટ' અને 'કોપેડો'માં રંગભૂમિનું સાદું તત્ત્વ છે માટે તે સારાં નાટક બને છે, એટલે વસ્તુના વિકાસમાં અને પાત્રના નિર્ણયમાં એની કુશળતા હોવી બોધ્યું કે જેને પરિણામે અભિનય-રજૂઆત માટે એઓ વિશિષ્ટ રીતે સુયોગ્ય નીવડે. આ બે નાટકો ખરાબ રીતે રજૂઆત થાય તો પણ અમુક પ્રકારની અપીલ રંગભૂમિ પર એ કરવાના જ; એમાં સારો સવાદ છે- માટે નહિ, પણ વિષયના ધાર્મિક

અને નિર્ણયમાં કંઈક એવું તત્ત્વ રહ્યું છે જે એમને રંગભૂમિ પર અસરકારક બનાવે છે. ખીંચ બાજુએ જતા જઈએ તો ઘણા લોકો કંઈ મિ. રિમ્બના ખરાબ રીતે લખાયેલા, પણ સ્વસ્થ રીતે લખવાના નાટકો, 'હેન્ડેટ'ના ખરાબ રીતે લખવાતા નાટકોને મુગામલે પસંદ કરે. 'હેન્ડેટ' ખરાબ રીતે લખવાનું જોવાથી એક પ્રકારનો અસંતોષ જ જન્મે. મિ. રિમ્બના નાટકમાં અલગપ્રકારની કુશળતા કલાત્મક હોવાથી નાટકમાં નથી તે એકતા એને મળી જાય છે. આશ્ચર્યે આપે ગામ ફરતાં લગાવાઓના પ્રયોગને, સીનરી ન હોવા છતાં, 'સેટિંગ' ન હોવા છતાં, લોકો સત્કારવા તે પણ આવા જ કારણે. આ સામે ખીંચુ' એક દૃષ્ટિનું મૂકે-અમુક નાટક એમના જમાનામાં ખૂબ જ દોહાસિય હતાં તે આજે અનિવાર્ય રીતે હુમ થયાં છે અને બધાવાઓની સંસ્થા મૂળેના યજ્ઞ દારો ધવ રહી નથી; 'ઓડીપસ રેક્સ', 'હેન્ડેટ', અને 'ઓપેડો' જેવાં નાટકો સનાતન કથકૃતિઓ રહે છે અને પસાર થતા દશકાઓ દરમિયાન રંગભૂમિને નિત્યનૂતન પ્રથમો કરવા પ્રેરે છે. એમનામાં રહેલું ખરું બળ કવિત્વ છે. એ નિઃસંશય સર્ગનાત્મક પ્રકારના સર્વ લેખનને માટે આ 'કવિ' સજ્જનો ઉપયોગ અહીં સામન્ય રીતે કરવામાં આવ્યો છે. આ કવિત્વ એમનામાં હોવાથી લખાવા ત્યારથી આજ સુધીના અનેક વર્ષોના આજા દરમિયાન એઓ સજીવ રહ્યા છે તેમ છતાં એમની કવિત્વ શક્તિનો જ ઉદ્દેશ્ય કરવો એ પૂરતો ખુલાસો નથી, કેમકે 'હેન્ડેટ'ની કે 'ઓપેડો'ની કવિતા એ 'પેરેગ્રાફ લોસ્ટ' કે 'લીલા-છન કોપેડો'ની કવિતા નથી, એ કવિતા નાટ્યાત્મક અવરજવતાને જ આધીન સામતામાં આવી છે. અદા-કાર 'સારો પાડ' માટે છે તેનો અર્થ એવો નથી કે એ 'સારો પાડ' માટે છે. 'સારો પાડ' એટલે એનાં સંવાદની એકે એક લીટીમાં, એકે એક શબ્દમાં સત્ત્વનો રણક ર સંગળાતો હોય એવો પાડ. એજ પ્રમાણે 'સારો સંવાદ' એટલે પાત્રને અને અભિનયને એવી નાટ્યાત્મક ભાષા. સરસ નાટ્યકાર એ છે કે જે એકક પાત્રને રચાને આવડો નથી; પણ પોતાના નાટકોમાં અલગ કરતા સર્વ અલગપ્રકારના સમૂહમાં પ્રવેશે છે;

અને તે સાથે અમના ગણતા સંવાદમાં પોતાનું વ્યક્તિત્વ પેસી ન બાધ તે જાળવવાની એનાની શક્તિ રહી છે. તમારે જોઈએ તેટલાં કવિતા કે ઉર્મિ-તત્ત્વ નાટકમાં આપો તે સામે વધી નથી; જોવાનું છે એટલું જ કે કવિતા એક વ્યક્તિત્વનું વ્યાખ્યાન ન બનતાં રમજૂમિનાં પ્રયોગની આવસ્થા જરૂરિયાતને આધીન રહે.

આવી કોઈક રીતે નાટકને આપણા વિવેચ-

કાએ જોવા જોઈએ. આવી કોઈક રીતે નાટકના ગુણ અને દોષની સમીક્ષા થવી જોઈએ. નાટકના સ્ત્રેષ્ઠ શોક્ષપિત્તર અને મોલિયર સંપર્ક કલાકારો છે, કેમકે એમણે આ દિશામાં શક્તિ દર્શાવી છે. આપણા સમયમાં અદાકારના 'પાઠ'ન અનુકૂળ સંવાદ રચવાની શક્તિ બર્નાડ શોએ દર્શાવી છે. આ સર્વ કલાકારવા-મીએ છે અને અમના દોષ એમની સાથે સરખામણી

કરવાથી છતાં થયે એમ છે.

એક વાર સ્વામી ત્રિવેદનાંદને ખેતડીના મહારાજાએ પુનઃજન્મની પુરાવામાં બોલાવ્યા. યોગ દિવસ સ્વામીજી અમેરિકાના પ્રવાસની તૈયારી માટે મુંબઈ જવાની ઈચ્છા દર્શાવી. મહારાજા જમપૂર સુધી એમને વળાવવા ગયા ત્યાં એક વાદ્યાર પ્રસંગ જન્મે. મહારાજા અને તેમની મંડળી માટે એક ગ્રંથિકાને જલસો ગોઠિવવામાં આવેલો. સ્વામીજી પોતાના તંત્રીમાં બેઠા હતા. તેમને આ જલસામાં આવવાનું મહારાજાએ આમંત્રણ મોકલ્યું. સ્વામીજીએ હહેવાળુ કે સંન્યાસી આવા જલસામાં હાજરી આપી ન શકે. માધિયાએ આ સંમતિ ત્યારે એને ખુબ દુઃખ થયું. સ્વામીજીને એ જવાબ આપતી હોય તેમ એણે બહુ સુરદાસનું પ્રખ્યાત જીજ્ઞાસ કર્યું. 'અથ, મોરે અવગુણ ચિત્ત ન ધરે' સંખ્યાની યાંત્ર પટ્ટામાં આ ભજનના ચાંદો સ્વામીજી ! કાને પડ્યા સુરદાસનું ભજન સભાગીરિને એ માધિયા જણે એવું સૂચવતી હતી કે સંન્યાસીને સૌ કોઈ સખાન છે ! સ્વામીજી પોતે જ સમદર્શિતા ઉપદેશ આપતા હતા. સુરીલા કંઠમાંથી નીકળના આ ભજને સ્વામીજીનું દેહુ પિખારી દીધું તેઓ એકદમ ભૂંડવા અને સહામાં જઈ બેઠા ! એક જમતો એવો હતા કે ને રસ્તામાં ચિયેટર આવતું હોય તો સ્વામીજી એ રસ્તા છોડી દેતા; પણ હવે તેઓ સમદર્શિ સંન્યાસી હતા. સૌમાં એક જ જલસા વિચસી રહ્યું છે એવા લાગતી તેઓ જલસામાં ભજન સાંભળવા બેઠા.

કાશીમાં એક દિવસ ત્રિવેદનાંદ કુર્મામાયાના મંદિરથી પાછા ફરી રહ્યા હતા, ત્યારે વાંદરાઓનું એક ટોળું એમની પાછળ પડ્યું. સ્વામીજીએ તો રોડ ચૂડી. એ વખતે એક વૃદ્ધ સંન્યાસીએ આ દસ જોયું અને એકદમ ખુબ પાડીને કહ્યું: 'જાઓ નહિ. પરુઓનો કંમેશ સમજે કરે.' આ ચાંદોને સ્વામીજી પર ભડકું અસર કરી. તેમની બીક ક્યાંક ભાગા મઈ. એ સાથે સ્વા અને વાંદરાઓ તરત નાસી ગયા. આ પ્રસંગનો પડો પડો પછી એ જે ન્યૂપોર્ટમાં કરેલા એક પ્રવચનમાં પડ્યો. આ હકીકતને ઉદ્દેશને એમણે કહેલું: 'કુદરતની સત્તે આઓ ! અધાનને સામનો કરે ! મજાની સાથે ધામે ! હાં એનામાં ભાગે નહિ.'

કેવો સાચો સ્નેહ !

અનુ. રામજી જમોડ

હિનુ એની માને એકનો એક દીકરો હતો. એના પિતા એને નાની ઉંમરમાં છોડીને મરી ગયા હતા. હિનુની ઉંમર દસ-આર વસન્ની હતી. કિયળાના દિવસે દના. હિનુ એની માની સાથે પતરના છ.પરા ઉપર બેઠો હતો.

સામેના ડાકણ ઉપર વાંદરાઓની એક ટોળી આવી. નર વંદરાઓમાં કોઇ મોટા મોટા મલ્લ જેવા હતા. ઘણી વાંદરીઓ પોનાનાં નાનાં નાનાં બચ્ચાં-એની સાથે રેખા કોઇન બચ્ચું પીઠ પર સવાર હતું તો કોઇનું વળી પેટે ચોંટીકું હતું બચ્ચાં બહુ મળના હતાં. તેમનાં સાથ મોડાં અને માર્ગ પરની નાનકડી ભૂરી ભૂરી બાપરી અંગ્રેજોનાં નાળાંકોની ધડ આપવી હતી. માતાને સંતાન બહુ ખારાં હોય છે અને બચ્ચાંઓ પછુ પેતાની માતા સિરાય બીજાને ગળ્યાં નથી.

એકલામાં બધાની પાછળ એક વાંદરી આવી. તેની ચલ ઉપરથી લામતું હતું કે તે બહુ દુઃખી છે આ વાંદરી થોડાં કલાં આગળ આક્તી અને અટકી જતી વળી થોડી વાર બિમી રહીને ચરે તરફ ફાંભરી નજરની ભેતી હતી આ વાંદરી ત્રણ પગે ચાલતી હતી. તેના એક હાથમાં કંઇક સુકી ઝીજ હતી. તે ઝીજ પર હાથે માખીએ. બહુમણતી હતી હિનુએ એની માને પૂછ્યું : 'મા, વેચી વાંદરીના હાથમાં શું છે ?' માતાએ જવાબ આપ્યો, 'એના હાથમાં તેનું મરેલું બચ્ચું છે.' હિનુ કહે, 'મા તે એણે એની પાસે શા માટે રાખ્યું છે ?' હિનુની માએ ઉત્તર દીધો, 'જ્યાં સુધી તે મરેલું બચ્ચું સડીસડીને ખરી જશે નહિ ત્યાં સુધી વાંદરી તેને હાથે નહિ.'

હિનુને કહ્યું : 'એમ કેમ મા ?' હિનુની માની અંખોમાં આંસુ હલકાઇ ગયાં હતાં તેણે તેના દીકરા હિનુના માથા પર હાથ ફેરવતાં મનઃપૂર્ણ બોલ્યો કહ્યું, 'એનું નામ માતાનો સંતાન પ્રાપ્તો સાચો સ્નેહ.' હિનુને આગળ કાંઈ પૂછ્યું નહિ.

હિનુની શરીરને નાકે રામજીભાઈનું ધર હતું. રામજીભાઈ જાતના અહીર હતા. તેમની આખી શરીરમાં તેમને ત્યાંથી જ દુધ જતું હતું. નાનાં છોકરાઓ તેમને 'લામા' કહીને બોલાવતા. રામજીભાઈ તેમની સાથે હળીમળીને રહેતા હતા.

હિનુની વિધિતિ મરીબ હોવા છતાં તેની મા તેને રોજ અઢી રોડ દુધ પિવડાવતી કોઇ કોઇવાર રામજીભાઈને ત્યાંથી રોડ દુધ આવી જતું તો કોઈક વાર હિનુની મા દુધ લેવા જતી. એક દિવસ સવારે હિનુ અને તેની મા દુધ લેવા ગયાં. ખાડીમાં પહોંચતાં જ અંદર કંઈ ગડગડ ચલી સંભળાઇ અંદર જતો જુએ છે તો થોડા આદમી માથેને માર મારતા હતા ને મળો રેતા હતા, પણ માથ ત્રણગરતી ન હતી. માથ કામે ચીત્રાં મારતી હતી અને કૂદાસ મારતી હતી પટુએના ફટકારથી બધાનાં મિલનને દરાવી રહી હતી.

આ પ્રમણે થોડી વાર ચલુ રહ્યું. સો યાકલા. ઉપરે રામજીભાઈની પત્ની આવ્યાં તેમને સૌ 'લામા' કહેતાં તેમણે બિઅયેલી માથની સામે એક વાજ રો લાતાને રાખી દીધો. વાજીને જોતાં જ માથ એકદમ ચાંત થઇ ગઇ. તે વાજીને માટવા લાગી. પછી રામજીભાઈ માથ પાસે બેસીને સરર સરર દુધ દેવા લાગ્યા.

વાજીએ હાથનોમાલતો નહોતો તેથી હિનુએ તેની માને પૂછ્યું, 'મા આ વાજીએ કેમ હાથનો-ચલતો નથી ? એને શું થયું છે ?' હિનુની માએ ઉત્તર દીધો, 'આ વાજીએ જીવતો નથી, મરી ગયેલો છે.' હિનુએ ફરી વાર પૂછ્યું, 'શું માથ સમજતી નથી કે આ મરેલો વાજીએ છે ?' આ સમજીને હિનુની માની અંખોમાં અસુ ભગાઇ આવ્યાં : 'મૈયા ! એનું નામ માનો પ્રેમ ! એ જ સાચો સ્નેહ !'

કવેટાના ધરતીકંપની વાત સૌ જાણે છે. વાતનામાં આખું શહેર જીથલપાથલ થઇને ઇંટપથ-રોડ દમરો જતી થયું. આવીશાન અને ખૂનકરત મળતો ધૂળમાં મળી મળી. જાનમાલની હારે પુરાતી થઇ, આ લાંબાપહેલાના દમજા ઉપર એક ખાસ જગ્યાએ એક રાતો ફૂનરો રોજ સ્વાર્સાંજ આવે અને રડવા કરતો લોભો તેને પુતળામાં કરતા પણ ફૂનરો કોઈયા તરફ જોતો પણ નહિ ને જતો પણ નહિ, કોઇ આવાપી નું આપતા તો સંધનો પણ નહિ. તે માંડા જેવો થઇ ગયો હતો. હવે લોભો ને 'મરિ ફૂનરો' કહીને પુનઃપાતતા હતા, લોકોને તેના પરથી દયા પણ ઊડી મઇ હતી.

માંડા જેવી દુઃશનમાં પણ ફૂનરો પેલા દમજા પર એજ રથને રોજ સુવર સાંજ આવતો અને ત્યાં જોવા રહીને ફ...ફ...નો કડુણ પોશાર કરતો. આમ કરતાં કરતાં એક દિવસ તે ફૂનરાના પ્રાણ તે રથાન પર નીકળી ગયા.

જ્યારે ખોદાણુ સદે થયું ત્યારે તે ખાસ રૂપાનેથી એક લાશ નીકળી આવી. આ લાશ પાસેના એક ગામડામાં રહેનાર આદમીની હતી પેલા ફૂનરો મરતર આદમીનો પાજેલો ફૂનરો હતો. પેલાના માલિકને ઘર પર ન જોવાથી તેની સિધિત જમડી હતી. તેણે તેની સંધ ની કાઢીતથી જ્યાં ને ને માર્કક દાખને પડાયા હતા તે રથાનનો પતો મેળવ્યો.

દિવસ અને રાત ફૂનરો ગામડામાં રહેતા અને સતારસજ તે જગ્યાએ આવ્યાને પેલાના માલિકની અલખ જમારી જતો. ઉપર ફૂનરાએ ખાવાપીવાનું તથા ઇંધ પડેલોમાં પેલાના માલિકને જઇને મળ્યો. આવી સાચી વાતની લોકોને જ્યારે ખબર પડી, ત્યારે સૌ ફૂનરાની પ્રવંસા કરવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા: 'ફૂનરો સાચો રહેલો !'

આ સાચે નીચેની એક અંગ્રેજ ગામડી કથા પણ વાંચવા જેવી છે :

'મારે :જાનની લાક્ષણ નથી, અને મે ફૂનરી પણ ઇચ્છા નથી; મારે તો માત્ર એક જ વાત છે : 'પ્રણીનાત્રના દુ.ખમાં મદદરૂપ કેમ થાઉં ?' આવો સંકલ્પ કરી એક અંગ્રેજ સુવની મનમાં વિચાર કરવા

લાગી, 'આવી, જાતની સેવા કરવા મારે કયું હેતુ પસંદ કરું ?' વિચાર કરતાં કરતાં તેને લાગ્યું કે કોઢીખાનામાં જઇને કોઢના રોગીઓની સેવા કરતી. આ પ્રયાણે નક્કી કરીને તે તુરં કોઢીખાનામાં પહોંચી મઇ. ત્યાં સારદિવસ રહીને રોગીઓની તબક્કનથી સેવા કરવા લાગી ગઇ...

રોગીઓની સેવા કરવાથી તેને સતોષ અને આનંદ બંને મળ્યાં. તે ધારતી દત્તી કે આવો આનંદ સ્વર્ગમાં રહેવાવાળા દેવતાઓને પણ પશુ નહિ મળતો હોય.

રોગીઓમાં એક નવકુવક થયો જ દેખાતો હતો. તે કુવકના હાંદપરે ડેરા હતો. તેના કાષપમનાં આંગળાં ખવાતાં જતાં હતાં. તેના ચહેરા પર ધાર્શ પડી ગયાં હતાં, અંગ્રેજ મલિકાને આ કુવક પર દયા આવી અને તે તેની ખ્યાનપૂર્વક સેવા કરવા લાગી. કુવકીનો એ ખ્યાલ હતો કે આ ઘતો રોજ છે. જો તે ઝટી જશે તો નવકુવક પેલાના તંદુરસ્ત શરીરથી સ્વસ્થ નામરિક જનીને પેલાનાં સંજંધીઓ પ્રત્યેની અને દેશ ડરપેની ફરજ અદા કરશે.

કુવકી જેટલી વધારે આ કુવકની સેવા કરતી હતી તેટલી જ સંકુચિત માનસાળા લોકોના દિલમાં વધારે સંકા પેલા થતી હતી. ક્ષીમે ક્ષીમે અશ્વ લોકી. લોકોએ નજુના તેર કપાં, લોકોનો અવાજ એટલો મોટો હતો કે કુવકકુવકીનું કાંઈ આશ્ચું નહિ. લોકો કુવકીને સાચા મારેથી હટાવવા માનના હતા.

ઉપરે માથુસ છે. ! કપાં સુધી સડન કરે ? કુવકીના અશ્વ દિલમાં એ જ ફરિયાદ હતી : 'ફૂનરી આઠ નાખીએ છીએ તો પદનામ થઇએ છીએ, પણ અમારી કતલ થઇ ગય, તો પણ એ વિશે કશી ચર્ચા થતી નથી.' ફૂટ પ્રતિવળા લોકોનાં વચ્ચને તે સડન કરી શકી નહિ. આ વચનો તેને બદલાવી માફક ખૂંચતાં હતાં.

ખીજે દિવસે સારારે રોજની માફક તે પેલા કુવક દહીંની પાસે આવી. તેના ધારને ખૂન ગ્રેમ-પૂર્વક પોણ અને તે ગંદા પાણીમાં કંઈક ભેળવે ફૂડીને પાણી પી ગઇ. થોડી જ વારમાં આનંદથી કુવકના દહીંના ચરણ પર માથું ટેકવીને તે સહાને ખાંડે સૂઇ ગઇ.

શાહનામા-એ-ફિરદાસીનાં સીપાત્રો

મહિલાડ વેરા

૧૪-પુર-દુખ્ત :

(ઈ સ ૧૩૦-૧૩૧)

પુણ્ડર પરીઝને દૂર કરી તેનો સત્તાનોખી શાહનદો ચિત્તી ઈરાનનો શાહ બન્યો પણ તે યોગ સમયમાં મરણ પામ્યો તેના પછી પુણ્ડર પરીઝના ખીખ પુત્રો એક પછી એક ઈરાનના તખ્તેસાહી પર આવી, કાવતરાના ભોગ બની મત્તા ગયા હવે સસ નિયમ વચનો એક પણ શાહનદો રહ્યો નહિ અને લોકોએ પુણ્ડરી શાહનગી પુર-દુખ્તને ઈરાની તખ્તે તાજ સોંપ્યા પુર-દુખ્ત ચિત્તીની બહેન હતી આ ભત્રી અને માપણુ સી પોતાના ભાઈ ચિરાના પિતૃધાતીકૃત્યથી નારાજ હતી બધે દેશે તેને મરિકા તરીકે સીકાગી તાજપોશી કરી ત્યારે તેણે ઈરાનનું રાજકીય વાતાવરણ શુદ્ધ કરવા દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. દુષ્ટાનું દમન અને પ્રજા માટે અમન હાસિન કરવા પુર-દુખ્તે પોતાની શક્તિનુસાર કાર્યો વિપાકા રાજ્યાલિપેક વેળા પોતાની પ્રજા ભેગ સદેશામા આ નારીએ સમસ્ત પ્રજાને સુખી કરવા, મંત્રીમી દૂર કરવાની નીતિ બહેર કરી કોઈ પણ પ્રજાજન દુખી ન હોવું જોઈએ કેમકે દુખી રેખન એ રાજકર્તાની આફન છે. આ આફનને દૂર કરવાનો નિશ્ચય લઈ, ઈરાનના ભત્રા માટે તેણે રાજ્યપદ ધારણ કર્યું.

શાણી અને ભત્રીપુર-દુખ્તને ઈરાનમા કાયદો તથા બ્યવસ્થા લાવવા નિશ્ચય પ્રાપ્ત થયો પણ તેનું શેખ અદ્ય સમય માટે જ દેવે મંજૂર કરેલું હતું ! ઇ માસમા જ તે માદી પડી અને જોત જોતામાં તે મૃત્યુ પામી પુર-દુખ્તના જવાથી પ્રજાજનને થયેલું દુખ વ્યકત કરનાં ફિત્તીસી રહે છે

“દેવની પ્રતિ મદન છે ! માનવ તેની આજ્ઞા અચકા છે મારુસ સમૃદ્ધ હોય કે હીન હોય, મન-પાશ્વિત વસ્તુ પ્રાપ્ત કરતો હોય કે નિરાશાની ગર્નમાં રૂપેનો હોય, સુખી હોય કે દુખી હોય, રાય હોય કે રક હોય અત સર્વ માટે પરિણામ એક સરખું જ છે આદિ તેનો અત છે માનવીના જલુનપાત્ર ફલ

જ તેના નામ સાથે બાકી રહી ગયા છે આ દુનિયાને સ્ત્રી મારુઓ વળમતા નથી કેમકે દુનિયા મુસાફિ ખાતુ છે અતીમ મઝીન ભુદ્ધ જ છે પરમ ગતી આ મી જ નિરતર ફરતા આક શ-પ્રાન્ધની પાર પડેલી શકે છે

કહેવાય છે કે આ પુર-દુખ્તે જ જોરસનેમમાં મુખકોસને પુન સ્થાપિત કર્યો હતો.

૧૫-આઝમ-દુખ્ત :

(ઈ સ. ૧૩૧-૩૨)

પુ-દુખ્તના મૃત્યુ બાદ તેની બહેન આઝમ-દુખ્ત ઈરાનના તખ્તે પર આવી. પછળના જમન મા ઇમને-જી માદી ઉપર ધુર વંચના હેનરી આડવાના સત્તાનો એક પછી એક આન્યા હતા તેમજ સામાનિયન વચના પુણ્ડર પરીઝના આ સત્તાનો ઇરાનના તખ્ત પર આન્યા.

આઝમ-દુખ્ત બહુ સમજુ અને કંઈ રાજમતાં હતી તેનો રાજ્ય અમલ વિશેષ વિસ્તાર હતો. પોતે અસદિષ્ટુ શાહનગુ હતી એ તેના મરિકા તરીકેના કહેરા પરથી જણી શકાય છે :

“ઈરાનના ધર્મશુરુએ સામ તો મહ જનો અને સોને રાણી તરીકે હુ ઈરાનની અત્યાર સુધીની પવિત્ર પ્રજાનિકાને અનુસરી ચાલતા આદેશ આપુ છું. અમી-રૈએ અને અધિકારીઓએ દેશના દિન ખાતર જીવનો ભોગ આરવો જોઈએ વફા ર સામ તોને હુ રાખ્ય તરફથી સર્વ પ્રકારની સદાય આપીશ પણ જો ગુપ્ત વફાતારીમા કયાય દાખરશે અગર ઉદારણના માર્ગે વિનુખ જાશે તોને દૂર કરવા અચકા સ -દિ પછી તે આરજ અમીર દોષ, રમી સુખટ હોય કે ઇરાની સરદાર હેય”

આ સમયે ઈરાનનો એક સમર્થ સરદાર બોલાસા નો હાકેમ, તેણે આઝમ-દુખ્તને પોતાની બેમ જવાવના ઈન્દા વ્યકત કરી શાહનાતુએ આ ફુલતા માટે તેને મતલી નાખ્યો આ મરદમ અમી

રોના પુત્ર રૂતમ ખોરાસાનમાં હતો તેણે પિતાના મૃત્યુના સમાચાર જાણી પૂરી લશ્કરી તાકાતથી આઝમ-કુખ પર ચઢાઈ કરી. રૂતમને હાથે આઝમકુખના પરાજય પામી અને મૃત્યુને ઘરેણું થઈ.

પ્રાચીન ઇરાનમાં ઇરાન પર રબ્બ કરનાર આઝમકુખને ઉલ્લી ઇરાની રાણી હતી ફિરોસને હથે શાહનામાં ચિત્રણ પામેલા સી-નોમાં આ ઉલ્લુ પાત્ર છે.

ઈરાનના સાસાનિયન વંશના ૪ યુરની શાહ યઝ્દર્દને જેને હાથે ખોરાસાનનો રૂતમ પરાજય તથા મૃત્યુ પામ્યો, ઇ. સ. ૬૩૨ થી ૬૫૨ સુધી રાજ્ય હતું તેનું વર્ણન કરી ફિરોસીનું મહાકાવ્ય શાહનામાં પૂર્ણ થાય છે.

૪૨ યુરની ઇરાની પ્રજા આરન-ઈરખના પ્રાણ પૂર સામે ટકી સહી નહિ. પોતાના પ્રાચીન ઋયુરની ધર્મનું રક્ષણ કરવા થોડાક જ પાસી કુટુંબો પમિત્ર આનસ હઈ શુરંગાને અણે આવી રહ્યા. શુરંગાની પ્રજામાં દુર્ગા સા ર ભગે તેમ જાગી ગયા.

ઉપલહાર

ઈરાની તવારીખમાં કોમેએ દરેક યુગમાં સમાજના ઉત્કર્ષ માટે સક્રિય ભાગ ભજવ્યો છે ઇરાનનો અગીયાર કથો તે પહેલાં ધર્મોધી કરની કોમેએ વાણી તથા વર્તનની રૂનગના ભોગથી જાણી છે. સુરુષાએ તો પોતાના ભાત્ર બેહરામ ચાખાનાની રજખપટની સમાઓમાં વજનદાર-લકિન તરીકે ભાગ લીધેલ દેખાય છે. હોમાય અને પુરુષોત્તે બહુ જ સમજપૂર્વક સારી અને સફળ રીતે રાજસાગ્રાહ્ય ધરી સામ્રાજી અને શોખાનું હતું.

સામાજિક સધર્મો, રાજકીય બળ તથા યુદ્ધ વગેરેમાં નારીએ નિષ્કીર અધારમાં રહેવાને બદલે પુરુષની સાથે સહીર સથ આપનાર, પૂર્ણતા સર્જનાર બળ તરીકે ભાગ ભજવેલા દેખાય છે મહા તેજસ્વી, પ્રતિ સ્પર્ધાઓને હાથેથી ચકિત કરી જીતનાર નારી રત્નો આચીન ઇરાનની અતિયા સમા જણાય છે.

પ્રેમ સીદહનનું મહાભોલું રત્ન છે. માતૃ પ્રેમ દોષ કે ભગિની પ્રેમ હેય, પુત્રી પ્રેમ હેય કે

દુષ્ટની પ્રેમ દોષ નારી એના સંપૂર્ણ સ્વર્ગ સાથે ફિરોસીને હાથે નિરૂપણ પામેલી છે.

ફિરોસની નાવિગમો પ્રથમ દરિએ જ નાસક તરફ આકર્ષાતી જણાય છે. ઝાઝ ત કે રૂતમ, રૂતમ તરફ તેલમી ૧, અદર્શીર તરફ શુરંગાર, ચિયાવસ તરફ ફરાંગીઝ, શુરંગાર તરફ કિતાપૂન વગેરે અનેક અમર પ્રેમ ધીઓ આના ઉર હણ પૂતા પાડે છે.

માતૃપ્રેમ સજ્જત નારીદય દરેક સંસ્કૃત સમા-જમાં દેખાશે ફરાનાક આના તરીકે દીપી જાડે છે. તેલમીના પુત્ર પાટળ સૂી મરી અણ મતુલિનો પુરાવો પૂરો પાડે છે. ફિરોસી અવાં આંત્રેને કૈક દેવી રૂતમી ચિતરે છે.

મહાનાનોમાં સીમુદ્રમ દેહ અને દિલનું કોર્થ તો અનિવાર્ય રજુ ગણાયો છે. સી કોર્થમાંથી કવિ અને દલાકારે પોતાની કલા માટે પ્રેરણા લીધી છે ફિરોસીએ પણ પોતાના રૂપાવોને દેહ વિન દિવાકથી ફાવત અને શુદ્ધવત આખ્યા છે, કહો કે નારના સોદરને બાકત દરવામાં દરિએ જાય કયાસ રહેવા દીધી નથી. તેનું દરેક પાત્ર વિશિષ્ટ રહેથી આગળ તરી આવે છે. વિવિધ રજુ સપન નારી સમાજ પ્રાચીન ઇરાનને હોના તે હકીકત આર્દસની વ્યવસ્થિત સંસ્કૃતિનું દર્શન કાવનાર પણ બની રહે છે.

ભારતના મહાકાવ્યો રામાયણ અને મહાભારતની પેડે સહન માર્ગ પુરુષપત્રીની સાથે સમાન દરજ્જે સોપાત્રો પણ ઇવનકથા કરનાં દેખાય છે. માત્ર પુરુષપત્રને ઠાવ આપવા, તેની પૂર્ન કરવા સી પાત્ર નથી પણ સ્વતંત્ર, સમજ, મગર અને અનોખું વ્યકિત દાખરવા તે નજર આવે દેશ અને ધર્મ માટે સર્વસ્વ ત્યાગ કરનાં, લકિનમાય અને સાત્ત્વિક શુણેથી સત્તર એવાં શાહનામાં નાગરતો જગતભરના સાહિત્યનો અમૂલ્ય લેહાર છે. અમર કવિ ફિરોસીને વંદના દરો, આ સોપત્રો લખવાની પ્રેરણા એના પુસ્તકમાંથી મળી તે શ્રીમતી બેમ્લી પાસરી અને તેમના પૂજ્ય પિતાથી દસ્તરૂટ પુરશેષ પાવત સાકેવનો હૃદયથી આમાર માની આ લેખમાળા પૂરી હતું.

પહેલાંના જમાનામાં તદ્દશિના નદીમાં બોસિસત્ર બ્રાહ્મણને ઘેર અવતરેલા. તેઓ તે વખતે દરેક દિશાઓની પૂજા કરવાના મ ના પ્રમુખ આચાર્ય હતા અર્થાત્ તેમના ધર્મિક કર્મકાંડના વિશાઓનું— પૂર્વનું, પશ્ચિમનું, ઉત્તરનું અને દક્ષિણનું પૂજન કર્યા કે તુ એ એક અસાધારણ કર્મકાંડ હતું. અને એમ કર્યા કરવ થી મોક્ષ મળે છે એમ માનના હતા. એટલે બોધિસત્ર તે જમાનાના દિશાપ્રભેદ વિના પાપેકામ્ય સંપ્રદાયના પ્રમુખ આચાર્ય હતા અને રોજ તેઓ પોતાના પાંચમે શિષ્યોને વેદો ભણાવતા રહેતા હતા તેમાં એક શિષ્યનું નામ 'પાપક' હતું એ દિશ્યતી ક્ષણે તેના ઉપર કોઈની નજર ન પડે એટલે તેનું નામ 'પાપક' પાડ્યું હતું. આચાર્ય પોતે અને તેના વિદ્યાર્થીઓ તથા નગર આખું તેને પાપક! આવ, પાપક! જા, પાપક! અમુક લાઇ આવ, એમ ઘડી કહીને બોલાવ્યા કરતાં હતાં. પાપક મોટી ઉમરનો હોવાથી તેને એમ લાગ્યા માંધું કે અરે! આ મઠ નામ અમમ રૂપ છે મટે તેને મારે બનવી કારણું જોઈએ અને તેને બદલે ખીલું કોઈ સાકું મંગળ રૂ નામ દસાવલું જોઈએ. આવો વિચાર કરી તે પાપક પોતાના આચાર્ય પામે આવ્યો અને તેમને તેજો પોતાના અમંગળ નામને દૂર કરી કોઈ સાકું એવું માંગસિા નામ આપવાની વિનવિ કરી. આચાર્ય વિચેકી હતા એટલે તેમણે પાપકને કહ્યું કે 'મોટા! તું સઠું મંગળરૂપ નામ પસંદ કર અને એ શોધ માટે તું આપણા આ આવા મોટા દેશ-આખામાં ફરવા મઝ અને ફરતાં ફરતાં તને જો નમ મનપસંદ હોય તે શોધી કાઢ પછી અને આવીને એ નામની જાણ કર એટલે તારું મનપસંદ નામ પાડી આપીશ' હવે એ પાપક યુરુની આજ્ઞાને માથે ચડાવી સંદર નામની શોધ માટે મામેશામ ભટકવા લાગ્યો. સાથે ભાતું ફીક ફીક લીધું એટલે તેને ફરતાં કોઈ તકરૂ ન નડી. પાપક ફરતા ફરતા કોઈ એક નગરમાં પહોંચ્યો એ નગરમાં કોઈ જીવક નામનો

માણસ રહેતો હતો. હવે તે મરી ગયો છે એવી તેના યાતજીનો તેને મસાણે લઈ જતા હતા. એ જોઈને પાપકે તેનું એટલે મરનાર માણસનું નામ પૂચ્યુ તો લોકોએ કહ્યું કે 'જીવક.' આ નામ સભાગીને પાપકને મનમાં થયું કે શું જીવક વળી મરના હશે? પેલા લોકોએ કહ્યું કે, 'ભાઈ! જીવક પશુ મરે છે અને અજીવક પશુ મરે છે, નામ તો માત્ર જાણવા માટે બ્યવહારના ખપનું છે' આ સાંભળીને પેલા પાપકે કહ્યું: 'અરે, એમ તે હોય? જીવક તે કાંઈ વળી મરતા હશે?' પપાની આ વાત સાંભળીને લોકોએ કહ્યું કે 'તું મૂખું છે એમ અમને લાગે છે.' પાપકે તો પેલું મુકુ નમરોનજર જોયેલું અને તેનું નામ 'જીવક' છે તેની ખાનરી કરી લાંબી દની તથા લોકોએ તેને મૂરખ કહેતો એ પશુ તેના ખાવમાં હતું એ લે આ બનાવ જોઈને તેના મનમાં નમ વિને થોડી ઉદાસીના આવી ગઈ કે હવે નામ જલ્દને વળી શું કામ છે વળી એ તો એ નમગા આપણ મયો તાં કેટલિક પંધરિા લીધો પોતાને ત્યા ભડે રહેતી કોઈ દામીને મરણ વચ્ચે જોસડીને દોરડે દેરડે મારતી હતી તે 'મીનું' નામ 'ધનપાત્રી' હતું. હવે ફરતા ફરતા પેરો પપક પામેની શેગીયા પંચાયો અને દાસીને માર ખાતી જોઈને તેના નામ વિશે એણે તપસ કરી, તો કહેવામાં આવ્યું કે 'ધનપાત્રી'. આ સાંભળીને પપકને થયું કે શું ધનપાત્રી વળી ભાડું નહી દેતી હેય? લોકોએ કહ્યું કે 'ભાઈ! ધનપાત્રીએ પકંગળ નિર્ધાર હેય છે અને અધનપાત્રીએ પકંગળ નિર્ધાર હોય છે. નામ તો માત્ર જાણવા પૂરતું હોય છે. તેને તેના અર્થ સથે રેળ હેય જ એમ બનતું નથી તું કોઈ મૂખ જાણ છે' આ સાંભળીને તથા નગરોનજર ધનપાત્રીને માર ખાતી જોઈને તેના મનમાં પોતાના નામ વિશે વળી વધારે જાણીતા આવી ગઈ અને એમ થતા મડ્યું કે બહુવા-મહુવાનું મૂકી દઈને આ નામ જલ્દતલી પચાનમાં વળી કર્યા પામે? જાણ

કોઇ મનપસંદ નામ જડી જાય તો સાચું એમ ધારીને નામની શોધ તેણે ચાલુ રાખી અને એ કોઇ મોઝા રસ્તા ઉપર આવી પહોંચ્યા. ત્યાં માર્ગ વચ્ચે કોઈ માર્ગમૂઢ-માર્ગિને જુની ગયેલા માણસને તેને બેઠો થઈ ગયો. પાપકે આ માર્ગમૂઢને પૂછ્યું : 'અરે! આમ તેમ શું જોવા કરે છે?' પેલાએ કહ્યું : 'હે સ્વામી ! હું રસ્તા શોધું છું-જુલો પડી ગયેલા છું.' આ સાંભળી પાપકે તેનું નામ પૂછ્યું તો પેલાએ કહ્યું કે મારું નામ 'પંથક' છે. આ સાંભળીને પાપકે બોલ્યો કે 'શું' વળી પંથકો કયાં જ માર્ગ જુલો હશે?' લોકોએ કહ્યું કે 'ભાઈ! પંથકો પશુ માર્ગ જુએ છે અને અપંથકો પશુ માર્ગ જુએ છે. નામ તો આજમ પૂરતું હોય છે. અત્યા! તું તો મૂરખ જણાય છે અને તેથી જ તું વારંવાર આ થર્ચા ચલાવવા કરે છે. તને એકવાર કહ્યું કે નામ તો બોલાવવા પૂરતું અપર્મા આવે છે, તેને અને તેના અર્થને કોઇ સંબંધ હોય જ એમ જનતું નથી; છતાંય તું આમ બકબક કેમ કરી કરે છે? શું મારી થઈ ગયેલા છે?' આ વાત સાંભળીને તો હવે પાપક પોતાનું નામ બદલવા વિશે વાગી વધારે ઉદાસીનતમ થઈ ગયો અને તેણે નક્કી કરી લીધું કે નામ બદલીને શું કમ છે?

આ રીતે તે દેશમાં ચારે બાજુ ફરીને અને નામ બદલવા વિશે સર્વથા ઉદાસીન થઈને પાછો પોતાના આચાર્ય પાસે તક્ષશિખમાં આવી પહોંચ્યો અને તેણે આચાર્યને જણાવ્યું કે આચાર્ય! છત્રક નામરાજાય મરે અને અજીવક નામરાજાય મરે છે. ધનપાથી નામરાજાય નિર્ધન હોય છે અને અધનપાથી નામરાજાય નિર્ધન હોય છે તથા પંથક નામરાજાય પંથ જુની જાય છે અને અપંથક નામ-રાજાય પંથ જુની જાય છે. મારા નામ તો બેલાવવા પૂરતું અપર્મા આવે છે, નામથી કોઇ સિદ્ધિ થતી નથી માટે નામ બદલીને અને નવું નામ ધારીને મારે શું કામ છે? નામથી કોઈ વળતું નથી પરંતુ સત્કર્મથી જ સિદ્ધિ થાય છે માટે મારું નામ બધે 'પાપક' જ રહ્યું અને બધે અને બધા 'પાપક' 'પાપક' દલા કરે. આચાર્ય બોલિસરતે પોતાના સિપ્પતા આ વિચારને, તેની આ સમજને અને તેણે

જે કોઈ નજરે જોયેલું તે બધાને સંમતિ આપીને નીચેની માથા કહી:

જીમ્મં વ મારં દિસ્વા ધનપાલિં વ દુગમ્મં ।
પંથકં વ વને મૂઢહં પારમે પુનઃગતો ॥ इति ।

અર્થાત્ પોતાના પાપક નામને અમંમજ સમજી તેને બદલવાના દેવુથી અને મનપસંદ નામ શોધી કાઢવાના ઉદ્દેશથી દેશમાં ફરવા ગયેલાં પાપકે જ્યારે જપથુ કે છત્રક નામદાર મરી જાય છે, ધનપાથી નામદાર નિર્ધન હોય છે અને પંથક નામદાર વનમાં પંથને જુની જાય છે, ત્યારે તે પપક બધે રખડી રખડીને પાછો પોતાને કોણે આગ્યો અને નામ બદલવાની પોતાની ધૂન છેડી દઈ સત્કર્મના આચરણે તરફ જાયો.

આપણા દેશમાં આવા જ પ્રકારની એક લોકવાર્તા પ્રચલિત છે. તેમાં કોઈ સ્ત્રી પોતાના પતિનું 'કંઠજુપાથ' નામ અગમ્ય સમજે છે અને તેને તે નામ જડવી કાઢવા અને તેને બદલે સુંદર મળવું નામ શોધી કાઢવા ભલામણ કરે છે અને સુંદર નામ રાખે તો જ તેની સાથે રહેવાની હા પાડે છે એટલે પેણે કંઠજુપાથ કોઈ સારા નામની શોધમાં ચારેકોર ભટકે છે અને હેન પોતાની સ્ત્રીને નામ બદલવા માટે ફરતા ફરતા તેને જે જે અનુભવે થયા તે વજુથી જાણે છે, ત્યારે પેની સ્ત્રી પોતાની સખીને કંઠ કહી નાખે છે, કે

લખમી છાજા લીલુંતી,
લીખ મામ તો ધનપાજા;
અમર તે તો મરી ગયા,
ઠીકે મારો કંઠજુપાજા.

આ લેકાથા અને નામસિદ્ધિ જનકવાળી વાત બંને હોઈ એક સરખી છે એટલે આ લોકકથા કેટલી બધી ગ્રામીન પરંપરાને અનુસરે છે તે સદજર્મા જણાઈ આવે છે. આ તો યુગરાતી કથાની વાત થઈ, પરંતુ આવી જ બીજી સરખેપરખી કથાઓ મારવા, મેવાડ, પંજાબ, જમ્મુ અને ઉત્તર પ્રદેશ વગેરે સિત્ત સિત્ત પ્રદેશમાં પણ શબ્દેશ્વરે ફેલાયેલી જ છે. સંજ્ઞા છે કે તે બધી કથાઓનું મૂળ આ

મતકકથામાં હોય અથવા આ જનકકથામાં જ કોઈ અધ્યાનિસ્નાનમાં, એમ આખા એશિયામાં અને એવી અતિપ્રાચીન લોકકથામાંથી જ નીપજી હોય. આખા યુરોપમાં પણ આ કથાનાં જુદાં જુદાં રૂપાંતરો આવે પણ ઉપલબ્ધ હોય. આ જોનાં લાગે છે કે સમગ્ર માનવજાત નામકરણની વ્યાપ્તમાં કોઈ એક ચીનમાં, જાપાનમાં, રશિયામાં, જર્મનીમાં, તુર્કસ્તાનમાં, સરખી જૂમિકા ઉપર છે.

*

દાન ને દાતા

હિંદી સાહિત્યના મુરિદમ દાની કવિ રહીમને એક વાર કોઈએ પૂછ્યું :

સીલે ફડું ન યાવ જૂ એલી દેની દે' ।

એતો ફર રૂંચો ફરેઠ તેતો નિચો નૈન ॥

દાન દેવાની આવી રીત ક્યાંથી શીખા નવામ, કે જેટલો હાથ જોયો કરો છે (આપવા માટે) તેટલી જ આખો નીચી નમાવો છે ?

પ્રત્યુત્તરમાં રહીમ બોલ્યા :

દેનનહાવ ઔર દે જો દેતા દિન '૨૧ ।

મોગ મરમ હમ પૌર ફરે, યતે નીચે નૈન ॥

દેનારો તો અન્ય છે જે રાત દિવસ દે છે. પણ લોકો ખારા પર ક્ષમ કરે છે કે છું દઉ છું, તેથી આંખો નીચી કરું છું.

ખીડું પણ ઉજાવળ દર્જાત છે

નિઃશ્વમ સરકારના હોદ્દાદાર મહારાજ સર કિશનપ્રસાદ તેમની ગુપ્ત દાનવીરના માટે પ્રસિદ્ધ છે.

એકવાર એક સરકારી 'દોરા'માં એ નીકળ્યા હતા, ત્યારે અમુક ગામમાં એક ગરીબ સ્ત્રીએ પોતાની કન્યાને મહારાજના ચરણો પર નાખી આશ્ચર્યકર્તા સ્વરે કહ્યું : 'આના બાપ તમારી સરકારમાં સૈનિક હશે, મ બાપ ! આનાં લગ્ન કરવાં છે, પણ ગરીબી એવી છે કે બામણને દેવાનાય પૈસા નથી. તમે તો કહ્યું જેવા હો, આનાં લગ્ન કરાવી આપો.'

સરકારી કામે નીકળેલા મહારાજ હમીને 'હાં રહેશે જડુ'. ચાર હાથ-વાળા જામનાં બેઠો છે ને ઉપર !' કહી એનું નામ જાણી લઈ આશ્વતાં રયા. પેલી આંને તેમના વિરે સાંભળેલી વાતો ખોટી લાગી.

થોડા સમય પછી એ જિયાના તાતુ ઘર પર એક પત્ર લખી પેલી સ્ત્રીની પુત્રીનાં લગ્ન મહારાજની પોતાની પુત્રી સમજીને કરાવી આપવા કહ્યું. સાથે મે દી રકમની એક ફૂંટી પણ મોકલી. સાથે લેખ્યું વચ્ચે અને થોડાં આજુપણ પણ મોકલ્યાં. એ છોકરીને મરતા સુધી પેન્શન મળે તેવી પણ વ્યવસ્થા કરી આપી. અને આશ્ચર્ય તો એ છે કે આ વાતની જાણ પણ પેલી સ્ત્રી કે છોકરીને ન થય તેની સખત તકેદારી રાખવાની કડક સૂચના પણ પત્રમાં આપી ।

-લલિત પરીખ

સંસ્કૃત ભાષામાં સૂંકને શુદ્ધી, વિશ્વા, નામા, વિશ્વમેવજ, મહોષઘ વગેરે નાપોથી ઝેળાળે છે. હિંદીમાં તેને સોટ કહે છે. અંગ્રેજીમાં તેને ઝિન્કર નામથી ઝેળાળે છે.

નારસ : સંસ્કૃતમાં તેને શુદ્ધી કહે છે. શુદ્ધિ પ્રતિહ નારકામરાતાદિન્ દતિ શુદ્ધી-શુદ્ધી પ્રતિવાતે 'ઝઞ્' મોત્રાદિઃ । જે કહી, આમવાન તથા વાપુના રોગના નાશ કરે તે શુદ્ધી કે સૂંક. તેનું બીજું નામ વિશ્વા છે. જે શુદ્ધે દારા રોગને દૂર કરવા હૃદય વગેરે સ્થાનોમાં પ્રવેશે છે, તે વિશ્વા અથવા વિશ્વ. તેને કાગર પણ કહી છે. જે દારો અવરથ નાશ કરે છે તે નાગર. તેને વિશ્વમેવજ પણ કહી છે જે હમમ્મ બરા રોગના ઔષધપદ્ધ છે, તે વિશ્વમેવજ. હૃદયે તેને મહોષઘ કહ્યું છે. જે આ જનનમાં એક મોડું ઔષધ મધ્યાય છે, તે મહોષઘ. આમ સૂંકનાં કાર્યો ઉપરથી જ તેનાં નામો રખાયા છે, તે બહુ અનર્થી છે.

શુભ-શૈન : સૂંક રુચિ ઉપજાવે છે, આમ-વાન નામના વાપુરોગને મટાડે છે, ખોરાક પચાવે છે, મળખાતને તોડી નાખે છે, વીર્ષ વધારે છે, રસ સારો કરે છે અને ઊઠકી, શાસ, યાન, ઉપાસ, હૃદયના રોગ, હાથીપથુ, સોજા, હરસ, પેટમાં વાપુનું સળ વગેરે દરોગને મટાડે છે.

રોગે અહિનકર : કોઠ, પાંડુ, મુઝકુન્ડ, સ્કત-પિત્ત, મણ, પિત્તજન, દાહ વગેરેના દરોગોને તથા બહુ ગરમ પ્રતિજાળાને સૂંક અહિનકર છે.

કપારે ખડી અહિનકર : ઔષ્ધ યાત્રુ અર્થાત્ જેઠ અને અપાઠ માસમાં અને ચરન યાત્રુ અર્થાત્ આસો અને કારતક માસમાં સૂંકનું સેવન કરવું બહુ સાચું નથી.

સૂંકું મારણ : કપારેક ભૂલથી સૂંકનો અગ્નિ ઉપરથી ચાઈ જવાથી કરીને ચરખી ફરી નીકળે છે.

કફના દરદીઓ માટે એક સર્વશ્રેષ્ઠ ઔષધ તેવા સમયે કપૂર અને મધ ચાટવાથી આરામ થાય છે.

કોના માટે ઉત્તમ : જેમને કાપમ ચરગી રહેતી હોય, બેચેની રહેતી હોય અને કફના વ્યવિ-ઓ બહુ થતા હોય તેમને માટે આ શ્રેષ્ઠ દવા છે.

વિશિષ્ટ પ્રયોગો

(૧) જૂખ ન લાગતા ઉપર : જે લોકોને જૂખ બરાબર લાગતી ન હોય, ખાવાની રુચિ જ યતી ન હોય તેમને નીચેના પ્રયોગ કરવાથી ફાયદો થાય છે.

સૂંક, મરી, લીલીપીપર, અજમેા અને છુડું. આટલી વસ્તુ સરખા વજનને હાથ ખાંડાને આટલી ભરી લેતી. જમના પહેલાં આ ચૂર્ણ ના થી ૧ નોતો પાણી સાથે લઈ લેવાથી જૂખ બરાબર ઊપડે અને ખોરાકનું પાચન પણ બરાબર થાય છે અને ઉત્તરક્ષ માં પણ ફાયદો થાય છે.

(૨) દરદી ઉપર : હરસના દરદીએ દરોગ સૂંકનું ચૂર્ણ ઘાસમાં નાખી લેવું અને સાથે સાથે દરોગ ચરવું ચાક ખાવાનું રાખવું.

(૩) ચરગી ઉપર : સૂંક, મરી, પંપર, વૃક્ષનીનાં પાન, ફુગીનો, તજ અને ખડીનાં એટલી વસ્તુનો ઉકાળો કરીને ચરદીસાળા દરદીને આપવાથી થશે ફાયદો થાય છે.

(૪) મરુતું ભારે રહેવું-આવારીની ઉપર : સૂંકનો બાગીક પાસર ૧ થી ૨ રતી ડી મત્રમાં નાખ્યાં બને છિરોમા કાપતતી જૂગની કળી ફૂંકી દેવાથી બહુ ફાયદો થાય છે. અથવા સૂંકો પાણી સાથે થી તેમાં ૩ થી ૪ દીના નાકમાં નાખવાથી આવારીથી પણ બિટરી બધ છે.

(૫) દાંતજન ઉપર : સૂંક ૧ ભાગ અને ફેફકી ૨ ભાગ, ટંકજીખર ૧ ભાગ એટલી વસ્તુ એકત્ર કરી કુખા દાંત ઉપર ચૂકવાથી કુખ ઝોઈ થાય છે.

પંડિત કે અનુભવી ?

નવલભાઈ શાહ

આપણે આપણી પ્રવૃત્તિમાં ખેડૂતને મોખરે રાખીએ છીએ; કારણ કે ખેડૂત જમીનને આધાર છે. તે અનાજ પાડે છે, તે જળન છવે છે. પણ તેથી વિશેષ એનું જીવન ખીલ અનેક ધંધાઓમાં પડેલા સેડો કરનાં વધારે નિષ્પાપ હોય છે, વધુ સરળ અને હૃદયસ્પર્શી હોય છે. પંડિતો, વિદ્વાનોને જે વાન સમજતી નથી તે એ સહેલાણી સમજી શકે છે; કારણ કે એનું જીવન જ એને એ અનુભવ આપે છે. આપણાં જાત્રીમાં ચાર વેલુનું વર્ણન આપે છે, પણ એ બવાથી વધુ કીચલી વેદ, પાંચમો વેદ અનુભવે છે.

એક નાના બાળકનો જ દાખલો લો તે ચળકતા અંગેને જોઈને તેને પાડરાળ છે, આપણે તેને રોષના પ્રવલ કરાઈએ તે તે રોકાશે ખરું; પણ આપણી ગેરલાગુતીમાં તે હથ નાખ્યા વગર રહેવાનું નહિ અને દગાયા પછી કોઈ દિવસ એ બાળક ખાતી વખતની પાપે નરિ અવઃ કારણ કે એને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થતો જાય છે. પંડિત ધણુ વાણે છે, ધણું સમજે છે-નડંથી ધણું સમજે છે, પણ અનુભવથી જે સમજાય છે તે જ સાચું જાત છે.

એક નાનો પ્રસંગ છે. એક રાત્રી હતો. તેના દરબારમાં અનેક પંડિતો હતા. વિદ્વાન રાત્રી પછી તેમણે પ્રત્યેક શ્રેય રાખ્યો હતો અને તેમને વર્ણન આપતા હતા. એક વિદ્વાન રાત્રી થયું કે દરબારમાં અટકાવના સાંજીઓ છે, પંડિતો છે તે લાગે ને તેઓને મારા મ ની મુજબનું પૂછી શકે !

દરબાર ભરાયો છે, પંડિતો આવીને પોતા પોતાને સ્થાને ગોઠવાયા છે. ત્યાં રાત્રીને પંડિતોને હાથ જોડી જંબીરતાથી પ્રશ્ન કર્યો :

‘આપ સૌ મારા દરબારમાં રહો છો, વર્ણોથી આપને વર્ણાસન મળે છે કે જેથી આપ

નિર્વિત રીતે જાનસાધના કરી શકે. મારી એક મુજબ છે.’

‘આપ જરૂર પૂછી શકો છો; અમે જમણી શુદ્ધિ અનુસર એનો હક કરીશું.’

‘મારા ચાર પ્રશ્નો છે :

‘ઈશ્વર છે ? તે હોય તો ક્યાં રહે છે ?

‘ઈશ્વર નો હોય તો તે શું ખાય છે ?

‘ઈશ્વર ક્યારે હશે છે ?

‘અને હજારો પ્રશ્ન છે : ઈશ્વર શું કરે છે ?’

ઈશ્વરે રીતે ધણું વાંચ્યું હતું. ધણો સાત્તાઈ પણ કર્યો હતો. પણ એને બતાવવો ક્યાં ? આ તો રાત્રીનો પ્રશ્ન. આ કાંઈ ચોડી જ જડ વસ્તુ છે કે દાંતમાં પડીને બતાવી શકીએ ! એટલે પંડિતો એકબીજાની સામે જોઈ રહ્યા.

આ પ્રશ્નોના જવાબ આપવા માટે પંડિતોએ ચોટા દિવસની મહેલ મારી. ધણાં વેળાં ફેર્યા, સાત્તાઈ કરી, પણ હૃદયને બતાવવો ક્યાં ?

છોટે એક દિવસ રાત્રીએ કહ્યું : ‘આપ મારા આદેશ પ્રશ્નોના જવાબ પછી ન આપી શકતા હો તો આ બધો ખર્ચ...’

પંડિતો સમજી ગયા. હવે શું ? વર્ણાસન મળે નહિ તો આ પાટનરમાં રહેવું પાલવે કેમ ? એટલે તેઓ ચાલી નીકળ્યા.

રસ્તામાં એક નદી આવી. નદીને કાંઠે એક ખેડૂતનું ખેતર. ખેતરમાં સેડીનો વાલ લીમો હતો. બોર સુધી કામ કરીને વાલપોષાકે ખેડૂત સ્નાન માટે નદીને આવ્યો, ત્યાં આ વિદ્વાનોને બોલા. બોર્ડ જ લકિનપૂરક પથે લાગ્યો. અને તેઓને વાડીએ આવી સેડીનો રસ પી પોતાને ફરિયાદ કરવા વિનંતિ કરી.

‘ભાસા માણસ, રમ પીવાની ક્યાં વાન કરે છે ! અમારો તો છવનમાંથી જ રસ જાડી ગયો છે ને ?’

ખેડૂને સનાન કરતાં કરતાં બેયું કે આ યોગો ભારે મૂંઝવણમાં છે. તે આમલું કરો વાડીએ લખ મયો. રસ પાડો-‘બેયો, આપની યી મૂંઝવણ છે ?’

‘લઈ, એ તારા મૂળ બદલની વાન છે ! અમે રાજદરવારના પંડિતો પશુ મૂંઝાઈ મયા છીએ.’

‘પશુ વાન તો કરો.’

પંડિતોએ રામજીના ચાર પ્રશ્નો પેલા ખેડૂને આપમે કલા.

‘ઐહો ! એમાં શું િગત તમારા નામજને કહો કે અમારો એક માણસ એનો જવાબ અપશે.’

પંડિતને થયું કે જો આ જવાબ આપના હોય તો અપણું જા છે શું ? પ્રશ્ન તો કીએ !

તેઓ રમ પામે મયા. રામજી સમનિ આપનાં કથું : ‘આ મારો મૂંઝવણ છે, એનો ઉકલ જે કરે તે.’

દરબાર બગાયો. તમારાને તેકું ન જ હોય. જે પ્રશ્નોના જવાબ રાજદરવારના ભ ભાસા પંડિતો નથી અપી શક્યા તેના જવાબ આપના ગામજાના એક મેનારેના ખેડૂને પંડિતો પકડી લાવ્યા છે. આરી વાતમાં કોને રસ ન પડે ?

દરબાર કરાઈ મયો ખેડૂને ખેસરા માટે જીયું આસન ગોઠવ્યું હતું કે જેથી શ્રીતાજન તેને જોઈ શકે-સાંભળી શકે પ્રશ્નશ્રીએ એ ખેડૂને તે આસન પર ખેસવા વિનંતિ કરી.

‘પશુ બાપુ ! મને એ નોં હોય ! હું તો તમારો ખેડુ. ધરતીની રજ માતો જાન જ રોજી. તમનમરે પ્રશ્ન કરો.’

‘તો સાંભળો : ઈશ્વર ક્યાં છે ? જો હોય તો બતાવો.’

‘દેવો, આપ જેવા માણસને આજ સુધી આટલું ન સમજ્યું ? આપ મને એટલું તો

બતાવો કે ઈશ્વર ક્યાં નથી ? એટલે હું છબી હાથ પકડી ઈશ્વર બતાવી દઉં.’

રામજી આ જવાબ સાંભળી વિચારમાં પડી મયા : ઈશ્વર ક્યાં નથી ? શું મારા દેહમાં નથી ? આ સમામાં બેઠેલા માણસોના દિલમાં નથી ? ઝાઝ પાન, ફાફૂવમાં નથી ?

સમામાં બેઠેલા લોકો પશુ મેલાયેલા ખેડૂનો જવાબ સાંભળી આશ્ચર્યમાં પડી મયા. માલો ખરો !

ત્યાંજ રામજી કહ્યું : ‘માની લઇએ કે ઈશ્વર જયે જ છે. તો શું ચોર ચોરી કરવા જાય છે તે પશુ ઈશ્વર જ કાંતે છે ને ?’

ચોરના દિલમાં પશુ ઈશ્વર છે, પશુ સારી સેનાન પશુ છે. એના દિલમાં બેઠેલો સેનાન જોર કરે એટલે એ ખોડું કરવા પ્રેર થ. તે વખતે અંદર બેઠેલો ઈશ્વર ધીમા સ્વરે એને કહે જ છે : ‘આ ખોડું છે’ અને આ જો કહે છે તે ઈશ્વર છે.’

‘ઈશ્વર જો હોય તો તે શું ખાખ છે ? આ મારો બીએ પ્રશ્ન છે.’

‘દેવો ! એ કાંઈ આપશું જેમ થોડો રોટલા ખાખ છે ? ઈશ્વરનો ખેરાક છે ‘અહંકાર’ જ્યાં ઈશ્વર અ.વેલો ત્યાં અહંકાર નાડો જ સમજો જ્યાં રામ ત્યાં કામ નહિ અને જ્યાં કામ ત્યાં રામ નહિ. કામનો જન્મ અહંકારમાંથી થાય છે. હું આ, હું આલો, આ મારું, આ બધીજ જાણ અહંકારમાંથી જાગી થાય છે. લમચાન આવે એટલે એ મારાપણું લાગે અને જેનું મારાપણું મધું તેના બધાં કામ બગરાનાં બની જાય છે.’

રામ ખેડૂન પ્રત્યે આદરથી જોઈ રહ્યો, સમા જનો પશુ એકબીજા સામે તાકી રહ્યા. રાત્રી પશુ ન આપે તેવો સાંધેસાંધો જવાબ છે. એ તો ભાષ થોડો શાસ્ત્રોતે પૂછવા જાય છે ? એના દેહમાં જે જાય છે તે જ જોતો છે. જ્યાં ન પડેએ રવિ ત્યાં પડેએ કવિ અને જ્યાં ન પડેએ કવિ ત્યાં પડેએ અનુભવી.

રાજસભામાં જાયેલી શાંતિ તોડતાં ધીર અને રાંત અવાજે રામજી પૂછ્યું : ‘મારા બે પ્રશ્નોના

જવાબ તો હલ્લ સંસારા બનરી બાવ તેવા છે. હવે
મારો ત્રીજો પ્રશ્ન છે. ઈશ્વર હમે કિ કયારે ?

આ પ્રશ્ન સાંભળતા જ ખેડૂન ખડખડાટ હસી
પડ્યો. ક્યાં સુધી એના મુખા હાસ્યનું મોજું સજા
પર ફરી વળ્યું. શાંતિ પથરાનાં જ ખેડૂને કહ્યું: મહા-
રાજ, ઈશ્વર તો હંમેશા હમે છે !

‘હંમેશાં ?’ રામએ પૂછ્યું.

‘હા,’ અને તે માનવને જોડે માનવદેહ
પામતા પહેલાં તે કેટલો ગણો હતો ! આ મિચારા
પથને મન નથી, તેમને અગતીઓ નથી. તે વિચારે
છે : મને જો માનવદેહ મળી જાય તો હું હાથથી
સુદર કામ કરીશ. મનથી સાડું જ વિચારીશ.

પરંતુ તેને માનવદેહ મળ્યો અને તે બદલાઈ
ગયો. ઈન્દ્રિયમોગેને જ સર્વસ્વ મનીને તે જીવે છે.
જાણે એકઠું કરેયું બંધ જ ધન તેની સાથે આરવાનું
છે એમ માની ઠેક ભરતાં સુધી સંત્રક કરે છે.
છોકરાનું લાલનપાનન કરે છે, સ્ત્રીને ધરેલું અને
વંઓથી શરૂઆતે છે.

‘ભગવાન હસે છે માનવની આ બાલિષ્ઠતા
પર... ધડપણ આવવાનું છે હાથમાં દડો લઈને, દાંત
પડાના છે અને મોં બોલું ચલાવું છે. જે ઈન્દ્રિ-
યોથી ભોગ ભોગવાય છે, તે સિધ્ધિ થવાની છે;
જનાં આ બધું તેની ચારે બાજુએ જુએ છે છતાં,
ઈન્દ્રિયોના ભોગોમાથી, એકઠું કરવામાંથી, તે ગયો
હોતો નથી. ઈશ્વર હમે છે હંમેશાં હમે છે-માનવીની
આ પામરતાને.’

રામ વિચારમાં પડી ગયો. તેને થયું કે આ
ખેડૂન થાકી ગયો હશે તે એ ખેડૂનના પ્રભાવમાં
આવી ગયો હતો. તેણે કહ્યું. ‘તમે લાગો છો તો સાવ
સીધાસાદા-મેલાપેલા..’

‘મહારાજ, મેલોપેલો છું જ. અમારો ધંધો જ
ધરતી સથે, એટલે કપડાં એવાં જ હોય ને ?’

‘તમે બીજા જ રહ્યા છો તો જરા મેમો-’ અને
રામએ વડું વિવેક વાપરીને પોતાના સિંહાસન પર
બેસાડ્યો.

‘જરા આગ પડખે થવું છે’- ખેડૂને સિંહા-
સન પર બેસીને રામને કહ્યું.

‘જાને જેની ઈચ્છા’ - અને રામજી ખેડૂનના
આસન પર ગયા.

આખી સમા સ્વચ્છ યર્ગ મર્ગ આ શું ?
રાજસિંહાસન પર એક ખેડૂન સેતો !

ખેડૂન તો બીજી જ પગે નસકોટા ખેલાવવા
લાગ્યો. પંદરેક મિનિટે આંખ ખૂલી.

રામએ પ્રથમ કયોં મારો એક ચોથો પ્રશ્ન
હજી બાકી છે.

‘શા ?’

‘ભગવાન શું કરે છે ?’

‘નમ ! હજી તમને તમરા પ્રશ્નનો જવાબ
ન મળ્યો ?’

રામ આશ્ચર્યથી કરે, ‘અરે ! તમે તો ધમ-
ધસ્ટા ઉત્તર હતા. એક શબ્દ પણ બોલ્યા નથી..’

‘તો મહારાજ ! એ જ એનો જવાબ છે.
હું એક સામાન્ય ખેડૂન તમરા રાજસિંહાસન પર
બેઠો ને તમે મારી જગ્યાએ બેઠા રહ્યા એ જ એ
કરી શકે છે. તે ધારે તે પદમાં કરે જ્યાં જળ
હોય ત્યાં થવ કરે અને થવ હોય ત્યાં જવ કરે,
રામને રંક અને નરંકને રવ. ‘મનાવે.’

વિદાનો એકદમ બેઠા થઈ ગયા ખેડૂનના
ચરણમાં પ તાં તેમને કહ્યું ‘અનુભવ એ જ સાચું
જ્ઞાન છે. અને અનુભવ તે જ પાંચમો વેદ છે.

✽

રામના કલ્પનાનું વા નથી એનો નાદ દલપમાંથી ઊડતો જોઈએ.
એ ઈશ્વર પરની જીવંત શ્રદ્ધા છે, તથા તેના કાલ્પનું જ્ઞાન છે. એ જ્ઞાન તથા
એ જદા બીજી કાંઈ વસ્તુની સદાય વિના સખ્યું પડે તંદુરસ્તીનો આધાર
છે. પૂણે મન પૂણે દલપમાંથી ઉડાવે છે.

—ગાંધીજી

આનંદી અને અશાંત વિચારોએ ઉદારી, નિરાશા વગેરે કૃદીપદો રોગોતું અતિ ગુણકારક ઓળખ છે માત્ર આશા એ જ કેટલાક અસાધ્ય અસાધ્ય માનસિક રોગથી ઓરધિ છે.

અશાંત આત્મોને વળગી રહેવાથી રોગ, નિષ્ફળતા અને 'કુઝળી દાદી' નિરાશા દૂર થઈ જાય છે.

તમારા મનના દરવાજા પર ચોરી કરે તમારા સુખ અને કાલોતિહિતા સંપત્તિ દુરમનોને દૂર રાખે. અથી અના સમયમાં તમારી શક્તિના અશાંત વધારો થાયો જોઈએ, તમારું જીવન સફળ ફેરવાઈ જાય જોઈએ તમે આશ્વસ્યક્રિયા થઈ જશો.

ત્યારે એમ લાગશે કે, પ મારા આપણને સહાય કરે છે. કારણ કે આપણા વિચારો અને આશાથી ભાવનાઓ જીવન અને સ્વસ્થતા બદલે છે. અને તેમાં સંશયક્રિયાનો વાસ હોય છે.

દોષલ્પ, નિષ્ફળતા, અસુખ અને રંજનાની સ્થિતિ કરનાર સંપત્તિ વિચારો નાશકારક અને નિર્વેધન હોય છે તે તેઓ આપણું શત્રુ છે. બ્યારે જ્યારે તેઓ તમારા મનમાં પ્રવેશ કરતાનો પ્રયત્ન કરે, ત્યારે તેમને કચરી નાખો તમે જેમ ચોરને દૂર રાખો એ, તેમ તેમને દૂર રાખો. કારણ કે તેઓ ચોર હોય છે, તેઓ જ તમારા સુખ, શાંતિ, શક્તિ, આનંદ અને સફળતા લૂટી લે છે.

પ્રત્યેક સત્ય સુંદર અને પરાયણી વિચાર એવો હોય છે કે જે તે મનમાં ધારણ કરતામાં આવે તો તે આશાથી જનમાં સ્વસ્થ, સોંદર અને પરાયણની ઉત્પત્તિ કરે છે તે આશા આ શાંતિ શુદ્ધ કરે છે અને આપણા જીવનને ઉચ્ચ બનાવે છે. પ્રોત્સાહક અને ઉત્તેજક વિચારો જ્યારે મનમાં ભરેલા હોય છે ત્યારે તેમના વિરોધી વિચારો પોતાનું ભયંકર કમ કરી શકતા નથી, કારણ કે તેઓ તેની

સાથે રહી શકતા નથી, તેઓ સ્વભાવથી જ એક-બીજાના શત્રુ છે.

જે વસ્તુને આપણે ચાહીએ છીએ અને જેની આપણે તીવ્ર ઇચ્છા ધરાવીએ છીએ તેના જેવા જ આપણે દિવસે દિવસે થતા જઈએ છીએ, અને જે વસ્તુને આપણે ધિક્કારીએ છીએ, જે આપણે ઇચ્છીએ છીએ અને વરંવાર જેનો અનાર કરીએ છીએ તેના કતાં આપણે વિપરીત થઈએ છીએ આપણે જે વસ્તુસ્થિતિને ધિક્કારીએ છીએ તે વસ્તુસ્થિતિ આપણા પરનો પોતાનો પ્રભાવ ગ્રાપે છે. આપણા ચરિત્ર પરની તેની અસર દૂર થાય છે અને અતે તે અદરશ થઈ જાય છે.

સત્ય, આશા અને સૌંદર્યના વિચાર કરવાથી આપણામાં પ્રચંડ શક્તિ આવે છે અને આપણું ચારિત્ર્ય દઢ થાય છે. જે આશાને આ આવી પ્રાપ્ત થાય છે તે વિજના મૂળ વિમને પ્રવળ કરે છે. તે સ્વસ્થ સ્વસ્થ સુધી ચલે જાય છે અને સત્યને જ પોતાના જીવનના ઉદાર છે. અરે ખુદ પત્તમામાં જ વસીએ છીએ સ્વસ્થ કેન્દ્રમાં જ એ. છીએ એવી જેમને પ્રતીતિ થયેલી હોય છે તેમનામાં નિર્મલતા, શક્તિ, શાંતિ અને વિશ્વાસની ભાવનાઓ ઉદ્ભવ થાય છે.

આપણે નિત્ય જે વિચાર કરીએ છીએ તે કેટલા મહત્વના છે તેનું વર્ણન થઈ શકતું અશક્ય છે જેવો વિચાર તેવો જ આનંદ હોય છે જે વિચાર હવેકો હોય તો આનંદ જાયો હોય શકતો નથી. આનંદી અને આનંદ વંત થવાથી સર્વ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે જે લોકો સફળતા આનંદ અને પરાયણતાનું વાતચત્ત પોતાની આત્મપામ ફેલાવે છે, તેઓ બધા બધા જાય છે ત્યાં ત્યાં પ્રકાશ ફેલાવે છે, તેઓ જન્મને સહાય કરે છે, તેઓ મોતને હવેકો કરે છે, તેઓ આપણનું જાણ પટ્ટાડી નાખે છે, પારલના

મા 'શુદ્ધિ' છે અને નિરાશ થયેલાને આપાસન આપે છે

યુવાન જેવી રીતે પોતાનું સૌંદર્ય અને સુખ ફેલાવે છે તેવી રીતે બધાં પણ જાઓ ત્યાં સર્વત્ર તમે તમારા આનંદનો પ્રકાશ ફેલાવવારે આપણે શીખીશું કે સય અને પ્રેમના વિચારો રોગ નિવૃત્ત કરે છે યા શુદ્ધિ છે, શાંતિ આં સૌંદર્ય ભારી આત્મને ઉત્તમ અને ઉદાર બનાવે છે અને તેના વિશેની વિચારો સર્વત્ર મરણ, નાશ અને પ્રતિરોધ ફેલાવે છે, ત્યારે જ આપણે જીવનની સત્ય કૃતિ જાનું શું

કેવળ, ઈર્ષા, રિક્તાર, અદેખાઈ આં અનુદારનાના વિચારથી મનને કુદત રાખવું જોઈએ સુકુચન બનાવનારી પ્રત્યેક વસ્તુથી અને સુખ રાખવું જોઈએ, નહિ તો મનની કર્તૃત્વશક્તિ વિચિત્ર બની જશે, તંતુ કામ હવડા પ્રકારનું બનશે અને તેની શાંતિ નષ્ટ થશે

એક માણસ ન્યારે અન્ય પ્રયે વેર અને અભિનવાના વિચાર કરે છે, ત્યારે તે જ મોતમ કાર્ય કરી શકતો નથી. આપણી શક્તિ ક્યારે શાંતિદૂર્વક કામ કરે છે ત્યારે જ માત્ર તે ઉત્તમો તમ કામ કરી શકે છે આપણા અત કરચુમા સ્વપ્નનો વાત હેવો જોઈએ તે વિના આપણે શારીરિક યા માનસિક કામ સારું કરી શકીશું નહીં

કેટલાક લોકો કેવું સરળ કેવું સુર, કેવું મધુર જીવ. માત્રે છે તેમના મન સ્વીકૃતિ ભગ કરે એવી વસ્તુઓ ભાગે જ હેવ છે તેમના જીવ મા અજાણિ મિનકુન હોતી નથી કારણ કે તેમનો સ્વભાવ શાંત હેવ છે પ્રત્યેક જણ તેમને ચાહે છે તેમના કોઈ સુખ હોવા નથી, કારણ કે

તેઓ સુખના ઉત્તમ કરવા નથી એવા સમ્યક્ષોને હવે તેમને દુઃખ અથવા સતાપ થશે જોઈ હોય છે

જેઓ મયાગતા, પરાપકાર અને સકાનુભૂતિના વિચાર કરે છે, જેઓ સર્વ પ્રયે મિત્રભાર નામે છે અને જેમના અત કરચુમા કેવળ વિચાર, વેર, તિરસ્કાર હોવા નથી, તેઓ આકર્ષક, પરાપકારી અને આનંદી હોય છે

પ્રત્યેક વસ્તુ પરમાત્મશક્તિના મદન અમર્તાન દિન ભગવાનથી આવે છે અને તે આ છતાં તફ જોઈએ તે તા પૂરના પ્રમાણમાં આવે છે જરૂરે આપણે તે અનંત શક્તિની સાથે સપૂર્ણ તાલપ્રાપ્ત કરીએ છીએ જ્યારે આપણે આપણામાંથી પશુગતિ કદી મદીએ છીએ અને અપ્રમાણિક, સ્વાર્થ તથા અવિચારણી કથરાને બાળા નાખીએ છીએ, ત્યારે અતઃ આપણે હમરનુ દર્દન કરીએ છીએ પરમાત્માથી સંસ્પર્શથી અજ્ઞાન રાખનારી ઉચેકન વસ્તુઓથી આપણે જે સમગ્ર દુઃસ્વીએ છીએ તે જ વખતે આપણે તે સંસ્પર્શનું દર્દન કરી શકીએ છીએ જે અત કરચુ પવિત્ર હેવ તે જ હમરનુ દર્દન કરી શકે છે

આ પૃથ્વી પ્રતીત થશે કે, પ્રત્યેક અજ્ઞાનિ ભરેલો વિચાર તમ જ બીજા માણસનો અન્યારૂર્વક લાભ તેમનો વિચાર તથા ન્યારૂર્વક જે પોતાનું ન દેત તે તેમનો પ્રયેક પ્રયત્ન માણસને લાભ કરતા હવિનિ રિશેન કરશે આ જગતમાં એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે કે અપ્રમાણિકતા અને સ્વાર્થીપણનો કદી પણ જન થતો નથી એક વખત એવો આવશે કે જ્યારે કુર્મ કરતા સકાપ ક વુ અત ાણુ સરેનુ લાગે અને તેકાં એ સુસુક્ષ્મ નિયમને અતુરતાદૂર્વક અનુપ્રસે

*

જનનાએ અથા પૃથ્વી તે આપણા સમ્યક્ષે વધવા જોઈએ નહિ તો પેનું કહ્યું તુમકુ અનેક સતિનાઓના નીરમાં નાહીને પણ ક વુ જ રણુ તેમ થશે મન તો તણુ કરતા કણુ નેતનમય છે જગત કયાં પછી માણસમાં મે ચાર ધામની ભજા કરી છે એનો જ અદકાર વિનો વધે છે, તેમ માન પણ મન્યા કરે જેવું ઇન્દ્રીએ છીએ આપા આપણે જગત પશુ ગાદેલ રહ્યા તો અદકાર વધતાં પતન થય છે

૧૧મી નવેમ્બરે ફરાકકા રેલ્વે પુલ મંજૂર નહીં
ઉત્તર પ્રદેશના મુખ્યમંત્રી, બંગાળ, આસામ અને ઉત્તર
મિઝોરમ વચ્ચે વાહન વ્યવહારની એક ખૂબ ઉપયોગી
સંકેત પુનઃવાર થશે પૂર્વ દિશાના વ્યવહાર માટે આ
પુન આશીર્વાદ ૧૫ બની રહેશે કવચતા અને ઉત્તર
બંગાળ વચ્ચેની મુસફરીમાં રેલ્વે રસ્તે પ ચક્રવાતો
સખ બમરો, કલકત્તા-ગોલકતી વચ્ચે નવ કલાક ન્યુ
દિલ્લીથી સીધા સુધીની મુસાફરી ૨૧ કલાક વહેનો
થશે. ઉત્તર બંગાળ, આસામ અને ત્રિપુરાના સરકારે
કારકી સામગ્રી અને સેનિકની હેરફેર માટે આ પુન
મંજૂરવનો છે બંગાળના બે લાખ પડી જના ઉત્તર
બંગાળ રેલ્વે નોડલથી વચિત બની મહુલુ અને
આસામ સાથેના સખ પથ પથ તરીકે પ થો હતો
પંચાથી શરૂ કરી હાલના સુધી મગા નહીં પાર
કરતા હોઈ સુધિયા પ્રાપ્ત ન હતી એટલે એકમાત્ર
હિંમત બંગાળ અને બીજી તરફ આસામ, મણીપુર,
ત્રિપુરા નગાનેન્દ્ર નેશા વગેરે પ્રદેશો વચ્ચે વિનિમય
માટે જે કોડી ખૂટતી હતી તે હવે સધાય છે છેક
૧૬ ર્માં ફરાકકા ખાતે એરેન્જ બાંધવા માટે ભારત
સરકારે નિર્ણય લઈયા હતો એક અમળ રૂપિયાની
આ યોજના પૂર્ણતાને આરે પહોંચવા આા છે.
૧૯૬૬ના રેલ્વે તારથી સાત કરોડ રૂપિયાને ખર્ચ
આ પુલ બાંધવાની શરૂઆત થઇ અને બે વર્ષમાં
પૂરી થઇ આ પુલ ૨.૬ કિલોમિટર લાંબો છે અને
તેમાં ૧૦૯ કમાનો છે, જે પ્રોટેક્ટ કોન્ક્રીટની બનેલી
આ પુનને બેઝોતો ૮૭૦ ફીટ લાંબે કોન્ક્રીટની
પથ આ યોજનાનો ભાગ છે આ પુલ બાંધવા માટે
૧૫ એન્જિનિયરો બે હજાર મજૂરો, તેમજ ૨૬૬
કારીગરોએ સખૂં કોલન લાખી ૩૦ માસમા કામ
પૂરું કરી આપ્યું તે એક વિક્રમ સમાન છે એન્જિ-
નિયરિંગ બાંધકામ માટે જાતીય રેલ્વેની નિડુલુતા
વિશ્વમાં પ્રેમ માટેડી છે પૂર્વ ભારતની આબાગીની
ઉપા પ્રમથારતો આ પુન હવે તો બંગાળના માટે
ઝટકો જ ઉપયોગી વિડગે કેમકે એ રેલ્વેને મુખ્ય
સખ અને વ્યવહાર ભારત સાથે જ રહેશે
આણું વીજળી

વીજળી માટે મુજરાત રાજ્યની જરૂરિયાતોને

પહોંચી વળતા માટે સોરાષ્ટ્રના સાગરગંઠિ અણુવીજળી
મથક સ્થાપનાની શક્યતાઓ વહેલી તકે અમલ થાય
તે જરૂરી છે. ચલેલ મથકો મુજરાતને પોસાય તેમ
નથી કેમકે કોન્ક્રીટના પૂરવડા દેડ બંગાળથી લાવેલા
પડે છે. તારાપુર ખાતેના અણુવીજળી મથકે મુજરાત
અને મહારાષ્ટ્રને બે વર્ષથી રીજળી પૂરી પાડી છે.
મારસો મેજાવાલના આ રેલ્વેને અત્યાર સુધી
પ્રથમનીય કામગીરી બાબતી છે અહીં ઉપલબ્ધ થતી
વીજળીનો ખર્ચ દર યુ ૮ ૫ ૬૧ પૈસા આવે છે.
અણુશક્તિથી ચાલતા આ મથકને બદલે ર્મલ મથ-
કમા દર વર્ષે ૧૬ લાખ ટન કેલ્સો બેઝોલે હવે
તો આ મથકની સખી કામગીરી આપરે એન્જિ-
નિયરોએ હાડી લીધી છે બે રોએક્ટરોમાંથી એક
લકુને ફીટી મુરેનિયમથી પ્રથમસિત કરવાની કામ-
ગીરી તેઓ બાલવવાના છે રેડિયોએક્ટિવ મુરેનિય-
મના સમિયા ૬૦ ફૂ જલ પાણીમા હૂંપાડી રાખવામાં
આવે છે આ રેલ્વેને ફરતા મજુરાર માન્યના
વિસ્તારમા સખન તકે હરી રાખવામાં આવે છે.
વાનારેલુમા રેડિયોએક્ટિવ રજાલો ન પ્રસરે તે
બાલત ખૂબ ખાન અપાય છે તારાપુર ખાતે હુગો-
નિયમ તથા મુરેનિયમનું પ્રમાણ જરૂરિયાતથી વધુ છે
તેનો ઉપયોગ બોમ્બ બનાવવા માટે થઈ શકે પરંતુ
ભારત જેવો શાનિયિષ દેશ આ રવાડે ચડતુ પસંદ
કરે નહીં. મુરેનિયમનું બાલતથામાં રૂપાંતર કરવામાં
આવે છે. તારાપુરે દેશના આનિ અણુવિજળી ઉત્પાદન
મથકો બમા કરતા માટે અનુભવ મૂડી તેમજ વૈજ્ઞા-
નિકોની જરૂરિયાત પૂરી પાડી છે તેમા બે મનથી
સોરાષ્ટ્રમા આતુ મથક સ્થપાય તો તારાપુરની વીજળી
મુજરાત-મહારાષ્ટ્ર વચ્ચે રિજાલત થતી અટકે અને
બંને રાજ્યોને એક એક મથક મળી રહે.
ચિયાલો અને જીની કપડાં

ચિયાલો બેસાતની સાથે જ ગરમ કાપડ તેમજ
કપડાની બજારમા દલચન મચી રહે છે. ગરમ કાપડનો
ભાવ ચરીમ તેમજ મધ્યમવર્ગના માનનીને પોસાય
વેલો રલો નથી આપણે રાં બનની વેદાય બહુ જ
મ્યાંતિ છે. મુજરાત રાજ્યે આ દિશામા જે નતુ
પ્રસ્થાન કર્યું છે તે સફળ થાય તેમ ઇચ્છીએ ગરમ
કાપડી મોંયોને પૂરતા પ્રમાણમાં જલ મળી શકે

નથી તે ષોટ કાંઈક અંશે પૂરી પાડવા શુભરાત સરકારે પહેલ કરીને ૧૨ લાખ રૂપિયાને ખર્ચે રશિયાથી એક હજાર મેરીનો ઘેટાં મગાવ્યાં છે. આ ઘેટાંની મદદથી જે નવી ઓલાદ પેદા થશે તે પણ વધારે બીન આપનારી હશે. બીજાં દસ હજાર ઘેટાં દ્વારા વર્ષે ૬૦ હજાર કીલોગ્રામ બીન મેળવવાની સરકારની ધારણા છે. રશિયન ઘેટાંને હાલને માટે કચ્છના નળિયા ખાતે રાખવામાં આવ્યાં છે. આ અગાઉ ૧૯૬૫માં પ્રાયોગિક ધોરણે રશિયન ઘેટાંને સફળતા પૂર્વક ઉછેરવાનો અભ્યસરો કયાં પછી હવે તે વ્યાપક રીતે હાથ ધરાયો છે. શુભરાત ઉપરાંત કારિમર, કિમાચક, રાજસ્થાનમાં પણ આજ રીતે રશિયન મેરીનો ઘેટાંની આયાત થનાર છે. સુધરેલી જાનના ઘેટાં વધુ બીન આપશે-મીઠા વધુ કાપડ ઉત્પન્ન કરશે અને સાથે સાથે વસતિ વધારે થતાં માંજ પણ વધતી જ રહેશે.

પરદેશનીતિ

ખગલાદેશની મહાન સિદ્ધિ મેળવ્યા પછી ભારત સમક્ષ નવા નવા કેલકાઓ રજૂ થનાર રહેશે. આ કચ્છા ધૂંટકો પાકિસ્તાનના ગળે સહેલાઈની જાનરશે નહીં, અને તે વધુ જાનથી શત્રુઓ મેદાનીને બળ એકઠું કરવા પ્રયત્નો કરશે. અરબ રાષ્ટ્રોએ ઉલ્લાસ સંઘર્ષમાં પાકિસ્તાનનો પક્ષ લીધો. ઈરાન અને તુર્કીએ છોડેલો શત્રુ સહાયની જાહેરાત કરી. આફ્રિકાના મુસ્લીમ દેશોએ પણ નૈતિક ટેકો પાડને આપ્યો. એટલે હવે દુનિયાના રાષ્ટ્રો તેમજ મહાસત્તાઓ નવેસરથી જે આક્રમણ રમે તેમાં ભારતે કુશળતાથી ઠાવ બેલવાનો રહેશે. અમેરિકા બામનમાં એટલું સફળ છે કે ત્યાંના લોકોની સહાયનુભૂતિ ભારત પસે છે. મેક્સિકો ભાગતથી વિમુખ અને પાકિસ્તાનની નજીક સર્વું છે તે વાન સુધારી લેવાની જરૂર છે. નેપાળ અને સિચીને પણ આપણે પસે રાખવા અને તે માટે જરૂરી પ્રયત્નો ચાલુ રાખવાની જરૂર પણ એટલીજ તાકીદની છે. ઈઝરાઈલને માન્યતા આપવા માંજ હવે ખુદશી થયો છે. આરબ રાષ્ટ્રોનું આપણે બહુ માન રાખ્યું. હવે તેઓ માંહેમાંડે કૃત્યા કરે તેની કુટિલ નીતિ અપનાવવી પડે તો તેમાં દોષ કાઢીને

નહીં હેમ. શત્રુમાં પણ અમુક અપરાધોમાં ખોટું બોલવાની છૂટ આપી છે. રાષ્ટ્રના હિત માટે જે કાંઈ જરૂરી બચુલ્ય તે બધું જ યઈ થકે છે. સૌથી જટીલ પ્રશ્ન ચીનના છે. રશિયા સાથે આપણે કરાર કર્યાં તે તેને ગમ્યું નથી. કેમકે ભારત બળવાન રાષ્ટ્ર બને અને ચીનની પાખે આવાં બે બળવાન મદારાષ્ટ્રો હોય તે તેની મદત્તાકક્ષા આડે આવે છે. આપણે ચીનને એવી ખાત્રી કરાવવી જોઈએ કે ભારત ગમે તેટલું શક્તિશાળી બને તે કોઈને માટે જોખમરૂપ જાનશે નહિ જાત સ્વરક્ષણ માટે જ અને ઈસ્લામના ટોળાંનું ધર્મરૂઢ તેને આલસે નહિ તે માટે જ તે શક્તિનો સયમ કરે છે, ઈન્દિરાજી પરદેશનીતિ ફરીથી કંઠારી એવી આગવી શક્યતા નકારી શકાય નહિ.

૧૯૭૧-૭૨

૧૯૭૧ની સાલ બુનકાળ બની ગઈ. ધનુ શકવતી જનારો આ વર્ષ દરમિયાન બન્યા છે. સૌથી મદત્તનો જનાવ ભારતે પૂર્વ બંગાળના ડાક કરોડ લોકોને હરકરી એટી નાંચેલી મુક્ત કરી તેમને આરાગી અપાવી તે છે. દુનિયાના ઇનિયસમાં આનું પાંચકાનું કામ કર્યાનું ચોપડે લખાયું નથી તે રિક્ત ભાગવવું દો થો છે. સુતો જેવી સંસા અને તેની સીકુરીડી મહિન્સ તથા જનરલ એમેન્સલી શબ્દોના ચૂંચનાં વાંચી ચૂંધે છે, પરંતુ કયાં અન્યાય સામે પગલાં લેવા અસમર્થ બને છે, ત્યારે ભારતે જે નૈતિક દુરજ બળવી તેથી જનમ સ્વબંધ બનીને જોઈ રહ્યું. સમજાવેલુંના સ્ત્રે નવાં વળાંકો આવ્યાં તે પણ અમુનપૂર્વ જાતી રહ્યાં. અમેરિકાના પ્રમુખે સામેથી ચીનની મુનાકાન રીધી. વિષેડનામમાં અમેરિકાના શત્રોને ફાવડ મળી નહિ.

ભારતે રશિયા સાથે ૨૦ વર્ષના કરાર કર્યા તે વર્ષનો વાદગાર જનાવ રહેશે. અમેરિકન ડેવર, જે અગ્રેય ગણાતો તે આ વર્ષ દરમિયાન ગમગી મયો અને તેનું અવમુલ્યન તેજાઈ રહ્યું છે. ૧૯૭૨ની સાલ મદાસત્તાઓની ચાલગાજના વધુ આશ્ચર્યકારક પરિણામો જમારે તો નવાજ નહિ. ઈઝરાઈલ-આરબ સંઘર્ષની શકવત આ વર્ષ માટે જીવંતી રહી છે.

મહાભારતની કથાઓ ભાગ ૧ થી ૧૨

લે થી ધૂમપત્ર પ્રકાશક ગૃહ

અમરન કાર્યાલય, અમદાવાદ

એક સાથે કિંમત રૂ ૩

અગ્રણી પાંચ ભાગ વિશે લખ્યું હતું હવે ૧ થી ૧૧ ભાગ સુધીની વાન બ્યારે છે. આ ભારતની કથાઓ એ આપણો લોકસરકારી વાર્તા છે. આપણા નૈતિક જીવનનું એક રક્ષક રહ્યું છે. એ કથાઓ હમેશા કિશોરો પાસે, મોટાઓ પાસે, દરેક ઘર પાસે રહેલી જોઈએ એ હેતુથી આ કથાઓ અહીં ઉતારી છે. ભાષા કાર્મિક સાદી પચી કરી છે. છતાં જૂનાના જાન એટલા ઉમર છે કે એ મહાકથા કરતાં માટે થોડી તૈયારી વાચનાર જગતે પચી જના વડી રહી થી ધૂમપત્રે પ્રસ્તાવનામાં કહે છે. આ શાસ્ત્રીય વાર્તા બની રહ્યા છે અને મહાભારતની કથાઓ રજૂ કરવા પાળ્યોની તેમની ભાવનાને વાચા આપે છે. આ ૭ ભાગમાં જે કથાઓ રજૂ થઈ છે તેનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે.

ભાગ ૧ (૧) યક્ષના પ્રભો (૨) એકવચ્ચ નગરી (૩) કૌપદી રથવર

ભાગ ૭ (૧) રાજસ્ય વચ (૨) દિશુલાલ વચ (૩) યુધિરાસ

ભાગ ૮ (૧) તેર વર્ષ પૂરાં થયા નથી (૨) શ્રીકૃષ્ણ પામે મહા ભાગ (૩-૪) શ્રી કૃષ્ણનિષ્ઠિ (૫) ત્રિકુલાનું આખ્યાન

ભાગ ૯ (૧) અભિમન્યુ (૨) જયદ્રથ (૩) નરો વાકુજરવા

ભાગ ૧૦ (૧) જે હુ કુદ (૨) જનમનો કોડ (૩) ત્રિધારીનો શાપ (૪) બાલુકાવાપરની (૫) પરીક્ષિતનો જન્મ

ભાગ ૧૧ (૧) પિનાપુત્રનું કુદ (૨) પાદવોનો સર્વનાથ (૩) કાને અજુન લૂટિયો (૪) મહાપ્રસ્થાન

શ્રી ધૂમપત્રની “મહાભારત કથાઓ” વિશે કહી શકાય કે એક ગદ્ય અને વિષય વિષયની તેમજ ને રીતે મારજન કરી છે તે કે ઈ વિરલ અને આ જન્મ રાસ્ટ્રવાર્મીજ સિદ્ધ કરી શકે. ખરી ખૂબી એ છે કે કથાવ તેમજ ભાષાનો આકર્ષક આવવા દીધો નથી. વાંચકને કિલ્લે થવા દીધી નથી. વાંચકને આકર્ષક દીધો નથી. સરસ ભાષા કેટલી સમર્થ બની શકે છે અને ધારી એ મરી શકે છે તે જોવા હોય તો શ્રી ધૂમપત્રની માર્ગ કથાઓ, સરકાર કથાઓ, મોહનમાન્ય, લોકસરકાર દીધાંવિ ઇત્યદિ કિલ્લે ઉદાહરણ છે.

શબ્દસેતુ

લેખક શ્રી રમણલાલ જોશી પ્રકાશક વેદા એન્ડ કંપની, ગાંધી ચેમ્બર્સ, અમદાવાદ ૧ પાના ૨૩૫ મૂલ્ય રૂ ૧-૦૦

“પરિણામ પછી શ્રી રમણલાલ જોશીનો આ બીજો વિવેચન-સમૂહ પ્રગટ થાય છે અને તે પચી એક વર્ષના આગામી, તે રજવાડાની સાહિત્ય માટે આવકોને પ્રતિષ્ઠિ છે. લખનારના સાથે સથે વિવેચનસહિત તાલ મેળવતું રહે તે બહુ જરૂરી છે. આગળ પચી “ગોવર્ધનરામ”, “સાક્ષર નવલરામ” તેમજ “અખેગીતા”નું સંપાદન (શ્રી ઉમાશંકર સાથે) જેવા પુસ્તકો શ્રી રમણલાલની કનપે આપ્યુંને મળી ચૂક્યા છે તો “અબીષ્ક” જેવા લેખકમૂલક પચી તેમજ આપ્યો છે.

આ વિવેચન પ્રથમ પચી લેખકના માનીતા પાંચે ગોવર્ધનરામ નવલરામ ઉદ્ધિષ્ટ કરી ના છે. “રજવાડાની વિવેચન સાહિત્ય”નો સમગ્ર ૧૯૫૮માં

લખાયો છે તેનો વિસ્તૃત કથો હોત તો સારું હતું નેથી શ્રી મુરેશ નેથી જેવાનો સમાવેશ થઈ ચકન. નો કે લેખકે પોતાના છેલ્લા એ દાયકાના લેખોને કમબદ આપવા દીધો. તેની પાછળથી સુધારાનધારાએ તેમના કથિતઅમાંથી ઇતિહાસનું તત્વ હરી લીધું હોત “કોમુડી”એ ગુજરાતી વિવેચનસાહિત્યમાં આપેલો ફાળો કીમતી લેખ બની રહી છે. કાન્યો અને કચિના ઉપર શ્રી રમણલાલની લેખનીએ પુસ્તકના ઉત્તર ભાગમાં ઠીક ઠીક રસદર્શન કરાવ્યું છે. પરંતુ મનમર અને લખવુટ પ્રસન્નતાથી શ્રી સુંદરભાની

વાર્તા “ઈન્ડિયન ઇન પેરિસ” ઉપર તેમણે જે રસ-મય લખાવટ કરી તે શ્રી રમણલાલ નેથીની વિવેચન શક્તિની ઘોનક બની રહે છે. બોકાનાને પણ પ્રશ્ન થાય છે—બેમાં કેણુ ચડે વાર્તા કે વિવેચન ?

શ્રી સુંદરભાની શબ્દોમાં : “તેમની પાસે પ્રસાદમધુર સરળ સૌંદર્ય છે. નીરક્ષીને! વિવેક કરતું સવેદનશીલ ચિત્ત છે. કથી ઉમતા કે ઉત્કટતા વિના જનાં પૂરતી મર્મઆનિતથી તે પોતાના કથનને રજૂ કરે છે અને એમના શબ્દના સેતુદારા નરા નરા કિનારાઓ ઉપર લઈ મળે છે.”

✽

સાપ ગયા અને સિસેન્ટા રહ્યા

એક કહેવત છે કે સાપ મૃત્યુ અને વિમોહ રહી ગયા, એવી રીતે આપણી કૃદિઓ અને આપણા કર્મકાંક્ષી વિધિઓ રહી ગઈ છે, પણ તેમના હેતુ બુલ્લંઘિત ગયા છે. આપણે ધર્મચુસ્ત અને શ્રદ્ધાચુસ્ત પ્રજા છીએ, એટલે જે આપણું આવે છે તેના હેતુ અને અર્થ જાણવાની પણ હઝળ કર્યા વિના તેને ‘અનુસરીએ છીએ સમજા ફેરા કર્યા પછી વર-કન્યાને વસિષ્ઠ-અરુંધતીનું દર્શન કરાવવામાં આવે છે, ધુનનો તારો બનાવવામાં આવે છે. તેની પાછળ ભાવના એ છે કે વરકન્યાનું સમજાવન વર્ષિ-અરુંધતી જેવું આદર્શ બને, કન્યાનું કૌનાગ્ય ફૂલ જેવું અવિચલ બને. પરંતુ આજે તો વરકન્યાને એ તારા બના નારાં સાક્ષ્ય કે માત્રા પોને પણ જાણતાં નથી કે આકાશમાં એ તારા કયાં આવ્યા ! કન્યાની પાલખી સાથે કન્યાનો લાઈ હાથમાં તથવાર લઈને જાય છે એક જમાનામાં-અગાજકાના જમાનામાં-જહાદુર લાઈ બેનહીના રક્ષણ માટે ખરેખર તથવાર લઈને જતા અને બહેન માટે હરી જાયતો અને મૃત્યુ જાયતો. એ જમાનામાં વરરાજ પણ તથવાર રાખ્યો અને દાણા ઉપર વાપરી જાયતો. પરંતુ આજે કદાપેલી કે ખોટી તથવાર લઈને વરરાજ કે કન્યાનો લાઈ જતો હોય ત્યારે એ દસ્ય દમીપાત્ર લાગે છે. રિવાજે પાછળ જાંચી લાવના દત્તી. હેતુ હોતો. આજે એ કંઈ નથી, અને જનાં મૂર્ખાઈસરેલા અને નિનજરૂરી રિવાજોને આપણે હજી પણ વળગી રહીએ છીએ !

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

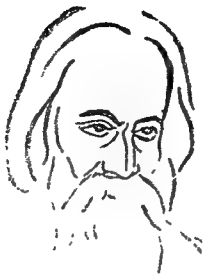
आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसचेंज
कलकत्ता-१

thackersey fabrics
put the fun in fashion !

THE HINDOOSTAN
SPG. & WVG. MILLS LTD.

S. Vithaldas Chambers
16 Apollo Street, Bombay 1

પ્રાર્થના

હે ભગવાન, સંકટ સમયે મારી રક્ષા કરો, એમ મારી પ્રાર્થના નથી, પરંતુ સંકટોને જોઈને કરથી હું ભાગી ન જઈ એ હું ચાહું છું. હું એ પણ નથી ચાહતો કે દુઃખસંતાપથી મારું ચિત્ત વ્યથિત થઈ જાય તો તું સાંતવના આપે, પરંતુ દુઃખો પર હું વિજય મેળવી શકું એટલી સક્તિ મને આપ, એટલું જ હું ઇચ્છું છું.

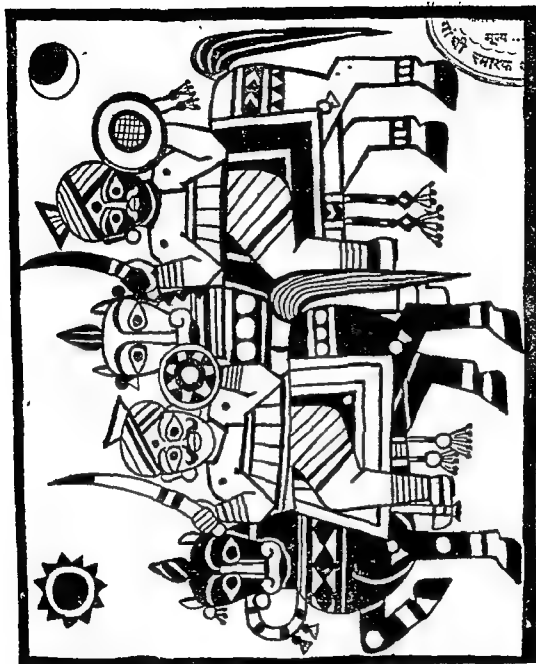
આવશ્યક સહાયતા મને ન મળે તો હું દિંમન ન હારું, મારું જળ લીધું ન થઈ જાય એટલું હું ઇચ્છું છું.

વ્યવહારમાં મને તુકસાન જાય અને સોડો અને લુંટી લે તેની પણ મને ખરવા નથી; પરંતુ દિંમન દારી જઈને ‘હવે શું કરું, મારું સર્વસ્વ જણું રગુ’ એમ કહીને હું રોવા ન જમું એટલું હું ચાહું છું.

— રવીંદ્રનાથ ઠાકુર

શ્રી. મલિશકલ કૃત
અમારા પ્રયત્નો

ગાંધીગુરુ....	૧-૨૫
ગીતાંગલ એક અધ્યયન ...	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા ...	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
શ્રી અરવંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા ..	૦-૧૫

वैष्णव

सांस्कृतिक समन्वय अंशानु मासिक : देवप्रभासी • १९७२

ଉତ୍ତର : ୧୦]

三浦あけ 1591

[24 3 : 12

અનુક્રમણિકા

૫૪	લેખ	રેખા
૪૭૩	સુજાનનું પ્રેરક તત્વ	સુરેવ
૪૭૪	દીપ્તિનાનું કારણ	કાકાસાહેબ
૪૭૫	પરિભ્રમણ	આશુતોષ
૪૭૬	સતોના સરોવર	શિતિભાઈ
૪૭૭	સૌ દર્શનની રાજવાણી દર્શિ	રાજા રામચંદ્ર
૪૮૧	પ્રાચીન	દ્વાર વાનેસ
૪૮૫	મહાપ્રભુ બલિદાન	ના પ્રા બ્યામ
૪૮૭	કુવંતની સફળતા શોધ	કાનિરાન પર્વત
૪૮૭	આધુનિક શુદ્ધ અને સાદિત	ઉમાર કર જોશી
૮૮૪	આ રીતે ભજવાનનું નામ શા માટે ?	જો પુ પટેલ
૪૮૬	કુવંતની પ્રેક્ષા	સિવાનંદ
૪૮૭	આત્મચર્યા	
૪૮૮	મગાદીની પોકાળા	રમાન દુભાઈ કાપડીયા
૪૮૯	તે શુદ્ધ નામ અવગણી મને કદી	પદ્મ અમલ દુભાઈ
૫૦૧	માનવીની આચર સ દિના	દી પ મહેરા
૫૦૫	કામને અત નથી	
૫૦૬	અવગણ	સિ

સુચના

[આલોકને]

૨ માસની બારમી તારીખે અંક
પ્રતિબદ્ધ થાય છે

५६. भौं मुधीमा अऊं न मरे ते
पोस्ट नईकिआ नयाम अर्था पछी काया
बचन ब्रह्मापु अऊं यिदिआ नरे ते
मोक्षाय

જામે તે ખડિને ગાહત ધર્મ સમાજ ૧૭

આ મામિકૃષ્ણ પ્રજિન્ન થના વિદ્યારા
જે તે રોગકાના છે સર્વાદૃક તે વિચારેમા
મમત છે જ તેમ આનંદ નહિ.

[୧୩୩]

૨૨ સ્વયંજનનાં સત્કૃતિ, કથા શિક્ષણ
અન સારકૃતિ વિષયક લખાણો લેવાનાં
આવશે

અમારા માફ મોલિક તાજા પેશ
અલી અપેલા રહે છે મગજની અંક
માજી માલીથી લખવું

સુવર્ણમ

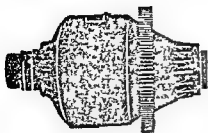
पशुमां [वस्तुन] द शिपिमा
पशुमां सो ऽ शिपिमा

‘ਗੈਲਪੁਸ਼ਨ’

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

5

૧૭૧૬ મુદ્રક, આ લોક પીરન માધી એવા ક નવીન ગાંધી ૨ લામકુખનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રક-૨૬ શન રથાન સરક મુદ્રિતા રેષ્મકોટી રોડ, ગઝલો

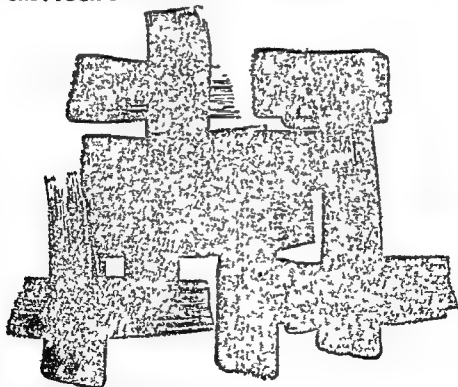

Steel fabricated for industry by Mukand. With innovations in design and construction that anticipate the fast changing demands of industry.

Mukand fabricates steel for new uses - makes heavy electric cranes, specialised equipment, chemical, fertilizer and steel plant machinery. Casts, rolls, twists steel. Keeps ahead of the new trends in India's industries. Achieves significant increases in import substitution, ships steel products to expanding markets abroad.

At Mukand, steel is innovation.

Steel-sheared, riveted, fabricated for new uses

© 1974, MUKAND

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd, Kurla, Bombay 70 (AS)

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન : ૨૨-૧૦૭૨ ગ્રામ : NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ :

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઈપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(અ.અ. : KANORIA)

GSTA S-SSN 22A GUL

પ્રાચીન સમયમા વહાણવટાના વ્યવસાય દ્વારા
ભારતને અદ્યત્ત સુપત્તિ મળતી હતી આને
સિધિયાના જહાજો આપણી એ પ્રાચીન પરંપરા
અને વ્યાપારને જાગવી રહ્યા છે સિધિયા
ભારતના દરિયાપારના તેમજ કાઠાના વ્યાપાર ક્ષેત્રે
પોતાના અદ્યતન અને ઝડપી જહાજો કારણ દ્વારા
ઝડપી મુરશ્ચિત અને કિશ્કાયતી સેવા આપે છે

દરિયાપારની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન ઇન્ડો-યુરોપ
ભારત રશિયા
ભારત-અમેરિકા (એટલાન્ટિક અને ભગાવવા ભરી)
ભારત પૂર્વ કેરેબિયન મેડ સેપરેટ
ભારત પેસિફિક (પૂર્વ જાપાન)
ભારત ઇન્ડિયન
ભારત-એફ્રિકા ઇન્ડો-મેડિટેરેનિયન નેરો
ભારત પશ્ચિમ એશિયા (અખાત)
કાઠાની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન ભરો સિલોન

સિધિયા
(સ્થાપના ૧૯૧૬)

શ્રી સિધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
સિધિયા હાઉસ, બેલા નેસ્ટ યુનિટ ૧ ટેલિફોન ૨૮૬૧૧ (૧૨ લાઇન) ટેલેગ્રાફ ૨૨૦૫
સે ૬૬ બે ૬ પોસ્ટલ ૩૩ ને ૮ યુનિટ ૧ રોડ કલકત્તા ૧ ટેલિફોન ૨૨૫૬૨૨ (૪ લાઇન) ટેલેગ્રાફ ૨૦૫
૧૦, બેલા નેસ્ટ યુનિટ ૧ ટેલિફોન ૧૧૨૨૬૮ ટેલેગ્રાફ ૨૨૨
સિધિયાના લગભગ ૫૦૦૦ વર્ગચોટી બોટો છે

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

21-A, Himalaya House
Kasturba Gandhi Marg
NEW DELHI-1

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON-
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES.

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation

WORKS

Delhi Mathura Road,
12/1-Milestone,
Aurangpur;
Fridabad (Haryana)
Grams : NIKKISAN

G. T. Road,
7/1- Milestone,
GHAZIABAD (U. P.)
Phones : 40031-2-3-4
(Four Lines)

TELEX No 031-7249

સર્ગનું પ્રેરક તત્વ

કથાવાન ગુણગતો પણ જ્યાં સાચા ગુણ હોય છે, ત્યાં તેઓ તપસ્વી છે; ત્યાં સ્વેચ્છાવાર નથી શકે નહીં, ત્યાં તે ચિત્તાની સાધના અને સયમ જ હોય. એવા સંપૂર્ણ રીતે શક્તિશાળી મનુષ્યો પણ જ થોડા હોય છે, જેઓ પોતાના ધર્મબોધને બિન આના આચરણમાં ઉતારી શકે. કાંઈ ને કાંઈ બ્રહ્મા આવી જ પડે છે. કારણ કે આપણે બધા બ્રહ્મામાંથી પૂર્ણતા તરફ પ્રસ્થાન કરી રહ્યા છીએ, હજુ અગમ અવસ્થાએ આવી પહોંચ્યા નથી. પરંતુ જીવનમાં ને કાંઈ પ્રહાન વસ્તુ સ્થાપી સ્વરૂપે આપણે ધરી શકીએ છીએ, તે આપણા અત્માની ધર્મશક્તિની સહાયતા વડે જ, નહીં કે બ્રહ્માની સહાયતાથી. જ્યાં જ્યાં ગુણગતોએ પોતાની કલ્યાણના સ્થાપિત કરી છે, ત્યાં ત્યાં તેમનું ચરિત્ર જ વ્યક્ત થયું છે; જ્યાં જ્યાં જીવનને નષ્ટ કર્યું છે, ત્યાં ત્યાં ચરિત્રનો અભાવ જ વ્યક્ત થયો છે. આમ નષ્ટ થતી વખતે તેમના મનમાં ધર્મનો જ એક પુંદર આદર્શ હોય છે, તે અંદરના રિપુઓના આકર્ષણથી દુષ્કાર જવાય છે અને ચરિત્રમાં પોતે પાત્રિત થાય છે. કાંઈ પણ જીવન કરવામાં સયમની જરૂર છે, તેને નષ્ટ કરવામાં અસયમ રહેલો હોય છે. ધારણ કરવામાં સયમ નેહિએ, માત્ર મિથ્યા સમજણમાં અસયમ રહેલો હોય છે.

આપણાં ધર્મશાસ્ત્રો પણ જણાવે છે કે દેવળ ધર્મને માટે નહિ, સુખને માટે પણ સંપત્તિ ધન નેહિએ : મુખ્યાર્થ સંપત્તિ બનેત. અર્થાત્ત જો ઈચ્છાની ચિત્તાર્થતા ચાહતા હો, તે ઈચ્છાને વશમાં રાખો; જો સૌન્દર્યભોગ ચાહતા હો, તે ભોગલાલસાનું દમન કરીને પવિત્ર થાઓ, શાંત થાઓ.

એક મંગળાળી કહેતો છે, મેનાથી મે આગળ વધાને 'તું' મરી જા' એવાં વચનોથી વધારે કોઈ મળા કે સાા હોઈ શકે નહિ. માત્રસ મૃત્યુનું નામ સુદાં સભાગત મુન્દળતો નથી રવિમાહુતી નવલકથા-એમાં આ કહેવનોનો ઉદ્દેશ્ય ક્યાંક-ક્યાંક પાંચો છે. પરંતુ રવિમાહુ મૃત્યુને ક્યારેય અશુભ માનતા નહિ. રવિમાહુ ખરું જીવા. કોએ મને પૂછ્યું કે રવિમાહુતી દીર્ઘચિંતાનું કારણ શું છે ?

કવિની દીર્ઘચિંતાનું કારણ રહ્યું હોય તો તે વૈતાનિક નહિ, કારમના હોયું જોઈએ. મે કહ્યું : 'રવિમ મુખે પોતાની કવિતા નિર્મિતિના આરંભથી જ શ્રવનન પ્યા અને રાત્રી વિશે લખવાનું શરૂ કર્યું'. એમના ચિંતાનામક કાર્યોમાં મૃત્યુનો ઉદ્દેશ્ય, પરિવ્રાય અને રાત્રાન વારંવાર આવે છે. મૃત્યુએ માનું કે આખી દુનિયા તેા મારો નિરંકાર કરતી આવી છે; આ એક દરિ અને જાણુનરો છે. માન વલી મારો સાચો પ્રચાર પસ કરે છે, એને આ દુનિયામાં રહેવા હેવા જ રીક છે. મારો પક્ષ પસ છે અને મારો પરિવ્રાય પસ કરાવે એવું કોઈ આ દુનિયામાં રહે તો તે દુષ્ટ જ છે.'

આપવા એવું પસ જનું હોય કે રવિમાહુના મુખે પોતાનાં રોગાન સંજીવને મૃત્યુ મહાશય પ્રસન્ન થયા હશે અને એમને અહીંથી ઉડાવી જવાનું એને મુશ્કેલ નહિ હોય. જ્યાં અતિપરિવ્રાય હોય છે ત્યાં અનવધાન હોય જ છે.

હવે જ્યારે મારી ઉપર થઈ ચૂકી છે, ત્યારે લોકો મને એ જ સાચા પૂછે છે : 'આખી દીર્ઘચિંતાનું કારણ શું છે જોઈએ. આજે પસ અપ સનન કમંશીલ છે, લગાનમ મુસદ્દી કરતા રહો છે,

લગીર પસ અસનન કે થાકેલા માનમ પડતા નથી, એની પાછળ કારણ શું છે ?

પેતને વિને કોઈ મોટા દાર્શનિક કે મંત્રી જનામ દેવો મારે માટે નુચિકર નથી. હું મિરપ્રતી તો છું જ, એનો સામ લાખને મેં વિનોદમાં કહ્યું : 'જનામ સહેરો છે. મૃત્યુની ચિંતા હું નથી કરતો. હવે એ જનને મારી પાછળ પડ્યા છે, મને પડતા ચાહે છે, એક 'જુદાવો' અને બીજું છે 'મૃત્યુ'. એ જનને રીક રીક ચાહેવા છે, પસ પાછળ તો પડેલાં રહે જ છે, અને ચેરા ક્યાંક પડેથી જાપ છે અને લોકોને પૂછે છે કે શક્યો માલુસ અહીં છે ? તો લોકો કહે છે : 'અરે હજી કાલ અહીંયાં હતા, અજર નહિ. અહીંયાં ક્યાં ચાલ્યા ગયા.' પુચ્છા કરીને, મારો સમક મેળવી લઈને હાંદ્યાં હાંદ્યાં મને ચેરા નવા રથો પડેથી જાપ છે. ત્યાંપ તે એમને એ જ અનુભવ ચાપ છે. લોકો કહે છે : 'તમે થોડા જ થોડા પડ્યા. હજી આ લક્ષી સુધી તો અહીં હતા. હવે ખજર નહિ, અહીંયાં ક્યાં ચાલ્યા ગયા !

જ્યાં સુધી મારી શ્રવનવાત્રા કાપમેર ચામે છે, ત્યાં સુધી 'જુદાવો' અને 'મૃત્યુ', મને પામી શકતા નથી-એમાં હું શું કરું ? એમને રાગવાની મરી મુદ્દન પસ કોવિલ નથી, અને એમને પામવાની પસ ઉતકા છે નહિ. જુદા મિલે છે, ક્યારેક મળો તો જરૂર જોડેલા સમય વધારે જશે, એટલા જ વધારે પ્રેમથી બેઠીશું અને ઈશ્વર ઈચ્છા પછી તો ક્યારેય જુદા નહિ પડીએ.

જે સરિર કારણ કરે છે, દેહમાં રહે છે. તેને 'દેહી' કહે છે, અને જેને મરવાનું છે, જે મરણને રાળી નથી શકતા, તેને 'માત' કહે છે. કેટલા સાચા અને સુર જાણે છે આ !

તમે મૃત્યુને રાળી શકો એમ નથી જ, પરંતુ તમે સમજપૂર્વકનું શ્રવન શરૂ તો મૃત્યુ તમારાથી કંઈક દૂર જરૂર લાવે છે, વળેના વળે સુધી એ દૂર રહે છે.

નવો પ્રશ્ન

ચોદ દિવસના યુદ્ધમાં આપણે પાકિસ્તાનની સાન ઠેકાણે લાવી દેશું એવી આગાહી કેઈપણ દેનિકના ન્યોતિપીએ કરી ન હતી. બાંજરાદેશનું સર્જન ધાર્મી કરતાં વહેલું થયું. જુદોએ મુઠ્ઠાજીને છેડી મૂકવાનું ડહાપણ દર્શાવ્યું. બંધ નિરાશિતો ધાર્મી પ્રમાણે અને મોટી સંખ્યામાં પાછા ફરી રહ્યા છે. ૩૧ માર્ચ મુધીમાં બધા જ નિરાશિતો બંધસાદેશમાં જઈ ચૂક્યા હશે. પૂર્વમાં જ્યારે આ પ્રશ્નો ઉઠેલ આવી રહ્યો છે ત્યારે પશ્ચિમમાં નવો પક્ષ આકાર લઈ રહ્યો છે. ત્યાં જે પ્રદેશ આપણે લીધે છે ત્યાંની વસતિ જેનો મોટો ભાગ હિંદુઓનો છે તે રાજસ્થાનમાં સ્થળાંતર કરી રહી છે. કેમકે તેને જ છે કે જ્યારે આ પ્રદેશ પાકિસ્તાનને પાછો સોંપાયો ત્યારે તેમના ઉપર જોરજુલમ થશે. અને તેમની હત્યા કરવામાં આવશે. આ લોકો પણ લાખોની સંખ્યામાં આપણે છોડેલા પ્રદેશમાંથી આવી રહ્યા છે અને તેમને માટે છાવણીઓ ખોલવામાં આવી રહી છે. આસ કરીને રાજસ્થાન સરકાર ઉપર આ ભોજો અત્યારે આવી રહ્યો છે. પાકિસ્તાન સરકારની દમનકારી અને પ્રભામાં ભય અને ત્રાસ વર્તાવનારી ન તિરીતિનો અંત લાવેલો જોઈએ, જે સજ્જનતા ભારતે દર્શાવી છે અને જે સારસ્વભાગ દેવ પકડાવેલા દેવીઓની ભારત લઈ રહ્યું છે તેનો તેવો જ પ્રતિભાવ પાકિસ્તાને દર્શાવેલો જોઈને, અને ન દર્શાવે તો તેને ફરજ પાડી જોઈએ. ઉવટે યુદ્ધમાં જ્યારે તેના માથ ઉપર તમાચો ઠોકયો ત્યારે જ પાકિસ્તાન દુષ્ટ બન્યું. ત્યાં સરમુખત્યારસાહીના પરિપાક રૂપે ઉત્પન્ન થયા જન્મી છે. ધર્મયુદ્ધ છેલ્લાં હવે ભારતે ડરવું ન જોઈએ. આનંદાપીના નાશ થવો થટો. પાકિસ્તાન નકશામાંથી જુલસાઈ બધ તો તેના પાપે હશે — તેને માટે ભારતે અગોચરના શોક કરવાની જરૂર નથી. જુદો જે રીતે કાંચી જાની પીકે કરતા રંગો બદલે છે તે જતાવે છે કે તેમનો કપટી

સ્વભાવ હજુ કાયમ છે.

લગ્નો કવરો

લગ્નગાથા ચાલી રહી છે. સમૃદ્ધસે માટે આજકાલ કીકડીક પ્રમાણમાં ચર્ચાઓ થાય છે અને અમુક ગાનિઓમાં તેનો અમલ પણ થતો જોવાય છે. છતાં પ્રતિષ્ઠા ખાતર ધામધૂમથી લગ્ન કરવાનો એક મોટો ભાગના લોકો હોડી રાખતા નથી. વાસ્તવમાં એક બાજુ કડ-અમલો વધી રહ્યાં છે ત્યારે બીજી તરફ સાદગીની વાતો ચાલી રહી છે. આજે સોનાનો ભાવ એક તોલાના અડીમે રૂપિયા બોલાય છે ત્યારે ઘરેલું પહેરવાની થી જરૂર છે ? એ હજી-કન છે કે જુનવાણી પેદીના વડીનો સમૃદ્ધમની વાન રતીકારવા રાજ ન હે.વ. ધણીવાર તે કંગવાબેલા અને બહાર સુધારક હોવાનો દાવો કરતાં સુરેલાઓ પણ અંદરખાનેથી એવું ઈન્છા હોય છે કે લગ્ન તો એક જ વાર કરવા છે તો બપોલો શું કામ ન કરવો ? દેવું કરીને અથવા કોઈ પામેથી ઉછીના ઉધાર લઈને પણ જેડવાળ વગવારીએ તોજ આપ-દાદાનું નામ રહે !

આવી બધી અને અર્થવગની વિચારસરણીને અસરકારક સામનો કરવા નરી પેદીને યોગ્ય માર્ગ-દર્શન આપવામાં આવે અને ૫૦ કે ૧૦૦ રૂપિયામાં આદર્શ લગ્ન કરી આજે તેની મંડળીઓ ઠેર ઠેર જોખી કરવામાં આવે તો સામાજીક કલ્યાણને તે મકરવનો ફાળો અણુરો. આ વાનને વધુ આમળ વધારી એમ કહી સકાય કે સરકારે પણ સમાજ-કલ્યાણ અર્થે બેકારોની યાદીનાંથી ચૂંટી કાઢીને આવી લગ્નમંડાપણી મંડળી જોખી કરવામાં મદદ કરવી જોઈએ. કુટુંબનિયોજનના ધનિષ્ઠ કાર્યક્રમ પેટે આને માટે પણ વિચારી શકાય. અને આ રીતે અનેક કુટુંબમાં થતો કરવો અટકાવીને, સમાજમાં સાચી અને સારી રેવ પાડી સકાય, અને એકવાર

શરૂ થયા પછી આ વાત અટકાવી નથી. પ્રશ્ન-
નિક નો ભગ કરતા માં જે બીરુતા આપણે
માનસમા પેસી ગઈ છે તેનો ત્યજ કરવો થો છે
કેમકે હુ, હ વટોર્મલ સિવાય બાલુ કાષ્ટ નથી

ચીન-સ્તંભ ન પ્રભુ

ચીન અને જપાન બે એક થાય તે અમેરિકા
તથા રશિયા બંનેને બારે પડી જાય એમ ચીનનું
માનવું છે અને તેજે એવો મન પ્રગટ પશુ કર્યો છે
ચીન સાથે સારા સબધો બારા જપાને આતુરતા
બતાવી પશુ છે અમેરિકા બે ચીન સાથે સખ
સુધરવા માગતું હોય તો જાનના સા માટે ન સુવારે
ચીને કરેનું વિધાન મબીર વિચારણા આપી લે છે.
ઔદ્યોગિક દેશ તરીકે જપાને અત્યંત પ્રગતિ સાધી
છે. દરિયાઈ નૌકા કાઢેલો જામે કરવાની તેની શક્તિ
વિષસતમા બીનકર્દ છે અમેરિકાનું વર્ચસ્વ આજ
દિવસ સુધી હતું તેથી અણુ શક્તિ વિકસાવવામાં તે
પાછા રહી ગયું છે ચીનની માનવશક્તિ અને
જપાનનું જ્ઞાન ક્રેકડા મજે તો તત્પ્રાટ મચ્ચારી શકે
એન્દા માટે તો હુદો હણુ પશુ નીના ગાણુ આજ
આર. રાનયોમાં અને જાગતમા રશિયાની હાથ
વગ વધી છે તેમજ હજાઈલમા રશિયા-અમેરિકા
સ્થાન સામે જીત્યા છે તેથી તો અમેરિકા માઓને
રાજી રાખવા પડેયનીતિને નવો વગાઠ આપી રહ્યું
છે મગનાદેશના સર્જને અમેરિકા તથા ચીનને લાગેન
ધવમા મચ્ચુ મહરાયુ છે સમગ્ર પૂર્વ જેળાઈમા
એક ની પતિસ્થિતિ અકાર લઈ રહી છે, તેના
તેજાનનું કેન વારતે દેનાઈ સાથે આજે સબધો
વધારાને ચીનને અલસારો કર્યો છે કે તમારી સાથે
પશુ આ રીતે સખધ વધરશુ વર્નન દારા આપણ
આશયને જગમગડેર કર્યો છે

કેરગના સુવર્ણતણ

કાથી ૧ ઉદ્યોગ દેરગમા જુગ જ પીલેલો છે
કુનિયાના જે રેરા મથ-સીદરી ઉત્તર નકરે છે તેમા
પ્રથમ સ્થાન લાનનું આવે છે કેનકે જગવના
ઉત્તરના પા દહા અદી થય છે

હાલનું વાર્ષિક ઉત્પાદન ૧.૬૦ લાખ મેટ્રિક
ટન જે હુ છે ૧૮૭૦-૭૨માં કાથી અને તેની
બનારો જેની કે સાદી, જામ, ધાનમાં ઉત્પાદિ
દા ૧ ચોં કરોડ રૂપિયાના ચિંદથી હુ ડિયામબુની
કમાણી થઈ હતી આ વર્ના પ્રથમ પાય માસમા
અદી કરોડ રૂપિયાની કાર્વની બનારોની નિકાસ થઈ
હતી. કાથી ઉદ્યોગ દેશના ૧૫ લાખ લોકોને રોજ-
ગારી પૂરી પાડે છે નાળિયેરના રેસાની આડ પે ય
તરફે આ ઉદ્યોગે મહત્વનું સ્થાન ડાપન કર્યું છે
તેવો જ બીજો હુ ડિયામબુ કમારતો ઉદ્યોગ કાલુને
છે પશુ આ બાનતમા આપણે આદિકાથી કાચો
માન મચાવીએ છીએ તેટલા પૂરતુ કાલુનું ઉત્પાદન
એણુ ગણાય. કેરગની પેટે સુવરત સૌરાષ્ટ્રના
સાગરકડે નાળિયેરનું વાવેનર હાથ ધરનામા આવે
તો સુવરાતને પશુ એક નવો ઉદ્યોગ થોડા વર્ષમા
સાંપડી રહે

અણુરેશનિકોની જીણ

દો લાભાના આકર્ષક મૃત્યુથી આપણે
પ્રથમ દક્ષોને અણુ વિદ્યાનિક શુભ થો હતો તેજ
પતિસ્થિતિનું પુનરાવર્તન થી વિક્રમભાષના અવસાનથી
બયુ ફેર એટલે કે મૃત્યુ અણુધાણું અને કુ રતી
રીતે થયુ તેમની જમા પગ શ્રી રોડનાની નિમણૂક
થઈ છે અવકાશ જી શોધન માટેની સ્વતંત્ર જગા ઉપર
શ્રી મૂર્તિ અવ્યા એટલે એક વાત રપહુબની છે કે
હવે પછી વધુ સખધમા અણુવિદ્યાનિકો રોવાર રાખવા
રાખે આયોજન દરેકુ પ શે અમ વાદ માટે તણ
અમર સચામે વિક્રમભાષ મૂકતા ગ ૧ ૨ એક
કાપક સશોધનની 'અદીગ', બીજી નેશનલ ફીઝીકલ
રીસર્ચ લેબોરેટરી અને ત્રણે ઈન્ડિયન ઈન્સ્ટીટ્યૂટ
ઓફ મેનેજમેન્ટ આ ત્રણે સરચાઓ કારો
રજુને ઉગમ કક્ષાની માનવશક્તિ પૂરી પાડવાની એક
નિર્ણય કરણમા તેમણે લગી બતાવી

સાહિત્યનો પ્રચાર

‘યોકમિનાપ’વળા થી મહેન મેધાણી નીન
નતી થોજનાઓ ગ્રમમાથા કરે છે જનુ-પરના
અકમા ‘એક લાખનો અનોખો પુસ્તકાર’ શીર્ષક

[અણુ ૫૪ ૫૦૨]

મનુષ્યનું મોગમા મોટું દુઃખાગ એ છે કે જે વસ્તુઓ તેણે લોક-કલ્યાણ ને મગન લાવના હોય. કરી તે જ વસ્તુઓ આજકાલ તેની દુઃખન બની ગઈ છે કરુણા સ્નેહ, મૈત્રી વગેરેની પ્રેરણા આતો ધર્મ પાછાથી ધૂણી, અત્યાચાર ને ખુનામ કીર્તિ કારણ બની ગયો. યુરોપના દેશોમાં એક સમયે તેણે એવું જીવ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું કે તેનું સ્મરણ કરના આપને કપાતી ધૂટે છે.

આ સમયથી ભાગતથી થોડે વરો અરો ભાગ્યશાળી રહ્યો છે અહીં જુદી જુદી ભતિઓ, જુ. જુ. ધર્મોના અનુનાયકો ધણી પ્રાચીનકાળથી આવતા રહ્યા છે અને ભારતવર્ષે ઉદારતા પૂર્વક તેમને સ્થાન આપ્યું છે અહીં, શક, જુ. ખ્રિસ્તી સદી, પારસી વગેરે ધર્મો આગા ને દરેકને યોગ્ય અવો આપે મર્યાદા એ બધા વિજેતા બનીને નહોતા આવ્યા એટલે કોષ્ટક રાજનૈતિક આધિપત્યને કરણે તેમને અહીં સ્થાન મળ્યું એમ નથી મુરિનમ વિજેતાઓથી ધણી વર્ષો અગાઉ આ દેશમાં મુરિનમ સત ને સૂઝીઓ અવ્યા હતા અને આ દેશમાં તમો આ રને પાત્ર મળ્યા હતા જો પુરાતન મુખ્ય પંથથી જાણવા મળે છે કે તેમના - રજુપાળની સ્ત્રી નિરપાદેવીએ ૮૦ મસ્તિદો બધાની હતી અને આ ભારતવર્ષમાં મુરિનમ વિજેતાઓ આવ્યા તે પહેલાની વાત જો ભારતવર્ષે તેમને ઉદારતાપૂર્વક સમાન્ય હતા.

ભારતવર્ષમાં મુરિનમ વિજેતાઓ આવ્યા પછી હિંદુઓ ને મુરિનમો એવા મે જુઓ દેખાવા અને આ જુઓનું દરિદ્રિયકુ ઉદાર નહોતું જે રીતે હિંદુ પંડિતોને પોતાના શાસ્ત્રના જ્ઞાનનું અભિમાન હતું તે રીતે મુરિનમોને પણ પોતાના મજબબની ખૂબીઓનું જ્ઞાન હોવાનો અવકાર હતો અને પોતાને સચા સમજતા હતા અને બને એકમીળને 'જોડે માર્ગે જઈ રહ્યા છે' એમ કહેતા બનેએ મધુમ

માણસને ન મળી શકે એવી એક અવ્યય જીવી કરતી ધર્મની દીવાલ ખડી કરી દીધી આ સમયે આજુને કેનાક સતોના દર્શન થય છે તેમનો ધર્મ ભગવાન પ્રેમ હતા પ્રાણીમાત્ર પ્રતિ તમને આત્મભાવ હતો તુરિનમસના શત્રુમાં કહું તો તેમને માટે

ભતિ ધર્મ પૂટે નહીં ટોઈ,
હરિ કેઃ ભજે સો હરિ ? હોઈ

એ જ મોગા સિદ્ધાંત હતો આ સંતોમાં કહેવાના જીવનીય એવા અનેક વર્ણના માન્યો હતા અને સમાજમાં લોકો તેમના પ્રતિ આત્મની દરિદ્રિયો મોગા આ સંતોમાં કમીર, રે સ, ધન્ના, પીપા અને તે પછીની પેઢી હાલુ વ્યાજ દરિયા સામે રજમ તથા અનેક સૂઝી સાધકો હતા.

કમીર, રવિદાસ (રૈદાસ) વગેરે સધક રામન હતા શિવસત્રાવ્યમાં આવે છે રામાનવ પોતે આજુએ હતા ને રામાનુજે શરૂ કરેના આચારનિ ક સત્રાવ્યમાં તેમો જોડા વા હતા પ તુ એ વાડ માથી રામાનવ બદાર આવ્યા તે જો સત્રાવ્યને બે લોકભાગમાં ઉપર આવો શરૂ કર્યા તેમજે મનિ-પત્રિનના એ આવને છોડી નાને સધનનો મત્ર અરો તેમના મુખ્ય બાર પીપો પૈમી રવિદાસ ચપાર દતા કમીર વગર હતા, મેના હમમ હતા, ધન્ના તમ હતા ને પીપા રજ દતા દરિય દેશ માથી ઉગર ભરતમાં ભગિતસત્રાવ્યને હમ અવવાનું એવ રામાનવને રજે જ જાય છે કમીર તેને સર્વત્ર દેવા તે.

ભગિત પ્રાવિઃ ડિપજી લાયે રામનદ,
પ્રગટ કિયો ષ્ઠીરને સત્રાવ્ય નો ખડ

ભગિતસત્રાવ્યના આ પ્રયરમાં નામને ને સત્રાવ્યના નામ પશુ ઉલેખની છે નામને દરજ

હતા, બધારે સદના કમાઈ હતા ઉત્તર ભારતમાં કમીર
મદાન ગરુ બ ય ને તેમના પછી વધારે પ્રમાણમાં
જે સતતમ પ્રચલિત બધો તે થોડો અંશે
કમીરના મતવા થી પ્રમાણિત થયો છે

ખીજ દિ દુઆ ને મુરિમોને બેગા કરવાને
પ્રાસ કરો પતિતા અને મુ નબોના સિમોને
નેંધ તમ્હે કલુ હતુ

હન દે ઉન રાહ ન પાઈ

જો મુદા મરિજતમા જ રહેતા હેય તો
ખા રેજા શુ તેના છે ? તીર્થ ચાનવી મુર્નિમાં જ
જો રમનો વાસ હોય તા આ હૈતભાવના સય
કયા અ યુ ? અરે પૂર્વ દિશામાં હગિનો વાસ છે
અને પતિમના ખુ નો અરે દિલ્લી અફર જી ।
જાની એ કેમ નથી જોતા કે તાજ ને રહીશ ત્યાં
જ જી

અ ર ખુમ્મ મચીત બમત હે,
ઔર સુલુક કિસ કેરા,
તી થ મૂરતિ રામ પિવાસ।

દુહુ એ મિનદુ ન હેરા
પૂરમ નિયા હગી કા બાના।

પનિમ અવહુ સુકામા
દિલ ટી ખોજિ, દિવે દિલ લીતર,
હહા હીમ ઔર રામા

દાદુજી જન્મ ૬ સ ૧૫૪૪માં રજપૂતાનામાં
થયો હતો । તરતના જુ । જુ । રવાનોમાં તેમના
અનેક ભાતો છે તમ્હે જ મે મુમખમાન હતા

અનાહ ને રમનો તેમનો અમ છૂટી ગયો
તમ્હે મન નિદુ ને મુરિતમ વચ્ચે કેઈ બે નહોતો
રવો

અલ્લહ રામ છુ । જમ ગેર,

હિ ફે શુકે હો, કુછ નાહી

આપતમખતમા જાનિયે, સપ્રવચે,
અ સી રવ વારેના બે, મગી અહ છે ત્યાં નેનું
અનિ । હેનુ જ નથી કમીર એટલા માટે કલુ છે

વે -કુતનમાં આ દુનિયામાં ધમના બે ને
વગીરી રહી આ પછી થી નમગી તકરાર છે ? અહી
પુરુ પચુ કેલુ છે ને સી પચુ કોલુ છે એક જ

ગિદુ, એક મળખૂત, એક આપડી, એક ઇપિ,
એક ને નિથી જ નધા ઉત્પન્ન થયા છે પછી
એમાં બાહ્ય કેલુ ને યા કોલુ ?

આ બે મારથી આ મિથ્યા વાનથી મધ્ય-
કાલીન સાવકો મુકન યઈ રાધ્યા તેનું મોગમાં મોટું
કારણ એ હતુ કે ભગવાનને મેળવવા માટે અન્ય
ભતિ જ એ એમને મન મોટું સાધન હતુ ભગ
વાનથી ભક્તિમા આ રીતે તેઓ એટના મરત બની
રહેના કે તેમને માટે આચાર સાત્ત, વેશ વગેરે
કસા કમના આ નકિ સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ તેમને
લગવાથી સારી નહિ કે નકનો ભય તેમને પાત્રી
રાધ્યો નકિ પ્રેમપથના આ પધિકો શરીરને નક મુ
કા આવા નહોતા હ-છના, નેકે પ્રેમ મેળવવા
માટે સરીર ને મનને જુલ જુલ પ્રકારના કપથોથી
દૂર કરવા પડે છે તેઓ આ દેહને દેવાલય માને છે
અહી દેહથી પર એવુ બલ વિરજમન છે માટી
પથરથી બનાવેના મદિરોમાં પ્રનિકિત થ લી
મુર્તિએ નાક મૂલ્ય નથી બાલ ઉપચારો વગે થી
કરેવી પૂલ વર્થ છે આ સધકેની દરિદ્રા દય,
અદિસ, મેત્રી એ જ સૌથી સાચુ સાધન છે
બાનાના મદિરોમાં એટના માટે આપણે આટનો
સ બ ભાર જોઈ રખામે છીએ તેમના એક ગીતમાં
છે કે 'તમારો માર્ગ' । મદિર ને મદિરોથી
દકરે । છે હે સાર્ત કુ તમારી વામું ને તો સાભગ
હુ પચુ ને પ્રમાણે આવી શકનો નથી કે લુ કે
સામે જ ભિપટે ક ને મુરસિ રહેતો મેટી જીમા છે '

તોમાર પથ ઢકે છે મદિરે મદિરે
તોમાર ઢાક મુનિ સાહ,

અલિતે ન પાર્ક રૂખે દાદામ શુરુતે મરશીદે
આ જ લક્ષને પાનમાં રાખી કવિએ કલુ
હતુ કે પડિને વાચી વાંચી પથર બની ગયા જી
ને લખી લખી ઇટ બની ગયા છે પચુ પ્રેમનો એક
પડિ પચુ તેમના મનમાં પ્રવેશ મેળવી શકતો નથી

પકિ પકિ કે પથર ભયે,
લિખિ લિખિ ભયે જુ ઇટ,

કળીરા અતર પ્રેમ મી

લાગી નેકુ ન છીટ

પ્રેમ સતોતી સાધનાનું મધ્યનિદુ છે

જાપાની એક પ્રચલિત વાત છે સુદર ફૂોના રોડ ઉડરનાર તરીકે એક મહુસ ખૂબ જ્યાન નામ થયો હતો એનો ખ્યાલિ જોગેવાના રાજ-મહેનમા પશુ પગેથી મધ અને રામએ પોને એના ફૂો જોવાના ઈચ્છા દર્શાવી સૌંદર્યના દર્શનથી રામની આંખો ચમકી ઊઠે એવા વિચારથી પેનો માયુસ રમના આવના પહેના પોવાના બગીચામા ગયો અને તેણે ઉછરેના બાગ જ રોડ ઉમેડી માન એક સૌથી સુદર રાખ રહેવા દીધો.

પરદેશીએને આ વાનનું રક્ષક કદાચ ન સમજાત, પણ જાગનો માયુસ તરત જ પામી જશે કે, સૌંદર્યની કલર માટે મહુસની તાનાવેની એટની તો તીવ્ર હોય છે કે રામ ખીમ ઝોઝા સુદર ફૂોમા છુપ થયા વિના માત્ર એક જ પૂર્વ નિકસિત ફૂનનું સૌંદર્ય માણી શકે-તની કલર કરી શકે તે મટે ખીમ સેકો. ડાઘને તે ઉમેડી નાખે તેમા કશુ આશ્ચર્ય નથી મારા ખતે એકવાર મને આ વાન સમજાવી તેણે કયુ લાલમ દરક માનનીમા કળાની કૈક તો કલની હોય એ પણ જાપાનીઓએ તા કલનીની પશુ કળા ખીનવી છે.

પશ્ચિમના સમાજમા લેકે મા કઈક એવી લાગણી પ્રવર્તી રહેતી દેખાત છે કે પોતાની જાને સ 'ક' કહેનારા માટે જગતપણે કમક પ્રયત્ન કરી દેખાડે. એ પ્રયત્ન પડી જાને પેખનગારમા હોય કે ચિત્રકળામા સંગીતમા હોય કે પાકસાજમા પરંતુ જે વર્ગ પુર્વનકો વાચે છે, ચિત્રા જીતે છે સંગીત સાંભળે છે અને જોખન માણે છે, તેઓનું શું ? તેમની લાગણીની કલર કરવી એ પણ મહામુની સર્જનાત્મક ભેજ છે જાપાનના વતનીને મન તેની ખૂમ કિ મન હોય છે.

જાપાની યુનાકાન લેનાર પરદેશીને કલ દાની ની આ ભાવના જીવન જોવાનો નવો દૃષ્ટિકોણ

આવે છે એ મૂલત્વાન અને મહનતાના મહુસારો છે એક અમેરિકન સૈનિકની પત્નીને દોડિયોમા એક વખત મને તેના અલુધાર્યા આનંદ અનુભવી વત કરી 'સુગંધ સિંક સમાજ' ત ફૂંથી તેમના મ ગની સમામા તેને અ મત્રય મત્રય હતુ જાતાનના આ મહિલા મડો આ ખામત. માર્ગ નિ મેળવવા માટે એક પિશ્ચાનની પશુ નિમણુક કરી હતી સીડર લાનમ પન વગેરેના લાકડાને બાળના તેમા. રી સુગંધ નીકળે છે, તામ કાંચેલા લાકડાની અન સો વરસના જૂના લાકડાની સુગંધ વમા કે. ફેમર કે વિચિત્રતા છે તે મહુસા અને માયુસા એ મહિનામા એકવી થની હતી આ સમામા જવાથી મ. અમે રિકન મિત્રને રાજિદા જીવનમા અનુભવાન અવાજે, સુગંધ વગેરેને જોવાની નવી દૃષ્ટિ સાડી હતી, કે જે દૃષ્ટિ પહેના તના ખ્યાન બહાર જ રહી હતી.

વિશ્વના પ્રધ આનંદોમા જાસાવીમાએ વ્યક્તિગત ઉમેગનો ભાવના ખીનવી છે દાખના તરીકે જાતાન. તમને ચદ્દશન મટે પણ આમ ત્રણ મગે તો નવાઈ નહિ તમે નિરાને ચરો ય ન રખ્યા કરો દોઈ સહેજ વાન પણ એ સમરે તમાર્ગ સાથે કરશે-હિ એ સમરે ચદ્દનો પ્રકાશ બગીચામા, મામડના પદરમા તેમ જ છાર. રેય ઉપર પોતાની લલા કેમ પાથરે છે તે જોમા તમારુ સમગ્ર મન રાકયેતુ છે, એમ તેમા સરેને સમજ જા છે એ લોકો જાડતા હોય છે કે પન તી છયુએને પ્રહજી કરવામા ચદ્દ અને વાળની માફક સતાફુડી નિહાળમા અને રાત્રિના આકાશમા ધોખે નીમે ઉય પ મની પ્રમા જોમામા મનને બગાળ કેતિત કરવ આવરક હોર છે કેલક ધરોમા તો ખરેખર ચદ્દશન માટે ખાસ બારીઓ પણ રાખતા માં આવેની હોય છે.

પરેલી દિપવર્ષા તે કેટકેલી મિના અને ચિત્રકળાનો વિષ બનતો હોય છે ને કલા શેલવા

વ્યાયામ માટે તે એક આનંદનો ઉત્સવ બની રહે છે તો કે પતિમા આતુ કનાગોદય ઘણા મતે સમ્રાટ ન રહેતા નિષ્ક્રિય હોતા છે કોરોટોની એક સ્ત્રીએ તના હવનમાં આ વાપક અનુભવનું સુ મૂલ્ય છે તે અને પ્રત્યક્ કાલ્પુ દિગ્ગર્ભનું દર્શન ઉત્તમ રીતે મણી શકાય તે માટે તેના ઉદ્ધાનમાં તેણે એક નાનો સ્ત્રોતો આડો બાપ । હતો ત્યાં પોતાના મિત્રો સાથે સંપૂર્ણ શાન્તિમાં ધીમે ધીમે સ્ત્રીના પીડાના ધૂનગા ભરતી તે બેસતી હતી આ પછી અસ દિગ્ગર્ભનું દૃશ્ય મળતી વેળાનું પીણ છે આ પીણથી બાળકો અસર તમે પનગતી બુદ્ધિ નં સૌંદર્ય માનવાના એર મળ મળતી હેય છે, એવ એ લેકો અને છે પુ કણ 'આરી રીતે ક લા દિગ્ગર્ભ । દર્શનથી ચિત્ત એન સમર સરખરણ પામે છે કે જેની આખા વર્તનું ભાથુ ખાખી શકાય છે'

કુ રતના આકર્ષક સુદર રથનોના ઉપગોચ ઉપરાંત જા નાના ને કો ૧ રેજનરોજ ૧ જિંગીની ન ની તાની બાનતો । પૃથ્વ આ સૌંદર્ય ૧ સરકારી કદ ઘાનો વ્યાપક ધરલી ભેરા મળે છે દાખના તરીકે તમને જમણવારન આમત્રણ હોય તો બોજનની રકબી હેડણ કેઈ ફૂન પાનનો સુદર અને કલાકત્ત આ નિમા કારી ગે કવેનો કુદરો તમને ભેરા મ શે મહેમાનો બોજનને ખૂબ સ્વાદિષ્ટ અને ખૂબ મજેદાર । હીને બધુ બોજન અરેગી ભય તેથી ગૃહિણી જે ની પ્રસન્ન થાય છે, તેલવી અકા ૧ કેડુ સુ ર છે । એટલુ માત્ર મદમાના કહે અને બને થા, બોજન પછુ ન લે તો તેની પછુ તે પ્રસન્ન થાય છે કેઈ ફક્તમા જઈ તમે માત્ર સાર થે હી વસ્તુ ખરીદ કરે તો ત્યા પછુ વેનો કુમાનદાર તમારી વગુને એની કુશળતાથી કાગમમાં લોટીને બાધી દશે કે તે રમુ તમને કમ કૃતિ લાગશે તમે કે દને મત્ર ઔચારિક પત્ર લખતો તો તમારા હસ્ત હારની પછુ કેઈ મદદરવા સદેશા જેની જ કિમ્મત આકારની

વર્તમા અમુક સ્મરે તમ તા પા'લીઓ એમણે સ રેલી થ ગથુ વગુમે પાથરીને તેના કાંઈ ભેદ તમને આમત્રણ આપશે ત્યા આ પીયા પીયા તમે એ બધી વસ્તુ મો-ભૂતા તરેહવાર મહેરા, સુદર ચિત્રો,

શુદ્ધાદાર કીનખામના કુકડા, એવુ બધુ ભેઈ ભેઈને તેનો ચૂક પ્રથમ કરો કે મેટીને વાકવાક કરતા બજો એ મટે ગૃહિણી પોતાનો બધો જ સધરો તમારી સમક્ષ રજ કરશે પછુ થોડીક વારમાં એને એ બધી લીના પાછી સકેની લેરી પડે છે, કારણ કે બપાનના નિરાસખડાનું સૌંદર્ય એવુ તો સ્ત્રીમણ હોય છે કે આ બધી વસ્તુઓ લાભો વખત મુકી રાખવાથી ખરનું આકર્ષણ નાશ પામે છે એક દ સુ ર રેખલ, એક ચિત્ર, એક દૂનવાની અને સુવા । અમાતા મે રેશમી ઓશીકા-માત્ર આવી સાધન સામગ્રી ભાનના વરતા ખાની સમવન કરેલી હેય છે આ બધી વાત પાળી કહેવાનું રદસ્પ હજ એ જ રહે છે કે તમે આખ, કાન આર મનને સુદર વસ્તુ પર કેદિત કર્યા વિના તેની કદર કરી શકો નહિ

આ બધા પ્રસંગોમાં ખોટી ઔચારિકતાની દોષધામ હોના નરી કેઈ સમાય પ્રવૃત્તિ કે પ્રસંગના કાર જોણ અંગે પ્રત્યે પછુ તેમની કેવી સતત ભાવન કળાદષ્ટિ રહી હોય છે તે આમાથી શીખવા તું છે આ દૃષ્ટિનિદુ બાનમા એવુ તો સર્વસ્વીકૃત જેવુ થાય છે કે લલિત કળાઓમા પછુ પ્રેક્ષ ના સવકા ના અપેક્ષા રાખવામા આવે છે બપાનમા કોઈ કાન્યાવાયન કે નૃત્યમા કવિ અગર નૃત્યમાર પોતાને રજ કરવાના કારોનું માત્ર આઉરુ જ સૂચન કરી ભય છે થ જી સૌંદર્યસૂત્ર ગ્રહણશક્તિ, અનંદને વિશ કરવાની સમ્મિત વગેરે વડે મનમા એ અનુભવ ને સકાન કરી કેઈ વિસિદ્ધ અર્થ દાતા તેને સમૃદ્ધ કરવાનું કામ શ્રોય કે પ્રેક્ષક પર હાડવામા આવે છે અથી શ્રોય પ્રેક્ષકનું પ પછુ ઠીક ઠીક મહત્વનું બની ભય છે કાવ્ય અગર નૃત્યનું સવદન પોતાના મનમાં ગ્રહણ કર્યા પછી તે માત્ર નિષ્ક્રિય પ્રેક્ષક રહેતો નથી, પછુ તેના સક્રિય અગર-સ્થાથી બની ભય છે બપાનવાસી માને છે કે આ જ સિદ્ધાંત જીવનમા પછુ અપનાવો અને પછી તમે ભેરો કે જિદગીની માત્ર નીરસ લાગવાને બને જિદગી જીવાનો એક પ્રેરક, સર્જક અને સક્રિય પથ તમને પ્રાપ્ત થશે

પ્રાર્થના દિવ્ય શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન છે. વિશેષ અધ્યયન માટે એકાગ્ર અને ધીન, ચિંતન અને મનન કંવાથી આત્માને જે આનંદની, દિવ્યતાની અનુભૂતિ થય છે તે અપૂર્વ હોય છે. આવા ઐકાંતિક મનન, ચિંતન, સાધના અને ધીનથી આપણને નવો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે. જીવનને નવો વર્ણક મળી રહે છે.

હું દર વર્ષે આઠ દિવસ આવા મનન, ચિંતન અને સાધનાનો પ્રયોગ કરું છું. હમણાં જ આ માટે અડાલિયું ખરાબ વહી આવ્યો છું. આવા ઐકાંતિક મનન-ચિંતનથી અને એકાંતમાં ભગવાનનું પૂજન કરવાથી આત્માને દિવ્ય આનંદની અનુભૂતિ થાય છે.

આ વખતે ખંડાલા મેસો ત્યારે સાથે બે પુસ્તકો લઈ ગયેલા. તેમાં એક પુસ્તક હતું ૬૦ વર્ષના સ્વામી રામદાસનું 'ભગવાનની શોધખા.' આ પુસ્તકમાંથી પ્રથમ દિવસે પહેલું એક જ વાક્ય વાંચ્યું અને મને ચિંતન-મનન માટેનો એક અડાલિયોનો ખમાયો મળી ગયો. એ વાક્ય હતું 'એ વર્ષ પહેલાં ભગવાને રામદાસના દિનમાં એને (ભગવાનને) પચાત્રી તીર્થ ઝખના જગાડી' એકવાર ભગવાન પામવાની સૂરતા લાગે - તીર્થ ઝખના જાગે એટલે એમાં બધું જ આપોઆપ આવી જાય છે.

મધ્યમ પરમદંસનો પણ આ જ આશ્રય હતો. કોઈ ગિજામુ આવીને તેમને પૂછે કે 'સધના માટે શું કરવું?' તરન જ પરમદંસ કહેવા: 'એ માટેની- એને પામવાની પ્રમગ ઇચ્છા હશે તો બધું જ થશે.' આના સંદર્ભમાં તેઓ એક ચોનોદાખવેલી કહી સંભળાવવા: એક મકાનમાં એક ચોર ૨૬ છે અને બાળુના મકાનમાં સોનું ભર્યું છે. આવી ચોરને ઊંધ - કિ આવે; કારણ કે તેને બાળુના મકાનમાં રહેલ સોનું મેળવી લેવાની ચિતા છે.

એક શુરુ પામે આવીને તેમનો એક વિશ્વ પૂછે કે કે પ્રવ્રુ-પ્રાર્થિન માટે મારે શું કરવું? શુરુ

કરો જવાબ આપ્યા વિના જ પોતાના સિબ્બને જાણુ-માં વહી રહેલ નદીમાં કુપડે છે. આથી વિષ ચૂંચાવા લાગે છે ત્યારે શુરુ તેને કહે છે: 'તારા પ્રમનો જવાબ એમાં રહેલો છે તને જવાબ મળી ગયો' વિશ્વને હજી પણ કશું સમજાતું નથી એટલે શુરુ તેને કહે છે: નદીમાં પાણીમાં કૂપડાં ખચવા માટે જ્યાં લેવાની જોડથી ઝખના હવો એટલી જ તીવ્ર ઝખના જાગે તેને ખમતદ્રાપ્તિ અપર. સિદ્ધ થાય છે અમ આપણી મેટી ખાખી એ હોય છે કે કેટલીક વાર આજો સફર સાથે હોતો નથી અને તેથી સફળતા મળતી નથી સાથે સંદર્ભ હોય- દિનની સાચી ઝખના હોય તો ભગવાન તે સિદ્ધ કરે જ છે.

ચોથી સતીમાં આક્રિયામાં થઈ ગયેલા સંત ઓગરદીને તેમની આત્મકથામાં પોતાના પૂર્વાધમના કરેલા વર્ણન અનુસાર તેમને પૂર્વાધમ સાંગ ન હોય. તેઓ એક વસ્ત્રની સાથે રહેવા; પરંતુ તેમના સંસ્કારો સાંગ હતા તેની માતા સરંધી પ્રાપ્તિ અથે પ્રાર્થના કરતાં, સંત ઓગરદીન પણ પોતાના ખરાજ જીવમાં મે સત્ર પ્રાર્થના કરતા. 'હે ભગવાન, મારું જીવન પવિત્ર બનાવ, પણ હમણાં નહિ. હમણાં તો મેટ હરીને લહેર કરી લેવા દે.'

ભગવાને તેમની પ્રાર્થનાનો પહેલો ભાગ સંભળ્યો અને તેમનું જીવન પવિત્ર થઈ ગયું. એ જ રીતે આપણને પણ સા. થવું છે, જીવન પવિત્ર બનાવવું છે, પરંતુ હમણાં નહિ. આપણે આમ કરીને શું શ્રમાથી બેસા છીએ તે જ આપણે જાણતા નથી અને તેથી આપણને પ્રદ્રાપ્તિ માટે જાગતી જોડથી તીવ્ર ઝખના જાગતી નથી. એટલે ભગવાનની કૃપા મેળવવા-પ્રવ્રુપ્રાર્થિ ભગવાનને એકાગ્રતા માટે તીવ્ર ઈચ્છા-તીવ્ર ઝખના જાગતી જરૂરી છે.

૨૧-૨૨નાથ દેવોર નના હના ત્યારની આવાન છે. તેમને નાના હજી ત્યારે અ.પે એ.કુ. દેખાવું.

તેમની આંખો નબળી હતી, પણ તેનું કારણ શું તે સમજવું નહોતું તેઓ એવાને આજુ દેખાતું હોવા છતાં બાળપણમાં અન્ય છોકરાઓની સાથે રમતા બેસતા અને ફૂટબોલ તેમને ચોલાની આખની ખમી જણાતી નહોતી અને જાહેર કે બધાને એવું જ ગણુ દેખાતું હશે તેમ એવો માનતા એવામાં એકવાર રમતમાં ને રમતમાં એમને બીજા પાછાં છોકરાંના ચરમા પહેરી લીધાં આ તેમને ૨૦ દિવાલા સાચુ બાળકાગર ખુશ થઈ ગયા અને દુનિયા કેમની સુદર છે તેનો હવે તેમને સ્પષ્ટ ખ્યાન આવ્યો

તેમના નાં કામ મનમાં મે સિત્રો-મે વિચારો -મે લગ્ન પૂર્ણ થઈ એક તા એ કે દુનિયા કેટલી સુદર છે ત્વી તેમને ચરમા નહોતા પહેર્યા ત્યાં સુધી કરી જ ખર નોંતી પડી તેનું કુખ થતુ હતુ એવો ચરમા વિના કેવુ અને કેટલું બહુ સુદર ખોલ બેસા હતા તેનું કુખ થતુ હતુ અને એવો કેવા મૂર્ખ હતા કે આ બહુ ખોલ બેસા હતા તેનો મનમાં રાજ ભગતો હતો

એ જ રીતે આપણે પણ જીવનમાં જે કંઈ જોતા જેવું હોય તે પછે જોઈ રહીએ તે માટે જરૂરી ચરમા આપણને મળી રહે તો આપણે શુ બેઠાં બેઠાં છીએ તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવ અને તે બા જો ખોલ મેરા હેઠમે તેની પ્રાપ્તિ માટેની તીવ્ર ઝખના આપણે જ આપણા પાંચ જો

આમ આપણને જો આપણી દરિ નબળી હોય અને એવા ચરમા મળી આવે તો સાચા જીવનનો ખ્યાન આવે અને ત મટેની જખના જાએ આપણે શુ ખોલ મેકા છીએ તે સમજાય તો જ તેની પ્રાપ્તિ મા ની ઝખના જાએ અને તો જ તેની પ્રાપ્તિ કરવા માટેન પ્રયત્નો હાથ ધરી રહીએ

અમારા સંઘના સ્થાપક સે ટીએનસ સોમશી સદીમાં રહી ગયા તેઓ બહુ કડક સિદ્ધાંત દિવાલમાં હતા તેમના કાંજે અમારા સંઘના નિયમો બહુ કડક હતા અમારા સંઘમાં જોડાતા ઇસ્લામની તેમને સંઘમાં પ્રવેશ આપના પહેલાં કડક રીતે ચકાસણી કરાતી હોમદવાર બધી જ કસોટીઆથી

પાર જતારે એટલે તેને હાલો પ્રશ્ન એવો યુગલો કે ભગવાનના સંકા કર માટે તમને તીવ્ર ધ્યાન છે ? જો તે હા પાડે તો તેનો સ્વીકાર થાય અને ના પાડે તો તેને બીજો પ્રશ્ન એ યુગલ કે તમને એવી ધ્યાન છે ? કે તમને એવી ધ્યાન જો તેમ છે ? જો હોમદવાર હા પાડે તો જ તેનો સ્વીકાર કરાતો

રામદાસના દિવસ પછી મે વડમાં ભગવાન પ્રાપ્તિ માટેની ઇચ્છા-આગ્રતા તીવ્ર ઝખના જાએ

કોનેજમાં આવે યુવકો અને યુવતીઓ એકબીજાને મેગવસ માટે ઝખના હોય છે અને કેટલીક વાર હાલોએ ચોલાના પ્રિય પાત્રની પ્રાપ્તિની ઝખનાના પ્રતી રો ચોલાના દય પર તે પત્રનું નામ કોતરાવેને કરતા હોય છે આવા એક હાલોએ તેના હાથ પર માર્ક નમ કોનિલુ જોઈ મે તેને કથુ કે તે માની લંબેનતાડુ પ્રીતિપ્રત તો અન્યની સચે પરણી મોલ છે માટે તને એ છોકરી-તડુ પ્રતિપાત્ર મેગવસની જેટની ઝખના જાગી હતી તદની સુખપ્રાપ્તિ મટેની ઝખના જાગવ અને પડી જો કે તેનું શુ પરિણામ આવે છે માટે સાચી વાત તો એ છે કે આપણે ભગવાનની પ્રાપ્તિ મટે પત્રન બનવું જોઈએ

હવે પ્રાર્થના કેવી રીતે કરવી તે જોઈએ ? તીવ્ર ઝખના પછી પ્રાર્થના કરવા બેસીએ ત્યારે મારા ચોલાના નિશ્ચયથી હું પ્રાર્થના કરું છું એવો ખ્યાન આવે તે બેસાવ નથી પરંતુ ભગવાન (રામ) ખોલાવે છે માટે પ્રાર્થના કરું છું એવી ભાવના હોય તો જ પ્રાર્થનામાં રસ જાએ આતા (ભગવાનની) નો જવાબ એ જ પ્રાર્થના છે રામના દયા માં જાહેર અને રામ જેટની આપા કરે તેનું જ કરવું પડે તેટલો જ જવાન આ પયો પડે તેમ આ તો સમગ્ર જગતનો નિયતા તેની આપા-તેની દ કલ વિના તેનો જવાન કેમ અપાય ? એ જ રીતે પ્રાર્થના કરતી વખતે પણ ભાવના (રામ) મે હોવે છે માટે જવાબમાં આપણે પ્રાર્થના કરીએ છીએ તેવો ભાવ જાગવો જોઈએ અને તો જ એ જ ખરી પ્રાર્થના છે

બાળકમાં ભગવાન દેશુ હશે છે કે 'તમે

મને પસંદ કર્યો નથી, મેં તમને પસંદ કર્યા છે તમે મને મોનાવ્યો નથી, મેં તમને મોનાવ્યા છે ' તમને મોનાવ્યા છે તો પ્રતીક્ષા કરો. શા માટે મોનાવ્યા છે તે વિચારો. આ માટે દિનપ્રા શાંતિ ધરીને મૌન એમો તેમની (ભગવાનની) વાત જાણો. પોને વાતો ન કરના તેમનો (ભગવાનો) અવાજ સાંભળીએ આ માટે અપલે મૌન મેરીએ મૌનની સધના એ જીવનની નહિ પણ યાત્રી સધના છે. એથી એ પી શાંતિ મળે છે કે એમનો (ભગવાનો) અવાજ સાંભળી શકાય છે

પ્રાર્થનામાં આપણે બને કોઈનું, ભગ્ન વગેરે કરીએ, એ પણ જરૂરી છે, પણ આપણે જ બોદા કરીએ અને એને (ભગવાનને) મોનાવ જ ન દઈએ તે તો અવિવેક જ મણા. ભગવાનને પણ મોનાવના સમય આપીએ સામાને મોનાવ ન દઈએ અને આપણે મોનાવે કરીએ તો એ તો ભારે અવિવેક જ લેખા. માટે મૌન અને શાંતિ વચ્ચે એ (ભગવાન) જે કાઈ મોને તે એકાગ્ર બનીને પહેલા સાંભળીએ તે જ સાચી પ્રાર્થના

આપણે ઉપવાસ અને ઉપાસના કરીએ છીએ તો ઉપવાસ અને ઉપાસનાનો સાચો અર્થ સમજીએ અને પછી જ તેને આચર્યાએ તે યોગ્ય છે ઉપવાસનો અર્થ છે સાથે રહેતું અને ઉપાસનાનો અર્થ છે તેની સાથે એસતું આથી ઉપવાસ અને ઉપાસના દરમિયાન આપણને 'એ આવે છે, એ આવે છે' એવી ભાવના થવી જોઈએ અને તેના આગમનની આપણે પ્રતીક્ષા કરીએ છીએ, કારણ કે પ્રતીક્ષાનો આનંદ અને તે બાદ મિનનનો આનંદ અનૈવ છે. આ માટે સધા કૃષ્ણની પ્રતીક્ષા અને મિનનનો ધામનો આપણને શાંતિભાથી મળી આવે છે

ભગવાનને ભક્ત માટે શુ શુ કર્યું છે તેની આખને, કાનને કે મનને ખબર નથી હોતી.

મૌનના પ્રયોગ દ્વારા ભગવાનનો જવાબ મળે છે દિવને તેની પ્રતીતિ થાય છે, અને તે માટે રામનામ સળ સાધન છે આ સધન ખૂબ જ શુભાકારક છે ભગવાનપ્રાપ્તિની પ્રતીક્ષા-પ્રાર્થના

નમ્રનાથી કરનાં જોઈએ. એમાં સરેજ શુદ્ધના પણ લાગે છે - થડીભર લાકિન જેવું ન પણ લાગે પરંતુ જે તીન ઝખનાને કારણે પ્રાર્થના - પ્રતીક્ષા કરીએ છીએ તે સફળ જ થાય છે.

રામદાસે "હં શ્રીરામ, જય રામ, જયજય રામ" નો જાન કરવા કહ્યું છે આમ સાધના વેળાએ નામજપ સાથે ઉપવાસ પણ આપણે પ્રાર્થનાના રાથી તરીકે કરીએ છીએ અને એ રીતે મનની સાથે શરીરને પણ આપણે સધનામાં જોડીએ છીએ પ્રાર્થના એ મનની રૂઝિત છે શરીરને પણ તેમાં સાથે જોડવા-પ્રાર્થનામાં જોડવા આ લે ઉપવાસ કરીએ છીએ આથી પવિત્રતા રાત્રે દિવને ભારે સતોય થાય છે.

હું આ બધું લઈને ભગવાનને પ્રાર્થના કરું છું. આપણે દિલની આરમૂ - વિનિઓ લઈને ભગવાન પામે જઈએ છીએ આને ધણા નાનું કામ માને છે, પણ સાચી લાગણી, સાચા આશય અને શ્રદ્ધાથી આમ કરીએ-શ્રદ્ધાથી ભગવાન પાસે વાહિતની માગણી કરીએ-આશ્ચી એ માગણી પ્રાર્થનામાં નમ્રતા, આત્મ અને પ્રેમ આવે તો પછી જ ન થઈ શકે? સર્વ કાર્ય શક્ય બા છે પરંતુ આપણા કહેવત છે ને કે 'મનના વિના મા પણ પીસરતી નથી' એ મુજબ ભગવાન આપણા આત્મ-મનની ભાવનાઓ જાણના-સમજના દેવા છતાં આપણે મનવાહિનીની તની પસે માગણી કરી રહે છીએ

આમ ધવાનું કારણ જોઈએ એક વિદ્યાર્થી છે તે બહુરમામ લગુવા જાય છે તેને બહુરમામ જાતલયમાં રહેવા, જમવાનો તેમ જ કાલવાનો વગેરે ખર્ચ થયો હોય છે વિદ્યાર્થીને બહુરમામ લગુવા મોકનના પહેલા તેના મબોરોએ પોનાના પુત્રને માસિક કેન્દ્રો ખર્ચ આરશે-એટલે કે પોતે પુત્રને લગુવા તો મોકલ્યો, પણ મલિત કેન્દ્રો નાણાં મોકલવા પડશે તેનો ખ્યાલ તે મેળવી જ લેવો હોય છે, પરંતુ દર મલિને પુત્ર નાણાં મગાવે તે પછી જ માળાપ તેને ખર્ચના પૈસા મોકલવા હોય છે આમ કેમ? માતા પિતા પુત્રને વર્ધકરના પૈસા એકસાથે

શા માટે નથી મોડી આપતી ? આમ કરવા પાછી માગપિનની એ લાગણી કામ કરી હોય છે કે દર મહિને જેમ જે નાણાંની જરૂર પડે તેમ તેમ પુત્ર મગારને રહે તે એ રીતે પુત્રે દર મહિને માગપને યાદ કરાં પડે છે અને એ રીતે મા-બાપની-માબાપ તરફથી મેળના પૈસાની પુત્રને પ્રતીક્ષા કરવી પડે છે, માનાં વિચારે પંડતો નથી આમ પણ નાણાં મગારવાં છતાં દૈન્ય વાર પૈસા આપવામાં મોડું થતાં પુત્રે વધુ વાર પ્રતીક્ષા કરવી પડે છે; છતાં પોતે નિસ્વદાર ન બન્ય તે માટે માનાં સમજને જ પુત્રને દર મહિને તેની મામણી પ્રમણે જ પૈસા મોકલે છે.

એ જ રીતે બગવાન પણ ભકત તેને જુવી ન બન્ય સહ્યાદ કરતો રહે તે માટે જે કાંઈ આપણું હોય તે મોડું કરીને જ આપે છે-ભગત માગે તે પેહા જ આપે છે. આપણે બગવાનને કથી પ્રથમ- વિનંતિ કરીએ છીએ તે પછી જ બગવાન તેની કસોટી કરીને પછી જ આપે છે.

એક મિત્ર સાથે મકાન-ફંડો પ્રસંગ બની. મેં મગમનાં કહ્યું. એમ કરો, દરરોજ એક કલાક મકાન-ફંડ એકઠું કરો અને એક કલાક પ્રાર્થના કરો. મિત્રે કહ્યું : તમારી વાન સાચી છે, પણ આ મકાનનો હેતુ પવિત્ર નથી, એ તો માન કીર્તિ માટે છે આમ કાંઈ પણ નિયમ કરવામાં તેનો હેતુ પવિત્ર હોય તે પૂમ જ મકરનું છે.

રાવણે સીતાનું હરણ કર્યું તે તો આપણે બાળ્યે જાણીએ છીએ. રાવણ સીતાને ઉઠારીને લકા લઈ કેમો અને ત્યાં સીતાને એક અલાપદા રચણે રાખીને સીતાને મનાવવા અનેકવિધ પ્રયાસો રાવણે કર્યા પણ સીતાજી મને જ નહિ. સીતાને લક્ષ્મણવત્ર માટે રાવણે અનેક રૂપ ધારણ કર્યા-આશ્વક ફૂટા યુવાનનું રૂપ પણ લીકું; પરંતુ સીતા એકના જે ન થયાં. આથી કાંઈકે ધાવડને એનું સ્થાન કર્યું કે તમે હો રામનું રૂપ ધારણ કરો એટલે સીતા તમને રામ માનીને તમારી ગમગાં સંપાદશે.

રાવણે કહ્યું : 'મેં રામનું રૂપ ધારણ કરવાની યુક્તિ પણ અજમાવી એટલે હું રામના ધ્યાનમાં એકો, પણ બ્યારે રામરવણ બની ત્રયો ત્યારે મારા

મનમાંની ચેતી જોડી ઇચ્છા-કામવાસના પોતે જ અદશ્ય બની અનુભવી રહી.' આ રીતે આપણે પ્રાર્થનામાં મોડાએ ત્યારે જે એકાગ્રતા સધાય છે તેમાં આપણી વાદનાઓ નાશ પામે છે-વસના દૂર થઈ જાય છે.

ત્રી સત્વાઃમાં શંગાર-સત્વરત કરે છે, સુમધી તેલ-ધૂનેલ, પુષ્પો વચેરેથી પોતાની જાનને ઇચ્છાગરે છે તે સાથે જ પ્રમાનના વાનારણને પંજ સુગંધથી ભર્યું ભર્યું બનાવે છે. એવી જ રીતે પ્રાર્થના સરસ્વી સુમધી દવા સર્વજન પ્રસરાવે છે. વાનારણને શુદ્ધ બાવે છે, માનવીના દિલને પવિત્ર બનાવે છે. આથી પ્રાર્થના આજીવ દિલને મુક્ત બનાવે છે. આપણે લોકોની મેલા કરી છે તે મોડો મોટો દિલમાં પ્રેમ જોડે. તે પ્રાર્થનાથી આવે છે. શાંતિ, પ્રેમ, સતોષ બધું જ પ્રાર્થના વડે પ્રાપ્ય બને છે.

એકદાર સ્વામી રામદાસ પોતાનાં સાધુઓની મંજી સાથે પ્રવાસમાં નીકળેલા. તેમની ઠેલની પામે ટિકિટ નહોતી. ટિકિટ કલેક્ટરે એક પછીએક દબેલ સાધુઓને ટિકિટ વિના મુસાફરી કરવા માટે અટકાવીને ઊભા રાખ્યા. ટિકિટો લેવા માંડી. ટિકિટ કલેક્ટર ટિકિટ લે અને સાધુની જટા હસાવે. સાધુ હમે આથી રામદાસનો વારો આવી રહ્યો હતો ત્યાં જ રામદાસે જગ્યા બદલી પેલા સાધુએ ના પાડી. આમ ને આમ અડધી કલાક વીત્યે સાધુએ બાંધ અડાવી હાથ પડાયા પણ તેના (રામદાસના) મોંમાં રામનામ હવુ ટિકિટ કલેક્ટરે જપાને જગ્યા દીવા.

આમ હોઠ પર રામનામ રમટું હોય તેનો કેવો જાલ પ્રભાવ છે તે આના પરથી સમજવા જેવું છે હોઠ પર રામનામ હોય તો ટિકિટ કલેક્ટર તો શુ ભલભલા શેનાનનું પણ કાંઈ ન થયે.

પ્રાર્થના અનુભૂતિનો વિષય છે. નમ્રતાપૂર્વક પ્રાર્થના કરીએ તો જીવન ધન્ય બને. શુભ સંકલ્પ, તીવ્ર ઝંખના વડે પવિત્રતા આવે છે, અને જીવનમાં પવિત્રતા આવે તો જીવન ધન્ય બની રહે આથી આપણે સૌ રોજ ઝંખનાપૂર્વક પ્રાર્થના કરીએ અને ભગવાનના આશીર્વાદ માગીએ. - 'પ્રયુક્તઽવન'

ભારતવર્ષના પ્રાચીન પંડિતોમાં વાયસ્વતિ મિશ્રનું નામ અને સ્થાન ઉચ્ચત્તમ છે અને એણે તેઓ મહાપંડિત અને સમગ્ર વેદાંતી હતા આત્મા અને પરાત્મા જીવ અને જીવ પ્રકૃતિ અને પુરુષ ની અગ્નિ ગૂ અને તાર્કિક નિરૂપણી ચર્ચામાં તેઓ તત્ત્વની રહેતા અધ્યયન એ એનું જીવન હતું એ એમના પ્રાણ હતો ચિત્ત અને મનન એ એમના સદાના સાથી હતા તત્ત્વજિજ્ઞાસા એ એમના શ્વાસો- મહારામ હતા મૃત્યુ કે જન્મના ભેદના કે જાણતા પોથી તો એમના હાથમાં અચૂક હોત જ

આવા આ પંડિતજીને કોણ જાણે કેમ પણ એક વખત ગૃહસ્થાશ્રમ માડવાના કેડ જમ્યા એકાકી જીવન કરતા કોઈ સહચરી હેય તો પોતે પોતાના જીવનમાં વધુ સુદર પ્રગતિ કરી શકશે એમ એમણે મા યુ

અને વાયસ્વતિ મિશ્ર ખરેખર ૧૮૯૪, ૫૫ એમનું પડિય તો તે જાણે ૫૫ જીવન જન્મજી જ રહ્યું એમ કહેવાય છે કે, ન્યારે ક વના બાપે સમગ્ર ૫૫ વયે કન્યાનો હાથ વાયસ્વતિના જમવા હાથમાં સોંપ્યો ત્યારે પંડિતજી પોતાના ૧૫૫ હાથના રહેલા પુસ્તકની કોઈ મહત્ત્વ કાંકાનો એકાશ ચિત્તે અભ્યાસ કરી રહ્યા હતા પંડિતજીએ આ રીતે ગૃહસ્થાશ્રમ તો માગ્યો, પણ તે માત્ર કહેવા પૂ તો ના બાકી તો બાના એમના મથો અને ભના પોતે પત્નીભામતી એનું નામ-કરતા પોથી એમને વધુ કશુંજ હાથની ૫૫૫ કાંકા જ્યાં એમની રિધિતિમાં જાણે ફેર જ ન પડયો

ન્યારે જોઈએ ત્યારે પંડિતજી કાંકા ને કાંકા અધ્યયનમાં મગસૂત જ હોત વાચના થાકે ત્યારે લખતુ, લખનાનખનાવિચારતુ વિચારીને લખતુ ફરી સુધારતુ અને અતર ૧ જાડા વિચારમાં મરક થઈ જતુ આ એમનો સત્તન અને એકધારો નિયમ ૧ દિવસ હો કે

રાત્રિ સાગ હો કે સવાર, મધ્યાહન હો કે મધ્યરાત્રિ, ન થાક, ન વિશતિ ૧

કહે છે કે અભ્યાસના આ પાત્રવાળાએ પંડિતજીના માનસપટ પર નિરમૃતિનો અધરપડેડો ઝાડાડી દીધો પોથીના પરિચયે પંડિતજીને જન્મ અને જીવનના તમ્રમ પરિચયો જુનાવી દીધા અને પોતાની કલ્પી લીંચી આ દુનિયા કરતા બીજી એક સ્વનત્ર દુનિયા અસ્તિત્વ ધરાવે છે એ સાવ વીસરી નયદ આ રિધિતિમાં પોતે એક નિર્દોષ કુમારિકાનું પાણિમહણ કરી ગૃહસ્થાશ્રમ મા પો છે તે વાત તે વાદ રહે જ શેની ૧

અરે, યાનવેનો પડિત ૧

૫૫૫ પછી ભામતીને કહી વાદ કરી નહી, એલાવી નહી ૧ મોઢાવવાનું તો બાકી રહ્યું પણ પોતાના ધર્મમાં એક સ્ત્રી છે એ વાત પણ તે જૂની મથા ૧ તેના સ્ત્રી-હલ્લની લાગણી અને હૃદયનાર સામળવાનું તો રહ્યું જ કા ૧ જાણે પોતે કોઈ વિજ્ઞાન અને ઉચ્ચત્તમ વેદાનમાં રહેતા ન હોય ૧ હ-વના કોઈ ૫૫ સંક્રિષ્ટ ખૂબીમાં તેનું સ્થાન રહ્યું નહિ ૧ અને એ રીતે એ મનરૂ બાગા વિરમૃતિના થે ૧ અધકા મા હામેદાઈ મર્ડ

નિયાતી ભામતી ૧ પિતૃરહેતી પહેલારહેતી હલ્લમાં અનેક આગાઓ અને આડ કાઓ ભરીને કુમકુમપથને પનિરહે અવેતી ભામતી નવરધૂ તરીકે આતી ત્યારે તો ગૃહસ્થજીવનના મત્તર સોણપાઓ સ્વેચ્છી આતી હજો વજ્જ અભ્યાસ ૫૫૧ તેનું એકે ૫ રવાનું મત્તર નહિ મનની ઉમેદો અને અભિપ્રાયો સાવ પડી ભાગી

પણ આ ભામતી અન્ય સ્ત્રીઓ જેની સામાન્ય નરી ન હતી, દેહી હતી કુ રને અને દેડ કોઈ જુદી જ માગીથી વડા હનો તેના મનન બધારણ કોઈ જુલ જ દ પોથી બધાયુ હુ

સામાય સીને બની જીવન એર બેસુ આકારુ
 થઈ પડે ત્યાં ભામતીએ કોઈ અનુપમ અને બન્ય
 આદ્યથી પોતાના જીવનમા સ્વર્ગીય મધુરતા આણી
 અને પોતાના જીવનનો વર્ણક જુગી દિશામા જ
 વાળ્યો. પોતે પોતાની જાતને પવિત્રજની જનમાં
 એવી તો સરસ રીતે સમાવી દીધી કે પતિ કરતા
 પોતાનું અસ્તિત્વ શુદ્ધ છે એ તે કદાચ જ ન શકી
 પતિની તે સાગી અર્ચાગના બની અને પતિની
 જૂનને અજળ્ય રીતે સુધારી લીધી એટલે પતિના
 આચરણનું કુખ પણ તેને ન રહ્યું

પતિશ્રદ્ધે આધ્યા પછી પિતૃશ્રદ્ધનું નામ તે
 જૂની ગઈ ગૃહસ્થજીવનની જટિલ સમસ્યાઓ ઉઠેલવા
 તેણે પતિની કદી સલાહ ન માગી જીવનની અનેક
 વિદનશ્રદ્ધો તેણે પતિ પાસે કદી કુખાર્થક રજ
 ન કરી આજીવિકા રળી લાવવા પતિને કદી યા
 કરારી ન આપ્યું તેમા પોતાના કોઠા પૂરા કરવા
 પતિને પજવવાનું તો કરે જ કદાચી ? પતિના આ
 વનશ્રદ્ધે ભામતીએ પોતાનું મનન સૌખ્યાય શ્રદ્ધાપૂર્વક
 માની લેધું !

ભામતીએ પોતાનો એક જ પવિત્ર આદર્શ
 રાખ્યો-પતિની મેત્રા કરવાનો અને પતિના દરેક
 કામમા દૂરર રહીને પણ સપૂર્ણ સહાન કરવાનો
 પતિ જગતા હોય ત્યાં સુધી જમના બેસી રહેલું
 યાદીને જાણે ત્યારે તેની પાસે ભોવનગિષે આગ્ર
 પદમે થયું તે જોડે તે પહેલાં જોડી જયુ પતિના
 અભ્યાસ પ્રથો, લેખન-સામગ્રી અસ્ત-વસ્ત રોષ તે
 સમા કરના એમની એકેક અપીને સાફ રાખી
 કચરો ઠાવો પતિજી બૂખમા થાતે તે પહેલાં જ
 ભોજનનો યાગ પતિ પાસે મૂકી જવો અને હદને
 ઉઠેને અવની ઉર અધારુ જાતે તે પહેલાં એક
 નાનકડી દીવડી પેગલીને પવિત્રજના અભ્યાસગ્રંથમા
 મૂકી જવી આમ પતિની દરેક જરૂરિયાત આગળથી
 કરી જઈ તેની સેવામા કાચર કરવી એ આ નારીની
 દિનચર્યા હતી એને એણે પોતાનું પરમ કર્તવ્ય
 માન્યું હતું

અભ્યાસરત પવિત્રજને કદી ખ્યાન પણ ન
 આવ્યો કે આ બધું કામ કોણ કરી જાય છે ?

ધરમાં અમ કવંથી આવે છે ? કેણુ આ રીધી
 જમડે છે ? કોણુ આ સફમુદી રાખે છે ? અને
 અધારાં ઉતેયતી આ નની દીવડી દમેશાં કોણુ
 પેગલી જાય છે ? કશે ? ખ્યાલ તેમને ન આવ્યો

આમ ને આમ દિવસો વીત્યા ! મહિનાઓ
 વીત્યા ! વરે ! નદિ દે નદિ ! વરસો વીત્યા !
 અને તે પણ કેટલા ? એકા બે / નદી, કદમ
 લખતાં કદામે અને સમજનારનું મરતક ભમી જાય
 તેમ્લા વરસો પચાસથી સાઠ વર્ષ આ રીતે ભામતીનો
 ને વાચરતિ મિત્રનો ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલ્યો ! જાનેના
 જીવનમાં પચાસથી સાઠ વસ તો આની અને વાંધો
 કયનો સદેશો આપતી એક પછી એક રવાના થઈ

નવરી પડતી દારે ભામતી કચરો વાળીચોળી
 સાફ કરતી પડિનજી સૂઈ જાય ત્યારે કોઈનું દગલું
 ફળતી, કોઈનું પાણી ભરતી કોઈની નગર છડી દેતી,
 કોઈના કરાગ ભરતી, કો નું વનેણુ વનોવતી,
 જાણુ થાતી, આડોશપાડોશના મેતા બેગા કરી કોઠ
 સુદર ધર્મવાતાં સજળાવતી અને કથાગીતો ગતી
 આ રીતે એને મૂવી લોખ અને ચપડી દાળ મળી
 રહેતા વારનહોરારે સરા પાડોશીઓ તરફથી ઘી ગોળ
 પણ કેષક વાર મળતાં વધારેની તા એને જરૂર જ
 કયા હતી ? કાપડ તો સ્વતઃ જાતે કાતી ઉત્પન્ન
 કરી લેતી

આ પ્રમાણે જીવનનાં પચાસ વર્ષો આ નારીએ
 બેસી કહ્યાં

એક દિવસની વાન છે રણિમામણી સંધ્યાએ
 પતિજી લેખન ચરસાપમા મશગૂલ હતા ધીમેધીમે
 અધ્યાગના સ્થમ જોળા પૂરેની આસરી લેતા હતા
 તે વખતે પત્નીએ એક દીવડી પેટાવી પડિનજીના
 અભ્યાસગ્રંથમા મૂકી, પણ એ દિવસે અંક ત્યાં તેમ્લા
 અમાવે કે વા ના અમાવે દીવડી ઝાપી થઈ ગઈ
 ભામતી શુ થયું છે તે જોવા દીવડી પામે ગઈ
 જઈને કોચિમા ફરી તેવ પૂછું, નરી વાન ખનાડીને
 દીવડી સતેજ કરી જ્યા બિંદવા જાય છે, ત્યાં ઓચિ તો
 તેનો દાષ દીવડીને લાગ્યો કોચિયુ તરત જ બિધુ
 પડી ગયું અને જોરકામાં અધકાર ફેરાયો !

ભામતીએ ઝપટ કોડિયુ ઉપાડી લંધુ અંતિ તરાથી તેમા તેન પર્ચુ અને જલદી જનદી વાન ખનાવી પુન કોડિયુ પેગ-ચુ ફરી કે કિમનો પ્રકાશ ઓરકાને, ભામતીને અને પડિનજીને અજવાગવા લાગ્યો ભામતી બહાર જવા નીકળી

આ બધી ગમખવાય ચના પડિનજીનું લેખન કાર અમ્મી પાચુ દીવડીના પુન પ્રકાશે પડિનજીના હુ થમા એક તેજ-રેખા દો ાઇ પચાસ વર્ષની ઉમર શેગ-સાધના પડી જેમ કોઈ અવધૂન ચેગ-સમાધિ માથી બેડે તેમ પડિનજી જાડવા હમેશ કરતા આજ તેમની દલિ મા નવુ તેજ હતુ, તિર્મા કોઈ અકથ્ય ભાવ હતો જાણે પોતે કોઇ મહા સ્વપ્નમાથી જાગૃત ન થયા હોય !

પચાસ વર્ષના દીર્ઘકાળમા અત્યારે તેના દિલમા પહેનવહેનો વિચાર આ પો કે હમણા છુઝધેવી દીવડીને ફરીવાર કોણુ પ્રતિ ગયુ ? એ કોઈ સ્ત્રી હતી ? અહી મરા વરમા કમાથી ? શા માટે એ આવી હમે ? પડિનજીના મનમાં અનેક પ્રશ્નોએ આવી જમારી તેનો તોડ લેવા તે અધીસ બન્યા આ બધુ છે શું ?

પડિનજીએ બહાર જતી ભામતીને રોકી અને પૂછ્યુ

“ભામતી, આપ કોણુ છે ?

“આ દીરી ઓતવાઈ જતાં તેને ફરી પેગવવા હુ આવી હતી હુ જતી રહુ છુ આપ અપનું કામ કરો ” ભામતી બોલી.

‘પણુ તમે છે કોણુ ? કમાથી આ મા છે ? શા માટે આવ્યા છો એ તો જણાવો ? પડિનજીએ પૂછ્યુ

‘પચાસ વરસમા પહેલી જ વાર પતિ તરફથી એકાએક આ પ્રશ્નો પુછતા ભામતી જરા મુઝાહ શો ઉત્તર આપ્યો તે ચોડીવર તો તે નક્કો ફરી થકી નહી !

‘ભગવાન, હુ જાણુ છુ કે અપના કાવમા અજણતાથી થોડોક વિરોધ મારાવી થયો છે પણુ

એની મને દિલગીરી થાય છે આપ આપનું કાર્ય ચાતુ કરો અને મને ક્ષમા કરો સ્ત્રી બોલી પડિનજી આ જવાબથી વિરમય પામ્યા, જરા યુરસે પણુ થયા ફરી ખોદા

‘હુ માત્ર તમારી ઝોળખાણુ માત્રુ છુ ત્યારે તમે નાહક મિનજરી વાન કરી સમય બગાડો છો મારા ધરમા આની રહેલા દેવી તમે કોણુ છો એ મને જણાવો ’

‘હુ હુ ’ જવાબ આપતા ભામતી મૂંઝ ‘હુ કોણુ છુ એ જાણીને આપને કરો કુયો નથી, ઝોળખાણુ મેગવવાની હડ આપ જતી કરો આપને સમય નકામો બગડે છે ’

આ જવાબ સભાગી પડિનજીએ પોતાની પોથી અને લેખનસામગ્રી હેડા મૂક્યા અને જવાબ મેળવવા વધુ આતુર બન્યા તે ભામતી સામે એકીટરી જોઈ રહ્યા અને બોલ્યા

‘વાતને બિનજરૂરી મહત્ત્વ આપી મારા કાવમા માં તમે ખેન કરો છો બ્યાસુધી તમે તમારી સાચી ઝોળખાણુ ન અપો તાસુધી હુ કાવમા ફરી શકુ તેમ નથી, માટે માત્રુ કાવમા ચાતુ રહે એમ તમે ઈચ્છા છે તો મને સત્તર જવાબ આપો’

‘ભગવાન, હુ છુ આપની અર્ધાંગના ભામતી, આપ મારા સોમાગ-નાથ છો બહારથી વગર રજાએ આવેલી હુ કોઇ પરચી નથી એટલુ જ મારે વિશે જાણુવા પૂરુ છે આથી વિરેષ ઝોળખની આપને જરૂર નહિ હોય તેમ માનુ છુ, આપ આની પ્રતિ સત્તર સર કરો હુ જાકે છુ, એમ કહી એ જવા માટે બી

જાર બધમાં પડેલા માણસને કોઈ જલ્લો અગારે શરીરે આપે અને જે રીતે તે બેબાકીયા થક ને બેડે એ રીતે સ્ત્રીના છે તા જવાબથી પડિનજી ચોડી જાડ્યા તેનો દેહ મૂંઝ જાડ્યો, તેનો કંઠ જાણુ શોભાવા લાગ્યો

પ્ર મારી સ્ત્રી છે ? પડિનજી બોલ્યા

‘હા સ્વામીનાથ

તાડું નામ શું ?

‘લામતી.’

‘લામતી ? અરો ઠેલું કણું મધુર નામ !’
પંડિતજી બોલ્યા, અલચિત્તનાં દરથો પેઠે પચાસ વર્ષ
પહેલાંનાં બધાં દરથો પંડિતજીના આન્સ ઉપર
ચિન્તાના સાચાં, બૂનકાણ તેમનાં અનોચશુ સમીપ
ખડો થયો, લગન-મંડપ, પાણિગ્રહણ, નવવધૂ બન્ને
બધું મધ કામે જ બનું હોય તે રીતે.

બૂનકાણની વિરચિતિના ચર એક પછી એક
લિખજના ગયા અને તેમ તેમ પંડિતજીની વેદના વધતી
ગઈ. પચાસપચાસ વર્ષો સુધી પરણેર સામુ જોવાનું
ન સાંભળું ! શુભચરકાર કેમ આવે છે તે ન જોયું !
કોણ અસાવે છે તેની પચગા કરી નહિ ! અધ્યયનના
જાંડા વચનમાં ગોથાં આવ્યામાં આટલાં કિમતી વરસો
ક ટપાં અને વેદિયા રોર જેલું જીવન ગાળું પછુ આ
નિર્દોષ સ્ત્રીનો શો અપરાધ ? આંખો હતી. કાન
હતા પછુ જોયું નહિ, સંભળ્યું નહિ ! કારણકે મન
કય ક બીજો હતું, આત્મા બીજો હતો. આજે આ
બધી વસ્તુઓ પાદ કરનાં પંડિતજીના દિલમાં ઘસ
થવા લાગ્યો.

વેદાભ્યાસના શુભ અને જડ પેઠામાં પોતાનું
સાંપ આધુષ્ય વિતાવના બન્ને કે આજે તેને ખેદ
થયો ! લામતીના ત્યાગ અને સમર્પણમાં તેને રસ
અને ચૈતન્ય હેખાયાં. પંડિતજી વિહવળ બની ગયા
અને પોતે લામતીના ધોર અપરાધી હોય તેમ દીન-
વદને લામતી સારે જોઈ બોલ્યા :

‘લામતી, તું ઉતાવળી ચા મા, આજે તું
નિરંતર મારી પાસે બેસ !’

લામતી પામે બેઠી, પંડિતજીનું દિલ ભરાઈ
આનું લામતીને શું કહેવું અને શી રીતે શરૂઆત
કરવી તે તેમને સ્પષ્ટું નહિ, છતાં યે મન મજબૂત
કરી બોલ્યા :

‘લામતી...લામતી...તું ખરેખર મહાન છે.
તારો ત્યાગ અનુપમ છે, અદ્ભુત છે. ત્યાગી તું
અમિત્ય પ્રતિમા છે. આટલાં વરસો સાથે રહીને

પછુ તને બુધી બધા બન્સ દું તારો ધોર અપરાધી
હું. લામતી ! મને મારી ફરજ અને કર્તવ્ય પાદ ન
રહ્યાં. તે તારો પતિધર્મ પૂર્ણ પ્રેમ અને વફાદારીથી
બાળ્યો છે. આજે કયા સપ્તદેમાં અને શી રીતે
તારી કામા માડું એ, મને સ્પષ્ટું નથી. તું કોઈ
દુર્ભાગ્યે મારે પનારે પડી, પછુ મેં તારો ભાવ
ન પૂજ્યો, ન તારાં સુખદુઃખ પૂજ્યાં ન તારાં મનની
આકાંક્ષાઓ અને અભિલાષાઓ જાણી. તો પછી એ
પૂર્ણ કરવાની વાત જ ક્યાં રહી ? અભ્યાસની
વિષ્ટ ભુક્ત-ભુલામણીમાં દું મારી જીનને ખેઈ બેઠો.
આજે મને યાઃ આવે છે, જરામર મને યાદ આવે
છે. ભ્યારે તું મોડિયો માથે મૂકી અડીં આવી ત્યારે
તું કેવી જુવાન હતી ! ને આજે ? આજે તારા દેહ
અને વસ્ત્ર પર વદતલી કરચલીઓ પડી ગઈ છે.

અથે વાળ ધોળા પૂણી જેવા સફેદ થઈ
ગયા છે. આજ તું વદ્યા બની ચૂકી છે. તારાં વૌવન
અને જીવનને નિર્દયતાથી કચડી નાખનાર દું તારો
શુનેમર હું મને કામા કર !

પંડિતજીનું હૃદય આજે ખુલ્યું હતું, પચાસ-
પચાસ વર્ષ સુધી જેના હૃદય પર ખભાતી તાળાં
લાગ્યાં હતાં તે હૃદય આજે ખુલ્યું હતું. પંડિતજીનું
બોલવાનું ખૂટતું ન હતું. લામતીએ તેમને બોલતા
અટકાવ્યા ન હોત તો કોણ જાણે ક્યાં સુધી બોલ્યા
કરનાં વચ્ચે જ લામતી બોલી :

‘ભગવાન ! આતું બોલી માડું દિલ ટુભાવે
નહિ ! આખી જિંદગી બને એ રાતે સેવા કરી મારી
જીનને મેં કૂતકૃષ્ય મની છે. અપના સાંનિધ્યમાં
રહીં જીવતી બીજી કોયો જે ન મેળતી શકે એવી
મહામૂર્તી વસ્તુઓ મેં સહજ રીતે મેળતી છે. સંસારમાં
રહ્યા છતાં સંસારનાં કિલ્મિય મને રચ્યાં શક્યાં
નથી. મોહ, આજર અને લપકાથી મારી જીનને કું
દૂર રાખી શકી છું અને મતા ભાગીરથીના પુનિત
પ્રવાહ જેવું માડું જીવન નિર્દોષ અને નિષ્કાપી વહ્યું
છે. એ સૌ આપનો જ પ્રતાપ છે. એનો બદલો આ
જીવનમાં દું શી રીતે વાળી શકું ? મારા જીવનનું
એ અમૂલ્ય ભાગું છે, પોતાની જાતને પતિની જનમાં

સમર્પણ કરી દેવાનો ઉદ્દેશ અને 'ભવ્ય આગ' એ
એ આપણી આપસંસ્કૃતિનો મહેમોધો વાતનો છે.
સ્ત્રીશ્રવનની આથી વિશેષ મહત્તા 'બીજી શી-હોઇ
ચક્ર દેવ ? કૃપાનાથ ! મારી તો હજીય વિનિતિ છે
કે આ બધું ફરી એકવાર બૂલી જાઓ. ફરી એકવાર
આપના કતવ્યમાં પરીવાઈ આવ. અને તમારી જાનને
અને મને ફરીથી બૂલી આવ, દેવ !

પંડિતજી ભામતીની આ અમૃતવાણી સાંભળી
રહ્યા ભામતી એા યા જ કરે અને પોતે સાંભળ્યા જ
કરે એવી તેમની ઈચ્છા થઇ આવી. પરંતુ ભામતી
બોધતાં અટકી ગઇ. પંડિતજી સ્વિનઝાસે બોલ્યા :

ભામતી ! હવે તો હું તને જીવવા કહું
તોપણ બૂલી ચક્ર તેમ મધી. આ જીવનો રખ
મારા શ્રવનના ઉદ્દેશ ત્યાસ સુધી અને કોરોતો રહેશે.
વેદાંત ગહન અને અગમ્ય છે, તો તારું શ્રવન
આજે અને તેનાથી થે ગૃહ અને અગ્રેયર ઘામે છે.
અરે ! આ પોષામાંથી હું ઊંચો આવ્યો જ નહિ !
માત્ર તેના જડ શબ્દોને કું વળગી રહ્યો ! પણ
મારી સામે વેદાંતનું પિઝામ શ્રવન શ્રવતી તું
જુલાઈ ગઈ. આજે મારાં ચક્ષુનાં પજ્જ દૂર થયાં છે.
વેદાંતના અર્થ એસાડવામાં મને જેજે ગૂચો હતી તે
તે તારું શ્રવન જાણવા પછી આપોઆપ ઉઠી ગઇ
છે. વેદાંતના અર્થને પાનેપાને ભરેલી ઉદ્દેશ ભાવના
તારામાં જ જાણે સજીવન થઇ હોય તેમ આજે મને
લાગે છે. તારા સકવાપે જે જ્ઞાન સકજ સાધ્ય હતું
તે જ્ઞાન મેળવવા માટે મારે પચાસ કિંમતી વરસોનો
ભોગ આપવો પડ્યો છે, એનું આજે મને દુઃખ છે
પણ દેવી ! તે જે ત્યાજ બતાવ્યો છે તે એટલો
અપૂર્વ છે કે જગતમાં તારી નામના અરે જ અમર
રહેશે જોઈએ ! તે મારી પાછજ તારું ચીવન અને
માનવનું મહાભોનું બિહાન દાખું છે. તારા ચરણની

ધૂળ પણ પવિત્ર છે.' એમ કહી પંડિતજીએ સગળ
નડને ભામતીની ચરણધૂળ માથે મૂકી.

'ભગવાન અને પાપમાં ન નાખો.' ભામતી
બોલી. અને કહી અચંતેય હતો નહિ, આજે પણ
નથી આના આ શબ્દોથી મને રંજ થાય છે.
મારા કિત્તી હવે એક જ આશા છે દેવ ! કે બની
ચક્રે તે સર્વ રીતે આપની સેવા કરતાં કરતાં મારું
શેષ શ્રવન પૂરું કરું.'

દેવી ! 'પંડિતજી બોલ્યા. 'તારા આ જ્ઞાન
આગળ મરું જ્ઞાન કંઈ વિસાતમાં નથી, મેં જે
જૂવ કરી છે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત ચક્ર કોઈ રીતે ચક્રવ
નથી. છતાં મેં આજે હું નિશ્ચય કરું છું કે મારા
શ્રવનના નિયોઃ સમો અને પચાસ-પચાસ વરસની
સાધના ને તપશ્ચર્યા કયાં પછી તોયાર કર્યો આ અર્થ
તારા નામ સાથે જોડી જગતમાં તને અમર કરવા
મારું છું અને એ રીતે તારું ચોગર સન્માન કરી
મારી જૂનો જાણે પ્રયત્નું છું. મારા જેવા મહાભોના
નામ આ જગતમાંથી જુસાઈ અને જુસાઈ જવા
જોઈએ અને તેને જાણે તારા જેવી ત્યાગની પવિત્ર
પ્રતિજ્ઞાઓનાં નામ જગતની તવાગીખમાં સુવર્ણકિરે
લખાયાં જોઈએ અને અરે રહેવાં જોઈએ દેવી !

કહેવાય છે કે તે દિવસથી પંડિતજીએ પોથી
અને અધિયોક્ષક બલરાઈએ ચઢતી દીવા અને
ફરી કડી થે તેને હાથ અડાડ્યો નહિ !

પંડિતજીએ સંખેયો અને ભામતીના નામ પર
ચઢાવેજો વેદાંત પરના દીપ્તિનો 'ભામતી' નામનો
અપૂર્વ અને અસ્તુત અર્થ આજે પણ મચદૂર છે
અને ભામતીના ત્યાગની, સમર્પણની ને તપશ્ચર્યાની
કથા કહી જાય છે.

એક ચ-યમનરક પ્રોફેસર જસમાં બેઠા બેઠા વાંચવામાં એટલા બધા તફતીન હતા કે એકરે
તેમની પાસે ટિકિટ માગી ત્યારે તેમને પોતાની ટિકિટ શોધવી પડી. એકરે કહ્યું : 'ફિકર નહિ. તમે
ટિકિટ વગર મુસાફરી કરો તેવા નથી એ હું જાણું છું.'

'પણ મારે ક્યાં જવાનું છે તે હું યદ કરવા માટે હું ટિકિટ શોધી રહ્યો છું.'

જીવનની સફળતા શેમાં ?

કાંતિલાલ પરીખ

એક મિત્રે એક વખત મને પૂછ્યું :

‘જીવનનો મોટો ભાગ મહેનત કરે છે.

એમાંથી બહુ જ થોડા બહુ ઝડપથી પ્રગતિ કરે છે, થોડાની પ્રગતિ બહુ ધીમી હોય છે અને બાકીના તો બધાં હોય છે ત્યાં ઠસરે! એંચના પડી રહે છે. એ સૌ મહેનત તો કરે છે, રાનદિવસ પરિશ્રમ કરે છે, છતાં આમ કેમ હશે ?’

આ પ્રશ્ન કેટલો સહેલો છે પણ કેટલા એવી રીતે વિચારે છે ?

જે માણસો પોતાનો વિકસારી શક્યા નથી તે એમ માને છે, કે પ્રારબ્ધ એમને સહાયતા થતું નથી અને નસીબને હોય દેતા દિવસો એમને જાન છે. પ્રારબ્ધ કહો કે ઇશ્વરકૃપા કહો, જે હોય તે ‘બડું’, પણ જેઓ જિન્દગીમાં ‘કંછક’ કરી ગયા છે, તેમની પાસે આરા દાઝેલા કરતાં ‘કંછક’ વિશેષ તો હશે જ. એ ‘વિશેષ’ શું છે તે આપણે જોઈએ :

સાધના અને જ્ઞાન એ જીવી વસ્તુ છે. માણસ મરે તેવો જ્ઞાની હોય, બીજને એ પોતાના જ્ઞાન-ભંડારનો સારો પેઢે લલ આપી શકે તો હોય, પણ કેવળ જ્ઞાનને કારણે જ એ જિન્દગીમાં સફળ થશે એમ ન કહી શકાય.

આપણે શું કરી શકીએ છીએ અને શું કરાવી શકીએ છીએ એ આવશ્યક ઉપર જીવનની ‘સફળતા’ અવધાને છે.

આવા માણસો જે કંછક કરી ગયા છે તે કંછક આવા હશે. વધુ નહિ તો કંછક આટલું તો અવસ્ય કરતું જોઈએ :

સૌથી પહેલાં :

મનમાં જ્ઞાનામુખી ધખતો હોય તેટલો અસંતોષ તમારા કર્મની ‘સિદ્ધિ માટે’ ધખતો હો

ધ્યેય નક્કી કરો અને તરત જ તમારા શરીરમાંથી વીજળી પસાર થઈ જશે તમને થશે કે ધ્યેય નક્કી નહોતું કર્યું’ માટે જ અંધારામાં અટવાતા હતા.

બહુ ઝોણા માણસો ધ્યેય નક્કી કરે છે, એકાદ જાહેર ખબર આપે : સેંકડો ઉપેશ્વારો તમારી સામે આવી જોયા રહેશે વારાફરતી બધાને પૂઝે, કે ‘આ પહેલા શું’ કરવા હતા અને એ શા માટે કરતા હતા ?’.

ઉત્તરમાં કોઈ કહેશે : નોકરી સારી હતી, મેં ત્યાં સાડું કામ આપ્યું છે, આટલો પગાર હતો વગેરે વગેરે પણ એ સેંકડોમાંથી ભાગ્યે જ એકાદ પણ એમ કહેશે કે મારે તો અમુક ધંધે જાણેલા હતા અને કરવો હતો એટલે એ જ્ઞાન મેળવવા રહ્યો હતો, પગાર તો મોંઘે વાન હતી.

પોતાના યુગને એક માન એ કંછક આપું કહ્યું હવે તે વાદ આવે છે : ‘તારા કરતાં કોઈને હું વધારે શક્તિશાળી જોતી નથી, પણ તે શક્તિનું શું કામ’માં ન મૂકે ત્યાં સુધી તો એ બધાં તારા કરતાં વધારે શક્તિશાળી છે એમ મને લાગે છે.’

આમ યુરુપાર્થ એ કેવી મોટી ચીજ છે !

સરદાર બાજુતા હતા ત્યારે એમના મામથી ચાલના પેટલાદ જતા હતા રસ્તામાં એક પથ્થરની ઠાંકર વાળી. સરદારે પગે ક્યાં લોહી નીકળ્યું છે તે નહિ જોતાં પહેલાં તો પેલા પથ્થરને જાંઝડીને બાબુએ ફેંકી દીધો. એટલે જીવનમાં તમારા ધ્યેયની આડે ભાંડા-ભાંડા આવા પથ્થરો હોય ત્યાં નજર કરો ને પકડી પકડી બાબુએ ફેંકી, રસ્તો સાફ કરી નાખો. તમારી નજર સીધી ધ્યેય તરફ જ મારી રાખો.

અ પછે સત્વરથી સાંજ સુધીનાં આપણાં કાર્યોની રાત્રી સુતી વખતે યાદી કરીએ તો જણાશે કે કેટલાંય એવાં કાર્યો હતાં જે નિરુપયોગી હતાં અને એ ઉપર ખોટો જ સમય વ્યતીત કર્યો

મેટા ભાગના માણસો કંઈક આવું કરતા હોય છે

• હરતા ફરતાં કામ કરતાં ય નિરુપયોગી કલ્પનામાં સમન બગાડે છે આમ કરવાને બદલે નિયત કામ હાઈ એમે તો એ જલ્દી પૂરું થી શકે

• ઘડીકમા અહીંતહા નગર કરશે કે ઘડી કર્યા હ હાદીદીના સમય ક દી નાખશે

• કોઈને મળ્યા જશે તો જરૂર હશે તેથી ખમણો-ત્રમણો સમય બગાડે જેની જરૂર હશે તેને મળશે નહિ ને નહિ જરૂર હોય તેની સાથે અપાજ માયા કરશે

• જે વાંચનથી કંઈ ફાયદો ન થાય તેવું વાંચશે ને બધા પ્રેરણા હશે ત્યાં નગર પણ નહિ કરે

• જ્યારે સવાનો સમય હશે ત્યારે કા તો સિનેમામા ડાહશે ને સિનેમા જોવાનો થેગ સમય હશે તો સૂઇ જશે

• જ્યારે ઓફીસમા જરૂર હશે ત્યારે ક્યાં જરૂર જશે, ને નહિ જરૂર હોય ત્યારે મોઝ સુધી ખેસી રહેશે

આવું થયું બનાવી શકાય પ્રથેક માણસે સમન, જરૂરિયાત અને મહત્ત્વ ઓગળવા જોઈએ

હું એવા માણસોને જુલું છું જે પોતે નિરાદે બેઠામેઠા વિચારના હોય, પણ બધા કામ લેવાનું હોય ત્યાં યો ય પાસેથી બરોબર યોગ્ય રીતે જ કામ લેતા હોય તમરી શક્તિનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરે તમને હવે કે તમારા કલામની કિંમત બે કે પાંચ ફરિયાની છે તો એથી ઓછી કિંમતનું કોઈ કામ એ કનક માટે હાલમા ન રેશે કામ ન દોય તો એવું કામ શોધી કાઢવાની વિચારણામા એ કલક વીતાવે પણ એથી ઠીકરુ કામ સ્વીકારશે જ નહિ

નિત્રે: પણ એક જગરી શક્તિ ■ પણ સમાન મેનો અને સામાય મેનો તો જાણ જ કરે જે જે કંઈક કરી ગયા છે તે સૌ તેમના કરતાં પનારે શક્તિશાળી, પ્રસાવશાળી માણસોની જ મેનીને

સળધનો વિચાર કરતા હશે આજ સુધીમા કયા કિશોરે કયા યુવાને કિંમત કરી છે ને મોગ નેતા લેખક, વેતારી કે કલાકાને જઈ પૂછવું છે, કે મારે આ સિદ્ધિ મેળવી છે માટે રસ્તો બનાવે અગર તમે આ સ્થિતિએ કેમ પડોઅધા તે જણાવે

પણ આખો આવી રીતે કશું જ વિચારતા જ નથી જેમની જલુના થાય છે તેવા 'મકા' સાથે જ સળધ કેળવના શીખો એમનો અભ્યાસ કરે ને તમને પ્રેરણા મળ્યા કરશે

તમારા કામને કાર્યક્રમ અનુસાર ગોઠવતાં શીખો

એક કામની સાથે બીજા કામને બેગમેળ ન કરો ટેન્ડેન કુવાનો હોય તો ય બે સર સામગ બધા જરૂર હોય ત્યાં એક સાથે જ કરી લો ટપાલ લખતા ટો તો ટપાલ જ પનારી લો

જેમ્મ કાર્ય વહેલી શકશે, યથાર્થિત ગોઠવી શકેતો, એટલું વચારે કામ દિવસભરમાં કરી શકશે

કાર્યક્રમ પણ ભરચક નાખો દિવસમા અવ કાશ ન રહે એવો ક્રમ ગોઠવો કાર્યરત બને પણ એનો અર્થ એવો ન કરે કે તમે ભાગી પડો એટલું કાર્ય કરો પણ 'અને' કામ નથી હવે શું કરવું ? એ સ્થિતિ તો જલુ ખરાબ આવની કાલનો કાર્યક્રમ ગોવવા આવતી કાલને આવવા દેવાની જરૂર નથી કાલનો ક્રમ અજે જ ગોઠવી લો જેથી તરત કામે લાગી જવાય

જે નકિત કાલને જોઈ શકે છે ને ક્રમ ગોઠવી શકે છે તે સજ્જ તો થાય છે, પણ તમારે એકની કાવ નહિ પણ ઘણી વસ્તુઓ ધણા સમય પહેલાં કલ્પી લેતા શીખી લેવું જોઈએ એ માટે મનને વિચારવાની ટેવ પાડો

ધધામા કોઈ દિવસ કાનના નદાથી લોખળો નહિ ધધાનું ત્રણ વર્ષ પડી, પાંચ વર્ષ પડી અને પચાસ વર્ષ પડી શું થશે એનો વિચાર પણ કરી લેએ કેનાક એવા ધધાઓ છે જે આજ ઉપર જ જીવતા હોય છે. એવી દુર્ગળ મનોદયામાં ન પડો

તમારી પ્રતિભાને સમજાવે એવું કહ્યું કરે।

જીવનનું હોય પ્રકરણ હેતુ હેતુ બોધે એવી કલ્પના આજે કરી લે। અને એ પ્રકરણની એવા જ આદર્શ ઉપર માણી થા। એ રીતે વચ્ચેના જાન ગોઠવતા જન એમ પણ કહે કે મરીશ તો પણ આમ કરીશ

અને આદર્શ વિના બધું જ ખાલી ધારણી, નિર્ણય લાગશે તમારા ધર્માર્થ અને તમા। ક યોગ્ય એક એવો આદર્શ પસંદ કરી લે, જે તમને સતત પ્રેરણા પાતે રહે અને એ રીતે જે કંઈ તે આદર્શ મટે કરે। જેમ જીવનનું હેતુ પ્રકરણ કદી તેવું બોધે, અને એ રીતે માણી કરી બોધે તેમ જીવનનાં હેતુનાં વર્ણો વ અક્ષર અને એવું કહ્યું કરે। ફરી પૂરી પાકે ત્યારે જ ખીટી થાય છે તેમ આ જીવન માટે પણ થવા હો

ના કહેના પણ રીતો કેવાક માણ્યો દોરે આવેનો 'ના' બેરી શકતા નથી ના કહેવા માટે શક્તિ બોધે છે ના કહેવામાં કિંમતી જરૂર હોય છે ના કહેના નિર્ણય લેતા રીતો પડે છે પણ જે માણ્યો 'ક'ઈ કરી ગયા છે તેમની પાસે આ શક્તિ હતી.

અને તેની જ રીતે જે અજુબજાબ અસાધ્ય કાર્યો હોય તે પહેલાં હાથમાં લેવાને દેવ પા। આજે મોગ લાગના માણ્યો આવા કાર્યોને દાખા દાખા બાજુએ મૂકીને છીએ ને હમો થવા હાથે છીએ નિયમ તરીકે આ કમને વાગી રહો અને કાર્યાભર્યું, વધારે મુશ્કેલ જે કામ હોય તે જ સૌથી પહેલું હાથમાં લે

આ માટે મનને-મનોશક્તિને કેળવો, દેવ પાડો

આ હું તો કરીશ જ, એમ મન સજી નહીં કરી લે। સોમરસેટ મેમ એક પ્રતિભાસાગી અને પ્રતિભા લેખક ગણાય છે પણ એમણે મન સાથે નાકી જ કર્યું હતું કે દરરોજ એકદમ તીવ્ર પદરેસો શબ્દો તો લખવા જ આવીને અર્થ એ છે કે કંઈક કરો-અને જ્યાં કુજ છે ત્યાં એ સમયસર ચારી રીતે અને જેવી રીતે કરવું બોધે તેવી રીતે જ

કરે। પછી ઇચ્છા કે અનિચ્છાને ત્યાં અવકાશ ન હોય.

આવી શક્તિ, આવો ઉત્સાહ કેળવવા ચારી સ્વચ્છ બોધે ચારીરિક શક્તિ પણ એટલી જ જરૂરી છે અને એ માટે જરૂરી એવું બધું જ કરે।

તમારો નિર્ણય પણ ઝડપી બનાવો નિર્મળ મનના માનવી જ અહીં તહીં-મે નિર્ણય વચ્ચે અથવા કરે છે ને સમય વ્યતીત કરે છે તે કરતાં તો જુઓ કરવી ને કામ કરે જવું વધારે સાચું

કેવાક માણ્યો વિચારો જ કરે છે કોઈ પણ પ્રશ્નો નિર્ણય લેનાં દિવસો આપ્યા ત્યારે છે અને નાનામાં નાની વિચારો ઉપર થયાં ક્યાં કરે છે પરિણામે સમય એ લેવા થયો જન છે કે પછી કંઈ નિર્ણય લેવાનું રહેતું નથી.

કેનાક વળી આવાં મનન પણ ય થોડું કરે છે પણ એ વ થવું થોડું મર્યાદા થયું હોય છે

કેવાક નિર્ણય જનની લે છે, પણ એ નિર્ણયને પછે બની પણ જલદી નામે છે

અને કેવાક નિર્ણય લે છે પણ અમલ કરતા નથી જવાત્યા એ નિર્ણય શા માટે લીધો કેમ લીધો એનાં કારણોમાં જ સમય પૂરો કરી નાખે છે

પણ એક વાત તો નાકી જ છે કે કોઈ પણ પ્રશ્નો નિર્ણય કરતા બધું લાગે સમયન લેવો બોધે થણી વખત તો દિન જ એ નિર્ણય આપી દે છે ઝડપી બનો અને ઝડપથી અમલમાં મૂકે। નિર્ણય ન જ થઈ શકે તો 'આદના સમયમાં હું નિર્ણય કરી લઈશ' એમ મન સાથે નક્કી કરી નાખો અને તે દરમિયાન જે સુચે તે સ્વીકારી લે।

મે કોરા પણ માણ્યો જોતા છે જે નજીવી વાતોમાં પણ હા કે ના કહી શકતા નથી આજે આ જૂર પદરેસાને આજે આ જૂર પદરેસા એમ પણ નિર્ણય કરતા સમય જાય

જેમ માણ્યો કશું સચું ના હોય ત્યારે હું સઈ જવાની સવહ આપુ, તેમ આવો નિર્ણય

૧ જ ફાવે ત્યારે ચિદ્રી ઉઘાડવાની સલાહ આપુ
દેખા બનવા !

કે ઇ મેનેજરને મળ્યા બેઠકેએ લિવિંગમાં
કેવા પ્રકારના પ્રશ્નોના નિર્ણય એ કરતો હશે ? એ
પોતાનું માથું બોનાર્થ જ કરે તો કેમ પર આવે ?
એ જૂનો ય કરે છે, પણ એ જૂથને ય સુસારવની
શક્તિ સાથે ત્યા બેઠો છે

અને માણસ પામે પોતાનું ધ્યેય નક્કી હોય
તો નિર્ણય પણ નક્કી જ હોય છે એમાં બહુ
સમય ન લાગે અને આવા મણુમે પોતાના ધ્યેયને
અનુસર પ્રશ્નો તોયાર કરી લેતા બેઠકેએ જેથી કાંઈ
પણ નિર્ણયને કમોગી ઉતર અધારતાં તે રજા પની
જાડ દા ત. કાંઈ ફેક્ટરીના મેનેજરને કહ્યું ચિચારતાનું
હોય તો આ પ્રશ્નો એ પૂછી શકે

૧ આમ કરવાથી કાર્ય હળુ બનશે ?

૨ આમે કરવાથી પડતર ઓછુ થશે ?

૩ આમ કરવાથી કામ વ્યવસ્થિત બનશે ?

૪. આમ કરવાથી બધાને સંતોષ થશે ?

૫ આ નિર્ણય લેવાથી વેચાણ વધશે ?

એટલે વિચારતાં અને નિર્ણય કરતાં
અચકારો નહિ

આ તુ ક્યાં પછી તે કાર્યશક્તિને ધકકો
મરના જ રહે છે મોગ્રસયકવને 'ટીક' મારતા
જે કિ । કતવાની હોય છે, તે જીવનના બધા જ
કાર્યો માટે કરવી બેઠકેએ એક ફાલુ પણ મેક ન
કરશે

લેખ શરૂ કરો ને એનું પરેલુ વાર્કન પૂજ
વિચાર કરવા મેસી કામગ શરૂ કરો ને તેમાથી
પરેલુ વાક્ય મૂજવશે પણ શરૂ કરો, પછી એ બધું
જ થઈ શકશે

અને આવી જ રીતે 'જે કઈક કરી ગયા
છે' તે જિદગી જીવી ગયા છે તમે પણ 'ટીક'
મારો અને જીવનને મતિ મારશે

અને જીવનમા 'મતિ' હોય પછી તો બધું
જ મળી રહેશે

*

આધુનિક યુગ અને સાહિત્ય

જો આપણે પ્રાચીન કાળ પર દ્રષ્ટિમાન કરીએ તો આપણને જેવાથી
કે, સાહિત્ય એક શક્તિશાળી અને કેટલીક વાર તો લોહજીવનવિધાયક પરિમાળ
હતું 'ઇનિયા', 'રામાયણ' અને 'મહાભારત' એ સૌાએ સુત્રી નોકપ્રેર
લુના મુખ્ય પ્રભવસ્થાન, એમની અધ્યાત્મઆવનાને નિમાવનાર મુખ્ય સાધનરૂપ
રહ્યા છે આધુનિક યુગમા સચિશેર કરીને અજે સાહિત્યે એની એ મક્તા
શુભાવી છે

અજે માનવી જે પરિસ્થિતિમાં મુકાયો છે તે સ્થિતિમાં, જીવનનું
અસ્તિત્વ એની મુખ્ય ચિંતા બની ગય છે આવી પરિસ્થિતિમા સાહિત્યકારનું
પ્રવાન સુ હોઈ શકે ? સમગ્ર માનવજાતના આત્માને ટકોળીને ભજૂત કરી શકે
એવી કોઈ શક્તિશાળી વણીની કદપના આપણે કરી શકીએ છીએ ? આપણા
માના વાસ્તવવાદીઓ આપણને ખાતીપૂર્વક કહેશે કે માનવજાતના આત્માને
કશું જ થયું નથી, પરંતુ જેમના આત્માને કાટ લાગ્યો છે તે તો પિદુર
શાસક વર્ગ છે સહિત્યકારો આજે પોતાને જેવી અસહાય સ્થિતિમા જુએ છે
એવાં પંદેર્વાં ક્યારેય નહોતા

—ક્રમાશ કર નેશી

આ રીતે ભગવાનનું નામ શા માટે ?

ગો. પુ. પટેલ

એકવાર ટ્રેનમાં હું મુંબઈથી મુઠત આવતો હતો. ગીરહી એટલી બધી હતી, કે બજાર પસે પણ ચાલુસો લેલા હતા. પાલકરથી ગીરહી ચોડી ઝોળી રહી, ટ્રેનમાં હમેશાં બને છે તેમ 'ક્યાંથી આવો છો, ક્યાં જવાના'ની ઝાઝોટી ચાલતી હતી. તેમાં મારી બાજુમાં બેસેલા બે ભાઈની વાતચીતથી મારું ધ્યાન ખેંચાયું, વાત નીચે મુજબ રતી હતી :

'ક્યાંથી આવો છો ?'

'પાલકરથી'

'ક્યાં જવાના ?'

'ભાવનગર.'

'અહોહો, બહુ દૂર. પાલકર શા માટે આવવું

'ધણું હતું ?'

'અને અહીં જ ધધો કરીએ છીએ.'

'બહુ દૂર આવવું પડ્યું. શા ધધો કરો છો ?'

'મજૂરી કરીએ છીએ. પેટને ખાતર પરદેશ પણ જાયું' પડે. કંઈ જૂઠ્ઠા છે કે એક ટેકાણે ન રહે તો બીજા પણ રહેતો અને તો ખરો ને ! ભગવાને દાંત આપ્યા છે તે કંઈ ચાવવાનું નહિ આપે ?'

છેલ્લા વાલકરથી અને નવાઈ લાગી, બે ઉજડારીને પૂછતાં તે ભાઈએ એમ જ કહ્યું કે ભગવાન દાંત આપે એટલે ખાવા પણ આપે જ; એટલે મે તરત પૂછ્યું : 'તે ભાઈ દાંત પડી જાય ત્યારે ભગવાન શરીર પણ આપે ખરો કે ?' તે ભાઈ ચિદાઈ ગયા. 'તમે તે કેવો છો ! ભગવાનની પણ મજૂરી કરો છો ?' હું ચૂપ રહ્યો પણ અને સમજ ન પડી કે એમાં એ ભગવાનની શી મજૂરી કરી. અને તો ઊલટું એમ લાગ્યું કે એ ભાઈ જ ભગવાનની મજૂરી કરતા હતા; કારણકે દાંત આપ્યા તેથી ચાવવાનું આપ્યું જ નોંધ્યું એવા નિયમ ભગવાન માટે છેલ્લું ધાર્યો ? એવી તો મધી ચીએ ભગવાને આપી છે તેથી શું આવા જ નિયમો તે માટે પણ ધાર્યા નોંધ્યું ?

પણ વાત જ જુદીલાગે છે. આપણને વાત-વાતમાં ભગવાનને દાંત દેવાની કે અન્યક કાર્ય માટે તેને જવાબદાર ગણવાની આદત પડી છે. કાંઈનેત્યાં મરણ થાય ત્યારે દિવાસો આપનાર વ્યક્તિ મોટે ભાગે એમ જ કહે છે કે 'ભગવાનને મરણ એ ખરું,' અથવા કાંઈ કામમાં નિષ્ફળ જતાં એમ જ કહે છે કે 'નસીબમાં જ એમ લખ્યું હતું.' નસીબ પણ ભગવાન જ મને ને ! એટલે કે આવી બાબતોમાં પણ ભગવાન જ જવાબદાર ગણાય છે. આપણે આંગણે આવનાર બિખારી પણ એવું જ કંઈક કરે છે. કાંઈ બિખારી બેસે છે : 'ભગવાનને ખાતર દયા કરો.' અથવા 'પ્રદા કે નામ પર એક મુડી ચાવસ દેદો.' દયા કરો તે પણ ભગવાનને ખાતર, નહિ કે માંગનારાના પેટને ખાતર ! અથવા પ્રદાના નામ પર મુડી ચોખા કે પૈસા આપો ! કેમ જાણે પ્રદ ભગવાન જ એવા ડેલિવરિ માફક જીવ ચાવતા ન હોય ! કાંઈ બિખારી વળી એમ કહે છે કે 'એક મુડી આટો આપો.' અથવા 'એક પૈસા આપો-ભગવાન તમારું ભરું' કરે, તમને પ્રદા ધણું આપશે.' શા માટે ભાઈ, ભગવાન જ સાંભળે એ લોકોને ન આપતા આપણને વચમાં કમિશન એજન્ટ બનાવે ? પણ પેલી ટેવ કે સ્વાર્થને ખાતર ભગવાનને વચ્ચે મોઢાવવો પડે તો વાધો નહિ. અને આપણે કંઈ એક જગ્યાએ નથી હોતું. કચેરોને પગને આપણા સ્વાર્થને ખાતર આપણે ભગવાનના નામને ઉપાસ કરીએ છીએ. દાખલા તરીકે દેહલીક હોટલ કે વીશી કે બીજી દુકાને પરનાં પાટિયાં વાંચતાં શું જણે પડે છે ? 'રામબરોસે હિંદુ હોટલ' શ્રીકૃષ્ણનિવાસ લોજિંગ એન્ડ બોર્ડિંગ હાઉસ,' વિષ્ણુવન હિંદુ હોમ,' સંકરવિજય પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.' શું ખરેખર એ હોટલો કે વીશીઓ રામને ભરોસે ચાલતી હોય છે અથવા એમાં ભગવાનના વાસ હોય છે ? પણ પડેલી ટેવ મુજબ ભગવાનને આગમ કરવાની રીત ! બાકી એમાં નામ આપવાથી વધુ આચાર્ય થતી હાય એ મારી શકાય નહિ.

એવી જ રીતે સ્ત્રીઓ અને ઇત્યાદિ પુરુષોને પણ ભગવાનની માનતા માનવાની ટેવ હોત છે, ઈર્ષા ખીમાર હોય, ઝટ સારુ ન થયું દો। અગર એવા જ કઈ કારણ માટે તે માનતા માને છે કે ભગવાન બે ખીમાર વ્યસ્તિને ઝટ સારુ કરી દે તો મદિઆ નાળિરો ચઢાવી દીધો દીવો કડીશ * અગર ‘ખીમાર ને ક્ષણે ગામના મદિરમા પો લગાડીશ,’ વગેરે અગર ઈર્ષા કાર્યની સફળતા માટે પણ એવી જ માનતા હોય છે, કે ‘અમુક કામમા સફળતા મળે તો આટલા ક્ષણે જન્માડીશ કે આટલું તેનું દનમાનને ચઢાવીશ, વગેરે મનન કે આપણું અમુક કામ કે ઈચ્છા ભગવાન પૂર્ણ કરે તો આપણે બદનામા મદિરમા કઈક મૂકીએ અગર આપણે મોઢક ખરડાવીએ એટલે કે આ એકશબ્દ વેપાર થો। કારણકે બે માગગી પૂર્ણ ન થાય તો મદિરમા માને ચઢાવવાની કે બે કઈ માન્ય હોય તેમ કરવાની જરૂર રહેતી નથી બે એમ માનતા પેલાથી જ માગગી પૂર્ણ થતી હોય તો તો [કાંઈ બા જ] લોમ એમ મા માં કે હે ભગવાન, મને બે લાખ રૂપિયા મળે તો હું સો ક્ષણે જન્મકુ અગર એક મદિર બંધાવું * મેળવવા કરતા શુભાવવાનું ઓછું એટલે સરવાળે લાખ જ થાય, તો પછી દુનિયાનું તન કેમ ચાને ? ઈર્ષા કદાચ દર્શન કરે કે આમા ત્યાગ ભાવના જે ડભીત્યથ કરવાનું હોત છે, તો પછી પોતાની ક્રિય ચીજને ત્યાગ કરવો જોઈએ બે કે તોપણ લાખ દેને થાય ? દુદ પોતાને જ। અને જના એ ક્રિય ચીજને ત્યાગ કરવામા જ મન ત્યાગ નથી હોત કારણકે આ જના જમાનામા ક્રિય ચીજ દેને કહેવી ? સોપારી કે પાન ન ખાવાની કે રા ન પીવાની માનતા સે તો શું આચી જે ક્રિય છે ખરી ? એનાથી વધુ ક્રિય અગાડિયાના રેશનમા મળતા દાનમના નોખા કે ખજા હોય એ તો તે નથી ? દેતાને તો જરૂર કે મનાઈ પણ ક્રિયામા ક્રિય આ ?

તો હોય છે અરે, ઘરમા વીજળીની માત્રી ન હોય અને આગળના મદિરના ધાસતેન પણ ન મળ્યું હોય, માડ એ કે બે પીટ ચાસિક મળતું હોય તો તે વધુ ક્રિય નથી શું ? તો પછી એ માને કેમ મદિરમા ન ચઢાવવી ?

લગાઈના જમાનામા મને એકવાર આવો જ વિચાર આવેતો કે હું જ માનતા હોઉં કે માત્ર અમુક કામ થો તો હે ભગવાન તારી મૂર્તિ આગળ એક ધાસતેનને શીંગો અને એક વાધળપ કે ઘોડા છાપ દીવાસગીની પેગ ચગરીશ। દીવાસગી એટલા માટે કે ત્યારે એક પેગ માટે પણ ‘જપ તપ, સાધન સમુદ્ધ લાગળ’ જેવી ભક્તિ સૂત્રમા ઉત્તી પણ રખેને મદિરનો પૂજારી આગતી લઈને મને મારવા દોડે એ બંધે મે એવી માનતા હજી લીધી નથી ઈર્ષાને સિમટ અગર પતરાની જરૂર હોત, પરમીટ માટે અગજ કરી હોય અને તે માનતા સે કે મને જ જન્મદી પરમીટ મળે તો હે ભગવાન તારા મદિર મા એ રજી સિમેટ કે એક જ રૂટિયુ પત્રુ ચઢાવીશ તો શું લાગે ? પણ આમા જ માનવીના સ્વાર્થ સિવાય શું છે ? ભગવાને કામ કરવાનું અને ફળ પામે ચાલુસ મદિરે ચઢાવે કે જન્મ જન કરાવે તેમા જ માલુસ જ ખાઉં છે। તેવી જ રીતે અનાજ કે કાપક માટે લાઈનમા જોમા રટનાર દેતાને મે જોના સોભળ્યા છે કે હે ભગવાન, હવે તો આ લખમાથી છૂટીએ તો સારું * પણ માલુસની ઉપજન કરેલી લખમાથી છૂટવા માં એ જ ભગવાનને કહેવાનું ?

આ બધાની મનન એક જ કે આપણે વાતચાતમા ભગવાનને આ પરિગમ કે પૂર્ણવિરામની જેમ વાપરેને કે આપણા સ્વાર્થ માટે એના નામને ઉપયોગ કરીને કે આપણી નિષ્ફળતા માટે એને દોષિત ગણીને ખૂન જ સત્તા બનાવી મૂકે તો છે આવી શક્તિથી ખાત જોનાની જરૂર જોમી થઈ છે

બે દુનિયાનું તમામ કલ્પણ પ્રથમની ન જમા માત્ર મૂર્ખાઈ જ હોય તો સિતેર વર્ષની લાખી જિંદગી કાઢવામા કાઈ સંયોગ નથી —ગટે

એક સંન્યાસીએ બાર વર્ષ સુધી કુકામાં રહી યે ગામ્ભાસ કર્યો કે ભક, ખેચરી મુ. અને અ. વ. કેટલીક યોગની દિવા દાન તેણે એક સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી.

એક દિવસ એ ઝાઝી બાધમાં મેઠા હતો. તે ઝાઝી ઝાળી પર એક પક્ષી બેઠું હતું. તે સંન્યાસી પર ચરકી ગયું. આ રી સંન્યાસીને ધત્રોત્ કોષ બાળ્યો અને તેણે તે પક્ષી તન્ક નાગ કરી. સંન્યાસીના યોગના પ્રભાવથી તે પક્ષી વિચિત્રાચરમાં બાળે તાપતો દાસો બની ગયું પોતાની આ અનુભવ સિદ્ધિથી સંન્યાસીને ધત્રોત્ જ દર્શ થયો.

એક વાર મિશ્નિશ્વે એ સંન્યાસી નગરમાં ગયો. એક મુદ્ગમના બાળે જઈ 'નારાયણ હરિ' કરી બોલો રહ્યો. એ ધરની શ્રદ્ધાથી પોતાના અસ્તરથી પાનિની મુશ્કા કરી રહી હતી. તે એક આદિત્યવાન પતિના સજાગી હતી. તેણે ધરમાંથી જ જાગ્યું આ બોલો, 'મદાગાજ, કૃપા કરીને ધરનાર યોગને' આ સાંભળી સંન્યાસી કોપે બરાપો અને મનમાં બન યો, 'આ સોનો કેવો ઉદ્ધન સ્વભાવ છે' તેણે અને યોગનાનું કથું. પરંતુ મારી સિદ્ધિની તેને ખંચ નથી. તે બોલે આ પ્રભાણે વિચારી રહ્યો હતો તારે પેલી બીજે કથું, મદારજ, હું કઈ પેલી પશ્ચિમી નથી, સમજા ને તમારી જાત મિને વધુ પડતું મની લાગે તમારી સિદ્ધિથી કુશાલ ન જરોલ.

સંન્યાસી તે આ સાંભળી સ્તબ્ધ થઈ ગયો. તેને હતું ઘેડી વાર યોગનું પકડુ હેવટે શ્રદ્ધાથી સંન્યાસી માટે નિદા લાગે બદાર આની. સંન્યાસી તેના પગમાં પડી કહેલ લાગ્યો, 'દેવી ! તને મારા મનમાં ચાલના વિચારો કેરી રીતે જાણી રાખ્યા ?' સીને જવાબ આપ્યો, 'સ્વામીજી ! હું' યોગી એક પત્ર દિવા અથવા પ્રજ્ઞાલામ વગેરે કઈ જ જાણતી નથી હું' મારા બીમાર પતિની સારવાર કરતી હતી એટલે આપને ખેટી કપા. હું' તો એક અઝાન બી

હું, પરંતુ મારા પતિની ભક્તિ હું' ખરા વિશ્વાસ કરું છું. હું' તેમને મારા પત્નેધર અને સર્વસ્વ માનું છું; અને તેની જ સેવા કરું છું. હું' કયાંય મદિરોમાં જતી નથી કે નથી મત્રોચ્ચાર કરતી હું અનન્યભાવથી તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરી તેમના ચરણ પાખાળું છું, અને સાવિત્ર, અનમ્બા વગેરેના પગને પગને ચાલી પતિ સુધ્ધ જા. પછી જ નિદા લઉં છું, અને પ્રાતઃકળમાં તેમના ભક્તિ પહેલાં બી જાઉં છું. એટલે મારું સર્વસ્વ છે. આવી મેવામકિત અને કર્તવ્યપાલન તેમ જ નિર્ભય હ વર્ત્ય પ્રતાપે હું' તમારા વિચારો જાણી રહી છું. આ જ મન અજામનું રક્ષણ છે જે તમે વધુ ગિરાસા ધરાવના હો તો પેના મામમાં મોલી બળદમાં માંસ વેચના કસમ પામે જાઓ. એ તમને જે શીખરશે તે તમારા માટે રસબધુ, મદારનું અને લાભપ્રદ હશે અને તમને આનંદદાયક પત્ર થઈ પડશે ?

પછી તો, જે મામમાં એ કસાઈ રહેતો હતો ત્યાં સંન્યાસી જઈ પહોંચ્યો અને સીંગે તેની દુકાને ગમ્યો. કસાઈ માસના દુકાને કાપતો જોઈને સંન્યાસીએ વિચાર્યું કે, 'અરે ભગવાન ! આ માલુસ અને શું ભાવ આસી અને મારા દિનની શી વાત કહેશે ? આ તો સાક્ષાત્ દુષ્ટતાને અનાર છે'

કસાઈને સંન્યાસીના મનની વાત પામી જઈને કથું, 'અરે સ્વામીજી, પેલા સજારીએ જે તમને પ્રોકથ્યા છે ને ? કૃપા કરીને આપ આ આમન પર મિરાલે હું' થોડી જ વરમાં આપની સેવામાં લાજર થઈશ' કસાઈ પ્રાકુકોને પતાવ્યા પછી સંન્યાસીને લઈ દુકાનેથી પોતને ઘેર ગયો તેણે સ્વામીજીને થોડી વાર બદાર યોગમાં કથું અને ઘરમાં ગયો પોતાના રક્ષ માતાપિતાના શુશ્રૂષા કરી અને તેમના ચરણામનું પાન કર્યું. તેમન પ્રેમથી જવાહીને પથરીમાં સંગ્રાહ્યા અને પછી બદાર આવી સંન્યાસીને કથું, 'સ્વામીજી ! હવે હું' અ પતી

સેવામાં હાજર છું. આપ આજ્ઞા આપો. હું આપની થું સેવા કરું ?

સંન્યાસીએ તેને વેદાંતને લગતા કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા. એ કસાઈએ આત્મા, મોક્ષ, સાધના, રત્નાધ્યાય, જીવનમુકત અવસ્થા વગેરે પ્રશ્નોના એટલા તો સરસ અને સમાધાનમર્તી ઉત્તર આપ્યા કે સંન્યાસી તો અચાક ગપ ગયો. કસાઈના ઉત્તરોથી પ્રસન્ન થઈ સંન્યાસીએ તેને પૂછ્યું, ‘તમે આપો નિંદ્રા ધધે કેમ કરો છો ? આત્મ ઉત્તમ જ્ઞાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત થયું ?’

કસાઈએ જવાબ આપ્યો, ‘રવામીજી, તમે જૂસ કરો છો. કોઈ પણ કાર્ય કે કર્મ અપવિત્ર કે

નિંદ્રા નથી. દરેક કાર્યમાં પ્રભુની ભક્તિ રહેલી છે. હું મારી ફરજ નિઃસ્વરૂપણે કોઈ પણ જાનની આકાંક્ષા વગર બગાડી બગાડું છું. હું મારા માતા પિતાની કિન્નરા સેવા કરું છું. તેઓ જ મારા પરમેશ્વર છે અને તેમની જ ભક્તિ હું કરું છું. હું કંઈ જાની માણસ નથી કે નથી હું યોગાજ્ઞાન જાણુનો; હું તો મારી ફરજ સંતોષકરક રીતે બાળું છું અને એ જ મારો ધર્મ છે, એ જ મારો યોગ છે. મને જે કંઈ પ્રાપ્ત થયું છે-પૂજ્યતા, પરિજ્ઞા અને મુક્તિ-તે આ રૂઢરથ તરીકેની મારી ફરજે જાળવ્યાથી તેમ જ માતા-પિતાની સેવા કરવાથી જ પ્રાપ્ત થયું છે. મારા યોગનું તમા રાજાનુમત્તુ રૂઢરથ આ જ છે.’

*

આત્મમવચ્ચના

એક વાર એક મહાન વ્યક્તિની પુરવણિ વિનિરો એક ભાષને વ્યાખ્યાન માટે બોલાવવામાં આવ્યા હતા. સભાગૃહમાં તે દાખલ થયા ત્યારે ધૂપ સંજતો હતો. દીવા પ્રગટાવેલા હતા. ચરે બાજુ સુગંધમય વાતાવરણ ફેલાયેલું હતું. કીજી રવરે કોઈ કીર્તન કરી રહ્યું હતું. એની સાથે આજ્ઞા ખનિયી એકતારો વાગ્યો હતો. વાતાવરણ થઈ પ્રસન્ન હતું. વ્યાખ્યાનકારે દાખલ થઈને વ્યાખ્યાન શરૂ કરતાં કહ્યું : ‘આ લે દીવા સગચાળીએ છીએ, ધૂપ પ્રગટાવીને છીએ અને એમ કરીને પેલી જે મુખ્ય વ્યક્તિ છે એને જ હણી નાખીએ છીએ, એને આપણથી દૂર રાખી છંદે છીએ, એની ને આપણી વચ્ચે બાલ કિયાનું એક વાતાવરણ સરજી, જુદા આત્મસંતોષની દીવાલ કંબી કરી દઈએ છીએ. આપણી આ પ્રત્યેક બાલ કિયા હકીકતમાં એનાની દૂર જવાનું મળનું સાધન બની જાય છે. અને તે પણ એના જ નામ નીચે. એ પુરુષની આથી વધુ મોટી બીજી વિઠંબના શી દોષ શકે ?’

સભાગૃહમાં થણા લોકો આ રાજાનથી રાજ્ય થઈ ગયા હતા. અને સંયોજકને ધડીતર એમ પણ થયું હતું કે આને જલ્દે બીજી વ્યક્તિની વ્યાખ્યાનકાર તરીકે જસંદગી કરી હોત તો સારું હતું.

હકીકતમાં આમ જ બને છે. આપણી જઠાને, મિથ્યા આત્મસંતોષને, જ્ઞાનિઓને જ્યારે કોઈ પોતાના સંધિ વકનવ્યથી ચારી નાખે છે, ત્યારે આપણી જાનને બેના-તપાસવાને જલ્દે આપણે એની પર નારાજ થઈ જઈએ છીએ-મનમાં કહીએ છીએ : આ માણસથી તો દૂર રહેવું સારું. એ તો આપણા બધા આધાર તોડી નાખે છે, આપણા મનની શાંતિ હરી લે છે.

*

આગાહીઓની પોકળતા

પરમાનંદભાઈ કાપડીઆ

ભવિષ્ય જાણવાની વૈજ્ઞાનિક આપણે ત્યાં એક દેશભરે પી રાખે છે. આપણી પ્રજા પ્રારબ્ધવાદી છે. તેને જે કંઈ મળ્યું છે એ પ્રારબ્ધના અકરમાનથી મળ્યું છે એમ તે માને છે અને ભવિષ્યમાં પણ એવા આકસ્મિક ભુવેગો પ્રાપ્ત થવાની આશા તેઓ સેવી રહ્યા છે. આ આશાને જોધીઓ ઊગળા ભવિષ્ય-કથન વડે પોને છે અને વર્તમાન પ્રતિકૂળતાનું નક્કર પુરુષાર્થ વડે નિરાશ કરવા તંક આપણા લોકો ભાગ્યે જ અભિમુખ બને છે. કોઈ પણ કામ સર કરવામાં, કામાન્તર કે સ્થળાન્તર કરવામાં, નવો સંબંધ બાંધવામાં, નવા ઘરમાં દાખલ થવામાં—તેક જામતમાં લોકો જોય જોવાય છે. પ્રવાસ ક્યારે કરવો અને ક્યારે ન કરવો એ સંબંધમાં શુભ-અશુભ દિવસો, તિથિ, વાર અને મહિનાને લગતું એક સાચું ચલન હોય છે અને એ જ રીતે સારા-ખરામ શુક્રને લગતી અનેક માન્યતાઓ લોકજીવનમાં ફેલાયેલી માન્ય પડે છે પણ સફળાગે આજે સમય વાર, તિથિ કે મહિનાની ઉપેક્ષા કરીને કમલાગ પડેના અને સ્ત્રીમત્રે આવી રહેન છે અને હવાઈ જહાજ આકાશમાં ઊડી રહેવ છે તેમ જ સંખ્યાબંધ માણસો દુનિયાના એક છે.થી બીજા છેડે પ્રવાસ કરી રહ્યા છે અને એ રીતે શુભ-અશુભ દિવસો અને સારા-ખરામ શુક્રોને લગતી માન્યતાઓ કેવળ પાપા વિગતની પુરવાર થઈ રહી છે.

ઉપર જણાવેલ બોગિયને લગતો રાત્ર આપણે ત્યાં દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં સૌ પી વધારે ફાલા

થેયો છે. ત્યાં તો ગ્રિવજ્ઞના અમુક કલાકને 'રાત્રકાળ' તરીકે ગણવામાં આવે છે અને એટલે સમય વ્યાપારીઓ વ્યાપાર બંધ રાખે છે અને લોકો કશી નવો વ્યવસાય હાથ ધરા નથી. ત્યાં એવો માણસ ભાગ્યે જ મળશે કે જે પેનાલી જન્મકુંડળી ધરાવતો ન હોય અને જેણે પેનાલી જન્મકુંડળી પ્રાપ્તિસાન જોધી-ઓને દેખાડી ન હોય આ રીતે પ્રારબ્ધવાદને અને પરિણામે અનુભવને ઉત્તેજન આપ્યું છે, આત્મ-વિશ્વાસને અપ્રિયિટ બતાવ્યો છે.

આજના જમાનાની માત્ર છે અપર કમ્પોઝીની. દેશમાં એની જમાવટ કરી હોય તો ભવિષ્યકથન અને આગાહીઓ પાછળની પ્રજામાનસમાં ધર કરી રહેલી થેલકા નબૂદ થવી જોઈએ. દોરાડામાં, મંતર-જાતર, શુભ-અપશુકન, મહોતો સુયેગ દર્શન, આવી આપતોને લગતી અસ્થાઓ અને વહેવો સામે શિલ્પિ રચના વિચારક માણસોએ જેલ દ વલ્લ થવી જોઈએ અને અદૃષ્ટ પાછા દોડવાને બંડે પ્રખર પુરુષાર્થ વડે વારવવિકાસને મુકામયે કરવા ત હ પ્રજામાનસને મહાપત્રે વાળવું જોઈએ. એકાદ વચ પ્રાપ્ત નહેરુએ દેકાદુર ખાતે મળેલી રિપાટ સભા સમક્ષ વચ્ચે ચિન કર્યું હતું કે 'ભવિષ્ય જાણવા માટે જોધીઓ પામે જવું અનર્થજનક છે. તમારે તમારું ભવિષ્ય સખન પરિશ્રમ દ્વારા નિર્માણ કરવાનું છે. ભવિષ્યકથન મરનાવેલાના આશીર્વાદથી કેમ દેશે પ્રગતિ કરી હોય તેવો ઇતિહાસમાં એક પણ માણસ ને ધાવેલો મા નેતામાં આવેલો નથી'

વલં હિ ચિત્તં વિકરોતિ

'સત્તા ચાણુપણને જુનાવે છે' ('પાતર કરપ્પસ પ માન્ડ'), એમ લોર્ડ બોલ્ટને કહ્યું છે. પણ તેમની પહેમાં તો સદીઓ પૂર્વે કોટિલ્લે કહ્યું છે કે વલં હિ ચિત્તં વિકરોતિ એટલે કે સત્તાને પશ્ચિમને માનસિક રિકાર જાને છે, એ તર્કસિદ્ધ કડીકન આપણા દેશમાં તો લાંબા કાળથી સખ-જાતી આવી છે. કોટિલ્લા સખ પછી આજે પણ એ કડીકન સાચી જ રહી છે. હજી પણ સત્તા ચાણુપણને જુનાવે છે—સત્તાધીશોના મનમાં વિકાર જામાવે છે.

તે ધ્રુવ ના અધ્રુવથી મળે કદી

‘પદ’

સાધન અને સાધ્ય એ એ શબ્દોને ગંધીજીએ પોતાની વિશેષ રીતે કીક મણીના કર્યા છે. શબ્દો કાંઈ નવા નથી, પણ ગંધીજીએ એમની આસપાસ ઘળે કે એક નવી આબોધના સરજી. સાધનની વિચારણા એ સાધ્યની વિચારણા જેટલી જ મહત્વની છે એમ તેમણે શીખવ્યું. સાધન શુભ હોય તેટલું જ માત્ર પૂરતું નથી, સાધન પણ એટલું જ શુભ હેતુ જેવું. દકીનતામાં સાધ શુદ્ધ એ સાધ્યની સિદ્ધિ માટેની અનિવાર્ય પૂર્વ શરત છે એ શરત તેમણે સમજાવ્યું અને એ સતતા આચરતી ઉતર તેમણે ખાસ ભાર મૂક્યો.

આપણે ખમખમથી કામ છે, ટપટપથી નહિ, એ આપણી સાધારણ દૃષ્ટિ જે પાણીએ મગ ચડે તે પાણીએ ચઢાવવા. સાધને કોઈ પણ રીતે દાંસવ કરી લેવું કોટની જ એક નેમ. સાધન અથવા કોઈ પણ જાતની લમણારીકમાં બિનરતું એ એવકૂદી અથવા વેવલાન. એવી વેવલાપ્રતી કામ બિનરતું વચુએ માટે સાધન અને ચાપાચીપ અથવા ચોળાચોળા છાકીને જે માર્ગે મરતું ધારું થતું હોય, તે માર્ગે આગ્રવા માંનું.

આવી વિચારસરણીના અથવા અવિચાર-સરણીના મૂળમાં એક જગાં બિન રહેલી છે. એ બિન એ છે કે જીવન અનેક જુદા જુદા રિવાજો વચ્ચે વહે ચાલેતું છે, અને એમાં એક વિભાગની અસર બીજા વિભાગ પર પડતી નથી. ધર્મ, સમાજ, રાજકારણ, બાળક-વાનિજ્ય, સાહિત્ય, કલા, આધ્યાત્મિક વિકાસ બધાં એકમેકથી તદ્દન ભિન્ન અને અચળ છે. પ્રયેકને એનું જુદું ખાતું છે. એને એ ખાતામાં જ રાખો. એક ખાતાની ચીજને બીજામાં ન નાખો. આમ કંશો અને જીવનને વિભાગ-વાર જુદે જુદાં તે બધાંને ન્યાય આપી શકશો અને જીવને પણ મેળમાં સખી શકશો. બુદ્ધિયે રાજ રહેશે અને શેવાન પણ રાજ રહેશે.

એટલે દાર ન પીવો એ ધર્મ અને નીતિના સત્તર તરિકે ક્યૂં, પણ રાજકારણમાં એ ન ચાલે ! ‘વૈશ્યવજન તા તેને દહીએ’ એ ભજનમાં ગણાવેલ સંસ્કૃતે આશ્ચર્ય તેની ના નહિ, પણ વ્યવસ્થામાં એમનો એક પણ અમલમાં મૂકવા જતાં દેવળું મદવાનો વખત આવે. જીવનની પ્રયેક પ્રવૃત્તિનો હેતુ એને ઉચ્ચતર જૂમિલાએ લઈ જવાનો એ માન્યું, પણ કલાના અને સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં એ ન પરવડે ! અરેગ્યશાળ સિરસાવ-ઘ; પણ હોલમાં એકા એકા ખટરમનો રવાઝ માણના હોલએ ત્યાં પથાપર ની ચીકણા નહિ ! અને રાષ્ટ્રની એકના માથા સાટે, પણ નાનને નાથૂઃ કરવાની કે નમણી પાસવાની વાત નહિ સાનળીએ :

આ ખાતાવાર વિચારણાનું-વિચારનંદાનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે આપણે ભારતી. પણ છીએ અને જીવનગતી મદારાટ્ટી-અંગાણી-પંગમી-તળિણ પણ છીએ; વિશ્વમાનવ પણ છીએ અને બ્રાહ્મણ વાહિય-બ્રહ્મકાનિક પણ છીએ; અને ઉપરથી વળી પુષ્ટિમાર્ગીય અને રવામીનાવણી તો સાચા જ ! આ ઉપરાંત, રાજકારણમાં ઉદ્દામ સમયવાદી, અર્થકારણ-ઉદ્દામ દાનવાદી, ઉદ્યોગક્ષેત્રે કેવળ અર્થવાદી, ધર્મક્ષેત્રે કેવળ બ્રહ્મવાદી, કલાક્ષેત્રે કેવળ સૌન્દર્યવાદી...અને સરવળે કેવળ શબ્દવાદી !

જીવનનો વિચાર, આમ, વિભાગવાર થઈ જ શકતો નથી; ખાતાવાર કે સમયવાર, આપણે બને આપણી સમસ્યા માટે એને મનરૂપિય જે કદી કદીએ, પણ એ એમ વહેંચાવતું નથી. એ તો એક, અવિરોધન અભિજન, અખંડ, અભિરક્ત છે, એ સત્ય આપણી સંસ્કૃતિના પ્રાચીન વિધાયકો જરા-જર સમજતા હતા; અને વારંવાર અનેક જુદીજુદી રીતે એ સત્ય તરફ તેઓ સોનું ખાન દોર્યા કે તા હતા. સમયના અક્ષર જલવિરતારમાં દોષ પણ રચે

કંઈ પણ નાખો, એની અસર બધી જ થવાની; હવામાં ક્યાંક કોઈ પણ સ્થળે ખુશ્બો કે બદનો ફેલાવો, આખાએ વાયુમંડળ પર એની અસર પડવાની એ હકીકત તેઓ હંમેશા માથ-બાજીને કલા કરતા. કારણ કે બધીયે વાતોનો વિચાર, મૂળમાંથી, પાષા-માંથી કરવાની ટેવ તેમણે કેળવી હતી.

કોપલિપદમાંથી વીણેલ આ લેખને મથાળે મૂકેલ શબ્દો એ ઉપરની વાતનું એક ઉદાહરણ છે. એક સાદું સીધું, અને છતાં હંમેશા નજર બહાર રહેતું સાવ. એ શબ્દો રહી જાય છે: 'દ્રુવ, અદ્રુવ વડે દક્ષિણ નહિ થાય' સરેદ કાળા દારા નહિ સિદ્ધ થાય, વાંદું સીધા દારા કે સીધું વાંદા દારા નહિ ગ્રામ થાય-એ કહેવા જેવી જ આ વાત છે, જોડીને આંખે વળગે એવી, સાવ સ્પષ્ટ. કહેવાની પણ જરૂર ન રહે, એટલી સ્પષ્ટ અને છતાં કોટિ વાર કલા-સામ્રાજ્ય છતાં, કેટિ વાર વિસરાઈ જતી !

તમારે વિશ્વશાંતિ જોઈએ છે ? તો તે શક્તિ અને સૈન્ય અને ધુલોને રસ્તે નથી તમારે સપ જોઈએ છે ? તો કુખંખો ત્યાગ કરી દો. એક રાખ્ર માગો છો ? તો પ્રાનવાદ, કોમવાદ, નાનવાદ જના કરો ! ને માગો છો તે ખરેખર મેળવવા મામના હો તો એ મળે એ જ માર્ગ લો. એનો નાશ થાય એવો

માર્ગ ન લો.

કોપલિપદના નચિનાએ વસ્તુઓને એ ભાગમાં વહેંચી છે. જીવનને નહિ ! એક અદ્રુવ, બીજી દ્રુવ. એક અનિત્ય, બીજી નિત્ય. એક ક્ષણજીવ, બામક, બીજી સનાતન, સત્યવસ્તુ. એ બેમાંથી એને સનાતન સત્ય જોઈએ છે, માટે એ ક્ષણજીવ અને ભાગકનો ત્યાગ કરે છે, યમ એને ધન, વૈભવ, એશ્વર્ય આદિ માગવાનું કહે છે પણ એને તો સત્યનો જ સાક્ષાત્કાર કરવો છે એટલે ધનાદિની લાલચમાં એ પડતો નથી, એની વિચારસરણી સાફ છે : દ્રુવ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો અદ્રુવ દારા નહિ થાય; તપ અને વૈભવ, સેવા અને સના, ભેષ અને ભોમ, ફજારી અને અમીરી-બંને સાથે નહિ જ રહી શકે-સિવાય કે કાં તો તમારા મનને છોડો, અથવા તો અમીરીનો અર્થ ફજારી કરો !

'એ મેન કેનોટ સર્વ ટુ માસ્ટર્સ' (એ દણીની ચાકરી કોઈ બંદો નહિ કરી શકે !). બાધગલે પણ કશું છે; અને તેથી જ શીખંતાઇને સાચવી રાખાને ખુશા ફજાર બનવા આવેલ એક મણુસને ઉપનિષદના ઉપરના વચનમાં જ જણે રહે આરંભ આપ્યો છે કે બાઈ, પહેલાં તારે ખરે શીખંતાઈનો જે ભોજ છે તેને ફચારી દે, કંચણ કે ટું ને વણે છે તે દ્રુવ ના અદ્રુવથી મળે કદી.

હમણાં જે દિવસ પહેલાં મેં ઈશુની એક વાત સંભળી. ઈશુએ નજરો-નજર એક માણસને ચોરી કરતો જોયો હતો. પણ પાછળથી પેલા માણસે કહ્યું કે હું પ્રજુના સોગમ બાઈને કહું છું કે મેં ચોરી નથી કરી. ત્યારે ઈશુએ કહ્યું કે મરી આંખ કરનાં પ્રજુના નામ પર મને વધુ વિશ્વાસ છે એટલે હું તારું કહ્યું માની લઉં છું કે તે ચોરી નથી કરી. આમ ઈશુએ નજરોનજર જોવા છતાં ઇશ્વરના નામ પર વિશ્વાસ રાખ્યો. આ વાત સંતોષનાં મન દેતું ઉન્નત ઘણ શકે છે એટલે ખ્યાલ અને આખો : ઈશુએ એમ કહેલ કે જુ' જુ' એને છે, મેં મારી સગી આંખે જોયું છે, અને પછી એને સગ કરત તો પણ ઈશુએ કહ્યું મેં હું કહ્યું છે એમ ન કહેવાન; કારણ એમ કરીને એણે નાગરિકનું કર્તવ્ય જાળવ્યું પરંતુ ઈશુ એવું કરત તો અજની જેમ કરોડાનું દિલ જીતી લેનાર તે ન બનત. ઈશ્વર-નામ પર આપેલો વિશ્વાસ મૂકીને ચિત કે હું ઉદાત બની શકે છે તે એણે આપણી સમક્ષ રાખ્યું છે. વિશ્વાસ એટલે પૂર્ણ વિશ્વાસ.

—વિનોબા

માનવીની આચાર સંહિતા

દી. ધ. મહેતા

સમાજમાંના આપણા બધાંએ જોડેનો આપણે આચાર કેવો હોયો જોઈએ એ વિષે ઘણીવાર મનમાં પ્રશ્ન ઊઠેલો હોય છે. આ સંબંધમાં આપણા આદિ કવિઓએ સચોટ માર્ગદર્શનો પૂરાં પાડ્યાં છે. આપણે માટે તેઓ પામેથી આ અંગે ધણું શીખવા સમર્થતા જેવું છે, જેમકે દુઃસહીદાસજી કહે છે :

દુઃસહી હસ સંસારમે. ભાતભાત કે લોગ,
સબસે હિલ-મિલ સાક્ષીયે નહી નાવ સંજોગ.

તો માનવીની વાણી અને વર્તન કેવું હેવું જોઈએ તે હવે આપણે કઠીરજી પાસેથી સાંભળીએ.

તેઓ કહે છે :

ઐસી બાની બોલીએ, મનકા આપા બોએ
જોરનકો સીતલ કરે; આપહુ સીતલ હોએ.

અને કોઈ બૂલેચૂકે આપણું ખૂનું કંઈ હોય કે ઇચ્છું હોય તો પણ તેના તરફનું આપણું વર્તન તો ભલામણનું જ હોવું જોઈએ.

જો તારો કાંટા જુરે, તારી બોલ હિ કૂલ,
તારો કૂલકો કૂલ હૈ, વારો હિ તિરમૂલ.

અને આપણું જ બસ નથી. સમાજની દરેક અંકિત પ્રત્યેના માનવીનો વર્તન પણ સમજાવેલાં અને સંસ્કારપૂર્ણ હોયો જોઈએ. કેવળ મોટને માન-પાન અને નાના પ્રત્યેની ઉપેક્ષા રૂપિ વાજબી ન ગણાય. કવિ રહિમ કહે છે :

રહિમન દેખ બડેનકો, લઘુ = કીજીએ ડારે,
જહાં કામ આએ સુધ, કહા કરે તલવારી ।

સમય પ્રમાણે અને કામ પ્રમાણે માણસને નાના મોટા સૌ કોઈનો જખ પડતો રહે છે. માટે કેવળ મોટાના મોહમાં અંતરનું એ વાજબી નથી.

પરંતુ સૌ પ્રત્યે સમદષ્ટિ રાખવા જતાં એ કોઈ આપણા પ્રત્યે ખૂબાઈ આપે તો ? તો એ આપણા દષ્ટિ તો તેના પ્રતિ ભગાઈની જ રહેતી જોઈએ. આપણે આત્મપરીક્ષણ કરવું જોઈએ અને જો આપણા કોઈ દોષને કારણે જ સામી વ્યક્તિ એવું વર્તન રાખતી હોય તો આપણે દોષ નિવારવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને કાચ આવા આત્મપરીક્ષણમાં આપણને આપણામાં કોઈ ખૂબાઈ-દોષ ન જ જણાય તો પડી આપણને ખૂબ સમજતો માનવી ભલે ને તેમ માનતો ! તેની એવી માન્યતાથી આપણે કાંઈ ઘોઘ જ ખૂબ જમી જવાના ! આ સંબંધમાં કવિ જોડેની સલાહ ખ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. તેઓ કહે છે :

તૂ ભગા હૈ તો ખૂરા હો નહિ સકના 'જોક'
હૈ ખૂરા વહી હી, જો તૂજોકો ખૂરા ભનતા હૈ.
ઔર, અગર તૂરી ખૂન હૈ, તો વક સચ કહેના હૈ,
કથો ખૂ ! કહને સે તૂ ઉસકો ખૂરા માનતા હૈ ?

વળી, માનવસ્વભાવ પ્રમાણે ક્યારેક એવું પણ બને કે આપણે જ જીભમાં ખૂણ જોવા નીકળી પડીએ. પરંતુ તેમ કરતાં પહેલાં કઠીરજીની પેઠી સલાહ ન જૂનીએ કે :

ખૂન જો દેખને મૈ ચલા, ખૂરા ન મિલિયા કો,
જો હિલ જોમ અપના, મુઝ સો ખૂન ન કોઇ.

આમ આપણે જીભના કોઈ દોષ જોવા મળવા કરતાં પોતાના દોષો જ જાણી સમજી તેને નષ્ટ કરવા પ્રયત્ન કરવા જોઈએ. મનમાંથી ખૂબાઈ રૂપે નિષ્ક્રિય દોષોથી મુક્ત બને, માનવી માનસિક પ્રકૃતિમાં અનુભવી સકશે, ચિત્તની યાન્ત્રિકતાથી વિદારીત કહે શકાય.

યા અનુરાગી ચિત્તકી, ગતિ ન સમજે દોષ,
બધેં બધે ખૂડે સ્વામ વંગ, ત્યેં ત્યેં ઉલ્લસજી હોઈ.

મનની આતી દૃતિ જ કેવળ માનસીને
ઉજ્જવલ છાન અને સતોષભાવના બંધી શકે અને
જે એ ન મેળવ્યું તો પછી ગમે તેટલું ધન, વૈભવ
વર્ગે શા કામના ? મનની શાન્તિ વિનાનો આ ભ
આરામ રહે જ શાનો ? આથી આતી શાન્તિ અને
સતોષની સાધનાથે તે આંગે મિલજ કેળવે રહે
છે અને જે એ કેળવી શકીએ તો પછી જીવનમાં
મનના જેવું બધું જ મળી મળતી સવારસાવના
અ મોઆમ મળવાની સાથે દાંચે ગાયુ છે

બશરને ખાક પાયા, લાલ પાયા,
યા ચુકર પાયા,

મિત્રજ અગર અઢી પાયા,
તો સમકુલ ઉરાને પાયા

આ જ આમત સત કબીરદાસ આ પ્રમાણે
સમજાવે છે

‘ગોધન, ગજધન, બાજુધન,
ઐ રતન ધન ખાન,
જળ આવે સતોષધન,
સખ ધન ફૂલ સમાન

સતોષનો મિલજ સાધનો એટલે લાલસા
આગેઆપ નાશ પામવાની તન અને મનના તાર
નિશિત સારે નેમરાના જેને આપણું અપરિમલ
દૃતિ તરીકે પણ ઓળખી શકીએ

પરંતુ, ચિત્તની આતી ઉન્નત સ્થિતિ કેળવ્યા
પછી પણ માનસીનું કર્તવ્ય પરિરક્ષી નથી જતી
જગુ મજે આવી સ્થિતિને તેણે પોતાના ધર

માવેલી પ્રપતિ સાધનાથે જ પોજી રહે છે તેમ
કર્ત જ જીવનની સાધકતા મળ્યા અને તેના આ
પ્રમાણમાં જે એ બી ન મિ-યુગે-માન, પ્રમુખપણા
અને ૫ દિન લાવવાને ઉમેરી શકે તો હૈયું જ
તુ ? હકીકતમાં તો પૃથ્વી પરના પ્રત્યેક જીવ પ્રત્યે
સખતા, પ્રેમ અને અનુદાની દૃષ્ટિ કેળવવી માનસીનો
ધર્મ છે અને તેની સાધનામાં સાથે ઈશ્વારનું હૈયું છે
તેમ અન્ય જીવેલી નહિ પરંતુ માનસીની પોતાની
પણ મુક્તિ રહેલી છે. તેઓ કહે છે

શકિત ભી, શાન્તિ ભી, ભકતોકે ગીતમે હૈ,
ધરતીવાસિથે કી મુક્તિ ભી પ્રીતમે હૈ.

અને આ બધા આચાર ધર્મો-માનસીને
આચાર વિચાર વિશેષ ઉદ્દેશ્યોવનોને એક સૂત્રે માળા
છે કવિ નરસિંહએ વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ ના
અમર મનમાં

આપણે આ જાત શુભો કેળવી કેવળ આપણ
જ નહિ પરંતુ આપણા સહગામીઓ છાન સવુદ્ધ
અને સુખમાં બતાવીએ આ શુભો કેળવવાની આજે
જેટલી જરૂર છે એટલી અગાઉ હદાય કદીમ ન હતી
કેમકે માનસી આજે કોનિકવાની બી સખા રિક્ટ
સ્થિતિ અનુચરી રહ્યો છે આજના સમારની તામીરને
વર્ણવના વર્તમાન યુગની કવિવચો સમુદાય દ્વારા
ઓઢાણુ લામે ■ કે

કિન્તુ ચહા હે જગદ બારી
સુદ્ધ દેવ સસાર બના,
ચિન્તા કે ચક્રકર મે પકકર
જીવન ભી હે બાર બના.

*

આપણે, અગર, શોક, દુઃખ અને મુસીબતોનો અનુભવ થવા વિના જીવનની કુ-નિતિનો
પથ હાથ આવતો નથી જગતની ઉપરિ ચાલ તારથી આજ સુધીમાં ઇતિહાસમાં જે જે માનસી-
ઓએ મહત્તા હાસન કરી છે અને જેઓ જનકિતનું કષ્ટ પણ રૂઝ કામ કરી ગયા છે, તે બધા
દુઃખ, શોક અને આપણી પાળાઓમાંથી વરસા વરસામાં બી અર્જને જ શુદ્ધતર, કિન્તર
અને મહત્તર બનતા આવ્યા છે

*

નીચે તેમજે એની પવહારુ યોજના રજૂ કરી છે જેથી કોઈ પણ ગુજરાતી હુદુદ માત્ર છ રૂપિયાની નજીની કિમતમાં ૭૫૦ પાનાના ત્રણચાર પુસ્તકો દર વર્ષે અને તે પછી ઉત્તરોત્તમ સાહિત્યકૃતિના મેળવી શકે આ પુસ્તકોને ની છાપેલી ગીમન રૂ. ૧૦ ગ્રેડેશ પરતુ અગાઉથી એટલે ૧૫ ઓગસ્ટ સુધીમાં નેધ નર આફ્રિકાને તે ૭ રૂપિયામાં એ મળુનરીએ આપે છે સે' લેનારા મિત્રોએ દસનું જૂથ રચી ૧૦ અથવા શુદ્ધક દસ્તની સખ્યામાં સે' મગાવવા તો જ દસ રૂપિયાનો સે' છ રૂપિયામાં મળે દાખલા તરીકે આપા એક સે'માં ત્રણ પુસ્તકો હોન-એક થી મુનશીન, બીજુ શ્રીધૂમકેતુનું અને ત્રીજુ શ્રી ર વ દેહાઈનું તો વાચકને ૮૧ મૂલના ભાવમાં ત્રણ સે'મગાના ત્રણ પુસ્તકો મળે છે સાહિત્યનો પ્રચાર વધુ સારી રીતે કરવાની બીજી માર્ગ વ્યવહારુ યોજના છે એ આજ નિ મુધી રજૂ કરી નથી રિશ્તુ સત્યાગ્રહ સે', બમે કે પાચમે બેનું મૂડી રોકાણ કરે અને પ્રકાગન પછી વિચાર્યોએ ઘેર ઘેર ફરીને વેચાણ કરવા પગર કીમતે આપે બપ રે વિધ થી છોડી કીમતે એટલે રૂ. દસ લાગે વેચી સે' દીક આર રૂપિયાની સ્વમાનભરી કમાણી કરી શકે આ યોજનાની સફળતાનો આધાર લેકાના સદકાર ઉપર છે ખસ કરને કરના અને સાવિનો જોને સે'ખ છે, અથવા હુદુબમાં સત્તિક અને ઉત્તમ રુચિનું સાહિત્ય વાચવા મળે એ દષ્ટિએ પણ સામાન્ય જનતા આ યોજનાને વધારી લે તો ગુજરાતી જનતા એક લાખનો પુસ્તકાર સાહિત્ય મેળે અપમેક્ષ રીતે આપી આપણા સાહિત્ય વારસાને જીવત રખી શકે માત્ર ભારતીય જ્ઞાનપીઠ જ આવે પુસ્તકાર આરી શકે તેવું નથી.

પરદેશ જતા પહેલા

પોતાના રાષ્ટ્રમાં મદરતનું સ્થાન ધરાવતી વ્યક્તિ એ દેશ છોડીને પરદેશ જવામાં દિનસભાએ જુ નથી, એમ પાનામાં બની ચૂકેના બે ઐતિહાસિક જાણે ઉપરથી લાગે છે એક જમાનામાં એનું માની દાકલ પની ૧૮૬૬મ તેજા પેકેટ ગયા અને પાળાથી પૂરકત મદર થયા આજે છ વર્ષ પછી ત્યાંના વ

પ્રધાન જીસિયા લન્નર્માં દકનરી સારવાર માટે ગમેના તેમને પણ ઉપચારી મૂકવામાં આયા છે તેમજે દાન તુતતો લડ થી વાના થઈ આઈવરી કોસ્ટમાં આશ્રય લધો છે હમરી નેફેન-ટો અને કન્યા આ બધું કરી શકના રોષ છે કેમકે હજુનું જોર તેમને પ્રેરણા આપતુ હોન છે ગયા વર્ષે યુગાન્ડાના મિલ્ડન અમોટે સિગારેટ ગમેના તરે ત્યા પણ જનરન છડી આપીએ સત્તા હાથ કરી લધી હતી અને અમેરિકને ટાન્કા નિવામાં અશ્રમ લેવા પડે છે એનકુમાં પોસ્ટી રાજ્ય ગીનીમાં આશ્રય લઈ રહ્યા છે દૂઆ રાજ્ય પુદુરે માથી નિ ધિતેની જનેરી સખ્યા ઝડપથી વધી રહી છે આ નામેમાં અન્યત્રમાં અને યાલાખાના નામ પણ ઉમેરી શક્ય કેમકે તેમને જે રીતે સત્તા છોડી પડી છે તે તેમના મૌરવને છાજે તેવી ન હોતી જ દૂઆ નવે રિત રાષ્ટ્રોના સુમધારેએ ધર આજે નાહ પકડીને બેસી રહેલું વધુ સનામન લાગે છે

ઈશાન પ્રદેશ

ભરતની ઇશન સરહદો નવેસથી કડારવામાં આવી છે ત્રિપુરા મેદાન્ય અને મહિપુર સ્વતંત્ર કક્ષાના રાજ્યો અને કે બ્યારે અફઝાચલ તથા મિઝો રાજ્ય એમ બે કે દસ સિન પ્ર શો અતિતત્તમાં અવે છે વસતિની ત્રણનરીએ જોઈએ તો બે કરોડથી વધુ વસતિ આ પ્રદેશની નથી ખી વાન એ છે કે ભારતના અન્ય રાજ્યોની સખ્યામધીમાં આઝીમગી એના આ દેશ બહુ પાછા છે અને તેને જમાનાની કાથે પ્રતિભા આગેમ્ય ક તવા અને તેની મદરતા દક્ષણે પાવતા સ્વાપત દરબને જરૂરી છે જેથી પોતાની આગતી અને સ્વતંત્ર રીતે આગળ વધી શકે અતર મુધી પાકિસ્તાન નામ અને મિઝો પ્રદેશના જાઓરોને ઉત્તેજન આપતુ દગ અને નક્ષત્ર પણ દને ત્યા જમસાદેશની સ્થાપના થયા પડી વિનોદી માં અ તવનું રચના રગુ નથી રાજો પણ મળનાર નથી એમને રિવરનાનું પ્રભાજ આદિવાળી એના આ અગિર પ્રદેશમાં દને કક તવાન દો આ પાંચ પ્રદેશના આર્થિક પુનરુત્થાન માટે બારે પરિશ્રમ અને ભમીય પુનર્થ કરવાનો રહેશે

બાળી ખાતે શારકામ

તેન સરોવરન પચતી કામગીરી વધુ અને વધુ પ્રદેશો માં વિસ્તૃત બની રહી છે બૂટલ ઉત્તરે આવેલા બની પ્રદેશમાં તેલ મળી આવતાની શકતા પ્રાથમિક ચકાસણી દરમિયાન જાણતાં ત્યાં શારકામ આગળી દેવામાં આયુ છે ૬-૭ પ્રદેશમાં જમીનમાંથી ખનીજ સમૃદ્ધિ વિપુલ અને વિવિધ પ્રમાણમાં મળી આવવાની શક્યતા સુચિત છે નિચાઈને જાણે કમળા મળી આવે ૧૦ જેલ મટેનું સરોવરને એ સફળતાને વરે નો ૬-૭ કામ પના કમળાનું નીવ રો, કેનકે એલોગીસ હુની ગિલા ખુરી જના જ કમળો મારી ન વિતર સમૃદ્ધિથી હવાઈ રહેશે લોકોનું જીવ વેરણ બાનુ અવશે પહાનપણ અલ્પ થઈ જશે અને રોજ ગારની તકે પૂરવાનામાં શક્ય બનશે

સરહદ સલામતી દળ (BSF)

સરહદ મુક્તિ ન અમ જોઈએ તો સરહદ ક્યાનું કામગીરી દાખવી જાગે કાળે તને મળવાની હો. છે તે કામગીરી જેવી જ હોય છે સરહદ તેમજ આક્રમણ બને માટે તેજે તોગર રનાનું હેય છે તાજેતરના પાકિસ્તાન સાથેના મુદ્દામાં પશ્ચિમ સરહદ તમજ બજાઈવામાં, દુશ્મનો સામે

અને તે પછી દુશ્મનના ચાલિના દરર સામે આ દળ ત્રાટક્યું હતું અને જે અદ્યુત વિજયો તેજે મેળવા છે ત્યારે આજે થવા વિના રહેતું નથી અમદાવાદ દુશ્મન વખતે મુશ્કેલી મેળા બાળનેની ત્યારે આપજો ખયાલ એવો રહ્યો હતો કે આ દળ મચાવિ કામગીરી પૂરતું હશે પાટુ ખરેખરી મુશ્કેલી પરિસ્થિતિ આવી પડી ત્યારે સમદોનું રક્ષણ કરવા માટે તે સપૂર્ણ જે સફળતાપૂર્વક કામગીરી બાળી તેની ધાણા મદારની વાત આ વખતે બની છે આ ઉપરાંત એક જ દર્શાવત સિદ્ધ બની રહે કે આપજા ભુતનો ગમે તે કામગીરી માટે ઉચ્ચ પ્રધારનું ખમીર થરાવે જ કામગીરી તેની કામગીરી પૂરી કરવા દેવી જોઈએ વચ્ચે આ તુ જોઈએ નહીં આખાકાના પાક સાથેના મુદ્દોમાં સમરપક્ષની કામગીરી તેમજ નિયમનને લીધે સેન પતિઓના હાથ ખાંચેના રહેના હતા તેમને સ્વતંત્રતા આપના જ અર્થ સંગ્રહ બતાયુ જો પુરુષ વધુ દિવસો માટે આયુ હોત તો પાકિસ્તાન દરારી તત્ત્વ ભાગીને બૂકો થન મરુ હોત સરહદ સલામતી દળને લાખ લાખ અભિનંદન છે જેમકે પ્રથમ થા તેજે મીતો એવું જ નહીં, કામગીરી તેની કામગીરી આરબે તે પકેના વિજયની પૂરબૂમિકા તોવાર કરી રખવા બલ્લ

બકી છે એને તો પ્રિય પ્રિય બીજની કુમાનીને સ્મરણ કરે છે કે હાજરો વાં ઉતર એક જશ્નમક આરમ થઈ મથો હાંલાલીમ એનું નામ એ. જે પુત્રોમાંથી એક ધરમાઈન ઉપર પિતાને આત સ્નેહ પિતાને રોજ રાતે સ્વપ્ન આવતું 'તારી પ્રિય પ્રિય બીજનું બસિદન આપ પ્રિયતમ બીજ તા ધરમાઈન સરમા પિતાએ સ્વપ્નને સાચુ ન માન્યુ, પચ વાર વાર આમ થવાથી એને ખાનરી રહ્યું થઈ કે નાકી પુદા મારા ફરજ દની કુમાની જ હોઈ છે એટલે એક દિવસ પુત્રનો વધ દરવા એ જતો હતો કે તુરત જ પચબકી અવાજ આયો 'રખુ' દર પરીક્ષામાંથી તુ પાર થયો છે જીવિત આગ્રમ કહે જ કે પુત્રાદિ કોની કશી જ કિમત નથી એ તે પુરવાર થયું છે, એટલે ધરમાઈલના બદનામાં એક પ્રાણી આપશે તો વ પૂરતું છે

તે તારથી એના વચમાં, તે પછી આખા અરમસ્તાનમાં ને આ તે મુસ્લિમ આજમમાં આ દિવસના પુનિત સ્મરણ તરીકે પશુન બમિતન આપવાની પ્રથા લાખન થઈ

માર્ગમાંથી પશુના બસિદનમાં થયેનો વિચાર હવે પશુને બદને પ્રતિક તરીકે શીક્ષા અને છેવટે અતરંગ અલકારનું બસિદન આપતાં માનવી હાંબે એના એનું મોરવ છે

કામનાનો અંત નથી

વિષ્ણુ પર્વતની તલેટીમાં વિદુલ નામનો એક યુદ્ધ રહેતો હતો એ ઘણો ગરીબ હતો અને એની મિલકતમાં માત્ર ગળ-પાદડાથી છાવરેની એક ચૂપડી જ હતી વિદુલ ઘણો આળસુ હતો એટલે જિંદગી આખી એણે કુખમાં જ ગુજારી હતી

પણ હમણાં હમણાં એણે સાબળયુ હતુ કે સાધુઓ એવી યોગવિદ્યાવાળા હોય છે કે તેઓ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે દરેક વસ્તુ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. એક દિવસ વિજન કશુ ય કામ કર્યા વિના આરામથી જીવવા માટે શુ કરવુ, એનો વિચાર કરતો એડો હતો એ વખતે સાધુઓની આ શક્તિનો એને વિચાર આવ્યો. એને થયુ. 'હુ વિષ્ણુ પર્વતની ચુકાઓ તરફ જાઉં તો જરૂર કોઈ સાધુ મળી જાય અને એની પાસેથી મને જીવીશુદ્ધી મળે.'

આદા હેતુથી વિજન ચાલી નિકળ્યો અને આખરે, ખૂબ ખૂબ મહેનત પછી એને એક સાધુ મકારાજ મળ્યા એ સાધુની પામે ગયો અને સાદાળ નમસ્કાર કર્યા, સાધુએ એને આવકાર્યો અને આસન ઉપર બેસાડ્યો. પછી એના આજ્ઞાનુ કારણે પૂછયુ વિદુને કહ્યુ 'શુરુદેન કુ ઘણો ગરીબ બાજુસ છુ એક ચૂપડી સિવાય મારી પામે કશુ નથી વળી કુ ધરડો થઇ ગયો હોવાથી કળાઈ શકુ તેમ નથી કૃપા કરી શોકુ ધન આપો મને આપની છે કે તમારી યોગ વિદ્યાથી તમે છુટા મુજબ ધન પેદા કરી શકો એમ છે.'

યોગી આ સાંભળી મોન રહ્યા પણ વિદુને વારંવાર આજ્ઞા કરી ત્યારે આખરે એને એક ઘાસની સાડી આપી અને કહ્યુ કે બ્યારે પણ તારે કાંઈ જોઈએ ત્યારે હાથ, પગ, મો ધોતળને આ સાડી પર બેસાડે અને તારે જોઈતી વસ્તુનો વિચાર કરજે, તુ જે વિચારીશ એ તરત આવી મળશે તારે

જોઈતુ હશે એ કથાય પ્રયત્ન વિના મળી જશે

શુદ્ધાએ સાધુનો હૃદયપૂર્વક આભાર માન્યો અને સાદી લઈને ઉતારવા ઉતાર્યો પોતાને ઘેર ગયો એક પગ પણ બગાડ્યા વિના હાથ, પગ, મો ધોતળ સદી પર બેડો, એ ખૂબ ભૂખ્યો થયો હતો, એટલે સૌ પહેલા તો ભોજનનો વિચાર કર્યો તરત જ બગીચા જાનના રવાઈન્ટ ભોજનના થાગ એની સમક્ષ દાખર થઈ ગયા પછી એને આરમ સેવાની ઈચ્છા થઈ એટલે એણે પલંગની છુટા કરી તરત મરાઈની તળાઈ અને રેશમી ચોરીમાં સડિન એક બાદલાઈ પગ દાખર રાખી એણે ઘોડી વાર આરામ કર્યો, પણ એનું મન આજે અચાન હતુ. એ પગમાંથી જોમો થઈ ગયો અને વગી પાડો સાન્દી પર મેડો એણે છુટા કરી કે મારી ચૂપડીની જગાએ એક મોટો મહેલ તૈયાર થઈ જાય આખના પલકારામાં તે પેલી જૂની-પુરાણી પાદડાથી છત્રેલી ચૂપડી એક ભાગ મહેલમાં પડગઈ ગઈ. મહેલ જોઈને વિજન ખૂબ રાજી થયો પણ એને વિચાર આવ્યો કે આવડો મોટો મહેલ, પણ એના પ્રમાણમાં ધનવૈભવ ન હોય તો નિર્થક છે તરત જ હીતા, માલુક અને સોના-રૂપાના સિંહાની શૈલીઓ એની સમક્ષ આવી પડી એના આનંદનો તો પડ ન રહ્યો પણ દોઝ ઘસ-ઘસીઓ તો આના સપાતિ યાગીને ત્યાં હોવા જ જોઈએ ને ! એ બધાં પજુ આપાને વિજન સામે હાથ જોડીને કુખની રાહ જોનાં જોમો રહ્યા પણ, રે દુર્દેવ ! હતુ સાદી પર જ બેડો હતો અને વિદુલ વિચારવા લાગ્યો કે હાથ ધરતીક પ થય તો મારી શુ દશ થાય ? એક એક દરતીક પ થયો અને એની ને દશ રવી જોઈએ તે થઈ મહેલ આખો જમીનદોસ્ત થઈ ગયો, વિદુલ અને એનાં ઘસ-ઘસીઓ એની નીચે દાઢ મૂર્ખા અને એનો બધો વૈભવ ધૂળમાં મળી ગયો.

“જેવી ‘તી કાતરો ને જેવી ‘તી કંદરા”

ભાગ-૧

લેખક : રિતકુમાર જોશી

પ્રકાશક : ચોરા એન્ડ કંપની માધીમાર્ગ અમદાવાદ
પાનાં ૩૬૬ મૂલ્ય રૂ. ૧૦-૫૦

પરદેશનાં પ્રવાસ પ્રસ્તોત્રોમાં ‘જેવી ‘તી કાતરો ને જેવી ‘તી કંદરા’ના પ્રથમ બે ભાગ દ્વારા શ્રી રિતકુમાર જોશીએ મહત્વનું પ્રદાન કર્યું છે, અને તેમાં રસ નિધન કરતી નવલકથાઓની સ્વચ્છતા રીતીએ કામગીરી ફોજો આપ્યો છે લેખક પરદેશના પ્રવાસે ઉપડે છે ત્યારે પ્રથમ જ વાર ‘બુમ્બોમ્બ’ ચાલ્યા ધરમાં તેમને આંટા મારવાનો મહાવરો પાડતા આપણે જોઈએ છીએ, જરાપણ અચકાવા વિના લેખક કહે છે “બુમ્બોમ્બ દોરી બાધના સત્તમે સીજાયુ.” મિત્રની પુત્રી આચાર્ય દાર્ઘી માધી આપણને પદાધિપાદ આપે છે ! કલકત્તાથી સૌ પ્રથમ ગૌરવ આવે છે કેમકે વિમાની પ્રવાસમાં કરાચી ઉત્તરવાનું હોતું નથી. બોમ્બેમાં પણ ‘નાનું ગુજરાત-નાનું ભારત’ જેમ લેખકને તેમ વાચકને દેખાય છે. અહીં પણ ભારત વાસીઓનો તોટો નથી ઉતરતો નોખાતો ફેરફાર દર્શાવતું મિસ્ટર અને મિસિસ વસિન્ડનું જોડું, કુકસા પ્રવાસની મોજ માણતા વચરક અમેરિકન બાનુ, અમૃતમાસ પરીખ, બેરુતનો સાગરનદ અને ત્યાં અર્ધા ખુશ્કાં શરીરે આન કરતી મહિલાઓ, હાજીયા જેની ટેકરી ફેરવતો આરબ ફાઈનર મુસ્લિમ, ગ્રેટોની ગ્રામ્યો, કારાનિના ફેવરમાં રાત્રિની જૂતા મહેલીઓ, આ બધું રમતેરતી વાતાવરણ ઊંડી, લેખકની સાથે જોડીને આયેન્સમાં પગ મૂકીએ છીએ.

અહીં પણ બૌદ્ધીય રવાના થતાં, એક ‘મે-ડિમેન્સરી’ યુગલનો ભેટો લેખક કરાવે છે. પ્રુડ પુરમાં મોટો દેવ અને આ નાની દેવ તેને

માટે આ વિગેયજી પ્રયોજ્યું છે. આ રીતના નામની ખબર નથી એટલે મિસિસ ‘પિન્કસાડી’ અથવા ‘સમમરી’ કહીને લેખક કુતૂહલજનમાંથી શકે છે. PENની ગ્રીક શાખાના પ્રમુખ જરહેન કુસોયેનાસની પત્ની લેના (Lena) લેખકનું પતિ વતી સ્વાગત કરે છે ત્યાર પછી ૬૬ વર્ષના સફેદ રેશમી વાળના બું ફાધારી એ કવિહૃદયનો પરિચય બહુ જ અસંસ્કરક રીતે લેખક કરાવે છે. પ્રો. આઈન્સ્ટાઈને પોતાના વેર-વિખેર વાળ ઉપર કાંસકો સ્વીચથી ફેરવ્યો હોય તેવા તે લાગે છે. જુમ્બુ સમુદ્રની સ્થિતિને પોતાના આવાસમાંથી નિહાળતાં અને સૂધના અસ્તાચળમાં જતી વખતના હૃયંગમ દશ્ય વખતે રિતકુમારનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડી ભાવમાં તરંગોળા બની જતા તેમને જોઈએ છીએ તેમની સાથે એકોતીસીસના ખરેર જેવા ખરેર અચરોતો નિહાળતાં, લેખક તેમને ગૌરવપૂર્વકને યાદ કરતાં જોડે ભાવવિવશ બને છે. તેની જ રીતે ઇરિકથીઅબના દેવળના પ્રવેશદ્વાર પાસે એક સ્તંભ પાસે તેમને લાગેલા જોડે ગ્રીક ટ્રેજેરીનું કોઈ પાત્ર જોતું થતું લેખકને લાગે છે અને પોતાના મધુર સ્વપ્નને વેરવિખેર થતું વિષાદપુરું નજરે નિહાળતા માધીજી લેખકની મનોમૂર્તિમાં ખસા ધાય છે.

આગળ ચાલતાં ૬ ગેરીનું પાટનગર જુમ્બેરેટમાં લેખક પહોંચે છે ત્યારે કમોસમી વરસદ અગાખાખણે લાગે છે. કલકત્તામાં કાચરેસાખી પહોંતાં અપાહી વાદળાં રામત્રિરિ આગ્રમના મિરવિરહી યક્ષની યાદ આપે છે. જુમ્બેરેટની યુવતીઓ અને તેમનું નિર્દોષ સૌંદર્ય લેખકને ગાત્ર અહીં જ નહીં, યુરોપના બધા શહેરોમાં જકડી રાખે છે ‘વેન’ કોન્સ્ટેન્સ પ્રતિનિધિ દોવાણી, આમમન અચાઉ સો તેમને નામથી ઓળખતા હોય છે સ્વાત્વનસમિતિની ૨૦ વર્ષની લીજા ભારતીય અતિથિની પાસેથી, સાહકારમાં દરિયુષ વનસ્પતિ માળની પણ ન યાચે એવું નજરે છે ત્યારે શહેરના દરેક રેરોરોના હેડ મેનેજર ઉપર

ચિકી લખી આપે છે અને વાનગીમા તેમને શું શું આપવું તેનું લીસ્ટ પણ સાથે ! છુદ્ધ અને પેર શહેરને જો તો ઝન્યુમ લેખકના મનમાં વસી જાય છે અને ભારતની મેરના, પગા, ઇન્છામતી તેમને વાદ આપી જતા છે અહીં જાનેરી પપિ મા અમે રિકન નિમ્નો યુવની પામેથી, ત્યાની અનેનરગશ્રુમિ 'લા મામા' ચિયેટરનો અખયમ ઇતિહાસ સામગી મુઝબ જાની જવાય છે અને નામકની દુશિયામા પણ શન્યમાથી સર્જન સર્જન કરનારા ભેખધારી દેશ્વેશમા વમે છે તેની પ્રતિતિ કરાવે છે હગેરિયન ITI ના પ્રમુખ લેખકને બેટ છે તારે પોતનો પુત્ર 'એન્ટાવર સસ્ક્રીટ' રાખી સ્નાતક થયો છે તેમ કહી તેની સથે સસ્ક્રીટમા વાત કરવા શિવકુમારને નિવે છે તારે આપણી 'સનિશ્રુમિ' પ્રત્યે અહોભાવથી જોનારા વિદેશીઓની દયા પણ આવે છે !

છુદ્ધપેરથી નિએના, મોન્સાર્ટ, બિયેવન, શુબર્ટ, ક્લાવડેસની આ જૂમિ, કલાના કંઈક ભેખ ધારીએ અહીં જન્મ્યા નાટાની તો આ જૂમિ દિકિટો સહેલાનથી તો મો નહિ છતાં ૧૩૦ સિનિગરી મોથી ૧૦ દિકિટ યજમાન લેખકને માટે મેગરી આરો છે, વિયેનાનું રાનિજમણુ કોષ પરિપ્રેક્ષમા જૂનથી આની યજમાનો અનુભવ કરાવે છે અને મઘડ પણ કોયો જાણે કે કવિ સેલસમેન બન્યો હોય તેવા ! આ એક જ શહેરમા ૩૦૦ ઉપરાંત આટલે જેનેરી !

મુક દેગી આગળ આવે છે પ્રાગ, હોશ્યુર્ગ, કોપનહેન આદિસની સોડમા પ્રાગથી થોડાજ માલ દૂર કોકેરીની પીણું કોઈ જોષ લેખકને ગે પાગ થોપ અને પ્રગુભ તનાએ ચાઈનીઝ હન્કથી કરેલા મસ કર વાદ આવી જાય છે પ્રયાજુમા પ્રાગ નિગેજ અને ઉત્સાહવિદોણુ શહેર લાગે છે. ઇસ્ટ બર્લિન જતાં પ્રાગના એરોર્ટમા જ લેખકને સિનેસ્ટ્રાની મહન નિનૂનિ સત્તજાત રે બેટી જાય છે પૂર્વ અને પશ્ચિમ બર્લિનની સરખામણી, જાને વન્ને મૃતિમ દીવાને આણેડી કડુણના, પૂર્વ હિસાને પશ્ચિમ વિમાનનું મુક્ત અને સમૃદ્ધ વાનવરણુ અને જર્મન લોકોના હૃદયના જીડે જીડે થર કરી ગયેલી ભવટિતિ

વાચકને અસર કરી જાય છે દુરીસ્ટ તરીકે આવના અમેરિકનો આ પરિસ્થિતિ માટે પોઈન્ટ ચાની પામે પશ્ચાતાતના આમુ વધારી જતા છે મનશુદ્ધમા મર્ચા મોલા સૈનિકોની વધોત્તર વિધવાઓએ જે સામાજિક પ્રશ્ન જાઓ કર્યો છે તેની કડુણના લેખકે વાચ્યા આપી છે

શહેર તરીકે કોપનહેન નિશિષ્ટ લાગે છે. ઘરમા જાતાં એક એક ક્ષણ સથે કળાને કેરી સર્ગાર્દ દોડ શકે તેના જમાન અહીંનું મુનિશ્રમ આરો છે જનપતિનું વિદ્ય પચ્ચે એક કા વખત કયા રજા કરી દે છે ટિગરી પાકમા લેખકને બેટી જતા મુશ્કળની સમજન થી પ્રમુખાસ શાહ એક સુદર વિરોધાચાસ પૂરો પાડે છે આમરગમ તો કલા સમ્રાટ રમ્યા અને વિસન્ડ વાનગોની જન્મશ્રુમિ અને કમજૂમિ, કે માક એટને નહેરો તથા દુનિયાખણુ અને પનીરનો પ્રદેશ, કુનોનાં પણ કમનાના હગવા અને તેનું જાનેરી લીલામ થાપ કનકનામા ચાની પેગીએ વે થાય તેમ સદીએ વીતે પણ જેમની કલા નિત્યનીન રહે તેવા કલાસમ્રાટોના અતરંગ જીવનની કડુણના અને જે દારિદ્ર્યમાં તેઓ જીવ્યા તે જવણ પછી એક મોટો નિસામો મુખમાથી સરી પડે છે. આમરગમમા જૂના મિત્ર પિયર દોરને ત્યાં જતા તેની પત્ની મૈના અને એ સુદર બળકીએ પાળાથી ડોકિયા દેતો દેવિડ નર સ વર્ષનો બાળક છે મીકો, હેખારડો અને કાવકો તેનું કથાનક આ પ્રવાસ પુસ્તકની કડુણાનિતકા બની રહે છે. તેના પિતા પ્રોફેસર છે અને મા છે ઓફિસ મેકેટરી બન્ને ખુબ મહત્વાર્થવાદી બાળક નથી જોઈતું તેના બન્ને આટલી જાણ કેવે નો જન્મ તે પ્રશ્ન પર પતિપત્નીએ છૂમકે લંધા અને આ અનાથ બનેલા બાળકને સાન્નિધ્યની જવાબદારી આવી પડી મિત્ર હિર ! આટલો પ્રવાસ પૂરો કરી લેખક લગન જતા ઉપડે છે તારે કેવિડના જીવનની કડુણતા વાચકની આખ બીની કરે છે (સામ ખીએ ચાનુ)

'ગૂર્જર સાહિત્ય' પ્રકાશક તત્ત્વે ગૂર્જર અચલ કાર્યાલય કુવારા સામે, ગાધીમાર્ગ, અમદાવાદ

સાહિત્ય પ્રકાશનની દુનિયામાં 'અક્ષર' પછી આ બીજું માસિક ગુજરાતને મળે છે તે થવા આનંદની વાત છે. ગુજરાતની એક અગ્રગણ્ય પ્રકાશન સંસ્થા ગુજર પ્રથરત્ત કાર્યાલય આ માસિકનું પ્રકાશન કરે છે તે બહુ મોટી વાત છે. કેમકે દરે અપચુને પશ્ચિમની જેમ જાણીતી પ્રકાશન સંસ્થાઓના કેટલોય નિયમિત મળનાં રહે તે બહુ જરૂરી છે. પ્રથમ વર્ષનો પ્રથમ અંક જાન્યુ ૧૯૭૨થી પ્રમદ

ધાય છે અને તેમાં ગુજરાતના આનનામ પુસ્તકોને ઉત્તેજ આપી શકે છે. ખાસ કરીને ધૂમકેતુ સાહિત્ય રિને તેમની ઐતિહાસીક નવસકથાઓનું હુંક મીનકારી વિવેચન દરેક ચીર્ષકમાં આવતી વસ્તુ સમજવામાં મદદગાર થઈ પડે છે, અને વાચક માટે પચદશકે જને છે. શ્રી દલિચુક્રમાર લિખિત 'ઉત્તર-વાત્તા'નો પ્રથમ પાને ઉત્તેજ આ દિગ્દિએ અનુરૂપ જની રહે છે, "ગુજર સાહિત્ય"માં ગુજરાતી સાહિત્યના પરિચય ઉપરાંત સાહિત્ય રિનેના ઉત્તમ અભ્યાસ લેખો આપવાની પણ યોજના છે.

•

મારી જિંદગીમાં દરેકા મેં તને મારા ગીતો વડે શોધ્યો છે. તેઓ મને એક દારથી બીજો દારે દોગી મવાં છે, અને તેમના વડે જ મારી દુનિયાને શોધનાં અને રપર્થતાં હું મારી આસપાસની વસ્તુઓને અનુભવ કરી શક્યો છું.

જે પાકો હું થીજ્યો છું, તે સૌ મને મારા ગીતોએ જ થીજવ્યા છે; તેમજો મને ગુપ્ત માર્ગો બતાવ્યા છે, અને મારા હૃદયની દિગ્દિમર્થતા ઉપરના અનેક તારાઓને મારી દિગ્દિ આગળ વાવ્યા છે. આખો દિવસ તેઓ મને સુખ તથા દુખના દેશનાં રહસ્યો તમ્ક દોગી મવાં છે; અને આખરે સંજને વખતે મારા પ્રવાસને અંતે તેઓ ક્યા મહેલોં દરવાજો મને લઈ આવ્યાં છે ? -દાગોર

હાર્દિક શુભેચ્છાओं के साथ

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
ઈન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

૧. ૩૧ ૫ ૬
૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪

માળીંગ.	૧-૨૫
મીનાજી ૨૧ + ૨૪૫૫...	૧-૨૫
માલીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા.	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે	
જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહાર્ષિ સાથે	
જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી ગમદામ સાથે જીવનયાત્રા..	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા.	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	સૈખ	સૈખક
૫૧૩	દે કવચિત્રી	ગુ મ
૫૧૪	જરાય અસતોપ નથી	કનુભાઈ ના પટેલ
૫૧૫	પરિભ્રમણ	'આશુનેા
૫૧૬	પ્રેમનો અર્થ છે મરી હી વ	રાગજી
૫૨૧	અનિષ્ટ સાથેની રમન	અ રાજગોપાલાચારી
૫૨૩	એને કૃતિના છેતરી ગયું	
૫૨૫	રખેન	કાનિ દોશી
૫૨૬	પરિવર્તન	કેઈ કૌસિક
૫૩૪	નિ ક્ષત વહેમ અને રિાગે	વાચસ્પતિ
૫૩૭	અભાને અનત શાનિ કેમ મળે ?	
૫૪૦	આયેડવનું આક્રમણ	કુલાન મધી
૫૪૫	અનોકન	તિ

૬૩

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની આરમી તારીખે અંક પ્રગિય્ધ થાય છે

૫ દરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ એફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું અંક ચિલિકમાં ઘટે તો માકવાયે

જ્યે તે મહિને ગ્રાહક થઈ ચકાવે છે

આ મશિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લખકાના છે સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

લેખકવર્ગમાં સંસ્કૃતિ કેવા પ્રિસમ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લવામાં આવે છે

લખાણ સાફ બીલિક તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની અંક માન્ય શાલીથી લખવું

સંવાજમ

દેશમાં [વરસ] ૨ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળા ચિલિક

જોખણવજી

૨-સામકૃષ્ણનગર
રાજકોટ-૨

સિંધિયા આપને સાગર જાના સમીક આપ છે

SISTA'S-SSN-228A GUA

પ્રાચીન સમયમાં વકાણવટાના વ્યવસાય દ્વારા
ભારતને અદ્યત્ત સંપત્તિ મળતી હતી...આને
સિંધિયાનાં જ્ઞાને આપણે એ પ્રાચીન પરંપરા
અને વ્યાપારને જાગવી રહ્યાં છે...સિંધિયા
ભારતના દરિયાપારના તેમજ કાંઠાના વ્યાપાર સિરે
પોતાના અદ્યતન અને ઝડપી જાહો કારણ દ્વારા
નદી, સુરક્ષિત અને કિશોરની સેવા આપે છે.

દરિયાપારની સેવા
ભારત-પાકિસ્તાન-ઇન્ડો-યુરોપ
ભારત-રશિયા
ભારત-અમેરિકા (સિટલાન્ટિક અને અલાટિક નદીઓ)
ભારત-યુરોપ કેનેડા-મેક્સિકો
ભારત-પેસિફિક (પેરુ ચડે)
ભારત-ઇન્ડિયન
ભારત-એફ્રોએશિયન-ઇરાન-ચીન-જાપાન-સીડો
ભારત-પશ્ચિમ એશિયા (અફઘાન)
સાંભળો સેવા
ભારત-પાકિસ્તાન-જર્મની-ચિલોલ

સિંધિયા
(સ્થાપના ૧૯૧૬)

ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
'સિંધિયા હાઉસ', બેલાડે એલેટ, મુમ્બઈ-૧ ટેલિફોન: ૨૧૮૧૧ (૧૨ લાઇનો ટેલિફોન) ૨૨૧૧
સેન્ટ્રલ બુક મિલિટન, ૩૩, નેવલ સુપર સ્ટોર, કલકત્તા-૧ ટેલિફોન: ૨૨૫૮૩૨ (૧ લાઇન) ટેલિગ્રામ: ૪૧૧
૬૦, નેવર પાથ નહેરુ, નવી દિલ્હી, ટેલિફોન: ૧૧૧૨૬૬, ટેલિગ્રામ: ૪૨૧
સિંધિયા વપાય મુખ્ય વ્યવસાય એજન્સી છે

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

21-A, Himalaya House
Kasturba Gandhi Marg
NEW DELHI-1

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON-
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES.

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation.

WORKS

Delhi Mathura Road,
12/1-Milestone,
Aurangpur;
Fridabad (Haryana)
Grams : NIKKISAN

G. T. Road,
7/1- Milestone,
GHAZIABAD (U. P)
Phones : 40001-2-3-4
(Four Lines)

TELEX No. 031-7249

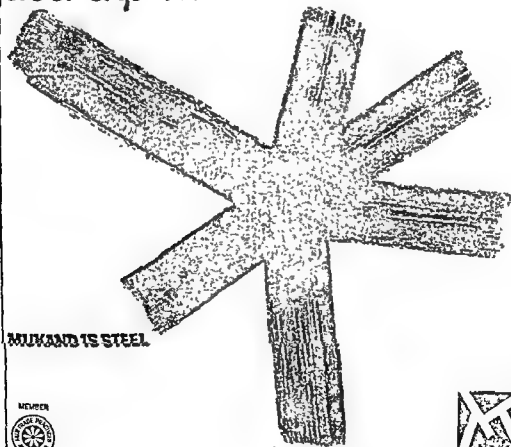

.. led by Mukand. Exporting a variety of castings, electric cranes, rolled products of all kinds, ribbed Torsteel. To several countries in Asia, Africa, the Middle and Far East, Europe and U.S.A.

Mukand's production is geared to the widening needs of industry, both at home and abroad. Mukand's far reaching, fast increasing steel exports set new standards in leadership. Have won the FICCI award for 1968 in recognition of "corporate initiative in export promotion."

At Mukand, steel is prosperity.

Far-reaching, fast increasing steel exports....

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd., Kurla, Bombay-70 AS

કપા- કપાટી કોકાર ભારે છે સામજીક શાણી કીકી !

આપ પણ આગળથી યોજના કરીને
આપનું ભવિષ્ય ચિંતારહિત કરી શકો છો.

આપ આપને અનુકૂળ પદ્ધતિએ ભચન કરી શકો તે માટે
આપની સહાય દેના બેંક દ્વારા ભચન યોજનાઓ રચી દે છે.

ભચતખાનું - વ્યાજ ૪%.

સંગીર ભચત યોજના - વ્યાજ ૪%.

ફિક્સ્ડ ડિપોઝિટ - વ્યાજ ૪.૫% થી ૭.૫%.

રિકર્વિંગ ડિપોઝિટ યોજના -

ચક્રવર્તિ વ્યાજ ૪.૫% થી ૭%.

માસિક સેવિંગ્સ-કમ-એન્ડ-પ્રગ્રેસ યોજના -

ચક્રવર્તિ વ્યાજ.

વિવિધવર્ગી ડિપોઝિટ યોજના -

આપને માસિક વ્યાજ મળે છે.

આપની ભચન આપને સવામતી બદે છે.

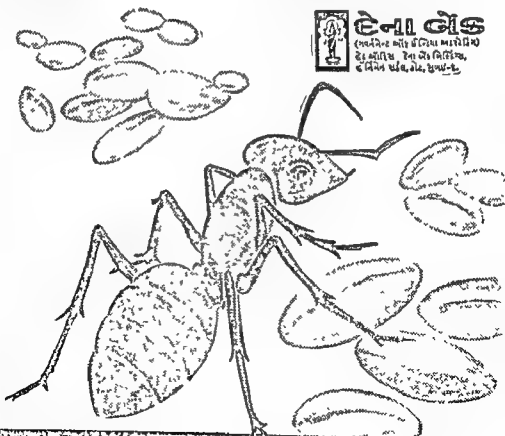
આપની ભચત રાષ્ટ્રીય પ્રગતિને પકે છે.

વીયતા માટે આપની નણકાની દેના બેંકની
સાખાની મુલાકાત લો અથવા પત્રવહવાર કરો.

દેના બેંક

(અમદાવાદ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા ભારતીય)
દેના બેંકની સહાય દેના બેંકની મિલિટરી,
દરમિયાન સર્વિસ, ગ્રામ, મુખ્ય-કુ.

વૈષ્ણવજા

ઉદ્દેશ્યમનામાનમ્

હે કવચિત્રી

ગિરિશંગી અને વન-પ્રદેશની હે કવચિત્રી !
ઉચ્ચ સ્થાને જામાં રહેને તમારા ગીતાના આદ્યપદક
શુંજનથી તારકાઓનાં અન્તરમાંથી કયાં રહેસ્યો તમે
ચૂટી લો છો । ખાલોમાંથી ખસાર દતાં દતાં તમે
તમારી આકર્ષક બક્સરી વડે માનવતાનું આર્ત અને
માધુર્યપૂર્ણ-કથું સંગીત વહેવું શકો છો ।

તમારા સ્વર્ગીય સ્થાનમયી, કુટુંબનના
પ્રદેશમાંથી તમને કથો દામિયાનર નીચે લઈ આવી
વસ્ત્ર-ધરાનાં વહાલાં દવલાંસમા દળાસલા માનવસમુદાય
સાથે વેળવી દે છે ?

હે સદ્ભાગી કવચિત્રી ! આદિચક્ર સમ્રાટમાં
તમારી બક્સરીના સ્વરો કાચરમાં શોર્વનું, અબળા-
ઓમાં આનસનું, યુવાનોમાં ઉચ્ચતમ પુરુષાર્થનું,
તેમ જ વૃદ્ધજનોમાં સ્વદેશના ભાવિ વિધેનાતેઓનાં
સ્વપ્નને ક્ષણિત કરવાની આકર્ષણનું સિંચન કરવા
હતા; નેથી કેદપૂર્ણ મહાકવચો અને દુઃખદાયક લેસોની
તેમ જ ગર્વિષ્ઠ ન્યાયાલયો અને નિર્દય સભાઓની
દીવાનો કુલ ભીડી અને ધૂળમાં રહેલાઈ વર્ષ; અને
સર્પકિરોનો તેમ જ પ્રેમ અને આઝાદીના મુખદ

તરંગોને વહેતાં મુક્યાં; યોનાની જન્મભૂમિ પ્રત્યેનો
પ્રેમ અને સમાન્તાના સ્વર્ગે લઈ જનારી મનોભાવના
જગજનારી આઝાદીને સર્વજનોનાં અન્તરમાં સ્પર્શિત
કરી.

-શુ. મ.

એક વખત ભગવાન શુદ્ધ એક વિશાળ નગરીમાં ચારપાય માસથી રોકાયા હતા દિનને રાત્રિ આપનાર ભગવાન શુદ્ધની અમૃત-વાણી સામગ્રી માટે સેક્રેટરી સંખ્યામાં માણસો તેમના મંડામાં નિરંતર આવ્યા કરતા તેમાં સામાન્ય મજૂરથી માંડીને નગરશ્રેષ્ઠ પણ આવતા

એક વખત ભગવાન શુદ્ધના શિષ્ય આનંદે પૂછ્યું,

‘ભગવન ! આપની પામે જોટલા માણસો આવે છે, તે દરેક પોતાનું કાંઈક ને ત્યાંક કું ખ કહેવા જ આવે છે તો શું આ નગરીમાં કોઈ સાચો સુખી માણસ જ નહીં હોય ?’

ભગવાન શુધે કહ્યું, ‘ના એવું નથી યેનો એક મજૂર જે રોજ સંધ્યા વખતે આનીને સૌની પાછળ એમે છે અને મૂંગો મૂંગો બધાની વાતો સાંભળીને ચૂંચાપ આવ્યો જાય છે, આ નગરીમાં સૌથી વધારે અને સાચો સુખી માણસ છે’

આનંદના ગમે આ વાત ન ડાંગરી દેણે કહ્યું ભગવન, એ માણસ પામે નથી પૂરતા કેપડા નથી રહેતા માટે સારું ઘર કે નથી તેને મજૂર બર પેટ ખાતાનું, છતાં ગામના નગરશ્રેષ્ઠ તથા અ ય ગ્રીમત તેમજ સાધનસંપન્ન માણસો કરતા એ વધારે સુખી શી રીતે હોઈ શકે ?

ધ્યાનમાં બેસવાનો વખત થઈ ગયો હોવાથી ભગવાન શુધે એ વખતે આનંદને કાંઈ જવાબ ન આપ્યો

બીજો દિવસે સંધ્યા વખતે પ્રત્યક્ષ પૂરું ઘણું પછી એકાગ્રિ થઈના શ્રોતાજને તેવાગને પૂછ્યું ‘જો ભગવાન તમારા ઉપર પ્રસન્ન થઈને કેઈ વસ્તુ માગ્યા માટે તમને કહે તો તમે કંઈ વસ્તુ માંગો ?’

આ પ્રશ્નના જવાબમાં દરેકે જુદી જુદી વસ્તુ જવાબી એક ધિક્ક વણિક સામાન્ય બેફાનું સાનિ બહુ શ્રમમય જીવન માગ્યું એક બેઝુને જમીનદારી માગી કે જેથી વમરમહેનતે પોતે એકાગ્રામથી

જીવન વ્યતીત કરી શકે, વળી એક જમીન રે કુટુંબ કળીનાની ચાતુ જગ્યામાંથી જરા મુક્તિનો આનંદ મળી શકે એવી આકાંક્ષાથી સાતનું નિરંજન અને વિતારદિન જીવન મા યુ

એક કવિએ પોતાની સરસ્વતી દેવીની કૃપા ડાંગરી એવી અભિનાયા વ્યક્ત કરી, નગરની પ્રસિદ્ધ વારાગનાએ એક એવો સાચો પ્રેમી પ્રાપ્ત કરવાની પોતાની અતરની ઈચ્છા પ્રદર્શિત કરી કે જેના વ્યક્તિત્વમાં તે પોતાનું આત્મવિનોયન કરી કૃતકૃત્યના અનુભવી શકે

આમ ત્યાં એકડા થયેલા બધા શ્રોતાજનોએ પે નવી કાંઈક ને કાંઈક એવી અભિનાયા વ્યક્ત કરી કે જેના અખ વે તેઓ પોતાને કુખી સાજવા હતા, પરંતુ માત્ર એક પેના મજૂરે પોતાની કોઈ અભિલાષા વ્યક્ત ન કરી

ઉપર ભગવાન શુધે એ મજૂરને પણ તેના અતરની ઈચ્છા અંગે આપ્રદપૂરક પૂછ્યું

તેણે કહ્યું

‘ભગવન ! મરી તો ભગવાન પામે એક જ માગણી છે કે તે મારી અત્યારની મને દશામાં જરા પણ ફેરફાર ન કરે અત્યારે મારી પામે જે કાર્ડ છે, તથા મહેનત-મજૂરીથી હું જે કાર્ડ અત્યારે મેળવું છું, તેનાથી પૂરા સંતોષ છું, મારો આત્મા પ્રસન્ન છે અને એ રીતે મારા અત્યારના જીવનમાં મને કોઈ જાનના અસંતોષ ન હોવાથી, મને કોઈ માનનું કું ખ પણ નથી ભગવાન પામે ફરી ફરીને મારી એકલીજ અજ છે કે એ નાદાં ભમમાં અસંતોષના બીજનો જરાપણ પ્રવેશ ન થવા દે’

શિષ્ય આનંદની શકા મજૂરનો આ જવાબ સાંજીને મિલકુન નિર્મળ થઈ ગઈ તેને થયું કે ખરેખર, સાચું સુખ માત્ર અપાર સમૃદ્ધિમાં, રાત્રિ એકાગ્ર જીવનમાં સાચા પ્રેમીમાં કે સરસ્વતીની કૃપામાં નથી, પરંતુ પોતાની ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં પણ સંતોષ આનંદની મનોદૃષ્ટિમાં જ રહેલું

કેસડા

કામણનું આગમન એને વસતનો ઉત્તમ કડી વિનાય તેની હોય અને ગ્રીષ્મની ગળી ઢગુ ધણી દૂર દોય, વાનાવરણ આદ્યાત્મ હોય અને હવા માત્ર મનભોજ્યોની મસ્તીને મહાવે તેવું ઉત્તેજના ભર્યું સાગર હોય, પણુ અને વૃક્ષો નવું જન પામી પ્રકૃતિમા ચેતના પૂરના હેય કુણી કૃપાએ નવ પન્નરિત વૃક્ષરાજ અને કૂનેનો પમરાટ કોઈ કમિની સજ્જતાને સાત પાડના હોય તારે વચકાના કેસડાનો જ્ઞાન સોઈ અને સમૃદ્ધિની નિર્મળની અનિન્યહિતનો ઇશારો કરી જાત છે

હા શરેરામાં કેસડા દેખાતા નથી વનવગડે એની સમૃદ્ધિનો પાર નથી લાન ચગડ રમ્યા લની રહેવા કેસડાના જૂમખા જોળેને નિચા । માનનીની અસકાત દરિયા માટે રેવાનું મન થાય તો અણુ ગુનુ નહી મહાપ આવી મળની ઝગુમા એને વગી ચૂંટીનો રંગ લાગ્યો છે । હવ જૂઝ, તાડુ કોઈ નિશાન અમર રહેવાનું નથી તરા નામ પર તા મોડી મુકાઈ જવાની છે પણ કુ અને જે સોઈ જુટે હાવે વેધુ છે તેનથી આ ઉત્તર દેખાને વગડા પણ ધન્ય બનીને મનકો રસો છે એ જ નથી સમગ્રનું કે શા માટે કેસડાના વનસડેરામાં નથી ઉગાડવા મા આવતા અને રસની મને માણુ રોપી દેતા, અમારી નગર સાહિત્યાના પાનકે પિત્તએને કોણ રીકે છે । સુવમહોબની જોમ કેસડાનો શબ્દચાર અમારા નગરો સજો તેો

સભ્ય છે અવનીકાતના નાચરિકો મુનામ દિક્ષના કવિએ નને-કેસડા । જોળેને કે કવામજુએની દટિ વિશળ જનતો-કોઈને હાથમા પીછી લેવાનું મન ધમે-કોત રસિક જીવનું મન પાવરો પ્રીત બાચો-જોગીઓનો વાન વધુ ગેરે થશે સોઈ માટે રાત્રી દોર્ન-અભિગમિ દોર્ન એ પ્રજની સરૂનિની

પાતાલીશી છે જે રેનિકોએ જનનાદેગમા અમના આચરી છે તેમના કેસડાના વનમા થોડા વિસ રાજ્યવામાં આવે તો તેમની આખોમાથી પણ અશુભો દવકવા લાશે ।

પણુ અફોસ ! પેલા કવિને થોડા રીતે કણુ છે

Full many a flower is Born
To blush unseen,
and wast its Sweetness
on the desert air

નગરો અને શરેરામાં કેસડા રથગાનર થાય એ દિવસો ક્યારે આવશે ।

રાજસ્થાનની હડતાલ

રાજસ્થાનની રાજ્યસરકારના કર્મચાગીઓએ ચૂંટણી દલોજ દ નાગ પાડી અને પેનાની અમુક મામણીઓના સ્વીકર માટે જે દમાગુ કણુ છે તે અરિન દનુ આશય એવો હતો કે ચૂંટણીનું વ્ય વસ્થાન જોગવાઈ જાત અને ચૂંટણીમાં મેટા રાખી પડે પરતુ ઈલિગાજ એનો કેઈ દમાજુને વચ થાય તે અસકય લાગત, રાજ્ય સરકારે સમા ધાનનો માર્ગ રીકારી લીરો અને નાણુકીય મોતે અસજ લગરા છા, વડુ મોરસાગી ભર્યુ આવાની સમિતિ આપી અમકે પણુ કે દની સાને સાને આ રાજ્યને અમાકે પેનાના નોડરોને મોરવારી ભર્યુ આવતુ પણુ છે તાજેતરમા મુગ્ધાન સગારે આવ મેરે વધુ મોષસારી ભાનાની મરડેરાન કરી દની એને ખગી રીતે કે દ જે પજનુ ભરે છે તેની અપર રાજ્યેના અષ્ટેતર ઉતર પણુ થાય છે અને કે દ સરકારના નોકરોના પગાથજી દસાદે સથે ગાન્ય સરકારના કર્મચાગીઓ પણુ સમાનના મગે જ છે, અને તે ન મગે તો રાજસ્થાનની દ નાગ જેવા

પ્રસંગો ઊભા થાય છે. આને કઈ રીતે અમરી શકાય ? જ્યાં સુધી ભાવો કાબૂમાં ન આવે અને ખૂબ નીચે ન જાય ત્યાં સુધી આ પ્રશ્નના િરાકર જુની રાહ બેસી રહી જીવન ધોરણનો આક્રમક નીચી સપાટીએ રિથર થાય તો જ સરકાર દંઢ પ્રતિકાર કરી શકે-અથવા નહીં

અભ્ય અતિ

શેષ મુશ્કેલ રહેવાન માટે ભારતના અખ ખારે વધુ પડતી પ્રયત્નો સર કાઢે છે તે યોગ્ય છે કે નહીં તે જુને પ્રશ્ન છે હેના યુદ્ધમાં પાકિસ્તાનને હાવવા માટે ભારતે કેના જોખમોનો સામનો કર્યો અને કેટલા સૈનિકો યુદ્ધમાં હોખી દીધા તેમજ કેટલુ તુક્તાન યુદ્ધમાં સફળ થયું તેના ખ્યાલ કરીએ છીએ ત્યારે પાક જેલમાંથી બગલાદેશના સિદ્ધાસન પર આરુઢ થનાર મુશ્કળની એવી કેઈ પ્રતિભા ઉપસતી નથી કે તેના ઉપર અહોનિશ પુખ્તાજસિ શબ્દાજસિ -ચિત્રાજસિ ઠપાં જ કરવી પડે આ ભય અને વિરાટ પુરુષાર્થમાં દિરસો ભારતનો અને ભારતના લશ્કરનો હતો. હજુ એ કહેવું બહુ જ વહેલુ થશે કે બગલાદેશની આવતીકાલ કેની હશે અથવા પાચ-દસ વર્ષ પછી ભારત સાથે તેના સબધો કયા અને કેવા રતજ પર ચાએલા રહેશે આને તો શુભેચ્છાનો તોટો નથી આ િરસામાં ભારતે માત્ર સિદ્ધાત ખાતર ધર્મયુદ્ધ ખેડ્યું અને તેનું પરિણામ બગલા દેશના સર્જનમાં અબ્બુ પરજી ઇતિહાસ તો એની ખનોખી છઠાથી રચાતો આવે છે મુશ્કળ આવતી કાને હોય કે ન હોય, ખીજે કાઈ નેતા ત્યા ઊભો થશે અથવા ન્યારે પશ્ચુ નેનાગીરી રાહ બદલશે ત્યારે ભારતે તકેદારી એટની જ રાખવી પડશે જેટની આજે પશ્ચિમ મોરચે રાખવામાં આવે છે

મનની દીવાલ

નિકસનસાહેમે ચીનની બે હમર માર્છન લાંબી દીવાલ નેછીને એવી આસા પ્રગટ કરી હતી કે દેહ-દેહ વચ્ચેની દીવાલો બૂરાબ જાય અને બધા જ આ વિશ્વમાં એક પ્રકરની મોકળાસ અનુભવે તેના દિવસો તેઓ કંખી રહ્યા છે એવિયાને

આજ દિવસ સુધી ન સમજવા બદલ, અને તેમણે એવિયાના એક મહાન રાષ્ટ્ર ચીનને સમજવાની જે તાનાવેલી શબ્દોમાં વર્ણવી તેથી એમ લાગે કે ખરેખર અમેરિકાના પ્રમુખ હૃદયમાંથી જ બોનના હશે વાસ્તમાં તો અમેરિકાના બધા જ પ્રમુખો ઉપદેશની ભાષામાં એટલા પાવરધા હોય છે કે જમનની મોટા ભાગની વસતિ તેમના શબ્દોની કિમત તેજ રીતે આકવા લાગે છીં પશ્ચ આ બધુ તેમની મુસદ્દીગીરીનો એક ભાગ હોય છે નહીંતર બગલા દેશના હલ્લાકાઝ માટે અમેરિકા જેવા લોકશાહી સરકાર એક હાર્દ ન હમ્યારે તે બને કેમ ? આઈ-એન-લાઈઁનો કોટ ઉતારના નિકસનને નેછીને કાછીને એમ થાય ખરુ કે તેમણે જ સાનમે કાઢેનો ભારત સામે મોહરો હશે ? હજુ તો હમથા જ તેઓ બોલ્યા છે કે અમારી નીતિ પાક-તારદી, ભારત-તારદી પશ્ચ સોથી વધુ તો શાનિની તરફદારી કરનારી હશે અને ત્યા જ ખીજે સર નીકળવા લાગ્યો કે પાકિસ્તાનને ચરસબજા કરવા અમેરિકાનો નિધાર છે ચીન-અમેરિકા મતજુલા દરમ્યાન હન્દિરાજીએ સતત ચેનવણી આપ્યા જ કરી હતી કે તમારે મેત્રીસબધો બાધવા હોય તો ખુશીથી બાધો પશ્ચ ખીજા કોઇ રાષ્ટ્રને વચ્ચે સડોવશી નહિ, જે મુખ તાથી આ મતજુલો પૂરી થઈ અને જે કાર્થ બદાર પાડરામાં આવ્યુ છે અને જે કોઇ છાનું રાખવામાં આવ્યુ છે તેના ઉપરથી એક વાત દીવા જેની રખત છે કે નિકસન સારેમ દેશ દેશ વચ્ચેની દીવાલો દૂર કરવાની જાહેરાતો બને કરે પશ્ચ મનની જે દીવાલો ઊભી છે ત તો વધારે તોતીગ બનતી જાય છે ચીન સાથે બાજી સુમગી લીધા પછી, દેખવ માટે પશ્ચ અમેરિકા ભારત સાથે વાટારોટો અલાવશે અને નખગ કરશે તેને ત્યા કારખાનાઓ જે જગી પ્રમાણમાં શરોનું ઉત્પા ન કરી રહ્યા છે તે દુનિયાના રાષ્ટ્રોને-ખાસ કરીને પોતાની લાગવગ નીચેના-આપવા સિવાય કોઇ રિક્દપ નિકસન અથવા તેને ઠેકાણે આનનાર ખીજા કોઇ પ્રમુખ માટે છે નહીં એને આનરરાષ્ટ્રીય રાજકારણમાં જે પરિવર્તન આ યુ છે તેનાથી રાષ્ટ્રોના નેતાઓ વચ્ચે માનસિક દીવાલો વધુ પ્રમાણમાં ઉભી થતી જાય છે

છટખના એ પ્રમુખ નાસરની સરખામણીમાં હાકના પ્રમુખ અન્વર સાહત ફૂટ રાજનીતિત્ત્વ પુરુષ હોય છે. એવાર તેમણે કહેલું કે ૧૯૭૧નું વર્ષ ફેસલો દરનારું નીવડ્યો ઈસ્લામલે લાગેલો છે ત્યાં મુધી 'ઈસખાર કે ઉસખાર' નાટી ચલ્ય જયો. પરંતુ ઈમેરમમાં પાક-અરત યુદ્ધે તેમની આખ ઉધારી નાખી અને હુક કેતુ ખતનાક નીવડી શકે તેના ખગલ આવી ગયો. યલાખાન ભોળી અમેલા કે આજથી આગલામે દિવમે હું રજુમેદાનમા લડતો હોદ્દિ. એ યલાખાનું નામનિશાન પણ ન રહ્યુ એમ્મે અન્વર સાદન તારથી ખીજ બાધામાં હવે એમ્મે કે ફેસલો કરી નાખવાની વાત તેમણે હોડી દીધી છે, યુદ્ધમાં ઠેની ખુવારી સદન કરવી પડે છે અને ટેવાં આધુનિક શસ્ત્રો જરૂરી બને છે. તેવી શહીદમરી વાગે કદે છે તશિયની ખુવાકાત પછી પણ ઇસ્લામન સામેને સયમ તેમણે તોડ્યો નથી. ભારનને લાગે વળે છે ત્યાં મુધી અન્વર સાદત, નાસરના વખતનું પ્રશંસાભક્ત વસલ હોડી દીધુ છે. પાકિસ્તાન તન્દ ખુલ્લુંખુલ્લા પક્ષપાત દર્શાવતા તેઓ અચકાના નથી. બગલાદેહના પ્રમે આપણે યાલુ કહ્યુ છતાં તેમણે અચક આપી નહીં-આજ મુધી ઇન્ડોનેશિયામે તેનું વળણ મુધાગી લખું પણ ઇસ્લામે નહીં. ફદર દામવાદી હોવાનો અન્વર સાદન આખાસ કાવે છે. સંભવ છે કે ઇસ્લામ પોતાનો દેશ છે અને તેના પ્રાણેની વફા રીતે લંધે આ બધુ તેમને દરેક પાતું હોય એક ખસ બાખત તો એ છે કે પોતાના જ પ્રજોમાં રાખ્યા ગેહવની છટખને ફરજ પડે છે. પોતાના પ્રમે ઉચે નહીં ત્યાં મુધી ખીખના હજીના લેવા જેવી મુખર્દ ન દરવા જેટલુ ડુબવી દલાવણ સાદનમાં છે પ્રશ્ન એ છે કે ભારત પ્રમે તેમની સદનુમતિ કેની અને કેની છે ?

કેણ મરુ - કેણ તારુ ?

સાચા મિત્રો મોખવા માટે આપણે ઘર પોતાં માલ્યા અમેરિકા વિખની અજગ પદ્ધતિ લોક દરી છે તેમ ખાની જેની સુધે ઘરિય સંગધો

કેળવી નેવા. હવે એ બ્રમ લાંગી ગયો છે. આજે અમેરિકા-પાકિસ્તાન અને ચીન ભારત રિરોધી ઇવલૂશીમાં છે. તશિયા સાથે પ્રેમભોલિય શરૂ કરી છે પણ હમેરી અને જેઠાતનાવેકિયામાં તેણે જે દ્યુ તે પછી, તશિયા પામેથી ભવિષ્યમાં નિયા સાંડે તો નરાઇ નહીં. આપની કાવે પાકિસ્તાન તશિયા સાથે સળધો મુધાગી લે તો પણ તે નરા મિત્રનું વચ્ચુ અચકા જન્માવે. આરમો સધે મિત્રો તરીકે રહેવાના આપણા પ્રયાસો કેવળ દારપારપડ રલા છે. કેટલામે નિત્રો કાવામાં અપણે ખાનવા નથી. આટલા વર્ષોનાં એકનવાસ પછી ચીન અજે વિષમાં ઉત્તનચસકે પોતાની લાચવગને વિસ્તાર વધારી રહ્યું છે ભારતે હવે, રદીરદીને ચીનની જેમ, પોતાની શક્તિએ કેદિત કરીને લરિખનો સામનો કરવો નેઇએ ખાસ કરીને લલાયક શક્તિની જ અલી વાન છે દરિયામા, ભૂમિ ઉપર અને આકાશમાં યુરો ખેલવાની તામન વધારવી નેઇએ- આવી પડનાર યુદ્ધમા તુકરાની સદન કરવાની શક્તિ વધારવી નેઇએ-અને અદ્યુક્તિતા સાતિ સિવાયના ખીખ ઉપયોગો કરતાં પણ શીખી લેતુ નેઇએ. નહીં કે આ બધું દરે છે એટલા માટે પણ આતંકખ અમારે પણ ફરજ પાડે ત્યારે હડી લેવા માટે, હેમલા ધમ્મયુદ્ધ પછી આવી શકવાના હકીકત તરીકે સ્વીકાર દરવો નેઇએ. દુનિયામાં આપણુ કોઈ ન હોય ત્યારે આપણે આપણુ દોષમે તે અત્યંત જાનું છે.

પુતકો

યુનેસ્કોમે ૧૯૭૨ના વર્ષને પુરનકોને અર્પણ કયું છે જગતના બધાજ દેશો આ વર્ષે પુરનક પ્રશ્નોને યોજને લેકમન એની તરફેલમાં માળત કરશે. અખાવાને આજમે ફેણખાગીના ઉદવા અવારિવામા ગુજરાની ભાવના પુરનોનું પ્રદર્શન યોગ્ય અયુ-પ્રાશ્નના દાગ તે અમદવા માટે નવો અનુભવ તો ખરો ને ફેસનકો દેવ, અન્વરસ દેવ, સગીનનુત નરિયા દાગેવ વિવેદમા દેવ, સારીએ અમવા દેલિકો મિલના કાપડનું પ્રદર્શન

હોય, એ બધુ તો સમજના પશુ પુસ્તકોનું પ્રદર્શન હોઈ શકે તે વાત મહત્વની છે

પુસ્તકો ફ્રેંક મિરોલી ગરજ સારે છે. માનવ મિત્રો છેક દન શરૂ-પુસ્તકો ક્યારેય નહીં આપે જે માનવી પુસ્તકો પસંદ કરી જાય છે તે છવનનો જગ પશુ જીવી શકે છે શુદ્ધતાની પ્રજા પુસ્તકો પ્રેમી નથી પુસ્તકો ઉધાર-ઉછીના અથવા વધારે માલી મને તો વધુ કાચગિયા ખર્ચેવા તેની તોસારી નથી પુસ્તકો જે રીતે જેટલી સંખ્યામાં વધારે થઈ રહ્યા છે તે પણ ખરીતાઓ માટે એક પકાર છે. એટલે શિષ્ટ અને અધિક પ્રકારના રસને સતોરે એના પુસ્તકો ધર્યાં વસાવવા માટે તોફાન જેવું જાણે સમજ કરાવેના પાણી અથા છે દરેક કુટુંબ પોતાને પાવડે એવું પુસ્તકોના પોતાના ધરમા પસારવું જરૂરી છે તે અશક્ય પશુ નથી. 'મિનાપ' માસિક જેની યોજનાઓ શુદ્ધતામાં કામ કે તી થાય તો ઘેરઘેર ગોવધનરામ મુનશી નાન નાન, મૂંઝેલું કલાપી, ર વ દેમાર્ક દલાડિના પુસ્તકો ફ્રાન્સ થી જાન શુદ્ધતાઓમાં એવી ધ-જા જગ્યા કરવી જોઈએ એકાદ સિનેમા ન જોઈએ-દરેકોએ કે રેસીંગને બંને સુતર ઉડી ચનારીએ મધારી બેઠા પોતાને નાકે જોમા રહી ન ખાઈએ-એટલે પુસ્તક આવી અધુ અને એ પુસ્તક કયમ ધરમા રહેવાન બાપ વાને -મેને દીકરા વાચે દીકાની વધુ વાચે અને વાચના થીમે ત્યારે પોતિમે પણ વાચે ધરતક સારુ હો તા મૂંઝેલુના શા હોમા "એને મર્ત દિવસ મદામ થનન રાખ જામો " આજે તા ઉત્તમ અને સારા પુસ્તકો ઉપદેશ છે-તેની જાહેરાત માટે પ્રકારે પણ પૃષ્ઠ ૪૪૦ થી આગળ]

છે

દિલ પશ્ચિમની સરુતિથી અભ્યાસ વિના પોતાની પુરાણી સરુતિ અપનાવે તેમા જ તેની ઉ નીત અને આનાદી છે પશ્ચિમની સરુતિએ પડ રિડ્યોને મુત્ત દર્શ છે, જ્યારે દિલની સરુતિ આ ગિયુઓ પર ત્રિજ્ય મેળવવાનું કહે છે પશ્ચિમની સરુતિ ક્રેવસની પ્રાપ્તિમાં સાધ્યના વધાવવા પ્રતિ વાન્યુ કરાવે છે, જ્યારે દિલ સરુતિ એવસની પ્રાપ્તિ અર્થ પુરુષાર્થ કરવાનું કહે છે.

માસિકો કાઢના થયા છે-ટેટીક યેમીઓ અને અથમાળાઓ ચાની રહી છે-કેઈ વાતે તુટિ નથી વાયક વર્ગ વધુ વિચારા બને અને અભિયુચિ દેગવને થાય તેમા મદ રૂપ થવા લેખકો પ્રકાશકો, સાળાઓ પુસ્તકાલયો અને માસિકો દેનિમએ સાથ દેનાનો છે પઠ્યપુસ્તકોના સારીવકાએ જેમ પત્રો લાગી દીગે અને સાત પુસ્તકો સરતી કિ મતે મળવા લાગ્યા એની જ શકતા સાહિત્યના દરેક સાત પુસ્તક માટે જોમી કરવી આપણુ જ હાથની વાન છે રોકાઈ જાવને, ઠંડીમાંઈ !

અખમરો ધણીવાર ઠંડીમાંને, ગમીમાંઈ તથા વર્ગ-સતુમા ઈ દરેને દેદેથી લખના હોઈ છે વગસાદ ન આવે તો પ્રાર્થના કરવા અને ખૂપ પડે તો ખર્ચા કરવા તબીરેપો લખાર છે થોળા સમય પડેલા રાજકોના "દુહાજન"મા ઠંડીમાંઈને ભાવ જારી રિલ્ય આરતા માટે ચમ્પોના સમિયા પૂરીને "આવતે વો" વહેના આવતે એમ સૂચક શબ્દો ! જ્યારે ઉત્તરેય વારેય ત્યારે જ શકા થઈ હતી કે ઠંડી પડસનેથી પાઠા આરશે તો ? અને બન્યુ પશુ એમજ પાઠો અગ્રે જમાન્યો અને હોમીના તાપણુ તાલીને જરો એના પોતાનો નિર્ધાર બતાવવા ફરીથી સૂચવારો પોતાની દોષ ઠંડીમાં કે તેમના પૂર્વને હાથે આપને કોઈ વેર નથી એપ્રિન મે અને જન મદિનાનો મોખનો અકાળાવારો ગમે સામે છે ત્યારે ઠંડીમાંને કદીમે જતા નહી, રોકાઈ જવ અને દિલીષ વેશાખ્યા લખનગાના મગા ગીતો સામગીને પછી જ જ ને-ત્યા સુધી નહો - જવ તો તમને હિમાત્રિના સોજદ છે !

દિલમા પશ્ચિમની સરુતિ પોતાનું પ્રધાન રચાન પ્રાપ્ત કરે તે પડેના આપે આપતુ રેવ નકરો લેવાનું રહે છે અથા આપતુ ધેર ક્રેવસની પ્રાપ્તિ રાખવા ઈચ્છા હો કે પ્રેસ્મની ર જો પ્રેસ ઈચ્છતા હો તો આપે આપના દદરમા મગાગીય પ્રગમો વાઈએ અને વિમરો પર વિજ્ય મેળવવો પડો, ત્યારે તમે એવસ પ્રાપ્ત કરી શકો અને માનવજવન સાધક કરી શકો

હે નવજવાન ! તને પત્નીને તારી પાઠગ પાઠગ તારે થોગ આવેન સ્ત્રી વિશે તે કોઈવાર વિચાર કર્યો છે ? ડાઘતી વયમા મહિલર હોડીને એક સ્ત્રી ફેરી હિમન અને પ્રયત્નતા ફૂલેકે એક નવા અભિપ્રાય કુટુંબમા આપીને લગ્ન લગ્ન છે . તે હેના પર આશા બારીને, કોના બાપ પર અટનુ સારસ આગલી ખુશી અને આપને આનંદ અનુભવી રહી છે ? દરેક વિચારશીન નવપુરાન ગભીરનાપૂર્વક એ વિશે વિચાર કરશે, તો તે જરૂર આશ્ચર્યચકિત થશે એવી હિમન અને એવી દહના આજ સુરી કોઈ પુરુષે બનાવી છે, કે બનાવી શકે તેમ છે ? પેનાથી નાની ઉમરની એક છોકરીના આ સાહસ અને આત્મચકિતને પિઠારૂનારો નવજવાન પેનાની સક્રિયમિશી પ્રત્યેની પેનાની ફજ્જ જરૂર બળવશે, તેને પેનાના દૈનિક ગુણગોષા મળેનું 'એક યત્ર' કહી નહિ સમજે તે તેને પેના માટેના અનોખા અને ખૂબ જ અદત્તવા રનેહલક્ષ્ય માનશે તે પેનાની પત્ની સાથે એક સાચા મિત્રની જેમ અદર, વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધામાનથી વર્તન ચલાવશે, તે પેનાનું જ ધાર્યું નહિ હરે, તે પેનાને સ્ત્રીને માનિક નહિ માને અને સ્ત્રીને પેનાની ગુનામ કે પમની ગૂંતી ક્ષાપિ નહિ સમજે

શારીરિક ભોગમાત્રને લક્ષ્યને હેનું ન માનશે નોઈએ, પણ લોકો એ વાન જૂની જન છે દ પત્નીના શરીરમા ઉત્પન્ન થતા કુ રળી ઉત્સાહનું પરરના રનેહને વધારવા મળેનું તે એક સાધન છે એમ સમજીને, નક્કર મનુ નોઈએ. એ પ્રેમને વધારીને એકતાને પકત બનાવનારી એક મજબૂત અને કુ તી શક્તિ છે, એ વન જુલવી ન નોઈએ કે જે માત્ર એ ઉપરોક્તી અને પવિત્ર સાધન છે, તે જીવનનું સુખ નથી એ સમજના જુવ ખાત્ર એકતા અણુ જીવન ગુમાવી એમે છે, તેનું જીવન કુ અમલ બની જાય છે.

સેકડો વાર પર દક્ષિણ ભારતના એક મહાકવિ અને સત્ પુરુષ નિરુપ હુરે પેનાની પત્નીને જીવનસંગિની નામે બેનારી હતી એ સત મહાકવિની વાણીને મર્મ સમજીને દૃષ્ટીએએ તેને પેનાના જીવનમા ઉતરવાનો યત્ન કરવા નોઈએ પતિ-પત્નીએ પરર રનેહમાત્ર વધરવા મથન મરુ નોઈએ જીવનની દરેક વાનમા એકમીતની સનાદ લખને પત્ની નિચુર્વ પર આવનુ નોઈએ હજી દેખરેખ તખતનું કામ સ્ત્રી કરે અને બદારને બધા વડેવાર પરુષ સજાગી છે એ પ્રકારની વલેમણી કરવાની પશુ જરૂર નથી અભ્યાસ અને સાધન વડે એ કામ જરૂર સંપૂર્ણ બની આ છે એકેની જિહ્વા, ભાવના અને સકિત વધીને પ્રેમ તથા આનંદમા પરાગત જરૂર આગકારના જમાનામા સૂનો અને કોનેએમા આપણે જે પ્રગરનું દિક્ષા મેળવીએ છીએ, એ કરના હેટનોમ વધરે લાભ આ જીવન દિક્ષાથી આનંદને પ્રાપ્ત થશે

પ્રેમ કાર્તિ રેમ નથી અને લક્ષ્ય એની દવા નથી પ્રેમનો ઉત્પ થતા પત્ની પતિ-પત્ની થવું એ વધરે સડુ છે અમે એક મળીને પ્રેમ તથા સદકારના ભારથી થ - ૧૧૬૭ ચલાવીશું, એ પ્રકારને નિરૂપ કરીને પ્રેમના આગેય વિના પશુ નડુ સામન્ય પ્રકારે મળી મે વ્યકિતમે પશુ એ રીને પેતાનું જીવન વિનારી શકે છે મે દમમા કનું કે પ્રેમને રોગ અને લક્ષ્યને તેની 'ના માનરી એ જુલ છે, કા જ કે ને એમ માનવામા આવે તો જેમ દવામા મેલનથી તાર નાગી મલ્ય છે, તેમ લક્ષ્ય થવા પછી પ્રેમને શુભ થત લવુ પડે એ રીને તાર અને દવાનું જગાપચય જગત્તર રહ જશે, પણ આ વાન તદ્દત બેઠી છે પ્રેમ એ તવ નરી, તે પૂરેમા રહેવી સુખધની જેમ એક ટકાકે કુતરી નાકાન છે એ કોઈ વાર આતોઆત ડાનના ને નેદે તો આતો તેને વીજગની પેડે છે ૧૧ કી સળીએ

છીએ, તેમ જ વધારી થયું શકીએ છીએ. ગ્રેમ ઇશ્વરનું સ્વરૂપ છે, તેનું દર્શન કોઈ પણ મંદિરમાં કરી શકાય છે, પણ એ શરતે કે આપણાં ભક્તિ-ભાવના અને શ્રદ્ધાભાવ જરૂર હોવાં જોઈએ. જ્યાં વિશ્વસ હોય છે ત્યાં-તે મંદિરમાં ઇશ્વરનો નિવાસ છે, તમારે માટે બનાવેલો. ગ્રેમ પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ મંદિર છે; જે તમે ઉપાસના કરશો તો ગ્રેમ-પરમેશ્વરને એ મંદિરમાં મેળવશો; નહિ તો મંદિરમાં પરમેશ્વર તમારા જોતામાં આચરશે. એ પરમેશ્વરનો દેવ નથી, તમારો જ દેવ છે.

ગ્રેમનો પરમેશ્વર અનુભવ એ કાંઈ મોટી વાત નથી. અનુભવ કરવો બધા ગ્રેમ સાથે ગ્રેમ નથી હોતો. શુદ્ધમાત્ર પોતાના અનુભવના સ્વરૂપ તોજને ગ્રેમના રૂપમાં વ્યક્ત કરશે. કોઈ કોઈ વાર આપણે એ પણ જોઈએ છીએ કે તે રિવેક દારા અસત્યને દૂર કરી સાચા ગ્રેમને પિંચીએ છે. તોપણ જો કે ગ્રેમ-પાત્રોમાં સમાન ગ્રેમ ઉત્પન્ન નથી થતો. છતાં તો ત્યાં જ ટકી શકે છે કે જ્યાં જોઈ તરફથી સ્વાભાવિક અને જોર-જબરદસ્તી બનાવ્યા વિના ગ્રેમ ઉત્પન્ન થાય. એવા પ્રવચનના સંબોધ તો કોઈ સારા

નસીમનામાને જ મળે છે. પણ એક વાત છે. સ્વાભાવિક રીતે પાણી પૂરું ન પડે શકાય તેમ દેવ તોપણ આપણે જામીનને ખેંચાને વાગ્યા સિવાય નથી રહેતા. કૂતો ખોદીને કે છપરને વરસાદ મોકલવાની પ્રાર્થના કરીને પણ ખેતી કરીએ છીએ. એ રીતે ખેતી દર મીઠા સ્વાદિષ્ટ કંદમૂળ અને સુગંધિત ફળ-ફૂલ મેળવી શકીએ છીએ, પરંતુ અળસ દૂર કરીને મન પરેલીને ખેતી કરવામાં આવે તો જ, સાચા ગ્રેમનો અનુભવ કરવો એ જરા વડીયૂધી પગથી પર આધરા સમાન છે; એ જ રીતે ગ્રેમના પણ મુશ્કેલ છે. માટે શુદ્ધતાની એ દરજ્જા છે કે અનુભવ કરવા ગ્રેમનું રસાયું કરવું, શુદ્ધતા વ્યાપક ગ્રેમધનને બાકી કરીને તેને વધારીને પાત્રને શુદ્ધ સંમિતી બનાવવાની કોસિસ કરવી. એ માટે ઇશ્વરની મોટી કૃપા જોઈએ અને આપણી મહેનત.

ગ્રેમનો અર્થ છે મગી ફીટનું એમાં આપણે અકલ્પ્ય મદી જવો જોઈએ, જેમાં મગી ફીટવાની શ્રદ્ધા નથી તેવો ગ્રેમ ટુટી જાય છે; એ જ સાચો મૂળમંત્ર છે.

પિંજર ને હંસલો

પૂર્વજી જનના હકારાઈ હતા એટલે જવા એમને દરબાર કહેતા. દરબાર જેમ એમના વિનોદી સ્વભાવ માટે લોકપ્રિય હતા તેમ પોતાની ધર્મપ્રિયતા અને ચારિત્ર્ય માટે પણ પંકાવેલા હતા. એમના આવા સ્વભાવને લઈને લોકહૃદયમાં સારું સ્થાન પ્રાપ્ત થયું હતું સીને રમતે જતું અને આવડું એ એમનો સ્વભાવ બની ગયો હતો. વહેલી સારાં વખતે નીકળી જાય બપોરે ઘેર આવે, ફગી નીકળી જાય તે સાજો ઘેર આવે. ઘેર આવી ગયેલી ગાય સાથે કાઠી ઘેરીવાતો કરે, થોડીવર પ્રભુભક્ત કરે અને સૂઈ જાય, આ એમનો શુદ્ધ વ્યવહાર.

હંમેશની મફત તે દહાડે પણ દરબાર વખતે ગયેલા આવ્યા ત્યારે દર્બે લેવા આવેલા. ઘર આવીને એમણે ગયેલી ગાયનું હજી મગાવી, માલુસ સૂઈ શકે એટલામાં સિંપાનું, ઘરના લોકો આકાંક્ષાથી આ બધું નાટક જોવા હતા પરંતુ બધારે દરબારે જવ-તવ મંગાવ્યા ત્યારે સોનાં હૃદયમાં કાસકો પડ્યો. પરંતુ દરબાર તો આજ ખુશમિજાજમાં હતા.

જવ-તવ છડી પાડી અને જોડા ઉનારી તેઓ લહેરથી સ્નાન અને પોતાના માથા પાંચે ઘીનો દીવો કરવા કહ્યું, ત્યારે ઘરના લોકો ખરેખર અચર્યા અને પડોશીઓને, સગાંને બોલાવ્યાં બધા આવ્યાં એટલે દરબારે બારે હાથ જોડીને શૂનની ક્ષમાપ્રાપ્તિ કરી અને ગ્રેમભાવ છે એવો જ રાખવા કહ્યું. દરબારે વધારે આશ્ચર્ય કહે એટલે ઘીનો દીવો કરાવો છેવટે દરબારે ત્રણવાર વાર રાખનામ લીધું ત્યાં મોડું કાદી ગડું, આખા દરકારાઈ ગઈ અને મંદિર દેવળમાંથી નાનો શો હંસલો જાડી ગયો.

—લક્ષ્મણરાવ કે. રા.

એક વાર એક ધનિક શુદરથ શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ પાસે આપ્યો અને જોઈયો : ‘મહાત્મા! મેં માડું બધું ધન મારા કુટુંબીજનોને આપી દીધું છે. હવે હું કશો ધંધો કરતો નથી છતાં મને ભગવાનનાં દર્શન થતાં નથી. લોકો કહે છે કે જે માણસ પોતાનું સર્વસ્વ ત્યજ દે છે તેને ભગવાન દર્શન આપે છે.’

પરમહંસે જવાબ આપ્યો : ‘તમે જાણતા હશો કે તેજની કુપીમાંથી બધું તેજ કાઢી નાખીએ તોપણ તેમાં થોડું તેજ થોડેટું રહે છે. કુપીમાં ઘણા દિવસ સુધી તેજ રાખ્યું હોય તો કુપી (ચામડાની)એ જે તેજ ચૂંતી લીધું હોય છે તે છૂટું પાડી ચકાતું નથી. તેને એ તેટલી ધુઓ તોપણ તેજની ગંધ તો તેમાં જરૂર રહી જાય છે. એ રીતે સાંસારિક જીવનની વાસનાઓથી સહેલાઈથી છૂટી ચકાતું નથી. તમે બધું ધન વહેંચી દીધું; તોપણ તમરા મનમાંથી સાંસારિક મોહ સહેલાઈથી દૂર નહિ થઈ શકે.’

પોતાનું સર્વસ્વ ત્યજ દેવાથી કોઈ માણસ સંન્યાસી નથી બની જતો. કેવળ ધનસંપત્તિની બ્યવસ્થાની ચિંતાથી બચવાને માટે જ આપણે એ માગે હઈએ છીએ. પરંતુ અર્થ અને કામની વાસનાથી પોતાની જાનને મુકન કરવી અને કષ્ટિથી જીવન થયેા વિવેક પ્રાપ્ત કરવો એ તદ્દન જીદી જ વસ્તુ છે.

હૃદયને શુદ્ધ કર્યા વિના ત્યાગ કરવો અને ત્યજેલી સંપત્તિની ચિંતા કરતાં કરતાં પણ લોકાવવાદના ભયથી નિરંકિતનો દોષ કરવો, એ સાચો ત્યાગ નથી.

જો આપણા ઘરમાં સાપનો રફોડો હોય છે તો આપણે કેટલી સાવધાનીથી રહીએ છીએ; એવી સંવધાનીથી આપણે આ સંસારમાં રહેવું જોઈએ,

કે જે સંસારમાં કામ અને લોભરૂપી સર્પો ભપાં પડ્યા છે. જેમ સર્પ પોતાના છૂપા રાક્ષામાંથી અચાનક નીકળીને કરડે છે અને પ્રાણુ હરી લે છે, તેમ જ લોભ અને કામ પણ અસમાન જ પ્રાણુઓ પતિન કરે છે. તેથી આપણે ગમે તેટલા સમજુ હોઈએ, તોપણ જાગ્રત રહેવું જોઈએ. હંધમાં આપણે નિરંતર ભગવાનનું ધ્યાન કરતા રહેવું જોઈએ. જૂના સમયમાં જે ઘરમાં સાવ પેસી જતો તો લોકો એક મંત્રનો ભાવ કરતા. તેનો અર્થ એવો હતો કે, ‘નામદેવતા! આપની ફેણ બચી કરશો નાંક!’ એથી નામ આપ્યો જતો. હૃદયમાં વસેલા કામ અને લોભને પણ નામ જ સમજાવા. તેનાથી દૂર રહેવું ફિતર છે. એમ માની લેવું કે, ‘હું હોસિયાર છું’, અને તેથી શું ચઢ જવાનું છે? હું નિયત હદમાં જ રહીને વર્તીશ અને તેથી આમળ નહિ વધું; પછી ફિતર શી છે?’ એ મૂર્ખતા છે. જો તમે સાપની પાસે જાઓ અને તેને ઇંછેલા પ્રપલ કરો તો તે જરૂર તમને કરડાવેલ.

અને બીજો ધનિક શુદરથ રામકૃષ્ણ પરમહંસ પાસે જઈને જોઈયો : ‘ભગવાન, હું આપને ખૂબ ધન અર્પણ કરવા ઇચ્છું છું. એને આ રીતે કરો અને આપના કામમાં વાપરજો.’

ધનિકે ખૂબ સદ્ભાવથી એ વિનંતિ કરી હતી, તોપણ પરમહંસે ધન સ્વીકાર્યું નહિ અને રૂંદે કહ્યું : ‘ભાઈ! એ હું એ રીતે શકે તો મારે તેની ચિંતા રાખવી પડે. તેથી માડું મન ચૂંચવા લગતો અને ભટકવા લાગી જશે.’

પણ ધનિકે આગ્રહ યાત્રુ જ રાખ્યો : ‘હું ઈચ્છું છું કે આ ધનથી હું આપના જેવી સાચી મુપાવ વ્યક્તિને સદાપણ કહું, તો પછી આપ મને કેમ રોકો છો? આપને હાથે રૂપિયાને સ્પર્શ પણ નહિ કરવો પડે. હું ઇચ્છું છું કે આપની મેજા

સારી રીતે થયા કરે રકમ હું આપના કાર્ડ સળ-
ધીને નામે બેકમાં રાખી દરરોજ એટલી અનુમતિ
તો આપ આપો ।

પરમદસે એતો પશુ અરીકાર કર્યો અને
કહ્યું 'તમારી પહેલી અને બીજી વાતમા અતર
જ કયા છે ? શું સત્યને પશુ હેતરી શકાય ખરું ?
માનો કે તમારી બીજી વાત હું સ્વીકારું, તો શું
મને તેની ચિંતા નહિ થાય કે તમે એને કેના
પૈસા આપેલા અને હવે તેની પામે કેટલા બાકી
છે ? એમ મને તેની ચિંતા થવા કરવાની ના
ભાષ, એ તકનીક મને ન લોઈએ ! તમારા પૈસા-
તમારી પામે રાખો ।'

તોપણ એ ધનિક વાણી જ ગ્લો તેજે
નવી પ્રકૃતિ રજૂ કરી 'આપને તો કાર્ડ વસ્તુનો

મોડ નથી, આસક્તિ નથી આપનું હૃદય તો જળ
પર તરના તેની પેઠે નિર્લિપ છે આપે પોતે જ
કહ્યું છે કે, ચારે તરફ કામિની-કાચનનો સાગર બને
લહેરાતો હેય, નોપશુ આપ તેની પેઠે તેનાથી
નિર્લિપ જ રહેવાના, તેનો લેપ આપને લગારે
થવાનો નહિ ।'

પરમદસ સ્મિત કરીને મોઢ્યા 'ભાઈ,
વિરક્ત મનુષ્યનું હૃદય પાણીમાં પડેલા તેલની પેઠે
અલિપ રહી શકે છે, પણ તમે જલ્લો છો કે
જાયામા બેસુ તેન પશુ લાંબો વખત પાણીમાં પડી
રહે તો તે સડી જાય છે અને તેમાંથી દુર્ગંધ
નીકળે છે ।'

અરેબર, અનિષ્ટની સાથે રમત કરી સારી
નથી હોતી

બિહુમા સિંધુ

એક દિવસ એક સત પુરુષ મહાકવિ દુષકાશને મળવા આગા
વાતચીત દરમિયાન ઇકામને કહ્યું

બાબા, મા ! માટે કંઈ દુવા કલ્પે

સતે પૂછ્યું 'શું તમને ધન-દોનને એ છે ?'

'ના, બાબા ! ઇકામને કહ્યું 'હું તો કીર માણસ છું અને મારી
જરિયાત પૂરતું ખુલ મને આપા કરે છે '

'તો શું તમને ખ્યાનિ અને ઉચ્ચ હોરો લોઈએ છે ?'

'ખ્યાનિ તો ખુદાએ મેળી જ આરેન છે,' ઇકામને કહ્યું 'અને
ઉચ્ચ હો ! ની તો મને જરાય લાનલા નથી '

'ત્યારે શું છુદાને મળવાની ઇચ્છા છે ? આખરે સતે પૂછી જ
નાખ્યું

'ખુલે મળવાની ઇચ્છા ! હું એને શી રીતે મળી શકું, બાબા ?
તો એનો એક અદનો બદો છું અને એની સાથે મારો માત્ર બદગીનો જ
સંબંધ છે ખુદા પોતે મને મળવા આવે તોય હું એનાથી વીસ ચાકે દૂર નારી
ભડે ! કારણ કે એ સિંધુ નિદુને આપી મજે તો તો નિદુનું અસ્તિત્વ જ
નષ્ટ થઈ જાય, અને મારી ખુદી (અસ્તિત્વ) નો પામે એમ હું નથી ઇચ્છતો.
હું તો એને જીવન પર ત ટકારી રાખવા માગુ છું હા, એક નિદુની માફક
મારી જાનને કાચમ રાખીને સિંધુના સરે ઝલ્લો મઢલું કરી લેવાની મારી
આકાંક્ષા જરૂર છે

એ ઉત્તર સાંભળીને પેના સત પુરુષ તો અલ્પ જ બની ગયા પછી
કહેવા લાગ્યા, 'ઇકામ ન બાબા ! તમે બહુ બેચ રહ્યએ છો કે છાત્રી દુવાની
તમને જરૂર પશું ક્યા છે ?'

—અનુમ

એને કૃતદનતા છેતરી ગઈ !

દુર્ગાદાસ કપરી બીડમાં આવી પડ્યો હતો માનગપ ખરી પગવર્ધા થઈ આ વિચાર સત્તામાં તેને એકનો છેડો જનારો એક માત્ર નિકટના સગા તેના નાના તેને વાતસામાં એક મૂલ્યવાન હીરાની વીંટી આપતા ગયા હતા પણ સાથે વીંટમાં વળત કરતા ગયા હતા કે અન્ન અને દાનને વેર થવા જેવી અદ્વન સ્થિતિમાં તે આવી ન પડે ત્યાં સુધી તેનાથી વેગાય નહિ અને દુર્ગાદાસે એ ચાલત પાગવાનું વચન આપી તેમના મોખા ખરતી વખતનું છેવડું પાણી ખૂંચુ હતું

તો હવે સ ! જાગરનું આવડું મોઢું વડચ ચૂકવડું હઈ રીતે ?

પણ દુર્ગાદાસ સ્થાનો જાગરો ખેનદી હતો તેના નાના પણ તોખ્ખીન સગવડવાળા આવડાસમાંની એકએક બીજનો પૂરી કિમતનો વીખો તેને કાંકે કાંકે જીવરાની લીંગે હતો પણ પોતાને નાંકે આવેના કાઈકના ભાતા મહાનને ત્રીજે માથે સરેન ઈથી આગ હાથે એ ચાક્ય ન હતું

સિગારેટ સગતાવીને મુરકેડિયા તોડ કાઢવાનો વિચાર કરતો ખેડો હતો ત્યાં, તેની નજર સિગારેટના મોગરાના અગ્નિની સાથે ચમકી રહેતી હીરાની વાંટી ઉપર પડી એક તુકડો તેના મગજમાં અમકી ગયો અને પ્રસન્ન મનથી તે આગના શ્રાવણી મોખવાળો સામ લેવા બીમનાથને જોવારે નકવા લપડ્યો

ત્રેમાખાઈ દે ન આગળથી પસાર થવા તેણે ઘમી બાજુને રેતથી પોતાને નીચેને માથે રહેતા ધનગીના હોકાતને ઉનાચો ઉનાચો પોતા તરફ આવડો જોયો પણ બીમનાથ કેમ્પની જલ, કામેના રોડ પર હા ની હતી તે રોડીને એમાં ચડી બેઠો ને પગ દોડતો આવડો મોદન એક ધીમી ખૂમ પાડી નિરાટ બની ઊભો રહી ગયો

બીમનાથને જોવારે જઈને તે નાલો અને વિચારી રાખેલી યોગના મુજબ તેના હાથ પરની હીરાની વીંટી સામગ્રીતીના બેઠા પાણીમાં ગરક થઈ ગઈ

વળા, ઝીંજાર એની મનમગની દિલ્મ જોઈને, તેના લોકપ્રિય મીના મુર મુજતો વેર આવીને તે વીમાં કપાને કાચા લખવા ખેડો પોતે ખરોગતો કેની રીતે ઘર બહાર નીકળી ગયો હતો અને એ કમનમીય રાંછે કા કય હશે હતો તેનું વિગતવાર વર્ણન, મુર કોટાધિની બધી ખમર-દારીથી તેમાં તેણે કમ્પે, અને છેવટે આટા વ્યક્ત કરી કે પોતે તે એ વાંટી પાછી જડી આવે એમ જ ઈચ્છે છે આવામકની ખરતી વેગાની એ મોરી બેળના મદદમાં વંચા કપની તેની પૂરી કિમતના એ હજાર પિવા ચૂકા આપશે તો પણ તેને તો મથેલી ખો ને વસવસો જ રહી જવા

પત્ર ઉર ખીજ યોગમની તરીખ પણ તેણે ખૂમ રખખનાથી નાખી, અને તે દવાદમાં નાખવા જવા માટે નીચે લીનરો ત્યાં મોદનચોકમાં પાઉ ઉપર ખેડો હતો દુર્ગાદાસને જેતા પત્ર મોદન પોતાના કામના જાન ખેડી તેને કા ક ચાપ જોતો હતો, પણ કાચા દવાદમાં નાખવાની ઝેરી લીનવળ હતી કે દમજા જ પોતે પાઠો આવે એમ કહી તે ક્રડપથી નીકળી ગયો

દુર્ગાદાસ પાડો આવી સિગારેટ સગતાવી પોતાની આવી આવડી નક જોયો વિચારો ખેડો એવામાં જમી પરવગીને મોદન આગે, દુર્ગાદાસે તેને ઉમંગપૂર્વક આવડાત અને કયામમાંથી ઘર-નમી રીંગો કાઢી કાઢી પીખાન ને મળા દનવર તોયાર કયાં તેને આખા દિવસ મરના અત્યારે ખૂમ ખુદમિતજામાં જોઈ જવા દાવે મને પૂડા આજ કાઈ તકાલો પરચો છે કે ચુ મુ મોજમાં હાથો છે

‘હા; આજે પાસા પોગાર છે.’ દુર્ગાદાસે કહ્યું.
મોદને ગેજવામાંથી એક કામળ કાઢી દુર્ગાદાસના
હાથમાં ચૂકાવી કહ્યું : ‘તો તો મારી આટલી બધ
તમે માફ કરશો. આ કામળ અમારી ટપાલ બેગે
અડવાડામાં ઉપર નાખી ગયેલો; પણ બાપા બહાર-
ગામ ગયા છે એટલે પેદીના કામળી જંગમમાં હું
તમને આપવાનું જુલો ગયેલો, આજે એ વ વખત
હું તમને એ જ આપવા પ્રયત્ન કરતો હતો, પણ
તમે બહુ જ ઉનાવડમાં પડ્યા હતા.’

પણ આ દરમ્યાન તો દુર્ગાદાસે કામળ
વાંચવા માંડ્યો હતો, અને તેની આંખ સામે, જાણે
પ્રારબ્ધના લખ્યા કપરા લેખ હોય એવા ચાંદો
તરતા હતા :

‘આપની હીંગની વીંટીની પોલીસીની ઉલ્લી
મુન્ત તા. ૨૬મી જુલાઈએ પૂરી થાય છે. તે જો
ફરી આશુ રાખરા ઇચ્છતા હો તો અમને જણાવશો;
નિકેન્ડ....’

અકબર માટે પ્રચલિત બનેલો નીચેનો એક રસંગ જાણુવા જેવો છે :

એક વખત એક સાંઈ દરબારમાં આવ્યો, એ અજબ કીમિયો જાણુતો
હતો. કહે છે કે, સાંઈ પોતાની કરમતથી હજારો રૂપિયા બતાવી શકતો.
આખરે એ સાંઈને કીમિયો બતાવવાનું કહ્યું, પણ તે તો નમસ્કર જ ગયો.
એટલે સ્વભાવ પ્રમાણે અકબરે સત્તાવાહી રીતે કહ્યું :

‘સાંઈ, ત્રણ મહિનાની અંદર તમારો કીમિયો અને નહીં બતાવો તો
હું તમને ફાંસીએ લટકાવી દઈશ.’

‘અજબજીથી હું કદીય કશું નહીં બતાવું.’

‘તો કેદખાનું તોવાર છે તમારે માટે !’

સાંઈ ખુબ મક્કમ રહ્યો. દિવસો વીનવા લાગ્યા. અંતે એકાદ અડવા-
ડિયું બાકી રહ્યું. અકબર સમજ્યો કે કોઈ પણ સયોગોમાં સાંઈ પાસેથી કીમિયો
અજવાનો નથી. એણે યુક્તિ યોજી. વેશપથટો કરી સાંઈ પાસે જઈ એ એની
ખૂન ખૂન સેવાચાકરી કરવા લાગ્યો. અંતે એક જ દિવસ બાકી રહ્યો. ત્યારે
ફરી સેવાથી પ્રસન્ન થઇ કહ્યું : ‘તારી આકરીથી હું ખૂન ખુશ થયો છું.
કાંદે ફાંસીએ જઈ તે પહેલાં મારી પાસે એક કીમિયો છે તે જાણી લે.’ અને
અકબરે એ કરામત જાણી લીધી.

બીજે દિવસે ફાંસી માટે ફરીને હાજર કરવામાં આવ્યો ત્યારે સુઆ-
બજેર અકબરે પૂછ્યું :

‘કેમ, હજીય તક છે, બતાવે છે કે ફાંસીએ ચમું છે ?’

તોય પણ સાંઈ મક્કમ રહ્યો ત્યારે અકબર બોલ્યો :

‘તમારે ન બતાવવો હોય તો તમારી અરજી, પણ એ તો એ જાણી
લીધો છે !’

સાંઈએ પુગવો માગતાં વેશપરિવર્તન કરી બાદલાહે જે જાણી લીધું
હતું તે બધું કરી દેખાડ્યું. એટલે સાંઈ બોલ્યો :

‘બેટા, આ વિદ્યા જગદસ્તીથી નહીં, કોઈની પત્રવેપો કરીને લીધો
હશે !’

અકબર અજવાલો પડી ગયો.

લુગતને અમારો મિત્ર કહેવનવામાં પણ અમારે નીચું જોતું પાતું અને જાણે તેની સાથે અમારી મિત્રાચારી દટી નહીં હતી

એક જ ન્યાતની અને એક જ મહોલ્લાના હોષ અમે તો નાનપણથી જ વિનોમન દોરત હતા, પણ મોટા થતા જેમ જેમ ભાઈ સાહેબની ખ્યાતિ વધતી ચાલી, તેમ તેમ મેં ધરાણપૂર્વક અમારા વચ્ચેનું અંતર વધારવા માંડ્યું

દુગમી લગાવના લગાવના માડ માડ લુગને મેટ્રિકની પરીક્ષા આપી, પણ પરીક્ષા દેતી લુગને પ્રસન્ન ન જ થયા અને રજાએ મેં ટર નજર રખાવે પણ એ બે હોતો જા પણ જાપામાં જલો નહિ ત્યારે કંઈક આર્થિક અકળામણ અને કંઈક ઉમર વધી જવાથી લુગને લાલ્ચનરને નવ મળ્યા નમરકાર કીને મિલમાં નોકરી લીધી

અ જ વરસે તેના સ્વપ્નનો આ જે ગજો તે માત્ર કૈયા જ હતા - તેમનો કાળ થયો પડોતી એ કહેના કે આ રખડેની હાલવામાં કોઈની મિલકતો આત આ પો હતા તો લુગને નિરકુલ જીવન મળ્યું અત્યાર સુધી તો નાગક-સિનેમા જેવું રાનના એ વા પે પણ ડેની કેકના લુગને પડોતીએ સામગ્રી, પણ હવે તો રાતોની રાત ઘરના બા બે તાલ જ દેખતું, અને કદીક ચાર-છ દિવસે લઈ સાહેબ એક વાર પેર આવી જતા

કોઈ કોઈ વખત નિરાદર મારે ત્યાં ચડી આવતા, અને તેની સાથે સખધ વધુ નહિ વધારવાના નિશ્ચય લેા દુ પણ નાનપણે દોરતીના કુ રની રહે તેનો સારો એવો સહાર કરી મેલતો, પણ પાછળથી થીમતીનો સખન કાકો સામગ્રી પડેના તેમને આ મિત્રાચારી અજુગમતી હતી, અને આવા રખડેન સાથે દોરતી વધારના જાણે થતા કદીક ખતા ખાઈ બેસતો એવો તેનો ઉમ અભિનય હતો

લુગારી અડાઓમાં લુગવનું સ્થાન માનવતું હતું પોનીરને કેવી રીતે થાપ આવી અને ચા પાડી સદગ્ધ થેતો આવર પર હાથ ન ખસા બદલ સખન અગ્ધી કાઢતી એ એના વિલિખતા હતી નાગક તેનો પ્રિય શોખ હતો અમને વડીરાત આગ્રહ કરતો કે 'ચાન ને, દોખ ! કના પૈયા પડે છે' આપણે તો મેનેજર મિ સાથે બહુ જ સખધ છે' પણ અમે બહાના કાઢી યુક્તિપૂર્વક જીતી જતા

એકવાર તો સાનેસાય નાટકના ધિયેટર પર જ ભગકાષ પડ્યા તે રાત્રે 'એક જ ભૂલ'નો સામા નિક ખેન હતો. મિકિંગારી પા રા દસની નોટ મૂકી 'બે ઝોરેસ્ટ્રા' બોતું છું ત્યાં તો ભાઈ સાહેબે પાછળથી ડાવર પકડ્યો. 'બસ, આમ જ ને' ચાપ ચાન હવે ! એ જ મસ્તર, ટિકિટ નહિ આપના' અને મારતરે 'થો સાહેબ' કહી નો પાડી ધકેલી

લુગત અમને 'ઝોરેસ્ટ્રા ફર' રાંમાં લાઇ ગયો અને પછી તે તેની વાગધાગ ચાતુ યથા 'અરે ચાર ! મને કશું જ નહિ ને' આપણે તો આ કપની સાથે થા જેવો સખધ છે ખાતી ! તમે પણ જીત જ રજો છે ને ? આમ તે હોવ ? અને લાખીને મન તો આ માનવી અપૂર્વ હોવ તેમ તેની સામે નજર પણ કરવાની કુરસ કયા હતી ? આત્રાખી ખેલના ચોરસે જોરામાં જ એ મથમૂન થઈ મલ હતી પણ જાં પે લુગને મન કરું થ ખરામ લાગ્યું નવિ. ક પતી સાથેનો તેનો સખધ પુગવાર કરવા માને જ મેનેજર અમારી પામે આગ્યા અને 'એક, મિ લુગવકિગોર ! તમારા મેજ છે ને ? સાડુ તાડુ ! સાહેબ, શા લો ? ચા, કોની કે સેડ-મેન ? અને હજુ તો દુ જાગ્યા આપુ ત્યાં તો કલમ બોધે બે કપ આ લાવી મૂક્યો અને અમરે તેનો સમા કરવો જ થ પેા

બેલ દર દઈ ગયો ત્યાંથી તે અક પડો-

બીએ અને ત્રીએ સમાપ્ત થતા એન પૂરો થયો તો
પણ ફરીથી જુગલ દેખાયો જ નહિ

ન્યાતમા તો જુગનની આગર તદ્દન હનડી
ગણાતી કોઇ તેને ધરતી પથ મૂકવા દેવા પશુ ઈચ્છતા
નહિ અને કદીક બરડરી કામ દોષ તો પશુ બકારથી
જ પનાવત તેના વિશે કંઈક વાતો ચર્ચા કહેવાળુ કે
હરે તો જુગન સમાજની અધારી ચીનીમા પશુ જતો
થઇ ગયો છે માણસોને તો આની વાતા કહેવામા
અને સાબળામા એમર મળ પડતી

આમ તો જુગન સર્વવ્યાપી હતો રતિનાર-
ની રમતા દિવસે તમે તેને અમુક ઢોંગના આ પીતો
જુએ, થોડીવારમા બીજે રથએ પશુ તમેને ટેનન
પામે દેખાય જ ! નજર પડ્યા તો ખાત્રી જ સમજવા,
ટોંગના પગાળે ઘસડી જ જાય, અને આપણી
પાળ્ય એકાદ રૂપિયાનું 'અચ' કરી કંઈ કંઈ વાત
કરી આપણને ચૂંભાવી જ નાખે - તારે જ તેને
સતોષ થાય ! તેના પગાર એવો સારો ન હતો, છતા
આટલી છૂટથી પૈસા ઉઝાડતો જોતા જ આપણને
તેની 'રેપેશિયન ટ્રિક્સનો' ખયલ આવી જાય

અમારા ઘરથી થોડે દુર તેલુ ઘર હતુ કોઇક
વખત આ છુ બ્રાહ્મ હોય અને અમો મિનાને તારો
પસાર થતા જુએ તો તે અમોને ત્યાંથી પોનાના
ઘરમા તેડી જ જાય અને ધૂળના થર જોડી ખુરશી
એ પર અમારે ન છૂટે એમનુ જ પડે અને તે
'ચાઈ' પીવી જ પડે ! અમે કહીએ 'જુગન, ઘર
કંઈક સફાઈ ખોળો દો તો.' પશુ તે ઘરન જ
જવામ આપતો. 'અરે ચાર, મારે કયા ઘરમા ફરીને
મેસનુ' તુ, તે એ બધી મચાડેડ કડુ ! લોજ એ
આપણુ રંગે અને સાડુ ચહેર એ આપણુ ઘર જ
છે ને !'

'અરે પણ જુગન ! હવે આમ એકના કયા
મુંડી રહેતુ છે ? એકા અનાયાચમમાથી લઇ આપને ?

'ના રે ભાઈ' મારે રખડેને વગી એ સા
બદન ? એવી જ જળમા ક્યાં પ વુ ? આમ જુગન
દસનાં દસનાં કહેતો અને એમે તેના દિવેચુએ
( ) પણ બકાર નીકળ્યા પછી તેની ટીકા કરવા કે,

'અનાયાચમમાળા પણ આવા રખડેને છોકરી માના
આપે ?' આમ અમારા મિત્રોની નજરમાં પણ જુગન
નું સ્થાન નીચુ અને નીચુ જનું હતુ

પણ એક દિવસે તો બ્યારે હુ તેના ઘર
પ સેથી નીકળ્યો ત્યારે મારા આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો !
ડેલી બ્રાડી હતી આગસ્ટ ૨૨૨ હતુ અને અદર
ની દરેક દરેક વસ્તુને જાણે કે એ.પ ચડાવ્યો હોય
તેની ચાકતી જોઈને મને નરાઈ થઈ ! હુ ઘરમાં
ગયો, પશુ ત્યાં તો એમગીમાં એક સપારેક વસ્ત્રની
સુદર તરુણીને જોઈને મારા આશ્ચર્યની અવધિ જ
આવી મધ

મને જોઈને તે શરમાળને અદર ચાલી ગઇ
અને મને પણ ત્યાં એકલા બેસુ રહેલુ અજુગન
લાગતા હુ બકાર નીકળ્યો જરાક ચાનતાં મારા મિત્ર
કિસન લગ્નકાંઈ પડ્યો 'કા દોસન' જુગનનું જુનજુન
જોના ચેલો લોહણ, ખડુ ને ?

મને તો આ ગંગાના લાગેડો અને અદરની
વાત જાણવા મે કિસન તરફ પ્રકાશ-દષ્ટિ કરી
કિસને તેની લાક્ષણિક ઢમે ચલાયુ 'અરે ચાર,
ક્યાંકથી ઉપાડી આ યો લાગે છે ! પણ ત તેને
જોઈ કે નહિ ? નરી રચનાની અપસરા જ છે ને ?'
અને કિસનની એ પરીકથા હતી તો મ્યાથે લખાન
પણ મારે જરૂરી કામ લોઈ હુ તેનાથી છુગા પડ્યો

દિવસે મ્યા પશુ અમને જુગનનો પતો
મળ્યો નહિ બ્યારે ત્યાંથી નીકળીએ ત્યારે એ સુદરી
ઘરમાં એલી જ હોય ! આ વાતને તામ બેળાવા
અમે બહુએ ડચલો કયર્, પણ પરિણામમા શૂન્ય !
રુમન તો એકવાર લિખત કરી અદર ગયો અને
પેની યુવતીને પૂછ્યુ 'કેમ જાતી સાહેબ ! અમારા
જુગ ભાઈ કંઈ બહારગામ ચતા લાગે છે હુ' તો
તેના માળખણનો મિત્ર છુ, જે તમે એકલા જ દો
તો ગજારાશી નહિ, વિના સડોને જોઇતુ કારનુ
હોય તો કહે જો, હુ લાવી આપીશ'

સુદગી ખરેખર ગજારાશ મધ, અને જોરમા
એકદમ સરડી મઈ સુખન ડેલીમા પાએકે કલાકની

તપશ્ચર્યા કરી ધોયેન મૂળા જેવો પાઠો અબો તલેક માસ પીતી ગયા પણ આશ્ચર્યનો ઉકેલ અમે મેળવી શકતા નહિ

એક દિવસે અચાનક અમને લુગન મળી ગયો તે બન્ને ૪ કામના દોષ તેમજ સાઈકન પર જતો હતો અમને જોઈ તે અમારી તરફ વળ્યો અને બધા મિત્રો દુ. ગિસન, મુમન, અચિનારા દિરાજ બધા બ્ર સાથે સિનેમા જોવા જતા હતા અમારી પામે આરી ફૂલ એક જ મિનિટ સાઈકલ થોભાવી ઉતારણથી અમને બધાને સમેધને ઓળી મથો દેરતો। કીક બવા મળી ગયા। આવતી કાને રાત્રે આઠ વાગ્યે લગ્ન સમારંભના જરૂર મારે ત્યાં પધાગી જોને મિત્રના આમ ત્રણને પાછુ ફેરવા નહિ દો ને? અને અમે કશોની પરપાતી વાદ્યાન કરીએ ત્યા તો તે 'હો' ત્યારે, સાઈકલ' હુ જરા ધમાલખા છુ જરૂર દો। કહી સાઈકન ખીચ દિશામાં મારી મૂકી અસ્થ થઈ ગયો

અમે તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા। આ સાઈ સાદેખ વળી લગ્નનો દેખ વ ક વા ડેખ તોવાર થઈ ગયા તે અમને સમજાયુ નહિ સાથે સાથે એ સ્વચ્છતા અપ્સતા જેવી સુદરીના ખ્યાને અમને લુગનની ઇર્ષ્યા આવી

'હુ કરશુ કિસન ? અહો તો ભારે કંગી! એક કોમળ બાળને પરણીને આ રખડેવ તેને હુ મુખ આપવાનો હતો ? અને તો લગ્ન છે કે એ બિયારીનો ભડ મળી જશે! અને એ નાનીદત આવી અને આમ દરેક પેલાના બાળના મકાના અને તે સુદરીની ચિત્તમાં નવા મકાન થઈ ગયા

'એ સુદરી માં લુગન કવાઈટ મનદી' છે હો! વિગટે પેલાનો અનિદ્રાપ જાણુ પો અને તેની રૂધા એના મુલ હેત તો એ અચાને તેના મુખ પર નિતાશા ઝાઈ

સિનેમા નેતા પણ અમને રો એ સુદરી નું આકર્ષક મુખ જ દેખાયુ અતે બીજો દિવસે રુમબસર દરેકે લુગનને ઘેર પડેલી જવુ એમ નિમન કરી અમે દુગ પ ડા

બીજો દિવસે સવારે મન પછુ કામ ન હતુ છતાં પણ હુ લુગનના ઘર બાજુ ગયો, પગ આશ્ચર્ય વચ્ચે હુ બધ હતુ અને અચીનમાં તાજુ લગ્નમય રચુ હતુ બોરે હુ અને કિસન વગી ફરીથી એ બાલુ લગ્ન મારી આવા, પચુ ત્યારે ય એનું એ તજુ। હવે અમને લગ્ન કે નકકી લુગને આપવુને બનાવ્યા અને છતાં યે રાત્રે આઠ વાગ્યે તો 'જવુ જ એમ અમે નિશ્ચય કર્યો

રાત્રે સા। માન વાગ્યે અમે બધા મિત્રો બેળા થઈ ગયા અને સરે બ્ર લુગનને ત્યાં જવા ઉપવા અત્યારે ઘર ખુલ્લું હતુ લગ્નની ખામ ટાપગી દેખતી ન હતી માન મગનમુચક આમો પાનનું તોરચુ બાજુ લગ્ન હતુ અમુશામાં એક સારો નડન ઊભો કરવામાં આયો હતો અમે અર મગા કે તરત બ્ર લુગને અમારો ભાવખીનો મકાન કંપો અમે આજુ તજુ દિગિ ફેરવી તો ઓગળા પેલી સુદરી લગ્નનવદમાં સજ્જ થઈ બેવી હતી બે ત્રણ અવરડા મુરકો અને મુનનીયો પજુ દેખાવા ગેર મદદ જ કા કે મત્રો લીરવા હતા, પણ હજુ લુગન તો એના એ મેના પેના પેલમાં અદીલ્લી ફરી લો હતો અમે બાલુની પત્તામાં પર મિલકેન ગાદી પર બેઠા એક ઉઠારો અમારી સામે આનારનો પ્રક્રી ગયો અને અને વચર મોદ્યે તેને ઈ સફ આપવા માગ્યો

અતે અમારો નરતો પતી તલો કિસનની સત્તેવી ટલ આ આશ્ચર્યની દુનિયા વચ્ચે હવે વધુ મીન નેરી શકે તેમ ન હતી પણ તેના મોઢા માથી કાચો બાજુ નીકળે તાર પળા તે એક દમામ ર મોર બગ્ગાં પસે આરી અમમ અદર થી એક વિશાળ લગ્નદરવાજો તેની મુક નરે બીજો લુગન દોડતો આ માપામે મરો અને પવારો નિનરકુમાર। કહી તે મુરકને અદર લઈ આયો

આ સમયે ગેર મદદ જે મદદમાંથી બુખ પાગી 'લુગનના, સમા થઈ મરો કે આના વાળ, મડમ પધારો' અને અમલ આશ્ચર્ય વચ્ચે લુગન પેલા વિનકુમા ન મડમમાં લઈ ગયો

અને વિનયકુમાર વરરાખના આસને બેઠા સું રીને
એક યુવતી મડપમાં લઈ આવી અને વરરાખ સામે
ના અસન પર બેસાડી ગઈ

ત્યાર પછી તો યથા નિધિ દસ્તબેગાષ,
સખપદી વગેરે ગોર મહારાજે પાનાવ્યું અને બાધા
બની બેઠી રહ્યા છેડે ગોર મહારાજે વર-વધૂને
આશીર્વાદ આપ્યા

સુદરી લુગનને નમન કરવા આવી અને
એકાએક લુગનના પગ પામે બેસી ગઈ અત્યુદી
તેનું સુર મુખ વધુ સુર બની ગયું હતું હ વગમ
દશ્યે લુગનને પશુ રક્ષાની દીશે આયુને ખાળવાનો
મત્ત કરના તે મોતો 'નિરુ' મારી વઢાલી નહેન !
મુખી થજે ! અને તારા આ ધર્મના ભાઈને જૂની
ન જતી આ તારા રખડેન ભાઈ તારા લખપત્રજે
ખીલુ તો કાંઈ આખી થકતો નથી, પશુ મારા
અ તરના આશીર્વાં પાડવું છું કે તું સ ! મુખી
રહેજે, મારી બેનડી ! અને લુગન અત્યુદ્યુ નવને
વિનયકુમાર તરફ ફર્યો 'વિનયકુમાર તમે તો સરકારી
છો તમેને શું કહું ? છતાંયે મારી લાકીની નિરુને
સાચરજે ! અને નિરુ, મારી વઢાનમેથી બેન' તારા
આ રખડેન ભાઈની જરૂર પડે ત્યારે વિના સ કોચે
ખૂબર મોતલાવજે ! મોતના મુખમાંથી પશુ તારી
પામે આવી જાઈય બેન ! આવજે ! વિનયકુમાર,
પધારજે !'

વર-વધૂને અત્યુદીની આખે લુગને વિદાય
આપી ચેના મુરત-મુરતીજો પશુ રમ લઈ ચાનતા
થરા નિરુને લઈ જતી મોતર જવારે દરિયપથથી
દૂર થઈ ત્યારે તે લયકતે પગને અમારી તરફ આવ્યો

અને અમે તો ઘરમ અને આશ્ચર્યમાં
હૂમી ગયા અમે શું જોયું ? એ અત્તમરન પાનાવ્યું
હૃદય અમારી પામે આવી દગરો થકને પડી ગયા
તેની આંખોમાંથી અત્યુદી ધારા વહી રહી હતી અને
પશુ અનાદુ થઈ ગયા હતા આખુ વાનારપશુ મુખ્ય
થઈ ગયું અત્યુને રોકતાં ખોખરા અવાજે લુગન
બોલ્યો 'દારતો ! નિરુ મારી ધર્મની બહેન હતી,
આજથી ચારેક માસ પર મે એ નિરાધાર બ ગાને
છેડાગીરોના પગનાથી બચારી ને ધર્મની બેન
માનીને મારી સાથે રાખી હતી — ખરેખર એ પ્રેમાળ
સત્યણી બાળા હતી વિનય મારો પરિચિત સદાસો
તેજસ્વી યુવક છે એટલે નિરુને જરૂર તે મુખી કરશે

કિસનથી અ તે મૂઝા ન રહેવાયુ 'તારે
દેસન લુગન ! એ સરુદ્યુ બાળા સાથે તે શા માટે
લગન ન કર્યા ? તારા સસારને સ્વર્ગ બનારી દેત એ
દેવગના !'

ચેડીતાર લુગન અમ ત સામે જોઈ રહ્યો
પગી આખો લૂલો તે બોલ્યો 'મિત્રો ! સમજ-
ની તો મને પડી નથી, પશુ કયા એ આશામરી
સ મુચી બળા, અને કયા સમાજના સ્થાનવિહોજો
એવો છું ! મારા રખડેન જીવન સાથે તેના અ ધારન
જીવનને જોડી તેનું સ્થાન પશુ ફીણ કરવાનું પાપ
છું શા માટે નહોતું ? અને મિત્રો ! મારી જનને
કે ભાવશાળી માનું છું કે આ સકા અરપર જેના
ઉગજડ જીવનમાં અચૂનનાં ઝાણાં સરખી એ વઢાવ
સેથી બેન મને મળી ! ફીક, દેસ્તો ! પચારો ! આપે
આજે આ રખડેન મિત્રનું આમ નશુ રીકારો ખરે
ખર આમારો કથો છે, નમસ્તે !

અને અમારા મરતક એ સમાજની દરિય
એ 'જીખડેન માનરી તરફ નથી પડના

*

એક વખત કોઈએ ગાંધીજી આજળ સરદાર વિશે ફરિયાદ કરી કે સરદાર આમ કરે
ને તેમ કરે છે એટલે ગાંધીજીએ તરત જ સરદારને બોલાવ્યા ને કહ્યું 'જુઓ, તમારી સામે
ફરિયાદ આવી છે, બોનો તમારે શું કહેવું છે ?'

સરદારે કહ્યું, 'જુઓ બાપુ, તમે રવા ઉસ ને કું રહ્યો કામડો કામગે ઉસની ચાલે
ચાનરા જાર તો ઉસના ચાન તો આવડે જ નહિ, પશુ પોતાની ચાન પશુ જુલી જાય એટલે
અમને અમારી રીને જ કામ કરવા દો.'

ગાંધીજી આ સાંભળીને ખડખડાટ હસી પડ્યા

રેશન અવરની તોયારી ખેંચી હતી કે ડાંગે
યઈ સામાન દરવાજા પાસે એકઠો મૂકવા લાગે
માધવીને રેશન આવવાની ખબર નહોતી એ કંઈક
બિડા વિચારમાં મગન હતી ટૂંકમાં છેલ્લે
એ કનાકથી પતિ પત્ની વચ્ચે મધી થ વાનગીન ચર્ચ
નહોતી હતી કે વગીન હતો

‘શુ વિચાર કે છે માધવી ? તને અડી
આખા આઠ વરે કયા ખરુ ?’ હતી કે માધવીને
પૂછ્યું

‘હે હા’ બીજા નિશ્વાસ નાખતી માધવી
બોલી

હવે તો હજુ ખરુ મ નઈ મળ્યું હતો નહિ ?
બારી બહાર જોતા ફરીથી હતી કે સવાન ક્યાં

માધવીએ સીકૃતિમાં માથું હતા યુ
રેશન આ થ બાં સમાન હાથમાં લઈ
પેટદર્શી પર ડાંગ્યા

‘રેશનથી ગ્રામ કેમુ દુ છે ?’

‘ત્રણેક માઈન રશે’

‘તો-તો વાહનની સમસ્યા હશે ખરી હતી-
બેલ્યો

‘પહેલાં તો અહીં જેવું કંઈ નહોતું કામ
હવે યે ભાડી જેવું કંઈક મજા દેવા જોઈએ’
માધવીએ રેશનના મુખ્ય દાર તરફ નજર નખાવતા
હજુ સમયથી રજીડેલાં મને આસતા જોઈ તેને
આગળ થયું

‘કેમ હો માધવી-મહેન ? નમસ્તે વગીન
સહેમ રતમાં હતી તકરિ તો નથી પડીને !
રજીડેલાં મને હવે જોડા પૂછ્યું

‘તમે તમે અહીં ક્યાંથી ? મો પરમે
આશરોનો ભાવ જાને બચવડની થવ માધવીને
આવી ચઈ

જવાબ ન આપતા રજીડેલાં કાકાએ સહે
આવેલ મહુમોને મધવીનો સામાન બિચકવા ક્યુ
કો રેશન બહાર નીકળ્યા

‘તમારો તાર આજ સારો જ મળ્યો હતો
પહેલાં તો ખુ નાનાખાઈ અહીં આવવાના હતા,
પણ પછી કોણ મને કેમ મને મોની આપ્યો
અને અને-’ કહેતા રજીડેલાં કાકાએ બીમ ! નીચે
બિનેની રૂપ તરફ ગ બધાં

‘આવ આવ, કેમ બીમ રહી ? શુ વિચારમાં
પડી છે ?’ હતી કે સતમત બિનેની માધવીને કહ્યું
તે તાર કરીને થઈ સારું ક્યું, નહિ તો આ
અનુભવા ગામમાં

‘ના, સારું નથી ક્યું હવે લાગે છે કે તાર
ન ક્યાં હોત તો સારું હતું આ લોગે માધવી
અચકાતા મોની

‘તેની વાત કર છે ? શુ આ લોકો
હેમ તના માણ્યો છે ?’

‘હા’ મહી માધવીએ રજીડેલાં કાકા તરફ
ફરી ‘હામ !’

‘શુ છે માધવી ? કંઈ રહી મળ્યું કે શુ ?’
રજીડેલાં કાકા બેલ્યા

‘ના કંઈ રહી મળ્યું નથી હુ તે એમ કહેતી
હતી કે એક લાગોનો પ્રમથ થઈ શકે તો’

‘કેમ ? હુ આ રૂપ લઈને આ થો છુ તે !’
રજીડેલાં કાકા મો પર આશરોના એ જા પથારી

‘ના, ના, જાની વગર નથી દગોનો પ્રમથ
કરી આતો’

‘પણ-પણ માધવી, અ-અ- રજીડેલાં કાકા
બેલ્યા અખી રૂપ

‘હુ પૂછું એનો જવાબ અપો શુ અહીં

ટાંગો નહિ મળે ?' માધવીનો ક'ઈક ઉઝર સ્વર થયો.

જવાબ ન આપતાં રણુહોડકાકા એકાદ મિનિટ મૂંગા રહ્યા, પછી ખિસ્સામાંથી એક ચિઠ્ઠી કાઢી માધવીને આપતાં કહ્યું : 'આ તમારે માટે છે.'

'શું છે ? ફાલ્સુ આપી ?' માધવીએ પૂછ્યું.

'નાન, ભાઈએ.'

'એ તમારી પાસે રાખેા. મારે એની જરૂર નથી. એક ટાંગો લાવી આપો તો ખસ !' કઠોર અવાજે માધવી બોલી.

'માઠી પણ આની જરો' રણુહોડકાકા બોલ્યા. તમે પહેલાં આ ચિઠ્ઠી વાંચી લ્યો નીકળતી વખતે નાનાભાઈએ કહ્યું હતું કે માધવી આવવાને માટે ન જ માને તો આ ચિઠ્ઠી આપજો.'

બીજી બજી મોં ફેરવતાં માધવી બોલી : 'એમાં વળી બીજી શું લખ્યું હશે ? છપમાં આવવાનું લખ્યું હશે, પણ મારે એમાં આવવું નથી.'

'લાવો ભાઈ, એ ચિઠ્ઠી મને આપો.' લાંબો હાથ કરતાં હરીન્દ્ર બોલ્યો.

રણુહોડના હાથમાંથી છડપથી ચિઠ્ઠી ખૂંચવી લેતાં માધવી બોલી : 'રણુહોડકાકા ! તમે છપમાંથી સામાન નીચે જતારાં દો, અને ટાંગાનો ખદોખરત ન થઇ શકે તેમ હોય તો અમે બંને ચાંચાંને ગામમાં પહોંચી જઈશું. કેમ ખરું ? કહું છું ને હરીન્દ્ર ?'

'હા, હા, કેમ નહિ, પણ...' હરીન્દ્ર બોલ્યો. 'પણ એ ચિઠ્ઠીમાં શું લખ્યું છે એ જરા જોઈ જાય તો...'

'એનું કંઈ જોવાની જરૂર નથી, ને તમે એમાં નહિ રામજી શકો !'

'દુનિયાની એક પણ પત્ની પોતાના પતિને સમજાવે કે કાનેવ સમજતી જ નથી.' પરંતુ હસતાં હરીન્દ્રે કહ્યું.

'અરે ના ! એ વાત નથી. આ તો આપણે જે માણસો સાથે લડતા આવ્યા છીએ એની જ ફાપાના...અનુમદના...' માધવી થોડું હસતા બોલી.

'હોડો, હોડો, આ બધું-શું મારી સમજનાં આવે ખરું ?' હરીન્દ્ર બોલ્યો.

રણુહોડ છપમાંથી સામાન ઉતારવા ગયો હતો. પણ હજી ઉતાર્યા ન હતા. વિચારતો હતો કે હાલ માધવી ફરી નિયુત્ત બદલાવી નાખશે !

'રણુહોડકાકા !' હરીન્દ્ર એની પાસે આવતાં બોલ્યો. 'તમે માધવીના કાકા છો તો એ રીતે મારા પણ કાકા યાજો...કેમ ખરું ? નહિ ?'

'ના, ના, વડીલ સાહેબ, હું માધવીનો કાકો નથી એ તો નાનપણથી જ મારી જે દમાં રમી છે એટલે કાકા કહે છે આમ તો હું ફર્ફર છું. ત્રીસ વર્ષથી આ એક જ પેઢાનું અનન્ય ખાઉં છું.'

'એમ છે ત્યારે ! તમે છપમાંથી સામાન નીચે જતારી નાખો અને બીજો કોઈ ઉપાય શોધો. માધવી ગિન્દી છે, તે તો તમે બચુનાં હશે ?' હરીન્દ્રે કહ્યું.

'અણુ' છું સાહેબ, ! બહેનનો એ તો જૂનો સ્વભાવ છે. 'કહેતાં રણુહોડકાકાએ માણસોને સામાન ઉતારવાનું કહ્યું. અને એક ટાંગાનો પ્રબંધ કરતા તે આગળ ચાલ્યા.

*

માધવી અને હરીન્દ્ર સિવસંકરને ત્યાં જતાં હતાં. સિવસંકર માધવીના પિતાના જૂનાં મિત્ર હતાં. એમને કોઈ સંતાન ન હતું તેમ જ પત્ની પણ વયે પહેલાં મરી ચૂકી હોવાથી એકલા જ અહીં રહેતા હતાં.

શરૂ સત્તા પહેલાં સિવસંકરે હરીન્દ્રને કહ્યું : 'સાથે આ ઝાંખામાંથી જે અક ન દેખાય છે, તે જ મકાન માધવીના પિતા કેવરનાથજીની જમીન પર બનેલું છે.'

'અત્યારે ત્યાં કોઈ રહે છે ખરું ?' હરીન્દ્રે પૂછ્યું.

'ના, રહેતું કોઈ નથી, પણ અવારનવાર હેમંતના માણસો ત્યાં આવતાં જોડે' છું, બાકી ઉપયોગ કરે છે કે નહિ તેની ખાસ મને ખબર

નથી હવે તો તમે એને માટે જે જાણવા માગતા હો, તેનો સવારે બપોર પ્રથમ જરૂર કરી આપીશ' શિવશર એલ્યા.

હરીન્દ્રે માધવી સામે જોયું એની આંખો બંધ હતી 'હા, હા, સવારે એ વિશે વિચર કરીશું' કહેતા હતા જે લખુ બગાસુ ખાંધું.

'મીક ત્યારે, હવે તમે આરામ કરો' કહેતા શિવશર બેઠા.

માધવી અને હરીન્દ્ર યુના આખા દિવસના કદામીનક પ્રવાસ અને યાત્રાથી હરીન્દ્રને, તુ ન જાવ આની ગર્ભ, પણ માધવી જૂનકાળના પડઠાયાને આંખો સામે ડામેના જોતી હતી.

રાતના ટેટા વા વા હશે તેનો પણ માધવીને ખ્યાન રહ્યો નહિ અચાનક કોઈના હાથનો રસ્સા થયો માધવી એ તપશ્ચી જાણી મધ કે દેમતની મોટી બહેન છે.

'મોટી બહેન'

'ધીરથી બેલ'

'તે કયા છે?'

'ઉપર'

'મારે ત્યાં જવું છે લઈ જાઓ'

વધુ કંઈ પણ બોલ્યા વિના માધવી અને મોટી બહેન બંદા જાગ્યા, હાથ અને આખા પ્રકારથી ઉતરી જગ્યા મોટી બહેન જતાની ચૂ - ચાર માથુના ઝોરમાં ચાલ્યા મ. માધવી ઉપર બેઠી.

'દેમત?'

કેશો જવાબ મળ્યો નહિ દેમતનું મો આકાશ તરફ મ પેલું હતું.

'દેમત!' માધવી ધીરે અવાજે ફરી મોટી શું વિચારે છે? હું તરે ચોગ્ય નથી મારો વિચાર કર્યો છોડી દે' દેમતની ત્વ મુખ આવી માવની જામી રહી 'તે, આમ જો, મારા માટે જ નહીં મોળાકાર શું' વિચારના દોષે એ બે ને કે આ

ધર્માં માધવીને પણ ચોષીને મોટી કરી અને આજે સપ જમીને દશ દેવા આવી છે! મારા પર આ કનક ન આવવા દે હું ત્યાં રહીશ ત્યાં સુખેથી રહીશ મારી ચિતા ન કર!'

'નહિ' દેમત ચિત્કાર કરી બેઠો.

'આમ જોયો ન મોલ મારા પર કોઈ આંખો છે?'

'તને અહીં કોણે બોનારી છે? જા, ચાલી જા અહીંથી' કહેતા દેમત ઉરકેરાઈ ગયો.

'હું એમ નહિ જાણે પટેલા મને તારે એ વચન આપતું પડ્યો કે તું મારા મટે જે જાદુ લાગે મોકે છે તે છોડી દઈશ! માધવી કંપના સ્વરે બોલી.

'માધવી!' દેમતનો અવાજ તરફાઈ ગયો 'માવવી, તું શું મારી સથે ભાંગી નહિ શકે?'

'ના'

'મીક છે તો પછી અહીં તારે આવવાની જરૂર પડેલી જા ચાલી જા'

'દેમત, દેમત, તને હું કેમ સમજતું?'

રડતા રડતા માધવી મોટી.

'જે રિતે સમજદારી આવશે તારે સમજ લખશું, પણ તું અતારે જા માવવી! ધણી કહેર અવાજે દેમત બોલ્યો.

દેમતના આવા વ્યવહારથી માધવી ફરી રોઈ પડી.

#

'માધવી, એ મારી!' હરીન્દ્ર માધવીના પલ્લમ પામે આવી મોકે દતો 'તું હમણાં રોઈ પડી હતી સપનું જોઈ રહી હતી કે શું?'

માધવી સમજાવી બેઠી મધ 'હા ના' કહી એ ઉભી થઈ ને મારી પાસે જઈ જાતી નહી.

હરીન્દ્ર વિનો કંઈ ન જાના નકાના માટે ચાલ્યો ગયો.

જાને હજુ આ-પાણીની પરવાઈ ત્યાં દ વ જા

પરથી અવાજ આયો. 'સિવસ કરામ છે ?'

ઉત્તરમાં હરીન્દ્ર જાણ આયો. સિવસ કર મારે ગયા હતા આવનાર સુવાન હતો. દાદી-મઠ વધારેતા હતા, આંખો પર ચરમા હતા. ખાંડના કપડામાં સજ્જ થયેનાં એ સુવાને હરીન્દ્રને પૂછ્યું

'તમે મુળ્યથી આવો છો ? તમે હરીન્દ્ર વજીન વજીન સાહેબ !' કહી વિનયથી તેજે દાઘ જોડ્યા. 'રૂનામાં કશી તકરૂંક તો નહોતી પડી ને ? આ નનકશા ગમમાં તમારા ઘરે જોડુ કશું નહિ મળે.'

'આરો, અદર આવો.' હરીન્દ્રે આજાર આપ્યો એ એ ન વિચારી શક્યો કે આટલી અત્તી મતાથી વાન કરનાર આ આરુસ કોણ છે ? તમે.'

'કાને તાર મરગો હતો' આજુ હમના એ સુવાન બોલ્યો. 'એ પહેલાં એક પત્ર પહોંચ મરગો હતો, અને કેસની નોટિસ પહોંચી હતી તમે તો વજીન છો. કાલે ૧-કાનુન જાણો છો. પરંતુ હું હજુ કંઈ જાણું વિચારું તે પહેલાં તો તમે આવી ગયા ખેર. જે થયું તે પહોંચી આ કેમની વાન વચ્ચે ન હોત તો તમે જાના આ જીવનમાં અગ્નિ કયાથી આવત ?'

સામે જોડેન વ્યક્તિ હેમત છે જાણી એ દિવામાં પડી ગયો. એણે માધરીને બોલાવી. માધરી, ને તો આ આવ્યા છે.

માધરી બારણા પાસે આવનાં જ અગ્નિ મઈ હેમતના દિદાર જોઈ એના મોં પર હુંખની રેખા પથરાઈ ગઈ.

'શું છે ?' પતિ પામે આવના માધરી બોલી

'આ હેમતમાં આયા છે.'

'શું કહે છે ?'

હરીન્દ્ર બોલે તે પહેલાં હેમત જ મેડી ગઈ. 'બીજું કંઈ કહેવાનું નથી તમે જમીન માટે જે કેસ કરી છે તે વિશે જ હું કહીશ મધવીના પિતા મારા મરુદ હતા, પૂજન હતા મારા

પિતાજી મુઠરી ગયા ત્યારે એમણે જ અધિક મારો અને જમીન, સપલિનો ખ્યાલ રાખ્યો હતો. મા ! પિતાજીએ જ એમને એ જમીન આપી હતી કદાચ જેનું કંઈ લખાણ પહોંચે થયું હોય મો, મા ! મોટાં પહેલે તથા માધરીને મરુદના જ સતાન માનના હતાં જાનું થેડા માણ્યોને એ જાણું હતી કે મરુદની એક માન સતાન મારી જ છે. પયુ મુ તમરી પામે એ જમીન વિશેનાં કોઈ કાગળ છે ખતાં.'

હરીન્દ્રે વખતની દિશ્વિ હેમત સામું જોયું
|| બોલ્યું એ હજુ વિચારતાં હતો

'અવરજ કંઈ લખાણ તમારી પામે છે કે જોઈએ અને રીઝાં એવા કાગળો તો જોઈએ જ જો ન જ દોર તો તમું લખાણ બનાવી નાખ્યો છું કહી કરી અપીલ

'શું તમે એમ કરી શકો ? અવિશ્વાસના અચારે હરીન્દ્રે પૂછ્યું

'એમાં રીડો શું હોઈ શકે ? જમીન મરુદ જની હતી, હા એના પર મકાન મે બનાવ્યું એ ખરું, પહોંચે એ મકાન મારા માટે નહિ પહોંચે માધરી માટે બનાવ્યું છે મારા પિતાજી એનું વચિવનમાં લખ્યું ગયાં છે. હેમતે એકનાર માધરી તરફ જોડું તમારે જે કાંઈ જરૂર હોય તમું તથા હું વખી મને મોકલી આપશો અને મારે જે કંઈ કરવાનું હોય તે કહેશો, એ કું કરી આપીશ હું આવા મરગા પડવા મગશે નહીં જોમનું છે તે તેમને મગતું જોઈએ એ જ સિદ્ધતમાં હું માનું છું. રીક, હવે મને રમ આવો સજે પાડો આવીત' કહી હેમત ઉત્તરની રીક જોયા વગર આવનાં થયો.

હરીન્દ્ર આશ્ચર્યચકિત મેઝે તેને જોતો જોઈ રહ્યો તેને દરવાજા મુઠી વળાવવા જવાનું પહોંચે એના ન આવ્યું

હેમતની વાન રાખી માધરી અવાજ થઈ ગઈ અદર રૂમમાં જઈ એણે સામાન તૈયાર કરવા

મહિયો હરીન્દ્રે અદર આવના આ જોયું તેણે
પૂછ્યું

‘કેમ, કયા જગુ છે ?’

‘આ સજા મકાને-ને...’ માધવી આગળ મશુ
ન બોલી

હરીન્દ્ર વધુ મશુ ન પૂછતા જરા ગામઝા
સદાર મારવા નીમણી પડતા

હરીન્દ્ર પાછો ફર્યો ત્યારે દાંગામા સામાન
મૂકાતો જોઈ અચકાચો ‘કેમ શું વાત છે ?’

‘જગુ છે’ માધવી બોલી

‘કયા ? પેલા મકાનમા’

‘પરેલા ચાનો તો ખરા, પૂછી પૂછીને શા
મારે મશુ મશુ પકવે હો ?’

હરીન્દ્ર માધવીની સાથે દાંગામા બેસી ગયો
દાંગો ચા પો મકાન તરફની આગુએ દાંગો વળવાની
તોના મા દત્તે ત્યાં જ માધવીએ દાંગામાને કંપુ

‘રસને જવાનું છે’

‘અરે !’ માધવીનું આ પરિવર્તન જોઈ
હરીન્દ્રના મુખમાથી આ શબ્દ નીકળી પડ્યો

‘હા, મારે કેઈની બીજા પર છાવું નથી,
કેઈનું દાન મારે જોઈતું નથી’ અને એટલું કહેતાં
ત્યાં માધવીની આખમથી ટપ ટપ અક્ષિ વર્ષવા
લાગ્યા

પાપની ભાગીદારી

હમણાં હું દેનમા આવતો હતો વડેાં નું રહેણ આ પુત્રારે મારા
દમ્બામા એક બહેને બદારથી વેણી ખરીદી ને પોતાના મથામા નાખી માણું,
મને થયું કે આ વેચી પાડ્યા શું કામ નાખી હો ! જો મારે જોડાખણુટોન
તો તો હું એને પૂછ કે બહેન ! તો આ વેણી નાખી તે તને એ વેણી
દેખાર છે ? જો તને એ દેખાતી નથી તો પછી એ વેણી તે કોના મારો માધા-
મા નાખી છે ? પણ હું કંઈ જોઈશો નહિ પણ થયું વરો પટેલના એક
મસગ મને યાદ આવી ગયો !

નાનુંસાણુ એક ગામ હતું સાજા પહે જવા વેણીએ પોતપોતાને
ઘેર જતા હતા એક વેણીએ પોતાની સિનકની થેલી બગલમાં નાખી દીધી
અને ઉપરથી એક ઉપરણું પણ એ દીધું મેં એને પૂછું ‘નઈ બદમાશરે
તને વેણીની બીકે લાગે છે તે જમનમાં થેલી નાખી ઉપર કોઈ પર્દો ને વગી
પાણુ જોડયાનું !’ તો કહેવા લાગ્યો, ‘ના મહુગજ, વેણીની બીકે નદી,
પણ પાણી બીકે મરા એ પેલા ઉપર કોઈની દાંત પડે અને નજર બમડે
તો એ પાણી ભગીદાર હું થાઉં !’

એ વેણીની જેમ બહેને ને બધા દુધી આ વાત નહિ સમજાવ કે
વેણા પર પડી કું ધિમા તે તે પણ સદમાગી છે ત્યાં અસ્વાસ્થ્ય સદાવન
વોરે વાનેમા કંઈ જોર નથી આરવાનું

શ્રી રવિશ કર મહારાજ

નિરક્ષરતા, વહેમ અને રિવાજો

‘વાચસ્પતિ’

આપણા દેશમાં નિરક્ષરતાનું પ્રમાણ ઘટું મોડું છે. દેશમાં બહુ મોટી વસ્તી નિરક્ષર છે. તેમાં જે સ્ત્રીઓમાં આ પ્રમાણ વધારે છે આથી આપણી સરકારે નિરક્ષરતાનિવારણ માટે યોજનાઓ ઘડી છે. પણ નિરક્ષરતા એટલે શું ? એની નાણાંરેશી દેવને શો લાભ ? એના પ્રશ્નો પણ કેમલાક પૂછે છે. કેટલાક એમ પણ કહે છે કે કહેવાના અમરુ લોકો તમારા બચેના કરના વધુ રાગેલા હોય છે અને વધુ સરકારી પણ હોય છે એટલે આ પ્રશ્નો સમજી લેવાને, આપણે નિરક્ષરતા અને નિરક્ષરતાનિવારણના આપણા ખર્ચાનો સ્પષ્ટ કરવા જોઈએ.

નિરક્ષરતાનો અર્થ અલગ સ્થિતિ એમ કરીને શરૂઆતમાં પ્રોડોને વાચતા લખતા અને થોડું કે મધુન કરતા આનંદી જ્ય એટલે નિરક્ષરતાનું નિવારણ થઈ મધુ એમ આપણે માનતા પણ જેમ જેમ એ દિશામાં આપણે આગળ વધતા જતા તેમ તેમ આપણને ખબર પડતા લાગી કે આ પ્રશ્ન તો ઘણો નિરાશ છે.

અમરુ કે નિરક્ષર માણસને વાંચનાં લખતાં તો નથી જ આવડતું, પણ પરિણામે એને સમાજ જીવનના વિવિધ પાસાઓની માહિતી પણ મળી શકતી નથી એને સામાય વ્યવસ્થાના નિયમોની ખબર હોતી નથી, એને પોતાના શરીરની એળખ હોતી નથી એટલે કે પાચનક્રિયા, રુધિરાભિસરણ, શ્વાસન ત્ર વગેરેના ખ્યાલ પણ એને હોતા નથી. એને આપણું રાત્ર્ય કેમ ચાને છે તેની ખબર હોતી નથી એને જેનીની સુધારેની રીતોની ખબર દોતી નથી એને બાળકોને અને માતાની માવજતના સાચા માર્ગોની ખબર હોતી નથી અમરુ માણસ જીવનના અનુભવને લઈ રક્ષાપણવાઓ હોય એ બને, કાન્ય ધર્મ, નીતિ અને તત્ત્વજ્ઞાનના ચૂંચ તત્ત્વને કોઠાસૂચી બળીને હોય એમ પણ બને. પણ આગળ કહેના સમાજજીવનના પોષક અંગેથી એ સાવ અમરુ

દોષ છે એને પોતાના મામની અને આસપાસની બુદ્ધિગ સિવાય બીજી બુદ્ધિગની ખબર હોતી નથી એને ઇતિહાસના ખ્યાલો દોતો નથી. વિજ્ઞાનની મૂળમૂળ સાદી વાતોનો ખ્યાલ તો એને હોય જ ક્યાથી ? એ ક્રીમ અને ધીરધાગની નવી રીતોની ખબર તો એને દોષ જ નથી.

આમ નિરક્ષરતાનિવારણ એટલે માત્ર વાચના લખનાં શીખવવું એમ નથી, પણ આ બધા અંગોની પ્રાથમિક ડેવલપી એમ આપણે હવે સમજતા થયા છીએ માટે નિરક્ષરતાનિવારણને હવે આપણે સમાજશિક્ષણ કહીએ છીએ. પોતે જે સમાજમાં રહે છે તે સમાજમાં જે કંઈ બને છે તેમાં સમજૂતી કે લાભ લઈ શકે એવું શિક્ષણ દેવને પ્રોડોને આપણે જોઈએ એમ આપણે મળીએ છીએ.

નિરક્ષરતાનિવારણ કે સમાજશિક્ષણની આ બાબતે લાંબા સમયથી એટલે તરત જ ખ્યાલ આવતો કે આ કામમાં કોનેજના અને યુનિવર્સિટી-ઓના વિદ્યાર્થીઓ, ધારે તો, ઘણી મદદ કરી શકે.

સરકાર તો સમાજશિક્ષણ માટે ઘણી યોજનાઓ ઘડે છે વેતન આપીને નિરક્ષરતાનિવારણનું કામ કરે એવા માણસો પાસે સરકાર આવું કામ કરાવે છે પ્રાથમિક શાળાના ઘણા શિક્ષકો આ કામમાં લાગ લે છે પણ મારું એમ માનવું છે કે જે દરેક યુનિવર્સિટી આ મામતે પોતાનું ઝણું અને કોનેજના વિદ્યાર્થીઓ દારૂ આ કામ હાથમાં લઈ લે તો ઘણું કામ થાય આ કામ તાકીદનું છે આપણા સ્વતંત્ર દેશમાં આપણે જેમ ફરજિયાત પ્રાથમિક શિક્ષણ માટે સમયમર્યાદા નક્કી કરી છે તેમ સમાજશિક્ષણ માટે પણ આપણે સમયમર્યાદા નક્કી કરવી જોઈએ. આપણે પચાસ વર્ષના આરંભ કર્યો છે એટલે એના સદસ્યમાં બાપક સમજા શિક્ષણની જરૂર તકોટે બની થઈ છે.

એટલે, વિનાવિશ્વએ દરેક યુનિવર્સિટીએ પોતાને ત્યાં સમાજશિક્ષણ વિભાગ ખોલવો જોઈએ અને સમાજશિક્ષણ યોજના ધરી કાઢવી જોઈએ યુનિવર્સિટી પોતાની દરેક કોલેજમાં સામાજિકશિક્ષણ મંડળ ઊભાં કરે. સમાજશિક્ષણને માટે આગળ જણાવ્યા તે અને હવે વાન કરશું તે વહેમ, રૂઢિ, રિવાજો જેવા ખીમ બધા જ વિપયોની યાદી કરી, યુનિવર્સિટીએ સારી સરળ ભાષામાં આવા બધા જ વિપયો પર ટૂંકા મુદ્દાસર વાર્તાલાપો લખાવી તેવાર કરાવવા જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓના સમાજશિક્ષણ મંડળ પોતાના વિદ્યાર્થીસભ્યોને અધિક લનાઓ કે ગ્રામગ્રામો મોંપી દે અને આવા વિદ્યાર્થીઓ લને લતે અને ગામે ગામે જઈ ડોરોને લખતાં વાચતા ગણતાં શીખવે અને ઉપરાંત આ બધા વાર્તાલાપો દ્વારા વિવિધ વિપયોની સમજ પાડે, આ કામમાં વિદ્યાર્થીનીઓ પણ બહુ મોટા ફાળો આપી શકે હજી આપણા ગ્રામપ્રદેશમાં બહેનો સમાજોમાં ખસ જતી નથી. જો વિદ્યાર્થીનીઓ આ કામ હાથમાં લે તો બહેનોનો સંકોચ ઓઠા થાય અને એ બહાર આવતી થાય.

યુનિવર્સિટીઓ અને કોલેજોને સરકારની યોજનાઓનો લાભ લાઇ આર્થિક મદદ મેળવી શકે અને આ કામ હાથમાં લઇ શકે પણ આવી યોજનાના પરિણામો તે વિદ્યાર્થીઓના પેતાના ઉત્સાહ અને નિષ્ઠા ઉપર આધાર રાખે છે મારા દેશમાં કોઈ પણ લાઇ બહેન અજ્ઞાનતામાં નહીં રહે, મારા દેશને બેઠો કરવામાં મારે મારો ફાળો આપવો જ જોઈએ એવી ધગશથી જો વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓ આ કામ હાથમાં લે તો એનાં પરિણામો સુંદર આવે. એટલે મારું તો સૂચન એ છે કે વિદ્યાર્થીઓએ આ કાર્યનું મદદર સમજીને કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓ પાસે આવા કામ માટે માગણી કરવી જોઈએ.

સમાજશિક્ષણ દ્વારા જો એક વાતની નાજુદી આપણે કરવી જોઈએ તે વહેમની વાત છે. વહેમ અમળ્ય માણસમાં જ હોય છે એમ નથી થયું સુરેલા દેશમાં અને ઘણા ભરેલા માણસોમાં વહેમ

હોય છે. વહેમ એ શ્રદ્ધા નથી. સમજણપૂર્વક નિર્મળ મનથી જ્યારે આપણે એક વાતમાં વિશ્વાસ મુકીએ ત્યારે ત્યાં શ્રદ્ધા હોય છે. પણ સમજણ વગર, કોઈએ કહ્યું એટલે ગતાનુગતિક ન્યાયે કોઈ વાતમાં વિશ્વાસ મુકીએ ત્યારે ત્યાં વહેમ હોય છે આને મામગ્રામોમાં અને સહેરોમાં અનેક પ્રકારના વહેમો પ્રચલિત છે. એ બધાની પાછળ ઘણું ખરું સત્ય જ્ઞાનનો અભાવ તે જ મુખ્ય કારણ છે. જાંતરમંતર, દોરડાગા, બાધા, બાવાસાધુ ઉપર આધારો વિશ્વાસ વગેરે વહેમ જ છે. યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓ સમાજમયી વહેમને નાબૂદ કરવાને ધણું કરી શકે સમાજમાં જ્યાં જ્યાં વહેમ હોય ત્યાં ત્યાં એનો અભ્યાસ કરી લેવો જોઈએ વહેમ કેવી રીતે જન્મે છે, શા કારણે જન્મે છે તે સમજી લેવું જોઈએ અમળ્ય અને અજ્ઞાન લોકોને આરોગ્ય અને સ્વચ્છતાના નિયમો સમજાવવાથી કેટલાક વહેમોને નાબૂદ કરી શકાય. વિદ્યાર્થીઓ પોતાની ટુકડીઓ પાટી, આવા વહેમો નો અભ્યાસ કરી, એની નજીક માટે કેવું જ્ઞાન આપવું જોઈએ તે સમજી દઈ, સામગ્રી પાસે જઈ, ખરું જ્ઞાન આપે અને સમજાવે તો સમાજમાંથી આ વહેમ નાબૂદ થાય. ઠીઓમાં વહેમનું પ્રમાણ વધારે હોય છે, તો યજ્ઞેવી બહેનો આ કામને હાથમાં લઈ શકે. સમાજમાનસને અને પરિણામ વ્યક્તિનાં માનસને નિર્મળ કરીએ તો સમાજજીવન સ્વચ્છ અને અને દરેક વ્યક્તિ સમાજ અને રાષ્ટ્રમાં ધડતરનાં કામમાં વિમલ મનથી ફાળો આપી શકે આ માટે કોલેજોએ અને યુનિવર્સિટીઓએ કાર્યક્રમો ધરીને વહેમની નાજુદી કાર્ય હાથ ધરવું જોઈએ.

કેટલીકવાર ભણેવામાં પણ વહેમ લેય છે. પરીક્ષામાં પાસ થવા માટે દેવટેરીની બાધા લેના વિદ્યાર્થીઓ હોય છે. ભણેલા માણસો પણ દોરા ધાગામાં અને બાવાસાધુના ચમત્કારોમાં માને છે. આની પાછળ સ્વાર્થની દૃષ્ટિ માણસને કાપર બનાવે છે તે કારણ હોય છે. આનો ઇલાજ તો તર્ક અને શુદ્ધિની ખીલવણી તે એક જ છે. માણસ દરેક વાતને શુદ્ધિ અને તર્કપૂર્વક સમજતો થાય અને શુદ્ધિ જે નિષ્કૃષ્ટ કરે તેને અમલમાં મુકવા જેટલું

મનેજન કેળવી લે તો આવા વહેમો નાંખૂંદ થાય. સુદ્ધિ અને તકનીકી કસોટીએ ન બેનરે વને ઝડ લઇને માની ન લેવાની જુદી દેખવડી જોઇએ. આધ્યાત્મિક આમતો સુદ્ધિથી પર હોન છે તે જગા દષ્ટિએ તો બીજી આમતોને સુદ્ધિથી કસવાથી ટેવ પાડવી જોઇએ.

વહેમ જેવી જ વાન રૂઢિ રિવાજોની છે વહેમ તો ખરાબ જ છે રૂઢિરિવાજ ખરાબ થયું હોય અને સારા પણ હોય ધણાખરા રિવાજો અને ધણીખરી રૂઢિઓ, આરંભમાં શુભ હેતુ મોથી ઊપજી હોય છે. પણ જે સ્થળકાળના સંદર્ભમાં એ રૂઢિ ઊપજી હોય તે બદલાઇ જાય તો પણ જો એ રૂઢિ આજી રહે તો એ રૂઢિ અનિષ્ટ પણ ઉત્પન્નવે. એકની એક રૂઢિ કાલાનરે જડ બની જાય છે સુદ્ધિથી સંસ્કારાતી રહેતી રૂઢિ નિર્મળ રહે છે જડ બનતી નથી. નાન જમાડવાની રૂઢિ, લગનમાં ખર્ચ કરવાની રૂઢિ, મરણ પાછળ ખર્ચ કરવાની રૂઢિ વગેરે રૂઢિઓ, એક કાળે સારી હોય તો પણ આજે એ અનિષ્ટકારી છે. આવી રૂઢિઓ સમાજ વહેતી તકે છોડે તેમ સાડું.

પણ આ બાબતમાં એક સાચ સમજી લેવું જોઇએ. કે સમાજનો ધણો મોટા ભાગ રૂઢિ ઉપર એટલે પરંપરા ઉપર જ નમે છે. પરંપરા એમના જીવનને મેટો ટેકો છે. એનાથી એને બળ મળે છે. પરંપરા એની જીવનનૌકાનું સુકાન છે એટલે જ્યારે જ્યારે રૂઢિ જડ થતી જાય ત્યારે ત્યારે એને સંસ્કારવા જોઈએ. રૂઢિને કાઢીને રૂઢિ ઉત્પન્નવી જોઈએ. રૂઢિ તોડી પાડીએ અને એની જગ્યાએ બીજું કોઈ ચોગ્ગ આશંખન આપીએ નહીં તો વ્યકિતજીવનમાં અને સમાજજીવનમાં અન્યાયકારી વેદા થાય. આવી

દશા જાણકર છે. જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ થાય ત્યારે ત્યારે તે ગ્લાનિ પામેલા ધર્મને સંસ્કારીને નવો ધર્મ પ્રચલિત કરવો તે આપણા દેશની પ્રથા છે. એમ નહીં કે, સમાજને ધર્મ વગરનો કરી નાખવો. ભરેલા વિદ્યાર્થીઓ ધણી વખત આવી બૂન કરે છે. ધૌનના યતનનાટમાં એ રૂઢિઓ તોડવા તૈયાર થાય છે પણ એની જગ્યાએ બીજી નિર્મળ રૂઢિ એ મૂકી શકતા નથી. આથી સમાજની ચાલુ રચના વૂટી પડે છે અને નવી થતી નથી. ગીનામાં સુદ્ધિ એક ન જન્મવાવાની જે વાન કઠી છે તે આ દષ્ટિએ સમજી લેવી જોઈએ.

રૂઢિ, પરંપરા, પ્રથા ઉપર તો સમાજ નમે છે કુટુંબની પરંપરા અને રાષ્ટ્રની પરંપરા એને ટકારી રાખે છે. વ્યક્તિ રીતિ હોય તો જ પ્રાણ જીવ પણ વચન ન જાય એવું જીવીન જીવી શકાય. ઈવડ જોવા કેટલાક દેશ તો પરંપરાને ધણું મક્કરવ આપે છે. આપણે આપણા દેશના જીવનમાં દરેક પાસામાં નિર્મળ નીતિથી પરંપરાઓ બની કરવી પડશે. અને એવી પરંપરાઓ જડ ન બની જાય તે માટે એને સંસ્કારતા રહેવું પડશે પરંપરાનું ગૌરવ આપણા વિદ્યાર્થીઓએ જ સમજી લેવું પડશે અને એને ખતર પ્રાણ આપતા શીખવું પડશે વગેરે પરંપરા હોય, શાળાની પરંપરા હોય, વિદ્યાર્થીની પરંપરા હોય-એ નિત્ય સંસ્કારાતી અને પેલાતી પંપરાઓ ઉપર સંસ્થાઓ નમે. રમુગિસિપાલિટી, પંચાયતો જેવી આપણી નવજન સંસ્થાઓએ તેમજ વિધાનસભા લોકસભાદિ સંસ્થાઓએ પણ પોતાની નિશ્ચય પરંપરાઓ બની કરવાની છે. જેટલી વિશુદ્ધ આ પરંપરાઓ તેટલું વિશુદ્ધ આપણું રાષ્ટ્રજીવન બનશે.

‘રતીન્દ્રનાથ ટાગોર એકારા ચીન જાવનના પ્રવાસે ગયા હતા, ત્યારે ત્યાંના લોકોએ તેમને કહ્યું હતું કે ભારત જેવી ધર્મબુદ્ધિમાં કોન અસત્ય નહિ જ બોલવું હોય ? કોઈ અનદ્યત્ન લેવા નહીં જ આવડું હોય ! કોઈ કોઈને સગવડું કે દરજ્જું નહિ હોય ! આ સાંભળી કવિવરની આંખોમાંથી આસુઓની ધારા વહેવા લાગી. તેમણે કહ્યું : ‘તમે ધારો ! હો તેનું ભારત અજે નથી. ત્યાં આત્મા બસ મેં હોયો વ્યાપક બનેલા છે.’

આત્માને અનંત શાંતિ કેમ મળે ?

એક દિવસે એક શ્રીમતે પોતાના બે પુત્રોની પરીક્ષા કરવાને વિચાર કર્યો. પોતાના બે પુત્રોમાં જે કાલો દોષ તેને પોતાની બધી સંપત્તિ સોંપવાને તેણે નિશ્ચય કર્યો.

શ્રીમતે પોતાના બે પુત્રો માટે બે નાની કોટડી બનાવી દીધી. બન્નેને ઓછામાં ઓછા પૈસા આપ્યા અને કહ્યું. 'આ પૈસા વડે આખી કોટડી તમારે ભરી આપવાની છે, જે સારી રીતે ખાંડી ભરી આપો તેને હું મારી જિવનનું સોંપવાને છું.'

મોટા પુત્રના છુદ્ધિની મોડી ખાખી હતી, તેણે વિચાર્યું. 'નયુ સ્પિનામાં ટેની ચીઝ આવે અને તેટલામાં કોટડી ભરાય એ રીતે?' તેણે સરતામાં સમ્પત્તિ ચીઝ ખરીદવાને વિચાર કર્યો તે બજારમાં ગયો અને કચરાની માડી ખરીદી લાવ્યો. તે વડે આખી કોટડી ભરી દીધી.

નાનો પુત્ર છુદ્ધિશાળી હતો તે બજારમાં ગયો અને નયુ સ્પિનામાંવી દગ મારીના કોડિયા ખરીદ્યા, વાન, તેન અને દીવાસળી ખરીદી મારીના દસ કોડિયાને દરો દિશામાં ગામની દીધા અને દીવાસળી વડે દોઢો પ્રગટાડીને, આખી કોટડીને પ્રગટાડી ભરી દીધી.

પિતા પુત્રોની પરીક્ષા લેવા આવ્યા અને પ્રથમ મોટા પુત્રની કોટડીએ ગયા તો કચરાથી ભરેલી કોટડી જોઈ. કોટડીમાંથી કુર્મ્મ આવી રહી હતી અને પિતા જરા પણ ધોરમાં વિના ત્યાંથી જતા રહ્યા.

ત્યાંથી આવ્યા નાના પુત્રની કોટડીએ કોટડી મગગ પ્રગટાડી દેહીધ્યમાન જોવામાં આવી. નાના પુત્રની છુદ્ધિથી શ્રીમત પિતા છુટી થયો અને પોતાની બધી મિનકત તેને સોંપી દીધી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે, કે કુદરતે માનવને એક એક શરીરરૂપી કોટડી આપી છે અને ધનાઢ્ય

પિતાની જેમ તે પણ દરેકની પરીક્ષા કરી રહેવ છે. માનવી જો નાના પુત્રની જેમ શરીરરૂપી કોટડીને મગગ પ્રગટાડી સોંપાયમાન બનાવે તો કુદરતે તેને આત્માનદને ખમ્મને વક્ષતે અને મોટા પુત્રની જેમ કચરાથી તે ભરી દેતો તો તેને કંઈ પણ મળતો નહિ. સૌ કોઈએ પોતાની બનનું આત્મનિર્વિદ્યું કંઈ થતે છે કે પોતાના હૃદયમાં કામ, દોષ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સરરૂપી કચરા ભરી રહેવ છે કે દાન, દયા, કરુણા, મૈત્રી વગેરેના પ્રકાશની દૃશ્યને પ્રકાશિત કરી રહેવ છે? કોઈએ ખગમ કામ કર્યું હોય તો તે આખ વડે જોતું, કોઈની કાન દાગ નિદા સાવળની ઇલ દાગ અસલ્ય બોનું તે ઇત્રિયો દાગ હૃદયમાં કચરા ભરા જોતું છે. કોઈના ઉપર ક્રોધ કરવો વગેરે પ્રવૃત્તિ દૃશ્યરૂપી પતિ. કોટડીને કચરાથી ભરી દેવા સમાન છે કુદરતના અનંત ખમ્મનાના જેમણે વાસ્તવર થુ રોય તેમણે આ બધી પ્રવૃત્તિઓ ત્યાગી જોઈએ. તમે મોટા પુત્રની જેમ કુખી બનવા ઇચ્છો છો કે નાનો પુત્રની જેમ સુખી બનવા ઇચ્છો છો? જો તમે સુખી થવા ઇચ્છતા હો અને ઉન્નતિ સાવવા માગતા હો તો ક્યાનનો અને કુપ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

દરેકને સુખની અભિલાષા છે કોડિયા કુબર સુધી અને રાખથી રક સુધી. તો કોઈ સુખ ઇચ્છે છે. પણ હોય કે મનુષ્ય, નારકી હોય કે દેવના-કોઈને કુખ પ્રિય નથી સુખ સૌ કોઈ ઇચ્છે છે, માન ત્યાગત છે સુખના માર્ગમાં, સુખની રૂપનામાં. કોઈ વસ્તુમાંથી સુખ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે, કોઈ આત્મામાંથી સુખ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે કોઈ ન્ન મા સુખ માને છે, કોઈ હોનામાં અને અધિક રમા, કોઈ મહેનાતમાં વત્તવામાં, તો કોઈ ક્રીતિમાં સુખ માને છે, પરંતુ વસ્તુમાંથી મળતું સુખ બાહ્ય સુખ છે, જ્યારે આત્મામાંથી મળતું સુખ આંતરિક સુખ છે વસ્તુજન્ય સુખ દૃષ્ટિક છે, વીજળીના ચક્રાંગ

ની જેમ થોડો વખત દેખાય છે અને બહુ રહે છે, બ્યારે આત્મામાંથી મળતું સુખ રચાયી સુખ છે, સુધ્ધતા પ્રકાશની જેમ શક્તિ છે. વસ્તુ પોતે દાર્દ્રિક છે, એટલે તેમાંથી મળતુ સુખ પણ દાર્દ્રિક હોય તે સ્વાભાવિક છે. જે હોડો વસ્તુજન્ય સુખમાં રચાય પડ્યા રહે છે તે હોડો પોતાની પ્રિય વસ્તુ જતી રહે કે નાશ પામે ત્યારે દુઃખો થાય છે. મટેલમાં સુખ માન્યું હોય તો તે જતો રહે ત્યારે દુઃખ થાય છે; ધનમાં કે કીર્તિમાં સુખ માન્યું હોય તો તે જતી રહે ત્યારે દુઃખ અનુભવાય છે; તેથી જ આત્મામાંથી મળતું સુખ અવિનાશી છે અને વસ્તુ-મધો મળતું સુખ વિનાશી છે. માણસ જે રચાયી સુખ મેળવવા ઈચ્છતો હોય તો તેણે રચાયી સાધન વડે તે મેળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ઉપનિષદમાં એક દૃષ્ટાંત આવે છે. નચિકેતાના પિતા વાજશ્રવાએ યજ્ઞ કર્યો. દાનમાં પોતાને પ્રિય વસ્તુ આપવાની હોય છે. વાજશ્રવાએ પોતાની પ્રિય વસ્તુ તરીકે ગાયેનું દાન કર્યું.

આથી પુત્રે પિતાને કહ્યું : 'પિતાશ્ચ ! તમે દાનમાં બધું આપો છો, પરંતુ પુત્રનું દાન કેમ આપતા નથી ? પ્રિય વસ્તુનું યજ્ઞમાં દાન કરવાનું હોય છે, પરંતુ પુત્ર તમેને પ્રિય હોવા છતાં તેનું દાન કેમ કરતા નથી ?'

પિતા પાસે આ પ્રશ્નનો જવાબ ન હતો; તે નિરુત્તર રહ્યા.

પુત્રે તે જ પ્રશ્ન ફરીથી પૂછ્યો, પરંતુ તેનો જવાબ પિતાએ આપ્યો નહિ.

પુત્રે ત્રીજી વાર ફરી તેને તે જ પ્રશ્ન પૂછ્યો. પિતાને કોઈ ચક્રો અને કોઈમાં ને કોઈમાં તેમણે કહ્યું : 'જા, હું તને યમને દાનમાં આપું છું.'

નચિકેતા તો પિતાની આજ્ઞા મુજબ યમ પાસે ગયો. યમ ઘેર નહોતો. નચિકેતા તેની રાહ જોઈને બ્યારણ પાસે બેસી રહ્યો. આત્મામાંથી વિના ત્રણ દિવસ પસાર થઈ ગયા. યમ ચોથે દિવસે આગે. નચિકેતા પાસેથી બધી વાત જાણીને, યમ તેના પર ઇચ્છી થયો

અને કહ્યું : 'તારે ત્રણ દિવસના ઉપવાસ થયા, માટે હું તને ત્રણ વરદાન આપું છું; તારે જોઈએ તે માગ.'

નચિકેતાને પોતાને માટે કશું માગવાની ઈચ્છા ન હતી. તેણે કહ્યું :

'યજ્ઞમાં મારા પિતાને કીધ થયો હતો તેનું (દાનનું) ફળ નિમ્બળ જાએ, એ પટેલું વરદાન હું માગું છું.'

યમે કહ્યું : 'તથાસ્તુ !'

'યજ્ઞમાં મારા પિતાને મોડુ રશો હતો અને તેથી તેમણે પ્રિય વસ્તુનું દાન કર્યું' નહિ; તેમ છતાં તેમને યજ્ઞનું પૂરું ફળ મળે.'

'તથાસ્તુ !' યમે કહ્યું.

નચિકેતાએ ગીર્જા વરદાન માગતાં કહ્યું : 'યત્કલ્પં રહસ્ય મને સવગ્મભો.'

યમે કહ્યું : 'હજુ તારી ઉંમર નાની છે; મનુષ્યનું રહસ્ય સમજવા માટે હજુ તને ધમ્મીવાર છે. તારે જોઈએ તેટલું ધન માગી લે. જોઈએ તેટલી સમૃદ્ધિ માગી લે. તે વડે સુખ ભોગવ. આનંદમાં દિવસો પસાર કર'

યમે નચિકેતાને ખૂબ સમજાવ્યો; પરંતુ તે માન્યો નહિ. તેણે તો એક જ વાત કરી : 'યત્કલ્પં રહસ્ય શુ' છે અને આત્માને અનંત શાંતિ કેમ મળે ? તે જ જાણવાની મારી ઈચ્છા છે.'

આખરે યમે તેને યત્કલ્પં રહસ્ય સમજાવ્યું.

સંસારમાં પણ આ મુજબ બે પ્રકારના મનુષ્યો જોવામાં આવે છે : એક છે નચિકેતાની જેમ આત્માની સમૃદ્ધિમાં રચાયેલા રહેનારા; બીજા નચિકેતાના પિતાની જેમ સાંસારિક વસ્તુઓના મોદમાં ફસાયેલા. દુનિયામાં બે જાતની વસ્તુઓ રહેલી છે, તે છે ત્રેવસ અને પ્રેયસ. જે વડે આત્માનું કલ્યાણ થાય તે ત્રેવસ; જે વડે સાંસારિક સુખ વધે પરંતુ સાથેસાથે સંસાર પણ વધે, ભવચક્ષુર પણ વધે તે પ્રેયસ. વિવેકી મનુષ્ય ત્રેવસ પસંદ કરે છે, બ્યારે 'આ ભર મોટો તો પરભવ કાણે દોરો ?' એ સિદ્ધાંતમાં માનનાર

પોઈગણિક સુખમાં રચ્યોપચ્યો રહેનાર 'ત્રેયસ' પસદ કરે છે.

સ્વયવરમાં જેમ કન્યાને પોતાની ઈચ્છા મુજબ પતિ નમદ કરવાનો હોય છે તેમ આ સસાર પણ સ્વયવરના મંડપ જેવો છે અને તેમાં ત્રેયસ કે ત્રેયમની પસદગી કરવાની રહે છે. ૮૪ લાખ જીવ યોનિમાં આ રીતે પસદગી કરવાનો અધિકાર ફાઈને હોય તો તે માત્ર મનુષ્ય છે, મનુષ્ય સિવાય કોઈને તે અધિકાર નથી; તેટલા માટે જ મનુષ્યનવ દેહને પણ દુર્લભ કહેવામાં આવેલ છે. મનુષ્યના એક હાથ માં સ્વર્ગ રહેતું છે અને બીજા હાથમાં નરક. આ બેમાંથી કોને તે સુની તે ઉઘાડી શકે છે. મોટા પુત્રની જેમ દહધરૂપી ફાટકીમાં કયરો ભરેલો તો નરક મેળવે અને બીજા છોકરાની જેમ જ્ઞાનમય મગજનીપ્ર પ્રગટારતો તો સ્વર્ગ મેળવી શકે.

મનુષ્ય પાસે આ બે જ માર્ગો છે : એક છે ત્રેયસનો, બીજો છે ત્રેયમનો. ખડેવાની વિદ્યા ત્રેયસને માર્ગે લઈ જનારી હતી. આજની વિદ્યા ત્રેયસ પ્રતિ કુચિ વધાનગારી છે. 'સા વિદ્યા યા વિમુત્તયે' ને ત્રિવિધ મુક્તિ અપાવે તે જ વિદ્યા.' આજની વિદ્યા આની હતી. ત્યારે આજની વિદ્યાએ મનુષ્યને મુક્ત કરવાને બદલે દામ, કોષ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સરરૂપી છ ત્રિપુએાઈ બાધો રાખેલ છે. આજની જેમ તે વખતે શહેરોમાં શિક્ષણ અપતું નહોતું; શ્રાવણ સમયમાં જગવે જ વિદ્યાપીથ સમાન ઠંઠાં અને ગરમ હોય કે રાત્ર, સોને ત્યાં ભણતું જતું પતું. શિક્ષક પણ આદર્શ જીવન જીવતા હતા અને તેમનું જીવન જ વિદ્યાર્થીએને આદર્શ માટે શીખરી શકતું. આજ શિક્ષક 'સા વિદ્યા યા વિમુત્તયે'નું આદર્શમય શિક્ષણ આપી શકતા.

આજની વિદ્યાએ ઉપર દલા તે ત્રિપુએાઈ એટલા બધા છૂટા મૂકી દીધા છે કે તેને અકુશમાં લેવાનું કાર્ન મુશ્કેલ બની ગયેલ છે, પરિપુએાઈ કમસ કેમ છૂટા થઈ ગયા છે તે આપણે જોઈએ :

જે જમાનામાં ધર્મગ્રાણી વીર લોકાશલે રહ્યો ગયા તે જ જમાનામાં સુરોપમાં માર્દીન દુશ્વર થઈ

ગયા. તેમણે પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથની સ્થાપના કરી. તે સમયે ધૈયોતીક પદમાં સયમતા નિયમો એટલા બધા કડક હતા કે તેનું પાલન પાછીઓથી રહી શકતું નહોતું અને તેથી રોમન ધૈયોતીક સંપ્રદાયમાં સરો પેરો હતો. આ કડક નિયમોમાં માર્દીન દુશ્વરે છૂટ છાટ કરીને, 'પ્રોટેસ્ટન્ટ' નામનો નવો પંથ સ્થાપ્યો.

માર્દીન દુશ્વરે કહ્યું, કે જેઓ અધર્મમાં પાગી ન નકે તેઓ વિચારીત જીવન ગાળી શકે છે. આ છૂટછાટ મૂકવામાં તેનું ધ્યેય સરો સાફ કરવાનું હતું. તેનું આ ધ્યેય તો પાર પડ્યું; પરંતુ આ છૂટછાટને પરિણામે પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મમાં સ્વચ્છંદ વધ્યો. જેઓ અધર્મમાં ન પાગી શકે તેઓને માટેજ વિચારીત જીવન ગાળવાની છૂટ મૂકવામાં આવી હતી. તેને બદલે સૌ કોઈની એ માન્યતા રહી ગઈ કે વિચારીત જીવન પસાર કરવામાં વાધો નથી. આને પરિણામે તે સરસ્થામાં છ ત્રિપુએાઈ પૈકી 'કામ' છૂટો થયો.

કામ છૂટો થયો, એટલે વાસના સતોષવા પૈસાની પણ જરૂર પડવા માંડી; પરિણામે ઉધોત્રો શરૂ થયા અને તેમાંથી લોભ વધ્યો. આ રીતે 'લોભ' નામનો બીજો ત્રિપુ પણ મુક્ત બન્યો.

લોભજીવને સતોષવા માટે, બીજા દેહોની બખરી કમળે કરવાની જરૂરિયાત જણાવા લાગી. બીજી બખરી કમળે કરવા માટે, બીજા દેહોમાંથી લૂટ ચલાવવા માટે બળની આવશ્યકતા જણાવા લાગી અને તે માટે પાશની બળની વૃદ્ધિ કરવી પડી. પાશની બળની વૃદ્ધિ કોષમાંથી જ થાય છે. આ રીતે કોષનો જન્મ થયો.

કોષને સક્રિય મળ્યા બાદ, મે'હને જન્મ થયો. આ દેશ મારો અને અન્ય દેશો બીજાના. આ સ્વ અને પની ભાવનાએ 'મોહ'રૂપી યોદ્ધા ત્રિપુને છૂટો કર્યો. રાષ્ટ્રવાદ નામે ઓળખાતી ભાવના 'મોહ'નું સ્વરૂપ છે.

આ રીતે કામ, લોભ, ક્રોધ અને મોહ છૂટા થયા. આ ચાર ત્રિપુએાઈનું સામ્રાજ્ય હોય ત્યાં મદ તો હમેશા પોપાય જ છે. 'ઈશ્વર વહેમ છે, શરીર

સુખોપભોગ માટે જ છે, આ નેક સિવાય ખીજુ કંઈ નથી, પરલોક પહોં જોઈને છે' વગેરે ભાવના પશ્ચિમના દેશોમાં પોતાના છે તે 'ગદનુ જ પર્ગિલમ છે એશ્વર્ય બોગવવા માટે જ અને જ પાના છીંગે સામ્રાજ્ય ચનાદવાનો અમારો જ અવિષ્કાર છે એ ભાવના મત્તી મુક્તિમાંથી જ જન્મી છે શાદીવાની ભાવનાનો જન્મ મદમાંથી થયેલો છે

આ રીતે ન્યારે કામ, લોભ, કૌવ, મોહ અને મદ છૂટા થયા ત્યારે મત્સર શા માટે છૂટા ન થાય ? છેત્તેદેલે મત્સરે પશુ સંકિત મેળવી 'બોનો વીઝમ એ મત્સરનું જ સ્વરૂપ છે

ધર્મ કહે છે, 'તારો ભાઈ બુખ્યો હોન ત્યા સુધી તારાથી ખાઈ ન શકાય' ત્યારે બોજોઝમ કહે છે કે 'હું બુખ્યો છું ત્યા સુધી તેને સુખે ખાવા નહિ દઉં હું ઉધારો છું ત્યા સુધી રેશમી કપડા પહેવડાના ડાઈને અધિકાર નથી આ રીતે મત્સરનું સામ્રાજ્ય સ્થપાય

હિંદની સર્જતિ કહે છે, કે 'તારો પાડોશી બુખ્યો હોય તો તેને જન્માંડીને તુ જન્મ' જ્યાસુધી હિંદની એકએક વ્યક્તિને પેગૂરનું ખાવાનું અને જરૂરિયાત પૂરતું પૈસા ન મળે યા સુધી નાગી ભર રહેવાની મટાટમાં આધીશ્વર પ્રતિના મગી હતી આ છે હિંદની સર્જતિ પત્નિમની સર્જતિ તદ્દન જુદી જ છે, તે સર્જતિ કહે છે કે 'અને ખાવા નથી મળતું, ત્યારે મારા પડોશીને હું કેમ ખાવા દઉં ?' વાત એક જ છે પગતુ ધર્મ એ જ વાત ખીજી રીતે કહી છે બન્ની ભાવનામાં પૂર્વ-પશ્ચિમ જેટલો તફાવત છે

એકદાર એ ભાઈ નાગડુગ શ્રી પકવાસાને મળવા ગયા તેઓએ ચાર દિવસ અને ચાર રાત્રિ એક જ બાગત પર ચર્ચા કરી અને તેના સાર આ હતા

'આજે હિંદની પુગાગી સર્જતિ જાતી રહી છે અને પશ્ચિમની સર્જતિની ચસર દિદપા ઝડપ બેગ દઈ રહી છે પરિણામે દિદ પર અક્ત બિતરી આરશે એમ લાગે છે'

હિંદની સર્જતિ કહે છે, કે 'તમે ભને બિગાનમાં સુઓ પગતુ અમને ધાસની પથાગી મો તો બત છે, તમેને મિદાન ભને મળે, અમેને બર બાગગાના રેશમે મો તો પગ બત છે, ખીજ રશમી વત્તો ભને પકેરે, અમેને વડન પકેગવામાં આવદ છે' આ છે પુગાગી સર્જતિ, પરતુ આજે આ ભાવનાને લોખ દઈ રહ્યો છે આજે શ્રમતોએ ચેતવાની જરૂર છે, જો તેઓ આજના પરનને નહિ જાણખે તો આવની કાને ચો માટે બૂગ છે.

આ વાતના સમર્પનમાં શ્રી પકવાસાએ આપેનો દાખયો વારતાવિક પરિસ્થિતિના વધાર્થ ખન ન આપે છે નાગપુગમાં બિનને અને સુતગને વેપાર વિશેષ છે, તેથી ત્યા હાથસાળો પશુ ધગી છે ગરીબ માણસો સુતર ખગીદે અને કાતે પગી હાથસાળ પર કાપક વણે આ રીતે પુણ બાણસોની રોજ ચાને છે સુતરના વેપારીઓએ એક સમયે કાળાનગર કરવા માડ્યા તેમને તે ભાવે ચુનગ ખરીદતુ પોપાન તેમ નટેલ સુતર વિના કપડુ કેમ વણા ? કપડ વણા વિના રોજ કાથી મળે ? લોકોની રોજ બધ થઈ ગઈ અને લોકો વેપારી પર ઉત્ક્રાઈ ગયા

એક વેપારી-મારવાડી વેપારી દાળાનગર કળા પગડાએ તેનો દડ કળામાં આ પો, ખીજવાર પગડાએ, ત્યારે પગ દડ કરવામાં આ પો, ત્રીજવાર પગડાએ ત્યારે તેને હાથમગી પગેરાનીને ખુલી બજા રમા ફેરવામાં આ પો તે વેપારીને વખીય શ્રી પકવાસા પાસે ગયો અને કલ 'વેપારીનો કેસ ચના ના વિના અને તે ચનેગાર ત્યાં વિના બેડી પગેરાનીને તેને બગર વચ્ચે કાઢવામાં સગકારે અન્યાય કયો છે' શ્રી પકવાસાએ જવાબ આપ્યા 'જો તે વેપારીને તેની રીતે બાળગમાં ફેરવવામાં ન આ પો હોત તો તેની જિદગી બેગખમાં હતી આ ખબર મને મળ્યા અને તેની તેની જિદગી બચાવવા માટે સગમરને તેમ કગુ પકુ છે લોકો તે વેપારી પગ એટલા છહેકાઈ ગયા હતા કે તેનું ખૂન કરવા તેને સોધતા ફગતા હતા તેને આ રીતે ફેરવવા, લોકોનો સુસ્સો શમી મશે અને તેથી સતોષ પાચ્યા.'

હું આજનો દરેક વિદ્યાર્થી જાણું છું કે માણસ જ્યારે વાનપ્રસ્થ અવસ્થામાં પ્રવેશ કરે, જ્યારે એની ઉમરની સંખ્યા વનમાં આવે, ત્યારે તેણે બધા વ્યવસયોમાંથી નિવૃત્ત થઈ વનમાં જઈને રહેવાનું દેવ છે. મેં પણ માગી વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં આ વાત જાણી હતી જો કે તે વખતે મને વનમાં જઈને શા માટે વસવું જોઈએ તે સમજાયું નહોતું. એકાદ મેં ગમે-કોઈએ એમ સમજાવેલું કે વનપ્રવેશ, એટલે જંગમમાં જઈને વસવું એમ નહિ પણ ગુજરાતીમાં એકાદનની અધ્યાત્મ સુધીના સંખ્યા કોમાં જે વન આવે છે તેમાં પ્રવેશ કરવો એવો એનો અર્થ કરવાનો છે. મેં સામો પ્રશ્ન કર્યો કે તો પછી જે ભારતીય ભાષાઓમાં પચાસથી સાઠ સુધીના અંકોમાં વન અર્થે ન હોય તેના ભાષામાંની તો કો વાનપ્રસ્થ કેરી રીત થતા હશે? પણ તેનો ઉત્તર એ સુખમાંથી આવ્યો નહિ.

ત્યાર પછી ઘણું લાંબું વખતે મને પેનાને જ ખાતરી થઈ ગઈ કે વાનપ્રસ્થ લોકોએ વનમાં જઈને જ રહેવું જોઈએ, તેણે નક્કી કરી જનાર પૂર્વજો મૂર્ખા નહોતા.

વાન એમ જાનેની કે એક મોટા સહેરમાં મારી બહારી થતાં, મરે એક નિવૃત્ત જીવન ગાળતા સ્વજનના ધરમાં જાતુન તરીકે વસવાનો પ્રસંગ આ થો. મને કહેવામાં આવેલું કે મજાન ધર જ સાગ છે અને તે અમાગી દરેક જાનના સલાળ લેને એટલે ધરુ ઉમંગમેરે અમે ત્યાં રહેવા મયા તે સજે તો સામાન હોમ્યા વિના નિસ્ત્રાતા ઉપયોગ કરીને અમે રાત ગુમરી બીજે દિવસે વરેલી સારે

(મારણા પર નેરથી ધડાવડ અવાજે)

અરે, ભડ, જીક જોગે ખરી બકાર આ ગામવીજ ને કડાકા રોના સલાળા છે? મારી તો જીવ જરી મર્

ખતી બકાર કોઈ ફટકિયા ફાગુ હોય તેમ લાગે છે

હું ફટકિયા? ફટકિયા ફાગુ આતારે માણુ નવરુ હોય? દિવાળી ને દેવદિવાળી તો કયરની એના ધર બેગી થઈ ગઈ

(ફરી નેરથી ધડાવડ અવાજે)

મકાન માનિક - અરે મરેરમાન ધરમાં હો કે? કોડો જીકો બના માણુમ આતાર સુધી તે સુધ રહેવાનું હોય? બપેર યસા આન્યા માહેમ

પત્ની - અરે આ તો કોઈ આપણુ બારણુ લાગડાને છે એ બેમાં રહેને ઉડાડુ છું.

(માણુ ઉડવાનો અવાજ)

મકાન માનિક - તમે ય ગુ મારા સારેમ કાવ સાબળા આ યા હો પણ મોડું જ દેખાડું નહિ.

હું - પણ - પણ - આપ?

મકાન માનિક - મને ન જોગપ્યો? હું અહીં તમરી બાણુમાં જ રહું છું. આ મકાન પણ મારું જ છે પણ ધરધણી કે લાકુત જેવા સનદમાં હું મનતા જ નથી હું તો અહીં આવીને જે રહે તને મારા પોતાના જ મજા છું.

હું - એમકે? તો તો બહુ સારું.

મકાન માનિક અને જુઓ અહીંની હવા નહુ સૂકી છે સવારના મોડે સુધી સઈ રહેલું સારું નહીં

હું - પણ દેશમાં તો

મકાન માનિક - દેશમાં તમે ગમે તેમ કરતા હો પણ અહીં તો વહેતા જોગી ત્રણ ચાર માર્ગન સાલવાથી તળિયન સારી રહે જુઓને હું તરોજ

શુદ્ધ ૧ વચારો મારા સાહેબ, ૬૭ આખો દિવસ પડ્યો છે શી ઉતાવળ છે તમારે ?

હું સાડુ-દયો વાવ્યો-હું જ ૧૬-હાઈ સ્ટિ

આમ છાપુ એમના હાથમાં મુકીને નહી વાની એરડીમાં ગયો ત્યાં પેના શુદ્ધરથે જ છુલ્લ ગણ્ય મારા મનને થયું કેળવે તાર આખો દયો એટલે મેં ખારણ ઉનાડીને પૂછ્યું કેમ ? શું કાઈ તાર આખો છે ?

શુદ્ધ ૨ ના રે, તાર કાનો આવે ? આ તો હું એકલો હતો એટલે થયું કે ચાલો વાતો કરીએ

હું પશુ મેં તમને છાપુ વાચના આપ્યું હતું ને ?

શુદ્ધ ૩ એ તો તમે જરાક નોરથી વાચ

નને એટલે હું સંભળી લાંબા મારે બીજું શું કામ છે ? તમને આખો દિવસ “કપતી” આપતો રહીશ કેમ ગમશે ને ? (હસના) હે દેમ બોલ્યા નહિ મારા સાહેબ !

હું મારો અણગમો શબ્દોમાં નકરે કર વાની મારી દિમન ચાલી નહિ આમ આ બે જ અણગમ પરથી મારો દને દુદમન બધાઈ ગયો છે કે નિવત પારોતી એ એટમરોગ જેની જ તાસદારક ચીજ છે કેનીક જગાએ નોકરીને પચાવન વજ પગી પશુ નિવત ન કરવાની પ્રતિષ્ઠા થાય છે તેથી નામર ઉપર ઉપકાર થના હશે તેની કરના થશે વધારે ઉપકાર આસપાસના રહેનારા ઉપર થાય છે આ છે ત્યાં જના વખતની કહેવનોમા નરશે એરો નજબાદ વાલે તે પશુ નિદન જીવનના આરા કડવા અનુભવમાથી નીકળી હશે એમ માડું ચોમસ મનુ છે

પેરિસના “એવેન્યુ ઓપેરા” (Avenue de l'opera) ઉપર કેનાક વર્ષો પહેલાં હું લગભગ માર્તો હતો તવામા બાજુના બેઠાજનશુદ્ધમા વકિની વચ્ચે હો આઈ-સ્ટાઈનનું જ ન લક્ષણિક માથું મેં દીકું મેં તરત એમની પસે જઈને નમસ્કાર કર્યો એમના મો ઉપર તકીફ ને ચિતા દખત હતા એમણે મને કહ્યું ભાઈ, અહીં મેમો હું મુગીપતમા પડ્યો છું રરતો બૂલ્યો છું મારી હોટેલની આસપાસ જ થેડીવાર ફરીને પા કલાકમા પાડો ફરીશ એમ ધારી : હોટેલમાથી નીકળ્યો હતો શીમની આઈ-સ્ટાઈનને લઈને મારે પ્રધાન ખાચોને ત્યાં બાર વાગે જમવા જવાનું છે આ મકાનની મેં ત્રણવાર પ્રવેશ્યા કરી પશુ મને મારી હોટેલ જતી નથી

“પ્રેફેસર સાહેબ તમારી હોટેલનું નામ શું છે ? મેં પૂછ્યું
“એજ ખરી મુરકેની કે ને” એમને જવાબ વાલ્યો “હોટેલના નામની જ ખમર નથી હું હવે શીમતીને કેની રાતે પાડો મળી સુપ્રીસ ?

“આપણે શીમતીટને બોળી કાઢીશું જ,” એમ કહી બાજુન રરતા ઉપરથી એક પોલીસમેનને મેં બોલાયો એને મેં કહ્યું “તમે પેરિસના વડાને ફોન કરીને કહોને કે પરદેલીઓની નોબ રાખનારા ખાતાને પછી છુએ કે પ્રેફેસર આઈ-સ્ટાઈન કહ હોળના ઉતર્યા છે ? આ રચ્યા એ પ્રેફેસર ૩૬૫ પગ એ હોટેલનું નામ બૂલી ગયા ૩૩ અને એમને પાંચ મિનિટની અદર શીમતીટને લઈને પરદેશખાનાના પ્રધાનને ત્યાં જરુ છે

ચકિત થયેના પોલીસમેને ફોન બોળી કાઢ્યો, ને થોડી જ વારમા પાડો અ ની અમને કહેવા લાગ્યો કે “પ્રેફેસર આઈ-સ્ટાઈન તો હોટેલ હું છું વાળનામા જીવ્યા છે” એમ “હા રસ્તાની આરપાર સામે જ આમળી કરી પ્રેફેસર સાહેબ પોતાની જ હોટેલની સામે ચર્ચો કલાક તાકતા મેસી રહ્યા હતા !

‘ન રસ્તો ન વળાંક’

લેખક શ્રી. ઇન્દુકુમાર જોશી

પ્રકાશક : જનતા પબ્લીકેશન્સ, રાજકોટ

પાનાં ૪૪૦ રૂ. ૧૨-૫૦

સાહિત્યક્ષેત્રે પોતાની પ્રથમ નવલકથા દ્વારા પ્રવેશનાર શ્રી ઇન્દુકુમાર દે. જોશી સમાજને આંચકા આપે તેવા વિષયને ઈ-સાફ આપવા બદલ પડ્યા અને પરિણામે કલાકૃતિ તરીકે સફળ સર્જક નીવડ્યા છે. જટિલ કર ફોજદારના પાત્રથી શરૂ થતી આ કથા, તેમની વિદ્યુત્તરવચ્ચ, અને પુનર્જન્મથી શરૂ થાય છે. તેમને જે સંતાનો થાય છે તેમાં એક પુત્રી જ-આજવાળી અને આગળ જતાં અંજુ-જવતી રહે છે અને કથાની નાવિકા બને છે. મદાસમાં વેપાર કરતા દામુ શેઠ અને રતન શેઠાણી પ્રભાસપાત્રણ આવી છે ત્યાંથી હરિયા (આગળ જતાં હરિવંન) ને મદાસ ઉપાડી જાય છે, અને પુત્રની જેમ રાખી પોતાની પેઢીમાં જ સમાવી લે છે, અને પેઢીનો સ્પર્શ બની રહે છે. તેનું લગ્ન માધવપુરની કન્યા દમયંતી સાથે થાય છે. અને સૌરાષ્ટ્રની લાડી લંકાને પાછર રહેવા જાય છે અને હરિવંન-દમયંતીનો ઘર સંસ્કાર મદાસ-માં ફરીકામ થાય છે. તેમને થતા બાળકોમાં પુત્ર તુષાર એક જ મોટો થાય છે. દમયંતીનું અચાનક હૃદયરોગના હુમલાથી મૃત્યુ થાય છે. મોટો સમય વીત્યા બાદ જટાઈકર ફોજદારની પુત્રી અંજુ સાથે હરિવંનનું પુનર્જન્મ ગોઠવાય છે ત્યારે તુષાર કૌલેજમાં અભ્યાસની પૂર્ણતાને આરે પહેંચિયો સુવાન બન્યો હોય છે. પિતાના કારભારમાં તુષાર બારોબાર રસ લેતો હોય છે. અને એક બે સુવર્તીઓ સાથે પ્રજ્ઞ-રંગમાં રગાઈ ચૂક્યો હોય છે. સુવાન અપરમાના સાથે ગાંધી સપ્તમાં આવનાં તેની ઓળખતી સંબંધની લક્ષમણરેખા ઓળંગે છે તેમાં સંલોચેનો પછી વાંકે હોય છે. કેમકે હરિવંન વેપારના કામકાજમાં એટલે ગળાડૂમ રહે છે કે અંજુ તરફ તે બેરકાર રહે છે. દામુ શેઠ અને રતન શેઠાણીનું અવસાન થતાં હરિવંન

ઉપર કામકાજનો બોલો ખૂબ વધી પડે છે તુષાર બોલે જ કારભાર સલાખવામાં ઉદ્યુક્ત હોય છે જ અને નવી સુવાન માતા પછી તેમાં સદકાર આપે છે. આ બંધાનું પરિણામ આવ આકર્ષણ નહીં, ફૈદિક સંબંધ સુધી પહેંચી જાય છે, જેના પરિણામે અંજુ-ને બાળકો પછી થાય છે. હરિવંનની દયાનીમાં તો આ સ્વાય પ્રજ્ઞાઈ ચિન્દ બનીને જામે થયો નથી. તુષારનું લગ્ન મુખર્ષીની કન્યા મોનવ સાથે મેલવાય છે. પરંતુ તે કાંઈની પ્રેયસી હોય છે જ અને તુષાર-અંજુ વચ્ચેના સંબંધોમાં તેને સંકા આવે છે તેથી તે એક દિવસ મુખર્ષી જાય છે-સાંપને માટે અને નવલકથા પૂરી થાય છે ત્યારે બે પાત્રો તુષાર અને અંજુ જીવનના એવા રાક ઉપર આની જામા હોય છે બધા નથી કોઈ રસ્તો, નથી કોઈ વળાંક એકબીજાની જીવનસાથી બનવા સિવાય ત્રીજી કેઈ રાખના તેમને માટે રહેતો નથી.

શ્રી ઇન્દુકુમાર જોશીની પ્રથમ નવલકથા હોવા છતાં તેમણે એક અર્ચર-દ અને ગમે ન બોલે તેવી પાત્રો ગ્રાહ બનાવવા સફળ પ્રયોગ કર્યો છે. નવલ-કથામાં સૌરાષ્ટ્ર અને મદાસ એન બે હુવપ્રદેશોનું પાતાવરણ નવીનતા અપે છે સંવાદો ધણુ જ થોટલાર રહ્યા છે અને વાર્તાસ આદિથી અંત સુધી એક સરખો, અરખસિન વડી જનર છે તુષાર અને હરિવંનના પ્રજ્ઞપ્રસંગો આપેખવામાં કોઈ મર્યાદાને લેખકે રચીકાર રાખ્યો નથી તેથી અમુક વાચક વચ્ચે તેમના જર ફીલ થશે તો અમુક નાકનું ટેરવું પણ ચળવશે. જે સામાજિક વિષયને ન્યાય આપવા લેખકે પ્રયત્ન કર્યો છે તે સમાજમાં અસ્તિત્વ ધર્મને જ છે, અને જાનેખુણે આવતી વિષમતાઓને છતી કરવામાં શ્રી ઇન્દુકુમારે જે હિંમતપૂર્વકનું બંદ ઉડાંચું છે તેના પરિપાકરૂપે આ કલાકૃતિ જન્મી છે. તેમની સૌથી અને હલેટી પરિપક્વતાની પ્રતીતિ કરાવે છે. જટાઈકર ફોજદારનું પાત્ર પહેંચેથી છેડેની સુધી અસ્તિત્વમાં રહી આખા કથાને સહેજ પાર્શ્વ પૂરી

પાઠે છે દામોદરદાસ, રત્નશીલાશ્રી હરિવલ્લભ અને દમયંતી એક તરફ અને દુરાર રાજલક્ષ્મી સુનયના અને અલુને બીજી તરફ ત્રાજવામાં મૂકીએ તો કના ના સંગ્રહ તરીકે લેખકે કાઠિયારના અધવચ્ચે બેઠે રહે તેના રીતે પાત્રોને ન્યાય આપ્યો છે શ્રી દન્ડુ કુમારે બીજી નવનકયાઓ આપી પદો એમ લાગ્યા વગર રહેતુ ની જોડણીના દોષોનું પ્રમાણ કણુની મક્ક ખૂંચે ॥

જેવીતી કાતરો ને જોવીતી કદરા

લેખક શિવકુમાર જોષી

પ્રકાશક વોરા એડ કું અમરાવાદ,

પાના ૦૩૨ ડા ૧૦-૦૦

પુસ્તકના ખીખ લાગના શરૂઆતના જ લડ નના હીયરો એરપોર્ટ ઉપર લેખકની સાથે જાત્રીએ છીમે તેમનો જાત્રીએ અતુન અને નવોડા મીના સેવન્દીકાઈવ પીડની મોટરમાં કાકો લેવા આપ્યો હોય છે અને આગ્ય પ્રદેશમાં તેનું મો રિગ વાયકને પણ નનીન પ્રદેશની ઝોળાખાણુ આવે છે રહેવામર્મી તો 'શરવી ગુજરાત જામી મધ જન ॥ ક્રિસ્ટનની દક્ષિણ તહરીનનો અદ્દતર પ્રદેશ પસાર કરી લેખક આઈટનના જગરિખ્યાત સાગર ત ઉપર સાર કરાવે છે તેમની પાસે કેમરા તો છે જ અને ગ્રેમી જેક કયાક તો એમની નજરે ચડી જ આવે છે અને જા અમદાના ખ્યાન વચ્ચે પણ તેમનો હાથ આ દવા વતો રૂખાય ॥ લડનના રોકાણુ વિરો નાટકો વિરો, વિએટર વિરો રોકસપિયર અને એપ્ટ, નટ્ય અને નાનકાર, મોઘી ર ટિકિટો અને અલૂગમાં પૂર પ્રીય જોશીનું શિવકુમાર સાથે મિનન' લડનમાં જ સુખર્મ જાય થઈ જન છે તરનામેન લડનમાં 'હાડવો' જમાડે છે તારે લેખકના સદ્બાચ્ય માટે ઈર્ષા પણ થાય છે લડન પછી પેરિસનું પણ મનોદર વણન બવે છે વરસઈનો રાજમહેન જેતી વખતે ફેન્ય વિવન અને લૂઈ રફાની પશ્ચાત્ત સાથે નોલિનનો ઉત્તમ અને રાષ્ટ્રગીત માસેલી પણ અમકી જાય ॥ 'તીથો-તમ હુમ અને 'કલાનો અમકૂ' એ એ પ્રકરણો કલા વિરો જેમ જાડી સમજ મતવે છે તેમ વાયકને પણ કીક સામગ્રી પીડને છે ફાસ પછી આવે છે રિવરકનેન્ડ' સર્ના સરોવરિયા અને ॥ સેની હાર ॥ અપૂરકમાં પણ સ્વામીનાથન અને એક ગુજ-

રાતી મૃદિણી લેખકને બેટવાના જ, અને તે પણ એવા કે જેમણે શિવકુમારની નવનકયાઓ વાની હોય માકિન્ટ પિનેટસનો રોમાંચક અનુભવ અને સાનહજર ફૂ જાચાઈની હોરલમાં વેટ્ટબસ ખાણુ-ટોકળી અને ખાંડીની કોસલોઝ જેવી કોઇ નીજ ઈટાલીઅન રમેાઈઆની બનાવેલી આરે મીને, સ્વામી નાચનની રદી હોટનમાં પેના હિદી રિવાથીની પુરુષ-વેરગમીની વાન સાલગવા પણ લેખક લઈ જાય છે ખરા અપૂરક પછી આવે ॥ જનિવા અને ત્યાં પણ મો જનની યાત્રા ત્યાં પણ વડે દાને ય ॥ કરનાર ૭૦ વર્ષની રસીસ મહિના મુડિની મળે જાય છે ॥ મો જનાનું કુ રતી સોદા લેખકને ભાગતના આવાજ કોઈદર્ધઓ કાશ્મીર હણુ મનાતી, દાનિ નિગ કાચિનજથ, અને નદાદેવીની યાદ આપી જાય છે ત્યાંથી ફોરેસ આવના જ ભારનની રીત રસમોનો ઈટાલીમાં અનુભવ થાય ॥ અહીંની આઈ જેનેરીની કમનીય કન કૃતિઓ શુદ્ધિરિઝ જેનેરીમાં જોવા મળે છે માઈકેન એન્જેને નો પરિચય, અને પિસાનો દાવર તો ખરો જ પણ જે રીતે શિવકુમાર કરાવે છે તેનાથી છટાલીની કનાની પાશ્વર્યો ખ્યાલ પણ મળી રહે છે રોમમાં પણ લેખકની સાથે ફરતા ખૂન મક્ક આવે છે સેટ પિન્સનું દેવળ, અને તેમણે પેનો રિએટાનો સિલ્પી અને માઈકેલ એન્જેલોની વાત હોય પછી લેખકના હાથ કાદના રહે ॥ અણુ જ કોનોહિમના 'જૂનવનમાન' પ્રકરણમાં બને છે વેટિકન મહેનમાં પણ રાફાયેલ જેવા કલ કારનો પરિચય થાય છે, અને છેવટે કેટકોગસનું જુલર્ રમશાન અને રોમની સથે જ લેખકનો પચાસ દિવસનો પદર શુરોપના સહેરોનો પ્રવાસ પૂરો થાય છે અહીંથી એમેરિકાની યાત્રા આગળ વરે છે પણ તેને માટે ત્રીજા લાગમી રાહ જોવી રહી

પ્રવાસ પુસ્તકો ઘણાં લખયા ॥ પરંતુ શ્રી શિવકુમાર જેથીએ તેને નવું પરિમાણ આપ્યું છે પ્રવાસના પુસ્તકમાં નવલકથા જેટલો જ રસ, સાનત્ય અને પાત્રોની વિષવિષમતા દાવા કુટૂંબ અને રસદ્રષ્ટિ બનેને સતોમે તેડી કલાકૃતિનું નિર્માણ તેમણે કયું છે કવિ અને કથાકાર શિવકુમાર પણ અવારનવાર અમકી જાય છે

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન • ૨૨-૧૦૭૨ ગ્રામ • NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ.

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાયણપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(ગ્રામ KANORIA)

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेक्सचेंज
कलकत्ता-१

**TF THACKERSEY
GROUP OF MILLS**

CROWN * HINDOOSTAN UNIT NO. 1
HINDOOSTAN (INDIAN) UNIT NO. 2

SIR VITHALDAS CHAMBERS
10 APOLLO STREET, BOMBAY 1

ગ્રાહક બંધુઓને

ઘણાખરા ગ્રાહકોનું લવાજમ એમિત્ર ૧૯૭૨ થી માર્ચ ૧૯૭૨ મુધીનું હતું. આપને બધા મળીને કુલ પાર અંકો મળી ગયા હશે.

નવા વર્ષનું લવાજમ રૂપિયા આઠ મનીઓઈરથી વૈષ્ણવજન કાર્યાલય ૨, રામકૃષ્ણનગર રાજકોટને સરનામે એમિત્રની દસ તારીખ મુધીમાં મોકલી આપશો જેથી અંદ મોકલવાનું ચાલુ રાખી શકાય.

કેટલાક ગ્રાહક મિત્રોએ ગયા વર્ષનું લવાજમ પણ બધું નથી તેઓ બે વર્ષનું લવાજમ રૂપિયા સાળ મોકલી આપશે તો આભારી થશું.

વ્યવસ્થાની સરળતા ખાતર મનીઓઈરથી અથવા ચેકથી લવાજમ મોકલી આપવા વિનંતી છે. વી. પી. થી વધુ ખર્ચ થાય છે એટલે મ. ઓ. થી લવાજમ મોકલવાની સહુ કાળજી રાખે એવી ફરી વિનંતી છે

આશા રાખીએ છીએ આપ ગ્રાહક તરીકે ચાલુ ગહી પૂરે સહકાર આપશો.

— ન પાટક

‘વૈષ્ણવજન’ માસિકની માલિકી તથા બીજી માહિતી અંગેનું નિવેદન

૧. પ્રસિદ્ધસ્થાન : વૈષ્ણવજન કાર્યાલય, માસિક ગણ, ગેઈમકોર્સ, રાજકોટ

૨. પ્રસિદ્ધિ ગ્રાહક : માસિક

૩ : ૪ : ૬ : મુક, પ્રકાશક, તથા માનકનું નામ નધીન ગાધી

રાષ્ટ્રીયતા : ભારતીય

સરનામું ૨, રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ—

૪ સંપાદક નર્મન ગાધી

રાષ્ટ્રીયતા - ભારતીય

સરનામું ૨, રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ—

૫ ધીરન ગાધી આની જાહેર કરુ છું કે ઉપર જણાવેલી હકીકતો મારી સમજ અને માન્યતા મુજબ આની છે

તા. ૨૮-૨-૨૨

પ્રકાશકની સહી : ધીરન ગાધી

શ્રી. મલિસાજી કૃત
અમારાં પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ...	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન ...	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૬
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા...	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫